ACADEMIA ROMÂNĂ - FILIALA IAȘI • INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE

GHEORGHE POSTICĂ

CIVILIZAȚIA MEDIEVALĂ TIMPURIE DIN SPAȚIUL PRUTO-NISTREAN

(secolele V–XIII)

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

Gheorghe Postică

Civilizaţia medievală timpurie din spaţiul Pruto-Nistrean (secolele V-XIII)

BIBLIOTHECA ARCHEOLOGICA MOLDOVIAE VII

Ediderunt
VICTOR SPINEI et VIRGIL MIHAILESCU-BÎRLIBA

Referenţi ştiinţifici:

Prof. univ. dr. Ioan Caproşu, Universitatea „Al. I. Cuza" – Iaşi

Prof. univ. dr. Ştefan Olteanu, Universitatea Creştină „Dimitrie Cantemir" – Bucureşti

Monografia a fost elaborată

în cadrul programelor de cercetări ştiinţifice

ale

Universităţii Libere Internaţionale din Moldova
şi a Universităţii de Stat din Moldova
în colaborare cu
Institutul de Arheologie al Academiei Române – Filiala Iaşi

ACADEMIA ROMÂNĂ – FILIALA IAŞI
INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE

GHEORGHE POSTICĂ

CIVILIZAŢIA MEDIEVALĂ TIMPURIE DIN SPAŢIUL PRUTO-NISTREAN (secolele V-XIII)

Cuvânt-înainte

de

Victor Spinei

Editura Academiei Române
Bucureşti, 2007

Copyright© Editura Academiei Române, 2007.
Toate drepturile asupra acestei ediţii sunt rezervate editurii.

INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE IAŞI
Str. Lascăr Catargiu, nr. 18
700107 Iaşi, România
Tel./Fax: 004-0232-211910

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE
Calea 13 Septembrie, nr. 13, sector 5,
050711 Bucureşti, România,
Tel: 4021-318 81 46, 4021-318 81 06
Fax: 4021-318 24 24
E-mail: edacad@ear.ro
Internet: http://www.ear.ro

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României

POSTICĂ, GHEORGHE
Civilizaţia medievală timpurie din spaţiul pruto-nistrean (secolele V-XIII) / Gheorghe Postică. - Bucureşti : Editura Academiei Române, 2007
ISBN 978-973-27-1592-5

94(498)"04/12"

CARTEA A APĂRUT CU SPRIJINUL ADMINISTRAŢIEI FONDULUI CULTURAL NAŢIONAL

Îngrijire editorială: CĂLIN DIMITRIU
Tehnoredactare computerizată: LUIZA STAN
Coperta: MARIANA ŞERBĂNESCU

Bun de tipar: 22.10.2007. Format: 8/61×86.
Coli tipar: 61
C.Z. pentru biblioteci mari: 9(49.4)«04 :12»
908.5(49.4)«04 :12»
C.Z. pentru biblioteci mici: 9(498)

Imprimată în România

CUPRINS

CUVÂNT-ÎNAINTE. ***O sinteză de indubitabilă relevanţă*** **(de Victor Spinei)** 7

INTRODUCERE 11

CAPITOLUL I. SURSE ŞI ISTORIOGRAFIE 17
1.1. Surse 17
1.2. Istoriografia 30

CAPITOLUL II. CADRUL DEMOGRAFIC 72
2.1. Populaţia autohtonă 72
2.2. Populaţia alogenă 78

CAPITOLUL III. HABITATUL 96
3.1. Habitatul populaţiei sedentare 96
3.2. Habitatul populaţiei nomade 139

CAPITOLUL IV. ECONOMIA 146
4.1. Agricultura 146
4.2. Meşteşuguri 155
4.3. Ocupaţii auxiliare 174
4.4. Alimentarea 175
4.5. Comerţ şi circulaţie monetară 179

CAPITOLUL V. SPIRITUALITATEA 188
5.1. Credinţe religioase 188
5.2. Complexe de cult 193
5.3. Necropole şi practici funerare 197
5.4. Portul şi obiecte de lux 205
5.5. Scrisul, medicina, muzica, distracţia 216

CAPITOLUL VI. ORGANIZAREA SOCIAL-POLITICĂ ŞI MILITARĂ A AUTOHTONILOR 219
6.1. Obştea sătească 219
6.2. Uniunile de obşti săteşti 223
6.3. Organizarea militară 228

CAPITOLUL VII. RELAŢIILE CU MIGRATORII ŞI STATELE VECINE 230
7.1. Dominaţia migratorilor 230
7.2 Relaţiile cu Imperiul Bizantin 232
7.3. Relaţiile cu Ţaratul Bulgar 233
7.4. Relaţiile cu Cnezatul Kievului 235
7.5. Relaţiile cu Cnezatul Haliciului 240

ÎNCHEIERE 247

BIBLIOGRAFIE 251

TABELE 315

DIAGRAME 337

HĂRŢI 375

Anexa nr. 1. Repertoriul aşezărilor 423

Anexa nr. 2. Repertoriul necropolelor populaţiei sedentare 445

Anexa nr. 3. Repertoriul mormintelor populaţiilor nomade 448

Anexa nr. 4. Reperoriul descoperirilor monetare bizantine 461

ABSTARCT 469

List of tables, diagrams, maps 483

CUVÂNT-ÎNAINTE

O sinteză de indubitabilă relevanţă

În spectrul istoriografic contemporan din Basarabia, profesorul Gheorghe Postică ocupă un loc cu un contur aparte, bine individualizat datorită activităţii sale diverse şi dinamice, presărată cu realizări notabile în diferite paliere ale vieţii ştiinţifice şi didactice. Prin tenacitate, ambiţie, rigoare şi, nu în ultimul rând, har, a reuşit să se impună drept o reală personalitate în arheologia românească din ultimul sfert de veac, cu împliniri ce au atras atenţia şi în lumea ştiinţifică de dincolo de hotare.

Ca unul ce i-a urmărit cu maximă atenţie evoluţia – nu lipsită de dificultăţi şi uneori de contururi meandrate –, ce ţintea spre ţeluri ştiinţifice dintre cele mai ambiţioase, şi s-a familiarizat îndeaproape cu conţinutul tuturor lucrărilor sale mai relevante, încă înainte de a-l cunoaşte personal, ne vom asuma răspunderea de a-i contura succint, fără adaosuri complezente sau exagerări, efigia de autentic savant, de cărturar neferecat în turnul de fildeş, ci angajat cu generozitate şi vitalitate în rosturile activităţilor de pe plan civic, într-o societate ce traversează schimbări structurale şi care este departe de a-şi fi găsit normalitatea.

În momentele tulburi de destrămare a URSS-ului şi de dobândire a statalităţii Republicii Moldova, când situaţia noii entităţi politice nu era încă stabilizată, ceea ce provoca expectativa multor intelectuali de a-şi exprima franc opţiunile faţă de sensul derulării evenimentelor, tânărul cercetător Gheorghe Postică nu a pregetat să acţioneze cu toată abnegaţia şi hotărârea în spiritul redobândirii demnităţii naţionale, să determine anumite segmente din societatea civilă în a-l urma pe această cale, postură la care nu a consimţit să renunţe nicio clipă. Cuantumul înalt al cunoştinţelor de specialitate, seriozitatea şi capacitatea organizatorică i-au adus recunoaşterea cinului istoricilor şi al oficialităţilor, astfel că a fost investit cu importante responsabilităţi administrative, precum director adjunct la Institutul de Arheologie şi vicerector la Universitatea Internaţională Liberă din Chişinău, unde a depus multă râvnă pentru impunerea unei orientări novatoare, a unei veritabile rigori profesionale în cadrul acestor instituţii de cercetare şi, respectiv, de învăţământ superior, preocupându-se îndeaproape de îndrumarea tinerei generaţii, în sensul debarasării de tarele ideologice vetuste, de comutarea la filonul idealurilor naţionale tradiţionale perene, de însuşire a unor metodologii moderne de investigare istorică, în consonanţă cu acelea aplicate în centrele prestigioase de pe continent.

Vrednic emul al temerarului savant care a fost Ion Hâncu, Gheorghe Postică l-a urmat nu numai în prospectarea obiectivelor aceluiaşi diapazon cronologic, ci şi în consecvenţa de a dezavua tendinţele de înăbuşire a demnităţii naţionale şi de a formula concluzii istorice nepărtinitoare. Când mentorul său spiritual, parţial uzat de stresul datorat persecuţiilor şi marginalizării şi cu sănătatea şubrezită, manifesta semne de extenuare, Gheorghe Postică s-a considerat cel mai îndreptăţit spre a se implica în materializarea aspiraţiilor pentru care luptase şi îşi periclitase cariera şi chiar integritatea fizică, imprimându-le un suflu înnoitor, în conformitate cu realităţile contemporane de pe scena politică şi din viaţa ştiinţifică europeană.

Pe lângă preluarea responsabilităţii şantierului de maximă relevanţă de la Hansca, cu depuneri stratigrafice de o varietate neobişnuită, Gheorghe Postică s-a angajat, alături de reputatul arheolog bucureştean Nicolae Constantinescu – la origine şi el din Basarabia –, la amplele săpături metodice de la

mănăstirea Căpriana, care, în afara rezultatelor ştiinţifice propriu-zise deosebit de importante, au avut menirea de a pregăti practic, la fel ca şi acelea de la Hansca, pe numeroşi tineri interesaţi să se specializeze în domeniul arheologiei monumentelor ecleziastice medievale.

Toate aceste activităţi, menţionate aici numai în manieră cu totul lapidară, s-au dovedit benefice nu numai pentru propria persoană, în sensul că i-au oferit o experienţă profesională consistentă şi i-au lărgit orizonturile cognitive, ci şi pentru întreaga comunitate arheologică de la est de Prut, dar, pe de altă parte, l-au frustrat de timpul necesar spre a-şi valorifica pe deplin cele acumulate în decursul travaliului obstinat pe şantierele de săpături, în muzee şi în biblioteci.

Încercăm, de aceea, o vădită satisfacţie de a înregistra faptul că ni se pune acum la dispoziţie o voluminoasă şi densă monografie, ce reprezintă rodul unor acumulări sedimentate de-a lungul unei cariere diseminate de-a lungul a peste un sfert de veac. Dificultatea întocmirii sale rezidă în primul rând din paleta cronologică extrem de extinsă – poate chiar exagerat de largă –, din secolul al V-lea şi până în secolul al XIII-lea, perioadă cu o dinamică alertă a evenimentelor politice, a schimbărilor etnico-demografice, sociale, confesionale etc., ceea ce a ridicat probleme deosebite autorului ei.

Profesorul Gheorghe Postică şi-a structurat ampla sa lucrare monografică – într-o formă iniţială, teză elaborată în vederea dobândirii titlului de doctor habilitat în ştiinţe istorice – în mai multe compartimente privitoare la istoriografie, cadrul demografic, habitat, economie, spiritualitate, organizarea social-politică şi militară a localnicilor şi relaţiile cu migratorii şi cu statele vecine, la care se adaugă o substanţială anexă, cu repere bibliografice, tabele statistice, diagrame şi hărţi, cu un repertoriu al aşezărilor şi al necropolelor, cuprins ce reflectă complexitatea demersului întreprins şi multitudinea aspectelor luate în vedere, care au permis să fie abordate toate aspectele majore ale evoluţiei comunităţilor umane care au locuit în arealul pruto-nistrian în a doua jumătate a mileniului I şi în primele trei secole ale mileniului II.

Autorul îşi avertizează cititorii că întrevede în Basarabia o zonă periferică a spaţiului românesc, cu o anumită specificitate în legătură cu etnogeneza românească şi cu raporturi mai intense şi mai diversificate ale populaţiei autohtone cu slavii şi cu triburile nomade de stepă de neam turcic, iranian şi mongol. Domnia sa are perfectă dreptate când apreciază că tema pe care o tratează continuă să rămână actuală, întrucât numeroase chestiuni nu sunt încă pe deplin lămurite şi germinează controverse tranşante.

Pe bună dreptate, în lucrare se denunţă neezitant ingerinţele factorilor politici din trecutul nu prea îndepărtat în abordarea şi soluţionarea problemelor ştiinţifice, ceea a condus la interpretări viciate, ce se menţin în mod regretabil într-o formă mai mult sau mai puţin coerentă şi în zilele noastre. Trebuie însă recunoscut că unele formulări eronate au comis nu numai partizanii conceptelor panslaviste, ci şi de adepţii autohtonismului romanic, care nu au prezentat întotdeauna explicit argumentele ce i-au condus spre anumite verdicte cu tentă concluzivă. În mod justificat s-a subliniat aportul imprescriptibil al regretatului Ion Hâncu la configurarea corectă a unor realităţi istorice, prin înfruntarea curajoasă şi demnă a sentinţelor doctrinare cu iz axiomatic oficializate de autorităţile sovietice.

Într-un alt compartiment al lucrării sunt abordate realităţile demografice, autorul făcând o deosebire tranşantă între complexele de locuire ale populaţiei autohtone şi acelea ale alogenilor. Desigur că ar fi de dorit să putem departaja cu precizie vestigiile arheologice aparţinând comunităţilor locale de acelea ale grupurilor migratoare, dar, din păcate, în etapa curentă a cercetărilor o astfel de separare nu este posibilă în toate cazurile. Potrivit observaţiilor specialiştilor, la nordul gurilor Dunării, la fel ca în numeroase zone din estul şi sud-estul Europei, există multe aşezări şi necropole în care elementele autohtone coexistă cu cele ale alogenilor sau în care se surprinde procesul îndelungat de asimilare a acestora din urmă în masa romanică.

Autorul a depus o muncă extrem de migăloasă şi responsabilă spre a cuantifica, data şi atribui toate descoperirile disponibile, de altfel foarte numeroase, stabilind zonele de concentraţie demografică pe plan sincronic şi diacronic, de aici putându-se trage concluzii extrem de sugestive. Foarte importantă ni se pare observaţia referitoare la continuitatea de locuire surprinsă pe aceleaşi vetre în cazul a sute de aşezări de la

sfârşitul mileniului I şi de la începutul celui următor. După cum s-a constatat, numărul aşezărilor cu mai multe orizonturi culturale predomină faţă de acelea cu un singur orizont. Cu toate acestea, nu întotdeauna existenţa succesiunii de locuire în aceleaşi microzone sunt în măsură să indice cu deplină certitudine continuitatea etnică, de aici decurgând o sarcină a cercetărilor viitoare de a încerca discernerea relevanţei etnico-culturale a tuturor vestigiilor depistate.

Observaţii foarte importante sunt consemnate în cadrul capitolelor dedicate vieţii economice şi spirituale, unde, la fel cum s-a procedat pe parcursul întregii monografii, fiecare apreciere este însoţită de exemplificări edificatoare, bazate pe cunoaşterea impecabilă a întregului material arheologic recuperat prin săpături cu caracter metodic sau din descoperiri ocazionale. Din păcate, unele concluzii îşi menţin caracterul ipotetic, pentru simplul fapt că momentan nu există o cercetare uniformă a aşezărilor şi necropolelor din spaţiul pruto-nistrian, cum nu există nici pentru regiunile de la vest de Prut. În atare condiţii, unele microzone deţin investigaţii intensive, în vreme ce în altele ele sunt cu totul aleatorii, dar aceasta nu exclude posibilitatea că potenţial puteau dispune de o locuire densă.

În mod firesc, în lucrare au fost abordate şi probleme conexe vieţii politice, în acest sens fiind discutate natura raporturilor cu Imperiul bizantin, Primul şi al Doilea Ţarat bulgar, Cnezatul kievian şi Cnezatul halician, ca şi relaţiile cu uniunile tribale nomade. Pe bună dreptate, s-au combătut aserţiunile privind extinderea dominaţiei politice bulgare, kieviene şi haliciene asupra întregului spaţiu est-carpatic.

Dincolo de unele neîmpliniri, ce decurg din stadiul actual al cercetărilor şi care sunt inerente poate pentru o lucrare de netăgăduită dificultate prin larga extensie cronologică şi spaţială, trebuie să recunoaştem pe deplin marele efort depus de Gheorghe Postică pentru întocmirea ei, vastele cunoştinţe ce i-au permis să utilizeze cu acuitate şi spirit critic toată informaţia arheologică şi istorică disponibilă, curajul de a încerca abordări metodologice cu tentă înnoitoare, capacitatea de a sintetiza coerent un material bogat şi divers. Remarcăm, de asemenea, că, spre deosebire de numeroase studii monografice elaborate de diverşi autori în ultimii ani, care se axează prioritar sau exaustiv pe materiale arheologice scoase la iveală în decursul timpului de alţi confraţi de breaslă, colegul basarabean şi-a structurat consistenta sa sinteză în mare parte pe vestigii descoperite prin propriile eforturi, ce au presupus nu numai campanii istovitoare de săpături, ci şi prelucrarea şi valorificare atentă a inventarului depistat. Dacă comentarea şi lansarea în consideraţii pe baza izvorului arheologic deja depistat şi încadrat cultural şi cronologic de predecesori este relativ facilă, cu totul altceva reprezintă un demers epistemologic pornit de la materialul brut, inedit.

Lucrarea dedicată civilizaţiei medievale timpurii din ţinutul flancat de Prut şi Nistru, elaborată de profesorul Gheorghe Postică, reprezintă fără îndoială o sinteză valoroasă, o contribuţie majoră la clarificarea a numeroase aspecte insuficient desluşite, încununându-i lăudabil activitatea meritorie desfăşurată până în prezent.

Victor Spinei

INTRODUCERE

Actualitatea temei. Civilizaţia medievală din spaţiul pruto-nistrean a reprezentat o componentă inalienabilă a civilizaţiei româneşti, răspândite în regiuni întinse din nordul şi sudul Dunării. Formată pe baza substratului antic daco-roman, în perioada medievală timpurie, această civilizaţie avea să constituie, chiar de la începuturile ei, puntea de legătură dintre lumea românească, cea a slavilor de răsărit şi cea a nomazilor din stepele euroasiatice. Poziţia periferică a ţinutului pruto-nistrean în raport cu nucleul carpatic a influenţat, într-o anumită măsură, cursul istoric al acestei zone, contribuind la formarea anumitor particularităţi, dar care n-au schimbat esenţa general-romanică a civilizaţiei din aceste locuri.

Caracterul civilizaţiei medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean a fost determinat, în linii mari, de procesul etnogenezei poporului român, care a şi reprezentat fundamentul de perspectivă al evoluţiilor istorice din acest ţinut. Din păcate însă relaţia dintre civilizaţia medievală de la răsărit de Prut şi procesul etnogenezei românilor a fost neglijată un timp de către cercetători, faptul conducând la formarea unui vid ştiinţific în acest sens şi la crearea unui teren favorabil speculaţiilor istorice. Cercetările de până la sfârşitul anilor '80 ai secolului XX privind etnogeneza românilor se axau, de regulă, pe surse documentare referitoare la nucleul Daciei istorice din spaţiul intracarpatic, mai puţin din preajma munţilor şi, practic, deloc pe cele referitoare la periferia de răsărit a lumii româneşti. Acest lucru era cauzat de factori subiectivi, ce raportau aceste materiale la procese istorice imaginare. Situaţia a generat instituirea unui tabu în tratarea obiectivă a realităţilor din trecut, impunând folosirea doar a anumitor date în studiile privind problema etnogenezei românilor.

Procesul etnogenezei românilor, în opinia majorităţii specialiştilor, a avut loc pe un teritoriu foarte vast, care cuprindea spaţii importante din nordul peninsulei Balcanice şi regiunile Daciei istorice, inclusiv spaţiul pruto-nistrean. În acest context, civilizaţia medievală timpurie dintre râurile Prut şi Nistru constituie o parte constituantă a procesului de etnogeneză a românilor, dar care nu a fost pe deplin valorificată de către cercetători.

Abordând această problemă, trebuie amintit faptul că în istoriografia contemporană s-au lansat mai multe viziuni privitor la interpretarea noţiunii de „civilizaţie" [v.: N. Bagdasar, S. Mehedinţi, O. Drimba]. Având în vizor cercetările marilor şcoli istoriografice europene şi americane [v.: F. Braudel, O. Spengler, A. Toynbee, S.Huntington, J. Goff, L. Bréhier, D. Erasov, N. Danilevski] şi tendinţele istoriografice româneşti [Al. Tănase, N. Djuvara, O. Tatar, R. Theodorescu, Ş. Papacostea, Dan Gh. Teodor, I. Ioniţă, A. Eşanu], vom interpreta noţiunea *civilizaţie* ca *ansamblu de valori sociale (materiale, spirituale, politice etc.) elaborate, la anumite etape istorice, de către comunităţile umane din anumite spaţii geografice.* Altfel spus, în accepţia noastră, civilizaţia reprezintă totalitatea elementelor culturii materiale şi spirituale umane, privite în timp şi spaţiu. Pornind de la aceste determinări, civilizaţia se prezintă ca

un salt calitativ în evoluţia societăţii umane, salt manifestat odată cu depăşirea nivelului gentilic de dezvoltare.

În funcţie de dimensiuni, civilizaţiile se grupează în civilizaţii *naţionale, supranaţionale, continentale, regionale, locale etc.* Raportându-le la modul de existenţă, deosebim *civilizaţii sedentare* şi *civilizaţii nomade.* Din punctul de vedere al religiei, se evidenţiază *civilizaţiile creştină, musulmană, hindusă etc.*

În procesul cercetării ştiinţifice, fenomenul civilizaţiei poate fi abordat integral, parţial, pe segmente geografice sau cronologice. Lucrarea de faţă abordează civilizaţia medievală timpurie din spaţiul pruto-nistrean ca segment zonal al unei civilizaţii mult mai extinse din bazinul carpato-danubiano-nistrean. Această civilizaţie de factură sedentară, la anumite etape, în special în secolele X-XIV, s-a intercalat, într-o anumită măsură, cu civilizaţia de tip nomad, vehiculată de către triburile migratoare venite din Orient, fapt ce a generat interferenţe culturale şi civilizaţioniste în teritoriul dat.

Din această perspectivă, problema civilizaţiei medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean reprezintă o temă de cercetare ştiinţifică deosebit de actuală, capabilă să elucideze noi aspecte ale istoriei românilor din perioada încheierii procesului de etnogeneză, să completeze un gol regretabil din tabloul general al acestui proces, să stabilească locul şi importanţa spaţiului pruto-nistrean în cadrul etnogenezei româneşti.

Totodată, problema civilizaţiei medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean este actuală şi din perspectiva elucidării premiselor de formare a statalităţii la români, în general, şi a statului medieval moldovenesc, în particular.

În altă ordine de idei, studierea civilizaţiei medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean are o actualitate stringentă şi din perspectiva stabilirii locului şi rolului factorului alogen atât în procesul etnogenezei românilor, cât şi al constituirii celor mai vechi formaţiuni politice româneşti.

Deoarece spaţiul pruto-nistrean este amplasat la periferia de răsărit a lumii est-romanice, unde contactele cu lumea migratoare (*iranieni, slavi, turanici etc.*) erau mult mai frecvente şi mai intense decât în alte regiuni româneşti, cercetarea civilizaţiei medievale timpurii din acest teritoriu vine să furnizeze date semnificative privind relaţiile interetnice şi impactul lor asupra evoluţiei populaţiei autohtone pe parcursul unei perioade de circa un mileniu.

Gradul de studiere a temei. Problema abordată în prezenta lucrare n-a fost studiată în toată complexitatea de către istorici şi arheologi. Cercetările realizate până acum reprezintă abordări parţiale ale problemei, restrânse mai mult sau mai puţin din punct de vedere *spaţial* (regiunea Cernăuţi[1], R.S.S.M./Republica Moldova, sudul Basarabiei) sau *cronologic* (secolele V-VII, VIII-IX, X-XI, XI-XIII). În acelaşi timp, până la momentul de faţă, ştiinţa istorico-arheologică nu dispune de o lucrare monografică de ansamblu ce ar trata problema civilizaţiei medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean. Unele generalizări mai mult sau mai puţin ample au fost realizate în acest context de pe poziţiile bine direcţionate ale istoriografiei sovietice, în cadrul unor lucrări oficiale ale fostului stat totalitar, acestea reprezentând sinteze referitoare la istoria R.S.S. Moldoveneşti sau culegeri de articole scrise ca ilustrare a aceleiaşi atitudini. Aceste publicaţii, cu unele excepţii, poartă amprenta

[1] Regiunea Cernăuţi constituie o unitate teritorial-administrativă a Ucrainei, alcătuită din trei componente istorice: Bucovina de Nord, ţinutul Herţa şi partea de nord a fostului judeţ Hotin. În istoriografia sovietică, la fel ca şi în istoriografia ucraineană contemporană, spre deosebire de istoriografia românească, denumirea „Bucovina de Nord" este extinsă asupra întregii regiuni Cernăuţi.

evidentă a subiectivismului, motiv din care nu pot servi drept repere ştiinţifice veritabile în procesul cercetării problemei date.

Pe de altă parte, în aceeaşi perioadă au fost lansate şi lucrări ce tratau aspecte particulare ale civilizaţiei medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean. Studiile în cauză vizau fenomene culturale regionale şi materiale arheologice obţinute în urma săpăturilor de teren, anume acestea fiind, în ultimă instanţă cele mai preţioase.

Dintre cercetătorii care, sub diferite forme, au valorificat vestigii arheologice medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean pot fi nominalizaţi: *G. B. Fedorov, Ion Hâncu, I. A. Rafalovič, Gh. F. Cebotarenco, D. Gh. Teodor, V. Spinei, I. Mitrea, V. D. Baran, I. P. Rusanova, B. A. Tymoščuk, O. M. Prihodniuk, L. V. Vakulenko, A. T. Smjlenko, Gh. Postică, N. P. Tel'nov, L. P. Mihajlina, V. I. Kozlov, A. A. Kozlovskji, I. Tentiuc, M. Andronic, R. Rabinovič, I. Corman, S. Musteaţă etc.*

Scopul cercetării. În baza noilor descoperiri arheologice, a realizărilor monografice şi altor studii de ultimă oră în care, într-o măsură sau alta, şi-au găsit reflectare anumite aspecte ale culturii materiale şi spirituale ale populaţiei din spaţiul pruto-nistrean, precum şi a investigaţiilor de specialitate mai vechi, prezenta lucrare îşi propune scopul de a elabora o viziune ştiinţifică de ansamblu asupra civilizaţiei medievale timpurii din teritoriile nominalizate, de a determina fondul etnocultural al acestei civilizaţii, de a elucida caracteristicile ei de bază, de a evidenţia elementele de continuitate şi discontinuitate, de a stabili formele de organizare social-politică, raporturile dintre civilizaţia dată şi civilizaţiile alogene, vehiculate pe aceste meleaguri de către populaţiile migratoare.

Obiectul cercetării. Obiectul de studiu al cercetării îl reprezintă cultura materială şi spirituală a populaţiei medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean, reconstituită în baza surselor istorico-arheologice. Ţinând cont de caracterul fragmentar al informaţiilor referitoare la această perioadă, cele două elemente constitutive ale civilizaţiei medievale timpurii din ţinut sunt reflectate în lucrare în măsură inegală, punându-se accent pe domeniul culturii materiale. Situaţia reflectă gradul de cunoaştere la etapa actuală a surselor istorice.

Obiectivele cercetării. Ca elemente ale scopului formulat, cercetarea îşi propune următoarele obiective de bază:

- stabilirea fondului de surse scrise şi vestigii arheologice referitoare la problema civilizaţiei medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean şi a gradului de reflectare de către acestea a fenomenului abordat;
- analiza critică a istoriografiei, aprecierea concepţiilor din domeniu, elucidarea suportului lor ştiinţific şi a gradului lor de credibilitate;
- examinarea tabloului etnodemografic din ţinut, stabilirea locului ocupat de autohtoni şi migratori în acest cadru geografic, a relaţiilor dintre comunitatea locală şi alogeni;
- reconstituirea habitatului populaţiilor sedentară şi nomade din spaţiul pruto-nistrean şi analiza teritorial-cronologică a aşezărilor din acest ţinut, cu scopul elucidării etapelor de bază ale evoluţiei lor istorice;
- studierea îndeletnicirilor de bază ale populaţiilor din ţinut şi stabilirea locului acestora în cadrul societăţii medievale timpurii;
- cercetarea vieţii spirituale a comunităţilor din spaţiul pruto-nistrean, a religiei practicate de populaţia autohtonă şi cea alogenă, a amenajărilor şi practicilor funerare;

• evidenţierea modalităţilor de organizare social-politică şi militară a populaţiei locale în evul mediu timpuriu;

• investigarea situaţiei politice din spaţiul pruto-nistrean şi reflectarea relaţiilor cu statele din vecinătate.

Ipoteza cercetării. Cercetarea porneşte de la ipoteza că elucidarea aspectelor de bază ale civilizaţiei medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean, evoluţiei lor istorice, stabilirii elementelor de continuitate şi discontinuitate în cadrul transformărilor social-politice şi etnoculturale din epoca migraţiunilor va permite aprecierea la justa valoare a caracterului acestei civilizaţii, legăturii cu etniile timpului, locului ei în plan regional şi în contextul general al civilizaţiei medievale româneşti, în cadrul procesului de etnogeneză a românilor şi al constituirii premiselor de formare a statelor medievale româneşti.

Cadrul geografic şi cronologic al cercetării. *Cadrul geografic analizat în lucrare* este spaţiul dintre râurile Nistru şi Prut, întins de la Marea Neagră şi Delta Dunării până în nordul Bucovinei. Teritoriul respectiv are o lungime de circa 450 km de la sud la nord şi de circa 45-140 km de la est la vest. Extremitatea de nord a spaţiului pruto-nistrean, cu un caracter montan pronunţat, care ţine în mod organic de zona Carpaţilor, nu este abordată în lucrarea de faţă.

În contextul prezentei lucrări, teritoriul pruto-nistrean nu poate fi definit drept o zonă istorico-geografică distinctă. Din acest punct de vedre, teritoriul respectiv se încadrează în complexul est-carpatic (carpato-nistrean), aceasta din urmă constituind o zonă istorico-geografică veritabilă, cu trăsături bine conturate care, la rândul său, reprezintă o parte componentă a bazinului carpato-danubian.

Teritoriile dintre Prut şi Nistru constituie periferia de est a regiunii carpato-nistrene, fapt care a facilitat abordarea acestei zone ca subiect de cercetare al lucrării de faţă. Or, alegerea teritoriului pruto-nistrean este făcută din considerente de cercetare, pentru a restabili tabloul evoluţiei sociale din acest spaţiu la o anumită etapă istorică. Pentru reflectarea exhaustivă a realităţilor istorico-arheologice, în anumite cazuri limitele spaţiale desemnate sunt uşor depăşite, cercetarea tratând şi teritoriile din stânga Nistrului sau dreapta Prutului.

Din punct de vedere geografic, spaţiul pruto-nistrean este împărţit în trei zone de bază: *nord, centru* şi *sud. Zona de nord* începe cu teritoriile din nordul Bucovinei şi se întinde până la limita Făleşti-Bălţi-Soroca; *zona de centru* – cuprinde teritoriile aflate la sud de Bălţi, până la limita Leova-Cimişlia-Căuşeni-Bender, iar *zona de sud* include teritoriile aflate între această limită şi Dunărea de Jos.

Divizarea geografică pe orizontală a spaţiului pruto-nistrean concordă cu situaţii istorice din perioada medievală, atestate în spaţiul carpato-nistrean, în general, când legăturile social-economice şi politico-administrative erau realizate prin intermediul spaţiilor întinse pe orizontală de la Carpaţi spre Nistru şi de la nord spre sud: astfel, zona din nordul ţinutului pruto-nistrean forma un sistem împreună cu zona vecină, din nordul spaţiului pruto-carpatic. Zona centrală a ţinutului pruto-nistrean se afla în legătură cu zona din bazinul râului Jijea, zona de sud-est – cu cea a Bârladului, iar zona de stepă – cu zona Galaţi-Dobrogea.

Cadrul cronologic al lucrării corespunde perioadei medievale timpurii care, în cazul spaţiului pruto-nistrean, este datată tradiţional cu perioada secolelor V-XIII. Limita inferioară a cercetării corespunde perioadei de statornicire în ţinut a regimului de dominaţie a popoarelor migratoare, influenţă crescândă a Imperiului Roman de Răsărit, stabilirea relaţiilor social-economice de tip medieval, care au condus la schimbări cardinale în

caracterul culturii materiale şi spirituale a autohtonilor. Or, perioada secolului V a condiţionat în spaţiul pruto-nistrean transformări fundamentale pe plan etnodemografic, etnocultural, social-economic şi militar-politic. Limita superioară a studiului corespunde perioadei slăbirii sistemului de dominaţie a triburilor migratoare în spaţiul carpato-danubiano-nistrean, creşterii rolului etnocultural, social-economic şi militar-politic al populaţiei autohtone pe plan regional, cuceririi acestor teritorii, în anul 1241, de către mongoli şi includerii lor în Imperiul Hoardei de Aur. În anumite cazuri, ţinând cont de complexitatea unor realităţi arheologice, în special a celor ce se referă la nomazii din ultima etapă a evului mediu timpuriu, limita cronologică superioară a lucrării se extinde până la mijlocul secolului XIV.

Cadrul istoric al cercetării. Cadrul istoric al cercetării corespunde perioadei de geneză a societăţii medievale europene, de formare şi consolidare a unor state noi în baza realităţilor etnodemografice antice târzii, când se intensifica procesul migraţiunii „barbarilor", când războaiele reprezentau o preocupare esenţială a celor mai multe societăţi, când confruntarea dintre lumea sedentară şi cea nomadă îşi atingea apogeul, când se finaliza etnogeneza popoarelor europene.

Metodologia cercetării. Baza metodologică a lucrării o constituie realizările contemporane în domeniul teoriei, clasificării, sistematizării, datării şi interpretării materialelor arheologice şi a informaţiilor istorice scrise, folosite cu succes de către cercetătorii din diferite ţări europene pentru studierea acestui domeniu.

Prezenta lucrare constituie o cercetare complexă, în cadrul căreia sunt utilizate diverse metode ştiinţifice, printre care se evidenţiază metode ştiinţifice generale şi speciale. Dintre metodele ştiinţifice generale utilizate, menţionăm următoarele: *analitică, critică, a deducţiei, a analogiei, comparativă, a istorismului etc.* Din şirul celor speciale, practicate în lucrare, evidenţiem: *metodele cartografică, statistico-matematică, a clasificării, a tipologiei, a sistematizării, a modelării, a prognozei etc.*

Metodele general ştiinţifice sunt aplicate la toate etapele cercetării, în timp ce *metodele speciale* sunt folosite cu preponderenţă în procesul analizei aşezărilor populaţiei sedentare din secolele V-XIII şi a complexelor funerare aparţinând populaţiilor nomade din secolele X-XIV.

Metoda statistico-matematică, utilizată la constituirea multiplelor tabele şi diagrame, permite evidenţierea unor tendinţe în evoluţia cronologică şi spaţială a aşezărilor şi complexelor funerare. *Metoda cartografică* oferă un tablou calitativ nou al evoluţiei cronologice, repartizării teritoriale a aşezărilor şi complexelor funerare. *Metodele clasificării, tipologiei şi sistematizării* permit evidenţierea unor unităţi structurale stabile în cadrul anumitor categorii de vestigii arheologice medievale timpurii. *Metodele modelării şi prognozei* oferă posibilităţi importante pentru studierea structurii aşezărilor sedentare, complexelor funerare nomade, precum şi a unor aspecte demografice caracteristice ţinutului pruto-nistrean pe parcursul evului mediu timpuriu.

O contribuţie metodică a lucrării de faţă o reprezintă promovarea ideii privind estimarea statistico-matematică a indicelui continuităţii populaţiei sedentare din spaţiul pruto-nistrean în baza analizei succesiunii în timp a vestigiilor arheologice din cadrul anumitor spaţii locative, acesta reprezentând cota aşezărilor ce au persistat pe locul aceloraşi vetre cel puţin două etape cultural-cronologice consecutive.

Conţinutul lucrării. Lucrarea este alcătuită din următoarele compartimente de bază: *Introducere, I. Sursele şi istoriografia, II. Cadrul demografic, III. Habitatul, IV. Economia, V. Spiritualitatea, VI. Organizarea social-politică şi militară a autohtonilor, VII. Relaţiile cu migratorii*

şi statele vecine şi *Încheiere.* Fiecare capitol este alcătuit din subdiviziuni mai restrânse (paragrafe) care, la rândul lor, se împart în unităţi mai mici, în baza caracterului secţiunii respective şi a materialului istorico-arheologic disponibil. La textul de bază se anexează: *Bibliografia; Tabele statistice; Diagrame; Hărţi; Rezumat în limba engleză; Repertoriile aşezărilor, necropolelor populaţiei sedentare, mormintelor populaţiei nomade şi descoperirilor monetare bizantine.*

Elaborarea lucrării. Lucrarea de faţă a fost elaborată în cadrul programului de cercetări ştiinţifice al Universităţii Libere Internaţionale din Moldova, programului de studii post-doctorale al Universităţii de Stat din Moldova, în colaborare cu Institutul de Arheologie al Academiei Române – Filiala Iaşi.

Ideea elaborării lucrării de faţă aparţine regretatului arheolog dr. Ion Hâncu, fost conducător ştiinţific al subsemnatului, căruia îi aducem pe această cale un profund omagiu şi recunoştinţă.

Proiectul elaborării lucrării a demarat în anul 1997, având tot sprijinul din partea rectorului Universităţii Libere Internaţionale din Moldova, academician Andrei Galben; al decanului facultăţii Istorie şi Realţii Internaţionale – ULIM, dr. hab. Pavel Parasca; al şefului catedrei Istoria Românilor şi Antropologie a Universităţii de Stat din Moldova, prof. univ. dr. Ion Niculiţă şi al directorilor Institutului de Arheologie al Academiei Române - Filiala Iaşi, prof. univ. dr. Dan Gh. Teodor şi prof. univ. dr. Victor Spinei, m.c. al Academiei Române. În acest context, ţinem să le aducem tuturora sincere mulţumiri pentru sprijinul acordat pe parcursul desfăşurării proiectului precum şi pentru observaţiile constructive făcute la etapa finalizării lucrării. Totodată, aducem sincere mulţumiri rectorului Universităţii de Stat din Moldova, academician Gheorghe Rusnac, pentru sprijinul acordat la promovarea lucrării date în cadrul studiilor postdoctorale ale USM.

Lucrarea de faţă, în anul 2006, a fost susţinută în calitate de teză de doctor habilitat în cadrul Consiliului Ştiinţific Specializat al Universităţii de Stat din Moldova la specialităţile 07.00.06 - Arheologie şi 07.00.02 - Istoria Românilor, având drept consultant ştiinţific pe dl prof. univ. dr. hab. Ion Niculiţă, în calitate de referenţi oficiali pe dnii: prof. uinv. dr. Victor Spinei, m.c. al Academiei Române; prof. cercet. dr. hab. Andrei Eşanu, m.c. al Academiei de Ştiinţe a Moldovei; prof. univ. dr. Ştefan Olteanu şi prof. univ. dr. Ioan Caproşu, Comisia doctorală fiind prezidată de către dr. hab. Eugen Sava, din componenţa căreia au făcut parte: prof. univ. dr. hab. Ion Niculiţă; prof. univ. dr. Dan Gh. Teodor; prof. univ. dr. hab. Demir Dragnev, m.c. al Academiei de Ştiinţe a Moldovei; prof. univ. dr. hab. Pavel Parasca; prof. univ. dr. hab. Ion Eremia şi conf. univ. dr. Aurel Zanoci. Cu acest prilej, aducem colegilor de breaslă recunoştinţa noastră cu cele mai frumoase urări de bine.

Pe parcursul procesului de elaborare a lucrării, autorul a beneficiat de sprijinul şi sfaturile mai multor arheologi, inclusiv, din partea dlor dr. Nicolae Constantinescu, dr. Ioan Mitrea, dr. Ion Tentiuc, dr. Ilie Borziac, dr. Sergiu Mustaţă, dr. Octavian Munteanu, dr. Iurie Stamati, dr. Tudor Arnăut, dr. Ludmila Bacumenco etc., cărora le aducem sincere mulţumiri şi pe această cale. În acelaşi context, aducem mulţămiri dnei Valentina Cosmescu, care a realizat lectura lucrării, fiicei Iulia, care a realizat traducerea rezumatului lucrării în limba engleză, soţiei Elena şi fiului Iulian, care ne-au sprijinit efectiv pe tot parcursul elaborării studiului de faţă.

CAPITOLUL I. SURSE ŞI ISTORIOGRAFIE

Cercetarea problemei civilizaţiei medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean are un fundament solid de surse istorice şi o moştenire istoriografică destul de impresionantă. Sursele istorice care ţin de studierea problemei abordate sunt diferite nu doar din punct de vedre tipologic (*scrise, arheologice şi numismatice*), dar şi din punctul de vedere al informaţiilor ştiinţifice oferite, mai mult sau mai puţin complete sau fragmentare. Pe de altă parte, istoriografia problemei, reprezentată relativ bine ca număr de publicaţii, în special în ultimele şase decenii, posedă anumite carenţe, legate, de regulă, de intemperiile ideologice ale timpului respectiv.

1.1. SURSE

1.1.1. SURSE SCRISE

Problema civilizaţiei medievale timpurii în spaţiul pruto-nistrean, la fel ca şi istoria acestui spaţiu în general, este reflectată foarte slab în sursele scrise ale vremii. În lipsa unor izvoare scrise interne, sursele scrise de origine străină, de regulă, cumulează informaţii ocazionale privind spaţiul vizat, fiind, în acelaşi timp, fragmentare, cu multe lacune şi contradicţii. Printre sursele scrise referitoare la problema abordată se remarcă: *lucrări ale autorilor bizantini, cronici vechi ruseşti, cronici vechi ungare, lucrări ale autorilor occidentali* şi *lucrări ale unor autori din Orient.*

1.1.1.1. Surse scrise bizantine

Dintre autorii bizantini care au consemnat evenimente istorice din perioada secolelor V-XIII, legate direct sau indirect de spaţiul pruto-nistrean, pot fi menţionaţi *Iordanes, Procopius din Caesarea, Agathias, Menander Protector, Theophanes Confessor, Nicephoros, Gheorghios Monacos, Constantin Porfirogenetul, Leo Diaconul, Skylitzes, Zonares, Kedrenos, Psellos, Attaliates, Anna Comnena, Kinnamos, Nicetas Choneatis şi Georgios Akropolites.*

În linii generale, se poate susţine că autorii bizantini aveau cunoştinţe destul de vagi privind spaţiul pruto-nistrean, fapt menţionat de mai mulţi cercetători contemporani [Скрижинская 1960: 200; Рафалович 1972: 9]. Nu există descrieri nemijlocite ale spaţiului pruto-nistrean sau ale unei părţi din acest ţinut. Pe de altă parte, informaţiile despre râurile Prut şi Nistru reprezintă mai degrabă excepţii, acestea fiind uneori contradictorii.

În *Getica* lui *Iordanes*, definitivată în anul 551, se conţin date privind tabloul etnocultural al spaţiului pruto-nistrean de la mijlocul secolului VI, în special despre triburile *sclavinilor* şi *anţilor.* În acest context, Iordanes oferă prima informaţie sigură despre *slavii vechi*

în spaţiul pruto-nistrean. Pe de altă parte, la acest autor găsim date despre râul Nistru, care figurează, într-un caz, sub denumirea veche de Tyras şi, în altele trei, sub denumirea mai nouă de Danastris [Iordanes 1970: 413 (35); Иордан 2001: 66, 68].

În lucrarea *Războiul cu goţii*, scrisă în jurul anului 550, *Procopius din Caesarea* scrie că teritoriile din sudul spaţiului pruto-nistrean sunt „*ocupate de barbari*", oferind în continuare informaţii foarte importante privind expediţiile militare ale *anţilor* şi *sclavinilor* împotriva Imperiului Bizantin, începând cu anul 527 până la mijlocul secolului al VI-lea [Procopius 1970: 451-453].

În *Istoriile* lui *Agathias*, scrise la începutul anilor 60 ai secolului VI, se conţin date privind deplasările triburilor *kutrigurilor* şi *utrigurilor*, în 559, prin spaţiul pruto-nistrean, în drum spre Imperiul Bizantin [Agathias 1970: 480-481].

În *Istoria* lui *Menander Protector*, scrisă pe la sfârşitul secolului VI, avem date suplimentare privind deplasările *kutrigurilor* şi *utrigurilor* din 559 [Menander 1970: 509-511].

În *Arta militară* a lui *Mauricius*, scrisă în primul sfert al secolului VII, conţine diverse informaţii privind populaţiile din nordul Dunării, în special despre *sclavini* şi *anţi*, despre modul lor de viaţă, organizarea socială, militară etc. [Mauricius 1970: 553-565]

În *Cronografia* lui *Theophanes Confessor*, scrisă la începutul secolului IX, s-au păstrat informaţii despre prezenţa unei dominaţii creştine în zona din sudul spaţiului pruto-nistrean, despre particularităţile deosebite ale acestei zone, despre stabilirea *bulgarilor* la Dunărea de Jos, înfrângerea în acest context a armatei împăratului bizantin Constantin al IV-lea, trecerea *bulgarilor* la sud de Dunăre şi întemeierea Primului Ţarat al bulgarilor [Theophanes 1970: 619-621].

Aceleaşi evenimente sunt înregistrate în *Breviarul* patriarhului *Nicephoros* din primul sfert al secolului IX [Nicephoros 1970: 627] şi în *Cronica* lui *Georgios Monacos* de la mijlocul secolului IX [Monacos 1970: 633-635].

Un interes deosebit pentru studiul spaţiului pruto-nistrean îl reprezintă lucrarea *Despre administrarea imperiului*, scrisă de împăratul bizantin *Constantin Porfirogenetul* pe la anul 945, în care este consemnată dominaţia *pecenegilor* în teritoriile date, sunt menţionate subdiviziunile administrative ale acestor triburi, sunt nominalizate cetăţile de pe râul Nistru şi urmele locaşelor creştine rupestre, este consemnat drumul slavilor de răsărit spre Bizanţ pe la gurile Nistrului, este nominalizat râul Nistru sub denumirea Danastr şi Trullos, râul Prut sub denumirea de Brut [Const. Porfirogen. 1970; 1971].

Foarte valoroasă este *Istoria* lui *Leon Diaconul*, scrisă în jurul anului 992, în care sunt prezentate informaţii importante referitoare la expediţia cneazului rus Svjatoslav la Dunărea de Jos în anii 968-971 [Leon 1970: 677], date completate de *Ioanes Skylitzes* [Skylitzes 1975] şi compilatorul *Kedrenos* [Kedrenos 1975: 138, 143], care au scris şi despre asasinarea de către *pecenegi* a cneazului Svjatoslav la întoarcerea spre Kiev de la Dunăre.

Informaţii privind stăpânirea pecenegilor la 1048 în spaţiul nord-dunărean, de la Boristene până în Pannonia, împărţirea acestei structuri politice în ţinuturi, privind modul lor de viaţă nomad şi al conducătorilor lor conţin cronica *Skylitzes-Kedrenos*. El relatează date importante despre lupta dintre conducătorii pecenegi Tyrah şi Kegen din anii 1048-1053 [v.: Kedrenos 1975: 151-157].

În lucrările mai multor autori bizantini sunt informaţii despre expediţiile *pecenegilor* din nordul Dunării, inclusiv din teritoriile pruto-nistrene, la sud, în regiunile dobrogene:

1032 [Zonares 1975: 221], 1034 [Zonares 1975: 221], 1035 [Kedrenos 1975: 149], 1036 [Kedrenos 1975: 149-150; Zonares 1975: 221; Атанасов 1999], 1059 [Pssellos 1975, 49; Attaliates 1975: 67-71], 1048 [Attaliates 1975: 67; Kedrenos 1975: 151-157; Zonares 1975: 221-223], 1086 [Comnena 1975: 86]; 1122 [Kinnamos 1975: 231-233; Choneates 1975: 245].

Autorii bizantini au scris despre invazia *uzilor* din 1065 la sud de Dunăre [Skylitzes 1975: 61; Attaliates 1975: 67-71; Zonares 1975: 225] şi plecarea acestor triburi din teritoriile bizantine în Rusia Kieveană [Attaliates 1975: 71].

În contextul evenimentelor de la sfârşitul secolului XI-secolul XII au fost descrise expediţiile *cumanilor* din nordul Dunării în regiunile din sudul fluviului: 1078 [Kedrenos 1975: 157], 1087-1090 [Comnena 1975: 105], 1094 [Comnena 1975: 113], 1114 [Comnena 1075: 119], 1148 [Kinnamos 1975: 233-237; Choneates 1975: 249], 1150 [Choneates 1975: 249]. Un interes deosebit pentru spaţiul pruto-nistrean îl prezintă informaţiile privind retragerea din anul 1091 a *cumanilor* din sudul Dunării în locurile din nordul fluviului „*la sălaşurile lor*" [Comnena 1975: 109-111].

În *Historia* lui *Nicetas Choneates*, scrisă la începutul secolului XIII, cu referire la anul 1164 există informaţii despre vlahii din spaţiul est-carpatic şi despre relaţiile acestora cu Imperiul Bizantin; despre alianţa din anul 1186 a lui Petru şi Asan din Bulgaria cu cumanii din nordul Dunării; despre luptele din 1200 purtate de cneazul de Halici – Roman Mstislavici – contra *cumanilor*, care invadaseră Bizanţul [Choniates 1975].

În *Istoria* lui *Georgios Akropolites*, scrisă pe la mijlocul secolului XIII, la anul 1237, în legătură cu invazia *tătarilor* este atestată refugierea în masă a *cumanilor* din nordul Dunării la sud de acest fluviu şi instalarea lor în Macedonia [Akropolites 1975: 405].

1.1.1.2. Surse scrise vechi ruseşti

În cronicile vechi ruseşti, teritoriul dintre Nistru şi Prut figurează în câteva pasaje, în care sunt prezente informaţii despre unele realităţi din ţinut.

În cronica *Повесть Временных Лет,* scrisă la începutul secolului XII [Королюк 1971: 7], păstrată în copia realizată de către călugărul Lavrentie [ПСРЛ-1], în contextul migraţiei ungurilor în Pannonia, *românii (volohii)* şi slavii sunt menţionaţi în calitate de locuitori ai spaţiului carpatic [ПВЛ 1950: 21]. În aceeaşi cronică în regiunea nistreană sunt atestaţi *tiverţii* şi *ulicii* [ПВЛ 1950: 14], se găsesc date referitoare la relaţiile acestor populaţii cu Kievul [ПВЛ 1950: 20-21, 33] şi informaţii despre particularităţile lingvistice ale *tiverţilor* [ПВЛ 1950: 23].

Alte date, deosebit de preţioase, referitoare la istoria spaţiului pruto-nistrean de până la sfârşitul secolului XIII sunt prezente în *Cronica haliceano-volâneană*, păstrată în copia de la *Mănăstirea Sf. Ipatie de la Kostroma (Ипатьевская Летопись)* [ПСРЛ-2].

1.1.1.3. Surse scrise maghiare

În cronicile vechi ungare, în rând cu bogata informaţie referitoare la românii din spaţiul intra- şi pericarpatic, sunt prezente şi referiri la ţinutul est-carpatic. Din acest punct de vedere, prezintă interes cronica veche ungară *Gesta Hungarorum*, scrisă de *Notarul anonim al regelui Bela* pe la mijlocul secolului XII [Gest. Hung. 1934; Madgearu 2001; 2005], *Cronica lui Simon di Keza,* scrisă în perioada domniei lui Ladislau al IV-lea (1272-1290) [Sim. Keza

1935], *Cronica Pictată de la Viena,* începută în anul 1358 [Chron. Pict. 1937] şi *Cronica lui Ioan de Tîrnave (Küküllö),* finisată în jurul anului 1382 [Chron. Bud. 1838; Chron. Dub. 1884; Holban 1984].

1.1.1.4. Surse scrise occidentale

În literatura occidentală din prima perioadă a evului mediu lipsesc informaţiile referitoare la zona est-carpatică. Prezintă interes poemul islandez *Saga lui Eymund,* păstrat într-un manuscris din secolul XIV, şi, deopotrivă, eposul german *Cântecul Nibelungilor,* care conţin informaţii despre realităţi social-politice din secolul XI din teritoriile aflate la răsărit de Carpaţi [Spinei 1973; 1994].

Pentru cercetarea realităţilor etnice din spaţiul est-carpatic din prima jumătate a secolului XIII prezintă interes *Scrisoarea Papei Grigore al IX* din 14 noiembrie 1234 [DRH D-I: nr. 9]. Unele date referitoare la situaţia din spaţiul est-carpatic din secolul XIII sunt prezente în lucrarea *Carmen Miserabile,* scrisă de călugărul italian *Rogerius* [Rogerius 1935]; în *Istoria Mongolilor* a misionarului franciscan *Iohanes de Plano Carpini* [Плано Карпини 1997] şi *Însemnările de călătorie* ale *lui Wilhelm de Rubruck în teritoriile mongole* [Sacerdoţeanu 1929; Рубрук 1997].

1.1.1.5. Surse scrise orientale

Pentru studierea situaţiei etnoculturale din spaţiul est-carpatic în perioada secolelor X-XI, prezintă interes cronica veche turanică *Uzname*, păstrată într-un manuscris din secolul al XVII [Кононов 1958; Spinei 1992].

Unele date cu privire la istoria spaţiului est-carpatic din secolele IX-X oferă lucrarea autorului armean Vardan, scrisă în secolul XIII [Decei 1938].

Anumite informaţii cu referire la zona nord-dunăreană sunt în lucrările lui *Mohtar ben Tâhir al-Maqdisî* (966) [Бейлис 1969; Decei, Ciocâltan 1974] şi *Mihail Siriacul* (sfârşitul secolului XII) [Михаил Сириец 1960; Spinei 1983].

Date interesante privind situaţia etnopolitică din spaţiul carpato-nistrean de la mijlocul secolului XII sunt furnizate de *Charta Rogeriana,* alcătuită în anul 1154 de geograful arab *Idrisi* [Edrisi 1840; Рыбаков 1952; Nedkov 1960; Коновалова 1991; 1999; Овчинніков 1994; Spinei 1999a].

Informaţii privind ţinutul est-carpatic în perioada secolelor X-XIII sunt oferite, de asemenea, de către cronicarul persan *Rašîd ad-Din* în lucrarea *Colecţia istoriilor* scrisă la începutul secolului XIII [Рашид-ад-Дин 1946].

Unele date referitoare la spaţiul din nord-vestul Mării Negre, în primul sfert al secolului XIV, sunt furnizate de către *Abu'l Fida,* un geograf arab originar din Damasc [Abu'l Fida 1848].

Despre spaţiul carpato-nistrean a scris, de asemenea, călătorul arab *Ibn Battuta* care, pe la anul 1331, a traversat sudul Basarabiei [Brătescu 1923; Тимофеев 1983].

1.1.1.6. Surse epigrafice

Informaţii istorice privind spaţiul pruto-nistrean sunt consemnate în câteva inscripţii lapidare din perioada medievală timpurie. O inscripţie greacă din perioada hanului Omurtag

consemnează o expediţie a bulgarilor la râul Nipru în jurul anilor 818-819 sau 823, acţiune care viza într-un anumit fel şi partea meridională a spaţiului pruto-nistrean [Beševliev 1963, nr. 58, 281-285, Abb. 114-115].

Inscripţii lapidare din perioada medievală timpurie în spaţiul pruto-nistrean sunt semnalate în cadrul complexului rupestru de la *Bakota* din regiunea Nistrului de Mijloc. Acestea sunt realizate în limba slavonă şi datează din secolul XI-începutul secolului XII [Винокур, Горишній 1994].

Litere ale alfabetului chirilic sunt atestate pe obiecte de ceramică sau din os în aşezarea de la Lencăuţi [Тимощук 1959: 255-257, fig. 4, 3; 1982: 77, fig. 43, 3,4, 8].

Un monument epigrafic important, care conţine informaţii referitoare la populaţia spaţiului est-carpatic din secolul XI, este piatra funerară de la Sjonhen din insula Gotland [Spinei 1973; 1992].

1.1.2. SURSE ARHEOLOGICE

Sursele arheologice prezintă vestigii materiale din perioada medievală timpurie, depistate de către cercetători în spaţiul pruto-nistrean pe parcursul ultimului secol. În conformitate cu modul de viaţă al comunităţilor umane din perioada respectivă, deosebim vestigii materiale ale populaţiei sedentare şi vestigii materiale ale populaţiilor nomade.

Vestigiile arheologice ale populaţiei sedentare în prezenta lucrare sunt definite în baza siturilor de referinţă descoperite în spaţiul dintre Nistru şi Prut: secolele V-VII (*tipul Costişa-Botoşana-Hansca)*; secolele VIII-IX (*tipul Lozna-Dodeşti*); secolele X-XI (*tipul Dridu, tipul Revno şi tipul Alcedar-Echimăuţi*); secolele XI-XIII (*tipul Răducăneni*); secolele XII-XIII (*tipul Brăneşti-Lencăuţi*) (Tabelele nr. 1-21).

Vestigiile arheologice ale populaţiilor nomade sunt definite în baza necropolelor tumulare (Tabelele nr. 22-26), întâlnite, de regulă, în regiunile de stepă şi de şes ale spaţiului pruto-nistrean: *pecenego-uze* datate cu secolul X-secolul XI; *cumane,* din a doua jumătate a secolului XI-secolul XII, *cumane* de la sfârşitul secolului XII-prima jumătate a secolului XIII şi *cumano-mongole*, a doua jumătate a secolului XIII-secolul XIV [Добролюбский 1986: 20].

1.1.2.1. Vestigii arheologice din secolele V-VII

Siturile. În spaţiul pruto-nistrean sunt identificate 231 de aşezări din secolele V-VII (Tabelele nr. 3-6; Harta nr. 4). Majoritatea absolută a acestora – 174 (75,3%) sunt amplasate în *zona de nord*, 56 de aşezări sunt descoperite în *zona de centru* şi o singură aşezare – în *zona de sud* [Федоров, Чеботаренко 1974; 12-18; Русанова, Тимощук 1984: 6; Баран 1988: 4; Postică 1999a].

Gradul de cercetare. Săpături metodice au fost efectuate în cadrul a 33 monumente din secolele V-VII, ce constituie 14,3% din numărul lor total. Pe teritoriul Republicii Moldova au fost studiate prin investigaţii de teren 21 situri: *Hansca-Limbari-Căprăria* [Рафалович 1968a; 1972a: 15, 47-48; 1973; Постикэ 1985b; Postică, Cavruc 1991; Postică 1992], *Hansca-la Matcă* [Постикэ, Тельнов 1985], *Moleşti* [Тентюк 1988a; Tentiuc 2000], *Dănceni* [Рафалович, Гольцева 1981: 125-140; Дергачев, Ларина, Постикэ 1981: 112-136], *Selişte* [Рафалович 1972b: 122-143; Рафалович, Лапушнян 1974b], *Pohorniceni-Petruha* [Cavruc,

Postică 1989; Postică 1991], *Trebujeni-Scoc* [Тельнов 1986; 1988a, 1988b; 1989; 1991a; 1991b; 1991c; Тельнов, Рабинович 1992; 1997; 1999], *Şepte Bani-Hucea* [Рафалович 1965], *Alcedar-Odaia* [Федоров, Чеботаренко 1974: 13, 25, 58], *Hordineşti* [Тельнов 1985: 91-105], *Dănceni* [Рафалович 1986: 24-27], *Mălăieştii Vechi* [Бырня, Дергачев 1964: 221-228], *Logăneşti* [Чеботаренко, Тельнов 1983], *Recea* [Рафалович 1968c], *Speia-Hişcovo* [Postică 1996a], *Cobusca Veche* [Сергеев 1960], *Orheiul Vechi* [Смирнов, Рафалович 1965; Postică, Musteaţă 1997], *Proscureni* [Хынку, Титов 1974], *Brăneşti-Valea Budăi* [Дзис-Райко 1959; Федоров 1960a; Власенко 1985a], *Ivancea* II [Власенко 1985a], *Dănceni-cimitir* [Рафалович 1986], *Rudi-Roşcana* [Бейлекчи, Тельнов, Власенко 1983], iar în regiunea Cernăuţi – 13 monumente: *Kodyn I* şi *Kodyn II* [Русанова, Тимощук 1984a], *Korovia* [Тимощук 1976], *Kolokučka* [Тимощук 1976], *Goreča I* [Тимощук 1976], *Lencăuţi* [Тимощук 1976], *Lukovica* [Тимощук 1976], *Sokol* [Вакуленко, Приходнюк 1984], *Raşkov II* şi *Raşkov III* [Баран 1988], *Raşkov I* [Баран Я. 1997a; 1997b], *Teremcy* [Баран 1983a], *Zadubrovka* [Тимощук 1976].

Trebuie menţionat că aşezările investigate prin săpături metodice, în proporţie de 69% sunt cercetate parţial, şi doar 31% dintre acestea (*Hansca-Limbari-Căprăria, Seliște, Trebujeni-Scoc, Kodyn I, Kodyn II, Sokol, Raşkov III, Teremcy, Zadubrovka*) sunt studiate în proporţii relativ însemnate. Raportând aceste date la numărul total de situri, putem conchide că gradul general de cercetare a acestora constituie 3,9%.

În cadrul siturilor din secolele V-VII sunt cunoscute 6 necropole: *Hansca* [Рафалович 1972a: 217-218; 1973: 148-150; Рикман 1969: 13-14; Тельнов 1981: 7], *Dănceni* [Рафалович 1986: 24-27], *Seliște* [Рафалович 1972a: 215-216; 1973: 141-143], *Moleşti-Râpa Adâncă* [Тентюк 1990c] şi *Corneşti-Hotin* [Приходнюк 1975: 109] şi *Čeponosy* [Тимощук 1976a: 94-95, 167].

1.1.2.2. Vestigii arheologice din secolele VIII-IX

Siturile. Vestigiile arheologice din secolele VIII-IX din spaţiul pruto-nistrean se înscriu în aria monumentelor de tipul *Lozna-Dodeşti* cunoscute în aria pruto-carpatică şi *Hansca-Scoc-Kodyn-Revno* din aria pruto-nistreană, numite de către unii arheologi monumente de tipul *Luka Rajkoveckaja.*

Aceste situri acoperă pe deplin aria de răspândire a monumentelor de tipul *Costişa-Botoşana-Hansca,* având, în acelaşi timp, o extindere ceva mai mare, fiind cunoscute şi în regiunile de stepă din sudul spaţiului pruto-nistrean. La etapa actuală sunt identificate 572 de situri din secolele VIII-IX, cu 59,6% mai mult decât în secolele V-VII.

Gradul de cercetare. Investigaţii arheologice de teren au fost efectuate în cadrul a 35 situri din secolele VIII-IX, ceea ce constituie 6,1% din numărul total. Pe teritoriul Republicii Moldova au fost studiate, prin săpături metodice, 17 situri: *Hansca-Limbari-Căprăria* [Рафалович 1968a; 1972a; 1973; Рафалович, Хынку 1972; Хынку, Рафалович, Никулицэ 1970; Хынку & 1971; Никулицэ, Рафалович, Хынку 1973; Никулицэ, Рафалович 1974; Рафалович, Гольцева 1974; Тельнов, Рябой 1985; Постикэ 1985b; Postică, Cavruc 1991; Postică 1992; Gol'ţeva, Postică 1996], *Calfa* [Чеботаренко 1973], *Trebujeni-Scoc* [Тельнов 1986; 1988a; 1988b; 1989; 1991a; 1991b; 1991c; Тельнов, Рабинович 1990a; 1992; 1997; 1999], *Pohorniceni-Petruha* [Cavruc, Postică 1989; Postică

1991], *Brăneşti-Valea Budăi* [Федоров 1960a: 290-304; Власенко 1985a], *Alcedar-Odaia* [Федоров, Чеботаренко 1974: 13, 25, 58; Хохлов 1997], *Rudi-Roşcana* [Бейлекчи, Тельнов, Власенко 1983], *Măşcăuţi-Livada Boierului, Măşcăuţi-Poiana Ciucului* [Musteaţă 2005a], *Hlinjeni-Cetăţuie* [Гольцева, Каппуба 1995], *Durleşti-Valea Babei, Durleşti-la Cramă* [Тентюк 1988: 85-88], *Lopatna* [Федоров 1960a: 285-290], *Ivancea II* [Власенко 1985a], *Cobusca Veche* [Сергеев 1960], *Hordineşti* [Тельнов 1985], *Corpaci* [Тельнов 1985]; în sudul Basarabiei 3 situri: *Şabo* [Козлов 1984b; Смиленко, Козловский 1987b], *Bogatoje* [Смиленко, Козловский 1987b], *Cervonoarmeiskoje* [Чеботаренко, Субботин 1991]; iar în regiunea Cernăuţi 15 monumente: *Grozincy* [Тимощук 1969: 151-152; 1974b: 86-93], *Revno-Gorodišče* [Тимощук 1969: 161-163; 1973a; Михайлина, Тимощук 1983], *Revno-Carina* [Тимощук, Михайлина 1978], *Dobrinivcy -Toloca* [Тимощук 1969: 152-154; 1974a: 351-353; 1975c: 361-362; 1976c: 399-400], *Klokučka II* [Тимощук 1976a: 156], *Carapčiv-Gorodok* [Михайлина, Русанова 1980: 306], *Korostuvata* [Михайлина 1997: 12], *Bila* [Михайлина 1997: 12], *Gorišni Širivcy* [Тимощук 1969: 151; Тимощук, Михайлина 1979: 411], *Kodyn I* şi *Kodyn II* [Русанова, Тимощук 1984], *Čornivka II* [Русанова 1980: 331], *Čornivka-Moghil'nik* [Тимощук 1982:188-190; Тимощук, Rusanova, Михайлина 1981: 89], *Raşkov-Livada* [Баран Я. 1997a; 1997b; Тимощук 1990: 171] *şi Ţeţina* [Тимощук 1982: 190-191].

Majoritatea aşezărilor cercetate prin săpături metodice (86%) sunt studiate parţial şi doar unele dintre acestea (14%), printre care *Hansca-Limbari-Căprăria, Trebujeni-Scoc, Kodyn II, Revno-Gorodišče* şi *Dobrinovcy-Toloca* au fost dezvelite pe suprafeţe relativ mari. Raportând aceste date la numărul total al siturilor din secolele VIII-IX, conchidem că gradul de cercetare a acestora constituie 0,9%.

Din perioada secolelor VIII-IX datează 3 necropole: *Cobusca Veche* [Сергеев 1960], *Revno Ia* (*Gorodišče*) [Михайлина, Тимощук 1983: 217-218; Тимощук 1990a: 183-184; Михайлина 1997: 70-73], *Čornivka* [Михайлина, Тимощук 1983: 216-217; Тимощук 1990a: 168; Михайлина 1997: 74-76], iar alte două necropole sunt datate, cel mai devreme, cu sfârşitul secolului al IX-lea: *Alcedar* [Федоров 1964b; 1968a, Федоров, Чеботаренко 1974], *Gorišni Širivcy-Čubotarka* [Тимощук 1990: 149, 151].

1.1.2.3. Vestigii arheologice din secolele X-XI de tipul Dridu

Siturile. Vestigiile arheologice din secolele X-XI din partea centrală şi de sud a spaţiului pruto-nistrean se înscriu în aria monumentelor de tipul *Dridu*, definite de către unii autori drept cultura *balcano-danubiană, carpato-balcanică, slavo-bulgară* etc., cu o răspândire foarte largă în spaţiul carpato-danubiano-pontic [Zaharia 1967; Comşa 1963; 1978; Teodor 1968; 1973b; 1978].

În spaţiul pruto-nistrean, aceste vestigii sunt reprezentate prin siturile de referinţă de la *Hansca, Pohorniceni-Petruha, Etulia, Şabo* etc. Aria de răspândire a acestora cuprinde teritoriile din zonele de sud, centru şi nord-vest ale spaţiului pruto-nistrean, mărginindu-se în partea de nord-nord-est cu râul Răut. În spaţiul indicat sunt atestate 222 de aşezări de tipul *Dridu* (Harta nr. 12), cu 6,3% mai puţin faţă de perioada secolelor VIII-IX.

Gradul de cercetare. Din 222 de situri de tipul *Dridu*, au fost efectuate investigaţii arheologice de teren în 24 de aşezări, ceea ce constituie 11,5% din numărul total, inclusiv 15 pe teritoriul Republicii Moldova şi 9 pe teritoriul Ucrainei.

Prin săpături arheologice au fost studiate siturile: *Hansca-Limbari-Căprăria* [Хынку 1970a; 1972c; 1972d; 1972e, 1972f; 1972g; 1973a; 1973b; 1973c; 1974b; 1974c; 1974d; 1975b; 1976a; 1977; 1978b; Хынку, Рафалович, Никулицэ 1970; Хынку & 1971; Постикэ 1981; 1983; 1985b; 1992; Постикэ, Тельнов 1985; Postică, Cavruc 1991; Gol'ţeva, Postică 1996; Чеботаренко, Тельнов 1983; 1985; Тельнов, Чеботаренко 1988; Тельнов 1983; 1988c; Тельнов, Рябой 1985], *Moleşti-Râpa Adâncă* [Чеботаренко 1983b; 1990; Tentiuc 1996; 2007], *Logăneşti-la Bucium* [Чеботаренко, Тельнов 1983], *Durleşti-Valea Babei* [Гентюк 1988; Tentiuc 1994], *Trebujeni-Scoc* [Тельнов 1986; 1988a; 1989; 1991a; Тельнов, Рабинович 1990a; 1992; 1997; 1999], *Pohorniceni-Petruha* [Хынку 1969a; Cavruc, Postică 1989; Postică 1991], *Brăneşti-Valea Budăi* [Федоров 1960], *Brăneşti* [Хынку 1969a; Рабинович, Гукин 1991], *Brăneşti-Necropolă* [Федоров, Чеботаренко, Великанова 1984], Ivancea II [Власенко 985a], *Lucaşeuca-Cornul Blăjiei* [Хынку 1969a], *Orheiul Vechi* [Постикэ 1985c; 1992a; 1991b], *Recula* [Власенко 1990; Власенко, Тельнов 1994; Tel'nov, Vlasenco 2001], *Calfa-Cetăţuie* [Чеботаренко 1960b; 1963; 1964b; 1965; 1968; 1973], *Etulia* [Чеботаренко 1974; Чеботаренко, Щербакова 1974; 1981; Йовков 1981], *Giurgiuleşti* [Postică, Hâncu, Tentiuc 1999], *Kriničnoje* [Федоров 1960c; 1965; 1968b; 1969], *Bolgrad* [Черныш, Черняков 1964; Смиленко, Козловский 1987a], *Sfiany* [Кравченко 1971], *Chişliţa* [Чеботаренко 1976b], *Suvorovo* [Смиленко 1982; Смиленко, Козловский 1987a], *Šabo* [Козлов 1984; Смиленко, Козлов 1985; Смиленко, Козловский 1987b], *Bogatoje* [Смиленко, Козловский 1987b], *Nagornoje* [Смиленко, Козловский 1987a], *Cervonoarmeiskoje* [Чеботаренко, Субботин 1991], *Novoselovca* [Смиленко, Козловский 1987a].

Aproape jumătate din numărul aşezărilor cercetate prin săpături (44%) au fost studiate parţial, iar 54% dintre acestea (*Hansca-Limbari-Căprăria, Moleşti-Râpa Adâncă, Trebujeni-Scoc, Pohorniceni-Pertuha, Lucaşeuca, Calfa-Cetăţuie, Šabo, Bogatoje, Etulia*) au fost investigate pe suprafeţe mari. Coroborând numărul acestor aşezări cu totalul siturilor de tipul *Dridu* dintre Nistru şi Prut, reiese că gradul general de cercetare a acestor monumente constituie 4,3%.

În arealul cultural de tipul Dridu din spaţiul pruto-nistrean, complexele funerare sunt reprezentate prin necropole sau descoperiri izolate: *Hansca-Căprăria* [Хынку 1973a], *Hansca-Limbari-Căprăria* [Чеботаренко 1982; Чеботаренко, Тельнов 1983: 91, 95-97, fig. 2,2], *Brăneşti* [Федоров, Чеботаренко, Великанова 1974], *Moleşti-Râpa Adâncă* [Гентюк 1990c], *Calfa-Cetăţuie* [Чеботаренко 1973a: 73-75], *Costeşti-Stânca* [Хынку, Титов 1974: 72-75], *Lucaşeuca* [Хынку 1969a: 12], *Giurgiuleşti-Râpa Chiţei* [Postică, Hâncu, Tentiuc 1999].

1.1.2.4. Vestigii arheologice din secolele X-XI de tipul Alcedar-Echimăuţi

Siturile. Vestigiile arheologice de tipul *Alcedar-Echimăuţi* din secolele X-XI sunt amplasate în partea de nord-est a ţinutului, între râurile Răut şi Nistru. Caracteristica de bază a acestor situri constă în faptul că ele reprezintă aşezări de proporţii, în cadrul cărora se află cetăţui circulare din pământ.

Printre siturile de tipul *Alcedar-Echimăuţi* se evidenţiază 21 de cetăţui cu posadă[2], 30 de aşezări de tip selişte şi două necropole tumulare *(Alcedar-Necropolă* şi *Rudi-Tumul).*

[2] *Posada* din perioada medievală timpurie reprezintă suburbia din jurul unei cetăţi.

Gradul de cercetare. La etapa actuală, investigaţii arheologice de teren au fost efectuate în cadrul a 9 monumente de tipul *Alcedar-Echimăuţi,* ceea ce constituie 17,0% din numărul lor total. Au fost studiate siturile *Alcedar-Cetăţuie* [Засурцев 1949; Федоров 1952a; 1960b; Равдина 1988; Федоров, Чеботаренко 1974: 78-85; Капуба, Тельнов, Щербакова 1997; Hâncu 1993: 124-125], *Alcedar-Necropolă* [Федоров 1964b; 1968a, Федоров, Чеботаренко 1974], *Echimăuţi* [Федоров 1952b; 1953a], *Ţareuca* [Федоров 1952a; Федоров, Чеботаренко 1974: 89-91], *Rudi-Farfuria Turcească* [Федоров 1970; 1971; 1972; Федоров, Рошаль 1972], *Rudi-Roşcana* [Бейлекчи, Тельнов, Власенко 1983; Бейлекчи 1986], *Mereşeuca* [Власенко 1983; Сорокин, Власенко 1985], *Hlinjeni-Cetăţuie* [Гольцева 1979; 1980; 1995; Гольцева, Капуба 1995], *Tătărăuca Nouă-Germănarii* [Рабинович, Ткачук 1995; Sava & 1995].

Cel puţin 7 situri de tipul *Alcedar-Echimăuţi* sau 77,7% din numărul celor investigate au fost studiate pe suprafeţe relativ mari şi doar două aşezări sunt studiate în limite mai restrânse. Raportând aceste date la numărul general al siturilor de tipul *Alcedar-Echimăuţi,* stabilim că gradul de cercetare a acestor monumente este destul de avansat, constituind 13,2%. Cu toate acestea, trebuie menţionat că majoritatea materialelor obţinute în urma săpăturilor arheologice din anii '50 ai secolului XX la monumentele de la *Alcedar* şi *Echimăuţi* n-au fost publicate până în prezent, iar datele de arhivă în mare parte sunt pierdute.

1.1.2.5. Vestigii arheologice din secolele X-XI de tipul Revno

Siturile. Monumentele arheologice din secolele X-XI din regiunea Cernăuţi, denumite de către arheologii sovietici „древнерусские памятники", formează în spaţiul pruto-nistrean un grup cultural deosebit, care denotă, în acelaşi timp, mai multe tangenţe cu monumentele arheologice de tipul *Dridu* şi *Alcedar-Echimăuţi.* Vestigiile arheologice nominalizate sunt, cel mai bine, cunoscute după săpăturile de la *Revno,* care oferă cele mai complete date privind caracteristicile acestui grup cultural, numite, în acest context, *vestigii de tipul Revno.*

Sunt înregistrate 242 de situri de tipul *Revno* din secolele X-XI, inclusiv 176 în regiunea Bucovinei de Nord (Prutul de Mijloc) şi 66 în regiunea Hotin (Nistrul de Mijloc) (Harta nr. 14).

Gradul de cercetare. Săpături arheologice metodice au fost efectuate în cadrul a 14 monumente: *Lomacincy, Ţeţina, Perebykovcy, Grozincy, Bila, Gorišni Širivcy, Dobrinovcy, Mitkiv, Revno Gorodišče, Revno Carina, Korostuvata, Čornivka* [Тимощук 1982; Михайлина 1997], *Mereşeuca-Cetăţuie* [Сорокин, Власенко 1985; Власенко 1983], *Proscureni-Troşcea* [Хынку, Титов 1974], ceea ce constituie 5,3% din numărul total al siturilor.

1.1.2.6. Vestigii arheologice din secolele XI-XIII de tipul Răducăneni

Siturile. Vestigiile arheologice de tipul *Răducăneni* [v.: Spinei 1972], datate cu perioada secolelor XI-XII sau XI-XIII, formează un grup cultural deosebit în zona centrală a spaţiului carpato-nistrean. În spaţiul pruto-nistrean, aria de răspândire a acestor situri se limitează la regiuni din *codrii Orheiului, Podişul Central Moldovenesc, codrii Lăpuşnei* şi *codrii Tigheciului.* Aşezările de tipul *Răducăneni* dintre Nistru şi Prut sunt amplasate, de regulă, pe vetre locative de tipul *Dridu,* venind, de fapt, ca o continuare directă a acestora.

Comparativ cu perioada anterioară, în faza culturală de tipul *Răducăneni* se observă o micşorare bruscă a numărului de aşezări. Or, orizontul cultural nominalizat este documentat doar în 39 de situri arheologice din partea centrală a spaţiului pruto-nistrean şi, parţial, din zona de sud (Harta nr. 15), fapt ce prezintă o diminuare cu 47,3% pentru această zonă. În plan general, însă, raportat la 222 de aşezări de tipul *Dridu* din spaţiul pruto-nistrean, scăderea numărului de aşezări constituie 82,6% (Tabelul nr. 10). Este de remarcat că majoritatea aşezărilor de tipul *Răducăneni* (56,4%) se află în regiunea codrilor Lăpuşna-Hânceşti.

Gradul de cercetare. La etapa actuală, orizontul cultural de tipul *Răducăneni* este cercetat prin săpături arheologice doar în cadrul a cinci situri: *Hansca-Limbari-Căprăria* [Хынку 1971a; Postică 1994a; Gol'ţeva, Postică 1996], *Moleşti-Râpa Adâncă* [Tentiuc 1996; 2007], *Logăneşti-la Bucium* [Чеботаренко, Тельнов 1983: 88-90], *Durleşti-Valea Babei* [Tentiuc 1994; 1996] şi *Durleşti-la Vie* [Тентюк, Абызова 1992; Tentiuc 1996], ceea ce constituie 8,9% din numărul siturilor cunoscute.

1.1.2.7. Vestigii arheologice din secolele XII-XIII de tipul Brăneşti-Lencăuţi

Siturile. Vestigiile arheologice din secolele XII-XIII din regiunea Cernăuţi şi regiunea de nord-nord-est a Republicii Moldova se încadrează într-un aspect cultural reprezentat în teritoriile respective, prin aşezările etalon de la *Lencăuţi (Cernăuţi) şi Brăneşti (Orhei).* Aceste monumente, calificate de noi ca aparţinând tipului *Brăneşti-Lencăuţi* se alătură, la rândul lor, unui megacomplex arheologic ce depăşeşte limitele spaţiului pruto-nistrean, din cadrul căruia fac parte şi vestigiile de tip Halici-Volânean.

Monumentele arheologice de tipul *Brăneşti-Lencăuţi* sunt suprapuse peste vestigiile culturale de tipul *Alcedar-Echimăuţi,* de tipul *Revno* şi, parţial, de tipul *Dridu* din perioada secolelor X-XI, reprezentând, de fapt, o continuitate a acestora. Unii arheologi au definit siturile arheologice de tipul *Brăneşti* din partea centrală a spaţiului pruto-nistrean drept *„cultură arheologică a izgoniţilor halicieni"* [Бырня 1969].

Comparativ cu perioada precedentă, numărul de aşezări scade cu 20,9%, de la 350 la 277 unităţi (Harta nr. 16). Majoritatea aşezărilor din secolele X-XI, în proporţie de 56%, au o continuare în perioada secolelor XII-XIII. Pe de altă parte, 44,4% din aşezările datate cu secolele XII-XIII sunt fundate pe locuri noi (Tabelul nr. 11).

Gradul de cercetare. Până la etapa actuală au fost efectuate investigaţii arheologice la 17 monumente de tipul *Brăneşti-Lencăuţi,* ceea ce constituie 6,5% din numărul lor total.

Prin săpături arheologice au fost studiate următoarele situri din Republica Moldova: *Brăneşti-Valea Budăi* [Бырня 1969; Рабинович, Гукин 1991; Власенко 1985a], *Rudi-Farfuria Turcească* [Федоров 1970; 1972; Рошаль, Федоров 1972; Бейлекчи 1986], *Mereşeuca-Cetăţuie* [Власенко 1983; Сорокин, Власенко 1985] şi din regiunea Cernăuţi: *Lencăuţi (Lenkivcy)* [Тимощук 1959; 1967a; 1978a; 1982: 69-82; 175-178; Малевская, Раппопорт, Тимощук 1970], *Vasileu (Vasiliv)* [Тимощук 1952b; 1960; 1969: 81-99; 1982: 138-153, 158-161; Тимощук, Логвин 1960; Логвин, Тимощук 1961; Томенчук 1978; 1979], *Molodij* [Тимощук 1982: 100-105, 179-180], *Perebykovcy* [Тимощук 1982: 87-93, 182; 1971b], *Kulišivka* [Тимощук 1982: 175], *Spaska* [Тимощук 1982: 186], *Lomacincy* [Тимощук 1973c; 1982: 82-85; 178], *Daraban-Şcovb* [Тимощук 1971a; 1982: 116-118, 167-168], *Galicia (Kucelmin)* [Тимощук 1982: 85-86], *Karapciv* [Тимощук 1982: 93-96, 171-172], *Ţetina*

[Тимощук 1982: 190-191], *Hotin* [Тимощук 1963; 1967b; 1977; 1982, 96-99, 187], *Čornivka* [Тимощук 1982: 105-114, 190], *Nedoboevcy* [Тимощук 1982: 114-116].

1.1.2.8. Vestigii arheologice ale nomazilor medievali, secolele X-XIV

Datarea. Vestigiile arheologice ale nomazilor medievali datează, în spaţiul pruto-nistrean, din perioada secolelor X-XIV, acestea aparţinând pecenegilor, uzilor, cumanilor şi mongolilor. Vestigiile nomade din perioada anterioară practic lipsesc în teritoriile dintre Nistru şi Prut, dacă nu ţinem cont de unele descoperiri izolate datate cu secolul V.

Complexele arheologice. Aşezările temporare ale nomazilor din perioada medievală timpurie, care trebuiau să existe cel puţin în unele regiuni ale ţinutului (valea râului Ialpug, regiunea Tiraspol-Sucleia etc.), nu sunt cunoscute din punct de vedere arheologic. În aceste condiţii, cultura arheologică a nomazilor din secolele X-XIV este reprezentată, în spaţiul pruto-nistrean, prin necropole tumulare[3].

Aria de răspândire a tumulilor cu morminte din perioada evului mediu este foarte vastă, cuprinzând practic întregul spaţiu pruto-nistrean, având o concentrare mai pronunţată în regiunile de stepă ale Bugeacului, pe malurile fluviilor Nistru şi Prut, precum şi în văile râurilor Ialpug, Bâc, Botna, Răut, Ciuhur. În total sunt cunoscute 562 de morminte ale nomazilor din secolele X-XIV, descoperite în 363 de tumuli (Tabelul nr. 22; Harta nr. 36), acestea fiind răspândite în 4 zone de bază: I. *Zona Nistrul Inferior*, II. *Zona Nistrul de Mijloc-Răut*, III. *Zona Bugeac-Dunărea de Jos* şi IV. *Zona Prutul de Mijloc* (Diagramele nr. 61-62; Harta nr. 37).

În contextul cercetării complexelor funerare nomade este de menţionat că, pe teritoriul Republicii Moldova, inclusiv în stânga Nistrului, sunt înregistraţi circa 4 500 de tumuli din pământ[4], care conţin morminte ale diferitor neamuri de stepă, începând cu mileniul IV î.Hr. şi terminând cu secolul XVII d.Hr. Având în vedere faptul că mormintele nomazilor din secolele X-XIV se întâlnesc, în mediu, în fiecare al doilea tumul cercetat arheologic[5], se poate susţine, cu anumite rezerve, că pe teritoriul Republicii Moldova trebuie să existe circa 2 000 de tumuli care conţin aproximativ 3 000 de complexe funerare ale nomazilor din perioada medievală timpurie[6]. Aceste morminte, în majoritatea cazurilor,

---

[3] Opinia lui A. O. Dobroliubskji [1986] privind atribuirea necropolelor plane de la Neruşai, Mîrnoje, Draculea etc. nomazilor din perioada secolelor X-XIV este problematică, dat fiind lipsa probelor materiale în acest sens. Aceste necropole, mai degrabă, au aparţinut tătarilor din perioada secolelor XVI-XVII.

[4] Registrul Monumentelor Arheologice din Republica Moldova / Arhiva Ministerului Culturii şi Turismului al Republicii Moldova.

[5] Coraportul de 1:2 este dedus din următorul eşantion reprezentativ: în regiunea Balabani mormintele nomade medievale au fost descoperite în 25 de tumuli din 46 studiaţi arheologic (1:2); la Taraclia în 13 tumuli din 24 studiaţi (1:2); la Kazaclia în 15 tumuli din 29 studiaţi (1:2); la Costeşti în 3 tumuli din 7 studiaţi (1:2); la Camenca în 5 tumuli din 7 studiaţi (1:1,3); la Corpaci în 2 tumuli din 8 studiaţi (1:4); la Medveja într-un tumul din 5 studiaţi (1:5); la Grigoriopol în 2 tumuli din 14 studiaţi (1:7); la Gura-Bâcului într-un tumul din 9 studiaţi (1:9). Aici trebuie să se ia în consideraţie şi faptul că în tumulii cercetaţi există un număr impresionant de morminte, apartenenţa cronologică a cărora n-a fost stabilită. O bună parte a lor, dacă nu chiar majoritatea, aparţin mai degrabă perioadei medievale, fapt despre care ne vorbeşte orientarea scheletelor, ritul înhumării şi alte detalii.

[6] Cifra de circa 3 000 morminte este calculată reieşind din media de 1,5 morminte datate cu perioada secolelor X-XIV la un tumul cercetat arheologic, iar coeficientul respectiv este dedus din corelaţia: 562 morminte la 363 tumuli în cadrul cărora acestea au şi fost descoperite.

sunt plasate în mantaua tumulilor mai vechi, construiţi în epocile anterioare, de regulă, din epoca bronzului. Tumulii edificaţi în perioada medievală timpurie în spaţiul pruto-nistrean, în general, se întâlnesc foarte rar. Excepţie face grupul tumular din regiunea Tiraspolului [Добролюбский 1986: 82-103], unde au fost identificate cel puţin 58 movile funerare edificate de către nomazi medievali, în special în secolele XIII-XIV, ceea ce reprezintă circa 64,4% din numărul total al tumulilor medievali cercetaţi în zona dată.

Gradul de cercetare. Studierea vestigiilor funerare ale nomazilor medievali se află în relaţie direct proporţională cu procesul de cercetare a tumulilor în general. În stadiul actual al investigaţiilor, complexele funerare tumulare ale nomazilor medievali sunt studiate în proporţie de circa 18%[7], această medie depăşind cu puţin gradul de cercetare a aşezărilor populaţiei sedentare din perioada respectivă.

1.1.3. SURSE NUMISMATICE

O altă categorie de surse istorice sunt cele numismatice. În spaţiul pruto-nistrean sunt descoperite piese monetare ce acoperă toată perioada medievală timpurie, începând cu secolele V-VI şi terminând cu secolele XII-XIII. Materialul numismatic descoperit este reprezentat de monede *bizantine*, *„cufice"* şi *occidentale*. În rând cu acestea, au fost atestate şi unităţi băneşti vechi ruseşti de tipul grivnei. Materialele numismatice menţionate oferă informaţii referitoare la caracterul relaţiilor social-economice din ţinutul pruto-nistrean, comerţului şi circulaţiei băneşti.

1.1.3.1. Monede bizantine

Monedele bizantine sunt cele mai reprezentative materiale numismatice în spaţiul pruto-nistrean. Sunt cunoscute 154 monede bizantine descoperite în mod izolat şi 8 tezaure care, în total, cuprind circa 600 de piese [Нудельман 1978; 1982; 1985; Столярик 1985; 1987; 1990; 1992; Пивоваров 1999; Бондарь, Булатович 2002; Руссев, Фокеев 2002; Муссуров, Носова 2002; Cojocaru 2002; Poienaru-Bordea 2002; Ciocanu, Nicolae 2003].

Printre monedele descoperite izolat deosebim: *118 monede de aramă, 7 – de billon, 8 – de argint, 20 de aur şi 1 de electron.*

Din punct de vedere cronologic aceste monede se clasifică în felul următor: secolul V – 1 monedă de aramă şi 5 de aur; secolul VI – 53 monede de aramă; secolul VII – 2 monede de aramă, 1 de argint şi 2 de aur; secolele VI-VII – 2 monede de aramă; secolele VI-XII – 6 monede de aramă; secolul VIII – 1 monedă de aur; secolul IX – 2 monede de aramă şi 2 de aur; secolul X – 3 monede de aramă, 7 de argint şi 1 de aur; secolele X-XI – 7 monede de aramă; secolul XI – 38 monede de aramă şi 8 de aur; secolul XII – 3 monede de aramă, 7 de billon şi 1 de electron; secolul XIII – 1 monedă de aramă şi 1 de aur. Aceste monede sunt descoperite preponderent în zona de sud şi de centru a spaţiului pruto-nistrean.

Tezaurele cu piese bizantine, în baza celei mai recente monede, datează: cca. 527-565 – *Hotin* (recuperate 3 monede de aramă), *Tribisăuţi* (36 monede de aramă); cca. 976-1035 –

[7] Se ţine cont de numărul estimativ de circa 2 000 tumuli potenţiali cu morminte ale nomazilor medievali din spaţiul pruto-nistrean, inclusiv 363 tumuli cercetaţi arheologic.

Arţiz (recuperate 9 monede de aramă); cca. 1078-1081 – *Goieni* (9 monede de aur); cca. 1143-1180 – *Ismail* (circa 250 monede de billon, recuperate 11), *Reni* (înregistrate 2 monede de electrum); cca. 1183-1185 – *Suvorovo* (13 monede de electrum); cca. 1195-1203 – *Alcedar* (circa 280 monede de billon, recuperate 8).

1.1.3.2. Monede „cufice"

Moneda „cufică" este cunoscută în spaţiul pruto-nistrean, în baza descoperirilor de la *Echimăuţi* şi *Alcedar* [Федоров 1952a: 255; 1953a: 110; 1953b: 54; 1968a: 86; Нудельман 1976: 89-90; Нудельман 1985: 84-89; Рабинович 1999a: 262-274]. Conform unor date nesigure, câteva monede arabe din bronz ar fi fost descoperite la Cetatea Albă [Нудельман 1985: 84].

În timpul investigaţiilor arheologice în cetăţuia *Echimăuţi* a fost descoperit un tezaur alcătuit din 19 *dirhemi sasanizi* din argint cu scris cufic, inclusiv: Ismail Ibn-Ahmed – 4 monede emisiuni din or. Samarcand: o monedă din anii 903-904, alta din anii 905-906 şi două imitaţii din anii 892-907; Ahmed Ibn-Ismail – o monedă emisiune din or. Samarcand anul 908-909; Nasru Ibn-Ahmed – 14 monede: trei piese emisiuni din or. Samarcand din anii 925-926, 933-934 şi 914-943, două monede emisiuni din oraşul Balh din anii 926-927 şi 914-943), 7 imitaţii din anii 914-943 şi 2 monede nedeterminate [Нудельман 1976: 90; 1985: 86].

Şi în cetatea *Alcedar* au fost descoperite, în timpul investigaţiilor arheologice, două monede izolate: un *fels* din aramă emis de Nasr Ibn-Ahmed (Taşchent, 914-943) şi o *imitaţie a dirhemului sasanid* emis de Abdallah Ibn-Michail (Suvar-Bulgar, 947-948) [Нудельман 1976: 89-90; 1985: 86].

Din numărul total de 21 monede descoperite, 16 piese (15 de la *Echimăuţi* şi 1 de la *Alcedar*) au câte 2 perforaţii, dat fiind folosirea acestora ca podoabe, altele 5 monede fiind neperforate.

1.1.3.3. Monede occidentale

Monedele occidentale din secolele XII-XIII sunt atestate în partea de nord a spaţiului pruto-nistrean, prin tezaurul de la *Hotin*, şi printr-o descoperire izolată din cetatea *Lencăuţi*. Tezaurul de la *Hotin*, având circa o mie de monede, îngropat între anii 1225-1230, conţinea emisiuni de tipul *bracteatelor* din Germania (Saxonia, Turingia, Hessen), Austria (Carintia), Cehia şi Ungaria. Un *dinar ungar* de la Ştefan IV (1162-1163) a fost descoperit la *Lencăuţi* [Потин 1963; Добровольский, Потин 1971; Тимощук 1974c: 96; Пивоваров 1996; 1997].

1.1.3.4. Grivne vechi ruseşti

Grivnele din argint au circulat, în perioada secolelor X-XIII, în calitate de bani în oraşele Rusiei Vechi. Ele aveau diferite forme şi erau de diverse sisteme de greutate. În spaţiul pruto-nistrean, grivna din argint este semnalată în cetăţuia de la *Echimăuţi* – o bară din argint cu greutatea de 9,27 grame, tipică pentru perioada de până la începutul secolului XI [Федоров 1953b: 54].

1.2. ISTORIOGRAFIA

1.2.1. ETAPELE DE BAZĂ

Problema studierii civilizaţiei medievale timpurii din spaţul pruto-nistrean se află de peste un secol în atenţia cercetătorilor. În această perioadă de vreme istoriografia a parcurs 4 etape de bază: I. 1886-1917, II. 1918-1945, III. 1946-1991, IV. 1991-2006.

În prima etapă cercetătorii ruşi au realizat investigaţii arheologice în cadrul tumulilor din sudul Basarabiei şi din Transnistria, unde au fost descoperite morminte ale nomazilor din secolele X-XIV.

În a doua etapă, în contextul studierii problemelor de istorie generală a românilor şi a istoriei Basarabiei în particular, cercetătorii români au abordat aspecte ale culturii materiale şi spirituale ale populaţiei locale din perioada secolelor IV-XIII şi ale relaţiilor cu triburile „barbare". În acelaşi timp, cercetătorii sovietici, din considerente politice, au formulat ideea despre „existenţa" a două popoare romanice de răsărit: *poporul moldovenesc şi poporul român.*

În a treia etapă, în cadrul istoriografiei sovietice, studierea spaţiului pruto-nistrean s-a făcut separat pentru teritoriul R.S.S.M., regiunea Cernăuţi şi sudul Basarabiei. Au fost realizate investigaţii arheologice de proporţii, cercetată cultura materială şi spirituală a populaţiei locale şi alogene din teritoriul dat. A fost promovată metodic ideea panslavismului, potrivit căreia civilizaţia medievală timpurie din spaţiul pruto-nistrean era pusă pe seama slavilor, fiind negată orice prezenţă a populaţiei romanice pe aceste meleaguri. În acelaşi context, încercările unor cercetători de a susţine opinii diferite de cele oficiale s-au confruntat cu rezistenţa dură a regimului sovietic totalitar. Totodată, în cadrul istoriografiei din România, în contextul problemelor generale ale istoriei românilor, s-a susţinut ideea potrivit căreia civilizaţia medievală timpurie din spaţiul pruto-nistrean reprezintă o parte componentă a civilizaţiei medievale româneşti.

În a patra etapă, în contextul obţinerii independenţei de stat a Republicii Moldova şi Ucrainei, studierea civilizaţiei medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean se desfăşoară, în linii generale, după aceleaşi criterii administrativ-statale.

1.2.2. ÎNCEPUTUL CERCETĂRILOR ARHEOLOGICE SISTEMATICE

Cercetarea ştiinţifică sistematică a civilizaţiei medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean a demarat abia după cel de-al Doilea Război Mondial, odată cu iniţierea în fosta URSS a unui program de investigaţii istorico-arheologice, în cadrul căruia spaţiului pruto-nistrean i se rezervase un loc deosebit.

Pe parcursul a circa 65 de ani care au urmat, în procesul cercetării fenomenului nominalizat au fost implicaţi zeci de istorici şi arheologi din diverse instituţii de cercetare din fosta URSS, iar în ultimul deceniu din Republica Moldova, România, Ucraina şi Rusia.

Pentru istoriografia sovietică, studierea civilizaţiei medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean a reprezentat chiar de la început, o direcţie prioritară de cercetare, situaţie dictată, în primul rând, de interesele strategice ale Rusiei. Deja în anul 1946, când abia luase sfârşit războiul şi rănile marii tragedii erau încă destul de pronunţate, la Chişinău erau delegaţi

arheologi şi istorici din „instituţii centrale" de cercetare ştiinţifică [Смирнов, Полевой 1967], împuterniciţi să elaboreze o „istorie nouă" pentru acest ţinut, o istorie proslavă, care să aprobe ştiinţific realităţile teritoriale postbelice stabilite în această parte a Europei şi să elucideze rădăcinile „milenare" ale acestei situaţii politice.

Istoriografia oficială sovietică a lansat o singură opinie privitor la problema civilizaţiei medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean, pe care au promovat-o foarte activ cercetătorii din instituţiile academice de la Moscova, Leningrad, Kiev, Odesa, Cernăuţi, Lvov, Ujgorod şi Chişinău.

La sfârşitul anilor '40, cercetarea civilizaţiei medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean devenise o preocupare directă şi constantă a instituţiilor de cercetare ştiinţifică din cadrul Academiei de Ştiinţe a URSS cu sediul la Moscova (*Institutul de Istorie; Institutul de Istorie a Culturii Materiale*, transformat în anul 1954 *Institutul de Arheologie; Institutul de Etnografie; Institutul de Slavistică şi Balcanistică)* şi Leningrad *(Institutul de Istorie a Culturii Materiale* devenit mai apoi *Filiala din Leningrad a Institutului de Arheologie).*

Aceste structuri ştiinţifice reprezentau *„instituţii academice de bază"* («головные академические институты»), misiunea cărora era de a coordona şi controla activitatea ştiinţifică a subdiviziunilor academice din republicile unionale de atunci, inclusiv din Chişinău. În cazul R.S.S.M., această coordonare se referea în primul rând la probleme ce vizau civilizaţia medievală timpurie şi presupunea cercetarea fenomenului ca parte inalienabilă a lumii slave.

La diferite etape, din cadrul respectivelor instituţii, de cercetarea problemelor de acest gen – direct sau indirect – erau preocupaţi marii corifei ai istoriografiei sovietice: L. B. Cerepnin, A. D. Udal'cov, B. A. Râbakov, Gh. B. Fedorov, T. D. Zlatkovskaja, V. D. Koroliuk, G. G. Litavrin, E. A. Rikman, S. A. Pletnjova, I. P. Rusanova, V. V. Sedov etc.

Începând cu anul 1950, timp de circa 20 de ani, în R.S.S.M. a activat sub egida Institutului de Arheologie al A.Ş. a URSS *„expediţia arheologică slavo-nistreană"*, condusă de Gh. B. Fedorov, transformată în 1953 în *„expediţia arheologică moldovenească"*, iar din 1957 în *„expediţia pruto-nistreană"*, misiunea şi scopul căreia era să studieze vestigiile slave în Moldova. În anii '50-'60 expediţia lui Gh. B. Fedorov a efectuat şi investigaţii arheologice în regiunea ucraineană din sudul Basarabiei.

Începând cu anul 1974, Institutul de Arheologie al A.Ş. a URSS, în persoana I. P. Rusanova, s-a implicat activ în cercetările arheologice din nordul Bucovinei, unde a realizat importante investigaţii de teren în colaborare cu B. A. Tymoščuk, care în anii '80 a devenit titular al Institutului de Arheologie din Moscova.

Cu concursul direct al specialiştilor din Moscova, în perioada respectivă, au fost scrise primele lucrări de Istorie a Moldovei. În anul 1949 a fost elaborat „Cursul de Istorie a Moldovei" [КИМ 1949] sub redacţia acad. L. B. Cerepnin, iar în anul 1951 – publicată prima ediţie a lucrării „Istoria Moldovei" [ИМ 1951], sub redacţia acad. A. D. Udal'cov [v.: Lazarev 1989]. În anii '60-'80 în cadrul instituţiilor din Moscova, problemele civilizaţiei medievale timpurii au fost abordate în monografii semnate de G. B. Fedorov [Федоров 1960a; 1999], V. D. Koroliuk [Королюк 1985], V. V. Sedov [Седов 1979; 1982], I. P. Rusanova şi B. A. Tymoščuk [Русанова 1976; Русанова, Тимощук 1984a; Тимощук 1990a; 1995], M. V. Velikanova [Великанова 1975].

În anii '70, în cadrul instituţiilor ştiinţifice de la Moscova, au fost organizate diverse simpozioane şi publicate mai multe culegeri de cercetări ştiinţifice [ВЭИСВР 1976; ЭИВР 1979; КПИКНЦЮВЕ: 1979], consacrate civilizaţiei din spaţiul Europei de Sud-Est, în cadrul cărora teritoriul pruto-nistrean ocupa un loc deosebit.

În acelaşi timp, sub patronajul instituţiilor academice centrale, cercetarea civilizaţiei medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean se realiza şi prin intermediul unor structuri locale, care abordau secvenţe istorice din cadrul anumitor regiuni, în conformitate cu împărţirea teritorial-administrativă din timpul respectiv. Or, pe parcursul anilor, cercetarea civilizaţiei medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean s-a făcut separat pentru fiecare din cele trei regiuni componente ale ţinutului nominalizat: R.S.S.M. / Republica Moldova, regiunea Cernăuţi şi sudul Basarabiei.

1.2.3. CERCETĂRI ARHEOLOGICE ÎN R.S.S.M. / REPUBLICA MOLDOVA

În perioada anilor 1946-1960, când instituţiile ştiinţifice şi cadrele locale din R.S.S.M. se aflau în procesul formării, studierea civilizaţiei medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean reprezenta un domeniu exclusiv al specialiştilor din Rusia şi Ucraina.

Începând cu anii '60, studierea civilizaţiei medievale din spaţiul pruto-nistrean devenise şi o preocupare constantă a specialiştilor originari din R.S.S.M. care, în perioada ce a urmat, au promovat în linii generale, aceleaşi opinii şi principii ştiinţifice pe care le-a promovat, şcoala sovietică de arheologie şi istorie veche din cadrul căreia făceau parte. În acest context, trebuie să remarcăm că, până la căderea URSS, în anul 1991, cercetarea arheologică de la Chişinău s-a realizat exclusiv în limba rusă, motiv din care toată terminologia de specialitate fusese preluată în mod direct de la Moscova.

Aşadar, cu mici excepţii, istoriografia oficială de la Chişinău n-a deviat în problema civilizaţiei medievale timpurii cu nimic de la principiile panslaviste, promovate de către istoricii sovietici. Mai mult decât atât, în perioada anilor '70-'80 istoriografia oficială de la Chişinău a fost mult mai consecventă decât istoriografia din centrele academice din Moscova şi Leningrad, promovând o linie foarte dură în cercetare, de multe ori cu exces de zel, exercitând o presiune puternică asupra cercetătorilor cu alte viziuni decât cele oficiale.

Începând cu primii ani de democratizare (1987-1990), la Chişinău, ieşea din anonimat şcoala istoriografică naţională românească în domeniul arheologiei şi istoriei vechi. Aceasta porni să-şi croiască drumul, fie şi anevoios, încă din anii '60, înregistrând succese foarte modeste în anii '70-'80. În ultimul deceniu al secolului XX, şcoala istoriografică românească de la Chişinău s-a impus plenar, inclusiv în probleme ce ţin de istoria evului mediu timpuriu.

Pe parcursul anilor '90, dar mai ales în a doua jumătate a deceniului şi la începutul secolului XXI, la Chişinău s-au revigorat pe teren nou tendinţele vechii şcoli sovietice, promovate mai ales de persoane pseudo-savante, din aşa-zisa cohortă a „moldovenismului primitiv".

Cu toate acestea, în R.S.S.M. / Republica Moldova, au fost realizate cele mai numeroase cercetări istorico-arheologice, referitor la problema civilizaţiei medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean, aici fiind concentrat şi cel mai numeros potenţial ştiinţific în problema dată.

Procesul studierii siturilor arheologice medievale timpurii în cadrul R.S.S.M. / Republica Moldova a cunoscut patru etape de bază: 1) 1946-1960, 2) 1960-1977, 3) 1977-1991, 4) 1991-2006.

1.2.3.1. Etapa I: 1946-1960

Prima etapă a studierii civilizaţiei medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean a decurs în condiţiile lipsei în ţinut atât a unor instituţii proprii de specialitate, cât şi a specialiştilor autohtoni.

Cercetările erau coordonate de către reprezentanţi ai Institutului de Arheologie al A.Ş. a URSS din Moscova, special delegaţi în R.S.S.M. pentru a realiza obiectivele propuse. Scopul arheologilor sovietici, era, după cum se afirma deschis în publicaţiile vremii, de *„a descoperi pe teritoriul dat aşezările slavilor vechi"*. Pentru realizarea acestui obiectiv, în anul 1950 a fost organizată *expediţia slavo-nistreană (славяно-днестровская экспедиция)* a A.Ş. a URSS, condusă de Gh. B. Fedorov. Denumirea expediţiei arheologice reflecta foarte exact scopurile pe care şi le-au propus arheologii de la Moscova.

Această etapă s-a caracterizat prin iniţierea periegezelor arheologice de amploare în şi prin inaugurarea unor şantiere arheologice de importanţă deosebită: *Echimăuţi*[8], *Alcedar*[9], *Lucaşeuca-Cornul Blăjiei*[10], *Brăneşti-Valea Budăi*[11], *Orheiul Vechi*[12], *Măşcăuţi-Poiana Ciucului*[13], *Lopatna*[14], *Cobusca-Veche*[15], *Calfa*[16] *etc.*

Rolul primordial în cercetarea monumentelor medievale timpurii l-a avut în această perioadă Gh. B. Fedorov, numit mai târziu *„părintele arheologiei slave din Moldova"*. Trebuie să menţionăm că cercetările de teren, iniţiate în perioada postbelică în R.S.S.M., pot fi calificate, dacă facem abstracţie de învelişul politico-ideologic, drept acte pozitive în sine. Ele au reprezentat investigaţii metodice, realizate conform principiilor ştiinţifice ale timpului. Această apreciere nu vizează publicaţiile editate în anii '50, ele fiind realizate la nivel superficial, în baza unui material arheologic selectiv, cu interpretări etnoculturale evident tendenţioase.

Cel mai fecund în plan editorial s-a dovedit a fi Gh. B. Fedorov, care începând cu anul 1951, a publicat zeci de lucrări, unele în colaborare cu discipolii săi, în titlurile cărora, la modul direct, se enunţa scopul respectivelor investigaţii: *„Славянские памятники в Молдавии"*, *„Славяне Поднестровья"*, *„Древние славяне в Молдавии"*, *„Славянские городища в Молдавии"*, *„Древнерусский город на Днестре"*. *„К итогам / Из итогов работ Славяно-Днестровской экспедиции"*, *„Основные итоги и задачи изучения древнеславянской культуры Юго-Запада СССР" etc.* [Федоров 1951; 1952a; 1952b; 1953a; 1953b; 1953c; 1953d; 1954a; 1954b; 1955; 1957; 1958a; 1960a; 1960b; 1964; 1965; 1966a; 1966b; 1967; Fedorov 1957; Федоров, Чеботаренко 1966; Федоров, Полевой 1968].

---

[8] Cercetări: Gh. B. Fedorov, 1950-1952, 1958, 1961, 1964.
[9] Cercetări: Gh. B. Fedorov, 1950, 1952-1954, 1957, 1959, 1961, 1963.
[10] Cercetări: Gh. B. Fedorov, 1950, 1953, 1954, 1957 şi I. Hâncu, 1957-1959, 1961.
[11] Cercetări: Gh. B. Fedorov şi P. P. Bârnea, 1958-1959.
[12] Cercetări: Gh. D. Smirnov, 1947-1962.
[13] Cercetări: Gh. D. Smirnov, 1947; Gh. B. Fedorov, 1950; A. I. Meliukova, 1961.
[14] Cercetări: Gh. B. Fedorov, 1953.
[15] Cercetări: Gh. P. Sergheev, 1953.
[16] Cercetări: Gh. F. Cebotarenco, 1959, 1961-1962, 1964-1968.

Despre caracterul slav al vestigiilor arheologice din spaţiul pruto-nistrean, în perioada anilor 1949-1960 au scris arheologii P. I. Zasurţev [1949], B. A. Râbakov [1950], M. Iu. Smişko [1952], G. O. Dzis-Raiko [1959], E. M. Mahno [1956], alţi specialişti din Moscova [Борисов 1951; Шукин 1957] şi Chişinău: Gh. D. Smirnov [Смирнов 1960a; 1960b; Смирнов, Рафалович 1965] şi Gh. P. Sergheev [Сергеев 1960].

Efortul arheologilor şi istoricilor care au activat la sfârşitul anilor '40-începutul anilor '50 s-a materializat în primele tratate de istorie, elaborate în cadrul Filialei Moldoveneşti a A.Ş. a URSS sub redacţia academicenilor L. B. Cerepnin şi A. D. Udal'cov: „Cursul de Istorie a Moldovei" [КИМ 1949] şi „Istoria Moldovei" [ИМ 1951].

În perioada la care ne referim, civilizaţia medievală timpurie din spaţiul pruto-nistrean nu a constituit obiectul de studiu al unei monografii specializate. Totuşi, aspecte ale civilizaţiei din secolele VI-IX au fost abordate într-o lucrare monografică cu un diapazon cronologic mai larg, redactată de Gh. B. Fedorov [Федоров 1960a].

În anii '50, pentru a contura clar dimensiunile civilizaţiei medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean, ştiinţa sovietică a impus în arheologie câteva noţiuni noi: «*Раннеславянская культура*» (*Cultura slavilor timpurii*) sau «*Древнеславянская культура*» (*Cultura slavilor vechi*) pentru civilizaţia secolelor VI-IX şi «*Древнерусская культура*» (*Cultura veche rusească*) sau «*Восточнославянская культура*» (*Cultura arheologică a slavilor de răsărit*) pentru civilizaţia secolelor X-XIII.

O importanţă vădită pentru evoluţia eficientă a programului de cercetări arheologice din R.S.S.M. l-a avut dezgheţul poststalinist din a doua jumătate a anilor '50. În această perioadă s-au stabilit relaţii de colaborare ştiinţifică între arheologii sovietici ce activau în R.S.S.M. şi arheologii din România [Федоров 1958]. Au fost organizate expediţii arheologice comune în Moldova (*Orheiul Vechi*, *Echimăuţi*, *Alcedar*, *Lucaşeuca*) şi în România (*Histria, Poieneşti, Murighiol*), s-au organizat seminare ştiinţifice, care au facilitat schimbul de idei, în vederea formulării unor puncte de vedere comune vizavi de unele probleme şi au deschis discuţiile privind caracterul civilizaţiei medievale timpurii din spaţiul carpato-balcanic în general şi est-carpatic în particular. Un rezultat practic al acestei colaborări l-a constituit publicarea, în anul 1960, a unui volum comun de materiale arheologice, care s-a dovedit a fi prima şi ultima lucrare de acest gen [МИА 1960]. Dialogul dintre arheologii sovietici şi români a avut impact pozitiv, cu urmări practice doar în problemele arheologiei geto-dace şi medievale târzii. Cât priveşte arheologia medievală timpurie, cele două părţi n-au găsit limbaj comun. Cu toate acestea, colaborarea sovieto-română a influenţat pozitiv arheologia medievală timpurie de la Chişinău, oferind posibilităţi necunoscute anterior în ceea ce priveşte caracterul civilizaţiei locale din spaţiul pruto-nistrean.

În a doua jumătate a anilor '50 apar pe arena ştiinţifică primele cadre naţionale în domeniul arheologiei, manifestându-se atât prin săpăturile de la *Lucaşeuca* (I. Hâncu), *Brăneşti* (P. P. Bârnea), *Calfa* (Gh. F. Cebotarenco), cât şi printr-un şir de publicaţii promiţătoare [Хынку 1957; 1960a; 1960b; Чеботаренко 1956; 1960]. Ion Hâncu devine, în anul 1960, primul arheolog moldovean, care a obţinut titlul de candidat în ştiinţe istorice, conferit de Consiliul Ştiinţific Specializat al Catedrei de Arheologie a Universităţii „Mihail Lomonosov" din Moscova [Хынку 1960b; 1960c]. În acelaşi an, pentru prima dată în istoriografia sovietică, Ion Hâncu înaintează problema privitor la prezenţa elementului

romanic în cadrul civilizaţiei medievale timpurii în spaţiul pruto-nistrean [Хынку 1960a]. Acest fapt a provocat rumoare în cercurile academice oficiale de la Chişinău şi Moscova[17].

1.2.3.2. Etapa a II-a: 1960-1977

A doua etapă în cercetarea monumentelor arheologice medievale timpurii din R.S.S.M. începe odată cu fondarea la Chişinău a primei instituţii de profil arheologic – *Sectorul de Arheologie al* A.Ş. a RSSM şi formării în cadrul acestuia a *şcolii sovietice moldoveneşti de arheologie medievală,* care se va impune în continuare pe făgaşul cercetării monumentelor arheologice. În această perioadă, avându-l conducător pe Gh. B. Fedorov, îşi susţin tezele de candidat în ştiinţe istorice în cadrul Institutului de Arheologie al A.Ş. a URSS de la Moscova P. P. Bârnea (1966), Gh. F. Cebotarenco (1968), L. L. Polevoi (1969) şi I. A. Rafalovič (1972).

În această perioada, pe teritoriul R.S.S.M. au fost continuate săpăturile de la *Calfa, Lucaşeuca şi* iniţiate o serie de şantiere arheologice noi: *Hansca*[18], *Pohorniceni-Petruha*[19], *Proscureni-Troşcea*[20], *Brăneşti-Moţca*[21], *Brăneşti-Necropola*[22], *Rudi-Farfuria Turcească*[23], *Seliţte*[24], *Dănceni*[25], *Şepte Bani-Hucea*[26], *Alcedar-Odaia*[27], *Recea*[28], *Mălăieştii Vechi*[29], *Etulia*[30] *etc.*, care au furnizat materiale arheologice deosebite. În acelaşi timp, în procesul cercetării tumulilor din epoca bronzului de la *Zârneşti* [Кетрару 1969: 49-50] şi din valea râului *Cogâlnic* [Оболдуева 1955] au fost descoperite câteva complexe funerare ale nomazilor din perioada medievală timpurie.

Este semnificativ faptul că şantierele arheologice din această perioadă erau, în majoritatea absolută a cazurilor, organizate şi conduse de către arheologi din R.S.S.M. (I. Hâncu, P. P. Bârnea, Gh. F. Cebotarenco, I. A. Rafalovič), foşti discipoli ai lui Gh. B. Fedorov, care au participat foarte activ, începând cu anii 1953-1954, la toate campaniile arheologice din teritoriu. La sfârşitul acestei perioade, în cercetarea civilizaţiei medievale timpurii sunt antrenaţi şi arheologii N. Gol'ţeva (1974), Gh. Postică (1976) şi I. Vlasenko (1977). Un rol crucial pentru evoluţia ulterioară a cercetării ştiinţifice l-au avut investigaţiile arheologice de la *Hansca, Pohorniceni* şi *Lucaşeuca* realizate de către Ion Hâncu, care au deschis o nouă perspectivă în studierea civilizaţiei medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean. O importanţă deosebită au avut-o şi descoperirile arheologice efectuate de

---

[17] În anul 1960 Gh. D. Smirnov, în ajunul susţinerii tezei de doctorat a dlui Ion Hâncu, s-a deplasat special la Moscova pentru a-l „convinge" pe tânărul arheolog să se dezică de interpretarea romanică a vestigiilor arheologice descoperite la Lucaşeuca [v.: Ion Hâncu. Scara vieţii. Manuscris].

[18] Cercetări: I. Hâncu (1964-1977) şi I. A. Rafalovič (1964-1972).

[19] Cercetări: I. Hâncu (1961-1963).

[20] Cercetări: I. Hâncu (1973).

[21] Cercetări: Gh. B. Fedorov (1962) şi I. Hâncu (1963).

[22] Cercetări: Gh. B. Fedorov, Gh. F. Cebotarenco, M. Velikanova (1962-1963).

[23] Cercetări: Gh. B. Fedorov (1969-1970).

[24] Cercetări: I. A. Rafalovič (1969-1973).

[25] Cercetări: I. A. Rafalovič şi N. V. Gol'ţeva (1974-1976).

[26] Cercetări: I. A. Rafalovič (1962-1963).

[27] Cercetări: I. A. Rafalovič (1963).

[28] Cercetări: I. A. Rafalovič (1966).

[29] Cercetări: P. P. Bârnea (1960-1961).

[30] Cercetări: Gh. F. Cebotarenco, T. A. Scerbakova (1972-1974) şi S. M. Iovkov (1976).

către I. A. Rafalovič la *Seliște, Dănceni, Șepte Bani-Hucea* şi de către Gh. F. Cebotarenco la *Calfa* şi *Etulia.*

Spre deosebire de anii '50, când accentul cercetării arheologice era pus pe monumentele medievale timpurii din regiunea Nistrului Mijlociu, de tipul *Alcedar-Echimăuți*, în anii '60-'70 se dă mare atenție siturilor din zona centrală şi de sud a spaţiului pruto-nistrean, de tipul *Hansca-Etulia*, nefiind însă neglijate nici monumentele arheologice din regiunile de nord şi nord-est ale spaţiului nominalizat.

Publicaţiile de specialitate din anii 1961-1977 s-au remarcat printr-un conținut arheologic mai bogat. Ele erau mai riguroase din punct de vedere metodic, întruneau date arheologice relativ complete, uneori chiar exhaustive. Aceste fapte vin să confirme o creştere substanţială a nivelului metodic al şcolii arheologice de la Chişinău, care începea să se remarce şi pe planul general al URSS. Cele mai bune sub acest aspect realizări aparţin lui Ion Hâncu [Хынку 1969a, 1970a, 1973a], care a efectuat importante investigaţii privind metodele de studiere a ceramicii medievale. În acelaşi timp, au fost atestate şi publicaţii arheologice de sinteză, destul de slabe din punct de vedere metodic [Чеботаренко 1973].

La mijlocul deceniului al şaptelea, în cadrul A.Ş. a R.S.S.M. a fost elaborată o nouă ediţie a tratatului *Istoria* R.S.S.M. Primul volum al *Istoriei* R.S.S.M., editat în anul 1965 în limba rusă, iar peste doi ani şi în limba română, cu grafie chirilică [ИРССМ 1967], a fost conceput de pe poziţiile oficiale ale istoriografiei sovietice, conform căreia civilizaţia medievală timpurie din spaţiul carpato-nistrean era calificată drept civilizaţie exclusivă a slavilor[31]. Aceleaşi idei sunt expuse în tratatul de istorie economică *История народного хозяйства МССР с древнейших времен до 1812 года* [ИНХМССР 1976] şi tratatul istorico-etnografic *Молдаване* [Молдаване 1974].

În perioada anilor '60-'70, clasificarea vestigiilor arheologice medievale timpurii din R.S.S.M. a cunoscut anumite schimbări. Conceptul *Culturii slave timpurii din secolele VI-IX* a evoluat. Recurgându-se la analogii cu monumente medievale de pe teritoriul Ucrainei, s-au evidenţiat două faze separate: *Cultura slavă timpurie de tipul Praga-Penkovka, datată în secolele VI-VII* şi *Cultura slavă timpurie de tipul Luka-Rajkoveckaja, datată în secolele VIII-IX* [Рафалович 1972]. În altă ordine de idei, conceptul de *Cultură Veche Rusească* [ДКМ 1974] se încetăţenea faţă de monumentele de tipul *Alcedar-Echimăuți* din spaţiul Răut-Nistru şi din nordul Moldovei. Se fac încercări absurde de a inventa în baza vestigiilor arheologice din secolele XII-XIII din zona centrală şi de nord – o aşa-zisă *Cultură arheologică a izgoniților halicieni (Культура галицких выгонцев)* [Бырня 1969]. Monumentele arheologice din partea centrală şi din sudul spaţiului pruto-nistrean de la sfârşitul mileniului I-începutul mileniului II sunt evidenţiate, în anii '60-'70, sub denumirea de *Cultura balcano-dunăreană* [Чеботаренко 1964a; Хынку 1968a; 1968b], *Cultura slavilor de sud, Cultura slavo-bulgară* sau *Cultura Primului Ţarat Bulgar* [Чеботаренко 1963; 1979]. Se vehiculau două scheme cronologice pentru aceste vestigii: secolele IX-XI (Gh. F. Cebotarenco, Gh. B. Fedorov) şi X-XIV (I. Hâncu).

---

[31] În calitate de autor al compartimentului privind civilizaţia medievală timpurie din tratatul Istoria R.S.S.M. - ediţia 1965, Institutul de Istorie l-a desemnat pe Ion Hâncu, care a prezentat pentru publicare un text prin care susţinea ideea continuităţii populaţiei romanice în spaţiul pruto-nistrean. Cazul a provocat o reacţie dură cu învinuiri de ordin politic din partea lui Gh. B. Fedorov, membru al colegiului de redacţie, care a impus rescrierea respectivului capitol din care s-au omis ideile neavenite [v.: Ion Hâncu. Scara vieţii. manuscris].

Un pas important în valorificarea ştiinţifică a materialelor arheologice obţinute în timpul săpăturilor din R.S.S.M. l-a constituit publicaţia periodică *Археологические исследования в Молдавии (Cercetări arheologice în Moldova)*, iniţiată în anul 1972, care găzduia rezultate primare ale investigaţiilor arheologice din R.S.S.M.. Pe această cale, în anii 1972-1974, în primele patru volume [АИМ 1968-1969; АИМ 1970-1971; АИМ 1972; АИМ 1973] au fost publicate materiale descoperite în complexele medievale timpurii de la *Hansca*, *Etulia*, *Rudi*, *Seliştе*, *Proscureni-Troşcea* etc. Pe parcursul anilor '60 au fost lansate o serie de culegeri de etnografie şi arheologie, în ele fiind publicate un şir de materiale referitoare la săpăturile unor situri medievale timpurii [МИАЭМССР 1964; АЭИМ 1968].

O altă iniţiativă a arheologilor de la Chişinău a constituit-o editarea în anii 1973-1975 a ciclului de publicaţii arheologice în 8 volume *Ахеологическая карта МССР (Harta arheologică a R.S.S.M.)*. Monumentelor medievale timpurii le-a revenit volumul 6, redactat de Gh. B. Fedorov şi Gh. F. Cebotarenco care, în spiritul vremii, fusese intitulat *Памятники древних славян: VI-XIII вв. (Monumentele slavilor vechi: secolele VI-XIII)*. Din nefericire tocmai acest volum fusese cel mai slab pregătit în cadrul ciclului nominalizat, conţinea multe contradicţii şi greşeli elementare. Cu toate acestea, apariţia Hărţii arheologice a reprezentat un pas pozitiv pentru ştiinţa arheologică din R.S.S.M., care a dat un imbold cercetării monumentelor arheologice în general şi a civilizaţiei medievale timpurii în special, adăugându-se la publicaţiile mai vechi de acest gen [Бырня, Чеботаренко 1964].

În anii '60-'70 la A.Ş. a R.S.S.M. au fost publicate culegeri istorice, în care erau incluse diverse studii arheologice, printre ele evidenţiindu-se lucrările consacrate civilizaţiei medievale timpurii [ДПМ 1969; КДЗСВ 1975]. Printre lucrările arheologilor din perioada respectivă deosebim: *publicaţii de materiale referitoare la săpături de teren* [Хынку 1969a; 1969c; 1970a; 1972e; 1972f; 1972g; 1972h; 1973b; 1973c; 1974b; 1974c; 1974d; 1975b; 1976a; 1977a 1978; Хынку; Рафалович, Никулицэ 1970; Хынку & 1971; Рафалович, Хынку 1972; Чеботаренко 1960b; 1964b; 1969; 1973; 1974; Чеботаренко, Щербакова 1974; Рафалович 1963; 1965; 1968a; 1968c; 1972b; 1972c; Смирнов, Рафалович 1965; Рафалович, Хынку 1972; Рафалович, Гольцева 1974; Никулицэ, Рафалович 1974; Рафалович, Лапушнян 197a; 1974b; Башилов 1963; Бырня, Дергачев 1964]; *studii istorico-arheologice* [Хынку 1963a; 1964; 1968a; 1968b; 1968c; 1969b; 1970b; 1970c; 1971a; 1971b; 1972a; 1972b; 1972c; 1973b; 1973d; 1974a; 1974e; 1975a; 1975c; 1975d; 1975e; 1976b; Хынку, Загний 1970; Хынку, Окушко 1972; Хынку, Рафалович 1973; Рафалович 1966a; 1966b; 1967;1968b; 1968d; 1969; 1972a; 1975; Рафалович, Рикман 1965; Чеботаренко 1963; 1964a; 1965; 1968; Федоров, Чеботаренко 1966; Федоров, Салманович 1970; Бырня 1969]; *lucrări de profil metodic* [Хынку 1965; 1973e] şi *cercetări antropologice* [Великанова 1964; 1965].

Conceptual, majoritatea arheologilor de la Chişinău urmau cu fidelitate calea trasată de Moscova, astfel că arheologii Gh. D. Smirnov, P. P. Bârnea, I. A. Rafalovič, Gh. F. Cebotarenco, L. L. Polevoj au constituit în R.S.S.M. şcoala locală a slavisticii.

Chiar de la începutul acestei perioade, s-a făcut vădită detaşarea conceptuală treptată de ceilalţi colegii de breaslă a arheologului Ion Hâncu. În condiţiile regimului de dictat politico-ideologic, distinsul savant încerca să susţină o altă viziune decât ce-a oficială, cu privire la caracterul civilizaţii medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean şi să elucideze

pe rând, cu elementele considerate tipic slave vechi şi turano-iraniene, elementul romanic autohton [Хынку 1960a; 1963b; 1964].

În anii 1971-1974, au fost publicate şi o serie de lucrări arheologice de generalizare: *Очерки истории и культуры Молдавии: II-XIV вв. (Schiţe privind istoria şi cultura Moldovei: secolele II-XIV)* şi *Древняя культура Молдавии (Cultura veche a Moldovei)*, care au inclus, în principiu, materiale referitoare la întreaga perioadă medievală timpurie. În paginile acestor lucrări, alături de ideile specifice istoriografiei sovietice referitor la caracterul slav al civilizaţiei medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean, a fost promovată şi viziunea neoficială a lui Ion Hâncu, care evidenţia în cultura medievală timpurie din Moldova elemente romanice.

În anii '60-'70 au fost elaborate un şir de sinteze istorico-arheologice referitoare la civilizaţia medievală timpurie din R.S.S.M.. În anul 1969 Ion Hâncu publicase o monografie despre aşezările din codrii Orheiului din secolele XI-XIV, în care susţine ideea caracterului multicultural al civilizaţiei din spaţiul pruto-nistrean în perioada nominalizată, evidenţiind elemente etnoculturale slave, turanice şi romanice [Хынку 1969a]. A doua lucrare de sinteză fusese publicată de către Isak Rafalovič în anul 1972 [Рафалович 1972], care, fără vreo rezervă, susţinea ideea exclusivismului slav în secolele VI-IX în spaţiul pruto-nistrean, negând cu desăvârşire orice prezenţă romanică în acest ţinut. A treia lucrare de sinteză, finisată de Ion Hâncu în anul 1977 [Хынку 1977b], n-a văzut lumina tiparului, fiind interzisă şi scoasă de pe rol la ultima etapă a procesului de editare[32]. Monografia era consacrată civilizaţiei secolelor X-XIV, atestată pe teritoriul Moldovei şi argumenta ideea caracterului multicultural al civilizaţiei medievale din ţinut, acordând un loc deosebit elementului romanic.

La mijlocul anilor '70, devenind şef al Sectorului de Arheologie al Institutului de Istorie al A.Ş. a R.S.S.M., Ion Hâncu a întreprins o încercare de a reorienta direcţiile de bază în cercetarea istoriei vechi din R.S.S.M. [Postică 2002]. O atenţie specială acordase Ion Hâncu istoriei monumentelor arheologice medievale timpurii şi cercetării încercând să depăşească postulatele antiromâneşti ale arheologiei sovietice şi să creeze o şcoală naţională de arheologie antică şi medievală, atrăgând în cercetare arheologi tineri. După o activitate laborioasă de aproape 3 ani, în decembrie 1977, fiind oficial învinuit de autorităţile sovietice de *naţionalism, antislavism şi antiştiinţă*[33], Ion Hâncu fusese scos din funcţie şi obligat să abandoneze cercetarea în domeniul arheologiei şi istoriei medievale timpurii [Hâncu 2002a]. S-a interzis promovarea oricăror atitudini şi idei de acest gen în instituţiile academice şi de orice cercetător.

În consecinţă, fusese lichidat *Sectorul de Arheologie* din carul Institutului de Istorie, în ianuarie 1978 structura respectivă fiind creată pe o bază nouă în cadrul *Secţiei de Etnografie şi Studiul Artelor.*

1.2.3.3. Etapa a III-a: 1977-1991

A treia etapă de studiere a civilizaţiei medievale timpurii începe odată cu triumful, în cadrul A.Ş. a R.S.S.M., a şcolii ortodoxe a panslavismului militant (Gh. B. Fedorov,

---

[32] Manuscrisul lucrării se păstrează în arhiva Muzeului Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei.

[33] Învinuirile de *naţionalism, antislavism* şi *antiştiinţă* aduse lui Ion Hâncu, au fost formulate într-un document oficial al Academiei de Ştiinţe a R.S.S.M., anunţat în mod public la şedinţa Institutului de Istorie de către preşedintele Academiei A. Jucenko la începutul lunii decembrie a anului 1977.

N. A. Mohov, V. S. Zelenciuk, P. V. Sovetov, P. P. Bârnea, I. A. Rafalovič, Gh. F. Cebotarenco etc.), care, după o purificare metodică a cadrelor, a impus un singur concept în problema tratării civilizaţiei medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean: cel susţinut de arheologia sovietică oficială.

În această perioadă, cercetarea monumentelor medievale timpurii (în versiunea oficială: *„monumentele slave"*) de pe teritoriul R.S.S.M. devine o problemă de stat, de importanţă strategică şi, respectiv, foarte actuală. Această situaţie a condus la o adevărată „explozie" a investigaţiilor de teren în cadrul monumentelor medievale timpurii şi la o creştere sporită a publicaţiilor ce ţineau de acest domeniu. Centrul oficial al cercetărilor devine Sectorul de Arheologie în frunte cu P. P. Bârnea, tutelat de V. S. Zelenciuk – directorul Secţiei Etnografie şi Studiul Artelor şi de către P. V. Sovetov - şeful Secţiei Istorie Medievală a Institutului de Istorie a A.Ş. al R.S.S.M..

Preocuparea de căpătâi a conducerii academice de la Chişinău a fost, pe parcursul anilor '80, promovarea în cercetare a ideii slavismului şi a stârpirii oricăror manifestări ce probau prezenţa în ţinut a populaţiei romanice. Astfel, P. P. Bârnea şi I. A. Rafalovič formulaseră o „idee nouă", potrivit căreia în spaţiul pruto-nistrean slavii reprezintă populaţia băştinaşă, populaţia romanică fiind una venetică [Бырня, Рафалович 1978; Бырня, Рафалович 1983]. Astfel, în faţa cercetătorilor din cadrul Academiei de Ştiinţe a R.S.S.M. se punea în mod direct sarcina cercetării aprofundate, fără nici o deviere, a culturii slave din Moldova. În acest context, majoritatea absolută a arheologilor tineri, angajaţi anterior la Sectorul de Arheologie de către Ion Hâncu, au fost impuşi să plece din cercetare sau să se reprofileze în alte domenii ale ştiinţei istorice[34]. Drept urmare, la Academia de Ştiinţe, la facultăţile de istorie ale Universităţii de Stat din Chişinău (din 1978) şi ale Universităţii Pedagogice de Stat „Ion Creangă" (din 1985) s-au conturat direcţii de alternativă în cercetarea civilizaţiei medievale timpurii[35].

La începutul anilor '80 s-au încercat tentative de efectuare a unor schimbări în limbajul arheologic, propunându-se scoaterea din uzul curent a noţiunilor cu conţinut etnic, folosite inadecvat de către arheologi, inclusiv în nominalizarea culturilor arheologice şi înlocuirea lor prin noţiuni neutre, fireşti de altfel, care nu obligau la nimic cercetătorii, lucru care ar fi scos tensiunea din cercetare şi ar fi permis un dialog constructiv între specialişti. Pentru început, fusese promovată ideea înlocuirii noţiunilor *„Cultura slavă timpurie"* şi *„Ceramica slavă timpurie"* cu noţiunile *„Cultura medievală timpurie"* şi *„Ceramica medievală timpurie"*[36].

---

[34] În anii 1975-1977 Ion Hâncu a angajat în cadrul Sectorului de Arheologie mai mulţi tineri, inclusiv 7 absolvenţi ai facultăţii de istorie a Universităţii de Stat din Chişinău şi un antropolog, absolvent al Institutului de Stat de Medicină, dintre care mai târziu doar unul (Gh. Postică), s-a menţinut în cercetarea arheologică.

[35] Realizarea la USM a cercetărilor arheologice de alternativă a fost posibilă datorită poziţiei prof. Ion Niculiţă, prof. A. V. Repida – decanul facultăţii de istorie şi prof. R. Iu. Engelgardt – şeful catedrei istorie antică şi medievală, iar în cadrul UPS „Ion Creangă", datorită „Perestroicii" declanşată în anul 1985.

[36] Ideea eliminării din uzul ştiinţific curent a noţiunilor *„cultura slavă timpurie"* şi *„ceramica slavă timpurie"*, ţinând cont de „slăbirea" la un anumit moment a vigilenţei administraţiei de la Academie, a fost strecurată de către subsemnatul în trei publicaţii editate în cadrul AŞ a R.S.S.M. [Дергачев, Ларина, Postică 1983; Postică 1985b; Postică, Тельнов 1985], fapt ce a provocat o reacţie vehementă din partea conducerii Sectorului de Arheologie cu învinuiri de naţionalism.

În acelaşi timp s-au făcut paşi importanţi în depăşirea conceptelor tendenţioase din istoriografia sovietică privind *„hiatusul de populaţie din secolul V în spaţiul pruto-nistrean"* şi *„lipsa totală a legăturii de continuitate între aşezările din secolele III-IV şi VI-VII din acest teritoriu"*. În acest sens, au fost realizate importante săpături arheologice la *Hansca* şi *Dănceni* [Постикэ, Тельнов 1985: 149-150; Дергачев, Ларина, Постикэ 1983: 134-135], care au oferit materiale ce contraveneau poziţiei oficiale din istoriografia de atunci, demonstrând prezenţa în secolul V în spaţiul pruto-nistrean a populaţiei locale de factură romanică, cât şi continuitatea acesteia în secolele ulterioare.

În anii '80 în cercetarea civilizaţiei medievale timpurii s-a produs un schimb de generaţii. Din vechea gardă în cercetare rămăseseră doar arheologii P. P. Bârnea, Gh. F. Cebotarenco şi numismatul A. A. Nudel'man[37], şi-au continuat activitatea ştiinţifică N. V. Gol'ţeva, Gh. Postică şi I. Vlasenko, se alătură N. P. Tel'nov (1978), V. S. Beilekči (1978)[38], T. Ščerbakova (1984)[39], I. Tentiuc (1983), A. Čirkov (1983), R. Rabinovič (1986), V. Gukin (1986), S. Travkin (1986) şi V. V. Beilekči (1989). În această perioadă, doi specialişti în arheologia medievală timpurie de la Chişinău au reuşit să obţină gradul ştiinţific de candidat în ştiinţe istorice: Gh. Postică în cadrul Universităţii „M. V. Lomonosov" din Moscova (1988) şi N. P. Tel'nov în cadrul Filialei din Leningrad a Institutului de Arheologie al A.Ş. a URSS (Тельнов 1990).

În perioada nominalizată, investigaţiile arheologice au fost efectuate în cadrul aşezărilor *Hansca Limbari-Căprăria*[40], *Hansca-la Matcă*[41], *Moleşti-Râpa Adâncă*[42], *Logăneşti-Bucium*[43], *Dănceni*[44], *Trebujeni-Scoc*[45], *Măşcăuţi-Poiana Ciucului*[46], *Orheiul Vechi*[47], *Alcedar*[48], *Rudi-Farfuria Turcească*[49], *Rudi-Roşcana*[50], *Rudi-tumul*[51], *Mereşeuca*[52], *Hordineşti*[53], *Corpaci*[54], *Răciula*[55],

[37] În anii '80, Ion Hâncu fusese imobilizat din cercetare prin decizia forului academic; I. A. Rafalovič decedase subit în anul 1980; iar Gh. B. Fedorov se retrase complet din programele de săpături arheologice.

[38] V. S. Beilekči şi-a început cariera de arheolog în cadrul Sectorului de arheologie al AŞ în anii '60, fiind preocupat de arheologia preistorică (cultura Gumelniţa). În anul 1978, la îndrumarea lui P. P. Bârnea, V. S. Beilekči abandonează arheologia preistorică, specializându-se în arheologia slavilor.

[39] T. D. Ščerbakova activa în cadrul Sectorului de arheologie al AŞ R.S.S.M. din anul 1973, fiind preocupată iniţial de perioada antică târzie. La începutul anilor '80, ea realizează cercetări arheologice în cadrul aşezării medievale timpurii de la *Alcedar*.

[40] În anii 1979-1981 la Hansca, au activat în paralel, două expediţii arheologice: prima aparţinând facultăţii de istorie a USM (I. Niculiţă şi Gh. Postică, v.: Постикэ 1985b), iar cea de-a doua – AŞ a R.S.S.M. (Gh. Cebotarenco, N. Gol'ţeva, N. Tel'nov, T. Reaboi). În anul 1981, sub presiunea lui P. P. Bârnea, şantierul arheologic de la Hansca a fost închis.

[41] Cercetări: I. Niculiţă şi Gh. Postică (1979) [v.: Постикэ, Тельнов 1985].

[42] Cercetări: Gh. F. Cebotarenco (1979-1981) şi I. Tentiuc (1989-1991).

[43] Cercetări: Gh. F. Cebotarenco (1979).

[44] Cercetări: V. Dergacev, O. Larina şi Gh. Postică (1980).

[45] Cercetări: N. Tel'nov (1982-1987).

[46] Cercetări: Gh. Postică (1983).

[47] Cercetări: Gh. Postică (1993), P. Bârnea, M. Tkačuk, V. Gukin şi R. Rabinovič (1984-1987).

[48] Cercetări: T. D. Ščerbakova (1984, 1987-1989). [v.: Кашуба, Тельнов, Щербакова 1997].

[49] Cercetări: V. S. Beilekči (1981-1982).

[50] Cercetări: V. S. Beilekči şi I. Vlasenko (1980-1981).

[51] Cercetări: V. S. Beilekči (1981).

[52] Cercetări; I. Vlasenko (1980-1981).

[53] Cercetări; N. Tel'nov (1981).

[54] Cercetări: N. Tel'nov (1981).

[55] Cercetări; I. Vlasenko.

Ivancea[56], *Brăneşti-Moţca*[57], *Durleşti-Valea Babei*[58], *Durleşti-la Cramă*[59], *Durleşti-Valea Viilor*[60], *Hlinjeni*[61], *Pohorniceni-Petruha*[62] *etc.* Cu toate deficienţele de ordin interpretativ, efectuarea acestor investigaţii arheologice a reprezentat un act pozitiv, care a contribuit la descoperirea unor materiale ştiinţifice excepţionale.

În anii 1978-1990, Academia de Ştiinţe a R.S.S.M. a organizat şantiere arheologice, obiectivele fiind desemnate foarte exact în însăşi denumirile acestora: *„Славянская экспедиция" (expediţia slavă)* responsabil V. S. Beilekči, *„Южнославянская археологическая экспедиция" (expediţia arheologică slavă de sud)* responsabil Gh. F. Cebotarenco, *„Восточнославянская экспедиция" (expediţia slavă de răsărit)* responsabil N. Gol'ţeva, *„Древнерусская экспедиция" (expediţia veche rusească)* responsabil R. Rabinovič, *„Славяно-молдавская экспедиция" (expediţia slavo-moldovenească)* responsabil P. P. Bârnea, *„Раннеславянский отряд Славяно-молдавской экспедиции" (detaşamentul slav timpuriu al expediţiei slavo-moldoveneşti)* responsabil N. P. Tel'nov etc.

În aceeaşi perioadă, graţie programului de studiere a tumulilor din zonele de irigare, au fost cercetate peste o sută de morminte ale nomazilor medievali (pecenegi, cumani, mongoli). S-au remarcat mai ales specialiştii în arheologia preistorică [Гросу 1981; Дергачев 1982; 1984; Агульников 1984; 1985; 1990; 1991; 1992a; 1992b; Агульников, Антипенко 1990; Агульников, Бейлекчи 1987; Агульников, Бубулич, Курчатов 2001; Агульников, Сава 2004; Савва, Дергачев 1984; Демченко 1987; Демченко Чеботаренко 1988; Чеботаренко, Яровой, Тельнов 1989; Дергачев, Борзияк, Манзура 1989; Дергачев, Манзура, Савва 1992; Дергачев, Сава 2002; Ларина & 1989; Левицкий 1985; Манзура, Ларина, Савва 1992; Манзура, Клочко, Савва 1992:; Чирков 1990; Postică, Sava, Agulnikov 1995; Postică, Sava 1996; Абызова, Клочко 2000; Яровой 1985; 1986; 1987; 1990; Яровой, Чирков 1987].

În anii '80, în cadrul Academiei de Ştiinţe este elaborat tratatul *Istoria R.S.S.M. în şase volume.* În anul 1982 a fost publicată varianta „monovolum" [ИМССР 1982], iar în 1987 a văzut lumina tiparului volumul I al *Istoriei R.S.S.M.* [ИМССР 1987], primul şi ultimul din seria programată, celelalte volume fiind scoase de pe rol sub presiunea puternică a opiniei publice de la Chişinău. După cum se obişnuia în istoriografia sovietică, lucrările au fost elaborate şi publicate în limba rusă, abia după aceea fiind traduse şi editate în limba „moldovenească" [ИРССМ 1984; ИРССМ 1988]. Noul „tratat" de istorie reprezenta o lucrare filtrată foarte riguros care, spre deosebire de ediţiile anterioare, nu lăsa niciun pic de îndoieli în privinţa caracterului slav al civilizaţiei medievale timpurii din spaţiul carpato-nistrean şi excludea orice posibilitate a prezenţei romanice în acest ţinut până în secolele XIII-XIV.

În perioada dată cercetarea s-a axat pe materiale arheologice concrete, din care cauză accentul nu s-a pus pe studii monografice, ci pe aspecte etnoculturale sau izvoristice, materializate în articole din diverse culegeri sau reviste. La calitatea de monografii, elaborate

---

[56] Cercetări; I. Vlasenko (1981).
[57] Cercetări; I. Vlasenko (1981).
[58] Cercetări: I. Tentiuc (1986-1988).
[59] Cercetări: I. Tentiuc.
[60] Cercetări: I. Tentiuc.
[61] Cercetări: N. Gol'ţeva (1978-1979, 1989-1990) [v.: Гольцева, Кашуба 1995].
[62] Cercetări: Gh. Postică (1988).

în perioada dată, pretindeau patru broşuri. Una dintre acestea, purtând un caracter polemic, aparţine lui Gh. F. Cebotarenco [Чеботаренко 1982]. Autorul încercase, dar fără succes, să revizuiască concluziile promovate de Ion Hâncu în anii '70 în baza investigaţiilor arheologice de la *Hansca*. Altă lucrare, semnată de Gh. B. Fedorov, Gh. F. Cebotarenco şi M. S. Velikanova [Федоров, Чеботаренко, Великанова 1984], însuma materialele descoperite în necropola de la *Brăneşti*, datată cu secolele X-XI. Alte două broşuri, publicate de către Ion Hâncu [Хынку 1987; Hâncu 1990], sunt consacrate cetăţilor antice şi medievale din R.S.S.M. şi problemei originii moldovenilor, ultima reprezentând o relansare deschisă a concepţiei formulată de autor cu două decenii mai înainte.

În anii '80, ţinând cont de sarcinile puse în faţa cercetătorilor, a fost publicat un număr impunător de culegeri istorico-arheologice, consacrate în totalitate sau parţial problemei civilizaţiei medievale timpurii din spaţiul carpato-nistrean, în cadrul cărora era promovată aceeaşi idee despre aşa-zisul caracter slav al culturii medievale timpurii din zonă [СВС 1978; СМСРЭИМ 1983; АИСПДПМ 1985; АЭИМ 1989; АЭИМ 1990; АИМУМ 1990; ДЮЗСССР 1991; АИСО 1991].

În aceeaşi perioadă a continuat editarea colecţiei *„Археологические исследования в Молдавии"*, completându-se cu opt volume noi [АИМ 1974-1976; АИМ 1977-1978; АИМ 1979-1980; АИМ 1981; АИМ 1982; АИМ 1983; АИМ 1984; АИМ 1985], care a găzduit un şir de publicaţii arheologice, deosebit de importante, vizând evul mediu timpuriu.

Printre articolele cercetătorilor deosebim: *publicaţii arheologice* [Чеботаренко 1983b; 1989; 1990a; Чеботаренко, Щербакова 1981; Чеботаренко, Тельнов 1983; Чеботаренко, Тельнов 1985; Чеботаренко, Субботин 1991; Постикэ 1981; 1983; 1985b-c; Дергачев, Ларина, Постикэ 1983; Постикэ, Тельнов 1985; Тельнов 1983; 1986; 1988a-c; 1989; 1991a; 1991b; 1991c; Тельнов, Рябой 1985; Тельнов, Чеботаренко 1988; Рафалович, Гольцева 1981; Тентюк 1988; Рабинович 1991; Рабинович, Гукин 1991;. Бейлекчи 1985a-b; 1986; Бейлекчи, Тельнов, Власенко 1983; Власенко 1983; 1985a-b; Сорокин, Власенко 1985; Йовков 1981; Гукин 1991], *studii arheologice* [Федоров, Негруша 1979; Федоров, Полевой 1983; Бырня 1991; Чеботаренко 1979; 1982; 1983a, 1990b; Равдина 1988; Постикэ 1985a; 1990a; 1990b; 1990c; 1990d; Hâncu, Postică 1990; Рафалович 1980; 1983; Полевой 1985; 1988; Тентюк 1989; 1990; Рабинович 1990; Бейлекчи 1990], *studii numismatice* [Нудельман 1985] şi *studii paleoantropologice* [Великанова 1978; 1983].

În linii generale, anii '80 au reprezentat pentru arheologia medievală timpurie a spaţiului pruto-nistrean o perioadă de dictat militant, când a triumfat factorul politic în cercetare, promovat prin forme excesive de către conducătorii subdiviziunilor academice, manifestându-se intoleranţă totală faţă de alte opinii ştiinţifice, situaţie care n-a putut fi schimbată nici de „Perestroică" începută în anul 1985, nici de atitudinile oamenilor de cultură şi ştiinţă de la Chişinău din anii 1987-1991.

1.2.3.4. Etapa a IV: 1991-2006

Ce-a de-a patra etapă a demarat odată cu obţinerea independenţei de stat a Republicii Moldova (27.08.1991) şi s-a caracterizat prin iniţiative şi acţiuni concrete ale cercetătorilor de la Chişinău, orientate spre renunţarea la vechile postulate ale istoriografiei

sovietice şi adoptarea unor atitudini ştiinţifice libere de restricţii. Nu au subscris la aceste atitudini cercetătorii alolingvi şi unii cercetători declaraţi „moldoveni", aceştia continuând să promoveze postulatele istoriografiei sovietice.

Pe parcursul anilor '90, monopolul cercetării arheologice deţinut de Academia de Ştiinţe s-a prăbuşit. În această perioada, în Republica Moldova s-au constituit mai multe centre ştiinţifice, preocupate într-un fel sau altul de problemele arheologiei şi istoriei medievale timpurii.

În anul 1991, în urma unei reforme demult aşteptate, în cadrul Academiei de Ştiinţe a Moldovei a fost creat *Institutul de Arheologie şi Istorie Veche,* restructurat în anul 1998 în *Institutul de Arheologie şi Etnografie,* iar în anul 2005 lichidat şi inclus în calitate de *Centru de Arheologie* în cadrul *Institutului Patrimoniului Cultural.* În cadrul *LAIV/IAE/IPC* au fost realizate cercetări în domeniul arheologiei medievale timpurii de către Gh. Postică (1991-1995), P. P. Bârnea (1991-1998), N. Tel'nov(1991-2007), I. Tentiuc (1991-1999), A. Gorodenco (1991-1996, 2001-2004), V. Gukin (1991-1997), R. Rabinovič (1991-1996), E. Kločko (1991-1993), I. Corman (1992), T. Reabţeva (din 2000).

Alt centru ştiinţific, preocupat de problemele civilizaţiei medievale timpurii este *Facultatea de Istorie şi Laboratorul de Tracologie a Universităţii de Stat din Moldova*, unde în perioada 1990-2003 a activat Ion Hâncu, care, după 12 ani de izolare academică, a revenit în cercetare, realizând un şir de studii foarte importante pentru domeniul arheologiei şi istoriei medievale timpurii.

Un al treilea centru ştiinţific, *Facultatea de Istorie şi Relaţii Internaţionale* îşi desfăşoară activitatea în cadrul *Universităţii Libere Internaţionale din Moldova*, axându-se pe cercetarea civilizaţiei medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean – Gh. Postică (din 1995), I. Tentiuc (1999-2006), L. Bacumenco (1997-2001) şi V. Pleşca (din 1998).

În cadrul celui de-al patrulea centru ştiinţific – *Facultatea de Istorie şi Etnopedagogie a Universităţii Pedagogice de Stat „Ion Creangă"* – direcţia cercetării civilizaţiei medievale timpurii este promovată de către S. Musteaţă (din 1995) şi C. Vârlan (2001-2005).

Al cincilea centru ştiinţific este *Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei,* devenit în anul 2005 *Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei*, în urma incorporării Muzeului de Arheologie al Academiei de Ştiinţe a Moldovei. În cadrul MNAIM problemele civilizaţiei medievale timpurii sunt cercetate de către N. Gol'ţeva (1991-1996) şi I. Tentiuc (din 2006).

Al şaselea centru ştiinţific este *Şcoala Superioară de Antropologie*, fondată în anul 1996, în cadrul căreia s-au întrunit mai mulţi arheologi, foşti colaboratori ai Institutului de Arheologie şi Istorie Veche al A.Ş.M., inclusiv cercetători ai culturii medievale timpurii: R. Rabinovič, N. Russev, P. P. Bârnea şi A. Gorodenco. Arheologii respectivi au elaborat o serie de lucrări, prin intermediul cărora se promovează puncte de vedere ale fostei istoriografii sovietice.

Al şaptelea centru ştiinţific a fost fondat în anul 1991 la *Universitatea din Tiraspol,* în cadrul căreia activează mai mulţi arheologi, inclusiv specialişti în problemele evului mediu timpuriu: T. A. Ščerbakova, V. A. Hohlov, S. A. Romašov şi N. Tel'nov (din 2004), promotori fideli a vechilor postulate ale istoriografiei sovietice.

Problemele arheologiei medievale timpurii reprezintă o preocupare nu doar a instituţiilor academice, ci şi a asociaţiei obşteşti *Centrul de Cercetări Arheologice din Republica*

Moldova, fondat în anul 1997 în scopul promovării şi valorificării patrimoniului arheologic, în cadrul căreia s-au manifestat cercetătorii Gh. Postică, I. Hâncu, S. Musteaţă, O. Munteanu, L. Bacumenco, V. Pleşca etc.

În anii 1991-2006, afectată de tranziţia la relaţiile de piaţă, cercetarea sistematică a monumentelor arheologice din perioada medievală timpurie, la fel ca şi cercetarea arheologică în general, a fost, în mare, parte paralizată. Investigaţii arheologice de teren au fost efectuate doar la câteva situri medievale timpurii: *Hansca*[63], *Orheiul Vechi*[64], *Măşcăuţi-Livada Boierului*[65], *Măşcăuţi-Poiana Ciuculuі*[66], *Giurgiuleşti*[67], *Rudi*[68], *Tătărăuca Veche*[69], *Lucaşeuca*[70].

Cu toate acestea, perioada nominalizată a fost deosebit de prolifică la capitolul publicaţii ştiinţifice. Începând cu 1991, pentru prima dată în perioada postbelică, la Chişinău, a apărut posibilitatea de a expune şi a susţine deschis, inclusiv prin publicaţii, diferite opinii privitor la problema civilizaţiei medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean.

Spre deosebire de perioada precedentă, anii 1991-2006 reprezintă pentru Republica Moldova perioada apariţiei unui mare număr de monografii şi broşuri (18 în total !) consacrate civilizaţiei medievale timpurii. Cele cinci lucrări de acest gen semnate de arheologii Gh. Postică [Postică 1994; 1995], I. Tentiuc [Tentiuc 1996], I. Corman [Corman 1998] şi S. Musteaţă [Musteaţă 2005a], reprezintă studii care abordează diverse aspecte ale civilizaţiei medievale timpurii, atestate în spaţiul pruto-nistrean, inclusiv cercetări specializate care cuprind aproape toate segmentele cronologice din perioada secolelor V-XIII.

Alte două monografii editate la Tiraspol constituie publicaţii integrale despre vestigiile arheologice, descoperite în anii '70-'80 în cadrul siturilor de la *Hlinjeni* şi *Alcedar* [Гольцева, Кашуба 1995; Кашуба, Тельнов, Щербакова 1997].

O altă lucrare monografică, vizând tumulii de lângă Camenca, include o serie de materiale ce ţin de cultura nomazilor medievali [Манзура, Клочко 1992].

O lucrare foarte importantă este monografia regretatului prof. univ. Al. I. Gonţa din Bucureşti, publicată postum la Chişinău, consacrată relaţiilor românilor cu slavii din cele mai vechi timpuri [Gonţa 1993].

Două lucrări cu caracter monografic despre cetăţile antice şi medievale timpurii din Republica Moldova au fost publicate de Ion Hâncu [Hâncu 1992; 1993].

Alte două lucrări în care autorul exprimă o atitudine specifică faţă de istoriografia domeniului, venind în contradicţie cu toată ştiinţa academică şi universitară, sunt semnate de istoricul Andrei Groza [Groza 1997; 2001].

În cadrul Şcolii Superioare Antropologice, în special prin intermediul revistei „Stratum-Plus", au fost publicate, începând cu anul 1999, patru monografii consacrate perioadei medievale timpurii (toate în limba rusă), elaborate în stilul specific al istoriografiei

---

[63] Cercetări: Gh. Postică (1990-1991).
[64] Cercetări: Gh. Postică (1996-1999).
[65] Cercetări: Gh. Postică şi S. Musteaţă (1997-2000) [Musteaţă 2005a].
[66] Cercetări: S. Musteaţă (2001-2002) [Musteaţă 2005a].
[67] Cercetări: Gh. Postică, I. Hâncu, I. Tentiuc (1997). [Postică, Hâncu, Tentiuc 1999].
[68] Cercetări: R. Rabinovič (1993-2002) [Sava & 1995; Рабинович, Ткачук 1995].
[69] Cercetări: R. Rabinovič.
[70] Cercetări: A. Gorodenco (2002).

sovietice. Prima dintre acestea, intitulată *"Этногенез волохов, предков молдаван, по данным археологии (историографический аспект)" (Etnogeneza volohilor, strămoşii moldovenilor, în baza datelor arheologice: aspect istoriografic)*, reprezintă un manuscris elaborat de către G. B. Fedorov la începutul anilor '80 şi editat cu o întârziere de 20 de ani în scopul relansării vechilor concepţii ale istoriografiei sovietice în Republica Moldova [Федоров 1999; Ткачук 1999].

În rând cu aceasta, o monografie cu „răsturnări" istoriografice „răsunătoare" vizând originea românilor, fusese semnată de R. Rabinovič şi intitulată: *Искушение „волошским орехом", или Балканские волохи и русские волхвы (Ispita „nucşoarei volohe", sau volohii balcanici şi volhvii ruşi)* [Рабинович 2000].

Monografia *Восточнославянские древности Днестровско-Прутского междуречья VIII-X вв.* reprezintă un studiu mai vechi (teza de doctorat), scris la sfârşitul anilor '80 de către N. Tel'nov [Тельнов 2002a].

În acelaşi an, N. Tel'nov publică, în colaborare, monografia: *И... разошлись славяне по земле. Из истории Карпато-Днестровских земель VI-XIII вв.*, unde încearcă să reînvie ideile fostei istoriografii sovietice, susţinând ideea exclusivismului slav în perioada secolelor VI-XIII în spaţiul carpato-nistrean [Тельнов, Степанов, Руссев, Рабинович 2002].

O monografie care conţine materiale arheologice importante privitor la cultura nomazilor medievali din stânga Nistrului, descoperite lângă satul Mocra, a fost publicată de către M. Kashuba, S. Kurceatov şi T. Ščerbakova [Кашуба, Курчатов, Щербакова 2002].

În anii '90, la Chişinău au fost fondate două publicaţii arheologice: *Revista arheologică* editată de Institutul de Arheologie şi Etnografie şi *Stratum-plus* editată de Şcoala Superioară de Antropologie. În aceste ediţii, în rând cu lucrările ce ţin de preistorie şi antichitate, şi-au găsit loc mai multe articole de specialitate consacrate perioadei medievale timpuriu.

În acelaşi context, în anii '90, la Chişinău au fost lansate pe piaţă un şir de reviste cu profil istoric: *Revista de istorie a Moldovei (Institutul de Istorie al AŞM), Destin românesc, Analele ULIM - seria Istorie, Analele USM - seria ştiinţe umanistice, Tyragetia – Anuarul Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei, Anuarul ANTIM (Asociaţia Naţională a Tinerilor Istorici din Moldova), Symposia Professorum (ULIM)*, alte publicaţii periodice care au găzduit articole de arheologie şi istorie medievală a specialiştilor de la diferite instituţii din Republica Moldova şi de peste hotare. În afară de aceasta, în ultimul deceniu, graţie deschiderii ce s-a produs după prăbuşirea regimului totalitar, cercetătorii din Republica Moldova au avut ocazia să publice zeci de lucrări ştiinţifice în România, Ucraina, Rusia, Germania etc.

În deceniul ce s-a scurs, în cadrul Institutului de Arheologie şi Etnografie al A.Ş.M. a fost publicat volumul serial *Археологические исследования в Молдавии* [АИМ 1986]; au fost scoase de sub tipar alte trei culegeri, cuprinzând diverse studii şi materiale arheologice, inclusiv medievale [ХКДОМ 1991; МИАЭМ 1992; VAM 1997]. În cadrul USM au fost publicate trei culegeri de articole istorice şi arheologice, inclusiv materiale e abordau perioada medievală timpurie [PAINU 1992; OVPCD 1997; SHIN 1999]. O culegere de materiale istorico-arheologice, care viza problemele civilizaţiei medievale timpurii, a fost publicată la iniţiativa Secţiei Ştiinţe Umanistice a A.Ş.M. [PAIECM 1996]. Un volum ce includea materiale arheologice din perioada medievală timpurie a fost publicat cu concursul ANTIM, UPS „Ion Creangă", USM şi ULIM [SIVM 2004].

Pe parcursul anilor '90, au fost publicate un şir de lucrări istorice generale, în care era analizată şi problema civilizaţiei medievale timpurii. În anul 1991 a fost editată lucrarea

Istoria românilor (Antică) [IRA 1991], compartimentele perioadei medievale timpurii fiind redactate pe poziţiile continuităţii de către Nelu Zugravu de la Universitatea „Al. I. Cuza" – Iaşi. În anul 1992, la Institutului de Istorie al A.Ş.M. a fost elaborată lucrarea *Istoria Moldovei din cele mai vechi timpuri până la începutul epocii moderne* [IM 1992], compartimentul evul mediu timpuriu abordat de pe poziţiile teoriei continuităţii fiind scris de Demir Dragnev. Câţiva ani mai târziu, în 1997, a fost publicată lucrarea *История Республики Молдова* [ИРМ 1997], elaborată de pe poziţiile fostei istoriografii sovietice, compartimentul medieval timpuriu, aparţinând arheologilor P. P. Bârnea şi N. Tel'nov.

Pe aceeaşi undă falimentară a fostei istoriografiei sovietice, în cadrul ofensivei militante a curentului politico-ideologic al *„moldovenismului primitiv"*, la Chişinău s-au publicat lucrările propagandistice de cea mai joasă speţă [Stati 1998; 2002], în care se vehiculează cele mai negre tradiţii ale istoriografiei sovietice în problema etnogenezei românilor şi a civilizaţiei medievale timpurii din spaţiul carpato-nistrean [v. critica: Eremia 2003].

Începând cu anul 2003, la Chişinău, în cadrul proiectului cu tentă politică *„Русин"*, problemele de istorie medievală timpurie ale spaţiului carpato-nistrean sunt abordate de pe aceleaşi poziţii ale fostei istoriografii sovietice, de către *Asociaţia obştească „Русь"* condusă de ziaristul S. Suleac, care promovează monografii şi alte studii în susţinerea ideii unui etnos deosebit al *rusinilor (rusnacilor)* din spaţiul est-carpatic [Суляк 2003; 2004; 2005], precum şi revista specializată *„Русин"*, aceasta fiind sprijinită de către arheologii N. Tel'nov [Тельнов 2005], R. Rabinovič [Рабинович 2005c; 2006b], N. Russev [Руссев 2005; 2006], A. Gorodenco [Городенко 2005], alţi istorici sau etnografi.

În contextul publicaţiilor cu caracter general, trebuie menţionate şi două manuale de liceu: *Istoria Românilor. Epoca Antică şi Medievală*, contribuţie la compartimentul medieval timpuriu având subsemnatul [Dragnev, Postică 2001; 2002] şi dr. hab. P. Parasca [Parasca & 2002].

Printre lucrările ce ţin de problema civilizaţiei medievale timpurii din perioada 1991-2006 deosebim: *publicaţii arheologice* [Постикэ 1992a; Postică 1992b; 1995b; 1996e; 1999a; Postică, Sava, Agulnikov 1995; Postică, Sava 1996; Gol'ţeva, Postică 1996; Postică, Hâncu, Tentiuc 1999; 2007; Тельнов 1991c; 1997a; 1997b; Тельнов, Рабинович 1992; 1997; 1999; Tel'nov, Vlasenco 2001; Власенко, Тельнов 1994; Tentiuc 1994; 1998a; Тентюк, Абызова 1992; Tentiuc, Melnikov 1998; Рабинович 1991a; Рабинович, Ткачук 1995; Haheu, Gukin 1997; Gukin, Kurceatov 1998; Хохлов 1997; 2000; Дергачев, Манзура, Савва 1992: 95; Sava et al. 1995; Агульников 1992a: 114, 117; Chetraru, Serova 1992: 144, 153, 155, 158; Манзура, Ларина, Савва 1992: 177, 186; Манзура, Клочко 1992; Abâzov, Clocico 1997: 95-108; Гольцева, Кашуба 1995; Кашуба, Тельнов, Щербакова 1997; Чеботаренко, Тельнов 2000; Левицкий, Хахеу, Рябцева 2000; Leviţki, Haheu, Reabţeva 2001; Кашуба, Курчатов, Щербакова 2002; Демченко, Левицкий 2006]; *studii istorico-arheologice* [Postică 1991; 1994a; 1994b; 1995a; 1996b; 1996c; 1996d; 1997a; 1997b; 1999a; 1999b; 1999c; 1999d, 2000a; 2000b; 2005b; 2006a-c; Hâncu, Postică 1991; Hâncu 1992a; 1995; 1996; 1997a; 1998; 1999a; 1999b; 20001; 2000b; 2000c; 2000d; 2002b; Gol'ţeva 1995; Gorodenco 2003; Тельнов 1999; 2000; 2001a-f; 2002a-f; 2004a-b; Тельнов, Степанов, Руссев, Рабинович 2002; Степанов, Тельнов 2002; Бырня 1999; Tentiuc 1997; 1998c; 1999; 2001; Tentiuc, Tentiuc-Hâncu 2007; Ткачук 1991; 1999; Рабинович 1990a; 1990b; 1993; 1999a; 2000; 2002a; 2005a-b; 2006; Corman 1993; 1996a;

1996b; 1997, 1998; Рабинович, Рябцева 1997; 2005; Рябцева 1996; 1997; 2000; 2001a-c; 2002; 2003; 2004; 2005a-b; 2006; Musteaţă 1996a-b; 1997a-b; 1998a-d; 1999a-d; 2000; 2005a-b; 2006a-b; Федоров 1999; Bacumenco 1999; 2005; 2006; Pleşca 2001; 2004; Ghimpu 1997a; 1998a; 1998b; Vârlan 2002; 2004], *studii istorice* [IRA 1991, IM 1992; Gonţa 1993; IRM 1997; 2004; Groza 1997; 2001; Dragnev, Postică 2001; Parasca 1995; Parasca & 2002] şi *studii numismatice* [Рабинович 1999b; Травкин 2002; Руссев 2002; Руссев, Фокеев 2002; Муссуров, Носова 2002; Ciocanu, Nicolae 2003].

În perioada anilor 1991-2005, în cadrul facultăţilor de Istorie a Universităţilor din Iaşi şi Cluj-Napoca, la recomandarea subsemnatului şi cu sprijinul nemijlocit al profesorilor universitari Dan Gh. Teodor, Victor Spinei, Ioan Caproşu şi Nicolae Edroiu au fost elaborate un şir de teze de doctorat în probleme de arheologie medievală timpurie a spaţiului pruto-nistrean. La Universitatea „AL. I. Cuza" din Iaşi - Igor Corman: *Spaţiul pruto-nistrean în secolele V-VII* (conducător ştiinţific: prof. univ. dr. Dan Gh. Teodor) - 1995, Ion Tentiuc: *Populaţia din Moldova Centrală în secolele XI-XIII* (conducător ştiinţific: prof. univ. dr. Victor Spinei) - 1996, Sergiu Musteaţă*: Populaţii şi culturi în spaţiul pruto-nistrean în secolele VIII-IX* (conducător ştiinţific: prof. univ. dr. Ioan Caproşu) - 1999. La Universitatea Babeş-Boleai din Cluj - Corneliu Vârlan: *Civilizaţia autohtonă din sudul Basarabiei în secolele VIII-XI*, 2000 (conducător ştiinţific: prof. univ. dr. Nicolae Edroiu); Iuire Stamati: *Civilizaţia nord-dunăreană în sec. V-VII: Stadiul cercetării arheologice în R. Moldova*, 2004 (conducător ştiinţific: prof. univ. dr. Nicolae Edroiu).

În aceeaşi perioadă, în cadrul facultăţii de Istorie a Universităţii din Sankt Petersburg şi-au susţinut tezele de doctorat (candidat în ştiinţe istorice) în probleme ce ţin de istoria, arheologia şi numismatica medievală a spaţiului pruto-nistrean R. Rabinovič [Рабинович 1997] şi S. Travkin [Травкин 1995].

Privită în ansamblu, perioada 1991-2006 demonstrează că pentru arheologia medievală timpurie a spaţiului pruto-nistrean, ea a reprezentat o etapă destul de dificilă. După descătuşarea ştiinţei din braţele factorilor politici şi după obţinerea libertăţii de creaţie a cercetătorilor, ştiinţa din Republica Moldova s-a dezvoltat în condiţii prielnice, libere de dictat. Cu toate acestea, la cumpăna celor două milenii s-au înregistrat totuşi încercări de a se revenire la vechile practici de cercetare bazate pe interese geopolitice şi de revigorare a concepţiilor falimentare sovietice. Or, o asemenea abordare a problemei, dacă se ţine cont de libertatea de creaţie oferită de procesul de democratizare a fostelor societăţi totalitare, nu are nici o perspectivă.

1.2.4. CERCETĂRI ARHEOLOGICE ÎN REGIUNEA CERNĂUŢI

În Ucraina postbelică existau câteva instituţii de cercetare, mai mult sau mai puţin preocupate de problemele civilizaţiei medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean, implicându-se în mod direct în cercetările din regiunea Cernăuţi şi sudul Basarabiei, mai puţin de pe teritoriul R.S.S.M..

Monumentele medievale timpurii din R.S.S.M. au reprezentat un obiect de cercetare pentru specialiştii din Kiev în anii postbelici. Astfel, începând cu anul 1946, în studierea acestor situri s-a implicat foarte activ *Institutul de Arheologie al A.Ş. al R.S.S.U.* de la Kiev, care a delegat în ţinut mai mulţi specialişti (M Smişko, E. Mahno, G. Dzis-Raiko etc.). În

anul 1947, cercetătorul Gh. D. Smirnov este transferat de la Kiev la *Filiala din Chişinău a A.Ş. a URSS* [v.: Arnăut 1996; Бырня 1991a: 6], devenind primul arheolog profesionist din R.S.S.M..

În anii care au urmat, dată fiind implicarea deosebit de activă în investigaţiile arheologice din R.S.S.M. a cercetătorilor din Moscova, arheologii din Ucraina şi-au concentrat atenţia asupra monumentelor arheologice din nordul şi sudul spaţiului pruto-nistrean: în regiunea Cernăuţi şi în sudul Basarabiei.

În regiunea Cernăuţi, cercetările arheologice au fost iniţiate de către *Muzeului Ţinutului Natal din Cernăuţi* în anul 1948 [Тимощук 1954]. În anii care au urmat, au fost deschise şantiere arheologice sub egida *Universităţii de Stat din Cernăuţi* şi a *Institutului Pedagogic din Ivano-Frankovsk* [Тимощук 1976a].

În sudul Basarabiei, cercetarea civilizaţiei medievale timpurii a fost întreprinsă de către specialişti de la câteva instituţii ucrainene: *Universitatea din Odesa, Muzeul de Arheologie din Odesa şi Filiala din Odesa a Institutului de Arheologie al A.Ş. a R.S.S.U.*.

Începând cu anul 1969, problema civilizaţiei medievale timpurii din nordul Bucovinei şi fostul ţinut Hotin constituie obiectul special al unor monografii ale arheologilor ucraineni [Тимощук 1968a; 1969; 1975a; 1976a; 1976b; 1978a; Винокур, Тимощук 1977; Тимощук 1982; Баран 1988; 1989a; 1989b; Вакуленко 1977; Вакуленко, Приходнюк 1984; Приходнюк 1975; Добролюбский 1986; Михайлина 1997; Винокур, Горишній 1994; Винокур 1997; Возний 1998].

În anii '70-'80 au fost publicate, de asemenea, o serie de culegeri [СДД 1983; Славяне 1990; 1993; АПВЗ 1990; ПРСВСЗП 1982; ДДМ 1987] cu articole consacrate perioadei medievale timpurii. Pe parcursul deceniilor postbelice au mai fost organizate şi unele simpozioane ştiinţifice dedicate problemelor civilizaţiei medievale timpurii din regiunea Cernăuţi şi în sudul Basarabiei.

Problema civilizaţiei medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean a fost abordată, la diferite etape de cercetare, de către arheologii ucraineni în lucrări monografice sau articole ştiinţifice, în contextul unor cercetări generale ce vizează etnogeneza slavilor sau studierea relaţiilor etnoculturale pe spaţii mai largi. În acest context pot fi menţionaţi O. Prihodnjuk [Приходнюк 1975; 1981; 1983; 1989], A. T. Smjlenko [Смиленко 1972; 1989].

Începând cu anul 1991, problemele civilizaţiei medievale timpurii din nordul şi sudul spaţiului pruto-nistrean constituie o preocupare directă a următoarelor instituţii de cercetare din Ucraina: *Institutul de Arheologie al Academiei Naţionale de Ştiinţe din Ucraina, Filiala din Odesa a Institutului de Arheologie, Institutul de Istorie al Academiei Naţionale de Ştiinţe a Ucrainei, Muzeul de Arheologie din Odesa, Universitatea din Odesa şi Universitatea din Cernăuţi.*

Primele monumente arheologice din perioada evului mediu timpuriu au fost semnalate în Bucovina de Nord la finele secolului XIX. Studierea acestor monumente a început, însă, la sfârşitul anilor 40 secolul XX. În procesul cercetării siturilor arheologice medievale timpurii din ţinut diferenţiem 3 etape de bază: I. 1948-1969, II. 1969-1991, III. 1991-2006.

1.2.4.1. Etapa I: 1948-1969

Cercetarea pe plan arheologic a civilizaţiei medievale timpurii din regiunea Cernăuţi a început în anul 1948 de către expediţia *Muzeului Ţinutului Natal din Cernăuţi*, sub

conducerea lui B. A. Tymoščuk [Тимощук 1954; Тимощук, Русанова, Михайлина 1981]. În prima etapă, investigaţiile arheologice s-au limitat la periegeze de teren realizate de către B. A. Tymoščuk, care pe parcursul timpului a descoperit sute de aşezări şi cetăţi din perioada secolelor V-XIII. În unele aşezări, cum sunt cetăţile *Lencăuţi* (secolele XII-XIII), Zadubrovka (VI-VII) etc., au fost realizate săpături arheologice sub egida *Universităţii din Cernăuţi*.

În perioada respectivă au apărut lucrări ce ţineau de istoria Cnezatului Halici-Volânean, printre acestea remarcându-se monografia lui T. V. Paşuto [Пашуто 1950]. În acelaşi timp, în plan arheologic s-au făcut studii asupra unor situri din perioada secolele X-XIII, atribuite populaţiei vechi ruseşti de către autorii săpăturilor [Тимощук 1952; 1954; 1955; 1956a; 1959; 1965; 1967; 1968a-b; Логвин, Тимощук 1961]. În acelaşi timp, în regiunea Nistrului Superior a fost cercetată prin săpături metodice prima aşezare din secolele VI-VII [Смиленко 1972; 1989] care, conform viziunilor istoriografice sovietice, este pusă exclusiv pe seama slavilor. În dreapta Nistrului au fost identificate mai multe monumente medievale timpurii, care erau atribuite în totalitate slavilor [Баран 1964]. În anii 1965-1969, studiind cultura tumulilor carpatici din aşezarea Glubokoje, L. V. Vakulenko a descoperit câteva locuinţe medievale timpurii [Вакуленко 1974].

1.2.4.2. Etapa a II-a: 1969-1991

În anii 1969-1991, interesul faţă de monumentele arheologice din regiunea Cernăuţi a crescut brusc. În perioada menţionată, monumentelor arheologice medievale timpurii din acest spaţiu li s-a acordat o atenţie deosebită, ba chiar mai mare decât vestigiilor din aceeaşi perioadă descoperite în Rusia sau în alte regiuni ale Ucrainei. Cauza acestor eforturi speciale pentru arheologia medievală a ţinutului, la data respectivă, ţinea de factori subiectivi din domeniul politic. Cu toate acestea, dacă trecem peste intenţiile preconcepute şi interpretările tendenţioase ale unor arheologi, aceste cercetări s-au dovedit a fi foarte importante în plan ştiinţific, evidenţiind vestigii materiale de certă valoare, care au fost studiate corect din punct de vedere metodic şi au fost publicate la un nivel corespunzător.

În anii 1969-1991, în regiunea Cernăuţi au fost iniţiate săpături arheologice de proporţii la o serie de monumente, care au devenit ulterior situri de referinţă: *Kodyn-I (secolele IX-X)*[71], *Kodyn-II (secolele V-VIII)*[72], *Gorecča II (secolele V-VII)*[73], *Korovia-II (secolele V-VII)*[74], *Lenkivcy (secolele V-VII)*[75], *Kolokučka-I (secolele V-VII)*[76], *Kolokučka-II (secolele V-VII)*[77], *Lomačncy (secolele V-VII)*[78], *Gorišni Širivcy-VII (secolele VIII-IX)*[79], *Grozincy (secolele VIII-IX)*[80], *Dobrinovcy – II (secolele VIII-IX)*[81], *Raşkov-I (secolele VII-IX)*[82], *Raşkov-II (secolele V-VII)*[83],

[71] Cercetări: B. A. Tymoščuk, I. P. Rusanova,1971, 1974-1975 [Русанова, Тимощук 1984: 9].
[72] Cercetări: B. A. Tymoščuk, I. P. Rusanova,1971, 1976-1979 [Русанова, Тимощук 1984: 9].
[73] Cercetări: B. A. Tymoščuk, 1972, 1974 [Тимощук 1969: 149-150].
[74] Cercetări: B. A. Tymoščuk, 1970, 1972 [Тимощук 1969: 156].
[75] Cercetări: B. A. Tymoščuk, 1972 [Тимощук 1969: 158].
[76] Cercetări: B. A. Tymoščuk 1972 [Тимощук 1969: 156].
[77] Cercetări: B. A. Tymoščuk 1973 [Тимощук 1969: 156].
[78] Cercetări: B. A. Tymoščuk, O. Prihodniuk 1968 [Тимощук 1969: 158].
[79] Cercetări: B. A. Tymoščuk 1972 [Тимощук 1969: 151].
[80] Cercetări: B. A. Tymoščuk 1971 [Тимощук 1969: 151-152].
[81] Cercetări: B. A. Tymoščuk 1973-1974 [Тимощук 1969: 152-154].
[82] Cercetări: V. D. Baran 1970, 1973-1975, 1977.
[83] Cercetări: V. D. Baran 1975-1978.

Raşkov-III (secolele V-VII)[84], *Sokol (secolele V-VII)*[85], *Luka-Kavetčinska (secolele V-VII)*[86], *Teremcy (secolele IV-V)*[87], *Revno-I (secolele IX-X)*[88], *Revno-II (secolul X)*[89], *Čornivka (secolele VIII-X)*[90].

Cercetarea arheologică a monumentelor medievale timpurii din Bucovina de Nord a fost realizată de către mai mulţi specialişti, care reprezentau diverse instituţii de profil din Cernăuţi, Kiev şi Moscova: B. A. Tymoščuk, I. P. Rusanova, V. D. Baran, I. Vinokur, L. Vakulenko şi O. Prihodnjuk, L. Mihajlina şi I. P. Rusanova.

În anul 1969, în Bucovina de Nord au început cercetările sistematice realizate de *Universitatea din Cernăuţi*, sub conducerea lui B. A. Tymoščuk [Хорошкевич 2000; Винокур 2002]. Din 1977, în procesul cercetării se implică foarte activ L. Mihajlina, de la aceeaşi universitate. Investigaţiile lui B. A. Tymoščuk de la *Kodyn*, începând cu anul 1974, sunt conjugate cu cercetările expediţiei Institutului de Arheologie din Moscova, dirijată de către I. P. Rusanova [Хорошкевич 2000; Плетнева, Макарова 2002].

În anul 1969, în cercetarea monumentelor arheologice medievale timpurii din regiunea Cernăuţi s-a implicat foarte activ Institutul de Arheologie din Kiev, sub egida căruia a fost organizată expediţia arheologică condusă de V. D. Baran, care a realizat performanţe deosebite în cadrul aşezărilor din secolele V-VIII de lângă *Raşkov*, iar mai apoi în aşezarea *Teremcy* din secolele IV-VII de pe malul din stânga Nistrului.

În anii '70, investigaţii arheologice de amploare în cadrul monumentelor arheologice medievale timpurii din regiunea Cernăuţi au mai fost efectuate de către L. V. Vakulenko şi O. M. Prihodnjuk, care reprezentau aici o altă echipă importantă a Institutului de Arheologie din Kiev, realizând săpături arheologice importante în aşezările de la *Socol* şi *Luka-Kavetčinska*, din stânga Nistrului.

Investigaţiile arheologice efectuate în regiunea Cernăuţi în perioada respectivă au o importanţă aparte datorită faptului că aici au fost descoperite câteva sute de monumente medievale timpurii, inclusiv multe cetăţi şi chiar aşezări cu caracter urban.

În acelaşi timp, în cercetarea problemei civilizaţiei medievale timpurii din regiunea Cernăuţi s-a constatat o „explozie" de monografii. Astfel, într-un timp foarte restrâns, arheologii B. A. Tymoščuk, I. P. Rusanova, I. Vinokur, V. D. Baran, L. V. Vakulenko şi O. M. Prihodnjuk au elaborat şi au publicat mai multe lucrări monografice ce ţin de diferite aspecte cultural-cronologice ale civilizaţiei medievale timpurii din nordul Bucovinei şi fostul ţinut Hotin [Тимощук 1969; 1975a; 1976a; 1982; Винокур, Тимощук 1977; Русанова, Тимощук 1984; Баран 1988; 1989a; Приходнюк 1975; Вакуленко 1977; Вакуленко, Приходнюк 1984].

În anii '70-'80 au fost publicate o serie de culegeri de articole consacrate perioadei medievale timpurii [ПЭС 1978; СДД 1983; ДИУ 1995; ЭКТУССР 1985; ДСКР 1989; АУССР 1986; Славяне 1990; 1993; СР 1990; АПВЗ 1990]. Aceste lucrări reprezintă

---

[84] Cercetări: V. D. Baran 1975-1978.

[85] Cercetări: L. V. Vaculenko 1974-1975, 1977-1979.

[86] Cercetări: O. M. Prihodniuk 1974-1977.

[87] Cercetări: V. D. Baran 1979.

[88] Cercetări: B. A. Tymoshčjuk, L. Myhailjna 1972, 1977, 1979-1980 [Тимощук 1969: 161-163; Тимощук, Михайлина 1978: 116].

[89] Cercetări: B. A. Tymoshčjuk, L. Myhailjna 1972.

[90] Cercetări: I. P. Rusanova 1979-1980.

publicaţii de materiale sau studii istorico-arheologice [Тимощук 1969; 1970; 1971; 1972a; 1972b; 1973a; 1973b; 1973c; 1974a; 1974b; 1975a; 1975b; 1975c; 1976a; 1976b; 1976c; 1978a; 1978b; 1981a; 1981b; 1982; 1985; 1989a; 1989b; 1990a; 1990b; Тимощук, Михайлина 1978; 1979; Тимощук, Русанова 1983; 1988; Тимощук, Русанова, Михайлина 1981; Малевская, Раппопорт, Тимощук 1970; Русанова, Тимощук 1976; 1978; 1979; 1981; 1984a; 1984b; Баран 1970; 1971; 1972; 1978; 1980; 1981; 1983a; 1983b; 1988; 1989; Приходнюк 1975; 1981; 1983; 1989; Вакуленко 1977; 1983; Вакуленко, Приходнюк 1984; 1990; Винокур 1979; 1981; Михайлина, Русанова, Тимощук 1978; 1979; Михайлина, Русанова 1980; Михайлина, Тимощук 1983; Баран Я. 1981; 1983; Беляева, Баран 1985; Беляева 1988; Котляр 1985; 1991; Гавритухин 1989; 1991; Брайчевський 1983; Горюнов, Казанский 1983].

1.2.4.3. Etapa a III-a: 1991-2006

În anii 1991-2006, cercetarea civilizaţiei medievale timpurii din regiunea Cernăuţi s-a axat pe studii istorico-arheologice, realizate pe baza materialelor arheologice obţinute în deceniile precedente.

Din lipsă de fonduri, investigaţiile arheologice de teren în regiunea dată, la fel ca şi în alte spaţii postsovietice, sunt stopate practic.

Cu toate acestea, în aceeaşi perioadă direcţia de cercetare ştiinţifică în domeniul evului mediu timpuriu se consolidează, din punct de vedere organizatoric. La *Cernăuţi*, în cadrul Universităţii de Stat, este formată *Catedra de Etnologie, Istorie Antică şi Medievală* şi *Centrul Bucovinean de Cercetări Arheologice.*

În acelaşi timp, au fost publicate opt monografii ce tratează problema civilizaţiei medievale timpurii [Тимощук 1995; Русанова, Тимощук 1993; Русанова 2002; Михайлина 1997; Baran, Козак 1991; Винокур, Горишній 1994; Винокур 1997; Возний 1998].

În paralel, sunt organizate un şir de seminare şi simpozioane ştiinţifice referitor la problemele nominalizate. Au fost publicate o serie de culegeri istorico-arheologice [50РВПБ 1991; РРМЦСКР 1993 1993; ППИРС 1997; ГВД 1993; НПДМСТ 1994; КУРК 1995; ПССИАЕ 1999; ЕППСЕ 1999; ЕРСГ 1994]. În 1993 a fost fondată o publicaţie ştiinţifică a Centrului Bucovinean de Studii Arheologice: Вісник Центру буковинознавства.

În rezultatul activităţii cercetătorilor, pe parcursul perioadei în cauză au fost publicate diverse articole ştiinţifice [Тимощук 1993; Баран 1997; Баран Я. 1997a; 1997b; Михайлина 1993; 1994; 1997; 1999; 2001; Михайлина, Пивоваров 1993; Михайлина, Возний 1993; Михайлина, Левчук 1994; Михайлина, Юрійчук 1994; Михайлина, Моця 1995; Приходнюк 2001; Винокур 1999; Брайчевський 1999; Пивоваров, Чеховський 1994; Пивоваров 1999; Войнаровський, Сайко 1990; Войнаровський 1991; 1992; 1994; 1999; Возний 1994; Филипчук 1994; 1995; 1999; Манигда 1999].

În anii '90, ca rezultat al democratizării societăţilor postsovietice, s-a produs o apropiere între arheologii din România şi Ucraina. În acest context, un fenomen pozitiv al perioadei date l-a constituit crearea, în anul 1994, a *Comisiei mixte pentru probleme de istorie, arheologie, etnografie şi folclor a Academiei Române şi Academiei Naţionale a Ucrainei.* Până în anul 2003 au

fost organizate 9 sesiuni ale acestei comisii, în cadrul cărora au fost discutate şi analizate diverse aspecte ale civilizaţiei medievale timpurii din spaţiul carpato-nistrean, rezultatul practic al acestor lucrări fiind publicaţia *Interacademica* [Interacademica 2001].

Alt pas pozitiv în direcţia colaborării dintre cercetătorii din România şi Ucraina este crearea, în baza Institutului Român de Tracologie, a şantierului româno-ucrainean de la Solotvino, reg. Transcarpatia, unde au fost cercetate vestigii arheologice din epoca fierului şi evul mediu timpuriu. Rezultatul practic al acestei colaborări a fost publicarea monografiei *Solotvino* [Vasiliev & 2002].

1.2.5. CERCETĂRI ARHEOLOGICE ÎN SUDUL BASARABIEI

În procesul de cercetare a monumentelor arheologice medievale timpurii din zona de sud a Basarabiei deosebim patru etape de bază: I. 1886-1912, II. 1949-1976, III. 1976-1991, IV. 1991-2006.

1.2.5.1. Etapa I: 1886-1910

Descoperirea primelor obiective arheologice medievale timpurii în sudul Basarabiei şi în Transnistria se datorează arheologului-amator I. Stempkovski şi prof. F. Knauer. În anii 1886-1910, I. Stempkovski împreună cu soţia sa, au cercetat în regiunea Tiraspolului 412 tumuli (*Parcani, Ploskoe, Serbaka, Sukleia, Ternovka, Tiraspol, Ciobruci*), în cadrul cărora, de rând cu multiple complexe funerare preistorice, au descoperit şi câteva zeci de morminte ale nomazilor medievali (pecenegi, cumani, mongoli) din perioada secolelor X-XIV. Un număr important de morminte ale nomazilor medievali a fost descoperit în anii 1889-1892 de către prof. F. Knauer în sudul Basarabiei (Pavlovka, Sărata). Materialele respective, în ultimul sfert al secolului XX, au fost sistematizate şi puse în circuitul ştiinţific de către arheologul din Odesa A. O. Dobroliubskii [Добролюбский 1986: 10-15, 24-26, 82-103].

1.2.5.2. Etapa a II-a: 1949-1976

În anii 1949-1976, în sudul Basarabiei au fost realizate importante periegeze, în rezultatul cărora au fost descoperite în regiunea lacurilor dunărene câteva zeci de aşezări din secolele IX-XI [Фурманська 1952: 150-152; Черныш, Черняков 1964: 89-96; Шмаглій, Черняков 1965: 215-221; Кравченко 1967: 227; Субботин 1968: 227-235; Чеботаренко 1969; Субботин 1972: 365; Гудкова 1972: 357-362; Агбунов, Загинайло 1975: 244; Козлов 1991: 5].

În acelaşi timp, au fost efectuate primele cercetări sistematice în cadrul unor aşezări medievale timpurii din regiune: *Glubokoje – 1949* [Фурманська 1952: 150-152], *Krinično je – 1957, 1967-1968* [Федоров 1960c: 40; 1965: 28; 1968b: 287; 1969: 391-392], *Bolgrad – 1962-1963* [Пассек, Черныш, Черняков 1962: 11-13; Пассек, Черныш 1963: 1; Черныш 1964: 40] şi *Saffany – 1965* [Кравченко 1971: 71-79].

În paralel cu studierea aşezărilor populaţiei sedentare, în anii '50 în sudul Basarabiei sunt descoperite şi importante vestigii ale populaţiilor nomade din secolele X-XIV. Astfel, în baza cercetării unor tumuli din epoca bronzului, a fost identificat un şir de morminte ale nomazilor medievali. Începând cu mijlocul anilor '60, în legătură cu intensificarea

procesului de cercetare a tumulilor, în stepa Bugeacului [Добролюбский 1986: 13-14] sunt depistate câteva zeci de morminte ale nomazilor medievali, inclusiv la Neruşai [Шмаглий, Черняков 1970: 25], Ogorodnoje [Субботин & 1970: 130-155], Beleajevaka [Алексеева 1971: 32-41], Trapovka [Ванчугов, Загинайло, Тощев 1976: 216-217], Mirnoje [Доконт 1978: 193-196].

1.2.5.3. Etapa a III-a: 1976-1991

În anii 1976-1991, în sudul spaţiului pruto-nistrean au fost realizate importante cercetări arheologice în cadrul mai multor aşezări din secolele IX-XI şi ale unor necropole tumulare. În această perioadă, graţie atenţiei deosebite pe care o acordau autorităţile problemei slavilor din spaţiul pruto-nistrean, în regiunea dată au fost efectuate cercetări sistematice în aşezările: *Suvorovo (1981), Šabo (1981-1983), Bogatoje (1983-1984), Nagornoje (1984-1985), Červonoarmeiskoje (1986-1988) etc.* În cadrul programului de cercetare a necropolelor tumulare din zonele de irigaţie, începând cu mijlocul anilor '70, în regiunea Bugeacului au fost studiate zeci de morminte ale nomazilor medievali.

Cercetarea aşezărilor medievale timpurii din sudul Basarabiei a fost realizată de către arheologii V. I. Kozlov şi A. T. Smjlenko la *Šabo*, A. T. Smjlenko la *Suvorovo*, A. A. Kozlovskji şi A. T. Smjlenko la *Bogatoje* şi *Nagornoje*, Gh. F. Cebotarenco şi L. V. Subbotin la *Červonoarmeiskoje*.

În perioada respectivă a fost studiată foarte amplu civilizaţia nomazilor medievali din zona de sud a spaţiului pruto-nistrean. Începând cu anul 1976, în legătură cu declanşarea unor proiecte grandioase de irigaţie, în sudul Basarabiei, sub egida *Filialei de la Odesa a Institutului de Arheologie a A.Ş. a R.S.S.U.*, începe un proces sistematic de cercetare în masă a tumulilor. În rezultatul acestor investigaţii, au fost studiate câteva sute de morminte ale nomazilor din secolele X-XIV [Добролюбский 1986: 14], descoperirea cărora s-a datorat, de regulă, arheologilor specialişti în preistorie: *Baştanovka* [Шмаглий, Черняков 1970: 71, 81], *Beliajevka* [Алексеева 1971: 34-36], *Belolesje* [v. Добролюбский 1986: 100, nr. 140], *Bolgrad* [Гудкова & 1991], *Borisovka* [Шмаглий, Черняков 1970: 67], *Kalančak* [v. Добролюбский 1986: 100, nr. 136], *Kamenka* [v. Добролюбский 1986: 96, nr. 100, 101; 98-99, nr. 125], *Chilia* [Субботин & 1994], *Chisliţa* [Гудкова, Тощев, Чеботаренко 1995], *Ciauş* [v. Добролюбский 1986: 101, nr. 146], *Divizia* [Субботин & 2002], *Dzinelor* [v. Добролюбский 1986: 97, nr. 105; 97, nr. 112; 98, nr. 116], *Fricaţei* [v. Добролюбский 1986: 98, nr. 118; 101, nr. 143-145], *Gorodnee* [Чийшимя 2003], *Gradiştea* [Субботин & 1995: 109-126; Добролюбский 1986: 98, nr. 117; 103, nr. 160, 161], *Holmskoie* [v. Добролюбский 1986: 98, nr. 120], *Joltiy Jar* [v. Добролюбский 1986:109, nr. 141], *Kalceva* [Субботин 1997], *Kocikovatoje* [v. Добролюбский 1986: 98, nr. 124], *Liman* [Субботин, Тощев2002], *Mirnoje* [Шмаглий, Черняков, Алексеева 1971: 233-235; Тощев1975: 61; 1978; Доконт 1978]; *Novokamenka* [v. Добролюбский 1986: 97, nr. 107; 98, nr. 123], *Ogorodnoje* [v. Добролюбский 1986: 100, nr. 139; Субботин & 1970], *Orlovka* [Бондарь, Субботин 2000], *Pavlovka* [v. Добролюбский 1986: 96, nr. 94-96], *Plavni* [Андрух, Добролюбский, Тощев 1985], *Pomazany (Şevcenkovo)* [Тощев, Редина 1991], *Primorskoje* [v. Добролюбский 1986: 98, nr. 115], *Suvorovo* [v. Добролюбский 1986: 97, nr. 111], *Trapovka* [Ванчугов, Загинайло, Тощев 1976: 216-217], *Višnevoje* [v. Добролюбский 1986: 100, nr. 138].

Au fost publicate un şir de culegeri ştiinţifice care întruneau importante studii în domeniul arheologiei medievale [ПРСВСЗП 1982; ДДМ 1987; НИАСП 1987] şi o monografie în problema civilizaţiei nomade medievale timpurii din sudul Basarabiei, semnate de A. O. Dobroliubskii [Добролюбский 1986]. Un pas important în cercetarea civilizaţiei medievale timpurii din sudul Basarabiei a fost elaborarea Hărţii arheologice a regiunii [Гудкова & 1991]. În acelaşi timp, au fost publicate mai multe articole ştiinţifice referitoare la civilizaţia medievală timpurie sedentară şi nomadă din sudul Basarabiei [Кравченко 1978; Смиленко, Козлов 1985; Смиленко, Козловский 1987a, 1987-b; Смиленко 1989; 1991; Козлов 1981; 1984a; 1984b; 1987; 1988; 1990; 1991; Добролюбский 1981; 1982; 1984; 1985; 1986; Добролюбский, Руссев 1985; 1986; Добролюбский, Гребенников 1991; Добролюбский, Дзиговский 1981; Руссев 1982; Субботин, Черняков 1982; Чеботаренко, Субботин 1991; Гудкова 1990a; 1990b].

1.2.5.4. Etapa a IV-a: 1991-2006

Începând cu anul 1991, cercetarea monumentelor medievale timpurii din sudul Basarabiei a fost, practic, stopată din lipsă de fonduri. Unele materiale ocazionale au fost obţinute în timpul studierii aşezărilor traco-geto-dace şi antice târzii de la Orlovka şi Satul Nou, în cadrul şantierului arheologic româno-moldo-ucrainean.

Cea mai importantă lucrare din perioada respectivă în problema civilizaţie medievale timpurii din sudul spaţiului pruto-nistrean, rămasă, din păcate, sub formă de manuscris, este teza de doctorat a cercetătorului V. Kozlov *„Население степного междуречья Дуная и Днестра конца VIII – начала XI веков н. э. (Балкано-Дунайская культура)" (Populaţia regiunii de stepă dintre Dunăre şi Nistru la sfârşitul secolului VIII-începutul secolului XI e.n.: cultura balcano-dunăreană)* susţinută în anul 1991 în cadrul Universităţii din Sankt Petersburg [Козлов 1991]. O contribuţie importantă este monografia E. Stolearik referitoare la circulaţia monedei bizantine din spaţiul din nord-vestul Mării Negre, în cadrul căreia a fost abordată în mod special circulaţia monetară din zonele de sud şi de centru ale spaţiului pruto-nistrean [Столярик 1992].

După anul 1992, publicaţiile ştiinţifice privind civilizaţia populaţiei sedentare din perioada medievală timpurie din sudul Basarabiei sunt sporadice. Pot fi menţionate doar câteva lucrări în care sunt tratate aspecte ale civilizaţiei din secolele VIII-XI [Смиленко 1997; 1999; Смиленко, Козловский 2000; Бондарь, Булатович 2002]. În acelaşi timp, în legătură cu publicarea materialelor obţinute din cercetarea, în anii '70-'80, a unor grupuri tumulare, sunt puse în circuit ştiinţific mai multe complexe funerare ale nomazilor medievali [Тощев, Редина 1991; Гудкова, Тощев, Чеботаренко 1995; Субботин, Добролюбский 1995; Субботин 1997; Бондарь, Субботин 2000; Субботин & 2002; Субботин, Тощев 2002; Чийшимя 2003].

1.2.6. CONTRIBUŢII ARHEOLOGICE ALE CERCETĂTORILOR DIN ROMÂNIA

Primele abordări de specialitate din istoriografia românească a problemei civilizaţiei medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean în datează din perioada anilor '20-'30 ai secolului XX. În contextul elaborării unor lucrări generale ce ţineau de istoria Basarabiei,

subiectul nominalizat a fost abordat de către I. Nistor [1923], Al. Boldur [1937], I. Zaborovschi [1926], care considerau că teritoriul respectiv a făcut parte din spaţiul de geneză al neamului românesc.

În ştiinţa istorico-arheologică din România postbelică, problema civilizaţiei medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean este abordată începând cu a doua jumătate a anilor '50, când a fost înfiinţată comisia mixtă sovieto-română în probleme de istorie şi arheologie [Федоров 1958b].

Primul arheolog din România postbelică care a abordat problema vestigiilor medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean a fost prof. univ. Ion Nestor, care, în contextul activităţii comisiei sovieto-române din anii 1957-1958, a atras atenţia asupra similitudinilor dintre monumentele arheologice din perioada secolelor IX-XI din Basarabia şi monumentele arheologice din România şi din Bulgaria de nord-est din aceeaşi perioadă, formulând conceptul culturii Dridu [Nestor 1958]. Din considerente subiective, problema civilizaţiei medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean, la fel ca şi alte subiecte ce ţineau de teritoriile anexate la URSS, a fost exclusă din cercetarea ştiinţifică din România pentru o perioadă de circa două decenii.

De la sfârşitul anilor '70, problema în cauză este abordată foarte activ de către arheologii Dan Gh. Teodor şi Victor Spinei, în contextul studierii realităţilor istorice de la răsărit de Carpaţi. În rând cu cei doi reputaţi arheologi, în ultimele două decenii problema civilizaţiei medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean persistă în mod constant în studiile lui Ioan Mitrea, Nicolae Edroiu şi Mugur Andronic. În lucrările realizate pe parcursul ultimilor 30 de ani, arheologii români au ajuns la concluzia despre caracterul unitar al civilizaţiei medievale timpurii din spaţiul carpato-nistrean şi perpetuarea populaţiei vechi româneşti în aceste ţinuturi pe parcursul perioadei nominalizate [Teodor 1978a; 1980; 1981; 1983a; 1983b; 1984a; 1984; 1985; 1991; 1992; 1995; 1996a; 1997; 2001; Spinei 1979; 1982a; 1982b; 1992; 1995; 1986; 1992; 1996; 1999; Mitrea 1980; 1991; 1992; 1994; 1995; 1998; 2000; 2001a; 2001b; 2002; Edroiu 1999; Andronic 2005].

Problema civilizaţiei medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean a fost abordată la răscruce de milenii, în legătură cu elaborarea unor tratate privind istoria românilor [IR 1998: 115-127; IR 2001-II: 639-662 725-737; IR 2001-III: 38-120, 143-391], în cadrul cărora arheologii D. Gh. Teodor, V. Spinei, M. Bărbulescu, Şt. Olteanu etc. s-au pronunţat în favoarea unităţii etnoculturale a spaţiului carpato-danubiano-nistrean pe parcursul evului mediu timpuriu şi perpetuării românilor în aceste teritorii, inclusiv în spaţiul pruto-nistrean.

1.2.7. INTERPRETĂRI ARHEOLOGICE

Interpretarea arheologică a vestigiilor medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean, în istoriografia ultimilor 65 de ani, s-a făcut prin prisma studierii problemelor ce ţin de continuitatea şi discontinuitatea acestora, tranziţia de la antichitatea târzie la evul mediul timpuriu, evidenţierea culturilor arheologice şi stabilirea cronologiei acestora, etnicitatea purtătorilor acestor culturi arheologice etc.

Cercetarea arheologică a siturilor medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean s-a făcut în conformitate cu sistemul metodologic tradiţional, iniţial fiind aplicată metoda secţionării stratigrafice a monumentelor, iar din anii '60 ai secolului XX fiind folosită

preponderent metoda cercetării siturilor pe suprafeţe mari, metodă larg practicată în arheologia sovietică. Drept rezultat a fost obţinut un bogat material arheologic (care, de multe ori, a întrecut aşteptările specialiştilor), inclusiv date stratigrafice de excepţie (de exemplu: *Alcedar, Echimăuţi, Lucaşeuca, Hansca, Pohorniceni-Petruha, Kodyn, Raşkov* etc.).

Vestigiile arheologice descoperite, în general, au fost valorificate la un nivel acceptabil în publicaţiile specialiştilor, acestea din urmă fiind însoţite, în cele mai multe cazuri, de datele stratigrafice şi statistice necesare. În acelaşi timp, în special în anii '50-'60, materiale arheologice deosebit de preţioase, inclusiv din cadrul unor situri celebre (de exemplu: Alcedar şi Echimăuţi), au fost publicate fragmentar, fapt ce a condus la blocarea procesului de cercetare pe anumite poziţii, inclusiv pe planul interpretărilor cronologice şi etnoculturale.

Un important pas în studierea vestigiilor arheologice în cauză l-au constituit încercările unor specialişti de a implementa metode noi de cercetare în domeniul respectiv, inclusiv: de clasificare şi sistematizare a ceramicii [Хынку 1969b; Русанова 1976; Постикэ 1988a], de clasificare statistic-combinatorie a complexelor arheologice [Постикэ 1988a; Postică 1994a], de cartografiere a siturilor arheologice şi de evidenţiere a parametrilor arheologici ce caracterizează obştea medievală timpurie [Тимощук 1985; 1990a], metode de cercetare a structurii aşezărilor medievale [Баран 1988; Постикэ 1988a; 1994a; Баран Я. 1997a-b] etc. Aceste inovaţii au contribuit la avansarea cercetării, oferind unele rezultate cu caracter istoric deosebit de valoroase.

O problemă metodologică foarte dificilă ce ţine de cercetarea vestigiilor arheologice medievale timpurii a constituit-o interpretarea etnoculturală. Istoriografia oficială sovietică [Федоров 1960a; Рафалович 1972; Тимощук 1969, Чеботаренко 1972 etc.] promova problema în cauză în baza unor analogii formale cu monumente arheologice slave din teritoriile bugo-niprene sau sud-dunăreane, graţie cărora siturile arheologice medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean erau, în mod automat, considerate de origine slavă. În contextul interpretărilor etnoculturale realizate, s-au făcut încercări de a evidenţia vestigii arheologice cu încărcătură etnică.

Arheologii slavişti considerau că vestigiile arheologice medievale timpurii gen: *ceramica grosieră din secolele V-IX, ceramica lucrată la roată din secolele X-XIII, locuinţa adâncită în sol, cuptorul de tip pietrar, tavele de ceramică, incineraţiile* reprezintă materiale tipic slave. Descoperirea, cel puţin, a unuia dintre vestigiile nominalizate îi conducea pe cercetătorii respectivi la concluzia privind caracterul slav al siturilor în cauză [Федоров 1960a; Рафалович 1972a; Тимощук 1976a; Баран 1988].

În alt context, în cadrul aşezărilor populaţiei sedentare erau evidenţiate elemente culturale gen: *locuinţa circulară semiadâncită de tipul iurtei, vatra, căldările de lut, morminte chircite etc.*, care în mod automat erau atribuite populaţiilor nomade [Чеботаренко 1982].

Problema evidenţierii elementelor etnoculturale în cadrul vestigiilor arheologice a reprezentat o preocupare constantă a arheologului Ion Hâncu care, în cadrul civilizaţiei medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean, evidenţia elemente etnoculturale *slave, nomade* şi *romanice*. Conform opiniei cercetătorului, drept elemente etnoculturale slave erau considerate: *locuinţa adâncită cu cuptor din piatră sau din lut, vase de ceramică cu buza răsfrântă şi corpul tronconic, străchini tronconice cu buza verticală, ulcioare cu buza verticală şi corpul tronconic, ornamentul incizat cu beţişorul;* elemente etnoculturale romanice: *locuinţă adâncită sau de suprafaţă cu vatră în colţ sau lângă perete, oale cu buza înclinată, cu mâner şi corp tronconic, oale cu capac, ceşti*

tronconice; elemente etnoculturale türco-bulgare: *locuinţă adâncită cu vatră în partea centrală, oale cu buza răsfrântă îngroşată şi corpul buteform, ornament incizat cu pieptenele, ceramica cenuşie fină, înmormântări umane în gropi circulare, înmormântări chircite, înmormântări ale animalelor*; elemente nomade de tip pecenego-cuman; *morminte umane cu orientare meridională, căldări de lut, ceramică lucrată cu mâna de tip nomad.* [Хынку 1971a; 1974a: 148-149; 1974e; 1973d; 1975c; 1975e; 1976b; Hâncu 1998a; 1999b; 2000d].

În legătură cu interpretarea etnoculturală a anumitor vestigii arheologice şi a unor elemente culturale, trebuie remarcat faptul că aceste atribuiri, care par, în anumite cazuri, evidente, în alte situaţii sunt, cel puţin, discutabile. Or, atribuirea, sub aspect etnic, a unor vestigii arheologice, trezeşte, cel puţin, nedumeriri. Astfel, s-a demonstrat, de exemplu, că ceramica grosieră din secolele V-IX, la fel ca şi cea lucrată la roată din secolele X-XIII, reprezintă fenomene tehnico-tehnologice care depăşesc cu mult limitele spaţiului de locuire a slavilor [Diaconu, Vâlceanu 1972; Curta 2001]. În acelaşi timp, s-a demonstrat că originea cuptorului de piatră corelează cu fenomene climaterice şi nu cu factori etnici, iar cuptorul din lut provine din bazinul carpato-danubian, nu din regiunile silvice ale slavilor [Comşa 1984; Postică 1994a: 109].

Astfel, problema interpretării etnoculturale a vestigiilor medievale timpurii, în cazul abordării exclusiv cu metode arheologice, se constată a fi deosebit de dificilă. În această situaţie, interpretarea etnoculturală trebuie făcută cu maximă prudenţă în contextul folosirii diferitor categorii de surse istorice şi a unor date intrerdisciplinare.

1.2.7.1. Continuitatea şi discontinuitatea etnoculturală

Istoriografia oficială sovietică interpreta cadrul medieval timpuriu din spaţiul pruto-nistrean drept amalgam de culturi arheologice, formate în rezultatul unor migraţiuni periodice şi a discontinuităţii etnoculturale în ţinut [Бырня, Рафалович 1978; 1983]. Or, spaţiul pruto-nistrean era privit drept un coridor sau o punte de tranziţie care, în funcţie de etapa istorică, adăpostea fenomene etnoculturale care veneau să le înlocuiască pe cele anterioare pentru ca, peste o vreme, şi acestea să fie dislocate de aici pentru a oferi loc altor comunităţi etnoculturale.

În opoziţie cu istoriografia oficială, cercetătorul Ion Hâncu, în anii '60-'70, evidenţia în acelaşi cadru arheologic, de rând cu elementele discontinue ale alogenilor, continuitatea etnică şi culturală a populaţiei autohtone de origine daco-romană [Хынку 1974a; 1978a]. În ultimele studii ale cercetătorului nominalizat, bazate pe reevaluarea materialelor arheologice cunoscute, pentru teritoriul pruto-nistrean la fel ca şi pentru spaţiul românesc în general, este avansată ideea privind *cultura arheologică veche românească (=cultura românească medievală timpurie),* datată în perioada secolelor V-XIV, cu trei faze cronologice de bază (*Daco-romană*, secolele V-VII; *Protoromână*, secolele VIII-IX şi *Veche românească*, secolele X-XIV) cu diferenţele zonale respective (*cultura Hansca* etc.) [Hâncu 2002c: 134].

Ideea continuităţii etnoculturale în spaţiul pruto-nistrean pentru anumite segmente cronologice, sau chiar pentru toată perioada medievală timpurie a fost susţinută, de asemenea, de către Gh. B. Fedorov, B. A. Tymoščuk, V. D. Baran, N. P. Tel'nov etc., care vedeau în acest proces o perpetuare a populaţiei slave, considerată autohtonă pentru aceste plaiuri în perioada secolelor VI-XIII [Федоров 1960a; 1966a; 1999; Федоров, Полевой 1983; Тимощук 1976a; 1982; Баран 1988; Тельнов 1988; 1997; 2002].

Pe de altă parte, ideea discontinuităţii etnoculturale şi a infiltrării din alte regiuni în spaţiul pruto-nistrean a unor comunităţi umane noi este susţinută, după căderea URSS, de către anumiţi cercetători de la Chişinău [Рабинович 2005a-b; Рабинович, Гукин 1991; Рабинович, Рябцева 1997] şi Tiraspol [ИПМР 2000].

Investigaţiile arheologice din ultimele două decenii au completat substanţial cunoştinţele noastre în acest domeniu prin examinarea unor surse noi, care permit evidenţierea pentru perioada medievală timpurie din spaţiul pruto-nistrean a unui cadru arheologic unitar, alcătuit din aspecte cultural-cronologice aflate în legătură de continuitate. Cadrul arheologic medieval timpuriu din ţinutul dat, cu excepţia unor elemente particulare, se înscrie perfect în complexul arheologic general est-carpatic, care denotă o continuitate cronologică şi etnoculturală pentru toată perioada medievală timpurie [Teodor 1978a; 1983a; 1984a; 1984b; 1992; Mitrea 1980; 1991; 1994; 1998; 2000a-b; 2001a-b; 2002; Postică 1994a; 1995; 1996b-d; 1999a; 2005b].

1.2.7.2. Tranziţia de la antichitate la evul mediu

O problemă deosebit de importantă legată de cadrul arheologic abordat este cea a tranziţiei de la antichitatea târzie la evul mediu timpuriu în spaţiul pruto-nistrean.

În istoriografia oficială sovietică s-a încetăţenit ideea potrivit căreia între cultura arheologică de tipul Sântana de Mureş-Černjachov, datată cu perioada secolelor III-IV, şi cultura medievală timpurie datată cu secolele VI-VII din spaţiul pruto-nistrean nu există nici o legătură, acestea două reprezentând fenomene culturale constituite pe baze diferite şi în perioade diferite. În acelaşi context, la anumite etape ale cercetării, erau interpretate şi vestigiile *culturii tumulilor carpatici* din regiunea bucovineană, din secolele II-V, acestea fiind la modul direct premergătoare culturii medievale timpurii din partea de nord a spaţiului dat [АПВЗ 1990: 38-41]. În viziunea cercetătorilor respectivi [Рафалович, Рикман 1965; Бырня, Рафалович 1983], în perioada tranziţiei de la antichitate la evul mediu timpuriu (secolele V-VI), în spaţiul pruto-nistrean s-a produs o ruptură etnică şi cultural-istorică. Această opinie era alimentată de faptul că diferenţele culturale dintre siturile arheologice antice târzii şi medievale timpurii din ţinutul respectiv, într-adevăr, erau destul de accentuate. Or, cultura arheologică din secolele VI-VII, care denotă un caracter arhaic şi foarte sărăcăcios, se deosebeşte radical de cultura arheologică predecesoare, din perioada secolelor III-IV, care reprezintă un fenomen foarte dezvoltat, cu pronunţate trăsături provincial-romane.

În acelaşi context, istoriografia sovietică moldovenească susţinea opinia că ruptura dintre cele două perioade istorice era determinată, în mare măsură, de caracterul distructiv al populaţiilor nomade, în special al hunilor, care ar fi exterminat comunităţile umane antice târzii din aceste teritorii, contribuind astfel la formarea în ţinut a unui *hiatus demografic* pe parcursul secolului V [ИРССМ 1967: 56-57; ИМССР 1984: 32; ИРССМ 1988: 205-206, 208]. Teoria hiatusului cultural-demografic şi a rupturii dintre antichitate şi evul mediu în spaţiul pruto-nistrean era susţinută, în perioada respectivă, şi de faptul că, un timp îndelungat (până la mijlocul anilor '70), în teritoriul nominalizat nu erau cunoscute vestigii din perioada secolului V, fapt interpretat drept argument în susţinerea ideii enunţate.

„Argumentele" istoriografiei sovietice au decăzut în anii '70-'80 ai secolului XX când, în urma descoperirilor de la *Selişte, Dănceni, Hansca-la Matcă, Kodyn, Raşkov, Teremcy* etc.

[Рафалович, Лапушнян 1974a; 1974b; Рафалович, Гольцева 1981; Дергачев, Ларина, Постикэ 1983; Постикэ, Тельнов 1985; Русанова, Тимощук 1984a; Баран 1980; 1983a; 1988], au fost identificate complexe arheologice închise din perioada de tranziţie de la antichitatea tardivă la evul mediu timpuriu, acestea fiind alcătuite din materiale de tip antic târziu (de factură *Sântana de Mureş-Černjachov* sau de tipul *Culturii tumulilor carpatici*) şi vestigii medievale timpurii datate cu secolul V sau V-VI. Aceste descoperiri sunt deosebit de semnificative în contextul înţelegerii transformărilor etnoculturale de la sfârşitul antichităţii şi începutul evului mediu în spaţiul pruto-nistrean, dat fiind că indică o schimbare treptată a fenomenului cultural din perioada respectivă.

1.2.7.3. Cultura arheologică din secolele V-VII

Un alt aspect al cercetărilor arheologice din spaţiul pruto-nistrean l-a constituit problema interpretării culturii arheologice din secolele V-VII. Primele încercări de interpretare etnoculturală şi cronologică a siturilor de la începutul evului mediu timpuriu în spaţiul pruto-nistrean au fost făcute la sfârşitul anilor '40-începutul anilor '50 ai secolului XX, când monumentele respective, „pentru comoditate", după cum scria G. B. Fedorov erau încadrate în *Cultura arheologică a slavilor timpurii,* datată cu secolele VI-IX [Федоров 1960a: 180].

Din şirul siturilor medievale timpurii, în anii '60 au fost delimitate aşezările datate cu perioada secolelor VI-VII [Бырня, Дергачев 1964; Рафалович 1965; 1967; 1968a; 1968c]. În acelaşi timp, a fost formulat conceptul despre *Cultura slavilor timpurii din perioada secolelor VI-VII* [Рафалович 1967; 1968d], care din anii '70-'80 este încadrată în *Cultura Penkovka* cu ingrediente de tipul *Praga-Korceak* şi tipul *Ciurel*, considerate *slave*, cât şi de aşa-numitul tip *Pastyrsk,* interpretate drept *alano-bulgare* [Рафалович 1972a: 148-149; 1972c; Русанова 1976: 85-112; Бырня, Рафалович 1983; Тельнов 1988a]. În opinia autorilor nominalizaţi, cultura arheologică din secolele VI-VII din spaţiul pruto-nistrean ar fi apărut în rezultatul migraţiei uniunii tribale a *anţilor* din regiunile de la est de Nistru, precum şi a unor grupuri mai mici de *sclavini* veniţi dinspre nord. În acelaşi context, în contradicţie cu informaţiile lui Iordanes privind aria de răspândire a *anţilor* la est de Nistru, iar a *sclavinilor* la vest de acest râu [Iordanes 1970: 413 (34-35)], se susţinea că Prutul reprezenta hotarul dintre triburile *sclavinilor* şi *anţilor.* Ideea încadrării acestor situri în arealul cultural *Penkovka* şi legăturii cu tribul *anţilor* este sprijinită foarte activ de către cercetătorul ucrainean O. Prihodniuk [Приходнюк 1983; 1989; 1998; 1999; 2001]. Pe de altă parte, alţi arheologi din Ucraina şi Rusia au considerat că siturile arheologice de la începutul evului mediu din zona de nord a spaţiului pruto-nistrean, în special cele din regiunea Cernăuţi, ţineau în totalitate de *Cultura Praga-Korceak*, pusă pe seama *sclavinilor* [Русанова, Тимощук 1984a; Баран 1988: 56-82].

La începutul anilor '80, problema atribuirii etnoculturale a monumentelor arheologice din prima fază a evului mediu a fost generalizată în cadrul unui concept cultural nou, prin care siturile nominalizate din spaţiul pruto-nistrean erau încadrate în aşa-numita *Cultură Praga-Penkovka*, hotarele căreia erau trasate de la Nipru până la Dunărea de Mijloc şi regiunea din nordul Carpaţilor [Седов 1982: 10-28].

Un timp îndelungat, în istoriografia sovietică, monumentele arheologice din spaţiul pruto-nistrean de la începutul evului mediu erau strict datate cu perioada secolelor VI-VII. Limita inferioară a acestor situri era motivată prin faptul că începutul migraţiei slavilor vechi era plasat în prima jumătate a secolului VI, iar limita superioară – de plecarea slavilor vechi în Balcani, care s-a produs în secolul VII.

Pe la sfârşitul anilor '70, în legătură cu depistarea în mai multe aşezări din spaţiul pruto-nistrean a unor vestigii din perioada secolelor V sau V-VI, care indicau o legătură evidentă cu orizontul cultural *Sântana de Mureş-Černjachov* şi cel al *tumulilor carpatici*, unii arheologi sovietici au încercat să revadă cronologia acestor situri sub aspectul „învechirii" aşa-zisei culturi slave timpurii la răsărit de Carpaţi. Astfel, I. Vinokur [Винокур 1979: 867-877; 1981: 10-13], I. P. Rusanova [Русанова 1976: 24-36], I. A. Rafalovič [Ларина, Рафалович 1979: 487; Рафалович, Гольцева 1981: 125-140], V. D. Baran [Баран 1980; 1983a], O. Prihodnjuk [Приходнюк 1981], B. A. Tymoščuk [Тимощук 1976a] etc. în urma cercetărilor de la *Kodyn I, Kodyn II, Dănceni, Selişte, Teremcy, Raşkov II, III, Sokol etc.* s-au pronunţat în favoarea revizuirii datei iniţiale a migraţiei slavilor vechi spre Balcani, propunând drept reper, în loc de începutul secolului VI, cum se considera mai înainte, secolul V şi chiar secolul IV, cu atât mai mult că precedente de „învechire" a prezenţei slave în spaţiul pruto-nistrean deja existau [v.: Рикман 1981]. Mai mult decât atât, în anii '80, s-a încercat fundamentarea ideii despre caracterul autohton al culturii slavilor vechi la răsărit de Carpaţi [Русанова, Тимощук 1984a: 40-45; Баран 1983a; 1988: 56-82], idee potrivit căreia spaţiul Bucovinei ar fi reprezentat „teritoriul de geneză al slavilor vechi" [Баран 1988: 77-79].

În legătură cu publicarea materialelor din aşezările *Dănceni* şi *Hansca-la Matcă*, prin contribuţia subsemnatului, la începutul anilor '80, în literatura de specialitate de la Chişinău a fost formulată ideea originii autohtone a civilizaţiei medievale timpurii din secolele V-VII în spaţiul pruto-nistrean, a legăturii ei genetice cu civilizaţia locală de tipul *Sântana de Mureş-Černjachov* din perioada anterioară [v.: Дергачев, Ларина, Постикэ 1983: 134-135; Постикэ, Тельнов 1985: 150]. În acelaşi timp s-au făcut câţiva paşi în direcţia înlocuirii noţiunii evident tendenţioase de *"cultură slavă timpurie"* cu noţiunea mai adecvată de *"cultură medievală timpurie"*. Aceste inovaţii însă, în publicaţiile ulterioare de la Chişinău, au fost stopate[91].

O contribuţie calitativ nouă la interpretarea siturilor arheologice medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean aparţine cercetătorului român Dan Gh. Teodor, care a formulat ideea despre conceptul cultural *Costişa-Botoşana-Hansca* datat cu perioada secolelor V-VII [Teodor 1978a: 11-66, 1983a; 1984a; 1984b; 1992: 111], susţinut cu materiale serioase de

[91] În ediţiile Secţiei de Arheologie a AŞ a RSSM, pregătite pentru publicare în anii 1985-1990, n-a fost admis nici un articol cu o altă orientare decât cea slavă [Vezi: Археологические исследования в Молдавии в 1982 г. Кишинев: 1986; Археологические исследования в Молдавии в 1983 г. Кишинев: 1988; Археологические исследования в Молдавии в 1984 г. Кишинев: 1989; Археологические исследования в Молдавии в 1985 г. Кишинев: 1990; Археологические исследования в Молдавии в 1986 г. Кишинев: 1992; Археологические исследования в Старом Орхее. Кишинев: Штиинца, 1991; Средневековые памятники Днестровско-Прутского междуречья. Кишинев: 1988; Древности Юго-Запада СССР (I–середина II тысячелетия н.э.). Кишинев: Штиинца, 1991; Хозяйственные комплексы древнейших обществ Молдовы. Кишинев: Штиинца, 1991].

către Ioan Mitrea [Mitrea 1980: 55-180; 1992: 209-221; 1994; 1998; 2000a; 2001a; 2001b; 2002], Gh. Postică [Postică 1994a; 1994b; 1995a] etc.

Conceptul cultural *Costişa-Botoşana-Hansca* porneşte de la ideea unităţii etnoculturale a spaţiului carpato-nistrean şi a legăturii lui organice cu civilizaţia antică târzie de tip daco-roman din spaţiul est-carpatic, din care a evoluat în condiţiile vitrege ale migraţiilor „barbare". Or, legătura dintre aşezările medievale timpurii datate cu secolele V-VII şi aşezările antice târzii datate cu secolele III-IV este recunoscută, pe bază de materiale arheologice incontestabile, de către cercetători din România, Republica Moldova, Ucraina şi Rusia.

În contextul regiunii carpato-danubiano-nistrene, complexul cultural *Costişa-Botoşana-Hansca* se alătură masivelor culturale *Ipoteşti-Cândeşti-Ciurel* [Teodorescu 1964; 1984; Dolinescu-Ferche 1984; 1986] de la sud de Carpaţi şi *Bratei-Ţaga-Biharea* [Zaharia 1971] din spaţiul intracarpatic.

1.2.7.4. Cultura arheologică din secolele VIII-IX

O altă problemă în procesul studierii civilizaţiei medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean a constituit-o aprecierea culturii arheologice din perioada secolelor VIII-IX. Delimitarea în spaţiul pruto-nistrean a siturilor arheologice din perioada secolelor VIII-IX a fost efectuată prin anii '60 ai secolului XX. Aceste monumente în istoriografia sovietică erau atribuite, în mod tradiţional, în totalitate şi fără nici o rezervă, culturii slave vechi [Федоров 1960a; Рафалович 1972a]. În baza acestor premise, vestigiile arheologice din spaţiul pruto-nistrean erau încadrate în aria culturală *Luka Rajkoveckaja*, cunoscută în bazinele râurilor Bug şi Nipru [Седов 1979; 1982; 1994]. Acest concept este promovat de către arheologii respectivi şi în prezent [Славяне 1990; 1993; Тельнов 2002a; 2002h].

Cât priveşte problema originii aşezărilor din secolele VIII-IX în spaţiul pruto-nistrean, în istoriografie s-au conturat câteva opinii. Arheologii sovietici considerau că orizontul cultural nominalizat s-a format în rezultatul migraţiei *triburilor slave de răsărit* din regiunile bugo-niprene purtătoare ale *culturii Luka Rajkoveckaja*, care i-ar fi înlocuit pe *anţii* distruşi de către *avari* [Рафалович 1972:42; Тельнов 2002h: 36]. Opinia respectivă a fost susţinută, la o anumită etapă, şi de către unii arheologi români [Comşa 1958; 1959; 1960d], care promovau ideea migraţiei *slavilor* în perioada secolelor VIII-IX la est de Carpaţi, formulând, în acelaşi timp, pentru spaţiul respectiv aşa-numitul *concept cultural Hlincea*, care mai târziu a fost respins de specialişti [Teodor 1978]. Potrivit unei opinii mai recente, formulate în baza cartării cercelor de tâmplă, cultura arheologică din spaţiul pruto-nistrean din perioada respectivă ar reprezenta un rezultat al migraţiunii *triburilor slave de vest* din regiunea Dunării de Mijloc, care ar fi adus cultura *Luka Rajkoveckaja* din vest şi nu din est, cum se susţinea anterior [Рабинович 2005b]. În legătură cu opiniile menţionate, trebuie remarcat faptul că aşa-numita migraţie a slavilor din secolele VIII-IX, spre deosebire de migraţia slavilor din secolele VI-VII, nu este sprijinită de vreun document scris sau de vreo cronică medievală, reprezentând o simplă schemă imaginară, în timp ce „dovezile" arheologice aduse de către autorii respectivi sunt prea fragile pentru a fi acceptate.

În cadrul aceleiaşi istoriografii sovietice, iar mai apoi şi al celei postsovietice, s-a conturat foarte expresiv şi ideea originii locale a aşezărilor din perioada secolelor VIII-IX în spaţiul pruto-nistrean, aceasta întrunind cercetători cu opinii diferite în planul interpretării

etnoculturale a siturilor respective. Astfel, mai mulţi cercetători ucraineni şi ruşi, care recunosc legătura de continuitate dintre aşezările din secolele VIII-IX şi V-VII din spaţiul pruto-nistrean, atribuie siturile respective slavilor de răsărit, iar cultura arheologică din ţinut este inclusă în aria *Luka Rajkoveckaja,* caracteristică pentru teritoriile slave de la est de Nistru [Федоров 1960a; Тельнов 1988a; 2002; Русанова, Тимощук 1984a; Баран 1988: 59]. Alţi cercetători, însă, atribuie siturile din secolele VIII-IX populaţiei vechi româneşti [Postică 1994a; 1999a; Hâncu 2002c; Musteaţă 2005]. Originea locală a aşezărilor nominalizate este susţinută, de asemenea, de către arheologii români, care definesc acest fenomen arheologic drept *cultura protodridu* sau *cultura veche românească* [Nestor 1958; 1964; Zaharia 1967; 1971; Teodor 1978a; 1982; 2001c; Mitrea 1980; Andronic 2005].

1.2.7.5. Cultura arheologică de tipul Dridu

Una dintre cele mai discutate probleme din arheologia medievală timpurie a spaţiului pruto-nistrean din ultimii 50 de ani este cea a culturii arheologice de tipul Dridu din perioada secolelor X-XI.

Reprezentanţii istoriografiei oficiale sovietice atribuiau monumentele date slavilor de sud, nominalizând orizontul respectiv drept *cultura slavo-bulgară, cultura slavilor de sud, cultura Primului Ţarat Bulgar* sau *cultura balcano-dunăreană,* stabilind cronologia acestor situri în perioada secolelor VIII-XI, IX-X sau IX-XI [Федоров 1966a; Федоров, Негруша 1979; Федоров 1999; Федоров, Чеботаренко 1967; 1974; Чеботаренко 1960a; 1963; 1964a; 1968; 1973; 1979; 1982; 1983a; Кравченко 1971; Смиленко, Козлов 1985; Смиленко, Козловский 1987a; 1987b; 2000; Смиленко 1991; Козлов 1981; 1984a, 1984b; 1987; 1988; 1991].

Alţi specialişti, preocupaţi de cercetarea culturilor arheologice ale popoarelor din stepele nord-pontice, atribuiau siturile de tipul *Dridu* din spaţiul pruto-nistrean *triburilor türco-bulgare,* considerând acest orizont cultural drept o *variantă a culturii saltovo-majaţk* [Артамонов 1969; 1970; Плетнева 1967; 1981].

O parte din arheologii ucraineni au încercat să divizeze siturile de tipul *Dridu* din sudul spaţiului pruto-nistrean în *monumente slave* şi *monumente türco-bulgare,* primele fiind atribuite *culturii slavilor de sud,* iar cele din urmă – *culturii saltovo-majaţk* [Шмаглій, Черняков 1965; Субботин 1968; Добролюбский, Загинайло 1976; Субботин, Черняков 1982].

În acelaşi context, alţi arheologi au încadrat monumentele din partea de sud a spaţiului pruto-nistrean în trei tipuri: 1) *de tip Śabo,* datate cu secolul IX-începutul secolului X şi atribuite slavilor de răsărit, 2) *de tipul Bogatoje,* datate cu secolul IX-începutul secolului X şi atribuite triburilor türco-bulgare şi 3) *de tipul Kriničnoje, Etulia, Suvorovo, Nagornoje,* datate cu secolul X-începutul secolului XI şi atribuite unor populaţii mixte, alcătuite din slavi de sud, slavi de răsărit şi türco-bulgari [Смиленко, Козловский 1987a].

În opoziţie cu opiniile menţionate, cercetătorul Ion Hâncu încadra monumentele arheologice de tipul *Dridu* din spaţiul pruto-nistrean în conceptul de *cultură balcano-dunăreană,* pe care odata cu secolele X-XIV, interpretând-o drept cultură autohtonă, care îngloba *elemente slave, turanice şi romanice* [Хынку 1960a; 1963b; 1968b; 1971a, 1972a; 1973a; 1974a; 1975a, 1975c; 1976b, 1978a; Хынку, Рафалович 1973]. În aria *culturii balcano-dunărene* din spaţiul pruto-nistrean, autorul evidenţia patru variante locale: situri de tipul *Etulia* (în zona de sud), situri de tipul *Hansca* (în zona centrală), situri de tipul *Petruha-Lucaşeuca* (în codrii

Orheiului) şi situri de tipul *Stâncăuţi* (în zona de nord), ultima variantă nefiind fondată arheologic. Mai nou, Ion Hâncu defineşte monumentele arheologice de tipul Dridu din spaţiul pruto-nistrean drept *fază a culturii Hansca sau cultura veche românească*, pe care o datează cu perioada secolelor X-XIV [Hâncu 2002c: 118-135].

La începutul anilor '80, unii cercetători au încercat să delimiteze monumentele arheologice de tipul *Dridu* din partea centrală a spaţiului pruto-nistrean (*Hansca, Moleşti, Petruha, Lucaşeuca* etc.) într-un grup etnocultural deosebit, format din rezultatul *„amestecului culturii slavilor de răsărit, slavilor de sud şi a nomazilor"*. O asemenea concluzie era motivată prin faptul că siturile respective sunt amplasate *într-o zonă de contacte foarte active* dintre popoarele nominalizate [Чеботаренко 1982: 57].

În aceeaşi ordine de idei este formulată şi opinia potrivit căreia monumentele de tipul *Petruha-Lucaşeuca* ar aparţine unui complex etnocultural deosebit, care s-ar fi constituit în rezultatul sintezei unor grupuri de *slavi* purtători ai *culturii Alcedar-Echimăuţi* şi de *türco-bulgari* purtători ai *culturii saltovo-majaţk* [Рабинович 1990a; 1990b; 2005a; Рабинович, Гукин 1991].

Actualmente, s-a statornicit conceptul potrivit căruia monumentele arheologice de tipul *Dridu* din spaţiul pruto-nistrean au aparţinut populaţiei locale *romanice* şi unor grupuri de *slavi, turanici* şi *iranieni* infiltraţi în rândul autohtonilor [Hâncu 1995; 1996a-b; 1998a-b; 1999a-b; 2000b-d; 2002c; Postică 1994a; 1995a; 1996c-d; 1999a; 2005b; Tentiuc 1996; Musteaţă 2005a]. Această viziune se fondează pe faptul că orizontul cultural de tipul *Dridu* din spaţiul pruto-nistrean îşi are originea în aşezările locale din perioada precedentă, datate cu secolele VIII-IX.

În acest context trebuie menţionat că originea locală a acestui orizont cultural în spaţiul pruto-nistrean este recunoscută şi de către o parte din reprezentanţii şcolii slave, care însă interpretează acest fapt ştiinţific drept o continuitate a culturii slave, negând cu desăvârşire orice prezenţă romanică în ţinut [Тельнов 1987; 1988; 1997a; 1997b: 252; 2002a].

1.2.7.6. Cultura arheologică de tipul Alcedar-Echimăuţi

O altă problemă în studierea civilizaţiei medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean o reprezintă interpretarea culturii arheologice de tipul *Alcedar-Echimăuţi*. Primele monumente arheologice de acest tip au fost descoperite la începutul anilor '50 de către G. B. Fedorov. În viziunea cercetătorului, monumentele respective reprezintă aşezări vechi ruseşti, parte a Cnezatului Kievean («древнерусская культура»), datate cu perioada secolelor X-XII/XIII, aflate în legătură cu aşezările premergătoare din regiunea nistreană [Федоров 1952a; 1974].

G. B. Fedorov data cetatea de la *Echimăuţi* cu sfârşitul secolului IX-mijlocul secolului XI [Федоров 1953a: 110], cetatea de la *Alcedar* – cu sfârşitul secolului IX-secolul XII [Федоров 1952a], iar cea de la *Rudi* – până în secolele XII-XIII [Федоров 1970; 1971; 1972; Рошаль, Федоров 1972]. Pe de altă parte, T. Ravdina susţine că cetatea de la *Alcedar* ar fi existat doar în prima jumătate a secolului X, limita superioară plasând-o în anii '60 ai secolului respectiv [Равдина 1988].

În contextul interpretărilor etnice, G. B. Fedorov [Федоров 1952a] îi identifica pe *tiverţii* din *Повесть Временных Лет* [ПВЛ 1950: 14, 20-21, 23, 33] drept purtători ai culturii

Alcedar-Echimăuţi din secolele X-XII, cât şi ai culturii arheologice din ţinut, datate cu secolele VIII-IX. Opinia respectivă este preluată şi susţinută mai recent de către N. Tel'nov [Тельнов 2002a].

În acelaşi context, R. Rabinovič şi T. Reabţeva, pe baza cercelor de tâmplă de tip „volânean", consideră că *cetăţile de tip circular* din aria culturală *Alcedar-Echimăuţi* (*Alcedar, Echimăuţi, Rudi* etc.) au aparţinut tribului slav al *tiverţilor*, considerat de origine alogenă, care ar fi apărut în spaţiul pruto-nistrean în rezultatul migraţiei din zona Balcanică în perioada de la sfârşitul secolului VIII-începutul secolului X [Рабинович, Рябцева 1997; Рабинович 1999a; 2005a: 121; 2006]. În alt context, R. Rabinovič a înaintat ipoteza potrivit căreia cetăţile circulare din spaţiul pruto-nistrean, iniţial ar fi avut funcţii sacrale, admiţând în acelaşi timp că acestea puteau să posede în paralel şi funcţii administrativ-politice [Рабинович 2006a]. Pe de altă parte, *cetăţile de tip alungit* din aceeaşi arie culturală (*Hlinjeni, Răciula*) sunt considerate de origine locală şi atribuite tribului slav al *ulicilor* [Рабинович 2005a: 121].

Originea slavă de răsărit a culturii *Alcedar-Echimăuţi* este susţinută de S. Musteaţă, care consideră că la formarea acesteia au contribuit *tiverţii* şi *ulicii*. În viziunea autorului, aceste triburi ar fi migrat din părţile Niprului în regiunea nistreană în două etape, la sfârşitul secolului IX (*tiverţii*) şi în secolul X (*ulicii*) [Musteaţă 2005: 121].

Potrivit opiniei lui Ion Hâncu, aşezările dintre Răut şi Nistru din perioada secolelor X-XI aveau un caracter mixt româno-slav. Aşezările de tip selişte sunt considerate localităţi ale populaţiei băştinaşe vechi româneşti, iar *cetăţile circulare* aflate pe teritoriul celor dintâi sunt atribuite tribului slav de răsărit al *ulicilor* care, în opinia autorului, ar fi migrat aici din preajma Bugului [Хынку 1972b; 1975a; 1975d; Hâncu 1992; 1997a].

Caracterul mixt româno-slav al culturii *Alcedar-Echimăuţi* este susţinut de către V. Spinei, Dan Gh. Teodor şi subsemnatul, care atribuie siturile respective în totalitate *tiverţilor*, consideraţi băştinaşi de origine romanică din ţinuturile nistrene, printre care erau infiltrate grupuri de slavi [Spinei 1982a; 1985a; 1994: 73-74; Postică 1990a; 1990c; Teodor 1997b: 94].

1.2.7.7. Cultura arheologică de tipul Revno

Altă problemă discutată în istoriografie este cea a monumentelor arheologice din secolele X-XI din regiunea Cernăuţi. Aceste situri, studiate de către cercetătorii din Ucraina şi Rusia, în mod tradiţional, sunt considerate vestigii ale *populaţiei vechi ruseşti*, respectiv fiind calificate drept „*monumente arheologice vechi ruseşti*" («древнерусские памятники» şi respectiv «древнерусская культура»). Printre aceste situri se evidenţiază în mod detaşat aşezarea de la Revno, care poate fi considerată drept etalon al culturii arheologice din regiunea dată, fapt ce ne face să folosim vis-a-vis de acestea sintagma „*monumente de tipul Revno*" sau „*cultura arheologică de tipul Revno*", care ni se pare mai adecvată, dat fiind lipsa în acest caz a unei încărcături etnice premeditate.

În viziunea autorilor investigaţiilor arheologice, aşezările de tipul Revno îşi au originea în cultura locală din perioada secolelor VIII-IX, în secolele X-XI fiind încadrate plenar în Cnezatul Kievean [Тимощук 1955; 1969; 1975a; 1981a; 1982; 1990a; 1995; Русанова, Тимощук 1981; Михайлина, Тимощук 1983; Михайлина 1997; Седов 1982].

În opinia unor cercetători din România şi Republica Moldova, interpretările arheologilor din Ucraina şi Rusia pot fi acceptate în măsura în care se susţine prezenţa factorului slav în regiune şi nu pot fi acceptate în cazul neglijării factorului vechi românesc. Or, în cadrul aşezărilor de tipul Revno, se evidenţiază expres, în rând cu elemente tipice slave de răsărit, şi elemente culturale caracteristice culturii *Dridu*, atribuite populaţiei vechi româneşti [Spinei 1994: 107; 1995c; 1999b; Teodor 1983b; 1992: 69; 1995a: 85; Andronic 2001; 2005, Postică 1997a; 1997b; Musteaţă 2000; 2005].

1.2.7.8. Cultura arheologică de tipul Răducăneni

O problemă mai nouă pentru istoriografia medievală timpurie este cea a culturii Răducăneni. Aceste vestigii, în calitate de etapă cultural-cronologică distinctă pentru spaţiul est-carpatic, au fost evidenţiate pentru prima dată de către Victor Spinei, care a încadrat materialele respective în perioada secolelor XI-XII [Spinei 1982: 86-87]. Primele materiale arheologice ce ţin de orizontul cultural de tipul *Răducăneni*, în spaţiul pruto-nistrean, au fost descoperite în timpul săpăturilor din aşezarea *Hansca-Limbari-Căprăria* în anul 1965 [Хынку 1971a]. Cu toate acestea, evidenţierea orizontului respectiv în calitate de etapă arheologică distinctă în spaţiul pruto-nistrean a fost realizată abia în anii '80 [Постикэ 1988a; 1988b; Тентюк 1989; 1990; Козлов 1991], fiind confirmată de cercetările ulterioare [Postică 1994a: 118-120; Tentiuc 1996].

Orizontul cultural de tipul *Răducăneni* este conceput drept etapă nouă în procesul de dezvoltare a comunităţilor locale de tipul *Dridu* din partea centrală a spaţiului pruto-nistrean, fiind datat cu perioada de la mijlocul secolului XI-secolul XIII [Postică 1988a; 1994a; Tentiuc 1996]. În opina lui Ion Hâncu, vestigiile de tipul Răducăneni reprezintă o parte integră a *culturii vechi româneşti* din secolele X-XIV [Hâncu 2002c: 134]. Alţi autori, fără o argumentare cât de cât adecvată, au încercat să atribuie siturile de tipul *Răducăneni* unor populaţii mixte slavo-nomade, datându-le cu perioada secolelor XI-XII [Чеботаренко 1982].

1.2.7.9. Cultura arheologică de tipul Brăneşti-Lencăuţi

O problemă discutată a civilizaţiei medievale timpurii este cea a culturii arheologice din perioada secolelor XII-XIII din zona de nord. În regiunea Cernăuţi, această cultură este cel mai bine reprezentată prin vestigiile descoperite în cetatea de la *Lencăuţi*, încadrată de către istoriografia sovietică în aria aşa-numitelor *monumente arheologice haliciene*, considerate vechi, ruseşti în totalitate («древнерусская культура») [Тимощук 1982]. În acelaşi context, prezenţa unor vestigii asemănătoare în anumite aşezări din partea centrală a spaţiului pruto-nistrean, prima identificată fiind cea de la *Brăneşti*, i-a făcut pe unii cercetători sovietici să susţină în cazul dat ideea hazardată despre aşa-zisa *cultură arheologică a izgoniţilor haliceni* («культура галицких выгонцев») [Бырня 1969; 1991b; 1999; Власенко 1983; Князький 1990: 14].

În opinia lui Ion Hâncu, monumentele arheologice de tipul Brăneşti, din secolele XII-XIV, reprezintă aşezări ale populaţiei vechi româneşti, premergătoare înfiinţării statului medieval Ţara Moldovei [Hâncu 2002c]. Pe de altă parte, Victor Spinei consideră că aşezările din regiunea Cernăuţi, datate cu secolele XII-XIV, au aparţinut unei populaţii

mixte, alcătuită din români şi ruteni [Spinei 1994: 242-245]. Spre o asemenea concluzie, după cum a demonstrat autorul dat, conduc atât datele izvoarelor scrise din secolele XII-XIV, cât şi realităţile etnoculturale din perioada ulterioară, cunoscute în regiune.

1.2.7.10. Cultura arheologică a nomazilor

O altă problemă foarte dificilă ce ţine de civilizaţia medievală timpurie a spaţiului pruto-nistrean este cea a culturii arheologice a nomazilor. Vestigiile nomazilor medievali în spaţiul pruto-nistrean datează din perioada secolelor X-XIV, acestea reprezentând complexe funerare descoperite în cadrul tumulilor. Cercetarea acestor complexe funerare i-a adus pe specialişti la concluzia univocă potrivit căreia mormintele descoperite în tumuli aparţin populaţiilor turanice ale *pecenegilor, uzilor, cumanilor* şi *mongolilor* [Добролюбский 1986]. Cu toate acestea, problema delimitării mormintelor după criteriul etnocultural rămâne destul de complicată. În acelaşi timp, analiza necropolelor tumulare ale nomazilor medievali din spaţiul pruto-nistrean, în corelaţie cu sursele scrise, a permis evidenţierea a 4 etape cronologice de bază în evoluţia culturii arheologice de tip nomad: 1. *sfârşitul secolului IX-secolul XI* (dominaţia pecenegilor şi invazia uzilor), 2. *ultimul sfert al secolului XI-secolul XII* (prima etapă a dominaţiei cumanilor), 3. *sfârşitul secolului XII-mijlocul secolului XIII* (a doua etapă a dominaţiei cumanilor) şi 4. *mijlocul secolului XIII-secolul XIV* (dominaţia mongolilor asupra cumanilor) [Добролюбский 1986: 20].

1.2.8. INTERPRETĂRI ISTORICE

Interpretarea istorică a vestigiilor arheologice medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean din ultimii 65 de ani s-a axat pe problema caracterului etnocultural al civilizaţiei medievale timpurii din ţinut. În acest context, în istoriografia oficială sovietică de după cel de-Al Doilea Război Mondial a fost formulată şi promovată metodic *concepţia interpretării slave a vestigiilor medievale timpurii*, în timp ce, neoficial, îşi croia calea *concepţia interpretării romanice a acestor vestigii.*

1.2.8.1. Concepţia interpretării slave a vestigiilor medievale timpurii

Concepţia oficială a istoriografiei sovietice privind civilizaţia medievală timpurie din spaţiul pruto-nistrean avea la bază cunoscuta doctrină a panslavismului, susţinută cu fidelitate până la căderea regimului totalitar. În viziunea istoriografiei sovietice şi a adepţilor ei din spaţiul postsovietic, teritoriul dintre Nistru şi Prut reprezintă pământuri istorice ale slavilor, unde ar fi avut loc chiar geneza acestor triburi [Баран 1988: 78-79; Тимощук 1990: 6], graţie pătrunderii populaţiilor slave străvechi în regiunile carpato-dunărene în primele secole ale erei noastre [Федоров 1960: 13-14; Бидзиля 1972; Рикман 1981: 174]. Motivarea acestei concepţii, la vremea respectivă, după cum a fost demonstrat în studii de istoriografie, venea din afara ariei ştiinţei [Caşu 2000; Negru 1996; 2000].

Concepţia slavă privind civilizaţia medievală timpurie din spaţiul pruto-nistrean şi est-carpatic, în general, cuprinde trei elemente de bază: *ideea autohtonismului slav în spaţiul carpato-nistrean, ideea comunităţii etnice a volohilor rezultată dintr-o sinteză romanico-salvă* şi *ideea comunităţii etnice a moldovenilor rezultată din sinteza slavo-volohă.* Primul element ţinea de

legiferarea hotarelor politice stabilite în acest spaţiu după anul 1812 şi, respectiv 1940, cel de-al doilea – de fundamentarea bazelor etnice ale unei comunităţii est-romanice neechivalente poporului român, iar cel de-al doilea – de excluderea componentei moldoveneşti din cadrul poporului român şi proclamarea unei etnii noi – *poporul moldovenesc*, în scopul menţineri spaţiului respectiv în orbita de influenţă a Rusiei.

Concepţia istoriografiei sovietice privind civilizaţia medievală timpurie din spaţiul pruto-nistrean a fost definitivată imediat după cel de-Al Doilea Război Mondial. Rădăcinile acesteia însă sunt mult mai vechi, venind din istoriografia rusă a secolului XIX-începutul secolului XX, când au fost expuse unele idei privind legătura etnogenezei slavilor cu spaţiul pruto-nistrean. În acest sens, este semnificativă viziunea cunoscutului lingvist rus A. A. Schahmatov, care vedea în spaţiul pruto-nistrean baştina poporului rus: *„Прародиной русского народа была территория антов, занимавших пространство между Прутом и Днепром"* [Шахматов 1916: 46]. Această idee a fost preluată de către regimul sovietic în calitate de unealtă politică în rezolvarea litigiului teritorial, în legătură cu aşa-numita „problemă basarabeană", când a şi fost formulată ideea *„moldovenismului"* ca parte componentă a teoriei slaviste privind civilizaţia medievală timpurie din spaţiul est-carpatic, folosită ca instrument de diversiune politică împotriva României [v.: Caşu 2000; Negru 1996; 2000]. Esenţa *„moldovenismului"* constă în proclamarea poporului moldovenesc şi a limbii moldoveneşti, deosebite de poporul român şi limba română. Printre primii ideologi ai *„moldovenismului"*, în rând cu politicienii bolşevici, se numără lingviştii de la Tiraspol [Мадан 1930; Чебан 1940] şi Moscova [Сергеевский 1936; 1948; 1952].

Prima încercare de fundamentare „ştiinţifică" a originii „poporului moldovenesc" ca etnie deosebită şi independentă a fost făcută în anul 1940 de către istoricul din Moscova, academicianul N. S. Derjavin, specialist în etnogeneza slavilor care, într-un articol special, lansa ideea originii moldovenilor din *„populaţia locală slavă veche"*, calificând limba moldovenească drept o limbă de provenienţă slavă [Державин 1940]. Astfel, civilizaţia medievală timpurie din spaţiul pruto-nistrean era calificată, din start, drept civilizaţie slavă. După cum au arătat evenimentele ulterioare, ideea originii slave a moldovenilor era susţinută foarte activ şi promovată cu insistenţă de către istoricii ucraineni care, din anumite motive, nu puteau accepta, sub nici o formă, prezenţa populaţiei romanice în aceste teritorii [Negru 2000: 61].

Mai târziu, în anul 1945, cunoscutul medievist din Moscova, A. D. Udal'cov, înţelegând absurditatea totală a acestei idei, a făcut unele corectări la teoria lui N. S. Derjavin, formulând o supoziţie nouă, potrivit căreia poporul moldovenesc s-ar fi format ca rezultat al „încrucişării" elementelor romane cu elementele slave de răsărit [v.: Negru 1996: 15, n. 70, 71; Удальцов 1948]. Teoria *„încrucişării romano-slave"*, care presupunea participarea relativ egală în procesul etnogenezei a elementelor romanice şi slave, a fost pusă la baza variantei de probă a *Cursului de istorie a Moldovei, partea I*, elaborat în anul 1949, sub redacţia lui A. D. Udal'cov şi L. B. Čerepnin. În lucrarea menţionată, civilizaţia medievală timpurie din spaţiul carpato-nistrean era abordată de către istoricul V. Senkevič drept creaţie a slavilor, acceptată de romanici, care erau recunoscuţi, de rând cu slavii, drept băştinaşi ai acestor plaiuri.

În varianta finală a *Istoriei Moldovei*, publicată în anul 1951, sunt păstrate ideile de bază expuse în *Cursul* din anul 1949. În acelaşi timp, sub influenţa discuţiilor purtate cu

istorici din alte centre ale fostei URSS, este schimbat accentul referitor la rolul slavilor în formarea poporului moldovenesc, fiind calificat drept *„influenţă puternică"* sau hotărâtoare şi nu egală în raport cu rolul populaţiei romanice, care însemna o lovitură în *teoria „încrucişării"*.

La începutul anilor '50, în ştiinţa academică de la Chişinău, s-a evidenţiat tot mai mult figura lui N. A. Mohov. În decembrie 1951, acesta a prezentat, la celebra conferinţă a lingviştilor, o comunicare privind geneza poporului moldovenesc, în care critica viziunea Udal'ţov-Senkevič cu privire la autohtonia populaţiei romanice în spaţiul pruto-nistrean, lansând ideea migraţiei volohilor din Carpaţi în acest ţinut într-o perioadă foarte târzie, prin secolele XII-XIV.

Astfel, se începea o nouă etapă în evoluţia istoriografiei sovietice de la Chişinău, când problema civilizaţiei medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean, ca şi cea a originii poporului moldovenesc, devin domenii ştiinţifice prioritare, la cercetarea cărora, în deceniile următoare, vor fi concentrate forţe impunătoare din cele mai diverse domenii [v.: Matveev 2007].

Elaborarea concepţiei slaviste cu referire la civilizaţia medievală timpurie din spaţiul pruto-nistrean, în perioada anilor '50 –'60, aparţine istoricului N. A. Mohov şi arheologului G. B. Fedorov. Primul a „doborât" viziunea Udal'cov-Senkevič [Сенкевич 1953] şi a „fundamentat" aşa-zisa *teorie volohă* privind geneza moldovenilor [Моховъ 1959; 1978; 1983], iar cel de-al doilea a „demonstrat" caracterul slav al culturii arheologice medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean [v.: Федоровъ 1960a; 1961a; 1966a; 1999].

Teoria volohilor reprezenta o concepţie care, pornind de la recunoaşterea rădăcinilor daco-latine ale romanităţii orientale, promova ideea autohtonismului slav în spaţiul carpato-danubian, în general, şi în spaţiul pruto-nistrean, în particular, începând cu secolele V-VI, susţinând viziunea despre rolul deosebit al slavilor în procesul genezei a două etnii romanice deosebite – *moldovenii* şi *românii*. Conform teoriei nominalizate, procesul formării celor două popoare romanice, realizat în baza populaţiei dacice romanizate, s-a desfăşurat în două etape. În prima etapă s-ar fi produs aşa-numita sinteză romanico-slavă în urma căreia au apărut „volohii" – o comunitate etnolingvistică deosebită, iar cu cea de-a doua etapă s-ar fi produs sinteza slavo-volohă, în urma căreia s-au format moldovenii şi românii. Romanizarea traco-geto-dacilor, în opinia autorilor, s-a produs în spaţiul intracarpatic, în limitele fostei provincii romane Dacia şi la sud de Dunăre, în munţii Balcani. Populaţia geto-dacică de la răsărit de Carpaţi, în opinia autorilor, n-a participat la procesul romanizării, aceasta fiind ceva mai târziu înghiţită de popoarele migratoare, iar locul ei fiind ocupat de slavii vechi. Sinteza romanico-slavă s-ar fi produs în regiunile muntoase ale Carpaţilor şi Balcanilor în secolele VI-IX, iar sinteza slavo-volohă ar fi avut loc la răsărit şi la sud de Carpaţi prin secolele XII-XIV, cu rezultatul migrării populaţiei volohe din munţi în aceste ţinuturi şi contactului cu slavii de răsărit (la est de Carpaţi) şi cu slavii de sud (la sud de Carpaţi). În opinia aceloraşi autori, volohii, la fel ca şi predecesorii lor – populaţia veche romanizată – reprezentau o comunitate de păstori, care duceau un mod de viaţă nomad. Viaţa sedentară, la romanicii de răsărit, în opinia autorilor, ar fi apărut tocmai în secolele XII-XIV, când se realiza procesul „formării" celor două popoare: *moldovean* şi *român*, care ar fi împrumutat, pe această cale, agricultura de la slavi.

În anul 1965, teoria volohă a lui N. A. Mohov este pusă la baza ediţiei a II-a a *Istoriei R.S.S. Moldoveneşti*, eliminând, pe această cale, orice posibilitate de a pune la îndoială caracterul slav al civilizaţiei medievale timpurii din ţinutul dat.

În vederea promovării sistematice a concepţiei slave privind civilizaţia medievală timpurie din spaţiul pruto-nistrean, în anul 1970, la Chişinău, în cadrul Academiei de Ştiinţe a R.S.S.M., a fost organizată o structură academică specializată: *Consiliul ştiinţific pentru studierea complexă a problemei relaţiilor slavo-volohe şi originii poporului moldovenesc* [ИАСВС 1973: 3; Мохов, Зеленчук, Советов 1978: 5], care avea sarcina de a ţine sub control problema originii moldovenilor şi a dirija cercetările din acest domeniu.

Teoria volohilor, în anii '70-'80, era dezbătută în cadrul unor simpozioane ştiinţifice, organizate la Chişinău sau Moscova, sub egida *Consiliului ştiinţific* condus de N. A. Mohov, la care participa activ floarea istoriografiei sovietice din instituţiile academice din Moscova, Leningrad, Kiev, Chişinău, Lvov etc. În cadrul acestor simpozioane, la Chişinău şi la Moscova, au fost publicate o serie de culegeri [ЮВЕСВ 1972; ИАСВС 1973; КДЗСВ 1975; ВЭЭИСВР 1976; СВС 1978; ЭИВР 1979; СМСРЭИМ 1983; ЮВЕЭФ 1983] care includeau zeci de studii, orientate spre a demonstra concepţia slavă în problema civilizaţiei medievale timpurii din spaţiul est-carpatic şi originea slavo-volohă a moldovenilor [Мохов 1962; 1964; 1978; 1983; Мохов, Зеленчук, Советов 1978; Федоров 1960; 1966a; 1973; Федоров Негруша 1979; Федоров, Полевой 1983; Златковская 1973; 1978; Зеленчук 1973; 1989; 1990; Зеленчук, Полевой 1983; Рафалович 1972; Бырня, Рафалович 1978, 1983; Бырня 1963; 1964; 1965; Чеботаренко 1979; 1983a; Полевой 1972; Стати 1989; Князький 1983; 1988].

Un rol important în promovarea teoriei volohe l-au avut şi remarcabilii istorici de la Institutul de Balcanistică şi Slavistică din Moscova, academicienii V. D. Koroliuk [Королюк 1971a; 1971b; 1972a; 1972b; 1973; 1974; 1976a; 1976b; 1978; 1979; 1980; 1985] şi G. G. Litavrin [Литаврин 1972], care au susţinut ideea aşa-zisei sinteze slavo-volohe şi a modului de viaţă mobil specific volohilor.

În contextul teoriei volohilor, în perioada respectivă au fost elaborate şi cercetări referitor la problema romanizării geto-dacilor, care acceptau ideea unei influenţe romane pronunţate asupra culturii populaţiei spaţiului pruto-nistrean, fără a vorbi despre un proces de romanizare în acest spaţiu [Рикман 1973; 1974; 1975; 1976a; 1976b; 1978; Чаплыгина 1990a; 1990b; 1991].

În anii 1975-1976, în contextul unor schimbări survenite în cadrul A.Ş. a R.S.S.M., aspectul migraţionist al teoriei volohe îşi pierde, pentru o vreme, poziţia monopolistă, dat fiind faptul că ideea continuităţii romanicilor în spaţiul pruto-nistrean este repusă în dreptul de liberă exprimare prin arheologul Ion Hâncu, susţinut de academicianul A. M. Lazarev şi de B. C. Vizer, directorul Institutului de Istorie. Această situaţie s-a menţinut până în decembrie 1977, când noua conducere a Academiei de Ştiinţe a revenit pe cale administrativă la vechile poziţii. În consecinţă, deceniul care a urmat s-a caracterizat prin dominaţia exclusivă a concepţiei slaviste şi a teoriei volohe, aceste idei fiind impuse metodic prin aceleaşi pârghii administrative. Mai mult ca atât, în anii '80 se fac încercări directe de a promova ideea prezenţei slavilor în spaţiul pruto-nistrean din primele secole ale erei noastre [Щербакова 1981; 1982; 1983; Щербакова, Кашуба 1990].

Cu toate acestea, către sfârşitul anilor '80, teoria volohă a dat faliment. *Consiliul ştiinţific specializat* din cadrul A.Ş. a R.S.S.M. a suferit, pe parcurs, mai multe modificări, în scopul adaptării la noile condiţii istorice pentru ca, în final, să dispară.

După proclamarea independenţei de stat a Republicii Moldova, teoria volohă s-a prăbuşit definitiv. În acelaşi timp, în contextul problemelor politice apărute în Transnistria, începând cu anii 1993-1994, vechile postulate ale teoriei slaviste sunt revigorate de către istorici de la Tiraspol şi Moscova [ИПМР 2000], din alte centre ale Rusiei [Князький 1990; 1997], dar şi de către cercetători din Chişinău [Рабинович 1997; 2000; 2002; Тельнов 1997a; 1997b; 1999; 2002a; Тельнов, Рабинович 1997; 1999; Тельнов, Степанов, Руссев, Рабинович 2002; Ткачук 1999; Стати 1998; 2002; Федоров 1999; ИРМ 1997].

În ultimii ani, în legătură cu lansarea în Republica Moldova a proiectului politic «Русин», concepţia slavă privind civilizaţia medievală timpurie din spaţiul pruto-nistrean şi est-carpatic în general a suferit modificări, urmând ideea legăturii de continuitate dintre *rusinii (rusnacii)* contemporani din teritoriile nominalizate cu *slavii (tiverţii şi croaţii)* din perioada medievală timpurie [Тельнов, Степанов, Руссев, Рабинович 2002; Суляк 2003; 2004; 2005].

Un loc aparte în promovarea concepţiei slave privind civilizaţia medievală timpurie din spaţiul pruto-nistrean îl ocupă cercetătorii din Ucraina [Винокур, Тимощук 1977; Русанова, Тимощук 1981; 1984a; Тимощук 1969; 1982; 1990a; 1995; Баран 1988; 1998; Приходнюк 1983; 1989; 1998; 2001; Вакуленко, Приходнюк 1984; 1990; Смиленко 1972; 1989; 1991; 1997; etc.]. Istoriografia ucraineană, începând cu perioada postbelică şi până în prezent, consideră în unanimitate că civilizaţia medievală timpurie din spaţiul pruto-nistrean reprezintă un fenomen de factură exclusiv slavă. În viziunea cercetătorilor ucraineni, teritoriul dintre Nistru şi Prut n-a făcut parte din spaţiul de etnogeneză a românilor. În primele secole ale erei noastre, aici ar fi locuit o populaţie mixtă, care cuprindea şi triburi slave vechi (*veneţii*) [Гудкова 1990a; 1990b], teritoriul respectiv fiind parte din spaţiul de etnogeneză al slavilor. În viziunea aceloraşi autori, în secolele V-XIII slavii reprezentau populaţia autohtonă a acestor ţinuturi, iar volohii, strămoşii moldovenilor, ar fi migrat aici abia în secolele XII-XIV.

1.2.8.2. Concepţia interpretării romanice a vestigiilor medievale timpurii

Concepţia romanică referitor la civilizaţia medievală timpurie din spaţiul pruto-nistrean a fost expusă, în linii generale, în istoriografia românească din prima jumătate a secolului XX, în contextul cercetărilor privind etnogeneza românilor [Nistor 1910; 1915; 1923; Iorga 1936; Boldur 1937 etc.].

În conformitate cu teoria nominalizată se recunoaşte caracterul general romanic al civilizaţiei sedentare din spaţiul pruto-nistrean în secolele V-XIII, în cadrul căreia, la diferite etape cronologice, într-o proporţie mai mare sau mai mică, sunt evidenţiate elemente culturale caracteristice slavilor, populaţiilor turanice sau iraniene.

În istoriografia sovietică, concepţia romanică a fost formulată în perioada „dezgheţului" poststalinist de către Ion Hâncu, practic singurul cercetător de la Chişinău din anii '60-'70 care, cu riscul de a-şi periclita cariera ştiinţifică, a promovat consecvent o teorie ce venea în contradicţie cu poziţia oficială de stat [Хынку 1957; 1960a; 1963b; 1964; 1968a-b; 1969a; 1970a; 1971a; 1973a; 1974a; 1976b].

În condiţiile în care la Chişinău nu se puteau folosi termenii *român* sau *românesc* în calitate de echivalent pentru *moldovean* sau *moldovenesc*, Ion Hâncu încerca să evidenţieze,

printre aşa-zisele vestigii culturale ale slavilor, elemente romanice care, în viziunea autorului, demonstrau continuitatea moldovenilor în spaţiul pruto-nistrean. Având în vedere faptul că începutul activităţii lui Ion Hâncu a corespuns cu perioada „democratizării" de la sfârşitul anilor '50-începutul anilor '60, istoriografia oficială sovietică a lăsat iniţial să se facă impresia că acest proces ar cuprinde şi domeniul istoriei spaţiului pruto-nistrean. Dar, foarte curând, Ion Hâncu a simţit o presiune foarte puternică din partea forurilor conducătoare de la Moscova şi Chişinău.

În anii '80, în cadrul istoriografiei sovietice, concepţia romanică este promovată prin implicarea subsemnatului, în baza unor materiale arheologice de la *Hansca* [Постикэ 1985b; Постикэ, Тельнов 1985] şi *Dănceni* [Деркачев, Ларина, Постикэ 1983]. În acest context, era fundamentată ideea continuităţii etnoculturale în spaţiul pruto-nistrean în perioada de tranziţie de la antichitate la evul mediu timpuriu, constatându-se o legătură de continuitate între monumentele arheologice datate cu secolele III-IV şi siturile arheologice din secolele VI-VII. Astfel, limita cronologică inferioară a civilizaţiei medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean era coborâtă din secolul VI în secolul V, opinie care va fi susţinută de către mai mulţi arheologi.

Un nou pas în promovarea concepţiei romanice a fost făcut în anul 1988, în cadrul catedrei de arheologie a Universităţii „Mihail Lomonosov" din Moscova, prin susţinerea publică de către subsemnatul a tezei de doctorat *„Ceramica din Moldova Centrală de la sfârşitul mileniul I – începutul mileniului II ca sursă istorică"*, în care, pentru prima dată în istoriografia sovietică, ideea continuităţii populaţiei romanice era demonstrată metodic, în baza unui material arheologic concret, de la secol la secol, pentru întreaga perioadă medievală timpurie, de la sfârşitul antichităţii la formarea statului moldovenesc (secolele V-XIV) [Постикэ 1988a; 1988b].

În anii 1990-1991, la Chişinău, pentru prima dată în perioada postbelică, a apărut posibilitatea expunerii libere a concepţiei romanice şi publicării fără restricţii a unor lucrări ştiinţifice care s-o susţină [Hâncu 1990; Hâncu, Postică 1991; Postică 1990a-c; 1991].

Pasul hotărâtor în promovarea concepţiei romanice l-a constituit elaborarea şi publicarea, în anii 1994-1995, la Chişinău, a unor lucrări [Postică 1994a-b; 1995-a] care au constituit o cotitură în evoluţia cercetării acestei probleme în Republica Moldova. La finele mileniului II – începutul mileniului III, concepţia romanică se îmbogăţeşte, la Chişinău, cu o serie de lucrări monografice şi articole, elaborate de I. Hâncu [1995; 1996; 1997a-b; 1998; 1999a-b; 2000a-d; 2002b], Gh. Postică [1996a-d; 1997a-b; 1999a-d; 2000a-b; 2005a-b; 2006a-d], I. Tentiuc [1996; 1997; 1998a], S. Musteaţă [1996b; 1997; 1998a-b; 2000; 2003; 2005], I. Dron [1996; 1997; 1998a-b; 1999a-b; 2001a-e] etc.

După anul 1990, la fel ca şi în anii precedenţi, la promovarea concepţiei romanice privind civilizaţia medievală timpurie din spaţiul pruto-nistrean au contribuit considerabil arheologii din România: D. Gh. Teodor [1980a; 1981c; 1991a; 1992; 1995c; 1996b; 2001], V. Spinei [1982a; 1985a-b; 1994; 1996a; 1999a-b], I. Mitrea [1991; 1992; 1995; 1998; 2001a; 2002], M. Andronic [2005] etc.

În rând cu lucrările de specialitate din domeniu, în problema abordată atrag atenţia şi o serie de studii destul de preţioase, realizate de către oameni de cultură din Republica Moldova, dintre care o atenţie specială o merită monografia despre conştiinţa românească a moldovenilor scrisă de cunoscutul disident politic Gheorghe Ghimpu [2002].

CAPITOLUL II. CADRUL DEMOGRAFIC

Spaţiul pruto-nistrean poate fi calificat, în plan istoric, drept unul dintre cele mai populate din Europa. O asemenea situaţie se atestă în perioada antică târzie, când pe aceste pământuri s-a produs o creştere demografică nemaiîntâlnit, proces paralizat de migraţiunile „barbare" declanşate de invazia hunilor din anul 376.

Ca urmare a acestor evenimente, majoritatea aşezărilor înfloritoare de tipul *Sântana de Mureş-Cernjahov* din spaţiul pruto-nistrean au dispărut, iar o bună parte a populaţiei, în special cea de origine *germanică* şi *sarmatică*, s-a retras din aceste teritorii la sud de Dunăre, în locuri mai sigure. În acelaşi timp, populaţia băştinaşă de origine *daco-romană*, dacă nu în totalitate, atunci în bună parte, n-a urmat calea migratorilor, rămânând pe locurile natale din spaţiul respectiv, concentrându-se în regiunile *de deal* şi *de codru*, în care existau mai multe posibilităţi de rezistenţă în faţa intemperiilor timpului.

2.1. POPULAŢIA AUTOHTONĂ

Despre populaţia sedentară din spaţiul pruto-nistrean în perioada medievală timpurie există foarte puţine informaţii scrise, dar şi cele păstrate ţin de perioada secolelor X-XIII, lipsind completamente pentru secolele V-IX. Spre deosebire de documentele scrise din secolele X-XIII, care atestă în aceste teritorii, în calitate de populaţie sedentară, pe *români* şi *slavi*, în lucrările scrise din perioada secolelor V-IX, în aceste teritorii sunt menţionate doar *grupuri de slavi* şi de *turanici*, aflaţi în proces de migraţie, care, în legătură cu atacurile duse contra Bizanţului, au fost atestate în sursele narative ale vremii.

Lipsa informaţiilor scrise referitoare la populaţia romanică din secolele V-IX a fost analizată detaliat de către diverşi cercetători, care au demonstrat că *„tăcerea"* izvoarelor scrise, cu referire la populaţia romanică din acest ţinut, este în concordanţă deplină cu caracterul istoriografiei greco-romane şi bizantine care, în cazul teritoriilor nord-danubiene, *„nu văd starea, ci mişcarea, fiindcă existenţa românilor în aceste regiuni, unde se găseau din vechime, era ceva firesc, ce nu trebuia relevat... În cronici se notau evenimentele, nu curgerea uniformă a vremii, invaziile popoarelor noi, nu stăruirea celor autohtone; războaiele, nu viaţa paşnică, organizaţiile de stat noi, nu lipsa de organizaţii a celor cuceriţi. Întâile ştiri despre români apar abia, când încep şi ei să se mişte, când se răscoală, iau parte la expediţii războinice sau au oarecare legătură cu anumite personalităţi istorice"* [Puşcariu 1940].

Cu toate acestea, prezenţa populaţiei autohtone romanice în spaţiul pruto-nistrean pe parcursul secolelor V-VII este certificată foarte expresiv de vestigiile arheologice,

încadrate în aspectul cultural *Costişa-Botoşana-Hansca,* caracteristic spaţiului est-carpatic în general, genetic legat de antichităţile daco-romane târzii, urmare logică a cărora a fost la începutul evului mediu. Legătura aşezărilor de tipul *Costişa-Botoşana-Hansca,* din perioada secolelor V-VII, cu aşezările premergătoare antice târzii (*cultura Sântana de Mureş-Cerneahov şi cultura tumulilor carpatici*), nu mai poate fi pusă astăzi la îndoială. După cum s-a demonstrat în literatura de specialitate, evoluţia culturală de la sfârşitul antichităţii şi începutul evului mediu, în condiţiile grele ale Marii Migraţii, a favorizat păstrarea în spaţiul carpato-nistrean a fondului etnocultural daco-roman şi continuitatea acestuia în calitate de populaţie autohtonă a acestor meleaguri. Or, caracterul romanic al aşezărilor de tipul *Costişa-Botoşana-Hansca* şi-a găsit argumentare în numeroase studii monografice şi articole ale specialiştilor din România şi Republica Moldova [Teodor 1978a; 1980a; 1981b; 1983a; 1984a; 1984b; 1986a; 1987a, 1988b; 1990a; 1990b; 1990c; 1995a, 1995b; 1995d; 1997b; 1999b; 2001b; 2001c; 2001g; 2005b; Mitrea 1969; 1970; 1977; 1978; 1980; 1985; 1989; 1997a-b; 1998; 2000a-b; 2001a-b; 2002; Postică 1990a; 1990b; 1990c; 1991; 1994a; 1994b; 1995a; 1996b; 1996c; 1996d, 1999a; 2006a-d; Hâncu 1995; 1998b; 1999a; 2000b].

Perpetuarea populaţiei autohtone în spaţiul pruto-nistrean, în perioada secolelor VIII-IX, este demonstrată prin prezenţa în ţinut a aşezărilor de tipul *Hansca, Scoc, Kodyn etc.*, similare siturilor de tipul *Lozna-Dodeşti* din spaţiul pruto-carpatic, care vin în continuarea monumentelor arheologice de tipul *Costişa-Botoşana-Hansca,* iar în secolele X-XI şi XII-XIII se dezvoltă mai departe prin aşezările de tipul *Dridu, Revno, Răducăneni* şi *Brăneşti-Lencăuţi.*

Primele informaţii scrise referitoare la românii din spaţiul est-carpatic datează din secolele X-XI. Prezenţa românilor în aceste teritorii este atestată: în *Inscripţia de la Sjonhem* (mijlocul secolului XI), *Saga lui Eumund* (1019) şi *Cronica veche turcească Uzname* (sfârşitul secolului XI) [Spinei 1973; 1992], de către *autorul arab Mohtar ben Tâhir al-Maqdisî* (966) [Бейлис 1969; Decei, Ciocâltan 1974; Spinei 1992], *Nicetas Choniates* (1164, 1199) [Choniates 1975: 250-251, 290-291; Spinei 1994: 99], *Cântecul Nibelungilor* (secolul XIII) [Spinei 1994: 99], *Повесть Временных Лет (secolul X)* [ПСРЛ-1 1928], *Ипатьевская Летопись* (secolul XIII) [ПСРЛ-2: 1908], *Scrisoarea Papei Grigore al IX-lea* (1234) [DRH-D-I: nr. 9], *Mihail Siriacul* (secolul XII) [Михаил Сириец 1960; Spinei 1992], *Geografia autorului armean Wardan* (mijlocul secolului XIII) [Decei 1938], *Cronica autorului persan Rašid ad-Din* (secolul XIII) [Рашид-ад-Дин 1946] etc.

Informaţiile referitoare la românii din spaţiul est-carpatic sunt, de regulă, generale şi nu pot fi puse în legătură cu teritorii concrete ale ţinutului dat. În pofida acestui fapt, relatările care, de obicei, se referă la spaţiul est-carpatic prezintă un mare interes şi pentru regiunea pruto-nistreană. Conform surselor scrise, românii din spaţiul carpato-nistrean erau desemnaţi prin exoetnonime obişnuite pentru străini: *Vlah, βλάχοι, Wlachen, Blaci, Olaci, Voloh, Ulag, Blakumen* etc.

Prezenţa populaţiei vechi româneşti la Nistru, pe la anul 945, este indirect atestată în lucrarea *De administrando Imperio* a lui *Constantin Porfirogenetul* [Const. Porfirogen. 1971: 58 (cap. 37)], care menţionează cetăţi părăsite în dreapta Nistrului, în cadrul cărora se vedeau biserici şi cruci săpate în piatră, *„de aceea unii spun după tradiţie, că romeii au avut cândva aşezări acolo"*. Or, aceşti creştini, locuitori din preajma râului Nistru, nu puteau fi altcineva decât

români care, în secolele VIII-IX, reprezentau singura populaţie de credinţă creştină în regiunea nord-danubiană.

După cum reiese din cronicile vremii, *românii* din regiunea Nistrului erau nominalizaţi, în acelaşi timp, şi prin denumirea locală de *tiverţi*, aceasta din urmă provenind de la hidronimul *Tiras* -- denumirea mai veche a fluviului, cu semnificaţia de *„tiriţi"* sau *„nistreni" (=locuitori de pe Tiras)* [Marquart 1903; 189-190; Шахматов 1919: 31; Фасмер 1973: 55; Попов 1973: 42; Шапошников 1994: 117; Рыбаков 1950; Федоров 1952a; 1953b; 1954b[92]; Седов 1982: 129; Стрижак 1969; Boldur 1968; 1977; Хынку 1972b; 1975d; Hâncu 1990; 1997a; Spinei 1985a: 59; Dron 1997; 1999a].

În acest context, ţinând cont de faptul că procesul de înlocuire a hidronimului *Tiras* cu cel de *Danastr* s-a produs la începutul evului mediu [Трубачев 1968: 216-218], în literatura de specialitate s-a specificat că denumirea *„tiverţi"* putea să apară nu mai târziu de secolul VI [Седов 1982: 129]. În acelaşi timp, după cum au observat şi alţi cercetători, noţiunea de *tiverţi* venea să înlocuiască denumirea antică a populaţiei de pe Nistru – cea de *tirageţi* (*„geţii de pe Tiras"*) [Рыбаков 1950; Федоров 1952a; 1953b; 1954b; Boldur 1968; 1977; Spinei 1985a: 59; Gonţa 1993: 57-58; Dron 1997], atestată la părintele geografiei antice [Strabon 1974].

În *Повесть Временных Лет*, *tiverţii* sunt menţionaţi în partea introductivă, iar mai apoi, pentru anii 885, 907 şi 944, în contextul campaniilor antibizantine ale cnejilor kieveni, alături de triburile slave de răsărit şi de populaţii neslave finougrice, germanice sau turanice (*cudi, merea, varegi, pecenegi*). În această ordine de idei, mai mulţi cercetători au considerat că *tiverţii*[93] reprezentau o *populaţie slavă de răsărit* [Карамзин 1989: 250; Schafarik 1837; Барсов 1885: 98; Niderle 1956: 158-159; Рыбаков 1950; Федоров 1952a; Стрижак 1969; Русанова, Тимощук 1981; Седов 1982: 129-130; Тельнов 2002a: 254-257; Степанов, Тельнов 2002a], unii i-au nominalizat drept *traci* [Boldur 1968; 1977], iar alţii – *populaţie turanică* [Соболевский 1910: 183, 184; Paszkiewicz 1969: 55-57; Добродомов 1970: 161; Фасмер 1973: 71; Баскаков 1982: 19; 1985: 16] sau *slavi (ulici) turanizaţi* [Шахматов 1919].

Analiza atentă a informaţiilor din *Повесть Временных Лет* arată destul de clar că *tiverţii* nu aveau nimic în comun cu triburile nomade ale turanicilor, dat fiind faptul că ei reprezentau o populaţie sedentară mai veche din zona nistreană. Pe de altă parte, în secolul X, *tiverţii* se remarcau şi prin faptul că puteau vorbi şi alte limbi decât cea maternă. Astfel, în aceeaşi cronică, în legătură cu participarea populaţiei de pe Nistru la campania antibizantină din anul 944 a cneazului kievean, se face precizarea – «**тиверци яже сутъ толковины**», expresia în cauză fiind tradusă de majoritatea absolută a cercetătorilor drept *„tiverţii care sunt*

---

[92] O opinie mai nouă a lui Gh. B. Fedorov [1965: 25-26], potrivit căreia denumirea „tiverţi" ar proveni de la noţiunea «твердь» (=întăritură) după cum s-a menţionat deja în literatură, nu merită nici o atenţie [v.: Тельнов 2002: 257].

[93] Începând cu P. J. Schafarik, unii cercetători au considerat că tiverţii sunt prezenţi în *Geografia* Autorului Anonim din Bavaria sub numele *attorosi*. În viziunea Geografului bavarez *„poporul foarte crud attorozi locuia în 148 de cetăţi"* (Attorozi habent civitates CXLVIII, populus ferocissimus) [Łowmiański 1986]. În acest context este de notat că Geograful din Bavaria, la fel ca şi în cazul aşa-numiţilor *unlizi* [Unlizi populus multus civitates CCCCXVIII] (consideraţi de anumiţi istorici *ulici*), nu furnizează nici o informaţie directă referitoare la geografia acestor populaţii, cu atât mai mult el nu specifică nicăieri originea acestora, astfel că încercările unor specialişti de a promova pe baza acestui text ideea provenienţei slave a tiverţilor nu are nici un suport real [v. Федоров 1952a; Рабинович 2002].

tălmaci" (*traducători* sau *cunoscători ai câtorva limbi*) [Соболевский 1910: 183, 184; Шахматов 1919: 32; Истрин 1922: 246; Готье 1930: 224; Лихачев, Романова (vezi: ПВЛ I: 220, ПВЛ II: 263); Фасмер 1973: 71; Филин 1962: 157; Стрижак 1969: 47-56; Седов 1982: 129][94].

În baza acestui fapt, mai mulţi specialişti consideră că *tiverţii* erau o populaţie periferică, parte a unui popor mai mare care, în virtutea amplasării sale geografice, avea contacte foarte strânse cu populaţiile din vecinătate şi chiar conlocuia cu anumite grupuri etnice de altă origine, situaţie ce-i determina să posede câteva limbi.

Ţinând cont de faptul că la est de râul Nistru, în perioada respectivă, locuiau triburile slave de est, putem presupune că *tiverţii* ţineau de o altă familie lingvistică decât cea a slavilor, dovadă în acest sens fiind semnalarea calităţii *de tălmaci* a populaţiei de pe Nistru de către o cronică de limbă slavă. În acest context, având în vedere faptul că *tiverţii* apar în calitate de populaţie băştinaşă a plaiurilor nistrene sub o denumire locală veche, formată înainte de secolul VI, putem conchide că aceşti *nistreni* nu puteau fi alţii decât urmaşii daco-romanilor – românii, fapt relevat deja în literatură [Hâncu 1990; 1997a; Spinei 1985a; 1992; Postică 1990; 1995a: 75-76; Dron 1997; 1999b].

Calitatea de vecini, iar în anumite cazuri şi cea de conlocuitori cu grupuri de slavi, îi impunea pe *românii-nistreni* să însuşească, în paralel cu graiul matern, şi limba slavă, fapt ce le permitea să comunice mai fructuos pe plan economic şi cultural cu aceşti vecini. Pe de altă parte, cunoaşterea celor două limbi permitea ca *tiverţii* să fie intermediarii dintre slavii de răsărit şi ceilalţi români, inclusiv să fie *tălmacii* (*traducătorii*) ruşilor în oraşele dunărene, unde populaţia locală de bază o reprezentau, fără îndoială, vorbitorii de limbă română [Ştefan & 1967; Barnea 1971; Diaconu, Vâlceanu 1972; IR 2001-III]. Faptul că vechea cronică rusă menţionează calitatea de *tălmaci* a *tiverţilor* în legătură cu expediţia de la Dunărea de Jos, reprezintă o dovadă în plus că nistrenii trebuiau să joace în aceste întreprinderi militare un rol special: cel de intermediar între vorbitorii de limbă slavonă din *drujina* cneazului rus şi populaţia locală de limbă romanică din regiunea dunăreană.

În contextul celor menţionate, este important a reţine două lucruri principiale. În *Повесть Временных Лет* nu se specifică nicăieri că *tiverţii* ar fi slavi, deşi acest fapt este menţionat în cazul altor triburi. Pe de altă parte, după cum s-a subliniat în literatura de specialitate [Молчановский 1885; Dron 1999: 50-51], *tiverţii* lipsesc din Introducerea Cronicii nominalizate, în pasajele referitoare la triburile ce ţin de limba slavă, precum şi în cele referitoare la tradiţiile şi obiceiurile fiecărui trib slav luat în parte[95]. Or, în cazul

---

[94] Opinia susţinută de N. P. Batiuşkov, V. V. Mavrodin, B. A. Râbakov [1950], Gh. B. Fedorov [1952a; 1953b], N. Tel'nov [2002: 257] etc., potrivit căreia termenul „толковины" ar avea semnificaţia de aliaţi („союзники") de la „толока", a fost respinsă cu argumente foarte serioase de specialiştii din domeniul lingvisticii [v. Стрижак 1969; Фасмер 1973: 71]. Opinia privind originea termenului „толковины" de la „толока" (toloacă) cu sensul de spaţiu de păşunat „пастбище", populaţia respectivă finind interpretată drept păstori slavi, nu are vre-un temei cât de cât serios [Суляк 2005: 50].

[95] A se vedea: „**Во мнозѣхъ же времѧнѣ^х сѣли суть Словѣни по Дунаєви гдѣ єсть нъıне Оугорьска земля и Болгарьска [и] ѿ тѣхъ Словѣнъ разидошаса по землѣ и прозвашаса именъı св^оими гдѣ сѣдше на которомъ мѣстѣ ꙗко пришедше сѣдоша на рѣцѣ имѧнемъ Марава и прозвашаса Морава а друзии Чеси нарекоша^с а се ти же Словѣни Хровате Бѣлии и Серебь и Хорутане Волхомъ бо нашедшемъ на Словѣни на Дунанскиꙗ [и] сѣдшемъ в ни^х и насилѧщемъ им^ъ Словѣни же ѡви пришедше сѣдоша на Вислѣ и прозвашаса Лѧхове а ѿ тѣхъ Лѧховъ прозвашаса**

apartenenţei *tiverţilor* la neamul slavilor este de neînţeles de ce cronicarul de la Kiev nu include populaţia respectivă în lista triburilor vorbitoare de limbă slavă şi purtătoare de obiceiuri slave. Răspunsul la întrebarea dată este că autorul cronicii ştia destul de bine că *tiverţii* aparţineau altui neam decât cel al slavilor. Cu toate acestea, în finalul pasajului referitor la geografia triburilor slave de răsărit, *tiverţii* sunt menţionaţi alături de tribul slav al *ulicilor*[96], fapt condiţionat, probabil, de prezenţa printre *tiverţi* a unor grupuri de slavi, precum şi de utilizarea de către populaţia din regiunea Nistrului a limbii slave în rând cu româna.

În literatura de specialitate a fost exprimată opinia potrivit căreia noţiunea de *tiverţi* avea un sens mai larg decât cel simplu de „*locuitori de pe malul Nistrului*", deoarece se răsfrângea asupra populaţiei băştinaşe din tot spaţiul pruto-nistrean [Федоров 1952a; Хынку 1972b; 1990; 1997b; Spinei 1985a; 1992 : 73-74]. O asemenea concluzie este dedusă din Cronica nominalizată, mai exact din pasajul în care se susţine că *tiverţii*, împreună cu *ulicii*, locuiau de-a lungul Nistrului, ocupând spaţii întinse până la Marea Neagră şi Dunăre: **«Оулучи Тиверьци сѣдаху бо по Днѣстру присѣдаху къ Дунаєви бѣ мн°жьство ихъ сѣдаху бо по Днѣстру или до мора [и] суть гради и^х и до сего дн҃е»** [ПСРЛ-1: col. 13[97]; v.: ПВЛ 1950: 14]. Această opinie a fost susţinută, de asemenea, de către B. A. Tymoščuk şi I. P. Rusanova, care considerau că teritoriul *tiverţilor* se întindea spre nord până în regiunea Hotinului [Русанова, Тимощук 1981: 59].

Полане Лахове друзии Лутичи ини Мазовшане ини Поморане такоже и ти Словѣне пришедше и сѣдоша по Днѣпру и нарекошаса Полане а друзии Древлане зане сѣдоша в лѣсѣ^х а друзии сѣдоша межю Припетью и Двиною и нарекошаса Дреговичи [инии сѣдоша на Двинѣ и нарекоша^т Полочане] рѣчьки ради ꙗже втечеть въ Двину иманемъ Полота ѿ сеꙗ прозвашаса Полочане Словѣни же сѣдоша ѡколо єзера Илмера [и] прозвашаса св°имъ иманемъ и сдѣлаша градъ и нарекоша и Новъгородъ а друзии сѣдоша по Деснѣ и по Сѣли по Сулѣ и нарекоша Сѣверъ [и] тако разидеса Словѣньскии ꙗзыкъ тѣмже и грамота прозваса Словѣньскаꙗ" [ПСРЛ-1: col. 5-6]. „се бо токмо Словѣнескъ ꙗзыкъ в Руси Полане Деревлане Ноугородьци Полочане Дреговичи Сѣверъ Бужане зане сѣдоша по Бугу послѣже же Велъıнане" [ПСРЛ-1: col. 11].

[96] «Поляне же живущие сами по себе, как мы уже говорили, были из словенского рода и только после назвались полянами, древляне произошли от тех же славян и так же не сразу назвались древлянами, радимичи же и вятичи - от рода ляхов. Были ведь два брата у ляхов - Радим, а другой Вятко; и пришли и сели; Радим на Соже, и от него прозвались радимичи, а Вятко сел с родом своим на Оке, от него получили своё название вятичи. И жили между собою в мире поляне, древляне, северяне, радимичи, вятичи и хорваты. Дулебы же жили по Бугу, где ныне волыняне, а уличи и тиверцы сидели по Днестру и соседили с Дунаем. Было их множество: сидели они прежде по Днестру до самого моря, и сохранились города их и доныне; вот почему греки называли их "Великая Скифь» (Traducere în limba rusă de D.Lihaciov. ПВЛ 1950). Vezi textul original după Лаврентьевская Летопись: **«Поланомъ же жиоущемъ ѡсобѣ ꙗкоже рекохомъ суще ѡ рода Словѣньска и нарекош^а са Полане а Древана же ѿ Словѣнъ же и нарекошаса Древлане Радимичи бо и Ватичи ѿ Лаховъ баста бо в҃ брата в Ласѣ^х Радимъ а другому Ва^тко и пришедъша сѣдоста Радимъ на Съжю [и] прозв[а]шаса Радимичи а Ватъко сѣде съ родомъ своимъ по Ѡцѣ ѿ негоже прозвашаса Ватичи иже баху в мирѣ Полане и Деревлане [и] Сѣверъ и Рад^и мичь и Ватичи и Хрвате Дулѣби живаху по Бу҃ гдѣ нъıне Велъıнане а Оулучи Тиверьци сѣдаху бо по Днѣстру присѣдаху къ Дунаєви бѣ мн°жьство ихъ сѣдаху бо по Днѣстру или до мора [и] суть гради и^х и до сего дн҃е да то са зваху ѿ Грекъ Великаꙗ Скуфь»** [ПСРЛ-1: col. 12-13].

[97] În Ипатьевская Летопись textul respectiv este în următoarea redacţie: **«Оуличи Тиверци сѣдаху по Бугу и по Днѣпру и при(при)сѣдаху къ Дунаєви и бѣ множтво ихъ сѣдаху бо по Бугу и по Днепру ѡли до мора и суть городи ихъ и до сего дне да то са зоваху ѿ Грѣкъ Великаꙗ Скуфь»** [ПСРЛ-2: col. 9].

Pe parcursul ultimelor şase decenii, mai mulţi cercetători au încercat să coreleze datele din Cronică cu materialele arheologice şi să determine care cultură arheologică corespunde tiverţilor. Prima încercare în acest sens i-a aparţinut lui G. B. Fedorov, care atribuia *tiverţilor* cultura arheologică de tipul *Alcedar-Echimăuţi* din bazinul Răutului, din perioada secolelor X-XI [Федоров 1952a; 1953a, 1953b; 1954b]. În viziunea lui Ion Hâncu, *tiverţii* erau purtători ai culturii medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean în perioada secolelor VI-X, cu excepţia cetăţilor de tipul *Alcedar-Echimăuţi*, ultimele fiind atribuite de către autor tribului slav al ulicilor [Хынку 1972b; 1975d; 1990; 1997a]. Victor Spinei şi subsemnatul au atribuit *tiverţilor* monumentele arheologice din regiunea Nistrului, inclusiv de tipul *Alcedar-Echimăuţi* [Spinei 1985a; Postică 1990; 1995a], iar Nicolae Tel'nov a atribuit *tiverţilor* aşezările din spaţiul pruto-nistrean datate cu secolele VIII-X [Тельнов 2002a: 258; Степанов, Тельнов 2002a]. Recent, au fost expuse opinii potrivit cărora *tiverţii* ar fi migrat în regiunea nistreană din bazinul Niprului [Musteaţă 2005: 121] sau din regiunea balcanică [Рабинович 1999a; 2005a: 121].

Analiza părerilor prezentate, cu toate divergenţele şi punctele de vedere comune, denotă, în acelaşi timp, şi anumite abateri de la realităţile menţionate în Cronică. Astfel, limitarea ariei de răspândire a *tiverţilor* la spaţiul dintre Răut şi Nistru, reducerea civilizaţiei acestora la aspectul cultural *Alcedar-Echimăuţi*, cât şi restrângerea existenţei lor la perioada secolelor X-XI, contravin datelor istorice oferite de *Повесть Временных Лет*. Or, acceptarea ideilor despre autohtonia şi vechimea *tiverţilor* în spaţiul pruto-nistrean sugerează că populaţia respectivă, în esenţa ei română, reprezintă purtătorii de bază ai civilizaţiei sedentare medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean.

În secolele XII-XIII, populaţia românească din preajma Nistrului de Mijloc este atestată, de asemenea, şi sub numele de *bolohoveni*. Această situaţie este fixată destul de concludent în *Ипатьевская Летопись*. Astfel, pentru anii 1150, 1172, 1231, 1235, 1241, 1257 în regiunea Podoliei este menţionată *Ţara Bolohovenilor* («**землю Болоховьскоую**»), *oraşele bolohovene* («**Болоховo**», «**Бороховъ**», «**Болоховъ**») şi *cnejii bolohoveni* («**князи Болоховьсции**») implicaţi în diverse acţiuni militare [ПСРЛ-2: col. 398, 550-551, 767, 775, 791, 792, 838]. Datele cronicii sunt completate substanţial de documentul polon emis în anul 1472 la Lvov în care, în legătură cu oraşul *Bolehov*, se specifică în mod direct originea română a localităţii date: *„villa....valachorum dicta"* [Akta 1878]. Românitatea *bolohovenilor* care, fără îndoială, conlocuiau cu importante grupuri de slavi, a fost demonstrată în repetate rânduri de către cercetători [Петрушевич 1877; Haşdeu 1898; Boldur 1937; Holban 1930; 1968; Gonţa 1993: 74; Spinei 1994: 101-103; Parasca 1995], cu toate că unii au încercat să susţină ideea originii exclusiv slave a acestei populaţii [Раппопорт 1955; Терещук 1976; Мохов 1978: 51-52; Крип'якевич 1984: 25-26].

În anul 1234, *românii* sunt atestaţi în vecinătatea Prutului de Jos. Astfel, în scrisoarea Papei Grigore al IX-lea din 14 noiembrie 1234 către prinţul Bela al Ungariei, în teritoriile de la răsărit de Carpaţi sunt menţionaţi *vlahii* (Walati, Walathi), care locuiau în cadrul episcopiei catolice a cumanilor din zona respectivă [DRH D-I: nr. 9]. Aceşti *vlahi* (*români*), păstoriţi de episcopi creştini de rit ortodox, reprezentau populaţia băştinaşă, fapt ce aduce un argument foarte solid la problema prezenţei româneşti în spaţiul est-carpatic în perioada prestatală.

2.2. POPULAŢIA ALOGENĂ

Începutul migraţiilor „barbare", în spaţiul pruto-nistrean, datează din primele secole ale erei noastre, când în teritoriile respective îşi fac apariţia diverse triburi de origine *iraniană* (sarmaţi) şi *germanică* (goţi) [Ioniţă 1982; 1992; 1997; Рикман 1975; Буданова 2001]. La mijlocul secolului III, în ţinut este instaurată dominaţia goţilor, care, în secolul IV, şi-au lărgit stăpânirea până în teritoriile fostei provincii romane Dacia. Regimul de dominaţie gotică, în comparaţie cu stăpânirile ulterioare ale migratorilor, a avut pentru spaţiul pruto-nistrean efecte dintre cele mai pozitive, oferind condiţii optime pentru înflorirea civilizaţiei de aici. Stăpânirea goţilor în spaţiul pruto-nistrean a durat până în anul 376, când se declanşează invazia hunilor. Începând cu ultimul sfert al secolului IV, factorul migrator se impune plenar în spaţiul pruto-nistrean, înghiţind acest ţinut pentru o perioadă de circa o mie de ani. Perioada secolelor V-XIII, pentru spaţiul pruto-nistrean, la fel ca şi pentru întreaga zonă carpato-danubiană, a reprezentat epoca *„mileniului întunecat"*, când dezvoltarea liberă a autohtonilor era paralizată de către valurile necontenite de migraţiuni şi succedări de dominaţii străine.

În virtutea situaţiei geografice, în perioada medievală timpurie, spaţiul pruto-nistrean reprezenta în fapt *„poarta răsăriteană a Europei"*, dat fiind că anume prin acest spaţiu şi de la această limită porneau campaniile triburilor migratoare spre Balcani şi Occident. Or, spaţiul pruto-nistrean se prezenta drept cap de pod, care deschidea migratorilor drumul spre centrele înfloritoare ale civilizaţiei europene. În comparaţie cu alte regiuni ale Europei, spaţiul pruto-nistrean se afla în cel mai defavorizat loc al continentului, care trebuia să suporte primele lovituri ale nenumăratelor neamuri războinice venite dinspre răsărit. Situaţia dramatică a regiunilor est-carpatice, inclusiv a spaţiului pruto-nistrean, a fost reflectată elocvent de cronicarul Grigore Ureche, care menţiona că pământurile Moldovei se aflau *„în calea răotăţilor"* [Ureche 1988: 63].

Migratorii, de obicei, veneau dinspre răsărit, din adâncurile Asiei, din locurile unde se afla marele *„generator"* de triburi nomade, care, mai devreme sau mai târziu, luau calea *Apusului*. În aceste locuri au apărut triburile *türkice* (*turanice*), care, începând cu sfârşitul secolului IV, au dominat stepele euroasiatice timp de peste 800 ani, pentru ca abia în secolul XIII să fie strâmtorate de *mongoli*. Dintre triburile turanice care au staţionat sau au traversat spaţiul pruto-nistrean în perioada medievală timpurie, pot fi menţionate *hunii, kutrigurii, utrigurii, avarii, bulgarii, pecenegii, uzii, cumanii etc.* [Spinei 1982; 1985a; 1986; 1987; 1990; 1994; 1995a; 1996a; 1999a; 2003].

Paralel cu migratorii asiatici nomazi, la sfârşitul antichităţii şi începutul evului mediu, în spaţiul pruto-nistrean sunt atestaţi, de asemenea, migratori din rândul popoarelor sedentare sau seminomade din nordul şi estul Europei. Din regiunile baltice au migrat *goţii*, din regiunile silvice de nord – *sclavinii*, din ţinuturile nord-pontice – *anţii*, din regiunea nord-caucaziană – *alanii*, iar din preajma munţilor Ural au migrat *ungurii*.

2.2.1. EXPANSIUNEA HUNILOR

Stăpânirea nemijlocită a hunilor în spaţiul pruto-nistrean a durat circa 30 de ani, din momentul invaziei din anul 376 până la stabilirea lor în Pannonia, după anul 408 [IR 2001: 700].

În spaţiul pruto-nistrean, vestigiile arheologice hunice practic lipsesc. Excepţie face un cazan hunic din bronz, descoperit lângă satul *Şestaci*, raionul Şoldăneşti [Нудельман 1967], la care putem adăuga cunoscutul mormânt princiar din perioada hunică descoperit la *Conceşti-Botoşani* din dreapta Prutului [Theodorescu 1976: 69-73; Harhoiu 1998], două piese din aur din tezaurul de la Cernăuţi (o brăţară, un torquves) [Spinei 2006: 99, 131, fig. 2, 4, 5] şi o diademă din aur cu nestemate de la Şubraneţ (r. Zastavna) [Spinei 2006: 100, 131, fig. 2, 1].

Din al doilea deceniu al secolului V, teritoriul pruto-nistrean, la fel ca şi spaţiul est-carpatic în general, era controlat de către aliaţii hunilor, la început – de către *ostrogoţi şi alani* [IR 2001: 701], iar după plecarea din ţinut a ostrogoţilor, produsă după bătălia de la Nedao din anul 454, controlul militaro-politic asupra teritoriului pruto-nistrean revine unui conglomerat de triburi din fosta confederaţie hunică, compus din *alani, kutriguri, utriguri* etc. [IR 2001: 701], care îşi aveau centrele politice în regiunile din nordul Mării Negre, de unde, periodic, efectuau incursiuni spre Dunăre şi în spaţiul est-carpatic. Dominaţia triburilor nominalizate asupra spaţiului pruto-nistrean în a doua jumătate a secolului V era, mai degrabă, nominală, cu impact nemijlocit asupra regiunilor de stepă din partea de sud a ţinutului. O asemenea concluzie este sprijinită atât de sursele scrise ale epocii respective, care nu menţionează în teritoriile est-carpatice activităţi de ordin militar, cât şi de către datele arheologice, care nu oferă nici un indiciu în acest sens. Or, perioada din a doua jumătate a secolului V, dacă nu şi cel de-al doilea sfert al secolului respectiv, în spaţiul pruto-nistrean, poate fi caracterizată drept o perioadă de acalmie politică, de liniştire a spiritelor militare, fapt ce a condiţionat reluarea treptată a ritmului obişnuit de viaţă al populaţiei autohtone din ţinut, care, după stresul provocat de invazia hunică, pentru o perioadă de câteva decenii, a trebuit să se retragă în regiunile de codru pentru a supravieţui. Despre începutul, în perioada respectivă, al unei noi etape în viaţa populaţiei autohtone din ţinut mărturisesc datele arheologice obţinute în aşezările de la *Hansca*, *Seliște*, *Pohorniceni*, *Kodyn*, *Sokol* etc.

2.2.2. MIGRAŢIA SLAVILOR VECHI

La începutul secolului VI, Europa Centrală şi de Răsărit se cutremură sub presiunea triburilor slave, care începeau să-şi croiască drumul anevoios spre Imperiul Bizantin. În acest context, graţie poziţiei sale geografice, spaţiul pruto-nistrean, timp de decenii în şir, devenea o importantă arenă a migraţiunilor slave, mai exact un cap de pod în deplasările acestora spre Dunăre şi Balcani.

Secolul VI marchează, în acelaşi timp, începutul procesului de stabilire în spaţiul pruto-nistrean a unor grupuri importante de slavi şi declanşare a perioadei îndelungate de relaţii româno-slave, care, pentru veacuri înainte, vor determina în mare măsură mersul istoric atât în teritoriile date, cât şi în regiunea nord-danubiană, în general. Căderea limesului bizantin de la Dunărea de Jos la începutul secolului VII a deschis calea unor deplasări masive ale slavilor spre Balcani, fapt ce a facilitat plecarea din zona carpato-nistreană a celei mai însemnate părţi a acestor migratori şi stabilirea unui echilibru etnodemografic favorabil populaţiei băştinaşe romanice, care a permis păstrarea profilului etnolingvistic al acesteia.

Ca urmare a migraţiunilor din secolele VI-VII, în Europa de sud-est se constituie un „*ocean*" imens de populaţii slave, care prindea în apele sale toată romanitatea orientală,

transformată, astfel, într-o insulă uriaşă, care, secole în şir, va trebui să suporte valuri expansioniste din diferite părţi.

Spre deosebire de regiunile balcanice, unde populaţia slavă majoritară va merge pe calea creării formaţiunilor statale proprii şi a slavizării treptate a celei mai mari părţi a populaţiei romanice, la nord de Dunăre, inclusiv în spaţiul pruto-nistrean, slavii rămaşi în grupuri dispersate, fără a dispune, în zona respectivă, de formaţiuni politice proprii, vor avea o altă soartă, urmând calea integrării etnoculturale cu populaţia autohtonă romanică, astfel, încât peste o perioadă de timp, se vor topi în mediul local, graţie procesului de românizare şi creştinare, contribuind, în acest fel, la finalizarea etnogenezei românilor.

2.2.3. INFILTRAREA SCLAVINILOR ŞI ANŢILOR

Migraţia slavilor vechi în spaţiul pruto-nistrean se află în corelaţie cu deplasările spre Dunăre ale triburilor *anţilor* şi *sclavinilor* [Teodor 1972a-b; 1975; 1984c; 1994; 1996c; 1997c; 1998; 2001a; Седов 1982; Corman 1998; Приходнюк 2001; Curta 2001].

Prima atestare documentară a *anţilor*[98] în regiunea dunăreană, respectiv în spaţiul pruto-nistrean datează din anul 518. Conform datelor lui Procopius din Caesarea, *„Când Iustininian [Iustin I-Gh.P.], unchiul lui Germanus, se sui pe tron [anul 518-Gh.P.], anţii, care locuiesc aproape de sclavini, trecuseră Istrul cu oaste multă şi cotropiseră teritoriul roman"* [Procopius 1970: 451 (VII, 40, 5)]. La data respectivă, autorul bizantin nu spune nimic cu privire la teritoriul de baştină al *anţilor*, dar din informaţia prezentată reiese că aceştia locuiau undeva în preajma *sclavinilor*, în regiuni din nordul Mării Negre, de unde pătrundeau în sudul spaţiului pruto-nistrean pentru a ataca limesul bizantin. Începând cu anul 527, în atacurile antibizantine, efectuate la sud de Dunăre, de rând cu *anţii* şi *kutrigurii*, apar *sclavinii*: *„De când Iustinian a luat conducerea Imperiului roman [527-Gh.P.], hunii [kutrigurii-Gh.P.], sclavinii şi anţii, năvălind mai în fiecare an în Illiria şi în întreaga Tracie, de la golful Ionic şi până la cartierele mărginaşe ale Bizanţului"* [Procopius 1970: 457 (18, 20)].

Către anul 530, când împăratul bizantin îl însărcina pe comandantul *Hilbudius* cu paza hotarului de pe Istru, *„hunii [kutrigurii-Gh.P.], anţii şi sclavinii...trecuseră [Dunărea-Gh.P.] de*

---

[98] În ceea ce ţine de populaţia *anţilor* trebuie remarcat că cercetările din ultimele patru decenii, efectuate de către lingvişti, istorici şi arheologi din diverse ţări, inclusiv din Rusia, demonstrează cu claritate originea iraniană a numelui *„ant"* (=cei care trăiesc la margine) [Филин 1962; Абаев 1965; Трубачев 1974; Скрижинская 1960; Седов 1982: 28]. În acest context, unii cercetători au considerat că *anţii* nu erau altcineva decât *kutrigurii* [Артамонов 1969] sau iranieni slavizaţi [Русанова 1976: 198]. În urma cercetărilor din ultimul timp, s-a acreditat ideea potrivit căreia numele de *anţi* îl purta un conglomerat de populaţii seminomade şi nomade din regiunile de stepă şi silvostepă din nordul Mării Negre, format sub egida alanilor, din cadrul căruia făceau parte şi *kutriguri, utriguri, onoguri, bulgari* şi *slavi* [Teodor 1993; 1994; Corman 1996; 1998]. Constatând originalitatea acestei opiniei trebuie totuşi să spunem că argumentele aduse în favoarea respectivei idei, care ţin de modul de viaţă al acestor triburi şi de unele particularităţi etnografice, nu sunt suficiente, mai ales că la aceeaşi autori bizantini există date potrivit cărora *anţii* sunt calificaţi ca fiind de acelaşi neam cu *sclavinii*. Pe de altă parte, triburile iraniene sau turcice din nordul Mării Negre, în aceleaşi lucrări bizantine şi în acelaşi timp în care sunt menţionaţi *anţii* figurează sub numele lor proprii, de *kutriguri, utriguri, alani* etc. Cât priveşte originea iraniană a numelui *„ant"*, acest fapt nu poate să excludă eventuala origine slavă a tribului nominalizat, dat fiind că noţiunea respectivă, cu semnificaţia de „locuitor de la margine", reprezenta mai degrabă un exoetnonim, ce venea din partea unor popoare vecine, exemple de acest gen regăsindu-se foarte frecvent în istoria medievală a Europei.

mai multe ori şi pricinuiseră romanilor pagube de nesuferit" [Procopius 1970: 439 (VII, 14, 2)].

În 530-532, *sclavinii* şi *anţii*, sub presiunea comandantului Hilbudius, îşi opresc atacurile asupra teritoriilor de la sud de Dunăre [Procopius 1970: 439 (VII, 14, 3)]. În acelaşi timp, armata bizantină a efectuat mai multe expediţii la nord de fluviu, împotriva acestor „barbari" [Procopius 1970: 439, 441 (VII, 14, 3-4)]. Din anul 533, atacurile *sclavinilor* la sud de Dunăre, în mod individual sau în alianţă cu *anţii* şi *kutrigurii*, sunt reluate cu putere nouă [Procopius 1970: 441 (VII, 14, 5-6)]. În procesul acestor expediţii, care reprezentau întreprinderi sezoniere ale *anţilor, sclavinilor* şi *kutrigurilor*, cu revenirea pe timp de iarnă la bazele din regiunile nord-dunărene, teritoriul pruto-nistrean era afectat puternic, fiind traversat în permanenţă de numeroase trupe de migratori.

2.2.4. OFENSIVA KUTRIGURILOR

În anul 539, spaţiul pruto-nistrean era traversat din nou de cetele armate ale *kutrigurilor*, care întreprind o ofensivă puternică la sud de Dunăre, pustiind ţinuturile bizantine până la golful Ionic şi Constantinopol [Curta 2001], unde au luat o mulţime de prizonieri *„şi s-au întors cu toţii acasă"* [Procopius 1970: 435 (II, 4, 4-7)], în regiuni din nordul Mării Negre. După spusele autorului bizantin, *„aceşti huni"*, care nu erau altcineva decât *kutrigurii* [Vulpe, Barnea 1968: 429; Procopius 1970: 433, nota 7; Артамонов 1962], au efectuat expediţii de jaf asupra ţinuturilor imperiului *„şi mai înainte"*, deci până la 539, dar şi *„mai târziu"*, când *„s-au întors de multe ori în aceste locuri şi au pricinuit romanilor suferinţe fără de margini"* [Procopius 1970: 435 (II, 4, 4-7)]. În acest context, este de menţionat că triburile *kutrigurilor*, la timpul respectiv, erau considerate de către bizantini cele mai periculoase pentru imperiu.

În baza acestor date, se profilează destul de clar şi rolul spaţiului pruto-nistrean în contextul intensificării expediţiilor „barbare", el servind în calitate de cap de pod şi spaţiu de tranziţie în procesul atacurilor *kutrigurilor* împotriva Bizanţului, iniţiate din centrele lor aflate la nord de Marea Neagră.

2.2.5. ANŢII ÎN CETATEA TURRIS

Pe la anul 544, *anţii* au năvălit în Tracia, unde *„prădară şi luară ca sclavi o mulţime de romani de acolo şi-i duseră cu dânşii la vetrele strămoşeşti"*, în locuri aflate la nord de Dunăre [Procopius 1970: 441 (VII, 14, 11)]. În condiţiile intensificării atacurilor barbare asupra limesului de la Dunărea de Jos, împăratul bizantin este nevoit să ia un şir de măsuri în vederea asigurării securităţii din regiunea respectivă. Or, în anul 546 *„împăratul Iustinian trimise o solie la acei barbari (anţi-Gh.P.), cerându-le să se aşeze cu toţii într-o cetate veche, cu numele Turris, care se află dincolo de Istru...să-i fie de acum înainte aliaţi şi să-i împiedice pentru totdeauna pe huni (kutriguri-Gh.P.) de a mai cotropi împărăţia romană, aşa cum îşi puseseră de gând"* [Procopius 1970: 443, 445 (VII, 14, 32-34)].

În literatura de specialitate s-a presupus că cetatea *Turris* ar corespunde aşezărilor: *Turnul Măgurele* [Tocilescu 1902; Jiriček 1911: 82; Xenopol 1914: 66; 1988: 236, 286-287, 305; Florescu 1937: 5; 1945: 432-439; Giurescu 1946: 253; Tudor 1960: 655, 662; 1978: 308,

461; Vulpe 1961: 375; Vulpe, Barnea 1968: 121; 418; Mihăiescu 1963: 13, 157; Panaitescu 1969: 72; Patoura-Hatzopoulos 1980: 109; Barnea, Iliescu 1982: 117; Protase în: IR 2001-II: 597; Rădulescu în: IR 2001-II: 472], *Turnul Severin* [Gonţa 1993: 16], *Pietroasele* [Rusu 1980: 249], *Barboşi* [Jiriček 1911: 82; Zlatarski 1936: 362; Comşa 1960c: 731; 1974: 302; Velkov 1987; Литаврин 2001: 204; Madgearu 1992; 1997: 14] sau *Tyras* [Manojlović 1911; Hauptman 1929; Bromborg 1938; Brătianu 1988: 254; Bolşacov-Ghimpu 1969; Teodor 1981a: 19; 1993: 384; 1994: 395; Teodor în: IR 2001-II: 727].

Pornind de la pasajul lui Procopius, se poate susţine cu siguranţă că cetatea *Turris* se afla într-un loc foarte important din nordul Dunării, de unde puteau fi stăvilite incursiunile *kutrigurilor* veniţi din regiunile nord-pontice asupra limesului bizantin. Din acest punct de vedere, o eventuală amplasare a cetăţii *Turris* la *Turnul Măgurele, Turnul Severin* sau *Pietroasele* nu avea sens, fiindcă acestea se aflau prea departe de locurile care urmau a fi protejate, în aceste cazuri rămânând deschis limesul *Scythiei Minor*. Pe de altă parte, amplasarea *Turrisului* pe locul vechiului orA.Ş. *Tiras* de la gurile Nistrului, de asemenea nu rezolva problema de bază a apărării limesului dobrogean, fiindcă cetatea de la gurile Nistrului nu se afla nemijlocit pe traseul obişnuit al barbarilor, ce veneau din regiunile nord-pontice spre Dunărea de Jos, acest traseu trecând cu câteva zeci de kilometri mai spre nord de la vechiul oraş, prin zona vadurilor din regiunea *Palanca-Tighina*.

În acest context, mai logic se pare ca cetatea *Turris* să se afle undeva în apropierea vadurilor Dunării de Jos, de unde se putea bara calea atât spre trecătorile de la gurile fluviului, cât şi spre vadurile aflate ceva mai spre vest. Din acest punct de vedere identificarea *Turrisului* cu cetatea de la *Barboşi* ar părea destul de plauzibilă, dat fiind că fortificaţia respectivă corespunde condiţiilor enumerate. Cu toate acestea, trebuie avut în vedere faptul că *Turrisul* putea fi amplasat cu acelaşi succes şi în alt punct din vecinătatea Barboşilor şi anume pe locul fostei cetăţi antice de la *Orlovka* (Kartal), aflată vizavi de trecerea de la *Noviodunum*. Spre deosebire de cetatea de la *Barboşi*, fortificaţia de la *Orlovka*, în contextul evenimentelor menţionate, avea o serie de priorităţi. Aflându-se puţin mai spre est de *Barboşi*, întăritura de la *Orlovka* se afla la prima *„poartă"* a Dunării de Jos, exact lângă trecerea din faţa *Noviodunumului* şi respectiv avea mai multe posibilităţi în stăvilirea unor duşmani ce veneau dinspre est, dat fiind că aceştia urmau să fie stopaţi chiar la prima trecere peste fluviu. Pe de altă parte, fortificaţia de la *Orlovka* era mult mai evoluată, în comparaţie cu cetatea de la *Barboşi*, dat fiind amplasarea ei pe un loc foarte înalt, în mare parte inaccesibil, cu margini priporoase, protejată de apele lacului şi de mlaştinile din preajmă, ce oferea posibilităţi de apărare excelente. În plus la aceasta, în cadrul cetăţii de la *Orlovka* sunt identificate vestigii arheologice din perioada medievală timpurie [Гудкова & 1991: 100, 161], iar la *Barboşi* asemenea materiale nu sunt cunoscute [Teodor 1997a].

Informaţia lui Procopius despre oferirea cetăţii *Turris* unui neam *„barbar"* din spaţiul nord-pontic fixează, de fapt, începutul procesului de stabilire a *anţilor* în preajma Dunării de Jos, respectiv în partea sudică a spaţiului pruto-nistrean. Până la anul 546, aceste triburi săvârşeau incursiuni asupra imperiului bizantin pornind din locurile lor de baştină, aflate în nordul Mării Negre, după care se întorc *„la vetrele strămoşeşti"* [Procopius 1970: 441 (VII, 14, 11)]. Expediţiile războinice similare, cu revenire la baştină, reprezentau o practică obişnuită în perioada medievală timpurie, exemplu clasic în acest sens fiind campaniile efectuate contra Bizanţului de către cnejii kieveni în secolele IX-X, care, după ce

parcurgeau o cale enormă până la Constantinopol, se întorceau cu prada căpătată şi cu toată oastea înapoi la Kiev. La fel şi triburile *anţilor*, în cel de-al doilea sfert al secolului VI, îşi organizau expediţiile militare din regiunile de baştină din nordul Mării Negre, traversând spaţiul pruto-nistrean într-o direcţie, apoi în cealaltă. Oferta făcută *anţilor* de împăratul bizantin în anul 546 reprezenta un moment crucial, dat fiind că legifera stabilirea unor triburi migratoare în regiuni considerate, de drept, spaţii de influenţă bizantină. Această decizie ducea inevitabil la o încurajare a *„barbarilor"*, care foarte curând vor declanşa procesul colonizării teritoriilor bizantine de la sud de Dunăre. În contextul evenimentelor menţionate, începând cu mijlocul secolului VI, *anţii* au reuşit să-şi răsfrângă influenţa nemijlocită asupra regiunii din sudul spaţiului pruto-nistrean, situaţie care s-a menţinut până la începutul secolului VII, când formaţiunea militaro-politică a *anţilor* s-a destrămat sub presiunea avară, iar populaţia respectivă a migrat la sud de Dunăre [Comşa 1974; Рафалович 1972; Литаврин 2001].

2.2.6. GEOGRAFIA SCLAVINILOR ŞI ANŢILOR LA ANUL 550

Pe la anul 550, când Procopius îşi definitiva lucrarea *Războiul cu goţii*, *sclavinii* şi *anţii*, ocupau *„cea mai mare parte a ţărmului de dincolo [de nord-Gh.P.] de Dunăre"* [Procopius 1970: 443 (VII, 14, 30)]. Date mai exacte referitoare la geografia acestor triburi, pe la acelaşi an, erau oferite de către Iordanes, care îi plasa pe sclavini în spaţiul pruto-nistrean, iar pe anţi ceva mai spre est: *„sclavinii locuiesc de la cetatea Noviotunense şi lacul care este numit Mursianus şi până la Nistru, iar în nord până la Vistula; drept oraşe au păduri şi mlaştini. Anţii însă, care sunt cei mai viteji dintre ei, se întind de la Nistru la Nipru, acolo unde Marea Pontică face un cot* [Iordanes 1970: 413 (35)]". Analiza pasajului prezentat demonstrează că la Iordanes lipseşte claritatea în ceea ce priveşte localizarea hotarului de vest al *sclavinilor*. Dacă graniţa de est a acestora este stabilită destul de explicit, pe râul Nistru, atunci limitele vestice ale acestui neam sunt formulate incert. În acest context, în literatura de specialitate s-a iscat o întreagă discuţie cu privire la teritoriile ocupate de către *sclavini* către mijlocul secolului VI. În funcţie de localizarea lacului *Mursianus* şi a oraşului *Noviotunense*, hotarul de vest al *sclavinilor* este stabilit de către cercetători în regiunea Dunării de Mijloc sau în preajma Carpaţilor de Răsărit.

Autorii care plasează hotarul de vest al *sclavinilor* la Dunărea de Mijloc pornesc de la localizarea în zona respectivă (la gurile Dravei, în Pannonia etc.) a lacului *Mursianus*, chiar dacă unii dintre ei localizează oraşul *Noviotunense* în Dobrogea la *Noviodunum* (Isaccea) [Taube 1778: 10; Fessler 1815: 41-42; Mommsen 1882: 162; Вестберг 1908; Готье 1930; Niderle 1923; Нидерле 1956: 49; Iorga 1936; 1992: 240; Brătianu 1988: 252; Kudrnač 1956; Łowmiański 1959: 211-224; Ştefan 1965: 101; Barnea 1968: 419; Avenarius 1974: 19-20; Pohl 1988: 97; Gonţa 1993: 17-18], spre deosebire de alţi cercetători, care identifică acest orA.Ş. cu *Neviodunum* de pe râul Sava, aflat la o distanţă de circa 250 km de la presupusul lac *Mursianus* [Скрижинская 1957; 1960; Comşa 1960c: 729].

Pe de altă parte, autorii care plasează hotarul *sclavinilor* la est de Carpaţi, pornesc de la faptul localizării în regiunea Dunării de Jos atât a lacului *Mursianus*, cât şi a oraşului *Noviotunense* [Wesseling 1735; Schafarik 1828; 1837; Кулаковский 1905; Hauptmann 1929; Grafenauer 1950; Nestor 1961: 430-433; Teodor 1978a: 35; 1994: 394; Ditten 1989; Madgearu 1997: 176-178]. După cum s-a *demonstrat* în ultimul timp în literatura de

specialitate, *lacul Mursianus* ar putea fi, mai degrabă, *lacul Cahul* din sudul spaţiului pruto-nistrean, iar oraşul *Noviotunense* ar reprezenta cetatea *Noviodunum,* aflată doar la câţiva kilometri de la numitul lac, lângă actuala Isaccea [Madgearu 1997: 176-178]. În acest caz, spaţiul ocupat de către *sclavini* la mijlocul secolului VI corespunde spaţiului est-carpatic, care la etapa respectivă reprezenta coridorul de bază prin care triburile slave migrau de la nord spre sud.

În corespundere cu datele lui Iordanes se poate afirma fără echivoc că, pe la mijlocul secolului VI, în spaţiul pruto-nistrean se concentraseră o mulţime de slavi, care aveau drept obiectiv strategic pătrunderea în teritoriile bizantine din sudul Dunării. Astfel, spaţiul pruto-nistrean avea să se transforme într-un cap de pod, prin intermediul căruia puteau trece nestingherit numeroasele triburi slave, precum şi ceilalţi migratori, veniţi dinspre nord sau nord-est.

Începând cu anul 551, după prima iernare a unor grupuri de slavi la sud de Dunăre [Procopius 1970: 451 (VII, 40, 31-33)], se începe procesul de colonizare de către aceste triburi a ţinuturilor bizantine, în cadrul căruia spaţiul pruto-nistrean avea să joace un rol foarte important, dat fiind că a constituit drumul ce facilita deplasarea acestor *„barbari"* spre Balcani.

2.2.7. MIGRAREA KUTRIGURILOR ŞI AVARILOR

În paralel cu slavii vechi, în aceeaşi perioadă, triburile de stepă îşi intensificau presiunile asupra Bizanţului, incursiunile având un anumit impact şi asupra spaţiului pruto-nistrean. Conform datelor lui Agathias, în jurul anului 559, tribul *kutrigurilor* conduşi de Zabergan a migrat de la lacul Meotic (Marea Azov) spre vest şi *„se aşezară nu departe de ţărmul fluviului Istru"*, evident în regiunile din sudul spaţiului pruto-nistrean, de unde *„năvăli cu foarte mare uşurinţă pe teritoriul roman"* din Dobrogea, apoi în Tracia şi Grecia. La întoarcerea din Tracia însă, după ce *„trecuseră de curând fluviul Istru"*, undeva în sudul spaţiului pruto-nistrean, *kutrigurii* au fost atacaţi de către *utrigurii* conduşi de Sandilchus, fapt ce a provocat un război fratricid între cele două seminţii [Agathias 1970: 480-481 (V, 11, 5-7; 25, 1-6)].

La începutul anilor '60 ai secolului VI, în spaţiul carpato-nistrean intervine un nou factor militaro-politic, cel al avarilor [Avenarius 1974]. În acest context, activităţile militare ale *sclavinilor, anţilor, kutrigurilor* şi *utrigurilor* de la gurile Dunării au fost stopate pentru o perioadă de către avari, care, în anii 561-562, fiind conduşi de Baian, au reuşit să ia sub controlul lor teritorii întinse, începând cu regiunile nord-pontice până la Dunărea de mijloc, inclusiv şi pământurile dintre Nistru şi Prut.

Începând cu anul 567, când avarii se stabilesc definitiv în Pannonia, triburile slavilor vechi din spaţiul est-carpatic, împreună cu alţi confraţi, au reluat atacurile asupra posesiunilor bizantine de la Dunărea de Jos, care prin anii '70-'90 s-au intensificat în mod deosebit [Teodor 1994: 394; Madgearu 1997], favorizând procesul colonizării de către slavi a unor teritorii din sudul Dunării. Cu toate acestea, trebuie remarcat faptul că în perioada menţionată dreptul de stăpânire politică asupra teritoriilor extracarpatice, inclusiv la gurile Dunării şi în spaţiul carpato-nistrean, era revendicat de către *avari*. În contextul acestei politici, avarii conduşi de haganul *Baian*, au realizat în anii 578-579 o expediţie de proporţii în bazinul

dunărean, atingând şi sudul Moldovei [Chiriac 1993]. Către anii '90, dominaţia politică a avarilor în regiunile de la sud şi est de Carpaţi devine mai mult nominală, în prim plan în aceste ţinuturi evidenţiindu-se uniunile tribale ale *sclavinilor* sub conducerea lui *Musokios*, *Ardagast* şi *Piragast*, care, aflându-se într-o dependenţă formală faţă de *avari* [Madgearu 1997: 150], s-au războit de nenumărate ori cu armatele bizantine, în special în perioada *anilor* 593-596 [Teodor 1994: 396-397]. Ca rezultat al presiunilor sclavinilor, bizantinii au trebuit, în mai multe rânduri, să treacă în stânga Dunării pentru a efectua represalii militare. În acest context, în anul 602, când *avarii* conduşi de *Apsih* invadaseră zona cataractelor [Theophanes 1970: 615], armata bizantină a generalului *Petrus*, avându-i drept aliaţi pe *anţi*, a întreprins o expediţie în *„ţara sclavinilor"* din nordul Dunării [Theophanes 1970: 616-617]. Drept rezultat, în acelaşi an 602, *avarii* i-au atacat pe *anţi*, provocându-le distrugeri ireparabile, în urma cărora aceste triburi au fost eliminate definitiv de pe scena militar-politică.

2.2.8. EXODUL SLAVILOR DIN SPAŢIUL NORD-DANUBIAN

În contextul evenimentelor produse se hotăra şi destinul de mai departe al populaţiei romanice din spaţiul pruto-nistrean, care, ca rezultat al migrării în ţinutul respectiv a unui număr enorm de *sclavini*, de pe la mijlocul secolului VI se afla în pragul unui potenţial proces de asimilare etnoculturală şi de dispariţie ca entitate distinctă. Soarta populaţiei autohtone din spaţiul pruto-nistrean, la fel ca şi din spaţiul nord-dunărean, în general, a fost determinată de procesele istorice de la sfârşitul secolului VI–începutul secolului VII, dar, în special, de evenimentele din anul 602, când se deschidea larg limesul bizantin de la gurile Dunării, şi de mişcările de populaţii din anii 614-619, care au generat destrămarea totală a acestui sistem fortificat [Madgearu 1997: 138-143]. Ca rezultat al acestor schimbări, s-a deschis calea migrării în masă a *slavilor* stabiliţi de circa jumătate de secol în spaţiul carpato-danubiano-nistrean. Or, în căutarea unui destin mai bun, aceşti *slavi*, formând puhoaie imense, s-au deplasat spre teritoriile bizantine, unde s-au stabilit definitiv, fapt care a condus la modificări etnoculturale radicale pe spaţii imense din Europa de Sud-Est. Aceste migraţiuni au dus la schimbarea echilibrului demografic: în regiunile sud-dunărene în favoarea *slavilor*, iar în teritoriile nord-dunărene în favoarea *romanicilor*, fapt ce a determinat destinul istoric al acestor ţinuturi pentru următoarele secole şi chiar milenii.

Deplasarea în masă a *slavilor* din regiunile extracarpatice în Imperiul Bizantin, în opinia cercetătorilor, s-a produs în perioada anilor 602-626, din momentul deschiderii limesului bizantin de la gurile Dunării şi al abandonării politicii balcanice de către *avari* [Тъпкова-Заимова 1966: 59-88; Tâpkova-Zaimova 1978: 66; Литаврин 2001: 203]. Graţie acestor procese, spaţiul pruto-nistrean rămânea în spatele marilor confruntări militaro-politice, situaţie ce a condus în următoarele decenii ale secolului VII spre o stabilizare generală în ţinutul dat, cu consecinţe benefice asupra destinului de mai departe al populaţiei romanice de aici. Pe seama expediţiilor triburilor slave efectuate la sud de Dunăre, din prima jumătate a secolului VII, sunt puse de către cercetători obiectele din argint din tezaurul de la Cuciurul Mare, r. Zastavna, compus dintr-o situlă, un bol şi şapte străchinuţe [Spinei 2006: 103-104, 135, fig. 5-6].

În acelaşi timp, *avarii*, care îşi aveau centrele militaro-politice în Pannonia, îşi pierd treptat poziţiile în regiunile est-carpatice, în special după anii 635-638, când bulgarii conduşi de hanul *Kubrat* puneau capăt dominaţiei avare în regiunile nord-pontice [Madgearu 1997: 151; Curta 2001: 208-213]. Spre deosebire de regiunile din sudul Carpaţilor, unde dominaţia *avară* este documentată, cel puţin până la venirea *bulgarilor* lui *Asparuh* [Madgearu 1997: 153-157], în regiunile de la răsărit de Carpaţi, inclusiv în spaţiul pruto-nistrean, pentru perioada secolului VII, nu sunt atestate vestigii *avare* certe.

2.2.9. STABILIREA BULGARILOR ÎN OGLOS

Migraţia *bulgarilor* turanici spre gurile Dunării s-a produs în anii 679-680, sub conducerea hanului *Asparuh*. În conformitate cu relatările lui Theophanes Confessor, după moartea hanului *Kubrat* al Bulgariei Mari din regiunea Mării Azov şi împărţirea moştenirii acestuia între cei cinci fii *„Asparuh trecu peste fluviile Danapris şi Danastris de la nord de Dunăre şi ocupă (regiunea) Oglos şi se aşeza între acesta din urmă şi celelalte două socotind că e un loc sigur şi inexpugnabil din orice latură, căci avea în faţă mlaştini, iar din celelalte laturi era înconjurat de râuri şi oferea multă siguranţă împotriva duşmanilor pentru un neam micşorat prin separarea de ceilalţi... Împăratul Constantin a aflat că pe neaşteptate un neam murdar şi nespălat s-a aşezat în Oglu, dincolo de Dunăre şi, năvălind în ţinuturile din apropierea Dunării, pustieşte ţara (Dobrogea-Gh.P.), stăpânită acum de ei, dar aflată atunci sub oblăduirea creştinilor"* [Th.Conf. 1970: 619 (357-358)]. Aceste date sunt confirmate de patriarhul *Nicephoros* [1970: 627 (34-35)].

O primă problemă care i-a preocupat mult pe cercetători a fost însăşi etimologia cuvântului *Oglos* (Ογλον, Ὄγγλον), care în mod obişnuit este derivată din termenul slav „угол", cu semnificaţia de „colţ" (colţ dintre râuri) [Schafarik 1837; Jireček 1876: 129; Miklosich 1927: 223; Iorga 1992: 314; Дуйчев 1951: 205-206; Bănescu 1958: 435; Vulpe, Barnea 1968: 441; Madgearu 1997: 181], cu toate că unii cercetători, bazându-se pe informaţii de la *Nicephoros*, consideră că termenul dat ar avea la bază noţiunea turcică „agul" (aul) cu semnificaţia „loc fortificat" sau „curte" [Златарски 1918: 126; Fehér 1931: 24; Тъпкова-Заимова 1956: 445; Moravcsik 1958: 213; Божилов 1975: 31 Decei 1978: 42].

A doua problemă majoră este data aşezării bulgarilor în *Oglos*. Unii cercetători au considerat că hoardele lui *Asparuh* s-au aşezat în *Oglos* în perioada de la mijlocul secolului VII până la sfârşitul anilor '60 ai secolului VII, inclusiv în anul 660 [Ангелов 1971: 191] sau anii 668-669 [Popovič 1986]. Însă alţi specialişti susţin că bulgarii s-au aşezat în *Oglos* în anii '70 ai secolului VII [Литаврин 2001: 200], circa 675 [Altheim, Haussig 1958: 11] sau în 677-678 [Diaconu 1970b].

În legătură cu problema abordată, considerăm necesar a atrage atenţia asupra unei serii de informaţii din *Cronografia* lui *Theophanes:* bulgarii s-au aşezat în *Oglos „pe neaşteptate"*, aveau amenajate aici *„întăriturî"* defensive şi năvăleau în *„ţinuturile din apropierea Dunării"* (teritorii bizantine din dreapta Dunării-*Gh.P.*). Faptul că apariţia *bulgarilor* în preajma limesului dunărean reprezenta pentru bizantini un lucru cu totul neaşteptat, demonstrează că aşezarea lor în *Oglos* s-a produs nu cu mult timp înainte de războiul din anul 680. Pe de altă parte, faptul că în anul menţionat *bulgarii* dispuneau de întărituri defensive proprii în *Oglos* demonstrează că la data respectivă aceste triburi erau stabilite în regiune de o oarecare

perioadă de vreme, care trebuia să fie de cel puţin 1-2 ani. Despre prezenţa recentă a *bulgarilor* în *Oglos* vorbesc şi expediţiile relativ modeste ale lui *Asparuh* organizate pe malul opus al Dunării, care nu se adânceau prea mult în spaţiul bizantin. Or, ţinând cont de datele prezentate, se poate susţine că aşezarea hoardelor lui *Asparuh* în *Oglos* trebuie datată în anii 678-679.

O altă problemă intens discutată de către cercetători ţine de *localizarea Oglosului*. În acest sens sunt exprimate patru opinii de bază.

Unii autori, contrar datelor surselor scrise, plasează *Oglosul* pe ambele maluri ale Dunării, între valul de pământ „Cernovoda-Constanţa" şi Valul lui Traian „Vadul lui Isac-Tatarbunar", având drept nucleu fortificaţiile de lângă Niculiţel [Škorpil 1918: 109-152; Златарски 1918; 1970; Fehér 1931: 14-17; Ferenczi 1936: 270-276; Florescu, Ciobanu 1972: 384; Petre 1981: 565; Rašev 1982; Dimitrov 1985: 119; Fiedler 1992: 22-24; Русев 2002: 78-79].

Conform altei opinii, *Oglosul* s-ar fi aflat în Muntenia, între râurile Ialomiţa, Argeş şi Dunăre [Diaconu 1970b; 1971; 1994].

Alţi cercetători plasează *Oglosul* în spaţiul dintre râurile Prut, Siret şi Dunăre, până la valul de pământ *Şerbeşti-Tuluceşti* [Schafarik 1837; Setton 1950: 505; Божилов 1975: 27-36; 1979: 167-176; Madgearu 1997: 181-185; 2000: 343-348]

Majoritatea specialiştilor consideră că *Oglosul* se afla în sudul Basarabiei, în colţul format de râurile Prut, Dunăre, Nistru, la nord având drept limită *Valul de Jos al lui Traian* [Xenopol 1985: 310, 321; Onciul 1968-I: 205, 208; Iorga 1936; 1992: 314; 1939: 3-4; Decei 1938; Brătianu 1943; Bănescu 1947; 1958: 433-440; Мутафчиев 1948: 104-105; Panaitescu (Grecu) 1950: 227-228; Vulpe, Barnea 1968: 441; 1971: 13, 28-29; Михайлов 1976; Литаврин 1982: 54; 2001: 200; Giuzelev 1984: 35-36; ИРСМ 1988: 212; Hălăcescu 1989: 339-351; Gonţa 1993: 50-51; Hâncu 1996; 1998].

În legătură cu problema abordată, atragem atenţia asupra faptului că *Theophanes*, la fel ca şi patriarhul *Nicephoros*, specifică fără echivoc că *Oglosul* se afla *„dincolo de Dunăre"*, adică pe malul opus al fluviului (dacă privim, ca şi autorul, dinspre Bizanţ), care nu poate fi altul decât malul de nord. Această concluzie este confirmată de alt pasaj din lucrarea lui Theophanes, în care se spune că după victoria din *Oglos*, *bulgarii* au început să-i urmărească pe bizantini, *„şi urmărindu-i până la Dunăre, au trecut-o şi pe aceasta şi au mers până la aşa-zisa Varna, lângă Odessos şi până în ţinuturile aflate mai înăuntru"* [Theophanes 1970: 621]. Referitor la locul amplasării *Oglosului*, prezintă interes informaţia lui Theophanes potrivit căreia *bulgarii* lui *Asparuh* s-au aşezat între Dunăre şi Nistru, într-un loc care avea *„în faţă mlaştini, iar din celelalte laturi era înconjurat de râuri"*. Având în vedere cele menţionate şi ţinând cont de faptul că autorul bizantin enumără reperele de bază ale *Oglosului* de la vest spre est, respectiv de la Dunăre spre Nistru şi nu invers, ne conduce spre localizarea ţinutului dat în sudul spaţiului pruto-nistrean, undeva în preajma lacurilor dunărene, probabil în regiunea *Orlovka-Satul Nou*, unde existau cele mai bune condiţii pentru amenajarea unei apărări durabile şi a unei ofensive peste Dunăre în acelaşi timp. În acest context prezintă interes datele lui *Nicephoros*, care susţine că *Asparuh „s-a oprit să locuiască lângă Istru, ocupând un loc potrivit pentru locuire, numit Oglos, greu de atins şi inaccesibil pentru duşmani, deoarece întâmplător avea în faţă un teren anevoios şi plin de mlaştini, iar în spate stânci*

prăpăstioase cu niște ziduri mari și cu neputință de trecut" [Nicephoros 1970: 627]. Caracteristica făcută de *Nicephoros* amintește mult de așezarea din preajma satului *Orlovka*, amplasată lângă Dunăre, pe un loc relativ înalt, fiind străjuită de mlaștinile și apele lacului Cahul și de cetatea *Kartal* situată pe o înălțime cu maluri priporoase, denumită până în prezent de localnici „*Piatra Kartalului*".

După confruntarea cu bizantinii, *bulgarii* lui Asparuh au obținut o victorie decisivă, fapt ce le-a permis să se stabilească la sud de Dunăre și să întemeieze acolo, în anul 681, *Primul Țarat Bulgar*. Astfel, la puțin timp de la stabilirea în *Oglos*, *bulgarii* lui *Asparuh* au părăsit sudul spațiului pruto-nistrean, lăsând aceste pământuri la discreția populațiilor din nordul Dunării.

Din al doilea sfert al secolului IX, procesul migrațiunilor în Europa de sud-est și respectiv în spațiul pruto-nistrean trece într-o fază nouă, care a fost începută de triburile ungurilor și va fi continuată în secolele următoare de *pecenegi, uzi, cumani* și *mongoli*.

2.2.10. EXTINDEREA UNGURILOR

Acalmia militaro-politică stabilită în regiunea nord-dunăreană după plecarea *bulgarilor* la sud de Dunăre a durat peste 150 de ani. Următorii migratori care își vor face apariția în spațiul respectiv vor fi *ungurii* [Spinei 1990; 1999a], un neam nomad de origine fino-ugrică, plecat din preajma Munților Ural și stabilit, în prima jumătate a secolului VIII, în regiunea *Lebedia*, aflată undeva între râurile Volga și Nipru [Const. Porfirogen. 1971: cap. 38]. În anul 837, *ungurii* au fost invitați de către bulgari pentru a-i ajuta să împiedice plecarea spre Adrianopol a bizantinilor aduși de către hanul *Krum* în „*Bulgaria din nordul Dunării*" cu 24 de ani în urmă. În contextul deplasării spre locurile de trai ale „*bizantinilor nord-dunăreni*", ungurii trebuiau, în mod inevitabil, să traverseze spațiul pruto-nistrean. Această primă expediție a *ungurilor* spre Dunăre, după cum mărturisește Leo Grammaticus [1970: 231], s-a soldat cu un eșec total, dat fiind că ei n-au reușit nici să-i împiedice pe adrianopolitani să plece în patrie, nici să pună mâna pe averile lor. În deceniile care au urmat, prezența *ungară* în spațiul pruto-nistrean practic nu este sesizată, dat fiind că triburile respective erau preocupate de problemele din regiunile nord-pontice.

Despre o dominație politică mai accentuată a *ungurilor* asupra spațiului pruto-nistrean se poate vorbi doar în ultimele două decenii ale secolului IX, când au fost izgoniți din *Lebedia* de către pecenegi și au migrat spre vest, stabilindu-se în așa-numita regiune *Atelkuz* [Const. Porfirogen. 1971: cap. 38], pe care au stăpânit-o până la plecarea lor în Pannonia. Conform datelor lui Constantin Porfirogenetul, regiunea *Atelkuz*, definită de către cercetători drept „*Mesopotamie*" (=*țara dintre râuri*), cuprindea teritoriile aflate între cinci râuri: *Baruh, Kubu, Trullos, Brutos* și *Siretos* [Const. Porfirogen. 1970: 667 (38, 66-71); 1971: cap. 38]. Identificarea acestor ape a provocat în literatura de specialitate un șir de discuții. Dar, dacă în cazul primelor două râuri, la unii autori există anumite suspiciuni (*Niprul* și *Bugul de sud*), atunci în privința celorlalte trei cercetătorii sunt convinși că este vorba de *Nistru, Prut* și *Siret* [Const. Porfirogen. 1970: 667 (38, 66-71); 1971: cap. 38; Трубачев 1961: 189-190; Шушарин 1961: 135; Spinei 1990; 1999a: 43-44; Рабинович 1997; 1999a]. În acest caz se poate susține cu fermitate că pe la sfârșitul secolului IX, teritoriul pruto-

nistrean era încadrat în sfera de influenţă politică a *ungurilor*. Cu toate acestea, trebuie subliniat că dominaţia *ungară* în spaţiul dintre Nistru şi Prut, la fel ca şi în regiunile aflate mai la vest de aceste râuri, era, mai degrabă, nominală. Asupra unei asemenea stări de lucruri indică lipsa totală a monumentelor arheologice care să poată fi atribuite acestor migratori. Această situaţie, probabil, ţinea de faptul că strategia *ungurilor*, în perioada respectivă, se axa pe regiunile din preajma Hazariei, Rusiei şi Europei Centrale, unde sunt semnalate mai multe acţiuni militare cu participarea acestor triburi [Spinei 1999a: 50-51]. Cu toate acestea, în anul 895 o puternică armată *ungară* condusă de regele *Arpad*, fiind inspirată de împăratul bizantin Leon al VI-lea, a trebuit să traverseze spaţiul pruto-nistrean, pentru a invada Bulgaria condusă de ţarul Simion, ajungând până la Preslav [Leo Grammaticus 1970: 267]. După încheierea păcii cu *bulgarii*, în acelaşi an, *ungurii* mai trec o dată prin regiunile pruto-nistrene pentru a reveni în *Atelkuz*, unde s-au ciocnit cu pecenegii îndemnaţi de ţarul Simion să atace armata lui *Arpad*. În anul următor, 896, *ungurii* sunt constrânşi de *pecenegi* să abandoneze teritoriile nord-pontice şi să plece în Pannonia, unde şi-au întemeiat o ţară nouă, pe care au menţinut-o pentru totdeauna [Шушарин 1961].

2.2.11. STĂPÂNIREA PECENEGILOR

Ca rezultat al evenimentelor din anul 896, spaţiul pruto-nistrean trece în sfera de dominaţie militaro-politică a *pecenegilor*. Faptul stăpânirii pecenegilor asupra spaţiului pruto-nistrean este atestat de către Constantin Porfirogenetul. Conform datelor acestui erudit, *„neamul pecenegilor s-a aşezat şi într-o parte a Bulgariei, în ţinutul Niprului, Nistrului şi a celorlalte fluvii de acolo"* [Const. Porfirogen. 1970: 659 (8, 5-22)]. La mijlocul *ţării pecenegilor*, spunea împăratul bizantin, *„sunt multe râuri, dar cele mai mari sunt două, Nistrul şi Niprul... Distanţa de la fluviul Dunărea până la fluviul Nistru este de 120 de mile"* [Const. Porfirogen. 1970: 669 (42)]. În contextul noii orânduiri, spaţiul pruto-nistrean a fost încadrat într-o unitate administrativă distinctă, or *„ţara pecenegilor se împarte în opt ţinuturi, stăpânite de conducători mari şi puternici"*, la vest de Nipru aflându-se *„ţinutul Giazihopon"*, care *„se învecinează cu Bulgaria (la gurile Dunării-Gh.P.)"*, apoi *„ţinutul Gyla de Jos (în Muntenia-Gh.P.) se mărgineşte cu ţara turcilor (ungurilor-Gh.P.)"*[99] [Const. Porfirogen. 1970: 665-667 (37, 15-16; 37, 38-39)].

Pentru prima dată o armată a *pecenegilor* îşi face apariţia în *zona de sud* a spaţiului pruto-nistrean, în anul 900, când, la îndemnul bizantinilor, veniseră la Dunărea de Jos pentru a participa la expediţia contra ţarului bulgar Simion, dar fără a se implica în lupte *„s-au întors la vetrele lor"* din stepele nord-pontice [Sim. Magister 1970: 631].

Dominaţia nemijlocită a *pecenegilor* în spaţiul pruto-nistrean a început din anul 915, când aceste triburi, în contextul conflictului bizantino-bulgar se deplasează pentru prima dată la Dunărea de Jos [ПСРЛ-2: col. 32]. Peste două decenii, în anul 934, *pecenegii* s-au aliat

[99] Propunerea de amplasare a ţinutului *Tolmat* (localizat de Constantin Porfirogenetul la est de râul Nipru) în regiunea nistreano-dunăreană, la fel ca şi interpretarea denumirii respective drept *Tălmaci* (traducători) şi punerea ei în legătură cu tiverţii [Ghimpu 2006: 81] este lipsită de orice temei.

cu *bulgarii* împotriva Imperiului Bizantin şi, pentru prima dată, au făcut o incursiune la sud de Dunăre [Maçoudi 1863: 58-64; Spinei 1999a: 111]. Aceste deplasări ale *pecenegilor*, ca şi alte incursiuni similare ale acestor triburi, produse în secolele X-XI, aveau drept punct de plecare regiunile din sudul spaţiului pruto-nistrean, care, în aceste condiţii, într-un fel sau altul, trebuiau să suporte anumite consecinţe ce rezultau din procesul de organizare a expediţiilor contra Bizanţului.

Prezenţa *pecenegilor* în preajma Dunării de Jos în perioada de la mijlocul secolului X este consemnată, de asemenea, în lucrarea ebraică *Josippon*, la *Liudprand din Cremon* şi *Ibrahim ben Yakub* [apud: Spinei 1999a: 112]. Incursiuni ale *pecenegilor* contra Bizanţului au fost realizate în prima perioadă de domnie a lui Ioan Tzimiskes (969-976) [Spinei 1999a: 115]. Dar cele mai serioase atacuri ale *pecenegilor* la Dunărea de Jos datează din anii 1025/1027, 1032/1033, 1034-1036, când respectivele triburi organizează o adevărată cavalcadă de invazii în teritoriile bizantine [Kedrenos 1975: 149-150; Zonares 1975: 221-223; Атанасов 1999].

Între timp, în sânul societăţii *pecenege* s-a iscat un conflict fratricid de proporţii, cu implicarea hanilor *Tirah* şi *Keghen*. Conform datelor lui Kedrenos, în timpul acestor evenimente, *Tyrah „se ascunsese în mlaştinile şi lacurile de lângă Istru"*, care nu pot fi altele decât regiunile lacurilor dunărene din sudul spaţiului pruto-nistrean. Ca urmare a acestui conflict, două triburi *pecenege* cu un potenţial de circa 20 mii oameni, în frunte cu hanul *Keghen*, în anul 1046, s-au strămutat în Imperiul Bizantin [Kedrenos 1975: 151 (582); Zonaras 1975: 221 (641-642); Diaconu 1970: 57; Spinei 1999a: 125; IR 2001-III: 256]. În continuarea aceloraşi evenimente, dar, de fapt, sub presiunea triburilor uzilor [Spinei 1999a: 126], care cuceriseră la data respectivă regiunile din nordul Mării Negre, hanul *Tyrah*, în iarna anului 1048-1049, a invadat teritoriile bizantine [Kedrenos 1975: 151-157; Zonares 1975: 221-223], strămutând în dreapta Dunării, după datele lui Kedrenos, circa 800 mii *pecenegi* [Kedrenos 1975: 153-155 (585-586)], cifra din urmă fiind bineînţeles mult exagerată, istoricii contemporani estimând-o la 100 mii persoane [Diaconu 1970: 62].

În contextul expediţiilor antibizantine organizate de pecenegi în prima jumătate a secolului XI, regiunea de stepă din sudul spaţiului pruto-nistrean avea să joace un rol deosebit, dat fiind că orice deplasare spre Dunăre a acestor nomazi trebuia, în mod inevitabil, să se producă prin aceste ţinuturi, de aici, de fapt, fiind direcţionate loviturile de mai departe. Stepele Bugeacului, ţinând cont de aspectul geografic, prezentau condiţii ideale pentru habitatul nomad practicat de *pecenegi*. Aici existau păşuni întinse şi ape, care ofereau hrana necesară pentru cirezile de vite, aici existau multiple aşezări sedentare, care trebuiau să ofere provizii şi forţă de muncă pentru anumite lucrări militare ale nomazilor, dar, mai ales, pentru pregătirea furajului pentru vite.

Dominaţia *pecenegilor* afecta şi regiunile de silvostepă aflate în partea centrală şi de nord a spaţiului pruto-nistrean, unde au fost atestate urme arheologice ale incursiunilor nomade din a doua jumătate a secolului X-începutul secolului XI asupra aşezărilor autohtone. Din această perioadă datează distrugerea cetăţilor de la *Alcedar*, *Echimăuţi* etc. [Федоров 1953a; 1960b].

Prezenţa *pecenegilor* în spaţiul pruto-nistrean, judecând după datele arheologice, purta în linii generale, un caracter sezonier. Or, analiza complexelor funerare tumulare din secolele X-XI denotă o prezenţă destul de modestă a *pecenegilor* în acest ţinut. Din numărul total de 91 de

morminte tumulare datate sigur cu secolele X-XII, 39 aparţin secolelor X-XI, altele 39 datează din a doua jumătate a secolului XI-secolul XII şi încă 13 au un diapazon cronologic ce se întinde între secolele X-XII (Tabelul nr. 23).

În acest context remarcăm faptul că vestigiile pecenegilor sunt atestate în diferite regiuni ale spaţiului pruto-nistrean: *Nistrul Inferior* (Tiraspol, Grigoriopol, Căuşeni), *stepa Bugeacului* (valea râului Ialpug, lacurile dunărene-pontice), *Prutul de Mijloc* (Râşcani-Ungheni). Aceste materiale, în linii generale, concordă cu datele izvoarelor scrise, demonstrând, în acelaşi timp, că *pecenegii* ţineau sub control regiuni întinse din spaţiul pruto-nistrean aflate, de regulă, de-a lungul văilor râurilor mari şi în zonele deschise de stepă sau de şes. Faptul descoperirii în preajma Căuşenilor a unui număr important de morminte nomade relevă o activitate relativ intensă a acestor triburi în spaţiul respectiv, situaţie condiţionată de apropierea acestui teritoriu de vadul de trecere de peste Nistru, aflat în regiunea Tighina-Tiraspol.

În aceeaşi perioadă, în regiunile de codru, aflate în interiorul ţinutului pruto-nistrean, prezenţa *pecenegilor* era foarte slabă, fapt demonstrat prin lipsa complexelor funerare tumulare nomade. Pe de altă parte, prezenţa în aşezările sedentare din partea centrală a spaţiului pruto-nistrean (*Hansca*, *Moleşti*, *Pohorniceni-Petruha* etc.) a unor vestigii de factură nomadă din perioada secolelor X-XI mărturiseşte că în aceste teritorii pătrundeau doar grupuri izolate de nomazi care, cu timpul, treceau la viaţa sedentară, infiltrându-se printre localnici.

2.2.12. PEREGRINĂRI ALANO-BULGARE

Expansiunea în spaţiul carpato-danubiano-nistrean a triburilor *ungurilor* şi *pecenegilor* a antrenat în torentul migraţiilor diverse grupuri nomade din zona meotică şi nord-caucaziană. Astfel, în secolele X-XII, grupuri importante de *alani* şi *bulgari*, care aveau o experienţă mai veche în realizarea deplasărilor în zona carpato-danubiană, sunt menţionate în diverse acţiuni, alături de *unguri* sau *pecenegi*, iar din a doua jumătate a secolului XII-secolul XIV, alături de *cumani* sau de *mongoli*, fiind atestaţi până în Bizanţ, Ungaria etc. [v.: Sim. Keza 1935: 145; Chron. Pict. 1937: 4, 117; MGH 1962: 291; GDF 1611: 563; Тизенгаузен 1884: 116 (Baibars), 169 (an-Nuwairi), 383 (Ibn Kaldun); Pachymeres 1975: 451 (307)].

Implicarea aristocraţiei *alano-bulgare* în acţiunile războinice ale timpului era urmată de migrarea unor grupuri de consângeni spre vest, în scopul căutării unor condiţii mai bune de viaţă, a unor spaţii în care, de multe ori, se stabileau definitiv cu traiul. Prezenţa unor grupuri *alano-bulgare* în spaţiul pruto-nistrean este atestată pe cale arheologică. Astfel, de exemplu, investigaţiile din aşezarea *Hansca* au scos la iveală importante vestigii arheologice din secolele X-XII, care ilustrează foarte concludent procesul sedentarizării în cadrul comunităţii autohtone a unor grupuri *alano-bulgare* [Хынку 1973a; Postică 1994: 11-115]. Elemente *alano-bulgare* sunt atestate în toate zonele spaţiului pruto-nistrean: în aşezarea de la *Cărăcuşenii-Noi* din zona de nord [Рикман 1978b], în aşezările de la *Pohorniceni-Petruha*, *Brăneşti*, din partea centrală a spaţiului pruto-nistrean [Хынку 1969a], precum şi în aşezările de la *Bolgrad*, *Cervonoarmejskoje* din regiunea de stepă [Субботин, Черняков 1982].

2.2.13. RETRAGEREA UZILOR

După migrarea în masă a pecenegilor la sud de Dunăre, în anul 1048, în spaţiul pruto-nistrean îşi fac apariţia triburile *uzilor*, care, în prima jumătate a secolului XI, se stabiliseră în regiunile nord-pontice [Spinei 1999a]. În anii 1059-1060, după o serie de înfrângeri serioase survenite din partea cnejilor kieveni şi fiind, în acelaşi timp, strâmtoraţi dinspre est de către *cumani, uzii,* în număr de circa 600 mii, s-au strămutat în regiunea din sudul spaţiului pruto-nistrean, încercând să ocupe aici locul *pecenegilor* plecaţi în Bizanţ [Psellos 1975: 49 (1)]. Aceste intenţii însă n-au avut să se împlinească, dat fiind că sub presiunea crescândă a triburilor *cumane*, în iarna anului 1064-1065, *uzii* au fost obligaţi să ia calea exodului, cea mai mare parte plecând la sud de Dunăre, iar o alta refugiindu-se în regiunile din sudul Rusiei [Attaliates 1975: 67-71; Skylitzes 1975: 61 (2); Zonares 1975: 225].

2.2.14. STĂPÂNIREA CUMANILOR

Plecarea din spaţiul pruto-nistrean a *uzilor* a deschis calea instaurării în aceste teritorii a dominaţiei *cumane*. În ultimul sfert al secolului XI-secolul XII, stăpânirea *cumană* în spaţiul dintre Nistru şi Prut era asigurată prin intermediul *pecenegilor* rămaşi la nord de Dunăre după anul 1048, iar de la sfârşitul secolului XII-prima jumătate a secolului XIII, când este formată *Cumania dunăreană*, stăpânirea acestor teritorii era realizată nemijlocit de către *cumani* [Князький 1990; 1997].

Prima implicare militară a *cumanilor* la gurile Dunării s-a produs în anul 1078, când, în alianţă cu *pecenegii*, a fost organizată o expediţie antibizantină, oprită abia sub zidurile Adrianopolului [Attaliates 1853: 301; Diaconu 1970: 111; 1978: 35; Плетнева 1990; Spinei 1999a: 233]. În anii '80-'90 ai secolului XI, prin zona de sud a spaţiului pruto-nistrean erau realizate diverse acţiuni militare ale *cumanilor* la Dunărea de Jos, fie în alianţă cu *pecenegii* contra imperiului bizantin (1087-1090) [Comnena 1975: 105], dar şi în alianţă cu Bizanţul contra pecenegilor (1091) [Comnena 1975: 109-111] sau de partea unor partide politice bizantine (1094) [Comnena 1975: 113]. Pe parcursul secolului XII, din zona de sud a spaţiului pruto-nistrean au demarat alte expediţii în dreapta Dunării, acestea fiind organizate de către *pecenegi* – 1122 [Kinamos 1975 : 231-233 ; Choniates 1975 : 245] sau de către *cumani* – 1114 [Comnena 1975: 119], 1148 [Kinamos 1975 : 233-237; Choneates 1975: 249] şi 1150 [Choneates 1975: 249].

În timpul mişcării Asăneştilor, de la sfârşitul secolului XII-începutul secolului XIII, *cumanii* nord-danubieni s-au implicat activ în evenimentele respective de partea răsculaţilor vlaho-bulgari, organizând din nordul fluviului, respectiv şi din spaţiul pruto-nistrean, mai multe expediţii antibizantine [Choniates 1975: 255-261, 269, 275, 277, 291, 299].

Organizarea expediţiilor militare ale cumanilor la sud de Dunăre, ca şi în cazul acţiunilor *pecenegilor* din perioada secolelor X-XI, necesita eforturi preliminare deosebite, care nu puteau să nu se răsfrângă asupra populaţiei din spaţiul pruto-nistrean, în special din partea de sud, dat fiind că aceasta din urmă trebuia, în mod inevitabil, să suporte o bună parte din urmările acestor expediţii.

Prezenţa în spaţiul pruto-nistrean a nomazilor *cumano-pecenegi* din a doua jumătate a secolului XI-prima jumătate a secolului XIII, la fel ca şi în perioada precedentă, purta un

caracter sezonier. Dar, spre deosebire de perioada dominaţiei *pecenege*, în timpul stăpânirii *cumanilor* aria geografică a răspândirii complexelor funerare nomade s-a redus substanţial (Tabelul nr. 23). Din 67 morminte tumulare nomade datate sigur cu a doua jumătate a secolului XI-prima jumătate a secolului XIII, majoritatea, în număr de 35, sunt descoperite *în dreapta* şi 32 – *în stânga Nistrului*, inclusiv în regiunea *Tirasopl* – 26, *Nistrul de Mijloc* – 6, *regiunile Botna-Căuşeni şi Ştefan Vodă* din preajma Nistrului de Jos – 7, *regiunea Dunării de Jos* – 27 şi *valea râului Ialpug* – 1.

În comparaţie cu perioada precedentă, în timpul dominaţiei *cumane*, în spaţiul pruto-nistrean cota complexelor funerare creşte de 1,7 ori, fapt ce denotă o intensificare substanţială a prezenţei acestor triburi în ţinut. Cu toate acestea, este necesar să menţionăm că în perioada de la sfârşitul secolului XI-prima jumătate a secolului XIII, complexele funerare nomade se concentrează cu precădere în două zone: *în stânga Nistrului* (48,0%) cu centrul în regiunea *Tiraspol*, şi în regiunea *Bugeac-Dunărea de Jos* (40,0%). Pe de altă parte, complexele funerare din regiunea *Căuşeni-Ştefan Vodă* (11,0%) şi *valea Ialpug* (1,0%) se înscriu în traseul celor două grupuri de bază, reprezentând o punte de legătură dintre acestea.

Lipsa complexelor funerare nomade din partea de centru şi de nord a spaţiului pruto-nistrean demonstrează că aria de activitate a nomazilor în ţinut se limita la regiunile de stepă din preajma Nistrului şi din Bugeac. În acelaşi timp, teritoriile din zona de silvostepă rămâneau în afara unei atenţii speciale a acestor triburi. *Cumanii* erau preocupaţi preponderent de regiunile de stepă, dat fiind faptul că acestea constituiau capul de pod în organizarea expediţiilor la sud de Dunăre. Pe de altă parte, concentrarea unui număr important de complexe nomade în *regiunea Tiraspolului* ne vorbeşte despre faptul că în spaţiul respectiv exista un important centru militaro-politic al acestor triburi.

Remarcând lipsa complexelor funerare tumulare nomade din perioada de la sfârşitul secolului XI-prima jumătate a secolului XIII, în zonele de centru şi de nord ale spaţiului pruto-nistrean, trebuie totuşi, să menţionăm că în unele aşezări autohtone din regiunile de codru (*Hansca*, *Moleşti*, *Durleşti*, *Pohorniceni* etc.) au fost identificate vestigii de factură nomadă, prin care este atestată prezenţa unor grupuri aparţinând populaţiei de stepă, infiltrate în sânul comunităţilor autohtone.

Dominaţia *cumanilor* în spaţiul pruto-nistrean se termină în anul 1237, când triburile respective, sub presiunea *mongolilor*, au fost nevoite să se refugieze în părţile Macedoniei [Akropolites 1975: 405].

2.2.15. INVAZIA MONGOLILOR

Mongolii reprezintă ultimul val al Marilor Migraţiuni „barbare" în Europa. Dominaţia acestor triburi în spaţiul pruto-nistrean a început în anul 1241 şi s-a menţinut timp de 128 de ani, până în 1369-1370. Din anul 1253, spaţiul pruto-nistrean este parte integră a Hoardei de Aur. În cadrul acestei formaţiuni politice, spaţiului pruto-nistrean, dat fiind poziţia lui geografică, i-a revenit o misiune foarte importantă – de facilitare a relaţiilor dintre Orient şi Occident. *Mongolii* au fost primii şi singurii migratori care au înţeles şi au exploatat din plin priorităţile strategice ale spaţiului pruto-nistrean. În acest context, o consecinţă foarte serioasă a politicii *mongolilor* a fost crearea în regiunea respectivă a unei

reţele urbane dezvoltate şi vehicularea în acest cadru a civilizaţiei de tip oriental. Oraşele Hoardei de Aur din spaţiul pruto-nistrean, amplasate la *Orheiul Vechi, Costeşti* şi *Cetatea Albă*, au reprezentat fenomene social-economice şi culturale dintre cele mai dezvoltate, cu impact foarte serios şi asupra populaţiei autohtone. După înfrângerea de la Sinie Vody, din anul 1362, în faţa coaliţiei conduse de cneazul lituanian Olgherd, dominaţia *mongolă* în spaţiul pruto-nistrean a trecut în declin, iar în anul 1369-1370 a fost definitiv scuturată.

Prezenţa *mongolilor* în spaţiul pruto-nistrean este documentată foarte convingător prin investigaţiile arheologice din aşezările urbane de la Orheiul Vechi, Costeşti şi Cetatea Albă, care atestă statornicirea în regiune a unei civilizaţii de tip nou – oriental [Полевой 1969; Кравченко 1986; Postică 2003; 2005a-b; 2006e; Постика 2005]. În acelaşi timp, cercetarea complexelor funerare tumulare din spaţiul pruto-nistrean permite să stabilim geografia răspândirii călăreţilor nomazi în a doua jumătate a secolului XIII-mijlocul secolului XIV (Tabelul nr. 23).

Analiza mormintelor tumulare nomade din vremea dominaţiei mongole demonstrează că, spre deosebire de perioada precedentă, în a doua jumătate a secolului XIII-mijlocul secolului XIV, se observă o creştere bruscă a prezenţei nomade în spaţiul pruto-nistrean şi o schimbare calitativă în ceea ce priveşte caracterul acestei prezenţe. S-a lărgit simţitor aria de răspândire a mormintelor nomade. Spre deosebire de migratorii din perioada precedentă, prezenţa *mongolilor* în ţinut avea un caracter permanent, fapt demonstrat şi de complexele funerare numeroase concentrate în anumite regiuni ale spaţiului pruto-nistrean.

În timpul stăpânirii *mongole*, este atestată o creştere de 6 ori a numărului complexelor funerare nomade, de la 28 morminte datate cu perioada secolelor XII-prima jumătate a secolului XIII, la 111 morminte datate cu a doua jumătate a secolului XIII-secolul XIV, la care se mai adăugă sigur încă cel puţin 83 morminte atribuite perioadei secolelor XIII-XIV, în baza unor criterii de datare relativă. Aceste complexe funerare denotă o schimbare bruscă a caracterului prezenţei nomade în ţinut, care în timpul dominaţiei *mongole* devine o traiectorie constantă, cu o răspândire geografică foarte vastă şi cu centre regionale bine definite.

Analiza cartografică a mormintelor nomade din perioada mongolă denotă, pe de altă parte, schimbarea centrului de greutate al răspândirii geografice a nomazilor din nord-vestul Pontului. Spre deosebire de perioada precedentă, când majoritatea mormintelor nomade se concentrau în regiunea din stânga Nistrului, în preajma *vadului Tiraspol-Tighina*, în perioada dominaţiei *mongole* se conturează un şir de centre regionale noi, printre care se evidenţiază cel din valea râului Ialpug, care, prin numărul mormintelor descoperite, depăşeşte cu mult cunoscutul centru nomad din preajma *Tiraspolului*.

Astfel, din numărul total de 192 morminte datate cu perioada stăpânirii *mongole*, majoritatea sunt amplasate în *valea râului Ialpug* – 73 morminte (38%), urmată de centrul funerar din regiunea *Tiraspol* – 47 morminte (25%), *valea râului Răut* – 31 morminte (16%), *râul Căinari* – 16 morminte, *lacul Cahul* – 12, *lacul Sasâc* – 7. Morminte nomade sunt identificate, de asemenea, în *valea râului Botna* – 3, *regiunea Ştefan Vodă* – 2, *Corjova-Bâc* – 1 şi *Prutul de Mijloc* – 1.

Spre deosebire de perioada precedentă, în timpul dominației *mongole* se observă o răspândire masivă a nomazilor în zona de centru și de centru-nord a spațiului pruto-nistrean, fapt demonstrat de grupurile funerare *din valea Răutului*, acestea din urmă fiind, probabil, legate de prezența *mongolilor* în orașul *Șehr al-Cedid* amplasat în defileul de la *Orheiul Vechi*. Pe de altă parte, grupul funerar din *valea Ialpugului* se afla probabil în legătură cu orașul mongol de la *Costești* din valea râului Botna.

CAPITOLUL III. HABITATUL

Populaţiile din spaţiul pruto-nistrean, în perioada medievală timpurie, se aflau în legătură cu anumite sisteme de habitat, ultimele având o influenţă decisivă asupra modului de viaţă a comunităţilor respective. În linii generale, habitatul reprezintă mediul în care vieţuieşte populaţia, fiind alcătuit din totalitatea mijloacelor care determină modul de existenţă şi caracterul socio-cultural al comunităţilor. Habitatul cuprinde: *spaţiul de trai* – aşezarea şi locuinţele; *spaţiul economic* – gospodăria, mijloacele de producţie şi construcţiile cu caracter gospodăresc; *spaţiul spiritual* – locaşe de cult etc. Specificul etnodemografic al spaţiului pruto-nistrean din perioada medievală timpurie a condus spre dezvoltarea în regiune a unui habitat relativ constant şi multicolor. Având în vedere modul de viaţă şi caracterul sociocultural al populaţiei din perioada evului mediu timpuriu, în spaţiul pruto-nistrean se disting două tipuri de habitat: a) *al populaţiei sedentare* şi b) *al populaţiei nomade.*

3.1. HABITATUL POPULAŢIEI SEDENTARE

În concordanţă cu specificul evului mediu timpuriu, cu multiplele elemente tradiţionale moştenite din adâncul istoriei, habitatul sedentar din spaţiul pruto-nistrean a cumulat, în acelaşi timp, diverse inovaţii generate de epocă şi influenţe venite din partea comunităţilor alogene.

Cele mai reprezentative date privind habitatul sedentar din spaţiul pruto-nistrean sunt oferite de aşezări şi locuinţe. Acestea, în comparaţie cu alte surse, permit cel mai bine să apreciem caracterul modului de viaţă al comunităţilor umane din perioada respectivă.

Aşezările medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean sunt cunoscute preponderent pe baza datelor arheologice şi relativ puţin pe cea a documentelor scrise. Cu toate acestea, la capitolul respectiv pot fi evidenţiate unele informaţii scrise din perioada medievală timpurie, care oferă date în stare să completeze, într-o anumită măsură, tabloul arheologic cunoscut.

3.1.1. INFORMAŢII SCRISE DESPRE AŞEZĂRI

Despre unele aşezări din spaţiul pruto-nistrean a scris împăratul bizantin Constantin Porfirogenetul. Astfel, la mijlocul secolului X, conform datelor acestui autor, pe malurile Nistrului puteau fi observate cetăţi mai vechi, care purtau amprente ale romanităţii şi creştinismului: "*pe partea aceasta [din dreapta] a râului Nistru, în ţinutul dinspre Bulgaria, la vadurile peste acest râu, se află cetăţi pustii: prima cetate este numită de către pecenegi Aspron [albă], deoarece*

pietrele ei par foarte albe; a doua cetate Tungate [paşnică], a treia cetate Cracnacate [de strajă], a patra cetate Salmacate [de patrulare], a cincea cetate Sacacate [de pari], a şasea cetate Gheucate [de război]. În mijlocul construcţiilor acestor cetăţi vechi se observă unele urme de biserici şi cruci, săpate în gresie şi de aceea unii spun, după tradiţie, că romeii au avut cândva aşezări acolo" [Const. Porfirogen. 1971: cap. 37].

Dintre cetăţile menţionate de Constantin Porfirogenetul, doar una pare a avea indice în teren. Este vorba de cetatea Aspron, aflată, mai degrabă, pe locul fostului orA.Ş. antic Tyras care, în perioada medievală, după culoarea albă a pereţilor, a fost rebotezată în Asprocastron [Const. Porfirogen. 1970: 667 (37, 58-76)]. Celelalte cetăţi menţionate de împăratul bizantin desemnează, mai degrabă, tipuri de fortificaţii din spaţiul pruto-nistrean decât fortificaţii concrete: *cetăţi de refugiu* (paşnică), *cetăţi pentru veghere* (de strajă), *cetăţi pentru serviciu* (de patrulare), *cetăţi îngrădite – palănci* (de pari) şi *cetăţi centre –administrativ-militare* (de război).

O concluzie care reiese din informaţiile prezentate aici este că fortificaţiile numite erau amplasate pe malul din dreapta Nistrului, probabil, la vadurile de trecere peste râu. Analiza stării hidrografice a Nistrului ne permite să evidenţiem pe cursul de jos şi de mijloc al râului câteva vaduri evidente: în regiunea *Tighinei*, lângă *Vadul lui Vodă*, lângă actualul *Dubăsari*, lângă *Vadul Raşkov*, lângă *Râbniţa*, lângă *Camenca* şi lângă *Soroca*. În acest context nu este exclus ca împăratul bizantin să fi avut în vedere, în acelaşi timp, şi unele cetăţi concrete de pe Nistru, situate undeva în apropierea vadurilor nominalizate. Existenţa unei cetăţui de pământ în regiunea Tighinei este documentată prin săpăturile arheologice de la *Calfa* [Чеботаренко 1973]. În preajma vadului de la Dubăsari sunt documentate două cetăţi: *Molovata* şi *Oxentea* [Hâncu 1993: 48-49], în regiunea Râbniţei – la *Stroieşti* [Hâncu 1993: 107-108], iar lângă Camenca – la *Japca* şi *Napadova* [Hâncu 1993: 22].

Din aceleaşi informaţii ale lui Constantin Porfirogenetul mai reiese că unele cetăţi de pe Nistru aveau construcţii săpate în rocă. În cazul de faţă, ar putea fi vorba despre complexe rupestre săpate în stâncile din dreapta Nistrului care, în toate timpurile, pe lângă faptul că erau importante locaşuri de cult, au reprezentat şi puternice fortificaţii, unde populaţia putea să-şi găsească refugiu în cazurile de cumpănă. Complexe rupestre din perioada medievală timpurie (secolele XI-XIII) sunt identificate în regiunea Hotin (*Bakota*, *Neporotovo* etc.) [Винокур, Горишній 1994; Винокур 1995: 16-19; Plameniţkaja 1997: 36-41]. În perioada medievală timpurie, posibil, au funcţionat unele dintre complexele rupestre de lângă satele *Sokol* [Свод 1987: 859-861], *Japca* [Ghimpu 1997b], *Soroca* [Ghimpu 1998a], *Saharna* [Свод 1987: 547], *Ţipovo* [Свод 1987: 557-558] etc. care, prin măreţia şi monumentalitatea lor, impresionează până în zilele noastre.

În contextul pătrunderii slavilor vechi în spaţiul pruto-nistrean, prezintă interes informaţiile autorului bizantin Mauricius din secolul VII referitoare la aşezările sclavinilor şi anţilor. Conform datelor acestui autor, sclavinii şi anţii *„locuiesc în păduri şi pe lângă râuri, mlaştini şi bălţi greu de pătruns şi îşi fac mai multe ieşiri din locuinţele lor, de bună seamă din pricina împrejurărilor în care se află. Lucrurile de trebuinţă le ţin ascunse în pământ şi nu agonisesc nimic de prisos, să se vadă. Duc o viaţă de jaf şi le place să-şi încerce duşmanii în locuri încurcate, înguste şi stâncoase.... se înarmează cu două suliţi mici de fiecare bărbat*" [Mauricius 1970: 557]. În altă ordine de idei, acelaşi autor menţiona: *„Aşezările sclavinilor şi anţilor sunt tot pe lângă râuri şi se ţin unele de altele, dar fără să fie la mare depărtare între ele şi au în apropiere păduri, mlaştini şi stufării*" [Mauricius 1970: 563].

Toate aceste informaţii scrise sunt, bineînţeles, foarte preţioase, dar ele nu pot fi suficiente pentru a forma tabloul cât de cât veridic al habitatului medieval timpuriu din spaţiul pruto-nistrean, din care cauză, în studierea acestei probleme, rolul hotărâtor revine datelor arheologice.

3.1.2. ORIGINEA AŞEZĂRILOR MEDIEVALE TIMPURII

Analiza datelor arheologice demonstrează că, la începutul evului mediu timpuriu, în spaţiul pruto-nistrean, în comparaţie cu perioada antică târzie, se observă o micşorare substanţială a numărului de aşezări. Dacă din secolele III-IV, în teritoriul dintre Nistru şi Prut, sunt cunoscute circa 1 000 de aşezări, atunci, pentru perioada ulterioară, numărul acestora scade de circa 5 ori. Aceste schimbări au fost provocate într-o anumită măsură de invazia hunilor care, în aceaste teritorii, la fel ca şi în alte locuri, s-a soldat cu importante distrugeri [Рикман 1975; Postică 1996b]. Cu toate acestea, invazia hunilor n-a condus la exterminarea populaţiei din ţinutul pruto-nistrean, cum se susţinea în istoriografia sovietică [ИРССМ 1967; ИМССР 1984; ИРССМ 1988].

Cercetările ştiinţifice consacrate nomazilor demonstrează convingător că populaţiile respective, în toate timpurile, aveau nevoie nu doar de spaţii imense de păşuni, pentru care uneori purtau războaie devastatoare, dar şi de spaţii agricole cu populaţii sedentare pentru cultivarea pâinii şi a altor produse alimentare necesare în mod vital oricărui trib nomad [Плетнева 1982]. Din aceste considerente, politica exterminării populaţiilor sedentare nu a prezentat pentru nomazi un scop în sine, cum – prea simplist – se susţinea în istoriografia postbelică. Din contra, triburile nomade erau direct interesate de păstrarea populaţiilor sedentare sau, cel puţin, a unor părţi din acestea. Mai mult decât atât, după cum demonstrează lucrările autorilor romano-bizantini, în cazurile când populaţia unor regiuni se micşora prea brusc, nomazii, inclusiv hunii, la fel ca şi slavii vechi, completau lipsa cu agricultori aduşi din regiunile învecinate [Priscus 1970: 281, 291; Procopius 1970: 441]. Aceste consideraţiuni, credem, explică clar şi pe deplin situaţia demografică specifică creată în spaţiul pruto-nistrean în secolele V-VII.

Marele decalaj dintre aşezările antice târzii şi cele medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean trebuie privit şi prin prisma faptului că, în secolele III-IV, în aceste teritorii, pe lângă populaţia autohtonă, s-a acumulat un număr imens de reprezentanţi ai triburilor migratoare, de origine sarmatică şi germanică. La venirea hunilor, aceste populaţii au părăsit în totalitate ţinutul, generând o scădere bruscă a potenţialului demografic şi, respectiv, a numărului de aşezări. În acelaşi timp, din ţinut s-au retras, fără îndoială, şi o parte dintre locuitorii băştinaşi, care au plecat fie la munte, fie la sud de Dunăre, în căutarea unor condiţii de trai mai sigure. Or, adăugând la toate acestea jafurile şi distrugerile provocate de huni, înţelegem mai bine situaţia dificilă din spaţiul pruto-nistrean, documentată şi prin vestigiile arheologice datând din perioada de tranziţie la evul mediu timpuriu.

Migraţia hunilor a afectat cel mai mult regiunile de stepă unde, după cum demonstrează cercetările arheologice, aşezările autohtonilor, la timpul respectiv, practic au dispărut. Acest lucru era determinat de faptul că nomazii îşi rezervau dreptul de a stăpâni în exclusivitate regiunile de stepă şi de şes, deoarece aveau nevoie de terenuri imense pentru păşunat, motiv din care în teritoriile respective era exclusă o prezenţă sedentară. Avându-se

în vedere şi potenţialul pericol din partea nomazilor, este clar de ce agricultorii erau nevoiţi să se retragă în regiuni mai îndepărtate, puţin accesibile pentru migratori: *de deal, codru, podiş* sau *munte*. Dată fiind varietatea geografică a spaţiului pruto-nistrean care, pe lângă vastele regiuni de stepă din sud, dispunea şi de imense fâşii deluroase acoperite cu păduri de netrecut în zonele de centru şi de nord [Giurescu 1976; Comşa 1988], este de la sine înţeles că activitatea autohtonilor în vremurile grele ale migraţiunilor trebuia să se concentreze anume în aceste locuri.

Analiza datelor arheologice demonstrează că, pentru perioada medievală timpurie, este caracteristică amplasarea aşezărilor în grupuri teritoriale care se conturau, de regulă, în regiuni geografice bine delimitate (bazinele unor râuleţe, zone de codru). Cu unele diferenţe – aceste caracteristici s-au păstrat pe parcursul întregului ev mediu timpuriu.

3.1.3. ETAPELE AŞEZĂRILOR

În spaţiul pruto-nistrean, aşezările din secolele V-XIII sunt atestate în 889 puncte geografice (Hărţile nr. 1; 2; Tabelul nr. 1), inclusiv: în *zona de nord* – 566 de situri, în *zona de centru* – 199 de situri şi în *zona de sud* – 124 de situri (Tabelele nr. 3; 4, Diagrama nr. 1).

În cele 889 de puncte geografice din spaţiul pruto-nistrean au fost atestate 1 645 de aşezări medievale timpurii, care fac parte din patru etape istorico-cronologice de bază: secolele V-VII – 231 (14%), VIII-IX – 572 (34,8%), X-XI – 526 (32%) şi XII-XIII – 316 (19,2%) (Tabelul nr. 3; Diagrama nr. 2).

Majoritatea absolută a acestor aşezări sunt amplasate *în zona de nord* a spaţiului pruto-nistrean – 1 001 (60,9%), mai puţine *în zona de centru* – 408 (24,8%) şi *în zona de sud* – 236 (14,3%) (Tabelul nr. 4; Diagrama nr. 3).

În legătură cu evoluţia cronologică a aşezărilor medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean se remarcă faptul amplasării acestora, în bună parte, pe vetre locative anterioare. Această particularitate semnalează legătura de continuitate între aşezări formal dispersate după principiul cultural-cronologic. Pe această bază, pentru fiecare etapă cultural-cronologică, poate fi dedus parametrul statistico-matematic prin care se estimează gradul minimal de perpetuare al aşezărilor. Acest parametru, definit drept *indice al continuităţii staţionare*, reprezentă prin sine cota aşezărilor ce persistă pe vetre locative de la etapa precedentă.

Aşezările din perioada secolelor V-VII sunt răspândite cu preponderenţă *în zona de nord*, unde constituie 75,3% (174 de situri) (Hărţile nr. 17; 21), mai puţine *în zona de centru* – 24,3% (56 de situri) (Hărţile nr. 25) şi, practic, lipsesc din *zona de sud*, unde este atestat un singur sit (0,4%) (Harta nr. 29; Diagrama nr. 3; 4).

Aşezările sunt amplasate, de regulă, pe locul vetrelor mai vechi din perioada secolelor III-IV, fapt ce indică, în cazurile numite, o continuitate de locuire a populaţiei băştinaşe. Această concluzie este documentată destul de explicit de materialele arheologice din spaţiul Republicii Moldova. Astfel, analiza unui eşantion reprezentativ de aşezări din acest teritoriu arată că, din 77 de situri din perioada secolelor V-VII, cunoscute aici, 35 sau 45,5% sunt amplasate pe locul aşezărilor antice târzii din secolele III-IV (Diagrama nr. 6). Acest fapt, dacă se ţine cont de numărul destul de impunător al vetrelor suprapuse, nu poate fi

considerat întâmplător, indicând asupra unei legături evidente de continuitate între cele două etape ale aşezărilor numite. O concluzie similară obţinem şi în rezultatul analizei la nivel de zonal şi regional. Astfel, *în zona de centru* a spaţiului pruto-nistrean, unde actualmente sunt cunoscute 55 de aşezări din secolele V-VII, 29, ce constituie 52,7%, au la bază vetrele unor localităţi din secolele III-IV (Diagrama nr. 8). *În regiunea Lăpuşna-Hânceşti* sunt documentate 14 aşezări cu straturi culturale din secolele III-IV şi V-VII, ce reprezintă un indice al continuităţii de 60,9% (Diagrama nr. 9), *în regiunea Orhei* indicele continuităţii aşezărilor din secolele V-VII constituie 35,7% (5 din totalul de 14 situri), *în regiunea Rezina-Şoldăneşti* – 55,5% (5 din totalul de 9 situri) (Diagrama nr. 10; 11). Astfel, se dovedeşte că o bună parte, iar în unele cazuri, mai mult de jumătate din aşezările secolelor III-IV continuau să existe şi în secole V-VII.

Jumătate din aşezările din secolele V-VII, ce nu suprapun orizonturi culturale din perioada precedentă, reprezintă situri întemeiate pe locuri noi. *În regiunea Lăpuşna-Hânceşti,* aceste aşezări constituie 39,1%, *în regiunea Orhei* – 64,3%, iar *în regiunea Rezina-Şoldăneşti* – 45,5%.

Corelarea orizonturilor culturale ale aşezărilor din secolele V-VII cu orizonturile culturale din perioada ulterioară (secolele VIII-IX) denotă, de asemenea, o legătură de continuitate. În stadiul actual al cunoaşterii, în 111 aşezări din spaţiul pruto-nistrean datate cu secolele V-VII sau în 48,0% din numărul lor total sunt semnalate straturi culturale din secolele VIII-IX, fapt ce reprezintă o dovadă elocventă a perpetuării acestora pe parcursul secolelor menţionate (Diagrama nr. 5). *În spaţiul actual al Republicii Moldova,* indicele continuităţii aşezărilor din secolele V-VII şi VIII-IX constituie 72,7% (56 din 77 aşezări) (Diagrama nr. 6), *în zona de nord* a spaţiului pruto-nistrean acest indice constituie 38,1% (68 din 174 aşezări) (Diagrama nr. 7), *în zona de centru* – 73,2% (41 din 56 aşezări) (Diagrama nr. 8), *în regiunea Lăpuşna-Hânceşti* – 78,3% (18 din 23 aşezări) (Diagrama nr. 9), *în regiunea Orhei* – 64,3% (9 din 14 aşezări) (Diagrama nr. 10), *în regiunea Rezina-Şoldăneşti* – 100,0 (9 din 9 aşezări) (Diagrama nr. 11), iar *în nordul Bucovinei* şi *în regiunea Hotin* – 35,3% (54 din 153 aşezări) (Diagrama nr. 12).

Din analiza efectuată reiese foarte clar că majoritatea siturilor din secolele V-VII au avut o prelungire în perioada următoare. Or, ţinând cont de aceste realităţi, credem că este imposibil de admis, în cazul continuităţii aşezărilor, o schimbare cât de cât radicală a populaţiei.

Aşezările din perioada secolelor VIII-IX denotă o creştere numerică bruscă în comparaţie cu perioada precedentă (Hărţile nr. 6; 7; Diagrama nr. 2). La etapa actuală sunt cunoscute 572 de situri din secolele VIII-IX, cu 147,6% mai mult în comparaţie cu secolele V-VII.

Creşterea numărului de aşezări în perioada respectivă poate fi urmărită în toate zonele spaţiului pruto-nistrean, la *nord* cu 94,8%, la *centru* cu 108,9%, iar la *sud* cu 116,0%. În acelaşi timp, spre deosebire de perioada precedentă, în secolele VIII-IX, se produce o micşorare cu 16,0% a ponderii aşezărilor din *zona de nord,* cu 3,8% a aşezărilor din *zona de centru* şi o creştere bruscă (cu 19,9%) a cotei aşezărilor din *zona de sud* (Tabelul nr. 6; Harta nr. 6).

În secolele VIII-IX s-a produs o creştere a numărului de aşezări în toate zonele, dar cea mai însemnată creştere s-a produs *în zona de sud*, în stepă, unde au

apărut două grupuri noi de aşezări: unul *în regiunea Dunării de Jos*, iar altul *în regiunea Nistrului Inferior* (Harta nr. 30; Diagrama nr. 3). Aceste date demonstrează că, în perioada respectivă, în spaţiul pruto-nistrean s-au produs schimbări radicale, care au condus la ameliorarea condiţiilor de viaţă ale populaţiei băştinaşe, crearea unor premise favorabile pentru activităţi economice temeinice. Cauza acestor schimbări constă din slăbirea presiunilor triburilor migratoare şi stabilirea unui echilibru de viaţă în teritoriile respective.

Aşezările din secolele VIII-IX, la fel ca şi în perioada anterioară, sunt amplasate preponderent *în zona de nord* – 339 de situri (59,3%), urmează *zona de centru* – 117 aşezări (20,5%) şi *zona de sud* – 116 (20,3%). (Diagramele nr. 3; 4).

Analizând geografia amplasării aşezărilor din secolele VIII-IX, se constată că, în multe cazuri, acestea se află pe locul unor vetre de locuire din perioada secolelor V-VII, reprezentând de fapt o urmare logică a acestora din urmă.

Studierea eşantionului reprezentativ al aşezărilor cunoscute pe teritoriul Republicii Moldova arată că, din 179 de situri din secolele VIII-IX – 56 sau 31,2% sunt amplasate pe vetre locative din secolele V-VII (Diagrama nr. 6). Acest fapt indică asupra unei legături evidente de continuitate între cele două etape ale aşezărilor în cauză. Analiza zonală şi regională confirmă aceste concluzii. Astfel, *în zona de centru* a spaţiului pruto-nistrean sunt documentate 41 de aşezări cu depuneri culturale din secolele V-VII şi VIII-IX sau 35,7% din numărul total de 115. În *zona de nord*, cota aşezărilor cu vestigii culturale din secolele menţionate constituie 20,0% (68 din totalul de 339 situri), în regiunea *Lăpuşna-Hânceşti* – 34,8% (16 din totalul de 46 situri), *Orhei* – 50,0% (8 din 18 situri), *Rezina-Şoldăneşti* – 39,1% (9 din 23 situri), iar în *Bucovina de Nord şi regiunea Hotin* – 18,8% (54 din 287 situri) (Diagramele nr. 7-12).

În secolele VIII-IX se observă o creştere bruscă a cotei aşezărilor care nu au la bază un strat cultural din secolele V-VII, reprezentând situri întemeiate pe locuri noi sau pe locurile unor aşezări din epoci mai vechi (Diagramele nr. 13-20). În cadrul unor aşezări de acest tip se evidenţiază 35 de situri construite pe locurile unor vetre din secolele III-IV. Însă, în acest context, trebuie menţionat că, în anumite cazuri, există o probabilitate foarte mare de a depista pe viitor în asemenea situri şi orizontul cultural din secolele V-VII. În *zona de nord*, aşezările cu strat exclusiv din secolele VIII-IX sunt atestate în 52 cazuri (61,9%), *în zona de centru* – în 24 cazuri (28,6%), iar *în zona de sud* – în 8 cazuri (9,5%).

Corelarea orizonturilor culturale ale aşezărilor din secolele VIII-IX cu orizonturile culturale din perioada ulterioară (secolele X-XI) denotă, de asemenea, o legătură de continuitate (Diagramele nr. 21-22). În stadiul actual al cunoaşterii, în 422 de aşezări din secolele VIII-IX din spaţiul pruto-nistrean sau 73,8% din numărul total, sunt semnalate, de asemenea, depuneri culturale din secolele X-XI, fapt ce reprezintă o dovadă a continuităţii acestor aşezări şi în perioada ulterioară (Diagrama nr. 5). Acelaşi lucru este demonstrat în baza analizei regionale: *în teritoriul Republicii Moldova*, aşezările cu vestigii culturale din secolele VIII-IX şi X-XI constituie 91 unităţi din 179 (50,1%), *în zona de nord* a spaţiului pruto-nistrean – 245 din 339 de situri (72,3%), *în zona de centru* – 68 din 115 situri (59,1%), *în regiunea Lăpuşna-Hânceşti* – 24 din 46 de situri (52,2%), *în regiunea Orhei* – 16 din 18 situri (88,9%) şi *în regiunea Rezina-Şoldăneşti* – 15 din 23 de situri (65,2%) (Diagramele nr. 6-12).

Prin urmare, majoritatea covârşitoare a aşezărilor din secolele X-XI au fost fondate pe vetre din secolele VIII-IX. O astfel de situaţie demografică denotă că o bună parte a aşezărilor din secolele VIII-IX au continuat să funcţioneze şi în secolele X-XI.

Aşezările din perioada secolelor X-XI denotă o scădere uşoară, de circa 8,0%, dar în linii mari se menţin, din punct de vedere numeric, practic la acelaşi nivel ca şi în secolele VIII-IX, constituind în total 526 (Hărţile nr. 8; 9; Diagrama nr. 2). În privinţa amplasării teritoriale a aşezărilor, în secolele X-XI se menţine situaţia din perioada precedentă: *în zona de nord*, în special *în regiunea Cernăuţi*, sunt amplasate 274 de aşezări (52,1%), ceea ce reprezintă o scădere de 19,2% în comparaţie cu perioada precedentă (Tabela nr. 7; Hărţile nr. 19; 23); *în zona de centru* – 136 de aşezări (25,8%) sau cu 16% mai mult în comparaţie cu perioada precedentă (Harta nr. 27); *în zona sud* – 116 aşezări (22,1%) care numeric corespund în totalitate cu perioada precedentă (Harta nr. 31; Diagrama nr. 3).

Aşezările din secolele X-XI, de regulă, sunt amplasate pe vetre locative din perioada secolelor VIII-IX, venind ca o continuare logică a acestora (Diagramele nr. 21-34). În 422 aşezări datate cu secolele X-XI sunt atestate depuneri culturale din secolele VIII-IX, ceea ce constituie un indice al continuităţii de 80,2%. Pe teritoriul *Republicii Moldova,* indicele continuităţii este de 50,8% (91 aşezări din 179), *în zona de nord* – 89,4% (245 aşezări din 274), *în zona de centru* – 50,7% (68 aşezări din 134), *în regiunea Lăpuşna-Hânceşti* – 66,7% (24 aşezări din 36), *Orhei* – 24,0% (6 aşezări din 25), *Rezina-Şoldăneşti* – 34,9% (15 aşezări din 43), *Bucovina de Nord şi Hotin* – 76,0% (228 aşezări din 300) (Diagramele nr. 5-12).

În perioada secolelor X-XI, cota aşezărilor întemeiate pe alte locuri decât cele anterioare constituie 18,6%, respectiv 98 unităţi. *În zona de nord*, asemenea aşezări sunt atestate în 29 de cazuri (9,6%), *în zona de centru* – în 60 de cazuri (61,2%), iar *în zona de sud* – în 9 cazuri (9,2%).

Corelarea aşezărilor din secolele X-XI cu cele din perioada ulterioară – secolele XII-XIII – denotă existenţa între acestea a unei legături de continuitate (Diagramele nr. 23-34). Astfel, în cadrul a 192 de situri din spaţiul pruto-nistrean, datate cu perioada secolelor X-XI, ceea ce reprezintă 36,5% din numărul total, sunt semnalate depuneri culturale din secolele XII-XIII (Diagrama nr. 5). Perpetuarea în secolele XII-XIII a aşezărilor din secolele X-XI este atestată şi la nivel regional. *În cadrul Republicii Moldova* coeficientul de continuitate a acestor aşezări este de 71,0%, *în zona de nord* – 33,9%, *în zona de centru* – 70,1%, *în regiunea Lăpuşna-Hânceşti* – 58,3%, *Orhei* – 88,0%, *Rezina-Şoldăneşti* – 100,0%, *Bucovina de Nord şi Hotin* – 21,7% (Diagramele nr. 6-12). În baza datelor prezentate, se poate constata că aşezările din perioada secolelor X-XI, într-o măsură considerabilă, au continuat să funcţioneze pe acelaşi loc şi în perioada secolelor XII-XIII.

Din punct de vedere cultural, în secolele X-XI în spaţiul pruto-nistrean sunt documentate trei tipuri de aşezări: 1) *de tipul Dridu*, 2) *de tipul Alcedar-Echimăuţi* şi 3) *de tipul Revno.*

Din totalul de 222 de aşezări *de tipul Dridu*, 170 (76,6%) sunt amplasate pe vetre de locuire mai vechi din secolele VIII-IX şi doar 52 (23,4%) se află pe locuri noi. În acelaşi timp, în secolele X-XI au fost abandonate 67 aşezări din perioada precedentă din aria de locuire de tipul Dridu, ceea ce constituie 28,0%. Majoritatea aşezărilor de tipul Dridu sunt

concentrate în *zona de sud* – 52,3% şi în *zona centru* – 41,9% şi doar 5,8% sunt amplasate *în zona de nord* a spaţiului pruto-nistrean (Tabelul nr. 7).

În cadrul ariei culturale de tipul Dridu se evidenţiază din punct de vedere teritorial 5 *grupuri de aşezări*: 1) Grupul Prutul de Mijloc: *Costeşti-Malul Galben, Proscureni-Troşcea, Trinca-Izvorul lui Luca;* 2) Grupul Orhei: *Pohorniceni-Petruha, Lucaşeuca, Brăneşti-Valea Budăi;* 3) Grupul Lăpuşna-Cahul: *Hansca-Limbari-Căprăria, Moleşti-Râpa Adâncă, Durleşti-Valea Babei, Logăneşti-la Bucium, Tigheci;* 4) Grupul Nistrul_Inferior: *Calfa, Şabo, Suvorovo* şi 5) Grupul Lacurile Dunărene: *Etulia, Nagornoje, Bogatoje* etc.

În cadrul ariei culturale *de tipul Alcedar-Echimăuţi* din spaţiul dintre Nistru şi Răut, în secolele X-XI, comparativ cu perioada precedentă, se observă o creştere a numărului de aşezări. Dacă în regiunea respectivă sunt cunoscute 45 aşezări din perioada secolelor VIII-IX, atunci numărul celor din secolele X-XI este de 62, cu 37,7% mai mult. În 24 cazuri (38,7%), *aşezările de tipul Alcedar-Echimăuţi* sunt amplasate pe vetre locative din secolele VIII-IX, iar în 38 de cazuri (61,3%) acestea se află pe locuri noi. *Aşezările de tipul Alcedar-Echimăuţi* se concentrează în două grupuri teritoriale, plasate de-a lungul Nistrului de Mijloc: *Ocniţa-Soroca* – 30,6% şi *Rezina-Şoldăneşti* – 69,4% (Tabelul nr. 8; Harta nr. 13).

În cadrul ariei culturale *de tipul Revno*, din regiunea Bucovinei de Nord şi Hotin constatăm că, în majoritatea absolută a cazurilor, 228 aşezări (94,2%) din totalul de 242 datate cu secolele X-XI sunt amplasate pe locul vetrelor locative din secolele VIII-IX, ceea ce indică asupra existenţei unei legături evidente de continuitate.

Aşezările din perioada secolelor XII-XIII marchează un proces de micşorare numerică în cadrul habitatului din spaţiul pruto-nistrean. Astfel, pe plan general, numărul de aşezări în perioada dată în comparaţie cu perioada precedentă scade cu 40,0% - 316 aşezări faţă de 526 (Hărţile nr. 10; 11; Diagrama nr. 2).

Procesul micşorării numărului de aşezări este documentat în mod proporţional în toate regiunile spaţiului pruto-nistrean, cu excepţia *zonei de sud*, unde numărul vetrelor locative s-a micşorat până la limită. *În zona de nord*, în secolele XII-XIII sunt atestate 214 situri, ceea ce reprezintă 58,0% din numărul total sau 76,0% în comparaţie cu numărul aşezărilor din perioada precedentă (Hărţile nr. 20; 24); *în zona de centru* – 99 situri, ceea ce reprezintă 18,8% din numărul total sau 72,8% în comparaţie cu perioada precedentă (Harta nr. 28) şi *în zona de sud* – 3 situri, ceea ce reprezintă 0,6% din numărul total sau 2,6% în comparaţie cu perioada precedentă (Harta nr. 32; Diagramele nr. 4-6).

Din 316 aşezări din secolele XII-XIII, în spaţiul pruto-nistrean, 192 sau 60,8% sunt amplasate pe locul vetrelor locative din perioada anterioară (Diagrama nr. 5). În acelaşi context, *eşantionul reprezentativ din Republica Moldova* arată că din 130 de aşezări din secolele XII-XIII, 127 sau 97,7% sunt amplasate pe locul vetrelor din secolele X-XI (Diagrama nr. 6). Studiul zonal şi regional denotă o situaţie similară: *în zona de nord* a spaţiului pruto-nistrean, din 213 aşezări, în 93 (43,7%) sunt documentate vestigii culturale din secolele X-XI şi XII-XIII, *în zona de centru* – în 94 de aşezări (96,9%) din 97, *în regiunea Lăpuşna-Hânceşti* – în 21 de aşezări (95,5%) din 22, *în regiunea Orhei* – în 22 aşezări (95,7%) din 23, *în regiunea Rezina-Şoldăneşti* – în 43 de aşezări (100,0%), *în Bucovina de Nord şi Hotin* – în 65 din 186 (34,9%) (Diagramele nr. 7-12).

În perioada secolelor XII-XIII, numărul aşezărilor întemeiate pe alte locuri decât cele anterioare constituie doar 124 (39,2%), ceea ce este la fel de semnificativ în ceea ce ţine de problema continuităţii populaţiei autohtone în spaţiul pruto-nistrean.

Faptul că în secolele XII-XIII, la fel ca şi în secolele V-VII, se observă o micşorare a numărului general de aşezări în spaţiul pruto-nistrean, iar la sud se constată chiar dispariţia totală a acestora, vorbeşte despre o retragere, în vremurile de grea cumpănă, a unei părţi din populaţia sedentară în regiuni mai sigure pentru trai.

3.1.4. STRUCTURA CRONOLOGICĂ A AŞEZĂRILOR

Conform structurii lor cronologice, există trei feluri de aşezări: 1). *Aşezări cu un singur orizont cultural* – 337 (37,9%), 2). *Aşezări cu 2-4 orizonturi culturale, aflate în continuitate succesivă* – 521 (58,6%) (Diagramele nr. 35; 36) şi 3). *Aşezări cu 2-3 orizonturi culturale, aflate în discontinuitate* – 31 (3,5%)

3.1.4.1. Analiza aşezărilor după numărul de orizonturi cronologice

Aşezările cu un singur orizont cronologic datează: din secolele V-VII – 101 (29,9%); din secolele VIII-IX – 105 (31,2%); din secolele X-XI – 33 (9,8%) şi din secolele XII-XIII – 98 (29,1%) (Diagrama nr. 37). Majoritatea sunt amplasate *în zona de nord* – 255 aşezări (75,7%), urmează *zona de centru* – 68 (20,2%) şi *de sud* – 14 (4,1%) (Diagrama nr. 38).

În cadrul aşezărilor medievale timpurii, alcătuite din câte 2-4 straturi culturale succesive, evidenţiem *situri cu două orizonturi culturale* – 366 (70,2%), *situri cu trei orizonturi culturale* – 114 (21,9%) şi *situri cu patru orizonturi culturale* – 41 (7,9%).

Aşezările cu două orizonturi cronologice succesive datează: din secolele V-IX – 34 (9,2%); VIII-XI – 266 (72,7%) şi XI-XIII – 66 (19,1%) (Diagrama nr. 39). Ca şi în cazul aşezărilor cu un singur orizont cultural, majoritatea aşezărilor cu două orizonturi sunt amplasate *în zona de nord* – 185 (50,6%), urmează *zona de sud* – 111 (33,3%) şi cea *de centru* – 70 (14,1%) Diagrama nr. 40).

Aşezările cu trei orizonturi cronologice succesive datează: din secolele V-XI – 33 (28,9%) sau VIII-XIII – 81 (71,1%) (Diagrama nr. 41). Majoritatea sunt amplasate *în zona de nord* – 77 (67,5%), urmează *zona de centru* – 36 (31,6%) şi *de sud* – 1 (0,9%) (Diagrama nr. 42).

Aşezările cu patru orizonturi cronologice succesive datează din secolele V-XIII. Există 41 asemenea aşezări (Diagrama nr. 43). Ele se întâlnesc în proporţii egale – câte 20 de situri *în zona de nord* şi cea *de centru* a spaţiului pruto-nistrean şi numai într-un singur caz sunt semnalate *în zona de sud* (Diagrama nr. 44).

Aşezările cu orizonturi cronologice discontinui se împart în *aşezări cu două orizonturi culturale*: din secolele V-VII şi XII-XIII – 15 situri (48,4%), din secolele VIII-IX şi secolele XII-XIII – 8 situri (25,8%); *aşezări cu trei orizonturi culturale*: din secolele V-IX şi XII-XIII – 3 situri (9,7%), din secolele V-VII şi X-XIII – 4 situri (12,9%) şi din secolele VIII-IX şi X-XIII – 1 sit (3,2%).

3.1.4.2. Analiza diacronică a aşezărilor

În linii generale, aşezările medievale timpurii cuprind o durată de timp de până la 9 secole (Diagramele nr. 45-46). Predominante sunt *aşezările cu o durată de 2 sau 3 secole*, respectiv 260 (29,3%) în primul caz şi 371 (41,6%) în cel de al doilea caz. În alte cazuri, situaţia este următoarea: *situri cu o durată de 4 secole* – 60 (6,9%), *de 5 secole* – 68 (7,6%), *de 6 secole* – 78 (8,8%), *de 7 secole* – 23 (2,6%), *de 8 secole* – 10 (1,1%) şi *de 9 secole* – 19 (2,1%).

În cadrul aşezărilor cu o durată de 2, 3, 8 şi 9 secole, în total 659 (74,1%), nu sunt semnalate decalaje cronologice. În cadrul aşezărilor cu o durată de 4 secole sunt evidenţiate 10 situri cu întreruperi cronologice pentru o perioadă de 2 secole (secolele VI-VII şi XII-XIII – 1, secolele VIII-IX şi XII-XIII – 8, secolele VIII-X şi XIII – 1), în cadrul aşezărilor cu o durată de 5 secole sunt semnalate 16 cazuri de întreruperi cronologice pentru o durată de 2-4 secole (secolele V-VII şi X-XI – 1, V-VII şi XI-XII – 1, V-VII şi XII-XIII – 13, VI-VII şi X-XII – 1), în cazul aşezărilor cu o durată de 6 secole este semnalat un caz de întrerupere cronologică de 3 secole (secolele V-VIII şi XII-XIII), iar în cazul aşezărilor cu o durată de 7 secole sunt semnalate 4 cazuri de întreruperi cronologice pentru o durată de 2 secole (secolele V-VII şi X-XIII – 2, V-IX şi XII-XIII – 2).

Aşezările cu o durată de 2 secole, datează, de regulă, din secolele VIII-IX – 105 situri (40,4%) şi secolele XII-XIII – 98 de situri (37,7%), mai rar din secolele X-XI – 33 de situri (12,7%), foarte rar din secolele VI-VII – 21 de situri (8,1%) şi secolele IX-X – 3 situri (1,2%) (Diagrama nr. 47). Aceste monumente sunt semnalate cel mai frecvent *în zona de nord* – 184 de situri (70,8%), mai rar *în zona centru* – 62 (23,8%) şi *de sud* – 14 situri (5,4%) (Diagrama nr. 46).

Aşezările cu o durată de 3 secole datează, de regulă, din secolele V-VII – 80 de situri (21,6%), din secolele VIII-X – 127 de situri (34,2%) şi din secolele IX-XI – 100 de situri (27,0%), mai rar din secolele X-XII – 57 de situri (15,4%), foarte rar din secolele XI-XIII – 5 situri (1,4%), din secolele VI-VIII şi VII-IX – câte un sit (câte 0,3%) (Diagrama nr. 48). Aşezările cu o durată de 3 secole se întâlnesc frecvent *în zona de nord* – 217 situri (58,7%), relativ frecvent în cea *de sud* – 102 de situri (27,6%), mai rar *în zona de centru* – 51 de situri (13,8%) (Diagrama nr. 46).

Aşezările cu o durată de 4 secole succesive, în număr de 50, datează, de regulă, din secolele VIII-XI – 36 de situri (72,0%), foarte rar din secolele VI-IX – 6 situri (12,0%), secolele IX-XII – 4 situri (8,0%) şi din secolele X-XIII – 4 situri (8,0%) (Diagrama nr. 49). Aşezările cu o durată de 4 secole sunt semnalate mai frecvent *în zona de nord* – 23 de situri (46,0%), *zona de centru* – 19 situri (38,0%), mai puţin *în zona de sud* – 8 situri (16,0%) (Diagrama nr. 46).

Aşezările cu o durată de 5 secole succesive, în număr de 52, datează din secolele V-IX – 26 de situri (50,0%), secolele VIII-XII – 24 de situri (46,2%) şi din secolele IX-XIII – 2 situri (3,8%) (Diagrama nr. 50). Aşezările cu o durată de 5 secole sunt semnalate mai frecvent *în zona de centru* – 27 de situri (51,9%) şi *de nord* – 25 de situri (48,1%) (Diagrama nr. 46).

Aşezările cu o durată de 6 secole succesive, în număr de 77, datează din secolele V-X – 23 de situri (29,9%), din secolele VIII-XIII – 51 de situri (66,2%), din secolele VI-XI – 2 situri (2,6%) şi din secolele VII-XII – 1 sit (1,3%) (Diagrama nr. 51). Aşezările cu o durată de 6 secole, de regulă, sunt semnalate *în zona de nord* – 68 de situri (88,3%), mai rar *în zona de centru* – 9 situri (11,7%) (Diagrama nr. 46). Din cadrul aşezărilor cu 6 secole succesive, posibil, face parte şi un monument din grupa siturilor cu întreruperi cronologice, datat, la etapa actuală a cercetării cu în secolele VI-VII, X-XII, în care probabilitatea existenţei orizontului din secolele VIII-IX este foarte mare.

Aşezările cu o durată de 7 secole succesive, în număr de 18, datează din secolele V-XI – 7 situri (38,9%), din secolele VI-XII – 10 situri (55,6%) şi din secolele VII-XIII – 1 sit (5,5%) (Diagrama nr. 52). Aşezările cu o durată de 7 secole sunt semnalate *în zona de centru* – 13 situri (72,2%), *de nord* – 5 situri (27,8%) şi *de sud* – 1 sit (0,6%) (Diagrama nr. 46). Din cadrul aşezărilor cu 7 secole succesive, posibil, fac parte şi 4 monumente din grupa siturilor cu întreruperi cronologice, în care, la etapa actuală a cercetării, sunt cunoscute orizonturi culturale din secolele V-VII, X-XIII şi, respectiv, V-IX, XII-XIII, în care probabilitatea existenţei vestigiilor culturale intermediare este foarte mare.

Aşezările cu o durată de 8 secole succesive, în număr de 10, datează din secolele V-XII – 6 situri (60,0%) şi din secolele VI-XIII – 4 situri (40,0%) (Diagrama nr. 53). Aşezările cu o durată de 8 secole sunt semnalate *în zona de centru* – 7 situri (70,0%) şi *de nord* – 3 situri (30,0%) (Diagrama nr. 54).

Aşezările cu o durată de 9 secole succesive, în număr de 19, datează din secolele V-XIII (Diagrama nr. 54). Monumente cu o durată de 9 secole sunt semnalate *în zona de nord* – 12 situri (63,2%) şi *zona de centru* – 7 situri (36,8%) (Diagrama nr. 46).

3.1.5. REPARTIZAREA AŞEZĂRILOR PE ZONE GEOGRAFICE

Din punct de vedere geografic, majoritatea absolută a aşezărilor – 566 (63,7%) sunt amplasate în *zona de nord*, urmată de *zona de centru* – 199 (22,3%) şi *zona de sud* – 124 (14,0%) (Diagrama nr. 1).

3.1.5.1. Aşezările din zona de nord

Din numărul total de 566 de aşezări descoperite în *zona de nord*, 537 (94,9%) sunt aşezări cu orizonturi culturale succesive, iar în 29 cazuri (5,1%) sunt atestate aşezări cu întreruperi cronologice.

Din punctul de vedere al etapelor cronologice, în zona de nord se evidenţiază aşezări din secolele V-VII – 174 (17,0%), VIII-IX – 339 (34,0%), X-XI – 274 (27,0%) şi XII-XIII – 214 (22,0%) (Harta nr. 17-24; Diagramele nr. 3-4).

În ceea ce ţine de principiul continuităţii, *în zona de nord*, se prezintă următoarea situaţie: în 68 de cazuri (20,0%), aşezările din secolele VIII-IX sunt amplasate pe vetre din perioada secolelor V-VII, în 245 de cazuri (89,0%) aşezările din secolele X-XI sunt

amplasate pe vetre din perioada secolelor VIII-IX, iar în 93 de cazuri (44,0%) aşezările din secolele XII-XIII sunt amplasate pe vetre din perioada secolelor X-XI (Diagrama nr. 7).

După numărul de orizonturi culturale succesive, în zona de nord predomină aşezările cu un singur orizont cultural – 255 (47,5%) şi cu două orizonturi – 185 (34,5%), urmate de aşezări cu trei orizonturi – 77 (14,3%) şi cu patru orizonturi – 20 (3,7%) (Diagrama nr. 36).

Aşezările cu un singur orizont cultural aparţin secolelor V-VII – 89 de situri (34,9%), VIII-IX – 62 de situri (24,3%), X-XI – 8 situri (3,1%) şi XII-XIII – 96 de situri (37,7%) (Diagrama nr. 38). Aşezările cu două orizonturi culturale aparţin secolelor V-IX – 21 de situri (11,4%), VIII-XI – 147 de situri (79,4%) şi X-XIII – 17 situri (9,2%) (Diagrama nr. 40). Aşezările cu trei orizonturi culturale aparţin secolelor V-XI – 24 de situri (31,2%) şi VIII-XIII – 53 de situri (68,8%) (Diagrama nr. 42). Aşezările cu patru orizonturi culturale, în număr de 20, datează din secolele V-XIII (Diagrama nr. 44).

După numărul secolelor de existenţă, în zona de nord deosebim situri cu o durată: de 2 secole – 184 de situri (32,5%), de 3 secole – 217 de situri (38,3%), de 4 secole – 33 de situri (5,8%) (în 10 cazuri se observă întreruperi cronologice), de 5 secole – 39 de situri (6,9%) (în 14 cazuri se observă întreruperi cronologice), de 6 secole – 69 de situri (12,2%) (într-un caz este semnalată o întrerupere cronologică), de 7 secole – 9 situri (1,5%) (în 4 cazuri se observă întreruperi cronologice), de 8 secole – 3 situri (0,5%) şi de 9 secole – 12 situri (2,1%). (Diagrama nr. 46).

3.1.5.2. Aşezările din zona de centru

Din 199 de aşezări descoperite *în zona de centru*, în 197 de cazuri (99,0%) sunt semnalate aşezări cu orizonturi culturale succesive, iar în 2 cazuri (1,0%) sunt atestate aşezări cu întreruperi cronologice.

Din punctul de vedere al etapelor cronologice, în zona de centru se deosebesc aşezări din secolele V-VII – 56 (14,0%), VIII-IX – 115 (28,0%), X-XI – 136 (34,0%) şi XII-XIII – 99 (24,0%) (Harta nr. 25-28; Diagramele nr. 3-4).

În ceea ce ţine de principiul continuităţii, *în zona de centru* se prezintă următoarea situaţie: în 41 de cazuri (28,0%), aşezările din secolele VIII-IX sunt amplasate pe vetre din perioada secolelor V-VII, în 68 de cazuri (51,0%) aşezările din secolele X-XI sunt amplasate pe vetre din perioada secolelor VIII-IX, iar în 94 de cazuri (97,0%) aşezările din secolele XII-XIII sunt amplasate pe vetre din perioada secolelor X-XI (Diagrama nr. 8).

După numărul de orizonturi culturale succesive, în zona de centru predomină aşezările cu un singur orizont cultural – 69 (35,0%) şi cu două orizonturi – 71 (36,0%), mai rar cu trei orizonturi – 36 (18,3%) şi cu patru orizonturi – 21 (10,7%) (Diagrama nr. 36).

Aşezările cu un singur orizont cultural aparţin secolelor V-VII – 12 situri (17,7%), VIII-IX – 34 de situri (50,0%), X-XI – 20 de situri (29,4%) şi XII-XIII – 2 situri (2,9%) (Diagrama nr. 38). Aşezările cu două orizonturi culturale aparţin secolelor V-IX – 13 situri (18,6%), VIII-XI – 12 situri (17,1%) şi X-XIII – 45 de situri (64,3%) (Diagrama nr. 40). Aşezările cu trei orizonturi culturale aparţin secolelor V-XI – 8 situri (22,2%) şi VIII-XIII – 28 de situri (77,8%) (Diagrama nr. 42). Aşezările cu patru orizonturi culturale, în număr de 20, datează din secolele V-XIII (Diagrama nr. 44).

După numărul de secole, în zona de centru deosebim situri cu o durată: de 2 secole – 62 de situri (32,0%), de 3 secole – 51 de situri (26,3%), de 4 secole – 19 situri (9,8%), de 5 secole – 29 de situri (14,9%) (în 2 cazuri cu întreruperi cronologice), de 6 secole – 9 situri (4,6%), de 7 secole – 12 situri (6,2%), de 8 secole – 7 situri (3,6%) şi de 9 secole – 5 situri (2,6%). (Diagrama nr. 46).

3.1.5.3. Aşezările din zona de sud

În zona de sud sunt atestate 124 aşezări, toate fiind fără întreruperi cronologice.

Din punctul de vedere al etapelor cronologice, în zona de sud se deosebesc aşezări din secolele V-VII – 1 (0,4%), VIII-IX – 116 (49,2%), X-XI – 116 (42,2%) şi XII-XIII – 3 (1,2%) (Harta nr. 29-32; Diagramele nr. 3-4).

În ceea ce ţine de principiul continuităţii, în zona de sud se prezintă următoarea situaţie: într-un singur caz, o aşezare din secolele VIII-IX este amplasată pe o vatră din perioada secolelor VI-VII, în 112 cazuri aşezările din secolele X-XI sunt amplasate pe vetre din perioada secolelor VIII-IX.

După numărul de orizonturi culturale succesive, în zona de sud predomină aşezările cu două orizonturi culturale – 110 (88,7%), urmează cele cu un singur orizont cultural – 13 (11,5%) şi cu trei orizonturi – 1 (0,8%) (Diagrama nr. 36). Aşezările cu un singur orizont cultural aparţin secolelor VIII-IX – 8 situri (61,5%) şi secolelor X-XI – 5 situri (38,5%) (Diagrama nr. 38). Aşezările cu două orizonturi culturale aparţin secolelor VIII-XI – 106 de situri (97,3%) şi X-XIII – 3 situri (2,7%) (Diagrama nr. 40). Aşezările cu trei orizonturi culturale aparţin secolelor VI-XI – 1 sit şi secolelor VIII-XII – 1 sit (Diagrama nr. 42).

După numărul de secole, în zona de sud deosebim situri cu o durată continuă: de 2 secole – 13 situri (10,5%), de 3 secole – 102 de situri (82,2%), de 4 secole – 8 situri (6,5%), de 6 secole – 1 sit (0,8%) (Diagrama nr. 46).

3.1.6. CLASIFICAREA AŞEZĂRILOR

Aşezările medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean sunt foarte diverse, fapt determinat de factori de ordin geografic, social şi cultural. Bogăţia tipologică a aşezărilor devine extrem de relevantă în procesul clasificării, la baza căreia sunt puse trei principii: *compoziţional, funcţional şi dimensional.*

Din punct de vedere compoziţional, aşezările se împart în *categorii*, din punct de vedere funcţional – în *tipuri*, iar din punct de vedere dimensional – în *variante.*

În baza materialelor arheologice medievale timpurii, în spaţiul pruto-nistrean sunt evidenţiate două categorii de aşezări care, la rândul lor, se împart în subdiviziunile corespunzătoare:

1. Aşezări nefortificate
   1.1. *Seliști tradiționale agricole*
      1.1.1. Seliști de dimensiuni mari și medii (5-20/40 grupuri de locuinţe)
      1.1.2. Seliști de dimensiuni mici (3-4 grupuri de locuinţe)

1.1.3. Seliști de dimensiuni foarte mici (cătune) (1-2 grupuri de locuințe)

1.2. *Seliști specializate în meșteșuguri* (centre de producție)

2. Așezări fortificate

2.1. *Cetăți de refugiu (centre ale obștilor teritoriale)*

2.2. *Cetăți – centre administrative și de producție (centre administrative și economice)*

2.3. *Cetăți – sanctuare (centre religioase)*

2.4. *Cetăți – reședințe voievodale (centre militar-politice)*

2.5. *Cetăți de supraveghere (centre militare de hotar)*

2.6. *Cetăți – castele feudale (centre administrativ-militare)*

3.1.7. AȘEZĂRI NEFORTIFICATE

Pe parcursul evului mediu timpuriu, în spațiul pruto-nistrean așezările de bază erau seliștile care, în funcție de etapa istorică, reprezentau de la 89,2% până la 99,0% din numărul total de așezări, inclusiv în secolele V-VII – 99,0%, în secolele VIII-IX – 93,9%, în secolele X-XI – 89,2% și în secolele XII-XIII – 89,8%.

3.1.7.1. Topografia

Amplasarea seliștilor din perioada secolelor V-XIII în spațiul pruto-nistrean era condiționată atât de situația militar-politică din ținut, cât și de particularitățile reliefului [Postică 1996b; 1996c; 1999a]. Migrația „barbarilor" care, în perioada respectivă, devenise un factor permanent în teritoriile respective a impus retragerea populației băștinașe în locuri mai ferite, care posedau un grad de siguranță mai mare în comparație cu zonele deschise din preajma marilor artere fluviale sau din regiunile de stepă. Pe de altă parte, caracterul preponderent colinar al spațiului pruto-nistrean, de rând cu masivele de netrecut ale codrilor seculari din zonele de centru și de nord, au stimulat viața în locuri protejate natural: *în adâncuri de păduri și hârtoape, în văile inaccesibile ale unor pâraie, pe promontoriile de la confluența unor râulețe etc.* Cu toate acestea, pe parcursul perioadei indicate, așezările din preajma râurilor mari și a vechilor artere comerciale n-au lipsit cu desăvârșire. În dependență de pulsul migrațiunilor, așezările localnicilor au funcționat în anumite zone din apropierea râurilor Nistru și Prut, în preajma lacurilor dunărene și chiar în unele locuri din regiunea de stepă.

Din punctul de vedere al amplasării topografice, așezările medievale timpurii din spațiul pruto-nistrean pot fi împărțite în patru tipuri de bază:

1. Așezări amplasate după principiul *de vale*: în lunci, în văile unor râulețe, în funduri de văi uscate sau hârtoape;

2. Așezări amplasate după principiul *de deal*: pe promontorii sau culmi de deal aflate în bazinele unor râulețe;

3. Așezări amplasate după principiul *de deal-vale-deal*: pe văile și dealurile alăturate din bazinele unor râulețe;

4. Așezări amplasate după principiul *fluvial*: pe terase, platouri, pantele fluviilor sau lacurilor naturale.

Așezările de tip *vale, deal* și *deal-vale-deal* sunt caracteristice pentru regiunile colinare din partea centrală și de nord, inclusiv din regiunea Cernăuți. Pe de altă parte, așezările de

tip *fluvial* sunt caracteristice pentru regiunile din preajma Nistrului, Prutului şi a lacurilor dunărene.

Tipul aşezărilor *de vale* este ilustrat prin exemplul seliştii *Hansca-Limbari-Căprăria* din valea pârâului Canichâş care ocupă spaţii întinse pe ambele maluri ale râuleţului, inclusiv un hârtop. Alte aşezări similare sunt: *Moleşti-Râpa Adâncă, Pohorniceni-Petruha, Brăneşti-Valea Budăi, Trebujeni-Scoc,* toate aflate în partea centrală a spaţiului pruto-nistrean. Tipul aşezărilor *de deal* este ilustrat prin exemplele seliştilor *Kodyn I, Kodyn II, Gruşevcy* din regiunea Cernăuţi. Tipul aşezărilor *de deal-vale-deal* este ilustrat prin exemplele seliştilor *Şiroka Poljana, Nedobojevcy* din regiunea Cernăuţi. Tipul aşezărilor *fluviale* este ilustrat prin exemplele seliştilor *Raşkov II, Raşkov III, Raşkov-Livada* din regiunea Cernăuţi şi *Calfa, Etulia, Şabo, Bogatoje* din sudul Basarabiei.

3.1.7.2. Dimensiuni

În literatura de specialitate, problema suprafeţei seliştilor medievale timpurii a fost abordată în mod special pentru perioada secolelor VI-VII [Рафалович 1972a: 49]. La etapa respectivă, se considera că aşezările nominalizate ar fi avut dimensiuni foarte mici, cu o lungime maximă de 150-200 m. Această idee era dedusă din concepţia migraţiunii slavilor vechi şi venea să ilustreze începutul colonizării de către slavi a spaţiului „gol" dintre Nistru şi Carpaţi.

Inexactitatea acestei supoziţii a fost demonstrată de cercetările arheologice din anii '70-'80 ai secolului XX, când s-a stabilit că aşezările din secolele V-VII ating, în medie, 300-500 m în lungime şi 100-300 m în lăţime, având respectiv o suprafaţă de circa 3-15 ha. Astfel, aşezarea de la *Dănceni* are dimensiunile 600x300 m (18 ha) [Postică 1996a], aşezarea *Trebujeni-Scoc* 300x150 m (4,5 ha) [Тельнов 2002a: 165], iar *Raşkov II* şi *Raşkov III* 500x20 m (1 ha) [Русанова, Тимощук 1984]. Cercetările arheologice sistematice au mai demonstrat că în secolele V-VII în spaţiul pruto-nistrean existau şi aşezări de dimensiuni impresionante. De exemplu, aşezarea *Hansca-Limbari-Căprăria,* în perioada respectivă, atingea circa 1000 m în lungime şi 300 m în lăţime sau 30 ha. Aceeaşi aşezare mai avea şi un mic cătun (*Hansca-la Matcă*), aflat la circa 500 m spre sud-est [Postică 1994a].

În secolele VIII-XI, în spaţiul pruto-nistrean predomină aşezările de dimensiuni mijlocii, de la 300x200 m până la 600x300 m (6-18 ha), fiind prezente, în acelaşi timp, şi aşezări de dimensiuni mari de la 700x350 m până la 1500x400 m (24-50 ha) (*Hansca-Limbari-Căprăria* – 1000x300 m, *Logăneşti* – 1000x400 m [Чеботаренко, Тельнов 1983], *Moleşti-Râpa Adâncă* – 750x400 m [Тентюк 1990c; Tentiuc 1991; 1992], *Pohorniceni-Petruha* – 1000x400 m [Postică 1991], *Brăneşti-Valea Budăi* – 1000x500 m [Postică 1999e] şi foarte mari, de până la 100-120 ha (*Calfa* – 2000x600 m) [Чеботаренко 1973].

În secolele XII-XIII, în regiunea dintre Prut şi Nistru se observă o tendinţă de micşorare a dimensiunilor aşezărilor, acestea atingând, în medie, suprafaţa de 300x200 m (6 ha).

Datele prezentate demonstrează că habitatul sedentar din spaţiul pruto-nistrean era în perioada medievală timpurie destul de temeinic stabilit, urmând în secolele VII-XI o traiectorie ascendentă, de creştere a comunităţilor, de sporuri demografice şi economice. Pe de altă parte, micşorarea suprafeţei aşezărilor, la ultima etapă a evului mediu timpuriu, denotă o uşoară scădere demografică, precum şi una a potenţialului economic din ţinut.

3.1.7.3. Elemente structurale

Structura internă a aşezărilor rezidă în caracterul acestora şi se manifestă prin amplasarea în spaţiul lor a locuinţelor şi a construcţiilor gospodăreşti, a complexelor de producţie şi a necropolelor. La acest capitol, datele de care dispune ştiinţa contemporană sunt mai puţin numeroase, reflectând într-o măsură diferită etapele istorice din perioada medievală timpurie. Cu toate acestea, materialele acumulate sunt destul de reprezentative şi cercetările pot furniza rezultate cu un grad înalt de probabilitate şi obiectivitate.

Cercetarea structurii aşezărilor presupune, în primul rând, stabilirea elementelor constitutive ale acestora. În aceeaşi ordine de idei, la etapa actuală a investigaţiilor arheologice putem evidenţia următoarele elemente structurale specifice aşezărilor medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean:

- *spaţii pentru locuinţe* (*cuiburi* de locuinţe),
- *spaţii pentru depozite de provizii* (*cuiburi* de gropi de provizii),
- *spaţii pentru activităţi de producţie* (*cuiburi* de cuptoare pentru copt pâine, topirea metalului, arderea ceramicii etc.),
- *spaţii pentru activităţi comunitare* (locuri libere din centrul aşezării (vatra satului) sau din cadrul unor grupuri de locuinţe),
- *spaţii sacre* (necropole, morminte izolate etc.).

Elementele structurale ale aşezărilor alcătuiesc, în dependenţă de categoria, tipul, varianta, etapa istorică, legături foarte diverse, din care rezultă mai multe modele structurale ale aşezărilor medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean.

Structura seliştilor este cercetată pe orizontală şi verticală, în primul caz, în baza siturilor cu strat cultural dintr-o perioadă sau alta, iar în al doilea caz – în baza siturilor cu multe straturi culturale, care au funcţionat neîntrerupt pe parcursul câtorva secole sau chiar întregului ev mediu timpuriu.

3.1.7.4. Structura aşezărilor din secolele V-VII

În secolele V-VII, în spaţiul pruto-nistrean sunt documentate aşezări neîntărite de tipul seliştilor. În două cazuri, însă, la *Selişte şi Pohorniceni-Petruha* au fost identificate elemente de tip fortificat [Рафалович, Лапушнян 1974b; Corman 1998].

Aşezările din secolele V-VII erau alcătuite din spaţii locative bine delimitate, în jurul cărora existau terenuri libere, uneori destul de vaste. În anumite sectoare ale acestora au fost evidenţiate câte un *cuib* de gropi de provizii, cuptoare de producere şi morminte izolate.

Spaţii pentru locuinţe. În aşezările din secolele V-VII, locuinţele erau amplasate în unităţi teritoriale distincte – sub forma *cuiburi* sau complexe locative singulare. „Cuiburi" de locuinţe distincte au fost evidenţiate în aşezările de la *Kodyn* [Русанова, Тимощук 1984], *Raşkov* [Баран 1988], *Teremcy* [Баран 1983], *Luka Kavetčinska* [Вакуленко, Приходнюк 1984: 45, fig. 20], *Şepte Bani-Hucea* [Рафалович 1965], *Selişte* [Рафалович 1972: 122-143; Рафалович, Лапушнян 1974a], *Trebujeni-Scoc* [Тельнов 2002a], *Hansca* [Postică 1994a: 108-109, fig. 41-45] etc.

Cele mai reprezentative sunt materialele arheologice din aşezările *Hansca* şi *Raşkov*. La *Hansca* au fost descoperite 31 locuinţe din secolele V-VII [Postică 1994a:

108-109], repartizate în 13 unităţi teritoriale, pe o suprafaţă cu lungime de circa 1 000 m şi lăţime de 300 m. În cinci cazuri, unităţile respective erau alcătuite din câte o locuinţă, în şase cazuri – din câte două locuinţe, într-un caz – din patru locuinţe grupate în două microunităţi, iar în alt caz cuibul cuprindea 10 locuinţe [Postică 1994a: 9, 87].

În aşezarea *Raşkov III*, studiată complet de către V. Baran, au fost depistate 92 locuinţe din secolele V-VII, care alcătuiesc 14-17 *cuiburi*, acestea cuprinzând de la 2-3 până la 7-9 locuinţe [Баран 1988: 8, 30, 83-121, fig. 14]. Pentru 79 dintre aceste locuinţe este stabilită cronologia absolută: secolul V – 21 locuinţe; secolul VI – 23 locuinţe şi secolul VII – 35 locuinţe.

În aşezarea *Raşkov II*, aflată în continuarea aşezării *Raşkov III*, la o distanţă de circa 0,5 km au fost descoperite 14 locuinţe [Баран 1988: 83-86].

În aşezarea *Raşkov I* (*Livada*) au fost descoperite 15 locuinţe din secolul VII, repartizate în 6 unităţi teritoriale [Баран Я. 1997a; 1997b].

În aşezările *Kodyn I* şi *Kodyn II* au fost descoperite 17 şi respectiv 15 locuinţe din secolele V-VII, care alcătuiesc 3-4 *cuiburi*, în primul caz şi 2-3 *cuiburi* în cel de-al doilea caz [Русанова, Тимощук 1984a].

Numărul diferit de locuinţe din cadrul unităţilor locative ale aşezărilor menţionate indică o diversitate a formelor de organizare social-economică a comunităţilor săteşti din secolele V-VII care, în anumite cazuri, posibil, era determinată şi de prezenţa în cadrul unor aşezări a reprezentanţilor anumitor grupuri etnice aflate în migraţie, în special a slavilor vechi.

Spaţii pentru depozite de provizii. Alt element structural al aşezărilor din secolele V-VII îl reprezintă spaţiile cu gropi pentru provizii. Acestea din urmă erau amplasate la marginea aşezărilor sau în spaţiile dintre locuinţe. Spaţii cu gropi gospodăreşti au fost studiate în aşezările de la *Dănceni, Seliște* şi *Hansca*.

În aşezarea *Dănceni*, un spaţiu cu gropi de provizii era amplasat la marginea de est a sitului. Spaţiul ocupa o suprafaţă de 90x30 m şi era alcătuit din 93 gropi de provizii amplasate în câteva rânduri paralele, formând o unitate teritorială compactă, în cadrul căreia se deosebeau cel puţin 6-7 grupuri de gropi, fiecare dintre ele cuprinzând de la 10 până la 25 complexe [Дергачев, Ларина, Постикэ 1983: 130-133]. O situaţie similară a fost observată la *Seliște*, unde au fost depistate 82 gropi de provizii [Рафалович, Лапушнян 1974b: 138]. În aşezarea *Hansca*, au fost evidenţiate câteva spaţii cu gropi de provizii: un grup din cel puţin 60 gropi se găseau în partea de răsărit a aşezării, iar alt grup mai mic a fost descoperit la marginea de nord-vest a sitului [Postică 1992].

Trebuie de subliniat faptul că în această perioadă gropile de provizii erau amplasate şi în cadrul unor *cuiburi* de locuinţe (de la 1-2 până la 4-8 gropi) sau lângă unele locuinţe separate (câte 1-3 gropi). Acest lucru a fost documentat la *Hansca* [Рафалович 1968: 94-101], *Şepte Bani-Hucea* [Рафалович 1965: 125], *Raşkov III* [Баран 1988: 6-7, fig. 3], *Teremcy* [Baran: 1983a: 11-12, fig. 4], *Kodyn* [Русанова, Тимощук 1984a: 66-67] etc. În aşezarea *Hansca*, de exemplu, au fost depistate 53 gropi de provizii repartizate în cadrul diferitor *cuiburi*, lângă anumite locuinţe. Repartizarea gropilor de provizii în spaţii speciale din cadrul aşezărilor, în componenţa unor *cuiburi* de locuinţe sau lângă unele locuinţe izolate, prezintă încă o dovadă a diverselor forme de organizare social-economică a locuitorilor acestor aşezări.

Spaţii sacre. În aşezările din secolele V-VII, spre deosebire de perioadele ulterioare, lipsesc spaţiile destinate unor activităţi de producţie comunitară. Pe de altă parte, ştiinţa contemporană nu dispune de date suficiente privind spaţiile sacre ale acestor aşezări. În etapa actuală, în spaţiul pruto-nistrean, morminte din secolele V-VII au fost semnalate doar în 7 puncte. La *Hansca* [Рафалович 1972a: 217-218; Рафалович 1973: 140-150; Рикман 1969: 13-14; Тельнов 1980: 7], *Moleşti* [Тентюк 1990c; 1998], *Seliştе* [Рафалович 1972a: 215-216; Рафалович 1973: 141-143], *Raşkov III* [Баран 1988: 107] şi la *Corneşti-Hotin* [Приходнюк 1975: 109] complexele funerare erau amplasate în cadrul aşezărilor, în timp ce la *Dănceni* [Рафалович 1986: 24-27] şi *Čeponosy-Moghila* [Тимощук 1976a: 94-95, 167] mormintele se găseau în necropole speciale, situate în preajma aşezărilor. În primul caz, locul sacru se găsea la marginea aşezării, în apropierea imediată a locuinţelor (*Hansca, Seliştе, Moleşti*) sau chiar sub podeaua unor locuinţe (*Raşkov*), iar în cel de-al doilea caz locul sacru era amenajat la o anumită distanţă de aşezare, sub formă de necropolă plană (*Dănceni*) sau tumulară (*Čeponosy-Moghila*).

Spaţii pentru activităţi comunitare. În cadrul aşezărilor medievale timpurii, inclusiv al celor din secolele V-VII, în opinia lui B. A. Tymoščuk, existau spaţii libere destinate diverselor activităţi comunitare. Aceste spaţii, în opinia cercetătorului, se aflau în interiorul seliştilor, reprezentând un fel de „incintă" a aşezării, în cadrul căreia erau organizate activităţi de interes comunitar, erau amplasate construcţii de interes obştesc, alte complexe de interes general [Тимощук 1990: 17-20; 1985: 6-11]. Asemenea spaţii, în baza metodei de cartografiere a urmelor locuinţelor, au fost evidenţiate în regiunea Cernăuţi, în aşezările *Gruşevka II, Parkova I, Černovka VII, Veretennikovo* etc.

3.1.7.5. Structura aşezărilor din secolele VIII-IX

În secolele VIII-IX, pe lângă sporirea accentuată a numărului de aşezări, în spaţiul pruto-nistrean are loc şi un proces de diversificare a tipurilor de aşezări [Musteaţă 2005a]. În această perioadă sunt documentate practic toate categoriile şi tipurile de aşezări caracteristice pentru evul mediu timpuriu la est de Carpaţi: *aşezări fortificate* – cetăţi de refugiu, cetăţi–centre administrative şi de producţie, cetăţi sanctuare; *aşezări nefortificate* – aşezări cu caracter agricol şi parţial meşteşugăresc, aşezări – centre meşteşugăreşti; *aşezări cu elemente mixte* – aşezări agricole cu cetăţi de refugiu alăturate, aşezări meşteşugăreşti cu cetăţi de refugiu alăturate, cetăţi–centre administrative şi de producţie cu aşezări agricole alăturate şi cetăţi–reşedinţe voievodale cu posadă meşteşugărească.

Structura internă a aşezărilor este studiată neuniform. Cel mai bine este cercetată structura aşezărilor nefortificate cu caracter agricol şi, parţial, meşteşugăresc, în rest avem cunoştinţe relativ vagi. Cu toate acestea, datele de care dispunem ne permit să formulăm anumite concluzii referitor la diferite tipuri de aşezări din perioada dată.

Or, în aşezările din secolele VIII-IX sunt păstrate elemente structurale caracteristice epocii anterioare, care au suferit însă anumite modificări, fiind completate cu elemente structurale noi. Astfel, în perioada dată sunt documentate primele fântâni cu apă potabilă, ce reprezintă o inovaţie tehnică legată de creşterea nivelului de civilizaţie al populaţiei din teritoriul respectiv.

Spaţii pentru locuinţe. În această etapă, în aşezări este păstrat principiul repartizării locuinţelor în unităţi teritoriale bine delimitate – *cuiburi* şi *complexe singulare.* Mai mult ca atât, în aşezările care conţin vestigii culturale din secolele V-VII şi VIII-IX se observă o continuitate în cadrul aceloraşi *cuiburi* de locuinţe.

În acest sens cele mai utile informaţii sunt furnizate de aşezările *Hansca-Limbari-Căprăria* şi *Raşkov-Livada.* La *Hansca* sunt cunoscute 22 locuinţe datate cu secolul VIII şi 17 locuinţe datate cu secolul IX [Postică 1994a]. Complexele locative din secolul VIII sunt repartizate în 10 *cuiburi*, dintre care 8 reprezintă unităţi teritoriale mai vechi ce au funcţionat încă în perioada secolelor V-VII, iar 2 sunt unităţi teritoriale noi, apărute în spaţii nelocuite anterior. În secolul IX, dezvoltarea se produce în 8 *cuiburi* cu locuinţe ce au funcţionat în secolul VIII şi într-un *cuib* de locuinţe nou apărut, pe un teren nelocuit nici în secolele V-VII, nici în secolul VIII. În secolul VIII *cuiburile* de locuinţe, de regulă, erau compuse din câte 2 complexe de locuit (5 cazuri). În trei cazuri, unităţile teritoriale se compuneau din câte un singur complex de locuit, iar în câte un caz – din 3 şi, respectiv, din 5 locuinţe. În secolul IX, unităţile locative erau compuse dintr-un complex de locuit (5 cazuri), 2 complexe (2 cazuri), 3 complexe (1 caz) şi 6 complexe (1 caz). *Cuiburile* cu un număr mare de locuinţe (5 şi 6 complexe) reprezintă unităţi teritoriale nou create în cadrul acestei aşezări, primul – în secolul VIII şi cel de-al doilea – în secolul IX, fapt deosebit de relevant. În acest caz, se profilează o tendinţă foarte clară, potrivit căreia o unitate locativă cuprindea în condiţii obişnuite 1-3 locuinţe, în timp ce *cuiburile* nou-create erau alcătuite dintr-un număr relativ mare de complexe de locuit. Apariţia *cuiburilor* noi, cu un număr sporit de locuinţe, indică fie o redislocare a unor locuitori în cadrul aşezării, fie un adaos de populaţie venit din afara comunităţii.

În aşezarea *Raşkov-Livada* au fost descoperite în total 80 de locuinţe, inclusiv 65 datând din secolele VIII-IX [Баран Я. 1997a; 1997b]. Complexele locative din secolul VIII au apărut pe suprafeţele locuite anterior, în secolul VII. Or, în această aşezare sunt evidenţiate trei etape cronologice consecutive: secolul VII – 15 locuinţe, secolul VIII – 34 şi secolul IX – 31. Locuinţele din secolul VII formează 6 unităţi locative, acestea fiind alcătuite dintr-un complex (3 cazuri) sau 3, 4, 5 construcţii locative (câte un caz)[100]. În secolul VIII se observă o continuitate de locuire în unităţile teritoriale mai vechi, la care se adaugă două *cuiburi de locuinţe* noi, acestea fiind alcătuite din 2, 5, 6 sau 7 locuinţe (câte 1 caz) şi 3, 4 locuinţe (câte 2 cazuri)[101]. În secolul IX sunt documentate 10 *cuiburi de locuinţe*, inclusiv sunt dezvoltate toate unităţile teritoriale mai vechi, la care s-au adăugat două unităţi teritoriale noi, alcătuite dintr-o locuinţă (1 caz), din câte 2 locuinţe (3 cazuri) şi din 3, 4, 5 locuinţe (câte 2 cazuri)[102]. Analiza materialelor din

[100] Structura cuiburilor de locuinţe din secolul VII în aşezarea Raşcov-Livada este următoarea (prelucrare după I. V. Baran): nr. I – locuinţa nr. 6; nr. IIa – nr. 16; nr. IIb – nr. 22, 24, 25, 27; nr. IIc – nr. 33, 34, 36, 39, 40; nr. III – nr. 50; nr. IV – nr. 53, 56, 62.

[101] Structura cuiburilor de locuinţe din secolul VIII în aşezarea Raşcov-Livada este următoarea (prelucrare după I. V. Baran): nr. I – locuinţele nr. 2,3, 5, 8 10,12; nr. IIa – nr. 13, 14, 15, 18, 19, 20, 21; nr. IIb – nr. 26, 30, 31, 32; nr. IIc – nr. 35, 37, 44; nr. III – nr. 45, 47, 48; nr. IV – nr. 54, 55, 57, 59; nr. V – nr. 63, 64, 67, 69, 70; nr. VI – nr. 72, 75 .

[102] Structura cuiburilor de locuinţe din secolul IX în aşezarea Raşcov-Livada este următoarea: nr. I – locuinţele nr. 1, 4, 7, 9, 11; nr. IIa – nr. 17, 23; nr. IIb – nr. 28, 29; nr. IIc – nr. 41, 42, 38, 43; nr. III – nr. 46, 49; nr. IV – nr. 51, 52, 58, 60, 61; nr. V – nr. 65, 66, 68; nr. VI – 71, 73, 74; nr. VII – nr. 76, 77, 78, 79; nr. VIII – nr. 80 (prelucrare după I. V. Baran).

aşezarea *Raşkov-Livada* demonstrează că numărul de complexe locative din cadrul unui *cuib* varia de la una până la cinci locuinţe, asemenea situaţii fiind documentate în câte 4-5 cazuri. În câte un singur caz, aceste *cuiburi* cuprindeau 6-7 locuinţe. În comparaţie cu aşezarea de la *Hansca*, în situl de la *Raşkov* se constată o varietate mai mare în ceea ce priveşte numărul de locuinţe din cadrul unor unităţi locative, un număr mai mare al *cuiburilor* cu număr sporit de locuinţe şi un număr mai mic de locuinţe în *cuiburile* locative apărute pe locuri noi.

Un interes deosebit îl prezintă datele obţinute în aşezarea *Kodyn II*. Aici au fost descoperite 23 de locuinţe ce ţin de două etape succesive: prima jumătate-mijlocul secolului VIII (11 complexe) şi sfârşitul secolul VIII (12 complexe) [Русанова, Тимощук 1984a]. Aceste locuinţe sunt concentrate în două *cuiburi*, care au funcţionat şi în perioada anterioară (secolele V-VII), reprezentând, astfel, un puternic inel în lanţul continuităţii acestor unităţi teritoriale. În aşezarea *Kodyn I* au fost descoperite 8 locuinţe ce aparţin secolului VIII (4 unităţi) şi secolului IX (4 unităţi) [Русанова, Тимощук 1984a: 34-35, tab. 1], repartizate în câte două *cuiburi* de locuinţe ce au funcţionat şi în perioada anterioară (secolele V-VII).

În aşezarea *Hlinjeni-Cetăţuie* au fost descoperite 16 locuinţe medievale timpurii, dintre care 4 sunt datate cu secolul VIII, 6 – cu secolul IX şi 6 – cu secolul X [Гольцева, Кашуба 1995: 65-80, tab. V]. Locuinţele sunt amplasate în 6 unităţi teritoriale, inclusiv 4 din secolul VIII – câte o locuinţă şi trei din secolul IX – în două unităţi teritoriale câte o locuinţă şi în alta 4 locuinţe.

Amplasarea locuinţelor în *cuiburi* este documentată în aşezarea *Trebujeni-Scoc,* unde au fost descoperite 47 complexe locative din secolele VIII-IX, grupate în 10-12 unităţi teritoriale [Тельнов 2002a: 173].

Repartizarea locuinţelor din perioada medievală timpurie în *cuiburi* pentru regiunea Bucovinei de Nord a fost demonstrată de către B. A. Tymoščuk prin metoda cartografierii urmelor de locuinţe observate în aşezările acoperite de păduri [Тимощук 1990a: 95-111, fig. 35].

Spaţii pentru fântâni. În cadrul unor aşezări din secolele VIII-IX au fost descoperite fântâni, care asigurau comunităţile respective cu apă potabilă. Aceste construcţii se aflau în sectoare libere dintre locuinţe. O fântână construită din lemn în *tehnica „cununelor" de bârne orizontale* a fost identificată în cetatea de la *Alcedar* [Федоров, Чеботаренко 1974: 79], altă fântână, care a funcţionat până în secolul al XIV-lea, a fost descoperită în aşezarea de la *Hansca.*

Spaţii pentru păstrarea proviziilor. În aşezările din secolele VIII-IX, gropile pentru provizii, de regulă, sunt documentate arheologic în preajma locuinţelor, inclusiv în rânduri, cum era, de exemplu, în aşezările *Trebujeni-Scoc* [Тельнов 2002a: 173], *Hansca-Limbari-Căprăria, Hlinjeni-Cetăţuie* [Гольцева, Кашуба 1995: tabl. V] etc.

În acelaşi timp, sunt cunoscute gropi de provizii amenajate în locuri speciale. La *Hlinjeni* a fost descoperit, de asemenea, un grup izolat, alcătuit din 41 gropi de provizii din secolele VIII-X [Гольцева, Кашуба 1995: tabl. CI]. În preajma unei locuinţe sunt atestate, de obicei, 1-2 gropi de provizii, iar în unele cazuri până la 4-5 construcţii de acest tip. În aşezarea *Raşkov-Livada* au fost descoperite 113 gropi [Баран & 1979: 296], iar în aşezarea *Trebujeni-Scoc* – 142 complexe de acest tip [Тельнов 2002a: 218].

Spaţii de producţie. În aşezările cu caracter agricol, în secolele VIII-IX, se evidenţiază spaţii destinate diferitor activităţi de producţie. Asemenea sectoare sunt documentate în aşezările *Hansca-Limbari-Căprăria* [Gol'ţeva, Postică 1996], *Trebujeni-Scoc* [Тельнов 2002a: 173, 212, 215-216,], *Ćornivka* [Тимощук 1982: 130-131, 188].

În aşezarea de la *Hansca* au fost descoperite două grupuri alcătuite din câte 3 şi, respectiv, 4 cuptoare de lut, destinate producerii pâinii, dar în anumite cazuri şi unor operaţiuni metalurgice. Primul grup era amplasat la marginea de nord-vest a aşezării, iar cel de-al doilea – la marginea de sud. În afară de aceasta, au fost descoperite 5 cuptoare singulare, amplasate la marginea aşezării sau în preajma unor locuinţe. În aceeaşi aşezare au mai fost descoperite 5 complexe metalurgice de tip furnal, dintre care 2 reprezentau cuptoare singulare, iar altele 3 – complexe din câte două cuptoare, toate acestea fiind amplasate în spaţiile de la marginea aşezării.

În aşezarea *Trebujeni-Scoc* au fost descoperite 34 complexe pentru producerea pâinii, din componenţa cărora făceau parte 47 cuptoare din lut datate cu secolele VIII-X, amplasate în interiorul aşezării, în spaţiile libere dintre locuinţe. În acelaşi sit au fost descoperite 22 complexe metalurgice, majoritatea cărora se aflau în anumite locuri de la marginea aşezării, altele fiind amplasate în spaţiile libere dintre locuinţe, în interiorul localităţii.

În aşezarea *Ćornivka II* exista un spaţiu special în cadrul căruia era amplasat un grup din 17 cuptoare de lut destinate producerii pâinii.

Spaţii sacre. Referitor la spaţiile sacre din cadrul aşezărilor de tip selişte practic nu dispunem de informaţii. În spaţiul pruto-nistrean, pentru perioada indicată, amenajările sacre sunt atestate în 8 puncte: *Cobusca Veche* [Сергеев 1960], *Hansca* [Postică 1994a], *Revno* [Михайлина 1997: 70-73], *Ćornivka* [Михайлина 1997: 73-76], *Rjavincy* [Михайлина 1997: 76-78], *Gorbovo* [Михайлина 1997: 78], *Revno* [Михайлина 1997: 78-82] şi, posibil, *Molniţea II* [Тимощук 1976a: 159, nr. 124]. La *Cobusca Veche* locul sacru cu înmormântări se găsea la marginea aşezării, la *Hansca*, necropola plană cu morminte din secolele IX-XII se găsea la marginea de sud a aşezării, la *Revno* necropola plană din secolele IX-X, era amplasată în apropierea cetăţii, iar un sanctuar păgân era amplasat în cadrul unei selişti, la *Ćornivka*, necropola tumulară cu morminte din secolele IX-X se găsea în apropierea unei selişti, la *Rjavincy* şi *Gorbovo* era câte un complex sacru, care făcea parte din cadrul unor cetăţui-sanctuare.

Unele date privind structura aşezărilor nefortificate cu caracter de producere au fost obţinute în urma investigaţiilor de la *Rudi-Roşcana* [Бейлекчи, Тельнов, Власенко 1983; Бейлекчи 1986], unde s-a constatat că amenajările locative de acest tip se compuneau din locuinţe-ateliere ale meşteşugarilor, cuptoare metalurgice şi gropi destinate necesităţilor de producţie.

3.1.7.6. Structura aşezărilor din secolele X-XI

În secolele X-XI, în spaţiul pruto-nistrean s-au păstrat majoritatea tipurilor de aşezări existente în secolele VIII-IX, observându-se o dezvoltare intensă a acestora în vederea perfectării şi formării unor sisteme mai evoluate. S-a constatat o dezvoltare accentuată a aşezărilor – centre administrative şi de producţie, fortificate şi nefortificate. În

perioada secolelor X-XI, au dispărut unele centre fortificate, în locul lor creându-se aşezări fortificate mai complicate decât cele anterioare, atât din punctul de vedere al sistemului de apărare, cât şi din cel al funcţionalităţii: cetăţile – reşedinţe voievodale.

Spaţii pentru locuinţe. Aşezările din secolele X-XI păstrează elementele structurale de bază, cunoscute şi în perioada anterioară. Spaţiul destinat locuinţelor reprezintă elementul central al aşezărilor, fiind organizat în grupuri teritoriale – *cuiburi de locuinţe* şi *locuinţe singulare*. În aşezările cu vestigii culturale din secolele V-IX şi X-XI se observă o dezvoltare continuă în cadrul unor *cuiburi de locuinţe* concrete, fapt ce demonstrează perpetuarea etnoculturală a acestora.

Date preţioase privind amplasarea locuinţelor în cadrul aşezărilor din secolele X-XI au fost obţinute în cadrul siturilor de la *Revno* [Тимощук 1975a; 1990], *Lencăuţi* [Тимощук 1990], *Gorišni Širivcy* [Тимощук 1976; 1990], *Dobrinovcy* [Тимощук 1975a], *Rudi-Farfuria Turcească* [Федоров 1970; 1971; 1972; Федоров, Рошаль 1972], *Alcedar-Cetăţuie* [Кашуба, Тельнов, Щербакова 1997; Федоров 1964b: 83], *Echimăuţi* [Федоров 1952b; 1953a], *Hlinjeni-Cetăţuie* [Гольцева, Кашуба 1995: 65-80, tab. V], *Hansca-Limbari-Căprăria* [Postică 1994a], *Moleşti-Râpa Adâncă* [Tentiuc 1996], *Durleşti-Valea Babei* [Тентюк 1988: 78], *Pohorniceni-Petruha* [Хынку 1969a; Cavruc, Postică 1989; Postică 1991], *Trebujeni-Scoc* [Тельнов 2002a], *Etulia* [Чеботаренко 1974; Чеботаренко, Щербакова 1974; 1981; Йовков 1981], *Calfa* [Чеботаренко 1973], *Šabo* [Козлов 1984b; Смиленко, Козлов 1985; Смиленко, Козловский 1987b], *Bogatoje* [Смиленко, Козловский 1987b] etc.

Cele mai bune informaţii privitor la amplasarea locuinţelor în cadrul aşezărilor din spaţiul pruto-nistrean sunt furnizate de aşezarea *Hansca-Limbari-Căprăria*, unde sunt cunoscute 18 locuinţe datate cu secolele X-începutul secolului XI şi 25 locuinţe datate cu secolul XI-începutul secolului XII [Postică 1994a: 110-113]. Locuinţele din secolul X sunt repartizate în 8 *cuiburi*, dintre care 7 reprezintă unităţi teritoriale mai vechi, care au funcţionat încă în perioada secolelor V-IX sau VIII-IX, iar una reprezintă o unitate teritorială nouă, apărută pe un teren anterior nelocuit. În secolul XI, dezvoltarea se produce în 6 *cuiburi* cu locuinţe ce au funcţionat în secolul X şi în două *cuiburi* de locuinţe ce au funcţionat *pe parcursul secolelor V-IX*. În secolul X, unităţile teritoriale de locuinţe erau, de regulă, constituite din câte *2* complexe de locuit (3 cazuri), 3 complexe (3 cazuri), 1 complex (1 caz) şi 4 complexe (1 caz). În secolul IX, unităţile locative erau constituite din câte 2 complexe (4 cazuri), din 3 complexe (1 caz), dintr-un complex (1 caz), din 4 şi din 6 complexe (câte 1 caz). Apariţia, în secolul XI, a unor *cuiburi* cu un număr sporit de locuinţe indică o evoluţie demografică în cadrul unei aşezări concrete, precum, şi o creştere economică a acesteia.

În aşezarea *Hlinjeni-Cetăţuie* au fost descoperite 6 locuinţe din secolul X, amplasate în două unităţi teritoriale din care făceau parte şi complexe locative din perioada anterioară. Cele două *cuiburi* erau alcătuite din 2 şi, respectiv, 4 locuinţe datate cu secolul X [Гольцева, Кашуба 1995: 65-80, tab. V].

În aşezarea de la *Alcedar* au fost descoperite 20 de locuinţe din secolele X-XI, amplasate în *cuiburi* a câte 2-5 complexe [Федоров 1964b: 83].

Spaţii pentru păstrarea proviziilor. În secolele X-XI, gropile pentru provizii sunt, de regulă, amplasate în preajma locuinţelor. Dar au fost atestate şi cazuri când aceste construcţii erau concentrate în spaţiile dintre *cuiburile* de locuinţe sau la marginea aşezărilor.

Această situaţie a fost documentată la *Hlinjeni-Cetăţuie* [Гольцева, Кашуба 1995] şi *Hansca* [Postică, Cavruc 1991; Postică 1992].

Spaţii de producţie. În secolele X-XI, spaţiile de producţie se aflau în preajma locuinţelor, în zonele libere dintre locuinţe şi la marginea aşezărilor. Atelierele meşteşugăreşti (olărie, metalurgie, fierărie), cuptoarele de lut pentru copt pâine au fost, de cele mai multe ori, descoperite în preajma unor locuinţe sau în zonele libere dintre acestea.

În aşezarea *Hansca-Limbari-Căprăria* sunt cunoscute, cel puţin 9 complexe de producţie din secolele X-XI, inclusiv 3 cuptoare metalurgice şi 6 cuptoare pentru copt pâine, toate fiind, de regulă, amplasate în mod individual, în diferite sectoare din cadrul aşezării [Gol'ţeva, Postică 1996].

Un număr impresionant de cuptoare metalurgice (câteva zeci) au fost descoperite în aşezarea de la *Alcedar*, unde construcţiile respective erau amplasate în grupuri a câte 1-3 complexe, în zonele dintre locuinţe [Федоров, Чеботаренко 1974].

În cadrul seliştii din preajma cetăţii *Revno Ib-Gorodiščce* din secolul X au fost descoperite 3 ateliere meşteşugăreşti şi 3 cuptoare pentru copt pâine [Тимощук 1990: 173].

Spaţii sacre. Până azi s-au păstrat 15 situri cu diverse amenajări sacre datând din secolele X-XI: *Revno* [Михайлина 1997: 70-73], *Čornivka* [Михайлина 1997: 73-76] *Rjavincy* [Михайлина 1997: 76-78], *Gorbovo* [Михайлина 1997: 78], *Costeşti-Stânca* [Хынку, Титов 1974: 72-75], *Echimăuţi* [Федоров 1952b; 1953a], *Alcedar* [Федоров 1964b], *Lucaşeuca* [Хынку 1969a: 12, 17-18], *Brăneşti* [Федоров, Чеботаренко, Великанова 1984], *Orheiul Vechi* [Postică, Hâncu, Munteanu 1998: 46], *Hansca* [Хынку 1970a; 1973a; Чеботаренко, Тельнов 1983: 91, 96-97, fig. 2,2; Постикэ 1985b: 167; Gol'ţeva, Postică 1996], *Moleşti* [Tentiuc 1996], *Calfa* [Чеботаренко 1973], *Bogatoje* [Смиленко, Козловский 2000: 26-27], *Giurgiuleşti* [Postică, Hâncu, Tentiuc 1999].

Au fost descoperite morminte umane izolate, amplasate în diverse locuri, la marginea sitului sau în apropiere de marginea lui (*Hansca*), în gropi săpate între locuinţe (*Hansca, Moleşti, Lucaşeuca, Giurgiuleşti)*, sub podeaua unor locuinţe (*Hansca*), în gropile unor locuinţe părăsite (*Lucaşeuca, Moleşti*), sub val de cetate (*Echimăuţi*).

Un element structural de bază al aşezărilor din perioada analizată îl reprezentau necropolele plane, care ocupau spaţii de la marginea localităţii (*Hansca, Moleşti, Brăneşti, Calfa*) sau din apropierea imediată a acesteia (cetatea *Revno, Costeşti-Stânca*). În alte cazuri, necropola (tumulară) era amplasată într-un loc special, la o anumită depărtare de aşezare (*Alcedar, Čornivka*).

3.1.7.7. Structura aşezărilor din secolele XII-XIII

În secolele XII-XIII, în condiţiile micşorării numărului de aşezări şi al restrângerii ariei de locuire, în spaţiul pruto-nistrean au existat două tipuri de aşezări: aşezări nefortificate cu caracter agricol şi cetăţi reşedinţe de tip feudal. Aşezări de primul tip au fost atestate în toate regiunile, cu excepţia zonei de stepă, unde viaţa sedentară, practic, s-a stins pentru o vreme. Cetăţile erau răspândite doar în zona Bucovinei de Nord, dar şi acolo în mai puţine cazuri comparativ cu perioada precedentă.

Spaţii pentru locuinţe. Cetăţile feudale aveau o structură internă adecvată, conformată la cerinţele personale ale feudalului şi familiei sale. Aşezările nefortificate din secolele XII-

XIII au evoluat în baza structurilor rurale mai vechi, păstrând mai multe elemente şi principii din perioada precedentă. În aceste aşezări s-a păstrat vechiul principiu de repartizare a locuinţelor în unităţi teritoriale distincte. În aşezările cu straturi culturale din secolele V-XI/X-XI şi XII-XIII s-a produs o evoluţie continuă în cadrul unor *cuiburi de locuinţe*, fapt ce demonstrează o dată în plus continuitatea etnoculturală în cadrul siturilor din spaţiul pruto-nistrean.

Date referitor la amplasarea locuinţelor în cadrul aşezărilor din secolele XI-XIII au fost obţinute la *Hansca* [Postică 1994], *Moleşti-Râpa Adâncă* [Тентюк 1990c; 1991; 1992], *Rudi-Farfuria Ţurcească* [Федоров 1972; Федоров, Рошаль 1973].

În aşezarea *Hansca* sunt cunoscute 14 locuinţe datate cu secolul XII şi alte 14 locuinţe datate cu secolul XIII. Locuinţele din secolul XII sunt repartizate în 8 unităţi teritoriale: 7 reprezintă structuri mai vechi, care au funcţionat încă în perioada secolelor V-XI sau X-XI, iar una – o unitate teritorială nouă, creată pe un teren nelocuit după secolul VIII. În secolul XIII, dezvoltarea se produce în 5 unităţi locative care au funcţionat în secolul XII şi în 2 *cuiburi de locuinţe* părăsite, în secolul VIII şi respectiv X. În secolul XII, unităţile teritoriale de locuinţe erau compuse, de regulă, din câte un complex de locuit (4 cazuri), din câte 2 complexe (3 cazuri) şi din 4 complexe repartizate în două microunităţi (1 caz).

În aşezarea de la *Moleşti* au fost descoperite 14 locuinţe din secolele XI-XIII, repartizate în 5 unităţi teritoriale compuse dintr-o locuinţă (1 caz), 2 locuinţe (2 cazuri), 4 locuinţe şi 6 locuinţe (câte un caz).

Spaţii pentru păstrarea proviziilor. Pentru perioada la care ne referim gropile de provizii erau, de regulă, amplasate în preajma locuinţelor.

Spaţii de producţie. În cadrul unei aşezării datate cu secolele XII-XIII de la *Orheiul Vechi* a fost descoperit un complex metalurgic alcătuit dintr-un atelier şi câteva cuptoare de producere a fierului [Постикэ 1992a].

Spaţii sacre. Referitor la spaţiile sacre din cadrul aşezărilor datate cu secolele XII-XIII există date destul de reprezentative: a fost atestată o necropolă plană în preajma aşezării *Hansca (Limbari)* [Хынку 1970a], o necropolă la *Mateuţi-Şcoala Nouă* [Хынку 1969-b], un şir de morminte umane, în apropierea unor complexel locative sau gospodăreşti, în aşezările *Hansca-Limbari-Căprăria* [Чеботаренко 1982], *Moleşti-Râpa Adâncă* [Тентюк 1990c; Tentiuc 1991; 1992], *Orheiul Vechi* [Постикэ 1992a]. Mai mult decât atât, în cadrul unor situri concrete sunt identificate mai multe spaţii sacre. De exemplu, la *Moleşti* au fost descoperite 4 spaţii cu morminte din secolele XI-XIII: într-o locuinţă – 1 mormânt, în alta – 2 morminte, în preajma unui grup de locuinţe – 4 morminte, iar în alt loc un mormânt dublu.

Analiza topografiei şi structurii aşezărilor medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean denotă un şir de particularităţi deosebit de importante care vizează amplasarea şi procesul de evoluţie a acestora pe parcursul unei perioade de circa 900 ani.

În primul rând, se remarcă faptul perpetuării aşezărilor medievale timpurii în zone istorico-geografice clar delimitate şi în condiţii topografice bine profilate, cu amplasament *„de vale", „de deal", „de deal-vale-deal" şi „fluvial"*, reprezentând unităţi, menite să determine pentru secole înainte caracterul original al peisajului cultural-istoric din spaţiul pruto-nistrean, definit în timp, la fel ca şi în alte regiuni româneşti, drept *„plai"* sau *„gură de rai"*.

Pe de altă parte, din punct de vedere structural, aceste aşezări formau sisteme unitare, alcătuite din elemente relativ omogene şi stabile (*spaţii pentru locuinţe, spaţii pentru depozite de provizii, spaţii pentru activităţi de producţie, spaţii pentru activităţi comunitare şi spaţii sacre*) care s-au perpetuat pe parcursul evului mediu timpuriu. Deşi au suferit anumite modificări, nu şi-au pierdut profilul lor definitoriu.

3.1.8. AŞEZĂRI FORTIFICATE

Aşezările fortificate atestate în regiunea Nistrului au fost caracteristice pentru secolele VIII-XIII. În *Повесть Временных Лет*, aceste aşezări fortificate din secolele IX-X sunt nominalizate cu termenul «**градъ**» [ПСРЛ-1: col. 5, 6, 8-10 etc.], iar în lucrarea Geografului din Bavaria – cu termenul „**civitates**". În ambele cazuri termenii au semnificaţia de întăritură [Schafarik 1837: 550-551, 996-997; Łowmiański 1986]. În ceea ce ţine de localizarea în regiunea nistreană a tiverţilor şi ulicilor, autorul Cronicii, specifica: «**и сѹть гради и^{х} и до сего дн҃е**» [ПСРЛ-1: col. 13], adică multiplele cetăţi ale acestor populaţii existau în zona respectivă până la începutul secolului XII, de când datează această sursă scrisă.

La etapa actuală, în spaţiul pruto-nistrean sunt cunoscute 31 cetăţi din secolele VIII-IX (29%), 55 cetăţi din secolele X-XI (51%) şi 21 cetăţi din secolele XII-XIII (20%).

Începând cu secolele VIII-IX, aşezările fortificate au căpătat o largă răspândire în partea de nord a spaţiului pruto-nistrean. În regiunea Cernăuţi sunt cunoscute 31 cetăţi din secolele VIII-IX; 30 cetăţi – din secolele X-XI, inclusiv 26 cu strat din perioada anterioară, şi 18 cetăţi din secolele XII-XIII [Тимощук 1982; 1990].

Tot în partea de nord a spaţiului pruto-nistrean, dar mai la sud de regiunea bucovineană, sunt atestate 3 cetăţi datate cu secolele X-XIII (*Pererâta-Zamca, Rudi-Farfuria Turcească, Tătărăuca Nouă-Germanarii*) şi 1 cetate datată cu secolele XII-XIII (*Mereşeuca*) [Hâncu 1993; Власенко 1983].

În spaţiul dintre râurile Răut şi Nistru sunt atestate 16 cetăţi datate cu secolele X-XI (*Alcedar, Echimăuţi, Curătura, Hlinjeni-Lacuri, Hlingeni-Şanţ, Olişcani, Ţareuca-Cetate, Ţareuca-Dangheti, Ţahnîuţi, Sămăşcani, Jabca, Rezina-Stohnaia, Cogîlniceni, Horodişte, Mateuţi, Popăuţi*) [Федоров, Чеботаренко 1974: 74-100; Hâncu 1993].

În partea centrală a spaţiului pruto-nistrean sunt atestate 5 cetăţi datate cu secolele IX/X-XI (*Răciula, Stejăreni-Cârlani, Lucaşeuca, Măşcăuţi-Poiana Ciucului, Calfa*) [Федоров, Чеботаренко 1974: 74-100; Hâncu 1993; Власенко 1990].

În partea de sud a spaţiului pruto-nistrean n-au fost identificate aşezări fortificate din perioada medievală timpurie. Prezenţa acestora în ţinutul respectiv nu poate însă fi pusă la îndoială, căci le menţionează şi unii autori bizantini [Const. Porfirogen. 1970: 667 (37)].

Cetăţile reprezentau construcţii cu întărituri din pământ şi lemn, amplasate, de regulă, pe locuri fortificate natural: *promontorii, culmi de deal, terase priporoase, platouri, pante* etc. Aveau, de obicei, în preajmă o selişte alăturată şi altele câteva la o anumită depărtare. În unele cazuri, sunt documentate cetăţi singulare sau *cuiburi* de aşezări cu câte două cetăţi.

Din punct de vedere funcţional, în secolele VIII-IX se deosebesc *cetăţi de refugiu, centre administrative-economice* şi *cetăţi-sanctuare*. Începând cu secolele X-XI, apar *cetăţile* –

reşedinţe voievodale, iar cu secolele XII-XIII, de rând cu acestea, se întâlnesc şi *cetăţile de supraveghere* şi *cetăţile „castele feudale"*.

3.1.8.1. Cetăţi de refugiu

Cetăţile de refugiu reprezentau aşezări fortificate din preajma unor selişti. Erau amplasate pe înălţimi greu accesibile şi aveau ca scop protejarea populaţiei din selişti în caz de pericol militar.

Aceste complexe erau prevăzute cu valuri din pământ, dotate cu palisade din lemn şi şanţuri de apărare. Deoarece nu erau locuite cotidian, cetăţile de refugiu au un strat cultural nesemnificativ. Ele erau utilizate doar în cazuri speciale, de obicei pe timp de război. După cum demonstrează datele arheologice, aceste fortificaţii mai aveau şi alte funcţii în afară de cele de apărare. Astfel, în mai multe cetăţi de acest tip, în preajma valurilor de apărare au fost descoperite construcţii de suprafaţă de tip alungit, calificate de către cercetători drept *„case lungi"* [Тимощук 1990: 34-37]. Dimensiunile acestor *„case"* atingeau până la 100 m lungime, având o suprafaţă de până la 500 m. p. *„Casele lungi"*, după cum atestă literatura de specialitate, reprezentau încăperi destinate unor întruniri cu caracter comunitar: adunări ale războinicilor, ospăţe, ritualuri diverse, iniţieri şi păstrării unor bunuri comunitare etc. [Русанова 2002]. Documentele scrise menţionează prezenţa unor asemenea *„case"*, în perioada medievală timpurie la slavii de vest [Szymanski 1967: 231-237]. În afară de *„casele lungi"*, în cadrul unor cetăţi de refugiu erau amenajate şi necropole (*Revno*).

În regiunea Cernăuţi au fost identificate 14 cetăţi de refugiu datate cu secolele VIII-X (*Bila, Voloka, Verhnie Stanovcy, Goroševcy, Korostuvata, Lomačincy, Mahala, Novaja Jučka, Raşkov, Revno, Sneačev, Cernăuţi, Červona Dibrova, Široka Poljana*) [Тимощук 1990: 32]. În secolele VIII-IX, cetăţile de refugiu constituiau 43% din numărul total al aşezărilor fortificate de epocă, iar în secolele X-XI numărul lor scade până la 20%.

3.1.8.2. Cetăţi–centre administrativ-economice

Cetăţile–centre administrativ-economice reprezentau aşezări fortificate cu populaţie permanentă, în cadrul cărora era organizat traiul cotidian al locuitorilor, diverse activităţi economice, inclusiv de producere şi de administrare a comunităţii. În cadrul acestor aşezări sunt identificate locuinţe de tip adâncit sau de suprafaţă, ateliere meşteşugăreşti, gropi de provizii etc. Şi cetăţilor de acest tip le sunt caracteristice *„casele lungi"*, care serveau interesului comunitar. În cetatea *Dobrinovcy* au fost descoperite 5 *„case lungi"* [Русанова, Тимощук 1981: 45]. Locuinţele şi alte construcţii erau amplasate pe perimetrul interior al valului de apărare, centrul aşezării rămânând liber pentru activităţile comunitare: adunări, negoţ etc. Cetăţile–centre administrativ-economice aveau dimensiunile de 150x80 m (*Gorišni Širivcy-Toloca*), 160x100 m (*Dobrinovcy*). Spre deosebire de cetăţile de refugiu, centrele administrativ-economice aveau un sistem de apărare mai complex, compus din câteva valuri de apărare. În preajma acestor cetăţi se aflau selişti de dimensiuni mari. Cetăţi similare sunt cunoscute în regiunea limitrofă din România (*Fundul Herţii, Dersca, Tudora*) [Teodor 1978b-c; 2001f].

În regiunea Cernăuţi au fost identificate 14 cetăţi–centre administrativ-economice din secolele VIII-X (*Balamutivka, Dobrinovcy, Gorišni Širivcy, Grozincy, Karapciv, Kobaki, Revno*

II). Aceste cetăți, în secolele VIII-IX, constituiau 45% din numărul total al așezărilor fortificate de epocă, iar în secolele X-XI – 40% [Тимощук 1990: 40-44].

3.1.8.3. Cetăți–sanctuare

Din perioada secolelor VIII-X datează și o serie de cetăți-sanctuare: 7 situri din regiunea Cernăuți, constituind circa 22% din numărul total al cetăților de epocă (*Babin, Gorbovo, Kulešivka, Nagoreane, Rohitny, Rjavincy, Rudniky*) [Тимощук 1990: 45-55; Русанова, Тимощук 1993].

Aceste cetăți aveau dimensiuni modeste și nu erau locuite. Elementul de bază al sanctuarului era idolul din partea centrală a complexului, urmat de alți idoli de rang mai mic, amplasați pe o suprafață circulară pregătită special, în preajma cărora erau amenajate diverse altare, vetre de foc și șanțuri pentru efectuarea ritualurilor. Toate acestea erau protejate, la exterior, de unul sau câteva valuri de pământ cu șanțuri adiacente.

Un element indispensabil al cetăților-sanctuare erau „*casele lungi*" amenajate pentru scopuri religioase. Asemenea construcții au fost descoperite la *Gorodnițk* și *Krutilovo* de pe râul Zbruci. În preajma cetăților-sanctuare, de obicei, sunt atestate și câteva selișți [Тимощук 1990: 50-51].

3.1.8.4. Cetăți–centre voievodale

Cetățile–centre voievodale sunt atestate începând cu secolul X. Aceste așezări reprezentau centre militar-politice cu impact regional. În regiunea Cernăuți sunt cunoscute 4 cetăți voievodale din perioada secolelor X-XI (*Revno, Gorišni Širivcy, Lomačincy, Perebykovcy*), adică constituiau 13% din numărul total al cetăților de epocă. În regiunea Nistrului Mijlociu sunt atestate cetăți voievodale din secolele X-XI la *Rudi-Farfuria Turcească*, în spațiul Răut-Nistru – la *Echimăuți* și *Alcedar*. Cetăți voievodale din secolele XII-XIII au fost descoperite la *Lenkivcy, Lomačincy, Perebykivcy, Gorišni Širivcy, Galicya-Neporotovo și Rudi-Farfuria Turcească* [Тимощук 1982; Федоров 1972].

Cetățile–centre voievodale reprezentau construcții inginerești mai avansate în comparație cu alte tipuri de fortificații. Astfel, valurile acestora aveau, la talpă, încăperi patrulaterale construite din bârne de lemn, care serveau scopuri militare și gospodărești. Incinta cetăților era amenajată după un anumit plan. Pe perimetrul valului se găsea un rând de construcții locative și gospodărești, destinate militarilor. Locuințele familiei voievodale și alte construcții oficiale se aflau în anumite sectoare ale incintei cetății, inclusiv în partea ei centrală. Aceste construcții erau amenajate din bârne de lemn, fiind, de regulă, compartimentate în două etaje. În cetățile voievodale, la fel ca și în alte tipuri de cetăți, se întâlnesc și „*case lungi*", destinate anumitor activități obștești. O casă de acest tip, cu dimensiunile 30,0x4,5 m, se afla în partea centrală a cetății de la *Echimăuți* [Федоров 1953a]. Suprafața incintei acestor cetăți constituia 300x100 m (*Revno*), 86x60 m (*Echimăuți*), 80x70 m (*Alcedar*), 70x60 m (*Rudi*).

În jurul cetăților centre voievodale se aflau *posadele* – așezări nefortificate de dimensiuni mari, de până la 1 000x300 m (*Echimăuți*), care reprezentau importante centre comerciale și meșteșugărești – prototipuri ale orașelor medievale.

3.1.8.5. Cetăţi de supraveghere

Cetăţile de supraveghere sunt caracteristice secolelor XII-XIII. Erau amenajate la o anumită distanţă de cetăţile voievodale, de regulă pe hotarul politic, în scopul preveniri atacurilor militare neaşteptate. Cetăţi de supraveghere sunt cunoscute la *Uşiţa, Bakota, Galicya-Neporotovo (Kucelmin), Molodji, Spaska etc.* Acestea reprezentau construcţii cu caracter strict militar, interiorul cărora era amenajat conform necesităţilor garnizoanei [Тимощук 1982].

3.1.8.6. Cetăţi–„castele feudale"

Cetăţile–„castele feudale" au apărut în spaţiul pruto-nistrean în secolele XII-XIII. Castelele reprezentau realităţi generate de relaţiile feudale. Asemenea complexe au fost identificate în regiunea Cernăuţi – la *Darabani, Vasileu, Nedobojevcy, Černovka* etc. [Тимощук 1982]. Un castel feudal, în perioada secolelor XI-XIII a existat, posibil, în defileul de pe Prut de la *Pererâta-Zamca* [Hâncu 1993: 15-16].

3.1.9. SISTEMATIZAREA TERITORIALĂ A AŞEZĂRILOR

Cartografierea siturilor medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean denotă existenţa în ţinut a unor structuri teritoriale bine delimitate (Harta nr. 1-3; Tabelul nr. 5).

Pe parcursul secolelor V-XIII, în spaţiul pruto-nistrean se profilează două tipuri de structuri teritoriale: *1) structuri teritoriale de nivel local*, reprezentate de *aşezări singulare* sau *cuiburi de aşezări* şi *2) structuri teritoriale de nivel regional,* care cuprind *grupuri de aşezări,* formate din *aşezări singulare* şi *cuiburi de aşezări.*

Aşezările singulare sunt reprezentate prin situri arheologice izolate, aflate la o distanţă de cel puţin 7-10 km unul de altul.

Cuiburile de aşezări, de obicei, sunt alcătuite din 2-3 aşezări din regiuni bine delimitate geografic, cu o rază de 1,0-3,0 km, mai rar – din 4-6 aşezări şi foarte rar – din 7-10 aşezări. Aceste unităţi teritoriale includ aşezări din spaţii uniforme din punct geografic, care puteau fi traversate relativ uşor. Gruparea aşezărilor în *cuiburi* este realizată, de regulă, după principiul *„de vale"* sau *„vale-deal-vale".*

Grupurile de aşezări cuprind până la 50 unităţi teritoriale de nivel local, amplasate în regiuni bine delimitate din punct de vedere geografic, cu o rază de 30-50 km, în bazinele unor râuri sau râuleţe, în cadrul anumitor structuri de relief specific, în spaţii de codru etc. Analiza cartografică a aşezărilor din secolele V-XIII denotă repartizarea acestora în *14 grupuri teritoriale* care, având un număr variabil de unităţi, se disting foarte clar la fiecare etapă a evului mediu timpuriu. *Grupurile de aşezări*, în linii generale, corespund regiunilor istorice de codru din nordul şi centrul spaţiului pruto-nistrean, iar la anumite etape istorice – şi unor regiuni de stepă din partea de sud.

Privite de la nord spre sud, cele 14 *grupuri de aşezări* sunt definite după cum urmează: I. *Bucovina de Nord* (Prutul Superior), II. *Hotin* (Nistrul Superior); III. *Briceni-Edineţ* (Prutul de Mijloc); IV. *Ocniţa-Soroca* (Nistrul de Mijloc); V. *Rezina-Şoldăneşti* (Nistrul de Mijloc); VI. *Răutul de Mijloc*; VII. *Călăraşi-Nisporeni* (Podişul Central Moldovenesc); VIII. *Orhei* (Răutul Inferior); IX. *Corjova-Gura Bâcului* (Nistrul Inferior); X. *Lăpuşna-Hânceşti* (bazinul Botna-Cogâlnic);

XI. *Cahul-Cantemir* (Prutul Inferior); XII. *Dunărea de Jos*; XIII. *Nistrul Inferior* (bazinul Nistrului Inferior) şi XIV. *Bugeac* (Hărţile nr. 2; 3; Tabelele nr. 1; 5; Diagrama nr. 54).

Majoritatea absolută a *grupurilor* reprezintă unităţi omogene care pot fi urmărite la toate etapele evului mediu timpuriu. Cu excepţia *grupurilor de aşezări* din regiunea de stepă, unde, la anumite etape, localităţile sedentare au lipsit, în cadrul *grupurilor* din regiunile de codru se observă o continuitate perfectă pe tot parcursul evului mediu timpuriu.

Amplasarea aşezărilor în *cuiburi* şi *grupuri regionale* se conturează în secolele V-VII, devine foarte pronunţată în secolele VIII-XI şi scade din intensitate în secolele XII-XIII (Tabelul nr. 13).

3.1.9.1. Grupul aşezărilor din secolele V-VII

Analiza repartizării teritoriale a siturilor din secolele V-VII denotă foarte explicit concentrarea acestora în *grupuri regionale* (Hărţile nr. 4; 5, Tabelul nr. 14).

Aşezările din perioada nominalizată formează 10 *grupuri*, care corespund unor regiuni silvice istorice din nordul şi din centrul spaţiului pruto-nistrean (*Bucovina de Nord, Hotin, Briceni-Edineţ, Ocniţa-Soroca, Rezina-Şoldăneşti, Răutul de Mijloc, Călăraşi-Nisporeni, Orhei, Corjova-Gura Bâcului, Lăpuşna-Hânceşti*). Patru *grupuri de aşezări* (*Cahul-Cantemir, Dunărea de Jos, Nistrul Inferior* şi *Bugeac*), atestate la următoarea etapă istorică în zona de sud a spaţiului, nu sunt cunoscute în secolele V-VII.

Cele mai numeroase şi, totodată, cele mai compacte *grupuri de aşezări*, în secolele V-VII, sunt amplasate în regiunile *Hotin* – 87 aşezări (37,6%), *Bucovina de Nord* – 66 (28,6%) şi *Lăpuşna-Hânceşti* – 23 (10,0%). *Grupuri* mai mici sunt atestate în regiunile: *Orhei* – 14 aşezări (6,1%), *Briceni-Edineţ* – 12 (5,2%), *Ocniţa-Soroca, Rezina-Şoldăneşti* – câte 9 situri (câte 3,9%), *Călăraşi-Nisporeni* – 4 (1,7%), *Răutul de Mijloc* şi *Corjova-Gura Bâcului* – câte 3 aşezări (câte 1,3%). O excepţie o constituie regiunea *Dunărea de Jos*, unde este atestată o singură aşezare din secolele V-VII (în preajma *Valului lui Traian de Jos*, la *Cervonoarmeiskoje*) (Hărţile nr. 17, 21, 25, 29; Diagrama nr. 55).

În cadrul *grupurilor de aşezări* din secolele V-VII este atestată o îmbinare organică a aşezărilor amplasate singular şi a celor distribuite în *cuiburi* (Diagramele nr. 59). Raportul dintre aşezările amplasate singular şi cele amplasate în *cuiburi* denotă o prevalenţă a celor din urmă, dar cu o pondere destul de însemnată a celor dintâi, proporţia dintre ele fiind de 37,7% la 62,3% (Tabelul nr. 14).

Din numărul total de 231 situri din secolele V-VII, 144 formează 55 *cuiburi* alcătuite din câte 2-10 aşezări (Diagrama nr. 60), iar 87 reprezintă aşezări solitare (Tabelul nr. 14, 15). Aşezările singulare sunt caracteristice pentru *grupurile Răutul de Mijloc, Călăraşi-Nisporeni, Corjova-Gura Bâcului* – în proporţie de 100% şi *Rezina-Şoldăneşti* – 66,7%, ceva mai puţin pentru *Bucovina de Nord* – 43,9% şi *Briceni-Edineţ* – 41,7% (Tabelul nr. 14).

Cuiburile de aşezări, în majoritatea cazurilor, sunt alcătuite din câte 2 situri (54,6%), mai rar din 3 (32,7%), relativ rar din 4 (10,9%) şi, ca excepţie, din 6 situri (1,8%). În acest context *cuiburile* de proporţii, alcătuite din 4-6 situri, sunt repartizate relativ uniform în spaţiul pruto-nistrean. Cel mai numeros *cuib* de aşezări, format din 6 unităţi, este identificat în partea centrală a ţinutului pruto-nistrean, în regiunea *Dănceni-Suruceni* (Harta nr. 25; Tabelul nr. 15).

În majoritatea absolută a *grupurilor* din secolele V-VII (60,0%), cota aşezărilor amplasate în *cuiburi* este mai mare de 50%, inclusiv în 3 cazuri (*Bucovina de Nord, Briceni-Edineţ şi Ocniţa-Soroca*) este de 56,1-66,7%, iar în alte 3 (*Hotin, Orhei* şi *Lăpuşna-Hânceşti*) – de 72,4-78,6%. O cotă relativ mică a aşezărilor amplasate în grup – de 33,7% – este atestată în *regiunea Rezina-Şoldăneşti*, iar din alte 3 *regiuni* (*Răutul de Mijloc, Călăraşi-Nisporeni* şi *Corjova-Gura Bâcului*) aşezările amplasate în *cuiburi* lipsesc (Tabelul nr. 14).

3.1.9.2. Grupul aşezărilor din secolele VIII-IX

În secolele VIII-IX, numărul de aşezări a crescut brusc (cu 148,0%), atingând cifra de 572 de unităţi (Harta nr. 6; 7; Tabelul nr. 16). În acest context, vechile *cuiburi* şi *grupuri de aşezări*, din spaţiul pruto-nistrean sunt păstrate şi dezvoltate în continuare. Pe de altă parte, în regiuni nelocuite anterior, au fost întemeiate unităţi teritoriale noi, inclusiv *aşezări singulare*, *cuiburi* şi, respectiv, *grupuri de aşezări*. Au apărut numeroasele *grupuri de aşezări de la Dunărea de Jos* şi *Nistrul Inferior*. În acelaşi timp, se conturează *grupul de aşezări Cahul-Cantemir* şi foarte vag *grupul Bugeac*.

Cele mai numeroase *grupuri de aşezări* din secolele VIII-IX sunt: *Bucovina de Nord* – 192 unităţi (33,6%), *Hotin* – 95 (16,6%), *Dunărea de Jos* – 92 (16,1%) şi *Lăpuşna-Hânceşti* – 46 (8,0%) (Hărţile nr. 18, 22, 26, 30; Tabelul nr. 16; Diagrama nr. 56).

În comparaţie cu perioada precedentă, în secolele VIII-IX scade până la 25,5% numărul aşezărilor amplasate singular şi sporeşte numărul aşezărilor amplasate în *cuiburi* – 74,5% (Diagramele nr. 59). Din numărul total de 572 aşezări din perioada respectivă, 426 formează 131 *cuiburi*, alcătuite, de regulă, din câte 2-10 unităţi (Diagrama nr. 60), iar 146 reprezintă *aşezări singulare*, caracteristice pentru *grupurile* mai puţin reprezentative: *Călăraşi-Nisporeni* – în proporţie de 100,0%, *Cahul-Cantemir* – 75,0%, *Nistrul Inferior* – 71, 4% şi *Briceni-Edineţ* – 55,6%.

În secolele VIII-IX, la fel ca şi în perioada precedentă, *cuiburile de aşezări* din cadrul *grupurilor regionale*, în număr de 131, sunt alcătuite în majoritatea cazurilor din câte 2 (43,5%), 3 (25,2%) şi din 4 (15,3%) situri, mai rar din 5, 6 situri (4,6% şi 6,9%), iar ca excepţie, din 7, 9 şi 10 situri (respectiv 2,3%, 1,5%, 0,8%). Cele mai numeroase *cuiburi de aşezări* formate din 5-10 unităţi sunt identificate în *Bucovina de Nord* – 9 cazuri, *Dunărea de Jos* – 5, *Hotin* – 4, *Briceni-Edineţ, Ocniţa-Soroca* şi *Corjova-Gura Bâcului* – câte un caz (Tabelul nr. 17).

Amplasamentul în *cuiburi* al aşezărilor din perioada secolelor VIII-IX este caracteristic *grupurilor*: *Hotin* – 85,3%, *Bucovina de Nord* – 84,9%, *Orhei* – în proporţie de 84,9%, *Ocniţa-Soroca* – 72,0%, *Lăpuşna-Hânceşti* – 71,7% şi *Dunărea de Jos* – 76,1% (Tabelul nr. 16).

În majoritatea absolută a *grupurilor* din secolele VIII-IX (64,0%), cota aşezărilor amplasate în *cuiburi* este mai mare de 50%, inclusiv în 3 cazuri (*Rezina-Şoldăneşti, Răutul de Mijloc, Corjova-Gura Bâcului*) este de 52,2-66,7%, iar în alte 5 (*Bucovina de Nord, Hotin, Ocniţa-Soroca, Orhei, Lăpuşna-Hânceşti* şi *Dunărea de Jos*) – de 71,7-89,0%. O cotă relativ mică a aşezărilor amplasate în grup – de 25,0-44,0%, este atestată în *grupurile Briceni-Edineţ, Cahul-Cantemir* şi *Nistrul Inferior*, iar în *grupurile Călăraşi-Nisporeni* şi *Bugeac* nu sunt identificate aşezări amplasate în *cuiburi* (Tabelul nr. 16).

În secolele VIII-IX, în regiunile *Bucovina de Nord* şi *Hotin*, de rând cu aşezările tradiţionale neîntărite, capătă o largă răspândire cetăţile din pământ şi lemn, cu funcţii militare, administrative sau religioase (*Revno, Bila, Mahala, Gorišni Širivcy, Korostuvata, Grozincy*). Cetăţile erau amplasate în cadrul *cuiburilor de aşezări*. De regulă, unui *cuib de aşezări* neîntărite îi revenea o cetăţuie. În acelaşi timp, sunt semnalate şi cazuri în care în cadrul unui *cuib* sunt prezente câte două cetăţi (*Revno, Cervono Dibrovo, Korostovata, Dobrinovcy, Rohotin, Mamornicea*) [Тимощук 1990]. Spre sfârşitul acestei perioade, aşezări fortificate apar şi în alte regiuni ale spaţiului pruto-nistrean, de exemplu, la *Răciula* [Власенко 1990] şi *Calfa* [Чеботаренко 1973], *în zona de centru*.

În regiunea *Bucovinei de Nord* se evidenţiază 46 *cuiburi de aşezări* din secolele VIII-X, iar în regiunea *Hotinului* – 25. Fiecare dintre unităţile nominalizate dispunea de un centru administrativ, amenajat în cadrul unei cetăţi sau al unei aşezări nefortificate, dar dezvoltate economic. În cadrul fiecărui *cuib de aşezări*, de regulă, sunt atestate câte 1-2 cetăţi şi 2-4 selişti, dar sunt destul de frecvente şi *cuiburi* care cuprind 5-8 selişti. Un *cuib de aşezări* ocupă, în mediu, o suprafaţă de circa 30-40 km.p., în unele cazuri ajungând până la 60-70 km.p. Cele mai numeroase *cuiburi de aşezări* sunt atestate în regiunea *Bucovinei de Nord* la *Revno, Gorišni Širivcy, Čornivka, Dobrinovcy, Mahala,* iar în regiunea *Hotinului* la *Raşkov, Perebâkovcy, Goroševcy, Şiroka Poljana, Prigorodok, Kulišivka etc.* [Тимощук 1990].

La *Revno*, de exemplu, în secolele VIII-X, a existat un *cuib de aşezări* constituit din 2 cetăţi şi 7 selişti, amplasate pe promontoriile afluenţilor râului Prut. În secolul IX, cetatea *Revno-Gorodiščе* (600x400 m) reprezenta o fortăreaţă de refugiu, iar cetatea *Revno-Carina* (450x450 m) era centru economico-administrativ. În secolul X, prima cetate devine reşedinţa cneazului (300x160 m), iar cea de-a doua este transformată într-o suburbie fortificată [Тимощук 1982: 38-55, 183-184; 1990: 172-173].

În acelaşi context este de remarcat faptul că, în afara *Bucovinei de Nord* şi a regiunii *Hotin*, în cadrul *grupurilor de aşezări* din secolele VIII-IX, lipsesc fortificaţiile, acestea fiind alcătuite exclusiv din selişti. Această particularitate denotă gradul mai avansat de dezvoltare social-politică şi militară a populaţiei din *zona de nord* a spaţiului pruto-nistrean în comparaţie cu *zonele de centru* şi *de sud*.

3.1.9.3. Grupul aşezărilor din secolele X-XI

În secolele X-XI se constată o micşorare uşoară (cu 9,0%) a numărului general de aşezări. Cu toate acestea, se păstrează structura teritorială alcătuită din 14 *grupuri de aşezări* formată la etapa anterioară (Harta nr. 8; 9; Tabelele nr. 18, 19).

În secolele X-XI, *grupurile de aşezări* cunoscute în perioada precedentă au o continuitate perfectă, păstrându-şi toate caracteristicile de bază. Cele mai numeroase *grupuri de aşezări* în secolele X-XI sunt: *Bucovina de Nord* – 176 unităţi (33,5%), *Dunărea de Jos* – 92 (17,4%), *Hotin* – 66 (12,5%), ceva mai modeste sunt cele din *regiunile Rezina-Şoldăneşti* – 43 (8,1%), *Lăpuşna-Hânceşti* – 36 (6,8) şi *Orhei* – 25 (4,7%) (Diagrama nr. 57). În comparaţie cu perioada precedentă se constată păstrarea la acelaşi nivel a numărului de aşezări din preajma *Dunării de Jos*, o uşoară scădere a numărului de aşezări din regiunea *Bucovinei de Nord, Hotin şi Lăpuşna-Hânceşti*, dar şi o creştere însemnată a numărului de aşezări din *regiunile Rezina-Şoldăneşti* şi *Orhei*.

În secolele X-XI, coraportul dintre numărul aşezărilor amplasate singular şi cel al aşezărilor amplasate în *cuiburi* se menţine practic la nivelul secolelor VIII-IX, respectiv – 24,3% şi 75,7% (Diagramele nr. 59). Din numărul total de 526 aşezări din secolele X-XI, 400 situri formează 117 *cuiburi* din câte 2-10 unităţi (Diagrama nr. 60), iar 128 reprezintă aşezări solitare, caracteristice pentru *grupurile Nistrul Inferior* – în proporţie de 64,3%, *Călăraşi-Nisporeni* – 58,3% şi *Briceni-Edineţ* – 53,8% (Tabelul nr. 18).

Cuiburile de aşezări, în secolele X-XI, la fel ca şi în perioada precedentă sunt alcătuite, în majoritatea cazurilor, din câte 2 (41,0%) sau 3 aşezări (26,5%), mai rar din 4 (12,0%), relativ rar din 5, 6, 7 (6,8%, 5,1%, 3,4%) şi foarte rar din 8, 9 (câte 1,7%) sau 10 unităţi (0,9%). Cele mai numeroase *cuiburi de aşezări*, formate din 5-10 unităţi reprezintă, în majoritatea absolută a cazurilor, o continuare a celor din perioada anterioară (Tabelul nr. 19).

Amplasamentul în *cuiburi al aşezărilor* din perioada secolelor X-XI este caracteristic pentru *Bucovina de Nord* – în proporţie de 87,5%, *Orhei* – 84,0%, *Hotin* – 81,8%, *Dunărea de Jos* – 76,1%, *Rezina-Şoldăneşti* – 72,1%, *Lăpuşna-Hânceşti* – 69,4% şi *Ocniţa-Soroca* – 63,2% etc. (Tabelul nr. 18).

În majoritatea absolută a *grupurilor teritoriale* din secolele X-XI (64,0%), cota aşezărilor amplasate în *cuiburi* este mai mare de 50%, inclusiv în 4 cazuri (*Ocniţa-Soroca, Corjova-Gura Bâcului, Cahul-Cantemir, Dunărea de Jos*) este de 62,5-69,4%, iar în alte 5 (*Bucovina de Nord, Hotin, Rezina-Şoldăneşti, Orhei, Lăpuşna-Hânceşti*) – de 71,1-87,6%. O cotă relativ mică a aşezărilor amplasate în cuiburi – de 28,0- 44,0% – este atestată în *grupurile Briceni-Edineţ, Răutul de Mijloc, Călăraşi-Nisporeni* şi *Nistrul Inferior*, iar în *grupul Bugeac* n-au fost identificate aşezări amplasate în *cuiburi* (Hărţile nr. 19, 23, 27, 31).

Spre deosebire de perioada precedentă, în secolele X-XI se observă o evoluţie accelerată a unităţilor teritoriale din regiunea dintre Răut şi Nistru (grupul *Rezina-Şoldăneşti*), în cadrul cărora apar *cuiburi* alcătuite din câteva selişti înzestrate cu centre fortificate de tipul horodiştilor (*Alcedar, Echimăuţi, Curătura, Hlinjeni-Lacuri, Hlingeni-Şanţ, Olişcani, Ţareuca-Cetate, Ţareuca-Dangheti, Ţahnăuţi, Sămăşcani, Jabca, Rezina-Stohnaia, Cogîlniceni, Horodişte, Mateuţi, Popăuţi*) [Hâncu 1993]. În acelaşi timp se constituie unităţi teritoriale de tip nou, apărute prin contopirea unor selişti apropiate cu aşezările fortificate, formând aşa-zisele *cetăţi cu posadă (=cu suburbii)*, devenite prototipuri ale oraşelor medievale timpurii [Федоров 1974; Бырня 1999]. În secolele X-XI, în partea de nord a spaţiului pruto-nistrean, inclusiv în regiunea *Ocniţa-Soroca* (*Rudi-Farfuria Turcesacă, Tatărăuca Nouă-Germanarii*) şi *Briceni-Edineţ* (*Pererâta-Zamca*) sunt documentate, de asemenea, *cuiburi de aşezări* cu centre fortificate. În aceeaşi perioadă, în regiunea *Bucovina de Nord* şi la *Hotin*, *cuiburile de aşezări* cu centre fortificate apărute în perioada precedentă se dezvoltă în continuare. Astfel, din 31 de cetăţi apărute în secolele VIII-IX, până în secolele X-XI au continuat să funcţioneze 26 fortificaţii, la care s-au mai adăugat patru cetăţui noi [Тимощук 1990].

Ţinând cont de faptul că cel puţin o parte dintre cetăţile din secolele X-XI reprezintă reşedinţe ale unor conducători locali („*cneji*"), se poate afirma că *grupurile de aşezări* cu centre fortificate din perioada respectivă reprezintă structuri teritoriale locale aflate în curs de feudalizare.

3.1.9.4. Grupul aşezărilor din secolele XII-XIII

În perioada secolelor XII-XIII, în spaţiul pruto-nistrean se produce o scădere substanţială a numărului de aşezări (cu 40,0%). Cu toate acestea, majoritatea *grupurilor de aşezări* cunoscute la etapele precedente se păstrează în continuare. În acelaşi timp au dispărut trei *grupuri de aşezări* din *zona de sud* a spaţiului pruto-nistrean (*Dunărea de Jos, Nistrul Inferior* şi *Bugeac*), iar alte două *grupuri* (*Răutul de Mijloc* şi *Corjova-Gura Bâcului*) sunt reprezentate doar prin câteva unităţi (Harta nr. 10; 11; Tabelele nr. 20; 21; Diagrama nr. 58).

În rest, *grupurile teritoriale* cunoscute din perioada precedentă durează până în secolele XII-XIII, deşi numărul general de aşezări, în fiecare caz aparte, este în scădere. Cele mai numeroase *grupuri de aşezări* sunt în continuare cele din *regiunile Bucovina de Nord, Hotin, Rezina-Şoldăneşti, Lăpuşna-Hânceşti* şi *Orhei.*

În secolele XII-XIII, coraportul dintre numărul aşezărilor amplasate singular şi cel al aşezărilor amplasate în *cuiburi* se schimbă, fiind majorată cota celor dintâi şi micşorată cota celor din urmă, constituind 33,9% şi respectiv 66,1% (Diagrama nr. 59). Din numărul total de 316 aşezări datate cu secolele XII-XIII, 209 formează 81 *cuiburi* a câte 2-6 unităţi (Diagrama nr. 60), iar 107 reprezintă aşezări solitare, caracteristice pentru *grupurile Călăraşi-Nisporeni* – 66,7%, *Briceni-Edineţ* şi *Lăpuşna-Hânceşti* – câte 50%, dar şi pentru *grupurile* cu aşezări puţin numeroase (*Răutul de Mijloc, Corjova-Gura Bâcului* şi *Cahul-Cantemir*) (Tabelele nr. 20; 21).

La fel ca în secolele precedente, *cuiburile de aşezări* din cadrul *grupurilor regionale*, datate cu secolele XII-XIII, sunt în majoritatea cazurilor alcătuite din câte 2 (60,5%) sau 3 aşezări (25,9%), foarte rar – din 4 (8,6%) şi, ca excepţie, din 5 şi 6 unităţi (câte 2,5%). În comparaţie cu perioada precedentă, în secolele XII-XIII, nu au fost atestate *cuiburi de aşezări* de proporţii, iar o bună parte dintre acestea sunt amplasate pe alte locuri decât vetrele datate în secolele X-XI (Tabelul nr. 21).

În principiu, amplasarea în *cuiburi* a aşezărilor datând din perioada secolelor XII-XIII este caracteristică aceloraşi *grupuri teritoriale* ca şi în perioada precedentă: *Orhei,* în proporţie de 82,6%, *Hotin* – 74,7%, *Rezina-Şoldăneşti* – 72,1%, *Bucovina de Nord* – 68,7%, *Ocniţa-Soroca* – 61,1%.

În majoritatea absolută a *grupurilor* din secolele XII-XIII (70,0%), cota aşezărilor amplasate în *cuiburi* este între 50,0-68,7%, inclusiv în 4 cazuri (*Bucovina de Nord, Briceni-Edineţ, Ocniţa-Soroca, Lăpuşna-Hânceşti*), iar în altele 3 (*Hotin, Rezina-Şoldăneşti, Orhei*) – de 72,1-82,6%. O cotă relativ mică a aşezărilor amplasate în grup (33,3%), este atestată în *grupul Călăraşi-Nisporeni,* iar în *grupurile Răutul de Mijloc, Corjova-Gura Bâcului şi Cahul-Cantemir* nu au fost identificate aşezări amplasate în *cuiburi* (Hărţile nr. 20, 24, 28, 32).

În secolele XII-XIII se constată o micşorare substanţială (cu circa 40%) a *cuiburilor de aşezări* cu centre fortificate. Din perioada respectivă datează 20 cetăţi, inclusiv 18 – în *regiunile Bucovina de Nord* şi *Hotin* şi 2 – în *regiunea Ocniţa-Soroca*, în restul teritoriului dintre Nistru şi Prut, inclusiv în regiunea *Rezina-Şoldăneşti*, ele lipsind completamente.

3.1.9.5. Evoluţia cronologică a grupurilor de aşezări (secolele V-XIII)

Analiza evoluţiei cronologice a *grupurilor de aşezări* din spaţiul pruto-nistrean denotă o dezvoltare ascendentă a lor în răstimpul cuprins între secolele V-VII şi secolele VIII-IX, X-XI şi o descreştere numerică în secolele XII-XIII (Tabelele nr. 12; 13).

Pe parcursul evului mediu timpuriu, cele mai numeroase erau *grupurile de aşezări* din *Bucovina de Nord* (28,6-33,6%) şi din regiunea *Hotinului* (12,6-37,7%), urmând *grupul Dunărea de Jos*, cu situri ce datează preponderent din perioada secolelor IX-XI (0,4-17,4%); *Lăpuşna-Hânceşti* (6,7-10,0%), *Rezina-Şoldăneşti* (3,9-13,7%) şi *Orhei* (3,2-7,3%). O proporţie mai mică o au *grupurile de aşezări* din regiunea *Ocniţa-Soroca* (3,6-5,7%) şi *Briceni-Edineţ* (2,5-5,2%). Relativ slab sunt prezentate *grupurile de aşezări* din regiunea *Corjova-Gura Bâcului* (0,9-2,5%), *Călăraşi-Nisporeni* (1,1-2,3%), *Nistrul Inferior* (0,0-2,7%), *Răutul de Mijloc* (0,6-2,1%), *Cahul-Cantemir* (0,9-1,5%) şi *Bugeac* (0,3-0,4%) (Tabelul nr. 5).

Datele existente permit să conchidem că, în perioada secolelor V-XIII, *zona de nord* a spaţiului pruto-nistrean a fost cea mai populată, cota aşezărilor de aici variind, în funcţie de perioada istorică, între 52,0% şi 75,3% (Tabelul nr. 4).

Destul de bine prezentate sunt şi aşezările din *zona de centru* a spaţiului pruto-nistrean. Cota lor variază, în funcţie de perioadă istorică, între 20,4% şi 31,3% (Tabelul nr. 4).

Aşezările din *zona de sud* sunt ceva mai slab reprezentate numeric, cota acestora variind între 0,4% şi 22,1% (Tabelul nr. 4).

Datele prezentate concordă perfect cu situaţia militar-politică din perioada migraţiilor, când regiunile deschise, în special regiunea de stepă din partea de sud, erau afectate de nomazii războinici mult mai intens decât teritoriile din regiunile păduroase din partea centrală şi de nord a spaţiului pruto-nistrean. Această conjunctură a şi determinat concentrarea aşezărilor populaţiei autohtone în zonele de *centru* şi de *nord*.

3.1.10. LOCUINŢELE

La etapa actuală sunt studiate circa 1 000 de locuinţe medievale timpurii din aşezările spaţiului pruto-nistrean. Aceste construcţii, în funcţie de tradiţia istorică, specificul amplasării şi construcţia pereţilor, sunt clasificate în 2 categorii de bază, care cuprind 5 tipuri şi 7 variante:

1. Locuinţe de tradiţie sedentară

1.1. ***Locuinţe adâncite***

1.1.1. cu pereţi din nuiele împletite pe un schelet de furci de lemn amplasate vertical

1.1.2. cu pereţi din cunune de bârne orizontale, *de tip „srub"*[103]

1.2. ***Locuinţe de suprafaţă***

1.2.1. cu pereţi din nuiele împletite pe un schelet de furci de lemn amplasate vertical

1.2.2. cu pereţi din cunune de bârne orizontale, *de tip „srub"*

1.2.3. cu pereţi din piatră

1.3. ***Locuinţe de suprafaţă cu compartiment adâncit***

1.3.1. cu pereţi din nuiele împletite pe un schelet de furci de lemn amplasate vertical

1.3.2. cu pereţi din cunune de bârne orizontale, *de tip „srub"*

[103] Din limba rusă: «сруб» =construcţie cu pereţi din cunune de bârne orizontale.

2. Locuinţe de tradiţie nomadă (de tipul „iurtei")

2.1. *Locuinţe adâncite cu pereţi din nuiele*

2.2. *Locuinţe de suprafaţă cu pereţi din nuiele.*

Spaţiului pruto-nistrean din perioada medievală timpurie îi sunt caracteristice locuinţele de tradiţie sedentară şi, într-o măsură foarte mică (de circa 1,0%), locuinţele de tradiţie nomadă, prezente în unităţi singulare doar în anumite aşezări din secolele X-XIII (*Hansca, Moleşti, Bogatoje*). Faptul demonstrează că, pentru aşezările din secolele V-XIII, tradiţiile autohtone sedentare constituiau un suport cultural foarte puternic, motiv pentru care reprezentanţii nomazilor se infiltrau în acest habitat foarte greu şi relativ rar, mai degrabă ca excepţie.

În linii mari, pentru perioada medievală timpurie era caracteristică locuinţa adâncită (în proporţie de circa 80,0%), mai rar locuinţa de suprafaţă cu compartiment adâncit şi relativ rar locuinţa de suprafaţă propriu-zisă, ultimele două tipuri fiind întâlnite mai frecvent în secolele X-XIII.

Locuinţele adâncite, calificate de către arheologi de obicei drept *semihordee* şi *bordee* [Neamţu 1987; Tentiuc 1996: 26-30; Pleşca 2001], sunt alcătuite dintr-o groapă patrulaterală, uneori trapezoidală, mai rar ovală cu dimensiunile între 2,80x2,80 m şi 5,0x5,0 m înzestrată, de obicei, cu o vatră sau cu un cuptor, uneori îmbinând în interior chiar câte 2-4 instalaţii de foc. Acest tip de locuinţe, cunoscut foarte bine în antichitate, s-a statornicit în teritoriu începând cu secolul V şi a predominat pe întreg parcursul perioadei medievale timpurii.

Locuinţele de suprafaţă sunt semnalate foarte rar în secolele V-IX, mai ales cu titlu de excepţie, iar în secolele X-XIII ele sunt atestate mai frecvent, în special, în cetăţile din regiunea Bucovinei de Nord. Locuinţele de suprafaţă sunt semnalate relativ rar, în virtutea faptului că vestigiile acestor construcţii, aflate mai aproape de suprafaţa actuală a solului au fost, în multe cazuri, deteriorate în timpul efectuării lucrărilor agricole şi, de multe ori, practic sunt nesesizabile. De regulă, sunt descoperite vestigiile instalaţiilor de foc ale acestor locuinţe, sub formă de cuptoare sau vetre izolate şi foarte rar sunt semnalate urme ale pereţilor, sub forma unor dărâmături din lemn şi pământ ars.

Locuinţele de suprafaţă cu compartiment adâncit erau constituite dintr-un spaţiu situat la vechiul nivel de călcare a solului, având un compartiment săpat în pământ. Partea adâncită reprezenta o groapă patrulaterală sau ovală, în interiorul căreia era amenajată instalaţia de foc sau gura acestui complex – în cazul când aceasta, sub forma unui cuptor cotlonit, se afla în afara gropii, sub compartimentul terestru al locuinţei. Compartimentul de suprafaţă al locuinţei era alăturat părţii adâncite, pe o porţiune de 4,0-10,0 m.p. Dat fiind faptul că în timpul săpăturilor arheologice este evidenţiat clar doar compartimentul adâncit, iar cel terestru nu este, de regulă, sesizat, locuinţele de suprafaţă de acest tip sunt clasificate de către arheologi, în baza gropilor cercetate, ca făcând parte din grupul locuinţelor adâncite. În aceste situaţii locuinţele de suprafaţă cu compartimente adâncite pot fi evidenţiate doar atunci când sunt descoperite instalaţii de foc în afara gropilor de locuit sau atunci când instalaţia de foc din groapa de locuit este plasată nemijlocit lângă pereţi (uneori aceştia poartă chiar urme de arsură). În asemenea cazuri, pereţii de lemn ai locuinţei trebuiau, inevitabil, plasaţi în afara gropii de locuit, la nivelul suprafeţei solului şi chiar la o anumită distanţă de marginea gropii

pentru a nu provoca distrugerea ei. În regiunea Bucovinei de Nord, printre locuinţele de suprafaţă din secolele X-XIII, se evidenţiază *complexe de suprafaţă cu subsol* destinat păstrării produselor alimentare, un element caracteristic şi *cetăţilor – centre administrative* şi *centre voievodale.*

În perioada evului mediu timpuriu, în spaţiul pruto-nistrean predomină, din punct de vedere constructiv, în proporţie de circa 60% locuinţa cu peretele din nuiele împletite pe un schelet de furci din lemn, înfipte în podea sau sprijinite pe tălpici de lemn. Acest tip de construcţie reprezenta, pentru teritoriul dat o tehnică tradiţională de construcţie, cu o istorie milenară. O pondere însemnată revenea şi locuinţelor cu pereţii construiţi din „cunune" de bârne orizontale. Această tehnică reprezenta la începutul perioadei medievale timpurii, mai curând, o inovaţie, pe care populaţia autohtonă, o preluase posibil, de la slavii vechi.

Analiza diferitelor tipuri de locuinţe denotă, pe lângă varietatea constructivă, o diversitate morfologică şi structurală a acestora. Astfel, sunt documentate locuinţe cu forma foarte diversă ale planului: patrulateral, trapezoidal, oval etc. În rând cu locuinţele ordinare, prezente cu o singură instalaţie de foc, sunt, deseori, semnalate locuinţe cu o structură interioară mai complexă, dotate cu mai multe instalaţii de foc. În calitate de combustibil, în perioada medievală timpurie, era în mod obişnuit folosit lemnul, tizicul, păioasele, stuful, iar în anumite cazuri şi oasele de animale (*Bogatoje*) [Смиленко, Козловский 1987b: 120]. Focul era obţinut din cremene, cu ajutorul amnarului din fier, utilizate în perioada secolelor X-XIII în toate aşezările din zonă.

În perioada secolelor V-IX, locuinţele din spaţiul pruto-nistrean nu aveau lacăte. Din secolul X, *în aşezările dintre Răut şi Nistru, din Bucovina de Nord şi regiunea Hotin*, sunt atestate lacăte şi chei din fier pentru încuierea locuinţelor şi a depozitelor, la *Rudi* [Федоров 1972: 150], *Lencăuţi* [Тимощук 1959: 263, fig. 2; 1982: 31, fig. 16, 11, 15-17, 20], *Čornivka* [Тимощук 1982: 108, fig. 58, 3, 13].

3.1.10.1. Locuinţe din secolele V-VII

Sunt cunoscute circa 300 de locuinţe din perioada secolelor V-VII [Postică 1996b], dintre care circa 250 au fost depistate în *regiunea Cernăuţi,* iar aproximativ 100 – în aşezările din nordul şi centrul spaţiului pruto-nistrean. Cele mai multe locuinţe din această perioadă au fost descoperite în aşezările *Raşkov III* – 92 [Баран 1988: 8], *Raşkov II* – 14 [Баран 1988: 8], *Kodyn II* – 15 [Русанова, Тимощук 1984a: 53-62], *Kodyn I* – 17 [Русанова, Тимощук 1984a: 46-53], *Goreča* – 30 [Русанова, Тимощук 1984a: 10], *Luka-Kavetčinska* – 27 [Вакуленко, Приходнюк 1984: 44-45], *Teremcy* – 17 [Баран 1983a: 15], *Hansca* – 31 [Postică 1994a], *Selişte* – 15 [Рафалович, Лапушнян 1974a: 130-134], *Trebujeni-Scoc* – 10 [Тельнов 2002a: 237-239, tab. 9], *Pohorniceni-Petruha* – 2 [Postică 1991], *Moleşti-Râpa Adâncă* – 2 [Тентюк 1990c] etc.

Locuinţele din secolele V-VII sunt, în principiu, de tip adâncit şi doar relativ rar – de suprafaţă, cu compartiment adâncit. Planul gropilor locuinţelor are, de regulă, o formă patrulaterală bine conturată. Perioadei îi sunt caracteristice gropile cu dimensiuni medii, de 3,50-3,90 m lungime şi 3,0-3,30 m lăţime. Suprafaţa locuinţelor adâncite era cuprinsă, de obicei, între 11,0-14,0 m.p. Mai rar se întâlnesc locuinţe de dimensiuni *mici* (9-10,0 m.p.), *mari* (15,0-17,0 m.p.) sau *foarte mari* (18,0-25,0 m.p.) şi, ca excepţie, de dimensiuni *foarte mici* (6,0-8,0 m. p.) [Баран 1988: 41-45, fig. 17-21].

Adâncimea gropii locuințelor variază, de regulă, între 0,30-1,10 m sub vechiul nivel de călcare a solului. Podeaua este orizontală, din lut steril, bătătorit. Majoritatea locuințelor adâncite şi a celor de suprafaţă cu compartiment adâncit aveau pereţii din nuiele împletite pe schelet de furci din lemn, înfipte în podea sau sprijinite pe tălpici de lemn. Acest fapt este confirmat de existența gropilor de pari păstrate în podea pe perimetrul locuințelor sau de lipsa acestora. O bună parte din locuinţele adâncite aveau pereţii construiţi din *„cunune" de bârne orizontale*, situație documentată prin descoperirea de bârne carbonizate suprapuse lângă pereţii gropilor de locuit.

Sistemul de încălzire a locuințelor era format, în majoritatea cazurilor, din cuptoare de piatră, mai rar – din vetre deschise şi, ca excepţie, din cuptoare cotlonite în lut steril. În secolele V-VII, în regiunea *Bucovinei de Nord*, în aproape fiecare locuință se întâlnesc cuptoare de piatră. În *zona de centru* sunt semnalate şi alte instalaţii de foc, dar predomină cuptoarele de piatră. La *Hansca,* de exemplu, cuptoarele de piatră se întâlnesc în circa 80,0% din locuinţele din perioada secolelor V-VII. Cuptoarele de piatră erau plasate în unul dintre colțurile gropii locuinței. Ele aveau o formă patrulaterală, cu dimensiunile medii cuprinse între 0,80 m şi 1,20 m şi cu înălțimea de 0,40-0,60 m. Pereţii erau construiţi fără mortar, din pietre de dimensiuni mari şi mijlocii, deasupra cărora erau aranjate câteva pietre plate, acoperite cu pietre mai mici. Vatra patrulaterală a cuptoarelor era, de regulă, din pământ; uneori, era acoperită cu o lipitură de lut ars. În anumite cazuri, cuptoarele din piatră erau fără boltă, iar în altele reprezentau vetre simple, acoperite cu pietre. Vatra simplă şi cuptorul cotlonit în lut se întâlnesc relativ rar în locuinţele din secolele V-VII. Vatra era amenajată direct pe podea. Ea consta dintr-o lipitură de lut ars, iar cuptorul era săpat sub formă de cotlon, în plan orizontal, în unul dintre pereţii locuinței. Vetre deschise au fost depistate în unele locuinţe de la *Hansca* [Рафалович 1968: 94-96], *Kodyn* [Русанова, Тимощук 1984a: 38], *Luka Kavetčinska* [Вакуленко, Приходнюк 1984: 59] etc., iar cuptoare de lut – în aşezarea *Luka Kavetčinska* [Вакуленко, Приходнюк 1984: 49, fig. 24, 1; 53, fig. 8,1; 59] şi *Pohorniceni-Petruha* [Cavruc, Postică 1989; Postică 1991].

Instalaţiile de foc descoperite în ultimii ani în timpul investigaţiilor arheologice în locuinţele acestei perioade au infirmat opinia arheologilor slavişti, care considerau cuptorul de piatră un fenomen cultural pur slav, iar prezenţa lui în aşezările din spaţiul carpato-nistrean un indice al infiltrării migratorilor slavi în spaţiul respectiv. Astfel, cercetările arheologice efectuate de către V. D. Baran, I. P. Rusanova, B. A. Tymoščuk etc. au demonstrat că în calitatea sa de sistem de încălzire cuptorul de piatră îşi are originea în vetrele pietruite, caracteristice aşezărilor de tipul *Sântana de Mureş-Černjachov* din spaţiul pruto-nistrean [Баран 1988: 77]. Acest lucru a fost demonstrat convingător în baza investigaţiilor de la *Teremcy, Luka Kavetčinska , Raşkov* etc., unde au fost depistate cuptoare de piatră datate cu sfârşitul secolului IV–începutul secolului V [Баран 1983a]. Vetre de piatră şi cuptoare de piatră au mai fost descoperite în aşezările de tipul *Sântana de Mureş-Černjachov* de la *Cărăcuşenii Vechi* [Гросу, Постикэ 1978], *Mereni* [Постикэ 1987] etc. Datele acumulate permit să afirmăm că instalaţiile de foc de tipul cuptorului de piatră au apărut treptat în zona carpato-nistreană, iar purtătorii acestui complex au fost, începând cu secolele V-VII, diversele grupuri de populaţie, inclusiv romanicii şi slavii vechi.

Spre deosebire de regiunile net-slave din Ucraina, în secolele V-VII, în spaţiul pruto-nistrean, se întâlnesc şi instalaţii de foc tradiţionale pentru populaţia daco-romană,

cum ar fi vatra deschisă şi cuptorul cu boltă cotlonit în lut steril. În comparaţie cu spaţiul pruto-carpatic [Teodor 1978a: 15-18] şi cu cel carpato-danubian [Dolinescu-Ferche 1974: 71-72; 1979], în teritoriul dintre Prut şi Nistru construcţiile nominalizate se întâlnesc într-o proporţie mai redusă. Este ceva firesc, dacă ţinem cont de faptul că acest spaţiu constituia un teritoriu periferic al lumii daco-romane.

3.1.10.2. Locuinţe din secolele VIII-IX

Sunt cunoscute circa 350 locuinţe din perioada secolelor VIII-IX. Aproximativ 200 dintre ele au fost depistate în *regiunea Cernăuţi*, iar circa 150 – în aşezările *din zona de centru* a spaţiului pruto-nistrean. Cele mai multe locuinţe datând din această perioadă au fost descoperite în aşezările *Raşkov-Livada* – 80 [Баран Я. 1997a; 1997b], *Kodyn II* – 23 [Русанова, Тимощук 1984a: 28-40], *Kodyn I* – 8 [Русанова, Тимощук 1984a: 46-53], *Čornivka* – 15 [Русанова, Тимощук 1984b], *Sokol-Ostrov* 14 [Вакуленко, Приходнюк 1984: 89], *Dobrinovcy-Toloca* – 28 [Тимощук 1976c; Русанова, Тимощук 1981], *Revno-Ia-Gorodišče* – 12 [Тимощук 1990: 173], *Hordineşti* – 6 [Тельнов 1985], *Hlinjeni* – 10 [Гольцева, Кашуба 1995: 80], *Alcedar-Odaia* – 8 [Федоров, Чеботаренко 1974: 25], *Trebujeni-Scoc* – 47 [Тельнов 2002a: 238-241, tab. 9], *Măşcăuţi-Livada Boierului* – 7 [Musteaţă 2005a], *Durleşti-Valea Babei* – 5 [Тентюк 1988; 1994], *Hansca* – 39 [Postică:1994a: 109-110], *Calfa* – 10 [Чеботаренко 1973: 45-67], *Šabo* – 7 [Смиленко, Козловский 1987b: 98] etc.

La fel ca şi în perioada precedentă, în secolele VIII-IX, tipurile de locuinţe adâncite aveau cea mai largă răspândire, într-o măsură mai mică erau răspândite şi locuinţele de suprafaţă cu compartiment adâncit. În această perioadă se observă o creştere a suprafeţei gropii locuinţelor şi a adâncimii acestora comparativ cu secolele V-VII. Cel mai des se întâlnesc locuinţe adâncite de dimensiuni *medii* şi *mari* 3,8-4,0x3,5-3,8 m, cu suprafaţa de 12,0-16,0 m.p. Mai rar, locuinţe de dimensiuni *foarte mari* (18,0-25,0 m.p.), iar cele de dimensiuni mici practic lipsesc. Adâncimea acestor locuinţe este mai pronunţată în comparaţie cu perioada anterioară, atingând în medie 0,40-1,40 m sub vechiul nivel de călcare a solului, dar există şi cazuri în care groapa de locuit atinge 1,80-2,0 m. Sub aspect constructiv, aceste complexe, practic, nu se detaşează cu nimic de cele din secolele V-VII. Podeaua este, ca şi mai înainte, din sol steril bătătorit, iar *pereţii – din nuiele împletite pe schelet de furci din lemn*, uneori – sprijinite pe *tălpici de lemn*, în alte cazuri din *„cununi" de bârne orizontale*.

În secolele VIII-IX încălzirea locuinţelor se realiza în continuare cu ajutorul cuptorului de piatră care, ca şi în perioada precedentă, se întâlneşte cel mai frecvent. Se observă, totuşi, şi o anumită scădere a ponderii generale a acestor sisteme de foc, în special în *zona de centru* a spaţiului pruto-nistrean şi o creştere a ponderii vetrelor deschise şi a cuptoarelor din lut. La *Hansca*, de exemplu, vatra deschisă este semnalată în 8 locuinţe din secolul VIII (36,0%) şi în 4 locuinţe din secolul IX (25,0%), iar cuptorul de lut – într-o singură locuinţă din secolul IX.

3.1.10.3. Locuinţe din secolele X-XI

Sunt cunoscute circa 200 locuinţe din perioada secolelor X-XI, dintre care circa 60 sunt depistate în *regiunea Cernăuţi*, circa 120 – în aşezările din *zona de centru* a spaţiului pruto-nistrean şi

circa 20 – în *zona de sud*. Cele mai multe locuinţe din această perioadă, 25 la număr, au fost descoperite în aşezările *Revno Ia-Gorodišče* [Тимощук 1990: 173], *Rudi-Farfuria Turcească* – 6 [Рошаль, Федоров 1972; Бейлекчи 1986: 96-108], *Echimăuţi* – 17 [Федоров, Чеботаренко 1974: 93], *Alcedar-Cetăţuie* – 11 [Кашуба, Тельнов, Щербакова 1997; Тельнов 2002a: 207, tab. 9], *Hlinjeni* – 6 [Гольцева, Кашуба 1995: 80], *Trebujeni-Scoc* – 11 [Тельнов 2002a: 238, 241, tab. 9], *Hansca* – 43 [Postică 1994a: 110-114], *Calfa* – 12 [Чеботаренко 1973: 65-66], *Lucaşeuca* – 8 [Хынку 1969: 8-19], *Pohorniceni-Petruha* – 7 [Хынку 1969; Cavruc, Postică: 1989], *Durleşti-Valea Babei* – 5 [Тентюк 1988; 1994], *Etulia* – 10, *Krinicinoie* – 5, *Suvorovo I* – 6, *Bolgrad* – 5 [Смиленко, Козловский 1987a: 77] etc.

În comparaţie cu cele din perioada precedentă, locuinţele din secolele X-XI sunt mai variate sub aspect tipologic. Astfel, în rând cu locuinţele tradiţionale adâncite în sol, care predomină numeric în toate zonele, o pondere importantă o capătă locuinţele de suprafaţă din lemn (*în zonele de nord şi de centru*) şi locuinţele mixte cu compartimente adâncite şi de suprafaţă (*în zona de centru*). În regiunea *Bucovinei de Nord*, în cetăţile cu caracter administrativ-economic şi în centrele voievodale, au fost atestate locuinţe de suprafaţă din bârne de lemn cu subsoluri. Au apărut şi câteva tipuri noi: locuinţe de suprafaţă din piatră (*în zonele de sud şi de centru*) şi locuinţe adâncite, de tradiţie nomadă, de tipul iurtei (*în zonele de centru şi de sud*). În aşezarea de la *Alcedar* au fost descoperite 20 de locuinţe, dintre care 4 erau de suprafaţă şi 16 – adâncite [Федоров 1964b: 81]

În comparaţie cu perioada anterioară, adâncimea locuinţelor din secolele X-XI este mai redusă, la 0,20-1,0 m sub vechiul nivel de călcare a solului. Locuinţele adâncite din această perioadă, la fel ca şi cele din perioada precedentă, sunt, în majoritatea cazurilor, de dimensiuni *medii* şi *mari* (cu suprafaţa de 14,0-16,0 m.p.), dar se întâlnesc destul de frecvent şi locuinţe *foarte mari* (cu suprafaţa de 18,0-25,0 m.p.). Tehnica de construcţie a locuinţelor reprezintă o continuare fidelă a tradiţiilor din secolele precedente. De asemenea, sunt semnalate şi locuinţe cu pereţii sprijiniţi pe stâlpi sau pe tălpici de lemn şi cu pereţii formaţi din bârne suprapuse. În acelaşi timp, locuinţele din perioada dată cunosc şi un şir de inovaţii: unele construcţii sunt prevăzute cu un coridoraş special la intrare, în alte cazuri groapa locuinţei este amenajată cu laviţe din lut steril etc.

Spre deosebire de etapele anterioare, în perioada secolelor X-XI se observă o puternică diversificare a sistemelor de foc din locuinţe. Cuptorul de piatră continuă să fie practicat masiv doar în *zona de nord* a spaţiului pruto-nistrean: în regiunea Cernăuţi (*Revno I, Ţeţina, Korostuvata, Dobrinovcy*), în regiunea de nord-vest (*Proscureni-Troşcea*) şi în regiunea dintre Răut şi Nistru (*Trebujeni-Scoc, Alcedar, Echimăuţi, Rudi-Farfuria Turcească*). În restul spaţiului pruto-nistrean, *în zonele de centru şi de sud*, cuptorul de piatră este înlocuit treptat de vatra deschisă şi cuptorul cu boltă din lut. În secolul X, din 18 locuinţe adâncite de la *Hansca*, 11 erau prevăzute cu vetre deschise din lut, 2 – cu vetre pavate din piatră, 5 – cu cuptoare cu boltă săpate în lut steril şi doar într-un singur caz s-a semnalat cuptor de piatră. Tendinţa de înlocuire a cuptoarelor de piatră cu vetre deschise sau prin cuptoare de lut este documentată şi în locuinţele din secolul următor al acestei aşezări. Astfel, din 25 locuinţe din secolul XI, 14 complexe erau prevăzute cu vetre deschise, 11 – cu cuptoare săpate în lut steril, 2 – cu cuptoare de piatră şi un singur complex era prevăzut cu un cuptor construit din bucăţi de lut ars [Postică 1994a: 110-115]. Pe această cale, în secolele X-XI, în *zonele de centru şi de sud* ale spaţiului pruto-nistrean, are loc un proces de

revenire la sisteme de foc tradiţionale pentru spaţiul carpato-danubiano-nistrean, sisteme care au fost practicate aici pe larg în antichitate de către daci şi romani.

Spre deosebire de cuptoarele de piatră, care denotă o omogenitate relativă din punct de vedere constructiv, cuptoarele de lut reprezintă o diversitate de tipuri, ele atestându-se şi în diverse combinaţii cu vatra deschisă. În spaţiul pruto-nistrean, aceste construcţii continuă linia evolutivă caracteristică pentru sistemele similare din spaţiul carpato-danubian din perioada medievală timpurie, deosebindu-se de cuptoarele de lut cunoscute la slavii de răsărit. Cuptoarele nominalizate, prevăzute cu boltă integră, sunt săpate în lut steril în plan orizontal, sub formă de nişă, începând din partea deschiderii gurii spre fundul complexului. Aceste cuptoare sunt caracteristice locuinţelor adâncite şi celor de tip mixt. În cadrul locuinţelor adâncite, cuptoarele de lut sunt, de regulă, amenajate în sectoare de lut cruţat, amplasate într-unul din colţurile gropii complexului de locuit. În cadrul locuinţelor mixte, cuptorul este amenajat sub suprafaţa compartimentului terestru, în afara compartimentului adâncit, fiind săpat din interiorul locuinţei, în mijlocul unui perete sau într-un colţ al acesteia. Suprafaţa compartimentului terestru reprezenta, în acest caz, partea caldă a locuinţei – un prototip al *lejancei* medievale moldoveneşti, păstrată în spaţiul pruto-nistrean până la etapa contemporană. Cuptoarele de lut, în plan, erau circulare (d=1,20-1,80 m), ovale sau piriforme (d=0,50/1,0x0,35/0,60 m). În anumite cazuri, cuptorul de lut se îmbină cu o vatră de tip deschis, amenajată special în faţa gurii cuptorului, pentru a facilita prepararea bucatelor. Îmbinarea acestor două complexe a dat naştere, în secolele X-XI, unui complex de foc calitativ nou, care a îmbinat organic trăsăturile celor două sisteme de foc tradiţionale pentru spaţiul carpato-danubiano-nistrean. Acest sistem de foc va fi preluat mai târziu de locuinţa medievală moldovenească şi va deveni o trăsătură specifică a acesteia, păstrat în cadrul locuinţei tradiţionale până la etapa actuală [Хынку 1975e; 1976b; 1998].

În secolele X-XI, în unele aşezări din partea centrală şi de sud a spaţiul pruto-nistrean sunt semnalate locuinţe adâncite de tipul iurtei nomade. Complexe de acest tip au fost descoperite la *Hansca, Durleşti-Valea Babei, Etulia, Şabo* şi *Bogatoje* [Postică 1994a: 115; Tentiuc 1996: 34; Смиленко, Козловский 1987a: 73-74; 1987b: 98, 110-111]. Aceste locuinţe se află, de obicei, la marginea aşezărilor şi reprezintă construcţii circulare adâncite în pământ şi prevăzute, în partea centrală, cu o vatră deschisă.

În perioada medievală timpurie, locuinţa din piatră reprezintă o excepţie pentru spaţiul pruto-nistrean. Sunt cunoscute vestigiile a două locuinţe de piatră, descoperite în aşezările de la *Lucaşeuca* [Хынку 1969: 19] şi *Etulia* [Чеботаренко 1976a; Чеботаренко, Щербакова 1981]. Aceste construcţii aveau o formă patrulaterală, în ele fiind amplasate cuptoare de piatră.

3.1.10.4. Locuinţe din secolele XII-XIII

Locuinţele din perioada secolelor XII-XIII sunt mai puţin studiate decât cele din perioadele precedente. Se cunosc aproximativ 100 locuinţe din această perioadă, circa 60 fiind descoperite în aşezările din regiunile de nord şi de centru ale spaţiului pruto-nistrean, iar restul – în spaţiul nord-bucovinean. Ele au fost identificate în cetăţile de la *Lencăuţi* [Тимощук 1982: 68-82], *Lomačincy* [Тимощук 1982: 83-84], aşezările *Rudi-Farfuria Turcească*

– 10 [Рошаль, Федоров 1972: 170-174; Бейлекчи 1986: 96-108], *Ivancea* – 1 [Власенко 1985a: 148-150], *Durleşti-Valea Babei* – 5 [Tentiuc 1996: 30], *Hansca* – 28 [Postică 1994a: 115-118], *Moleşti-Râpa Adîncă* – 14 [Tentiuc 1996: 30] etc.

În linii mari construcţiile locative din secolele XII-XIII se încadrează în schema de evoluţie caracteristică pentru complexele de locuit din epoca precedentă. În aşezările nefortificate predomină, în continuare, locuinţele adâncite de tip tradiţional, o pondere importantă revenindu-le complexelor cu compartiment adâncit şi de suprafaţă. În cetăţile voievodale din regiunea Cernăuţi o pondere tot mai mare o capătă locuinţele de suprafaţă tip feudal, construite din lemn [Тимощук 1982]. În acelaşi timp sunt semnalate locuinţe de tipul iurtei nomade (*Hansca*) [Postică 1994a: 117].

Sub aspectul construcţiei, locuinţa adâncită din secolele XII-XIII nu se deosebeşte de cea din perioada precedentă. Se păstrează, în continuare, delimitarea teritorială a sistemelor de foc – în partea de nord şi de nord-est a spaţiului pruto-nistrean fiind răspândit, mai ales, cuptorul de piatră, iar *în zonele de centru* şi *de sud* statornicindu-se definitiv vatra simplă şi cuptorul de lut [Tentiuc 1996: 41-43]. Astfel, în aşezarea *Hansca,* în locuinţele din secolele XII-XIII nu mai este semnalat niciun cuptor de piatră. Din 14 locuinţe adâncite din secolul XII, 7 erau prevăzute cu vetre deschise, iar altele 7 – cu cuptoare de lut. În secolul XIII, din 14 locuinţe, 8 erau prevăzute cu vetre, iar 6 – cu cuptoare de lut [Postică 1994a: 115-120]. Astfel, în secolele XII-XIII, *în zonele de centru* şi *de sud* ale spaţiului pruto-nistrean se statornicesc definitiv şi ireversibil sisteme tradiţionale de încălzire.

3.1.11. PROBLEMA APARIŢIEI ORAŞULUI MEDIEVAL

În perioada medievală timpurie, civilizaţia din spaţiul pruto-nistrean avea un caracter profund rural, fenomenul vieţii urbane nefiind cunoscut până în primul sfert al mileniului II. Abia spre sfârşitul acestei perioade, ca rezultat al unei dezvoltări social-economice ascendente, în unele regiuni ale spaţiului pruto-nistrean s-a declanşat un proces de concentrare a producţiei meşteşugăreşti, de intensificare a relaţiilor comerciale şi de consolidare militar-politică soldată, în final, în unele cazuri, cu apariţia unor oraşe de tip medieval [Andronic 1995; Spinei 1996; Руссев 2000a].

Începutul procesului de formare a oraşelor în spaţiul pruto-nistrean datează din secolul X, când în partea de nord şi nord-est a ţinutului au apărut mai multe aşezări fortificate, în cadrul cărora se conturau structuri de tip urban. În perioada indicată se evidenţiau, în acest sens, două *grupuri de aşezări*: una – în regiunea *Nistrului de Mijloc* (*Alcedar, Echimăuţi*) şi alta – în regiunea *Prutului superior* (*Revno*). Problema caracterului acestui tip de aşezări a fost frecvent abordată în literatura de specialitate.

În viziunea lui G. B. Fedorov, cetăţuile de la *Alcedar, Echimăuţi, Poiana, Ţareuca,* situate în regiunea dintre Răut şi Nistru, nu erau altceva decât oraşe [Федоров 1960b; 1965: 28] apărute ca rezultat al dezvoltării aşezărilor locale din secolele VIII-IX şi al concentrării meşteşugurilor şi comerţului [Федоров 1973: 50, 60]. În opinia autorului, în perioada secolelor X-XI, oraşele de pe Răut erau centre militar-politice şi administrative de tip feudal, în cadrul cărora exista o diferenţiere socială. Conform aceluiaşi autor, în partea

fortificată a aşezărilor respective locuia aristocraţia, militarii, meşteşugarii armurieri şi bijutieri, iar în partea nefortificată – populaţia de rând, negustorii, alţi meşteşugari. Conform lui G. B. Fedorov, aşezarea de la *Alcedar* poate fi identificată cu oraşul *Černˊ* (*Черн*) atestat în spaţiul pruto-nistrean în *Списокъ городовъ русскихъ дальнихъ и ближнихъ* din secolul XIV [Федоров 1960b; Федоров, Чеботаренко 1974: 85].

Opinii apropiate, dar nu identice, au fost exprimate de B. A. Tymoščuk şi I. P. Rusanova, care considerau că aşezările de la *Alcedar* şi *Echimăuţi* reprezentau oraşe feudale timpurii [Русанова, Тимощук 1981: 74; Тимощук 1981a: 119], deosebite de oraşele feudale clasice de mai târziu prin faptul că erau compuse din *centre militar-feudale* (*cetăţi voievodale*), *aşezări de meşteşugari* (*posade*) şi *aşezări de agricultori* (*seliştі*), dar nu posedau întăriturі în jurul posadei, nu aveau străzi şi construcţii monumentale.

Referitor la aşezarea din secolul X de la *Revno*, autorii respectivi susţin că aceasta ar fi unul dintre cele mai timpurii oraşe din spaţiul pruto-nistrean [Русанова, Тимощук 1981: 70-71; Тимощук 1981a: 117-119]. În opinia lui B. A. Tymoščuk, de exemplu, oraşul de la *Revno* avea o structură tipică acelui timp, fiind alcătuit din *aşezarea fortificată a aristocraţiei feudale* (*Revno-Gorodišče*), *aşezarea fortificată a meşteşugarilor* (*Revno-Carina*) şi *aşezări neîntărite* (seliştile: *Carina, Mikulinka, Gevda, Revneak, Lişcik*) [Тимощук 1981a: 123].

P. P. Bârnea considera însă că aceste aşezări nu pot fi calificate drept oraşe, motivând că lipsesc o serie de parametri caracteristici oraşului clasic medieval din Europa de Răsărit: întăriturile din jurul posadei, străzile, construcţiile monumentale etc. [Бырня 1991; 1999]. În viziunea aceluiaşi autor, cetăţile de la *Alcedar* şi *Echimăuţi* reprezentau centre feudale de tipul reşedinţelor voievodale (княжеские крепости), în cadrul cărora se concentra viaţa aristocraţiei, militarilor şi meşteşugarilor armurieri, aşezările respective fiind calificate drept proto-oraşe care, din cauza invaziilor nomade, n-au reuşit să ajungă la nivel de oraş.

Aşezările din secolele X-XI din regiunea Nistrului Mijlociu şi a Bucovinei de Nord posedau, într-adevăr, o serie de caracteristici ale oraşului medieval, dar şi unele aspecte ce le diferenţiau de un oraş propriu-zis. După cum demonstrează cercetările teoretice contemporane, oraşul medieval din Europa Centrală şi de Răsărit reprezenta un fenomen destul de complex, nu doar o simplă sumă a unor componente topografice sau de alt ordin [v.: Andronic 1995: Spinei 1996d]. În opinia unor specialişti, esenţa oraşului medieval consta în *„concentrarea şi redistribuirea plusvalorii"* [Большаков, Якобсон 1983]. Într-un context mai larg, *oraşul medieval poate fi definit drept sistem constituit dintr-o multitudine de elemente social-economice, administrative, militar-politice, arhitecturale şi cultural-religioase, în vederea realizării beneficiului public* [ДРГЗС 1985: 51]. Altfel spus, oraşul medieval reprezenta un organism apărut din necesitatea realizării anumitor funcţii sociale. În acest context, caracteristicile exterioare ale unor situri medievale, uneori deosebit de impunătoare, nu pot servi ca bază pentru definirea acestor aşezări drept oraşe. Or, în cazul aşezărilor din secolele X-XI, de tipul *Alcedar-Echimăuţi* sau *Revno*, sunt prezente o serie de elemente (mai ales structurale) caracteristice oraşului medieval timpuriu, dar, în acelaşi timp, lipsesc de o serie de parametri fundamentali, inclusiv străzi, edificii publice monumentale etc. Ţinând cont de acest fapt, asemenea aşezări pot fi calificate drept centre protourbane, aflate la etapa formării elementelor

structurale de tip urban, dar care încă nu au depăşit caracterul rural. În perspectiva istorică, cea mai mare parte a aşezărilor de tip protourban din secolele X-XI n-au avut şansa să se realizeze, fiind distruse în urma invaziilor străine, în special de către triburile nomade ale pecenegilor. Cu toate acestea, în perioada care a urmat, unele aşezări din regiunea Cernăuţi au reuşit să depăşească caracterul vieţii rurale şi să se transforme în centre urbane.

În spaţiul pruto-nistrean se poate vorbi cu certitudine despre oraşul medieval propriu-zis abia începând cu secolele XII-XIII, când fenomenul respectiv apare în plinătatea elementelor sale definitorii. În acest context prezintă interes faptul că procesul formării oraşului, în perioada de până la invazia mongolă, s-a realizat doar la extremitatea de nord a spaţiului pruto-nistrean, având la bază modelul est-european. Dispunem de informaţii scrise şi date arheologice certe privitor la existenţa, în această perioadă, a unor oraşe în regiunea Cernăuţi. În Letopiseţul Haliceano-Volânean sunt menţionate oraşele *Vasileu, Plav, Bakota, Uşiţa, Kucelmin, Hotin*, iar pe cale arheologică mai este identificat un orA.Ş. situat pe teritoriul actualului *Cernăuţi* (*Lencăuţi*). Oraşele menţionate constituiau o reţea de aşezări urbane aflată în preajma hotarului de sud a Cnezatului Halici-Volânean. Dintre oraşele nominalizate, cel mai bine sunt studiate cele de la *Vasileu* şi *Lencăuţi*.

Oraşul *Vasileu*, atestat în Letopiseţul Haliceano-Volânean la anul 1229 [ПСРЛ-2: 1908: col. 761], era situat în dreapta Nistrului, lângă actualul sat *Vasilev* [Тимощук 1952b; 1960; Тимощук, Логвин 1960; Логвин, Тимощук 1961; Томенчук 1978; 1979; Тимощук 1969: 81-99; 1982: 138-153, 161-162; Русанова, Тимощук 1981]. El s-a format în baza unei cetăţi de pază, întemeiată la trecerea peste Nistru de către cneazul Vasilii din Terebovl (1092-1124). Acesta dispunea de toate elementele tipice ale unui oraş medieval, inclusiv de-o structură bine închegată, de o arhitectură monumentală şi de o bună planificare stradală. În anul 1229, cneazul Daniil Romanovici îl urmărea pe regele maghiar care se îndrepta către trecerea peste Nistru de la *Vasileu*: «**□тоудоу же поиде король ко Василевоу и перейде Дн□стръ и поиде ко Проутоу**» (ПСРЛ-2: 1908, col. 761).

Un alt oraş tipic secolelor XII-XIII este atestat, prin săpături arheologice, pe teritoriul actualului *Cernăuţi*, în punctul *Lencăuţi*. În opinia lui B. A. Tymoščuk, acest orA.Ş. reprezenta vechiul *Černˊ* [ПСРЛ-7: col. 240], care ar fi stat la originile Cernăuţului de mai târziu [Тимощук 1959: 257]. Oraşul respectiv era compus dintr-o cetate, o posadă cu fortificaţii şi alte câteva cetăţi de pază (*Molodia-Okopy, Spaska-Palanka, Ţeţin*) [Тимощук 1981a: 129; 1982:138-153].

Din păcate, oraşele din partea de nord a spaţiului pruto-nistrean au avut mult de suferit în urma invaziei mongole de la mijlocul secolului XIII, decăzând, s-au transformat în aşezări rurale.

3.1.12. SOARTA AŞEZĂRILOR MEDIEVALE TIMPURII

Cercetarea siturilor arheologice medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean demonstrează că în perioada „întunecată" a migraţiunilor din secolele V-XIII, în aceste teritorii a existat o reţea închegată de aşezări sedentare ale populaţiei băştinaşe, care, pe lângă faptul că şi-a păstrat structura de bază, s-a întărit şi s-a dezvoltat de la secol la secol.

Descoperirea aşezărilor medievale timpurii cu mai multe orizonturi cronologice demonstrează că populaţia locală a locuit în spaţiul nominalizat în permanenţă, pe tot parcursul acestei perioade, indiferent de regimurile de dominaţie militar-politică impuse.

În perioada medievală timpurie, habitatul populaţiei băştinaşe a cuprins practic toate regiunile dintre Nistru şi Prut, inclusiv regiunile de stepă. Cele mai populate au fost, după cum era şi firesc, regiunile de codru din partea de nord (Bucovina) şi de centru (codrii Lăpuşnei, Orheiului, Sorocii) ale spaţiului nominalizat.

În evoluţia aşezărilor putem evidenţia două tendinţe de bază. Prima era legată de perpetuarea vieţii în cadrul aceloraşi vetre săteşti pe parcursul mai multor secole sau chiar pe parcursul întregului ev mediu timpuriu (până la 800-900 de ani): aşezările de la *Hansca, Pohorniceni, Brăneşti, Orheiul Vechi* etc. A doua tendinţă viza aşezările autohtone care, periodic, la un interval de 200-300 ani, din anumite cauze îşi schimbau vatra de locuire pentru a reveni mai apoi la locurile mai vechi. Prima categorie de aşezări exprimă *continuitatea staţionară* a populaţiei băştinaşe, iar cealaltă atestă *perpetuarea mobilă* a autohtonilor. În cadrul aceluiaşi spaţiu, *continuitatea staţionară*, cu rădăcini puternice în pământul natal, fixa verticalitatea populaţiei locale, în timp ce *continuitatea mobilă* reprezenta modalitatea prin care autohtonii îşi exercitau dreptul de folosire a pământurilor din spaţiul pruto-nistrean în general.

După impactul hunic, începând cu secolul V, în perspectivă cronologică, aşezările dintre Nistru şi Prut au evoluat pe scară ascendentă, dezvoltându-se ca unităţi social-economice şi administrative distincte, care au păstrat cultura, tradiţiile, administrarea locală, constituind *obşti săteşti* închegate, ce au servit, la o anumită etapă, drept bază pentru structuri social-politice mai evoluate – *uniuni de obşti* (*ţări* sau *romanii populare*) [Iorga 1924] din zone bine delimitate din punct de vedere geografic.

Conturarea teritoriilor viitoarelor uniuni de obşti a început prin secolele V-VII, când putea fi observată o concentrare a aşezărilor sedentare într-un şir de *regiuni* care, mai târziu, au servit drept vetre ale unor *ţări* istorice româneşti, cum ar fi de exemplu: *Codrii Tigheciului, Codrii Lăpuşnei, Codrii Orheiului, Codrii Sorocii, Ţara Şipeniţului etc.*

3.2. HABITATUL POPULAŢIEI NOMADE

În spaţiul pruto-nistrean, habitatul de tip nomad din perioada medievală timpurie era caracteristic populaţiilor migratoare de origine turanică, iraniană sau mongolă, care s-au perindat sau au dominat periodic peste aceste teritorii. Acest tip de habitat este consemnat în unele lucrări scrise din perioada respectivă şi, parţial, de către datele arheologice.

3.2.1. CARACTERISTICA MODULUI DE VIAŢĂ

Date preţioase privind modul de viaţă şi, respectiv, habitatul populaţiilor nomade la gurile Dunării au parvenit de la *Agathias, Theofanes, Maurpos, Leon Diaconul, Constantin Porfirogenetul, Ioannes Skylitzes* etc. Alt interes deosebit pentru cercetarea modului de viaţă al migratorilor care au traversat spaţiul pruto-nistrean, îl prezintă şi informaţiile cronicarului arab *al-Bakri* din secolul XI, ale cronicarului armean *Matei din*

Edesa, cele din *Geografia universală persană anonimă „Hudud al-Alam"*, datată cu anul 982, datele adunate de episcopul german *Otto von Freising*, lucrarea lui *Robert de Clari* ş. a.

Aceşti autori consemnează că populaţiile migratoare din regiunile carpato-pontice, inclusiv din spaţiul pruto-nistrean, duceau un mod nomad de viaţă, mobilitatea fiind caracteristica fundamentală a acestor comunităţi. Conform informaţiilor unor contemporani, populaţiile respective *„n-au nici colibe, nici case, dar au nişte corturi de postav, locuinţe în care circulă"* [Robert de Clari 1952: 50]. În timpul frecventelor deplasări, nomazii îşi duceau viaţa în căruţe cu coviltir, iar în timpul popasurilor locuiau în iurte circulare instalate la suprafaţa solului şi care, în caz de necesitate, puteau fi uşor ridicate.

O trăsătură comună a nomazilor era caracterul lor războinic, manifestat prin atacuri frecvente asupra populaţiilor sedentare, practicarea jafurilor, devastarea aşezărilor agricole, inclusiv exterminarea fizică a unor grupuri de agricultori. Cazuri de distrugere de către nomazi a unor aşezări sedentare în spaţiul pruto-nistrean sunt atestate şi pe cale arheologică. Un exemplu elocvent în acest sens este aşezarea *Echimăuţi*, distrusă totalmente de către triburile nomade în secolul XI [Федоров 1953a].

În mod obişnuit, nomazii practicau păstoritul, vânătoarea şi anumite meşteşuguri. Păstoritul reprezenta ocupaţia de bază a nomazilor, determinând modul mobil al vieţii lor, generat de necesitatea căutării permanente a unor păşuni noi pentru întreţinerea vitelor. Martorii oculari menţionau că aceste populaţii *„nici nu ară, nici nu seamănă"*, că *„trăiesc din lapte, brânză şi carne"* [Robert de Clari 1952: 50].

După cum ne comunică autorii din perioada medievală timpurie, populaţiile nomade creşteau vite mari cornute şi cai, care le asigurau alimentele de bază, transportarea carelor şi căruţelor cu coviltir, a călăreţilor, oferindu-le, în acelaşi timp, un şir de produse de necesitate vitală pentru modul lor de viaţă (lână, piei, material osos). O ocupaţie importantă a nomazilor era vânătoarea, care asigura o parte din alimentaţia necesară, furniza diverse blănuri şi pene de pasăre.

Printre meşteşugurile curente ale nomazilor, care comportau un caracter casnic, se evidenţiază: prelucrarea pieilor de animale, producerea pâslei pentru corturi, torsul şi ţesutul (producerea pânzei din lână şi a covoarelor), producerea vestimentaţiei din piele şi din lână, producerea obiectelor din os, inclusiv a podoabelor, uneltelor casnice, anumitor tipuri de armament (arcuri, vârfuri de săgeţi), pieselor de harnaşament etc. Un domeniu atipic pentru nomazi era producerea vaselor din lut, fabricate sporadic, în baza unor tehnologii arhaice.

Dintre meşteşugurile specializate practicate de reprezentanţii comunităţilor nomade pot fi evidenţiate *prelucrarea fierului şi a metalelor colorate*. *Fierarii* asigurau societatea nomadă cu o serie de produse din fier: *unelte* (cuţite, amnare, cuie, cârlige, foarfece), *armament* (vârfuri de săgeţi, spade, lănci, suliţe, topoare), *echipament militar* (coifuri, zale, scări de şa), *piese de harnaşament* (catarame, inele, zăbale). *Bijutierii* produceau – din aramă, argint sau aur – anumite tipuri de *bijuterii* (cercei, verigi, brăţare, pandantive), *accesorii pentru vestimentaţie* (aplice, catarame, nasturi), *piese de toaletă* (oglinzi), *obiecte gospodăreşti* (cazane).

3.2.2. SPAŢIUL HABITATULUI NOMAZILOR

Habitatul populaţiei nomade se concentra în regiunile de stepă şi de şes, *în câmpiile Bugeacului, Bălţilor şi Prutului Mijlociu, în lunca Nistrului de Mijloc şi Inferior*, pe cursurile inferioare ale râuleţelor *Ialpug, Işnoveţ, Botna, Bâc* etc.

Păşunile bogate le ofereau comunităţilor nomade condiţii pentru un trai asigurat de durată dându-le posibilitatea de a staţiona aici o perioadă mai mare de timp şi de a deplasa cirezile de vite în cadrul anumitor zone. Din cauza caracterului temporar al aşezărilor nomade, vestigiile acestora, în mod obişnuit, nu pot fi sesizate. În schimb, faptul că în perioada medievală timpurie în ţinut au existat aşezări nomade nu poate fi pus la îndoială, mai ales că în spaţiul respectiv au fost descoperite multiple complexe funerare ale acestor populaţii, de regulă, suprapuse peste necropole tumulare mai vechi ale populaţiilor nomade din eneolitic şi din epoca bronzului.

Prezenţa nomadă în spaţiul pruto-nistrean este sesizată arheologic, în perioada secolelor X-XIV, din secolele V-IX nefiind atestat nici un complex arheologic nomad. Acest fapt demonstrează că în perioada respectivă populaţiile nomade n-au staţionat în spaţiul pruto-nistrean.

În etapa actuală, în spaţiul pruto-nistrean şi în stânga Nistrului sunt atestate 562 morminte ale populaţiilor nomade din secolele X-XIV înhumate în 363 necropole tumulare.

Amplasarea necropolelor tumulare. Necropolele tumulare ale nomazilor medievali sunt amplasate în regiuni deschise, de stepă sau de şes, din preajma unor râuri, râuleţe sau lacuri, lipsind cu desăvârşire în regiunile de codru. Majoritatea absolută a necropolelor tumulare nomade sunt concentrate pe cursul *Nistrului Inferior şi în Bugeac*, mai rar *pe cursul Prutului de Mijloc şi Superior, al Nistrului de Mijloc şi în bazinul Răutului.*

Cartografierea mormintelor nomazilor din secolele X-XIV denotă *4 zone de bază ale habitatului nomad* din spaţiul pruto-nistrean, care cuprind, la rândul lor, *14 grupuri teritoriale* (Hărţile nr. 36-37; Tabelele nr. 22-24; Diagramele nr. 61-62, 68):

I. *Zona Nistrul Inferior* cuprinde cinci grupuri: *1. Grigoriopol, 2. Tiraspol-Sucleja, 3. Bâc-Corjova, 4. Botna-Căuşeni, 5. Ştefan Vodă* (Harta nr. 48; Diagrama nr. 69);

II. *Zona Nistrul de Mijloc* cuprinde trei grupuri: *1. Camenca-Dubăsari, 2. râul Căinari, 3. Răutul de Mijloc* (Harta nr. 47; Diagrama nr. 71);

III. *Zona Bugeac* cuprinde patru grupuri: *1. Prutul Inferior, 2. valea râului Ialpug, 3. zona lacului Cahul şi 4. zona lacului Sasâc* (Harta nr. 48; Diagrama nr. 70);

IV. *Zona Prutul Mijloc,* cuprinde două grupuri: *1. Briceni-Făleşti şi 2. Ungheni-Cantemir* (Harta nr. 47; Diagrama nr. 72).

Necropolele tumulare ocupă o suprafaţă ce nu depăşeşte 1/5 din spaţiul pruto-nistrean. În acelaşi timp majoritatea absolută a complexelor funerare se concentrează în două zone: *Nistrul Inferior* – 227 morminte (40,4%) şi *Bugeac* – 204 (36,3%), altele două: *Nistrul de Mijloc* şi *Prutul de Mijloc* fiind alcătuite din – 85 (15,1%) şi respectiv – 46 morminte (8,2%).

În acelaşi timp majoritatea mormintelor nomazilor medievali amplasate în cadrul tumulilor, în proporţie de 52,0% (293 din 562 de morminte), se concentrează în patru grupuri de bază: *Tiraspol (stânga Nistrului)* – 106 morminte (19,0%) în 90 tumuli (25,0%), *valea râului Ialpug* – 85 morminte (15,0%) în 48 tumuli (13,0%), *în preajma lacului Cahul* – 53 morminte (9,4%) în 39 tumuli (10,7%) şi *în regiunea cursului inferior al Botnei (Thigina-Căuşeni)* – 48 morminte (9,0%) în 23 tumuli (6,0%). Urmează concentraţii de complexe funerare ale nomazilor cu un număr mediu de morminte: *regiunea lacurilor pontice (Sasâc-Burnas)* – 37 morminte (7,0%) în 28 tumuli (8,0%), *Ştefan Vodă* – 37 morminte (7,0%) în 18 tumuli (5,0%), *bazinul*

Răutului de Mijloc – 34 morminte (6,0%) în 11 tumuli (3,0%), *Prutul de Mijloc (Briceni-Făleşti)* – 33 morminte (6,0%) în 27 tumuli (7%), *regiunea râurilor Căinari-Ciorna* – 28 morminte (5,0%) în 16 tumuli (4,0%), *valea Bâcului-Corjova* – 27 morminte (5,0%), în 18 tumuli (5,0%), *Nistrul de Mijloc (Camenca-Râbniţa)* – 23 morminte (4,0%), în 13 tumuli (4,0%). Două concentraţii de complexe funerare cuprind un număr relativ mic de morminte: *Nistrul de Mijloc (Grigoriopol)*– 9 morminte (1,6%) în 7 tumuli (1,9%) şi *Prutul de Mijloc (Ungheni-Cantemir)* – 14 morminte (2,5%) în 9 tumuli (2,5%).

Analiza datelor cartografice permite delimitarea regiunilor de bază explorate de către nomazii medievali: *stânga Nistrului* de la Camenca până la Liman; *dreapta Nistrului* de la Corjova până la Liman; *Bugeac*: valea r. Ialpug, regiunea lacurilor dunărene şi pontice; *stânga Prutului:* regiunea Ciuhurului, Unghenilor, Cahulului*; bazinul Răutului* de la Căinari până la Cula.

Analiza cronologică a complexelor tumulare ale nomazilor medievali permite stabilirea dinamicii şi intensităţii procesului de infiltrare a nomazilor în spaţiul pruto-nistrean în perioada secolelor X-XIV. Mormintele nomazilor medievali, ţinând cont de prezenţa sau lipsa inventarului de datare, se împart în 7 grupe care, de fapt, constituie eşantioane reprezentative ce caracterizează aceste complexe arheologice: I. *Secolele X-XI* – 39 morminte, II. *Secolele X-XII* – 13 morminte, III. *Ultimul sfert al secolului XI-secolul XII* – 39 morminte, IV. *Sfârşitul secolului XII-prima jumătate a secolului XIII* – 28 morminte, V. *Mijlocul secolului XIII-secolul XIV* – 111 morminte, VI. *Secolele XII-XIV* – 6 morminte, VII. *Secolele X-XIV* – 326 morminte, acestea din urmă fiind fără inventar de datare mai restrânsă.

Tumuli din secolele X-XI (Harta nr. 38; Diagrama nr. 63). Din perioada secolelor X-XI datează 39 morminte descoperite în 35 de tumuli. Dintre acestea, 31 morminte (79,5%) sunt descoperite în spaţiul pruto-nistrean propriu-zis, iar 8 morminte (20,5%) sunt identificate în stânga Nistrului. În 10 tumuli, în afara mormintelor din secolele X-XI, au mai fost descoperite 2 morminte datate cu secolele XIII-XIV şi 11 morminte datate cu secolele X-XIV, acestea indicând faptului că este posibil ca unele necropole să fi fost folosite de către anumite grupuri de nomazi un timp mai îndelungat. Majoritatea mormintelor – 10 la număr sau 25,6% – se află *în regiunea Căuşeni*, 8 complexe funerare (20,5%) – *în stânga Nistrului (segmentul Camenca-Grigoriopol-Tiraspol)*, 7 complexe (17,9%) – *în valea râului Ialpug*, 8 complexe (20,5%) – *în valea Prutului*, 4 complexe (10,3%) – *în preajma lacului Cahul*, un mormânt (2,6%) – *lângă lacul Sasâc* şi altul (2,6%) – *în valea râului Căinari*. Analiza statistică demonstrează că în perioada secolelor X-XI, prezenţa nomadă era mai accentuată pe cursul inferior al râului Botna - în regiunea Căuşeni.

Complexele funerare nominalizate aparţin *triburilor pecenegilor* care, la timpul respectiv, reprezentau factorul dominant în aceste spaţii şi, ca excepţie, *triburilor uzilor*, care au staţionat în spaţiul pruto-nistrean un timp foarte scurt – în al treilea sfert al secolului XI.

Tumuli de la sfârşitul secolului XI-secolul XII (Hărţile nr. 39-40; Diagramele nr. 64-65). În perioada de la sfârşitul secolului XI-secolul XII, numărul mormintelor populaţiilor nomade se menţine la nivelul secolelor X-XI. Ca şi din perioada precedentă sunt cunoscute 39 de morminte, amplasate în 33 tumuli. În comparaţie cu perioada precedentă, numărul mormintelor descoperite în acest segment de timp, în spaţiul pruto-nistrean propriu-zis, s-a micşorat la 21 complexe, constituind doar 54,0% (cu 26,0% mai puţin); în acelaşi timp s-a majorat numărul de morminte nomade *în stânga Nistrului* – 18 complexe sau 46,0% (cu 26,0%

mai mult). Aceste date confirmă intensificarea prezenţei nomade în *regiunea Tiraspolului (Parcani-Ciobruciu)*. O creştere spectaculoasă a prezenţei nomade s-a produs *în regiunea lacului Sasâc* – 11 morminte (de 11 ori) şi în regiunea *lacului Cahul* – 7 morminte (1,8 ori). În acelaşi timp se observă o scădere a prezenţei nomade pe *cursul inferior al Botnei* şi în *valea râului Ialpug*.

În cadrul unui tumul din *regiunea Nistrului Mijlociu* (*Podoima*) au fost descoperite 3 morminte datate cu sfârşitul secolului XI-secolul XII, iar într-un tumul din *preajma lacului Cahul* (*Plavni*) – două complexe funerare din această perioadă. În 6 tumuli, de rând cu morminte din perioada indicată, au mai fost descoperite câte 1-3 morminte, datate cu secolele XII-XIII (4 cazuri), XIII-XIV – 1 caz şi X-XIV – 6 cazuri. Faptul că în perioada secolelor XI-XII în spaţiul pruto-nistrean predomină tumulii cu morminte ocazionale demonstrează că nomazii nu s-au statornicit serios în anumite regiuni din acest spaţiu.

Ţinând cont de un alt eşantion de complexe funerare, datat cu secolele X-XII, se mai poate adăuga că, în perioada respectivă, s-a produs pătrunderea nomazilor *în valea râului Bâc* (3 complexe), *în regiunea Prutului Inferior* (1 complex) şi *a Prutului de Mijloc* (2 complexe). Totodată, în partea centrală şi de nord-vest a spaţiului pruto-nistrean, inclusiv în depresiunea Bălţilor, nu au fost sesizate complexe funerare ale nomazilor.

Complexele funerare din această perioadă ţin de prima perioadă a dominaţiei cumanilor în ţinutul pruto-nistrean, reprezentând atât morminte ale acestor triburi, cât şi ale unor grupuri de pecenegi rămaşi sub stăpânire cumană.

Tumulii de la sfârşitul secolului XII-prima jumătate a secolului XIII (Hărţile nr. 41-42; Diagrama nr. 66). Din perioada de la sfârşitul secolului XII-prima jumătate a secolului XIII sunt descoperite 28 morminte ale nomazilor în 22 tumuli, inclusiv 14 – *în spaţiul pruto-nistrean* şi 14 – *în regiunea Tiraspolului* din stânga Nistrului. *În regiunea lacului Sasâc* sunt descoperite 8 morminte, *în zona Ştefan Vodă* – 4 morminte şi câte un mormânt în *grupurile* ce ţineau de *cursul inferior al Botnei* şi al *lacului Cahul*. Aceste date confirmă, probabil, scăderea interesului nomazilor faţă de teritoriul dintre Nistru şi Prut şi menţinerea unui interes special în zona transnistreană din preajma Tiraspolului. Despre acelaşi lucru aminteşte şi faptul că mormintele din acea perioadă sunt singulare în cadrul tumulilor. În trei cazuri, în tumuli cu morminte din această perioadă se atestă câte un mormânt datat cu secolele XIII-XIV sau X-XIV.

Complexele funerare din această perioadă reprezintă morminte din cea de-a doua etapă a dominaţiei cumanilor în spaţiul nord-pontic, aparţinând atât cumanilor, cât şi unor grupuri de pecenegi.

Tumulii de la mijlocul secolului XIII-secolul XIV (Harta nr. 43; Diagrama nr. 67). Începând cu mijlocul secolului XIII, în regiunea transnistreană şi în spaţiul pruto-nistrean se observă o creştere bruscă a numărului de complexe funerare ale nomazilor, care ating cifra de 111 (în 94 tumuli) faţă de 28 de morminte din perioada precedentă. În regiunea din stânga Nistrului numărul acestor complexe a crescut de 3,4 ori, fiind constituit din 47 morminte, faţă de 14 morminte din perioada precedentă. În spaţiul dintre Nistru şi Prut, numărul complexelor funerare ale nomazilor a crescut de 4,6 ori, atingând cifra de 64 complexe funerare faţă de cele 14 din perioada anterioară.

În această perioadă tumulii nomazilor din stânga Nistrului se concentrează în continuare *în regiunea Tiraspolului*. În acelaşi timp în spaţiul pruto-nistrean se observă o

concentrare foarte serioasă de complexe funerare ale nomazilor *în valea râului Ialpug* (27 morminte în 19 tumuli), *în bazinul râului Căinari* – 16 morminte în 8 tumuli, *în regiunea lacului Cahul* — 10 morminte în 7 tumuli, *în preajma lacului Sasâc* – 6 morminte în 6 tumuli, *în regiunea Nistrului Inferior (Ştefan Vodă)* – 2 morminte. O prezenţă nomadă mult mai slabă este sesizată *în preajma râurilor Botna (Căuşeni), Bâc şi a Prutului de Mijloc* (câte un mormânt). Tendinţele menţionate sunt confirmate şi de un eşantion separat de date, oferit de complexe funerare datate cu perioada secolelor XII-XIV, care indică un tablou similar. De perioada dominaţiei mongole în acest spaţiu ţin, fără îndoială, două grupuri importante de morminte descoperite *în bazinul Răutului*, lângă satele *Ciocâlteni* (15 morminte în 4 tumuli) şi *Brăviceni* (17 morminte în 5 tumuli), aflate în zona oraşului mongol *Şehr al-Cedid* de la Orheiul Vechi.

Despre statornicirea în această perioadă a unor grupuri numeroase de nomazi în regiunea transnistreană şi în spaţiul pruto-nistrean aminteşte creşterea bruscă a numărului de tumuli cu mai multe morminte contemporane. Astfel, în cadrul a 13 tumuli, au fost descoperite câte 2-4 morminte, datate pe baza pieselor de inventar de la mijlocul secolului XIII-secolul XIV. În afară de aceasta, au mai fost descoperite, în cadrul altor 14 tumuli, între 2 şi 5 complexe datate cu un diapazon cronologic mai larg — secolele XII-XIV sau X-XIV. În acelaşi timp, în numiţii tumuli au fost descoperite până la 11 morminte nomade. Aceste date demonstrează că, în perioada dintre mijlocul secolului XIII şi secolul XIV, în spaţiul pruto-nistrean şi în regiunea din stânga Nistrului s-a produs o statornicire destul de serioasă a unor grupuri de nomazi.

Complexele funerare datate la mijlocul secolului XIII–secolul XIV ţin de perioada dominaţiei triburilor mongolilor, aparţinând atât acestora, cât şi unor grupuri pecenego-cumane trecute sub stăpânirea Hoardei de Aur.

Analiza teritorial-cronologică a complexelor funerare ale nomazilor evidenţiază două etape de bază în istoria relaţiei acestor triburi cu spaţiul pruto-nistrean: a) etapa pătrunderii sezoniere în anumite zone ale spaţiului dat, secolul X–prima jumătate a secolului XIII şi b) etapa pătrunderii masive şi statornicirii lor pentru un timp îndelungat în spaţiul dintre Nistru şi Prut, mijlocul secolului XIII-secolul XIV.

3.2.3. SEDENTARIZAREA NOMAZILOR

În perioada secolelor X-XIII, unele grupuri de populaţii nomade, rupte de la masivele lor de bază, au pătruns în adâncul spaţiului pruto-nistrean, stabilindu-se în preajma unor aşezări de agricultori, pentru ca mai apoi să se integreze în cadrul acestor localităţi şi, treptat, să se asimileze în sânul comunităţilor băştinaşe.

Cazuri de sedentarizare a unor grupuri de nomazi au fost sesizate pe cale arheologică în aşezările de la *Hansca, Moleşti, Durleşti-Valea Babei, Etulia, Şabo, Bogatoje* etc., în sectoarele marginale ale cărora au fost descoperite locuinţe de tipul iurtelor şi alte obiecte de tradiţie nomadă [Postică 1994a: 115; Tentiuc 1996: 34; Смиленко, Козловский 1987a: 73-74; 1987b: 98, 110-111].

Cele mai elocvente mărturii privind sedentarizarea unor nomazi în aşezări autohtone din spaţiul pruto-nistrean au fost descoperite în aşezarea de la *Hansca.* Astfel,

infiltrarea, în secolul X, în cadrul acestei aşezări a unui grup de populaţie străină o atestă descoperirea unui *cuib* izolat de morminte păgâne în necropola *Hansca-Căprăria* [Хынку 1973-a: 6-7, 38-47; 1975-c], care, conform ritului, sunt similare mormintelor türco-bulgarilor din stepele nord-pontice [Pletniova 1965: 91-102; 1981: 70-72]. Un alt grup de nomazi, compus probabil din alani, s-a infiltrat în aşezarea de la *Hansca* în secolul XI când, la marginea de nord-vest a localităţii, au apărut două locuinţe de tipul iurtelor [Postică 1994a: 114-115]. Încă un grup de nomazi, posibil de pecenegi, s-a infiltrat în aşezarea de la *Hansca* în secolul XII, când, la marginea de sud-vest a localităţii, a apărut o locuinţă circulară de tipul iurtei, în cadrul căreia au fost descoperite mai multe materiale de tradiţie nomadă [Чеботаренко, Тельнов 1983 : 91-93].

Un argument concludent, în favoarea sedentarizării în spaţiul pruto-nistrean a unor grupuri de nomazi şi a acceptării de către aceştia a modului de viaţă agricol, îl reprezintă apariţia în acest ţinut a căldărilor din lut. Aceste vase, derivate din tradiţia nomadă a cazanului de aramă, iniţial erau produse de către olarii autohtoni la comanda unor nomazi sedentarizaţi, dar foarte repede au fost acceptate şi de către populaţia băştinaşă, devenind o componentă inalienabilă a civilizaţiei locale [Postică 1994a: 116-117].

CAPITOLUL IV. ECONOMIA

În perioada medievală timpurie, populaţia autohtonă din spaţiul pruto-nistrean practica un mod de viaţă sedentar, cu rădăcini istorice profunde, urmând tradiţiile daco-romane.

În istoriografia străină mai veche şi mai nouă, problema modului de viaţă al românilor din perioada medievală a fost denaturată în mai multe rânduri, în special de către istoricii maghiari, bulgari şi sovietici. S-a susţinut cu mult râvnă că populaţia romanizată din spaţiul dacic ar fi practicat, preponderent sau în exclusivitate, un mod de viaţă mobil, având drept ocupaţie de bază păstoritul transhumant. În plus, s-a mai afirmat că agricultura ar fi fost adusă în spaţiul românesc de către slavii vechi. Asemenea afirmaţii nu au o bază ştiinţifică cât de cât serioasă, aflându-se în contradicţie cu logica evoluţiei evenimentelor în acest spaţiu [Olteanu 1997: 58-67] şi cu datele etnografice [Stoicescu 1980: 203-218], lingvistice [Mihăiescu 1993], arheologice [Teodor 1978a; Spinei 1982a; 1994].

4.1. AGRICULTURA

Studiile ştiinţifice fundamentale asupra acestui domeniu au demonstrat cu lux de amănunte că în perioada medievală timpurie românii se îndeletniceau cu gospodăria sătească, bazată pe agricultură, care îmbina organic două ramuri de bază: *cultivarea cerealelor* şi *creşterea animalelor*. Aceste ramuri reprezentau două aspecte ale uneia şi aceleiaşi ocupaţii, aflându-se într-un raport direct şi proporţional de echilibru [Olteanu 1997: 62-63; Teodor 1973a]. Acest echilibru era asigurat prin creşterea concomitentă şi proporţională a celor două ramuri de bază. În acest context, dezvoltarea uneia dintre cele două ramuri ale agriculturii conducea inevitabil la dezvoltarea proporţională a celeilalte. Intensificarea cultivării cerealelor se afla într-un raport direct cu sporirea numărului de animale de tracţiune, iar sporirea numărului de animale domestice era interdependentă cu creşterea cantităţilor de cereale, furaj şi nutreţuri necesare pentru întreţinerea vitelor. Vitele mari cornute erau folosite pentru producerea de alimente, haine etc. şi constituiau, în acelaşi timp, un element indispensabil şi necesar al lucrărilor agrare: arat, transportarea cerealelor şi a altor plante, trieratul cerealelor etc. Cultivarea pământului în schimb, genera produsele necesare (cereale, paie, fân) pentru întreţinerea animalelor, în special pe timp de iarnă.

În rând cu cele două ramuri de bază, agricultura mai includea şi ocupaţii ca *pomicultura, viticultura, grădinăritul* şi *creşterea păsărilor*. Ponderea acestor ramuri era mai mică decât cultivarea cerealelor şi creşterea animalelor. Cu toate acestea pomicultura,

viticultura, grădinăritul şi creşterea păsărilor reprezentau o completare importantă şi necesară a ocupaţiei agricole de bază.

Astfel, practicarea agriculturii nu poate fi redusă, aşa cum se face de obicei în publicaţiile de specialitate, doar la prelucrarea pământului şi cultivarea plantelor. Atitudinile de acest tip, pe lângă faptul că reflectă în mod unilateral realitatea istorică, sunt şi incorecte sub aspect ştiinţific, contrapunând nemotivat cele două ramuri şi atribuind statut diferit creşterii vitelor [Ionescu 1968: 200, 283; Aurelian 1891: 2], statut pe care aceasta nu l-a avut în gospodăria medievală din spaţiul pruto-nistrean.

Lucrarea de faţă abordează în mod unitar ramura cultivării cerealelor şi pe cea a creşterii animalelor, considerând că ele se află într-o relaţie indisolubilă. În această ordine de idei, istoriografia postbelică sovietică cu referire la spaţiul pruto-nistrean, pe lângă faptul că reducea agricultura doar la cultura câmpului (cultivarea de plante), o mai interpreta şi ca fiind opusă creşterii animalelor [Mohov 1962; 1964], insistând asupra rolului determinant al uneia din cele două ocupaţii în gospodăria sătească. Istoriografii sovietici considerau că în gospodăria medievală românească din spaţiul carpato-nistrean rolul determinant l-ar fi avut ramura creşterii animalelor. Problema are o importanţă deosebită nu doar pentru istoria spaţiului pruto-nistrean, ci şi pentru istoria românilor în general, dat fiind faptul că istoriografia sovietică a tratat-o în mod tendenţios. Pornind de la idei preconcepute, istoricii sovietici considerau că, la sfârşitul antichităţii, daco-romanii ar fi abandonat modul tradiţional agricol de viaţă şi ar fi trecut exclusiv la păstoritul transhumant, iar peste câteva secole, prin intermediul slavilor, ar fi revenit din nou la agricultură, în cadrul căreia un loc predominant l-ar fi ocupat în continuare creşterea animalelor [ИНХМССР 1975; Мохов 1962; 1964; Полевой 1980]. În acelaşi timp, toate vestigiile arheologice de factură agricolă din spaţiul carpato-nistrean erau puse de către istoricii nominalizaţi exclusiv pe seama slavilor. Or, cercetarea complexă a surselor istorice (scrise, lingvistice, etnografice, arheologice etc.) demonstrează că ocupaţiile de bază ale populaţiei romanice din evul mediu timpuriu n-au suferit modificări esenţiale în raport cu perioada antică, păstrând vechile tradiţii ale gospodăriei agricole cu două ramuri de bază: cultivarea plantelor şi creşterea animalelor.

Preocupările agricole ale populaţiei autohtone din spaţiul pruto-nistrean sunt confirmate, în primul rând, de însuşi caracterul aşezărilor din perioada medievală timpurie, amplasate pe pământuri bogate potrivite pentru cultivarea cerealelor şi pentru păşunat, de regulă în apropierea unor râuleţe, fapt care facilita sub toate aspectele gospodăria agricolă. Practicarea agriculturii mai este documentată şi prin caracterul în sine al culturii materiale a acestor aşezări: construcţii destinate păstrării sau prelucrării cerealelor (gropi cerealiere, instalaţii pentru uscarea cerealelor, râşniţe), inventarului agricol (brăzdare şi cuţite de plug, oticuri, coase, seceri, cosoare), urme de culturi agricole (cereale carbonizate, imprimări de cereale în lut ars sau în vase de ceramică), oase de animale (bovine, ovi-caprine, porcine), piese de harnaşament (zăbale, pinteni, scări de şa, potcoave), oase de păsări domestice etc.

4.1.1. CULTURILE AGRICOLE

Agricultura din spaţiul pruto-nistrean în perioada menţionată era axată pe cultivarea *culturilor cerealiere*, care reprezentau o preocupare majoră pentru comunităţile

locale. În acelaşi timp erau practicate pe o scară mai restrânsă şi alte domenii agricole tradiţionale: *creşterea culturilor tehnice, pomicultura, viticultura şi grădinăritul.*

4.1.1.1. Culturile cerealiere

Procesul cultivării cerealelor din perioada medievală timpurie este documentat prin intermediul boabelor carbonizate descoperite în locuinţe, cuptoare sau în gropile de provizii; amprente de cereale atestate pe suprafaţa unor fragmente de lut ars; amprente de cereale observate pe suprafaţa unor vase de ceramică: tipsii sau oale-borcane. În cadrul cetăţii *Echimăuţi,* datate cu secolele X-XI, au fost descoperite 45 aglomeraţii de boabe carbonizate de diverse cereale [Федоров 1953d: 47]. Date importante privitor la culturile cerealiere din perioada evului mediu timpuriu au fost obţinute în cadrul aşezărilor *Hansca* – secolele VI-VII, VIII-IX, X-III [Рафалович 1972a: 111; Хынку 1978a], *Hlinjeni* – secolele VIII-X [Гольцева, Кашуба 1995: 83], *Alcedar* – secolele X-XI [Кашуба, Тельнов, Щербакова 1997: 54-55], *Dănceni* – secolele V-VII [Дергачев, Ларина, Постикэ 1983], *Seliţte, Hucea* – secolele V-VII [Рафалович 1972a: 111], *Pohorniceni-Petruha* – secolele X-XII [Хынку 1969a: 49-50], *Recea, Crocmaz, Lopatna* – secolele VI-IX [Федоров 1960], *Šabo* [Смиленко, Козловский 1987a: 81; 1987b: 108-109] etc.

Analizele paleobotanice demonstrează că, în perioada medievală timpurie, în spaţiul pruto-nistrean aveau o largă răspândire culturile agricole tradiţionale, cunoscute mai înainte de geto-daci şi daco-romani: *grâul moale, meiul, ovăzul, orzul, mazărea.* În acest context prezintă interes faptul că terminologia de bază a cerealelor documentate arheologic în perioada medievală timpurie este moştenită, în limba română, din latină: *grâu* (granum), *mei* (milium), *orz* (hordeum), *secară* (secale) [Puşcariu 1940: 359; 1993: 256-257] sau dacică: *mazăre* [Russu 1981: 345-346], mai rar – din slavă: *ovăz* [Раевский 1988].

Printre cerealele atestate arheologic se evidenţiază câteva soiuri de grâu: *grâul moale* (*Hansca, Echimăuţi, Lopatna, Crocmaz, Seliţte, Pohorniceni-Petruha*), *alacul (grâu rezistent cu un singur bob)* (*Hlinjeni*), *grâul gol* (*Alcedar*), *grâul pitic* (*Hlinjeni, Šabo*), *alacul cu două boabe* (*Hlinjeni*). Urmează: *secara* (*Hansca, Echimăuţi*), *orzul* (*Hansca, Seliţte, Alcedar, Šabo*), *ovăzul* (*Hansca, Seliţte, Hlinjeni, Alcedar, Echimăuţi, Šabo*), *meiul* (*Hansca, Dănceni, Alcedar, Hucea, Recea, Lopatna, Crokmaz, Seliţte, Šabo*), *mazărea* (*Echimăuţi*). Cele mai frecvente culturi agricole erau grâul şi meiul, care domină practic în toate aşezările cercetate.

4.1.1.2. Culturile tehnice, pomicultura, viticultura, grădinăritul

O pondere importantă în gospodăria agricolă din spaţiul pruto-nistrean, la fel ca şi în alte regiuni limitrofe [Comşa 1980; 1986], o aveau culturile tehnice, pomicultura, viticultura şi grădinăritul.

Creşterea culturilor tehnice se făcea în evul mediu timpuriu în scopul obţinerii de materie primă necesară pentru diverse textile. Dintre culturile tehnice, în perioada medievală timpurie sunt atestate *inul* şi *cânepa* (*Echimăuţi*). Prezenţa acestor culturi este demonstrată prin descoperirile de boabe carbonizate, amprente de textile din in şi cânepă pe ceramică sau de fragmente de textile carbonizate [Федоров 1953d: 47].

Practicarea pomiculturii şi viticulturii este documentată prin prezenţa în aşezările medievale timpurii a cosorului – un instrument tipic pentru ocupaţiile nominalizate. În

unele aşezări (*Hansca, Šabo, Bogatoje*) au mai fost descoperite boabe carbonizate de culturi pomicole (sâmburi de prune) şi de viţă-de-vie [Смиленко, Козловский 1987b: 109, 112].

Nu dispunem de date exacte referitor la grădinărit, dar practicarea lui este atestată indirect de *săpăligile* şi instrumentele de răsădit plante – *chitonage* depistate în unele aşezări din secolele VIII-XIII *(Hansca etc.)*.

4.1.2. UNELTELE AGRICOLE

Uneltele agricole medievale timpurii se împart în: a) *unelte pentru lucrarea pământului* (rariţa, plugul, oticul, săpăliga, hârleţul), b) *unelte pentru răsădirea plantelor* (chitonag), c) *unelte pentru recoltarea culturilor agricole* (secera, coasa, cosorul).

4.1.2.1. Rariţa, plugul

Utilizarea tehnicii agricole ţine în perioada evului mediu timpuriu în primul rând de procesul implementării în practică a plugului [Демченко 1967; 1972]. În acest context pot fi evidenţiate următoarele etape de bază al procesului constituirii şi, respectiv, implementării în practică a plugului: 1) *rariţa (aratru) fără plaz*, 2) *rariţa cu plaz*, 3) *rariţa cu plaz şi brăzdar simetric din fier*, 4) *plugniţa – rariţa cu plaz, brăzdar simetric din fier, cuţit şi cormană*, 5) *plug cu brăzdar asimetric, cuţit şi cormană ovală.*

În viziunea unor autori, *plugniţa*[104] reprezintă forma de tranziţie de la rariţă (=рало) la plug, în timp ce alţii consideră unealta respectivă o variantă a plugului timpuriu propriu-zis [АРГЗС 1985: 222-224, 234-235; Полевой 1985: 76].

În acest context, anumiţi cercetători au susţinut că, în perioada secolelor VI-IX, în spaţiul pruto-nistrean erau folosite rariţe din lemn fără plaz şi rariţe din lemn cu plaz, în ambele cazuri folosindu-se brăzdare simetrice din fier [Рафалович 1969; 1972a: 106-109; Полевой 1985: 76]. Astfel, apariţia plugului în teritoriul pruto-nistreană este datată de aceşti cercetători cu secolul XIV. În acelaşi timp în secolele IX-XI, afirmă ei, în spaţiul pruto-nistrean începe să se utilizeze *plugniţa,* care reprezenta dispozitivul tehnic de tranziţie de la rariţă la plug, aceasta fiind prevăzută *cu plaz, brăzdar simetric, cuţit şi, posibil, cormană* [Полевой 1985: 76].

În baza acestor afirmaţii, dar şi a datelor arheologice, se poate afirma că în teritoriul dintre Nistru şi Prut, la fel ca şi în întregul spaţiu pruto-carpatic, în perioada evului mediu timpuriu erau răspândite câteva tipuri de unelte agricole utilizate la prelucrarea pământului, acestea fiind cele moştenite de la daci şi romani. În primul rând *plugniţa – plugul timpuriu* – avea, în spaţiul pruto-nistrean, o vârstă mult mai veche decât cea enunţată de autorii sovietici, ea fiind cunoscută în ţinut încă din secolele III-IV d. Hr. Utilizarea în secolele V-VII, în spaţiul pruto-nistrean, a *plugniţei* este atestată de brăzdare simetrice din fier şi cuţite de plug descoperite în ultimii 50 de ani în acest ţinut. În acelaşi timp, pe parcursul evului mediu timpuriu, în rând cu *plugniţa*, erau folosite şi diversele variante ale rariţei din lemn cu plaz: fără brăzdar, cu brăzdar din corn de cerb sau cu brăzdar în formă de colte din fier, atestate şi în epocile ulterioare.

---

[104] Termenul român *plugniţă* are drept echivalente în limba rusă noţiunile *плужное рало* şi *плужница.*

Brăzdarul de plug. În perioada secolelor V-VII sunt atestate brăzdare de plug de două tipuri: *roman* şi *est-european.*

Brăzdarul de tip roman este cunoscut în baza descoperirii din aşezarea de la *Selişte*, acesta fiind identic cu piesele de la *Buţuluc-Iaşi* şi *Dodeşti-Vaslui* [Zaharia & 1970: 173, pl. XV, 22; Teodor 1985a: 52]. Brăzdarul din fier, simetric, cu manşon (h – 13,4 cm, lţ – 8,6 cm), se adâncea în pământ până la 10-15 cm [Рафалович, Лапушнян 1974: 127, fig. 9].

Brăzdarul de tip est-european este cunoscut în baza descoperirii de la *Bakota* [Приходнюк 1975: 34, fig. 15, 1; 36-37]. Acest brăzdar este simetric, de o formă triunghiulară cu laturile drepte şi marginile laterale întoarse, cu dimensiuni relativ mari (h -18,5 cm, lţ – 11,0 cm), fapt ce facilita o arătură mai adâncă. Acest tip de brăzdar, cunoscut în Europa de Est, reprezintă, în opinia unor cercetători o invenţie a slavilor vechi [Краснов 1979; 1982].

În secolele VIII-X, în spaţiul pruto-nistrean erau utilizate brăzdare masive, cu manşon şi lamă simetrică, folosite pentru prelucrarea solului la adâncimi mari. Printre aceste piese deosebim brăzdare în formă de triunghi ascuţit – Hăsnăşenii Mari (h – 21,5 cm, lţ – 9,7 cm) [Inedit] sau lopată - *Revno* (h – 20,60 cm, lţ – 12,80 cm) [Михайлина, Тимощук 1983: 211, fig. 4, 15; Михайлина 1997: 99, 101, fig. 47, 2; 48, 5] şi *Echimăuţi* (h – 16,3 cm, lţ – 11,0 cm) [Федоров 1961a: 104, рис. 14; 1974a: 115, рис. 35, 5] [105].

Cuţitul de plug. Un element definitoriu al plugului îl reprezenta cuţitul de plug, care avea menirea să taie brazda şi să faciliteze întoarcerea ei. Acest dispozitiv tehnic, în formă de bară din fier, urma în perioada medievală timpurie prototipuri romane, răspândite la nord de Dunăre. În spaţiul dintre Nistru şi Prut, sunt atestate două tipuri de cuţite de plug: cu lama lată şi cu lama turtită. Un vârf de cuţit cu lama lată din secolele V-VII a fost descoperit în aşezarea *Lopatna* [Федоров 1960: 204, 290, tab. 68, 2]. Cuţite de plug din secolele X-XII, cu lama turtită şi ascuţită la vârf, au fost depistate în aşezările *Hansca* [Хынку 1974b: 186, fig. 5, 8] şi *Echimăuţi* [Федоров 1960: 292, tab. 71, 1; 1961a: 104, fig. 14, 1; 1974: 115, fig. 35, 6] [106].

4.1.2.2. Alte unelte

Oticul reprezenta un instrument agricol cu ajutorul căruia se curăţa plugul în timpul aratului. Era confecţionat din os sau fier, având formă de lopăţică cu manşon prins pe o coadă de lemn şi ţinut de plugar într-o mână, în timpul lucrului. Oticul era folosit la înlăturarea ierburilor şi rădăcinilor atunci când se „îneca" brăzdarul. În opinia unor cercetători, oticurile erau aplicate doar la prelucrarea pământurilor defrişate şi desţelenite [Olteanu 1997: 81]. Oticuri confecţionate din corn de cerb sunt documentate pe parcursul întregii perioade medievale timpurii, din secolele V-VII până în secolele XII-XIII. Oticuri din corn de cerb datând din secolele V-IX au fost atestate în aşezările *Brăneşti-Valea Budăi*

---

[105] Brăzdarul de tip roman cu manşon din aşezarea Elizavetovca, descoperit pe suprafaţa unei aşezări din secolele III-IV d.Hr., aparţine mai curând acestui orizont cultural, nu secolelor XI-XIII, ultima perioadă nefiind aici atestată prin ceramică sau alte vestigii culturale (vezi: Городенко, Ткачук 1985: 252-255, fig. 1, 1; Tentiuc 1996: 60).

[106] Obiectele din corn de cerb sub formă de lopăţică, aşa cum stabileşte literatura de specialitate, puteau îndeplini cel puţin două funcţii: de otic pentru plug şi de răzuitoare pentru prelucrarea pieilor de animale. În cazul oticurilor, obiectele au o suprafaţă neregulată, iar în cazul răzuitoarelor suprafaţa lucrătoare este lustruită (v.: Федоров 1960: 205; Рафалович 1972a: 110, 378, fig. 71, 1; Бейлекчи 1986: 104-105, fig. 2, 1).

[Рафалович 1972a: 130, fig. 16, 1, 2], *Alcedar-Odaia* [Рафалович 1972a: 130, fig. 16, 3], *Trebujeni-Scoc* [Тельнов, Рабинович 1999: 203, fig. 4, 3], iar din secolele X-XII în aşezarea *Hansca* [Inedit]. Oticurile din fier (cu lungimea de 8-15 cm şi lăţimea lamei de 3-6 cm)[107] apar în secolele IX-X, dar, spre deosebire de cele din os, sunt semnalate mult mai frecvent. În aşezarea *Hansca* au fost descoperite circa 20 de oticuri din fier datând din secolele X-XIII. Obiecte similare au mai fost descoperite în aşezările *Moleşti* [Tentiuc 1996: 62, fig. 16, 21], *Maşcăuţi*, *Trebujeni-Scoc* [Тельнов 1988b: 107, fig. 3, 9], *Alcedar* [Федоров 1954b: 17, fig. 6,7], *Lucaşeuca* [Хынку 1969a: 21, fig. 20, 1], *Hîngeni-Cetăţuie* [Гольцева, Кашуба 1995: tab. CXXXIII, 16], *Calfa* [Чеботаренко 1973: 58]. Analizând aria geografică a răspândirii oticurilor, putem observa că ele sunt caracteristice, în principal, zonei centrale a spaţiului pruto-nistrean, mai puţin spaţiului dintre Răut şi Nistru, relativ rar regiunii Cernăuţi, practic lipsind din zona de sud. În perioada medievală timpurie oticul reprezenta o unealtă caracteristică spaţiului românesc [Olteanu 1997: 81], lipsind din mediul slav de răsărit [Седов 1982; ДРГЗС 1985]. Acest fapt ne permite să susţinem că oticul reprezenta o unealtă tipică a populaţiei vechi româneşti.

Săpăliga reprezenta o unealtă în formă de lopăţică, similară la exterior cu oticul de care se deosebea prin dimensiuni mai mari, corpul alungit şi lama lată şi ascuţită. Săpăliga reprezenta o unealtă pentru grădinărit, folosită la săpat şi la prăşit. Săpăligi din fier au fost descoperite în aşezările de la *Echimăuţi* [Федоров 1953a: fig. 51, 4] şi *Ruhotin* [Тимощук 1978a, foto].

Hârleţul era o unealtă destul de rară, fiind documentată arheologic începând cu secolul X. Această unealtă era confecţionată din lemn şi prevăzută la vârf cu o ramă de fier. Hârleţul a fost atestat arheologic în aşezările *Măşcăuţi-Poiana Ciucului* şi *Ćornivka* [Тимощук 1982: 108, fig. 58, 2].

Chitonagul constituia o unealtă din lemn sau os, cu un capăt ascuţit, folosită la răsădirea plantelor. O unealtă de acest gen, lucrată din corn de cerb şi datată cu secolele X-XIII, a fost descoperită în aşezarea *Hansca*.

Secera era o unealtă cu o istorie multimilenară, fiind utilizată pe meleagurile est-carpatice din timpuri străvechi. În perioada evului mediu timpuriu a fost determinată şi fixată forma optimă a secerii: coada lungă, lamă bine arcuită şi vârf ascuţit. Acest tip de seceră este atestat în teritoriul dintre Nistru şi Prut în secolele V-VII (*Hansca*) [Рафалович 1972a: 112, fig. 17, 4, 5], persistând în toată perioada medievală timpurie, inclusiv în secolele VIII-X – *Revno* [Михайлина 1997: 99-101, fig. 47, 17], *Dobrinovcy* [Михайлина 1997: 99-101, fig. 47, 18], *Durleşti-Valea Babei* [Tentiuc 1994] şi X-XIII – *Echimăuţi* [Федоров 1953a: fig. 52, 1; 1974: 15, fig. 35, 4], *Hansca* [Inedit]. În paralel cu secera de tip dezvoltat, în evul mediu timpuriu erau folosite în spaţiul pruto-nistrean şi alte forme de

[107] Literatura ştiinţifică de specialitate confirma că obiectele din fier în formă de lopăţică puteau îndeplini mai multe funcţii. Aceste unelte reprezentau, în primul rând, *oticuri* de plug, iar, în unele cazuri, (obiectele cu lama ascuţită) puteau fi *tesle* pentru prelucrarea lemnului sau *săpăligi* pentru prelucrarea solului. În baza datelor etnografice, putem consta că nu există temei pentru a atribui, mecanic, aceste obiecte, în totalitate, uneia dintre categoriile menţionate, fie *săpăligi*, *tesle* sau *oticuri* (v.: Olteanu 1997: 81-82; Teodor 1978: 77, 109; Tentiuc 1996: 62).

seceri, mai arhaice, printre care secera cu lama slab arcuită, plasată practic pe aceeaşi axă cu coada, cunoscută în baza săpăturilor de la *Hansca*.

Coasa reprezenta o unealtă agricolă superioară secerii, folosită la recoltarea cerealelor şi a altor plante, inclusiv a fânului. Coasa îşi face apariţia începând cu secolul X, dar e utilizată relativ rar în următoarele secolele. Coase din secolele X-XIII au fost descoperite la *Hansca, Echimăuţi* [Федоров 1974: 115, fig. 35, 1] etc. Aceste unelte sunt însă destul de arhaice, de dimensiuni relativ mici, cu o lamă masivă, asemănându-se, în mare parte, cu secera. Totuşi au fost descoperite coase cu dimensiuni mari, cum ar fi cea din *Trebujeni-Scoc* [Тельнов, Рабинович 1997: 254, fig. 1, 9].

Cosorul era o unealtă agricolă folosită în grădinărit, pomicultură şi viticultură. În spaţiul pruto-nistrean are o istorie foarte veche, fiind bine cunoscut încă din mediul dacic şi cel roman [Glodariu, Iaroslavschi 1979]. În secolele V-VII, în spaţiul pruto-nistrean se folosea cosorul slab profilat, de dimensiuni medii, cu o coadă relativ lungă cu lama echivalentă ca mărime, de formă curbă, cu vârful încovoiat (*Hansca*) [Рафалович 1972a: 112, fig. 17, 6]. În secolele X-XIII apare un cosor bine profilat, de dimensiuni medii şi mari, cu o lamă mai dezvoltată, având forma curbă pronunţată (*Hansca*) [Рафалович 1972a: 112, fig. 17, 6; 1973: 152, fig. 10, 5].

4.1.3. TEHNOLOGII AGRICOLE

În perioada medievală timpurie, în spaţiul pruto-nistrean se practica agricultura bazată pe *sistemul defrişării* pădurilor şi *desţelenirii* pământurilor necultivate. Sistemul defrişării pădurilor era practicat în regiunile de codru din centrul şi nordul spaţiului pruto-nistrean, iar sistemul desţelenirii în regiunile colinare fără păduri, cele de şes şi mai ales în zonele de stepă din sud.

Defrişarea pădurilor reprezenta în această zonă o preocupare mai veche, fiind cunoscută încă din antichitate. Atunci a şi apărut denumirea de *secure* (de la termenul latin *sicula*) [Mihăiescu 1993: 270], prin care românii desemnau principala unealtă cu ajutorul căreia se curăţau de copaci terenurile. La începutul evului mediu, în rezultatul contactelor cu slavii vechi, românii au acceptat pentru această unealtă denumirea de *topor* (de la termenul slav *monop*) [Раевский 1988].

Topoare alungite, cu lama curbă sau dreaptă, folosite la defrişarea pădurilor, au fost descoperite în siturile *Alcedar-Odaia* [Рафалович 1972a: 105], *Pererâta* [Рафалович 1972a: 105, 112, fig. 17,1], *Luka Kavetčinska* [Вакуленко, Приходнюк 1984: 68, fig. 39,9] – secolele V-VII şi VIII-IX; la *Lucaşeuca* [Хынку 1969a: 22, fig. 19, 4], *Hansca* [Чеботаренко 1982: 18, fig. 5-6], *Echimăuţi* [Федоров 1953a: 108, fig. 45, 2] – secolele X-XI; *Orheiul Vechi* [Постикэ 1992a: 129, fig. 2, 9], *Mateuţi-Şcoala Nouă* [Хынку 1969c] – secolele XII-XIII.

Un element indispensabil al procesului de defrişare a pădurilor era *focul*, care carboniza crengile şi rădăcinile de copaci, îmbogăţind cu cenuşă solul ce urma să fie utilizat la cultivarea plantelor. Procedeul de defrişare a pădurilor a fost practic acelaşi pe tot parcursul evului mediu, caracteristicile lui de bază fiind fixate în documentele scrise din secolul XVI (*„au curăţat cu securea şi cu sapa şi cu focul pădurea deasă şi tare”*; pădurea a fost *„curăţată cu securea şi cu foc şi cu muncă în arşiţă”*; *„să curăţe acel loc cu securea şi foc”*; *„au curăţat...cu*

securea şi târnacopul şi cu foc") [DRH B-II: 325 DIR B-II: 148, 297, 328-329]. Locurile defrişate, transformate în viitoare terenuri agricole, erau numite *curături, poiene, runcuri, răzături, secături, luminişuri, lazuri, arşiţe, focuri, pojarne, jarişti etc.*

4.1.4. PĂSTRAREA ŞI PRELUCRAREA PRODUSELOR AGRICOLE

În perioada medievală timpurie, produsele agricole erau păstrate în amenajări ridicate la suprafaţa solului sau adâncite în pământ. Despre construcţiile de la suprafaţa solului, care puteau fi din lemn, lut sau piatră, nu s-a păstrat nicio informaţie. Arheologic, sunt atestate doar urmele de amenajări adâncite – gropi de diferite forme destinate păstrării diferitor produse agricole.

Gropile de provizii erau, de regulă, cilindrice sau tronconice, mai rar piriforme, având o capacitate de la câteva sute de kilograme până la 3-4 tone, fapt ce permitea păstrarea unor cantităţi mari de cereale.

În perioada medievală timpurie prelucrarea produselor agricole cerealiere prevedea două procedee de bază: uscarea şi măcinarea. Pentru realizarea acestor operaţii erau prevăzute două tipuri de instalaţii: vatra de uscat cereale şi râşniţa de mână.

Vatra de uscat cereale reprezenta o instalaţie tradiţională, practicată pe larg încă de către triburile traco-getice [Никулицэ 1981: 76; 1985: 102-103; Vulpe 1967: 75, 77, fig. 25; Popescu 1968: 59, fig. 1; Crişan 1968: 247; Dolinescu-Ferche 1974: 32, 34, 38-39]. Au fost atestate două tipuri de instalaţii de uscat cereale: vatra portativă şi vatra staţionară. Prima reprezenta o tavă din lut ars, ovală sau dreptunghiulară în plan, de dimensiuni relativ mari (până la 0,80x0,40 m). Această instalaţie era portabilă şi putea fi uşor instalată pe suprafaţa oricărui cuptor sau a anumitor vetre. Al doilea tip de vatră era similar ca formă cu cea dintâi, dar, spre deosebire de ea, era montat direct în corpul cuptorului. Vatra de uscat cereale este bine documentată la *Hansca* în secolele V-VII [Постикэ, Тельнов 1985: 145], VIII-IX şi X-XIII, la *Moleşti-Râpa Adâncă* [Tentiuc 1996: 65], *Lucaşeuca* [Хынку 1969a: 10-11, fig. 5] etc.

Râşniţa de mână reprezenta pentru perioada medievală timpurie o instalaţie tradiţională de măcinat cereale, care urma prototipurile romane cunoscute în spaţiul pruto-nistrean încă în secolele III-IV [Рикман 1975]. Râşniţa reprezenta un dispozitiv alcătuit din două pietre circulare suprapuse, care nu se deosebeşte cu aproape nimic de instalaţii similare, folosite în unele sate până în prezent. Râşniţa de mână de tip roman este atestată în majoritatea absolută a aşezărilor medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean. În secolele V-VII, ea reprezenta un mecanism relativ rar, prezent în exemplare unice doar în anumite aşezări. Astfel, în aşezarea *Hansca* a fost depistată o singură râşniţă, iar în alte aşezări, inclusiv în situri bine cercetate (*Kodyn, Raşkov*) n-a fost descoperită nici o instalaţie de acest fel. În secolele VIII-IX, râşniţa este întâlnită mai frecvent în aproape toate aşezările studiate, fiind descoperite până la 3-5 piese în fiecare sit. De atunci o râşniţă deservea în mediu 3-4 *cuiburi* de locuinţe, fapt ce reprezintă un progres substanţial în comparaţie cu perioada precedentă. O nouă etapă în procesul de răspândire a râşniţei în spaţiul pruto-nistrean se observă în secolele X-XIII, când acest mecanism este prezent practic în fiecare *cuib* de locuinţe din aşezarea de la Hansca. Râşniţele de mână sunt atestate foarte bine în

cetatea de la *Echimăuţi* şi în alte aşezări din secolele X-XIII [Федоров 1961a: 104, fig. 14, 2]. Aceste date demonstrează că, în perioada medievală timpurie, se remarca o dezvoltare progresivă a îndeletnicirilor agricole din spaţiul pruto-nistrean.

4.1.5. CREŞTEREA ANIMALELOR ŞI A PĂSĂRILOR

În cadrul gospodăriei agricole din spaţiul pruto-nistrean, specifice pentru perioada medievală timpurie, cultivarea cerealelor se îmbina organic cu creşterea animalelor şi a păsărilor.

4.1.5.1. Animale domestice

Cercetările arheologice înregistrează patru categorii esenţiale de animale domestice: *bovine, ovicaprine, porcine* şi *cabaline*. Ca excepţie, *în zona de sud* se întâlneşte *asinul*. Structura turmei animaliere din perioada medievală timpurie este o expresie a caracterului sedentar al vieţii umane de pe aceste meleaguri.

În linii generale, în gospodăria agricolă din evul mediu timpuriu predominau animalele grele: *bovine* şi *cabaline*, care constituiau până la 60-70% din numărul total al animalelor. Faptul era dictat şi de caracterul agrar al gospodăriei, în primul rând de necesitatea asigurării cu forţă de tracţiune precum şi de cea a asigurării colectivităţii umane cu produse alimentare animaliere: *lapte* şi *carne*.

Analizele paleofaunistice demonstrează că, în perioada medievală timpurie, în spaţiul pruto-nistrean au existat anumite nuanţări cronologice şi regionale în ceea ce ţine de componenţa turmei de animale domestice.

Astfel, pentru secolele V-VII, în partea centrală şi de nord a ţinutului (*Hansca, Seliște, Alcedar-Odaia, Hucea*) se constată o preponderenţă impunătoare a *bovinelor* – 37,0-55,0%, urmate de un număr important de *porcine* – 15,0-33,0% şi de un număr ceva mai mic de *ovicaprine* – 14,0-22,0% şi *cabaline* – 12,0-19,0% [Рафалович 1972a: 120; Рафалович, Лапушнян 1974: 128-129].

În secolele VIII-XI, după cum indică datele ostelologice din aşezările de la *Brăneşti, Hlinjeni, Alcedar, Rudi etc.*, se constată o scădere destul de pronunţată a ponderii *bovinelor*, acestea constituind – 25,0-35,0%; o creştere uşoară a cotei *porcinelor* – 28,0-36,0% şi *ovicaprinelor* – 14,0-31,0% şi o mică scădere a ponderii *cabalinelor* – 6,0-19,0% [Гольцева, Кашуба 1995; Кашуба, Тельнов, Щербакова 1997: 55; Рошаль, Федоров 1973: 158; Бейлекчи 1986: 113; Tentiuc 1996: 69; Bejenaru 2006: 34-38].

În regiunile de stepă (*Šabo, Etulia*) din sudul spaţiului pruto-nistrean, în secolele IX-XI se constată o situaţie diferită de cea din regiunile din centru şi nord, aici predominând *ovicaprinele* 35,0-40,0%, urmate de *bovine* 30,0-35,0%, *porcinele* având o pondere mult mai mică 5,0-28,0%, aproape la acelaşi nivel cu cea a *cabalinelor* – 5,0-20,0%, în plus aici apare *asinul*, care constituie în medie circa 2,0% [Чеботаренко, Щербакова 1974: 152; Смиленко, Козловский 1987a: 81; 1987b: 109].

Folosirea bovinelor pentru tracţiune este confirmată de *potcoavele* din fier pentru bovine, descoperite la *Etulia* [Чеботаренко, Щербакова 1974: 141, fig. 16-18], precum şi *piedicile* de fier pentru cai, descoperite la *Echimăuţi* [Федоров 1953a: fig. 52, 4] şi *Lencăuţi* [Тимощук 1959: 256].

În perioada medievală timpurie, paza gospodăriilor era asigurată de *câini*, scheletele cărora au fost deseori descoperite în gropi părăsite. În cadrul aşezărilor medievale este semnalată şi *pisica* (*Rudi*).

Aspectul exterior al animalelor domestice este reflectat în statuetele miniaturale confecţionate din lut ars, ce reprezintă *căluţi, tauri, porcine* şi *canine* [Tentiuc 1998]. Creşterea cailor o confirmă şi modelele miniaturale în formă de *şa*, iar întrebuinţarea brânzeturilor – vasele ceramice cu găuri. Asemenea vestigii sunt cunoscute în spaţiul pruto-nistrean pe parcursul întregului ev mediu timpuriu. Descoperiri de acest gen au fost făcute la *Hansca, Brăneşti, Alcedar-Odaia, Şapte-Bani-Hucea, Moleşti-Râpa Adâncă, Durleşti-Valea Babei, Hlinjeni-Cetăţuie* [Гольцева, Кашуба 1995: tab. CIX, 1] etc.

Pentru tunsul oilor erau întrebuinţate foarfece cu resort din fier, atestate la *Raşkov* (secolele V-VII) [Баран 1988: 19, fig. 11, 1], *Lencăuţi* (secolele XII-XIII) [Тимощук 1959: 256: 1982: 31, fig. 16, 18] etc.

4.1.5.2. Păsări domestice

Un loc aparte în gospodăria agricolă din perioada medievală timpurie îl ocupa ramura *creşterii păsărilor*. Această îndeletnicire avea însă un caracter casnic, fără efecte economice asupra altor ramuri din agricultură. Creşterea păsărilor domestice – a *găinilor, gâştelor* (*Şabo*) [Смиленко, Козловский 1987b: 109] şi *raţelor* – este documentată prin descoperirile de oase, coji de ouă şi reprezentări de păsări modelate din lut ars. Comparativ cu oasele de animale, vestigiile păsărilor se întâlnesc mult mai rar în aşezările din secolele V-XIII, dar prezenţa acestora este semnalată pentru toate fazele perioadei medievale timpurii (*Hansca, Alcedar, Rudi, Şabo* etc.) [Хынку 1969a: 50, 54; 1974c: 170-171; Рошаль, Федоров 1973: 158; Tentiuc 1996: 68-70]. Astfel, raportul dintre oasele de păsări şi cele de animale domestice în aşezarea de la *Hlinjeni*, în secolele VIII-X, era de 1,0:7,5 iar raportul pe specimene era de 1,0:13,3 (6 specimene de pasări la 80 specimene de animale [Гольцева, Кашуба 1995].

4.2. MEŞTEŞUGURI

În perioada medievală timpurie gospodăria agricolă se afla în strânsă legătură cu diferite meşteşuguri, care asigurau cu unelte lucrările pământului şi furnizau mijloacele necesare pentru viaţa cotidiană a omului. Meşteşugurile din această perioadă erau foarte variate, cunoscând o dezvoltare ascendentă de la o etapă la alta. În secolele VI-VII, după declinul social-economic din secolul V, se observă o revitalizare treptată a meşteşugurilor, în secolele VIII-IX atestându-se un progres evident în toate domeniile producţiei materiale. În perioada medievală timpurie existau următoarele meşteşuguri de bază: *reducerea fierului (metalurgia), producerea pieselor din fier (fierăria), prelucrarea metalelor colorate, olăritul, prelucrarea pietrei, prelucrarea lemnului, construcţia, prelucrarea osului, prelucrarea pieilor, producerea fibrelor şi a ţesăturilor*. Baza materială a dezvoltării producţiei o constituiau meşteşugurile legate de prelucrarea fierului: metalurgia şi fierăria, care determinau progresul social-economic general.

În secolele V-VII, ocupațiile meșteșugărești purtau un caracter casnic sau comunitar. Meșteșugurile casnice reprezentau ocupații practicate periodic în cadrul gospodăriilor individuale menite să satisfacă diverse cerințe vitale ale omului. În comparație cu meșteșugurile specializate, acestea puteau fi ușor realizate, fără a fi nevoie de cunoștințe speciale și de instalații tehnice performante. Începând cu secolele VIII-IX, aceste ocupații încep să depășească caracterul casnic și comunitar, transformându-se în meserii specializate, practicate de persoane particulare, care abandonează, cu timpul, gospodăria agricolă, pentru a forma centre meșteșugărești în cadrul unor așezări tradiționale mai vechi sau al unor așezări noi, specializate în producție meșteșugărească. Apariția centrelor meșteșugărești este documentată, în primul rând, prin descoperirea, în anumite sectoare ale așezărilor, a unor concentrări de complexe meșteșugărești (cuptoare metalurgice, cuptoare de ars ceramică, ateliere etc.). Situațiile de acest gen sunt documentate practic în toate așezările din secolele VIII-XIII (*Hansca, Durlești-Valea Viilor, Pohorniceni-Petruha, Orheiul Vechi, Trebujeni-Scoc* etc.). În același timp există și așezări specializate în producție meșteșugărească (*Rudi-Roșcana, Alcedar, Echimăuți* etc.).

Procesul separării de gospodăria casnică sau comunitară a unor meșteșuguri specializate începe în secolele VI-VII și se încheie în secolele IX-X. În calitate de meșteșuguri specializate se evidențiază, în primul rând, ocupațiile care necesitau foarte multă muncă, cunoștințe speciale, tehnologii sofisticate și instalații tehnice deosebite. Dintre multiplele meșteșuguri, cunoscute în spațiul pruto-nistrean, nivelul de meșteșuguri specializate l-au atins, în primul rând, *metalurgia fierului, fierăria, prelucrarea metalelor colorate și olăritul.*

4.2.1. METALURGIA FIERULUI

În perioada medievală, metalurgia fierului reprezenta un meșteșug fundamental, care determina progresul general al producției și al societății. Dezvoltarea metalurgiei era determinată, de regulă, de prezența în teritoriu a unor minereuri feroase. În spațiul pruto-nistrean nu există zăcămintele de minereuri feroase clasice. Cu toate acestea, metalurgia fierului s-a dezvoltat în ținut pe tot parcursul evului mediu timpuriu. Mai mult ca atât, la anumite etape istorice, în teritoriul nominalizat a avut loc chiar o înflorire a acestui meșteșug. Or, o asemenea dezvoltare ar fi fost imposibilă în cazul lipsei totale în acest ținut a unor zăcăminte feroase. Cercetarea rocilor și solurilor din spațiul pruto-nistrean demonstrează că în ținutul respectiv, în special în bazinul Nistrului, există diverse depuneri sedimentare-aluviale cu compoziție feruginoasă din care poate fi obținut fier [Рафалович 1972a: 53-54; Tentiuc 1996: 75]. Utilizarea în perioada evului mediu în calitate de materie primă pentru obținerea fierului a sedimentelor feroase din bazinul Nistrului a fost atestată încă de către Dimitrie Cantemir [Cantemir 1985: 52-53]. Folosirea în metalurgia medievală timpurie a minereurilor sedimentare-aluviale este demonstrată clar și de investigațiile arheologice din așezările *Hansca, Pohorniceni-Petruha, Orheiul Vechi* etc., unde, printre resturile metalurgice, au fost descoperiți bulgări de fier neutilizați proveniți din lentilele feruginoase ale pământului. Practica folosirii sedimentelor feroase din lentile de pământ pentru reducerea fierului în perioada antică și medievală era foarte

răspândită, reprezentând în unele regiuni singura sursă pentru obţinerea fierului [Teodor 1996a: 12-17; Olteanu, Şerban 1969; Olteanu & 1981: 217-225]. Prezenţa în spaţiul pruto-nistrean a sedimentelor feruginoase nu exclude şi importul de minereu din alte regiuni, din Carpaţi [Olteanu 1997: 102-113] sau din regiunea Bugului [Хынку 1974a: 133] etc. Un alt element al producţiei metalurgice îl reprezenta lemnul din care se obţinea mangalul necesar pentru procesul de reducere a minereului. Cu acest produs locuitorii spaţiului pruto-nistrean erau asiguraţi din plin, teritoriul dat fiind acoperit, în mare parte, cu masive de păduri seculare, care furnizau materialul necesar.

Cercetările arheologice din ultimii 50 de ani arată că metalurgia fierului era destul de avansată în spaţiul pruto-nistrean. Practic, în fiecare aşezare cercetată prin săpături metodice au fost descoperite urme de activităţi metalurgice – zgură de fier (zeci de kilograme) provenită de la procesele de reducere a fierului[108], lupe de fier, bucăţi de minereu de fier, ţevi de lut pentru foale (de la câteva zeci până la câteva sute în fiecare aşezare cercetată), cuptoare pentru îmbogăţirea minereului de fier, furnale metalurgice şi vase de ceramică utilizate la reducerea fierului. Luate împreună aceste vestigii permit să reconstituim în întregime procesul metalurgic.

La etapa iniţială, minereul de fier era fărâmiţat şi spălat de impurităţi. Urma procesul de îmbogăţire a minereului, efectuat în cuptoare cotlonite în lut steril, mai rar în cuptoare-gropi. Până la etapa actuală, în spaţiul pruto-nistrean s-au descoperit peste 100 cuptoare de tip cotlonit, circa 10 unităţi de cuptoare-gropi, datând din perioada medievală timpurie. În 27 cazuri, inclusiv *Hansca* (10 unităţi), *Pohorniceni-Petruha* (1), *Trebujeni-Scoc* (5), *Orheiul Vechi* (2), *Alcedar* (8), Rudi-Roşcana (1), pe vetrele cuptoarelor cotlonite au fost descoperite lipituri de fier topit sau bucăţi de minereu, fapt ce denotă folosirea acestor construcţii la îmbogăţirea minereului, înainte de a fi supus procesului de reducere.

Reducerea minereului de fier reprezenta faza cea mai responsabilă a procesului metalurgic, fiind efectuată în amenajări specializate, în cuptoare de tip furnale. În zona de centru şi de nord-est a spaţiului pruto-nistrean, în 11 aşezări medievale din secolele VIII-XIII, au fost descoperite 65 furnale metalurgice[109]: *Hansca* (13), *Pohorniceni-Petruha* (3), *Orheiul Vechi* (2), *Trebujeni-Scoc* (17), *Lopatna* (2), *Alcedar-Cetăţuie* (17), *Echimăuţi* (2), *Hînjeni-Cetăţuie* (1), *Rudi-Farfuria Turcească* (1), *Rudi-Roşcana* (5), *Tătărăuca Nouă-Germănaria* - 2 [Тельнов 1991c: 85-99]. În regiunea Bucovinei de Nord furnale metalurgice (4 unităţi) şi cuptoare de îmbogăţit minereul de fier (16 unităţi), datând din secolele XII-XIII, au fost descoperite la *Lencăuţi* [Тимощук 1981a: 127]. Prin numărul sporit de furnale de redus fier, spaţiul pruto-nistrean se detaşează net de alte regiuni mai mult sau mai puţin apropiate, unde complexele de redus fierul fie că se întâlnesc mult mai rar, fie că sunt aproape necunoscute [Teodor 1996a: 15-16]. Pe teritoriul României, de exemplu, sunt atestate doar 22 furnale datând din secolele VIII-XI, descoperite în 12 aşezări [Olteanu 1997: 119], ceea ce reprezintă doar 1/3 din numărul furnalelor descoperite în spaţiul

[108] Despre unele aspecte privind determinarea vestigiilor metalurgice vezi: Olteanu 1997: 103.

[109] Numărul furnalelor descoperite, este în realitate, mult mai mare, dacă ţinem cont de faptul că, în anii '50, expediţia arheologică sub conducerea lui Gh. B. Fedorov a descoperit la Alcedar, Echimăuţi etc. zeci de complexe arheologice, printre care, conform informaţiilor autorului, erau foarte multe furnale deteriorate. Documentaţia arheologică privind aceste situri, în cea mai mare măsură, nu s-a păstrat. Vezi: Федоров, Чеботаренко 1974: 83-84.

pruto-nistrean. În acelaşi timp, pe teritoriul Rusiei Vechi au fost depistate circa 80 furnale din secolele X-XIV [ДРГЗС 1985: 245] şi 55 furnale din secolele VIII-IX, ultimele provenind din aşezări din apropierea spaţiului pruto-nistrean: *Grigorovka* (25) şi *Gaivoroni* (30) [Седов 1982: 240] de pe Nistrul de Mijloc şi Bugul de Sud. Aceste date demonstrează clar că în perioada evului mediu timpuriu spaţiul pruto-nistrean, în ceea ce priveşte producţia metalurgică, reprezenta un spaţiu destul de avansat, care întrecea după anumiţi parametri alte regiuni.

În perioada secolelor V-VII, metalurgia din spaţiul pruto-nistrean reprezenta un meşteşug casnic sau comunitar. Urme ale metalurgiei din secolele V-VII sunt semnalate în această zonă deocamdată doar sub formă de zgură de fier, instalaţiile specializate nefiind încă descoperite. Separarea metalurgiei ca ramură specializată independentă s-a produs începând cu secolul VIII. Există vestigii arheologice foarte solide din această perioadă, care demonstrează un înalt nivel al metalurgiei. Furnale din secolele VIII-IX au fost descoperite la *Hansca* (5 unităţi), *Trebujeni-Scoc* (3-5), *Lopatna* (2), *Rudi-Roşcana* (5), *Hlinjeni* (1); din secolele X-XII la *Hansca* (8), *Pohorniceni-Petruha* (3), *Trebujeni-Scoc* (12-14), *Alcedar* (16), *Echimăuţi* (2), *Rudi-Farfuria Turcească* (1), *Tătărăuca Nouă-Germănaria* - 2; iar din secolele XI-XIII – la *Orheiul Vechi* (2).

Caracteristicile de bază ale furnalelor denotă o gândire tehnică destul de avansată. Ele aveau o formă tronconică, fiind alcătuite dintr-o încăpere săpată vertical în lut steril. În interior pereţii furnalului erau acoperiţi cu lipituri de lut (de la 2 până la 8), adăugate periodic, în scopul menţinerii capacităţii de lucru a acestor complexe. Înălţimea furnalelor comparativ cu nivelul vetrei constituia 0,60-1,15 m. Diametrul deschizăturii din partea superioară era 0,18-0,25 m. Vatra furnalelor era circulară (d – 0,25-0,50 m) sau ovală-alungită (d – 0,30-0,45x0,60-0,85 m). De regulă, vatra era platã, dar în unele cazuri, ca în aşezarea *Rudi-Roşcana* [Бейлекчи, Тельнов, Власенко 1983: 173, 181], era prevăzută pe perimetru cu un şănţuleţ adânc de 5-6 cm, prin care se sufla aer în cuptor. În partea inferioară, furnalele aveau o gură semiovală (l – 0,20-30 m, h – 0,20-0,25 m) destinată evacuării lupei de fier şi a zgurii, precum şi amplasării sufleiurilor de aer. Furnalele pentru reducerea minereului de fier erau de folosinţă multiplă. Faptul este demonstrat de prezenţa canalului de evacuare a fierului şi zgurii, multiplele lipituri de lut ars de pe vatra şi pereţii acestor construcţii, precum şi de rămăşiţele de zgură dintre aceste lipituri. De regulă, în faţa furnalelor era amenajată o groapă pentru facilitarea activităţii metalurgilor.

Furnalele erau amplasate, de obicei, în exemplare singulare sau câte 2-3 complexe în apropierea unor locuinţe. În aşezările din secolele X-XI, specializate în producţie meşteşugărească, complexele metalurgice formau unităţi teritoriale distincte, în cadrul cărora existau concomitent câteva grupuri de furnale, unele dintre acestea cuprinzând până la 6 complexe [Федоров 1974: 117].

Delimitarea metalurgiei ca meşteşug specializat a fost urmărită în aşezările *Alcedar-Cetăţuie* [Федоров 1964b: 81-84; 1974: 117-118] şi *Rudi-Roşcana* [Бейлекчи, Тельнов, Власенко 1983: 171-183] din secolele X-XII. În aşezarea *Alcedar-Cetăţuie* s-a constituit un centru metalurgic amplasat în afara cetăţii, lângă valul de apărare, reprezentând o unitate teritorială bine delimitată, în cadrul căreia au fost descoperite 16 furnale metalurgice păstrate integral, câteva zeci de furnale demolate, 8 cuptoare de îmbogăţit minereu de fier, zeci de kilograme de minereu de fier, sute de kilograme de zgură de fier şi sute de ţevi de lut

de la foalele furnalelor. Aceste date ilustrează foarte convingător existenţa unor centre metalurgice de proporţii care produceau cantităţi enorme de metal, o parte dintre care era, fără îndoială, comercializat în alte aşezări. Centrul metalurgic de la *Alcedar,* spre deosebire de cele din alte aşezări, se evidenţiază prin proporţii şi prin gradul mare de concentrare a complexelor metalurgice. Acest fapt a permis cercetătorilor să concluzioneze că centrul metalurgic de la *Alcedar* reprezenta o unitate social-economică specializată care producea metal pentru comercializare în cadrul regiunii. Un centru metalurgic similar exista, fără îndoială, şi în aşezarea *Rudi-Roşcana.* În cadrul acestui sit cercetările arheologice au depistat, pe o suprafaţă relativ mică, 5 furnale metalurgice. S-a mai constatat că suprafaţa aşezării este îmbibată, la fiecare metru, cu zgură de fier, fapt ce denotă activităţi metalurgice intensive.

În alte aşezări din spaţiul pruto-nistrean, centrele metalurgice erau mai modeste, fiind formate din câte un atelier, 1-2 furnale şi un cuptor de îmbogăţit minereu. Asemenea centre au fost identificate în aşezările *Hansca, Pohorniceni-Petruha, Orheiul Vechi, Trebujeni-Scoc* etc. Pe parcursul secolelor VIII-XIII, în cadrul acestor aşezări au existat mai multe centre metalurgice de acest fel, capabile să asigure localnicii cu metalul necesar. Productivitatea înaltă a acestor complexe o atestă cantităţile de minereu şi de zgură de fier descoperite în preajmă. La *Hansca,* în groapa de acces a unui furnal, au fost descoperite circa 100 kg de zgură de fier, iar în alt caz – 20 kg de minereu.

4.2.2. FIERĂRIA

În perioada medievală timpurie confecţionarea pieselor din fier reprezenta cel de-al doilea meşteşug ca importanţă. În secolele V-VII, fierăria se îmbina organic cu metalurgia, constituind împreună două ramuri ale aceluiaşi meşteşug de prelucrare a fierului. Procesul separării celor două ramuri în meşteşuguri independente s-a realizat în spaţiul pruto-nistrean, la fel ca şi în alte zone ale Europei de Răsărit [ДРГЗС 1985], în secolele VIII-IX. Existenţa separată a *metalurgiei fierului* şi a *fierăriei* propriu-zise pe parcursul secolelor VIII-XIII este demonstrată de diverse materialele arheologice. Acest lucru poate fi observat mai ales în aşezările de la *Alcedar, Echimăuţi* şi *Rudi-Roşcana.* Dar procesul de separare a celor două meşteşuguri nu a avut loc în toate aşezările. În multe aşezări, metalurgia şi fierăria erau inseparabile, fiind practicate de unii şi aceeaşi meşteşugari.

Meşteşugul fierăriei este documentat prin diverse piese din fier, ateliere, cuptoare şi unelte de fierărie. Spre deosebire de alte regiuni, fierăria din spaţiul pruto-nistrean era orientată, în primul rând, către asigurarea necesităţilor economice, asigurarea gospodăriei agricole cu unelte pentru cultivarea pământului, recoltarea şi prelucrarea cerealelor, asigurarea gospodăriei casnice cu piese şi utilaje cotidiene. În acelaşi timp, fierăria asigura producerea armelor, a pieselor de harnaşament, a uneltelor pentru fierărie.

Fabricarea produselor din fier era realizată în ateliere specializate de fierărie, amenajate în încăperi special prevăzute, în construcţii provizorii aflate sub cerul liber sau în cadrul unor locuinţe. Elementul obligatoriu al atelierelor îl reprezenta cuptorul de fierărie. Acesta putea fi din lut sau din piatră. Primul tip de cuptoare era caracteristic regiunii centrale a spaţiului pruto-nistrean, iar al doilea regiunilor de nord-est şi nord.

În calitate de materie primă pentru confecţionarea obiectelor din fier se folosea metalul obţinut din minereu sau metal uzat. Folosirea în fierărie a metalului uzat era ceva caracteristic secolelor V-VII. Acest fapt a fost demonstrat în baza analizei metalografice a unor obiecte din fier din aşezarea *Hansca*, care atestă neomogenitatea metalului din perioadă [Рафалович 1972a: 239-241]. În secolele VIII-XIII, graţie faptului că metalurgia furniza cantităţi însemnate de metal, fierarii aveau posibilitatea să folosească preponderent metal omogen, obţinut din minereu. În paralel, continua să fie folosit şi fierul uzat.

Nivelul de pregătire tehnico-tehnologic al fierăriilor era destul de înalt. Ei cunoşteau tehnologia obţinerii oţelului. Erau cunoscute şi procedeele de sudare a fierului cu oţelul şi de prelucrarea lor termică [Рафалович 1972a: 186, 239-241; Федоров 1974: 117-118].

În aşezarea *Hansca* au fost identificate ateliere de fierărie amplasate în cadrul unor încăperi adâncite în sol sau al unor încăperi de suprafaţă. Au fost identificate 5 ateliere de tip adâncit, dintre care patru erau prevăzute cu câte 1-2 cuptoare cotlonite în lut steril, iar un atelier era amplasat chiar în cadrul unei locuinţe cu 3 complexe de foc[110]. Atelierele de suprafaţă erau de tip deschis, alcătuite din 1-3 cuptoare cotlonite în lut steril, deasupra cărora era amenajat un acoperiş uşor. În aşezarea *Hansca,* în afara locuinţelor adâncite, au fost descoperite 42 cuptoare cu caracter de producţie, dintre care unele poartă urme evidente de prelucrare a fierului, sub formă de zgură de fier sau de fier lipit pe suprafaţa vetrelor. În acelaşi timp au fost descoperite diverse piese de fierărie, inclusiv mânerul unui cleşte din fier [Постикэ 1985b: 157, fig. 1, 10]. Ateliere de fierărie sunt identificate în toate regiunile spaţiului pruto-nistrean, inclusiv în partea de sud, de exemplu la *Şabo* [Смиленко, Козловский 1987a: 74, 80; 1987b: 115]

În secolele X-XI, în unele aşezări din spaţiul pruto-nistrean fierăria atinge un nivel tehnic şi organizatoric foarte înalt, fapt ce a condus la diferenţierea acestei activităţi în meşteşuguri specializate, cum era, de exemplu, producerea de armament, acţiune ce solicită cunoştinţe mult mai profunde şi abilităţi speciale. Un atelier specializat în producerea armamentului a fost descoperit în cetatea *Alcedar* [Федоров 1960c: 40; 1957c: fig. 19, 5-10; 1961a: 103, fig. 12; 1961b: 78-85; 1974: 117-118]. În cadrul acestui complex au fost depistate unelte de bază de fierărie (nicovală, cleşte, dornuri, daltă) şi diverse categorii de armament: vârfuri de săgeţi, zale, armură din plăci de fier etc. Un alt set de unelte de fierărie (ciocane, cleşte, nicovale, dornuri, dălţi, pile etc.) a fost descoperit într-un atelier de la *Echimăuţi* [Федоров 1953a: fig. 51, 5, 6, 7; Федоров 1953b: 58; 1974: 116, fig. 36]. Astfel, spre deosebire de fierăriile ordinare şi atelierele de producere a fierului, atelierele specializate în producerea armamentului, dată fiind importanţa lor strategică, după cum au demonstrat investigaţiile arheologice de la *Alcedar* şi *Echimăuţi*, erau concentrate în interiorul cetăţilor, unde se aflau sub controlul direct al autorităţilor [Федоров 1974: 117-118].

Asortimentul producţiei fierarilor era foarte variat: *unelte agricole* (brăzdare şi cuţite de plug, oticuri, săpăligi, topoare, seceri, coase, cosoare, torţi pentru căldări), *unelte gospodăreşti* (cuţite, foarfece, amnare, cuie, cârlige de pescuit, mânere de uşă, lacăte, chei), *piese de harnaşament* (zăbale, inele, catarame, scări de şa, pinteni), *armament şi echipament militar* (vârfuri de săgeţi din fier, arcuri, spade, săbii, pumnale, topoare de luptă, buzdugane, spade, lănci, darde, suliţi, coifuri, armuri, pinteni, zăbale pentru cal, scări de şa, inele şi catarame de

[110] Complexele nr.H2, H15, G147, G167 şi G180.

la hamuri) etc. Înflorirea meşteşugului fierăriei s-a produs în perioada secolelor X-XII, cele mai dezvoltate în acest sens centre fiind cele din bazinul Răutului (*Alcedar, Echimăuţi, Rudi etc.*).

4.2.3. PRELUCRAREA METALELOR COLORATE

Prelucrarea metalelor colorate a reprezentat un meşteşug important, în cadrul aşezărilor medievale timpurii, orientat către satisfacerea necesităţilor estetice ale populaţiei, prin producerea unor obiecte de podoabă.

Meşteşugul producerii pieselor din metale colorate, la fel ca şi fierăria, a fost semnalat în toate aşezările medievale timpurii cercetate. Faptul că prelucrarea metalelor colorate reprezenta un meşteşug aparte nu poate fi pus la îndoială, ca şi în cazul fierăriei, această ocupaţie necesitând cunoştinţe speciale şi metode specifice de lucru. Delimitarea prelucrării metalelor colorate în calitate de meşteşug distinct este documentată destul de clar chiar de la începutul evului mediu, în secolele V-VII, la *Dănceni* [Дергачев, Ларина, Постикэ 1983: 112-136], *Seliştе* [Рафалович 1972b: 138-140, fig. 13, 4; 1973: 140-141, fig. 3, 1-5; 1974: 92; Рафалович, Лапушнян 1974a: 132-133, fig. 10, 4], *Şapte Bani-Hucea* [Рафалович 1974: 92; 1965: 123-128], *Bernaşovka* [Винокур, Мегеж 1992], *Čornivka* [Войнаровський 1999: 146, fig. 7] etc. În secolele ulterioare nivelul tehnic al prelucrării metalelor colorate a crescut simţitor. Ca rezultat al acestei evoluţii, în secolele X-XI, în unele aşezări din partea de nord-est a spaţiului pruto-nistrean (*Alcedar, Echimăuţi* etc.) au apărut centre specializate în care erau practicate cele mai avansate tehnologii ale bronzului şi argintăriei. Mai mult ca atât, în cazul centrelor de la *Alcedar* şi *Echimăuţi* se poate vorbi şi despre o separare a *argintăriei* şi *turnării bronzului* în meşteşuguri diferite.

Atelierele de prelucrarea a metalelor colorate, în perioada medievală timpurie, erau amenajate în cadrul unor încăperi adâncite sau de suprafaţă, prevăzute cu cuptor pentru topirea metalelor. Urme veritabile ale unor ateliere de acest tip au fost descoperite în aşezările *Dănceni* [Дергачев, Ларина, Постикэ 1983: 128-129, fig. 8, 8, 9], *Seliştе* [Рафалович 1972b: 138-140, fig. 13, 4; 1973: 140-141, fig. 3, 1-5; 1974: 92; Рафалович, Лапушнян 1974a: 132-133, fig. 10, 4], *Şapte Bani-Hucea* [Рафалович 1965: 123-128; 1974: 92], *Bernaşovka* [Винокур, Мегеж 1992], *Raşkov* [Баран 1988: 18, fig. 10, 9] din secolele V-VII, *Alcedar* [Федоров 1961a: 102, fig. 11], *Echimăuţi* [Федоров 1953b: 58; [Федоров 1953a: fig. 51, 2]], *Hansca, Pohorniceni-Petruha, Moleşti, Ivancea-Malul Iazului, Calfa, Etulia, Safiany* [Смиленко, Козловский 1987a: 80], *Mitkiv* [Тимощук 1982: 21-22, fig. 7, 10] din secolele X-XII.

Meşteşugarii confecţionau, de regulă, obiecte din aramă, bronz sau argint, mai rar din plumb şi foarte rar din aur. Materia primă pentru bijuterii o constituiau obiectele de podoabă uzate, monedele, bucăţile de sârmă etc. Procesul tehnologic al prelucrării metalelor colorate este documentat prin descoperiri de ateliere de prelucrat metal colorat (*Hansca, Seliştе, Alcedar, Echimăuţi, Rudi, Safiany*), creuzete (*Hansca, Raşkov, Safiany*) şi linguri din lut ars, folosite la turnarea metalelor (*Raşkov, Etulia*), tipare din piatră sau lut ars pentru turnarea pieselor (*Hansca, Dănceni, Seliştе, Safiany, Mitkiv, Čornivka, Dobrinovţî*), zgură de metal colorat, semifabricate şi diferite piese din metal colorat.

Pentru confecţionarea obiectelor erau utilizate mai multe procedee tehnice: *turnarea pieselor în tipare monovalve sau bivalve, tehnica cerii pierdute, forjarea, ştanţarea, treflarea (tragerea), torsionarea, sudarea etc.* Turnarea şi ştanţarea obiectelor se făcea integral sau pe elemente, care mai apoi erau asamblate. Tiparele pentru turnarea metalului erau construite din piatră de şist, gresie sau lut ars. Topirea metalului se efectua în creuzete de ceramică, iar turnarea în forme – cu ajutorul lingurilor din lut ars.

Tehnica de prelucrare a metalelor colorate şi-a atins apogeul dezvoltării în secolele X-XI, când la ornamentarea pieselor din metal colorat, se foloseau o serie de procedee tehnice necunoscute anterior în regiune: *filigranarea, granularea* şi *nielarea.* Foarte rar sunt semnalate piese executate în tehnicile *caboşonului* şi *cloisoné.*

Produsele din metale colorate erau destul de variate: *obiecte de podoabă* (cercei, pandantive, inele, brăţări, coliere, grivne), *piese vestimentare* (fibule, nasturi, catarame, aplice), *piese de cult* (cruci, amulete), *piese de toaletă* (oglinzi), *piese de harnaşament* (aplice) etc. În secolele V-VII, piesele din metale colorate aveau un asortiment şi o tehnologie relativ modeste şi se întâlneau destul de rar. S-au păstrat anumite categorii de obiecte moştenite din perioada antică târzie, cum ar fi fibulele, care dispar în secolele VIII-IX. În secolele IX-X se observă o creştere bruscă a sortimentului de bijuterii, apar în special diferite forme de cercei, pandantive şi catarame, care capătă o răspândire mult mai largă decât la etapa anterioară. Un element esenţial al acestei perioade îl reprezintă standardizarea bijuteriilor şi producerea lor în serii mari. Aşadar, prelucrarea metalelor colorate reprezenta, în secolele X-XI, un domeniu dezvoltat, care producea atât la comandă, cât şi pentru piaţă. În aşezările de la *Echimăuţi* şi *Alcedar* a fost atestată confecţionarea unor bijuterii de argint, care puteau să concureze, din punct de vedere tehnic şi artistic, cu argintăria produsă în cele mai cunoscute centre din Europa. În acest sens, poate fi remarcată producerea unor serii de cercei, printre care cerceii de aşa-numitul *tip Echimăuţi*, care s-au răspândit şi dincolo de hotarele spaţiului pruto-nistrean [Рабинович, Рябцева 1997]. Astfel, atelierele din secolele X-XI de la *Alcedar* şi *Echimăuţi*, specializate în confecţionarea bijuteriilor la fel ca şi cele de producere a armamentului, erau amplasate în interiorul cetăţilor, fapt ce demonstrează că meşteşugurile respective se aflau sub controlul riguros al administraţiei acestor aşezări, care, probabil, şi deţinea atelierele în cauză.

4.2.4. OLĂRITUL

Olăritul reprezintă cel mai răspândit meşteşug, din perioada medievală timpurie, practicat pe larg la toate etapele de dezvoltare a aşezărilor. Importanţa olăritului era determinată de locul deosebit în viaţa cotidiană al produselor acestui meşteşug.

Pe parcursul secolelor V-XIII se observă progrese substanţiale în domeniul olăritului. Ele au condus la schimbări radicale nu doar în ceea ce ţine de aspectul produselor ceramice, dar şi în organizarea social-economică a acestei ocupaţii.

În secolele V-VII olăritul reprezenta, în linii mari, un meşteşug casnic, în cadrul căruia ceramica era lucrată manual, pentru satisfacerea necesităţilor familiale. În paralel, în unele aşezări olăritul devenea preocupare relativ constantă a unor persoane particulare, care încep să pună bazele olăritului specializat. Prezenţa unor meşteri mai mult sau mai puţin

specializaţi în olărit în aşezările din secolele V-VII este demonstrată de exemplu, prin descoperirile de la *Dănceni*, unde a fost depistat un grup de cuptoare de ars ceramică, ce nu puteau aparţine decât unor olari de meserie [Рафалович, Гольцева 1981: 139].

Transformarea definitivă a olăritului în meşteşug specializat are loc la sfârşitul secolului IX-începutul secolului X. Această schimbare a devenit posibilă datorită unor transformări cardinale în producerea ceramicii, condiţionate de implementarea unor mijloace tehnice principial noi – a roţii olarului şi a cuptorului cu reverberaţie de ars ceramică – care au plasat olăritul pe o treaptă foarte înaltă.

Procesul de valorificare a roţii olarului de către meşterii autohtoni a avut loc pe parcursul secolului IX, când la prelucrarea suplimentară a unor vase lucrate manual se folosea un instrument relativ primitiv [Postică 1994a: 96-101]. Roata olarului din secolele X-XIII reprezenta, în mod obişnuit, un instrument cu turaţie medie. În aceeaşi perioadă, dar, mai curând, ca excepţie, este semnalată şi roata cu turaţie rapidă.

Instalaţiile de ars ceramică reprezentau al doilea element tehnic esenţial al olăritului. În secolele V-IX, ceramica era arsă în cuptoare scobite în lut viu, iar în unele cazuri – pe vetre deschise.

Cuptoarele erau semisferice, cu vetre circulare sau ovale în plan, cu diametrul de 1,20-1,40 m, mai rar 0,80-1,10 m şi înălţimea de – 0,30-0,50 m. Capacitatea de lucru pentru un ciclu de activitate a acestor cuptoare permitea producerea a 10-15 vase de dimensiuni mici şi mijlocii [Postică 1994a: 100]. Cuptoare de acest tip au fost atestate în toate aşezările medievale timpurii, ele căpătând o răspândire largă mai ales începând cu secolul VIII. În aşezările *Durleşti-la Vie*, *Hansca*, *Vasileu* etc. au fost descoperite cuptoare cu boltă pentru arderea ceramicii datate cu secolele X-XII.

Din secolul X, la arderea ceramicii încep să fie utilizate cuptoare cu reverberaţie. Aceste instalaţii specializate au constituit o inovaţie în tehnica timpului, folosirea lor schimbând radical viziunea omului asupra argilei şi a posibilităţilor ei de utilizare. Apariţia cuptoarelor cu reverberaţie pentru ars ceramică, se află, fără îndoială, într-o strânsă relaţie cu dezvoltarea cuptoarelor metalurgice din secolele VIII-IX. Ele au condus la descoperirea unor noi principii de folosire şi dirijare a focului, care, fiind aplicate şi în olărit, au determinat apariţia unui sistem calitativ nou de ardere a ceramicii. În spaţiul pruto-nistrean au fost descoperite 29 cuptoare cu reverberaţie pentru ars ceramică (*Moleşti* – 9, *Hansca* – 5, *Durleşti-la Vie* – 2, *Durleşti-Valea Babei* – 2, *Brăneşti* – 1, *Rudi* – 1, *Revno* – 1, *Bogatoje* – 1, *Vasileu* – 7) [Tentiuc 1996: 106-108; Чеботаренко 1983b: 183-193; 1990a: 229-239; Тельнов, Чеботаренко 1988: 72-76; Тентюк 1990a: 72; Тентюк, Абызова 1992: 223-237; Бырня 1969: 93-96, fig. 2; Рабинович 1991a: 99-110; Михайлина 1997: 62-64, fig. 30, 1; Смиленко, Козловский 1987b: 112-113, fig. 11; Тимощук 1981: 130-131]. Aceste cuptoare aveau o formă tronconică sau cilindrică, cu baza circulară, ovală sau piriformă. Camera de foc, aflată în partea inferioară, era separată de camera de ars ceramică printr-un grătar din lut steril cu perforaţii pentru circularea aerului fierbinte. Diametrul camerelor constituia 0,90-1,20 m, iar înălţimea lor – 0,40-0,60 m. Productivitatea acestor cuptoare era destul de mare, constituind câte 17-34 oale-borcane de dimensiuni mari şi mijlocii sau 7-14 căldări de lut pentru un ciclu [Postică 1994a: 100]. Cuptoarele de ars ceramică erau amplasate, de regulă, în anumite locuri, constituind complexe izolate (*Hansca*, *Rudi*) sau grupuri de complexe (*Durleşti la Vie*, *Moleşti*). În acelaşi timp sunt semnalate şi cazuri în care

cuptoarele de ars ceramică erau amplasate în cadrul atelierelor de olărit (*Hansca, Revno, Bogatoje*).

În perioada medievală timpurie au mai avut loc şi unele schimbări importante în domeniul tehnologiei preparării pastei pentru ceramică. Astfel, în secolele V-IX tehnologia preparării pastei de lut pentru ceramică era, în spaţiul pruto-nistrean, omogenă. Această pastă era grosieră, în calitate de degresanţi conţinând nisip şi şamotă. În secolele X-XIII, ca rezultat al unor progrese tehnologice substanţiale, pasta ceramicii capătă o calitate superioară, iar degresanţii devin variaţi. Cel mai răspândit degresant era nisipul, utilizat, într-o proporţie mai mare sau mai mică, de către olarii din toate regiunile. În acelaşi timp, în partea centrală, mai rar în partea de sud a spaţiului pruto-nistrean, în calitate de degresant era folosită scoica pisată (din piatră de calcar) şi vegetaţia mărunţită (în special pleava de la cereale); în secolele XII-XIII, ea predomina asupra nisipului, care s-a impus la rândul său în ceramica secolelor X-XI [Postică 1994a: 72-74; Козлов 1988: 28-54]. Însă, în regiunile de nord-est şi de nord ale spaţiului pruto-nistrean (aşezările de tipul *Alcedar-Echimăuţi*), în calitate de ingrediente, în paralel cu nisipul erau folosite frecvent mica, piritul şi cuarţitele [Хынку 1971b: 80-92; Равдина 1988: 54-71], acestea constituind un aspect specific al ceramicii din ţinut.

Ceramica lucrată la roată avea, în majoritatea cazurilor, o suprafaţă zgrunţuroasă. Se mai cunoştea, dar era utilizată într-o proporţie redusă, şi o specie de ceramică fină, de culoare cenuşie, cu suprafaţa netedă sau lustruită. În secolul V, această ceramică constituia, probabil, o reminiscenţă din perioada antică târzie, iar în secolele VI-IX ea era, mai degrabă, importată din centrele de la Dunărea de Jos şi din nordul Mării Negre. Tehnologia ceramicii fine cenuşii a fost revalorificată în spaţiul pruto-nistrean în secolul X, când practicarea ei în aşezări autohtone din partea de sud a regiunii (*Bogatoje*) [Смиленко, Козловский 1987b: 112] şi, posibil, în unele situri din partea centrală (*Hansca*) [Postică 1994a: 53] este confirmată cu certitudine de vestigii arheologice.

Evoluţia ceramicii medievale timpurii relevă, în acelaşi timp, şi evoluţia gusturilor estetice ale populaţiei, care variau de la o etapă la alta. Astfel, în secolele V-VII populaţia prefera ceramica neornamentată, ornamentul fiind practicat relativ rar, sub formă de alveole sau crestături pe buze, cruci incizate etc. În secolele VIII-IX, ornamentarea ceramicii cu alveole sau crestături devine foarte frecventă. Introducerea roţii olarului a permis revalorificarea unor compoziţii ornamentale mai vechi, moştenite în bazinul carpato-balcanic din perioada romană. Este implementat pe scară largă ornamentul incizat, alcătuit din fâşii de linii ondulate şi orizontale executate cu un beţişor sau cu un pieptene. În secolele X-XIII, sunt ornamentate 99,0% din ceramica atestată. În secolele X-XI, inciziile acopereau corpul vaselor până aproape de fund, iar în secolele XII-XIII, de regulă, partea lor superioară sau de mijloc. Ornamentul devine foarte variat, formând compoziţii cu rândurile de crestături de pe gâtul vaselor, cu diferite motive imprimate etc. Se mai practica şi ornamentarea cu rotiţa.

Asortimentul ceramicii medievale timpurii autohtone a evoluat de la o etapă la alta, dovedindu-se mai bogat în perioada secolelor X-XIII, când includea minimum 10 forme de bază. În secolele V-IX predominau în proporţie de 90,0-95,0% *oalele-borcane* (ovoidale, bitronconice, sferoidale, buteforme), mai rar se întâlneau *tipsiile, străchinile, vasele strecurători* şi *vasele de provizii*. În secolele X-XIII, în paralel cu formele tradiţionale, se mai răspândesc şi o

serie de forme noi: *ulcioare, căldări de lut (găleţi), căni (ceşti), opaiţe* etc. Oalele-borcane aveau dimensiuni mici (h = 10-15 cm), mijlocii (h = 16-22 cm) şi mari (h = 23-30 cm, căldările de lut – dimensiuni relativ mari (d = 30 cm). În viaţa cotidiană, vasele erau utilizate pentru pregătirea bucatelor (oale-borcane, tipsii), pentru servirea produselor alimentare şi răcoritoare (străchini, farfurii, căni), pentru păstrarea proviziilor şi a apei (ulcioare, vase de provizii, amfore).

În secolele X-XIII olăritul reprezenta un meşteşug dezvoltat, care depăşise deja caracterul casnic, devenind o îndeletnicire a meşterilor profesionişti, specializaţi în domeniu, care lucrau atât la comandă, cât şi pentru realizarea producţiei pe piaţă. Drept mărturii ale producerii ceramicii la comandă pot servi unele mărci de olar imprimate pe fundul vaselor din secolele X-XIII. Faptul că ceramica cu mărci constituie nu mai mult de 10,0% din cantitatea totală de ceramică locală ne demonstrează că în această perioadă majoritatea ceramicii era produsă pentru a fi comercializată.

În secolele X-XIII, în spaţiul pruto-nistrean existau câteva tradiţii în ceea ce priveşte lucrarea ceramicii. În aşezările *din zonele de centru şi de sud* era practicată tradiţia carpato-dunăreană, care includea *ceramică nisipoasă sau cu scoici şi vegetaţie*, ornamentată cu incizii ondulate sau orizontale, uneori striate pe verticală, efectuate de regulă, cu un pieptene, mai rar cu un beţişor, precum şi *ceramică cenuşie netedă, lustruită*. Ceramica de acest gen era produsă *în zona de sud şi de centru*, până la linia râului Răut. În aşezările din nord-estul şi nordul spaţiului pruto-nistrean, în olărit se practica tradiţia nistreano-nipreană, manifestată prin ceramică nisipoasă cu degresanţi duri (*mică* şi *microprundişuri*), ornamentată, în majoritatea absolută a cazurilor, cu incizii efectuate cu beţişorul, mai rar cu pieptenele. Diferenţele semnalate în producţia ceramicii reprezintă o ilustrare în plus a interferenţelor culturale produse în spaţiul pruto-nistrean în perioada medievală timpurie.

4.2.5. PRELUCRAREA PIETREI

În perioada medievală timpurie, prelucrarea pietrei avea un nivel relativ slab de dezvoltare şi era mai puţin răspândită decât alte meşteşuguri. Situaţia era cauzată de faptul că materia primă pentru acest meşteşug are, în ţinutul pruto-nistrean, o răspândire teritorială limitată şi în acelaşi timp, de faptul că în acest spaţiu nu existau tradiţii istorice în domeniul prelucrării pietrei. Prezenţa recifelor calcaroase din bazinul Nistrului şi Răutului nu putea să schimbe radical situaţia, datorită faptului că în aceste regiuni existau păduri foarte întinse, care furnizau lemnul – un material de construcţie tradiţional, mult mai uşor prelucrabil decât piatra. Astfel, se poate constata că civilizaţia din spaţiul pruto-nistrean a rămas, în perioada medievală timpurie, să fie o „civilizaţie a lemnului".

Cu toate acestea, meşteşugul prelucrării pietrei n-a lipsit complet din viaţa autohtonilor. În aşezările medievale timpurii dintre Nistru şi Prut se practicau domenii în care piatra, datorită unor calităţi specifice nu putea fi înlocuită de alte materiale, inclusiv de lemn, fiind folosită în mod curent. De regulă, era folosită piatra calcaroasă cu scoici de tip sarmaţian, întâlnită în abundenţă în bazinul Nistrului şi al Răutului. Într-o proporţie mai redusă, era folosită şi piatra nisipoasă de gresie, prezentă şi în alte regiuni ale spaţiului pruto-nistrean. În regiunea Nistrului, Dunării de Jos şi în preajma Mării Negre erau folosite şi alte tipuri de piatră, inclusiv şistul, granitul etc.

Piatra era utilizată în construcţie sau la fabricarea unor unelte specializate. În construcţie, piatra neprelucrată era folosită la amenajarea vetrelor şi a cuptoarelor din piatră, un element specific nu doar civilizaţiei medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean, ci şi celei din întreaga Europă de Răsărit. Apariţia cuptoarelor din piatră, în secolele V-VI, a fost determinată mai degrabă de factori climaterici, care au provocat răcirea parţială a vremii, fapt ce i-a determinat pe oameni să caute şi să găsească soluţii noi pentru o încălzire cât mai efectivă a spaţiilor locative. În acest context, populaţia autohtonă a început să studieze tainele pietrei, reuşind să creeze sisteme de foc tot mai performante.

Spaţiul pruto-nistrean, sau mai exact partea lui de nord, a constituit locul de geneză a cuptoarelor de piatră. În ultimii 30 de ani, în regiunea cursurilor superioare ale Nistrului şi Prutului, arheologii au descoperit probe materiale concludente, care demonstrează că cele mai vechi cuptoare din piatră au apărut anume în această zonă. În zona de nord a spaţiului pruto-nistrean, aceste cuptoare au predominat pe tot parcursul secolelor V-XIII. Pe de altă parte, în zona de centru cuptoarele de piatră au predominat în secolele V-IX, în secolele X-XIII întâlnindu-se mai mult cu statut de excepţie. Prezenţa cuptoarelor din piatră în toate zonele spaţiului pruto-nistrean, inclusiv în locurile lipsite de piatră, demonstrează că în evul mediu timpuriu se practica dobândirea şi transportarea pietrei la distanţă existând, probabil, chiar reţele de comercializare a pietrei.

Piatra mai era folosită şi la fabricarea anumitor unelte specializate, cum ar fi râşniţele rotative şi cutele de ascuţit. Confecţionarea acestor obiecte era realizată prin metoda fasonării pietrei, adusă astfel pe această cale la forma dorită. Spre deosebire de cuptoarele din piatră, care constituiau o inovaţie culturală a secolelor IV-V, râşniţele şi cutele reprezentau o continuare a unor tradiţii mai vechi, datând din perioada antică târzie.

Din piatră se mai confecţionau şi diferite obiecte mărunte, cu destinaţie variată: fusaiole, tipare pentru turnat bijuterii, mărgele, greutăţi pentru războaiele de ţesut, greutăţi pentru pescuit etc. Pentru fusaiole era folosită piatra de şist, de culoare roză sau cenuşie, pentru tipare de turnat metal – piatra de şist, de culoare gălbuie sau cenuşie, pentru mărgele – piatra de carneol, pentru greutăţile războaielor de ţesut şi al plaselor de pescuit – piatra de gresie sau calcar, pentru cute – piatra de gresie şi şistul de culoare verde.

Pe parcursul perioadei medievale timpurii, prelucrarea pietrei constituia o ocupaţie auxiliară, practicată, de la caz la caz, în cadrul gospodăriei casnice. În acelaşi timp însă în unele aşezări din bazinul râurilor Nistru şi Răut, unde materia primă exista în cantităţi suficiente, existau probabil şi pietrari profesionişti. Acest lucru este demonstrat, în primul rând, de forma standardizată a fusaiolelor din şist şi a mărgelelor din secolele X-XII, care nu puteau fi realizate decât în cadrul unor ateliere specializate. Pietrele de râşniţă puteau fi şi ele produse de pietrari profesionişti, în special în perioada secolelor X-XIII, când acestea capătă forme standardizate şi se răspândesc în cantităţi foarte mari.

4.2.6. PRELUCRAREA LEMNULUI

Datorită calităţilor deosebite ale acestui material, prelucrarea lemnului a reprezentat unul dintre cele mai importante meşteşuguri practicate de populaţia autohtonă din spaţiul pruto-nistrean pe întreg parcursul perioadei medievale timpurii.

Materia primă pentru lemnărie era oferită din abundenţă de către pădurile seculare, ce acopereau, la vremea respectivă, cea mai mare parte a teritoriului dintre Nistru şi Prut.

Deoarece condiţiile climaterice din spaţiul pruto-nistrean nu permit păstrarea îndelungată în pământ a materialelor lemnoase, avem la dispoziţie foarte puţine date despre meşteşugul prelucrării lemnului în această perioadă. În această situaţie, meşteşugul lemnăriei poate fi restabilit parţial în urma analizei unor detalii de arhitectură, a amprentelor de pari şi de scânduri în sol steril sau în lut ars, a bucăţilor de lemn carbonizat (bârne, scânduri) – date provenite de la diferite construcţii medievale timpurii şi de la diferite instrumente metalice de prelucrat lemn.

Lemnul avea cea mai largă întrebuinţare în domeniul construcţiei – *locuinţe, dependinţe, ateliere meşteşugăreşti, fântâni, garduri, fortificaţii etc.*, – pentru care erau preparate bârne de diferite dimensiuni, nuiele şi scânduri, atestate prin descoperiri de fragmente carbonizate sau prin amprente pe bucăţi de lut ars. Prezenţa în aceste aşezări a scândurilor, pregătirea cărora necesita cunoştinţe şi instrumente speciale, demonstrează că, în perioada medievală timpurie, populaţia băştinaşă a atins un nivel relativ înalt în tehnologia lemnăritului.

Lemnul era utilizat de cele mai deseori la edificarea locuinţelor. Din bârne sau din nuiele erau construiţi pereţii, podurile şi acoperişurile caselor. Pereţii se construiau conform unei tehnici speciale, pe bază de furci sau „cununi" din bârne orizontale. Scândurile erau folosite la amenajarea interiorului caselor, la construcţia de paturi, mese şi scaune. Bârnele şi scândurile erau prinse, de regulă, cu ajutorul unor cepuri de lemn sau prin metoda retezării şi prinderii capetelor în sistemul „cozii de rândunică". În secolele X-XIII, în unele aşezări încep să fie utilizate cuie din fier – *Calfa* [Чеботаренко 1973: 113, fig. 64], *Šabo* [Смиленко, Козловский 1987b: 108], *Hansca* [Постикэ 1985b: 16] şi scoabe din fier – *Šabo, Bogatoje* [Смиленко, Козловский 1987b: 112].

Tehnica „cununilor" de bârne amplasate orizontal era practicată şi la construcţia fântânilor. O construcţie de acest tip, amenajată cu un sistem performant de scoatere a apei, a fost descoperită în cetatea *Alcedar* [Федоров 1974: 123].

Construcţia din lemn a atins apogeul prin *palisadele de lemn* ale cetăţilor din secolele IX-XII (*Alcedar-Cetate, Echimăuţi, Rudi-Farfuria Turcească, Revno* etc.). Aceste construcţii complicate probează un nivel înalt al gândirii inginereşti şi existenţa în aşezările respective a unor practicieni calificaţi, care nu puteau fi altcineva decât meşteri lemnari specializaţi.

Tot din lemn se confecţionau şi unele *unelte agricole* (rariţe, boroane, teascuri pentru vin, furci, greble, hârleţe, lopeţi), *unelte pentru producţia meşteşugărească* (războaie de ţesut, roata olarului, furci şi fusuri de tors), *mijloace de transport* (caruri, căruţe, sănii), *instalaţii pentru dobândirea apei* (fântâni, cişmele), *vase pentru provizii şi materiale lichide* (putine, poloboace[111], lăzi, găleţi, cofe etc.), *veselă de bucătărie şi obiecte de uz casnic* (străchini, linguri[112], bătătoare de unt, fusuri), *mobilă* (mese, scaune, poliţe), *accesorii* (scări, capace pentru ceramică şi pentru gropile de provizii, mânere pentru diferite unelte etc.).

Prelucrarea lemnului şi pregătirea diferitelor obiecte era realizată cu ajutorul uneltelor din fier: *topoare* – secolele X-XIII la *Hansca* [Хынку 1970a: 52-55, fig. 21, 1; Teodor 2003a], *Lucaşeuca-Cornul Blăjiei* [Хынку 1969a: 22, fig. 19, 4], *Mateuţi-Şcoala Nouă*

[111] O vrană carbonizată de poloboc a fost descoperită la Echimăuţi [Федоров 1953a: 123].

[112] O lingură carbonizată a fost descoperită la Echimăuţi [Федоров 1953a: 123].

[Хынку 1969c: 102, fig. 1, 1], *Pererâta-Zamca* [Tentiuc 1996: 98]; *tesle – Hansca; cuţite de rândea* – secolele X-XII la *Echimăuţi; strunguri pentru prelucrarea lemnului – Echimăuţi* [Федоров 1953a: 123 fig. 52, 5], *Moleşti* [Чеботаренко 1983b:187]; *pânze de ferăstraie – Hansca; burghiuri* – secolele VI-IX: *Alcedar-Oadia* [Рафалович 1972a: 213], secolele X-XII: *Hansca* [Хынку 1974c: 169, fig. 10,6], *Rudi* [Бейлекчи, Тельнов, Власенко 1983: 175, fig. 11, 13], *Čornivka* [Тимощук 1982: 108, fig. 58, 10]; *cuţite de confecţionat linguri* – secolele V-VII: *Hansca* [Рафалович 1972a: 213] etc.

În baza analizei materialelor arheologice, pot fi evidenţiate 4 forme de bază ale prelucrării lemnului: 1. *Lemnăritul casnic*, 2. *Lemnăritul specializat universal*, 3. *Dulgheria* şi 4. *Tâmplăria.*

Lemnăritul casnic reprezenta o formă patriarhală de prelucrare a lemnului, întâlnită la toate etapele evului mediu timpuriu. Această activitate reprezenta, mai degrabă, o ocupaţie casnică, neprofesionistă, la care se revenea periodic pentru a asigura gospodăria personală cu diferite produse din lemn (edificarea sau repararea locuinţei, producerea celor mai elementare unelte din lemn etc.), realizate într-un cadru strict patriarhal şi la un nivel tehnic relativ inferior.

Lemnăritul specializat universal reprezenta o formă mai evoluată de prelucrare a lemnului, caracteristică secolelor X-XIII. În această variantă, lemnăritul devine o ocupaţie specializată a unor meşteri, care puteau realiza construcţii sau pregăteau la comandă diferite produse din lemn. Aceşti meşteri, într-o măsură mai mare sau mai mică, s-au detaşat de munca agricolă, fapt ce a permis implementarea în lemnărit a unor mijloace tehnice noi, a dus la creşterea productivităţii muncii şi a calităţii produselor din lemn. Aceşti meşteşugari puteau efectua, în principiu, toate lucrările practicate în lemn la vremea respectivă.

Dulgheria şi tâmplăria erau cele mai evoluate forme ale lemnăritului, fiind caracteristice aşezărilor din secolele X-XIII (*Alcedar-Cetăţuie, Echimăuţi* etc.). Dulgheria şi tâmplăria s-au detaşat din cadrul lemnăritului specializat universal, specializându-se în anumite domenii din lemnărit. Dulgherii se ocupau de construcţia caselor de locuit, a diferitelor amenajări gospodăreşti, a palisadelor cetăţilor etc. Pe de altă parte, tâmplarii confecţionau diferite unelte şi obiecte gospodăreşti. În cadrul acestor forme de lemnărie au fost implementate instrumente specializate, care au ridicat substanţial calitatea obiectelor şi productivitatea muncii.

În consecinţă, se poate afirma că domeniul prelucrării lemnului a evoluat neuniform din punct de vedere cronologic şi zonal. Mai avansate în prelucrarea lemnului s-au dovedit a fi aşezările din secolele X-XIII, din regiunile de nord-est şi de nord ale spaţiului pruto-nistrean.

4.2.7. CONSTRUCŢIA

Construcţia, în perioada medievală timpurie, a cunoscut o dezvoltare continuă, evoluând de la forme arhaice la unele specializate. În secolele V-IX, construcţia reprezenta, mai degrabă, o ocupaţie patriarhală, iar în secolele X-XIII, în mare parte, un meşteşug specializat.

De domeniul construcţiei ţinea edificarea caselor de locuit, a diverselor complexe gospodăreşti, a complexelor de cult (*sanctuare, biserici*), a fortificaţiilor (*valuri, palisade, zidării*) etc.

Apogeul dezvoltării tehnicilor de construcţie s-a produs în secolele XII-XIII, când în zona de nord apar impunătoare complexe din piatră (*biserici, palate, cetăţi*). Despre progresele tehnice din vremea respectivă ne vorbeşte, de exemplu, răspândirea teracotei de perete cu diverse semne heraldice şi a teracotei de podea (*Vasileu*) [Тимощук 1981a: 130-131]. Un indice al progresului din construcţie sunt cuiele din fier, scoabele, mânerele de uşă etc., cunoscute, de exemplu, la *Šabo* [Смиленко, Козловский 1987b: 108], la *Hansca* [Постикэ 1985b: 16], *Bogatoje* [Смиленко, Козловский 1987b: 112], *Mereşeuca* [Власенко 1983: 86, fig. 3, 11].

Puncte de apogeu ale construcţiei din perioada secolelor XII-XIII pot fi considerate bisericile de la *Vasileu*, cetatea de la *Lencăuţi* etc.

4.2.8. PRELUCRAREA OSULUI

Creşterea animalelor domestice şi vânătoarea îi oferea omului, în toate timpurile, oase de animale – material relativ tare, dar, în acelaşi timp, plastic şi uşor prelucrabil. Calităţile osului şi cele ale cornului au fost observate de către om încă din zorii istoriei; de aceea, în timpurile vechi el s-a învăţat să folosească aceste materiale pentru necesităţi practice şi estetice, confecţionând diferite obiecte.

În perioada medievală timpurie erau cel mai frecvent prelucrate oasele tubulare, omoplaţii, coastele, coatnele, astragalii etc. de la toate animalele domestice şi de la unele specii de animale sălbatice (în special cornul de cerb şi căprior). Tehnologia prelucrării osului era relativ simplă şi putea fi practicată de oricine. Procedeele prelucrării osului includeau operaţiile de tăiere, şlefuire şi incrustare. Pentru facilitarea lucrului asupra cornului, materialul respectiv era, de regulă, supus unor proceduri termice, cum ar fi fierberea, care permitea tăierea lui relativ uşoară. Prelucrarea osului şi a cornului era efectuată cu ajutorul unor instrumente din fier (cuţite, ferestraie, sfredele) şi a pietrelor abrazive [Musteaţă 2006: 137]. Urmele acestor instrumente sunt înregistrate pe oase de animale din majoritatea aşezărilor din perioada medievală timpurie – *Hansca, Pohorniceni-Petruha, Šabo* [Смиленко, Козловский 1987a: 80; 1987b: 108], *Mereşeuca* [Власенко 1983: 83, fig. 3] etc.

Din os şi corn erau pregătite: *piese vestimentare* (catarame, nasturi, aplicaţii); *piese pentru prelucrarea pieilor* (străpungătoare, spatule); *piese de uz casnic* (ace, cutiuţe pentru ace); *piese de bucătărie* (linguri, atestate la *Lencăuţi* în secolele XII-XIII [Тимощук 1959: 255-256, fig. 4, 3]); *piese pentru prepararea fibrelor şi a ţesăturilor* (răsucitoare, andrele, fusaiole pentru fusul de tors, „patine" pentru călcarea ţesăturilor); *accesorii pentru diferite obiecte* (mânere pentru cuţite, pieptene pentru executarea ornamentului pe ceramică); *unelte* (cârlige de pescuit); *piese de toaletă* (pieptene, ace de păr); *piese de harnaşament* (psalii); *piese pentru jocuri distractive* (arşice din astragale); *instrumente muzicale* (fluiere); *piese de cult* (amulete, cruciuliţe); *piese de război sau vânătoare* (arcuri, săgeţi, greutăţi pentru ghioage de luptă); *semifabricate pentru alte obiecte* (plăcuţe ornamentate); *matrice pentru pregătirea unor obiecte din plăcuţe din aur sau argint* etc.

În perioada medievală timpurie prelucrarea osului avea un caracter casnic, fiind practicată în aproape fiecare gospodărie. În acelaşi timp, în unele aşezări, în special din secolele X-XII, se evidenţiază meşteri care prelucrau osul şi cornul. În acelaşi timp, în anumite centre, cum era, de exemplu, aşezarea *Alcedar*, existau, fără îndoială, şi meşteşugari profesionişti, detaşaţi complet de muncile agricole, care activau în ateliere specializate unde produceau obiecte din os şi din corn de forme standardizate ce urmau să fie comercializate pe piaţă. Ateliere de prelucrare a osului au fost descoperite în aşezările din secolele XII-XIII la *Lencăuţi* [Тимощук 1981a: 128].

4.2.9. PRELUCRAREA PIEILOR

Un important domeniu al preocupărilor casnice, care rezulta din ocupaţiile creşterii animalelor şi a vânătorii, era şi prelucrarea pieilor de animale. Datele arheologice ne furnizează foarte puţine informaţii în această privinţă, deşi există o serie de indici care permit să vorbim despre acest subiect. În primul rând sunt cunoscute o serie de unelte utilizate în procesul de prelucrare a pieilor. Dintre ele putem menţiona: *cuţite din fier cu lama curbă şi spatule din os* folosite la răzuitul pieilor – *Brăneşti* [Федоров 1960: 378, fig. 71, 1]; *străpungătoare din os – Brăneşti* [Федоров 1960: 378, fig. 71, 5-7], *Hlinjeni* [Гольцева, Кашуба 1995: tab. CXXXV], *Mereşeuca* [Власенко 1983: 83, fig. 3, 2, 4] sau *din fier – Brăneşti* [Федоров 1960: 378, fig. 71, 8-10] utilizate la întinderea pieilor şi la procesul de prelucrare a lor; *ace din os, foarfece din fier* [Федоров 1974: 117, fig. 37, 3; Добролюбский 1986: 112, 115]. Urme ale unor obiecte din piele prelucrată de animale au fost descoperite în necropolele din secolele X-XII: *Hansca-Căprăria* [Хынку 1973a: 12-14, fig. 9], *Brăneşti* [Федоров, Чеботаренко, Великанова 1984: 22, 51] şi *Costeşti-Stânca Bălţii* [Хынку, Титов 1974: 174]. În primul caz a fost descoperită o bucată de piele prelucrată în care erau învelite câteva obiecte, în al doilea caz urmele unei curele din piele, iar în al treilea – cizme din piele.

Modul de folosire a pieilor de animale poate fi parţial reconstituit în baza unor obiecte din os sau metal, elemente ale diferitelor produse din piele (*vestimentaţie, încălţăminte, curele bărbăteşti, curele pentru hamurile de la cai, şea pentru cai, tolbe pentru arc şi săgeţi, chimire, teci de săbii şi cuţite* etc.).

În perioada medievală timpurie, la prelucrarea pieilor de animale erau probabil folosite procedeele tradiţionale mai vechi, dintre care poate fi menţionat cu certitudine cel al tăbăcirii – fapt stabilit în rezultatul descoperirii din necropola *Hansca-Căprăria*.

Prelucrarea pieilor reprezenta, în perioada medievală timpurie, o ocupaţie casnică, practicată periodic în toate gospodăriile, pentru satisfacerea cerinţelor elementare de vestimentaţie şi a altor necesităţi cotidiene.

În paralel, cu acesta în cadrul aşezărilor medievale timpurii existau, fără îndoială, şi meşteri mai mult sau mai puţin specializaţi în prelucrarea pieilor şi confecţionarea diferitelor produse din piele sau blănuri, care lucrau în acest domeniu, probabil, periodic şi la comandă.

4.2.10. PRODUCEREA FIBRELOR ŞI ŢESĂTURILOR

Producerea fibrelor şi ţesăturilor a reprezentat, în perioada medievală timpurie, un domeniu vital pentru om, al doilea după domeniul de producere a hranei. Această ocupaţie avea

menirea de a-l asigura pe om cu vestimentaţie şi de a „îmbrăca" locuinţele cu ţesături în vederea creării unei ambianţe cât de cât confortabile.

Ca şi în cazul produselor din lemn şi piele, practic nu dispunem de informaţii directe despre produsele din ţesături. Cu toate acestea, cercetările arheologice furnizează o serie de date care permit să reconstruim unele aspecte ale proceselor de producere a fibrelor şi a ţesăturilor.

Materia primă din care erau fabricate fibrele era *lâna* de oaie sau capră, *inul* şi *cânepa*. Despre folosirea inului în secolele X-XII, ne mărturisesc descoperirile din aşezarea *Echimăuţi*, unde au fost depistate: o bucată de pânză din in, în care era învelită o monedă arabă de argint, o bucată de lut ars cu amprente de la o ţesătură de in şi mai multe seminţe carbonizate de in [Федоров 1953a: 123]. Urme de la ţesături din lână, in şi cânepă au fost descoperite în aşezarea *Hansca*, *Pohorniceni-Petruha* etc. Din lână şi cânepă erau produse fibre mai groase, iar din in – fibre mai subţiri. Producerea fibrelor se făcea după metode tradiţionale, cunoscute de milenii.

Prima etapă în fabricarea fibrelor era legată de „putrezirea" în apă a materiei prime, baterea ei la meliţă şi scărmănarea în vederea obţinerii fibrelor primare pentru tors. Despre această etapă ne mărturisesc descoperirile cuielor de fier de la scărmănători, folosite la scărmănarea inului şi a cânepei după baterea lor la meliţă.

Următoarea etapă era torsul lânii, inului şi cânepei, în vederea preparării fibrelor propriu-zise, necesare pentru ţesut. Procedura în cauză era efectuată cu ajutorul furcii şi a fusului de tors. Practicarea acestei proceduri şi, respectiv, folosirea instrumentului numit este probată foarte elocvent de datele arheologice. Astfel, în toate aşezările din spaţiul pruto-nistrean au fost descoperite sute de fusaiole provenite de la fusuri de tos. Fusaiolele sunt pregătite din diferite materiale: lut ars, ceramică, piatră de şist sau os. Forma lor este foarte variată: bitronconică, biconică, cilindrică, plată, sferoidală etc. După dimensiuni, sunt semnalate fusaiolele mici (d = 0,8-2,0 cm), medii (d = 2,0-4,0 cm) şi mari (d = 4,0-6,0 cm). Cu fusaiolele mici erau preparate *fibre subţiri*, cu cele de dimensiuni medii – *fibre mai groase*, iar cu fusaiole mari – *fibre foarte groase*. Pe suprafaţa unor fusaiole pot fi observate diferite incizii, litere sau chiar inscripţii. Toate acestea, după cum demonstrează ştiinţa etnografică, nu sunt altceva decât însemne ale proprietarilor acestor obiecte, marcate cu scopul de a le distinge, în special în timpul torsului de la şezători.

Fibrele obţinute din lână, in şi cânepă serveau în continuare drept materie primă pentru producerea ţesăturilor şi împletiturilor. Ţesăturile erau pregătite cu ajutorul războiului de ţesut, care era de două tipuri: vertical şi orizontal. Folosirea, în perioada medievală timpurie, a războiului de ţesut vertical este probată de *greutăţile de lut ars sau din piatră*, folosite la întinderea firelor, iar cea a războiului de ţesut orizontal – de *râşchitoarele din os* folosite la repartizarea corectă a urzelii orizontale. Greutăţi de la războaiele de ţesut vertical au fost descoperite la *Hansca*, iar răşchitoare din os la *Hansca* [Постикэ 1985b: 161], *Brăneşti-Moţca*, *Echimăuţi* [Федоров 1974: 122], *Mereşeuca* [Власенко 1983: 87] etc.

Caracterul ţesăturilor poate fi dedus din amprentele acestora pe bucăţile de lut ars şi pe fundul unor vase de ceramică. În aşezările *Hansca*, *Alcedar-Odaia* [Рафалович 1972a: 206-207], *Pohorniceni-Petruha* [Хынку 1969a: 44], pe fundul unor vase au fost descoperite amprente de la pânze subţiri şi pânze groase, ţesute în linie dreaptă. La întinderea şi îndreptarea pânzelor boţite erau folosite aşa-zisele „*patine*" cu o parte şlefuită, pregătite din

oase tibiale de cabaline sau bovine. Astfel de piese sunt descoperite, de regulă, în aşezările din secolele V-VII: *Dănceni* [Дергачев, Ларина, Постикэ 1983: 128, fig. VII, 13, 14, 17-19], *Hansca* [Рафалович 1972a: 207], reprezentând o tradiţie autohtonă moştenită din perioada antică [Рикман 1976: 190].

O altă categorie de pânze, era reprezentată de împletituri. Acestea erau pregătite cu ajutorul andrelelor, care puteau fi din lemn sau os. Cercetările arheologice, au evidenţiat în aşezările medievale timpurii, andrele din os. Prin procedeul împletirii erau pregătite unele articole de vestimentaţie (*pieptare, cămaşe, tunici, ciorapi* etc.), pânze pentru „îmbrăcarea" şi înfrumuseţarea locuinţei, plase pentru pescuit şi vânat etc.

Producerea fibrelor, ţesăturilor şi împletiturilor era, în perioada medievală, un meşteşug casnic, practicat în fiecare gospodărie individuală. Acest lucru este confirmat de prezenţa fusaiolelor care se întâlnesc practic în fiecare locuinţă din perioada secolelor V-XIII [Bichir 1958].

4.2.11. CUSUTUL ŞI CROITORIA

Producerea şi reparaţia vestimentaţiei reprezentau domenii specifice, care erau practicate în fiecare gospodărie medievală timpurie. Activităţile de croitorie, inclusiv de cusut curent, sunt documentate prin descoperirile acelor din os sau din fier, de către tocurile din os destinate pentru păstrarea acelor, foarfece şi cuţitele din fier de croitorie.

Ace din os sunt atestate la *Selişte* în secolele V-VII [Рафалович 1972: 130, рис. 6, 7; Рафалович, Лапушнян 1974: 131, рис. 9, 3, 9, 10], *Socol-Luka Kavetčinska* (secolele V-VII) [Вакуленко, Приходнюк 1984: 68, рис. 39, 7], *Hansca* (secolele VIII-IX) [Постикэ 1985b: 160] etc. Tocuri pentru ace au fost descoperite la *Selişte* [Рафалович, Лапушнян 1974: 131, рис. 9, 3, 9, 10], *Mereşeuca* (secolele XII-XIII) [Власенко 1983: 83, рис. 3, 2, 4] etc.

Un cuţit de croitorie din fier din secolele VIII-IX a fost descoperit la *Hansca* [Рафалович 1973: 154, рис. 11, 1], iar foarfece din fier de croitorie sunt identificate în aşezarea de la *Echimăuţi* [Федоров 1974: 117, рис. 37, 3], Hansca [Hâncu 2002c: 142] şi în mormintele nomazilor din secolele X-XIV [Добролюбский 1986: 112, 115].

4.2.12. ARMAMENTUL ŞI ECHIPAMENTUL MILITAR

În legătură cu meşteşugurile prelucrării fierului, osului şi a pielii se găseşte producerea de armament şi echipament militar, care în condiţiile năvălirilor triburilor „barbare" era necesar pentru apărare, iar pe timp de pace anumite categorii de armament puteau fi folosite la vânătoare.

Pe parcursul secolelor V-XIII populaţia spaţiului pruto-nistrean a cunoscut diverse tipuri de armament şi echipament militar: *vârfuri de săgeţi din fier, arcuri, spade, săbii, pumnale, topoare de luptă, ghioaga, buzduganul, spada, lancea, sulița, coifuri, armură, pinteni, zăbale pentru cal, scări de şa, inele şi catarame de la hamuri* etc.

Vârfurile de săgeţi în mod obişnuit erau cu peduncul, de forme plate (romboidale, sub formă de frunză, alungite etc.) sau piramidale, mai rar cu bucşă de forme piramidale sau ascuţite. Din punct de vedere tehnic se deosebesc săgeţi obişnuite, de tip antiarmură şi

anticar. Descoperiri importante de săgeţi au fost efectuate în aşezările de la *Alcedar* [Медведев 1973; Федоров 1954b: 20, рис. 8, 2; 1957c: рис. 19, 11-13; Равдина 1988: 66], *Echimăuţi* [Федоров 1953a: 108, рис. 45, 1; 46, 3] – secolele X-XI; *Perebykovcy* [Тимощук 1982: 35, рис. 20, 5-8, 11; рис. 51] – secolele XIII-XIV, în mormintele nomade din tumulii de la *Frumuşica* – secolele X-XIII [Гросу 1981: 159-154, рис. 3], *Balabani* [Postică, Sava 1996: fig. 5, 4; 11, 1-4; 14, 1-4, 7] – secolele XIII-XIV etc.

Arcul din os este documentat în mormintele nomazilor din perioada secolelor X-XIV la *Balabani* [Postică, Sava 1976: fig. 4, 2-5, 12, 1-8], *Selişte* [Рафалович, Лапушнян 1974: 142-147, fig. 14, 6, 10, 22], *Frumuşica* [Гросу 1981: 159-154, рис. 2] etc.

Spada din fier din secolele X-XIII este documentată în aşezările de la *Rudi* [Бейлекчи 1986: 110, рис. 2, 8], *Cernăuţi* XIII-XIV [Тимощук 1978a: 33], *Echimăuţi* [Федоров 1953a: 108, рис. 45, 3], în mormintele nomazilor de la *Balabani* [Postică, Sava 1976: fig. 5, 2; 6, 7-9; 9, 1-2].

Sabia din fier este identificată în mormintele nomazilor din secolele XIII-XIV la *Balabani* [Postică, Sava 1976: fig. 14, 11]

Pumnale din fier din secolele X-XIII sunt descoperite în mormintele nomazilor de la *Balabani* [Postică, Sava 1976: fig. 5, 3; 9, 9; 14, 6, 12].

Suliţa din fier în secolele X-XIII este descoperită în cetăţile de la *Echimăuţi* [Федоров 1953a: 108, рис. 46, 1, 2], *Perebykovcy* [Тимощук 1982: 35, рис. 20, 9, 10, 12, 14; рис. 51], *Ruhotin* [Тимощук 1978a: foto], *Molodiv*, [Тимощук 1982: 104, рис. 56, 7], *Darabani* [Тимощук 1982: 117, рис. 64, 17].

Lancea din fier în perioada secolelor XII-XIII este documentată în aşezarea de la *Lencăuţi* [Тимощук 1982: 31, рис. 16, 10].

Ghouga din os în secolele X-XIII este documentată la *Echimăuţi* [Федоров 1953a: 108, рис. 45, 4] şi *Hansca*.

Buzduganul este cunoscut în baza descoperirilor de la *Vasileu* şi *Balabani*. În aşezarea de la *Vasileu* [Тимощук 1981a: рис. 11,3] a fost identificat un buzdugan din bronz datat în perioada secolelor XII-XIII, iar la *Balabani*, în mormântul unui nomad a fost depistat un buzdugan de tip mameluc, datat în a doua jumătate a secolului XIII–prima jumătate a secolului XIV, lucrat din fier şi aur cu o inscripţie în limba arabă executată în argint [Postică, Sava 1976: fig. 8,1; 13].

Coiful din fier al unui călăreţ din perioada secolelor XI-XIII a fost descoperit în aşezarea de la *Lucaşeuca* [Хынку 1969: 68, 76].

Armura călăreţilor din secolele X-XIII sub formă de zale, plăcuţe, cotiere, nituri din fier au fost descoperite în aşezările de la *Alcedar* [Федоров 1957c: 41, рис. 19, 1-3], *Lucaşeuca* [Хынку 1969], *Perebykovcy* [Тимощук 1982: 35, рис. 20, 1, 2; рис. 51, 6], în mormintele nomazilor din secolele XIII-XIV de la *Balabani* [Postică, Sava 1976: fig. 6, 6; 7, 1-19; 8, 3-13, 18-20].

Pinteni din fier ai călăreţilor din perioada secolelor X-XIII au fost identificaţi în aşezările de la *Alcedar* [Федоров 1954b: 20, рис. 8, 1], *Perebykovcy* [Тимощук 1982: 35, рис. 20, 3, 4], *Hansca* [Чеботаренко, Тельнов 1985: 171, рис. 2, 5], *Ciornivka* [Тимощук 1982: 108, рис. 58, 6], *Dobrinovcy* [Тимощук 1981a: 118], *Lencăuţi* [Тимощук 1959: 256; 1982: 31, рис. 16, 1].

Scările de şa din fier din perioada secolelor X-XIII sunt identificate în mormintele nomazilor de la *Balabani* [Postică, Sava 1976: fig. 10, 1-2], *Seliște* [Рафалович, Лапушнян 1974: 142-147, рис. 14, 20, 21], în grupul tumular *Sucleia-Tiraspol* [Добролюбский 1986: 109, tab. III, 115, tab. IX-8, 120-131], *Ivanovca* [Haheu, Gukin 1997: 191-192, fig. 4, 1, 2, 11, 12], în necropolele *Hansca-Limbari* [Хынку 1970a: 59, рис. 24], *Mateuți-Şcoala Nouă* [Хынку 1969c] etc.

Zăbale din fier din perioada secolelor X-XI sau XII-XIII sunt descoperite în aşezările de la *Echimăuți* [Федоров 1953a: рис. 52, 3], necropola de la *Mateuți-Şcoala Nouă* [Хынку 1969c], mormintele nomazilor de la *Ivanovca*, [Haheu, Gukin 1997: 191-192, fig. 3, 7], *Seliște* [Рафалович, Лапушнян 1974: 142-147, рис. 14, 1, 2], *Balabani* [Postică, Sava 1976: fig. 10, 3-4].

Catarame din fier sau din bronz de la echipamentul unor militari sunt descoperite în aşezarea şi necropolele de la *Hansca* [Хынку 1973a], mormintele nomazilor de la *Ivanovca* [Haheu, Gukin 1997: 191-192, fig. 3, 6, 8; 4, 3], *Balabani* [Postică, Sava 1996: fig. 6, 2,4; 9, 6-8; 11, 7; 14,5].

4.3. OCUPAŢII AUXILIARE

În rând cu preocupările gospodăreşti de bază, populaţia sedentară din spaţiul pruto-nistrean practica, în perioada medievală timpurie, şi un şir de ocupaţii auxiliare, printre care, *vânătoarea, pescuitul, culesul* şi *albinăritul.*

4.3.1. VÂNĂTOAREA

Existenţa unor suprafeţe enorme de păduri, păşuni, a locurilor mlăştinoase cu faună bogată, crea condiţii prielnice pentru practicarea vânătorii de pădure, de câmpie şi de baltă, care se făcea în scopul de a obţine carne pentru hrană şi blănuri, utilizate în vestimentaţie şi pentru locuinţe.

Analizele osteologice demonstrează că majoritatea oaselor de animale sălbatice descoperite în aşezările medievale timpurii aparţin cerbului (50,0-60,0%) fiind datate cu secolele V-VII: *Hansca, Hucea, Alcedar-Odaia, Brăneşti, Trebujeni-Scoc, Seliște*; cu secolele VIII-IX: *Hlinjeni*, X-XI – *Šabo*. Următorul obiect al vânătorii era *mistreţul* (8,0-12,0%) – secolele V-VII: *Hansca, Alcedar-Odaia, Brăneşti, Seliște*; secolele X-XI: *Alcedar-Cetăţuie, Šabo;* urma *căprioru*l (6,0-15,0%) – secolele V-VII: *Hucea, Hansca, Seliște, Šabo* şi *iepurele* (10,0-15,0%) – *Hansca*, Alcedar-*Odaia, Alcedar-Cetate*; apoi: *calul sălbatic* (*Alcedar-Odaia) şi zimbrul* (câte 3,0-4,0%) (*Hansca, Alcedar-Odaia, Seliște*); *ursul brun* (*Hansca, Seliște*); *vulpea* (*Hansca*); *lupul* (*Hansca* – secolele V-VII, *Alcedar* – secolele X-XI); *elanul* (1,0-3,0%) (*Seliște* – secolele V-VII); *saigacul* (1,0-2,0%) (*Alcedar-Odaia); bursucul* (2,0-4,0%); *castorul* (4,0-8,0%); *vidra* (1,0-2,0%) (*Rudi*); *păsările* de câmp, cele *de pădure* (*Hlinjeni*) şi *de apă – lebăda* (*Šabo*) etc.

4.3.2. PESCUITUL

Despre practicarea pescuitului, în perioada medievală timpurie, ne mărturisesc descoperirile oaselor de peşte, ale solzilor de peşte, ale obiectelor lucrate din oase din peşte şi uneltele de pescuit. Oase şi solzi de peşte în cantităţi relativ mari au fost descoperite în aşezările *Calfa*, *Etulia*, *Echimăuţi* [Федоров 1953d: 47], *Rudi* [Рошаль, Федоров 1973: 158], *Šabo* [Смиленко, Козловский 1987a: 80; 1987b: 109], *Alcedar* [Кашуба, Тельнов, Щербакова 1997: 55] etc.

Cârlige pentru pescuit au fost descoperite în aşezările *Chetriş* – secolele VI-VII, *Hansca* – secolele VIII-XII, *Hlinjeni-Cetăţuie* [Гольцева, Кашуба 1995: 59, tab. CXXII, 9], *Echimăuţi* – secolele X-XII [Федоров 1953a: fig. 52, 6; 1974a: 115, fig. 35, 3]. Greutăţi de la plasele de pescuit au fost semnalate la *Hansca*, *Alcedar-Odaia*, *Pohorniceni-Petruha*, *Hlinjeni-Cetăţuie* [Гольцева, Кашуба 1995: 59, tab. CXII, 4] etc.

4.3.3. CULESUL ŞI ALBINĂRITUL

Practicarea culesului în perioada medievală timpurie este atestată de unele date arheologice. Astfel, în aşezarea *Hansca*, pe vatra unui cuptor din secolele X-XI, au fost depistate câteva *ghinde* carbonizate. În aşezarea *Pohorniceni-Petruha*, pe suprafaţa unei tave de uscat cereale din secolele X-XI, au descoperite seminţe carbonizate de *coarne* şi de *porumbrele* [Хынку 1969]. Seminţe carbonizate de coarne au fost atestate, de asemenea, în aşezarea de la *Hansca*.

Despre practicarea albinăritului în perioada medievală timpurie putem vorbi în baza cuţitelor de albinărit din fier, cunoscute în baza descoperirilor de la *Echimăuţi* [Федоров 1953a: рис. 52, 5a; 1974a: 115, рис. 35, 2]. În acelaşi sens ne mărturisesc şi cângile din fier destinate pentru urcarea pe copaci. Asemenea obiecte au fost atestate în Bucovina de Nord.

4.4. ALIMENTAREA

Viaţa cotidiană a omului se află în legătură directă cu procesul preparării hranei necesare pentru alimenatre şi asigurării cu apă potabilă pentru întreţinerea ritmului normal de viaţă.

4.4.1. BUCĂTĂRIA

Bucătăria reprezintă un element fundamental al habitaului uman din toate timpurile. Bucătăria ţine de domeniul fiziologic, de mecanismele funcţionării corpului uman, de alimentarea lui cu resurse energetice necesare pentru funcţionare adecvată, de pregătirea bucatelor care conţineau energia necesată pentru corpul uman. Despre bucătăria medievală timpurie din spaţiul pruto-nistrean nu dispunem de mărturii directe. Cu toate acestea, în baza datelor arheologice menţionate mai sus, despre cultura pregătirii bucatelor putem face anumite concluzii.

Descoperirea boabelor carbonizate şi a altor urme de cereale ne permite să afirmăm că în perioada respectivă populaţia folosea în bucătărie *făina şi crupe de diverse cereale* (grâu, secară, ovăz şi mei), *boabe de mazăre* etc.

Descoperirea multiplelor oase de animale domestice şi sălbatice ne indică pe de altă parte că în evul mediu timpuriu erau folosite *produsele lactate* (laptele; brânzeturi de oaie, de vacă şi de capră; smântâna; untul etc.), *carnea* (de vacă, de porc, de oaie, de capră, de pasăre etc.) şi *diverse grăsimi.*

Descoperirile de oase şi solzi de peşte, cârligelor de prins peşte şi a greutăţilor de la plasele de pescuit, indică că în bucătăria medievală timpurie în special din aşezările de pe malurile râurilor era folosită *carnea de peşte* (carpul, somonul, ştiuca, nesetru) şi respectiv *icrele de peşte.* În preajma Nistrului, a altor râuri şi a lacurilor dunărene în bucătărie erau utilizate *moluştele* (scoici, melci) şi *racii de apă.* Valve de scoici şi cochilii de melci au fost identificate în locuinţe din secolele VIII-IX la Măşcăuţi-Livada Boierului [Musteaţă 2006: 134], în aşezarea de la Hansca etc.

Practicarea grădinăritului şi a culesului indică folosirea în bucătărie a diferitor *fructe, legume* şi altor verzături.

Parte componentă a bucătăriei medievale timpurii era şi *mierea de albină*, colectată din stupurile albinelor sălbatice (*Echimăuţi*).

Descoperirea boabelor carbonizate de poamă indică pe de altă parte că populaţia din ţinut prepara *vin* din viţă de vie.

Din produsele menţionate, populaţia din spaţiul pruto-nistrean pregătea un sortiment variat de mâncăruri: *turte*, *pâine* şi *colaci*, *ciorbă* cu carne sau pieşte, *caşă* cu carne, *peşte prăjit* sau *copt*, *peşte sărat*, *produse lactate* etc. Mâncarea era pregătită în vase de ceramică.

Din categoria făinoaselor cea mai răspândită formă erau *turtele.* În acelaşi timp erau cunoscute *pâinea* şi *colacii*, acest lucru fiind demonstrat de imaginile miniaturale din lut ars ale acestor produse din aşezarea *Hansca.*

Turtele, pâinea şi *colacii* erau preparate din făină de grâu, orz sau mei, pe tipsii din ceramică, discuri sau pe vatră. Judecând după mărimea tipsiilor şi a discuruilor, turtele aveau în diametru 18-25 cm. Pregătirea pâinii în secolele V-VII era însoţită de anumite ritualuri. În legătură cu aceasta, în componenţa pastei de lut a tipsiilor erau adăugate boabe de mei sau de grâu, uneori în cantităţi destul de apreciabile, în alte cazuri tipsiile la faza uscării lutului erau plasate pe un strat de mei din care cauză pe fundul lor s-au păstrat amprentele acestor cereale. Asemenea tipsii au fost depistate în mai multe exemplare în aşezarea *Dănceni*, *Pohorniceni-Petruha* şi *Hansca.*

Ciorba şi *caşa* erau pregătite în oale-borcane de diferite dimensiuni. La obţinerea *lactatelor* erau folosirte ulcioare de lut, oale-borcane şi vasele-strecurători. În secolele X-XIII în prepararea unor feluri de bucate la foc, la fel ca şi a unor produse de lactate erau folosite căldările de lut.

Prepararea bucatelor se făcea în cuptoare din piatră, cuptoare de lut cu boltă sau pe vetre deschise. Focul era obţinut cu ajutorul amnarelor din fier şi a cremenei. Asemenea obiecte sunt foarte frecvente în aşezările din secolele X-XIII.

Vatra deschisă era întrebuinţată pentru prepararea bucatelor fierte. După o încălzire puternică a vetrei pe suprafaţa ei puteau fi preparate şi turte din făină.

Cuptorul de piatră era încărcat în interior cu lemne. În timpul arderii, flăcările focului pătrundeau printre pietre ieşind până la suprafaţă. Vasele cu mâncare erau plaste deasupra cuptorului între pietre, care puteau fi uşor deplaste dintr-un loc în altul. Pe suprafaţa unui asemenea cuptor, de regulă, puteau fi pregătite bucatele fierte (ciorba, carnea fiartă, caşa etc.).

Cuptoarele din lut cu boltă reprezentau cele mai efective sisteme pentru copt pâne şi pentru pregătirea unor bucatelor „înăbuişite", datorită faptului că după arderea focului şi extragerea jăraticului în interiorul lor se menţinea pentru o perioadă relativ îndelungată o temperatură constantă.

Pentru pregătirea calitativă a bucatelor, vasele erau acoperite cu capace din ceramică. Vasele prevăzute cu şănţuire pe buză erau acoperite cu capace special pregătite pentru ele, iar vasele cu buza obişnuită erau acoperite cu străchini sau capace din lemn.

Mâncarea era servită pe masă în străchini de lemn sau în castroane de lut. Bucatele, de obicei, erau servite cu linguri din lemn. Despre acest lucru ne mărturiseşte o lingură carbonizată din aşezarea *Echimăuţi* şi o serie de cuţite din fier destinate pentru confecţionarea lingurelor (*Hansca*). În secolele XII-XIII, în castelele feudale erau folosite şi lingurile din bronz (*Vasileu*) [Тимощук 1982, с. 158, рис. 14, 11] sau din os (*Lencăuţi*) [Тимощук 1959: 255-256, рис. 4, 3]. Pentru tăierea pâinii şi a cărnii erau foslosite cuţitele din fier, de diferite mărimi, care sunt cunoscute foarte bine în toate aşezările.

Laptele şi apa erau păstrate în găleţi de lemn, la care în secolele X-XIII se mai adaugă căldările de lut şi ulcioarele. Începând cu secolul X, în aşezările din partea de nord-est a spaţiului pruto-nistrean capătă o răspândire destul de largă găleţile cu doage şi torţi din fier. Descoperiri de acest gen sunt atestate la *Alcedar* [Федоров 1954b: 17, рис. 11,6], *Echimăuţi* [Федоров 1954b: 17, рис. 11,6], *Rudi* [Федоров 1972: 150], *Lencăuţi* [Тимощук 1959: 256] etc.

Brânza era păstrată în vase de ceramică şi posibil în putine de lemn. Vinurile erau păstrate în butoaie de lemn sau amfore de ceramică: *Hansca* [Postică 1994a], Cigârleni [Постикэ 1992b], *Lencăuţi* [Тимощук 1982: 30, рис. 15] etc. Servirea lichidelor se făcea cu ajutorul unor căni sau ceşti din ceramică [Postică 1994a] sau din lemn.

Unele produse alimentare (cerealele, carnea etc.) erau păstrate în gropi menajere, săpate în sol. În secolele V-VII gropile menajere erau amplasate în anumite sectoare ale aşezărilor, care posibil reprezentau un fel de hambare comunitare. Mai târziu, gropile menajere erau amplsate în apropierea locuinţelor. După părăsire, aceste gropi erau utilizate pentru depozitarea gunoiului din gospodărie.

Depozitele de produse alimentare, ca şi locuinţele, în perioada medievală timpurie de regulă nu erau încuiate. Cu toate acestea, în secolele X-XIII, în unele aşezări sunt semnalate unele vestigii care indică folosirea lăcătelor pentru închiderea depozitelor alimentare şi locuinţelor. Astfel, în aşezările *Pohorniceni-Petruha* şi *Orheiul-Vechi,* în cadrul unor complexe închise au fost descoperite mai multe chei din fier de la lăcăte tipice pentru secolele XII-XIV.

Cultura bucătăriei din perioada medievală timpurie în linii mari era aceeaşi în diferite regiuni ale spaţiului pruto-nistrean. Totodată, pot fi evidenţiate o serie de trăsături specifice regionale. Astfel, de exemplu în secolele X-XIII pentru regiunea din nord-estul spaţiului pruto-nistrean (aşezările de tipul *Alcedar-Echimăuţi*), erau caracteristice cuptoarele

din piatră şi tipsiile din ceramică, în timp ce în partea centrală şi de sud a spaţiului dat (*Hansca*, *Moleşti-Râpa Adâncă*, *Etulia* etc.) erau caracteristice cuptoarele din lut cu boltă şi vatra deschisă, iar tipsiile sunt mai degrabă o excepţie. Aceste particularităţi tehnice inevitabil se răsfrângeau asupra culturii bucătăriei. Prezenţa masivă în primul caz a tipsiilor reprezintă o mărturie a preparării pe scară largă a turtelor, iar lipsa cuptoarelor cu boltă, pe de altă parte, indică faptul că în aceste aşezări nu se practica metoda pregătirii pâinii clasice şi a colacilor. Lipsa tipsiilor în celelalte regiuni ale spaţiului pruto-nistrean indică o altă modalitate de pregătire a turtelor şi anume coacerea lor pe vatra deschisă fără suport special, tradiţie păstrată în spaţiul pruto-nistrean până în secolul XX. Pe de altă parte, prezenţa masivă a cuptoarelor din lut cu boltă, prevăzute de multe ori în faţă cu o vatră, reprezintă o dovadă elocventă a preparării pe scară largă în aceste aşezări a pâinii şi colacilor. De remarcat că în aşezările medievale timpurii de la *Hansca* au fost descoperite pâini şi colăcei miniaturali, care reprezintă o dovadă incontestabilă a producerii acestor categorii de produse alimentare în perioada respectivă [Stamati 2000].

Pe de altă parte, în secolele VIII-XIII apar construcţii alcătuite din mai multe cuptoare de copt pâine, care aveau o productivitate sporită. Astfel, în aşezarea *Trebujeni-Scoc* au fost descoperite 34 complexe de producere în cadrul cărora erau amenajate 47 cuptoare: 1 complex cu 4 cuptoare, 2 complexe cu 3 cuptoare 6 complexe cu câte 2 cuptoare şi 25 complexe cu câte 1 cuptor [Тельнов 2002a: 215-216]. La *Revno* a fost descoperit un grup alcătuit din 9 cuptoare din lut destinate pentru producerea pâinii [Тимощук 1982: 52, рис. 29]. Complexe similare sun cunoscute la *Hansca* şi în alte locuri, toate acestea demonstrând un nivel destul de avansat în domeniul respectiv.

4.4.2. ASIGURAREA CU APĂ POTABILĂ

În perioada medievală timpurie asigurarea cu apă potabilă a populaţiei se făcea de regulă din izvoare sau direct din râurile aflate în preajmă. În acelaşi timp, cel puţin din secolele VIII-IX, în unele aşezări erau amenajate fântâni, construite special în scopul asigurării comunităţii cu apă de calitate.

Izvoarele cu apă potabilă sunt descoperite în fiecare a treia aşezare medievală timpurie din spaţiul pruto-nistrean, inclusiv în cetăţile din regiunea de nord-est a ţinutului (*Alcedar*, *Echimăuţi*, *Hlinjeni-Lacuri*, *Curătura*, *Măşcăuţi-Livada Boierului* etc.) [Hâncu 1992].

Mult mai rar se întâlnesc în aşezările medievale timpurii fântânile, acestea fiind cunoscute în baza materialelor arheologice din aşezările de la *Hansca* şi Alcedar, unde au fost descoperite câte două construcţii de acest tip. O fântână descoperită la *Hansca* a funcţionat timp de câteva sute de ani, începând cu secolele VIII-IX până în secolul XIV, alta în secolele X-XIII.

Un interes aparte prezintă fântânile descoperite în aşezarea de la *Alcedar*. Prima fântână, din perioada secolelor VIII-IX, avea un schelet din bârne amenajate în plan orizontal, iar cea de-a doua fântână datată cu secolele X-XI, reprezenta un sistem destul de complicat, alcătuit din două camere separate formate din schelete alăturate construite din bârne dispuse în plan orizontal, cu un dispozitiv hidraulic la suprafaţă pentru scoaterea apei [Федоров 1968: 88-90].

Apariţia fântânilor în aşezările medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean reprezintă un element semnificativ, care denotă sporirea capacităţilor civilizaţioniste din ţinut.

4.5. COMERŢUL ŞI CIRCULAŢIA MONETARĂ

Începutul evului mediu a fost marcat în spaţiul pruto-nistrean de declinul social-economic şi cultural de proporţii, care a avut impact fatal pentru relaţiile comerciale şi circulaţia bănească. Dispariţia masivă a aşezărilor înfloritoare caracteristice perioadei antice târzii şi a centrelor meşteşugăreşti din spaţiul pruto-nistrean şi din regiunile limitrofe a fost urmată de prăbuşirea totală a comerţului, anularea circulaţiei băneşti, a relaţiilor bani-marfă şi revenirea la schimbul natural.

Apoi, începând cu secolul VI-VII, s-a înregistrat o revigorare a aşezărilor din spaţiul pruto-nistrean, o restructurare treptată a gospodăriei, semnalându-se în secolele VIII-X, şi edificarea producţiei meşteşugăreşti bazate pe o metalurgie proprie, fapt ce a condiţionat creşterea economică, înviorarea schimbului de mărfuri, reluarea comerţului bazat pe circulaţia monetară şi refacerea relaţiilor bani-marfă. Apariţia în secolele X-XII a aşezărilor fortificate cu târguri adiacente, a constituit un nou pas care a impulsionat relaţiile comerciale din spaţiul pruto-nistrean, ridicându-le la o treaptă mai evoluată.

În acelaşi timp, ameliorarea situaţiei militaro-politice a contribuit la reluarea vechilor drumuri comerciale care traversau spaţiul pruto-nistrean. În primul rând au fost revigorate căile comerciale acvatice de pe râurile Nistru, Prut şi afluenţii acestora: Răut, Botna, Bâc. A fost reluată circulaţia pe drumurile comerciale terestre, care, de regulă, traversau văile râurilor. În ansamblu, aceste drumuri formau o reţea închegată, care permitea întreţinerea unui schimb, relativ permanent, în diferite regiuni din spaţiul pruto-nistrean.

Amplasarea spaţiului pruto-nistrean la intersecţia cu lumea bizantină, central-europeană, slavă de răsărit şi orientală de stepă a favorizat, la anumite etape, stabilirea în ţinut a unor reţele comerciale cu caracter internaţional, cum era, de exemplu, *„cel de-al doilea drum comercial de la varegi la greci"* pe Nistru [Рабинович 1999a] etc.

Despre relaţiile comerciale din spaţiul pruto-nistrean mărturisesc produsele materiale derivate din comerţul medieval timpuriu. Aceste vestigii, păstrate în stare arheologică, furnizează informaţii preţioase, care permit reconstituirea procesului circulaţiei anumitor categorii de mărfuri, caracterul şi nivelul relaţiilor comerciale, locul şi rolul banilor în relaţiile comerciale la diferite etape ale evului mediu timpuriu.

4.5.1. COMERŢUL CU PRODUSE AUTOHTONE

Este mult mai dificil a evidenţia produsele de provenienţă autohtonă antrenate în comerţul din spaţiul pruto-nistrean decât pe cele de provenienţă străină. Prima categorie provine dintr-un mediu cultural local relativ omogen, de cele mai multe ori locul de provenienţă neputând fi stabilit. Cu toate acestea, există o serie de obiecte, care pot fi apreciate prin prisma locului de producere şi, respectiv, a vehiculării lor comerciale în regiuni vecine sau mai îndepărtate.

Comerţul cu produse autohtone realizat între populaţia diferitelor aşezări ale spaţiului pruto-nistrean este marcat de caracterul omogen al culturii materiale din ţinut

şi de unitatea de forme a obiectelor, care se puteau forma doar în condiţiile existenţei unor relaţii economico-culturale deosebit de puternice între aşezările autohtone.

Cele mai elocvente dovezi privitoare la circulaţia produselor autohtone în mediul local le reprezintă meşteşugurile specializate (metalurgia fierului, fierăria, prelucrarea metalelor colorate, olăritul, lemnăria, prelucrarea pietrei, prelucrarea osului), care furnizau cantităţi importante de mărfuri destinate comercializării.

Drept mărturii importante ale comerţului local şi regional pot servi aşezările specializate în producţia meşteşugărească din secolele X-XI (*Alcedar*, *Echimăuţi*, *Rudi-Roşcana* etc.), ele reprezentând centre de performanţă, cu impunător potenţial de producere, care furnizau pentru comercializare cantităţi mari de variate obiecte (unelte, bijuterii, vase etc.).

Comerţul cu mărfuri de factură autohtonă este atestat în spaţiul pruto-nistrean, în secolele VIII-IX, perioada în care îndeletniciri precum metalurgia, fierăria, olăria etc. depăşesc caracterul casnic, transformându-se în meşteşuguri specializate ale profesioniştilor care pregăteau obiecte standardizate în serie. Aceste produse erau vândute, în primul rând, în aşezările unde se confecţionau. O altă parte a acestora se distribuia în localităţi vecine sau mai îndepărtate, unde producţia metalurgică era slab dezvoltată sau lipsea cu desăvârşire. În acest mod, erau comercializate produsele destinate lucrărilor agricole (brăzdare şi cuţite de plug, oticuri), activităţilor casnice (cuţite de bucătărie), scopurilor militare (vârfuri de săgeţi), precum şi unele piese din metale colorate (bijuterii, obiecte de cult) etc.

În secolele X-XIII ceramica lucrată la roata olarului reprezenta un important obiect de comercializare. Vasele din lut erau confecţionate atât la comandă, cât şi pentru comerţul liber. O dovadă elocventă a comercializării ceramicii o reprezintă vasele cu mică în pastă, un produs estetic tipic aşezărilor din ţinutul dintre Răut şi Nistru, dar distribuit în tot spaţiul pruto-nistrean [Postică 1994a: 102-103]. În partea centrală a spaţiului pruto-nistrean, de exemplu la *Hansca*, această ceramică constituia în medie 0,5%, iar în unele complexe închise atinge – 11,2% din cantitatea totală de ceramică descoperită. Ceramica cu mică în pastă era larg răspândită în sudul spaţiului pruto-nistrean, în aşezările de la gurile Nistrului şi din zona lacurilor dunărene.

O altă categorie de ceramică produsă pentru vânzare erau căldările de lut, folosite de populaţia autohtonă în secolele X-XI, sub influenţa nomazilor. Aceasta reprezintă o imitaţie a cazanelor de aramă specifice triburilor nomade. Vasele de acest tip erau confecţionate de către meşterii locali, în ateliere specializate, la comandă sau pentru vânzare liberă, iniţial pentru reprezentaţi ai nomazilor sedentarizaţi, apoi şi pentru autohtoni. Centre de producţie a căldărilor de lut au fost descoperite în aşezările de la *Hansca*, *Moleşti*, *Durleşti*, de unde erau răspândite în aşezări limitrofe, din partea centrală a spaţiului pruto-nistrean.

Un important produs al comerţului intern era, în secolele IX-X, ceramica cenuşie fină produsă în atelierele din regiunea lacurilor dunărene, de unde era răspândită pe spaţii întinse, inclusiv în aşezări din partea centrală a spaţiului pruto-nistrean.

În perioada secolelor X-XI, cele mai evoluate centre comerciale se aflau în regiunea dintre Răut şi Nistru. Din aşezările de tipul *Alcedar-Echimăuţi* erau distribuite în alte regiuni *râşniţe* circulare din piatră de calcar, *cute din şist* de culoare verde, *fusaiole din şist* de culoare

roză sau cenuşie, *mărgele din piatră sau din sticlă*, *brăţări din sticlă*, *obiecte de podoabă* din bronz şi argint, lucrate în tehnica *granulării*, *filigranării* şi *nielării* (cercei, pandantive, salbe, brăţări etc.). Mai mult decât atât, din aceste aşezări erau exportate în regiunile din afara spaţiului pruto-nistrean diverse bijuterii din argint, inclusiv cercei de tâmplă *de tipul Echimăuţi* [Рабинович, Рябцева 1999].

4.5.2. COMERŢUL CU PRODUSE DE IMPORT

Printre obiectele importate în perioada medievală timpurie în spaţiul pruto-nistrean deosebim *piese bizantine*, *vechi ruseşti*, *vest-europene*, *orientale* şi *nomade*. Aceste produse erau aduse în spaţiul pruto-nistrean pe cale comercială de către diverşi negustori străini sau de către populaţiile nomade.

Artera comercială de bază era râul Nistru. În conformitate cu datele vechilor cronici ruseşti, pe Nistru erau comercializate cele mai diverse mărfuri: *mătăsuri*, *brocart cu fire de aur*, *mirodenii*, *vin*, *sare*, *produse meşteşugăreşti* etc. [Русанова, Тимощук 1981: 111].

4.5.2.1. Importuri bizantine

Produsele de import bizantin sunt atestate în spaţiul pruto-nistrean în toate etapele evului mediu timpuriu. Din punct de vedere arheologic, cel mai răspândit produs bizantin sunt *amforele*, atestate practic în toate aşezările medievale timpurii. În rând cu aceasta, din centrele bizantine de la gurile Dunării şi din Taurida era importată *ceramică bizantină uzuală* (ulcioare, castroane, căni), *ceramică de lux smălţuită* (farfurii, ceşti) şi *vase de provizii* (pifose).

Amfore de tip romano-bizantin, datând din secolele V-VII, au fost semnalate la *Hansca* [Рафалович 1972a: 38, fig. 8], *Selişte* [Рафалович 1972b: 122-142], *Dănceni* [Дергачев, Ларина, Постикэ 1983: 124] etc.: amfore din secolele VIII-XIII sunt cunoscute foarte bine în aşezările din sudul spaţiului pruto-nistrean la *Ŝabo*, *Safiany*, *Bogatoje* [Смиленко, Козловский 1987b: 70-74], în partea centrală a regiunii la *Hansca* [Postică 1994a: 58-59], *Moleşti*, *Durleşti-Valea Babei*, *Alcedar*, *Echimăuţi*, în nordul spaţiului – la *Mereşeuca* [Власенко 1983: 83, 86] etc.

Ceramica bizantină este depistată, de regulă, în stare fragmentară. Unica amforă bizantină păstrată în întregime a fost descoperită în aşezarea de la *Cigârleni* [Постикэ 1992b] şi datează din secolele XII-XIII. La etapa actuală, în aşezările din spaţiul pruto-nistrean sunt evidenţiate cel puţin 5 tipuri de amfore bizantine şi 2 tipuri de pifose din secolele VIII-XIII [Postică 1994a: 58-59]. Un ulcior smălţuit de factură bizantină păstrat în întregime a fost descoperit la *Echimăuţi* [Федоров 1974: 123, fig. 40]. Ceramica bizantină de lux de culoare roşie sau alburie acoperită cu lac este prezentă în stare fragmentară la *Bogatoje* şi *Etulia* [Смиленко, Козловский 1987a: 80].

Printre articolele bizantine de import se numără şi produsele vestimentare, podoabele şi obiectele de cult din aramă, argint sau aur, precum şi unele tipuri de aplicaţii, pandantive, fibule, cruci relicvare etc. O cruce de argint de tip bizantin, datând din secolele V-VII, a fost descoperită la *Raşkov* [Баран 1988: 153, tab. XL, 6]. Altă cruce-relicvar de producţie bizantină, datată cu secolele X-XI, a fost descoperită în aşezarea de la *Hansca* [Хынку 1978: 470]. Din Bizanţ mai erau aduse cărţi bisericeşti, în special Biblii şi

Evanghelii, scoarţele metalice ale cărora erau prinse cu urechiuşe speciale. O astfel de urechiuşă, de la o carte creştină din secolele X-XII, a fost descoperită la *Hansca* [Хынку 1974a: 139].

Din categoria importurilor bizantine mai fac parte şi articole din sticlă sau pastă de sticlă, printre care se remarcă vase de diverse forme, cupe, mărgele, brăţări etc. Din secolele V-VII datează mărgelele din sticlă de la *Seliște* [Рафалович 1972b: 138, fig. 13, 2, 3], din secolele VIII-IX – fragmentele de cupe de sticlă descoperite la *Hansca* [Рафалович, Гольцева 1974: 150, 154, fig. 2, 10], din secolele X-XIII fragmente de cupe sau pahare – la *Hansca*, mărgele din pastă de sticlă de culoare albă, albastră, roză, galbenă, verde, cu sau fără "ochi" – la *Hansca* [Хынку 1971a] şi *Brăneşti* [Федоров, Чеботаренко, Великанова 1982].

Din categoria importurilor fac parte şi monedele bizantine (din aramă, billon, argint, electrum şi aur), care au circulat la diferite etape ale evului mediu timpuriu pe piaţa internă din spaţiul pruto-nistrean.

Cel mai complet proces de circulaţie a importurilor bizantine din perioada medievală timpurie, în spaţiul pruto-nistrean, a fost studiat în aşezarea *Hansca* [Postică 1994a: 104], unde, în baza analizei ceramicii din locuinţele secolelor VIII-XIII, au fost făcute o serie de observaţii esenţiale privind acest aspect. Astfel, la Hansca se constată o creştere constantă a importului bizantin. În secolul IX, ceramica bizantină este semnalată în fiecare a treia locuinţă, în cadrul cărora constituie 6,0-12,0% din cantitatea totală de ceramică. În secolul X, ponderea ceramicii bizantine creşte, fiind atestată în fiecare a doua locuinţă, iar în secolele XI-XII aceste materiale se întâlnesc practic în fiecare locuinţă, fapt ce ne vorbeşte despre o intensificare a relaţiilor comerciale cu bizantinii. La etapa următoare, în secolul XIII, ceramica bizantină este remarcată doar în una din 2-3 locuinţe, fapt ce ilustrează o scădere a ponderii articolelor de factură bizantină.

4.5.2.2. Alte importuri

În partea de nord a spaţiului pruto-nistrean, în special în regiunea Bucovinei de Nord, în perioada secolelor X-XIII, sunt atestate unele articole de import vest-european provenite din Ungaria, Germania, Cehia etc., ajunse încoace prin intermediul oraşelor ruseşti din Galiţia. Sunt ilustrative în acest sens, diverse bijuterii, monede de tipul *bracteatelor*, alte articole [Тимощук 1982].

Din centrele Cnezatului Kievean, în spaţiul pruto-nistrean erau importate produse din fier, metale colorate, şist şi sticlă. Produsele metalice de proveniență est-slavă, în lipsa unor analize metalografice, nu pot fi departajate la etapa actuală, cu exactitate, dar prezența lor nu poate fi pusă la îndoială. Acelaşi lucru se referă şi la produsele din sticlă sau din pastă sticloasă: mărgele, brăţări de diferite culori etc.

Bijuterii şi grivne de argint de producție kieveană au fost descoperite şi în aşezările de la *Echimăuți* şi *Alcedar*. O categorie aparte a importului din Kiev erau crucile-encolpioane [Spinei 1992; Tentiuc, Melnikov 1998]. Din Rusia se mai importa şi sticla pentru geamuri, teracota pentru construcțiile din secolele XII-XIII (*Lencăuți*) [Тимощук 1959] etc. O categorie specială de import o reprezenta, în secolele X-XIII, fusaiolele din şist produse la *Ovruci*, care, într-o măsură mai mare sau mai mică, pot fi întâlnite în aproape toate aşezările din spaţiul pruto-nistrean.

Prin intermediul centrelor slavilor de răsărit, în secolele IX-XI, în spaţiul pruto-nistrean, pătrundeau monede arabe din argint cu scris cufic, cunoscute în baza descoperirilor de la *Alcedar* şi *Echimăuţi*. Alte articole de import de tip oriental sunt farfuriile de caolin din secolele XII-XIII, descoperite la *Lencăuţi* [Тимощук 1959: fig. 3, 1]. Produse orientale similare se întâlnesc şi în spaţiul pruto-carpatic [Teodor 1985b].

Perindarea triburilor nomade prin spaţiul pruto-nistrean a avut ca impact şi stabilirea unor relaţii comerciale dintre autohtoni şi nomazi. De la lumea nomadă, populaţia sedentară din spaţiului pruto-nistrean putea obţine diverse articole de provenienţă orientală sau produse din mediul nomad propriu-zis: confecţii din piele de animale, bijuterii din metal sau os etc. Dintre produsele de provenienţă nomadă remarcăm pandantivele din bronz sub formă de călăreţ, cunoscute în aşezările de la *Bolgrad*, *Hansca*, *Pohorniceni*, *Cărăcuşenii-Noi*.

4.5.3. CIRCULAŢIA MONETARĂ

Caracterul relaţiilor economice din spaţiul pruto-nistrean era determinat, în perioada secolelor V-XIII, de intensitatea pătrunderii mărfurilor străine, sortimentul acestora, dar, mai ales, de prezenţa sau lipsa din ţinut a monedelor. În perioada indicată, în spaţiul pruto-nistrean au circulat, cu anumite întreruperi, diverse monede străine, în special bizantine, la anumite etape fiind prezente şi alte echivalente de schimb: imitaţii vlaho-bulgare, grivne ruseşti, monede cufice şi vest-europene (ungare, germane, cehe).

În spaţiul pruto-nistrean sunt cunoscute 154 monede bizantine descoperite izolat, din perioada secolelor V-XIII, circa 600 monede bizantine descoperite în componenţa unor tezaure, minimum 6 imitaţii vlaho-bulgare, 1 grivnă rusească, 21 monede cufice şi circa 1000 monede vest-europene (germane, cehe, ungare) [Нудельман 1978; 1982; 1985; Столярик 1985; 1987; 1992; Пивоваров 1999; Бондарь, Булатович 2002; Руссев, Фокеев 2002; Муссуров, Носова 2002; Cojocaru 2002; Poienaru-Bordea 2002; Ciocanu, Nicolae 2003]. În funcţie de răspândirea în timp a monedelor, sunt evidenţiate 5 etape de bază în procesul circulaţiei băneşti în ţinut [Нудельман 1976; 1985].

Secolul V – perioada de revenire la comerţul bazat pe schimbul natural, fără monede. Acest fapt se datora conjuncturii militar-politice create după invazia hunilor în Europa. În condiţiile unui declin economic total, moneda romană târzie practic îşi încetează circulaţia în spaţiul pruto-nistrean, populaţia locală de aici acceptând, pentru o anumită perioadă, schimbul natural. Cu toate acestea, în secolul V, în ţinutul dat, moneda romană nu lipseşte cu desăvârşire. Astfel, în partea de sud a regiunii (Cetatea Albă, Tabaki, Bender, Tudora, Ochiul Roş, Zaim) sunt atestate 6 monede romane, emisiuni din secolul V (3,9%), inclusiv cinci monede de aur şi una de aramă [Нудельман 1975; 1985; Столярик 1992]. Predominarea, în perioada respectivă, a monedei de aur reprezintă o dovadă certă în favoarea folosirii acestor piese mai curând în scopuri de acumulare decât în calitate de mijloc de circulaţie bănească. În acelaşi timp descoperirea monedei de aramă la Cetatea Albă presupune o circulaţie bănească sporadică în regiunea de la gurile Nistrului.

Sfârşitul secolului V-prima jumătate a secolului VII – perioada de revenire la circulaţia monetară în spaţiul pruto-nistrean şi de refacere a relaţiilor economice bazate pe

echivalentul monetar. Începând cu sfârşitul secolului V, în ţinut se răspândeşte moneda bizantină, locul central fiind ocupat de piesele din aramă, destinate comerţului mărunt, respectiv pieţi interne din ţinut. Din perioada de la sfârşitul secolului V-mijlocul secolului VII datează 60 piese (39,0%), inclusiv 57 de aramă, 1 de argint şi 2 de aur. Din secolul VI datează două tezaure cu monezi de aramă descoperite în partea de nord a spaţiului pruto-nistrean (Hotin – 3 monede recuperate şi Tribisăuţi – 36 monede). În perioada respectivă moneda bizantină îndeplinea funcţia de mijloc de circulaţie bănească pe piaţa internă din spaţiul pruto-nistrean, în special în partea de sud şi de centru a regiunii. În acelaşi timp lipsa din ţinut a monedelor din metale nobile demonstrează că populaţia sedentară, în marea ei majoritate, ducea în continuare un trai relativ modest, fără a se evidenţia o pătură socială cu acumulări cât de cât însemnate.

Mijlocul secolului VII-a două jumătate a secolului IX – perioada în care moneda, din cauze de ordin extern, practic n-a circulat în spaţiul pruto-nistrean. Formarea Primului Ţarat Bulgar şi criza internă din Bizanţ au dus la stoparea procesului de pătrundere a monedei bizantine în spaţiul pruto-nistrean, acest fenomen fiind, de altfel, caracteristic şi pentru alte regiuni din zona Dunării. Descoperirea, în partea de sud a spaţiului pruto-nistrean, a 3 monede de aur din secolele VIII-IX reprezintă o excepţie care ţine mai curând de procesul acumulării de capital şi nu de circulaţia bănească.

Sfârşitul secolului IX-începutul secolului XIII – perioada de revitalizare a circulaţiei monetare în spaţiul pruto-nistrean, care, de data aceasta, devine mai variată din punctul de vedere al conţinutului, nominalelor şi al metalului. În perioada respectivă, de rând cu moneda bizantină, în ţinut sunt cunoscute, de asemenea, stamene *vlaho-bulgari, dirhemi arabi, grivne ruseşti, dinari ungari şi bracteate germane.* Moneda bizantină a circulat în spaţiul pruto-nistrean pe parcursul întregii perioade, monedele arabe între sfârşitul secolului IX şi secolul X, grivnele ruseşti în secolele X-XII, iar dinarii ungari şi bracteatele germane – în perioada secolelor XII-XIII. Moneda bizantină a circulat în regiunile de sud, centru şi nord-est ale spaţiului pruto-nistrean, stamene vlaho-bulgari în sudul regiunii, dirhemii arabi şi grivnele ruseşti în regiunea dintre Răut şi Nistru, iar dinarii ungari şi bracteatele germane în partea de nord (regiunea Cernăuţi).

Moneda bizantină este reprezentată prin 78 de descoperiri izolate (51%) şi 6 tezaure alcătuite din circa 600 monede. Monedele descoperite izolat îi reprezintă practic pe toţi împăraţii bizantini din perioada respectivă. Printre acestea se deosebesc 10 monede de aur, 1 monedă de electrum, 6 monede de argint, 7 de billon şi 54 de aramă, ultimele constituind 69% sau majoritatea absolută a descoperirilor izolate, fapt ce indică asupra folosirii monedei bizantine mărunte pe piaţa internă din spaţiul pruto-nistrean. Spre deosebire de etapele anterioare, în această perioadă moneda bizantină cunoaşte o răspândire mult mai largă, cuprinzând şi regiuni din nordul spaţiului pruto-nistrean.

Tezaurele cu monede bizantine au fost descoperite în regiunile Dunării de Jos (*Arţiz, Reni, Izmail, Suvorovo-Tumul*) şi Orheiului (*Goieni, Alcedar*). *Tezaurul de la Arţiz* era alcătuit din circa 40 monede de aramă de pe timpul lui Vasile II Bulgaroctonicul-Constantin VII, datate cu anii 989-1025; cel de la *Goieni* conţinea 9 monede de aur de pe timpul lui Nichefor III Botaniat (1078-1081). *În tezaurele de la Reni şi Suvorovo-Tumul* se

găseau aspri din *electrum* (câteva zeci şi, respectiv, 13 monede), din primul fiind recuperate piese de pe timpul lui Manuel II Comnena (1143-1180), iar din cel de-al doilea – piese de pe timpul lui Manuel II Comnena (1143-1180), Andronic I Comnena (1183-1185) şi Isak II Comnena (1185-1195). Tezaurele de la Ismail şi *Alcedar* conţineau monede din billon (circa 250 şi, respectiv, 280 piese), primul având piese de pe timpul lui Alexios I Comnena (1118-1143), Ioan II Comnena (1143-1180) şi Manuel II Comnena (1143-1180), iar cel de-al doilea – monede de pe timpul lui Manuel I (1143-1180), Isak (1185-1195) şi Alexios III Comnena (1195-1203). În legătură cu tezaurele, merită remarcat faptul că 3 dintre acestea (50,0%) conţineau monede simple din aramă sau billon (*follis, stameni*), 3 monede fiind din aur sau electrum (*nomisme, aspri*).

Stamena vlaho-bulgară reprezenta o imitaţie din billon a monedelor bizantine de la sfârşitul secolului XI-începutul secolul XIII, cunoscând o anumită răspândire în sudul spaţiului pruto-nistrean. În regiunea dată sunt înregistrate 6 imitaţii vlaho-bulgare, de următoarele tipuri: Alexios I Comnena (1081-1118) – 1 stamenă, Ioan II (1118-1143) – 2 stamene, Manuel II (1143-1180) – 1 stamenă, Alexios III Comnena (1195-1203) – 2 stamene [Столярик 1992].

Dirhemul cufic s-a răspândit în secolele IX-X în Europa de Răsărit prin intermediul oraşelor bulgare de pe râul Volga, aria lui de răspândire atingând spre nord ţărmurile baltice şi cele ale Mării Albe, iar spre sud-vest – teritoriul carpato-nistrean. În spaţiul Rusiei Vechi sunt atestate zeci de tezaure cu dirhemi cufici din perioada respectivă, având, uneori în componenţă până la 20-40 mii monede [Федоров-Давыдов 1981; 1985]. Pătrunderea dirhemului în regiunca nistreană s-a realizat prin intermediul oraşelor ruseşti. Spaţiul pruto-nistrean reprezenta penultima redută cucerită de către dirhemul oriental în drumul său spre Europa de Sud-Est [Teodor 1980b; Teodor 1985b; Nicolae 2000; Monnais 2001].

Dirhemul era o monedă de argint de o calitate foarte înaltă, preţuită în secolele IX-X pe toate pieţele Europei de Răsărit. În acelaşi timp, graţie calităţii metalului şi imaginii originale a monedei, dirhemul era folosit şi ca bijuterie, dovadă a acestui fapt fiind găurile de pe unele piese monetare, precum şi informaţiile scrise ale lui Ibn-Fadlan, care menţiona că *„dacă bărbatul deţine zece mii dirhemi, atunci el oferă soţiei sale un şirag de monede, dacă deţine douăzeci mii, atunci el îi dăruieşte două şiraguri de monede şi în acelaşi fel, la fiecare zece mii pe care le adaugă la dirhemii săi, el donează soţiei încă câte un rând de monede, astfel, încât uneori, pe gât sunt multe rânduri de monede "* [Ибн-Фадлан 1939: 78-79].

În spaţiul pruto-nistrean, dirhemul este cunoscut în cadrul aşezărilor de tipul *Alcedar-Echimăuţi* la sfârşitul secolului IX-începutul secolului X. În cetatea *Echimăuţi* au fost descoperiţi 19 dirhemi sasanizi, inclusiv 4 dirhemi de pe timpul lui Ismail Ibn-Ahmed (892-907), 1 dirhem de pe timpul lui Ahmad Ibn Ismail (907-914) şi 14 dirhemi de pe timpul lui Nasru Ibn Ahmed (914-943). Pe de altă parte, din cetatea *Alcedar* sunt cunoscute două monede cufice descoperite izolat: un fels din aramă de pe timpul lui Nasr Ibn Ahmad (914-943) şi o imitaţie a dirhemului samanid, emis în Bulgaria de pe Volga de către Abdullah Ibn-Michail (947-948) [Федоров 1952a: 255; Федоров 1953a: 110; Федоров 1953b: 54; Федоров 1968a: 86; Нудельман 1976: 89-90; Нудельман 1985: 84-89; Рабинович 1999a: 262-274].

În literatura de specialitate au fost exprimate mai multe opinii privitor la căile pătrunderii dirhemului cufic şi la rolul acestei monede în spaţiul pruto-nistrean. G. B. Fedorov considera că moneda cufică penetra în spaţiul nominalizat din Rusia Kieveană, în condiţiile dominaţiei acesteia asupra teritoriului în cauză [Федоров 1952a]. În altă ordine de idei, autorul admitea că dirhemul putea fi un rezultat al relaţiilor economico-culturale ale populaţiei din spaţiul pruto-nistrean cu oraşele bulgare de pe Volga [Федоров 1974: 124].

În viziunea lui V. V. Kropotkin, dirhemii din spaţiul pruto-nistrean provin din comerţul oriental prin intermediul Haganatului Hazar şi oraşelor bulgare de pe Volga [Кропоткин 1972: 198].

Ipoteza privind pătrunderea dirhemului în spaţiul pruto-nistrean din oraşul Kiev a fost susţinută la o anumită etapă de către A. A. Nudelman [Нудельман 1976: 17-18], care, în alt context, şi-a modificat viziunea în favoarea direcţiei nordice, potrivit căreia moneda cufică era adusă în regiune din Podolia [Нудельман 1985: 88].

Ideea pătrunderii dinspre nord a dirhemului, precum şi a altor piese orientale dinspre nord a fost expusă la începutul anilor '80 de către Dan Teodor în legătură cu publicarea monedelor arabe descoperite în tezaurul de la *Răducăneni* [Teodor 1980b]. Dezvoltând această viziune, Dan Gh. Teodor susţine că moneda cufică din spaţiul carpato-nistrean este legată de Marele Comerţ Oriental şi reprezintă o ramificaţie sudică a drumului ce venea prin Kiev, de la Volga spre Europa Centrală [Teodor 1985b].

Opinia privind pătrunderea dinspre nord a dirhemului a fost preluată de către R. Rabinovič în contextul ideii celei *„de-a doua căi comerciale de la varegi la greci"*, trasată de autor pe râul Nistru. Potrivit viziunii acestui cercetător, dirhemul cufic n-a îndeplinit în spaţiul carpato-nistrean funcţii băneşti, aceste piese fiind importate din regiunea Vistulei în calitate de materie primă pentru confecţionarea bijuteriilor din argint, în special a cerceilor de tipul *Echimăuţi* [Рабинович, Рябцева 1997] care, în opinia autorului, erau exportaţi în diverse regiuni ale Europei, inclusiv în ţinuturile baltice [Рабинович 1999].

În altă ordine de idei, numismatul S. Travkin a încercat să reabiliteze opinia privind pătrunderea dirhemului în spaţiul pruto-nistrean dinspre Rusia Kieveană [Травкин 1995]. În acelaşi context, E. Nicolae consideră că monedele cufice din spaţiul carpato-nistrean reprezentau, mai degrabă, prăzi de război ale luptătorilor din Kiev, luate de la bulgarii de pe Volga în anii 968-969 şi vehiculate în spaţiul est-carpatic în timpul ofensivei kievene spre Balcani. Autorul mai consideră că rolul economic al dirhemului în spaţiul carpato-nistrean era destul de modest, aceste piese reflectând, de fapt, procesul pătrunderii în ţinut a trupelor kievene [Nicolae 2000: 98-99].

Având în vedere cele menţionate şi ţinând cont de aria de răspândire a dirhemului în Europa Centrală şi teritoriul est-carpatic, se poate admite, cu o probabilitate destul de mare, ca piesele respective să fi pătruns în spaţiul pruto-nistrean dinspre nord, în rezultatul detaşării unei mlădiţe de la marele drum comercial ce venea spre vest din Orient. Prezenţa monedei cufice şi a imitaţiilor acesteia în spaţiul pruto-nistrean poate fi privită în contextul relaţiilor populaţiei spaţiului pruto-nistrean cu centrele vechi ruseşti aflate la nord de teritoriile în caauză. În ceea ce ţine de modul de folosire a dirhemilor de către populaţia spaţiului pruto-nistrean, se poate admite ca o parte dintre aceste piese să fi servit în calitate

de materie primă pentru confecţionarea bijuteriilor, dar în acelaşi timp, suntem de opinia, că monedele cufice erau folosite şi ca echivalent bănesc. Despre folosirea dirhemului în calitate de bijuterii ne vorbesc găurile de pe suprafaţa mai multor monede descoperite la *Echimăuţi* şi *Alcedar*. Dirhemul din spaţiul pruto-nistrean posedă, în majoritatea cazurilor, câte două perforaţii (15 piese de la *Echimăuţi* şi 1 de la *Alcedar*), fapt ce probează folosirea acestor piese, la o anumită etapă, în calitate de podoabe. Cu toate acestea, având în vedere faptul că printre aceste monede sunt prezente şi piese neperforate, se poate susţine cu siguranţă că dirhemul cufic îndeplinea în spaţiul pruto-nistrean şi funcţii băneşti. Prezenţa monedelor perforate nu contravine acestei afirmaţii, dat fiind că reconvertirea lor în circulaţia bănească este un fapt bine cunoscut atât în baza datelor numismatice, cât şi a surselor scrise.

Grivna rusească reprezenta o unitate bănească specifică, sub forma unei bare din argint de o anumită greutate. În funcţie de regiune, grivna avea diferite forme, dimensiuni şi greutăţi. O grivnă din argint de 9,27 grame, tipică perioadei de până la începutul secolului XI, a fost descoperită la *Echimăuţi* [Федоров 1953b: 54]. Deoarece în opinia cercetătorilor, în perioada anterioară formării statului kievean erau folosite şi grivne din bronz. Faptul că o piesă de acest fel a fost descoperită în aşezarea din secolele V-VII de la *Selişte* [Рафалович, Лапушнян 1974: 127-128, fig. 8, 7] prezintă un interes deosebit.

Comerţul în bază de grivne presupunea, în mod obligatoriu, folosirea cântarului, acesta având menirea de a controla respectarea greutăţii echivalentului de marfă. Un cântar mic din bronz din secolele XII-XIII a fost descoperit în aşezarea de la *Lencăuţi* din regiunea Cernăuţi [Тимощук 1959: fig. 3, 1]. La *Echimăuţi* a fost descoperită şi o greutate din secolele X-XI, ce reprezenta atributul cântarului [Федоров 1974: 124].

Denarul ungar din argint pătrunde în regiunea Bucovinei de Nord în secolele XII-XIII, împreună cu alte tipuri de monede vest-europene. Un denar emis de regele Ştefan al IV-lea (1163) a fost descoperit în cetatea de la *Lencăuţi*, iar altul emis de regele Solomon se afla în componenţa tezaurului descoperit lângă Hotin [Потин 1963; Добровольский, Потин 1971; Тимощук 1974c: 96; Пивоваров 1996].

Bracteatele reprezentau monede schifate din argint, bătute pe o singură parte, de dimensiuni foarte mici, care serveau pentru comerţul mărunt. Bracteatele au fost descoperite în tezaurul de la Hotin, care conţinea emisiuni din secolele XII-XIII, bătute în Germania, Austria şi Cehia [Потин 1963; Тимощук 1974c: 96; Пивоваров 1997].

Secolul XIII reprezintă, în spaţiul pruto-nistrean, ca şi în celelalte regiuni limitrofe, o perioadă lipsită de monede, când, datorită unor conjuncturi economice internaţionale [Gorodenco 2003], în comerţul din estul Europei se revine la schimbul natural sau la schimbul în baza grivnei de argint. Cu toate acestea, pot fi menţionate două descoperiri izolate de monede bizantine din prima jumătate a secolului XIII (*Vadul lui Vodă* şi *Lencăuţi*).

CAPITOLUL V. SPIRITUALITATEA

Domeniul vieții spirituale practicat în perioada medievală timpurie este mai puțin cunoscut. Mărturii directe care să ilustreze acest fapt fie că lipsesc, fie că sunt foarte vagi. Cu toate acestea, unele aspecte ale vieții spirituale și-au găsit reflectare în diverse categorii de materiale arheologice, fapt ce permite să facem unele reconstituiri. Ele fac lumină asupra unor aspecte ale credințelor religioase, atitudinilor artistice, cunoașterii în general.

5.1. CREDINȚE RELIGIOASE

Elementul esențial al spiritualității manifestate în evul mediu timpuriu a fost religia. Despre religia din acea perioadă practicată în spațiul pruto-nistrean se poate concluziona în baza cercetării *construcțiilor de cult (complexe rupestre, sanctuare, biserici), necropolelor plane, tumulilor, mormintelor izolate, pieselor de cult, semnelor religioase* etc. În perioada respectivă, în spațiul pruto-nistrean erau cunoscute mai multe credințe religioase, remarcându-se îndeosebi *creștinismul* și diverse credințe *păgâne*.

5.1.1. RELIGIA CREȘTINĂ

Cea mai răspândită religie era în această zonă creștinismul, practicat de către populația autohtonă încă din perioada antică târzie, iar la sfârșitul secolului X-începutul secolului XI și de către populația slavă de răsărit, prezentă mai ales în regiunile periferice de nord și de nord-est ale spațiului pruto-nistrean. Creștinarea spațiului pruto-nistrean, la fel ca și alte regiuni extracarpatice nord-dunărene, s-a produs la sfârșitul antichității [Teodor 1991; Zugravu 1997]. Din acea perioadă, datează un șir de documente scrise, care consemnează în ținut activități de misionarism și monahism creștin. În același timp sunt menționați și primii creștini autohtoni.

Despre creștinismul medieval timpuriu din spațiul pruto-nistrean mărturisesc unele surse bizantine scrise și diferite materiale arheologice, printre care mănăstirile și schiturile rupestre creștine; bisericile creștine; ritul funerar creștin; unele piese de cult creștin; semne și simboluri creștine etc. [Teodor 1991; Пивоваров 2001].

Anumite informații privind răspândirea creștinismului în spațiul pruto-nistrean aflăm de la împăratul bizantin Constantin Porfirogenetul care, pe la mijlocul secolului X, susținea că în cetățile de pe Nistru existau biserici și cruci [Const. Porfirogen. 1970: 667 (37)].

Religia creştină din spaţiul pruto-nistrean, din perioada medievală timpurie, avea, în linii mari, un caracter popular [Teodor 1991; Zugravu 1997]. Situaţia era cauzată de prezenţa în ţinut a populaţiilor migratoare, care, fiind purtători ai unor culte păgâne, i-au izolat pe creştinii nord-danubieni de restul lumii creştine pentru o perioadă de câteva sute de ani. În aceste condiţii, creştinismul din spaţiul pruto-nistrean, ca şi în cazul altor regiuni nord-danubiene, a parcurs o cale de sine stătătoare, care permitea o tratare mai lejeră a unor aspecte religioase, fapt ce conducea la formarea unor trăsături specifice, care nu erau întotdeauna în concordanţă deplină cu dogmele oficiale ale Bisericii de la Constantinopol – centrul oficial al creştinilor ortodocşi din Europa de Sud-Est.

În spaţiul pruto-nistrean, în diferite etape ale evului mediu timpuriu, s-au răspândit unele erezii creştine care, fiind prigonite de către Biserica oficială din Bizanţ, şi-au găsit teren fertil pentru activitate şi în aceste ţinuturi îndepărtate. Sectele creştine şi-au găsit adăpost în spaţiul pruto-nistrean încă în perioada antică târzie. Astfel, în secolul IV aici activau părtaşii arianismului, care au reuşit să întemeieze pe aceste pământuri o episcopie în frunte cu cunoscutul părinte Ulfila [Auxentius 1970: 111-113]. Tot atunci, pe aceste pământuri activa confesiunea audienilor în frunte cu episcopul Audias [Epiphanios 1970: 173-175].

În secolele X-XII, conform unor date, în spaţiul pruto-nistrean activau adepţi ai confesiunii bogomililor, religie cunoscută în Bulgaria şi prigonită de către autorităţile bizantine [Хынку 1973a: 57].

5.1.2. CREDINŢE PĂGÂNE

Credinţele păgâne erau practicate de către grupurile de slavi stabiliţi în ţinut, de reprezentanţi ai türco-bulgarilor, alanilor, pecenegilor, cumanilor etc. care, fie că duceau o viaţă nomadă, fie că au acceptat o viaţă sedentară. Practicarea cultelor păgâne este atestată de descoperirile unor sanctuare, stele de piatră, necropole tumulare, urme ale ritului funerar din unele aşezări, unele piese de cult etc.

5.1.3. Reminiscenţe păgâne la populaţiile creştine

Anumite credinţe păgâne erau practicate sub forma de reminiscenţe şi de unii reprezentanţi ai populaţiei creştine. Acest lucru îl atestă unele descoperiri din aşezările populaţiei autohtone din secolele V-XIII. Aşa, de exemplu, poate fi considerat reminiscenţă păgână obiceiul includerii în pasta ceramicii din secolele V-VII a boabelor de mei, fapt sesizat în aşezarea de la *Dănceni* [Дергачев, Ларина, Постикэ 1981]. Despre acelaşi lucru amintesc şi pâinişoarele din lut ars, descoperite în aşezarea *Hansca*. O reminiscenţă păgână este şi obiceiul atestat în aşezarea *Trebujeni-Scoc*, unde în vatra anumitor locuinţe au fost descoperite gropiţe umplute cu „turte" din cenuşă bătătorită, care amintesc de cultul focului şi al vetrei [Тельнов, Рабинович 1992: 211].

Importante reminiscenţe păgâne s-au păstrat pe parcursul evului mediu timpuriu în ritualul de înmormântare, fapt documentat în cadrul aşezării *Hansca*, a necropolelor *Limbari,*

Căprăria [Хынку 1970a ; 1973a; 1974a ; 2002b], *Brăneşti* [Федоров, Чеботаренко, Великанова 1984] etc.

5.1.4. OBIECTE ŞI SIMBOLURI RELIGIOASE

Spiritualitatea medievală timpurie, indiferent de sistemul religios practicat, includea diverse practici magice şi ritualuri, în cadrul cărora un important rol le revenea unor obiecte de cult şi unor simboluri cu caracter religios. Obiectele de cult din perioada respectivă se împart în două grupuri distincte: obiecte de cult creştin şi obiecte de cult păgân.

5.1.4.1. Obiecte de cult creştin

Din perioada medievală timpurie, în spaţiul pruto-nistrean s-au păstrat următoarele tipuri de obiecte de cult creştin: cruciuliţe, medalioane, linguriţe de împărtăşanie şi sfeşnice pentru lumânări.

Cele mai vechi obiecte creştine din spaţiul pruto-nistrean datează din perioada antică târzie [Рикман 1975]. În secolele V-VII, şirul obiectelor creştine este completat de două piese din bronz descoperite în aşezarea *Raşkov*: o cruciuliţă şi un medalion cu o cruce-svastică [Баран 1988: 21, fig. 12, 3, 7]. La aceste piese se alătură două tipare din piatră de turnat cruciuliţe, descoperite în aşezările *Hansca-la Matcă şi Čornivka*, primul fiind datat cu secolele V-VII [Hâncu 1998c; 2002c: 113, fig. 41; Teodor 2005a], iar cel de-al doilea cu perioada secolului V [Войнаровський 1999: 146, fig. 3,7].

Cruciuliţe turnate din bronz, din perioada secolelor X-XII, au fost descoperite în aşezările *Alcedar* şi *Echimăuţi* [Федоров 1974: 125, fig. 41, 2]. Alte două cruciuliţe din secolele X-XII, dintre care una din sârmă de aramă şi un encolpion din argint, au fost descoperite la *Hansca* [Хынку 1978: 470, fig. 1; Hâncu 1990: 36; Постикэ 1985b: 157, fig. 1, 8]. Cruciuliţe simple din bronz sau din piatră şi un encolpion din bronz din secolele XII-XIII au fost descoperite în aşezarea de la *Vasileu* [Тимощук 1981a: fig. 11, 4, 7, 9, 13, 15; AVCCP 1986: 340]. Cruciuliţe din piatră sunt cunoscute, de asemenea, în aşezarea de la *Lencăuţi* din secolele XII-XIII [Тимощук 1959: 256], iar cruci-encolpioane din secolele X-XIV sunt identificate la *Cetatea Albă, Orheiul Vechi* etc. [Tentiuc, Melnikov 1998]. Un tipar pentru cruciuliţe a fost descoperit în aşezarea de la *Gorodinţi*, acesta fiind datat cu secolele X-XI [Ратич 1957: 45, fig. 13, 29; Teodor 2005a: 162]. În contextul descoperirilor enunţate, merită remarcat faptul că tiparele pentru cruciuliţe din secolele V-XI sunt bine cunoscute şi în aşezările din dreapta Prutului [Teodor 1974; 1978 ; 1991a; 2005]

Obiecte ce ţin de ritualul creştin au fost identificate în baza descoperirilor de la *Vasileu*, din secolele XII-XIII, unde s-a găsit un sfeşnic din bronz [Тимощук 1981a: fig. 11, 8] şi o lingură de împărtăşanie din bronz [Тимощук 1981a: fig. 11, 11].

5.1.4.2. Obiecte de cult păgân

Din categoria obiectelor de cult păgân fac parte *amuletele din metal sau os, statuetele din lut ars, păinişoarele din lut ars, vasele miniaturale din lut, modelele miniaturale de şa pentru cal* etc. Caracterul sacru al acestor obiecte, la fel ca şi posibilitatea folosirii unor piese de acest gen

în jocurile copiilor, nu poate fi pus la îndoială [Tentiuc 1998]. Obiectele de cult păgân reprezintă accesoriile unor practici religioase, moştenite de către creştinii din spaţiul pruto-nistrean de la strămoşii lor păgâni.

De practica magică a apărării copiilor, femeilor gravide sau animalelor de duhurile rele ţin amuletele din os. Aceste obiecte erau pregătite, de obicei, din colţi de animale (lup, urs, mistreţ etc.) sau din anumite tipuri de oase (astragale), care, fiind găurite, erau prinse de o sfoară şi purtate la gât. Amuletele din os se întâlnesc în majoritatea aşezărilor medievale timpurii: secolele V-VII – *Selişte* [Рафалович 1972b: 130-131, fig. 6, 4]; secolele VIII-IX – *Hansca, Hlinjeni* [Гольцева, Кашуба 1995: tab. CXXIX, 10; CXLVI, 14-15]; secolele X-XIII – *Hansca* [Постикэ 1985b: 157, 160, fig. 1, 14], *Durleşti* [Тентюк 1988: 83, fig. 2, 10], *Alcedar* şi *Echimăuţi* [Федоров 1974: 125-126].

De anumite practici magice, în special de cultul ocrotirii deţinătorului piesei respective, erau legate anumite tipuri de pandantive din metal colorat (aramă, bronz, argint). În acest sens se evidenţiază, în mod special, figurina antropomorfă din secolul VI-VII, descoperită la *Orheiul Vechi* [Смирнов, Рафалович 1965], figurina antropomorfă din secolele IX-XI, descoperită la *Cervonoarmeiskoje* [Субботин, Черняков 1982: 160-168], figurinele de călăreţi din secolele IX-XII, descoperite la *Hansca* [Хынку 1975b: 449; 1976a: 477], *Pohorniceni-Petruha* [Cavruc, Postică 1989; Corman 1998: 246, fig. 54,6], *Cărăcuşenii Noi* [Рикман 1978b], *Popeştii de Sus* şi *Bolgrad* [Субботин, Черняков 1982: 160-168]. Un obiect din argint care reprezintă, fără îndoială, o piesă legată de anumite acţiuni magice, este pandativul sub formă de şarpe din secolele X-XII, descoperit în aşezarea de la *Hansca* [Хынку 1976a: 477].

Cele mai răspândite obiecte de cult păgân din perioada medievală timpurie, în spaţiul pruto-nistrean, pot fi considerate statuetele din lut ars, descoperite în majoritatea absolută a aşezărilor cercetate, care se împart în două categorii de bază: *antropomorfe* şi *zoomorfe*. Statuetele antropomorfe reprezintă figurine umane, iar cele zoomorfe – reprezentări ale animalelor (*taur, cal, mistreţ, câine*) sau păsărilor (*cocoş*).

Statuete din secolele V-VII sunt descoperite la *Hansca, Hucea, Alcedar-Odaia* [Рафалович 1972: 219], *Selişte* [Рафалович, Лапушнян 1974: 127], din secolele VIII-IX – la *Lopatna, Brăneşti* [Федоров 1960: 290, fig. 68, 8; 378, fig. 71, 15, 17], *Hlinjeni* [Гольцева, Кашуба 1995: tab. CIX, 1, CXXXIX, 16-18, 22], *Durleşti* [Тентюк 1988: 81-82], *Hansca* [Рафалович 1973: 154, fig. 11, 7, 8], din secolele X-XII – la *Hansca* [Hâncu 1998c], *Alcedar* [Федоров 1961a: 104, fig. 13, 6-7], *Rudi* [Федоров 1972: 150].

Pâinişoarele miniaturale din lut ars reprezintă imitaţii ale pâinii sau colacului, care, uneori, au pe faţă câte o cruce înscrisă în cerc (*Echimăuţi*) [Федоров 1974: 125] sau alte semne (*Hansca*) [Хынку 1990: 141; Рафалович, Гольцева 1974: 150, fig. 2, 6, 9].

De practicile de cult păgân ţin şi modelele miniaturale de şa pentru cal, descoperite la *Hansca* [Рафалович 1968], *Durleşti* [Тентюк 1998b: fig. 2, 8, 9], *Alcedar* [Федоров 1961a: 104, fig. 13, 8], clopoţei din lut ars – *Hansca* [Постикэ 1985b: 157, fig. 1, 13] etc.

Problema destinaţiei obiectelor miniaturale din lut ars din perioada medievală timpurie a fost abordată în câteva rânduri în literatura de specialitate [Рафалович 1968b; 1972a: 219-224; Тентюк 1988c; 1990b]. S-a atras atenţia la faptul că statuetele şi obiectele

miniaturale din lut, spre deosebire de ceramică, sunt confecționate după o tehnologie specială. Pe de altă parte, s-a constatat că figurinele și alte obiecte miniaturale formează un complex de piese, care de obicei sunt amplasate în locuri concrete: sub temelia sau sub vatra unor cuptoare, în gropile de pari ale locuințelor, în gropile de sub podeaua locuințelor, în cadrul unor ateliere metalurgice etc. În aceste cazuri, figurinele din lut ars, de regulă, sunt „îngropate" în cenușă amestecată cu cărbune de lemn.

În baza observațiilor făcute, figurinele din lut ars sunt puse în legătură cu ritualul „îngropării", ritualul păgân al incinerării defuncților, ritualul păgân al sacrificiilor umane și animale, ritualul fertilizării, ritualul jertfei de construcție, cultul naturii, cultul strămoșilor, venerarea animalelor etc. [Тентюк 1998b]. În același timp se considera că figurinelor zoomorfe din lut ars, la fel ca și amuletelor din os, li se atribuia un rol apotropaic, în conformitate cu care aceste obiecte erau folosite pentru vindecarea bolilor și alungarea duhurilor rele.

În altă ordine de idei, s-a concluzionat că figurinele antropomorfe și zoomorfe din lut ars reflectă atitudinea societății creștine față de tradiția sacrificiilor umane și a animale, la etapă târzie a ritualului, când ființele vii sunt înlocuite cu imaginile acestora [Тентюк 1998b: 125].

5.1.4.3. Simboluri creștine

În strânsă legătură cu obiectele de cult se află și unele semne cu semnificație de simbol religios, care se încadrează perfect în sistemul ideologiei creștine. Dintre semnele-simboluri de tip creștin pot fi evidențiate, în primul rând, diverse tipuri de cruci, incizate sau aplicate pe obiecte din lut ars sau din metal colorat.

Crucea-svastică este atestată în perioada secolelor V-VII pe medalionul de la *Raşkov*, pe suprafața unor fusaiole de la *Dănceni* [Дергачев, Ларина, Постикэ 1983: 128-129, fig. 8, 1] și *Selişte* [Рафалович 1972a: 205-206, fig. 30, 1; 32, 13; Рафалович 1972b: 138, fig. 13, 1].

Crucea simplă cu laturile egale este atestată pe vase de ceramică din secolele V-VII: pe o tavă de lut de la *Selişte* [Рафалович, Лапушнян 1974: 132, fig. 11, 6], pe fundul unui vas de la *Raşkov* [Баран 1988: 153, tab. XL, 6], pe suprafața unei oale-borcan de la *Orheiul Vechi* [Musteață 2005a : 388].

Crucea simplă înscrisă în cerc este atestată pe suprafața „pâinișoarelor" din secolele X-XI de la *Echimăuți* [Федоров 1974: 125]. O semnificație magică, probabil, aveau și ștampilele sub formă de cruce, aplicate pe fundul unor vase de ceramică din secolele X-XIV [Postică 1994a: 52, fig. 20, 21].

5.1.4.4. Semne laice

În afara semnelor cu caracter religios, în perioada medievală timpurie sunt înregistrate semne grafice cu caracter ornamental, profesional, personal etc.

Astfel, pe suprafața sarcofagului nr. 10 de la *Vasileu*, datat cu începutul secolului XII, sunt incrustate mai multe semne geometrice, printre care se evidențiază: așa-numitul „*Semn Babilon*" – simbolul înțelepciunii arhitecților; așa-numitul „*Semn al Riurikovicilor*" („furca" cu doi dinți) – în cazul de față, probabil, fiind simbolul cneazului *Vasilko* (1092-1124) din *Terebovlea*; cercul cu cruce în interior etc. [Тимощук 1981a: 132-133, fig. 10].

Aşa-numitul *„Semn al Riurikovicilor"* cu două cornişoare este înregistrat pe fundul unor vase de ceramică din secolele X-XII de la *Hansca* [Postică 1994: fig. 21, 28-29]. Varianta cu trei cornişoare a aceluiaşi semn este incrustat pe o fusaiolă din secolele X-XI de la *Echimăuţi* [Федоров 1974: 122].

Pe fundul vaselor de ceramică din secolele X-XIII sunt reprezentate în relief diverse semne, care reprezintă mărci de olar sau semne personale ale proprietarilor acestor vase. În aşezarea de la *Hansca* au fost evidenţiate 8 tipuri de semne: *cercul sau cercurile concentrice, cu sau fără raze în interior* (53,5%); *crucea* (10,6%); *steaua* (0,9%); *semiluna* (13,4%); *dreptunghiul* (1,8%); *două triunghiuri unite prin vârfuri* (3,7%); *triunghiul cu trident la un capăt* (15,2%) şi *furca cu doi dinţi* (0,9%) [Posttică-1994: 51-52, fig. 20-22]. Semne similare se întâlnesc în toate aşezările din perioada secolelor X-XIV, inclusiv la *Calfa* [Чеботаренко 1973a: 94, 99, 105-106], *Lucaşeuca*, *Pohorniceni-Petruha* [Hâncu 1969a], *Vasileu*, *Lencăuţi*, *Novoseliţa*, *Gorišni Širivcy* [Тимощук 1982: 27, fig. 12] etc.

Semne de proprietate privată sunt documentate pe lacăte şi chei din fier în aşezările de tipul *Alcedar-Echimăuţi* din secolele X-XII [Федоров 1953d: 48].

5.2. COMPLEXE DE CULT

Complexele de cult reprezintă cele mai semnificative vestigii religioase. Ele furnizează informaţii foarte preţioase cu privire la caracterul religiei, nivelul ei de dezvoltare etc. În perioada medievală timpurie, în spaţiul pruto-nistrean au fost atestate complexe religioase creştine (mănăstiri şi schituri rupestre, biserici) şi complexe religioase păgâne (sanctuare).

5.2.1. MĂNĂSTIRI ŞI SCHITURI RUPESTRE CREŞTINE

Cele mai vechi mănăstiri creştine din spaţiul pruto-nistrean au apărut, după cum susţin unii cercetători, în perioada antică târzie şi se află în legătură directă cu activităţile misionarilor creştini. Primele informaţii referitoare la întemeierea în nordul Dunării a unor comunităţi monahale fac referire la numele episcopului Audis. Despre activităţile monahale ale audienilor, desfăşurate în regiunile nord-danubiene, ne mărturiseşte *Epiphanios*. Conform datelor acestui autor, în secolul IV *episcopul Audias* împreună cu adepţii săi, exilaţi de împăratul roman din Mesopotamia în *Scythia Minor, „pătrunsese adânc acolo, în interiorul ţării goţilor (la nord de Dunăre-Gh.P.), i-a instruit pe mulţi dintre goţi în lucrurile credinţei. Tot el a întemeiat în aceeaşi ţară a goţilor şi mănăstiri, în sânul cărora a înflorit regula călugărească, deprinderea de a trăi în feciorie şi o ascezăă deosebit de severă"* [Epiphanios 1970: 173-175]. Din textul autorului antic şi din unele referinţe din literatura de specialitate [Rămureanu 1978; Teodor 1991: 56] desprindem că spaţiul de activitate al audienilor era mai curând teritoriul pruto-nistrean şi în special regiunile din bazinul Nistrului şi Răutului.

Raportând datele lui Epiphanios la contextul realităţilor din secolul IV, conchidem că între audieni şi ţinuturile nistrene au existat anumite relaţii. De-a lungul Nistrului şi a

afluentului său de dreapta Răut, au existat din cele mai vechi timpuri locuri cu un caracter rupestru pronunţat – zone potenţiale pentru promovarea ascetismului, ca o condiţie *sine qua non* a *monahismului* şi a *sihăstriei* din perioada antică târzie.

La etapa actuală, în bazinul Nistrului sunt atestate mai multe complexe monahale rupestre [Bâzgu 1996; 1997a; 1997b; 1999; Tentiuc, Popa 1999; Рідуш 1996; 1997], care cuprind zeci de mănăstiri şi sute de chilii monahale, datate cu perioada medievală târzie. Este posibil ca o parte din aceste complexe să fi apărut în perioada antică târzie şi, într-un fel sau altul, să fi funcţionat pe parcursul evului mediu timpuriu. Procesul evidenţierii orizonturilor cronologice antice târzii şi medievale timpurii în mănăstirile rupestre din zona Nistrului este foarte dificil, dat fiind caracterul slab al calcarului de aici. Acest fapt a condus, pe parcursul secolelor, la distrugerea periodică a complexelor rupestre şi la refacerea lor din temelie.

Actualmente în regiunea Nistrului sunt evidenţiate o serie de complexe rupestre, care, în opinia unor cercetători, au funcţionat şi la anumite etape ale perioadei medievale timpurii: în secolele X-XI (*Bakota, Satanov, Leadova, Nagoreni, Mejigore-Zapadnoe, Bubnişče*) şi a doua jumătate a secolului XI-prima jumătate a secolului XIII (*Zimno, Vasileu, Monastzrek, Cerkovščina, Bakota*) [Бобровский 1993: 122-130; Plameniţkaja 1997: 36-41]. A fost exprimată, de asemenea, opinia, potrivit căreia unele complexe de la *Soroca* ar data din secolele VIII-IX [Ghimpu 1998a: 43-56], iar altele de la *Orheiul Vech,* din secolele XIII-XIV [Bâzgu 1996; Grosu, Vasilachi 1997: 76-81; Ghimpu 1998b: 35-42]. În momentul de faţă, în lipsa unor date ştiinţifice adecvate, este foarte dificil să ne pronunţăm pe marginea datărilor nominalizate. Dar, totuşi, nu există nici o îndoială, că cel puţin o parte din complexele nominalizate au funcţionat şi în perioada medievală timpurie.

Existenţa unor mănăstiri rupestre medievale timpurii în spaţiul pruto-nistrean este consemnată de împăratul bizantin Constantin Porfirogenetul, care, la mijlocul secolului X, menţiona că *„pe partea aceasta a râului Nistru... se observă unele urme de biserici şi cruci, săpate în gresie"* [Const. Porfirogen. 1970: 667 (37)].

Complexele rupestre creştine din această zonă puteau apărea pe locul unor sanctuare păgâne mai vechi: geto-dace, slave vechi etc., care este posibil să fi existat în stâncile Nistrului până la apariţia creştinismului sau în timpul migraţiilor slave [Винокур, Горишній 1994: 209; Plameniţcaia 1997: 39].

Printre complexele monahale mai vechi, atestate în spaţiul pruto-nistrean, se numără schitul creştin din stâncile de calcar de lângă Soroca [Халиппа 1902: 98-114; Афанасьев-Чужбинский 1863: 352; Курдиновский 1918]. Acest complex rupestru, construit dintr-o biserică şi mai multe chilii călugăreşti, a fost, la începutul secolului XX, grav afectat de procesul extragerii industriale a pietrei. Până în prezent s-a păstrat doar biserica săpată în stâncă şi cunoscută sub denumirea de *„Peştera lui Bechir"*. Situată la o înălţime de 6,5 m de la nivelul suprafeţei de călcare a solului, biserica este săpată în stâncă de la sud spre nord, pornind de la intrare spre altar. Ea are un plan relativ simplu, fiind alcătuită din două compartimente: naos patrulateral, cu dimensiunile 2,5x2,5 m, şi altar semicircular (1,5x1,5 m) în care se pătrundea printr-o uşă arcuită. Pereţii bisericii au fost pictaţi cu icoane şi împodobiţi cu stâlpi de lemn, ornamentaţi cu elemente decorative.

Potrivit anumitor cercetători, *„Peştera lui Bechir"* reprezintă o bisericuţă din perioada iconoclastă, datează din secolele VIII-IX [Курдиновский 1918; Ghimpu 1998a: 45-50; 2000: 144-162]. În favoarea acestei cronologii, după opinia autorilor, ar vorbi planul arhaic al bisericii, orientarea nordică a altarului şi prezenţa icoanelor pictate pe pereţi. În aprecierea celor menţionate trebuie să ţinem totuşi cont că în afara formulării unui sistem rigid de dovezi ştiinţifice, cronologia invocată rămâne a fi o simplă declaraţie până la o altă etapă a cercetării.

Un complex rupestru din bazinul Nistrului, datând cu certitudine din perioada medievală timpurie, este situat la *Bakota*, în regiunea Hotinului. În conformitate cu tradiţia populară, mănăstirea rupestră de la *Bakota* ar fi fost întemeiată de către Preasfinţitul Antonie (983-1073) [Винокур, Горишній 1994], fondator al celebrei mănăstiri Pečerska Lavra din Kiev, împreună cu ucenicii săi. Mănăstirea a fost amenajată în malul abrupt al Nistrului, la înălţimea de 60 m deasupra oglinzii apei râului. Complexul cuprindea mai multe chilii monastice, majoritatea cărora s-au prăbuşit împreună cu stânca şi cu o biserică impunătoare, pe ai cărei pereţi, la sfârşitul secolului XIX, puteau fi observate urme de frescă de culoare roşie şi neagră [Винокур, Горишній 1994]. Pe unul din pereţii de la intrare ai bisericii s-a păstrat inscripţia: «**Григорий воздвиг место се**», care ar proba că acest locA.Ş. sfânt a fost construit la sfârşitul secolului XI-începutul secolului XII de către egumenul Grigorie. Ceva mai jos este consemnat că biserica a fost sfinţită cu hramul Sf. Mihail: «**Благослови Христос Григория игумена давшему силу Святому Михаилу**» [Plameniţkaja 1997: 39-40; Винокур, Горишній 1994]. Biserica are două etaje, cu trei nave, fiind orientată cu absida spre răsărit. În construcţia complexului de la *Bakota* a fost folosit ca unitate metrologică stânjenul vechi rusesc. Unii cercetători [Plameniţcaja 1997: 40] susţin că acest fapt, ca şi inscripţia în slavonă, demonstrează că mănăstirea a fost edificată de către călugări de origine slavă, veniţi posibil de la Kiev, unde, din perioada de la sfârşitul secolului XI-începutul secolului XII există două complexe cu acelaşi hram ca şi la *Bakota* – biserica Sf. Mihail de la *mănăstirea Vâdubetck* din anul 1070 şi *catedrala Sf. Mihail* din anii 1108-1113.

În perioada medievală timpurie au funcţionat, posibil, şi unele complexe rupestre de la Orheiul Vechi. În acest sens se pronunţă arhitectura arhaică a *„Mănăstirii lui Bosie"* şi prezenţa unor texte străvechi sub inscripţiile din secolul XVII [Ciocanu 1998; 2000; Bâzgu 1997b]. În favoarea funcţionării complexelor rupestre de la Orheiul Vechi în perioada medievală timpurie ar pleda şi unele semne din interiorul unor chilii, care îşi găsesc analogii în aşezările din perioada secolelor IX-XIII [Grosu, Vasilachi 1997].

Dintr-o perioadă anterioară secolului XIV datează, probabil, şi biserica rupestră din cadrul complexului monastic *„Peşteri"* de la Orheiul Vechi. Acest complex este alcătuit dintr-un *Altar* orientat spre est, cu *Diaconicon şi Proscomodie, Naos, Pronaos* şi *Pridvor*. Analiza planimetrică a acestei biserici, în special a altarului de formă pătrată în plan, denotă o tradiţie arhitecturală mai veche, o transpunere în piatră a unor forme care parvin din arhitectura ecleziastică de lemn. După estimările unor cercetători, biserica rupestră din mănăstirea *„Peşteri"* ar putea data din secolele XIII-XIV [Ghimpu 1998b: 42]. În acelaşi timp trebuie menţionat că, dacă ţinem cont de faptul că la Orheiul Vechi, chiar în faţa mănăstirii nominalizate se găsea, în perioada secolelor V-XIII, o aşezare autohtonă, am putea presupune că biserica rupestră, la fel ca şi chiliile

monahale adiacente, cu semne creştine arhaice, ar putea data şi dintr-o perioadă anterioară secolelor XIII-XIV.

5.2.2. BISERICI CREŞTINE DE MIR

Practic nu avem informaţii despre bisericile creştine de mir din spaţiul pruto-nistrean din perioada medievală timpurie, în afară de câteva descoperiri relativ târzii, datate cu secolele XII-XIII. Lipsa vestigiilor arheologice referitoare la biserici se datorează faptului că acestea din urmă, în perioada respectivă, erau construite exclusiv din lemn. Existenţa în perioada medievală timpurie a bisericilor din lemn este de presupus, mai ales, dacă se ţine cont de faptul că arhitectura ecleziastică medievală târzie din zona pruto-nistreană era reprezentată practic doar de construcţii de lemn, care au predominat aici până în secolul XIX.

Descoperirea unor materiale arheologice, cum ar fi crucile-encolpioane sau urechiuşele din bronz de la cărţile sfinte (*Hansca*), reprezintă, în viziunea cercetătorilor, argumente indirecte privind existenţa bisericilor creştine în aşezările medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean [Хынку 1974a; Tentiuc 1996: 150-151].

Unicele biserici creştine medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean, cunoscute după certe materiale arheologice, sunt situate în regiunea Hotin şi datează din secolele XII-XIII. În centrul feudal de la *Vasileu*, în preajma căruia se află cunoscuta mănăstire rupestră *Монастырь* de pe malul Nistrului, au fost descoperite vestigiile a patru biserici: una de piatră şi trei de lemn [Тимощук 1981a: 131; 1982: 142-153]. O biserică de lemn din aceeaşi perioadă a fost descoperită în aşezarea *Vikno-Martinovka*, aflată la 15 km de la *Vasileu* [Тимощук 1982: 38, fig. 79, 162].

Biserica de piatră reprezenta o catedrală monumentală, cu dimensiunile 21,20x13,60 m, alcătuită din trei nave, absidă orientată spre răsărit, cu diaconicon şi proscomidie bine delimitate. Cupola bisericii era sprijinită de 4 coloane, aflate în interiorul naosului. În podeaua bisericii existau 5 sarcofage de piatră şi 6 cavouri – depozite pentru oase umane (osuare).

Biserica de lemn din castelul feudal de la *Vasileu* era alcătuită din naos şi absidă, reprezentând, probabil, o capelă familială a cneazului din localitate. În apropierea bisericii exista un cimitir cu morminte în gropi simple, în unele cazuri fiind acoperite cu lespezi. Alte două biserici din lemn au fost identificate în sectoarele *Torgoviţa* şi *Hom* [Тимощук 1981a: 131].

Biserica de la *Vikno-Martinivka* era construită din lemn, pe o bază de piatră. Avea dimensiuni mici, fiind alcătuită din naos şi absidă triunghiulară. În interior, lângă altar, era un cavou, iar în preajma bisericii se găsea o necropolă plană.

5.2.3. SANCTUARE PĂGÂNE

Sanctuarele păgâne, în perioada medievală timpurie, erau caracteristice slavilor vechi. Sunt cunoscute multe construcţii de acest tip în regiunile aflate la nord şi nord-est de spaţiul pruto-nistrean, în special în valea râului Zbruci [Русанова, Тимощук 1993; Русанова 2002].

În spaţiul pruto-nistrean, vestigii ale unor sanctuare păgâne din secolele VIII-X au fost descoperite în regiunea Cernăuţi. În conformitate cu cercetările efectuate de către I. P. Rusanova şi B. A. Tymoščuk, în această regiune se întâlnesc *sanctuare fortificate* (городища-святилища) şi *sanctuare deschise* (жертвеные площадки и капища).

Urmele unor sanctuare fortificate sunt semnalate la *Rjavincy, Zelenaja Lipa, Ruhotin, Nagoreni, Babin, Kulišivka* şi *Gorbovo* [Русанова, Тимощук 1993: 21, fig. 1, 13]. Aceste sanctuare erau amplasate pe vârfurile unor înălţimi, fiind protejate de fortificaţii din pământ, sub forma unor valuri cu şanţuri adiacente. În interiorul acestora, se aflau diverse construcţii de cult, inclusiv gropi de ofrandă şi idoli din lemn sau din piatră.

Vestigii ale sanctuarelor nefortificate au fost identificate la *Rjavincy, Jarovka, Neporotovo, Iurkovcy* şi *Ivankovcy* [Русанова, Тимощук 1993: fig. 2]. Acestea, la fel ca şi sanctuarele-cetăţi, erau amplasate pe locuri înalte, reprezentând suprafeţe nivelate, în cadrul cărora se aflau idoli din lemn sau din piatră.

5.3. NECROPOLE ŞI PRACTICI FUNERARE

În perioada medievală timpurie, în spaţiul pruto-nistrean, au existat două tipuri de necropole: plane şi tumulare. În paralel, erau practicate şi înmormântări în cavouri sau morminte izolate.

În dependenţă de populaţie şi de credinţele religioase, practicile funerare din spaţiul pruto-nistrean au fost foarte diverse pe parcursul secolelor V-XIII. Din perspectiva concepţiilor religioase, în spaţiul pruto-nistrean, la fel ca şi în spaţiul pruto-carpatic [Teodor 1988a; 1996d], deosebim două practici funerare de bază, cu rituri şi ritualuri diferenţiate: *creştine* şi *păgâne*.

Practicile funerare creştine sunt semnalate în necropole plane, în interiorul bisericilor sau în cazul unor morminte izolate. Pe de altă parte, practicile păgâne sunt documentate în necropole plane, tumulare şi, uneori, în cazul unor complexe funerare izolate [Tentiuc 2001a-b; Tentiuc, Tentiuc-Hâncu 2007].

Atât practicile funerare creştine, cât şi cele păgâne sunt semnalate pe tot parcursul evului mediu timpuriu. Practicile funerare creştine din perioada respectivă ţineau de populaţia romanică, iar începând cu secolul XI şi de populaţia slavă din regiunile de nord şi de nord-est. Pe de altă parte, practicile păgâne erau legate de populaţiile slave (secolele VI-X) şi de cele nomade – iraniene (secolele VI-XI), turanice (secolele VI-XIV) şi mongole (secolele XIII-XIV).

5.3.1. NECROPOLE

În spaţiul pruto-nistrean sunt cunoscute 35 necropole plane din perioada secolelor V-XIII, 5 necropole tumulare, 16 complexe izolate şi 363 tumuli ai nomazilor, însumând aproximativ 1560 morminte, inclusiv 998 morminte ale populaţiei sedentare şi 562 ale populaţiei nomade.

Din perioada secolelor V-VII în ţinut sunt cunoscute 6 necropole (cinci de tip plan şi una de tip tumular) (Harta nr. 33). Necropole plane sunt semnalate la *Hansca* [Рафалович 1972a: 217-218; 1973: 148-150; Рикман 1969: 13-14; Тельнов 198p1: 7], *Dănceni* [Рафалович 1986: 24-27], *Seliţte* [Рафалович 1972a: 215-216; 1973: 141-143], *Moleşti-Râpa Adâncă* [Тентюк 1990c] şi *Corneşti-Hotin* [Приходнюк 1975: 109].

Cimitirele de la *Hansca*, *Seliţte*, *Moleşti* şi *Corneşti-Hotin* se găseau în cadrul aşezărilor din aceeaşi perioadă, iar cel de la *Dănceni* în cadrul necropolei antice târzii de tipul Sântana de Mureş-Černjachov. Aceste cimitire aveau dimensiuni mici, cuprinzând doar câteva morminte. În total, au fost depistate circa 23 morminte: *Hansca* – 5 morminte, *Moleşti* – un mormânt, *Dănceni* – un mormânt, *Seliţte* – 5 morminte şi *Corneşti-Hotin* – un mormânt. Pe lângă aceasta, la *Dănceni* şi *Seliţte* au fost depistate vreo zece morminte (incineraţii) fără inventar arheologic, care ar putea aparţine aceleiaşi perioade. Tot aici au fost descoperite câteva obiecte din secolele V-VII, provenite, după cum se crede, din câteva morminte distruse. Singura necropolă tumulară este semnalată la *Čeponosy*, în regiunea Hotinului [Тимощук 1976a: 94-95, 167]. Aceasta era alcătuită din doi tumuli, care cuprindeau două morminte.

Din perioada secolelor VIII-IX/X în spaţiul pruto-nistrean sunt cunoscute patru necropole, dintre care două de tip plan, altele două de tip tumular şi încă două descoperiri izolate din cadrul unor aşezări – toate conţinând morminte efectuate prin metoda incinerării (Harta nr. 34) . Aceste complexe aparţin unor populaţii sedentare, care puteau fi în măsură egală atât grupuri de slavi [Рафалович 1972a: 215-217; Михайлина 1997] stabiliţi în spaţiul pruto-nistrean, cât şi comunităţii autohtone romanice [Spinei 1995b; 2004].

Necropole plane sunt semnalate în aşezarea *Cobusca Veche* [Сергеев 1960] (secolele VIII-IX) din partea centrală a spaţiului pruto-nistrean şi în cadrul cetăţii *Revno Ia-Gorodište* (secolele VIII-X) din partea de nord [Михайлина, Тимощук 1983: 217-218; Тимощук 1990a: 183-184; Михайлина 1997: 70-73]. La *Cobusca Veche* au fost depistate 13 sau 14 morminte, la marginea aşezării[113], iar la *Revno* 53 morminte, amplasate în jurul unui sanctuar.

Din secolele VIII-X datează şi necropola tumulară de la *Čornivka* [Михайлина, Тимощук 1983: 216-217; Тимощук 1990a: 168; Михайлина 1997: 74-76], iar din perioada de la sfârşitul secolului IX-secolul X – necropola tumulară *Alcedar* [Федоров 1964b; 1968a, Федоров, Чеботаренко 1974]. Necropola de la *Čornivka* conţine mai mult de 80 de tumuli cu înălţimea de 0,20-0,50 m, iar diametrul – de până la 5,0 m. Fiecare tumul include, de regulă, câte 2-3 înmormântări, fiind mărginit la poale de câte un şanţ. Necropola de la *Revno*, din secolul IX, conţinea 53 înmormântări, un crematoriu şi o suprafaţă de cult [Тимощук 1990: 172-173]. Necropola de la *Alcedar* este compusă din 34 tumuli amplasaţi la distanţă de 1,0-9,0 m unul de altul, având înălţimea de 0,20-0,80 m şi diametrul de

[113] Atribuirea acestor vestigii perioadei secolelor V-VII [Corman 1997] nu poate fi acceptată, deoarece vasele de lut în care erau incinerațiile respective, ținând cont de forma lor, tehnologia confecționării și ornament, datează cu certitudine din perioada secolelor VIII-IX [Postică 1994a].

4,0-11,0 m, dintre aceştia fiind studiate 11 complexe, în cadrul cărora au fost descoperite 254 morminte.

Complexe funerare izolate din perioada secolelor VIII-IX au fost descoperite în cadrul unor construcţii din aşezările *Revno* [Тимощук 1990: 35] şi *Bila-Carina* [Тимощук 1990: 35, 99].

Din perioada secolelor X-XIII sunt semnalate 27 necropole şi 15 descoperiri izolate ale populaţiei sedentare creştine, cu un număr de aproximativ 656 înhumări, precum şi 363 necropole ale populaţiilor nomade de stepă, cu un număr de 562 morminte (Hărţile nr. 34-35).

Necropolele populaţiei sedentare din secolele X-XIII pot fi împărţite în trei grupe: 1) necropole plane din cadrul aşezărilor, 2) necropole plane din preajma unor biserici sau din cadrul acestora şi 3) necropole tumulare.

Pe teritoriul Republicii Moldova au fost identificate morminte din secolele X-XIII în 7 necropole şi 6 puncte izolate, în total 324 înhumări.

În zona centrală a spaţiului pruto-nistrean sunt cunoscute 3 necropole plane relativ mari: *Hansca-Căprăria* (secolele X-XII) – 75 de morminte [Хынку 1973a], *Hansca-Limbari* (secolele XII-XIV) – 110 morminte [Хынку 1970a]; *Brăneşti* (secolele X-XI) – 98 de morminte [Федоров, Чеботаренко, Великанова 1974].

Necropole mai mici sau morminte izolate din cadrul aşezărilor au fost descoperite la *Moleşti-Râpa Adâncă* [Тентюк 1990c; Tentiuc 2007], *Hansca-Limbari-Căprăria* [Чеботаренко 1982; Чеботаренко, Тельнов 1983: 91, 95-97, fig. 2,2], *Calfa-Cetăţuie* [Чеботаренко 1973a: 73-75], *Mateuţi-Şcoala Nouă* [Хынку 1969c], *Costeşti-Stânca* [Хынку, Титов 1974: 72-75], *Lucaşeuca-Cetăţuie* [Хынку 1969a: 12], *Echimăuţi* [Федоров, Чеботаренко 1974: 109], *Orheiul Vechi* [Postică, Hâncu, Munteanu 1998: 46], *Selişte* [Рафалович, Лапушнян 1974a; 1974b], *Giurgiuleşti-Râpa Chiţei* [Postică, Hâncu, Tentiuc 1999], *Dobrinovcy* [Тимощук 1976a: 122] etc.

În regiunea Cernăuţi au fost descoperite circa 332 morminte creştine din secolele XI-XIII, amplasate în 27 necropole plane (circa 320 înhumări) şi 2 necropole tumulare (12 înhumări), dintre necropolele plane cele mai reprezentative fiind complexele de la *Vasileu*, *Oleşkov*, *Gorodniţa*, *Copacinţy*, iar dintre necropolele tumulare cele de la *Gorišni Širivcy* şi *Dnestrovka* [Моця 1990].

În cadrul unor necropole plane din secolele XII-XIII din regiunea Cernăuţi, în special în preajma sau în interiorul unor biserici, ca de exemplu la *Vasileu,* sunt documentate morminte creştine în cavouri de piatră [Тимощук 1982: 138-151].

Necropolele populaţiilor nomade sunt reprezentate prin amenajări funerare tumulare din secolele X-XIV. Aceste necropole, în majoritatea cazurilor, reprezentau tumuli mai vechi, edificaţi, de regulă, în epoca bronzului şi utilizaţi de către triburile nomade ale pecenegilor, uzilor, cumanilor, mongolilor etc.

La etapa actuală a cercetărilor, cunoaştem 363 tumuli, care conţin 562 morminte ale nomazilor din secolele X-XIV (Tabelul nr. 22; Diagramele nr. 61, 62).

Cea mai mare concentraţie de tumuli cu morminte medievale este semnalată pe malul din stânga Nistrului, în regiunea *Sucleia-Tiraspol* [Добролюбский 1986], unde sunt identificaţi

cel puţin 90 tumuli cu înhumări din secolele X-XIV – ceea ce reprezintă 24,8% din numărul total al necropolelor de acest tip din perioada menţionată. Un alt grup de tumuli, cu morminte din perioada secolelor X-XIV, este amplasat în valea râului Ialpug, în preajma localităţilor *Cazaclia-Balabani-Taraclia* [Postică, Sava, Agul'nicov 1995: 141-171; Postică, Sava 1996: 63-89], unde au fost identificaţi 48 tumuli cu morminte din perioada indicată sau 13,2% din numărul lor total. Concentrarea unui număr impunător de tumuli în aceşte locuri sugerează faptul că în regiunile respective se găseau principalele centre religioase ale nomazilor medievali din spaţiul pruto-nistrean.

În cei mai mulţi tumuli, 250 din 363 (68,9%), este prezent câte un mormânt lăsat de nomazii medievali, în 63 tumuli (17,4%) există câte 2 morminte, în 32 tumuli (8,8%) – câte 3 morminte, în 12 tumuli – câte 4 morminte (3,3%), în câte un tumul sunt descoperite respectiv 5 şi 11 morminte, iar în câte 2 tumuli erau, respectiv, 6 şi 7 morminte (Diagrama nr. 73).

Majoritatea absolută a tumulilor, în proporţie de circa 80%, reprezintă complexe funerare construite în perioada eneoliticului şi în epoca bronzului, refolosiţi în evul mediu timpuriu şi doar în unele cazuri, de regulă, din secolele XIII-XIV, sunt documentaţi tumuli edificaţi de către nomazii medievali (Tabelul nr. 27). Din 63 tumuli cu mormântul de bază din secolele X-XIV, majoritatea absolută, de circa 93%, se află în stânga Nistrului, în regiunea *Serbaca-Ploskoje-Parcani-Sucleja*, fapt semnificativ, care demonstrează existenţa în zona dată, în perioada nominalizată, a unui important centru spiritual al nomazilor.

5.3.2. PRACTICI FUNERARE CREŞTINE

Ritul funerar creştin s-a constituit în perioada antică târzie, o dată cu definitivarea principiilor teoretice ale noii religii. În conformitate cu doctrina creştină, decedaţii erau înhumaţi pe spate, cu capul spre asfinţit. Unele detalii ale ritului funerar creştin (poziţia mâinilor defunctului etc.) s-au constituit treptat, pe parcursul mai multor secole, inclusiv în perioada medievală timpurie.

În spaţiul pruto-nistrean, ritul funerar creştin este documentat începând cu secolele III-IV. Cele mai vechi complexe funerare creştine au fost descoperite în necropolele *Budeşti, Bălţata, Dănceni, Lazo* etc. [Рикман 1976; Рафалович 1986; Vornic 2006].

În perioada medievală timpurie, în spaţiul pruto-nistrean, ritul funerar creştin era practicat de către populaţia autohtonă de origine romanică, iar începând cu sfârşitul secolului X şi de către grupurile de slavi din regiunile periferice de nord şi de nord-est ale ţinutului.

Din perioada secolelor V-VII, sunt cunoscute descoperiri funerare cu caracter creştin în două necropole, cea de la *Dănceni* [Рафалович 1986] şi cea de la *Seliște* [Рафалович, Лапушнян 1974a: 136-140], unde au fost depistate 4 înhumări pe spate cu picioarele întinse, dintre care 3 cu orientarea vestică (*Seliște* – 2 şi *Dănceni* – 1), iar unul cu orientare estică (*Seliște*). Înhumările cuprind un inventar relativ bogat. În mormântul de la *Dănceni* au fost depistate două fibule şi o brăţară din bronz, mărgele de sticlă şi un vas de ceramică; în mormintele de la *Seliște* – o fibulă şi o cataramă din bronz, mărgele de sticlă şi chihlimbar, un ac din fier şi o fusaiolă.

La etapa actuală a cercetărilor nu sunt cunoscute morminte creştine datate cu secolele VIII-IX. Lipsa complexelor funerare din secolele VIII-IX, la fel ca şi numărul foarte redus al mormintelor din secolele V-VII, inclusiv al celor păgâne, este o problemă foarte dificilă pentru cercetători. S-au făcut mai multe încercări de a da o explicaţie cât de cât rezonabilă acestei situaţii. S-a presupus că lipsa necropolelor putea fi cauzată de practicarea unor rituri funerare deosebite, care nu lasă urme arheologice, de amplasarea mormintelor aproape de suprafaţa solului, fapt ce ar fi cauzat distrugerea lor, de concentrarea mormintelor în cadrul unor necropole de proporţii ale uniunilor tribale, cum era în cazul de la Sărata Monteoru, majoritatea cărora încă nu au fost descoperite [Рафалович 1972a: 214-215], de nivelul insuficient al cercetărilor arheologice etc. În literatura ştiinţifică a fost acreditată, de asemenea, şi ideea potrivit căreia populaţia creştină din spaţiul carpato-dunărean, în perioada evului mediu timpuriu, putea să practice, în anumite cazuri, ritul incineraţiei [Spinei 1995b; 1997; 2004; Tentiuc, Tentiuc-Hâncu 2007]. În cercetările specializate mai recente, această opinie este contestată [Zugravu 1997: 493-496]. Cu toate acestea trebuie menţionat că, în istoria Europei medievale timpurii, sunt consemnate mai multe cazuri în care, în cadrul unor comunităţi creştine oficial recunoscute, o parte din populaţie practica şi anumite rituri păgâne, inclusiv ritul incinerării, cum era, de exemplu, la franci în secolele VI-VIII [Daicoviciu 1984] sau la slavii de răsărit în secolele X-XI [Моця 1990]. Aceste observaţii ne demonstrează că posibilitatea practicării în perioada secolelor V-IX a unor rituri păgâne, inclusiv a incineraţiei, de către o parte din populaţia creştină a spaţiului pruto-nistrean, nu este exclusă.

Cele mai concludente date privind ritul funerar creştin din spaţiul pruto-nistrean parvin din perioada secolelor X-XIII. La etapa actuală a cercetării, cele mai reprezentative sunt complexele funerare creştine din partea centrală a spaţiului pruto-nistrean şi din regiunea Cernăuţi.

Complexele funerare creştine din secolele X-XIII reprezintă înhumări orientate cu capul spre vest, având mici devieri sezoniere. Mormintele erau amenajate în necropole plane, din preajma sau din cadrul aşezărilor, în necropole plane de lângă biserici şi în necropole din interiorul bisericilor. În unele cazuri sunt semnalate morminte izolate, plasate în cadrul aşezărilor, în gropile unor locuinţe etc. Din spaţiul pruto-nistrean, inclusiv din regiunea Cernăuţi, spre deosebire de teritoriile slave de la răsărit de Nistru, lipsesc necropolele creştine tumulare [Моця 1990: 9-10, 112-132; Седов 1982: 126].

Cele mai răspândite erau necropolele creştine plane, semnalate în toate regiunile ţinutului pruto-nistrean. Pentru regiunea Cernăuţi, de rând cu necropolele plane, sunt caracteristice şi necropolele amplasate lângă biserici, precum şi necropolele din interiorul bisericilor, neatestate în alte regiuni ale spaţiului pruto-nistrean [Тимощук 1982: 140, fig. 79/1, 143-153, fig. 82, 84-90]. Spre deosebire de necropolele plane, care erau utilizate de întreaga comunitate creştină, necropolele din preajma şi din interiorul bisericilor reprezentau, mai degrabă, cavouri familiale ale unor cneji, ale unor mari feudali [Тимощук 1982:143-153] sau feţe bisericeşti.

După tipul construcţiei funerare, în perioada medievală timpurie putem diferenţia patru categorii de morminte: 1) *efectuate în gropi simple*, 2) *acoperite cu lespezi de piatră*, 3) *efectuate în sarcofage de piatră*, 4) *depozite de oase umane în cutii de piatră – osuare* (костницы).

Mormintele efectuate în gropi simple sunt cele mai răspândite, fiind descoperite în toate regiunile spaţiului pruto-nistrean. Gropile acestor morminte sunt ovale sau rectangulare. Înhumările sunt efectuate pe spate, orientate cu capul spre asfinţit, cu mici devieri sezoniere. În cadrul acestor complexe funerare poate fi observat procesul constituirii treptate a ritualului creştin de amplasare a mâinilor decedaţilor pe piept. Procesul constituirii acestui ritual este cel mai bine studiat în baza materialelor din necropolele *Hansca-Căprăria* [Хынку 1973a: 54-55, 63] şi *Hansca-Limbari* [Хынку 1970a: 68], unde au fost evidenţiate morminte: 1) *cu ambele mâini întinse de-a lungul corpului*, 2) *cu o mână întinsă şi una pe oasele bazinului*, 3) *cu ambele mâini pe oasele bazinului*, 4) *cu o mână pe oasele bazinului şi una pe piept*, 5) *cu ambele mâini pe piept*. Cercetarea poziţiei mâinilor a arătat că ritualul amplasării ambelor mâini ale decedatului pe piept s-a constituit treptat pe parcursul evului mediu timpuriu. Astfel, în necropola *Hansca-Limbari*, datată cu secolele XII-XIV, cota mormintelor cu ambele mâini pe piept constituie 26,0% din numărul total, în timp ce în necropola mai timpurie *Hansca-Căprăria*, datată cu secolele X-XII, acestor morminte le revine doar 18,75%. Mormintele creştine amplasate în gropi simple sunt sărăcăcioase, de regulă fără inventar sau doar cu unele obiecte personale de podoabă sau de vestimentaţie.

Mormintele acoperite cu lespezi de piatră, în sarcofag, precum şi depozitele de oase se întâlnesc numai în regiunea Cernăuţi. În necropola de la *Gorodniţa*, din 51 de morminte 46 erau acoperite cu lespezi de piatră; la *Oleşkov*, din 126 morminte 12 erau cu lespezi; la *Vasileu*, din 44 morminte 7 erau cu lespezi, 13 reprezentau sarcofage, iar 6 erau depozite de oase umane; la *Copacinţy*, din 33 morminte 5 erau cu lespezi. Este de menţionat că mormintele cu lespezi de piatră sunt caracteristice, în linii generale, regiunii Podolia, unde sunt descoperite zeci de necropole cu asemenea morminte [Седов 1982: 126-127, harta 18]. În opinia cercetătorilor din Rusia şi Ucraina, aceste necropole ar aparţine tribului slav de răsărit al croaţilor [Седов 1982: 126-127, harta 18].

Înmormântările în sarcofage de piatră erau amenajate în interiorul bisericilor [Тимощук 1982: 84-86, 89-90]. Sarcofagele erau scobite în blocuri integrale de piatră sau construite din lespezi aranjate pe o coastă şi acoperite cu capace special construite sau cu plăci de piatră. Morminte în sarcofage au fost descoperite în biserica de piatră de la *Vasileu*. Înmormântările din sarcofage erau singulare sau colective. În primul caz, în cutia de piatră se găsea un singur schelet uman, iar în al doilea – câte 2-3 indivizi.

5.3.3. PRACTICI FUNERARE PĂGÂNE

Practicile funerare păgâne, erau caracteristice în perioada medievală timpurie, populaţiilor migratoare din ţinut: *slavi, türco-bulgari, alani, pecenegi, cumani, mongoli* etc. Dat fiind faptul că unii reprezentanţi ai triburilor migratoare s-au sedentarizat în spaţiul pruto-nistrean, în timp ce alţii au continuat să ducă un mod de viaţă nomad, practicile funerare

păgâne pot fi compartimentate în două grupe: *practici funerare păgâne ale populaţiei sedentare şi practici funerare păgâne ale populaţiei nomade.*

5.3.3.1. Practici funerare păgâne ale populaţiei sedentare

În perioada medievală timpurie, în spaţiul pruto-nistrean, grupuri de slavi şi grupuri de alani, pecenegi, cumani stabiliţi cu traiul în cadrul sau în preajma unor aşezări autohtone au practicat rituri funerare păgâne. În acest context, diferenţiem două tipuri de rituri funerare păgâne: *incinerarea* – caracteristică slavilor şi *înhumarea* – tipică nomazilor sedentarizaţi.

Incinerarea. Practica incinerării este documentată în secolele VI-X. Acest rit funerar, până la adoptarea creştinismului (anul 865 în Bulgaria şi anul 988 în Rusia), era practicat de către populaţia slavă. În acest context, unii cercetători consideră că mormintele efectuate prin metoda incinerării trebuie atribuite în totalitate unor grupuri de slavi stabiliţi în spaţiul carpato-danubiano-nistrean. Cu toate acestea, după cum s-a menţionat în literatura de specialitate, nu este exclus şi practicarea acestui rit de o parte din populaţia creştină romanică [Spinei 1995b].

Morminte efectuate prin ritul incinerării sunt semnalate în cadrul unor necropole plane sau tumulare. Necropolele plane, de regulă, sunt birituale (pe lângă incineraţii cuprind şi înhumări), iar necropolele tumulare sunt în exclusivitate monorituale (conţin numai incineraţii) şi datează din secolele V-VII, VIII-IX/X sau secolele IX-X.

Din perioada secolelor V-VII datează 7 incineraţii păstrate integral şi cel puţin 10 incineraţii distruse, din necropolele plane de la *Hansca* [Рафалович 1972a: 217-218; 1973: 148-150; Рикман 1969: 13-14; Тельнов 1981: 7], *Dănceni* [Рафалович 1986: 24-27], *Seliştе* [Рафалович 1972a: 215216; 1973: 141-143], *Corneşti-Hotin* [Приходнюк 1975: 109] şi 2 incineraţii depistate în doi tumuli de la *Čeponosy* [Тимощук 1976a: 94-95, 167]. Incinerarea decedaţilor era efectuată într-un loc separat de cel al mormântului. În cazul necropolelor plane, incineraţiile erau amenajate în gropi simple. Oasele erau amplasate în urne de lut sau pe fundul gropilor, fiind acoperite cu fragmente de ceramică. Urnele de lut reprezentau oale-borcane lucrate cu mâna, iar într-un caz s-a descoperit un vas din pastă cenuşie, lucrat la roată. Inventarul acestor morminte este sărăcăcios (un inel de bronz la *Seliştе*). Incineraţiile din tumulii de la *Čeponosy* erau amplasate în urne de ceramică, în unele cazuri direct pe suprafaţa solului, la nivelul vechi de călcare, sau pe o suprafaţă patulaterală din lut, deasupra cărora se află o movilă din pământ, cu diametrul de 15-17 m şi înălţimea de 0,30-0,70 m.

Din perioada secolelor VIII-IX/X datează mai multe incineraţii descoperite în cadrul a 3 necropole monorituale, 2 dintre care erau de tip plan: *Cobusca Veche* – 13-14 morminte [Сергеев 1960] şi *Revno* – 53 incineraţii [Тимощук 1990: 172-173; Михайлина 1997], iar una de tip tumular: *Čornivka* [Михайлина, Тимощук 1983: 216-217; Тимощук 1990a: 168; Михайлина 1997: 74-76].

Pentru necropolele plane sunt caracteristice incineraţii plasate în gropi simple (*Revno*) sau în urne de ceramică plasate pe suprafeţe pătrate din lut purtat (*Cobusca Veche*). Incineraţiile de la *Revno* erau amplasate în jurul unui sanctuar, iar cele de la *Cobusca Veche* – pe suprafaţa a trei platforme de lut, la marginea aşezării. Necropola tumulară de la *Čornivka*

se afla în afara aşezării, fiind compusă din 80 tumuli, fiecare conţinând câte 2-3 incineraţii efectuate în gropi simple.

Incineraţiile din secolul X sau IX-X au fost analizate şi în baza materialelor necropolei plane birituale de la *Brăneşti* şi necropolei tumulare *Alcedar* [Федоров 1964b; 1968a, Федоров, Чеботаренко 1974]. Necropola birituală *Brăneşti,* situată lângă aşezare, conţinea doar 3 incineraţii dintr-un număr total de 98 morminte. Necropola *Alcedar,* amplasată în preajma aşezării, reprezenta un complex compus din câteva zeci de tumuli, în mantia cărora erau plasate până la 20-25 incineraţii. Arderea decedaţilor era efectuată într-un loc separat. Rămăşiţele calcinate erau plasate într-o groapă sau într-o oală de ceramică, la vechiul nivel de călcare al solului, pe suprafaţa unui patrulater special amenajat din lut la baza tumulului. Mormintele conţineau un inventar foarte variat: mărgele din piatră şi de sticlă, de diferite forme şi culori, din bronz, din carneol, cercei din bronz, obiecte din fier, fusaiole etc. În cadrul necropolei tumulare de la *Alcedar,* în 11 tumuli, au fost descoperite 254 incineraţii, în medie unui tumul revenindui circa 20 morminte executate în gropi simple, în mantaua movilelor de pământ.

Înhumarea. Unele grupuri de populaţie sedentară, în special cele din rândul foştilor nomazi sedentarizaţi, dar şi din rândul unor localnici, practicau înhumarea de tradiţie păgână.

Din perioada secolelor V-VII, în mod ipotetic, pe seama unui rit păgân ar putea fi pusă înhumarea cu orientare estică de la *Selişte* [Рафалович, Лапушнян 1974a] şi înhumările de cranii umane de la *Hansca* [Рафалович 1972a: 217-218; 1973: 148-150], *Moleşti-Râpa Adâncă* [Тентюк 1990c] şi *Raşkov III* [Баран 1988: 107]. La *Hansca,* craniul uman era însoţit de trei vase din lut, în aşezarea de la *Raşkov III* craniul uman a fost descoperit alături de două vase de ceramică, sub podeaua unei locuinţe, iar la *Moleşti,* craniul uman era însoţit de un singur vas de ceramică.

Înhumări din secolele X-XIII, cu caracter păgân, au fost descoperite la *Hansca* [Хынку 1970a; 1973a; Чеботаренко, Тельнов 1983: 95-96; Постикэ 1985b; Gol'ţeva, Postică 1996], *Calfa* [Чеботаренко 1973], *Mateuţi-Şcoala Nouă* [Хынку 1969c], *Orheiul Vechi* [Постикэ 1992a].

În cadrul necropolei *Hansca-Căprăria,* din secolele X-XII, în partea de nord, au fost descoperite 15 înhumări executate în gropi circulare sau rectangulare în poziţie chircită, pe o coastă sau cu faţa în jos, având diverse orientări: vest, nord, est şi sud. În aşezarea *Hansca,* au fost descoperite înhumări izolate sub podeaua unor locuinţe, în gropi circulare sau rectangulare din preajma locuinţelor. În necropola *Mateuţi-Şcoala Nouă* din secolele XII-XIII au fost descoperite mai multe înhumări care poartă urmele unor practici păgâne (plasarea pieselor de harnaşament în morminte etc.). O înhumare din secolul XIII, sub formă de craniu uman, într-o groapă circulară, a fost descoperită la *Orheiul Vechi.*

5.3.3.2. Practici funerare păgâne la populaţia nomadă

Populaţia nomadă din perioada secolelor X-XIV (*pecenegi, uzi, cumani şi mongoli*), în spaţiul pruto-nistrean, a practicat ritul înhumării. Necropolele acestor populaţii reprezentau tumuli mai vechi, construiţi, de regulă, în epoca bronzului, în corpul cărora erau amplasate,

de obicei, câte un mormânt (68,9%), mai rar – 2-3 morminte (17,3% şi 8,8%), foarte rar – 4 morminte (3,3%) şi, ca excepţie, 5-7 şi 11 morminte (0,3-0,6%) (Tabelul nr. 26; Diagrama nr. 73). Predominarea absolută a tumulilor cu un singur mormânt şi numărul foarte mic al tumulilor cu multe morminte reprezintă o dovadă a prezenţei slabe a nomazilor în spaţiul pruto-nistrean. Faptul este ilustrat şi de lipsa din spaţiul pruto-nistrean sau de numărul infim al tumulilor edificaţi de către nomazi. Tumulii construiţi în secolele X-XIV se întâlnesc foarte rar în ţinutul dintre Nistru şi Prut, de regulă, ca excepţie, circa 1,5%. În acelaşi timp, în regiunea din stânga Nistrului cota tumulilor ridicaţi de către nomazii medievali este foarte ridicată, constituind 60,8% (59 tumuli din 97 complexe de acest tip cu morminte medievale din această regiune), fapt ce demonstrează o prezenţă relativ permanentă a triburilor de stepă în zona respectivă (Tabelul nr. 27).

În majoritatea cazurilor, mormintele nomazilor sunt amplasate în sectorul de sud al tumulilor (51,4%), mai rar – în partea centrală (25,0%) şi foarte rar – în sectoarele de vest (8,8%), nord şi est (câte 7,7%) (Tabelul nr. 28; Diagramele nr. 74, 75). Înhumările sunt efectuate în poziţie întinsă şi orientate, de obicei, cu capul spre vest, mai rar spre est, nord sau sud. În conformitate cu cercetările efectuate de A. O. Dobroliubskji [1986], mormintele tumulare din spaţiul pruto-nistrean se împart în 27 tipuri diacronice, care se deosebesc prin componenţa şi structura internă a mormântului (prezenţa/lipsa calului sau a unor părţi din trupul acestuia; forma construcţiei funerare: groapă simplă, groapă cu una sau două nişe laterale etc.).

5.4. PORTUL ŞI OBIECTE DE LUX

În viaţa spirituală a omului, la rând cu religia un rol importantat l-au jucat şi diverse domenii cu caracter laic, dintre care pot fi menţionate: portul, scrisul, medicina, muzica, distracţia etc. Domeniile nominalizate pot fi reconstituite parţial în baza datelor arheologice.

Un rol deosebit în viaţa omului din toate timpurile îl are portul. Acest domeniu ţine de latura exterioară a corpului uman, de apărarea lui în faţa capriciilor naturii (frig, ploaie, soare), de acoperirea şi înfrumuseţarea lui. Elementele definitorii al portului sunt *vestimentaţia şi bijuteriile*. De acelaşi context pot fi leagate *obiectele de toaletă* şi *obiectele de lux*.

5.4.1. VESTIMENTAŢIA

Despre vestimentaţia medievală timpurie din secolele V-XIII, din spaţiul pruto-nistrean, practic nu s-au păstrat informaţii directe. Există doar unele date colaterale, de ordin arheologic: rămăşiţe materiale ale unor părţi din vestimentaţie, modelele unor categorii de vestimentaţie, imagini schematice ale vestimentaţiei de pe unele obiecte de metal, piese meatlice de la vestimentaţie [Рябцева 2005a; 2006; Postică 2004].

Materialul. Pentru confecţionarea vestimentaţiei, în perioada medievală timpurie, în funcţie de anotimp erau folosite diverse materiale: *inul, lâna, cânepa, pielea tăbăcită* şi *blănurile*. Despre practicarea unor materiale din in, lână şi cânepă ne mărturisesc amprentele

de ţesături descoperite pe suprafaţa unor vase de ceramică, de regulă pe fundul acestora şi foarte rar pe pereţi. Asemenea urme au fost descoperite pe ceramica din secolele VI-X de la *Hansca, Odaia, Pohorniceni-Petruha* [Рафалович 1972: 206-207]. Despre folosirea pielii tăbăcite ne mărturisesc unele descoperiri de la *Hansca* [Хынку 1974: 127-150] şi *Costeşti-Stânca Bălţii* [Хынку, Титов 1974: 174]. Resturi de materie de in au fost descoperite în aşezarea din secolul X de la *Echimăuţi* [Федоров 1953a: 123; 1953d: 47].

Forme. Din vestimentaţia medievală timpurie se disting: forme pentru acoperământul capului (*căcula*), haine pentru partea superiaoră a corpului (*pieptare, cămaşe, cojoace, pantaloni, centuri)* şi unele tipuri de încălţăminte (*bocanci, cizme, opinci*). Formele şi modelele vestimentaţiei medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean sunt documentate pe suprafaţa unor pandative de bronz sub formă de călăreţ descoperite în aşezările *Hansca* [Хынку 1975b: 449; 1976a: 477], *Pohorniceni-Petruha* [Cavruc, Postică 1989; Corman 1998: 246, fig. 54,6], *Cărăcuşenii Noi* [Рикман 1978b], *Popeştii de Sus* [Inedit] şi *Bolgrad* [Субботин, Черняков 1982: 160-168]. Pe o aplică de la *Hansca* se observă centura lată a călăreţului şi încălţămintea de tip bocanci cu botul ascuţit. Pe aplica de la *Popeştii de Sus* călăreţul are pe cap o bonetă semisferică, pe piept o cămaşă cu mânecile lungi confecţionată mai degrabă din piele, pe mebrele inferioare pantaloni largi, la mijloc o centură din piele cu cataramă, iar pe picioare bocanci cu botul ascuţit şi puţin îndoit în sus.

Încălţămintea. Un model de cizme din piele tăbăcită cu tureatca lungă până la nivelul jenunchilor, tocul înalt de circa 4 cm şi talpa din piele tare, bătută în ţinte din lemn, a fost documentat în necropola din secolul X-XII de la *Costeşti-Stânca-Bălţii* [Хынку, Титов 1974: 174]. Bocancii sunt documentaţi în cetăţuia de la *Echimăuţi*, unde a fost depistat un model de bocanc din lut ars. Acesta are o formă „umflată" cu botul rotunjit şi drept. Modele de cizme cu botul ascuţit sunt atestate pe pandativele din bronz sub forma călăreţului de la *Hansca.* Cea mai frecventă formă de încălţăminte în perioada respectivă, probabil, erau opincile, acestea fiind lucrate din piele sau coajă de copac.

Centura. Un element al vestimentaţiei bărbăteşti era centura din piele prevăzută cu cataramă din fier, bronz, argint aurit sau os, care uneori avea la un alt capăt o limbuşoară din metal, iar pe suprafaţa sa diferite aplice metalice.

Urmele unei centuri din piele, datată cu secolul X-începutul secolului XI, au fost descoperite în necropola de la *Brăneşti* [Федоров, Чеботаренко, Великанова 1982: 21-22, 51, рис. 9]. Centura avea forma unei fâşii din piele cu lăţimea de 2 cm, care se prindea cu ajutorul a două catarame din fier, una dreptunghiulară şi alta circulară. Pe suprafaţa acestei centuri erau prinse câteva obiecte: un cârlig, două cute, un amnar, un cuţit cu teacă şi un vas mic de sticlă. Aplicele de centură din argint sau bronz din secolele X-XI sunt descoperite în număr mare la *Echimăuţi* (de exemplu 45 de aplice în formă de inimă) [Федоров 1953a: 124; 1953b: 62], la *Costeşti-Stânca Bălţii* (7 exemplare) [Хынку, Титов 1972: 174, рис. 12: 2, 3], la *Hansca* (circa 20 exemplare) etc.

Centrura era carateristică şi pentru populaţiile nomade. Mai multe elemente de la o centură cu aplicaţii ornamenate foarte bogat, din argint cu suprafaţa aurită au fost identificate într-un mormânt din secolele X-XI, descoperit într-un tumul din preajma

satului *Badragii Vechi* [Чирков 1990: 161-163, рис. 4, 2-10]. Aplicaţii din argint acoperite cu aur au fost descoperite în mormântul unui nomad din secolele XII-XIII de lângă satul *Seliştе* [Рафалович, Лапушнян 1974a: 146, рис. 15, 1]. Aplicaţii din argint de la curea au fost descoperite în mormintele unor nomazi descoperite lângă satul *Chircăieşti* [Чеботаренко, Яровой, Тельнов 1989: 134-136, рис. 59, 8], *Trapovca* [Добролюбский, Субботин 1982: 171, рис. 2-6] etc.

Nasturii. Unele tipuri de haine erau prinse cu nasturi din bronz. Nasturii erau de formă sferică cu corpul gol, de multe ori secţionaţi în formă de cruce (de tipul *zurgălăilor*); în formă de ciupercă cu corpul plin; sferice cu corpul plin şi ornamentat; circulare în formă de placă. Judecând după cantitatea nasturilor din necropolele *Brăneşti* secolele X-XI - 25 nasturi în 14 morminte din totalul de 98 morminte [Федоров, Чеботаренко, Великанова 1982: 12-27, 62-63]; *Hansca-Căprăria* secolele X-XII - 5 nasturi în 3 morminte din totalul de 75 morminte [Хынку 1973a: 24, рис. 22, 1, 2; p. 26, рис. 24; p. 29, рис. 25, 1, 2]; *Hansca-Limbari* secolele XII-XIV - 3 nasturi la 110 morminte [Хынку 1970a: 14, рис. 4, 5, 10], putem conchide că moda folosirii acestor piese diferea de la o zonă la alta, fiind tipică pentru unele aşezări din codrii Orheiului (*Brăneşti*) şi atipice pentru altele din codrii Lăpuşnei (*Hansca*). Aceste observaţii ne permit să presupunem că în primul sfert al mileniului II în spaţiul pruto-nistrean existau deosebiri zonale în vestimentaţie.

Cercetarea materialelor din necropole menţionate ne arată pe de altă parte că nasturii din bronz de regulă erau un atribut al hainelor feminine, şi doar ca excepţie a hainelor brbăteşti. Astfel în necropola de la *Brăneşti* din 14 morminte cu nasturi din bronz 10 (71 %) aparţineau unor femei, 3 (21 %) unor copii şi numai 1 (7 %) era bărbătesc. La o haină reveneau de regulă 1-2 nasturi, mai rar câte 3-4 piese de acest tip. În necropola de la *Brăneşti,* în 7 morminte (50 %) era câte 1 nasture, în 4 morminte (29 %) câte 2 nasturi, în 2 morminte (14 %) câte 3 nasturi şi într-un singur mormânt (7 %) erau 4 nasturi. În necropolele de la *Hansca,* în 2 morminte au fost descoperite câte 1 nasture, iar în altele 2 câte 2 nasturi. Nasturii încheiau haina în regiunea gâtului sau în regiunea pieptului. În necropola de la *Brăneşti,* în 7 morminte nasturii se găseau în regiunea oaselor gâtului, iar în alte 7 morminte - pe piept.

Nasturi din bronz sunt semnalaţi la toate etapele evului mediu timpuriu: *Dănceni,* secolele V-VII [Рафалович, Гольцева 1981: 130, рис. 5, 12], *Etulia,* secolele X-XI [Чеботаренко, Щербакова 1981: 144, рис. 3, 3], *Hansca,* secolele X-XIV [Чеботаренко, Тельнов 1983: 92, рис. III, 3; Хынку 1973c: 197, рис. 17; Tentiuc 1996: 257, рис. 14, 2, 6, 9, 14, 15, 20, 21, 25; 264, рис. 21, 2, 3], cetăţuia *Alcedar,* secolele X-XI, [Федоров 1954b: 20], necropola *Alcedar,* secolele X-XI [Федоров 1964b: 87-88: 35, 5, 6], *Brăneşti,* secolele X-XIII [Хынку 1969a: 111, рис. 60, 10], *Lencăuţi,* secolele XII-XIII [Тимощук 1959: рис. 3/2, 5: 1982, 5, 6] etc.

Un complet din patru nasturi globulari din argint cu suprafaţa granulată a fost descoperit într-un mormânt din secolele X-XI de la Giurgiuleşti [Левицкий, Хахеу, Реабцева 2000; Leviţki, Haheu, Reabţeva 2001].

Nasturii din bronz sunt atestaţi în mormintele populaţiilor nomade din secolele X-XIV: *Petreşti* [Чирков 1990: 161, рис. 3, 3-5], *Ursoaia* [Чеботаренко, Яровой, Тельнов

1989: 110-111, рис. 48, 7,8], în regiunea Nistrului Inferior [Добролюбский 1986: 115-118, 116] etc.

Accesorii de haină şi curea. Pe suprafaţa unor tipuri de haine, la fel ca şi pe centuri erau prinse pentru înfrumuseţare aplice din bronz, argint sau din aur. Aceste obiecte reprezentau plăcuţe foarte subţiri de metal circulare sau patrulaterale, ştampate sau turnate, ornamentate pe suprafaţă, cu 2-3 perforaţii sau cu 1-3 nituri pentru a fi prinse pe haină sau curea. Două aplice din argint în formă de rozetă cu nituiri şi 5 aplice circulare din argint cu perforaţii au fost descoperite în 2 morminte masculine din necropola *Hansca-Limbari* [Хынку 1970: 42, рис. 17, 1, 2; Хынку 1973-b: 197, рис. 17], 3 aplice circulare din argint cu perforaţii au fost depistate în 2 morminte (un bărbat şi un copil) din necropola *Hansca-Căprăria* [Хынку 1973: 11, рис. 5; p. 18, рис. 14]. Aplicele sunt descoperite lângă oasele tazului (2 morminte), lângă coate (2 mormânte) şi lângă gât (1 mormânt). Aceste date ne demonstrează că piesele respective erau mai degrabă un atribut al vestimentaţiei masculine, fiind palsate în diferite regiuni ale caftanului. Aplice de argint şi aramă din secolele VI-VII şi X-XII au fost descoperite de asemenea în cadrul aşezării de la *Hansca* [Постикэ 1985b: 157, рис. 1, 7; Postică 1994a: 203, fig. 53, 8-12; Tentiuc 1996: 257, fig. 14, 11, 12, 26; p. 264, fig. 21, 1], *Lucaşeuca* [Хынку 1969: 74, рис. 21, 10; Tentiuc 1996: 264, fig. 21, 4], *Moleşti* [Tentiuc 1996: 264, fig. 21, 10].

Analiza materialelor arheologice arată că aplicele de haine şi centuri posibil nu erau caracteristice pentru toate aşezările din perioada medievală timpurie. Astfel, de exemplu, în necropola de la *Brăneşti,* care cuprindea 98 morminate din secolele X-XI, multe fiind cu inventar reprezentaiv, n-a fost descoperită nicio aplică, fapt ce demonstrează, probabil, lipsa acestor piese în vestimentaţia acelei comunităţi. Aplicele se întâlnesc destul de frecvent în mormintele nomazilor din secolele X-XIII, de exemplu la *Taraclia* [Postică, Sava, Agulnicov 1995: fig. 5, 3-5].

Fibule. O parte componentă a vestimentaţiei din secolele V-VIII au fost fibulile. Acestea, erau piese de podoabă moştenite din perioada antică târzie. Se deosebesc 4 tipuri de fibule: *cu piciorul înfăşurat - Codyn* [Русанова, Тимощук 1984: 21-22, рис. 19; Corman 1998, fig. 49, 1,2], *Hansca* [Рафалович 1973: 151-152, рис. 10, 2; Corman 1998, fig. 49, 3; 50, 4-8], *Socol-Ostrov* [Вакуленко 1983: 169; Corman 1998, fig. 49, 6], *Luka Kavetčinska* [Вакуленко, Приходнюк 1984: 71-74, рис. 40; Corman 1998, fig. 49, 7]; *cu butoni laterali - Selişte* [Рафалович 1972: 200-201; Corman 1998, fig. 49, 9]; - *digitate - Teremcy* [Баран 1983; Баран 1988: 21, рис. 12, 1; 72; Corman 1998, fig. 49, 4], *Ciornivka* [Тимощук, Русанова, Михайлина 1981: 91, рис. 7; Corman 1998, fig. 50, 2], *Goroşevo* [Баран, Пачкова 1975: 95; Corman 1998, fig. 50, 3], *Raşkov* [Баран 1988: 20; Corman 1998, fig. 50, 1], *Selişte* [Рафалович 1972b: 133, рис. 14; Рафалович, Лапушнян 1974: 131, рис. 9,2], *Dănceni* [Рафалович 1986; Рафалович, Гольцева 1981: 130, рис. 5, 13; Corman 1998, fig. 49, 5] şi *Hansca* [Рафалович 1968: 96, рис. 29, 2]; *antropomorfe şi antropozoomorfe - Hansca* [Постикэ 1985: 156-168, рис. 1, 6; Postică 1995: 40, fig. 5; Corman 1998. 46-47, fig. 50, 5-8]. Din perioada secolelor X-XI datează fibulele de tip „potcoavă" din sârmă torsionată de argint de la Echimăuţi [Рябцева 2006: 153, рис. 6, 8-9].

Catarame. Din vestimentaţia secolelor V-XIII făceau parte şi unele tipuri de catarame din fier, aramă sau os. Asemenea descoperiri sunt atesatate pentru perioada secoleor V-VII: *Codyn* [Русанова, Тимощук 1984: 21-22, рис. 18, 1-2] şi *Selişte* [Рафалович, Лапушнян 1974: 113, рис. 10, 5; 131, рис. 9, 7]; secolele X-XII: *Hansca-Căprăria* [Хынку 1973: 13, рис. 8, 1, 4; p. 16, рис. 11, 2; p. 36, рис. 33, 1, 2;], *Hansca-Limbari* [Хынку 1970: 10, рис. 2; p. 18, рис. 7, 1; p. 31, рис. 14, 2, 7; p. 56, рис. 22, 3-6; p. 58, рис. 23; Tentiuc 1996: 257, fig. 14, 28], *Brăneşti* [Федоров, Чеботаренко, Великанова 1982: 47, рис. 9], *Hlinjeni* [Гольцева, Кашуба 1995, tab. CXXVII, 3; CXXXIII, 10], *Coşteşti-Stânca* [Хынку, Титов 1974: 174, рис. 12, 1], *Lucaşeuca* [Хынку 1969: 68, рис. 14, 3; p. 71, рис. 18, 3; p. 74, рис. 21, 4] etc.

În cadrul mormintelor populaţiei nomade din secolele X-XIII sunt descoperite diverse tipuri de catarame: din fier la *Selişte* [Рафалович, Лапушнян 1974: 144, рис. 14, 4, 5, 7, 9, 17, 19]; din aramă şi os la *Ursoaia* [Чеботаренко, Яровой, Тельнов 1989: 105-106, рис. 46, 2]; din aramă la *Taraclia* [Postică, Sava, Agulnicov 1995: fig. 4, 6; 5, 7].

Producerea vestimentaţiei. În perioada medievală timpurie, vestimentaţia în general era confecţionată în condiţii casnice. În acelaşi timp, însă, în special în secolele X-XII, putem constata existau meşterilor specializaţi în producerea anumitor tipuri de vestimentaţie. Despre meşteşugul croitoriei din perioada respectivă vorbesc descoperirile foarfecilor din fier de la *Raşkov* (secolele V-VII), *Echimăuţi* (secolele X-XII) [Баран 1988: 19, рис. 11, 1; Федоров 1974: 117, рис. 37, 3].

Producerea şi reparaţia vestimentaţiei în perioada secolelor V-XIII reprezentau domenii specifice, care erau practicate în fiecare gospodărie. Activităţile de croitorie, inclusiv de cusut curent, sunt documentate prin diverse unelte, dintre care pot fi remarcate: ace din os sau din fier, tocuri din os destinate pentru păstrarea acelor, foarfece şi cuţite din fier.

Ace din os sunt atestate la Selişte (secolele V-VII) [Рафалович 1972: 130, c. 6, 7; Рафалович, Лапушнян 1974a: 131, рис. 9, 3, 9, 10], *Luka Kavetčinska* (secolele V-VII) [Вакуленко, Приходнюк 1984: 68, рис. 39, 7], Hansca (secolele VIII-IX) [Постикэ : 160] etc., iar *tocuri pentru ace* au fost descoperite la Selişte [Рафалович, Лапушнян 1974a: 131, рис. 9, 3, 9, 10], Mereşeuca (secolele XII-XIII) [Власенко 1983: 83, рис. 3, 2, 4] etc. *Un cuţit de croitorie* din fier din secolele VIII-IX a fost identificat la Hansca [Рафалович 1973: 154, рис. 11,1], iar *foarfece de croitorie* din fier sunt cunoscute în aşezarea de la Echimăuţi [Федоров 1974: 117, рис. 37, 3] şi în mormintele nomazilor din secolele X-XIV [Добролюбский 1986: 112, 115].

5.4.2. BIJUTERIILE

În strânsă legătură cu vestimentaţia erau bijuteriile care formau ansamblul ce determina moda timpului într-o regiune sau alta. Bijuteriile erau din aramă, bronz, argint, aur, sticlă sau pietre semiscumpe, fiind de regulă caracteristice pentru femei şi mai puţin pentru bărbaţi.

În secolele V-VII, în rând cu fibulele care reprezentau în acelaşi timp obiecte vestimentare şi bijuterii, erau răspândite: *inele, cercei de ureche, cercei de tâmplă, brăţare, mărgele, pandative, medalioane, amulete, cruciuliţe.*

În secolele VIII-IX unele categorii de bijuterii, cum sunt de exemplu *fibulile,* dispar din port. În schimb sunt folosite *torquesuri (grivne)* din argint şi *salbele* din monede arabe.

În secolele X-XIII bijuteriile se diversifică şi capătă o răspândire mult mai largă în comparaţie cu secolele prcedente. Apogeul în utilizarea bijuteriilor a fost atins în cadrul aşezărilor de tipul *Alcedar-Echimăuţi*, unde sunt documentate o serie de obiecte din argint ornamentate foarte bogat, inclusiv *inele de tâmplă* în formă de strugure, *pandative* de tipul semilunei, *coliere* masive din argint, *inele* cu pietre din pastă sticloasă sau pietre semiscumpe etc. [Rabinovič, Рябцева 1997; Рябцева 1996; 1997; 2002; 2005].

Materialele arheologice din perioada secolelor X-XI oferă anumite date cu referire la portul cotidian de bijuterii, cât şi la portul de gală al acestor piese. Portul cotidian de bijuterii se caracterizează prin standardizare accentuată, fără a exprima vreo faţetă etnică. Portul cotidian de bijuterii în perioada indicată cuprinde: inel-cercei simpli de tâmplă, coliere torsionate sau împletite, brăţări simple sau brăţări torsionate şi inele simple de mână. În anumite cazuri însă se întâlnesc, de asemenea, pandative-semilună din bronz, cercei de tâmplă de tipul „Echimăuţi" etc. [Рябцева 2006: 159].

Portul de gală al bijuteriilor este evidenţiat în baza inventarului din câteva mormite date cu secolelel X-XI şi în baza siturilor de tipul Alcedar-Echimăuţi. Pentru portul de gală sunt tipice bijuteriile din argint cu suprafaţa granulată (cercei de tâmplă, pandative, mărgele, inele cu montură), torquvesuri şi brăţare torsionate [Рябцева 2006: 160-161].

Pentru secolele X-XI, în spaţiul pruto-nistrean se evidenţiază patru zone de răspândire a portului de bijuterii: 1. *Zona Echimăuţi*, cu elemente „dunărene", „slave de apus", „vechi ruseşti" şi de tip „saltovo"; 2. *Zona Brăneşti*, cu elemente tipice „vechi ruseşti"; 3. *Zona Hansca*, cu elemnte de tip „slav" pentru portul feminin şi 4. *Zona Calfa*, cu elmente tipice „balcanice" [Рябцева 2006: 159-163].

Cele mai preţioase informaţii statistice privind portul bijuteriilor sunt furnizate de necropola de la *Brăneşti.* În baza datelor din acest cimitir putem conchide că în secolele X-XI, în zona cursului de jos al râului Răut, bijuteriile erau caracteristice mai ales pentru portul feminin. Printre acestea deosebim: *cerceii de ureche, relativ rar cerceii de tâmplă, pandativele-semilună, şiragurile de mărgele, inelele şi brăţarele.*

Cerceii de ureche din sârmă de aramă reprezentau un atribut necesar pentru femei. În necropola de la *Brăneşti* cerceii sunt descoperiţi în 24 morminte. Mai rar sunt întâlniţi cercei din sârmă cu o mărgică la mijloc (un mormânt). Cerceii de tâmplă sunt semnalaţi doar într-un singur mormânt. Pandativele-semilună din bronz au fost semnalate într-un singur mormânt. În jurul gâtului femeile purtau mărgele, câte 1-2 mărgele (patru morminte) şi în şiraguri de câte 5-20 mărgele (patru morminte). Pe degetele mâinilor femeile purtau inele simple din aramă. Acestea au fost descoperite în 7 morminte, în două cazuri fiind semnalate câte 2 inele. În unele cazuri pe mâni erau prinse brăţări de aramă (trei morminte).

Despre portul bijuteriilor în zona centrală şi de sud a spaţiului pruto-nistrean sunt mai puţine informaţii. Unele date la acest compartiment sunt furnizate de necropolele

Hansca-Căprăria şi *Hansca-Limbari*. Aici este documentat portul cerceilor din sârmă simplă de aramă, semnalat în 11 morminte din totalul de 185 din perioada secolelor X-XIV. În alte două cazuri au fost depistate inele din bronz.

Dintre bijuteriile bărbăteşti din secolele X-XI evidenţiem pandativele din bronz în formă de călăreţ documentate la *Hansca (3 exemplare)*, *Pohorniceni-Petruha*, *Popeştii de Sus*, *Cărăcuşenii Noi* şi *Bolgrad*.

Analiza bijuteriilor din perioada medievală timpurie denotă un asortiment variat de forme care erau lucrate din diverse metale colorate, fiind răspândite atât la populaţia sedentară cât şi la cea nomadă.

Cercei de tâmplă sunt lucraţi din aramă sau argint, mai rar din aur şi ca excepţie din plumb. Din perioada secolelor V-VII inele de tâmplă au fost descoperite la *Hansca* [Рафалович 1972: 195-196; Рафалович 1973: 152, рис. 10, 3], din secolele X-XII la *Trebujeni-Scoc* [Тельнов, Рабинович 1992: 210, рис. 2, 12], *Braneşti* [Федоров, Чеботаренко, Великанова 1984: 48-49, рис. 7, 11], *Hansca* [Постикэ 1985: 157, рис. 1, 9], cimitirul *Limbari* [Хынку 1974: 172, рис. 13]. Inele de tâmplă din argint au fost descoperite la *Alcedar* [Федоров 1954: 20], *Echimăuţi* [Федоров 1953: 113, рис. 48, 2] şi în tezaurul de la Cernăuţi din secolele XII-XIII [Spinei 1994: 453, fig. 19, 1-6].

Printre cerceii de tâmplă din secolele X-XII se evidebţiază câteva categorii: *cercei-inele din sârmă relativ groasă de aramă sau argint* (перстневидные височные кольца) [v.: Рябцева 2006], înfăşurate în unele cazuri cu sârmă subţire la mijloc, fiind tipice pentru necropolele de la Hansca, mai rar la Alcedar; *cercei cu o mărgea ştampată şi un şirag din câteva mărgele mici* [Рябцева 2006: 148-149, forma „volâneană"-tipul B] cunoscuţi la Brăneşti şi Echimăuţi; *cercei cu pandativ-strugure şi şirag de mărgele mici*, denumiţi în literatură *cercei de tipul Echimăuţi* [Рябцева 2006: 149-150, forma „volâneană"-tipul C], dat fiind atestarea acestora în cantităţi mari la Echimăuţi, unde a existat chiar un atelier specializat pentru producerea acestor piese [Федоров 1953].

Inele de tâmplă din aur au fost descoperite în mormintele unor nomazi din secolele X-XII la *Badragii Vechi* [Чирков 1990: 162-163, рис. 4, 11] şi *Chircăieşti* [Чеботаренко, Яровой, Тельнов 1989: 134-136, рис. 59, 7, 9]. Inel de tâmplă din plumb a fost descoperit în mormântul unui nomad de la *Seliţte* [Рафалович, Лапушнян 1974: 145-146, рис. 15, 5].

Cerceii simpli au o răspândire foarte largă, în majoritatea cazurilor fiind lucraţi din aramă sau bronz. Din perioada secolelor V-VII - *Raşkov* [Баран 1988: 21, рис. 12, 12], *Luka-Kavetcinska* [Вакуленко, Prohodnicuk-1984: 66, рис. 38, 28], din secolele X-XIII – aşezarea *Hansca* [Tentiuc 1996: 257, fig. 14, 1, 3, 4, 7, 8, 10, 13, 16, 17, 18, 19, 24, 27], necropola *Hansca-Limbari* [Хынку 1970: 14, рис. 5, 1-3, 5, 6, 8, 9; p. 23, рис. 10]; necropola *Hansca-Căprăria* [Хынку 1973-a: 12-13, рис. 6; 8, 3, 5; p. 29, рис. 25, 3, 4; p. 39, рис. 35, 1, 2]; *Brăneşti* [Федоров, Чеботаренко, Великанова 1984: 48, рис. 5-12], *Alcedar* [Федоров 1954: 21, рис. 9, 3; Федоров 1964: 87-88, рис. 35, 4]. La *Echimăuţi* a fost descoperit un lot din 32 cercei de diverse forme din bronz din seolul X [Федоров 1953a: 125] şi cercei din argint sub formă de strugur [Федоров 1953a: 113, рис. 48, 2]. Cerceii din argint din

secolele XII-XIII sunt binecunoscuţi datorită tezaurului din *Cernăuţi* [Spinei 1994: 453, fig. 19, 1-7].

Pandativele reprezentau bijuterii atârnate pe acoperământul capului, la gât sau pe vestimentaţie. Aceste piese, de regulă, erau lucrate din aramă, bronz sau argint, fiind foarte diverse ca forme. Un medalion de tip solar din bronz cu svastică, din secolele V-VII, este descoperit la *Raşkov* [Баран 1988: 21, рис. 12, 2, 3].

Pandative-semilună, lucrate din aramă, au fost descoperite în aşezarea şi necropola de la *Braneşti,* din secolele X-XI [Федоров, Чеботаренко, Великанова 1984: 50, рис. 11; Хынку 1969: 111, рис. 60, 11]. Pandative-semilună din argint ornamentate prin metoda granulaţiei, din secolul X, au fost descoperite la *Echimăuţi* [Федоров 1953a: 113, рис. 48, 1, 2; 1974: рис. 38, 2].

O categorie aparte o constituie pandativele din argint cu urechiuşe tubulare care făceau parte din salbe. Aceste piese era ornamentate bogat în tehica granulelor microscopice. Piese de acest tip, din secolul X, au fost descoperite la *Echimăuţi* [Федоров 1953a: рис. 48, 1; 1961a: 104, рис. 13, 1; 1974: 118, рис. 38, 4, 6].

O altă categorie o constituie pandativele din bronz antropomorfe sau în formă de călăreţ, din secolele IX-XII, cunoscute în urma descoperirilor de la *Hansca* [Хынку 1975b: 449; 1976a: 477], *Pohorniceni-Petruha* [Cavruc, Postică 1989; Corman 1998: 246, fig. 54,6], *Cărăcuşenii Noi* [Рикман 1978b], *Popeştii de Sus* şi *Cervonoarmeiskoje, Bolgrad* [Субботин, Черняков 1982: 160-168].

O piesă deosebită, din perioada secolelor X-XI, este pandativul de argint în formă de şarpe descoperit la *Hansca,* care pe lângă calităţile estetice deosebite, trebuia să aibă la vremea respectivă şi funcţia magică de ocrotitor al fertilităţii [Хынку 1976a: 477].

În secolul X, în calitate de pandative erau folosite monedele arabe de argint, care erau perforate şi purtate la gât în mod individual sau sub formă de salbe (*Echimăuţi*). Pandative cu cruciuliţă din argint sunt cunoscute în tezeaurul din *Cernăuţi* din secolele XII-XIII [Spinei 1994: 453, fig. 19, 10].

În secolele X-XI, pentru costumul feminin peceng, erau carateristice *pandative de tipul frunzei* [Рябцева 2005a]. O astfel de piesă a fost descoperită în mormântul tumular de la *Palanca* [Gukin, Kurceatov 1998: 139, fig. 1/3, 3].

Torquesurile reprezentau colane din metal nobil (argint, aramă, bronz) purtate pe gât. Aveau o formă circulară, sub formă de bară metalică netedă sau de sârme împletite. Din perioada secolelor V-VII este cunoscut un torques din bronz de tipul spiralei identificat la *Raşkov* [Баран 1988: 21, 23, рис. 12, 4].

Toquesul clasice, sub formă de bară netedă din argint, din a doua jumătate a secolului IX-începutul secolului X, este atestat în cetatea de la Alcedar [Федоров 1958: 83, рис. 3; 1960c: 40, рис. 18].

Torquesurile din sârme împletite, caracteristice pentru secolele X-XI, sunt documentate la *Brăneşti* [Федоров, Чеботаренко, Великанова 1984: 7, рис. 3, 3], *Alcedar* [Федоров 1964: 77-78, рис. 35], *Echimăuţi (6 exemplare)* [Федоров 1953a: 113, рис. 48, 3; Рябцева 2006: 154].

Din secolele XII-XIII datează torquesul torsionat de la *Lencăuţi* [Тимощук 1978a: 61]. Din aceeaşi perioadă datează torquvesuri împletite din argint din tezeaurul de la *Cernăuţi* [Spinei 1994: 453, fig. 19, 14-16].

Salbele reprezentau bijuterii alcătuite din diverse obiecte: mărgele, cruciuliţe, medalioane, etc. Salbe alcătuite din mărgele din sticlă de diferite culori, cruciuliţe din piatră şi din metal sau din zurgălăi, din perioada secolelor XII-XIII, au fost descoperite în aşezările de la *Cernăuţi* [Русанова, Тимощук 1981: 100], *Lencăuţi* [Тимощук 1978a: 61]. O categorie aparte sunt salbele alcătuite din cochilii de melci şi valve de scoici atestate pentru secolele VIII-IX în aşezarea Măşcăuţi-Livada Boierului [Musteaţă 2006: 134].

Mărgele sunt pregătite din pastă de sticlă de diferite culori, caneol sau din metal (argint sau bronz). Mărgelele din sticlă sunt descoperite în situri din secolele V-VII – la *Seliște* [Рафалович 1972-a: 191, рис. 30; Рафалович 1972b: 138, рис. 13, 2, 3], din secolele X-XII - *Hlinjeni* [Гольцева, Кашуба tab. CXXXIII, 2, 3], *Brăneşti* [Федоров, Чеботаренко, Великанова 1984: 52, рис. 3, 5, 6, 7, 8, 10, 11], *Hansca* [Postică 1994a, fig. 53, 14, 15, 17-19], *Lucaşeuca* [Хынку 1969: 68, рис. 14, 1], *Răciula* [Власенко 1990], *Şabo* [Смиленко, Козловский 1987b: 108]. Şiraguri de mărgele din sticlă au fost identificate în mormintele unor nomazi la *Seliște* [Рафалович, Лапушнян 1974: 146, рис. 15, 2], *Palanca* [Gukin, Kurceatov 1998: 136-139, fig. 1 / 2, 3].

Cel mai reprezentativ lot de mărgele din sticlă din secolele X-XI a fost descoperit în cetatea şi necropola tumulară de la *Alcedar*. Aceste piese sunt foarte diverse ca formă (*plate, piramidale, cilindrice, sferice,* etc.) şi tehnică de executare (*graulaţie, filigranare*) [Федоров 1954: 20; Федоров 1961a: 104, рис. 13, 2-5; Федоров 1964: 87-88, рис. 35, 7, 8, 9, 10], reprezentând în multe cazuri adevărate mostre artistice. În cadrul lotului de mărgele de la Alcedar şi Echimăuţi din secolele X-XI sunt prezente, de asemenea, piese din carneol şi argint. Mărgele din argint sunt de formă bipiramidală sau bitronconică cu suprafaţa granulată. O mărgea din ovală din argint este atestată în mormântul din secolele X-XI de la Giurgiuleşti [Левицкий, Хахеу, Реабцева 2000: 93, рис. 2, 1].

Amuletele reprezentau obiecte cu semnificaţie de cult religios păgân, dar în acelaşi timp îndeplineau şi funcţii de bijuterie. Aceste obiecte erau lucrate de obicei din os (colţi de lup, urs etc.), mai rar din metal. Amulete din os, datate în perioada secoleor V-VII, au fost descoperite la *Hansca, Raşkov, Codyn.* Un amulet din bronz a fost identificat la *Orheiul Vechi* [Смирнов, Рафалович 1965; Рафалович 1968: 96, рис. 29, 9; Рафалович 1972: 192-193, рис. 4]. Amulete din colţi de animale din secolul X au fost identificate la *Alcedar* [Федоров 1954: 20] şi *Pohorniceni-Petruha* [Хынку 1969: 99, рис. 49, 3; 102, рис. 50, 2].

Cruciuliţele reprezentau obiecte cu semnificaţie religioasă creştină. O cruciuliţă din argint din perioada secolelor V-VII a fost descoperită la *Raşkov* [Баран 1988: 21, 24, рис. 12, 7]. Din secolul X datează o cruciuliţă din bronz descoperită la *Alcedar* [Федоров 1954: 20]. O cruciuliţă de tip encolpion din argint şi alta din sârmă de aramă au fost identificate la *Hansca* [Hâncu 1990: 36; Постикэ 1985: 157, рис. 1, 8]. Cruciuliţe de tip relicvar din secolele XII-XIII sunt descoperite la *Lencăuţi* [Тимощук 1982: 31, рис. 16, 7], iar cruciuliţa

obişnuită din argint din aceeaşi perioadă este cunoscută în tezeaurul de la *Cernăuţi* [Spinei 1994: 453, fig. 19, 8].

Inelele de mână sunt lucrate din aramă, bronz sau argint. Aceste piese, de regulă fără montură, au fost cunoscute pe tot parcursul evului mediu timpuriu. Inele din secolele V-VII sunt descoperite la *Selişte* [Рафалович 1973: 142, рис. 4], *Dănceni* [Dergačev, Ларина, Постикэ 1983: 129, рис. VII, 10]; din secolele X-XIII la *Hansca* în cimitirul *Căprăria* [Хынку 1973-a: 25, рис. 23, 1] şi aşezare [Tentiuc 1996: 257, fig. 14, 22, 23], *Hlinjeni* [Гольцева, Кашуба 1995, tab. CXXXIII,1], *Coşteşti* [Хынку, Титов 1974: 174, рис. 12, 4], *Brăneşti* [Федоров, Чеботаренко, Великанова 1984: 51, рис. 5, 7, 8, 9, 10, 11; Федоров 1960: 378, рис. 71, 18], *Alcedar* [Федоров 1954b: 21, рис. 9].

Inelele din argint sau bronz cu montură incrustată sau pentru piese din sticlă sunt atestate în secolele X-XI la Echimăuţi (5 exemplare) [Рябцева 2006: 158-159, рис. 5/3, 5, 6, 7, 8].

Brăţarele reprezentau un accesoriu pentru înfrumuseţarea mâinilor femeilor. Aceste piese sunt lucrate din sârmă de bronz, argint sau din sticlă. Brăţările sunt identificate în situri din secolele V-VII la *Raşkov* [Баран 1988: 21-23, рис. 12, 11, 13, 14] şi din secolele X-XI - la *Brăneşti* [Федоров, Чеботаренко, Великанова 1984: 49, рис. 8, 11; Федоров 1960: 378, рис. 71, 16], Echimăuţi [Рябцева 2006: 157, рис. 6, 4, 5], *Pohorniceni-Petruha* [Хынку 1969: 99, рис. 49, 1, 2], din secolele XII-XIII – la *Lencăuţi* [Тимощук 1959: рис. 3, 3, 4; 1982: 31, рис. 16, 8, 9].

Brăţări torsionate din fire de aramă sunt cunoscute în secolele XII-XIII la *Čiornivka* [Тимощук 1982: 108, рис. 58, 16], *Mereşeuca* [Власенко 1983: 80-81, рис. 2, 14]. Brăţări din argint, netede sau împletite sunt cunoscute în tezeaurul de la *Cernăuţi* din secolele XII-XIII [Spinei 1994: 453, fig. 19, 9, 11, 12].

Brăţările din sticlă sunt caracteristice pentru secolele XII-XIII. Ele sunt de diverse culori, netede sau torsionate. Asemenea piese sunt identificate la *Vasileu* [AUSSR-1986: 340], *Cernăuţi* [Русанова, Тимощук 1981: 99; Spinei 1994: 452, fig. 18].

5.4.3. OBIECTELE DE TOALETĂ

În rând cu bijuteriile, obiectele de toaletă reprezentau o altă componentă a portului din perioada medievală timpurie. Obiectele de toaletă ţineau de întreţinerea coafurii şi de aspectul feţei. Din punct de vedere arheologic, în spaţiul pruto-nistrean sunt cunoscure următoarele piese de toaletă: *ace de prins păr, piepteni* şi *oglinzi*.

Acele de prins păr reprezintă descoperiri foarte rare. Un ac din os din secolele VI-VII a fost descoperit în aşezarea de la *Selişte* [Рафалович, Лапушнян 1974a: 131, fi. 9, 10].

Pieptenii erau din os, cu unul sau două rânduri de dinţi. Piepteni din secolele V-VII au fost identificaţi la *Socol* [Corman 1998, fig. 55, 1], *Socol-Luka-Kavetcinska* [Вакуленко, Prohodnicuk-1984: 66, рис. 38, 13, 29; Corman 1998, fig. 55, 2, 4], *Alcedar-Odaia* [Corman 1998, fig. 55, 3], *Hucea* [Рафалович 1972, рис. 16, 6, 10], *Dănceni*

[Рафалович, Гольцева 1981: 130, рис. 5, 6; Corman 1998, fig. 55, 5]; din secolele VIII-IX la *Hansca* [Hâncu 2002c: 142, fig. 56], *Trebujeni-Scoc* [Тельнов 1988: 104, рис. 3, 13; Тельнов, Рабинович 1992: p. 210, рис. 2, 8; Corman 1998, fig. 55, 6, 8], Măşcăuţi-Livada Boierului [Mustaţă 2006: fig. 3, 10]; din secolul X-XI la *Echimăuţi* [Федоров 1953: 124, рис. 53, 2], Calfa [Чеботаренко 1973: 95, fig. 13]; din secolele XII-XIII la *Lencăuţi* [Тимощук 1959: рис. 4/2, 3; 1982: 31, рис. 16, 2] etc.

Oglinda din bronz în aşezările din perioada medievală reprezenta obiecte relativ rare. O piesă din secolul V a fost descoperită în aşezarea de la *Hansca* [Рафалович, 1973: 152, рис. 10, 1; Рафалович 1972: 202-203, рис. 3, 8]. Mai frecvent oglinda se întâlneşte în mormintele nomazilor din secolele X-XIII. O oglindă din argint aurit a fost descoperită în mormântul unui nomad de la *Selişte* [Рафалович, Лапушнян 1974: 146-147, рис. 15, 4], o oglindă din argint cu ornament zoomorf a fost descoperită într-u mormânt nomad de la *Balabani* [Postică, Sava 1976: fig. 4, 6], alte piese similare sunt cunoscute în morminte nomade din regiunea Nistrului Inferior [Добролюбский 1986].

5.4.4. OBIECTELE DE LUX

Obiectele de lux, în perioada medievală timpurie, în spaţiul pruto-nistrean, se întâlnesc relativ rar, acestea fiind cunoscute în cadrul unor tezaure, mai puţin în cadrul unor desccoperiri arheologice. Sunt cunoscute 4 tezaure de obiecte din aur sau argint datate în secolele V, VII şi XII-XIII (Cernăuţi-Clocucica, Şubraneţ, Cuciurul Mare şi Cernăuţi), la care pot fi adăugate o serie de piese arheologice din argint de la Alcadar, Echimăuţi etc.

Tezaurele de la *Cernăuţi-Clocucica* [Arneth 1850: 40; Olinescu 1894: 82; Spinei 2006: 99, 131, fig. 2, 4, 5] şi *Şubraneţ* [Тимощук 1974c; Spinei 2006: 100, 131, fig. 2, 1], datate în prima jumătate a secolului V, prezintă un interes deosebit prin piesele de aur (o *brăţară*, un *torquves* şi o *diademă* cu nestemate) care, posibil, se află în legătură cu o aristocarţie militară din perioada hunică.

Foarte important este tezaurul de la *Cuciurul Mare (Великий Кучур)*, din prima jumătate a secolului VII, alcătuit din 9 piese impresionate din argint de factură bizantină (o *situlă* cu imaginile a şase zei şi zeiţe, un *bol* şi şapte *piale*), care putea să reprezinte prada de război a unor conducători militari slavi în timpul incursiunilor din sudul Dunării [Rosenberg 1928: 660-661; Cruikshank Dodd 1961: 174; Noll 1974a: 83, fig. 56-57; Noll 1974b: 267-273; Arneth 1850: 78-79; Spinei 2006: 103, 134-135, fig. 5, 6].

Un alt tezaur cu obiecte de lux este cel de la Cernăuţi, datat în perioada secolelor XII-XIII, care conţine 16 piese din argint (trei *torquvesuri*, trei *brăţări*, şase *verigi de tâmplă*, un *cercel*, un *inel*, o *cruciuliţă* şi un *pandativ* cu motivul cruciuliţei) [Arneth 1850: 80; Noll 1974a: 91-92, fig. 66; Spinei 1994a: 127, fig. 19].

Descoperirea unor tezaure cu obiecte de lux reprezintă o ilustrare a faptului că în perioada medievală timpurie, în spaţiul pruto-nistrean, existau anumiţi oameni (militari sau aristocraţi) care dispuneau de posibilităţi importante pe plan economic şi social.

5.5. SCRISUL, MEDICINA, MUZICA, DISTRACŢIA

Un loc aparte în cadrul civilizaţiei medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean l-au ocupat *cunoştinţele de carte, medicină şi diverse distracţii.*

5.5.1. SCRISUL

Primele cunoştinţe de carte la populaţia din spaţiul pruto-nistrean sunt atestate în perioada antică târzie [Рикман 1975]. Aceste cunoştinţe de carte însă au dispărut odată cu stabilirea în ţinut a dominaţiei migratorilor. Pentru perioada secolelor V-IX nu există nici un indice care ar atesta cunoştinţele de carte la populaţia din spaţiul pruto-nistrean.

Începând cu secolul X, odată cu revenirea imperiului Bizantin la Dunărea de Jos şi creştinarea de mai apoi a slavilor de răsărit, apar primele mărturii arheologice care atestă răspândirea cunoştinţelor de carte şi a scrisului în spaţiul pruto-nistrean. Din perioada respectivă avem prima dovadă privind prezenţa la populaţia din ţinut a unor cărţi sfinte creştine. Astfel, în aşezarea *Hansca* a fost descoperită o urechiuşă din bronz datată cu secolele X-XI, de la o carte care nu putea fi alta decât Biblia sau Evanghelia [Хынку 1974a: 139, рис. 51; Хынку 1990: 136]. În aceeaşi aşezare a fost identificată o fusaiolă, datată cu aceeaşi perioadă, pe suprafaţa căreia era incizată o inscripţie cu litere greceşti **λεγςγς** [Хынку 1974a: 139, рис. 50; Хынку 1990: 133-135]. Tot la *Hansca* a fost descoperită o fusaiolă cu o inscripţie nedescifrată [Постикэ 1985b: 157, рис. 1, 12]. Litera grecească „**M**" a fost identificată pe suprafaţa unui vas de ceramică din secolul X descoperit la *Calfa* [Чеботаренко 1973: 25, 99, рис. 23]. Pe suprafaţa unei amfore din secolele XII-XIII, descoperită la *Cigârleni,* sunt incizate două semne, dintre care unul aminteşte litera "**P**" [Постикэ 1992b].

În perioada secolelor XII-XIII cunoştinţele de carte capătă o răspândire relativ largă în aşezările urbane din nordul spaţiului pruto-nistrean. Astfel, în cetăţuia de la *Lencăuţi* au fost descoperite mai multe obiecte cotidiene pe suprafaţa cărora erau încrustate inscripţii sau litere ale alfabetului chirilic. Pe două fusaiole din şist sunt încrustate literele „**N, H, N**" şi respectiv „**T, Ю, T**", pe un fragment de ceramică era incizată litera „**Ж**" [Тимощук 1959: 256-257; 1982: 77, рис. 43, 3, 4], pe linguri din os erau încrustate literele chirilice „**H, И**" [Тимощук 1959: 255-256, рис. 4, 3; 1982: 77, рис. 43, 8].

Răspândirea scrisului chirilic în nordul spaţiului pruto-nistrean în secolele XII-XIII este demonstrată prin descoperirea mai multor stiluri din bronz, fier sau din os în aşezarea de la *Lencăuţi* [Тимощук 1956a; Тимощук 1959: 255-256, рис. 4, 6; Тимощук 1981a: 129; Тимощук 1982: 77, рис. 43, 1, 2, 6, 7].

Despre răspândirea cunoştinţelor de carte şi a scrisului ne mărturisesc şi inscripţiile slavone din mănăstirea rupestră *Bakota,* datate la sfârşitul secolul XI – începutul secolului XII [Plameniţkaja 1997: 39-40; Винокур, Горишній 1994].

5.5.2. MEDICINA

Un domeniu deosebit de important al activităţii omului din toate timpurile a reprezentat-o medicina. În perioada medievală timpurie populaţia spaţiului pruto-nistrean, la fel ca şi în alte regiuni ale Europei, trebuia să fi practicat o medicină populară în cadrul căreia erau antrenaţi vraci sau vrăjitoare cu experienţă de o viaţă în acest domeniu.

Analiza unor date arheologice obţinute în necropolele *Hansca-Căprăria* (secolele X-XII) şi *Hansca-Limbari* (secolele XII-XIV) ne permit să susţinem că vracii populari din perioada medievală timpurie aveau cunoştinţe medicale destul de vaste, care permitea să lecuiască diverse boli, inclusiv boli psihice şi durerile de dinţi.

Medicii populari din perioada medievală timpurie aveau cunoştinţă despre anumite operaţii chirurgicale, inclusiv asupra creierului. O asemenea afirmaţie este demonstrată de descoperirea în cimitirele nominalizate a 14 schelete, craniile cărora aveau de la una până la trei amprente artificiale pe suprafaţa suturilor sagitale sau lângă acestea, acestea fiind rezultate din intervenţii medicale prin metoda trepanaţiei [Хынку, Окушко 1972; Хынку 1970a; 1973a]. De remarcat că asemenea metode de lecuire în perioada medievală timpurie erau folosite şi în alte regiuni ale Europei, de exemplu în Bulgaria [Boev 1968: 135] şi Ungaria [Anda 1951: 315-316].

În aceeaşi perioadă erau cunoscute şi diverse metode de lecuire a bolilor de dinţi, inclusiv a cariilor, prin intervenţii terapeutice şi chirurgicale. Urme vizibile de lecuire a cariilor cu ajutorul unor instrumente chirurgicale, posibil din cremene, au fost observate în cadrul necropolei *Hansca-Limbari* [Ocuşco 1972].

Despre efectuarea operaţiilor în perioada medievală timpurie ne vorbesc şi descoperirile de lanţete la *Alcedar*, *Echimăuţi* şi *Hansca*. Lanţetele de la *Alcedar* şi *Echimăuţi* reprezintă cuţite miniaturale cu două tăişuri, iar cel de la *Hansca* este relativ masiv, având mânerul răsucit [Hâncu 2002c: 141, fig. 55].

5.5.3. MUZICA

Arta cântecului în perioada medievală timpurie în spaţiul pruto-nistrean este atestată prin unele instrumente muzicale din fier sau din os, care documentează pe această cale anumite ocupaţii de acest gen. În aşezarea de la *Echimăuţi* a fost descoperită o drâmbă din fier [Федоров 1954b: 18, рис. 7, 1], care indică asupra folosirii instrumentului respectiv în ţinut, cel puţin din secolul X. Un alt instrument muzical din os, de tipul „zurna", a fost descoperit în aşezarea urbană din secolele XII-XIII de la *Lencăuţi* [Тимощук 1959: 255-256, рис. 4, 7; Рабинович 1946]. Descoperirile de oase tubulare de animale cu orificii demonstrează pe de altă parte folosirea instrumentului muzical de tipul fluierului [Mustaţă 2006: 135].

5.5.4. DISTRACŢIA

Odihna şi distracţia reprezenta o latură fundamentală a vieţii omului, care îl ajută să-şi reproducă forţele fizice şi intelectuale, în scopul realizării unor activităţi noi. Odihna se

află în relaţie directă cu jocul, care îi oferă omului diverse soluţii în scopul sustragerii pentru o anumită vreme de la multiplele probleme cotidiene. În anumite circumstanţe, omul încearcă să-şi organizeze odihna şi să practice anumite jocuri distractive.

Cu privire la organizarea odihnei şi jocurile practicate în perioada medievală timpurie putem vorbi în baza unor date arheologice. Se poate susţine, spre exemplu, că omul din perioada secolelor V-XIII practica în timpul liber jocul în arşice. Arşicele de jucat reprezentau astragale de ovicaprine cu sau fără gaură, care se întâlnesc practic în orice aşezare medievală timpurie, inclusiv în morminte ale nomazilor. Descoperiri de acest gen sunt atestate practic în fiecare aşezare din perioada medievală timpurie: *Hansca* [Хынку 2002c], *Braneşti* [Федоров 1960: 378, рис. 71, 14], Durleşti [Tentiuc 1994], *Hlinjeni* [Гольцева, Кашуба 1995: tab. CXXIX, CXLVI], necropola *Brăneşti* [Федоров, Чеботаренко, Великанова 1982], tumulul de la *Ivanovka* [Haheu, Gukin 1997: 191-192, рис. 4, 7-10] etc. Pentru jocuri erau folosite, de asemenea, astragale de bovine, dintre care unele sunt acoperite cu diverse incizii.

Unele date arheologice oferă date privind practicarea în perioada medievală timpurie a patinajului de gheaţă. Or, patinele din os de bovine sunt atestate în aşezarea de la Rudi [Федоров, Рошаль 1973: 176].

În sistemul odihnei şi a jocului, în toate timpurile un loc aparte l-au ocupat copii. Despre posibile jocuri de copii ne mărturisesc descoperirile de obiecte miniaturale din lut ars (vase, statuete, pâinişoare etc.), dintre care unele puteau fi folosite nu numai în acţiuni magice şi ritualuri religioase, dar şi în anumite activităţi ale copiilor. Despre jocurile copiilor ne vorbesc bilele din lut ars şi discurile miniaturale din lut ars, care conform datelor etnografice erau folosite pentru jocuri „în pietricele", alte activităţi.

CAPITOLUL VI. ORGANIZAREA SOCIAL-POLITICĂ ŞI MILITARĂ A AUTOHTONILOR

Organizarea social-politică şi militară a populaţiei autohtone din spaţiul pruto-nistrean, precum şi din alte regiuni româneşti, încerca să se adapteze mereu la necesităţile timpului, pentru a asigura securitatea comunităţilor locale şi a le perpetua în vremurile grele ale mileniului „întunecat" [Spinei 1982; 1985b; 1994; 1996b; 1999a; 2003; Teodor 1978; 1984a; 1984b; 1999a]. Din punct de vedere arheologic, în spaţiul pruto-nistrean sunt identificate două tipuri de structuri teritorial-politice medievale timpurii: de nivel local – *obşti săteşti* şi de nivel regional – *uniuni de obşti săteşti.*

6.1. OBŞTEA SĂTEASCĂ

Obştea sătească românească reprezenta, în perioada medievală timpurie, o comunitate de agricultori, care aveau în stăpânire o moşie cu hotare bine delimitate. Colectivul obştii săteşti era format din *familii individuale* şi *cete de neam*, iar teritoriul de obşte se compunea din *vatra de locuire – sat, cimitir, terenuri arabile, imaşuri, păduri şi ape.* Pământurile arabile se aflau în proprietatea privată a familiilor individuale, fără drept de înstrăinare în afara obştii, iar imaşurile, pădurile şi apele erau stăpânite în *devălmăşie* [Cihodaru 1956; Stahl 1958; 1980; Panaitescu 1964; Zaharia 1969; 1980; Bakó 1975; Teodor 1980a; Gonţa 1986; Olteanu 1983; 1997].

Obştea sătească avea la bază patru principii fundamentale: *teritorial, agrar, de neam* şi *de credinţă.* Ea ocupa un spaţiu concret, se îndeletnicea cu munca agricolă, avea o proveniență comună şi o credinţă străveche. Principiul teritorial delimita spaţiul existenţial al obştii, cel agrar stabilea ocupaţia de bază şi modul de viaţă al membrilor comunităţii, principiul de neam determina caracterul etnic al comunităţii, iar cel de credinţă – spiritualitatea ei. Pe parcursul evului mediu timpuriu, cele mai importante s-au dovedit a fi principiile *de neam (romanitatea)* şi *de credinţă (creştinismul),* ele asigurând viabilitatea obştii, continuitatea ei etnolingvistică şi religioasă. Principiile de neam şi de credinţă, îngrădeau, în perioada migraţiunilor, calea străinilor către interiorul obştii, căci ei puteau atât să distrugă comunitatea, cât şi s-o asimileze etnolingvistic. Principiile de neam şi de credinţă au păstrat, pentru multe secole înainte, specificul etnic, lingvistic şi cultural al populaţiei autohtone, deci şi al neamului românesc în general. Astfel, obştea sătească a favorizat continuitatea neamului românesc, salvând astfel profilul lui etnolingvistic de eventualele presiuni din partea populaţiilor migratoare.

În lipsa unor informaţii scrise referitor la organizarea socială a populaţiei din spaţiul carpato-danubian, vestigiile arheologice din perioada medievală timpurie rămân, practic, singurele surse de date pentru reconstituirea aspectelor legate de structura teritorială a obştilor săteşti şi de evoluţia acestora în timp şi în spaţiu [Zaharia 1980; 1981; Teodor 1980; Olteanu 1983; 1997; Spinei 1994; Postică 1994; 1996; 1999; 2005; Comşa 1997; Bejan 1998; Mitrea 2001; Тимощук 1985; 1990; Баран 1988; Баран 1997a-b].

Analiza materialelor arheologice atestă că în perioada secolelor V-XIII, în cadrul aşezărilor din spaţiul pruto-nistrean, sunt prezente locuinţe de dimensiuni relativ mici, care formau, la timpul respectiv, complexele de locuit ale familiilor individuale – celulele de bază ale obştilor săteşti. În acest context, se poate susţine că locuinţa reprezintă o urmă materială a prezenţei familiilor individuale.

Majoritatea locuinţelor descoperite în cadrul aşezărilor medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean sunt grupate în *cuiburi*, formate din complexe locative sincrone (de la 2-4 până la 8-10 locuinţe), care, de regulă, vin în continuarea unor unităţi teritoriale similare mai vechi, fiind urmate la rândul lor de altele mai noi. În acelaşi timp, în cadrul aceloraşi aşezări existau şi complexe locative amplasate *singular*. Raportul dintre locuinţele amplasate în *cuiburi* şi locuinţele amplasate *singular*, în aşezarea Hansca, de exemplu, variază uşor de la etapă la etapă, în prima perioadă a evului mediu timpuriu predominând locuinţele amplasate în *cuiburi*, în timp ce în a perioada următoare numărul acestora a scăzut în detrimentul locuinţelor amplasate *singular*. Astfel, dacă în secolele V-IX locuinţele amplasate în *cuiburi* constituiau 76,5-83,9%, iar cele amplasate *singular* 16,1-23,5%, în secolele XII-XIII numărul celor dintâi a scăzut până la 70,0-74,3%, iar a celor din urmă a crescut la 30,0-35,7% (Tabelele nr. 30-31).

Cuiburile de locuinţe reprezintă o ilustrare arheologică a *cetelor* de neam din cadrul obştilor săteşti din perioada medievală timpurie [Postică 1994; Баран 1988; 1997a; 1997b], iar *locuinţele singulare* sunt o reflectare a procesului de segmentare a *cetelor de neam* sau *familiilor mari patriarhale* şi de individualizare a *familiei pereche*.

Existenţa *cetelor de neam* în aşezările medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean este ilustrată şi de grupurile de morminte descoperite în necropolele din perioada respectivă (*Hansca-Căprăria, Hansca-Limbari)*, care, după cum s-a demonstrat în literatura de specialitate, nu sunt altceva decât grupuri funerare constituite după principiul de neam [Хынку 1970a; 1973a].

Cele mai reprezentative materialele arheologice legate de evoluţia obştii săteşti în perioada medievală timpurie sunt cele descoperite în aşezarea *Hansca,* de lângă satul omonim din fostul judeţ Lăpuşna, unde au fost descoperite peste 150 de locuinţe din perioada secolelor V-XIV, toate fiind concentrate în 17 unităţi teritoriale (Tabelul nr. 29) [Hâncu 2000; Postică 1994]. Ţinând cont de faptul că suprafaţa cercetată în aşezarea de la *Hansca* reprezintă doar ¼ din teritoriul ei general, se poate susţine că numărul real de complexe locative conţinute în această aşezare este de circa 650, iar numărul unităţilor teritoriale (*cuiburilor de locuinţe*) din cadrul aşezării este de circa 50-60. Obştea sătească de la *Hansca* avea un caracter extensiv, fapt datorat teritoriului destul de vast al aşezării (de circa

1,0x0,3 km), în cadrul căruia *cuiburile de locuinţe* ocupau spaţii relativ mai, delimitate de fâşii de pământ liber (de până la 20-40 m).

Aşezarea de la *Hansca* reprezintă un exemplu clasic de evoluţie continuă a obştii săteşti din spaţiul pruto-nistrean pe parcursul evului mediu timpuriu, din secolele V-VII până în secolele XIII-XIV. În aşezarea de la *Hansca* sunt evidenţiate opt orizonturi cronologice succesive, care nu sunt altceva decât reflectarea etapelor de bază ale obştii săteşti din perioada medievală timpurie: 1) secolele V-VII, 2) secolul VIII, 3) secolul IX, 4) secolul X-primul sfert al secolului XI, 5) al doilea sfert al secolului XI-începutul secolului XII, 6) secolul XII-începutul secolului XIII, 7) secolul XIII şi 8) prima jumătate a secolului XIV. În cazul aşezării *Hansca* se evidenţiază o obşte sătească, perpetuată pe aceeaşi vatră timp de circa 900 de ani la rând. Mai mult, evoluţia continuă a obştii săteşti în aşezarea de la *Hansca* este sesizată în majoritatea unităţilor teritoriale ale acestui sit, în cadrul cărora sunt prezente complexe locative ce ţin de toate etapele cronologice ale evului mediu timpuriu.

Aşezarea de la *Hansca* oferă date preţioase pentru cunoaşterea modului în care a evoluat structura teritorială a obştii săteşti. Corelarea unui eşantion alcătuit din 151 locuinţe din aşezarea nominalizată a generat următoarea structură cronologică a sitului: 31 locuinţe din secolele V-VII, 22 locuinţe din secolul VIII, 17 locuinţe din secolul IX, 18 locuinţe din secolul X-începutul secolului XI, 25 locuinţe din secolul XI-începutul secolului XII, 14 locuinţe din secolul XII-începutul secolului XIII, 14 locuinţe din secolul XIII şi 10 locuinţe din prima jumătate a secolului XIV. Or, prin aceste date se constată o dezvoltare ascendentă a obştii săteşti dintr-o anumită microzonă a spaţiului pruto-nistrean din secolele V-VII până în secolele XIII-XIV.

Ţinând cont de faptul că ¾ din suprafaţa aşezării de la *Hansca* a rămas necercetată, putem estima, cu o anumită marjă de eroare, structura generală a obştii săteşti din valea râului Cânicâş, care putea fi alcătuită din 124 locuinţe (31x4=124) din secolele V-VII, 156 locuinţe din secolele VIII-IX, 172 locuinţe din secolele X-XI şi 152 locuinţe din secolele XII-XIV. Raportând cifra estimativă de 650 locuinţe din aşezarea *Hansca* la durata cronologică a aşezării de circa 900 de ani, obţinem media de 73 de locuinţe la fiecare 100 de ani, rezultat ce reflectă cu aproximaţie numărul posibil de gospodării componente ale obştii săteşti de aici, pe parcursul evului mediu timpuriu. Aceste date concordă perfect cu rezultatele obţinute de cercetătorii români, potrivit cărora obştea sătească românească din perioada medievală timpurie era constituită, în medie, din 50-60 familii [Teodor 1990; 1999].

Pentru evoluţia obştii săteşti din perioada secolelor V-VII, un interes deosebit îl mai prezintă şi datele arheologice din aşezările *Raşkov III*, *Raşkov II*, *Raşkov I*, *Kodyn I* şi *Kodyn II* din regiunea Bucovinei de Nord şi a Hotinului.

În aşezarea *Raşkov III*, care a fost cercetată exhaustiv, au fost descoperite 92 locuinţe, ce reprezentau complexele locative ale familiilor individuale [Баран 1988: 8, 30, 83-121, fig. 14]. În 79 de cazuri este stabilită data absolută a locuinţelor din aşezarea *Raşkov III*: secolul V – 21 locuinţe, secolului VI – 23 locuinţe şi secolul VII – 3 locuinţe. Locuinţele nominalizate erau grupate în 14-17 unităţi teritoriale, ce reprezentau spaţii ale unor *familii individuale* şi *cete de neam*, cele din urmă având de la 2-3 complexe locative până la

7-9 construcţii de acest tip. Spre deosebire de aşezarea *Hansca*, obştea sătească de la *Raşkov III* ocupa un teritoriu mai mic, pe un loc deschis direct pe malul Nistrului. *Cuiburile de locuinţe* de la *Raşkov III* sunt mai compacte decât în aşezarea *Hansca*, iar distanţa dintre ele este mai mică.

Aşezările *Raşkov II* [Баран 1988: 83-86], *Raşkov I*, *Kodyn I* şi *Kodyn II* au fost cercetate pe suprafeţe mai mici, numărul de locuinţe descoperite variind de la 14 până la 17 complexe, grupate în cuiburi a câte 3-6 locuinţe. În aşezarea *Raşkov II* au fost descoperite 14 locuinţe datate cu secolele V-VII [Баран 1988: 83-86], în aşezarea *Raşkov I* (*Livada*) au fost identificate 15 locuinţe datate cu secolul VII, repartizate în 6 unităţi teritoriale [Баран 1997a; 1997b], iar în aşezările *Kodyn I* şi *Kodyn II* au fost descoperite 17 şi respectiv 15 locuinţe din secolele V-VII, care alcătuiesc 3-4 unităţi teritoriale în primul caz şi 2-3 unităţi în cel de-al doilea [Русанова, Тимощук 1984]. Aceste date concordă cu materialele din aşezările *Hansca* şi *Raşkov III*, confirmând concluziile de mai sus.

Pentru evoluţia obştii săteşti din perioada secolelor VIII-IX, în rând cu materialele din aşezarea *Hansca* un interes deosebit îl prezintă datele arheologice descoperite la *Raşkov I (Livada)*, *Kodyn II*, *Trebujeni-Scoc* din preajma *Orheiului Vechi* [Тельнов 2002a] şi *Hlinjeni-Cetăţuie* din preajma Rezinei [Гольцева, Кашуба 1995]. Cele mai semnificative sunt materialele din aşezarea *Raşkov-Livada*, unde au fost identificate 65 locuinţe, inclusiv 34 grupate în 6 unităţi teritoriale din secolul VIII şi 31 în 10 unităţi teritoriale din secolul IX. Aceste date se înscriu perfect în tendinţele evolutive ale obştii medievale timpurii din spaţiul carpato-nistrean, furnizând date principiale referitor la evoluţia familiei mici şi a cetelor de neam din cadrul obştii săteşti din perioada respectivă. Date importante din aceeaşi perioadă referitoare la structura obştii săteşti furnizează aşezarea *Trebujeni-Scoc* – 47 locuinţe, amplasate în 10-12 unităţi teritoriale, aşezarea *Kodyn II* – 23 locuinţe, amplasate în 2 unităţi teritoriale şi *Hlinjeni-Cetăţuie* – 10 locuinţe amplasate în 4 unităţi.

Evoluţia obştii săteşti din perioada secolelor X-XIII este reconstituită în baza aşezărilor *Hansca* şi *Moleşti*, *Trebujeni-Scoc*, *Echimăuţi*, *Alcedar*, *Rudi-Farfuria Turcească*, *Revno* etc., care aduc noi date referitor la perpetuarea *familiilor mici* şi a *cetelor de neam*. Spre deosebire de etapele anterioare, în secolele X-XIII, în cadrul unor aşezări, se infiltrează grupuri de nomazi (pecenegi, alani, cumani), care, cu timpul, s-au sedentarizat, asimilându-se printre localnici. În acest context merită remarcat faptul că locuinţele nomazilor sedentarizaţi se aflau, de regulă, la marginea aşezărilor autohtone, fapt demonstrat de investigaţiile arheologice de la *Hansca* şi *Moleşti*. Aceste date demonstrează că în calea noilor veniţi se găseau impedimente ce nu le permiteau stabilirea în interiorul localităţilor autohtone, aceste impedimente fiind cauzate, fără îndoială, de caracterul închis al obştii săteşti, care nu admitea o infiltrare automată în sânul său a unor străini. Pe de altă parte, descoperirea în anumite locuinţe din cadrul unor aşezări a anumitor materiale de tradiţie nomadă demonstrează că unii reprezentanţi ai nomazilor, totuşi, pătrundeau în cadrul obştilor săteşti, posibil, în cazul unor căsătorii mixte. Descoperirea în cadrul necropolelor de la *Hansca* a unor indivizi cu trăsături tipic orientale reprezintă un argument în plus în favoarea acestei aserţiuni.

Astfel, în condiţiile migraţiunilor „barbare", către secolul XIV, obştea sătească românească din spaţiul pruto-nistrean a parcurs o cale de circa nouă secole, păstrându-şi esenţa etnoculturală şi social-economică. Obştea sătească a reprezentat, în perioada secolelor V-XIV, un mecanism ce asigura continuitatea populaţiei băştinaşe, perpetuarea tradiţiilor lingvistice şi etnoculturale protejându-i pe autohtoni de o eventuală asimilare de către triburile migratoare.

6.2. UNIUNILE DE OBŞTI SĂTEŞTI

În perioada medievală timpurie, condiţiile deosebite generate de procesul migraţiunilor au determinat apariţia la românii din spaţiul carpato-danubiano-nistrean a unor forme specifice de organizare politică.

Structurile social-politice ale autohtonilor aveau la bază comunităţi teritoriale locale de tipul *uniunilor de obşti săteşti.* Aceste formaţiuni, în dependenţă de particularităţile geografice, erau organizate în mod diferit. Obştile săteşti din văile unor râuleţe se uneau după principiul *„de vale"*, cele din depresiunile montane – după principiul *„de depresiune"*, comunităţile din regiunile silvice – după principiul *„de codru"* etc.

În spaţiul pruto-nistrean, uniunile de obşti săteşti, ţinând cont de specificul regiunii, erau constituite după principii *„de vale"* sau *„de codru"*. Aceste structuri erau, de obicei, amplasate în regiunile colinare din partea centrală şi de nord a spaţiului pruto-nistrean, care, fiind întretăiate de multiple râuleţe şi protejate de masivele de codri seculari, ofereau condiţii optime de existenţă. În regiunile deschise, de şes sau de stepă, în special, în cele din sudul spaţiului pruto-nistrean, uniunile de obşti săteşti ale autohtonilor, de regulă, lipseau, făcându-şi apariţia doar în perioade de stabilitate militar-politică.

Uniunile de obşti săteşti reprezentau formaţiuni social-politice care, în perspectivă istorică, împreună cu uniunile de obşti săteşti similare din spaţiul pruto-carpatic, au constituit nucleul viitorului stat medieval *Ţara Moldovei* [GrigorA.Ş. 1977; Gorovei 1997; Papacostea 1988; Parasca 2005]. Or, aceste uniuni de obşti săteşti reprezentau formaţiuni teritorial-politice româneşti sau *„romanii populare"*, după cum au fost denumite de către Nicolae Iorga [Iorga 1924].

Uniunile de obşti săteşti, în perioada medievală, erau definite de către români prin termenul *ţară.* Această denumire provenea de la termenul latin *terra,* având semnificaţia de formaţiune teritorială a unor comunităţi (=obşti) umane. Structuri social-politice de tipul *ţară* sunt cunoscute în perioada medievală, la diverse popoare europene: la germani sub numele de *„land"*, la slavi *„zemlja" etc.* [Pop 1996: 41-50].

Ţara constituia o formaţiune social-politică a comunităţilor agricole dintr-un spaţiu delimitat, de regulă, după criterii geografice. Or, elementele definitorii ale *ţării* erau oamenii, munca agricolă şi teritoriul. *Ţara* era desemnată de către români şi prin termenul *holdă*, graţie caracterului ei agrar. Cele mai multe *ţări-holde* sunt atestate în spaţiul intracarpatic şi pe laturile lui externe, de sud şi de est. În acest context, cronicarul Grigore Ureche menţiona *„Pe marginile ei, Ţara Ardealului, sântu alte ţări mai mici, carile de dânsa toate se ţin şi suptu ascultarea*

ei sântu: întâiu cumu-i Maromoreşul..., Ţara Secuiască..., Ţara Oltului..., Ţara Bârsei, Ţara Haţegului, Ţara Oaşului... şi sântu şi alte holde multe, calele toate... se ţin de Ardeal" [Ureche 1988]. În unele regiuni româneşti, uniunile de obşti săteşti, mai erau numite, în paralel cu termenul *ţară* şi *codru, câmp, ocol* sau *obcină.*

Tradiţia istorică românească a păstrat amintirea mai multor formaţiuni teritorial-politice de tipul *ţărilor.* În spaţiul pruto-nistreană avem informaţii despre *Ţara Şipeniţului,* aflată în vecinătate cu *Ţara Maramureşului, Ţara Moldovei* şi *Ţara Podoliei.* Tradiţia populară consemnează, de asemenea, formaţiuni de tip *codru: Codrii Sorocii, Codrii Cosminului, Codrii Lăpuşnei, Codrii Orheiului, Codrii Tigheciului etc.*

În evoluţia *ţărilor* româneşti se deosebesc în general câteva etape. Cea mai timpurie este etapa arhaică, ce a durat până în secolele VIII-IX şi s-a caracterizat prin existenţa unor structuri social-politice omogene, constituite pe orizontală. Din secolele IX-X începe etapa feudalizării *ţărilor româneşti,* formării unor structuri sociale de tip ierarhic şi apariţiei voievodatelor cu funcţii militare.

Dezvoltarea *ţărilor* medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean poate fi analizată în baza datelor arheologice, a unor informaţii scrise şi a tradiţiei populare orale. *Ţara Şipeniţului* este atestată în regiunea *Bucovinei de Nord* în secolele XIV-XV, dar, după cum consideră mai mulţi cercetători, formaţiunea respectivă îşi avea originea în secolele anterioare [Кордуба 1906; Balan 1926; Тимощук 1969: 132-140; 1973b]. Informaţii despre ţara din *Codrii Tighecilor* s-au păstrat în lucrările lui Dimitrie Cantemir [Cantemir 1985].

Existenţa în spaţiul pruto-nistrean a unor formaţiuni social-politice de tipul *ţărilor* este documentată în baza unor date arheologice extrem de variate. După cum s-a demonstrat, în spaţiul pruto-nistrean se evidenţiază *14 grupuri de aşezări* din perioada medievală timpurie, ce corespund în mare parte regiunilor istorico-geografice cunoscute din sursele scrise şi din tradiţia orală: I. *Bucovina de Nord (Prutul Superior), II. Hotin (Nistrul Superior); III. Briceni-Edineţ (Prutul de Mijloc); IV. Ocniţa-Soroca (Nistrul de Mijloc); V. Rezina-Şoldăneşti (Nistrul de Mijloc); VI. Răutul de Mijloc; VII. Călăraşi-Nisporeni (Podişul Central Moldovenesc); VIII. Orhei (Răutul de Jos); IX. Corjova-Gura Bâcului (Nistrul Inferior); X. Lăpuşna-Hânceşti (bazinul Botna-Cogâlnic); XI. Cahul-Cantemir (Prutul Inferior); XII. Dunărea de Jos; XIII. Nistrul Inferior, XIV. Bugeac.*

Grupurile de aşezări evidenţiate în spaţiul pruto-nistrean, posedă în majoritatea cazurilor trăsături caracteristice *ţărilor* medievale timpurii. Aceste formaţiuni corespund, în primul rând, unor regiuni istorico-geografice bine delimitate şi conştientizate secole la rând de către populaţia locală drept regiuni diferenţiate. În al doilea rând, aceste formaţiuni se delimitează foarte clar din punct de vedere arheologic în baza metodei cartografice, având o continuitate perfectă în următoarea perioadă a evului mediu – în secolele XIV-XVI [v.: Tabuncic 2006].

Grupul de aşezări Bucovina de Nord – cu aşezările cele mai numeroase din spaţiul pruto-nistrean – era concentrat pe cursul superior al râului Prut. Această unitate se înscrie perfect în limitele *Ţării Şipeniţului,* care a existat în spaţiul respectiv până în secolul XV, când era semnalată într-un act din anul 1433 al regelui polonez [Тимощук 1969: 133; 1973].

Grupul cuprinde 533 aşezări sau 32,4% din numărul total de 889, inclusiv 66 din secolele V-VII; 192 – din secolele VIII-IX, dintre care 33 sunt aşezări evoluate pe vetre locative din perioada secolelor V-VII, ceea ce reprezintă un indice al continuităţii de 50,0% (33 aşezări din 66); 176 – din secolele X-XI, dintre care 168 sunt aşezări evoluate pe vetre locative din perioada secolelor VIII-IX, cu indicele continuităţii de 88,0% (168 aşezări din 192) şi 99 – din secolele XII-XIII, dintre care 40 sunt aşezări evoluate pe vetre locative din perioada secolelor X-XI, indicele continuităţii fiind de 23,0% (40 aşezări din 176).

Grupul de aşezări Hotin este concentrat de-a lungul cursului superior al râului Nistru, reprezentând o uniune de obşti săteşti la fel de mare ca cea din Bucovina de Nord. Acest *grup* corespunde teritoriului de mai târziu al *Ţinutului Hotin* [Gumenâi 2002]. *Grupul* cuprinde 335 aşezări sau 20,4% din numărul total, inclusiv 87 – din secolele V-VII; 95 – din secolele VIII-IX, dintre care 21 sunt aşezări evoluate pe vetre locative din perioada secolelor V-VII, ceea ce reprezintă un indice al continuităţii de 24,0% (21 aşezări din 87); 66 – din secolele X-XI, dintre care 60 sunt aşezări evoluate pe vetre locative din perioada secolelor VIII-IX, cu indicele continuităţii de 63,0% (60 aşezări din 95) şi 87 – din secolele XII-XIII, dintre care 25 sunt aşezări evoluate pe vetre locative din perioada secolelor X-XI, indicele continuităţii fiind de 38,0% (25 de aşezări din 66).

Grupul de aşezări Briceni-Edineţ este concentrat în partea de nord-vest a spaţiului pruto-nistrean, în stânga râului Prut, într-o zonă întretăiată de mai multe râuleţe, dintre care cel mai mare este Ciuhurul. Acest *grup* de aşezări corespunde spaţiului care, în perioada medievală târzie, a făcut parte din *Ţinutul Hotin* [Gumenâi 2002: 15]. *Grupul* cuprinde 62 aşezări sau 3,8% din numărul total, inclusiv 12 din secolele V-VII, dintre care 4 sau 25,0% sunt situate pe vetre locative din perioada secolelor III-IV; 27 – din secolele VIII-IX, dintre care 6 sunt aşezări evoluate pe vetre locative din perioada secolelor V-VII, ceea ce reprezintă un indice al continuităţii de 50,0% (6 aşezări din 12); 13 – din secolele X-XI, dintre care 8 sunt aşezări evoluate pe vetre locative din perioada secolelor VIII-IX, cu indicele continuităţii de 30,0% (8 aşezări din 27) şi 10 – din secolele XII-XIII, toate acestea evoluând pe vetre locative din perioada secolelor X-XI, având indicele continuităţii de 77,0% (10 aşezări din 13).

Grupul de aşezări Ocniţa-Soroca este concentrat în partea de nord-est a spaţiului pruto-nistrean, de-a lungul malului din dreapta al râului Nistru, într-un spaţiu cu relief deluros, bine delimitat şi împânzit de codri seculari. Acest *grup* corespunde *ţinutului Soroca* din perioada medievală târzie [Bulat 2000]. *Grupul* cuprinde 71 aşezări sau 4,3% din numărul total, inclusiv 9 din secolele V-VII, dintre care 2 sau 22,0% sunt situate pe vetre locative din perioada secolelor III-IV; 25 – din secolele VIII-IX, dintre care 8 sunt aşezări evoluate pe vetre locative din perioada secolelor V-VII, ceea ce reprezintă un indice al continuităţii de 89,0% (8 aşezări din 9); 19 – din secolele X-XI, dintre care 9 sunt aşezări evoluate pe vetre locative din perioada secolelor VIII-IX, având indicele continuităţii de 36,0% (9 aşezări din 25) şi 18 – din secolele XII-XIII, toate reprezentând aşezări evoluate pe vetre locative din perioada secolelor X-XI, cu indicele continuităţii de 95,0% (18 aşezări din 19).

Grupul de aşezări Rezina-Şoldăneşti este amplasat în preajma râului Nistru, având drept limită vestică bazinul de mijloc al Răutului. *Grupul* cuprinde 118 aşezări sau 7,2% din numărul total, inclusiv 9 din secolele V-VII, dintre care 5 sau 56,0% sunt situate pe vetre locative din perioada secolelor III-IV; 23 – din secolele VIII-IX, dintre care 9 sunt aşezări evoluate pe vetre locative din perioada secolelor V-VII, ceea ce reprezintă un indice al continuităţii de 100,0% (9 aşezări din 9); 43 – din secolele X-XI, dintre care 15 sunt aşezări evoluate pe vetre locative din perioada secolelor VIII-IX, cu indicele continuităţii de 65,0% (15 aşezări din 23) şi 43 – din secolele XII-XIII, toate acestea evoluând pe vetre locative din perioada secolelor X-XI, având un indice al continuităţii de 100,0% (43 aşezări din 43).

Grupul de aşezări Răutul de Mijloc, amplasat în spaţiul dintre Răut şi Ciuluc, corespunde părţii centrale a a spaţiului pruto-nistrean, formând un spaţiu relativ liber, deoarece aici aşezările sunt cunoscute într-un număr foarte mic. *Grupul* cuprinde 24 aşezări sau 1,4% din numărul total, inclusiv 3 din secolele V-VII, dintre care 2 sau 67,0% sunt situate pe vetre locative din perioada secolelor III-IV; 12 – din secolele VIII-IX, dintre care 3 sunt aşezări evoluate pe vetre locative din perioada secolelor V-VII, cu un indice al continuităţii de 100,0% (3 aşezări din 3); 7 – din secolele X-XI, dintre care 4 sunt aşezări evoluate pe vetre locative din perioada secolelor VIII-IX, având un indice al continuităţii de 33,0% (4 aşezări din 12) şi 2 – din secolele XII-XIII, ambele evoluate pe vetre locative din perioada secolelor X-XI, indicele continuităţii fiind de 29,0% (2 aşezări din 7).

Grupul de aşezări Călăraşi-Nisporeni se află în zona Podişului Central Moldovenesc, acoperit de păduri seculare. Este un spaţiu mai puţin studiat din punct de vedere arheologic, deşi se evidenţiază şi aici un grup distinct de aşezări medievale timpurii. *Grupul* cuprinde 28 aşezări sau 1,7% din numărul total, inclusiv 4 din secolele V-VII; 6 – din secolele VIII-IX, dintre care o aşezare a evoluat pe vatră locativă din perioada secolelor V-VII, ceea ce reprezintă un indice al continuităţii de 25,0% (1 aşezare din 4); 12 – din secolele X-XI, dintre care 2 aşezări au evoluat pe vetre locative din perioada secolelor VIII-IX, ceea ce reprezintă un indice al continuităţii de 33,0% (2 aşezări din 6) şi 6 – din secolele XII-XIII, dintre care 4 sunt aşezări evoluate pe vetre locative din perioada secolelor X-XI, cu indicele continuităţii de 33,0% (4 aşezări din 12).

Grupul de aşezări Orhei ocupă spaţiul de la confluenţa râului Răut cu râul Nistru. Este un spaţiu delimitat şi conştientizat prin tradiţie drept unitate teritorială distinctă în cadrul teritioriului pruto-nistrean. Cuprinde numeroase aşezări din perioada evului mediu timpuriu care, de regulă, s-au perpetuat de-a lungul secolelor [Sava 1944; Bacumenco 2005; 2006]. *Grupul* cuprinde 80 aşezări sau 4,8% din numărul total, inclusiv 14 din secolele V-VII, dintre care 5 sau 38,0% sunt situate pe vetre locative din perioada secolelor III-IV; 18 – din secolele VIII-IX, dintre care 9 sunt aşezări evoluate pe vetre locative din perioada secolelor V-VII, ceea ce reprezintă un indice al continuităţii de 64,0% (9 aşezări din 14); 25 – din secolele X-XI, dintre care 16 sunt aşezări evoluate pe vetre locative din perioada secolelor VIII-IX, cu indicele continuităţii de 89,0% (16 aşezări din 18) şi 23 – din secolele XII-XIII, dintre care 22 sunt aşezări evoluate pe vetre locative din perioada secolelor X-XI, având un indice al continuităţii de 88,0% (22 aşezări din 25).

Grupul de aşezări Corjova-Gura Bâcului ocupă o regiune colinară marcată de curba cursului de jos a râului Nistru. *Grupul* cuprinde 31 aşezări sau 1,9% din numărul total, inclusiv 3 – din secolele V-VII, dintre care una (33,0%) este situată pe vatră locativă din perioada secolelor III-IV; 12 – din secolele VIII-IX, dintre care 2 sunt aşezări evoluate pe vetre locative din perioada secolelor V-VII, indicele continuităţii fiind de 67,0% (2 aşezări din 3); 13 – din secolele X-XI, dintre care 8 sunt aşezări evoluate pe vetre locative din perioada secolelor VIII-IX, cu indicele continuităţii de 67,0% (8 aşezări din 12) şi 3 – din secolele XII-XIII, dintre care 3 sunt aşezări evoluate pe vetre locative din perioada secolelor X-XI, ceea ce reprezintă un indice al continuităţii de 23,0% (3 aşezări din 13).

Grupul de aşezări Lăpuşna-Hânceşti se află în partea centrală a spaţiului pruto-nistrean, pe cursul de mijloc al râurilor Bâc, Işnoveţ, Botna şi Cogâlnic; cuprinde numeroase aşezări din perioada secolelor V-XIII, majoritatea dintre care s-au perpetuat pe parcursul mai multor secole. Acest *grup* corespunde spaţiului ocupat în perioada medievală de *ţinutul Lăpuşna* [Sava 1937; Burac 2002a]. *Grupul* cuprinde 127 aşezări sau 7,7% din numărul total, inclusiv 23 – din secolele V-VII, dintre care 16 sau 70,0% sunt situate pe vetre locative din perioada secolelor III-IV; 46 – din secolele VIII-IX, dintre care 18 sunt aşezări evoluate pe vetre locative din perioada secolelor V-VII, ceea ce reprezintă un indice al continuităţii de 78,0% (18 aşezări din 23); 36 – din secolele X-XI, dintre care 24 sunt aşezări evoluate pe vetre locative din perioada secolelor VIII-IX, cu indicele continuităţii de 52,0% (24 aşezări din 46) şi 22 – din secolele XII-XIII, dintre care 19 sunt aşezări evoluate pe vetre locative din perioada secolelor X-XI, având un indice al continuităţii de 53,0% (19 aşezări din 36).

Grupul de aşezări Cahul-Cantemir ocupă regiunea din preajma cursului Prutului de Jos, fiind amplasat într-o zonă colinară, acoperită, în timpurile istorice, cu păduri de netrecut. Este o zonă încă slab valorificată din punct de vedere arheologic, cu toate acestea, conturul *grupului* se delimitează destul de bine. Formaţiunea dată se încadrează în *Ţara Tigheciului*, menţionată de Dimitrie Cantemir drept una dintre cele mai vechi *„republici"* din *Moldova* [Cantemir 1985]. *Grupul* cuprinde 19 aşezări sau 1,1% din numărul total, inclusiv 8 – din secolele VIII-IX; 8 – din secolele X-XI, toate acestea fiind evoluate pe vetre locative din perioada secolelor VIII-IX, cu un indice al continuităţii de 100,0% şi 3 – din secolele XII-XIII, dintre care 3 sunt aşezări evoluate pe vetre locative din perioada secolelor X-XI, având un indice al continuităţii de 38,0% (3 aşezări din 8).

Grupul de aşezări Dunărea de Jos ocupa regiunea din preajma lacurilor dunărene. Aceste aşezări au funcţionat doar la o anumită etapă a evului mediu timpuriu, în secolele IX-XI. În rest, spaţiul respectiv reprezenta un loc controlat exclusiv de nomazi. *Grupul* cuprinde 185 aşezări sau 11,4% din numărul total, inclusiv 1 – din secolele V-VII; 92 – din secolele VIII-IX, dintre care o aşezare evoluată pe vatră locativă din perioada secolelor V-VII; şi 92 – din secolele X-XI, toate constituind aşezări evoluate pe vetre locative din perioada secolelor VIII-IX, ce reprezintă un indice al continuităţii de 100,0% aşezările din secolele XII-XIII lipsesc.

Grupul de aşezări Nistrul Inferior, amplasat la gurile râului Nistru, ca şi în cazul *grupului* din preajma lacurilor dunărene, a funcţionat doar în perioada secolelor IX-XI. În rest, rămânea o zonă controlată de populaţii nomade. *Grupul* cuprinde 28 aşezări sau 1,7% din numărul total, inclusiv 14 – din secolele VIII-IX şi tot 14 – din secolele X-XI, dintre care 11 sunt aşezări evoluate pe vetre locative din perioada secolelor VIII-IX, ceea ce reprezintă un indice al continuităţii de 79,0%; aşezările din secolele XII-XIII lipsesc.

Grupul de aşezări Bugeac este, mai degrabă, convenţional, dat fiind că este reprezentat doar de 4 aşezări din perioada secolelor IX-XI, în rest reprezentând o zonă pustie, dominată de nomazi.

Analiza generală a *grupurilor de aşezări* prezentate demonstrează, prin probe de netăgăduit, continuitatea populaţiei româneşti în spaţiul pruto-nistrean şi existenţa în ţinutul respectiv, pe parcursul perioadei nominalizate, a unor structuri teritoriale care au stat la baza formaţiunilor prestatale de tipul *ţărilor*.

În baza calculelor efectuate, indicele mediu al continuităţii în spaţiul pruto-nistrean constituie, în perioada secolelor V-XIII – 58,7%, respectiv în secolele VIII-IX – 49,7%, X-XI – 64,2% şi XII-XIII – 45,9%.

Analizat în baza principiului teritorial, cel mai pronunţat indice al continuităţii este înregistrat în *grupul Rezina-Şoldăneşti* – în proporţie de 88,3%, urmat de *grupurile Orhei* – 80,3%, *Ocniţa-Soroca* – 73,3%, *Lăpuşna-Hânceşti* – 61,0%, *Răutul de Mijloc* – 54,0%, *Bucovina de Nord* – 53,6%, *Briceni-Edineţ* – 52,3%, *Corjova-Gura Bâcului* – 52,3%, *Cahul-Cantemir* – 46,0% şi *Hotin* 41,7%.

În baza acestor date se poate susţine, cu toată certitudinea, că în perioada secolelor V-XIII spaţiul pruto-nistrean a reprezentat un teritoriu cu o populaţie sedentară temeinică, organizată în structuri sociale bine închegate şi durabile, care au înfruntat toate greutăţile cauzate de dominaţia triburilor migratoare, perpetuând romanitatea într-un loc periferic al neamului românesc.

6.3. ORGANIZAREA MILITARĂ

În condiţiile evului mediu timpuriu, organizarea militară a populaţiei din spaţiul pruto-nistrean avea o importanţă deosebită, dat fiind că aceasta trebuia să reprezinte o componentă a vieţii cotidiene în stare să asigure securitatea comunităţii aflată în faţa pericolului permanent ce venea din partea triburilor migratoare.

Unele aspecte ale organizării militare a populaţiilor din ţinut, în perioada secolelor V-XIII, pot fi reconstituite în baza datelor arheologice. În acest context, există câteva tipuri de vestigii arheologice semnificative: *aşezările, fortificaţiile militare, categoriile de armament şi echipament militar.*

Aşezările medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean denotă, în general, practicarea de către populaţia locală din ţinut, pe parcursul secolelor V-XIII, a unui mod de viaţă paşnic, strâns legat de preocupările agricole. În situaţia în care migratorii dominau

aceste teritorii, populaţia băştinaşă nu putea să-şi permită o organizare militară cât de cât deschisă, din motiv că acest lucru putea să aibă consecinţe fatale pentru autohtoni.

La începutul evului mediu, apărarea populaţiei băştinaşă din spaţiul pruto-nistrean era asigurată de factorii naturali, în special de zonele de codru, care permiteau, în mare măsură, ocolirea ciocnirilor cu războinicii timpului. Lipsa din spaţiul dat, în perioada secolelor V-VII, a fortificaţiilor militare, ca şi puţinele arme descoperite demonstrează că populaţia autohtonă, la timpul respectiv, nu se angaja în organizarea unor structuri militare cât de cât vizibile.

Apariţia în secolele VIII-IX, *în zona de nord* a regiunii, a fortificaţiilor din pământ şi din lemn (31 cetăţi) atestă începutul unor schimbări structurale în cadrul societăţii locale, schimbări care favorizau organizarea militară a acestor comunităţi [Тимощук 1982; 1990; Musteaţă 2005]. Apogeul organizării militare a populaţiei a fost atins în secolele X-XI (55 cetăţi), pentru ca, în secolele XII-XIII, situaţia să intre în declin (21 cetăţi). Este demn de menţionat faptul că de fortificaţii militare au beneficiat doar anumite regiuni ale spaţiului pruto-nistrean, în special *Bucovina de Nord* şi *Hotin* (35 cetăţi), precum şi teritoriul aflat între Răut şi Nistru (16 cetăţi) şi, ca excepţie, unele aşezări aflate la intersecţia regiunilor nominalizate (4 cetăţi) sau în partea centrală a spaţiului pruto-nistrean (5 cetăţi). Datele prezentate denotă că populaţia locală, începând cu secolele VIII-IX, reuşeşte să formeze în anumite regiuni ale spaţiului pruto-nistrean structuri militare destul de puternice, care s-au menţinut timp de câteva secole. Aceste structuri militare care corespundeau, fără îndoială, anumitor formaţiuni politice, aveau menirea de a-i apăra pe autohtoni de invaziile străinilor.

Organizarea militară a populaţiei locale din spaţiul pruto-nistrean, precum şi a populaţiilor migratoare din perioada medievală timpurie, este atestată, de asemenea, prin descoperirile de armament şi echipament militar. Armamentul reprezintă una dintre cele mai răspândite categorii arheologice, atestată practic în fiecare aşezare medievală timpurie din spaţiul pruto-nistrean. În secolele V-VII, în aşezările din spaţiul pruto-nistrean, piesele de război se întâlnesc relativ rar, printre acestea evidenţiindu-se doar unele tipuri de vârfuri de săgeţi din fier [Corman 1998]. Începând cu secolele VIII-IX, numărul pieselor de război sporeşte [Musteaţă 2006], iar din secolul X cantitatea acestora creşte brusc, descoperirile de acest gen enumerând sute de exemplare [Тимощук 1982; Tentiuc 1996]. Odată cu vârfurile de săgeţi, începând cu secolele IX-X, o largă răspândire o capătă diverse tipuri de armament, inclusiv *toporul de luptă, ghioaga, buzduganul, spada, lancea* şi *suliţa*. Din secolele XII-XIII datează piese mai sofisticate din echipamentul militar al călăreţilor: *coifuri, armură, pinteni* etc.

Creşterea arsenalului militar al comunităţilor autohtone din spaţiul pruto-nistrean, în perioada secolelor VIII-XIII, demonstrează că societatea locală intrase într-o nouă fază a evoluţiei sale, care inducea consolidarea social-politică a băştinaşilor şi a rezistenţei lor militare în faţa invaziilor străine.

În consecinţă, aceste schimbări însemnau revenirea pe scena politică din spaţiul pruto-nistrean, după multe secole de tăcere, a factorului local, reprezentat de populaţia autohtonă de origine românească. Ea edifica astfel, formaţiuni teritorial-politice de nivel regional care aveau să joace mai apoi un rol foarte important în formarea şi consolidarea statului medieval la românii din spaţiul carpato-nistrean.

CAPITOLUL VII. RELAŢIILE CU MIGRATORII ŞI STATELE VECINE

În funcţie de conjunctură, în perioada medievală timpurie, spaţiul pruto-nistrean s-a aflat în preajma unor state care făceau politica mare a Europei de Răsărit şi de Sud-Est. În partea de sud, în regiunea Dunării de Jos, vecinii ţinutului pruto-nistrean erau *Imperiul Bizantin* (secolele V-VII, 971-1185) sau *Primul Ţarat Bulgar* (681-971; 1185-secolul XIII). La răsărit de Nistru, mai exact în partea de nord-est, spaţiul pruto-nistrean s-a învecinat cu *Cnezatul Kievean* (sfârşitul secolului IX-secolul XI), iar spre nord – cu *Cnezatul Halici-Volânean* (secolele XII-XIII). Teritoriile aflate la est şi la vest ţineau de aceeaşi lume a migratorilor medievali, care stăpâneau, într-o măsură mai mică sau mai mare, şi pământurile pruto-nistrene.

Cu toate că teritoriul pruto-nistrean, pe parcursul evului mediu timpuriu, s-a aflat sub presiunea permanentă a migratorilor, statele vecine au încercat în mai multe rânduri să-şi promoveze în spaţiul dat anumite interese. Aceste tentative constituie un important subiect de discuţii în istoriografia contemporană, în cadrul cărora sunt formulate două opinii de bază. Unii cercetători susţin că în perioada secolelor V-XIII spaţiul pruto-nistrean a constituit o zonă de stăpânire exclusivă a migratorilor, în timp ce statele vecine exercitau, la anumite etape, o influenţă mai mare sau mai mică doar asupra unor porţiuni marginale din teritoriul dat. Alţi cercetători, fiind de acord în privinţa dominaţiei plenare a popoarelor migratoare în secolele V-VIII, afirmă că în secolele IX-XIII regiunea dintre Nistru şi Prut s-ar fi aflat, totuşi, sub stăpânirea exclusivă a statelor vecine, a Ţaratului Bulgar, cnezatelor Kievean şi Halici-Volânean. Prima opinie este susţinută, de regulă, de către istoricii români, iar cea de-a doua – de către cercetătorii bulgari, ruşi şi ucraineni.

7.1. DOMINAŢIA MIGRATORILOR

În perioada medievală timpurie, ţinutul pruto-nistrean, din punct de vedere politic, reprezenta o parte componentă a unei lumi imense din spaţiul danubiano-ponto-caspic, generalizată de către cronicarii vremii prin termenul „*Barbaricum*". Această lume, la diferite etape ale evului mediu timpuriu, în lucrările autorilor bizantini figurează sub denumiri diferite, acestea provenind de la numele popoarelor generatoare de cutremure militaro-politice la anumite etape istorice: *Scythia, Gotia, Hunia, Patzinakia, Cumania, Tartaria etc.*

Denumirile „*Barbaricum*" şi „*Scythia*", reprezentau noţiunile generalizatore, aplicate lumii nord-dunărene şi nord-pontice începând cu perioada antică. În secolul IV ţinutul

pruto-nistrean constituia o parte din „*Gothia*", care era ţara nord-danubiană stăpânită de triburile germanice ale *goţilor*. În anul 376, spaţiul pruto-nistrean era încadrat în imperiul euroasiatic al *hunilor*, denumit de unii autori „*Hunia*" [Bóna 1991]. La mijlocul secolului V, ţinutul pruto-nistrean intră în sfera de influenţă a foştilor aliaţi ai hunilor: *kutriguri, utriguri* şi *alani*.

La începutul secolului VI spaţiul pruto-nistrean intră în sfera de dominaţie a *slavilor vechi*, care au stăpânit efectiv până în prima jumătate a secolului VII. Concomitent, în ţinut îşi făceau o apariţie periodică triburile *kutrigurilor* din Nordul Mării Negre şi *avarii* de la Dunărea de Mijloc. În al treilea sfert al secolului VII, în regiunea de stepă de la gurile Dunării s-au stabilit pentru o perioadă de vreme *bulgarii* lui Asparuh, care la doar câţiva ani de la apariţie în zonă au trecut la sud de Dunăre. În perioada de după anul 680 şi până la 837 în ţinutul pruto-nistrean nu sunt atestate invazii străine sau deplasări ale unor migratori, populaţia autohtonă obţinând un important răgaz pentru a-şi reface potenţialul său etnocultural, social-economic şi militaro-politic.

O nouă etapă în istoria ţinutului era declanşată de migraţia *ungurilor*, care au stăpânit în spaţiul pruto-nistrean în perioada dintre anii 837-896. După plecarea ungurilor în Pannonia, spaţiul pruto-nistrean, până la invazia mongolă din 1241, intră în sfera de influenţă a triburilor nomade turanice, care stăpâneau peste toată stepa euroasiatică.

Din anul 915, spaţiul pruto-nistrean intra în marea stăpânire a *pecenegilor*, cunoscută sub denumirea de *Patzinakia*, formând în cadrul acesteia împreună cu alte teritorii est-carpatice unitatea administrativă „*Giazihopon*" [Cons. Porfirog. 1970; Diaconu 1970; Добролюбский 1986; Spinei 1999; 2003].

În anul 1048 dominaţia politică a *pecenegilor* în ţinutul pruto-nistrean este înlocuită cu acea a *oguzilor*, care a durat până în anul 1065, când nomazii respectivi, sub presiunea *cumanilor*, au fost nevoiţi să plece la sud de Dunăre.

Din anul 1078 şi până la invazia *mongolă* din 1241 teritoriul dintre Nistru şi Prut devine parte componentă a *Cumaniei*, întinsă din Asia Centrală până la Dunărea de Mijloc [Шушарин 1972; Diaconu 1978; Добролюбский 1986; Spinei 1999; 2003].

Din anul 1241 teritoriul pruto-nistrean devine parte a statului mongol *Hoarda de Aur*, care va reprezenta ultima etapă a stăpânirii migratorilor în ţinutul respectiv [Добролюбский 1986; Spinei 1999; 2003].

Analiza realităţilor istorice din spaţiul pruto-nistrean din perioada secolelor V-XIII, arată că teritoriul respectiv, locuit de o populaţie sedentară destul de numeroasă, pe parcursul a circa 900 de ani s-a aflat sub presiunea stăpânirii militaro-politice a triburilor migratoare. Cu toate acestea, spre deosebire de alte regiuni, unde dominaţia migratorilor s-a impus plenar, cu urmări etnodemografice grave, în cea mai mare parte a spaţiului pruto-nistrean, unde prezenţa alogenă, de regulă, era sezonieră, s-a păstrat relativa independenţă a autohtonilor, care au putut să-şi organizeze activităţile cotidiene conform „*obiceiului pământului*" şi astfel să-şi păstreze fiinţa lor etnică.

Dominaţia migratorilor nomazi în spaţiul nord-danubian şi nord-pontic, la etapele respective ale evului mediu timpuriu, plasa spaţiul pruto-nistrean în cadrul fâşiei politice euroasiatice ce despărţea Imperiul Bizantin şi Bulgaria de Statele Vechi Ruseşti. Aflat la

intersecţia lumii slavilor de răsărit cu lumea bizantină şi cea a slavilor de sud, pe de o parte, cât şi cu nomazii de stepă pe de altă parte, ţinutul pruto-nistrean îndeplinea rolul de intermediator între civilizaţii şi culturi. Din această cauză interesul statelor vecine pentru spaţiul pruto-nistrean a fost destul de mare, fiecare stat din zonă dorind să-şi promoveze în ţinutul respectiv anumite interese.

7.2. RELAŢIILE CU IMPERIUL BIZANTIN

În partea de sud, dinspre Delta Dunării, spaţiul pruto-nistrean s-a învecinat în două rânduri (secolele V-VII şi anii 971-1185) cu Imperiul Bizantin. În secolele V-VII, vecinătatea cu acest imperiu era asigurată de provincia *Scythia Minor* [IR-II 2001: 467-553], în anii 971-1000 de *thema Mesopotamia Apuseană,* în 1000-1020 de *strategatul Dristei* şi în 1020-1185 de *thema Paradunavon-Paristrion* [IR-III 2001: 271-288; Mărculeţ 2002]. Hotarul de la gurile Dunării era pentru Imperiul Bizantin unul de importanţă strategică, deoarece se afla în cel mai vulnerabil loc al continentului, la capătul de vest al stepelor euroasiatice, pe unde veneau marile avalanşe nomade. În acest context, interesul Imperiului pentru teritoriul dintre Nistru şi Prut, ca şi pentru spaţiul pruto-carpatic [Teodor 1970; 1986b; 1991a-c; 1996b; 2000a-b; 2001d-e; Spinei 1975] era foarte mare, având drept obiectiv major extinderea influenţei bizantine în teritoriile respective, pentru o ţinere cât mai strictă sub control a evenimentelor în desfăşurare. În linii generale, politica bizantină era promovată în spaţiul pruto-nistrean prin metode economice, ideologice şi politice, relativ rar prin metode militare. Expansiunea economică şi ideologico-creştină este confirmată de existenţa multiplelor monede şi importuri de factură bizantină descoperite în spaţiul pruto-nistrean. Expansiunea politică a Bizanţului în ţinutul dintre Nistru şi Prut se realiza, de obicei, prin metode diplomatice. Astfel, autorităţile de la Constantinopol, fiind interesate de stabilirea unui climat de pace în teritoriul nominalizat, se străduiau să atragă de partea lor diferite neamuri migratoare sau state din vecinătate, pentru a le direcţiona împotriva duşmanilor Imperiului. Aşa s-a întâmplat în anul 546, când anţii sunt îndemnaţi să lupte împotriva cutrigurilor; în anul 900, când pecenegii sunt atraşi împotriva ţarului Simion al Bulgariei; în anul 967, când cneazul Sveatoslav al Kievului este invitat să lupte contra bulgarilor.

La anumite etape, Bizanţul a fost nevoit să aplice, în zona de sud a spaţiului pruto-nistrean, forţa militară. Aşa s-a întâmplat în anii 530-532, când au fost întreprinse mai multe raiduri la nord de Dunăre împotriva sclavinilor şi anţilor. O situaţie similară s-a întâmplat în anul 680, când armata bizantină pătrunde în sudul spaţiului pruto-nistrean, încercând, fără succes, să-i respingă pe bulgarii conduşi de hanul Asparuh. Acţiuni militare bizantine în partea de sud a spaţiului pruto-nistrean sunt semnalate, de asemenea, în contextul invaziilor pecenegilor şi cumanilor dinspre Dunărea de Jos în secolele X-XII.

În perioada medievală timpurie, în Delta Dunării staţiona o puternică flotă militară, prin intermediul căreia Bizanţul îşi promova interesele în regiunea dată, inclusiv în spaţiul pruto-nistrean. Având în vedere faptul că reşedinţa flotei bizantine se afla în porturi din vecinătatea imediată a spaţiului pruto-nistrean (Noviodunum, Lykostomion), se poate

conchide că impactul acesteia trebuia, în mod inevitabil, să se răsfrângă şi asupra regiunii de sud a spaţiului pruto-nistrean.

Generalizând aceste acţiuni, se poate susţine că politica Bizanţului din zona pruto-nistreană, în perioada medievală timpurie, purta un caracter de apărare strategică, având drept scop stabilizarea hotarului de la Dunărea de Jos şi crearea unui sistem de securitate favorabil imperiului în regiunea de stepă dintre Nistru şi Prut. Or, Bizanţul nu avea nici intenţia şi nici forţa de a cuceri sau de a pune sub un control nemijlocit anumite teritorii din spaţiul pruto-nistrean.

7.3. RELAŢIILE CU ŢARATUL BULGAR

Apariţia, în anul 681, la sud de Dunăre a Ţaratului Bulgar a plasat pe arena politicii din zonă o nouă entitate statală cu un important potenţial militar, cultural şi social-economic. Într-o perioadă de timp relativ restrânsă, Ţaratul Bulgar a reuşit să se impună plenar în teritorii întinse din sudul Dunării, stăpânite înainte de aceasta de către Imperiul Bizantin. Nu există nici o informaţie directă care ar indica prezenţa bulgarilor la nord de Dunăre în perioada de la formarea Primului Ţarat Bulgar şi până la începutul secolului al IX-lea. Mai mult ca atât, în primul secol de la formare, Ţaratul Bulgar n-a controlat nici teritoriile din nordul Dobrogei [IR 2001-II]. Abia în perioada domniei hanului Krum (803-814), Ţaratul Bulgar ocupă locul Imperiului Bizantin la Dunărea de Jos şi începe să se implice activ în diverse acţiuni militaro-politice din zona respectivă, care într-un fel sau altul puteau să influenţeze şi partea meridională a spaţiului pruto-nistrean.

La o anumită etapă a existenţei sale, Ţaratul Bulgar reuşeşte chiar să devanseze Dunărea în unele sectoare, obţinând importante capete de pod pe malul de nord al fluviului. Aceste avanposturi sunt calificate în lucrările autorilor bizantini drept „*Bulgaria de dincolo de Dunăre*". În istoriografia contemporană, în jurul aşa-numitei „*Bulgarii nord-dunărene*" s-a iscat o aprigă discuţie, care a plasat cercetătorii pe poziţii diametral opuse.

Istoriografia bulgară consideră aproape în unanimitate că în secolele IX-X Primul Ţarat Bulgar ar fi stăpânit la nord de Dunăre teritorii întinse, corespunzătoare Daciei istorice, ajungând până la râul Tisa, nordul Carpaţilor, Nistrul Superior şi gurile Niprului [Златарски 1918; Beševliev 1963; Божилов 1970; 1973; 1975; Bozilov 1973; Тъпкова-Заимова 1970; Ангелов 1971; Вакли нов 1977; Dimitrov 1985; 1987].

Dominaţia Primului Ţarat Bulgar în spaţiul nord-danubian era susţinută, la timpul respectiv, de istoriografia sovietică şi, mai recent, de urmaşii acesteia, care consideră că ea s-ar fi răsfrânt, totuşi, doar asupra regiunilor de sud ale spaţiului pruto-nistrean [Федоров 1966; Чеботаренко 1968; 1979; 1982; Русанова, Тимощук 1981: 68; Козлов 1987, 1988; 1990; 1991; Рабинович 1999a; Руссев 2002]. Ideea dominaţiei Ţaratului Bulgar la nord de Dunăre, respectiv în spaţiul pruto-nistrean, a fost susţinută şi de către alţi cercetători străini [v.: Fiedler 1992].

Opinia privind stăpânirea bulgară la nord de Dunăre a fost susţinută şi de către unii reprezentanţi ai istoriografiei româneşti [v. Tanaşoca, Teoteoi 1984], care au optat fie

pentru o dominaţie bulgară asupra întregului spaţiu carpato-danubian [Daicoviciu 1945: 213-215; Horedt 1954; 1966; Comşa 1960a; 1960b; 1981; 1982: 143-146; 1983; 2000], fie pentru o stăpânire limitată la zonele din preajma Dunării de Jos, inclusiv în sudul spaţiului pruto-nistrean [Xenopol 1985: 310; Onciul 1968-I: 205-208; Panaitescu 1947; 1950: 227-228; 1969: 191-192; Barnea 1971: 25-29].

Însă cei mai mulţi istorici români nu sunt de acord cu ipoteza dominaţiei bulgare în teritoriile din nordul Dunării, inclusiv în spaţiul pruto-nistrean, admiţând doar un control temporar din partea Ţaratului Bulgar asupra unor sectoare limitate din preajma fluviului [Iorga 1936: 312; Bănescu 1927; 1947; Brătianau 1943; Nestor 1964; Gonţa 1993: 51; Diaconu 1985a; Teodor 1987b; 2004]. Lipsa dovezilor ştiinţifice în problema dominaţiei bulgare în perioada secolelor IX-X asupra părţii de sud a spaţiului pruto-nistrean, a fost remarcată, de asemenea, de către unii cercetători ucraineni [Смиленко 1997; Смиленко, Козловский 1987a: 81-82].

În ultimii 40 de ani, ideea dominaţiei bulgare asupra spaţiului pruto-nistrean este invocată în baza similitudinilor arheologice dintre aşezările din ţinutul respectiv şi cele din regiunile sud-dunărene. În acest context, se aduce drept argument răspândirea în spaţiul pruto-nistrean a culturii arheologice de tipul *Dridu*, numită de către cercetătorii respectivi: cultura *„Primului Ţarat Bulgar"*, *„balcano-dunăreană"* sau *„slavo-bulgară"*. Însă această opinie nu este sprijinită de vreun argument concret şi adecvat[114]. Unicul material invocat în acest sens este informaţia vagă din cronicile bizantine privind strămutarea de către hanul Krum, în anul 813, a 12 000 (sau 40 000) cetăţeni bizantini din Adrianopol în *„Bulgaria de dincolo de Dunăre"*, unde s-au aflat timp de 25 de ani, până în anul 837, când flota imperială a reuşit să-i readucă în patrie [Leo Grammaticus 1970: 207-208, 231-232; Sim. Magister 1970: 615-617; Monachos 1970: 764-765)].

În acelaşi context, unii cercetători, în baza localizării *Oglosului*, au considerat că *„Bulgaria de dincolo de Dunăre"* trebuie plasată în sudul spaţiului pruto-nistrean [Bănescu 1927: 14-15; 1947; Decei 1938; Barnea 1971: 13; Brezeanu 1984: 128-129; IR 2001: 33] sau în regiunea de la confluenţa Ialomiţei cu Dunărea [Diaconu 1985a].

Alţi specialişti însă, în baza unei analize minuţioase a izvoarelor scrise şi arheologice, au adus argumente convingătoare în favoarea amplasării *„Bulgariei de dincolo de Dunăre"* în regiunea Prahovei din Câmpia Munteniei, pe unde, la timpul respectiv, trecea vestitul *„drum al sării"* de la Slănic spre Ţaratul Bulgar şi Bizanţ. În această zonă au fost descoperite importante materiale arheologice de factură bizantină, datate cu perioada secolului IX, care demonstrează legături foarte puternice dintre acest spaţiu şi teritoriile sud-dunărene [Sâmpetru, Şerbănescu 1975; Comşa 1981; 1982: 143-146; 1983; Teodor 1987b: 9-12; 2004; Madgearu 1997: 159; Damian 2003].

În contextul celor prezentate, ideea stăpânirii Primului Ţarat Bulgar asupra sudului spaţiului pruto-nistrean îşi pierde orice suport documentar şi decade de la sine. Proclamarea

---

[114] Inscripţia din perioada hanului Omurtag despre campania bulgarilor la râul Nipru nu poate fi invocată în calitate de argument al dominaţiei Ţaratului Bulgar în spaţiul pruto-nistrean dat fiind că această expediţie reprezintă un simplu act militar, care nu presupune în mod obligatoriu o stăpânire politică în teritoriile traversate .

Ţaratului Vlaho-Bulgar, la 1185, n-a schimbat esenţial situaţia din sudul spaţiului pruto-nistrean, cu excepţia faptului că pecenegii şi cumanii din zona respectivă au început să se implice tot mai activ în situaţia internă a regiunii sud-dunărene, participând la anumite alianţe, fie de partea vlaho-bulgarilor, fie de partea Bizanţului.

7.4. RELAŢIILE CU CNEZATUL KIEVULUI

Relaţiile dintre spaţiul pruto-nistrean şi cnezatele vechi ruseşti, în perioada secolelor X-XII, i-a preocupat în permanenţă pe cercetători în ultimele şase decenii. Istoricii sovietici au susţinut ideea dominaţiei exclusive a cnezatelor vechi ruseşti în spaţiul dintre Prut şi Nistru, iar istoricii români au dezaprobat această idee. Analiza atentă a subiectului în cauză arată că rezolvarea problemei ţine de fapt de interpretarea surselor scrise, mai exact a anumitor pasaje din cronicile vechi ruseşti, apreciate mai mult sau mai puţin forţat în lucrările anumitor istorici. În această ordine de idei, problema evaluării politicii cnezatelor Kievului şi Haliciului faţă de spaţiul pruto-nistrean, în secolele X-XII, rămâne un subiect deosebit de actual.

Cnezatul Kievului se afirma în calitate de putere militaro-politică regională, începând cu secolul IX, când la conducerea oraşului de pe Nipru se instala dinastia vareagă a lui Riurik. În secolele X-XII, statul kievean se manifestă foarte activ pe plan extern, înaintând pretenţii serioase unor imperii ale timpului, cum era, de exemplu, cazul Bizanţului. În contextul politicii de expansiune a Kievului, spaţiul pruto-nistrean ocupa o poziţie intermediară, delimitând vechile teritorii ruseşti de lumea carpato-balcanică.

Pentru Cnezatul de Kiev, românii din spaţiul carpato-danubiano-nistrean, ca de altfel şi alte popoare din vestul Europei, reprezentau un neam de aceeaşi provenienţă biblică ca şi slavii, lucru consemnat în *Повесть Временных Лет*: «**Афетово бо и то колѣно: Вар^ѧзи, Свеи, Оурмане, [Готе], Русь, Агнѧне, Галичане, Волъхва, Римлѧне, Нѣмци, Корлѧзи, Веньдици, Фрѧгове и прочии доже присѣдѧть ѿ запада къ полуночью и съсѣдѧтьсѧ съ племѧнемъ Хамовъı^м**» [ПСРЛ-1: col. 4]. Acest fapt „legitima" într-un fel politica de expansiune a cnejilor kieveni în raport cu vecinii, inclusiv cu românii din spaţiul pruto-nistrean, nominalizaţi în *Повесть Временных Лет* şi sub denumirea de „*tiverţi*" [v.: Hâncu 1992; Dron 1997].

Expansiunea Kievului în spaţiul carpato-balcanic era susţinută şi de aserţiunea expusă în *Повесть Временных Лет*, potrivit căreia baştina slavilor vechi ar fi fost regiunea dunăreană: «**ѿ сихъ же о҃ [70] и в҃ [2] ꙗзъıку бъı^с ꙗзъıкъ Словѣнескъ ѿ племени Афет^ова Нарци еже суть Словѣне Во мнозѣхъ же времѧнѣ^х сѣли суть Словѣни по Дунаеви гдѣ есть нъıне Оугорьска землѧ и Болгарьска [и] ѿ тѣхъ Словѣнъ разидошасѧ по землѣ и прозвашасѧ именъı св^оими гдѣ сѣдше на которомъ мѣстѣ**» [ПСРЛ-1: col. 5]. În acelaşi context, se considera că aşa-zisa plecare a slavilor din spaţiul dunărean s-ar fi datorat românilor, care i-ar fi strâmtorat, la o anumită etapă, forţându-i să plece spre nord: «**Волхомъ бо нашедшемъ на Словѣни на Дунанскиꙗ [и] сѣдшемъ в**

ни^х и насилащемъ им^ъ» [ПСРЛ-1: col. 6]. În acest context expansiunea ruşilor kieveni în regiunile dunărene putea fi considerată drept „revenire în locurile strămoşeşti". În mod practic însă intenţiile cnejilor kieveni de a se extinde spre sud veneau în contradicţie flagrantă nu doar cu interesele populaţiei băştinaşe de la Dunăre şi de pe Nistru (tiverţilor), ci şi cu cele ale unor triburi slave de pe Bug (ulici), fapt ce a condus, în anul 885, la un şir de conflicte militare între părţile nominalizate: «**и бѣ облад^а ꙗ Ѡлегъ Поланъı и Деревланъı [и] Сѣверенъı и Радимичи а с Ѵличи и Тѣверци имаше ра^ть**» [ПСРЛ-1: col. 24; ПВЛ 1950: 20-21].

La începutul secolului X, relaţiile Kievului cu tiverţii se amelioraseră. Despre acest lucru ne vorbeşte participarea acestora, în anul 907, la expediţia antibizantină a cneazului Oleg: «**В лѣто ҂ѕ҃ ѵ҃ е҃і [6415 (907)] Іде Ѡлег(л)ъ на Грѣкы Игорѧ ѡставивъ Кыєв^ѣ поꙗ же множьство Варѧгъ и Словѣнъ и Чюди и Кривичи и Мерю и Поланы и Сѣверо и Деревланы и Радимичи и Хорваты и Дѵлѣбы и Тиверци ꙗже сѵть толковины си вси звахѵть^с Великаꙗ Скѵфь**» [ПСРЛ-2: col. 21; ПВЛ 1950: 23][115].

Expediţia comună din 907 demonstrează că, la etapa respectivă, între tiverţi şi cnejii de Kiev existau relaţii de alianţă, care, ţinând cont de contextul istoric, nu pot fi calificate altfel decât alianţe de moment. Caracterul temporar al alianţelor atestă lipsa tiverţilor din campania antibizantină organizată de kieveni în anul 941 şi reapariţia lor în campania din anul 944, când «**Игорь же совкѵпивъ вои многи Вар^ги Рѵсь и Поланъı Словѣни и Кривичи и Тѣверьцѣ и Печенѣги... поиде на Греки въ лодьꙗ^х и на конихъ** » [ПСРЛ-1: col. 45]. Participarea tiverţilor la campania din anul 907, după cum s-a menţionat în istoriografie, a reprezentat, mai degrabă, un act benevol al populaţiei din zona nistreană, care, la timpul respectiv, era independentă faţă de cnejii kieveni [Рабинович 1999a].

Alianţa tiverţilor cu cneazul de Kiev, la fel ca şi campaniile antibizantine ale lui Oleg, au fost posibile într-un fel, datorită vidului de putere format în regiunea dată după plecarea ungurilor în Pannonia şi reţinerea pentru o vreme în stepele nord-pontice a pecenegilor. Referindu-se la acest fapt, unii istorici, fără o argumentare adecvate, au acreditat ideea potrivit căreia plecarea ungurilor ar fi dus la includerea regiunii de sud a spaţiului pruto-nistrean în componenţa Ţaratului Bulgar [Рабинович 1999a]. Însă aceste afirmaţii nu se bazează pe nicio confirmare scrisă. În acelaşi timp, după extinderea plenară a dominaţiei pecenegilor începând cu anul 915 în zona nord-dunăreană, nu se poate vorbi, sub nicio formă, de vreo influenţă politică a Kievului în regiune.

În istoriografia sovietică a fost susţinută ideea potrivit căreia tiverţii şi, respectiv spaţiul pruto-nistrean, ar fi fost integraţi Cnezatului Kievean încă din perioada prestatală, adică din secolul IX [Русанова, Тимощук 1981: 36, 68]. În opinia unor cercetători, teritoriul pruto-nistrean a fost încadrat în componenţa Statului Kievean de la sfârşitul secolului IX [Тельнов 2002h: 46; Степанов, Тельнов 2002b: 55]. În alt context se susţine că dominaţia Rusiei Kievene asupra spaţiului pruto-nistrean ar fi început la sfârşitul anilor

---

[115] În Лаврентиевская Летопись pasajul respectiv are următoarea redacţie: «**Иде Ѡлегъ на Грекы Игорѧ ѡстави в Києвѣ поꙗ [же] множество Варѧг҃ и Словенъ и Чюд и Словене и Кривичи и Мерю и Деревланъı и Радимичи и Поланы и Сѣверо и Вѧтич҃ и Хорваты и Доулѣбы и Тиверци ꙗже соут толковины си вси звахутьс҃ ѿ Грекъ Великаꙗ Скоуѳ**» [ПСРЛ-1: col. 29].

30 ai secolului X [Рабинович 1999a] sau în prima jumătate a acelui secol [ИРССМ 1988: 237]. În viziunea unor cercetători, dominaţia Statului Kievean în spaţiul pruto-nistrean se extindea asupra regiunilor centrale şi de nord [ИРССМ 1988: 238; 240-241], în timp ce alţii susţin că dominaţia Kievului se extindea până la gurile Dunării [Степанов, Тельнов 2002b: 57].

Aserţiunea privind dominaţia Cnezatului Kievean asupra spaţiului pruto-nistrean în secolele X-XII contravine realităţilor istorice ce ţin de procesul lărgirii teritoriale a acestui stat, care în perioada de maximă înflorire, în direcţia sud-vest a ajuns doar la limitele Bugului Superior, unde se aflau pământurile ulicilor, fără a depăşi spaţiile aflate spre sud de acea zonă [Рычка 1988: 91-92].

Ideea despre pretinsa dominaţie a Kievului în spaţiul pruto-nistrean a fost abordată, de asemenea, şi de către istoricii români [Boldur 1988; Spinei 1982; 1994; Gonţa 1993: 57-65], care au demonstrat că opiniile respective nu au niciun suport documentar, reprezentând simple declaraţii. Or, afirmaţiile de tipul: *„После этого (anul 885-Gh.P.) тиверцы упоменаются еще дважды и оба раза в составе Киевской Руси" (După aceasta [anul 885] tiverţii sunt menţionaţi încă de două ori şi de ambele date în componenţa Rusiei Kievene)* [Русанова, Тимощук 1981: 48] se află în contradicţie flagrantă cu documentele istorice cunoscute. Vechea cronică rusă, la care fac referinţă reputaţii cercetători, nu spune nimic despre o eventuală încorporare a *„pământului tiverţilor"* în componenţa Cnezatului Kievean. În cazurile menţionate, Cronica ne oferă o simplă informaţie sumară despre participarea tiverţilor la campaniile antibizantine conduse de cnejii kieveni în anii 907 şi 944, în cadrul cărora, în calitate de aliaţi, în rând cu triburile slave, au participat şi populaţii evident neslave, cum erau *varegii, ciudi, merea, pecenegii* şi bineînţeles *tiverţii.* În acelaşi timp, în Cronică nu se afirmă că tiverţii ar fi fost supuşii cneazului din Kiev. Mai mult chiar, în sursa nominalizată nu există nici un pretext pentru asemenea afirmaţii. Din contra, în documentul respectiv se menţionează în mod special că: *„tiverţii care sunt tălmaci"* – «**Тиверци іаже сѹть толковины**» (*traducători sau cunoscători ai câtorva limbi*), fapt care induce mai mult spre aserţiunea originii neslave a acestei populaţii – că ei s-au aliat pur şi simplu cu cnejii de Kiev în cadrul aventurilor antibizantine ale acestora.

În anul 940, în rezultatul conflictului de decenii cu Cneazul de Kiev, tribul slav al ulicilor a fost impus să migreze spre sud: «**И бѣша сѣдяще Ѹгличѣ по Днѣпрѹ вънизъ, и посемъ придоша межи Бъгъ и Днѣстръ, и сѣдоша тамо**» [ПСРЛ-3 (anul 922)]. Astfel, în preajma Nistrului s-a constituit o situaţie demografică nouă, atestată la vremea respectivă de *Повесть Временных Лет*, dar speculată mult de istoriografia contemporană: «**ѹличи и тиверьци седяхѹ бо по Днестрѹ приседяхѹ к Дунаеви. Бе множесьво ихъ седяхѹ по Днестрѹ оли до моря, и сѹть гради ихъ и до сего дне**» [ПВЛ 1950: 14]. Abandonarea de către ulici a locurilor natale, din cauza nedorinţei de a se supune cnejilor kieveni şi stabilirea în regiunile bugo-nistrene demonstrează că respectivele teritorii erau pe atunci libere de stăpânirea de la Kiev, altfel nu avea sens ca duşmanii Kievului să se retragă într-o zonă controlată de acelaşi stat. În acest context, ideea dominaţiei cnejilor kieveni asupra teritoriilor pruto-nistrene devine total nefondată.

Sunt lipsite de orice temei şi afirmaţiile istoricilor care aduc drept argument al stăpânirii ruseşti în spaţiul pruto-nistrean prezenţa cneazului Sveatoslav la Dunărea de Jos în anii 967-969 şi 971 [ИРССМ 1988: 239]. Or, înaintarea kievenilor către centrele bizantine de la Dunăre se făcea nu prin spaţiul pruto-nistrean, ci pe apa Niprului şi a Mării Negre, fapt descris destul de explicit de către Constantin Porfirogenetul [Const. Porfirogen. 1970: 659-661 (9, 78-101)] şi *Повесть Временных Лет* [ПСРЛ-1: col. 73-74; ПСРЛ-2: 61-62]. Pe lângă aceasta autorul bizantin mai susţine că *„ruşii nu pot ajunge în cetatea de scaun a împărăţiei romanilor dacă nu se înţeleg cu pecenegii"* [Const. Porfirogen. 1970: 659 (2, 2-23)]. Aşadar, cnejii de Kiev îşi organizau expediţiile antibizantine prin teritorii străine, stăpânite de pecenegi, supunându-se la mari pericole, fapt ce poate fi exemplificat prin asasinarea în aceste regiuni a cneazului Sveatoslav, în primăvara anului 972 [ПСРЛ-1, col. 74; ПСРЛ-2:, col. 61-62]. În asemenea condiţii, când cnejii kieveni erau impuşi să ocolească spaţiul pruto-nistrean, Kievul nu putea să aibă vreo influenţă militaro-politică asupra regiunii date. Totodată, pretinsa stăpânire rusească asupra spaţiului pruto-nistrean este infirmată şi de faptul că vechile cronici nu menţionează nici un caz de traversare a regiunii numite de către armatele ruseşti, cum ar fi fost normal în cazul dominaţiei kievene în această zonă, mai ales că drumul de pe Nipru era foarte periculos. În acest context, ideea privitor la aşa-zisa stăpânire kieveană în spaţiul pruto-nistrean nu este decât un mit.

În favoarea stăpânirii asupra spaţiului pruto-nistrean de către kieveni, au fost invocate – de către unii istorici - cuvintele lui Sveatoslav adresate în anul 969 mamei sale şi boierilor de la Kiev: **«не любо ми єсть в Києвѣ жити хочю жⁿти в Пєрєꙗславци в Дунаи ꙗко то єсть среда земли моєи»** [ПСРЛ-2:, col. 55; ПСРЛ-1: col.67]. O analiză atentă a informaţiilor privitor la expediţiile lui Sveatoslav la Dunărea de Jos demonstrează că aceste întreprinderi nu erau altceva decât aventuri războinice ale cneazului kievean cu scopul de a obţine profituri materiale [Boldur 1988]. Aceste expediţii, după cum afirmă însăşi Vechea cronica rusă, reprezentau o acţiune personală a cneazului şi nu ţineau de interesele populaţiei Kievului, lăsată de conducător în voia sorţii, la discreţia pecenegilor aflaţi în vecinătate. În acest sens este semnificativă scrisoarea din anul 968 a cneaghinei Olga către Sveatoslav, prin care îi aduce fiului său învinuiri foarte serioase: *„tu, cneazule, cauţi pământ străin..., lepădându-te de al tău..., oare nu-ţi este milă de pământul natal"* (**«ты кнѧже чюжеꙗ земли ищеши и блюдеши а своєꙗ сѧ ѡхабивъ малъı бо насъ не взѧша Печенѣзи [и] мт҃рь твою и дѣти твои ащ^е не поидеши ни ѡбраниши насъ да паки нъı возмуть аще ти не жаль ѡчинъı своєꙗ»** [ПСРЛ-1: col. 67; ПСРЛ-2: 55]). Din documentele analizate putem conchide că puterea politico-militară a Kievului se limita la teritoriile din preajma Niprului, menţinute şi acestea cu mare greutate. Situaţia exclude o pretinsă dominaţie a acestui cnezat într-o regiune destul de îndepărtată, cum era spaţiul pruto-nistrean.

Un alt aspect care vizează pretinsa stăpânire a Cnezatului Kievean în spaţiul pruto-nistrean ţine de problema tribului slavilor de răsărit, al *croaţilor* (**«хорвати»**), locul de trai al cărora nu a fost stabilit. Aceştia au fost menţionaţi în *Повесть Временных Лет* după *„viatici"* (regiunea r. Oka) şi înainte de *„dulebi"* (regiunea r. Bug) [ПСРЛ-1: col. 12, 29; ПСРЛ-2: col. 2, 21]. În anul 907 *croaţii* se considerau aliaţi ai cneazului Oleg în campania antibizantină, iar în anul 992, supuşi ai cneazului Vladimir [ПСРЛ-1: col. 29, 122; ПСРЛ-2: col. 21, 106]. În

literatura de specialitate, cu privire la teritoriile ocupate de *croaţi*, sunt exprimate mai multe păreri, care ţin de regiuni întinse de la nord şi nord-est de Munţii Carpaţi [v. Михайлина 1997: 105-116]. În ultimele decenii, specialiştii în domeniul istorico-arheologic, susţin că tribul slav al *croaţilor* ar fi locuit în regiunile superioare ale râurilor Prut şi Nistru, din nordul Bucovinei, cetatea de la *Remo* fiind considerată centrul voievodal al acestui trib [Русанова, Тимощук 1981: 60-65]. În viziunea autorilor ocuparea acestei cetăţi de către cneazul Vladimir, în anul 992, ar fi marcat alipirea definitivă a respectivelor teritorii la statul kievean [v.: Седов 1982: 123-129; Михайлина 1997: 105-116].

Originalitatea ipotezei este apreciabilă, dar dacă se ţine totuşi cont de ordinea enumerării de către cronicar a triburilor de la est spre vest şi de faptul că *croaţii* au fost plasaţi înainte de *dulebii* din regiunea Bugului, ideea privitor la ocuparea de către acest trib a teritoriilor din nordul Bucovinei şi încadrarea respectivelor pământuri în componenţa statului kievean la sfârşitul secolului X rămâne doar o simplă afirmaţie, care nu poate avea nici un efect ştiinţific.

Eventuala extindere a puterii Statului Kievean până în regiunile est-carpatice era în acea perioadă imposibil de realizat din motivul că în ultima decadă a secolului X-începutul secolului XI Kievul se afla într-o situaţie militaro-politică foarte dificilă, cauzată de atacurile necontenite ale pecenegilor. După cum menţiona şi Al. Boldur [1988], din anul 1015 până în 1036 Kievul a fost atacat de 8 ori, motiv din care, în perioada 1031-1054, cneazul Iaroslav fusese nevoit să construiască fortificaţii foarte serioase pe râul Ros. Situaţia Kievului se agravează mult după moartea cneazului Iaroslav, survenită în 1054, când Vechiul Stat Rus s-a destrămat şi a slăbit mult ca putere.

Cu atât mai mult nu putem vorbi despre dominaţia Statului Kievean în spaţiul pruto-nistrean în cea de-a doua jumătate a secolului XI. În această perioadă a fost pus la grea încercare, însuşi cnezatul de pe Nipru. Începând cu 1060, în stepele nord-pontice s-au instalat triburile cumane, care au întreprins un şir de expediţii devastatoare împotriva Kievului în anii 1060, 1067, 1079, 1093, 1096).

În lipsa argumentelor privitor la pretinsa dominaţie a Cnezatului Kievului în spaţiul pruto-nistrean, unii istorici au promovat o ipoteză eronată formulată în baza interpretării unor pasaje din *Ипатьевская Летопись*. Au fost folosite informaţii datate cu anul 1116, potrivit cărora *„Marele Cneaz Vladimir l-a trimis pe Ivan Vojtischici să orânduiască posadnici pe Dunăre", iar „Veaceslav s-a dus la Dunăre cu Toma Ratiborici şi, ajungând la Drista [or. Durustorum], s-au întors înapoi fără a reuşi nimic"* («**в се же лѣ [1116] князь великъıи Володимеръ посла Ивана Вонтишича и посажа посадники по Дунаю..... томъ же лѣ ходи Вячеславъ на Дунан с Фомою Ратиборичемъ и пришедъ къ Дьрьстү и не въспѣвше ничто же воротишася**» [ПСРЛ-2: col. 284]). Acţiunile în cauză au reprezentat nişte încercări ale autorităţilor de la Kiev de a-şi recupera unele poziţii pierdute din regiunile de la gurile Dunării, din cauza eşecului din luna august 1116, când prinţul bizantin Leon, ginerele lui Vladimir, a încercat să provoace o răscoală împotriva împăratului din Constantinopol, dar a fost ucis. Anumiţi cercetători au considerat informaţia din pasajele amintite ca o dovadă concludentă în favoarea stăpânirii de către ruşi a gurilor Dunării şi, respectiv, a spaţiului pruto-nistrean. Această concluzie se baza, în mare parte, pe citirea eronată a cuvântului

«Дьрьст», în care istoricii respectivi vedeau râul „Nistru" (Dnestr). Acest fapt i-a determinat să susţină că trimişii cneazului kievean au traversat teritoriul pruto-nistrean, iar acţiunea acestora a fost calificată drept dovadă a stăpânirii ruseşti în zonă. De fapt, termenul «Дьрьст» din cronica rusească nu are nimic comun cu hidronimul *Nistru*, el reprezentând una dintre variantele denumirii oraşului „Drista" (Silistra, Dorostor) cel mai important centru comercial din dreapta Dunării, unde kievenii aveau interese economice mari şi unde, la 15 august 1116, fusese ucis prinţul Leon, ginerele Marelui Cneaz de Kiev, pretendent la tronul bizantin. În acest context trebuie amintit că în Vechiul letopiseţ rusesc, râul Nistru, este redat prin forma «Днѣстр» [ПСРЛ-1: 13], [ПСРЛ-2: 759, 761, 763, 771] şi «ДнѢстръ» [ПСРЛ-3 (anul 922)], iar oraşul „Drista" sub formele: «Дерестр» [ПСРЛ-1: 291], «Деръстеръ», «Дерестѣ», «Дєльстрѣ» [ПСРЛ-2: 34, 59, 284] şi, în cazul enunţat, «Дьрьст». Din păcate, citirea eronată a denumirii «Дьрьст» a fost extrem de răspândită şi în literatura sovietică [Левченко 1956; ИРССМ 1988] şi cea românească [Gonţa 1993: 62; Boldur 1988: 228]. Or, pasajul din Letopiseţ, ce spune destul de univoc că trimişii cneazului „s-au dus la Dunăre" («ходи....на Дунаи») şi nu „spre Dunăre", şi deci cei doi nu puteau să se reţină la Nistru şi să revină înapoi la Kiev. În Letopiseţ se mai spune că cei doi au ajuns „la Drista" («и пришедъ къ Дьрьстѵ»), dar, nereuşind să îndeplinească misiunea Marelui Cneaz de Kiev, s-au întors înapoi fără niciun rezultat. Aşadar, „argumentul hotărâtor" stăpânirii kievene în spaţiul pruto-nistrean, în perioada de la începutul secolului XII, cade din start.

Nu există nici un motiv ce ar permite să susţinem că Statul Kievean a stăpânit în secolele XII-XIII spaţiul pruto-nistrean, deoarece situaţia gravă a cnezatului era cauzată de slăbirea puterii centrale de la Kiev şi de dezmembrarea statului, de presiunea crescândă a triburilor cumane, care efectuau expediţii militare în aceste regiuni practic în fiecare an. Odată ce Rusia Kieveană îşi menţinea cu greu teritoriile din preajma Niprului, e greu să credem că ea ar fi fost în stare să domine asupra unor regiuni aflate la de sute de kilometri depărtare, cum erau pământurile dintre râurile Nistru şi Prut.

În această situaţie, se exclude orice formă de stăpânire militaro-politică a cnezatului kievean în regiunea amintită.

7.5. RELAŢIILE CU CNEZATUL HALICIULUI

În contextul slăbirii puterii cnezatului din Kiev, în preajma munţilor Carpaţi, la izvoarele râurilor Nistru şi Vistula, în prima jumătate a secolului XII, în baza unor cnezate de „udel" (*Peremyschily, Galici, Zvenigorod şi Terebovli*), se înălţa, *Cnezatul Halici*, care îşi definitiva procesul de unificare în anul 1144. După fuzionarea, în anul 1199, cu cnezatul Vladimiro-Volânean, noul *Cnezat Halici-Volânean* constituia unul dintre cele mai puternice state din Europa de Răsărit, stat cu un cuvânt greu pe plan regional; consecinţele atitudinii acestui nou cnezat trebuiau să se răsfrângă într-un fel sau altul şi asupra spaţiului pruto-nistrean [Пашуто 1950; Крип'якевич 1984; Котляр 1998a; Майоров 2001].

Din acest motiv, unii istorici au susţinut că, în perioada secolelor XII-XIII, Statul Halici-Volânean ar fi stăpânit întregul spaţiu est-carpatic, până la Nistru şi Dunăre.

Analiza documentelor istorice de epocă demonstrează că, în secolele XII-XIII, unele teritorii marginale din nordul spaţiului pruto-nistrean au intrat în componenţa Cnezatul de Halici, în schimb marea parte a ţinutului rămânea în afara acestei stăpâniri, spaţiul în cauză formând, în opinia cercetătorilor, o parte a Cumaniei sau o zonă neutră [Bogdan 1889; Onciul 1899; Nistor 1934; Шушарин 1972; Diaconu 1976; Spinei 1982; 1985; Котляр 1985; Boldur 1988; Purici 1992; 1996; 1997; Tentiuc 1996: ; Рабинович 2005c]. Or, cronica *Ипатьевская Летопись* [ПСРЛ-2] consemnează în mod explicit că hotarul de sud a Cnezatului Halici-Volânean era demarcat de oraşele: *Kolomeea* [anul 1240: col. 789-790], *Vasileu* [anul 1229: col. 761], *Onut* [anul 1213: col. 735], *Bakota* [anul 1240: col. 789; 1241: col. 791; 1255: col. 829], *Uşiţa* [anul 1144: col. 317; 1159: col. 497], *Kucelmin* [anul 1159: col. 497; 1213: col. 735], amplasate în preajma Bucovinei, pe cursul superior al Prutului, urmând malul din stânga Nistrului, până în regiunea actualului sat Neporotovo. În acelaşi timp teritoriile aflate la sud de limita trasată nu sunt atestate în niciun document istoric ca fiind stăpânite de halicieni.

Cu toate acestea, problema aşa-numitei stăpâniri a Cnezatului Halici-Volânean asupra teritoriilor est-carpatice este una dintre cele mai discutate în literatura de specialitate.

În opinia unor cercetători, între Halici şi Cumania n-ar fi existat un hotar stabil, astfel că în anumite etape dominaţia cnezatului Halici-Volânean ajungea până la Dunăre [Городенко 2005]. Pe de altă parte, se consideră că stăpânirea cumană se răsfrângea doar în zona de sud a spaţiului pruto-nistrean, în timp ce zona de nord era sub dominaţia efectivă a cnezatului Halici, iar zona centrală, de la stepa Bălţilor până la cea a Bugeacului după unii [Князький 1990; 1997] sau de la Mereşeuca-Rădăuţi până la Călăraş-Orhei după alţii [Городенко 2005], ar fi constituit aşa-numita «Понизие» (Ţinutul de Jos), cu populaţie veche rusească [Пашуто 1950: 144; Насонов 1951: 142; Мохов 1964: 80; Федоров 1965: 29-30; Бырня 1969] sau slavo-volohă [Параска 1981: 10; Князький 1990; 1997; Городенко 2005], dependentă de acelaşi cnezat al Halicului. În legătură cu cele menţionate atragem atenţia asupra faptului că «Понизья» din Letopiseţul Vechi Rus [ПСРЛ-2: col. 750, 752, 758, 789] nu are nimic comun cu zona centrală a spaţiului pruto-nistrean, aceasta fiind localizată cu destulă precizie în stânga Nistrului, în regiunea Podoliei, având drept centru oraşul Bakota [Грушевський 1905; Котляр 1985; Винокур, Горишній 1994].

Istoricii ruşi şi ucraineni, începând cu secolul XIX, în mod tradiţional, au susţinut opinia potrivit căreia Cnezatul Halici-Volânean deţinea în secolele XII-XIII întregul teritoriu carpato-nistrean, până la gurile Dunării [Тихомиров 1947: 153-167; Пашуто 1950: 169; 1968: 207-208; Насонов 1951; Литаврин 1972: 43-44; Рыбаков 1982: 508-518]. Opinia dată a fost sprijinită de către istoriografia oficială sovietică de la Chişinău [ИМ 1951; ИМССР 1965; ИМССР 1982; ИРССМ 1987], actualmente fiind promovată de către curentul istoriografic al *moldovenismului şi slavismului* [ИРМ 1997; ИПМР 2000; Степанов, Тельнов 2002b: 61], cât şi de reprezentanţi ai istoriografiei ucrainene [Етногенез 1999: 341].

În Vechile letopiseţe ruseşti, inclusiv în Letopiseţul Halician, nu există date ce să indice, măcar tangenţial, o eventuală extindere a dominaţiei cnezatului Halici-Volânen asupra regiunilor din spaţiul pruto-nistrean, aflate la sud de limita oraşelor *Kolomeea-Kucelmin* [Котляр 1985; 1988a; Рабинович 2002b: 204; 2005c].

„Argumente" în favoarea stăpânirii asupra spaţiului pruto-nistrean a cnezatului Halici-Volânean au fost aduse de unii istorici în baza controversatei *Diplome bârlădene* a principelui Ivan Rostislavici şi a nu mai puţin controversatului poem *Слово о полку Игореве*. S-a invocat, de asemenea, *Список городов дальных и ближних* din *Новгородская Летопись* [ПСРЛ-3], „argumentul" din urmă fiind combătut de însăşi istoriografia rusă [Тихомиров 1952], alte „dovezi" care nu rezistă criticii elementare [v.: Котляр 1985; Purici 1997].

Diploma bârlădeană reprezintă un act descoperit şi publicat de către B. P. Hasdeu, datat cu anul 1134 şi având-l ca emitent pe Ivan Rostislavovici, fiul cneazului de Peremyschly Rostislav Volodarevici. După cum informează *Ипатьевская Летопись*, Ivan Rostislavici, supranumit *Berladnikul*, a avut o viaţă foarte zbuciumată şi plină de peripeţii, fiind strâns ataşat de oraşele de la Dunărea de Jos, pe care le folosea pe post de refugiu. Ivan Rostislavici era sprijinit de Marele Cneaz de la Kiev Vsevolod Olgovici, se afla cu drujina sa de *berladnici* în serviciu de mercenari ai cneazului de Smolensc, Izjaslav Olgovici, la Iurii Dolgorukii din Suzdal, la Izjaslav Davâdovici din Cernigov şi în final s-a refugiat la Salonic în Grecia, unde, în anul 1162, a fost otrăvit de către boierii ruşi [ПСРЛ-2: col. 519].

Din secolul XIX, chiar din momentul publicării de către B. P. Hasdeu a *Diplomei bârlădene*, cercetători români şi ruşi au manifestat îndoieli serioase privind veridicitatea documentului considerându-l drept fals notoriu [Bogdan 1889; Богдан 1897; Соболевский 1897; Iorga 1903: 596-597; Panaitescu 1932; 1966; Boldur 1937: 133-134; Мохов 1978: 49]. Alţi cercetători însă au acceptat actul respectiv, fără mari discuţii, drept document veridic [Голубовский 1884: 207; Дашкевич 1904: 366-381; Грушевський 1905; Пашуто 1950: 169-171; Насонов 1951: 143; Левченко 1956: 437-438]. Cercetările de specialitate din ultimii 30 de ani au demonstrat fără echivoc falsitatea *diplomei bârlădene* [Spinei 1979b; 1982; 1994; 1986; Котляр 1985; Gonţa 1993: 67; Перхавко 1988; 1996: 70-75; Князький 1990: 12; 1997: 197-202; Коновалова, Перхавко 2000: 70-86]. Cu toate acestea, unii autori mai încearcă să susţină punctele de vedere demult depăşite de istoriografie [Рабинович 1999b].

În altă ordine de idei, existenţa în secolul XII a regiunii *Berladului* şi a aşa-numiţilor *berladnici* nu poate fi pusă la îndoială, în acest sens pronunţându-se *Ипатьевская Летопись*. Astfel, potrivit Letopiseţului, în anul 1174, Marele Cneaz de Vladimir şi Suzdal, Andrei Bogoliubski, adresându-se fraţilor Rostislavici spunea: «**ты же Рюриче поиди въ Смольньскь къ брату во свою ѡчину а Двдви рци а ты поиди въ Берладь а в Руськои земли не велю ти быти**» [ПСРЛ-2: 573], de unde reiese destul de explicit că *Berladul* se afla în afara pământurilor ruseşti [Насонов 1951; 2002; Тихомиров 1952; Рыбаков 1982].

Unii istorici au considerat că *Berladul* din Cronica veche rusească reprezenta formaţiunea politică din valea râului Bârlad, care avea un caracter românesc [Rosetti 1889; Cihodaru 1962: 102; 1963; Olteanu 1974; Boldur 1974] sau ruso-voloh [Мохов 1959, 1961; 1964]. Alţi cercetători au presupus că Berladul reprezenta regiunea din preajma Dunării de Jos, aflată sub stăpânirea politică a Cnezatului Halici [Грушевський 1905; Насонов 1951; Левченко 1956; Пашуто 1968; Князький 1997; Князький în: ИМССР 1987: 264-265; ИРССМ 1988: 264-265; v. bibliografia desfăşurată: Spinei 1979b: 665-666, nota 29]. Potrivit altei opinii, formaţiunea *berladnicilor* s-ar fi aflat în Podolia, unde este atestat toponimul Bârleadka [Bălan 1928]. S-a presupus, de asemenea, că *berladnicii* reprezentau o

populaţie mixtă româno-slavo-cumană, care îşi avea sediul în sudul Moldovei sau în Dobrogea, la Eski-Bârlat [Bogdan 1889: 104; Giurescu 1967; Giurescu & 1974: 222, 226]. Ideea din urmă, într-o formă modificată, este preluată de către unii autori mai noi, care consideră *Berladul* un cnezat vechi rusesc din Dobrogea cu sediul la Eski-Bârlat [Рабинович 1999b].

Dintre opiniile de ultimă oră, mai plauzibilă pare a fi părerea exprimată de Victor Spinei, care îi consideră pe *berladnici* o populaţie mobilă (nomadă sau seminomadă) din vecinătatea cnezatelor ruseşti, care ofereau mercenari, adăposteau aventurieri din oraşele ruseşti şi, periodic, iniţiau diverse acţiuni de pradă [Spinei 1979b; 1982; 1986; 1994]. În concordanţă cu această opinie se află părerea potrivit căreia *berladnicii* erau aventurierii din jurul prinţului Ivan Rostislavovici [Князький 1990: 13; 1997].

Referitor la activităţile lui Ivan Rostislavovici trebuie accentuat faptul că toate acestea se înscriu perfect în conceptul de răzmeriţe feudale, mercenarism şi aventurierism al principilor rămaşi fără ţară. Fost izgonit la *Berlad*, din cauza că nu avea „udel" părintesc, iar mai apoi cneaz de „udel" la Zvenigorod, intrat în conflict cu cneazul de Halici, Vladimir Volodarovici, în anul 1144, alungat din patrie şi impus să se perinde prin lume, în anul 1159, cum era firesc în asemenea cazuri în perioada medievală, Ivan Rostislavovici face o încercare de a reveni acasă cu ajutorul cumanilor. A reuşit să intre în oraşele Kucelmin şi Uşiţa, dar foarte curând a fost impus să părăsească pentru totdeauna locurile natale. «**Иванъ же тогда оуполошивъсѧ. ѣха в поле къ Половцемъ. и шедъ с Половци и ста в городехъ Подунаискъıх и изби двѣ кубарѣ и взѧ товара мног в нею и пакостѧше ръıболовомъ Галичьскъıмъ и придоша к нему Половци мнози и Берладника оу него искуписѧ ҂ѕ҃ [6000] и поиде къ Кучелмину и ради бъıша ему.и ѿтуда къ Оушици поиде и вошла бѧше засада Ꙗрославлѧ в городъ и начаша бити крѣпко засадници из города а смерди скачю чересъ заборола къ Иванови и перебѣже ихъ т҃ и хотѣша Половци взѧти городъ Иванъ не да имъ взѧти и розгнѣвавшесѧ Половци ѣхаша ѿ Ивана Изѧславъ же посла по Ивана и приведе Киеву**» [ПСРЛ-2: 497].

Ivan Rostislavovici făcea parte din categoria aşa-numiţilor „izgoniţi din Halici" («галицкие выгонцы»), originari din cnezatul Halici-Volânean, care din cauze social-politice, erau obligaţi să-şi părăsească ţinutul natal şi să peregrineze în străinătate, inclusiv în spaţiul pruto-nistrean, prin intermediul căruia se putea ajunge în oraşele dunărene. Conform opiniei unor cercetători numărul „izgoniţilor haliceni" era relativ mare, cuprinzând reprezentanţi din diverse pături sociale, inclusiv mari boieri, slugile acestora şi ţărani, care s-ar fi refugiat pe pământuri libere din zona de nord şi de centru a spaţiului pruto-nistrean [Пашуто 1950: 142-169; Насонов 1951: 137-138; Бырня 1986: 100; Князький 1990; 1996; Рабинович 2002b: 207]. În opinia unor cercetători, spaţiul ocupat de „izoniţii halicieni" corespundea teritoriului de la hotarele de sud ale cnezatului Halici-Volânean, nominalizat de către ei, în contradicţie cu Letopiseţul vechi rus, drept «Понизье». În acelaşi context, fără a avea suportul documentar necesar, s-a acreditat ideea potrivit căreia siturile arheologice de tipul Brăneşti din partea centrală a spaţiului pruto-nistrean, datate cu perioada secolelor XII-XIV, ar reprezenta aşezările „izgoniţilor

halicieni" [Бырня 1969; Русанова, Тимощук 1981; Власенко 1983; 1985a; Князький 1990: 13; 1996]

În legătură cu *izgoniţii ruşi* şi *berladnicii*, mai mulţi istorici îi plasează şi pe aşa-numiţii *brodnici* – atestaţi în diverse documente (ruseşti, papale, maghiare şi bizantine) în a doua jumătate a secolului XII-prima jumătate a secolului XIII, ca oameni războinici, care acţionau pe teritoriile situate în spaţiul dintre râul Don şi Carpaţii de răsărit. Trebuie de remarcat însă că problema etnicităţii brodnicilor este mult mai complicată şi departe de a fi rezolvată, în acest sens fiind exprimate mai multe ipoteze: *slavă (premărgători ai cazacilor, izgoniţi ruşi sau fugari), slavo-nomadă (izgoniţi ruşi, alani, cumani), alană, romanică, germanică, turanică* etc. [v. bibl.: Spinei 1994: 179-180, 193-194; v. de asemenea: Плетнева 1964: 30-32; 1975: 281; Шушарин 1978: 40-43; Князький 1990: 13; 1996: 61-64; Бубенок 1997; Рабинович 2002b: 199-203].

În baza datelor elucidate se profilează clar limita de sud a Cnezatului Halici, în regiunea oraşelor Uşiţa şi Kucelmin. Rămân în afara acestui cnezat teritoriile aflate spre miazăzi, adică spaţiul est-carpatic şi, respectiv, ţinutul pruto-nistrean. Această limită a fost acceptată ca hotar al Cnezatului Halici la începutul secolului XX, de către istoricul ucrainean M. Gruşevskii [1905: 460-461], iar mai apoi de I. Krip'iakevici [1984: 14-16] şi N. Kotlear [1985; 1988a; 1988b]. Acelaşi hotar era confirmat de către cunoscuţii cercetători V. B. Antonovici [Антонович 1885: 122-123], S. M. Seredonin [Середонин 1916: 186], iar la etapa actuală de către arheologii I. Tentiuc [1996], R. Rabinoviči [2002b; 2005c] etc.

Conform analizei efectuate, putem conchide că argumentarea în baza *diplomei bârlădene* a stăpânirii haliciene în regiunile pruto-nistrene aflate la de sud de ţinutul bucovinean nu are nici un suport ştiinţific, şi că datele din *Ипатьевская Летопись* fixează o situaţie inversă, stabilind că statul Halici nu avea vreo influenţă politică cât de cât vizibilă asupra teritoriilor date.

Cel de-al doilea argument adus în favoarea stăpânirii Cnezatului Halici-Volânean în spaţiul pruto-nistrean ţine de cunoscutul poem *Слово о полку Игореве*, datat de istoriografia oficială rusă cu anul 1185 [Слово 1962; Слово 1985], dar considerat de către mai mulţi cercetători drept un fals notoriu din perioada modernă [Mazon 1940; Зимин 1963; Keenan 2003], opinie tradiţional contestată de către ştiinţa oficială rusă [v.: Зализняк 2004].

Trecând peste problema discutabilă a veridicităţii poemului dat, trebuie menţionat că în contextul argumentării stăpânirii haliciene în spaţiul est-carpatic şi la gurile Dunării, cercetătorii respectivi [ИМССР 1987; ИРССМ 1988] invocă pasajul dedicat cneazului de Halici, Iaroslav Osmomâsl (1153-1187): «**Галичьскыи Осмомысле Ярославе! Высоко седиши на своемъ златокованнемъ столе, подпьръ горы угорьскыя своими железными пълкы, заступивъ королеви пути, затворивъ Дунаю ворота, мечя бремены чрезъ облакы, суды рядя до Дуная. Грозы твоя по землямъ текуть, отворяеши Кыеву врата, стреляеши съ отня злата стола салътаны за землями. Стреляи, господине, Кончяка, поганаго кощея, за землю Русьскую, за раны Игоревы, буего Святъславличя!**» [Слово 1985].

Drept argument al stăpânirii politice haliciene în spaţiul carpato-nistreano-danubian sunt considerate frazele: «**затворив Дунаю ворота**» şi «**суды рядя до Дуная**», traducerea

corectă fiind în limba română: „*închizând Dunării porţile*" şi „*ducând judecăţi până la Dunăre*" [Boldur 1988: 230]. Aceste fraze, după cum a fost arătat în literatura de specialitate, reprezintă declaraţii hiperbolizante ale autorului poemului referitor la cneazul halician, care nu pot avea efect istoric direct, la fel cum este în cazul frazelor «**отворяеши Кыєву врата**» („*tu deschizi porţile Kievului*"), «**мечя бремены чрезъ облакы**» („*aruncând bolovani de cremene peste nori*"), «**стреляеши съ отня злата стола салътаны за землями**» („*săgetezi de pe scaunul părintesc de aur pe sultani de peste ţări*") etc. [Boldur 1988; Spinei 1994; Purici 1997].

Aşadar, argumentarea dominaţiei haliciene asupra spaţiului pruto-nistrean, bazată pe date din poemul *Слово о полку Игореве*, la fel ca şi în cazul *Diplomei bârlădeane*, nu poate fi acceptată. „Dovada" respectivă nu este decât o construcţie fantezistă a unor cercetători, fapt relevat destul de bine în istoriografia contemporană [Рабинович 2005c]. În condiţiile în care cronicile vremii, inclusiv Letopiseţul Halician, oferă informaţii exhaustive despre Cnezatul Halici-Volânean din perioada secolelor XII-XIII, fără a pomeni măcar o dată despre o eventuală răsfrângere a stăpânirii acestui stat în spaţiul est-carpatic de până la Dunăre, opinia despre dominaţia politică halicieană în zona respectivă devine absurdă şi decade definitiv.

În acelaşi timp, nu pot fi neglijate interesele economice ale Cnezatului Halici-Volânean în regiunea dunăreană şi, respectiv, în zona pruto-nistreană. Prin teritoriul respectiv, şi în special, pe râurile Nistru şi Prut, negustorii din Halici întreţineau relaţii comerciale cu oraşele dunărene. O importantă acţiune comercială, de exemplu, este atestată în anul 1164, când la gurile Nistrului s-au înecat 300 de halicieni plecaţi din oraşul Udeci pentru a vinde sare la Dunărea de Jos[116]. Pe aceleaşi artere fluviale, halicienii se deplasau pe corăbii în Delta Dunării, pentru a pescui peşte de mare. Despre practicarea acestei ocupaţii în Delta Dunării ne informează *Ипатьевская Летопись* în episodul din anul 1159, când notează că *berladnicii* au jefuit două corăbii ale pescarilor halicieni: «**Иванъ же ... ста в городехъ Подунаискъıх и изби двѣ кубарѣ и взѧ товара мног в нею и пакостѧше ръıболовомъ Галичьскъıмъ**» [ПСРЛ-2: 497]. Această informaţie, la fel ca şi alte date din vechile cronici ruseşti, demonstrează doar că halicienii au valorificat artera fluvială a Nistrului în scopuri economice, întreţinând prin intermediul ei relaţiile comerciale cu oraşele din Dobrogea şi exploatările piscicole din Delta Dunării.

Din cele analizate reiese clar că teritoriul pruto-nistrean întreţinea, în perioada secolelor X-XII, relaţii comercial-economice şi politice cu vechile cnezate ruseşti ale Kievului şi Halicilui, fără a intra însă sub stăpânirea acestora.

---

[116] În acest context, Cronica menţionează: «**то же лѣт бъıс поводь велика в Галичи Бж҃иемъ попущениемъ оумножившюсѧ дождю внезапу въ ѡдинъ дн҃ь и в нощь поиде вода изъ Днѣстра велика в болонье и взиде ѡли до Бъıковаго болота и потопи чл҃вкъ боле т҃ иже бѧху пошли съ солью из Удеча и многъı чл҃вкъı снимаху съ древъ и кола иже бѣ вода възметала много же инии потопе и бъıс в них жатва дорога рамано на ту зиму то же лѣт преставися бл҃говѣрнъıи кн҃зь хс олюбивъıи Изѧславъ сн҃ъ великаго кн҃зѧ Андрѣꙗ и плакасѧ по немъ кн҃зь Андрѣи ѡц҃ь и братъ его Мьстиславъ и тако положиша и въ црк ви ст҃ъıꙗ Бц҃а Володимери съ плачемъ великомъ мс ца ѡктабрѧ въ к҃и дн҃ь**» [ПСРЛ-2: 524].

ÎNCHEIERE

În finalul acestui studiu, în baza surselor istorico-arheologice analizate, putem constata că, în perioada medievală timpurie, în spaţiul pruto-nistrean s-a dezvoltat o civilizaţie complexă care, în linii mari, corespundea nivelului de dezvoltare caracteristic regiunilor centrale şi est-europene.

Complexitatea civilizaţiei medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean era produsul interacţiunilor etnoculturale: *autohtoni-alogeni*, *creştini-păgâni* şi *sedentari-nomazi*, care aveau la bază caracterele diferite ale populaţiilor stabilite permanent sau temporar în ţinutul respectiv. Relaţiile nominalizate sunt sesizate în spaţiul pruto-nistrean pe tot parcursul evului mediu timpuriu – la nivel de evoluţii demografice, habitat, dezvoltare economică, spiritualitate şi relaţii social-politice.

Civilizaţia din spaţiul pruto-nistrean s-a format în contextul prăbuşirii sistemului de valori antice târzii şi suprapunerii peste aceste ruine a valorilor de tip „barbar", venite din partea unor populaţii din regiunile de nord şi de la triburile nomade de stepă din regiunile euroasiatice.

La începutul evului mediu, populaţia autohtonă din spaţiul pruto-nistrean la fel ca şi cea din teritoriul pruto-carpatic, odată cu pierderea unor însemnate capacităţi social-economice şi militaro-politice de tip antic, moştenea de la vechiul sistem două valori fundamentale – *romanitatea* şi *creştinismul* care, în timpurile următoare, aveau să contribuie la perpetuarea unor tradiţii venite dintr-o lume demult „dispărută".

În contextul procesului migraţiilor triburilor „barbare", la începutul evului mediu timpuriu, un impact important asupra dezvoltării spaţiului pruto-nistrean, la fel ca şi în regiunile limitrofe, l-au avut slavii vechi, care, fiind purtătorii unui sistem de valori social-economice şi culturale deosebite, au imprimat o coloratură specifică civilizaţiei, inclusiv prin infiltrări nemijlocite în cadrul habitatului sedentar, contribuind, într-un fel sau altul, la progresul general din ţinut.

În anumite etape ale evului mediu timpuriu, în special în secolele X-XIV, în spaţiul pruto-nistrean, în paralel cu civilizaţia tradiţională de tip sedentar, s-a dezvoltat şi o civilizaţie de tip nomad, care se concentra în spaţii deschise de stepă şi de şes, în special pe malurile râului Nistru din preajma vadului de la Tighina şi în regiunea lacurilor dunărene, mai puţin în regiunile din interiorul teritoriului dat. Civilizaţia nomazilor, care, în linii mari, reprezenta un „antipod" al civilizaţiei sedentare, a favorizat circulaţia de valori culturale general-umane în spaţiul dat. Acestea au avut diferite efecte asupra populaţiilor locale de tip sedentar, aducându-le elemente noi, care, fără îndoială, au contribuit la progresul general din aceste teritorii.

Analiza habitatului sedentar din spaţiul pruto-nistrean denotă o permanenţă a fondului vechi autohton, care, însă, nu s-a dezvoltat izolat, ci a menţinut relaţii constante cu populaţiile alogene aflate în proces de migraţiune. În acelaşi timp, se constată o delimitare clară a habitatului populaţiei sedentare de cel al populaţiei nomade, primul fiind concentrat în regiunile favorabile agriculturii şi protejate din punct de vedere natural, iar cel din urmă – în regiunile deschise, bune pentru păşunat şi uşor accesibile. Or, habitatul populaţiei

sedentare se concentra în regiunile de silvostepă, de regulă, cu relief deluros, iar cel al populaţiei nomade în regiunile de stepă, cu relief de câmpie.

Corelarea cultural-cronologică a aşezărilor medievale timpurii în baza metodelor statistico-matematice denotă o evidentă legătură de continuitate a acestora pe tot parcursul evului mediu timpuriu. În contextul evoluţiei habitatului din spaţiul pruto-nistrean, se profilează două modalităţi de bază ale continuităţii populaţiei sedentare: a) *continuitatea staţionară* şi b) *continuitatea mobilă.*

Continuitatea staţionară reprezenta dezvoltarea habitatului pe aceleaşi vetre de locuire pe parcursul unei perioade relativ îndelungate de timp, de la 2-3 secole până la 4-6 şi chiar 8-9 secole la rând. Spre deosebire de aceasta, *continuitatea mobilă* se manifesta prin perpetuarea habitatului sedentar în limitele teritoriului ocupat de comunitate, cu o schimbare periodică a vetrelor de locuire. Din punct de vedere arheologic, în spaţiul pruto-nistrean sunt sesizate, în perioada medievală timpurie, ambele modalităţi de continuitate, fapt demonstrat deosebit de convingător prin metoda cartografierii siturilor arheologice din perioada secolelor V-XIII.

În etapa actuală, prin metoda statistico-matematică, este ilustrat modul de continuitate staţionară a habitatului. Cartografierea aşezărilor nominalizate, urmată de sistematizarea statistică a acestora, a permis evidenţierea parametrului matematic, care denotă gradul de perpetuare a habitatului populaţiei sedentare pe aceleaşi vetre de locuire la diferite etape ale evoluţiei lor. Or, acest parametru, numit *indice al continuităţii aşezărilor*, exprimă gradul de dăinuire a populaţiei băştinaşe pe acelaşi loc timp de secole la rând, inclusiv în cadrul unităţilor teritoriale ale unor aşezări concrete.

Continuitatea staţionară a aşezărilor medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean este ilustrată cu probe arheologice certe începând cu perioada de tranziţie de la antichitate la evul mediu timpuriu. Astfel, cu toate cataclismele demografice produse în secolele V-VII, se constată o importantă dezvoltare a habitatului pe vetre de locuire mai vechi, acestea constituind pe teritoriul Republicii Moldova, în medie, circa jumătate din numărul total de aşezări din perioada dată.

Pe aceeaşi traiectorie a continuităţii se înscriu şi aşezările din următoarele etape ale evului mediu timpuriu. În perioada secolelor VIII-IX, indicele continuităţii aşezărilor populaţiei locale cunoaşte o evoluţie ascendentă, în secolele X-XI creşte brusc, constituind până la trei sferturi din numărul total al aşezărilor, iar în secolele XII-XIII scade sub cota de 40 %. Tendinţa de creştere şi, respectiv, de descreştere a indicelui continuităţii aşezărilor pe vetre locative mai vechi, posibil din perioada medievală timpurie în spaţiul pruto-nistrean, se află în legătură cu procesul de stabilitate/instabilitate din ţinut. Astfel, stabilitatea militar-politică relativă din perioada secolelor IX-XI, cauzată, fără îndoială, de prezenţa Imperiului Bizantin la Dunărea de Jos, a condus spre creşterea accentuată a ponderii habitatului sedentar bazat pe vetre locative mai vechi, inclusiv în regiunile din sudul spaţiului pruto-nistrean, precum şi la o explozie demografică, documentată prin sporirea bruscă a numărului general de aşezări. În acelaşi timp, în secolele XII-XIII, când autoritatea bizantină nu mai era prezentă la Dunărea de Jos, iar invaziile nomade se intensificaseră, conducând la destabilizarea situaţiei militar-politice din spaţiul nord-pontic, în general, şi de

la gurile Dunării, în special, ponderea aşezărilor bazate pe vetre de locuire mai vechi a scăzut simţitor. În acelaşi timp a crescut, în mod proporţional, ponderea aşezărilor întemeiate pe locuri noi, care, cel puţin în parte, dacă nu în totalitate, reprezintă o ilustrare a continuităţii mobile, care a existat, fără îndoială, în anumite limite la toate etapele de dezvoltare ale evului mediu timpuriu din spaţiul respectiv.

Un aspect foarte important al continuităţii habitatului sedentar medieval timpuriu din spaţiul pruto-nistrean ţine de evoluţia propriu-zisă a aşezărilor şi, respectiv, a comunităţilor teritoriale din cadrul acestora. Analiza datelor arheologice de la *Kodyn, Raşkov, Trebujeni-Scoc, Pohorniceni-Petruha, Moleşti, Hansca* etc. demonstrează, prin exemple particulare, continuitatea etnoculturală pe anumite vetre de locuire pe parcursul unor perioade de timp mai mult sau mai puţin îndelungate. Cel mai expresiv exemplu în acest sens îl reprezintă aşezarea *Hansca*, care prin locuinţele descoperite şi cartografiate, denotă o continuitate în cadrul aceleiaşi vetre de locuire pe parcursul unei perioade de circa 900 ani. În altă ordine de idei, aşezarea de la *Hansca*, cu o structură bine profilată şi reprezentativă, se constituie într-un exemplu clasic de evoluţie multiseculară a obştii săteşti autohtone.

Un alt aspect al continuităţii populaţiei sedentare din spaţiul pruto-nistrean ţine de evoluţia structurală a habitatului medieval timpuriu. Or, analiza cartografică şi comparativă a aşezărilor din secolele V-XIII denotă existenţa, la toate etapele de dezvoltare ale evului mediu timpuriu, a unor formaţiuni teritoriale care, ţinând cont de specificul condiţiilor geografice ale spaţiului dat, erau organizate, de regulă, după principiile *„de vale"* şi *„de codru"*. Formaţiunile în cauză, mai mult sau mai puţin numeroase, au funcţionat în majoritatea absolută a cazurilor, pe tot parcursul evului mediu timpuriu, fapt ce demonstrează, o dată în plus, stabilitatea comunităţilor locale şi continuitatea acestora pe parcursul perioadei *„mileniului întunecat"*.

Majoritatea acestor formaţii se înscriu perfect în şirul structurilor social-politice de tipul *ţărilor* sau aşa-numitelor *„romanii populare"* ale populaţiei autohtone din spaţiul carpato-danubiano-nistrean. Identificate pe cale arheologică şi confirmate într-o formă sau alta de către documentele scrise de mai târziu (*Ţara Şipeniţului, Ţinutul Sorocii, Ţinutul Orheiului, Ţinutul Lăpuşnei etc.*), formaţiunile în cauză, în perioada medievală timpurie, împreună cu structurile similare din spaţiul pruto-carpatic, s-au constituit în premise veritabile, care, peste o perioadă de timp, au condus la formarea statului medieval *Ţara Moldovei*.

BIBLIOGRAFIE

Abâzov, Clocico 1997: Abâzov E., Clocico E. *Tumulul 1 din necropola tumulară Chirileni*, In: Tiragetia, IV-V, 1997, p. 95-108.

Abu'l Feda 1848: *Géographie d'Aboulfëda*, t. I-II, Ed. M. Reinaaud, Paris, 1848.

Agathiae 1970: *Agathiae Myrinaei Historiarum libri quinque*, Recensuit R. Keydell, Berlin, 1967 [Apud: FHDR 1970: 477-481].

Akropolite 1975: Acropolitae, Georgii, *Opera recensuit Augustus heisnberg*, t. I-II, Teubener, Leipzig, 1903 [Apud: FHDR 1975: 397-405].

Akta 1878: *Akta grodskie i ziemskie z czasow rzeczyposolitej*, t. VII, Lwow, 1878.

Altheim, Haussig 1958: Altheim F., Haussig H.W. *Die Hunnen in Osteuropa. Ein Forschungsbericht*, Baden-Baden, 1958.

Anda 1951: Anda T. *Récherches archeologiques sur la pratique médicale des Hongrois a l'ëpoque de la conquete du pays*, In: Acta Archaeologica, Budapesta, t. I, 1951.

Andronic 1969: Andronic A. *Români, bulgari, ruşi şi bizantini la Dunărea de Jos la sfîrşitul secolului al X-lea*, In: Memoria Antiquitatis, I, 1969, p. 207-213.

Andronic 1983: Andronic A. *Tipologia feudalismului european şi rolul obştilor agrare în procesul de feudalizare*, In: Hierasus, V, 1983, p. 271-278.

Andronic 1995: Andronic A. *Din problematica genezei oraşelor medievale româneşti de la Est de Carpaţi. Modele*, In: Arheologia Moldovei, XVIII, 1995, p. 207-212.

Andronic 2001: Andronic M. *Cultura materială din secolele VIII-X din teritoriul nord-est Carpatic*, In: Suceava, XXVI-XXVIII, 1999-2001, Suceava, 2001, p. 219-282.

Andronic 2005: Andronic M. *Teritoriul nord-est carpatic în a doua jumătate a primului mileniu creştin*, Brăila: Edit. Istros, 2005, 508 p. + 124 pl.

Arnăut 1996: Arnăut T. *Arheologul G. D. Smirnov şi unele probleme de concepţie privind mil. I î.e.n.*, In: Tyragetia, III, Chişinău, 1996, p. 275-282.

Arneth 1850: Arneth J. *Die antiken Gold- und Silber- Monumente des K.K. Münz- und Antiken-Cabinettes in Wien*, Viena, 1850 (Apud: Spinei 2006).

Attaliatas 1975: Attaliotae, Michaelis. Historia. *Opus a W. Bruneto de Presle Instituti Gallici socio inventum descriptum correctum recognovit I. Bekkerus*, Bonnae, 1853 [Apud: FHDR 1975: 67-77].

Aurelian 1981: Aurelian P. S. *Despre sisteme de agricultură şi raportul lor cu starea socială*, Bucureşti, 1891.

Auxentius 1970: Auxentius din Durustor. *Scrisoare despre credinţa, viaţa şi moartea lui Ulfila* / Kaufman Fr. Aus der Shule des Wulfila: Auxenti Dorostorensis epistula de fide, vita et orbitu Wulfilae im Zusammenhang mit der Dissertatio Maximini contra Ambrosium, Strassburg, 1899 [Apud: FHDR 1970: 111-113].

Avenarius 1974: Avenarius A. *Die Awaren in Mitteleuropa*, Amsterdam-Bratislava, 1974.

Bacumenco 1999: Bacumenco L. *Influenţa cadrului geografic asupra habitatului din codrii Orheiului în perioada evului mediu timpuriu*, In: Analele Asociaţiei Naţionale a Tinerilor Istorici din Moldova, Chişinău, 1999, p. 129-133.

Bacumenco 2005: Bacumenco L. *Structuri medievale în aşezările din ţinutul Orheiului (secolele XV-XVI)*, Teză de doctorat / Universitatea "Al. I. Cuza" Iaşi, facultatea de istorie, Iaşi, 2005, 295 p. + 61 figuri.

Bacumenco 2006: Bacumenco L. *Ţinutul Orheiului în secolele XV-XVI*, Iaşi: Ed. Univ. Al. I. Cuza, 2006, 355 p., XXX pl.

Bagdasar 1969: Bagdasar N. *Teoreticieni ai civilizaţiei*, Bucureşti, 1969.

Bakó 1975: Bakó, Gézá. *Despre organizarea obștilor sătești ale epocii feudale din sud-estul României*, In: Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie, 1975, 3, p. 371-379.

Barnea, Iliescu 1982: Barnea I., Iliescu O. *Constantin cel Mare*, București,1982, 212 p.

Bălan 1926: Bălan T. *Țara Sepeniților*, Cernăuți, 1926, 16 p. (Extras din „Glasul Bucovinei", noiembrie 1926).

Bălan 1928: Bălan T. Berladnicii, Cernăuți, 1928.

Bănescu 1927: Bănescu N. *La domination byzantine sur les regions du Bas-Danube*, In: Bulletin de la Section Historique de l'Academie Roumaine, t. 13, 1927, p. 10-22.

Bănescu 1947: Bănescu N. *Vechiul Stat Bulgar și Țările Române*, In: Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice, București, s. III, t. XXIX, București, 1947.

Bănescu 1958: Bănescu N. *Oγλoç-Oglŭ: le premiere habitat de la horde d'Asparuch dans la region du Danube*, In: Byzantion, XXVIII, 1958, p. 433-440.

Bâzgu 1996: Bâzgu E. *Mănăstirile rupestre din bazinul fluviului Nistru - artere de răspândire a creștinismului*, In: Arta-1996, Chișinău, 1996, p. 98-105.

Bâzgu 1997a: Bâzgu E. *Mănăstirile rupestre din bazinul fluviului Nistru - artere de răspândire a creștinismului*, In: Sud-Est (Artă, Cultură, Civilizație), Chișinău, 4, 1997, p. 10-19.

Bâzgu 1997b: Bâzgu E. *Reevaluări cronologice ale complexului monastic rupestru Butuceni-Orhei*, In: Arta-97, Chișinău, 1997, p. 130-139.

Bâzgu 1999: Bâzgu E. *Reevaluarea fenomenologiei vizând complexul monastic Saharna*, In: Arta-98, Chișinău, 1999, p. 67-74.

Bejenaru 2006: Bejenaru L. *Arheozoologia Moldovei medievale*, Iași: Ed. Uiniv. „Al. I. Cuza", 2006, 282 p.

Beševliev 1963: Beševliev V. *Die protobulgarischen Inschriften*, Berlin, 1963.

Bichir 1958: Bichir Gh. *Contribuție la cunoașterea țesutului în așezarea de la Garvăn (sec. X-XII)*, In: Studii și Cercetări de Istorie Veche, IX, 1958, 2, p. 429-442.

Boev 1968: Boev P. *Die symbolis trepanationen*, In: Antropologie und Humangenetik, Gustav Fischer Verlag, Stutgart, 1968.

Bogdan 1889: Bogdan I. *Diploma bârlădeană din anul 1134 și principatul Bârladului*, In: Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice, București, s. II, XI, 1888-1889, p. 65-pass.

Boldur 1937: 1992: Boldur A. *Istoria Basarabiei*, vol. I, Chișinău, 1937 [ed. II, București, 1992].

Boldur 1968: Boldur A. V. *The Enigma of the Ulichy-Tivertsy People*, In: Balkan Studies, Thessaloniki, IX, 1968, 1, p. 55-90.

Boldur 1974: Boldur A. V. *Țara Bârlad, numele și unele momente din istoria ei*, In: Revista arhivelor, Anul. LI, 1974, XXXVI, 3, p. 429-431.

Boldur 1977: Boldur A. V. *Great Thrace* / Colecția Carpați, 23, Madrid, 1977.

Boldur 1988: Boldur A. V. *Teritoriul Moldovei față de principatele Kiev și Halici*, In: Arheologia Moldovei, XII, 1988, p. 225-231.

Bolșacov-Ghimpu 1969: Bolșacov-Ghimpu A. A. *La localization de la forteresse de Turris*, In: Revue des Etudes Sud-Est Europeennes, VII, 1969, 4, p. 686-690.

Bóna 1991: Bóna J. *Das Hunnenreich*, Stutgart-Budapest, 1991.

Bozilov 1973: Bozilov I. *Un ouvrage interessant sur l'habitat de Kalfa, sur le Dniestr*, In: Etudes Balkanique, 1973, 4, p. 122-124.

Brătescu 1923: Brătescu C. *Ibn Batutah. Un călător arab prin Dobrogea în sec. XIV*, In: Analele Dobrogiei, IV, 1923, 2, p.138-156.

Brătianu 1943: Brătianu Gh. *„Bulgaria de dincolo de Dunăre" în izvoarele bizantine*, In: Omagiu lui Ioan LupA.Ș. la împlinirea vîrstei de 60 de ani, București, 1943.

Brătianu 1988: Brătianu Gh. *Marea Neagră. De la origini până la cucerirea otomană*, Ed. V. Spinei, vol. I, București, 1988.

Brezeanu 1984: Brezeanu S. *„La Bulgarie d'au-delà de l'Ister" a la lumière des sources écrites médiévales*, In: Etudes Balkaniques, 20, 1984, 4, p. 121-135.

Braudel 1986: Braudel F. *Mediterana și lumea mediterană în epoca lui Filip al II-lea*, vol. IV, București, ed. Meridiane, 1986, 336 p.

Bréhier 1994: Bréhier, Louis, *Civilizația bizantină*, București: Ed. Științifică, 1994.

Bromborg 1938: Bromborg J. *Toponymical and Historical Miscellanies on Medieval Dobroudja. Bessarabia and Moldo-Wallachia*, In: Byzantion, XIII, 1938, nr. 1.

Bulat 2000: Bulat N. *Județul Soroca: file de istorie*, Chișinău: Ed. ARC, 2000, 350 p.

Burac 2002a: Burac C. *Ținuturile Țării Moldovei până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, București, Ed. Academica, 2002, 651 p.

Burac 2002b: Burac C. *Ținutul Tețina-Cernăuți*, In: In honorem Ioan Caproșu. Studii de istorie, ed. L. Leuștean, M. M. Székely, M.-R. Ungureanu, P. Zahariuc, Iași, 2002, p. 146-169.

Cantemir 1985: Cantemir D. *Descrierea Moldovei*, Chișinău, 1985.

Caşu 2000: Caşu I. *"Politica națională" în Moldova Sovietică (1944-1989)*, Chișinău, 2000.

Cavruc, Postică 1989: Cavruc V., Postică Gh. *Investigațiile arheologice a așezării Petruha din anul 1988: raport științific*, Chișinău, 1989, 74 p. + 36 pl. / *Arhiva MNAIM*.

Cebotarenko 1990: Cebotarenko Gh. *Die Keramik des mittleren und südlichen Dneser-Prut. Gebietes im 8.-12. Jh.*, In: Varia Arheologica Hungarica, III / Die Keramik der Saltovo-Majaki kultur und Ihrer Varianten, Budapest, 1990, p. 47-75.

Cihodaru 1956: Cihodaru C. *Contribuții la cunoașterea obștii țărănești în Moldova*, In: Studii și cercetări științifice - Istorie, Anul VII, fasc. 1, Iași, 1956, p. 1-34.

Cihodaru 1962: Cihodaru C. *Teritoriul Moldovei aflat sub dominația cnejilor ruși*, In: Istoria României, vol. II, București, 1962, p. 95-103.

Cihodaru 1963: Cihodaru C. *Considerații în legătură cu populația Moldovei din perioada premergătoare invaziei tătarilor (1241)*, In: Studii și cercetări științifice, Iași, XIV, 1963, 2, p. 281-303.

Chiriac 1993: Chiriac C. *Expediția avară din 578-579 și evidența numismatică*, In: Arheologia Moldovei, XVI, 1993, p. 191-203.

Choniates 1975: Choniatae, Nicetae. *Historia, Ed. Im. Bekker*, Bon, 1835 [Apud: FHDR 1975: 242-372].

Chron. Bud. 1838: *Chronicon Budense, Ed. I. Podhradczky*, Buda, 1838.

Chron. Dub. 1884: *Chronicon Dubnicense* / Historiae Hungaricae fontes domestici, Scriptores, III, Ed. M. Floriaanus, Quinqueecclessis, 1884.

Chron. Pict. 1937: *Chronicon Pictum Vindobonense, Ed. by G. Popa-Liseanu* / Izvoarele istoriei românilor, vol. XI, București, 1937.

Ciocanu, Nicolae 2003: Ciocanu M., Nicolae E. *Un tezaur de monede bizantine descoperit la Alcedar, jud. Orhei*, In: Simpozion de Numismatică. Dedicat împlinirii a 125 de ani de la proclamarea independenței României, Chișinău, 24-26 septembrie 2002, Comunicări și studii, București: Ed. Enciclopedică, 2003, p. 163-166.

Ciocanu 1998: Ciocanu S. *Biserica rupestră de la mănăstirea lui Bosie din Orheiul Vechi în Basarabia*, In: Arhitect Design, nr. 9-10, București, 1998, p. 44-47.

Ciocanu 2000: Ciocanu S. *Noi considerații privind biserica Sfântul Nicolae a mănăstirii rupestre din Orheiul Vechi și inscripțiile ei medievale*, In: Revista de Istorie a Moldovei, Chișinău, 2000, nr. 1-2, p. 68-77.

Cojocaru 2002: Cojocaru V. *Descoperiri de monede antice și medievale la Dunărea de Jos basarabeană*, In: Simpozion de Numismatică, Organizat în memoria martirilor căzuți la Valea Albă, la împlinirea a 525 de ani (1476-2001), Chișinău, 13-15 mai 2001, Comunicări, studii și note, București: Ed. Enciclopedică, 2002, p. 113-124.

Comnena 1975: Comnène, Anne. *Alexiade (Règne de l'Empereur Alexis I Comnène, 1081-1118)*, Text établi et traduit par Bernard Leib. Paris, 1937-1945, vol I-III [Apud: FHDR 1975: 80-119].

Comşa 1958: Chișvasi-Comșa M. *Slavii de răsărit pe teritoriul R.P.R. și pătrunderea elementului romanic în Moldova pe baza datelor arheologice*, In: Studii și Cercetări de Istorie Veche, IX, 1958, 1, p. 73-86.

Comşa 1959: Chișvasi-Comșa M. *Slavii pe teritoriul RPR în sec. VI-IX în lumina cercetărilor arheologice*, In: Studii și Cercetări de Istorie Veche, X, 1959, 1, p. 65-80.

Comşa 1960a: Chișvasi-Comșa M. *Cîteva date arheologice în legătură cu stăpînirea bulgară în nordul Dunării în secolele IX-X*, In: Omagiu lui Constantin Daicoviciu cu prilejul împlinirii a 60 de ani, București, 1960, p. 69-81.

Comşa 1960b: Comșa M. *Die bulgarische Herschaft nördlich der Donau während des IX. und X. Jh. im Lichte der archäologischen Forschungen*, In: Dacia N.S., IV, 1960, p. 395-422.

Comşa 1960c: Comşa M. *Slavii,* In: Istoria României, vol. I, Bucureşti, 1960.

Comşa 1960d: Comşa M. *Discuţii în legătură cu pătrunderea şi aşezarea slavilor pe teritoriul* RPR, In: Studii şi Cercetări de Istorie Veche, XI, 1960, 1.

Comşa 1963: Comşa M. *Cu privire la evoluţia culturii balcano-dunărene în sec. IX-XI (studiu preliminar),* In: Studii şi Cercetări de Istorie Veche, XIV, 1963, 1, p. 107-122.

Comşa 1968: Comşa M. *Sur l'origine et l'evolution de la population romaine et ensuite protoroumaine aux VIe-Xe siecle sur le territoire de la Roumanie,* In: Dacia N.S., XII, 1968, p. 355-380.

Comşa 1974: Comşa M. *Unele consideraţii privind situaţia de la Dunărea de Jos în secolele VI-VII,* In: Apulum - Acta Musei Apulencis, Alba Iulia, XII, 1974, p. 300-318.

Comşa 1978: Comşa M. *Cultura materială veche românească: Aşezările din secolele VIII-X de la Bucov – Ploieşti,* Bucureşti, 1978, 184 p.

Comşa 1980: Comşa M. *Grădinăritul în mileniul I e.n. pe teritoriul României,* In: Pontica, XIII, 1980, p. 164-184.

Comşa 1981: Comşa M. *Cetatea de lemn din secolele VIII-IX de la Slon-Prahova,* In: Muzeul Naţional, V, Bucureşti, 1981, p. 133-136.

Comşa 1982: Comşa M. *Contribuţii arheologice privind existenţa unor cnezate şi stabilirea unui drum comercial între Carpaţi şi Dunăre în sec. IX-X,* In: Muzeul Naţional, VI, Bucureşti, 1982, p. 143-147.

Comşa 1983: Comşa M. *Drumuri comerciale între Carpaţi şi Dunăre în sec. IX-X,* In: Muzeul Naţional, VII, Bucureşti, 1983, p. 101-107.

Comşa 1984 : Comşa M. *Cu privire la originea tipului de bordei cu cuptor scobit din epoca feudală timpurie în zona extracarpatică a României,* In: Hierasus, V, 1984, p. 147-156.

Comşa 1986: Comşa M. *Date privind pomicultura pe teritoriul României în mileniul I al e.n.*, In: Litua, III, 1986, p. 181-198.

Comşa 1988: Comşa M. *Rolul mediului natural (munţi, păduri, bălţi) în menţinerea elementlui autohton la nord de Dunăre în secolele III-VII,* In: Hierasus, VII-VIII, 1988, p. 259-268 [=Carpica, XXVII, 1998, p. 54-65].

Comşa 1997: Comşa M. *Structuri socio-economice din secolele VI-X pe teritoriul României,* In: Carpica, XXVI, 1997, 1, p. 195-203.

Const. Porfirogen. 1970: Constantine Porphyrogenito. *De administrando imperio,* Greek text ed. by Gy. Moravcsik, English transl. by R. J. H. Jenkis, Budapesta, 1949 [Apud: FHDR 1970: 657-671].

Const. Porfirogen. 1971: Constantin Porfirogenetul. *Carte de învăţătură pentru fiul său Romanos,* Trad. de V. Grecu / Scriptores Bizantini, VII, Bucureşti, 1971.

Corman 1993: Corman I. *Migraţiile din sec. V-VII în spaţiul carpato-nistrean: Problema anţilor,* In: Revista Arheologică, 1993, nr. 1, p. 83-92.

Corman 1996a: Corman I. *Spaţiul pruto-nistrean în secolele V-VII,* Teză de doctorat / Universitatea "Al. I. Cuza" Iaşi, Facultatea de Istorie, Iaşi, 1996, 180 p. text, 104 p. anexe, 14 tab., 181 fig., 28 diagr., 13 hărţi.

Corman 1996b: Corman I. *L'origine ethnique des Antes fondee sur les decouvertes archeologiques dans l'espace d'entre Pruth et Dniestr,* In: Arheologia Moldovei, XIX, 1996, p. 169-189.

Corman 1997: Corman I. *Migraţiile în teritoriul dintre Carpaţi şi Nistru în secolele V-VII,* In: Spaţiul nord-est carpatic în mileniul întunecat, Iaşi, 1997, p. 67-77.

Corman 1998: Corman I. *Contribuţii la istoria spaţiului pruto-nistrean în epoca evului mediu timpuriu (sec. V-VII d. Chr.),* Chişinău, 1998, 200 pag. text, 2 tab., 5 diagr., 89 fig., 13 hărţi.

Crişan 1968: Crişan I. H. *Continuitatea dacică în câmpia Ardealului,* In: Apulum - Acta Musei Apulencis, Alba Iulia, VII, 1968, 1.

Cruikshank Dodd 1961: Cruikshank Dodd E. *Byzantine Silver Stemps* (Dumbarton Oaks Studies, 7), Washington, D.C., 1961 [Apud: Spinei 2006].

Curta 2001: Curta F. *The making of the Slavs. History and Archaeology of the Lower Danube Region, c. 500-700.* Series: Cambridge Studies in Medieval Life and Thought: Fourth Series (No. 52), Cambridge, 2001, 492 p.

Daicoviciu 1945: Daicoviciu C. *La Transylvanie dans l'antiquité,* Bucarest, 1945.

Daicoviciu 1984: Daicoviciu B. *Persistența elementului păgân la franci între secolele VI-VIII*, In: Acta Musei Napocencis, XXI, 1984, p. 175-180.

Damian 2003 : Damian O. *Considerations sur la citadelle en brique de Slon-Prahova*, In: Studia Antiquva et Archaeologica, IX, 2003, p. 471-484.

Decei 1938: 1978: Decei A. *Românii din veacul al IX-lea până în al XIII-lea în lumina izvoarelor armenești*, In: AIIN, VII, 1936-1938, p.534-539 [=București, 1939, 196 p.; =In: Relații româno-orientale, București, 1978, p. 15-117].

Decei, Ciocâltan 1974: Decei A., Ciocâltan V. *La mentions de Roumains (Walah) chez al-Maqdisi*, In: Romano-arabica, I, București, 1974, p. 49-54.

Djuvara 1999: Djuvara N. *Civilizatii si tipare istorice*, București: Humanitas, 1999.

Diaconu 1970a: Diaconu P. *Les Petchénègues au Bas-Danube*, Bucarest, 1970, 158 p.

Diaconu 1970b: Diaconu P. *Le problème de la localisation de l'Onglos*, In: Dacia N.S., XIV, 1970, p. 325-334.

Diaconu 1971: Diaconu P. *Despre localizarea Onglos-ului*, In: Peuce, II, 1971, p. 191-203.

Diaconu 1978: Diaconu P. *Les Coumans au Bas-Danube aux XI-e-XII-e siecles*, Bucarest, 1978, 158 p.

Diaconu 1985a: Diaconu P. *Extension du premier état bulgare au nord du Danube (VIIIe-Xe siècles), la Culture matérielle*, In: Etudes Balkanique, XXI, 1985, 1, p. 107-113.

Diaconu 1994b: Diaconu P. *Unde trebuie căutat Onglos?*, In: Istros, VII, 1994, p. 359-361.

Diaconu, Vâlceanu 1972: Diaconu P., Vâlceanu D. Păcuiul lui Soare. *Cetatea bizantină*, vol. I, București, 1972, 239 p.

Dimitrov 1985: Dimitrov D. I. *La culture matérielle sur la rive septentreonale gauche du Bas-Danube aux VIe-Xe siècles*, In: Etudes Balkaniques, XXI, 1985, 1, p. 114-132.

DIR B-II: 1951: *Documente privind Istoria României, B: Țara Românească, Veacul XVI, vol. II, (1526-1550)*, București, 1951, LXXXII, 531 p.

Ditten 1989: Ditten H. *Zur fragen des Ziedlungsgebites der Slaven in der Antile (1.-6. Jh.) nach den schriftlichen Quellen*, In: Klio, t. 71, 1989, nr. 1, p. 202-210.

Dolinescu-Ferche 1974: Dolinescu-Ferche S. *Așezări din sec. III și VI e.n. în sud-vestul Munteniei: Cercetările de la Dulceanca*, București, 1974, 157 p.

Dolinescu-Ferche 1979: Dolinescu-Ferche S. *Ciurel, habitat des VIe - VIIe siecle de notre ere*, In: Dacia N.S., XXIII, 1979, p. 179-230.

Dolinescu-Ferche 1984: Dolinescu-Ferche S. *La culture «Ipotești-Ciurel-Cândești» (V^e-VIIe siècle) - La situation en Valachie*, In: Dacia N.S., XXVIII, 1984, 1-2, p.117-147

Dolinescu-Ferche 1986: Dolinescu-Ferche S. *Contributions archeologiques sur la continuite daco-romane. Dulceanca, deuxeme habitat du VIe siecle de notre ere*, In: Dacia N.S., XXX, 1986, p. 121-154.

Dragnev, Postică 2001: 2002: Dragnev D., Postică Gh. *Istoria Românilor: Epoca Antică și Medievală* / Manual pentru clasa a X- a de liceu, Chișinău: Civitas, 2001, 208 p.; ed. a II-a 2002.

DRH B-II: *Documenta Romanae Historica, B: Țara Românească, vol. II (1501-1525)*, ed. Șt. Ștefănescu O. Diaconescu, București, 1972, 600 p.

DRH D-I: *Documenta Romanae Historica, D: Relații între Țările Române, vol. I*, ed. Șt. Pascu, C. Cihodaru, K. G. Gundisch, D. Mioc, V. Pervain, București, 1977.

Drimba 1985: Drimba O. *Istoria culturii și civilizației în 4 volume*, București, ed. Științifică și Enciclopedică, 1985-1995.

Dron 1996: Dron I. *Există oare în Republica Moldova localități cu nume de origine maghiară ?*, In: Revista de lingvistică și știință literară, 1996, nr. 2 [=Dron I. Studii și cercetări, Chișinău: Pontos, 2001, p. 247-255].

Dron 1997: Dron I. *Tiverienii – reflecție târzie a unui exoetnonim al populației autohtone tiragete romanizate (expunere propedeutică)*, In: Basarabia, 1997, nr. 11-12 [=Dron I. Studii și cercetări, Chișinău: Pontos, 2001, p. 39-44].

Dron 1998a: Dron I. *Mărturii arheologice, documente istorice și nume topice privind unitatea și continuitatea neamului românesc în sudul Basarabiei*, In: Destin românesc, 1998, nr. 1 [=Dron I. Studii și cercetări, Chișinău: Pontos, 2001, p. 29-39].

Dron 1998b: Dron I. *Turnesolul autohtonismului ucrainenilor din Moldova*, In: Mesager, 1998, nr. 43 [=Dron I. Studii și cercetări, Chișinău: Pontos, 2001, p. 20-23].

Dron 1999: Dron I. *Cine au fost tiverienii (tiverţii) ?*, In: Destin românesc, 1999, nr. 2 [=Dron I. Studii şi cercetări, Chişinău: Pontos, 2001, p. 44-54].

Dron 2001a: Dron I. *Studii şi cercetări (Articole selectate)*, Chişinău: Pontos, 2001, 439 p.

Dron 2001b: Dron I. *Despre un arogant şi inexistent autohtonism al slavilor în Moldova,* In: Dron I. Studii şi cercetări, Chişinău: Pontos, 2001, p. 15-19.

Dron 2001c: Dron I. *În apărarea autohtonismului nostru şi al limbii române*, In: Dron I. Studii şi cercetări, Chişinău: Pontos, 2001, p. 24-29.

Dron 2001d: Dron I. *Despre câteva toponime pseudosalve din Basarabia*, In: Dron I. Studii şi cercetări, Chişinău: Pontos, 2001, p. 265-276.

Dron 2001e: Dron I. *Hidronimie românească (Basarabia şi Transnistria)*, In: Dron I. Studii şi cercetări, Chişinău: Pontos, 2001, p. 283-307.

Edrisi 1840: *Géographie d'Edrisi*, II, ed. A. Jaubert, Paris, 1840 [Apud: Spinei 1999a, p. 218].

Edroiu 1999: Edroiu N. *Procesul de constituire a formaţiunilor statale pe teritoriul României (secolele VIII-XI)*, Cluj-Napoca, 1999, 209 p.

Epiphanios 1970: Epiphanii. *Opera, Ed. K. Hohl, I-III,* Berlin, 1915-1933 (Die griechischen christiachen Schriftsteller der ersten drei jahrhunderte. 25, 31, 37) [Apud: FHDR 1970: 173-175].

Eremia 2003: Eremia I. *Falsificarea istoriei sau „fenomenul Stati" în Republica Moldova*, Cartdidact, 2003, 63 p.

Eşanu 1996: Eşanu A. *Cultură şi civilizaţie medievală românească (din evul mediu timpuriu până în secolul XVII)*, Chişinău: Ed. ARC, 1996, 271 p.

Fehér 1931: Fehér G. *Les monuments de la culture protobulgare et leur relations hongroises*, In: Archeologica Hungarica, t. 7, Budapesta, 1931.

Ferenczi 1936: Ferenzi A. *Sind die bessarabischen und moldawischen Trajanswälle bulgarisch-türkischen Ursprungs ?*, In: Siebenbürgische Vierteljahrsschrift, t. 59, 1936, 4, p. 257-296.

Fessler 1815: Fessler J. A. *Die Geschichten der Ungern und ihrer Landsassen,* Bd. I, Leipzig, 1815 [Apud: Madgearu 1997].

Fiedler 1992: Fiedler U. *Studien zu Gräberfeldern des 6. bis 9. Jahrhunderts an der unteren Donau,* vol. 1-2, Bonn, 1992.

Fedorov 1957: Fedorov Gh. B. *Descoperirile arheologice din RSS Moldovenească privind mileniul I al e. n.*, In: Studii şi cercetări ştiinţifice, Istorie, Academia RPR, Filiala Iaşi, anul VII, fascicula 1, Bucureşti, 1957, p. 159-168.

Fedorov 1959: Fedorov Gh. B. *Rezultatele principale şi problemele lucrărilor din domeniul arheologiei, din Sud-Vestul URSS,* In: Studii şi Cercetări de Istorie Veche, X, 1959, 2, p. 371-408.

Florescu 1937: Florescu Gr. *Turnul antic de la Turnu-Măgurele*, In: Omagiu lui Constantin Kiriţescu, Bucureşti: Cultura Naţională, 1937.

Florescu 1945: Florescu Gr. *Cetatea Turnu,* In: Revista Istorică Română, XV, 1945, 4, p. 432-464.

Florescu, Ciobanu 1972: Florescu R., Ciobanu R. *Problema stăpânirii bizantine în nordul Dobrogei în sec. IX-XI*, In: Pontica, V, 1972, p. 381-400.

FHDR 1970: *Fontes Historiae Daco-Romanae / Izvoarele Istoriei României, II, De la anul 300 pînă la anul 1000*, Publ. de Haralambie Mihăescu, Gheorghe Ştefan, Radu Hâncu, Vladimir Iliescu, Virgil C. Popescu, Bucureşti: Ed. Acad. RSR, 1970.

FHDR 1975: *Fontes Historiae Daco-Romanae / Izvoarele Istoriei României, III, Scriitorii bizantini (sec. XI-XIV)*, Publ. de Alexandru Elian şi Nicolae-Şerban Tanaşoca, Bucureşti: Ed. Acad. RSR, 1975.

Frances 1959: Frances E. *Les relations russo-byzantines au XII siecle et la domination de Galicie au Bas-Danube,* In: Byzantinoslavica, nr. 1, 1959, p. 50-62.

GDF 1611: *Gesta Francorum expugnantium Hierusalem*, In: Gesta Dei per Francos, I, ed. I. Bongarsius, Hanoviae, 1611 [apud: V. Spinei 1999a, p. 241]

Gest. Hung. 1934: *Anonymi Bele Regis notarii Gesta Hungarorum* (Cronica Ungurilor de secretarul anonim al regelui Bela) edit by Gh. Popa-Lisseanu, In: Izvoarele istoriei Românilor, vol. I, Bucureşti, 1934, 134 p.

Ghimpu 1997a: Ghimpu V. *Cruci encolpioane în colecţiile muzeului naţional de istorie a Moldovei*, In: Tiragetia, Anuar IV-V, Anii 1994-1995, Chişinău, 1997, p. 161-165.

Ghimpu 1997b: Ghimpu V. *Mănăstirea rupestră de la Japca din zona Nistrului Mijlociu*, In: Sud-Est, 1997, nr. 4/30, p. 60-65.

Ghimpu 1998a: Ghimpu V. *Mănăstirea rupestră de la „Peştera lui Bichir" din Soroca*, In: Tiragetia, Anuar VI-VII, Anii 1996-1997, Chişinău, 1998, p. 43-56.

Ghimpu 1998b: Ghimpu, V. *Mănăstiri rupestre din Orheiul Vechi*, In: Tiragetia, Anuar VI-VII, Chişinău, 1998, p. 35-42.

Ghimpu 2006: Ghimpu V. *Românii de la Nistru şi Dunăre în secolele VIII-XII*, In: Tiragetia, 2006, XV, p. 77-88.

Ghimpu 2002: Ghimpu Gh. *Conştiinţa naţională a românilor moldoveni (lucrare de sinteză cu texte antologice, ediţia a II-a, revăzută şi completată de autor)*, Chişinău: Garuda-Art, 2002, 499 p.

Gjuzelev 1984: Gjuzelev V. *Chan Asparuch und die Gründung des bulgarischen Reiches*, In: Mitteilungen des Bulgarischen Forschungsininstitutes in Österreich, t. 6, 1984, 2, p. 25-46.

Giurescu 1946: Giurescu C. C. *Istoria românilor*, vol. I, Bucureşti, 1946.

Giurescu 1967: Giurescu C. C. *Târguri sau oraşe şi cetăţi moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*, Bucureşti, Ed. Academiei, 1967, 379 p.

Giurescu 1976: Giurescu C.C. *"Retragerea la pădure", nu "retragerea la munte"*, In: Muzeul Naţional, 3, 1976, p. 13-16.

Giurescu & 1974: Giurescu C. C., Giurescu D. C. *Istoria Românilor*, vol. I, Bucureşti, 1974, 338 p.

Glodariu, Iaroslavschi 1979: Glodariu I., Iaroslavschi E. *Civilizaţia fierului la daci*, Cluj, 1979, 188 p.+75 fig.

Goff 1970: Goff, Jacques Le, *Civilizaţia Occidentului medieval*, Bucureşti: Ed Ştiinţifică, 1970.

Golţeva 1995: Golţeva N. *Consideraţii preliminare asupra stratigrafiei cultural-cronologice a cetăţuiei Hînjeni II*, In: Anuarul Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei, II, Chişinău, 1995, p. 183-189.

Golţeva, Postică 1996: Golţeva N., Postică Gh. *Vestigii geto-dace şi medievale timpurii din aşezarea Hansca (Limburi-Căprărie)*, In: Arheologia Moldovei, Iaşi: Ed. Academiei Române, XIX, 1996, p. 107-133.

Gonţa 1986: Gonţa Al. I. *Satul în Moldova medievală. Instituţiile*, Bucureşti: ed. Enciclopedică, 1986, 399 p.

Gonţa 1993: Gonţa Al. I. *Relaţiile românilor cu slavii de răsărit până la 1812* / Prefaţă de P. Parasca şi Gh. Postică, Notă bibl. I. Caproşu, Chişinău: Universitas, 1993, 156 p.

Gorodenco 2003: Gorodenco A. *Pulsul drumurilor comerciale şi circulaţia monetară din teritoriile nord-est pontice la finele secolului XIII – secolul XIV (studiu preliminar)*, In: Interferenţe cultural-cronologice în spaţiul nord-pontic. Redactor-şef E. Sava, Chişinău, 2003, p. 336-346.

Gorovei 1997: Gorovei Şt. *Întemeierea Moldovei. Probleme contraversate*, Iaşi, 1997.

Grafenauer 1950: Grafenauer B. *Nekaj vprasanj iz dobe naseljevanja juznih Slovanov*, In: Zgodovinski Casopis, IV, Ljubijana, 1950, p. 23-126.

GrigorA.Ş. 1977: GrigorA.Ş. N. *Românii de la est de Carpaţi şi organizarea lor până la întemeirea statului românesc al Moldovei*, In: Cercetări Istorice, VIII, 1977.

Grosu, Vasilachi 1997: Grosu, V., Vasilachi C. *Semne lapidare din peşterele de la Butuceni*, In: Sud-Est (Artă, Cultură, Civilizaţie), Chişinău, 1997, nr. 4, p. 76-81.

Groza 1997: Groza A. *O istorie necunoscută a românilor (secolele III-XIV): Schiţă*, Chişinău: Civitas, 1997, 63 p.

Groza 2001: Groza A. *Din istoria necunoscută a românilor. Secolele I-XIV*, Chişinău, 2001, 72 p.

Gukin, Kurceatov 1998: Gukin V., Kurceatov S. *Un mormânt al nomazilor târzii din apropierea s. Palanca (Drochia)*, In: Revista Arheologică, 1998, nr. 2, p. 136-139.

Gumenâi 2002: Gumenâi I. *Istoria ţinutului Hotin. De la origini până la 1806*, Chişinău, Civitas, 2002, 304 p.

Haheu, Gukin 1997: Haheu V., Gukin V. *Rezultatele investigaţiilor unor complexe tumulare din raionul Floreşti*, In: Vestigii arheologice din Moldova, Chişinău, 1997, p. 188-210

Harhoiu 1998: Harhoiu R. *Das frühvölkerwanderungszeitliche Hunnische Prunkgrab von Conceşti in der oberen Moldau*, In: Dacia N.S., XL-XLIII, 1996-1998, p. 267-304.

Haşdeu 1898: Haşdeu B.P. *Etymologicum Magnum Romaniae*, IV, Bucureşti, 1898.

Hauptamann 1929: Hauptamann L. *Les rapports des Byzantins avec les Slaves et les avars pendant la séconde moitié du VIe siècle*, In: Byzantion, IV, 1927-1928, Paris-Liège, 1929, p. 137-170.

Hălăcescu 1989: Hălcescu C. *Din nou despre Onglos*, In: Studii şi Cercetări de Istorie Veche şi Arheologie, 40, 1989, 4, p. 339-351.

Hâncu 1990: Hâncu I. *Cine sunt strămoşii moldovenilor,* Chişinău: Ştiinţa, 1990, 40 p.

Hâncu 1992: Hâncu I. G. *Tiverţii şi ulicii în spaţiul carpato-nistrean*, In: Probleme actuale ale istoriei naţionale şi universale, Chişinău, 1992, p. 99-107.

Hâncu 1993: Hâncu I. *Cetăţi antice şi medievale timpurii din Republica Moldova*, Chişinău: Universitas, 1993, 144 p.

Hâncu 1995: Hâncu I. *Soarta românilor din Basarabia în Evul Mediu timpuriu: schiţă istorico-arheologică*, In: Din istoria Europei romane = From the History of the Roman Europe, Oradea, 1995, p. 319-329.

Hâncu 1996a: Hâncu I. *Cu privire la cultura materială a românilor din Moldova în Evul Mediu timpuriu*, In: Thraco-Dacica, XVII, Bucureşti: Ed. Acad. Române, 1996, p. 217-225.

Hâncu 1996b: Hâncu I. *Relaţiile proto-bulgarilor cu locuitorii spaţiului pruto-nistrean în Evul Mediu timpuriu*, In: Materialele Conferinţei ştiinţifice internaţionale: Relaţiile moldo-bulgare în epoca medie şi modernă, Chişinău, 21-23 octombrie, 1996.

Hâncu 1997a: Hâncu I. *Triburile tiverţilor şi ulicilor în spaţiul carpato-nistrean*, In: Spaţiul Nord-Est Carpatic în mileniul întunecat, Iaşi: Ed. Univ. „Al. I. Cuza", 1997, p. 125-132.

Hâncu 1997b: Hâncu I. G. *O carte despre populaţia Moldovei din sec. XI-XIII,* In: Revista de Istorie a Moldovei, 1997, Nr. 3-4, p. 122.

Hâncu 1998a: Hâncu I. *Aspecte etnoculturale ale locuinţelor din Moldova în Evul Mediu timpuriu*, In: Tyragetia, VI-VII, Chişinău, 1998, p. 29-35.

Hâncu 1998b: Hâncu I. *Alogenii şi soarta băştinaşilor din spaţiul pruto-nistrean în antichitate şi Evul Mediu timpuriu*, In: CLIO, Almanah istoric, Ediţia 1997, Chişinău, 1998, p. 5-18.

Hâncu 1998c: Hâncu I. *Semnificaţia unor vestigii de cult de la Hansca-Ialoveni*, In: Analele Ştiinţifice ale Universităţii de Stat din Moldova, Seria ştiinţe socio-umane, Chişinău, 1998, p. 29-31.

Hâncu 1999a: Hâncu I. *Istoria unui sat străvechi din Codrii Hânceştilor în lumina izvoarelor arheologice*, In: Analele Universităţi „Dimitrie Cantemir", Seria Istorie, Bucureşti, 1999, Nr. 3, p. 110-137.

Hâncu 1999b: Hâncu I. *Semnificaţia etnoculturală a vaselor de lut pregătite în Evul Mediu timpuriu de către populaţia din spaţiul pruto-nistrean*, In: Revista de Istorie a Moldovei, 1999, Nr. 1-2, p. 27-39.

Hâncu 2000a: Hâncu I. *Apariţia, implementarea şi mistificarea etnonimului „slav" în literatura arheologică din Moldova*, In: Demistificarea sau remistificarea istoriei, Chişinău: Pontos, 2000, p. 24-29.

Hâncu 2000b: Hâncu I. *Cronica unui sat vechi românesc din codrii Lăpuşnei în lumina cercetărilor arheologice*, In: Romanitate şi românitate la Nord de Balcani, Chişinău, 2000, p. 50-63.

Hâncu 2000c: Hâncu I. *Semnificaţia culturală şi istorică a obiceiurilor de înmormântare folosite în Evul Mediu timpuriu de către locuitorii din Moldova*, In: Revista de Istorie a Moldovei, 2000.

Hâncu 2000d: Hâncu I. *Semnificaţia etnoculturală a unor aşezări arheologice de pe teritoriul actual al Republicii Moldova*, In: Tyragetia, IX, Chişinău, 2000, p. 119-126.

Hâncu 2002a: Ion Hâncu, *Bibliografie la 70 de ani* / ed. îngrijită de Gh. Postică, Chişinău, 2002.

Hâncu 2002b: Hâncu I. *Pătrunderea şi înrădăcinarea creştinismului în spaţiul pruto-nistrean*, In: Tyragetia, XI, Chişinău, 2002, p. 77-82.

Hâncu 2002c: Hâncu I. *Cultura băştinaşilor din spaţiul pruto-nistrean în evul mediu timpuriu*, Chişinău, 2002, 147 p.

Hâncu 2003: Hâncu I. *Vetre strămoşeşti din Republica Moldova*, Chişinău, 2003, 507 p.

Hâncu, Postică 1990: Hâncu I., Postică Gh. *Cetăţi antice şi medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean*, In: Symposia Tracologica, t. 8, Satu-Mare-Carei, 1990, p. 324.

Hâncu, Postică 1991: Hâncu I., Postică Gh. *Despre greşeli evidente şi falsificări intenţionate în istoria veche a Moldovei*, In: Pagini de istorie: Culegere de referiri istoriografice, Chişinău: Universitas, 1991, p. 3-17.

Holban 1930: Holban Th. *Românii de la hotarele Galiţiei*, In: Arhiva, XXXVII, 1930, nr. 2.

Holban 1968: Holban Th. *Contribuţii la problema originii şi localizării bolohoveenilor*, In: Studii, 21, 1968, 1, p. 21-27.

Holban 1984: Holban Th. *În jurul „Cronicii" arhidiaconului Ioan de Tîrnave (Kükülö) şi informaţiile privind pe români*, In: Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A. D.Xenopol ", XXI, 1984, p. 89-110.

Huntington 1997: Huntington, Samuel. P. *Ciocnirea civilizatiilor si refacerea ordinii mondiale*, Bucureşti, 1997, 528 p.

IM 1992: *Istoria Moldovei din cele mai vechi timpuri până la începutul epocii moderne*, Chişinău, 1992.

Interacademica 2001: *Interacademica, II-III, Commissions mixtes d'histoire, d'archeologie, d'ethnographie et folklore de l'Academie Roumaine et de l'Academie Nationale des sciences de l'Ukraine. Les travaux de la VIeme et la VIIeme session annuelle Cernăuţi (1999) et Mangalia/Neptun (2000)*, Bucuresti, 2001, 191 p.

Ionescu 1968: Ionescu de la Brad I. *Lecţiuni elementarii de agricultură*, In: Opere alese, I, Bucureşti, 1968.

Ioniţă 1982: Ioniţă I. *Din istoria şi civilizaţia dacilor liberi*, Iaşi, 1982, 126 p. +39 fig.

Ioniţă 1992: Ioniţă I. *Continuitate dacică, migratori şi romanizarea în spaţiul carpato-nistrean*, In: Probleme actuale ale istoriei naţionale şi universale, Chişinău, 1992, p. 88-98

Ioniţă 1997: Ioniţă I. *Romanizarea Daciei răsăritene în prima jumătate a mileniului I d. Hr.*, In: Probleme actuale ale istoriei, economiei şi culturii moldovenilor de la Est de Prut, Seminar cu statut permanent, Caietul 2: Romanizarea Daciei la Est de Carpaţi, Chişinău, 1997, p. 24-34.

Iordanes 1970: Iordanis. *Romana et Getica.* Recensuit Th. Momsen, Berlin, 1882 (1961) [Apud: FHDR 1970: 407-431].

Iorga 1903: Iorga N. *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, t. V, Bucureşti, 1903.

Iorga 1924: Iorga N. *La Romanie danubiene et les barbares au VIe siecle*, In: Revue belge de philologie et d'histoire, t. III, 1924.

Iorga 1928: Iorga N. *Brodnicii şi românii*, In: Analele Academiei Române, Memoriile Secţiunii Istorice, Bucureşti, ser. III, t.8, 1928, p. 147-174.

Iorga 1936: 1992: Iorga N. *Istoria Românilor. Volumul II: Oamenii pământului (până la anul 1000)*, Vălenii de Munte, 1936 [Ediţia a II-a, Bucureşti: Ed. Enciclopedică, 1992, 414 p.]

Iorga 1993: Iorga N. *Istoria Românilor, Volumul III: Ctitorii.* Ediţia a II-a, Volum îngrijit de V. Spinei, Bucureşti: Ed. Enciclopedică, 1993, 421 p.

Iorga 1984 Iorga N. *Studii asupra evului mediu românesc*, Ed. de Ş. Papacostea, Bucureşti, 1984.

IR 1960-I: IR 1962-II: *Istoria României, vol. I*, Bucureşti, 1960; vol. II, Bucureşti, 1962.

IRA 1991: *Istoria românilor. Antică* / N. Ursulescu, N. Zugravu, Chişinău-Iaşi: Universitas, 1991.

IR 1998: *Istoria României* / M. Bărbulescu, D. Deletant, K. Hitchins, Ş. Papacostea, P. Teodor, Bucureşti: Editura Enciclopedică, 1998, 617 p.

IR 2001-II: *Istoria Românilor. vol. II: Daco-romani, romanici, alogeni*, coord. D. Protase, Al. Suceveanu / Academia Română, Bucureşti: Ed. Enciclopedică, 2001, 842 p. + 26 pl.

IR 2001-III: *Istoria Românilor, vol. III: Genezele româneşti*, coord. Şt. Pascu, R. Teodorescu / Academia Română, Bucureşti: Ed. Enciclopedică, 2001, 695 p. + 41 pl.

Jiriček 1876: Jireček C. J. *Geschichte der Bulgarien*, Praga, 1876.

Jiriček 1911: Jiriček C. *Geschichte der Serben*, I, Gotha, 1911.

Kedrenos 1975: *Georgius Kedrenus Ioannis Sczlityae ope ab I. Bekkero suppletus et emendtus*, I-II, Bonnae, 1838-1839 [Apud: FHDR 1975: 122-157].

Keenan 2003: Keenan, Edward L. *Josef Dobrovskỳ and the Origins of the Igor Tale*, Cambridge: Harvard University Press, 2003, 541 p.

Kinnamos 1975: Ioannis Cinnami. *Epitome rerum ab Ioanne et Alexio Comnenis gestarum ad fidem codicis Vaticani recensuit Augustus-Meineke*, Bonn, 1836 [Apud: FHDR 1975: 231-241].

Kozlov 1990: Kozlov V. *Die Keramik der Siedlungen der Balkan-Donau-Kultur im 8. -10. jh. an der Meerskuste es Flussinnenlandes Dnester-Donau*, In: Varia Arheologica Hungarica, III / Die Keramik der Saltovo-Majaki kultur und Ihrer Varianten. Budapest, 1990, c. 171-191.

Kudrnač 1956: Kudrnač J. *Slované nà územi bývalé Dácie*, In: Vznik a počátky Slovanu, I, Praha, 1956.

Lazarev 1989: Lazarev A. *Cum a fost scrisă Istoria Moldovei*, In: Nistru, 1989, nr. 2.

Leon Diaconul 1970: Leonis Diaconi Caloensis. *Historiae libri decem, recensione C. B. Hasii,* Bonn, 1828 [Apud: FHDR 1970: 677-697].

Leo Grammaticus 1970: *Leo Grammaticus ex recensiones, I. Bekkeri,* Bonn, 1842 [Apud: Leo Grammaticus. Croniografia, In: FHDR 1970: 647-653].

Leviţki, Haheu, Reabţeva 2001: Leviţki O., Haheu V., Reabţeva S. *Bijuterii din secolele X-XI de la Giurgiuleşti, jud. Cahul,* In: Memoria Antiqvitatis, XXII, Piatra Neamţ, 2001, p. 309-319.

Łowmiański 1986: Łowmiański Henryk. *O pochodzeniu Geografa bawarskiego. O identyfikacji nazw Geografa bawarskiego, w: Studia nad dziejami Słowiańszczyzny, Polski i Rusi w wiekach średnich, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Dama Mickiewicza,* Poznań 1986.

Maçoudi 1863: Maçoudi. *Les Prairies d'or, Texte et traduction francaise par C. Barbier de Meynard et Pavet de Courteille,* I, Paris, 1863.

Madgearu 1992: Madgearu A. *The plucement of the Forteress Turris (Procopius, „Bell.Goth.", III, 14, 32-33),* In: Balkan Studies, Thessaloniki, t. 33, 1992, 2, p. 203-208.

Madgearu 1997: Madgearu A. *Continuitate şi discontinuitate culturală la Dunărea de Jos în secolele VII-VIII,* Bucureşti, 1997.

Madgearu 2000: Madgearu A. *Recent discussions about „Onglos",* In: Istro-Pontica, Muzeul tulcean la a 50-a aniversare, Tulcea, 2000, p. 343-348

Madgearu 2001: Madgearu A. *Românii în opera Notarului Anonim* / Fundaţia Culturală Română, Centrul de Studii Transilvane, Bibliotheca Rerum Transsylvaniae, XXVII, Cluj-Napoca, 2001, 258 p.

Madgearu 2005: Madgearu A. *The Romanians in the Anonymous Gesta Hungarorum, Truth and Fiction* / Centrul de Studii Transilvane (Bibliotheca Rerum Transsilvaniae, XXXIV), Cluj-Napoca, 2005, 218 p.

Manojlovič 1911: Manojlovič G. *Studije o spisu De Administrando Imperio cara Konstantina VII Porfirogenita,* In: Rad Jugoslavenske Akademija, 187, 1911.

Marquart 1903: Marquart J. *Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge,* Leipzig, 1903.

Matveev2007: Matveev S. Reflectarea proceselor etno-culturale din sec. II-XIV din spaţiul pruto-nistrean în cercetările etno-folclorice sovietice, In: Tyragetia, Serie Nouă, Vol. I, nr. 2, 2007, p. 69-78.

Mazon 1940: Mazon A. *Le slovo d'Igor,* In: Travaux publiés par l'Institutes d'etudes slaves, IX, Paris, 1940.

Mauricius 1970: Mauricii. *Strategicon,* Edidit, dacoromanicae vertit, prolegomenis instruxit H. Mihăiescu / Scriptores Byzantini, VI, Bucureşti, 1970 [Apud: FHDR 1970: 553-565].

Mărculeţ 2002: Mărculeţ V. *Asupra organizării teritoriilor bizantine de la Dunărea de Jos în secolele X-XII: Thema Mesopotamia Apusului, Strategatul Dristrei, Thema Paristrion-Paradunavon,* In: Istorie şi ideologie, Coordonator M. Dobre, Bucureşti, 2002, p. 47-54 (v.: Bucureşti, 2003: http://www. unibuc.ro/eBooks/istorie/ideologie/6.htm).

Mehedinţi 1986: Mehedinţi S. *Civilizaţie şi cultură,* Iaşi, Ed. Junimea, 1986, 344 p.

Menander 1970: Menander Protector. *Excerpta de legationibus,* Ed. C. de Boor. Berlin, 1903 [Apud: FHDR 1970: 509-523].

MGH 1962: *Das Itinerarium peregrinorum,* ed. H. E. Mayer, In: MGH, Schiften, 18, Stuttgart, 1962.

Mihăiescu 1963: *Comentarii,* In: Procopius. *Războiul cu goţii,* Bucureşti, 1963.

Mihăiescu 1993: Mihăiescu H. *La romanité dans le sud-est de l'Europe,* Bucureşti, 1993, 599 p.

Mikhajlina 2001: Mikhajlina L. P. *Simbolistica de cult pe obiecte ceramice din cultura Luka-Rajkovetskaja,* In: Interacademica, II-III, Commissions mixtes d'histoire, d'archeologie, d'ethnographie et folklore de l'Academie Roumaine et de l'Academie Nationale des sciences de l'Ukraine. Les travaux de la VI-ème et la VII-ème session annuelle Cernăuţi (1999) et Mangalia/Neptun (2000), Bucuresti, 2001, p. 131-154.

Miklosich 1927: Miklosich F. *Die Bildung der slavischen Personen- und Ortstiamen,* Heidelberg, 1927.

Mitrea 1969: Mitrea I. *Date referitoare la populaţia autohtonă de la răsărit de Carpaţi în secolele V-VI e. n.,* In: Studii şi articole de istorie, Bucureşti, XIV, 1969.

Mitrea 1970: Mitrea I. *Contribuţii la cunoaşterea populaţiei locale dintre Carpaţi şi Siret în secolele V-VI e.n.*, In: Memoria Antiquitatis, II, 1970, p. 345-369.

Mitrea 1972: Mitrea I. *Contribuţii la cunoaşterea culturii Dridu din regiunea dintre Carpaţi şi Siret a Moldovei*, In: Carpica, V, 1972, p. 115-132.

Mitrea 1977: Mitrea I. *Teritoriul de formare a poporului român, vatră a luptei seculare pentru unitate şi independenţă*, In: Carpica, IX, 1977, p. 35-39.

Mitrea 1978: Mitrea I. *Aşezarea prefeudală e la Izvoare-Bahna (II). Contribuţii la arheologia epocii de formare a poporului român*, In: Carpica, X, 1978, p. 205-252.

Mitrea 1980: Mitrea I. *Regiunea centrală a Moldovei dintre Carpaţi şi Siret în secolele VI-IX e.n.*, In: Carpica, XII, 1980, p. 55-191.

Mitrea 1985: Mitrea I. *Remarcabile rezultate ale cercetărilor arheologice în ultimele două decenii, privind etnogeneza şi continuitatea românilor la est de Carpaţi*, In: Carpica, XVII, 1985, p. 17-26.

Mitrea 1989: Mitrea I. *Estimări paleodemografice privind spaţiul est-carpatic al României în secolele VI-X*, In: Carpica, XX, 1989, p. 315-335.

Mitrea 1991: Mitrea I. *Realităţi arheologice şi etno-culturale în spaţiul carpato-nistrean în secolele VI-VII e. n.*, In: Tezele referatelor Sesiunii a III-a a Şcolii seminar din 27-29 noiembrie 1991. Chişinău, 1991, p. 54-57. [= în: Carpica, XXIII, 2, 1992, p. 209-221.

Mitrea 1994: Mitrea I. *Aşezările din secolele V-VII de la Davideni, jud. Neamţ. Cercetările arheologice din anii 1988-1991*, In: Memoria Antiquitatis, XIX, Piatr-Neamţ, 1994, p. 279-332.

Mitrea 1997a: Mitrea I. *Autohtoni şi slavi în secolele VI-VII în aşezarea de la Davideni*, In: Carpica, XXVI, 1997, 1, p. 174-194.

Mitrea 1997b: Mitrea I. *Când s-a încheiat etnogeneza românilor?*, In: Buletin ştiinţific, I, Bacău, 1997, p. 11-16.

Mitrea 1998: Mitrea I. *Aşezarea din secolele VI-IX de la Izvoare-Bahna. Realităţi arheologice şi concluzii istorice.* Piatra-Neamţ, 1998, 172 p.

Mitrea 2000a: Mitrea I. *Secolul al VI-lea în istoria creştinismului la est de Carpaţi. Date arheologice şi concluzii istorice*, In: Carpica, XXIX, 2000, p. 27-38.

Mitrea 2000b: Mitrea I. *L'habitat medieval ancient de Davideni-Neamţ. Précisions chronologiques et considérations ethno-culturelles*, In: Studia Antiqua et Archaeologica, VII, Iaşi, 2000, p. 439-454.

Mitrea 2001a: Mitrea I. *Comunităţi săteşti la Est de Carpaţi în epoca migraţiilor. Aşezarea de la Davideni din secolele V-VIII*, In: Memoria Antiquitatis, IX, 2001, 400 p.

Mitrea 2001b: Mitrea I. *Consideraţii privind etnicitatea şi spiritualitatea la est de Carpaţi în secolul al VI-lea pe baza surselor arheologice*, In: Adevărul omeneşte posibil pentru rânduiala binelui. Profesorului Sever Dumitraşcu la împlinirea vârstei de 65 de ani. Oradea, 2001, p. 299-306.

Mitrea 2002: Mitrea I. *Romanitate şi creştinism în secolele V-VI în lumina satelor din spaţiul carpato-nistrean*, In: Zargidava, Revistă de istorie, I, Bacău, 2002, p. 17-44.

Mommsen 1882: Mommsen Th. *Jordanis Romana et Getica. Prooemium*, In: MGH, Auct. Antiquiss., t. V, pars I, Berlin, 1882.

Monachos 1970: Georgii Monachi. *Chronicon*, Edidit C. de Boor, vol. I-II, Leipzig, 1904 [Apud: FHDR 1970: 633-635].

Monnaies 2001: *Monnaies et parures du musee d'histoire de la Moldavie de Iaşi* / Corpus Nummorum Moldaviae-II / coord.: V.M.Butnariu, Iaşi, 2001, 290 p.

Moravcsik 1958: Moravcsik G. *Byzantinoturcica*, vol. II, Berlin, 1958.

Musteaţă 1996a: Musteaţă S. *Unele consideraţii privind cercetarea monumentelor arheologice din secolele VIII-IX în spaţiul pruto-nistrean*, In: Probleme actuale ale ştiinţelor umaniste. Anale ştiinţifice ale doctoranzilor şi competitorilor, Universitatea Pedagogică "Ion Creangă", I, Chişinău, 1996, p. 82-95.

Musteaţă 1996b: Musteaţă S. *Unele consideraţii privind cercetarea aşezărilor din spaţiul pruto-nistrean în secolele VIII-IX*, In: Revista de Istorie a Moldovei, IV, Chişinău, 1996, p. 67-74.

Musteaţă 1997a Musteaţă S. *Tipuri de locuinţe din sec. VIII-IX din spaţiul pruto-nistrean*, In: Probleme ale ştiinţelor socio-umaniste şi ale modernizării învăţământului. Conferinţa anuală a profesorilor U.P.S. "Ion Creangă", 25-26 martie 1997, Chişinău, 1997.

Musteaţă 1997b: Musteaţă S. *Realităţi arheologice din spaţiul pruto-nistrean în secolele VIII-IX*, In: Istros, VIII, Brăila, 1997, p. 125-146.

Musteaţă 1998a: Musteaţă S. *Autohtoni şi bulgari în spaţiul pruto-nistrean în secolele VIII-IX*, In: Probleme actuale ale ştiinţelor umaniste. Anale ştiinţifice ale doctoranzilor şi competitorilor, Universitatea Pedagogică "Ion Creangă", vol. II, Chişinău, 1998, p. 181-189.

Musteaţă 1998b: Musteaţă S. *Autohtonii şi alogenii în spaţiul pruto-nistrean în secolele VIII-IX*, In: CLIO, Almanah Istoric, Ediţia 1997, Chişinău, 1998, p. 19-32.

Musteaţă 1998c: Musteaţă S. *Aşezarea medievală timpurie Măşcăuţi-Livada Boierului*, In: Conferinţa ştiinţifico-didactică Ştiinţele umaniste în serviciul integrării europene, secţia Istorie şi Filosofie, Universitatea Liberă Internaţională din Moldova, Chişinău, 1998, p. 11-12.

Musteaţă 1998d: Musteaţă S. *Cercetarea arheologică a aşezării Măşcăuţi-Livada Boierului în anii 1997-1998*, In: Orheiul Vechi: Buletin Istorico-Arheologic, Chişinău, 1998, p. 40-41.

Musteaţă 1999a: Musteaţă S. *Prelucrarea metalelor în spaţiul pruto-nistrean în secolele VIII-IX*, In: Studia in Honorem Ion Niculiţă, Chişinău, 1999, p. 261-267.

Musteaţă 1999b: Musteaţă S. *Tipologia locuinţelor de tip Dridu în teritoriul est-carpatic*, In: Analele Asociaţiei Naţionale a Tinerilor Istorici din Moldova, vol. I, Chişinău, 1999, p. 126-128.

Musteaţă 1999c: Musteaţă S. *Noi realităţi arheologice atestate în cadrul aşezării Măşcăuţi-Livada Boierului*, In: Probleme ale ştiinţelor socio-umaniste şi ale modernizării învăţământului, Conferinţa anuală a profesorilor UPS "Ion Creangă", 25-26 martie, Chişinău, 1999.

Musteaţă 1999d: Musteaţă S. *Unele aspecte din viaţa spirituală a populaţiei din spaţiul pruto-nistrean în secolele VIII-IX*, In: Symposia Professorum, Seria Istorie, Sesiunea Ştiinţifică anuală universitară, ULIM, 15-16 aprilie 1999, Chişinău, 1999, p. 18-20.

Musteaţă 2000: Musteaţă S. *Mistificarea realităţilor medievale timpurii din Bucovina de Nord în istoriografia sovietică şi ucraineană*, In: Demistificarea sau remistificarea istoriei, Chişinău, 2000, p. 11-17.

Musteaţă 2005a: Musteaţă S. *Populaţia spaţiului pruto-nistrean în secolele VIII-IX*, Chişinău: Pontos, 2005, 300 p.

Musteaţă 2005b: Musteaţă S. *Some views on the population of the territory between the rivers Nistru and Prut during the eighth and ninth centuries*, In: Ethnic Contacts and Cultural Exchanges North and West of the Black Sea from the Greek Colanization to the Ottoman Conquest / Edited by Victor Cojocaru, Iaşi, 2005, p. 443-462.

Mustaţă 2006a: Mustaţă S. *Meşteşugul prelucrării osului şi cornului la nord Dunării de Jos în sec. VIII-IX*, In: Revista Arheologică, Serie Nouă, nr. 1-2, 2006, p. 128-142.

Mustaţă 2006b: Mustaţă S. *Bizantine funds in the Prut-Nistru space, dating from 8th-9th centuries*, In: Miscellanea romano-barbarica. In honorem septagenarii magistri Ion Ioniţă oblata. Ed. V. Mihăilescu-Bârliba, C. Hriban, L. Munteanu. Ed. Academiei Române, Bucureşti, 2006, p. 287-297.

Neamţu 1987: Neamţu V. *Hutte et demi-hutte. Un problème de terminologie*, In: Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A. D.Xenopol ", XXIV, 1987, p. 9-16.

Negru 1996: Negru Gh. *Lupta lingvistică din R. S. S. Moldovenească (1940-1988)*, In: Destin românesc, 1996, nr. 2, p. 3-35.

Negru 2000: Negru Gh. *Politica etnolingvistică în R. S. S. Moldovenească*, Chişinău, 2000.

Nestor 1958: Nestor I. *Contributions archéologiques au problème des Proto-Roumains. La civilisation de Dridu. Note préliminaire*, In: Dacia N.S., II, 1958, p. 371-382.

Nestor 1961: Nestor I. *L'établissement des Slaves en Roumanie à la lumière de quelques découvertes archéologiques recentes*, In: Dacia N.S., V, 1961, p. 429-448.

Nestor 1964: Nestor I. *Les données archéologiques et le problème de la formation du people roumain*, In: Revue Roumaine d'histoire, III, 1964, 3, p. 399-404.

Nicephoros 1970: Nicephori. *Breviarum*, Ed. C. de Boor, Leipzig, 1880 [Apud: FHDR 1970: 625-629].

Nicolae 2000: Nicolae E. *Un dirhem din secolul al X-lea descoperit la Iacobeni, com. Vlădeni, jud, Iaşi*, In: Simpozion de Numismatică. Dedicat împlinirii a patru secole de la prima unire a

românilor sub Mihai Voievod Viteazul Chişinău, 28-30 mai 2000, Comunicări, studii şi note, Bucureşti: Ed. Encilopedică, 2001, p. 95-102.

Niederle 1923: Niederle L. *Manuel de l'antiquité slave*, vol. I, II, Paris, 1923.

Nistor 1910: Nistor I. *Die moldawischen Anspüche auf Pokutien*, Wien, 1910.

Nistor 1915: Nistor I. *Românii şi rutenii din Bucovina*, Bucureşti, 1915.

Nistor 1923: Nistor I. *Istoria Basarabiei*, Ed. a III-a, Cernăuţi, 1923 [=Nistor I. Istoria Basarabiei, Chişinău, 1991, 292 p.]

Noll 1974a: Noll R. *Vom Altertum zum Mitielalter (Kunsthistorisches Museum, Wien. Katalog der Antikensammlung I)*, ed. a 2-a, Viena, 1974 (Apud Spinei 2006).

Noll 1974b: Noll R. *Zum Silberschatz von Kuczurmare*, In: In memoriam Constantini Daicoviciu, ed. H. Daicoviciu, Cluj, 1974, p. 267-273.

Olinescu 1894: Olinescu D. O. *Charta archeologică a Bucovinei*, In: Buletinul Societăţii Geografice Române, XV, 1894 (Apud: Spinei 2006).

Olteanu 1974: Olteanu St. *Bîrladul şi veacurile sale de istorie*, In: Magazin istoric, An. VII, 1974, nr. 9.

Olteanu 1983: Olteanu Ş. *Societatea românească la cumpănă de milenii (secolele VIII-XI)*, Bucureşti, 1983.

Olteanu 1997: Olteanu Ş. *Societatea Carpato-Danubiano-Pontică în secolele IV-XI. Structuri demo-economice şi social-politice*, Bucureşti, 1997.

Olteanu, Şerban 1969: Olteanu Şt., Şerban C. *Meşteşugurile în Ţara Românească şi Moldova în Evul Mediu*, Bucureşti, 1969.

Olteanu & 1981: Olteanu Şt., Neagu N., Seclăman D. *Tehnologia obţinerii fierului din minereu şi problema continuităţii istorice pe teritoriul României în mileniul I e. n.*, In: Studii şi Cercetări de Istorie Veche şi Arheologie, XXII, 1981, 2, p. 217-225.

Onciul 1968: Onciul D. *Scrieri istorice* / ed. îngrijită de A. Sacerdoţeanu, t. I, Bucureşti, 1968.

OVPCD 1997: *Omagiu lui Vladimir Potlog şi Constantin Drabenberg la 70 de ani*, Chişinău, 1997.

Pachymeres 1975: Pachymeres, Georgios. *Die Michaele et Andronico Plaeologis libri XIII*, recensuit I. Bekkerus, I-II, Bonn, 1835 [Apud: FHDR 1975: 442-453].

PAIECM 1996: *Probleme actuale ale istoriei, economiei şi culturii moldovenilor de la Est de Prut, Caietul 2: Romanizarea la Est de Carpaţi, Mater. Sesiunii din 3 iulie 1996*, Chişinău, 1996, 66 p.

PAINU 1992: *Probleme actuale ale istoriei naţionale şi universale: Culegere de studii şi materiale*, Chişinău: Universitas, 1992, 373 p.

Panaitescu 1932: Panaitescu P. P. *Diploma bîrlădeană din 1134 şi hrisovul lui Iurg Cariatovici din 1374 (falsurile patriotice ale lui B.P.Haşdeu)*, In: Revista Istorică Română, 1932, II, p. 46-51.

Panaitescu 1950: Panaitescu P. P. (A.Grecu). *Bulgaria în Nordul Dunării în veacurile al IX-lea – X-lea*, In: Studii şi cercetări de istorie medie, I, 1950, p. 223-236.

Panaitescu 1947: 1994: Panaitescu P. P. *Interpretări româneşti*, Bucureşti, 1947 [=ed. a II-a, Postfaţă, note şi comentarii de Şt. S. Gorovei şi M. M. Székely, Bucureşti, 1994, 259 p.]

Panaitescu 1964: Panaitescu P. P. *Obştea ţărănească în Ţara Românească şi Moldova*, Bucureşti, 1964.

Panaitescu 1966: Panaitescu P. P. *Din nou despre Diploma bârlădeană din 1134*, In: Romanoslavica, XIII, 1966, p. 85-91.

Panaitescu 1969: Panaitescu P. P. *Introducere la istoria culturii româneşti*, Bucureşti, 1969.

Papacostea 1988: Papacostea Ş. *Geneza statului în evul mediu românesc*, Clu-Napoca, 1988, 258 p.

Papacostea 1983: Papacostea V. *Civilizaţia românească şi civilizaţia balcanică*, Bucureşti, 1983.

Parasca 1995: Parasca P. *Continuitatea populaţiei româneşti din Podolia în sec. XIII-XV*, In: Revista de Istorie a Moldovei, Chişinău, 1995, nr. 2, p. 46-51.

Parasca 2005: Parasca P. *Politica externă şi relaţiile internaţionale ale Ţărilor Române în epoca medievală*, Chişinău, 2005, 231 p.

Parasca & 2002: Parasca P., Negrei I., Gonţa Gh., Gavriliţă G., Dobzeu M. *Istoria românilor. Epoca antică şi medievală, Manual pentru clasa a X-a*, Chişinău: Ştiinţa, 2002, 167 p.

Paszkiewicz 1969: Paszkiewicz H. *The Origin of Russia*, New-York, 1969.

Patoura-Hatzopoulos 1980: Patoura-Hatzopoulos S. *L'oevre de reconstitution du limes danubien a l'epoque de l'impereur Justinien Ier (territoire roumain)*, In: Revue des Etudes Sud-Est Europeennes, 18, 1980, 1.

Petre 1981: Petre A. *Byzance et Scythie au VIIe siecle,* In: Revue des Etudes Sud-Est Europeennes, 19, 1981, 3, p. 555-568.

Petrescu-Dîmboviţa, Teodor 1987: Petrescu-Dîmboviţa M., Teodor D. Gh. *Sisteme de fortificaţii medievale timpurii la est de Carpaţi. Aşezarea de la Fundu Herţei (jud. Botoşani),* Iaşi, 1987, 148 p.

Pivovarov 2001: Pivovarov S. *Monumente creştine din secolele XII-XIII provenind din teritoriul cuprins între cursul superior al Prutului şi cursul mijlociu al Nistrului,* In: Interacademica, II-III, Les travaux de la VIème et VIIème session annuelle. Cernăuţi (1999) et Mangalia/Neptun (2000), red. resp. M. Petrescu-Dîmboviţa, S. D. Kryžickij, Bucureşti, 2001, p. 163-167.

Plameniţkaia 1997: Plameniţkaia, O., Plameniţkaia E. *Mănăstirile în stâncă din zona Nistrului de mijloc: cercetare în baza mănăstirii Mihailovca din s. Bakota (sfârşitul secolului al XI-lea-începutul secolului al XV-lea),* In: Sud-Est (Artă, Cultură, Civilizaţie), Chişinău, 1997, vol. 4, p. 36-41.

Pleşca 2001: Pleşca V. *Noţiunile de bordei, semibordei, locuinţă adâncită şi locuinţă de suprafaţă în istoriografie,* In: Simposia professorum, Chişinău: ULIM, 2001, p. 30-35.

Pleşca 2004: Pleşca V. *Locuinţa medievală timpurie la est de Carpaţi,* In: Studii de Istorie Veche şi Medievală: Omagiu profesorului Gheorghe Postică, Chişinău, 2004, p. 187-191.

Pohl 1988: Pohl W. *Die Avaren, Ein Steppenvolk in Mitteleuropa. 567-822 n. Chr.,* München, 1988.

Poienaru-Bordea 2002: Poienaru-Bordea Gh. *Din partea redacţiei,* In: Simpozion de Numismatică. Organizat în memoria martirilor căzuţi la Valea Albă, la împlinirea a 525 de ani (1476-2001), Chişinău, 13-15 mai 2001, Comunicări, studii şi note, Bucureşti: Ed. Enciclopedică, 2002, p. 122-123.

Pop 1996: Pop I.-A. *Românii şi maghiarii în secolele IX-XIV: Geneza statului medieval în Transilvania* / Biblioteca Rerum Transilvaniae, X, Cluj-Napoca, 1996, 245 p.

Popovič 1986: Popovič V. *Koubbrat, Kouber et Asparouch,* In: Starinar, N.S., Belgrad, 37, 1986, p. 103-133.

Postică 1990a: Postică Gh. *Formarea poporului român şi continuitatea lui pe teritoriul Moldovei în sec. V-XIII,* In: Cugetul, 1990, nr. 1, p. 20-33.

Postică 1990b: Postică Gh. *Perpetuarea populaţiei romanice în Moldova în sec. V-IX,* In: Pedagogul Sovietic, Chişinău, 1990, nr. 3, p. 44-48.

Postică 1990c: Postică Gh. I. *Populaţia veche românească din Moldova în sec. X-XIII,* In: Pedagogul Sovietic, Chişinău, 1990, nr. 4, p. 37-41; nr. 6, p. 46-48.

Postică 1990d: Postică Gh. *Valurile lui Traian şi arheologia,* In: Îndemn la înălţare în istorie, Chişinău: Cartea Moldovenească, 1990, p. 59-64.

Postică 1991: Postică Gh. *Satul medieval Petruha - argument al continuităţii românilor din Moldova,* In: Procesele etnoculturale şi etnosociale la finele mileniului I î. e. n. - prima jumătate a mileniului I e. n. în sud-vestul U. R. S. S. şi teritoriile limitrofe (tezele referatelor sesiunii a III-a a şcolii seminar), 27-29 noiembrie 1991, Chişinău, 1991, p. 66-68.

Postică 1992 Postică Gh. *Rezultatele investigaţiilor arheologice din anul 1991 în aşezarea Hansca-Limbari-Căprărie (raport ştiinţific),* Chişinău, 1992, p. 101 p. text + 42 fig., / *Arhiva MNAIM.*

Postică 1994a: Postică Gh. *Românii din codrii Moldovei în evul mediu timpuriu (studiu arheologic pe baza ceramicii de la Hansca),* Chişinău: Universitas, 1994, 234 p.

Postică 1994b: Postică Gh. *Formarea poporului român în spaţiul carpato-nistrean şi destinul lui istoric în mileniul migraţiilor,* In: Destin românesc, Bucureşti: Ed. Fundaţiei culturale române, 1994, nr. 4, p. 3-11.

Postică 1995a: Postică Gh. *Civilizaţia veche românească din Moldova,* Chişinău: Ştiinţa, 1995, 80 p.

Postică 1995b: Postică Gh. *Petruha-Pohorniceni,* In: Cronica cercetărilor arheologice. Campania 1994. A XXIX sesiune naţională de rapoarte arheologice, Cluj-Napoca, 11-14 mai 1995, Cluj-Napoca, 1995, p. 67-68.

Postică 1996a: Postică Gh. *Aşezarea Speia-Hişcovo (secolele V-VI d. H.),* In: Arheologia Moldovei, Iaşi: Ed. Academiei Române, XIX, 1996, p. 265-269.

Postică 1996b: Postică Gh. *Monumentele arheologice din sec. V-VII în spaţiul pruto-nistrean,* In: Thraco-Dacica, Bucureşti: Ed. Academiei Române, XVII, 1-2, 1996, p. 207-215.

Postică 1996c: Postică Gh. *Permanență și continuitate în spațiul pruto-nistrean în perioada evului mediu timpuriu (sec. V-XIII)*, In: Probleme actuale ale istoriei, economiei și culturii moldovenilor de la Est de Prut, caietul 2: Romanizarea la Est de Carpați, Materialele sesiunii din 3 iulie 1996, Chișinău, 1996, p. 43-48.

Postică 1996d: Postică Gh. *Permanență și continuitate în spațiul pruto-nistrean în perioada evului mediu timpuriu (sec. V-XIII)*, In: Destin romanesc, București: Ed. Fundației culturale române, 1996, nr. 4, p. 11-16.

Postică 1997a: Postică Gh. *Unele considerații privind interpretarea etnică a monumentelor arheologice medievale timpurii din nordul Bucovinei*, In: Spațiul nord-est carpatic în mileniul întunecat / coordonator Victor Spinei. Seria Historica, 12, Iași: Ed. Universității „Al. I. Cuza", 1997, p. 117-124.

Postică 1997b: Postică Gh. *Interpretări etnice asupra monumentelor arheologice medievale timpurii din nordul Bucovinei în istoriografia sovietică*, In: Destin românesc, București: Ed. Fundației culturale române, 1997, 2, p. 3-7.

Postică 1999a: Postică Gh. *Continuitatea așezărilor autohtone din spațiul pruto-nistrean în epoca migrațiilor (sec. V-XIII)*, In: Thraco-Dacica, XX, 1999, 1-2, București, p. 329-364.

Postică 1999b: Postică Gh. *Agricultura medievală timpurie în spațiul pruto-nistrean*, In: Studia in honorem Ion Niculiță, Chișinău: Cartdidact, 1999, p. 268-279.

Postică 1999c: Postică Gh. *Evoluția așezărilor medievale timpurii din spațiul pruto-nistrean (contribuții la problema continuității populației autohtone)*, In: Sympozia professorum, 1999, Chișinău: ULIM, 1999, p. 5-6.

Postică 1999d: Postică Gh. *Reperele etnogenezei românilor*, In: Cugetul, Chișinău: Prut-Internațional, 1999, nr. 4, p. 31-36.

Postică 1999e: Postică Gh. *Repertoriul monumentelor arheologice medievale timpurii din raionul Orhei (precizări științifice pe marginea publicațiilor din anii '50-'80)*, In: Orheiul Vechi. Buletin istorico-arheologic 1998, Chișinău: Ruxanda, 1999, p. 54-63.

Postică 2000a: Postica Gh. *Mestesugurile din spatiul pruto-nistrean în sec. V-XIII*, In: Analele ULIM, seria Istorie, Chișinău: ULIM, 2000, nr. 1, p. 23-34.

Postică 2000b: Postică Gh. *Civilizația medievală timpurie din spațiul pruto-nistrean pe calea demistificării și remistificării*, In: Demistificarea sau remistificarea istoriei. Materialele dezbaterilor naționale 26-28, aprilie 1999, Chișinău: Pontos, 2000, p. 18-23.

Postică 2002: Postică Gh. *Ion Hâncu la vârsta împlinirilor*, In: Ion Hâncu : biobibliogr. la 70 de ani / ed. îngrijită de Gh. Postică, Chișinău: ULIM, 2002, p. 6-10.

Postică 2003: Postică Gh. *Citadela Orheiului Vechi în lumina cercetărilor arheologice din anii 1996-2000*, In: Arheologia Moldovei, XXVI, 2003, p. 91-143.

Postică 2004: Postică Gh. *Considerații privind vestimentația medievală timpurie din spațiul pruto-nistrean*, In: Revista de Istorie a Moldovei, Chișinău, 2004, nr. 4.

Postică 2005a: Postică Gh. *Considerații privind „citadela de pământ" de la Orheiul Vechi în lumina săpăturilor arheologice din anii 1996-2001*, In: Revista Arheologică, Serie Nouă, vol. I, nr. 1, 2005, p. 131-151.

Postică 2005b: Postică Gh. *Structuri teritoriale medievale timpurii în spațiul pruto-nistrean*, In: Revista Arheologică, Serie Nouă, 2005, vol. I, nr. 2, p. 212-237.

Postică 2006a: Postică Gh. *Observații privind topografia și structura așezărilor medievale timpurii din spațiul pruto-nistrean*, In: Tyrageția, Anuar XV, Chișinău, 2006, p. 60-76.

Postică 2006b: Postică Gh. *Observations concerning the topography and the structure of the early medieval settlements from Prut-Dniester space*, In: Miscellanea romano-barbarica. In honorem septagenarii magistri Ion Ioniță oblata. Ed. V. Mihăilescu-Bârliba, C. Hriban, L. Munteanu. Ed. Academiei Române, București, 2006, p. 265-286.

Postică 2006c: Postică Gh. *Problema civilizației medievale timpurii din spațiul pruto-nistrean în istoriografia contemporană*, In: Destin românesc, Serie Nouă, 2006, An. I, nr.3-4, p. 158-187.

Postică 2006d: Postică Gh. *Spaţiul pruto-nistrean şi vechile cnezate ruseşti în secolele X-XII*, In: Civilizaţia medievală şi modernă în Moldova: studii. In honorem Demir Dragnev. Chişinău, 2006, p. 216-228.

Postică 2006e: Postică Gh. *Orheiul Vechi: Cercetări arheologice 1996-2001,* Iaşi, Ed. Univ. Al. I. Cuza, 2006, 229 p., 129 fig., 98 foto.

Postică, Cavruc 1991: Postică Gh. I., Cavruc V. I. *Rezultatele investigaţiilor arheologice din anul 1990 în aşezările Hansca-Limbari-Căprăria şi Hansca-la Matcă (raport ştiinţific)*, Chişinău, 1991, 118 p. text + 12 tab. + 32 fig. / *Arhiva MNAIM.*

Postică, Hâncu, Munteanu 1998: Postică Gh., Hâncu I., Munteanu O. *Raport ştiinţific privind rezultatele investigaţiilor arheologice din anul 1997 de la Orheiul Vechi,* Chişinău, 1998, 57 p. / Arhiva MC RM.

Postică, Sava, Agulnikov 1995: Postică Gh., Sava E., Agulnikov S. *Morminte ale nomazilor turanici de lângă orăşelul Taraclia şi satul Cazaclia,* In: Memoria Antiquitatis, Piatra-Neamţ, XX, 1995, p. 141-171.

Postică, Sava 1996: Postică Gh., Sava E. *Complexe funerare ale nomazilor medievali de lângă satul Balabani, raionul Taraclia, Republica Moldova*, In: Studii şi Cercetări de Istorie Veche şi Arheologie, 47, 1996, 1, p. 63-89.

Postică, Tentiuc, Hâncu 1999: Postică Gh., Tentiuc I., Hâncu I. *Aşezarea din sec. IX-XI de la Giurgiuleşti şi unele consideraţii privind siturile medievale timpurii din zona lacurilor dunărene,* In: Studia in honorem Ion Niculiţă, Chişinău: Cartdidact, 1999, p. 280-298.

Priscus 1970: Priscus Panites. *Despre soliile romanilor la cei de alt neam*, In: FHDR 1970: 247-300.

Procopius 1970: Procopii Caesariensis. *Opera omnia.* Recognovit J. Haury. Editio stereotypa correctior. Addemda et corrigenda adiecit Gerhard wirth, Leipzig, 1962-1964 [Apud: FHDR 1970: 433-475].

Protase 2001a: Protase D. *Populaţia autohtonă în Dacia postromană (anul 275-secolul al VI-lea)*, In: Istoria Românilor, vol. II. Daco-Romani, Romanici, Alogeni, Bucureşti, 2001, p. 555-606.

Psellos 1975: Michel Psellos. *Chronographie ou Histoire d'un siecle de Byzance (976-1077),* Ed. Em. Renauld. Paris, 1926 (vol. I), 1928 (vol. II) [Apud: FHDR 1975: 47-51].

Purici 1992: Purici Ş. *Cu privire la concepţia istorică despre dominaţia Haliciului asupra teritoriului din nordul Moldovei în sec. XII-XIV*, In: Revista de Istorie a Moldovei, Chişinău, 1992, nr. 4, p. 3-12.

Purici 1996: Purici Ş. *Moldova faţă de principatul Halici în sec. XII-XIV*, In: Analele Bucovinei, 1996, nr. 2, p. 349-362.

Purici 1997: Purici Ş. *Problema hotarelor meridionale ale Statului Hlician*, In: Spaţiul nord-est carpatic în mileniul întunecat / coord. V. Spinei, Iaşi, Ed. Univ. Al. I. Cuza, 1997, p. 189-202.

Puşcariu 1940: Puşcariu S. *Limba Română*, vol. I, Bucureşti, 1940.

Rabinovič 2002: Rabinovič R. *Vârfurile de săgeată din fier în Moldova medievală timpurie şi contextul lor cultural-istoric*, In: Arheologia Moldovei, XXII (1999), Bucureşti, 2002, p. 233-340.

Rašev 1982: Rašev R. *L'Onglos - témoignages écrits et faits archéologiques*, In: Bulgarian Historical Review, Sofia, X, 1982, 1, p. 68-79.

Rădulescu 2001: Rădulescu A. *Stăpânirea romano-bizantină în Dobrogea*, In: Istoria Românilor, vol. II: Daco-Romani, Romanici, Alogeni, Bucureşti, 2001, p. 476-485.

Rămureanu 1978: Rămureanu I. *Mişcarea audienilor în Dacia Pontică şi nord-dunăreană (sec. IV-V)*, In: Biserica Ortodoxă Română, XCVI, 1978, 9-10.

Rober de Clari 1952: Rober de Clari. *La conquête de Constantinople*, In: Historiens et chroniqueurs du Moyen Age, ed. A. Pauphilet, Ed. Pognon, Paris, 1952.

Rogerius 1935: *Rogerii Carmen Miserabili.* Ed. by G. Popa-Liseanu / Izvoarele istoriei românilor, vol. V, Bucureşti, 1935.

Rosenberg 1928: Rosenberg M. *Der goldschmiede Merkzeichen,* IV, *Ausland und Byzanz*, ed. a 3-a, Berlin, 1928 (Apud: Spinei 2006).

Rosetti 1889: Rosetti R. *Statul berladean*, In: Revista Nouă, t. II, nr. 11-12, 1889, p. 464-472.

Rusu 1971: Rusu M. *Note asupra relaţiilor culturale dintre slavi şi populaţia romanică din Transilvania (sec.VI-X)*, In: Apulum - Acta Musei Apulencis, Alba Iulia, IX, 1971, p. 713-730.

Rusu 1980: Rusu M. Aspects *des relations entre les autochtones et les migrateurs (IIIe-IXe siècles)*, In: Revue Roumaine d'Hisroire, t. 19, 1980, nr. 2-3,.

Russu 1981: Russu I. I. *Etnogeneza românilor. Fondul autohton traco-dacic şi componenta latino-romanică*, Bucureşti, 1981.

Sacerdoţeanu 1929: Sacerdoţeanu A. *Guillaume de Rubrrouck et les Roimains au millieu du XIIIe siècle*, In: Mèlanges de l'École roumaine en France, 1929, nr. 2, p. 159-335.

Sacerdoţeanu 1938: Sacerdoţeanu A. *În chestiunea brodnicilor*, In: Revista Istorică, t. 24, 1938, p. 196-203.

Sava 1937: Sava A. *Documente privitoare la târgul şi ţinutul Lăpuşnei*, Bucureşti, 1937, XXV p. + 325 p.

Sava 1944: Sava A. *Documente privitoare la târgul şi ţinutul Orheiului*, Bucureşti, 1944, LV p. + 561 p.

Sava & 1995: Sava E., Manzura I., Tcaciuc M., Курчатов S., Bubulici V., Rabinoviči R., Guchin V., Alaiba R., Bădău-Wittenberger M. *Investigaţiile istorico-arheologice efectuate în microzona istorico-naturală Rudi – Tătărăuca Nouă – Arioneşti, raionul Donduşeni, Republica Moldova*, In: Cercetări arheologie în aria nord-tracică, Vol I, Bucureşti, 1995, p. 281-358

Sâmpetru 1974: Sâmpetru M. *La région du Bas-Danube au Xe siecle de notre ere*, In: Dacia N.S., XVIII, 1974, p. 239-264.

Schafarik 1928: Schafarik P. J. *Über die Abkunft der Slawen nach Lorenz Surowiecki*, Pešt, 1828.

Schafarik 1836; 1837: Schafarik P. J. *Slowençke Starozitnosti*, t. I-II, Prace, 1936-1837.

Setton 1950: Setton K. M. *The Bulgars in the Balkans and the Occupation of Corinth in seventh Century*, In: Speculum, 25, 1950, 4, p. 502-543.

SHIN 1999: *Studia in honorem Ion Niculiţă. Omagiu cu prilejul împlinirii a 60 de ani*, Chişinău: Cartdidact, 1999, 326 p.

Sim. Keza 1935: Simion de Keza. *Chronicon Hungaricum*. Ed. by G. Popa-Liseanu, In: Izvoarele istoriei românilor, vol. IV, Bucureşti, 1935.

Sim. Magister 1970: Simion Magister. *Cronografie* / Leonis Grammatici. Chronogrphia ex recensione, I, Bekkerei, Bonn, 1842 [Apud: FHDR 1970: 631].

Simion 2002: Simon A. *În jurul Carpaţilor. Formele şi realităţile genezei statale româneşti*, Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2002, 683 p.

SIVM 2004: *Studii de Istorie Veche şi Medievală: Omagiu profesorului Gheorghe Postică*, Chişinău: Pontos, 2004, 283 p.

Skylitzes 1975: *Ioannes Scylitzes continuatus*, Thesalonic, 1968 [Apud: FHDR 1975: 59-65].

Spengler 1996: Spengler O. *Declinul Occidentului*, traducere de I. Lascu, Craiova, Editura Beladi, 1996.

Spinei 1972: Spinei V. *Săpăturile de salvare de la Olteneşti*, In: Carpica, V, 1972, p. 133-141.

Spinei 1973: Spinei V. *Informaţii despre vlahi în izvoarele medievale nordice*, In: Studii şi Cercetări de Istorie Veche, 24, 1973, 1, p. 57-81; 2, p. 259-282.

Spinei 1975: Spinei V. *Les rélations de la Moldavie avec le Byzance et la Russie au premier quart du II millenaire a la lumiere des sources archéologiques*, In: Dacia N.S., XIX, p. 227-242.

Spinei 1978: Spinei V. *Zur Geschichte der mittelalterlichen Siedlung Birlad (Südmoldau) im 10.-14. Jarhundert*, In: Dacoromania, Freiburg-München, 4, 1977-1978, p.65-84.

Spinei 1979: Spinei V. *Aspecte economice şi sociale ale evoluţiei comunităţilor locale din spaţiul est-carpatic în sec. X-XIII*, In: Hierasus, I, 1979, p. 217-242.

Spinei 1979b: Spinei V. *Începuturile vieţii urbane la Bârlad şi problema berladnicilor*, In: Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A. D.Xenopol ", 1979, XVI, p. 271-293.

Spinei 1982a: Spinei V. *Moldova în secolele XI-XIV*, Bucureşti, Ed. Ştiinţ. şi Enciclop., 1982, 383 p. + 58 fig.

Spinei 1982b: Spinei V. *Consideraţii cu privire la populaţia locală din zona centrală şi meridională a Moldovei în secolele XI-XII*, In: Cercetări Istorice, XII-XIII, 1981-1982, p. 173-203.

Spinei 1983: Spinei V. *Realităţi etnico-politice de la Dunărea de Jos în secolele XI-XII în cronica lui Mihail Sirianul, I-II*, In: Revista de Istorie, 36, 1983, 10, p. 989-1007; 37, 1984, 2, p. 126-148.

Spinei 1985a: Spinei V. *Realităţi etnice şi politice în Moldova meridională în secolele X-XIII. Români şi turanici*, Iaşi, Ed. Junimea, 1985, 238 p.

Spinei 1985b: Spinei V. *Formaţiuni prestatale la răsărit de Carpaţii Orientali*, In: Suceava, XI-XII, 1984-1985, p. 119-127.

Spinei 1986: Spinei V. *Moldova in the 11th–14th Centuries*, Ed. Academiei, Bucureşti, 1986, 277 p.

Spinei 1987: Spinei V. *Populaţiile nomade turce în regiunile româneşti în secolele X-XIV – aprecieri sintetice*, In: Suceava, XIII-XIV, 1986-1987, p. 119-128

Spinei 1990: Spinei V. *Migraţia ungurilor în spaţiul carpato-dunărean şi contactele lor cu românii în secolele IX-X*, In: Arheologia Moldovei, XIII, Bucureşti, 1990, p. 103-148.

Spinei 1994: Spinei V. *Moldova în secolele XI-XIV*, ed. a II-a, Chişinău: Universitas, 1994, 496 p.

Spinei 1995a: Spinei V. *Marile migraţii din spaţiul nord-pontic în secolele IX-XIII*, Iaşi, 1995, 218 p.

Spinei 1995b: Spinei V. *Observaţii privind ritul incinerării în regiunile Carpato-Dunărene în a doua jumătate a mileniului I d. Chr.*, In: Pe drumul credinţei. Arhimandrit Roman Braga. River Junction, MI, USA, 1995, p. 82-100.

Spinei 1995c: Spinei V. *La Bucovine à l'époque des grandes migrations et au Haut Moyen Âge*, In: Dacia N.S., XXXVIII-XXXIX, 1994-1995, p. 365-388.

Spinei 1996a: Spinei V. *Ultimile valuri migratoare de la nordul Mării Negre şi al Dunării de Jos*, Iaşi: Helios, 1996, 327 p.

Spinei 1996b: Spinei V. *Incipient Forms of Statal Organisation with the Romanians East of the Carpathians*, In: Transylvanian Review, 5, 1996, 2, p. 44-53.

Spinei 1996c: Spinei V. *Aspecte controversate ale contactelor românilor cu turanicii în secolele X-XIII*, In: Arheologia Moldovei, XIX, 1996, p. 271-279.

Spinei 1996d: Spinei V. *Generalităţi privind geneza oraşelor medievale din Moldova*, In: Arheologia Medievală I, Reşiţa, 1996, p. 35-53.

Spinei 1997: Spinei V. *Coordonate ale problemei formării poporului român*, In: Destin românesc, 1997, nr. 3, p. 3-20.

Spinei 1999a: Spinei V. *Marile migraţii din estul şi sud-estul Europei în secolele IX-XIII*, Iaşi, 1999, 514 p.

Spinei 1999b: Spinei V. *Bucovina în mileniul întunecat*, In: Spaţiul nord-est carpatic în mileniul întunecat, Iaşi, 1997, p. 133-188.

Spinei 2003: Spinei V. *The Great Migrations in the East and South East of Europe from the Ninth to the Thirteenth Century*, Cluj-Napoca, 2003, 546 p.

Spinei 2004: Spinei V. *Pratiques funéraires dans l'espace carpato-danubien dans la seconde moitié du Ier millénaire ap. J.-C.*, In: Aspects of Spiritual Life in South East Europe from Prehistory to the Middle Ages, ed. V. Cojocaru şi V. Spinei, Iaşi, 2004, p. 259-301.

Spinei 2006: Spinei V. *Universa Valachica: Românii în contextual politic internaţional de la începutul mileniului al II-lea*, Chişinău: Cartdidact, 2006, 780 p.

Stahl 1958: Stahl H. H. *Contribuţii la studiul satelor devălmaşe româneşti*, vol. I, Bucureşti, 1958.

Stahl 1980: Stahl H. H. *Teorii şi ipoteze privind sociologia orânduirii tribale*, Bucureşti, 1980.

Stamati 2000: Stamati I. *„Pâinişoarele" din lut – un exemplu de dialog între arheologie şi etnologie*, In: Acta Musei Porolisensis, XXIII, I, Zalău, p. 361-394.

Stamati 2004: Stamati I. *Despre câteva probleme arheologice nerezolvate (secolele V/VI-VII)*, In: Studii de Istorie Veche şi Medievală: Omagiu profesorului Gheorghe Postică, Chişinău, 2004, p. 174-186.

Stamati 2004: Stamati Iu. *Civilizaţia nord-dunăreană în sec. V-VII (Stadiul cercetării arheologice, R. Moldova)*, Teză de doctorat. Universitatea „Babeş-Bolyai", Cluj-Napoca, 2004, 281 p.

Stati 1998: Stati V. *Istoria Moldovei în date*, Chişinău, 1998, 488 p.

Stati 2002: Stati V. *Istoria Moldovei*, Chişinău, 2002.

Stoicescu 1980: Stoicescu N. *Continuitatea românilor*, Bucureşti, 1980.

Strabon 1974 : Strabon. *Geografia*, t. I-II, Bucureşti, 1974.

Szymanski 1967: Szymanski W. *Szeligi pod Plocikiem na poczatku wczesnego srdniowieza*, Wroclaw; W-wa; Krakow, 1967.

Ştefan 1965: Ştefan Gh. *Decouvertes slaves en Dobroudja septentrionalie*, In: Archaeologica Hungarica, Budapesta, XVII, 1965.

Ştefan & 1967: Ştefan Gh., Barnea I., Comşa M., Comşa E. *Dinogeţia - Aşezarea feudală timpurie de la Bisericuţa-Garvăn*, t. I, Bucureşti, 1967, 409 p.

Škorpil 1918: Škorpil K. *Anciens monuments bulgares dans la Dobroudja*, In: La Dobrudja. Geographie, histoire, ethnographie, importance économique et politique, Sofia, 1918, p. 109-152.

Tabuncic 2006: Tabuncic S. *Habitatul rural din răsăritul Ţării Moldovei în secolele XIV-XVI, oglindit de izvoarele arheologice*, In: Civilizaţia medievală şi modernă în Moldova. Studii. In honorem Demir Dragnev. Chişinău, Civitas, 2006, p. 34-47.

Tanaşoca, Teoteoi 1984: Tanaşoca N. Ş., Teoteoi T. *L'extension de la domination bulgare au nord du Danube aux VIII-X siecle (L'istoriographie roumaine du probleme)*, In: Etudes Balkanique, 4, 1984, p. 116-120.

Tatar 2006: Tatar O. *Cultura si civilizatia la români*, In: http://www.armyacademy.ro/biblioteca/carti/istorie/ tatar/cuprins.html sau http://www.actrus.ro/biblioteca/carti/istorie/tatar/cuprins.html

Taube 1778: Taube F. W. *Beschreibung des Königreiches Slawonien und des Herzogtumes Syrmien, III, Buch, welches die Topographie enthält*, Leipzig, 1778.

Tanase 1977: Tanase A. *Cultură si civilizatie*, Bucuresti, 1977.

Tel'nov, Vlasenco 2001: Tel'nov N., Vlasenco I. *Cetăţuia Răciula*, In: Piretus, I, Ungheni, 2001, p.15-21.

Tentiuc 1991: Tentiuc I. *Cercetări arheologice în raionul Ialoveni în anul 1990: Aşezările de la Moleşti*, Chişinău, 1991 / Arhiva MA, AŞM.

Tentiuc 1992: Tentiuc I. *Cercetări arheologice în raionul Ialoveni în anul 1991: Aşezările de la Moleşti*, Chişinău, 1992 / Arhiva MA, AŞM.

Tentiuc 1994: Tentiuc I. *Cercetări arheologice in aşezarea medievală Durleşti-Valea Babei*, In: Arheologia Moldovei, XVII, Bucureşti, 1994, p. 253-269.

Tentiuc 1996: Tentiuc I. *Populaţia din Moldova centrală în secolele XI-XIII*, Iaşi: Ed. Helios, 1996, 228 p. text, 36 fig.

Tentiuc 1997: Tentiuc I. *Some Considerations Regarding Byzantine Influence in the East of the Carpathians in the 10th. - 13th. Centuries*, In: II International Conference Medieval Europe, Exchange and Trade in Medieval Europe, Papers of the "Medieval Europe, Brugge 1997" Conference, volume 3, ed. By Gue De Boe and Frans Verhaeghe, Zellik, 1997, p. 15-22.

Tentiuc 1998: Tentiuc I. *Plastica miniaturală de lut din perioada evului mediu timpuriu din Moldova*, In: Tyragetia, Anuar VI-VII, Chişinău, 1998, p. 115-129.

Tentiuc 2000 Tentiuc I. *Siturile din secolele V-VII de la Moleşti-Ialoveni (Republica Moldova)*, In: Arheologia Moldovei, XXI (1998), Bucureşti, 2000, p. 201-211.

Tentiuc 2001a: Tentiuc I. *Particularităţi şi semnificaţii ale ritului şi ritualului funerar în spaţiul est-carpatic în secolele XI-XIII*, In: Tyragetia, X, Chişinău, 2001, p. 123-130.

Tentiuc 2001b: Tentiuc I. *Morminte „distruse" şi deformate ale craniului în ritul şi ritualul funerar la est de Carpaţi în secolele XI-XIII*, In: Simposia Professorum, Chişinău: ULIM, 2001, p. 22-30.

Tentiuc 2007: Tentiuc I. *Despre ritul şi ritualul funerar medieval timpuriu din spaţiul pruto-nistrean (necropola de la Moleşti-Ialoveni)*, In: Tyragetia, Serie Nouă, 2007, vol. 1, nr. 1.

Tentiuc, Tentiuc-Hâncu 2007: Tentiuc I., Tentiuc-Hâncu A. *Unele opinii şi controverse privind relaţia dintre creştinismul popular şi ritul şi ritualurile funerare medievale timpurii în Europa Centrală şi de Sud-Est*, In: Tyragetia, Serie Nouă, 2007, vol. I, nr. 1, p. 17-30.

Tentiuc, Popa 1999: Tentiuc I., Popa A. *Unele consideraţii privind lăcaşele rupestre din Moldova de Est în secolele IV-XIII*, In: Mousaios, V, Buzău, 1999, p. 33- 51.

Tentiuc, Melnikov 1998: Tentiuc I., Melnikov N. *Câteva cruciuliţe pectorale din Moldova de est*, In: Revista Arheologică, 1998, nr. 2, p. 140-150.

Teodor 1968: Teodor D. Gh. *Contribuţii la cunoaşterea culturii Dridu pe teritoriul Moldovei*, In: Studii şi Cercetări de Istorie Veche, XIX, 1968, 2, p. 227-278.

Teodor 1970: Teodor D. Gh. *Elemente şi influenţe bizantine în Moldova în secolele VI-XI*, In: Studii şi Cercetări de Istorie Veche, XXI, 1970, 1, p. 97-128.

Teodor 1972a: Teodor D. Gh. *Contribuţii privind pătrunderea şi stabilirea slavilor în teritoriile extracarpatice ale României*, In: Carpica, V, 1972, p. 105-114.

Teodor 1972b: Teodor D. Gh. *La pénetration des slaves dans les régions du S-E de l'Europe d'après les données archéologiques des régions orientales de la Roumanie*, In: Balcanoslavica, Prilep, 1972, p. 29-42 [=Teodor D. *Spaţiul carpato-dunăreano-pontic în Mileniul Marilor Migraţii*, Buzău, 2003, p. 357-367].

Teodor 1973a: Teodor D. Gh. *Descoperiri arheologice în Moldova referitoare la agricultura din secolele VI-XI e.n.*, In: Terra Nostra, Culegere de materiale privind istoria agrară a României, Bucureşti, 1973, p. 223-232.

Teodor 1973b: Teodor D. Gh. *Apartenenţa etnică a culturii Dridu*, In: Cercetări Istorice, 1973, IV, p. 127-141 [=Teodor D. Gh. *Spaţiul carpato-dunăreano-pontic în Mileniul Marilor Migraţii*, Buzău, 2003, p. 13-21].

Teodor 1974: Teodor D. Gh. *Cele mai vechi urme creştine din Moldova*, In: Mitropolia Moldovei şi Suceavei, L, 1974, 7-8, p. 565-566.

Teodor 1975: Teodor D. Gh. *Natives and Slavs in the East-Carpathian regions of Romania in the 6th – 10th centuries*, In: Relations between the autochtonous population and the migratory populations on the territory of Romania, Bucureşti, 1975, p. 155-170.

Teodor 1978a: Teodor D. Gh. *Teritoriul est-carpatic în veacurile V-XI e. n*, Iaşi, 1978, 223 p.

Teodor 1978b: Teodor D. Gh. *Aşezări întărite din regiunile est-carpatice ale României în secolele VIII-XI*, In: Hierasus, I, 1978, p. 197-216.

Teodor 1978c: Teodor D. Gh. *Les établissments fortifiés des régions est-carpatiques de la Roumanie aux VIIIe-XIe siècles de notre ère*, In: Slovenská Archeológia, XXVI, I, Bratislava, 1978, p. 69-77 [=Teodor D. *Spaţiul carpato-dunăreano-pontic în Mileniul Marilor Migraţii*, Buzău, 2003, p.451-460].

Teodor 1980a Teodor D. Gh. *Unele consideraţii privind încheierea procesului de formare a poporului român*, In: Arheologia Moldovei, X, 1980, p. 75-84 [=Teodor D. *Spaţiul carpato-dunăreano-pontic în Mileniul Marilor Migraţii*, Buzău, 2003, p. 23-31].

Teodor 1980b: Teodor D. Gh. *Tezaurul de la Răducăneni-Iaşi*, In: Studii şi Cercetări de Istorie Veche şi Arheologie, XXXI, 1980, 3, p. 403-423 [=Teodor D. Gh. *Spaţiul carpato-dunăreano-pontic în Mileniul Marilor Migraţii*, Buzău, 2003, p. 177-195].

Teodor 1981a: Teodor D. Gh. *Romanitatea carpato-dunăreană şi Bizanţul în veacurile V-XI e. n.*, Iaşi, 1981, 122 p.

Teodor 1981b: Teodor D. Gh. *Contribuţia cercetărilor arheologice de la est de Carpaţi privind problema etnogenezei româneşti*, In: Acta Moldaviae Meridionalis, Vaslui, III-IV, 1981-1982, p. 99-109.

Teodor 1981c: Teodor D. Gh. *Autohtoni şi migratori la est de Carpaţi în secolele VI-X e.n.*, In: Arheologia Moldovei, X, 1981, p. 50-72.

Teodor 1982: Teodor D. Gh. *Câteva precizări cu privire la perioada secolelor VIII-XI e.n. pe teritoriul României*, In: Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A. D.Xenopol ", XIX, Iaşi, 1982, p. 255-264 [=Teodor D. Gh. *Spaţiul carpato-dunăreano-pontic în Mileniul Marilor Migraţii*, Buzău, 2003, p. 461-467].

Teodor 1983a: Teodor D. Gh. *Conceptul de cultură Costişa-Botoşana. Consideraţii privind continuitatea populaţiei autohtone la est de Carpaţi în sec. V-VII e. n.*, In: Studia Antiqua et arheologica, I, 1983, Iaşi, p. 215-225.

Teodor 1983b: Teodor D. Gh. *Un cnezat românesc la est de Carpaţi în veacurile IX-XI e. n.*, In: Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A. D. Xenopol", XX, Iaşi, 1983, p. 81-87 [=Teodor D. Gh. *Spaţiul carpato-dunăreano-pontic în Mileniul Marilor Migraţii*, Buzău, 2003, p. 469-474].

Teodor 1984a: Teodor D. Gh. *Civilizaţia romanică la est de Carpaţi în secolele V-VII e. n. Aşezarea de la Botoşana-Suceava*, Iaşi, 1984, 131 p.

Teodor 1984b: Teodor D. Gh. *Continuitatea populației autohtone la est de Carpați în secolel VI-XI e. n. Așezările din secolele VI-XI e. n. de la Dodești-Vaslui,* Iași, 1984, 152 p.

Teodor 1984c: Teodor D. Gh. *Origines et voies de pénétration des slaves au sud du Bas-Danube (VIe-VIIe siecles),* In: Villes et peuplement dans l'Illyricum postbyzantin. Actes du colloques organise par l'École francaise de Rome (Rome, 12-14 mai, 1982), Rome, 1984, p. 63-84 [=Teodor D. Gh. *Spațiul carpato-dunăreano-pontic în Mileniul Marilor Migrații*, Buzău, 2003, p. 369-381].

Teodor 1985a: Teodor D. Gh. *Autohtoni și migratori la est de Carpați în secolele VI-X e. n.,* In: Arheologia Moldovei, X, 1985, p. 50-73.

Teodor 1985b: Teodor D. Gh. *Legături economice între regiunile de la răsărit de Carpați și Orientul Arab în secolele IX-X e. n.,* In: Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol", XXII, 1985, 1, p. 263-268 [=Teodor D. Gh. *Spațiul carpato-dunăreano-pontic în Mileniul Marilor Migrații*, Buzău, 2003, p. 475-479].

Teodor 1986a: Teodor D. Gh. *Tradiții geto-dacice în cultura materială și viața spirituală din sec. V-X e.n. de pe teritoriul României,* In: Acta Moldaviae Meridionalis, Vaslui, VII-VIII, 1985-1986, p. 131-148 [=Teodor D. Gh. *Spațiul carpato-dunăreano-pontic în Mileniul Marilor Migrații*, Buzău, 2003, p. 33-44].

Teodor 1986b: Teodor D. Gh. *Regiunile est-carpatice și Bizanțul în secolele V-XI e.n.*, In: Românii în istoria universală. I, Iași, 1986, p. 7-14 [=Teodor D. Gh. *Spațiul carpato-dunăreano-pontic în Mileniul Marilor Migrații*, Buzău, 2003, p. 197-201].

Teodor 1987a: Teodor D. Gh. Aspecte *etno-demografice ale continuității la est de Carpați în secolele V-XI e.n.,* In: Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice, București, ser. IV, t.12, 1987, p. 173-178.

Teodor 1987b: Teodor D. Gh. *Quelques aspects concernant les relations entre Roumains, Byzantins et Bulgares aux IXe-X^e^ siecles n.e.*, In: AIIA „A. D. Xenopol", XXIV, 2, 1987, p. 1-16 [=Teodor D. Gh. *Spațiul carpato-dunăreano-pontic în Mileniul Marilor Migrații*, Buzău, 2003, p. 481-489].

Teodor 1988a: Teodor D. Gh. *Rituri și ritualuri funerare la Est de Carpați în secolele V-XI*, In: Mitropolia Moldovei și Sucevei, Iași, Anul LXIV, 1988, 3, p. 70-82; 5, p. 46-58 [=Teodor D. Gh. *Spațiul carpato-dunăreano-pontic în Mileniul Marilor Migrații*, Buzău, 2003, p. 45-51; 52-58].

Teodor 1988b: Teodor D. Gh. *La population autochtone au nord du Bas-Danube aux VIe-VIIe n.e.*, In: Românii în istoria medeivală. III, Iași, 1988, p. 93-105 [=Teodor D. Gh. *Spațiul carpato-dunăreano-pontic în Mileniul Marilor Migrații,* Buzău, 2003, p. 59-65].

Teodor 1990a: Teodor D. Gh. *Etnogeneza românească (între adevăr și eroare)*, In: Făclia, 28 septembrie, Chișinău, 1990, p. 3.

Teodor 1990b: Teodor D. Gh. *Etnogeneza românească în lumina cercetărilor arheologice*, In: Făclia, 26 octombrie, Chișinău, 1990, p. 14.

Teodor 1990c: Teodor D. Gh. *Aspecte etno-demografice ale continuității la est de Carpați în secolele V-XI e.n.*, In: Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice, București, seria IV, XII, 1987, București, 1990, p. 173-178 [= în: D.Gh.Teodor. *Spațiul carpato-dunăreano-pontic în Mileniul Marilor Migrații*, Buzău, 2003, p.491-494].

Teodor 1991a: Teodor D. Gh. *Creștinismul la est de Carpați de la origini până în secolul al XIV-lea*, Iași, 1991, 230 p.

Teodor 1991b: Teodor D. Gh. *Piese vestimentare bizantine din secolele VI-VIII în spațiul carpato-dunăreano-pontic,* In: Arheologia Moldovei, XIV, 1991, p. 117-138 [= în: D.Gh.Teodor. *Spațiul carpato-dunăreano-pontic în Mileniul Marilor Migrații*, Buzău, 2003, p.233-255].

Teodor 1991c: Teodor D. Gh. *Éléments et influences byzantins dans la civilization des VIe-VIIe siècles après J.Chr. au Nord du Bas-Danube*, In: Études byzantines et pos-byzantines, II, București, 1991, p. 59-72 [= în: D.Gh.Teodor. *Spațiul carpato-dunăreano-pontic în Mileniul Marilor Migrații*, Buzău, 2003, p. 257-266].

Teodor 1992: Teodor D. Gh. *Societatea est-carpatică în perioada celei de a doua jumătăți a mileniului I al e. n.*, In: Probleme actuale ale istoriei naționale și universale, Chișinău, 1992, p. 109-125

[=Teodor D. Gh. *Spaţiul carpato-dunăreano-pontic în Mileniul Marilor Migraţii*, Buzău, 2003, p. 67-74].

Teodor 1993: Teodor D. Gh. *Unele consideraţii privind originea şi cultura anţilor*, In: Arheologia Moldovei, XVI, Bucureşti, 1993, p. 205-213 [= în: Teodor D. Gh. Spaţiul carpato-danubiano-pontic în Mileniul Marilor Migraţii, Buzău, 2003, p. 383-391].

Teodor 1994: Teodor D. Gh. *Slavii la nordul Dunării de Jos în secolele VI-VII d. H.*, In: Arheologia Moldovei, XVII, Bucureşti, 1994, p. 223-251 [= în: Teodor D. Gh. Spaţiul carpato-danubiano-pontic în Mileniul Marilor Migraţii, Buzău, 2003, p. 393-420].

Teodor 1995a: Teodor D. Gh. *Quelque consideration sur la population daco-romaine et ancienne roumaine au nord du Bas-Danube aux IVe-X^e^ ssiecles*, In: Dacia. N.S. XXXVIII-XXXIX, 1994-1995, p. 357-363 [=Teodor D. Gh. *Spaţiul carpato-dunăreano-pontic în Mileniul Marilor Migraţii*, Buzău, 2003, p. 79-86].

Teodor 1995b: Teodor D. Gh. *Cercetările la est de Carpaţi privind etnogeneza românească*, In: Academica, Bucureşti, Anul V, 9 (57), iulie, 1995, p. 6.

Teodor 1995c: Teodor D. Gh. *Autohtoni şi slavi în spaţiul carpato-dunăreano-pontic în secolele VI-VIII d.Hr.*, In: Din Istoria Europei Romane, Oradea, 1995, p. 285-294 206 [=Teodor D. Gh. *Spaţiul carpato-dunăreano-pontic în Mileniul Marilor Migraţii*, Buzău, 2003, p. 421-426].

Teodor 1995d: Teodor D. Gh. *Cercetările de la est de Carpaţi privind etnogeneza românească*, In: Academica, Bucureşti, anul V, 9 (57), iulie, 1995, p. 6-7.

Teodor 1996a: Teodor D. Gh. *Meşteşugurile la Nordul Dunării de Jos în sec. IV-XI d. Chr*, Iaşi, 1996, 197 p.

Teodor 1996b: Teodor D. Gh. *Creştinismul în spaţiul Carpato-Danubian în mileniul I d. Hr.*, In: Probleme actuale ale istoriei, economiei şi culturii moldovenilor de la Est de Prut, Caietul 2: Romanizarea la Est de Carpaţi, Mater. Sesiunii. din 3 iulie 1996, Chişinău, 1996, p. 35-42

Teodor 1996c: Teodor D. Gh. *Descoperiri slave din secolele VI-VIII în spaţiul Carpato-Dunărean*, In: Hierasus, X, 1996, p. 98-116.

Teodor 1996d: Teodor D. Gh. *Creştinism şi păgânism la est de Carpaţi în a doua jumătate a mileniului I d. Hr.*, In: Pontica, XXVIII-XXIX, 1995-1996, p. 215-226.

Teodor 1997a: Teodor D. Gh. *Descoperiri arheologice şi numismatice la Est de Carpaţi în secolele V-XI*, Bucureşti, 1997, 188 p.

Teodor 1997b: Teodor D. Gh. *Regiunile carpato-nistrene în secolele V-X d. Hr.*, In: Spaţiul nord-est carpatic în mileniul întunecat Iaşi, 1997, p. 79-116 [=Teodor D. Gh. *Spaţiul carpato-dunăreano-pontic în Mileniul Marilor Migraţii*, Buzău, 2003, p. 87-116].

Teodor 1997c: Teodor D. Gh. *Elemntes slaves des VIe-VIIIe siecles ap. J.C. au Nord du Bas-Danube*, In: Этногенез и этнокультурные контакты славян, т. 3, Москва, 1997, с. 298-307 [=Teodor D. Gh. *Spaţiul carpato-dunăreano-pontic în Mileniul Marilor Migraţii*, Buzău, 2003, p. 427-433].

Teodor 1998: Teodor D. Gh. *Quelques considération concernant les slavés sur la territoire carpato-danubien pendant les VIe-VIIIe siècles n.e.*, In: Kraje Slowiańskie w wiekach srednich, Poznan, 1998, p. 60-65 [=Teodor D. Gh. *Spaţiul carpato-dunăreano-pontic în Mileniul Marilor Migraţii*, Buzău, 2003, p. 435-438].

Teodor 1999a: Teodor D. Gh. *Contribuţii la cunoaşterea obştii săteşti din mileniul marilor migraţii*, In: Carpica, XXVIII, 1999, p. 103-108 [= în: D.Gh.Teodor. *Spaţiul carpato-dunăreano-pontic în Mileniul Marilor Migraţii*, Buzău, 2003, p. 123-125].

Teodor 1999b: Teodor D. Gh. *Quelques consideration concernant l'evolution de la civilization locale des Ve-VIIe siecles ap. J.-C. dans les regions extracarpatiques*, In: Studia antiqua et archaeologica, VI, Iaşi, 1999, p.99-114 [=Teodor D. Gh. *Spaţiul carpato-dunăreano-pontic în Mileniul Marilor Migraţii*, Buzău, 2003, p. 117-121].

Teodor 2000a: Teodor D. Gh. *Importuri creştine romano-bizantine la nordul Dunării de Jos*, In: Carpica, XXIX, 2000, p. 11-26 [=Teodor D. *Spaţiul carpato-dunăreano-pontic în Mileniul Marilor Migraţii*, Buzău, 2003, p. 323-335].

Teodor 2000b: Teodor D. Gh. *Consideraţii privind unele importuri la nordul Dunării de Jos în secolele V-VIII d. Hr.*, In: Memoria Antiquitatis, Piatra-Neamţ, XXI, 2000, p. 195-210 [=Teodor D. Gh. *Spaţiul carpato-dunăreano-pontic în Mileniul Marilor Migraţii*, Buzău, 2003, p. 337-347].

Teodor 2001a: Teodor D. Gh. *Slavii la nordul Dunării de Jos în secolele VI-VII*, In: Istoria Românilor, vol. II, Daco-Romani, Romanici, Alogeni, Bucureşti, 2001, p. 725-738.

Teodor 2001b: Teodor D. Gh. *Romanitatea spaţiului carpato-nistrean*, In: Carpica, XXX, 2001, p. 43-52 [=Teodor D. Gh. *Spaţiul carpato-dunăreano-pontic în Mileniul Marilor Migraţii*, Buzău, 2003, p. 133-138].

Teodor 2001c: Teodor D. Gh. *Preliminariile culturii vechi româneşti*, In: Mousaios VI, 2001, p. 89-96 [=Teodor D. *Spaţiul carpato-dunăreano-pontic în Mileniul Marilor Migraţii*, Buzău, 2003, p. 127-131].

Teodor 2001d: Teodor D. Gh. *Medalions Byzantins a symboles chretiens des IVe-VIIe siecles de l'espace carpato-danubienno-pontique*, In: Etudes byzantines et post-byzantines, IV, Iaşi, 2001, p. 19-27 [=Teodor D. Gh. *Spaţiul carpato-dunăreano-pontic în Mileniul Marilor Migraţii*, Buzău, 2003, p. 349-354].

Teodor 2001e: Teodor D. Gh. *Christian Roman Byzantine imports North of the Lower Danube*, In: Interacademica, II-III, 2001, p. 118-131.

Teodor 2001f: Teodor D. Gh. *Aşezarea întărită medievală timpurie de la Dersca-Botoşani*, In: Hierasus, XI, 2001, p. 107-129 27 [=Teodor D. Gh. *Spaţiul carpato-dunăreano-pontic în Mileniul Marilor Migraţii*, Buzău, 2003, p. 515-530].

Teodor 2001g: Teodor D. Gh. *Câteva puncte de vedre privind mileniul I d. Hr. la Nordul Dunării de Jos*, In: Istorie şi Conştiinţă, Iaşi, 2001, p.8-18 [=Teodor D. Gh. *Spaţiul carpato-dunăreano-pontic în Mileniul Marilor Migraţii*, Buzău, 2003, p. 139-143].

Teodor 2003a: Teodor D. Gh. *Topoare medievale timpurii în regiunile carpato-nistrene*, In: In memoriam Radu Popa. Temeiuri ale civilizaţiei româneşti în contextul european, Bistriţa-Năsăud, 2003, p. 185-200 [=Teodor D. Gh. *Spaţiul carpato-dunăreano-pontic în Mileniul Marilor Migraţii*, Buzău, 2003, p. 541-554].

Teodor 2003b: Teodor D. Gh. *Spaţiul carpato-dunăreano-pontic în Mileniul Marilor Migraţii*, Buzău, 2003, 554 p.

Teodor 2004: Teodor D. Gh. *Din nou despre dominaţia Bulgariei la nordul Dunării de Jos*, In: Mousaios, IX, Buzău, 2004, p. 127-135.

Teodor 2005a: Teodor D. Gh. *Tipare din secolele V-XI d. Hr. în regiunile carpato-nistrene*, In: Arheologia Moldovei, XXVIII, 2005, p. 159-174.

Teodor 2005b: Teodor D. Gh. *Realités ethno-culturelles du nord du Bas Danube aux: V^e-VIIe siècles ap. J.-C.*, In: Etnic Contacts and Cultural Exchanges North and West of the Black Sea from the Greek Colonization to the Ottoman Conquest / Edited by Victor Cojocaru, Iaşi, 2005, p. 417-423.

Teodorescu 1964: Teodorescu V. *Despre cultura Ipoteşti-Cândeşti în lumina cercetărilor arheologice din nord-estul Munteniei (regiunea Ploieşti)*, In: Studii şi Cercetări de Istorie Veche, XV, 1964, 4, p. 485-499.

Teodorescu 1984: Teodorescu V. *Cireşanu - un aspect cultural aparţinând populaţiei daco-romane din sec. IV-V e. n. la sud de Carpaţi*, In: Anuarul muzeului de istorie şi arheologie Prahova, Studii şi cercetări, I, Ploieşti, 1984, p. 51-100.

Theodorescu 1974: Theodorescu R. *Bizanţ, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale româneşti (secolele X-XIV)*, Bucureşti, 1974.

Theodorescu 1976: Theodorescu R. *Un mileniu de artă la Dunărea de Jos (400-1400)*, Bucureşti, ed. Meridiane, 1976, 339 p.

Theodorescu 1997: Theodorescu R. *Civilizaţia românilor între medieval şi modern, vol. I-II*, Bucureşti, ed. Merediane, 1997, 276 p.; 228 p.

Theophanes 1970: Theophanis *Chronographia*. Recensuit C. de Boor, vol. I, Leipzig, 1883 [Apud: FHDR 1970: 591-623].

Tocilescu 1902: Tocilescu Gr. *Monumentele epigrafice şi sculpturale ale Muzeului Naţional de Antichităţi din Bucureşti, I,* Bucureşti, 1902, p. 245-249.

Toynbee 1997: Toynbee A. J. *Studiu asupra istoriei, vol. I-II,* Bucureşti: Humanitas, 1997, 762 p. + 542 p.

Ureche 1988: Ureche Gr. *Letopiseţul Ţării Moldovei,* Ed. a 2-a, Chişinău, 1988. 287 p.

VAM 1997: Vestigii arheologice din Moldova. Chşinău, 1997, 310 p.

Vasiliev & 2002: Vasiliev V., Rustoiu A., Balaguri E., Cosma C. *Solotvino – „Cetate" (Ucraina transcarpatică). Aşezările din epoca bronzului, a doua epocă a fierului şi evul mediu timpuriu,* Cluj-Napoca, 2002, 292 p.

Vârlan 2002: Vârlan P. *Cultura materială şi ocupaţiile populaţiei locale din Basarabia de Sud în secolele VIII-XI,* In: Analele Asociaţiei Naţionale a Tinerilor Istorici din Moldova, 3, 2002, p. 30-38.

Vârlan 2004: Vârlan P. *Câteva consideraţii privind cultura materială şi spirituală din sudul Basarabiei în secolele VIII-XI,* In: Studii de Istorie Veche şi Medievală: Omagiu profesorului Gheorghe Postică, Chişinău, 2004, p. 192-203.

Velkov 1987: Velkov V. *L'état éthnique de la Dobrudza au cours de IVe-VI siecles,* In: Dobrudza: Etudes éthno-culturelles, Sofia, 1987.

Wesseling 1735: Wesseling P. *Vetera Romanorum itineraria,* Amsterdam, 1735 [Apud: Hauptamann 1929]

Xenopol 1985: Xenopol A. D. *Istoria românilor din Dacia Traiană,* ed. a IV-a, vol. I, Bucureşti, 1985, 517 p.

Vulpe 1961: Vulpe R. *La Valachie et la Basse-Moldavie sous les Romains,* In: Dacia N.S., 1961, p. 365-394.

Vulpe 1967: Vulpe A. *Necropola halştatiană de la Ferigile,* Bucureşti, 1967.

Vulpe, Barnea 1968: Vulpe R., Barnea I. *Romanii la Dunărea de Jos* / Din istoria Dobrogiei, Vol II, Bucureşti, 1968, 591 p.

Zaborovschi 1926: 1993: Zaborovschi I. *Istoria,* In: Basarabia. Monografie / Sub. îngrij. lui Şt. Ciobanu, Chişinău, 1926 [=Basarabia. Monografie / Sub. îngrij. lui Şt. Ciobanu, Chişinău: Universitas, 1993, 447 p.]

Zaharia 1967: Zaharia E. *Săpăturile de la Dridu. Contribuţie la arheologia şi istoria perioadei de formare a poporului român,* Bucureşti, 1967, 271 p.

Zaharia 1971: Zaharia E. *Données sur l'archéologie des IVe-XIe siècles sur le territoire de la Roumanie. La culture Bratei et la culture Dridu,* In: Dacia N.S., XV, 1971, p. 269-287.

Zaharia 1980: Zaharia E. *Rolul istoric al obştii săteşti. Contribuţie la cunoaşterea românilor în mileniul I: Închinare ţărănimii române,* In: Acta Moldaviae Meridionalis, Vaslui, 2, 1980, p. 133-154.

Zaharia & 1970: Zaharia N., Petrescu-Dâmboviţa M., Zaharia E. *Aşezări din Moldova din paleolitic până în secolul al XVIII-lea,* Bucureşti, 1970.

Zanoci 2004: Zanoci A. *Unele consideraţii cu privire la vârful de săgeată din fier descoperit la Măşcăuţi-Dealul cel Mare,* In: Studii de Istorie Veche şi Medievală: Omagiu profesorului Gheorghe Postică, Chişinău, 2004, p. 137-140.

Zlatarski 1936: Zlatarski V. N. *Die Besiedlung der Balkanhalbinsel durch die Slaven,* In: Revue Internationale des Etudes Balkaniques, II, 1936, 3-4.

Zonaras 1975: Ioannis Zonarae. *Epitomae historiarum libri XIII-XVIII,* Ed. Th. Büttner-Wobst, Bonn, 1897 [Apud: FHDR 1975: 191-229].

Zugravu 1997: Zugravu N. *Geneza creştinismului popular al românilor,* Bucureşti, 1997, 570 p.

Абызова, Клочко 2000: Абызова Е. Н., Клочко Е. О. *Курганный могильник у с. Кирилень,* In: Stratum Plus, 2, 2000, с. 516-525.

Агбунов, Загинайло 1975: Агбунов М. В., Загинайло А. Г. *Разведки на левобережье Нижнего Дуная,* In: Археологические открытия 1974, Москва: Наука, 1975, с. 244.

Агульников 1984: Агульников С. М. *Курган эпохи бронзы у с. Канланы,* In: Курганы в зонах новостроек Молдавии, Кишинев: Штиинца, 1984, с. 90-97.

Агульников 1985: Агульников С. М. *Охранные раскопки кургана у с. Бычок//* Археологические исследования в Молдавии в 1981, Кишинев: Штиинца, 1985, с. 41-52.

Агульников 1990: Агульников С. М. *Отчет о полевых исследованиях Суворовской новостроечной археологической экспедиции в 1989 г.*, Кишинев, 1990 / Arhiva MNAIM.

Агульников 1991: Агульников С. М. *Отчет о полевых исследованиях Кагульской новостроечной археологической экспедиции у сс. Манта и Вадул луй Исак в 1990 г.*, Кишинев, 1991 / Arhiva MNAIM.

Агульников 1992a: Агульников С. М. *Исследование курганов у с. Котюжень*, In: Археологические исследования в Молдове в 1986 г., Кишинев: Штиинца, 1992.

Агульников 1992b: Агульников С. М. *Отчет о полевых исследованиях Кагульской новостроечной археологической экспедиции у сс. Манта и Вадул луй Исак в 1991 г.*, Кишинев, 1992 / Arhiva MNAIM.

Агульников, Антипенко 1990: Агульников С. М., Антипенко Е. О. *Отчет о полевых исследованиях Суворовской новостроечной археологической экспедиции в 1989 г.*, Кишинев, 1990 / Arhiva MNAIM.

Агульников, Бейлекчи 1987: Агульников С. М., Бейлекчи В. С. *Археологические исследования на Верхнепругаченском массиве*, In: Молдавское Поднестровье в первобытную эпоху, Кишинев: Штиинца, 1987.

Агульников, Бубулич, Курчатов 2001: Агульников С. М., Бубулич В. Т., Курчатов С. И. *Курганный могильник у с. Хаджиллар в Нижнем Поднестровье*, In: Старожитності степового Причорномор'я Криму, IX, Запоріжжя, 2001.

Агульников, Сава 2004: Агульников С., Сава Е. *Исследования курганов на левобережье Днестра*, Кишинев, 2004.

АИМ 1968-1969: *Археологические исследования в Молдавии в 1968-1969 гг.*, Кишинев: Штиинца, 1972.

АИМ 1970-1971: *Археологические исследования в Молдавии в 1970-1971 гг.*, Кишинев: Штиинца, 1973.

АИМ 1972: *Археологические исследования в Молдавии (1972)*, Кишинев: Штиинца, 1974.

АИМ 1973: *Археологические исследования в Молдавии (1973)*, Кишинев: Штиинца, 1974.

АИМ 1974-1976: *Археологические исследования в Молдавии (1974-1976 гг.)*, Кишинев: Штиинца, 1981, 202 с.

АИМ 1977-1978: *Археологические исследования в Молдавии в 1977-1978 гг.*, Кишинев: Штиинца, 1982.

АИМ 1979-1980: *Археологические исследования в Молдавии в 1979-1980 гг.*, Кишинев: Штиинца, 1983, 212 с.

АИМ 1981: *Археологические исследования в Молдавии в 1981*, Кишинев: Штиинца, 1985, 211 с.

АИМ 1982: *Археологические исследования в Молдавии в 1982 г.*, Кишинев: Штиинца, 1986, 136 с.

АИМ 1983: *Археологические исследования в Молдавии в 1983 г.*, Кишинев: Штиинца, 1988, 146 с.

АИМ 1984: *Археологические исследования в Молдавии в 1984 г.*, Кишинев: Штиинца, 1989, 222 с.

АИМ 1985: *Археологические исследования в Молдавии в 1985 г.*, Кишинев: Штиинца, 1990, с.

АИМ 1986: *Археологические исследования в Молдове в 1986 г.*, Кишинев: Штиинца, 1992, 267 с.

АИМУМ 1990: *Археологические исследования молодых ученных Молдавии*, Кишинев: Штиинца, 1990, 174 с.

АИСО 1991: *Археологические исследования в Старом Орхее*, Кишинев: Штиинца, 1991, 159 с.

АИСПДПМ 1985: *Археологические исследования средневековых памятников Днестровско-Прутского междуречья* / АН МССР, Отд. Этнографии и Искусствоведения, Кишинев: Штиинца, 1985, 204 с.

Алексеева 1971: Алексеева И. Л. *Раскопки Беляевского кургана*, In: Материалы по археологии Северного Причерноморья Одесского археологического музея, Вып. 7, Одесса, 1971, с. 34-41.

Ангелов 1971: Ангелов Д. *Образуване на българсата народност*, София, 1971.

Андрух & 1985: Андрух С. И., Добролюбский А. О., Тощев Г. Н. *Курганы у с. Плавни в Низовьях Дуная*, Одесса, 1985.

Антонович 1885: Антонович В. А. *Монография по истории южной и юго-западной России*, т. 1, Киев, 1885.

АПВЗ 1990: *Археология Прикарпатья, Волыни и Закарпатья (раннеславянский и древнерусский периоды)*, Киев: Наукова Думка, 1990, 190 с.

Артамонов 1969: Артамонов М. И. *Етническата принадлежност и историческото значения на пастирската култура,* In: Археология, София, 1969, т. XI, 3, с. 1-9.

Артамонов 1970: Артамонов М. И. *Болгарские культуры северного и западного Причерноморья*, In: Доклады отделений и комиссий географического общества СССР, 1970, Вып. 15, с. 3-37.

Атанасов 1999: Атанасов Г. *Анонимные византийские фоллисы класса «в» и нашествие печенегов в Добруджу 1036 г.*, In: Stratum Plus, 6: Время денег, 1999, с. 111-122.

Афанасьев-Чужбинский 1863: Афанасьев-Чужбинский А. *Поездка в Южную Россию, Часть 2: Очерки Днестра,* Санкт-Петерсбург, 1863.

АУССР 1986: *Археология Украиской ССР. т. 3: Раннеславянский и древнерусский периоды*, Киев: Наукова Думка, 1986, 575 с.

АЭИМ 1968: *Археология, этнография и искусствоведение Молдавии*, Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1968.

АЭИМ 1989: *Археология, этнография и искусствоведение Молдавии: итоги и перспективы. Тезисы докл. респуб. науч. -теорет. конф. 8-9 августа 1989 г.* / АН МССР, Отд. Этнографии и Искусствоведения, Кишинев: Штиинца, 1989, 105 стр.

АЭИМ 1990: *Археология, этнография и искусствоведение Молдавии: итоги и перспективы. Матер. респуб. конф. 8-9 августа 1989 г.* / АН МССР, Отд. Этнографии и Искусствоведения, Кишинев: Штиинца, 1990, 300 с.

Баран 1964: Баран В. Д. *Ранньослав'янські пам'ятки правобережжя Середнього Дністра*, In: Археологічні пам'ятки УССР, т. 5, Київ, 1964.

Баран 1970: Баран В. Д. *Раскопки на Среднем Днестре,* In: Археологические открытия 1969 г., Москва: Наука, 1970, с. 263-264.

Баран 1971: Баран В. Д. *Раскопки славянского поселения у с. Рашков на Днестре*, In: Археологические открытия 1970 г., Москва: Наука, 1971, с. 291-292.

Баран 1972: Баран В. Д. *Ранні слов'яни між Дністром і Прип'яттю,* Київ, 1972, 244 с.

Баран 1978: Баран В. Д. *Славяне в середине I тыс. н. э.*, In: Проблемы этногегеза славян, Киев: Наукова Думка, 1978, с. 5-39.

Баран 1980: Баран В. Д. *Славянские древности V в. н. э. (по материалам Поднестровья)*, In: Тезисы докл. советск. делег. на IV межд. конгр. славянск. археол. (София,1980), Москва,1980, с. . 54-56.

Баран 1981: Баран В. Д. *Черняховская культура и сложение раннесредневековх славянских древностей*, In: Тезисы докладов симпозиума: Позднейшие судьбы Черняховской культуры, Каменец-Подольск, 1981, с. 3-5.

Баран 1983a: Баран В. Д. *Сложение славянской раннесредневековой культуры и проблема расселения славян*, In: Славяне на Днестре и Дунае, Киев: Наукова Думка, 1983, с. 5-48.

Баран 1983b: Баран В. Д. *Формування слов'яньских старожитностей раннього средньовіччя за новими археологічними даними,* In: Історія, культура, фольклор та етнографія слов'яньских народів, Київ, 1983, с. 165-179.

Баран 1988: Баран В. Д. *Пражская культура Поднестровья (по материалам поселений у с. Рашков)*, Киев: Наукова Думка, 1988. 160 с.

Баран 1989b: Баран В. Д. *Проблемы этнокультурного развития населения лесостепной зоны Восточной Европы в первой половине I тыс. н. э.*, In: Древние славяне и Киевская Русь, Киев: Наукова Думка, 1989, с. 45-58.

Баран 1997: Баран В. Д. *Склавіни та анти у світлі нових археологічних джерел*, In: Проблеми походження та історичного розвитку слов'ян, Київ-Львів, 1997, с. 119-133.

Баран, Некрасова 1978: Баран В. Д., Некрасова А. Н. *Славянские поселения у с. Рашков на Днестре*, In: Археологические открытия 1977 г., Москва: Наука, 1978, с. 294-295.

Баран, Пачкова 1975: Баран В. Д., Пачкова С. П. *Поселение поблиз у с. Горошеве на средному Днистри*, In: Археология, 1975, № 18.

Баран & 1979 Баран В. Д., Карчина Л. Я., Некрасова А. Н. *Раннеславянские поселения у с. Рашков*, In: Археологические открытия 1978 г., Москва: Наука, 1979, с. 296.

Баран & 1991: Баран В. Д., Козак Д. Н., Терпиловський Р. В. *Походження слов'ян*, Київ. 1991.

Баран Я. 1981: Баран Я. В. *Ранньослов'янський залізоплавильний комплекс VII-VIII ст. на поселенні Рашків II*, In: Использование методов естественных наук в археологии, Киев: Наукова Думка, 1981, с. 12-20.

Баран Я. 1983: Баран Я. В. *Житла-майстерні на поселениі Рашків I*, In: Археология, 1983, № 42, с. 73-80.

Баран Я. 1997a: Баран Я. В. *Слов'янська община (з матеріалами прселення Рашків I)*, In: Проблеми похождення та історичного розвитку слов'ян, Київ-Львів, 1997, с. 176-183.

Баран Я. 1997b: Баран Я. В *Поселення Рашків I на Дністрі*, In: Пивденноруське село IX-XIII ст., Київ, 1997, с. 19-33.

Барсов 1885: Барсов Н. П. *Очерки русской исторической географии: География начальной (Несторовой) летописи*, Изд. 2, Варшава, 1885, 371 с.

Баскаков 1982: Баскаков Н. А. *Тюркские этнонимы в «Слове о полку Игореве»*, In: Советская тюркология, 1982, № 4.

Баскаков 1985: Баскаков Н. А. *О тюркских заимствованиях в русском языке*, In: Советская тюркология, 1985, № 1.

Бахрушин 1937: Бахрушин С. В. *Некоторые вопросы истории Киевской Руси*, In: Историк-Марксист, т. 3, 1937.

Башилов 1963: Башилов В. А. *Раннеславянское жилище на поселении у с. Ханска в Молдавии*, In: Материалы и исследования по археологии СССР, 1963, № 108, с. 382-385.

Бейлекчи 1985a: Бейлекчи В. С. *Новые славянские памятники южной зоны Молдавии*, In: Археологические исследования средневековых памятников Днестровско-Прутского междуречья, Кишинев: Штиинца, 1985, с. 176-179;.

Бейлекчи 1985b: Бейлекчи В. С. *Курган 1 у с. Рудь*, In: Археологические исследования в Молдавии в 1981, Кишинев: Штиинца, 1985, с. 152-155.

Бейлекчи 1986: Бейлекчи В. С. *Раскопки славянского поселения Рудь в 1981-1982 гг.*, In: Археологические исследования в Молдавии в 1982 г., Кишинев: Штиинца, 1986, с. 96-115.

Бейлекчи 1990: Бейлекчи В. В. *О развитии ткачества у восточнославянского населения Среднего Поднестровья*, In: Археологические исследования молодых ученных Молдавии, Кишинев: Штиинца, 1990, с. 58-60.

Бейлекчи, Тельнов, Власенко1983: Бейлекчи В. С., Тельнов Н. П., Власенко И. Г. *Раскопки славянского поселения Рудь-XX в 1980 г.*, In: Археологические исследования в Молдавии в 1979-1980 гг., Кишинев: Штиинца, 1983, с. 171-183.

Бейлис 1969: Бейлис В. М. *Народы Восточной Европы в кратком описании Мутаххара ал-Макдиси (X в.)*, In: Восточные источники по истории народов Юго-Восточной Европы и Центральной Европы, II, Москва: Наука, 1969, с. 204-311.

Беляева 1988: Беляева С. А. *Археологическое изучение древнерусских поселений в Южной Руси*, In: Тр. V Международ. контр. слав. археологов, т. 2, Киев, 1988, с. 196-200.

Беляева, Баран 1985: Беляева С. О., Баран В. Д. *Господарсько-виробничі комплекси XII-XIV ст. на поселенні Рашків I*, In: Тез. доп. VI Поділ. іст. -краезнав. конф., Кам'янець-Подільский, 1985, с. 79-89.

Бидзиля 1972: Бидзиля В. И. *Этническая карта Восточной Европы первой половины тысячелетия н. э.*, In: Становление раннефеодальных славянских государств, Киев: Наукова Думка, 1972.

Бобровский 1993: Бобровский Т. А. *К вопросу о типологии и датировке древнерусских пещерных монастырей*, In: Российская археология, 1993, №4. С. 122-130.

Богдан 1897: Богдан И. *Грамота князя Ивана Ростиславича «Берладника» 1134 года. Сообщение*, In: Труды Восьмаго Археологическаго Съезда въ Москве в 1890 г., т.IV, Москва, с. 163-164.

Божилов 1970: Божилов И. *Културата Дриду и Първото българско царство*, In: Исторически Преглед, 1970, № 4, с. 115-124.

Божилов 1973: Божилов И. *България и печенезите (896-1018)*, In: Исторически Преглед, 1973, № 2.

Божилов 1975: Божилов И. *Към историческата географија на северозападнато Черноморъя*, In: Известия Варна, 11 (26), с. 27-36.

Божилов 1979: Божилов И. *Анонимът на X азе. България и Византия на долни Дунав в края на X век*, София, 1979.

Большаков, Якобсон 1983: Большаков О. Г., Якобсон В. А. *Об определении понятия «город»*, In: История и культура народов Востока (древность и средневековье), Ленинград, 1983.

Бондарь, Булатович 2002: Бондарь Р. Д., Булатович С. А. *Орловское городище в памятниках нумизматики*, In: StratumPlus, № 6: Знамения цивилизаций, 2001-2002, с. 171-182.

Бондарь, Субботин 2000: Бондарь Р. Г., Субботин Л. В. *Курганы эпохи энеолита-бронзы у с. Орловка*, In: Старожитності степового Причорномор'я Криму, VIII, Запоріжжя, 2000, с.154-162

Борисов 1951: Борисов Е. *Днестр - славянская река [Раскопки древних поселений Славяно-Днестровских экспедиций ИИМК АН СССР]*, In: Огонек, 1951, № 52, с. 25.

Брайчевський 1983: Брайчевський М. Ю. *Славяне в Подунавье и на Балканах в VI-VIII вв. (по данным письменных источников)*, In: Славяне на Днестре и Дунае, Киев: Наукова Думка, 1983, с. 220-248.

Брайчевський 1999: Брайчевський М. Ю. *З історії слов'яно-візантійських війн VI ст. Війна 550-551 рр.*, In: Етнокультурні процеси в Пивденно-Східній Європі в І тисячолітті н. е., Київ-Львів. 1999, с. 41-48.

Бубенок 1997: Бубенок А. А. *Ясы и бродники в степях Восточной Европы (VI- нач. XIII вв.)*, Київ, 1997.

Бубулич 1992: Бубулич В. Г. *Отчет о полевых исследованиях Прутской новостроечной археологической экспедиции у сс. Румянцево и Дойна Кантемировского района в 1991 г.*, Кишинев: Штиинца 1992 / Arhiva MNAIM.

Бубулич, Хахеу 2002: Бубулич В. Г., Хахеу В. П. *Исследование курганов в Каменском районе на левобережье Среднего Днестра*, In: Северное Причерноморье от энеолтиа к античности, Тирасполь, 2002, с. 112-148.

Буданова 2001: Буданова В. П. *Готы в эпоху Великого переселения народов*, Изд. II-е, Спб, 2001. 320 с.

Бырня 1963: Бырня П. П. *К вопросу о заселении территории Прутско-Днестровского междуречья в эпоху средневековья*, In: Тр. III конф. молодых ученных Молдавии, Вып. 3 (сер. общ. наук), Кишинев: Штиинца 1963, с. 90-93.

Бырня 1964: Бырня П. П. *Северо-Западный путь заселении территории Молдавии волохами*, In: Тезисы докл. Первого симпозиума по археологии и этнографии Юго-Запада СССР, Кишинев: Штиинца, 1964, с. 40.

Бырня 1965a: Бырня П. П. *Данные топонимики о заселении территории Молдавии восточнороманским населением*, In: Всесоюзная конференция по топонимике СССР, Тезисы докл. и сообщ, Ленинград, 1965, с. 147-150.

Бырня 1965b: Бырня П. П. *Северо-Западный путь заселении территории Молдавии восточнороманским населением*, In: Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Ин-та археологии АН СССР, Вып. 105, 1965, с. 68-74.

Бырня 1969: Бырня П. П. *К вопросу о керамике галицкого типа на территории Молдавии*, In: Далекое прошлое Молдавии, Кишинев: Штиинца, 1969, с. 91-101.

Бырня 1991a: Бырня П. П. *Из истории исследования Старого Орхея (1946-1958)*, In: Археологические исследования в Старом Орхее, Кишинев: Штиинца, 1991, с. 5-43.

Бырня 1991b: Бырня П. П. *К проблеме градообразования в Поднестровье в период раннего средневековья*, In: Древности Юго-Запада СССР (I – середина II тысячелетия н. э.), Кишинев: Штиинца, 1991, с. 186-205.

Бырня 1999: Бырня П. П. *Процесс градообразования в Поднестровье в период раннего средневековья*, In: Stratum Plus: Неславянское в славянском мире, №5, 1999, с. 328-337.

Бырня, Дергачев 1964: Бырня П. П., Дергачев В. А. *Раннеславянское селище "Старые Малаешты"*, In: Материалы и исследования по археологии и этнографии Молдавской СССР, Кишинев: Картя Молдовеняскэ. 1964, с. 221-228.

Бырня, Рафалович 1978: Бырня П. П., Рафалович И. А. *Проблема местного населения Днестровско-Прутского междуречья X-XII вв. и Балкано-Дунайская культура,* In: Известия АН МССР, Сер. общ. наук, 1978, 2, с. 67-75.

Бырня, Рафалович 1983: Бырня П. П., Рафалович И. А. *Проблемы этнической истории Днестровско-Карпатских земель в конце I - начало II тысячелетия н. э.*, In: Славяно-молдавские связи и ранние этапы этнической истории молдаван, Кишинев: Штиинца, 1983, с. 79-98.

Бырня, Чеботаренко 1964: Бырня П. П., Чеботаренко Г. Ф. *Материалы к археологической карте Молдавии (итоги разведочных работ 1959 г.)*, In: Материалы и исследования по археологии и этнографии Молдавской ССР, Кишинев: Штиинца, 1964.

Вакуленко 1974: Вакуленко Л. В. *Раннеславянское поселение у с. Глубокого*, In: Раннесредневековые восточнославянские древности, Ленинград, 1974.

Вакуленко 1977: Вакуленко Л. В. *Пам'ятки підгір'я Українських Карпат першої половини I тисячоліття н. е.*, Київ, 1977, 142 с.

Вакуленко 1983: Вакуленко Л. В. *Поселение позднеримского времени у с. Сокол и некоторые вопросы славянского этногенеза*, In: Славяне на Днестре и Дунае, Киев: Наукова Думка, 1983, с. 155-180.

Вакуленко, Приходнюк 1984: Вакуленко Л. В, Приходнюк О. М. *Славянские поселения I тыс. н. э. у с. Сокол на Среднем Днестре*, Киев: Наукова Думка, 1984, 108 с.

Вакуленко, Приходнюк 1990: Вакуленко Л. В., Приходнюк О. М. *Этнокультурные процессы в Карпатском басейне и Подунавьи в период раннего средневековья (V-VII вв.)*, In: Славяне и Русь (в зарубежной историографии), Киев: Наукова Думка, 1990, с. 79-99.

Ванчугов, Загинайло, Тощев 1976: Ванчугов В. П., Загинайло А. Г., Тощев Г. Н. *Охранные раскопки у села Траповка Одесской области*, In: Археологические и археографические исследования на территории Южной Украины, Киев-Одесса, 1976, с. 216-217.

Великанова 1964: Великанова М. С. *К антропологии средневековых славян Прутско-Днестровского междуречья*, In: Советская этнография, 1964, № 6, с. 37-53.

Великанова 1965: Великанова М. С. *Об одной группе средневекового населения Молдавии по антропологическим данным*, In: Советская этнография., № 6, 1965, с. 61-75.

Великанова 1975: Великанова М. С. *Палеоантропология Днестровско-Прутского междуречья*, Москва: Наука, 1975.

Великанова 1978: Великанова М. С. *Данные палеоантропологии о перемещении населения в Днестровско-Прутском междуречье в I-II тысячелетиях*, In: Славяно-волошские связи, Кишинев: Штиинца, 1978, с. 3-18.

Великанова 1983: Великанова М. С. *Итоги и перспективы палеоантропологических исследований в Днестровско-Прутском междуречье*, In: Славяно-молдавские связи и ранние этапы этнической истории молдован, Кишинев: Штиинца, 1983, с. 20-30.

Вестберг 1908: Вестберг Ф. *К анализу восточных источников о Восточной Европе*, In: Журнал Министерства Народного Просвещеня, февраль 1908, с. 364-412; март 1908, с. 1-52.

Винокур, Тимощук 1977: Винокур И. С., Тимощук Б. О. *Давні слов'яни на Дністрі*, Ужгород, 1977, 111 с.

Винокур 1979: Винокур И. С. *Черняховские традиции в памятниках середины и третьей четверти I тыс. н. э. лесостепного Днестро-Днепровского междуречья*, In: Raportes du III-e Congr. Internat. arheol. slave, Bratislava, 1979, 1, с. 867-877.

Винокур 1981: Винокур И. С. *Черняховская культура лесостепной полосы правобережной Украины*, In: Тезисы докладов симпозиума: Позднейшие судьбы Черняховской культуры, Каменец-Подольск. 1981, с. . 10-13.

Винокур 1995: Винокур І. *Скелі й печери в історії Бакоти*, In: Скелі й печери в історії та культурі стародавнього населення України: Наукова конференція (Львів, 2-3 лютого 1995 року), Львів, 1995, с. 16-19;

Винокур 1997: Винокур И. С. *Слов'янські ювеліри Подністров'я. За матеріалами досліджень Бернашівського комплексу середини тыс. н. е.*, Кам'янець-Подільський, 1997.

Винокур 1999: Винокур И. С. *Анти і склавіни у світлі нових археологічних досліджень*, In: Етнокультурні процеси в Пивденно-Східній Європі в І тисячолітті н. е., Київ-Львів. 1999, с. 61-67.

Винокур 2002: Винокур И. С. *Борис Александрович Тимощук – выдающийся исследователь*, In: Stratum Plus, № 5: Земения цивилизаций, 2001-2002, с. 13-16.

Винокур, Горишній 1994: Винокур І., Горишній П. *Бакота. Столица давньоруського Пониззя*, Кам'янець-Подільський, 1994.

Винокур, Мегеж 1992: Винокур И. С., Мегеж В. П. *Ювелирна мажстерния ранн'осред'овичих слов'ян*, In: Археолгия, Киев, 1992, №3. С. 82-95.

Власенко1983: Власенко И. Г. *Древнерусский слой городища Мерешовка (по данным раскопок 1980 г.)*, In: Археологические исследования в Молдавии в 1979-1980 гг., Кишинев: Штиинца, 1983, с. 77-67.

Власенко1985a: Власенко И. Г. *Раскопки поселений Иванча II и Бранешты III*, In: Археологические исследования средневековых памятников Днестровско-Прутского междурсчья, Кишинев: Штиинца, 1985, с. 141-152.

Власенко1985b: Власенко И. Г. *Новые археологические памятники в Молдавии*, In: Археологические исследования в Молдавии в 1981, Кишинев: Штиинца, 1985, с. 198-205.

Власенко1990: Власенко И. Г. *Исследование городища Речула*, In: Археологические исследования в Молдавии в 1985, Кишинев: Штиинца, 1990, с. 212

Власенко, Тельнов 1994: Власенко И. Г., Тельнов Н. П. *Восточнославянское городище Речула в Молдавии*, In: Населення Прутсько-Дністровського межиріччя та суміжних територій в II половині першаго – на початку другого тисячоліть н.е. Чернівці, 1994, с. 23-24.

Войнаровський 1986: Войнаровський В. М. *Раскопки на Северной Буковине*, In: Археологические открытия 1984 г., Москва: Наука, 1986, с. 224.

Войнаровський 1991: Войнаровський В. *Слов'яни і фракійці Північої Буковини*, In: 50 років возз'єднання Північої Буковини і Хотинського повіту Бесарабії з Радянською Україною у складі СРСР, Тези конфер. Частина II, Чернивці, 1991, с. 260-262.

Войнаровський 1992: Войнаровський В. М. *Підплитові поховання давньоруського могильника Борівці на Буковині*, In: Археологічні дослідження, проведені на території України протягом 80-х років державними органами охорони пам'яток та музеями республіки, Київ, 1992, с. 33-45.

Войнаровський 1994: Войнаровський В. М. *Чинбарські комплекси поселения Чіорнівка I на Буковині*, In: Населення Прутсько-Дністровського межиріччя та суміжних територій в II половині першего – на початку другого тисячоліть н. е. Тези семинару, Чернівці, 1994, с. 25-26.

Войнаровський 1999: Войнаровський В. *Археологічні дослідження пам'яток II ст. до н. е. – XIV ст. н. е. на Чернівечині протягом 1980-1990-х років: джерела, бібліографія, проблематика (до подання нового матеріалу в експозиції ЧКМ*, In: Питания стаародавньої та середньовічної історії, археолоії й етнології. т. 3, Чернивці, 1999, с. 140-153.

Войнаровський, Сайко 1990: Войнаровський В. М., Сайко М. Н. *Рынок в системо-хозяйствования населения Северной Буковины в I тыс. н. э.*, In: Традиции и иновации в материальной культуре древних обществ, Москва, 1990.

Возний 1994: Возний І. П. *Система і конструкції оборонних ліній Чорнівської феодальної укріпленої садиби XII-XIII ст.*, In: Еволююція розвитку слов'янських градів VIII-XIV ст. у передгір'ї Карпат і Татр. Тези. конфер, Львів, 1994, с. 22-24.

Возний 1998: Возний І. П. *Чорнівська феодальна укріплена садиба XII-XIII ст.*, Чернівці, 1998.

ВЦБ 1993: *Вісник Центру буковинознавства*, Чернівці, Вип. 1, 1993.

Высоцкий 1992: Высоцкий А. А. *Отчет о полевых исследованиях Суворовской новостроечной археологической экспедиции в 1991 г.*, Кишинев: Штиинца, 1992 / Arhiva MNAIM

ВЭЭИСВР 1976 *Вопросы этногенеза и этнической истории славян и восточных романцев: (методология и историография)*, Москва, 1976.

Гавритухин 1989: Гавритухин И. О. *Кодынские фибулы (типы и некоторые проблемы интерпретации)*, In: Археология и история западных балтов, Клайпеда, 1989, с. 75-85.

Гавритухин 1991: Гавритухин И. О. *Палчатые фибулы пражских памятников Поднестровья*, In: Древности Северного Кавказа и Причерноморья, Москва: Наука, 1991, с. 127-137.

ГВД 1993: *Галицько-Волинська держава: передумови виникнення, історія, культура, традиції: Тез. доп. та повідомл*, Львів, 1993.

Голубовский 1884: Голубовский П. В. *Печенеги, торки и половцы до нашествия татар. История южно-русских степей IX-XIII вв.*, Киев, изд-во ун-та Св. Владимира, 1884, 254 с.

Гольцева 1979: Гольцева Н. В. *Раскопки славянского поселения VIII-X вв. Глинжены V*, In: Археологические открытия 1978 года, Москва: Наука. 1979.

Гольцева 1980: Гольцева Н. В. *Исследование славянского поселения VIII-X вв. Глинжены V*, In: Археологические открытия 1979 года, Москва: Наука. 1980.

Гольцева, Кашуба 1995: Гольцева Н. В., Кашуба М. Т. Глинжень II. *Многослойный памятник Среднего Поднестровья (материалы раскопок 1978-1979, 1989-1990)*, Тирасполь, 1995.

Городенко 2005: Городенко А. *Галицко-волошские связи в XIII-XIV веках (Контекст формирования Молдавского княжества)*, In: Русин, Кишинев, 2005, № 2 (2), с. 86-92.

Горюнов, Казанский 1983: Горюнов Е. А., Казанский М. М. *К изучению раннесредневековых древностей Нижнего Подунавья (VI-VII вв.)*, In: Славяне на Днестре и Дунае, Киев: Наукова Думка, 1983, с. 191-205.

Готье 1930: Готье Ю. В. *Железный век в Восточной Европе*, Москва-Ленинград, 1930.

Гросу 1981: Гросу В. И. *Погребение у с. Фрумушика*, In: Археологические исследования в Молдавии (1974-1976 гг.), Кишинев: Штиинца, 1981, с. 159-164.

Гросу, Постикэ 1978: Гросу В. И., Постикэ Г. И. *Работы новостроечной экспедиции*, In: Археологические открытия 1978 года, Москва: Наука, 1979, с. 485-486.

Грушевський 1905: Грушевський М. С. *Історія України-Руси, т. 2*, Львів, 1905, 634 с. (2-е вид.) [=Грушевський М. С. Історія України-Руси: в 11 т., 12 кн, Т. 2. К.: Наук. думка, 1992. 640 с.]

Гудкова 1972: Гудкова О. В. *Розвідка берегів озера Кітай*, In: Археологічні дослідження на Україні в 1969 р., Київ, 1972, с. 357-362.

Гудкова 1990a: Гудкова А. В. *Группа венедов в низовьях Дуная*, In: VI Международный конгрес славянской археологии. Тезисы докладов сов. делегации, Москва, 1990, с. 20-23.

Гудкова 1990b: Гудкова А. В. *Черняховские памятники в Буджакской степи*, In: Древности юго-запада СССР, Кишинев: Штиинца, 1990, с. 64-84.

Гудкова & 1991: Гудкова А. В., Охотников С. Б., Субботин Л. В., Черняков И. Т. *Археологические памятники Одесской области*, Одесса, 1991. 224 с.

Гудкова, Тощев, Чеботаренко 1995: Гудкова А. В., Тощев Г. Н., Чеботаренко Г. Ф. *Курганы у сел Кислица и Озерное Одесской области*, In: Древности степного Причерномоья и Крыма, V, Запорожье, 1995, с. 94-109.

Гукин 1991: Гукин В. Д. *Половецкое изваяние из Старого Орхея*, In: Археологические исследования в Старом Орхее, Кишинев: Штиинца, 1991, с. 68-72.

Данилевский 1995: Данилевский Н. Я. *Россия и Европа: Взгляд на культурные и политические отношения славянского мира к германо-романскому*, Издание шестое, Санкт-Петербург, 1995, 514 с.

Дашкевич 1904: Дашкевич Н.П. *Грамота князя Ивана Ростиславича Берладника 1134 г.*, In: Сборник статей по истории права, посвященный М.Ф. Владимирскому-Буданову, Киев, 1904.

ДДМ 1987: *Днестро-Дунайское междуречье в I - начале II тыс. н. э.*, Киев: Наукова Думка, 1987, 124 с.

Демченко 1967: Демченко Н. А. *Земледельческие орудия молдован начала XVIII-XX вв.*, Кишинев: Штиинца, 1967.

Демченко 1972: Демченко Н. А. *Молдавские рала*, In: Этнография и искусство Молдавии, Кишинев: Штиинца, 1972, с. 159-166.

Демченко 1987: Демченко Т. И. *Отчет о полевых исследованиях Единецкой археологической экспедиции в 1987 году у с. Бурланешты, Единецкого района МССР*, Кишинев: Штиинца, 1987 / Arhiva MNAIM, nr. 260.

Демченко, Чеботаренко 1988: Демченко Т. И., Чеботаренко Г. Ф. *Погребения кочевников в курганах нижнего Поднестровья*, In: Средневековые памятники Днестровско-Прутского междуречья, Кишинев: Штиинца, 1988, с. 95-105.

Демченко, Левицкий 2006: Демченко Т., Левицкий О. *Курганы у села Бурлэнешть*, In: Revista Arheologică, Serie Nouă, 2006, vol. II, nr. 1-2, p. 293-327.

Дергачев 1982: Дергачев В. А. *Материалы раскопок археологической экспедиции на Среднем Пруте (1975-1976 гг.)*, Кишинев: Штиинца, 1982.

Дергачев 1984: Дергачев В. А. *Курганы у с. Гура-Быкулуй*, In: Курганы в зонах новостроек Молдавии, Кишинев: Штиинца, 1984, с. 3-36.

Дергачев, Ларина, Постикэ 1983: Дергачев В. А., Ларина О. В., Постикэ Г. И. *Раскопки 1980 г. на многослойном поселении Данчены I*, In: Археологические исследования в Молдавии в в 1979-1980 гг., Кишинев: Штиинца, 1983, с. 112-136.

Дергачев, Борзияк, Манзура 1989: Дергачев В. А., Борзияк И. А., Манзура М. В. *Рошканские курганы*, Кишинев: Штиинца, 1989.

Дергачев, Манзура, Савва 1992: Дергачев В. А., Манзура И. В., Савва Е. Н. *Курганы эпохи бронзы у с. Спея района Анений Ной*, In: Археологические исследования в Молдове в 1986 г., Кишинев: Штиинца, 1992.

Дергачев, Сава 2002: Дергачев В. А., Сава Е. Н. *Исследование курганов в окрестностях сел Мерены и Кирка*, In: Stratum Plus: Земля Триполиада, 2, 2001-2002, с. 526-562.

Державин 1940: Державин Н. С. *Происхождение молдавского народа*, In: Советская наука, № 12, 1940.

Дзис-Райко 1959: Дзис-Райко Г. О. *Ювелірні вироби слов'ян Подністров'я [За матеріалами Одеського археологічного музею]*, In: Праці Одеського ун-ту, 1959, т. 149 (Сер. іст. наук), Вип. 7. (Археологічний збірник), ч. I, с. 81-87.

ДИУ 1995: *Давня історія України*, Книга 2, Київ, 1995.

ДКМ 1974: *Древняя культура Молдавии*, Кишинев: Штиинца, 1974.

Добровольский, Потин 1971: Добровольский И. Г., Потин В. М. *Венгерские подражания альморавидским динарам*, In: Труды Госэрмитажа, т. XII, Ленинград, 1971.

Добродомов 1970: Добродомов И. Г. *Два булгаризма в древнерусской этнонимии*, In: Этнонимы, Москва, 1970.

Добролюбский 1981: Добролюбский А. О. *Погребение кочевника у с. Плавни*, In: Древности Северо-Западного Причерноморья, Киев: Наукова Думка, 1981, с. 131-135.

Добролюбский 1982: Добролюбский А. О. *Этнический состав кочевого населения Северо-Западного Причерноморья в золотордынское время*, In: Памятники римского и средневекового времени в Северо-Западном Причерноморье, Киев: Наукова Думка, 1982, с. 28-39.

Добролюбский 1984: Добролюбский А. О. *Древности средневековых кочевников в Нижнем Поднестровье (материалы раскопок И. Я. Стемпковского)*, In: Курганы в зонах новостроек Молдавии, Кишинев: Штиинца, 1984, с. 155-173.

Добролюбский 1985: Добролюбский А. О. *Об археологическом изучении средневековья в Молдавии*, In: Археологические исследования средневековых памятников Днестровско-Прутского междуречья, Кишинев: Штиинца, 1985, с. 189-197.

Добролюбский 1986: Добролюбский А. О. *Кочевники Северо-Западного Причерноморья в эпоху средневековья*, Киев: Наукова Думка, 1986, 140 с.

Добролюбский, Загинайло 1976: Добролюбский А. О., Загинайло А. Г. *Опыт сводного картографирования археологических памятников (на материалах юго-западных районов*

Одесской области), In: Археологические и археографические исследования на территории Южной Украины, Киев-Одесса, 1976, с. 92-111.

Добролюбский, Гребенников 1991: Добролюбский А. О., Гребенников Ю. С. *Группа памятников кочевой знати первой половины XIV в. в Северо-Западном Причерноморье*, In: Древности Юго-Запада СССР (I – середина II тысячелетия н. э.), Кишинев: Штиинца, 1991, с. 224-240.

Добролюбский, Дзиговский 1981: Добролюбский А. О., Дзиговский А. Н. *Памятники кочевников IX-XIV вв. на западе причерноморских степей (материалы к археологической карте)*, In: Памятники древних культур Северо-Западного Причерноморья, Киев: Наукова Думка, 1981, с. 134-144.

Добролюбский, Руссев 1985: Добролюбский А. О., Руссев Н. Д. *Новые аспекты изучения кочевнических древностей на западе Золотой Орды*, In: Археологические исследования средневековых памятников Днестровско-Прутского междуречья, Кишинев: Штиинца, 1985, с. 59-65.

Добролюбский, Руссев 1986: Добролюбский А. О., Руссев Н. Д. *Кочевое и оседлое население степей Северо-Западного Причерноморья в X-XIV вв.*, In: Исследования по археологии Северо-Западного Причерноморья, Киев: Наукова Думка, 1986, с. 177-184.

Добролюбский, Субботин 1982: Добролюбский А. О., Субботин Л. В. *Погребение средневекового кочевника у села Траповка*, In: Памятники римского и средневекового времени в Северо-Западном Причерноморье, Киев: Наукова Думка, 1982, с. 168-173.

Доконт 1978: Доконт Н. Г. *Кочевническое погребение XI века у с. Мирное*, In: Археологические исследования Северо-Западного Причерноморья, Киев: Наукова Думка, 1978, с. 193-196.

ДПМ 1969: *Далекое прошлое Молдавии*, Кишинев: Штиинца, 1969.

ДРГЗС 1985: *Древняя Русь. Город, замок, село* / Археология СССР с древнейших времен до средневековья в 20 томах, Москва: Наука,1985.

ДСКР 1989: *Древние славяне и Киевская Русь*, Киев: Наукова Думка, 1989. 198 с.

Дуйчев 1951: Дуйчев И. *Славяни и първобългари*, In: Известия на Института за българска история, София, I-II, 1951, с. 190-214.

ДЮЗСССР 1991: *Древности Юго-Запада СССР (I – середина II тысячелетия н. э.)* / АН МССР, Отд. Этнографии и Искусствоведения, Кишинев: Штиинца, 1991, 266 с.

ЕППСЕ 1999: *Етнокультурні процеси в Пивденно-Східній Європі в I тисячолітті н. е.*, Київ-Львів. 1999.

Ерасов 1995: Ерасов Б. С. *Цивилизация: слово-термин-смысл*, In: Цивилизации и культуры Россия и Восток, Вып 2, Москва, 1995.

Ерасов 1999: Ерасов Б.С. / Составитель. *Сравнительное изучение цивилизаций: Хрестоматия*, Москва: Аспект-Пресс, 1999.

ЕРСГ 1994: *Еволюція розвитку слов'янських градів VIII-XIV ст. у передгір'ї Карпат і Татр, Тези. Конфер.*, Львів, 1994.

Етногенез 1999: *Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат у 4-х томах* / Голов. ред. проф. С. Павлюк, т. I: Археологія та антропологія, Львів, 1999, 606 с.

Зализняк 2004: Зализняк А. А. *Слово о полку Игореве: взгляд лингвиста*, Москва: Языки славянской культуры, 2004, 352 с.

Засурцев 1949: Засурцев П. И. *Славянские поселения в Молдавии (XI-XIIвв.)*, In: Краткие сообщения о докладах и исследованиях Института истории материальной культуры, Вып. 27, 1949, с. 102-103

Зеленчук 1973: Зеленчук В. С. *Молдавские летописи как источник изучения ранней этнической истории молдован*, In: Историографические аспекты славяно-волошских связей, Кишинев: Штиинца, 1973, с. 11-22.

Зеленчук 1989: Зеленчук В. С. *Проблемы ранней этнической истории волохов Карпато-Дунайских земель*, In: Археология, этнография и искусствоведение Молдавии: итоги и перспективы. Тезисы

докл. республ. науч. -теорет. конф. 8-9 августа 1989 г., Кишинев: Штиинца, 1989, с. 36-39.

Зеленчук 1990: Зеленчук В. С. *Волохи в Карпато-Дунайских землях, проблемы ранней этнической истории*, In: Археология, этнография и искусствоведение Молдавии: итоги и перспективы. Матер. республ. конф. 8-9 августа 1989 г., Кишинев: Штиинца, 1990, с. 96-108.

Зеленчук 2002: Зеленчук В. С. *Проблемы внутренней структуры этноса (румыны – молдаване)*, In: Музей. Традиции. Этничность, XX-XXI, СПб, 2002, с. 179-184.

Зеленчук, Полевой 1983: Зеленчук В. С., Полевой Л. Л. *Расселение восточнороманского населения в Днестровско- Прутском междуречье (XIV-XV вв.)*, In: Славяно-молдавские связи и ранние этапы этнической истории молдован, Кишинев: Штиинца, 1983, с. 114-126.

Зимин 1963: Зимин А. А. *„Слово о полку Игореве". Источники, время написания, автор*, Москва, Изд. Ротаприт, 1963 [=Зимин А. А. Слово о полку Игореве. СПб, 2006, 516 с.]

Златарски 1918 (1970): Златарски В. Н. *История на Българската държава през средните векове, I, 1*, София, 1918 [ed. II, София, 1970].

Златковская 1973: Златковская Т. Д. *Некоторые проблемы этногенеза влахов в связи с романизацией Балканского полуострова в античное время*, In: Историографические аспекты славяно-волошских связей, Кишинеа,1973, с. 19-90.

Златковская 1978: Златковская Т. Д. *Исторические аспекты романизации балканских земель в античное время (к проблеме этногенеза влахов)*, In: Славяно-волошские связи, Кишинев: Штиинца, 1978, с. 19-29.

ИАСВС 1973: *Историографические аспекты славяно-волошских связей*, Кишинев: Штиинца, 1973.

Ибн-Фадлан 1939: *Путешествие Ибн-Фадлана на Волгу* / Под редакцией И.Ю.Крачковского. Перевод и комментарии А.П.Ковалевского, М-Л.: Изд. Академии наук СССР, 1939.

ИМ 1951: *История Молдавии*, т. 1, Кишинев: Штиинца, 1951.

ИМССР 1965: *История Молдавской ССР в двух томах*, Изд. II-е, т. 1, Кишинев: Штиинца, 1965.

ИМССР 1982: *История Молдавской ССР с древнейших времен до наших дней*, Кишинев: Штиинца, 1982.

ИМССР 1987: *История Молдавской ССР в шести томах. т. I: Первобытное общество, Переход к классовому обществу, Возникновение феодальных отношений, Образование Молдавского государства*, Кишинев: Штиинца, 1987.

ИНХМССР 1976: *История народного хозяйства Молдавской ССР с древнейших времен до 1812 г.*, Кишинев: Штиинца, 1976.

Иордан 1960: 1997: 2001: Иордан. *Гетика. О происхождении и деяниях гетов „Getica"*. Вступ. стат., перев., коммент. Е. Ч. Скрижинской, Москва, 1960 [=Изд. 2-е, исправ. и допол. / Серия Византийская библиотека. Источники. Спб: Алетейя, 1997; 2001. 506 с.]

ИПМР 2000: *История Приднестровской Молдавской Республики*, т. 1, Тирасполь, 2000, 591 с.

ИРМ 1997: *История Республики Молдова*, Кишинэу, 1997.

ИРССМ 1954: *История РСС Молдовенешть*, вол. 1, Кишинэу, 1954.

ИРССМ 1967: *История РСС Молдовенешть, ын доуэ волуме*, ед. II-а, вол. I, Кишинэу, 1967.

ИРССМ 1984: *История РСС Молдовенешть дин челе май векь тимпурь пынэ ын зилеле ноастре*, Кишинэу: Штиинца, 1984.

ИРССМ 1988: *История РСС Молдовенешть ын шасе волуме*, вол. I, Кишинэу: Штиинца, 1988. 430 pag.

Истрин 1922: Истрин В. М. *Хроника Георгия Амартола*, 2, Пг., 1922.

ИУРСР 1977: *Історія Української РСР*, т. 1. Київ, 1977.

ИУССР 1981: 1982: *История Украинской ССР*, т. 1, Киев: Наукова Думка, 1981, т. 2, 1982.

Йовков 1981: Йовков С. М. *Етулия VII – новоисследованный памятник балкано-дунайской культуры*, In: Археологические исследования в Молдавии (1974-1976 гг.), Кишинев: Штиинца, 1981, с. 147-159.

Карамзин 1989: Карамзин Н. *История государства Российского*, т. 1, Москва, 1989.

КДЗСВ 1975: *Карпато-Дунайские земли в средние века*, Кишинев: Штиинца, 1975.

Кашуба, Курчатов, Щербакова 2002: Кашуба М. Т., Курчатов С. И., Щербакова Т. А. *Кочевники на западной границе Великой степи (по материалам курганов у с. Мокра)*, In: Stratum Plus: На окраинах античного мира, №4, 2001-2002, с. 180-252.

Кашуба, Тельнов, Щербакова 1997: Кашуба М. Т., Тельнов Н. П., Щербакова Т. А. *Алчедарское древнерусское поселение (раскопки 1987-1989 гг.)*, Тирасполь, 1997, 101 стр.

Кетрару 1969: Кетрару Н. А. *Археологические исследования в Кагульском районе в 1958 году*, In: Далекое прошлое Молдавии, Кишинев: Штиинца, 1969, с. 35-54

Кетрару, Серова 1992: Кетрару Н. А., Серова Н. Л. *Исследование курганов в Дубэсарском районе*, In: Археологические исследования в Молдове в 1986 г., Кишинев: Штиинца, 1992.

КИМ 1949: *Курс истории Молдавии, часть 1 (от древнейших времен до Великой Октябрьской Социалистической Революции)*, Кишинев: Штиинца, 1949 (manuscris).

Князький 1980: Князький И. О. *О половецких епископиях*, In: Социально-экономическая и политическая история Юго-Восточной Европы, Кишинев: Штиинца, 1980, с. 244-251.

Князький 1983: Князький И. О. *Письменные источники о кочевниках в Днестровско-Карпатских землях XI-XII вв.*, In: Проблемы источниковедения истории Молдавии периода феодализма и капитализима, Кишинев: Штиинца, 1983, с. 5-23.

Князький 1988: Князький И. О. *Половцы в Днестровско-Карпатских землях и Нижнем Подунавье в конце XII – первых десятелетиях XIII в.*, In: Социально-экономическая и политическая история периода феодализма, Кишинев: Штиинца, 1988, с. 22-32.

Князький 1990: Князький И. О. *Славяне, волохи и кочевники Днестровско-Карпатских земель с середины XII в. до нашествия татар* / Автореферат диссертации на соискаеие ученой степени доктора исторических наук, Москва, 1990, 17 с.

Князький 1996: Князький И. О. *Русь и степь*, Москва, РНФ, 1996, 131 с., In: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Knjazk/

Князький 1997: Князький И. О. *Славяне, волохи и кочевники Днестровско-Карпатских земель (конец IX-сер. XIII вв.)* / Коломенский педагогический ин-т / Г.Г. Литаврин (отв.ред.), Коломна, 1997, 271 с.

Князький 2003: Князький И.О. *Византия и кочевники южнорусских степей*, СПб.: Алетейя, 2003, 182 с.

Козлов 1981: Козлов В. И. *Памятники Первого Болгарского царства Днестро-Дунайского междуречья*, In: Актульные проблемы аохеологических исследований в Украинской ССР. Тез. докл. республ. конф. молод. ученных, Киев, апрель 1981, Киев, 1981, с. 106-107.

Козлов 1984a: Козлов В. И. *Керамика X в. у с. Сафьяны*, In: Новые археологические исследования на Одессчине, Киев: Наукова Думка, 1984, с. 126-135.

Козлов 1984b: Козлов В. И. *Охранные работы на поселении VIII - начала X в. у с. Шабо*, In: Северное Причерноморье, Киев: Наукова Думка, 1984, с. 138-144.

Козлов 1987: Козлов В. И. *О материальной культуре оседлого населения приморской части Днестро-Дунайского междуречья в VIII-X вв.*, In: Новые исследования по археологии Северного Причерноморья, Киев: Наукова Думка, 1987, с. 74-87.

Козлов 1988: Козлов В. И. *Гончарная керамика поселений балкано-дунайской культуры VIII-X вв. в приморской части Днестровско-Дунайского междуречья*, In: Средневековые памятники Днестровско-Прутского междуречья, Кишинев: Штиинца, 1988, с. 28-53.

Козлов 1991: Козлов В. И. *Населеение степного междуречья Дуная и Днестра конца VIII – начала XI веков н. э. (Балкано-Дунайская культура)* / Автореферат дис. на соиск. уч. степ. канд. ист. наук, Ленинград, 1991, 29 с.

Козловский 1985: Козловский А. А. *Разведки и раскопки на Нижнем Дунае*, In: Археологические открытия 1983 г., Москва: Наука, 1985, с. 291.

Комнина 1965: 1999: Комнина, Анна. *Алексиада.* Вступительная статья, перевод, комментарий Я. Н. Любарского, Москва, 1965 [=Серия Византийская библиотека. Источники. Спб: Алетейя, 1999. 704 с.]

Коновалова 1991: Коновалова И. Г. *Арабские источники XII-XIV вв. по истории Карпато-Днестровских земель*, In: Древнейшие государства на территории СССР. Материалы и исследования 1990 год, Москва: Наука, 1991, с. 5-115.

Коновалова 1999: Коновалова И. Г. *Восточная Европа в сочинении ал-Идриси*, Москва: Издательская фирма «Восточная литература» РАН, 1999, 254 с.

Коновалова, Перхавко, 2000: Коновалова И. Г., Перхавко В. Б. *Древняя Русь и Нижнее Подунавье*, Москва: Памятники исторической мысли, 2000, 272 с.

Кононов 1958: Кононов А. Н. *Родословная туркмен*, In: Сочинения Абу-л-Гази, хане Хивинского, Москва-Ленинград, 1958.

Конст. Багрян. 1989: 1991: Константин Багрянародный. *Об управлении империей.* Под. ред. Г. Г. Литаврина и А. П. Новосельцева, Москва: Наука, 1989 [=Изд. 2., Москва: Наука, 1991. 496 с.]

КПИКНЦЮВЕ 1979: *Комплексные проблемы истории и культуры народов центральной и юго-восточной Европы*, Москва: Наука, 1979.

Кордуба 1906: Кордуба М. *Молдавско-польска граница на Покутию до смерти Стефана Великого*, In: Аналлы Общества Шевченко, Лемберг, 1906.

Королюк 1971a: Королюк В. Д. *Волохи и славяне русской летописи*, Кишинев: Штиинца, 1971, 22 с.

Королюк 1971b: Королюк В. Д. *Волохи и славяне «Повести временных лет»*, In: Советское Славяноведение, № 4, 1971.

Королюк 1972a: Королюк В. Д. *К вопросу о месте известий о волохах в «Повести временных лет»*, In: Советское Славяноведение, № 1, 1972.

Королюк 1972b: Королюк В. Д. *Славяне, влахи, римляне и римские пастухи венгерского «Анонима»*, In: Юго-Восточная Европа в средние века, 1, Кишинев: Штиинца, 1972.

Королюк 1973: Королюк В. Д. *К исследованиям в области этногенеза славян и восточных романцев*, In: Советское Славяноведение, № 3, 1973, с. 73-91.

Королюк 1974: Королюк В. Д. *Контактная зона в Юго-Восточной и Центральной Европе эпохи раннего средневековья и проблемы ее этнической истории*, In: Советское Славяноведение, № 1, 1974, с. 53-67.

Королюк 1976a: Королюк В. Д. *К исследованиям в области этногенеза славян и восточных романцев*, In: Вопросы этногенеза и этнической истории славян и восточных романцев, Москва: Наука, 1976, с. 6-29.

Королюк 1976b: Королюк В. Д. *Перемещение славян в Подунавье и на Балканы (Славяне и волохи в VI–середине VII в.)*, In: Советское Славяноведение, № 6, 1976.

Королюк 1978: Королюк В. Д. *Пастушество у славян в I тысячелетии н. э. и переселение их в Подунавье и на Балканы. Славяне и волохи (Попытка реконструкции по письменным источникам)*, In: Славяно-волошские связи, Кишинев: Штиинца, 1978, с. 177-198.

Королюк 1979: Королюк В. Д. *Термин «Волошская земля» в раннесредневековых письменных источниках*, In: Этническая история восточных романцев. Древность и средние века, Москва: Наука, 1979, с. 5-17.

Королюк 1980 Королюк В. Д. *«Волошская земля» и формирование восточнороманской (волошской) общности*, In: Социально-экономическая и политическая история юго-восточной Европы до середины XIX в., Кишинев: Штиинца, 1980, с. 28-62.

Королюк 1985: Королюк В. Д. *Славяне и восточные романцы в эпоху раннего средневековья: Политическая и этническая история*, Москва, 1985.

Котляр 1985: Котляр Н. Ф. *Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси IX-XIII вв*, Киев: Наукова думка, 184 с.

Котляр 1998a: Котляр М. Ф. *Галицько-Волинська Русь*, Киев, 1998, 336 с.

Котляр 1998b: Котляр Н. Ф. *Древнерусская государственность*, СПб: Алетейя, 1998, 443 с.

Кравченко 1967: Кравченко Н. М. *Памятники черняховского типа в Буджакской степи (по материалам разведки 1966 г.)*, In: Археологические исследования на Украине в 1965-1966 гг., Киев: Наукова Думка, 1967.

Кравченко 1971: Кравченко А. А. *Поселение IX-X вв. н. э. у с. Сафьяны*, In: Материалы по археологии Северного Причерноморья Одесского археологического музея, 1971, с. 71-79.

Кравченко 1978: Кравченко А. А. *Кочевническое погребение XII в. у с. Флориповское*, In: Археологические исследования в Северо-Западном Причерноморье, Киев: Наукова Думка, 1978, с. 196-204.

Кравченко 1986: Кравченко А. А. *Средневековый Белгород на Днестре (конец XIII-XIV вв.)* Киев, 1986.

Краснов 1979: Краснов Ю. А. *Средневековые плуги Восточной Европы*, In: Советская археология, № 4, 1979.

Краснов 1982: Краснов Ю. А. *Древние и средневековые рала Восточной Европы*, In: Советская археология, № 3, 1982.

Крип'якевич 1984: Крип'якевич І. *Галицько-волинське князівство*, Київ, 1984, 173 с.

Кропоткин 1972: Кропоткин В. В. *Время и пути проникновения куфических монет в Среднее Подунавье*, In: Проблемы археологии и древей истории утров, Москва, 1972.

Кулаковский 1905: Кулаковский Ю. А. Где *начинается территория славян по Иордану?*, In: Журнал Министерства Народного Просвещеня, Март, 1905, с. 123-136.

Курдиновский 1918: Курдиновский В. *Общий очерк о пещерных храмах Бессарабии*, In: Труды Бессарабского Церковного Историко-Археологического Общества, Вып. 10, Кишинев, 1918, с. 1-11.

КУРК 1995: *Конференція українсько-румунської комісії з історії, археології, етнології та фольклористики.: Мат. доп. та повідомл*, Чернівці, 1995.

Курчатов 1990: Курчатов С. И. *Отчет о результатах археологических исследований курганов близ сел Палинка и Новые Шировцы, Дрокиевского р-на ССРМ в 1990 году*, Кишинев: Штиинца, 1991 / Arhiva MNAIM, nr. 318.

Ларина, Рафалович 1979: Ларина О. В., Рафалович И. А. *Работы на поселении Данчены I*, In: Археологические открытия 1978 г., Москва: Наука, 1979, с. 487.

Ларина & 1989: Ларина О. В., Хахеу В. П., Тодорова Т. Д. *Отчет о полевых исследованиях Оргеевской новостроечной археологической экспедиции в 1988 г. в зоне строительства оросительной системы в колхозе «Путь к коммунизму» Оргеевского р-на МССР (с. Бравичены)*, Кишинев: Штиинца, 1989 / Arhiva MNAIM.

Левицкий 1985: Левицкий О. *Отчет о полевых исследованиях Фаркийской новостроечной археологической экспедиции в 1984 г.*, Кишинев: Штиинца, 1985 / Arhiva MNAIM

Левицкий, Хахеу, Реабцева 2000: Левицкий О. Г., Хахеу В. П., Реабцева С. С. *Джурджулештская находка в зеркале ювелирной моды X-XI вв.*, In: Stratum Plus, № 5, 2000, с. 90-96.

Левченко 1956: Левченко М. В. *Очерки по истории русско-византийских отношений*, Москва, 1956, 554 с.

Литаврин 1972: Литаврин Г. Г. *Влахи византийских источников X-XIII вв.*, In: Юго-Восточная Европа в средние века, Кишинев: Штиинца, 1972, с. 91-138.

Литаврин 1976: Литаврин Г. Г. *Некоторые особенности этнонимов в византийских источниках*, In: Вопросы этногенеза и этнической истории славян и восточных романцев, Москва: Наука, 1976, с. 198-217.

Литаврин 1982: Литаврин Г. Г. *Формирование этнического самосознания болгарской народности (VII- первая четверть X в.)*, In: Развитие этнического самосознания славянских народов в эпоху раннего средневековья, Москва: Наука, 1982, с. 49-82.

Литаврин 1985a: Литаврин Г. Г. *Восточноримская империя в VI-VII вв.*, In: Раннефеодальные государства на Балканах VI-XII вв, Москва: Наука, 1985, с 8-33.

Литаврин 1985b: Литаврин Г. Г. *Византийское государство в VII-XII вв.*, In: Раннефеодальные государства на Балканах VI-XII вв, Москва: Наука, 1985, с. 99-131.

Литаврин 1985c: Литаврин Г. Г. *Формирование и развитие Болгарского раннефеодального государства (конц VII – начало XI в.)*, In: Раннефеодальные государства на Балканах VI-XII вв, Москва: Наука, 1985, с. 132-188.

Литаврин 2000: Литаврин Г. Г. *Византия, Болгария, Древняя Русь (IX - начало XII в.).* СПБ: Алетейя, 2000. 415 с.

Литаврин 2001: Литаврин Г. Г. *Византия и славяне*, Изд. 2-е. СПБ: Алетейя, 2001. 606 с.

Лихачев 1950: Лихачев Д. С. *Устные истоки чудодейственной системы Слова о полку Игореве*, In: Слово о полку Игореве: Сборник исследований и статей / Под редакцией В. П. Адриановой-Перетц, Москва-Ленинград, 1950.

Лихачев 1955: Лихачев Д. С. *Слово о полку Игореве: Историко-литературний очерк*, 2е изд, Москва-Ленинград, 1955.

Логвин, Тимощук 1961: Логвин Г. Н., Тимощук Б. А. *Белокаменный храм XII в. в с. Василеве*, In: Памятники культуры, т. 3, Москва, 1961, с. 37-50.

Мадан 1930: Мадан Л. *Граматика молдавского языка*, Тирасполь, 1930.

Майоров 2001: Майоров А. В. *Галицко-Волынская Русь: Очерки социал.-полит. отношений в домонг. период. Князь, бояре и гор. Община*, СПб.: Унив. кн., 2001, 639 с.

Малевская, Раппопорт, Тимощук 1970: Малевская М. В., Раппопорт П. А., Тимощук Б. А. *Раскопки на Ленковецком поселении в 1967 году*, In: Советская археология, № 4, 1970, с. 112-127.

Мальм 1956: Мальм В. А. *Промыслы древнерусской деревни*, In: Очерки истории древнерусской деревнни / Труды Государственного исторического музея, Вып. 32, Москва, 1956. С. 118.

Манзура, Клочко, Савва 1992: Манзура И. В., Клочко Е. О., Савва Е. Н. *Каменские курганы*, Кишинев: Штиинца, 1992, 133 с.

Манзура, Ларина, Савва 1992: Манзура И. В., Ларина О. В., Савва Е. Н. *Исследование курганов у с. Паркань*, In: Археологические исследования в Молдове в 1986 г., Кишинев: Штиинца, 1992.

Манигда 1999: Манигда О. *Типология и оборонные конструкции городищ Северной Буковины VIII-XIII вв.*, In: Analele Asociaţiei Naţionale a Tinerilor Istorici din Moldova, Chişinău, 1999, с. 137-139

Махно 1956: Махно Е. В. *Раскопки на славянском поселении у сел Поляны и Сокол в 1953г [Резинский район. Поселение IX-X вв. н. э.]*, In: Известия Молдавского филиала АН СССР, № 4, 1956, с. 155-162

Медведев 1966: Медведев А. Ф. *Ручное метательное оружие (лук и стрелы самострел) VIII-XIV вв.*, In: Археология СССР: САИ. Е-1-36, Москва: Наука, 1966. 184 с.

Медведев 1973: Медведев А. Ф. *Ручное метательное оружие XIII-XIV вв.*, In: Археология СССР: САИ. Е-1-36, Москва: Наука, 1973. 184 с.

МИА 1960: *Материалы исследования по археологии юго-запада СССР и Румынской Народной Республики*, Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1960, с. 297-307 с илл.

МИАЭМ 1992: *Материалы и исследования по археологии и этнографии Молдовы*, Кишинев: Штиинца, 1992.

МИАЭМССР 1964 *Материалы и исследования по археологии и этнографии Молдавской ССР*, Кишинев: Штиинца, 1964.

Михаил Сириец 1960: Михаил Сириец. *Хроника*, In: Сирийские источники XII-XIII вв. об Азербайджане, Баку: АН АзССР, 1960.

Михайлина 1993: Михайлина Л. П. *Формування слов'янского ранньофеодального міста на р. Прут*, In: Роль ранніх міських центрів в становлнні Київської Русі.: Мат. іст.-арх. Семінару, Суми, 1993.

Михайлина 1994: Михайлина Л. *Комплекс слов'янских пам'яток VIII-X ст. у с. Ревна на р. Прут*, In: Населення Прутсько-Дністровського межиріччя та суміжих территорий в другій половині I – на початку II тысячоліть н. э.: Тез. доп. та повідомл, Чернівці, 1994.

Михайлина 1997: Михайлина Л. П. *Населення Верхнего Попруття VIII-X ст.*, Чернівці, 1997, 143 с.

Михайлина 1999: Михайлина Л. *Скотарство у господарський діятельності східних слов'ян між Дніпром і Карпатами*, In: Питания стародавньої та середньовічної історії, археолоії й етнології, т. 3, Чернівці, 1999, с. 133-139.

Михайлина, Возний 1993: Михайлина Л., Возний І. П. *Формування приватного землеволодіння на південій окраїні Галицько-Волинського князівства в XII-XIII ст. (на археологічних матеріалах Чорнівського городища Новоселицького р-ну Чернівецької обл.)*, In: Вісник Центру буковинознавства, Вип. 1, Чернівці, 1993, с. 5-13.

Михайлина, Левчук 1994: Михайлина Л., Левчук В. *Кераміка Ревнянського поселения VIII-X ст.*, In: Населення Прутсько-Дністровського межиріччя та суміжих территорий в другій половині I – на початку II тысячоліть н. э.: Тез. доп. та повідомл, Чернівці, 1994.

Михайлина, Моця 1995: Михайлина Л., Моця О. *Археологічні пам'ятки Верхнего Попруття другої половини I тысячоліття н. е.*, In: Конференція українсько-румунької комісії з історії, археології, етнології та фолькроистики.: Мат. доп. та повідомл, Чернівці, 1995.

Михайлина, Пивоваров 1993: Михайлина Л., Пивоваров С. *Язичницькі вірування слов'янских племен Північної Буковини за археологічними даними*, In: Галицько-Волинська держава: передумови виникнення, істория, культура, традиції.: Тез. доп. та повідомл, Львів, 1993.

Михайлина, Русанова 1980: Михайлина Л. П., Русанова И. П. *Славянский могильник X в. на Верхнем Пруте*, In: Археологические открытия 1979 г., Москва: Наука, 1980.

Михайлина, Русанова, Тимощук 1978: Михайлина Л. П., Русанова И. П., Тимощук Б. А. *Раскопки славянского города на р. Прут*, In: Археологические открытия 1977 г., Москва: Наука, 1978.

Михайлина, Русанова, Тимощук 1979: Михайлина Л. П., Русанова И. П., Тимощук Б. А. *Селища и городища Ревное I*, In: Археологические открытия 1979 г., Москва: Наука, 1979.

Михайлина, Тимощук 1983: Михайлина Л. П., Тимощук Б. А. *Славянские памятники басейна Верхнего Прута VII-X вв.*, In: Славяне на Днестре и Дунае, Киев: Наукова Думка, 1983, с. 205-219.

Михайлина, Юрійчук 1994: Михайлина Л., Юрійчук Ю. *Поселения XI ст. Графська Поляна на околиці Чернівців*, In: Населення Прутсько-Дністровського межиріччя та суміжих территорий в другій половині I – на початку II тысячоліть н. э.: Тез. доп. та повідомл, Чернівці, 1994.

Михайлов 1976: Михайлов С. *За първоначалите поселишча на Аспарух в южна Бесарабия и северна Добруджа*, In: Археология, 3, 1976, с. 71-76.

Молдаване 1977: *Молдаване: Очерки истории, этнографии, искусствоведения*, Кишинев: Штиинца, 1977, 459 с.

Молчановский 1885: Молчановский Н. *Очерк известий о Подольской земле до 1434 года. (Преимущественно по летописям)*, Киев, [1885].

Мохов 1959: Мохов Н. А. *Формирование молдавского народа и образование Молдавского государства*, Кишинев, 1959.

Мохов 1961: Мохов Н. А. *Очерки истории молдавско-русско-украинских связей*, Кишинев, 1961.

Мохов 1962: Мохов Н. А. *О соотношении земледелья и скотоводства в экономике Молдавии XIV-XIX вв.*, In: Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы, Киев, 1962, с. 95-105.

Мохов 1964: Мохов Н. А. *Молдавия эпохи феодализма*, Кишинев, 1964.

Мохов 1978: Мохов Н. А. *Очерки истории формирования молдавского народа*, Кишинев: Штиинца, 1978, 131 с.

Мохов 1983: Мохов Н. А. *Студий де история асупра формэрий попорулуй молдовенеск*, Кишинэу, 1983.

Мохов, Зеленчук, Советов 1978: Мохов Н. А., Зеленчук В. С., Советов П. В. *Итоги и перспективы работы Научного Совета „Славяно-волошские связи и происхождение молдавской народости"*// Славяно-волошские связи, Кишинев: Штиинца, 1978, с. 3-18.

Моця 1990: Моця А. П. *Погребальные памятники южнорусских земель IX-XIII вв*, Киев: Наукова Думка, 1990, с. 135-136.

Муссуров, Носова 2002: Муссуров А. И., Носова Л. В. *Находки византийских монет V-VI вв. на Нижнем Днестре*, In: Stratum Plus, № 6: Знамения цивилизаций, 2001-2002, с. 304-306.

Мутафчиев 1948: Мутафчиев П. *История на българския народ*, т. I, София, 1948.

Насонов 1951: Насонов А. Н. *«Русская земля» и образование территории древнерусского государства*, Москва, 1951. 262 с.

Насонов 2002: Насонов А. Н. *"Русская земля" и образование территории древнерусского государства*, Санкт-Петербург, 2002 (v.: http://litopys.org.ua/rizne/nason.htm).

Недков 1960: Недков Б. *България и съседните земли през XII век според «Географията» на Идриси*, София, 1960.

НИАСП 1987: *Новые исследования по археологии Северного Причерноморья*, Киев: Наукова Думка, 1987.

Нидерле 1956: Нидерле Л. *Славянские древности*, Москва, 1956.

Никулицэ 1981: Никулицэ И. Т. *Гальштатское поселение в Ханском микрорайоне*, In: *Археологические исследования в Молдавии в 1974-1976 гг.*, Кишинев: Штиинца, 1981.

Никулицэ, Рафалович 1974: Никулицэ И. Т., Рафалович И. А. *Жилища гетов и ранних славян у с. Ханска*, In: Археологические исследования в Молдавии (1973 г.), Кишинев: Штиинца, 1974, с. 79-92.

Никулицэ, Рафалович, Хынку 1973: Никулицэ И. Т., Рафалович И. В., Хынку И. Г. *Раскопки у с. Ханска [Котовского р-на]*, In: Археологические исследования в Молдавии в 1970-1971 гг., Кишинев: Штиинца, 1973, с. 129-133.

НПДМСТ 1994: *Населення Прутсько-Дністровського межиріччя та суміжних територій в другій половині I – на початку II тисячоліть н. э.: Тез. доп. та повідомл*, Чернівці, 1994.

НПЛ 1950: *Новгородская Первая летопись старшего и младшего изводов*. Под ред., предислов. А. Н. Насонова, М.-Л.: Изд. АН СССР, 1950, 651 с.

Нудельман 1967: Нудельман А. А. *Гунский котел из Молдавии*, In: Советская археолгия, № 4, 1967, с. 306-308.

Нудельман 1978: Нудельман А. А. *Топография кладов и находок единичных монет*, In: Археологическая карта МССР, Кишинев: Штиинца, Вып. 8, 1978, 196 с.

Нудельман 1982: Нудельман А. А. *Некоторые наблюдения над находками византийских монет в Карпато-Днестровском регионе*, In: Археологические исследования в Молдавии в 1977-1978, Кишинев: Штиинца, 1982, с. 27-53.

Нудельман 1985: Нудельман А. А. *Очерки истории монетного обращения в Днестровско-Прутском регионе (с древнейших времен до образования феодального Молдавского государства)*, Кишинев: Штиинца, 1985, 182 с.

Оболдуева 1955: Оболдуева Т. Г. *Курган эпохи бронзы на р. Когыльник*, In: Известия Молдавского Фил. АН СССР, 5 (25), Кишинев, 1955.

Овчинніков 1994: Овчинніков О. *Галицько-Волинські міста XII ст. за трактатом Ал-Ідріси*, In: Населення Прутсько-Дністровського межиріччя та суміжних територій в другій половині I - на початку II тисячоліть н.е. ТД., Чернівці, 1994, с.48-49.

ОИКМ 1971: *Очерки истории культуры Молдавии (II-XIV вв)*, Кишинев: Штиинца, 1971.

Окушко 1972: Окушко В. Р. *Следы лечебных воздействий на зубах древних людей*, In: Археологические исследования в Молдавии в 1968-1969 гг., Кишинев: Штиинца, 1972, с. 245-249.

Параска 1981: Параска П. Ф. *Внешнеполитические условия образования Молдавского феодального государства*, Кишинев, 1981.

Пассек, Черныш 1963: Пассек Т. С., Черныш Е. К. *Отчет о работе Молдавской экспедиции в 1963 г. / Arhiva MNAIM*, nr. inv. 289.

Пассек, Черныш, Черняков 1962: Пассек Т. С., Черныш Е. К., Черняков И. Т. *Отчет о работе Молдавской экспедиции в 1962 г. / Arhiva MNAIM*, nr. inv. 263.

Пашуто 1950: Пашуто В. Т. *Очерки по истории Галицко-Волынской Руси*, Москва, 1950, 330 с.

Пашуто 1968: Пашуто В. Т. *Внешняя политика Древней Руси*, Москва, 1968.

ПВЛ 1950: *Повесть временных лет*, т. I, II. Подготовка текста, статьи и коментарии Д. С. Лихачева, Москва-Ленинград, 1950.

Перхавко 1988: Перхавко В. Б. *Летописный Переяславец на Дунае*, In: Внешняя политика Древней Руси. Юбилейные чтения, посвященные 70-летию со дня рождения чл.-корр. АН СССР В. Т. Пашуто, Москва, 1988, ТД, Москва, с. 68-73.

Перхавко 1996: Перхавко В. Б. *Князь Иван Берладник на Нижнем Дунае*, In: Восточная Европа в древности и средневековье. Политическая структура Древнерусского государства. VIII Чтения памяти В. Т. Пашуто, Москва, с.70-75.

Петрушевич 1877: Петрушевич А. С. *Кто были болоховскіе князья ?*, In: Слово, Львов, 1877.

Пивоваров 1996: Пивоваров С. *Мідний динар із середновічних Чернівці*, In: Буковинський історико-етнографичный вісник, Чернівці, 1996.

Пивоваров 1997: Пивоваров С. *Про похождення Хотинського скарбу брактеатів*, In: Питания стародавньої та середньовічної історії, археолої та етнографії, Чернивці, 1997.

Пивоваров 1999: Пивоваров С. *Візантійська монета з Чорнівсського городища*, In: Питания стародавньої та середньовічної історії, археолої й етнології, т. 3, Чернивці, 1999, с. 154-159.

Пивоваров 2001: Пивоваров С. *Християнські старожитності в межиріччі Верхнього Пруту та середнього Дністра*, Чернигов, 2001.

Пивоваров, Чеховський 1994: Пивоваров С., Чеховський І. *Давньоукраїнські географічні апелятиви в назвах урочищ - слов'янских археологічних пам'яток Буковини*, In: Населення Прутсько-Днестровського межиріччя та суміжих территорий в другій половині I – на початку II тысячоліть н. э.: Тез. доп. та повідомл, Чернівці, 1994.

Плано Карпини 1997: Джиованни дель Плано Карпини. *История Монгалов*, Пер. А. И. Малеина, Москва, 1957 [=Джованни дель Плано Карпини. История монгалов., Гильом де Рубрук. Путешествия в восточные страны., Книга Марко Поло, Москва: Мысль, 1997]

Плетнева 1964: Плетнева С. А. *О юго-восточной окраине русских земель в долонгольское время*, In: КСИА, вып. 99, 1964, с. 24-33.

Плетнева 1967: Плетнева С. А. *От кочевий к городам. Салтово-маяцкая культура*, In: Материалы и исследования по археологии СССР, № 142, 1967, 199 с.

Плетнева 1975: Плетнева С. А. *Половецкая земля*, In: Древнерусские княжества X-XIII вв. Москва, 1975, с. 260-300.

Плетнева 1981: Плетнева С. А. *Балкано-дунайская культура*, In: Степи Евразии в эпоху средневековья, In: Археология СССР в 20 т., Москва: Наука, 1981, с. 75-77.

Плетнева 1982: Плетнева С. А. *Кочевники средневековья. Поиски исторических закономерностей*, Москва: Наука, 1982. 188 с.

Плетнева 1990: Плетнева С. А. *Половцы*, Москва: Наука, 1990

Плетнева, Макарова 2002: Плетнева С. А., Макарова Т. И. *Памяти Ирины Петровны Русановой*, In: Stratum Plus, № 5: Знамения цивилизаций, 2001-2002, с. 10-12.

Полевой 1969: Полевой Л. Л. *Городское гончарство Пруто-Днестровья в XIV в.*, Кишинев, 1969.

Полевой 1972: Полевой Л. Л. *Формирование основных гипотез происхождения восточно-романских народностей Карпато-Дунайских земель (феодальная и буржуазная историография XVII - первой половины XX вв.)*, In: Юго-Восточная Европа в средние века, I, Кишинев: Штиинца, 1972, с. 46-91.

Полевой 1980: Полевой Л. Л. *О хозяйственно-культурном типе волохов*, In: Социально-экономическая и политическая история юго-восточной Европы до середины XIX в., Кишинев: Штиинца, 1980, с. 8. -28.

Полевой 1985: Полевой Л. Л. *Типология землепашных орудий и появление плуга на территории феодальной Молдавии*, In: Археологические исследования средневековых памятников Днестровско-Прутского междуречья, Кишинев: Штиинца, 1985, с. 66-90.

Полевой 1988: Полевой Л. Л. *Международная черноморская торговля и социально-экономическое развитие Днестровско-Карпатских земель во второй половине XII-XIV в. (по материалам истории товарно-денежного обращения)*, In: Социально-экономическая и политическая история периода феодализма, Кишинев: Штиинца, 1988, с. 7-21.

Полевой 1999: Полевой Л. Л. *Неизвестные болгарские монеты?*, In: Stratum Plus, № 6: Время денег, 1999, с. 147-152.

Попов 1973: Попов А. И. *Названия народов СССР*, Ленинград, 1973.

Постикэ 1981: Постикэ Г. И. *Исследование многослойного поселения Ханска*, In: Археологические открытия 1980, Москва: Наука, 1981, с. 394.

Постикэ 1983: Постикэ Г. И. *Раскопки поселения „Тимбарь-Кэпрэрия*, In: Археологические открытия 1981, Москва: Наука, 1983, с. 400.

Постикэ 1985a: Постикэ Г. И. *Глиняные котлы на территории Молдавии в раннесредневековый период*, In: Советская археология, № 3, 1985, с. 227-240.

Постикэ 1985b: Постикэ Г. И. *Археологические исследования на средневековом поселении Ханска*, In: Археологические исследования в Молдавии в 1981, Кишинев: Штиинца, 1985, с. 156-168.

Постикэ 1985c: Постикэ Г. И. *Раскопки средневекового поселения у с. Бутучены*, In: Археологические открытия 1983, Москва: Наука, 1985, с. 358-359.

Постикэ 1987: Постикэ Г. И. *Археологические исследования поселения Мерены II*, In: Археологические открытия 1986 г., Москва: Наука,1987, с. 111-113.

Постикэ 1988a: Постикэ Г. И. *Глиняная посуда центральной Молдавии конца I – начала II тысячелетия н. э. как исторический источник*: автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. ист. наук по спец. 07.00.06 / Гос. ун – т им. М. В. Ломоносова, Москва, 1988, 17 с.

Постикэ 1988b: Постикэ Г. И. *Глиняная посуда Центральной Молдавии конца I – начала II тысячилетия н. э. как исторический источник*: дисс. на соискание учен. степени канд. ист. наук по спец. 07.00.06 / науч. руководитель Л. Р. Кызласов; Гос. ун-т им. М. В. Ломоносова, Москва, 1988, 314 с.

Постикэ 1992a: Постикэ Г. И. *Новые данные о раннесредневековом горизонте Старого Орхея*, In: Anuarul Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei, vol. 1, Chişinău, 1992, p.129-139.

Постикэ 1992b: Постикэ Г. И. *Средневековая амфора с поселения Чигырлень I*, In: Материалы и исследования по археологии и этнографии Молдовы. Кишинев: Штиинца, 1992, с. 159-162.

Постикэ 2005: Постикэ Г. И. *Цитадель золотоордынского города Шехр аль-Джедид (Старый Орхей, Молдова)*, In: Российская археология, № 2, 2005, с. 151-155.

Постикэ, Тельнов 1985: Постикэ Г. И., Тельнов Н. П. *Раннесредневековое поселение Ханска-ла Маткэ*, In: Археологические исследования в Молдавии в 1981, Кишинев: Штиинца, 1985, с. 142-152.

Потин 1963: Потин В. М. *Клад брактеатов из Поднестровья*, In: Нумизматика и сфрагистика, I, Киев: Наукова Думка, 1963.

ППИРС 1997: *Проблеми походження та історичного розвитку слов'ян*, Київ-Львів, 1997.

Приходнюк 1975: Приходнюк О. М. *Слов'яни на Поділлі (VI-VII ст. н. е.)*, Київ, 1975, 154 с.

Приходнюк 1981: Приходнюк О. М. *Роль черняховской культуры в формировании раннесредневековых славянских древностей Среднего Поднестровья*, In: Тезисы докладов симпозиума: Позднейшие судьбы Черняховской культуры, Каменец-Подольский, 1981, с. 35-37.

Приходнюк 1983: Приходнюк О. М. *К вопросу о присутствии антов в Карпато-Дунайских землях*, In: Славяне на Днестре и Дунае, Киев: Наукова Думка, 1983, с. 180-190.

Приходнюк 1989: Приходнюк О. М. *Анты и пеньковская культура*, In: Древние славяне и Киевская Русь, Киев: Наукова Думка, 1989, с. 58-70.

Приходнюк 1998: Приходнюк О. *Пеньковская культура*, Воронеж, 1998.

Приходнюк 1999: Приходнюк О. *Гуны та протоболгари в Європі*, Київ, 1999.

Приходнюк 2001: Приходнюк О. М. *Степове населення України та східні слов'яни (друга половина I тис. н. е.)*, Київ-Чернівці, 2001, 285 с.

ПРС 1997: *Пивденноруське село IX-XIII ст*, Київ, 1997.

ПРСВСЗП 1982: *Памятники римского и средневекового времени в северо-западном Причерноморье*, Киев: Наукова Думка, 1982, 186 с.

ПСРЛ-1: *Лаврентьевская летопись*, In: Полное собрание русских летописей, т. 1, Ленинград, 1926-1928, VIII с., 579 стлб.

ПСРЛ-2: *Ипатьевская летопись*, In: Полное собрание русских летописей, т. 2. СПб., 1908. XVI с. 938 стлб. 87 с [= Москва, 1998. 648 с.].

ПСРЛ-3: *Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов*, In: Полное собрание русских летописей, т. 3, Москва-Ленинград, 1950.

ПСРЛ-7: *Летопись по Воскресенскому списку*, In: Полное собрание русских летописей, т. 7, Москва, 2001. 360 с.

ПССИАЕ 1999: *Питания стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології*, т. 3, Чернивці, 1999, 243 с.

ПЭС 1978: *Проблемы этногенеза славян*, Киев: Наукова Думка, 1978.

Рабинович 1946: Рабинович М. Г. *Музыкальные инструменты в войске Древней Руси и народные музыкальные инструменты*, In: Советская этнография, №4, 1946.

Рабинович 1990a: Рабинович Р. А. *К проблеме культурной и этнической интерпретации памятников типа Петруха-Лукашевка*, In: Археологические исследования молодых ученных Молдавии, Кишинев: Штиинца, 1990, с. 51-57.

Рабинович 1990b: Рабинович Р. А. *К проблеме соотношения памятников типа Екимэуць-Алчадар и Петруха-Лукашевка в Днестровско-Прутском междуречье*, In: Проблемы истории и археологии Нижнего Поднестровья, Тезисы докл. конф., ч. I, Белгород-Днестровский, 1990, с. 88-90.

Рабинович 1991a: Рабинович Р. А. *Гончарнй горн на поселении X-XII вв. у с. Рудь*, In: Хозяйственные комплексы древних обществ Молдовы, Кишинев: Штиинца, 1991, с. 99-109.

Рабинович 1991b: Рабинович Р. А. *Жилище древнерусского времени с мыса Пештере*, In: Археологические исследования в Старом Орхее, Кишинев: Штиинца, 1991, с. 63-68.

Рабинович 1993: Рабинович Р. А. *Карпато-Поднестровье в контексте культурных и межгосударственных связей Юго-Восточной и Восточной Европы*, In: Международные отношения и государственные структуры в Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европе в IV-XVIII вв., Международ. науч. конф. Запорожье, 1993, с. 88-91.

Рабинович 1997: Рабинович Р. А. *Карпато-Днестровские земли во второй половине IX - первой половине XIII вв. (историко-археологическое исследование)*. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук, Санкт-Петербург, 1997, 18 с.

Рабинович 1999a: Рабинович Р. А. *Дирхемы на территории Молдовы: культурно-исторический контекст*, In: Stratum Plus: Время денег, 1999, №6, с. 262-274.

Рабинович 1999b: Рабинович Р. А. *Призрачная Берладь. О достоверности одной фальсификации*, In: Stratum Plus: Неславянское в славянском мире, 1999, №5, с. 357-378.

Рабинович 2000: Рабинович Р. А. Искушение *«волошским орехом», или Балканские волохи и русские волхвы*, In: Stratum Plus: Великая Скифь, 2000, №5, с. 262-390.

Рабинович 2002a: Рабинович Р. А. *От ултинзуров к уличам, или Предыстория одного летописного племени*, In: Stratum Plus: Славянские древности, 2001-2002, №5, с. 282-299.

Рабинович 2002b: Рабинович Р. А. *Берладники, бродники, галицкие выгонцы*, In: Тельнов Н. П., Степанов В. П., Руссев Н. Д., Рабинович Р. А. «И... разошлись славяне по земле». Из истории Карпато-Днестровских земель VI-XIII вв., Кишинёв: ВАШ, 2002, с. 132-209.

Рабинович 2004: Рабинович Р. А. *Загадочные толковины: мореходы или толкователи ?*, In: Черноморские румбы, Одесса: 2004.

Рабинович 2005a: Рабинович Р. А. *О культурном и хронологическом соотношении Алчадарского и Брэнештского могильников*, In: Revista Arheologică, Serie Nouă, vol. I, nr. 1, 2005, p. 120-133.

Рабинович 2005b: Рабинович Р. А. *Ножи с волютообразными рукоятками на территории Молдовы и их культурно-исторический контекст*, In: Revista Arheologică, Serie Nouă, vol. I, nr. 2, 2005, p. 351-359

Рабинович 2005c: Рабинович Р. *Проблема присутствия Галицкой Руси в Карпато-Днестровских землях в 1140-1240 гг.*, In: Русин, Кишинев, 2005, № 2 (2), с. 69-85

Рабинович 2006a: Рабинович Р. *Опроисхождении и функциональном назначении средневековых круглых городищ в пруто-днестровском междуречье*, In: Revista Arheologică, Serie Nouă, Vol. II, Nr. 1-2, 2006, p. 181-197.

Рабинович 2006b: Рабинович Р. *К вопросу о полиэтничности в раннесредневековой Молдове*, In: Русин, Кишинев, 2006, № 4 (6), с. 81-89

Рабинович, Гукин 1991: Рабинович Р. А., Гукин В. Д. *Результаты раскопок на поселении Бранешты и некотырые спорные вопросы изучения памятнмков типа Петруха-Лукашовка*, In: Древности Юго-Запада СССР (I – середина II тысячелетия н. э.), Кишинев: Штиинца, 1991, с. 205-224.

Рабинович, Рябцева 1997: Рабинович Р. А., Рябцева С. С. *Ювелирные украшения с зернью из Карпато-Поднестровья в контексте культурно-исторических процессов X-XI вв.*, In: Stratum + Петербургский археологический вестник, СПб-Кишинёв, 1997, с. 236-245.

Рабинович, Ткачук 1995: Рабинович Р. А., Ткачук М. Е. *Исследования на поселении древнерусской культуры у с. Рудь*, In: Археологические Вести, № 4, 1995, с. 165-170.

Равдина 1988: Равдина Т. В. *О датировке городища Алчедар*, In: Средневековые памятники Днестровско-Прутского междуречья, Кишинев: Штиинца, 1988, с. 54-71.

Раевский 1988: Раевский Н. *Контактеле романичилор рэсэритень ку славий. Пе базэ де дате лингвистиче*, Кишинэу, 1988, 288 р.

Раппопорт 1955: Раппопорт П. А. *Города Болоховской земли*, In: Краткие сообщ. о докл. и полевых исследованиях Ин-та археологии АН СССР, Вып. 57, 1955, с.52-59.

Раппопорт 1967: Раппопорт П. А. *Военное зодчество западнорусских земель X-XIV вв*, Ленинград, 1967.

Ратич 1957: Ратич О. О. *Древньоруські археологічні пам ятки на турриторії західних областей УССР*, Київ, 1957.

Рафалович 1963: Рафалович И. А. *Карта раннеславянских поселений VI-IX вв. на территории Прутско-Днестровского междуречья*, In: Труды III конференции молодых ученых Молдавии, Вып. 3, Сер. обществ. наук., Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1963, с. 84-85.

Рафалович 1965: Рафалович И. *Раннеславянское селище Хуча VI-VII вв [с. Шапте-Бань Рышканского р-на МССР]*, In: Краткие сообщ. о докл. и полевых исследованиях Ин-та археологии АН СССР, 1965, Вып. 105, с. 123-128.

Рафалович 1966a: Рафалович И. А. *К вопросу о гнездовом характере расположения раннеславянских поселений и его отражении в "Стратегиконе" Псевдо-Маврикия*, In: Сборник работ молодых ученых Молдавии, посвященный 500-летию г. Кишинева, Кишинев, 1966, с. 289-294.

Рафалович 1966b: Рафалович И. А. *О некоторых устойчивых чертах планировки поселений и домостроительства у славян в Днестровско-Дунайских землях*, In: Материалы IV конф. молодых ученых Молдавии, сент. 1964 г., Секция ист., Кишинев, 1966, с. 8-9.

Рафалович 1967: Рафалович И. А. *К вопросу о вариантах раннеславянской культуры V-VII вв. в Молдавии*, In: Материалы V конф. молодых учен., Обществ. Науки, Кишинев, Из-во АН МССР, 1967, с. 56-57.

Рафалович 1968a: Рафалович И. А. *Поселение V-VII вв. у с. Ханска МССР*, In: Краткие сообщ. о докл. и полевых исследованиях Ин-та археологии АН СССР, 1968, Вып. 113, с. 94-101.

Рафалович 1968b: Рафалович И. А. *Скульптурные изображения людей и животных из раннеславянских поселений на территории Молдавской ССР*, In: Археология, этнография и искусствоведение Молдавии: Материалы и исследования, Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1968, с. 100-105.

Рафалович 1968c: Рафалович И. А. *Раннеславянское поселение V-VII вв. у с. Речка в Молдавии*, In: Археология, этнография и искусствоведение Молдавии: Материалы и исследования, Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1968, с. 181-185.

Рафалович 1968d: Рафалович И. А. *Славяне V-IX вв. в Молдавии*. Автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. ист. наук, Москва, 1968, 26 с. (АН СССР. Ин-т археологии).

Рафалович 1969: Рафалович И. А. Земледелье у ранних славян в Молдавии (VI-IX вв.), In: Далекое прошлое Молдавии, Кишинев, 1969, 75-90.

Рафалович 1972a: Рафалович И. А. *Славяне VI-IX веков в Молдавии*, Кишинев: Штиинца, 1972, 244 с.

Рафалович 1972b: Рафалович И. А. *Раскопки раннеславянского поселения VI-VII вв. у села Селиште*, In: Археологические исследования в Молдавии в 1968-1969, Кишинев: Штиинца, 1972, с. 122-142.

Рафалович 1972c: Рафалович И. А. *Молдавия на пути расселения славян в Юго-Восточной Европе*, In: Юго-Восточная Европа в средние века, Кишинев: Штиинца, 1972, с. 7-31.

Рафалович 1973: Рафалович И. А. *Исследование раннеславянских поселений в Молдавии*, In: Археологические исследования в Молдавии в 1970-1971, Кишинев: Штиинца, 1973, с. 134-154.

Рафалович 1974: Рафалович И. А. *Культура славян Молдавии (VI-IX вв.)*, In: Древняя культура Молдавии, Кишинев: Штиинца, 1974.

Рафалович 1975: Рафалович И. А. *К вопросу о степени влияния Византии на материальную культуру населения Карпато-Днестровских земель в VI-IX вв.*, In: Карпато-Дунайские земли в средние века, Кишинев: Штиинца, 1975, с. 7-19.

Рафалович 1980: Рафалович И. А. *Романизированное население Нижнего Подунавья накануне славянской колонизации*, In: Социально-экономическая и политическая история юго-восточной Европы до середины XIX в., Кишинев: Штиинца, 1980, с. 8-28.

Рафалович 1983: Рафалович И. А. *Славяне VI-IX вв. в Днестровско-Карпатских землях в освещении зарубежной историографии*, In: Славяно-молдавские связи и ранние этапы этнической истории молдован, Кишинев: Штиинца, 1983, с. 31-49.

Рафалович 1986: Рафалович И. А. *Данчены. Могильник черняховской культуры III-IV вв. н. э.*, Кишинев: Штиинца, 1986.

Рафалович, Гольцева 1974: Рафалович И. А., Гольцева Н. В. *Раскопки раннеславянского поселения Ханска I*, In: Археологические исследования в Молдавии (1972 г.), Кишинев: Штиинца, 1974, с. 148-159.

Рафалович, Гольцева 1981: Рафалович И. А., Гольцева Н. В. *Раннеславянское поселение V-VII вв. Данчены I*, In: Археологические исследования в Молдавии (1974-1976 гг.), Кишинев: Штиинца, 1981, с. 125-140.

Рафалович, Лапушнян 1974a: Рафалович И. А., Лапушнян В. Л. *Работы Реутской археологической экспедиции*, In: Археологические исследования в Молдавии (1972 г.), Кишинев: Штиинца, 1974, с. 110-147.

Рафалович, Лапушнян 1974b: Рафалович И. А., Лапушнян В. Л. *Могильники и раннеславянское городище у с. Селиште*, In: Археологические исследования в Молдавии (1973 г.), Кишинев: Штиинца, 1974, с. 104-139.

Рафалович, Рикман 1965: Рафалович И. А., Рикман Э. А. *К вопросу о соотношении черняховской и раннеславянской культур VI-VII вв. в Днестровско-Дунайском регионе*, In: Краткие сообщ. о докл. и полевых исследованиях Ин-та археологии АН СССР, 1965, Вып. 105, с. 42-59 [=ТДПСАЭЮЗ СССР, 1964, с. 33].

Рафалович, Хынку 1972: Рафалович И. А., Хынку И. Г. *Исследования средневековых памятников у с. Ханска*, In: Археологические открытия 1971, Москва: Наука, 1972, с. 453-454.

Рашев 2000: Рашев Р. *Прабългарите през V-VII век*, Велико-Търново, 2000.

Рашид-ад-Дин 1946: Рашид-ад-Дин. *Сборник летописей*, т. III, Москва-Ленинград, 1946.

Рідуш 1996: Рідуш Б. *Культові печери Буковинського Подністров'я*, In: Буковинський історико-етнографічний вісник, вип. 1, Чернівці, 1966, с. 3-10.

Рідуш 1997: Рідуш Б. *Печерні монастирі Буковини*, In: Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнографії, вип. 3, Чернівці, 1997, с. 108-111.

Рикман 1969: Рикман Э. А. *Отчет об археологических работах 1968 г.*, Москва, 1969 / Arhiva MNAIM.

Рикман 1973: Рикман Э. А. *Об ареале романизации населения северных низовьев Дуная в первой половине I тыс. н. э.*, In: Актуальные вопросы этнографии: Материалы комиссии этнографии 1972-1973. Москва: Наука, 1973, с. 51-59.

Рикман 1974: Рикман Э. А. *О некоторых аспектах романизации населения северных низовьев Дуная в первой половине I тыс. н. э.* Москва: Наука, 1974.

Рикман 1975: Рикман Э. А. *Этническая история населения Поднестровья и прилегающего Подунавья в первых веках н. э.*, Москва: Наука, 1975, с. 195-262.

Рикман 1976a: Рикман Э. А. *О романизации населения Карпато-Дунайских областей в первой половине I тыс. н. э.*, In: Карпатский сборник, Москва: Наука, 1976, с. 27-30.

Рикман 1976b: Рикман Э. А. *Проблема этногенеза в современной румынской историографии*, In: Вопросы этногенеза и этнической истории славян и восточных романцев. Москва: Наука, 1976, с. 232-244.

Рикман 1978a: Рикман Э. А. *Некоторые вопросы романизации левобережья Нижнего Дуная в I половине I тыс. н. э.*, In: Славяно-волошские связи. Кишинев: Штиинца, 1978.

Рикман 1981: Рикман Э. А. *О начале расселения и этнических контактах праславян в Карпато-Днестровских землях*, In: Советская Этнография, 1981, № 2, с. 167-175.

Рошаль, Федоров 1972: Рошаль М. Г., Федоров Г. Б. *Жилые и производственные сооружения древнерусского поселения Рудь*, In: Археологические исследования в Молдавии в 1970–1971, Кишинев: Штиинца, 1973.

РРМЦСКР 1993: *Роль ранніх міських центрів в становлнні Київської Русі.: Мат. іст.-арх. Семінару*, Суми, 1993.

Рубрук 1997: Гильом де Рубрук. *Путешествия в восточные страны*, In: Джованни дель Плано Карпини. История монголов. Книга Марко Поло, Москва: Мысль, 1997.

Русанова 1976: Русанова И. П. *Славянские древности VI-VII вв. Культура пражского типа*, Москва: Наука, 1976. 216 с.

Русанова 1980: Русанова И. П. *Изучение славянских поселений у с. Черновка*, In: Археологические открытия 1979 г., Москва: Наука, 1980, с. 331.

Русанова 2002: Русанова И. П. *Истоки славянского язычества. Культовые сооружения Центральной и Восточной Европы в I тыс. до н. э. – I тыс. н. э.*, Черновцы, 2002. 172 с.

Русанова, Тимощук 1976: Русанова И. П., Тимощук Б. А. *Савянское поселение Кодын на Буковине*, In: Археологические открытия 1975 г., Москва: Наука, 1976.

Русанова, Тимощук 1978: Русанова И. П., Тимощук Б. А. *Стратиграфия поселения Кодын II на Буковине*, In: Археологические открытия 1977 г., Москва: Наука, 1978.

Русанова, Тимощук 1979: Русанова И. П., Тимощук Б. А. *Раскопки и разведки славянской экспедиции*, In: *Археологические открытия 1978 г.*, Москва: Наука, 1979.

Русанова, Тимощук 1981: Русанова И. П., Тимощук Б. А. *Древнерусское Поднестровье*, Ужгород, 1981, 140 с.

Русанова, Тимощук 1984a: Русанова И. П., Тимощук Б. О. *Кодын - славянские поселения V-VIII вв. на р. Прут*, Москва: Наука, 1984. 87 с.

Русанова, Тимощук 1984b: Русанова И. П., Тимощук Б. А. *Гнездо славянских поселений у с. Черновка, Черновицкой обл.*, In: Краткие сообщ. о докл. и полевых исследованиях Ин-та археологии АН СССР, Вып. 179, 1984, с. 19-25.

Русанова, Тимощук 1993: Русанова И. П., Тимощук Б. А. *Языческие святилища древних славян*, Москва, 1993. 144 с.

Русанова, Тимощук, Михайлина 1977: Русанова И. П., Тимощук Б. А., Михайлина Л. П. *Поселение Кодын II в басейне р. Прут*, In: Археологические открытия 1976 г., Москва: Наука, 1977.

Руссев 1982: Руссев Н. Д. *О западных пределах Золотой Орды*, In: Памятники римского и средневекового времени в Северо-Западном Причерноморье, Киев: Наукова Думка, 1982, с. 40-55.

Руссев 2000a: Руссев Н. Д. *На грани миров и эпох. Города низовий Дуная и Днестра в конце XIII-XIV вв.*, Кишинев, 2000, 240 с.

Руссев 2000: Руссев Н. Д. *„Яко ту вся блага сходятся": Антропология дунайской трагедии 968-971 гг.*, In: Stratum Plus, 2000, № 5, с. 213-225.

Руссев 2002: Руссев Н. Д. *Славяне, болгары и Болгарское государство*, In: Тельнов Н. П., Степанов В. П., Руссев Н. Д., Рабинович Р. А. «И... разошлись славяне по земле». Из истории Карпато-Днестровских земель VI-XIII вв., Кишинёв: ВАШ, 2002, с. 67-131.

Руссев 2005: Руссев Н. *Волохи, русские и татары в социальной истории средневековой Молдавии*, In: Русин, Кишинев, 2005, № 2 (2), с. 93-105.

Руссев 2006: Руссев Н. *Славянский фактор в истории средневековой Молдавии*, In: Русин, Кишинев, 2006, № 4 (6), с. 90-101

Руссев, Фокеев 2002: Руссев Н. Д., Фокеев М. М. *Византийский солид из района Дунайской дельты*, In: Stratum Plus: Знамения цивилизаций, 2001-2002, № 6, с. 183-185.

Рыбаков 1950: Рыбаков Б. А. *Уличи (историко-географические заметки) [Древнерусское племя уличей на территории Молдавии X в.]*, In: Краткие сообщ. о докл. и исследованиях Института истории материальной культуры, Вып. 35, 1950, с. 3-17.

Рыбаков 1952: Рыбаков Б. А. *Русские земли по карте Идриси 1154 года*, In: Краткие сообщ. о докл. и исследованиях Института истории материальной культуры, Вып. 43, 1952.

Рыбаков 1982: Рыбаков Б. А. *Киевская Русь и русские княжества XII-XIII вв*, Москва, 1982

Рычка 1988: Рычка В. М. *Формирование территории Киевской земли (IX - первая треть XII в.)*, Киев, 1988, 124 с.

Рябцева 1996: Рябцева С. С. *К вопросу о серьгах "волынского типа"*, In: Ювелирное искусство и материальная культура, ТД участников второго коллоквиума, СПб, Государственный Эрмитаж, Санкт-Петербург, 1996, с. 62-65.

Рябцева 1997: Рябцева С. С. *К вопросу о происхождении серег "волынского" типа (тип В)"*, In: Ювелирное искусство и материальная культура. ТДК, Санкт-Петербург, апрель 1997 г., Санкт-Петербург, 1997, с. 62-64.

Рябцева 2000: Рябцева С. *О территории распространения бусинных височных колец*, In: Ювелирное искусство и материальная культура. Тезисы докладов участников седьмого коллоквиума, СПб, 2000, с. 70-74.

Рябцева 2001a: Рябцева С. *Ювелирные украшения из Войнештского клада*, In: Ювелирное искусство и материальная культура. Тезисы докладов участников восьмого коллоквиума, СПб, 2001, с. 108-116.

Рябцева 2001b: Рябцева С. *« Iунные украшения» - античное наследие в средневековом уборе*, In: Labirint, nr. 2, Chişinău, 2001, p. 11-14.

Рябцева 2001c: Рябцева С. С. *Ювелирные украшения Молдавии X-XI вв. и европейская мода*, In: Labirint, nr. 2, Chişinău, 2001, с. 1-10.

Рябцева 2002: Рябцева С. С. *Древнерусские женские парадные головные уборы (диадемы и очелья)*, In: Stratum Plus: Славянские древности, №5, 2001-2002, с. 334-354.

Рябцева 2003: Рябцева С. . *Iунницы-античное наследие в средневековом уборе*, In: Ювелирное искусство и материальная культура. Тезисы докладов участников двенадцатого коллоквиума, СПб: Гос. Эрмитаж, 2003, с. 105-109.

Рябцева 2003: Рябцева С. *О появлении на Руси двух типов металлических браслетов*, In: Interferenţe cultural-cronologice în spaţiul nord-pontic. Redactor-şef E. Sava, Chişinău, 2003, p. 347-363.

Рябцева 2004: Рябцева С. *Листовидные украшения. Подвески или копоушки?*, In: Ювелирное искусство и материальная культура. Тезисы докладов участников тринадцатого коллоквиума, СПб: Гос. Эрмитаж. 2004, с. 78-79.

Рябцева 2005a: Рябцева С. *О листовидных украшениях – подвесках, копоушках и решмах*, In: Revista de Arheologie, Serie Nouă, vol. I, nr. 1, Chişinău, 2005, с. 350-358

Рябцева 2005b: Рябцева С. *Палчатые фибулы Молдовы в контексте древностей сопредельных территорий*, In: Revista de Arheologie, Serie Nouă, vol. I, nr. 2, Chişinău, 2005, p. 360-370.

Рябцева 2006: Рябцева С. *Ювелирные украшения пруто-днестровского междуречья в контексте этнокультурных связей региона в X-XI вв.*, In: Revista Arheologică, Serie Nouă, nr. 1-2, 2006, p. 143-168.

Савва, Дергачев 1984: Савва Е. Н., Дергачев В. А. *Раскопки курганов у с. Медвежа*, In: Курганы в зонах новостроек Молдавии, Кишинев: Штиинца, 1984, с. 98-108.

Савва, Клочко 2002: Савва Е.Н., Клочко Е.О. *Раскопки курганов и поселения эпохи поздней бронзы «Кривое озеро» у села Терновка в Поднестровье*, In: Северное Причерноморье от энеолита к античности, Тирасполь, 2002, с. 149-179.

СВОД 1987: *Свод памятников истории и культуры Молдавской ССР: Северная зона*, Кишинев: Штиинца, 1987.

СВС 1978: *Славяно-волошские связи* / АН МССР, Отд. Этнографии и Искусствоведения, Научный Совет „Славяно-волошские связи и происхождение молдавской народости", Кишинев: Штиинца, 1978, 242 с.

СДД 1983: *Славяне на Днестре и Дунае*, Киев: Наукова Думка, 1983, 248 с.

Седов 1979: Седов В. В. *Происхождение и раняя история славян*, Москва: Наука, 1979, 154 с.

Седов 1982: Седов В. В. *Восточные славяне в VI-XIII вв.*, In: Археология СССР в 20-ти томах, Москва: Наука, 1982, 327 с.

Седов 1994: Седов В. В. *Очерки по археологии славян.* Москва, 1994.

Сенкевич 1953: Сенкевич В. М. *К вопросу о происхождении молдавской народности*, In: Ученные Записки Кишиневского Государственного Университета, т. 6, 1953.

Сергеев 1960: Сергеев Г. П. *Раскопки средневекового славянского поселения в Кобуска-Веке (МССР)*, In: Материалы исследования по археологии юго-запада СССР и Румынской Народной Республики, Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1960, с. 297-307.

Сергеевский 1936: Сергеевский М. В. *Молдавские этюды*, Москва-Ленинград, 1936.

Сергеевский 1948: Сергеевский М. В. *Проблема происхождения и развития молдавского языка в свете языкознания*, In: Ученные Записки Института истории языка и литературы МБ АН СССР, т. 1, 1948.

Сергеевский 1952: Сергеевский М. В. *Введение в романское языковедение*, Москва, 1952.

Середонин 1916: Середонин С. М. *Историческая география*, Пг., 1916.

Скрижинская 1957: Скрижинская Е. Ч. *О склавинах и антах, о Мурсианском озере и городе Новиетуме*, In: Византийский Временник, т. 12, 1957.

Скрижинская 1960: Скрижинская Е. Ч. *Коментарий*, In: Иордан. Гетика. О происхождении и деяниях гетов „Getica", Москва, 1960.

Славяне 1990: *Славяне юго-восточной Европы в предгосударственный период*, Киев: Наукова Думка, 1990.

Славяне 1993: *Славяне и их соседи в конце I тысячелетия до н.э. – первой половине I тысячелетия н.э.*, Москва, 1993.

Слово 1950: *Слово о полку Игореве: Сборник исследований и статей* / Под редакцией В. П. Адриановой-Перетц, Москва-Ленинград, 1950.

Слово 1962: *Слово о полку Игореве – памятник XV века* / Под ред. Д.С. Лихачева, Москва-Ленинград, 1962.

Слово 1985: *Слово о полку Игореве: Сборник* / Сост. Л. А. Дмитриева, Д. С. Лихачева, О. В. Творогова, Ленинград: Сов. писатель, 1985, XXXVIII, 498 с.

Смиленко 1972: Смиленко А. Т. *Этнокультурная карта Восточной Европы второй половины I тыс. н. э.*, In: Становление раннефеодальных славянских государств, Киев: Наукова Думка, 1972.

Смиленко 1982: Смиленко А. Т. *Раскопки поселеня Суворово I*, In: Археологические открытия 1981 г., Москва: Наука, 1982, с. 319-320.

Смиленко 1989: Смиленко А. Т. *К изучению локальных особенностей культуры союзов восточнославянских племен VIII-X вв.*, In: Древние славяне и Киевская Русь, Киев: Наукова Думка, 1989, с. 105-114.

Смиленко 1991: Смиленко А. Т. *Спорные вопросы в изучении древностей VIII-X вв. Северо-Западного Причерноморья*, In: Древности Юго-Запада СССР (I – середина II тысячелетия н. э.), Кишинев: Штиинца, 1991, с. 166-186.

Смиленко 1997: Смiленко А. Т. *Про пограниччя Болгарiї і Русі в ранне средньовіччя*, In: Проблеми похождення та iыторичного розвитку слов'ян, Київ-Львів, 1997, с. 190-196.

Смиленко 1999: Смiленко А. Т. *З історії літописных уличів*, In: Етнокультурні процеси в Пивденно-Східній Европі в I тисячолітті н. е., Київ-Львів, 1999, с. 268-276.

Смиленко, Козлов 1985: Смиленко А. Т., Козлов В. И. *Славянские поселения конца тысячелетия н. э. у с. Шабо на Днестровском лимане*, In: Археологические исследования средневековых памятников Днестровско-Прутского междуречья, Кишинев: Штиинца, 1985, с. 119-136.

Смиленко, Козловский 1987a: Смиленко А. Т., Козловский А. А. *Средневековые поселения в прилегающей части Днестровско-Дунайского междуречья*, In: Днестро-Дунайское междуречье в I-начале II тыс . н. э., Киев: Наукова Думка, 1987, с. 67-83.

Смиленко, Козловский 1987b: Смиленко А. Т., Козловский А. А. *Поселение у села Шабо и Богатое Одесской области*, In: Днестро-Дунайское междуречье в I - начале II тыс . н. э., Киев: Наукова Думка, 1987.

Смиленко, Козловский 2000: Смиленко А. Т., Козловский А. А. *Периодизация средньовичних поселений лівобережжя гирла Дунаю*, In: Археологія, 4, Кіив, 2000, с. 19-34.

Смирнов 1960a: Смирнов Г. Д. *Заселение романизированными племенами Прутско-Днестровсго междуречья в свете археологических материалов*, In: Материалы исследования по археологии юго-запада СССР и Румынской Народной Республики, Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1960, с. 309-316.

Смирнов 1960b: Смирнов Г. Д. *Из истории Старого Орхея*, In: Известия Молд. Филиала АН МССР, 1960, № 4, с. 77-88.

Смирнов, Полевой 1967: Смирнов Г. Д., Полевой Л. Л. *Археология Молдавии в годы Советской Власти*, In: Советская ареология, №3, 1967, с. 73-81.

Смирнов, Рафалович 1965: Смирнов Г. Д., Рафалович И. А. *Раннеславянские находки IV-VII вв из Старого Орхея*, In: Известия АН МССР, 1965, № 12, с. 74-76.

Смирнова 1960: Смирнова Г. И. *Раннеславянское поселение у с. Незвиско на Днестре*, In: Pamątky archeologické, Praha, nr. 11, 1960, p. 222-238.

Смирнова 1979: Смирнова Г. И. *Комплексы конца I тыс. н. э. на поселении у с. Незвиско на Днестре*, In: Древние славяне и их соседи, Москва: Наука, 1979, с. 30-33.

Смишко 1952: Смишко М. Ю. *Раннеславянская культура Поднестровья в свете новых археологических данных*, In: Краткие сообщ. о докл. и исследованиях Института истории материальной культуры, Вып. 44, 1952, с. 67-82.

СМСРЭИМ 1983: *Славяно-молдавские связи и ранние этапы истории молдован* / АН МССР, Отд. Этнографии и Искусствоведения, Научный Совет „Происхождение молдавского народа и славяно-молдавские связи", Кишинев: Штиинца, 1983, 175 с.

Соболевский 1897: Соболевский А.И. *Грамота кн. Иванка Берладника 1134 г.*, In: Труды Восьмого Археологического Съезда в Москве 1890 г., т. II, Москва, 1897, с. 173-174.

Соболевский 1910: Соболевский А.И. *Русские местные названия и язык скифов и сарматов*, In: Русский филологический вестник, LXIV, 1910.

Сорокин, Власенко 1985: Сорокин В. Я., Власенко И. Г. *Археологические исследования на поселении Мерешовка-Четэцуе*, In: Археологические исследования в Молдавии в 1981, Кишинев: Штиинца, 1985, с. 58-64.

СПДПМ 1988: *Средневековые памятники Днестровско-Прутского междуречья* / АН МССР, Отд. Этнографии и Искусствоведения, Кишинев: Штиинца, 1988, 160 с.

СР 1990: *Славяне и Русь (в зарубежной историографии)*, Киев: Наукова Думка, 1990, 148 с.

Стати 1989: Стати В. Н. *Некоторые особенности развития молдавского этноса*, In: Археология, этнография и искусствоведение Молдавии: итоги и перспективы. Тезисы докл. респуб. науч. -теорет. конф. 8-9 августа 1989 г., Кишинев: Штиинца, 1989, с. 39-40.

Степанов, Тельнов 2002a: Степанов В., Тельнов Н. *Тиверцы и уличи: данные археологии и споры историков*, In: Вестник Славянского Университета, Вып.7, Кишинэу, 2002, с. 22-37.

Степанов, Тельнов 2002b: Степанов В., Тельнов Н. *Древнерусское население*, In: Тельнов Н. П., Степанов В. П., Руссев Н. Д., Рабинович Р. А. «И... разошлись славяне по земле». Из истории Карпато-Днестровских земель VI-XIII вв., Кишинёв: ВАШ, 2002, с. 55-66.

Столярик 1985: Столярик Е. С. *Клад монет императора Никифора Вотаниата из с. Фаурешты*, In: Археологические исследования средневековых памятников в Днестровско-Прутском междуречье, Кишинев: Штиинца,1985, с. 137-140.

Столярик 1987: Столярик Е. С. *Новые находки позднеримских и византийских монет в Прутo-Днестро-Дунайском междуречье*, In: Днестро-Дунайское междуречье в I - начале II тыс. н. э., Киев: Наукова Думка, 1987, с. 93-97.

Столярик 1990: Столярик Е. С. *Анонимные фоллисы Византии вв. в Северо-Западном* Причерноморье, In: Нумизматические исследования по истории юго-восточной Европы, Кишинев: Штиинца, 1990, с. 104-111.

Столярик 1992: Столярик Е. С. *Очерки монетного обращения Северо-Западного Причерноморья в позднеримское и византийское время (конец III–начало XIII в.)*, Киев: Наукова Думка, 1992, 125 с.

Стрижак 1969: Стрижак О.С. *Тиверці*, In: Мовознавство, 4, Київ, 1969.

Субботин 1968: Субботин Л. В. *Розвидки археологічніх пам'яток по берегах оз. Кагул та р. Карасулак*, In: Археологія, 21, 1968, с. 227-235.

Субботин 1972: Субботин Л. В. *Нові пам'ятки в пониззі Дунаю*, In: Археологічні дослідження на Україні в 1969 р., Київ, 1972.

Субботин 1997: Субботин Л. В. *Исследование курганой группы у с. Калчева*, In: Древности степного Причерноморья и Крыма, VI, Запорожье, 1997.

Субботин & 1970: Субботин Л. В., Загинайло А. Г., Шмаглий Н. М. *Курганы у села Огородное*, In: Материалы по археологии Северного Причерноморья Одесского археологического музея, вып.6, Одесса, 1970, с.130-155.

Субботин & 1994: Субботин Л.В., Субботин А. В. *Позднекочевническое захоронение в г. Килие*, In: Дневнее Причерноморье / Краткие сообщ. Одесского Археологического Общества, Одесса, 1994, с. 231-236.

Субботин & 1995: Субботин Л. В., Добролюбский А. О., Тощев Г. Н. *Памятники эпохи бронзы курганного могильника Градешка*, In: Древности степного Причерномоья и Крыма, V, Запорожье, 1995, с. 109-126.

Субботин & 2002: Субботин Л. В., Сапожников И. В., Субботин А.В. *Курганный могильник Дивизия II в междуречье Хаджидера и Алкалии*, In: Stratum Plus: Земля Триполиада, № 2, 2001-2002.

Субботин, Тощев 2002: Субботин Л. В., Тощев Г. Н. *Археологические древности Буджака: Курганная группа у с. Тиман*, Запорожье, 2002.

Субботин, Черняков 1982: Субботин Л. В., Черняков И. Т. *Бронзовые амулеты салтово-маяцкой культуры из левобережья Нижнего Дуная,* In: Памятники римского и средневекового времени в Северо-Западном Причерноморье, Киев: Наукова Думка, 1982, с. 160-168.

Суляк 2003: Суляк С. *Руснаки Бесарабии: почему им нет места в учебниках истории ?*, In: Мысль, Кишинев, 2003, № 4 (22), с. 72-79.

Суляк 2004: Суляк С. Г. *Осколки Святой Руси*, Кишинев, Издательский дом "Татьяна", 2004, 240 с.

Суляк 2005: Суляк С. *Русины: этапы истории (часть 1)*, In: Русин, Кишинев, 2005, № 1 (1), с. 49-60.

Тельнов 1983: Тельнов Н. П. *Раскопки поселения у с. Ханска*, In: Археологические открытия 1981, Москва: Наука, 1983, с. 402.

Тельнов 1985: Тельнов Н. П. *Раннеславянские поселения Гординешты I и Корпачь*, In: Археологические исследования средневековых памятников Днестровско-Прутского междуречья, Кишинев: Штиинца, 1985, с. 91-104.

Тельнов 1986: Тельнов Н. П. *Исследование железоделательных сооружений поселения Скок*, In: Археологические исследования в Молдавии в 1982 г., Кишинев: Штиинца, 1986, с. 84-96.

Тельнов 1987: Тельнов Н. П. *Изучение славянской культуры в Молдавии в конце 70-х – в 80-е годы*, In: Днестро-Дунайское междуречье в I - начале II тыс . н. э., Киев: Наукова Думка, 1987, с. 58-67.

Тельнов 1988a: Тельнов Н. П. Тельнов Н. П. *Изучение славянской культуры в Молдавии в конце 70-х – в 80-е годы*, In: Днестро-Дунайское междуречье в I - начале II тыс . н. э., Киев: Наукова Думка, 1987, с. 58-67.

Тельнов 1988b: Тельнов Н. П. *Исследование славянского селища Скок*, In: Археологические исследования в Молдавии в 1983 г., Кишинев: Штиинца, 1988, с. 101-113.

Тельнов 1988c: Тельнов Н. П. *Раскопки на поселении Ханск III*, In: Средневековые памятники Днестровско-Прутского междуречья, Кишинев: Штиинца, 1988, с. 89-94.

Тельнов 1989: Тельнов Н. П. *Раскопки поселения Скок*, In: Археологические исследования в Молдавии в 1984 г., Кишинев: Штиинца, 1989, с. 187-193.

Тельнов 1990: Тельнов Н. П. *Восточнославянские древности Днестровско-Прутского междуречья VIII-X вв.* Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук, Ленинград, 1990.

Тельнов 1991a: Тельнов Н. П. *Итоги работ на поселении Скок*, In: Археологические исследования в Старом Орхее, Кишинев: Штиинца, 1991, с. 53-63.

Тельнов 1991b: Тельнов Н. П. *Славянские жилища VI-X вв. Днестровско-Прутского междуречья*, In: Древности Юго-Запада СССР (I – середина II тысячелетия н. э.), Кишинев: Штиинца, 1991, с. 145-166.

Тельнов 1991c: Тельнов Н. П. *Славянские железоделательные сооружения в Молдове*, In: Хозяйственные комплексы древних обществ Молдовы, Кишинев: Штиинца, 1991, с. 85-99.

Тельнов 1997a: Тельнов Н. П. *О соотношении древностей типа Луки-Райковецкой с последующими культурами в Днестровско- Прутском междуречье*, In: Vestigii arheologice din Moldova, Chişinău, 1997, p. 246-251.

Тельнов 1997b: Тельнов Н. П. *Об исторической судьбе восточнославянских древностей типа Луки-Райковецкой в Днестровско-Прутском междуречье*, In: Проблеми походження та історичного розвитку слов'ян, Київ-Львів, 1997, с. 184-189.

Тельнов 1999 Тельнов Н. П. *Восточнославянские древности VIII-X вв. Днестровско-Прутского междуречья,* In: Stratum Plus: Неславянское в славянском мире, 1999, №5, с. 313-327.

Тельнов 2000: Тельнов Н. *Восточнославянские древности VIII-X вв. Днестровско-Прутского междуречья и племена «Повести временных лет»*, In: Вестник Славянского Университета, Выпуск 4, Кишинэу, 2000, с. 91-99.

Тельнов 2001a: Тельнов Н. *До питання про походження культури VIII-X ст. типу Луки-Райковецької у Молдавії,* In: Етногенез та рання історія слав'ян: нові наукові концепції на зламі тисячоліть. Матеріали Міжнародної наукової археологічної конференції, Львів, 2001, с. 188-194.

Тельнов 2001b: Тельнов Н. *Берладское княжество*, In: Русский Альбом. Историко-литературный альманах, Вып. 2, Кишинэу, 2001, с. 56-60.

Тельнов 2001c: Тельнов Н. *О земледелии у славян Молдавии в последней четверти первого тысячелетия н.э.*, In: Вестник Славянского Университета, Вып. 5, Кишинэу, 2001, с. 239-247.

Тельнов 2001d: Тельнов Н. *О начале расселения и этнических контактах славян в Днестровско-Дунайских землях*, In: Международные отношения в бассейне Черного моря и древности в средних веках. Материалы IX Международной научной конференции 25-30 мая 1998, Ростов-на-Дону, 2001, с. 128-130.

Тельнов 2001e: Тельнов Н. *К вопросу об этнокультурной контактной зоне в Днестровско-Прутском междуречье в X-XII вв. н.э.*, In: Международные отношения в бассейне Черного моря и древности в средние века. Материалы IX Международной научной конференции 25-30 мая 1998, Ростов-на-Дону, 2001, с. 134-136.

Тельнов 2001f: Тельнов Н. *Ранние славяне*, In: Русский Альбом. Историко-литературный альманах, Вып. 1, Кишинэу, 2001, с. 56-60.

Тельнов 2002a: Тельнов Н. П. *Восточнославянские древности Днестровско-Прутского междуречья VIII-X вв.*, In: Stratum Plus: Славянские древности, 2001-2002, №5, с. 142-263.

Тельнов 2002b: Тельнов Н. П. *К истории древнерусского ремесла в Молдавии*, In: Stratum Plus: Знамения цивилизаций, 2001-2002, №6, с. 447-454.

Тельнов 2002c: Тельнов Н. Эпоха первобытнообщинного строя и зарождение классового общества, In: История Республики Молдова. С древнейших времен до наших дней (Издание второе, переработанное и дополненное), Кишинэу, 2002, с. 5-24.

Тельнов 2002d: Тельнов Н. Зарождение феодальных отношений, образование Молдавского государства, In: История Республики Молдова. С древнейших времен до наших дней (Издание второе, переработанное и дополненное), Кишинэу, 2002, с. 24-34.

Тельнов 2002e: Тельнов Н. К вопросу о происхождении культуры VIII-X вв. типа Луки-Райковецкой в Молдавии, In: Вестник Славянского Университета, Вып. 7, Кишинэу, 2002, с. 158-164.

Тельнов 2002f: Тельнов Н. К истории древнерусского ремесла в Молдавии, In: Stratum-Plus, № 6, 2002, с. 447-454.

Тельнов 2002g: Тельнов Н. П. Славяне VI-VII вв., In: Тельнов Н. П., Степанов В. П., Руссев Н. Д., Рабинович Р. А. «И... разошлись славяне по земле». Из истории Карпато-Днестровских земель VI-XIII вв., Кишинёв: ВАШ, 2002, с. 10-35.

Тельнов 2002h: Тельнов Н. П. *Тиверцы, уличи, хорваты и Киевская Русь*, In: Тельнов Н. П., Степанов В. П., Руссев Н. Д., Рабинович Р. А. «И... разошлись славяне по земле». Из истории Карпато-Днестровских земель VI-XIII вв., Кишинёв: ВАШ, 2002, с. 36-55.

Тельнов 2003: Тельнов Н. *О древнерусских жилищах в Молдавии*, In: Вестник Славянского Университета, Вып. 10, Кишинэу, 2003, с. 97-106.

Тельнов 2004a: Тельнов Н. *Мелкая глиняная пластика со славянских поселений в Молдавии*, In: Изобразительные памятники: стиль, эпоха, композиции. Материалы тематической научной конференции, СПб, 2004, с. 149-152.

Тельнов 2004b: Тельнов Н. *О хозяйственной деятельности древнерусского населения X-XII вв. в Днестровско-Прутском междуречье*, In: Древня історія Карпато-Дунайского ареалу та сумижних регионов, Вып. 31, Ужгород, 2004, с. 294-302.

Тельнов 2005: Тельнов Н. *О славянах в Молдавии в раннем средневековье*, In: Русин, Кишинев, 2005, № 1 (1), с. 41-48.

Тельнов, Рабинович 1990: Тельнов Н. П., Рабинович Р. А. *Результаты работ на поселении Скок*, In: Археологические исследования в Молдове в 1985 г., Кишинев: Штиинца, 1990, с. 194-212.

Тельнов, Рабинович 1992: Тельнов Н. П., Рабинович Р. А. *Археологические раскопки на поселении Скок*, In: Археологические исследования в Молдове в 1986 г., Кишинев: Штиинца, 1992, с. 208-223.

Тельнов, Рабинович 1997: Тельнов Н. П., Рабинович Р. А. *Археологические исследования на поселении Скок*, In: Vestigii arheologice din Moldova, Chişinău, 1997, p. 252-262.

Тельнов, Рабинович 1999: Тельнов Н. П., Рабинович Р. А. *Поселение Скок. Результаты исследований в 1988 г.*, In: Stratum Plus: Неславянское в славянском мире, 1999, №5, с. 274-286.

Тельнов, Рябой 1985: Тельнов Н. П., Рябой Т. Ф. *Новые данные о раннеславянском поселении у с. Ганск*, In: Археологические исследования средневековых памятников Днестровско-Прутского междуречья, Кишинев: Штиинца, 1985, с. 105-119.

Тельнов, Степанов, Руссев, Рабинович 2002: Тельнов Н. П., Степанов В. П., Руссев Н. Д., Рабинович Р. А. *«И... разошлись славяне по земле». Из истории Карпато-Днестровских земель VI-XIII вв.*, Кишинёв: ВАШ, 2002, 240 с.

Тельнов, Чеботаренко 1988: Тельнов Н. П., Чеботаренко Г. Ф. *Гончарная мастерская с поселения у с. Ганск*, In: Средневековые памятники Днестровско-Прутского междуречья, Кишинев: Штиинца, 1988, с. 72-76.

Тентюк 1988: Тентюк И. С. *Раскопки поселений у с. Дурлешты*, In: Средневековые памятники Днестровско-Прутского междуречья, Кишинев: Штиинца, 1988, с. 77-88.

Тентюк 1989: Тентюк И. С. *К вопросу о варианте культуры Рэдукэнень на территории Молдавии*, In: Археология, этнография и искусствоведение Молдавии: итоги и перспективы. Тезисы докл. респуб. науч. -теорет. конф. 8-9 августа 1989 г., Кишинев: Штиинца, 1989, с. 25-27.

Тентюк 1990a: Тентюк И. С. *Некоторые аспекты исследования культуры Рэдукэнень на территории Молдавии*, In: Археология, этнография и искусствоведение Молдавии: итоги и перспективы. Матер. респуб. конф. 8-9 августа 1989 г., Кишинев: Штиинца, 1990, с. 66-78.

Тентюк 1990b: Тентюк И. С. *Мелкая глиняная пластика и некоторые аспекты идеологических воззрений раннесредневекового населения Молдавии*, In: Buletinul Academiei de Ştiinţe a R. S. S. Moldova, № 3 (95), Chişinău, 1990, с. 55-56.

Тентюк 1990c: Тентюк И.С. *Раскопки южнославянской археологической экспедиции в 1989 г.*, Кишинев, 1990 / *Arhiva MNAIM*.

Тентюк, Абызова 1992: Тентюк И. С., Абызова Е. Н. *Раскопки производственных комплексов на памятнике la Вие близ Дурлешть*, In: Археологические исследования в Молдове в 1986 г., Кишинев: Штиинца, 1992, с. 223-237.

Терещук 1976: Терещук К. И. *До питання про локалізацію Болохівської землі*, In: Дослідження з сав'яно-руської археології, Київ, 1976, с. 164-175.

Тизенгаузен 1884: Тизенгаузен В. Г. *Сборник материалов, относящихся к истории Золотой Орды, т. 1: Извлечения из сочинений арабских*, СПб, 1884.

Тихомиров 1952: Тихомиров М. Н. *Список русских городов дальных и ближних*, In: Истроические записки, 1952, т. 40, 223-225.

Тимофеев 1983: Тимофеев И. *Ибн Баттута*, Москва, 1983.

Тимощук 1952a: Тимощук Б. О. *Розвідка в басейні р. Пруту*, In: Археологічні пам'ятки УРСР, т. 3, Київ, 1952.

Тимощук 1952b: Тимощук Б. О. *Археологічні пам'ятки с. Василева Чернівецької області*, In: Археологічні пам'ятки УРСР, т. 3, Київ, 1952, с. 395-400.

Тимощук 1954: Тимощук Б. А. *Славянские поселения IX-X вв. на территории Северной Буковины*, In: Краткие сообщ. о докл. и исследованиях Института истории материальной культуры, Вып. 53, 1954.

Тимощук 1955: Тимощук Б. А. *Древнерусские поселения Северной Буковины*, In: Краткие сообщения о докладах и исследованиях Института истории материальной культуры, Вып. 57, 1955.

Тимощук 1956a: Тимощук Б. А. *Об инструментах для пимьма («стилях»)*, In: Краткие сообщения о докладах и исследованиях Института истории материальной культуры, Вып. 62, 1956.

Тимощук 1956b: Тимощук Б. О. *Археологічні дослідження Чернівецького музею в 1949-1950 рр.*, In: Археологічні пам'ятки УРСР, т. 6, Київ, 1956.

Тимощук 1959: Тимощук Б. А. *Ленковецкое древнерусское городище*, In: Советская археология, №4, 1959, с. 250-257.

Тимощук 1960: Тимощук Б. А. *Літописні міста Буковини за археологічними даними*, In: Український історчний журнал, 1960, № 6, с. 164-166.

Тимощук 1963: Тимощук Б. О. *З минулого Хотинської фортеці*, In: Український історчний журнал, 1963, № 3, с. 103-105.

Тимощук 1965: Тимощук Б. О. *Дослідження слов'янських пам'ятников на Буковині*, In: Український історчний журнал, 1965, № 6.

Тимощук 1967a: Тимощук Б. А. *Оборонительный вал XII-XIII вв. Ленковецкого городища*, In: Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Ин-та археологии АН СССР, Вып. 110, 1967, с. 98-101.

Тимощук 1967b: Тимощук Б. О. *Хотинська фортеця*, In: Український історчний журнал, 1967, № 4, с. 109-111.

Тимощук 1968a: Тимощук Б. *Пе друмурile стрэмошилор*, Ужгород,1968, 70 п.

Тимощук 1968b: Тимощук Б. А. *Исследование древнерусских памятников Северной Буковиы*, In: Археологические открытия 1967 г., Москва: Наука, 1968.

Тимощук 1969: Тимощук Б. О. *Північна Буковина - земля слов'янська*, Ужгород, 1969, 192 с.

Тимощук 1970: Тимощук Б. О. *Археологічні пам'ятки Чернівецької області (конспект лекций)*, Чернівці, 1970, 39 с.

Тимощук 1971a: Тимощук Б. А. *Дослідження давньоруського городища Дарабань-Шовб*, In: Средні віки на Україні, Вып. 1, Київ, 1971, с. 187-191.

Тимощук 1971b: Тимощук Б. А. *Славянские памятники Перебыковской излучины Днестра*, In: Археологические открытия 1970 г., Москва: Наука, 1971, с. 292-293.

Тимощук 1972a: Тимощук Б. А. *Древняя крепость восточных славян*, In: Археологические открытия 1971 г., Москва: Наука, 1972.

Тимощук 1972b: Тимощук Б. О. *Археологічні дані про принадлежність Північної Буковини до Галицкої Руі в XII-XIV ст.*, In: Минуле і сучасне Північної Буковини, Вип. 1, 1972, с. 3-13.

Тимощук 1973a: Тимощук Б. О. *Руины славянского города на р. Прут*, In: Археологические открытия 1972 г., Москва: Наука, 1973, с. 337-338.

Тимощук 1973b: Тимощук Б. О. *Шипинска земля за археологічным данными*, In: Минуле і сучасне Північної Буковини, Вип. 2, 1973.

Тимощук 1973c: Тимощук Б. О. *Ломачинське городище*, In: Археологія, Вип. 9, 1973, с. 100-107.

Тимощук 1974a: Тимощук Б. А. *Новые славянские памятники Северной Буковины*, In: Археологические открытия 1973 г., Москва: Наука, 1974.

Тимощук 1974b: Тимощук Б. О. *Слов'янське городище Грозинці на Буковині*, In: Археологія, № 13, 1974.

Тимощук 1974c: Тимощук Б. О. *Зустрич з легендою*, Ужгород, 1974.

Тимощук 1975a: Тимощук Б. О. *Слов'янські гради Північної Буковини*, Ужгород, 1975, 111 с.

Тимощук 1975b: Тимощук Б. А., Русанова И. П. *Раскопки славянского поселения Кодын*, In: Археологические открытия 1974 г., Москва: Наука, 1975.

Тимощук 1975c: Тимощук Б. А. *Укрепления ремесленного центра поселка славян*, In: Археологические открытия 1974 г., Москва: Наука, 1975.

Тимощук 1976a: Тимощук Б. О. *Слов'яни Північної Буковини V-IX ст.*, Киев, 1976, 207 с.

Тимощук 1976b: Тимощук Б. А. *Ашезэри славе ын Буковина де Норд. Скице историко-етнографиче*, Ужгород, 1976, 110 п.

Тимощук 1976c: Тимощук Б. А. *Раскопки Добрыновского городища*, In: Археологические открытия 1975 г., Москва: Наука, 1976, с. 399-400.

Тимощук 1977: Тимощук Б. О. *Середньовічний Хотин*, In: Археологія, 22, 1977, с. 29-39.

Тимощук 1978a: Тимощук Б. О. *Твердиня на Пруті. З історії виникнення Чернівців*, Ужгород, 1978, 87 с.

Тимощук 1978b: Тимощук Б. А. *Славянские поселения VI-VII вв. в Северной Буковине*, In: Древняя Русь и славяне, Москва: Наука, 1978.

Тимощук 1981a: Тимощук Б. А. *Древнерусские города Северной Буковины*, In: Древнерусские города, Москва: Наука, 1981, с. 116-136.

Тимощук 1981b: Тимощук Б. А. *Исследования славянских памятников Буковины*, In: Археологические открытия 1980 г., Москва: Наука, 1981.

Тимощук 1982: Тимощук Б. О. *Давньоруська Буковина (X-перша половина XIV ст.)*, Київ, 1982, 206 с.

Тимощук 1985: Тимощук Б. А. *Социальная типология селищ VI-X вв.*, In: Археологические исследования средневековых памятников в Днестровско-Прутском междуречье, Кишинев: Штиинца,1985, с. 3-24.

Тимощук 1989a: Тимощук Б. А. *Археологические признаки восточнославянских городищ-убежищ*, In: Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Ин-та археологии АН СССР, Вып. 195, 1989.

Тимощук 1989b: Тимощук Б. А. *Об археологических признаках восточнославянских городищ-святилищ*, In: Древние славяне и Киевская Русь, Киев: Наукова Думка, 1989, с. 74-83.

Тимощук 1990a: Тимощук Б. А. *Восточнославянская община VI-X вв.*, Москва: Наука, 1990.

Тимощук 1990b: Тимощук Б. А. *Об исследовании восточнославянских поселений VI-IX ст.*, In: Проблемы изучения древних поселений в археологии, Москва: Наука, 1990.

Тимощук 1992: Тимощук Б. О. *Василів – місто Галицької Русі*, Чернивці, 1992.

Тимощук 1993: Тимощук Б. А. *Раннефеодальный город восточных славян на р. Прут*, In: Роль ранніх міських центрів в становлнні Київської Русі.: Мат. іст. -арх. Семінару, Суми, 1993.

Тимощук 1995: Тимощук Б. А. *Восточные славяне: от общины к городам*, Москва: Наука, 1995.

Тимощук, Логвин 1960: Тимощук Б. А., Логвин Г. Н. *Раскопки древнерусского храма в с. Василеве*, In: Советская архитектура, № 8, 1960.

Тимощук, Михайлина 1978: Тимощук Б. А., Михайлина Л. П. *Раскопки славянского поселения X в. на Пруте*, In: Археологичесеие исследования на Украине в 1976-1977 гг.: Тез. докл. XVII конф. ИА АН УССР, Ужгород, 1978.

Тимощук, Михайлина 1979: Тимощук Б. А., Михайлина Л. П. *Новые славянские памятники бассейна Прут*, In: Археологические открытия 1978 г., Москва: Наука, 1979.

Тимощук, Русанова 1983: Тимощук Б. А., Русанова И. П. *Славянские святилища на Среднем Днестре и в бисейне Прута*, In: Советская археология, № 4, 1983.

Тимощук, Русанова 1988: [Тимощук Б. А., Русанова И. П. *Второе Збручское (Крутиловское) святилище*, In: Древности славян и Руси, Москва: Наука, 1988.

Тимощук, Русанова, Михайлина 1981: Тимощук Б. А., Русанова И. П., Михайлина Л. П. *Итоги изучения славянских памятников Северной Буковины V-X вв.*, In: Советская археология, № 2, 1981, с. 80-93.

Тихомиров 1947: Тихомиров М. Н. *Исторические связи русского народа с южными славянами с древнейших времен до половины XVII века*, In: Славянский сборник, Москва, 1947, с. 125-201

Ткачук 1991: Ткачук М. Е. *Континуитет и стадиальность: некоторые альтернативы идее этнокультурной непрерывности*, In: Древности Юго-Запада СССР (I–середина II тысячелетия н. э.), Кишинев: Штиинца, 1991, с. 3. -22.

Ткачук 1999: Ткачук М. Е. *Георгий Борисович Федоров (1917-1992)*, In: StratumPlus: Неславянское в славянском мире, №5, 1999, с. 7-13.

Ткачук 2005: Ткачук Е. М. *Что ищем мы во дне вчерашнем ?*, In: Русин, 2005, № 2 (2), с. 106-116.

Томенчук 1978: Томенчук Б. П. *Исследование летописного Василева*, In: Археологические открытия 1977, Москва, 1978, с. 393.

Томенчук 1979: Томенчук Б. П. *Исследование летописного Василева*, In: Археологические открытия 1978, Москва, 1979, с. 413.

Травкин 1995: Травкин С. Н. *Монеты на территории Бессарабии в эпоху средневековья (из истории денежного обращения Юго-Восточной Европы)*. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук, Санкт-Петербург, 1995, 17 с.

Травкин 2002: Травкин С. Н. *Поступление иноземных монет на территорию Юго-Восточной Европы в XIII – первой половине XVII вв.*, In: Stratum Plus, № 6: Знамения цивилизаций, 2001-2002, с. 218-303.

Трубачев 1961: Трубачев О. Н. *О племенном названии «уличи»*, In: ВСЯ, Вып. 5, 1961, с. 186-190.

Трубачев 1968: Трубачев О. Н. *Названия рек Правобережной Украины*, Москва, 1968.

Трубачев 1974: Трубачев О. Н. *Ранние славянские этнонимы – свидетели миграции славян*, In: Вопросы языкознания, № 6, 1974.

Тощев, Редина 1991: Тощев Г. Н., Редина Е. Ф. *Курганная группа у села Помазаны Одесской области*, In: Древности степного Причерноморья и Крыма, II, Запорожье, 1991, с. 95-101.

Тъпкова-Заимова 1956: Тъпкова-Заимова В. *Първоначалното българско селище и въпросът за дулите*, In: Известия на Института за българска история, София, VI, 1956, с. 439-452.

Удальцов 1948: Удальцов А. Д. *Теоретические основы этногенетических исследований*, In: Ученные Записки Института истории языка и литературы МБ АН СССР, т. 1, 1948.

Фасмер 1971: 1973: Фасмер М. *Этимологичекий словарь русского языка*, т. III, IV, Москва, 1971, 1973.

Федоров 1951: Федоров Г. Б. *Славянские памятники в Молдавии*, In: Тезисы докл. на сесии Отд.-ния истории и философии и Пленуме Института истории материальной культуры, посвященных итогам археологических исследованиях 1946-1950 гг., Москва: Изд.-во АН СССР, 1951, с. 66-68.

Федоров 1952a: Федоров Г. Б. *Тиверцы (Из итогов работ Славянско-Днестровской экспедиции ИИМК АН СССР в 1950 г.)*, In: Вестник древней истории, № 2, 1952, с. 250-259.

Федоров 1952b: Федоров Г. Б. *Славяне Поднестровья (К итогам работ Славяно-Днестровской экспедиции в 1951 г.)*, In: Вестник Академии наук СССР, № 2, 1952, с. 92-101.

Федоров 1953a: Федоров Г. Б. *Городище Екимауцы. (Работы Славяно-Днестровской экспедиции в 1951 г.)*, In: Краткие сообщения о докладах и исследованиях Института истории материальной культуры, Вып. 50, 1953, с. 104-126.

Федоров 1953b: Федоров Г. Б. *Из итогов работ Славяно-Днестровской археологической экспедиции в 1950-1951 гг.*, In: Известия Молдавского филиала АН СССР, № 3-4, 1953, с. 41-64.

Федоров 1953c: Федоров Г. Б. *Славяне Поднестровья*, In: По следам древних культур (Древняя Русь), Москва: Госкультпросветиздат, 1953, с. 123-154.

Федоров 1953d: Федоров Г. Б. *Славянские городища в Молдавии (К итогам работ Молд. археологической экспедиции в 1952г.)*, In: Вестник Академии наук СССР, № 4, 1953, с. 43-51.

Федоров 1954a: Федоров Г. Б. *Древние славяне в Молдавии (К итогам работ Молдавской археологической экспедиции в 1953-1954 гг.*, In: Вестник Академии наук СССР, № 12, 1954, с. 35-43.

Федоров 1954b: Федоров Г. Б. *Итоги трехлетних работ в Молдавии в области славяно-русской археологии [Памятники эпохи "полей погребений" в Молдавии]*, In: Краткие сообщения о докладах и исследованиях Института истории материальной культуры, Вып. 56, 1954, с. 8-23.

Федоров 1955: Федоров Г. Б. *Древние славяне в Молдавии [По материалам молдавской археологической экспедиции 1953-1954 гг.]*, In: Известия Молдавского филиала АН СССР, № 5, 1955, с. 73-83.

Федоров 1956: Федоров Г. Б. *По местам древних славянских поселений*, In: Славяне, № 5, 1956.

Федоров 1957: Федоров Г. Б. *Древние славяне и их соседи в Молдавии*, In: Ученные Записки Института истории языка и литературы МФ АН СССР, т. VI, 1957, с. 237-312.

Федоров 1958a: Федоров Г. Б. *Древние славяне в Молдавии*, In: Тезисы докл. на пленуме Ин-та материальной культуры, посвященном итогам археологических исследований 1957 г., Москва, 1958, с. 21-23.

Федоров 1958b: Федоров Г. Б. *Совместные работы румынских и советских археологов*, In: Вестник Академии наук СССР, № 2, 1958, с. 81-84.

Федоров 1960a: Федоров Г. Б. *Население Прутo-Днестровского междуречья в I тыс. н. э.*, In: Материалы и исследования по археологии СССР, № 89, 1960, 380 с.

Федоров 1960b: Федоров Г. Б. *Древнерусский город на Днестре [По материалам раскопок Алчедарского поселения. Резинский район МССР]*, In: Вестник Академии наук СССР, № 10, 1960, с. 41-44.

Федоров 1960c: Федоров Г. Б. *Работы Прутo-Днестровской экспедиции*, In: Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Ин-та археологии АН СССР, Вып. 81, 1960.

Федоров 1961a: Федоров Г. Б. *Население юго-запада СССР в I – начале II тыс. н. э.*, In: Советская этнография, № 5, 1961, с. 80-106.

Федоров 1961b: Федоров Г. Б. *Работы Днестровско-Прутской экспедиции*, In: Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Ин-та археологии АН СССР, Вып. 86, Москва, 1961, с. 78-85.

Федоров 1964a: Федоров Г. Б. *Основные итоги и задачи изучения древнеславянской культуры Юго-запада СССР*, In: Тезисы докл. Первого симпозиума по археологии и этнографии Юго-запада СССР, Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1964, с. 30-32.

Федоров 1964b: Федоров Г. Б. Работы *Прутo-Днестровской экспедиции в 1960-1961 гг.*, In: Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Ин-та археологии АН СССР, Вып. 99, 1964, с. 77-88.

Федоров 1965: Федоров Г. Б. *Итоги и задачи изучения древнеславянской культуры юго-запада СССР*, In: Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Ин-та археологии АН СССР, Вып. 105,, 1965, с. 21-31.

Федоров 1966a: Федоров Г. Б. *Древние славяне в Прутско-Днестровском междуречье* / Междунар. ассоц. по изучению стран Юго-восточной Европы, Первый конгресс балканских исследований (София. 26 авг. 1 сент. 1966г.), Сообщ. сов. Делегации, Москва, 1966. 26 с.

Федоров 1966b: Федоров Г. Б. *Посад Екимауцкого поселения*, In: Культура Древней Руси, Москва, 1966, с. 272-273.

Федоров 1966c: Федоров Г. Б. *Работа в Молдавии*, In: Археологические открытия 1965 года, Москва: Наука, 1966.

Федоров 1967: Федоров Г. Б. *Прутско-Днестровская экспедиция Института археологии АН СССР [Проведение разведок в р-не стр-ва Костештской ГЭС на р. Прут и продолжение раскопок средневековых поселений и могильников*, In: Археологические открытия 1966 года, Москва: Наука, 1967, с. 289-290.

Федоров 1968a: Федоров Г. Б. *Работы Прутo-Днестровской экспедиции в 1963 г.*, In: Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Ин-та археологии АН СССР, Вып. 113, 1968, с. 285-293.

Федоров 1968b: Федоров Г. Б. *Работы Прутo-Днестровской экспедиции*, In: Археологические открытия 1967 года, Москва: Наука, 1968, с. 287.

Федоров 1969: Федоров Г. Б. *Работы Прутo-Днестровской экспедиции*, In: Археологические открытия 1968 года, Москва: Наука, 1969, с. 391-392.

Федоров 1970: Федоров Г. Б. *Древнерусское поселение Рудь*, In: Археологические открытия 1969 года, Москва: Наука, 1970.

Федоров 1971: Федоров Г. Б. *Раскопки Прутo-Днестровской экспедиции*, In: Археологические открытия 1970 года, Москва: Наука, 1971.

Федоров 1972: Федоров Г. Б. *Древнерусское поселене на севере Молдавии*, In: Археологические исследования в Молдавии в 1968-1969, Кишинев: Штиинца, 1972, с. 143-159.

Федоров 1973: Федоров Г. Б. *Генезис и развитие феодализма у древнерусского населения Днестровско-Прутского междуречья в IX-XII вв. (по археологическим данным)*, In: Юго-Восточная Европа в эпоху феодализма, Кишинев, 1973, с. 42-52.

Федоров 1974: Федоров Г. Б. *Древнерусская культура Поднестровья (X-XII вв.)*, In: Древняя культура Молдавии, Кишинев: Штиинца, 1974.

Федоров 1999: Федоров Г. Б. *Этногенез волохов, предков молдаван, по данным археологии (историографический аспект)*, In: Stratum Plus: Неславянское в славянском мире, 1999, № 5, с. 14-74.

Федоров, Бырня 1955: Федоров Г. Б. Б., Бырня П. П. *Итоги археологических и этнографических исследований 1954 года*, In: Вестник Академии наук СССР, 1955, № 8.

Федоров, Бырня 1957: Федоров Г. Б. Б., Бырня П. П. *Итоги археологических исследований АН СССР в 1956 г.*, In: Вестник Академии наук СССР, 1957, № 5.

Федоров, Негруша 1979: Федоров Г. Б. Б., Негруша В. М. *Славяне и балкано-дунайская археологическая культура*, In: Комплексные проблемы истории и культуры народов центральной и юго-восточной Европы, Москва: Наука, 1979, с. 48-56.

Федоров, Полевой 1968: Федоров Г. Б. Б., Полевой Л. Л. *Материальная культура ранних славян в Карпато-Дунайских землях (VI-IX вв. н. э.)*, In: Славяне и Русь, Москва: Наука, 1968, с. 200-209.

Федоров, Полевой 1973: Федоров Г. Б. Б., Полевой Л. Л. *Археология Румынии*, Москва: Наука, 1973.

Федоров, Полевой 1983: Федоров Г. Б. Б., Полевой Л. Л. *Римляне в Карпато-Дунайских землях и культура местного населения II-V вв. н. э.*, In: Славяно-молдавские связи и ранние этапы истории молдован, Кишинев: Штиинца, 1983, с. 5-19.

Федоров, Салманович 1964: Федоров Г. Б. Б., Салманович М. Я. *Этническая и культурная история населения Юго-Запада СССР от начала железного века до XIX ст.*, Москва, 1964.

Федоров, Салманович 1970: Федоров Г. Б. Б., Салманович М. Я. *Этнокультурные комплексы по данным материальной культуры (Исследования в Прутско-Днестровском междуречье)*, In: Вестник Академии наук СССР, № 8, 1970.

Федоров, Чеботаренко 1967: Федоров Г. Б. Б., Чеботаренко Г. Ф. *Культура первого Болгарского царства в Карпато-Дунайских и Карпато-Днестровских землях*, In: Тезисы докл. Всесоюз. сессии, посвященной итогам археологических исследований 1966 г., Кишинев: Из-во АН МССР, 1967, с. 28-29.

Федоров, Чеботаренко 1974: Федоров Г. Б. Б., Чеботаренко Г. Ф. *Памятники древних славян (VI–XIII)* / Археологическая карта Молдавии, Вып. 6, Кишинев: Штиинца, 1974, 134 с.

Федоров, Чеботаренко, Великанова 1984: Федоров Г. Б. Б., Чеботаренко Г. Ф., Великанова М. С. *Бранештский могильник X-XI вв.*, Кишинев: Штиинца, 1984, 111 с.

Филин 1962: Филин Ф.П. *Образование языка восточных славян*, Москва-Ленинград, 1962.

Фурманська 1952: Фурманська А. І. *Слов'янське поселення на території Ізмаїльської області*, In: Археологія, т. 7, 1952, с. 150-152.

Халиппа 1902: Халиппа, И. П. *Сведения о древностях Бессарабии собранные Военным Губернатором П. И. Федоровым в 1837-1838 гг.*, In: Труды Бессарабского Церковного Историко-Археологического Общества, Вып. 2, Кишинев, 1902, с. 98-114.

ХКДОМ 1991: *Хозяйственные комплексы древнейших обществ Молдовы*, Кишинев: Штиинца, 1991, 128 с.

Хорошкевич 2000: Хорошкевич Л. А. *Исследователи раннего славянства - Ирина Петровна Русанова и Борис Александрович Тимощук*, In: Археологічні студії, І, Київ-Чернівці, 2000, с. 4-21.

Хохлов 1997: Хохлов В. А. *Поселение VIII-IX вв. Одая*, In: Vestigii arheologice din Moldova, Chişinău, 1997, p. 263-265.

Хохлов 2000: Хохлов В. А. *Об аланской принадлежности амулета из Старого Орхея (Требужен)*, In: Архологический Вестник, Санкт-Петрбург, 2000, с. 200-205.

Хынку 1957: Хынку И. Г. *К вопросу о средневековой керамике Молдавии [По данным раскопок 1957 г. на поселении Лукашевка V Оргеевского района МССР]*, In: Материалы по археологии

Северного Причерноморья Одесского археологического музея, Вып. 1, 1957, с. 79-84.

Хынку 1960a: Хынку И. Г. *Славянские и романские черты в керамике в жилищах IX-XVI веков*, In: Тезисы докл. второй конф. молодых ученых Молдавии, Кишинев: Штиинца, 1960, с. 5-6.

Хынку 1960b: Хынку И. Г. *Сельское гончарное производство Молдавии в VI-XVII вв.: дисс. на соиск. учен. степени кандидата исторических наук* / науч. руков. Г. Б. Федоров. Москва, 1960, 375 р.

Хынку 1960c: Хынку И. Г. *Сельское гончарное производство Молдавии в VI-XVII вв.: Автореф. дисс. на соиск. учен. степени кандидата исторических наук.* Москва, 1960, 19 с.

Хынку 1963a: Хынку И. Г. *Гончарное производство славян Молдавии VI-начала IX веков*, In: Известия Молдавского филиала АН СССР, № 4, 1963, с. 23-32.

Хынку 1963b: Хынку И. Г. *К вопросу о волошско-славянской материальной культуре в Молдавии*, In: Труды III конф. молодых учен. Молдавии, Вып. 3 (Сер. общ. наук), Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1963, с. 87-89.

Хынку 1964: Хынку И. Г. *К вопросу о судьбах романизированного населения Дунайско-Днестровских земель в VI-XI вв. (волохи и славяне)*, In: Тезисы Первого симпозиума по археологии и этнографии юго-запада СССР, Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1964, с. 37-38

Хынку 1965: Хынку И. Г. *К вопросу о терменологии и основных принципах анализа глиняной бытовой посуды*, In: Известия АН МССР, Сер. общ. Наук, № 12, 1965, с. 16-33.

Хынку 1968a: Хынку И. Г. *К вопросу о соотношении восточнославянской и балкано-дунайской культур лесостепной Молдавии*, In: Труды Государственного Историко-Краеведческого Музея, Вып. 1, 1968, с. 106-120.

Хынку 1968b: Хынку И. Г. *Памятники балкано-дунайской культуры X-XIV вв. лесостепной полосы Молдавии*, In: Археология, этнография и искусствоведение Молдавии, Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1968, с. 106-124.

Хынку 1968c: Хынку И. Г. *Формы бытовой посуды и художественной керамики*, In: Зеленчук В. С., Лившиц М. Я., Хынку И. Г. *Народное декоративное искусство Молдавии*, Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1968, с. 81-121.

Хынку 1969a: Хынку И. Г. *Поселения XI-XIV веков в Оргеевских кодрах Молдавии*, Кишинев: Штиинца, 1969, 115 с.

Хынку 1969b: Хынку И. Г. *Молдавская народная керамика*, Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1969, 144 с.

Хынку 1969c: Хынку И. Г. *Средневековый могильник Шкоала Ноуэ из села Матеуцы*, In: Далекое прошлое Молдавии, Кишинев: Штиинца, 1969, с. 162-170.

Хынку 1970a: Хынку И. Г. *Шилбарь-средневековый могильник XII-XIV веков в Молдавии*, Кишинев: Штиинца, 1970. 78 с.

Хынку 1970b: Хынку И. Г. *Археологические памятники X-XIV вв. в Ганчештских и Оргеевских кодрах Молдавии*, In: Actes du premier congres international des etudes Balkaniques et sud-est europeennes, t. II, 1970, p. 561-569.

Хынку 1970c: Хынку И. Г. *Сельские поселения X-XV вв. на территории Молдавии*, In: Casopis Moravskéno Musca: Acta Musei Moraviae, 2, 1970, p. 47-52.

Хынку 1971a: Хынку И. Г. *Балкано-дунайская культура лесостепной Молдавии в X-XIV вв.*, In: Рикман Э. А., Рафалович И. А., Хынку И. Г. Очерки истории культуры Молдавии (II-XIV вв), Кишинев: Штиинца, 1971, с. 119-178.

Хынку 1971b: Хынку И. Г. *Керамика славян Поднестровья в X-XII вв.*, In: Известия АН МССР, Сер. общ. Наук, 2, 1971, с. 80-92.

Хынку 1972a: Хынку И. Г. *К вопросу об этнографических чертах в материальной культуре населения Восточного и Южного Прикарпатья в X-XIV вв.*, In: Культура та побут населения Украинских Карпат: [тез. докл.], Ужгород, 1972, с. 98-99.

Хынку 1972b: Хынку И. Г. *К вопросу о расселении тиверцев и уличей в Приднестровье*, In: Юго-Восточная Европа в средние века, Кишинев: Штиинца, 1972, с. 159-175.

Хынку 1972c: Хынку И. Г. *Производственные печи на поселении X-XIV вв. у села Ханска Котовского р-на МССР*, In: Тезисы докл. XV-й науч. конф. Ин-та Археологии АН УССР, Одесса, 1972, с. 408-409.

Хынку 1972d: Хынку И. Г. *Археологические исследования на поселении Тимбарь-Кэпрэрия в X-XIV вв. в 1968-1969 гг.*, In: Археологические исследования в Молдавии в 1968-1969, Кишинев: Штиинца, 1972, с. 159-200.

Хынку 1972e: Хынку И. Г. *Результаты раскопок на поселении X-XIV вв.*, In: Тезисы докл. сессии посвященной итогам полевых археологических исследованиях 1972 г. в СССР, Москва: Наука, 1972, с. 118-119.

Хынку 1972f: Хынку И. Г. *Раскопки на поселении и могильниках X-XIV вв. у села Ханска в 1964-1968 гг.*, In: Материлы XIII-й конф. Ин-та Археологии АН УССР (1968), Киев, 1972, с. 303-306.

Хынку 1972g: Хынку И. Г. *Результаты раскопок на поселении X-XIV вв. у села Ханска Котовского р-на МССР в 1971 году*, In: Тезисы докл. на сессии и пленумах посв. итогам полевых исслед. в 1971 г. Археол. сеция. Москва, 1972, с. 118-119.

Хынку 1973a: Хынку И. Г. *Кэпрэрия-памятник культуры X-XII вв.*, Кишинев: Штиинца, 1973, 64 с.

Хынку 1973b: Хынку И. Г. *Раскопки у с. Ханска*, In: Археологические открытия 1972, Москва: Наука, 1973, с. 414.

Хынку 1973c: Хынку И. Г. *Результаты раскопок на селище X-XIV вв. у с. Ханска в 1970-1971 гг.*, In: Археологические исследования в Молдавии в 1970-1971, Кишинев: Штиинца, 1973, с. 177-198.

Хынку 1973e: Хынку И. Г. *К методике изучения глиняной бытовой посуды: по данным средневековой керамике Молдавии*, In: Тезисы докл. сессии посвященной итогам полевых археологических исследованиях 1972 г. в СССР, Ташкент, 1973, с. 6-78.

Хынку 1974a: Хынку И. Г. *Памятники балкано-дунайской культуры (X-XIV вв.)*, In: Древняя культура Молдавии, Кишинев: Штиинца, 1974, с. 127-150.

Хынку 1974b: Хынку И. Г. *Раскопки на селище Ханска X-XIV вв.*, In: Археологические исследования в Молдавии (1973 г.), Кишинев: Штиинца, 1974, с. 175-188.

Хынку 1974c: Хынку И. Г. *Раскопки на поселении X-XIV вв. у села Ханска*, In: Археологические исследования в Молдавии (1972 г.), Кишинев: Штиинца, 1974, с. 159-172.

Хынку 1974d: Хынку И. Г. *Раскопки у с. Ханска и в зоне строительства Костештской ГЭС*, In: Археологические открытия 1973, Москва: Наука, 1974, с. 429.

Хынку 1974e: Хынку И. Г. *Этнические черты в жилищах населения Молдавии (X-XIV вв.)* / Междунар. ассоц. по изучению стран Юго-восточной Европы. Первый конгресс балканских исследований. (София. 26 авг. 1 сент. 1966г.). Сообщ. сов. делегации, Москва: 1976, 14 с.

Хынку 1975a: Хынку И. Г. *Археологическая культура и этническая общность по данным раскопок памятников X-XII веков в Молдавии*, In: 150 лет Одесскому археологич. музею АН УССР: ДК, Киев: Наукова Думка, 1975, с. 174-175.

Хынку 1975b: Хынку И. Г. *Исследование селища Ханска (X-XIV вв.)*, In: Археологические открытия 1974, Москва: Наука, 1975, с. 448-449.

Хынку 1975c: Хынку И. Г. *Некоторые болгарские черты в материальной культуре населения раннего средневековья Молдавии*, In: Etudes Balquanique, № 4, 1975, с. 96-102.

Хынку 1975d: Хынку И. Г. *Расселение тиверцев и уличей в Поднестровье*, In: Тезисы докл. Делегации на III-ем международном конгресе славян. археологии. Москва, 1975, с. 45-46.

Хынку 1975e: Хынку И. Г. *Жилища на территории Молдавии в X-XIV вв.*, In: Древние жилища народов Восточной Европы, Москва: Наука, 1975, с. 88-104.

Хынку 1976a: Хынку И. Г. *Раскопки средневекового селища Ханска*, In: Археологические открытия 1975, Москва: Наука, 1976, с. 477-478.

Хынку 1976b: Хынку И. Г. *Этнические черты в жилищах населения Молдавии (X-XIV вв.),* In: Проблемы истории и культуры / Балканские исследования, Москва: Наука, 1976, с. 224-231.

Хынку 1977: Хынку И. Г. *Раскопки на поселении Ханска,* In: Археологические открытия 1976, Москва: Наука, 1977, с. 460-461.

Хынку 1978a: Хынку И. Г. *Население и культура Молдавии в X-XIV вв.,* Кишинев, 1977, 350 с [Monografie nepublicată. Manuscrisul se păstrează în *Arhiva MNAIM*].

Хынку 1978b: Хынку И. Г. *Исследования средневековых памятников у с. Ханска,* In: Археологические открытия 1977, Москва: Наука, 1978, с. 469-470.

Хынку 1987: Хынку И. Г. *Древнейшие памятники родного края (городища северной Молдавии),* Кишинев: Штиинца, 1987, 87 с.

Хынку 1992: Хынку И. Г. *Древнейшие памятники родного края (городища центральной Молдавии),* Кишинев: Штиинца, 1992, 81 с.

Хынку, Загний 1970: Хынку И. Г., Загний Г. Ф. *Палеомагнитная датировка комплекса XII-XIII вв. на селище Пымбарь-Кэпрэрия,* In: Известия АН МССР, Сер. общ. наук, 2, 1970, с. 10-15.

Хынку, Окушко 1972: Хынку И. Г., Окушко В. Р. *Захоронения с „пальцевыми вдавлениями" на черепах из могильников X-XIV вв. у с. Ханска в Молдавии,* In: Этнография и искусство Молдавии, Кишинев: Штиинца, 1972, с. 199-204.

Хынку, Рафалович 1973: Хынку И. Г., Рафалович И. А. *Славяне и тюрко-болгары в VI-X вв. на территории Молдавии по археологическим данным,* In: Славяните и средниземноморският свят: Международен симпоз. по славянска археология, София, 23-29 април, 1970, София, 1973, с. 161-186.

Хынку, Рафалович, Никулицэ 1970: Хынку И. Г., Рафалович И. А., Никулицэ И. Т. *Раскопки у с. Ханска,* In: Археологические открытия 1969, Москва: Наука, 1970, с. 354-355.

Хынку, Титов 1974: Хынку И. Г., Титов В. С. *Из истории села Костешты по данным раскопок 1973 г.,* In: Археологические исследования в Молдавии (1973 г.), Кишинев: Штиинца, 1974, с. 156-175.

Хынку & 1971: Хынку И. Г., Никулицэ И. Т., Рафалович, Рикман Э. А., Лапушнян В. Л. *Исследование памятников у с. Ханска в Молдавии,* In: Археологические открытия 1970, Москва: Наука, 1971, с. 360-361.

Чаплыгина 1990a: Чаплыгина Н. А. *Население Днестровско-Карпатских земель и Рим в I-м начале III вв. н. э.,* Кишинев: Штиинца, 1990.

Чаплыгина 1990b: Чаплыгина Н. А. *Римляне на Дунае,* Кишинев: Штиинца, 1990

Чаплыгина 1991: Чаплыгина Н. А. *Ареал романизации и проблема античного населения в истории Молдавии,* In: Молдавский феодализм. Общее и особенное, Кишинев: Штиинца, 1991.

Чебан 1940: Чебан И. Д. *Кувынтелниик орфографик молдовеняск,* Тирасполь, 1940.

Чеботаренко 1955: Чеботаренко Г. Ф. *Археологические раскопки на территории МССР в 1955 г.,* In: Известия Молдавского филиала АН СССР, № 4, 1956, с. 181-187.

Чеботаренко 1960a: Чеботаренко Г. Ф. *К вопросу о Балкано-Дунайской культуре в Прутско-Днестровском междуречье в IX-XI веках,* In: Тезисы докл. второй конф. молодых ученых Молдавии, Кишинев: Штиинца, 1960, с. 4-5.

Чеботаренко 1960b: Чеботаренко Г. Ф. *Поселение Калфа,* In: Материалы исследования по археологии юго-запада СССР и Румынской народной республики, Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1960.

Чеботаренко 1963: Чеботаренко Г. Ф. *Классификация керамики поселения Калфы (К вопросу о южных славянах на территории Молдавии),* In: Труды III конф. молод. ученых Молдавии, Вып. 3. (Сер. общ. наук), Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1963, с. 86-87.

Чеботаренко 1964a: Чеботаренко Г. Ф. *К вопросу о Балкано-Дунайской культуре,* In: Тезисы докл. Первого симпозиума по археологии и этнографии Юго-запада СССР, Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1964, с. 38.

Чеботаренко 1964b: Чеботаренко Г. Ф. *Городище Калфа (По материалам раскопок 1959 г.)*, In: Материалы и исследования по археологии и этнографии Молдавской ССР, Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1964, с. 197-209.

Чеботаренко 1965: Чеботаренко Г. *Жилища городища Калфа VIII-IX вв.*, In: Известия АН МССР, № 12, 1965, с. 62-68.

Чеботаренко 1968: Чеботаренко Г. Ф. *Материальная культура первого Болгарского царства в Прутско-Днестровском междуречье (По материалам раскопок поселения Калфа)* / Автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. ист. наук, Москва, 1968. 25 с. (АН СССР Ин-т археологии).

Чеботаренко 1969: Чеботаренко Г. Ф. *Материалы к археологической карте памятников VIII-X вв. южной части Пруто-Днестровского междуречья*, In: Далекое прошлое Молдавии, Кишинев: Штиинца, 1969, с. 211-229.

Чеботаренко 1973: Чеботаренко Г. Ф. *Калфа - городище VIII-X вв. на Днестре*, Кишинев: Штиинца, 1973, 113 с.

Чеботаренко 1974: Чеботаренко Г. Ф. *Поселение Этулия VI*, In: Археологические исследования в Молдавии (1972 г.), Кишинев: Штиинца, 1974, с. 173-182.

Чеботаренко 1976a: Чеботаренко Г. Ф. *Каменный дом эпохи раннего средневековья на поселение Этулия VI*, In: 150 лет Одесскому археологич. музею АН УССР: ДК, Киев: Наукова Думка, 1975, с. 169-171.

Чеботаренко 1976b: Чеботаренко Г. Ф. *Отчет о раскопках Измаильской археологической экспедиции ИА АН УССР в 1976 г.*, In: НА ИА НАУ, 1976/36, ф. э. 7888-7889.

Чеботаренко 1979: Чеботаренко Г. Ф. *К вопросу об этнической принадлежности балкано-дунайской культуры в южной части Пруто-Днестровского междуречья*, In: Этническая история восточных романцев. Древность и средние века, Москва: Наука, 1979, с. 86-105.

Чеботаренко 1982: Чеботаренко Г. Ф. *Население центральной части Днестровсо-Прутского междуречья в X-XII вв.*, Кишинев: Штиинца, 1982, 75 с.

Чеботаренко 1983a: Чеботаренко Г. Ф. *Балкано-Дунайская археологическая культура в зарубежной историографии*, In: Славяно-молдавские связи и ранние этапы истории молдован, Кишинев: Штиинца, 1983, с. 58-79.

Чеботаренко 1983b: Чеботаренко Г. Ф. *Раскопки на поселении у с. Молешты Кутузовского р-на*, In: Археологические исследования в Молдавии в 1979-1980 гг., Кишинев: Штиинца, 1983, с. 183-193.

Чеботаренко 1989: Чеботаренко Г. Ф. *Археологические исследования южного Траянового вала (1986-1988)*, In: Археология, этнография и искусствоведение Молдавии: итоги и перспективы. Тезисы докл. респуб. науч. -теорет. конф. 8-9 августа 1989 г., Кишинев: Штиинца, 1989, с. 27-30.

Чеботаренко 1990: Чеботаренко Г. Ф. *Исследование на раннесредневековом поселении Молешты I*, In: Археологические исследования в Молдавии в 1985 г., Кишинев: Штиинца, 1990, с. 229-239.

Чеботаренко, Субботин 1991: Чеботаренко Г. Ф., Субботин Л. В. *Исследования Троновых валов в Днестровско-Дунайском междуречье*, In: Древности Юго-Запада СССР (I–середина II тысячелетия н. э.), Кишинев: Штиинца, 1991, с. 124-145.

Чеботаренко, Тельнов 1983: Чеботаренко Г. Ф. Тельнов Н. П. *Исследования южнославянской экспедиции в 1979 г.*, In: Археологические исследования в Молдавии в 1979-1980 гг., Кишинев: Штиинца, 1983, с. 88-102.

Чеботаренко, Тельнов 1985: Чеботаренко Г. Ф. Тельнов Н. П. *Поселение X-XI вв. у с. Ганск*, In: Археологические исследования в Молдавии в 1981, Кишинев: Штиинца, 1985, с. 169-187.

Чеботаренко, Тельнов 2000: Чеботаренко Г. Ф. Тельнов Н. П. *Поселение Этулия VII в Молдавии*, In: Stratum Plus, 2000, № 5, с. 83-89.

Чеботаренко, Щербакова 1974: Чеботаренко Г. Ф., Щербакова Т. А. *Раскопки у с. Этулия*, In: Археологические исследования в Молдавии (1973 г.), Кишинев: Штиинца, 1974, с. 140-155.

Чеботаренко, Щербакова 1981: Чеботаренко Г. Ф., Щербакова Т. А. *Каменное сооружение на поселение Этулия VI*, In: Археологические исследования в Молдавии (1974-1976 гг.), Кишинев: Штиинца, 1981, с. 140-147.

Чеботаренко, Яровой, Тельнов 1989: Чеботаренко Г. Ф., Яровой Е. В., Тельнов Н. П. *Курган Буджакской степи*, Кишинев: Штиинца, 1989, 210 с.

Черныш 1964: Черныш Е. К. *Многослойные поселения у г. Болград, Одесской обл.*, In: Краткие сообщ. Одесского Государственного Музея 1962 г., Одесса, 1964.

Черныш, Черняков 1964: Черныш Е. К., Черняков И. Т. *Археологические разведки в Подунавье*, In: Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Ин-та археологии АН СССР, Вып. 99, 1964, с. 89-96.

Чийшимя 2003: *Чийшимя: Очерки истории и этнографии болгарского села Городнее в Бессарабии*, Одесса, 2003.

Чирков 1989: Чирков А. Ю. *Отчет о полевых исследованиях Единецкого отряда Прутской археологической новостроечной экспедиции в 1989 г.*, Кишинев: Штиинца, 1989 / Arhiva MNAIM, nr. 310.

Чирков 1990: Чирков А. Ю. *Новые данные о поздних кочевниках Среднего Попрутья*, In: Археологические исследования молодых ученых Молдавии, Кишинев: Штиинца, 1990 с. 158-168.

Шахматов 1916: Шахматов А. А. *Введение в курс истории русского языка*, ч. 1, Пг., 1916.

Шахматов 1919: Шахматов А. А. *Древнейшие судьбы русского племени*. Пг., 1919.

Шмаглій, Черняков 1965: Шмаглій М. М., Черняков И. Т. *Археологічні розвидки 1964 в пониззі Дунаю*, In: Археологія, 1965, 19, с. 215-221.

Шмаглий, Черняков 1970: Шмаглий Н.М., Черняков И. Т. *Курганы степной части междуречья Дуная и Днестра*, In: Материалы по археологии Северного Причерноморья Одесского археологического музея, Вып. 6, ч. 1, 1970, с. 5-115.

Шмаглій, Черняков Алексеева 1971: Шмаглій М. М., Черняков И. Т., Алексеева И. А. *Курганы Нижнего Подунавья*, In: Археологические открытия 1970 года, Москва: Наука, 1971, с. 233-235.

Шушарин 1961: Шушарин В. П. *Русско-венгерские отношения в IX в.*, In: Международные связи России до XVII в., Москва, 1961, с.131-180.

Шушарин 1972: Шушарин В. П. *Этническая история Восточного Прикарпатья в IX-XII вв.*, In: Становление раннефеодальных славянских государств, Киев, 1972, с. 166-179.

Шушарин 1978: Шушарин В. П. *Свидетельства письменных памятников королевства Венгрии об этническом составе населения Восточного Прикарпатья первой половины XIII века*, In: История СССР, № 2, 1978, с. 38-53.

Щербакова 1981: Щербакова Т. А. *Могильник первых веков нашей эры у с. Этулия*, In: Археологические исследования в Молдавии в 1974-1976 гг., Кишинев: Штиинца, 1981.

Щербакова 1982: Щербакова Т. А. *Поселения первых веков нашей эры в бассейне озера Кагул*, In: Археологические исследования в Молдавии в 1977-1979, Кишинев: Штиинца, 1982.

Щербакова 1983: Щербакова Т. А. *Раскопки поселения позднеримского времени у с. Чишмикиой*, In: Археологические исследования в Молдавии в 1979-1980, Кишинев: Штиинца, 1983.

Щербакова, Кашуба 1990: Щербакова Т. А., Кашуба М. Т. *Два новых культурно-хронологических горизонта на посаде древнерусского городища Алчедар (МССР)*, In: Проблемы истории и хронологии Нижнего Поднестровья, Белгород-Днестровский, 1990.

Щукин 1957: Щукин Г. *Городище Екимауцы в Молдавии [Архит. планировочная характеристика IX-XI вв.]*, In: Архитектурное наследство, № 8, 1957, с. 3-24.

Щукин 1997: Щукин М. Б. *Рождение славян*, In: Stratum Plus: Структуры и катострофы, 1997.

ЭИВР 1979: *Этническая история восточных романцев: Древность и средние века*, Москва: Наука, 1979.

ЭКТУССР 1985: *Этнокультурная карта территории Украинской ССР в I тыс. н. э.*, Киев, 1985.

Эрлих 1999: Эрлих С. Е. *Россия калдунов-2 (Раскопки сакрального текста)*, In: Stratum Plus, 1999, с. 469-499.

ЮВЕСВ 1972: Юго-Восточная Европа в средние века, Кишинев: Штиинца, 1972.

ЮВЕЭФ 1983: *Юго-Восточная Европа в эпоху феодализма,* Кишинев: Штиинца, 1983.

Яровой 1985: Яровой Е. В. *Отчет о полевых исследованиях Нижнепрутской новостроечной археологической экспедиции в 1984 г.*, Кишинев: Штиинца, 1985 / Arhiva MNAIM

Яровой 1986: Яровой Е.В., Курчатов С. И. *Отчет о полевых исследованиях Прутской новостроечной археологической экспедиции в 1985 г.*, Кишинев: Штиинца, 1986 / Arhiva MNAIM

Яровой 1987: Яровой Е.В. *Отчет о полевых исследованиях Прутской новостроечной археологической экспедиции в 1986 г.*, Кишинев: Штиинца, 1987 / Arhiva MNAIM

Яровой 1990: Яровой Е. В., Чирков А. Ю., Бубулич В. Г. *Отчет о полевых исследованиях Прутской новостроечной археологической экспедиции в 1990 г.*, Кишинев: Штиинца, 1990 / Arhiva MNAIM.

Яровой, Чирков 1987: Яровой Е. В., Чирков А. Ю. *Отчет о полевых исследованиях Прутской новостроечной археологической экспедиции в 1987 г.*, Кишинев: Штиинца, 1987 / Arhiva MNAIM, nr. 261.

50РВПБ 1991: *50 років возз'єднання Північної Буковини і Хотинського повіту Бесарабії з Радянською Україною у складі СРСР*, Тези конфер., ч. II, Чернівці, 1991.

TABELE

Tabela nr. 1. Date generale privind aşezările medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean (secolele V-XIII)

Nr.	Grupuri teritoriale (zona/regiunea)	Aşezări		
		Cant. total	% zonal	% general
I.	**Zona de Nord**			
1.	Bucovina de Nord	282	49,8	31,7
2.	Hotin	211	37,3	23,7
3.	Briceni-Edineţ	37	6,5	4,2
4.	Ocniţa-Soroca	36	6,4	4,1
	Subtotal	*566*	*100*	*63,7*
II.	**Zona de Centru**			
5.	Rezina-Şoldăneşti	51	25,6	5,7
6.	Răutul de Mijloc	15	7,5	1,7
7.	Călăraş-Nisporeni	20	10,1	2,2
8.	Orhei	32	16,1	3,6
9.	Corjova-Gura Bâcului	18	9,0	2,0
10.	Lăpuşna-Hânceşti	63	31,7	7,1
	Subtotal	*199*	*100*	*22,3*
III.	**Zona de Sud**			
11.	Cahul-Cantemir	13	10,5	1,5
12.	Dunărea de Jos	92	74,2	10,4
13.	Nistrul Inferior	17	13,7	1,9
14.	Bugeac	2	1,6	0,2
	Subtotal	*124*	*100*	*14,0*
	Total	**889**		**100**

Tabela nr. 2. Date generale privind aşezările medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean pe baza criteriului cronologic şi teritorial-regional

nr	Cronologia aşezărilor (secole)	Numărul Grupurilor teritoriale (v.: Nota) şi cantitatea de aşezări														Total
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	
1.	5,6,7	24	45	4	0	0	0	1	2	1	3	0	0	0	0	80
2.	5,6,7-10,11	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
3.	5,6,7-10,11,12,13	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2
4.	5,6,7-11,12	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1
5.	5,6,7-12,13	7	5	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	13
6.	5,6,7,8-12,13	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
7.	5,6,7,8,9	5	10	1	1	1	0	1	0	0	7	0	0	0	0	26
8.	5,6,7,8,9,10	18	5	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	23
9.	5,6,7,8,9,10,11	1	0	0	0	0	0	0	1	1	4	0	0	0	0	7
10.	5,6,7,8,9,10,11,12	0	0	2	0	2	0	0	0	1	1	0	0	0	0	6
11.	5,6,7,8,9,10,11,12, 13	9	3	0	0	0	0	0	3	0	4	0	0	0	0	19
12.	5,6,7,8,9-12,13	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2
13.	6,7	0	14	1	1	0	0	2	2	0	1	0	0	0	0	21
14.	6,7-10,11,12	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
15.	6,7-12,13	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
16.	6,7,8	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
17.	6,7,8,9	0	0	1	2	0	2	0	0	0	1	0	0	0	0	6
18.	6,7,8,9,10,11	0	0	0	0	0	1	0	1	0	0	0	1	0	0	3
19.	6,7,8,9,10,11,12	0	0	1	2	5	0	0	1	0	1	0	0	0	0	10
20.	6,7,8,9,10,11,12,13	0	0	1	0	0	0	0	3	0	0	0	0	0	0	4
21.	7,8,9	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
22.	7,8,9,10,11,12	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
23.	7,8,9,10,11,12,13	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
24.	8,9	19	14	17	12	6	6	3	2	4	14	5	0	3	0	105
25.	8,9,10	96	29	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	127
26.	8,9,10,11	10	5	2	0	0	1	0	0	4	6	0	4	4	0	36
27.	8,9,10,11,12	3	0	0	4	8	1	0	4	2	2	0	0	0	0	24
28.	8,9,10,11,12,13	26	17	1	0	0	0	1	2	0	4	0	0	0	0	51
29.	8,9,10-13	1	8	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	9
30.	9,10	2	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	3
31.	9,10,11	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	3	87	6	2	100
32.	9,10,11,12	1	0	0	0	0	0	1	1	0	1	0	0	0	0	4
33.	9,10,11,12,13	0	1	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	2
34.	10,11	6	2	0	0	0	3	7	1	5	4	2	0	3	0	33
35.	10,11,12	1	1	4	9	26	0	2	8	0	3	3	0	0	0	57
36.	10,11,12,13	0	1	0	1	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	4
37.	11,12,13	0	0	0	0	2	0	1	0	0	2	0	0	0	0	5
38.	12,13	50	46	0	0	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	98
	Total	282	211	37	36	51	15	20	32	18	63	13	92	17	2	889

Notă: 1- Bucovina de Nord, 2 – Hotin, 3 - Briceni-Edineţ, 4 - Ocniţa-Soroca, 5 - Rezina-Şoldăneşti, 6 - Răurul de Mijloc, 7 - Călăraş-Nisporeni, 8 - Orhei, 9 - Corjova-Gura Bâcului, 10 - Lăpuşna-Hâncești, 11 - Cahul-Cantemir, 12 - Dunărea de Jos, 13 - Nistrul Inferior, 14 - Bugeac.

Tabela nr. 3. Date generale privind repartizarea pe etape cultural-cronologice şi zone a aşezărilor medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean (secolele V-XIII)

Nr.	Etape	Zona de Nord		Zona de Centru		Zona de Sud		Total	
		cant.	%	cant.	%	cant.	%	cant.	%
1.	Secolele V-VII	174	17,4	56	13,7	1	0,4	231	14,0
2.	Secolele VIII-IX	339	33,8	117	28,7	116	49,2	572	34,8
3.	Secolele X-XI	274	27,4	136	33,3	116	49,2	526	32,0
4.	Secolele XII-XIII	214	21,4	99	24,3	3	1,2	316	19,2
	Total	**1001**	**100**	**408**	**100**	**236**	**100**	**1645**	**100**

Tabela nr. 4. Date generale privind repartizarea pe zone şi etape cultural-cronologice a aşezărilor medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean (secolele V-XIII)

Nr.	Zone	Etape cultural-cronologice (secole)								Total	
		V-VII		VIII-IX		X-XI		XII-XIII			
		Can.	%	Can.	%	Can.	%	Can.	%	Can.	%
1.	Nord	174	75,3	339	59,3	274	52,1	214	67,7	1001	60,9
2.	Centru	56	24,2	117	20,5	136	25,9	99	31,3	408	24,8
3.	Sud	1	0,4	116	20,2	116	22,1	3	1,0	236	14,3
	Total	**231**	**100**	**572**	**100**	**526**	**100**	**316**	**100**	**1645**	**100**

Tabela nr. 5. Date statistice privind repartizarea zonală şi cultural-cronologică a aşezărilor medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean (secolele V-XIII)

Nr.	Grupuri teritoriale	Etape cronologice (secole)								Total	
		V-VII		VIII-IX		X-XI		XII-XIII			
		Can.	%	Can.	%	Can.	%	Can.	%	Can.	%
1.	Bucovina de Nord	66	28,6	192	33,6	176	33,5	99	31,3	533	32,4
2.	Hotin	87	37,7	95	16,6	66	12,6	87	27,5	335	20,4
3.	Briceni-Edineț	12	5,2	27	4,7	13	2,5	10	3,2	62	3,8
4.	Ocnița-Soroca	9	3,9	25	4,3	19	3,6	18	5,7	71	4,3
5.	Rezina-Șoldănești	9	3,9	23	4,0	43	8,2	43	13,7	118	7,2
6.	Răutul de Mijloc	3	1,3	12	2,1	7	1,3	2	0,6	24	1,4
7.	Călăraș-Nisporeni	4	1,7	6	1,1	12	2,3	6	1,9	28	1,7
8.	Orhei	14	6,1	18	3,2	25	4,8	23	7,3	80	4,8
9.	Corjova-Gura Bâcului	3	1,3	12	2,1	13	2,5	3	0,9	31	1,9
10.	Lăpușna-Hâncești	23	10,0	46	8,0	36	6,7	22	7,0	127	7,7
11.	Cahul-Cantemir	0	0	8	1,4	8	1,5	3	0,9	19	1,1
12.	Dunărea de Jos	1	0,4	92	16,1	92	17,4	0	0	185	11,4
13.	Nistrul Inferior	0	0	14	2,5	14	2,7	0	0	28	1,7
14.	Bugeac	0	0	2	0,3	2	0,4	0	0	4	0,2
	Total	231	100	572	100	526	100	316	100	1645	100

Tabela nr. 6. Date statistice privind corelarea aşezărilor din secolele VIII-IX cu aşezările premărgătoare din secolele V-VII în spaţiul pruto-nistrean

Nr.	Grupuri teritoriale	Aşezări din sec.V-VII		Aşezări din sec. VIII-IX		
		total	Fără strat din sec. VIII-IX	Total	Cu strat din sec. V-VII	Pe loc nou
	Zona de Nord					
1	Bucovina de Nord	66	33	192	33	159
2	Hotin	87	66	95	21	74
3	Briceni-Edineţ	12	6	27	6	21
4	Ocniţa-Soroca	9	1	25	8	17
	Subtotal	*174*	*106*	*339*	*68*	*271*
	Zona de Centru					
5	Rezina-Şoldăneşti	9	0	23	9	14
6	Răutul de Mijloc	3	0	12	3	9
7	Călăraş-Nisporeni	4	3	6	1	5
8	Orhei	14	5	18	9	9
9	Corjova-Gura Bâcului	3	1	12	2	10
10	Lăpuşna-Hânceşti	23	5	46	18	28
	Subtotal	*56*	*14*	*117*	*42*	*75*
	Zona de Sud					
11	Cahul-Cantemir	0	0	8	0	8
12	Dunărea de Jos	1	0	92	1	91
13	Nistrul Inferior	0	0	14	0	14
14	Bugeac	0	0	2	0	2
	Subtotal	*1*	*0*	*116*	*1*	*115*
	Total	**231**	120	**572**	111	**461**

Tabela nr. 7. Date statistice privind corelarea aşezărilor de tipul Dridu din secolele X-XI cu aşezări premărgătoare din perioada secolelor VIII-IX din spaţiul pruto-nistrean

Nr.	Grupuri teritoriale	Aşezări din sec.VIII-IX		Aşezări de tipul Dridu, sec. X-XI		
		total	Fără strat din sec. X-XI	Total	Cu strat din sec. VIII-IX	Pe loc nou
	Zona de Nord-Vest					
1	Briceni-Edineţ	27	19	13	8	5
	Subtotal	*27*	*19*	*13*	*8*	*5*
	Zona de Centru					
2	Răutul de Mijloc	12	8	7	4	3
3	Călăraş-Nisporeni	6	4	12	2	10
4	Orhei	18	2	25	16	9
5	Corjeva-Gura Bâcului	12	4	13	8	5
6	Lăpuşna-Hânceşti	46	22	36	24	12
	Subtotal	*94*	*40*	*93*	*54*	*39*
	Zona de Sud					
7	Cahul-Cantemir	8	5	8	3	5
8	Dunărea de Jos	92	0	92	92	0
9	Nistrul Inferior	14	3	14	11	3
10	Bugeac	2	0	2	2	0
	Subtotal	*116*	*8*	*116*	*108*	*8*
	Total	**237**	**67**	**222**	**170**	**52**

Tabela nr. 8. Date statistice privind corelarea aşezărilor de tipul Alcedar-Echimăuţi cu aşezările premărgătoare din secolele VIII-IX din spaţiul pruto-nistrean

Nr.	Grupuri teritoriale	Aşezări din sec.VIII-IX		Aşezări de tipul Alcedar-Echimăuţi, sec. X-XI		
		total	Fără strat din sec. X-XI	Total	Cu strat din sec. VIII-IX	Pe loc nou
1	Ocniţa-Soroca	25	16	19	9	10
2	Rezina-Şoldăneşti	23	8	43	15	28
	Total	48	24	62	24	38

Tabela nr. 9. Date statistice privind corelarea aşezărilor din secolele X-XII din regiunile Bucovina de Nord şi Hotin cu aşezările premărgătoare din secolele VIII-IX

Nr.	Grup teritorial	Aşezări din sec.VIII-IX		Aşezări de tip Revno, sec. X-XI		
		total	Fără strat sec. X-XI	Total	Cu strat din sec. VIII-IX	Pe loc nou
1	Bucovina de Nord	192	24	176	168	8
2	Hotin	95	35	66	60	6
	Total	287	59	242	228	14

Tabela nr. 10. Date statistice privind corelarea aşezărilor de tipul Răducăneni din secolele XI-XIII cu aşezări din perioada premărgătoare de tipul Dridu (secolele X-XI) din spaţiul pruto-nistrean

Nr.	Grup teritorial	Aşezări din sec. X-XI		Aşezări de tip Răducăneni, sec. XI-XIII		
		total	Fără start sec. XI-XIII	Total	Cu start din sec. X-XI	Pe loc nou
1	Călăraş-Nisporeni	11*	8	4	3	1
2	Orhei	9**	2	7	7	0
3	Corjeva-Gura Bâcului	13	10	3	3	0
4	Lăpuşna-Hânceşti	33	14	22	19	3
5	Cahul-Cantemir	8	5	3	3	0
	Total	**74**	**39**	**39**	**35**	**4**

Notă: * - fără 2 aşezări suprapuse de strat cultural „Brăneşti-Lencăuţi"; ** - fără 16 aşezări suprapuse de start cultural „Brăneşti-Lencăuţi".

Tabela nr. 11. Date statistice privind aşezările de tipul Brăneşti-Lencăuţi din secolele XII-XIII cu aşezări premărgătoare din secolele X-XI din spaţiul pruto-nistrean

Nr.	Grupuri teritoriale	Aşezări din sec.X-XI		Aşezări de tip Brăneşti-Lencăuţi, sec. XII-XIII		
		total	Fără strat sec. XII-XIII	Total	Cu strat din sec. X-XI	Pe loc nou
1	Bucovina de Nord	176	136	99	40	59
2	Hotin	66	41	87	25	62
3	Briceni-Edineţ	13	3	10	10	0
4	Ocniţa-Soroca	18	0	18	18	0
5	Rezina-Şoldăneşti	43	0	43	43	0
6	Răutul de Mijloc	7	5	2	2	0
7	Călăraş-Nisporeni	9*	8	2	1	1
8	Orhei	18**	3	16	15	1
	Total	**350**	**196**	**277**	**154**	**123**

Notă: * - fără 4 aşezări suprapuse de strat cultural „Răducăneni"; ** - fără 7 aşezări suprapuse de start cultural „Răducăneni".

Tabela nr. 12. Date statistice generale privind structura grupurilor teritoriale de aşezări din spaţiul pruto-nistrean în secolele V-XIII

Nr.	Etape	Aşezări singulare		Aşezări în cuiburi		Total cuiburi		Total aşezări	
		Cant.	%	Cant.	%	Cant.	%	Cant.	%
1.	Secolele V-VII	87	37,7	144	62,3	55	100	231	100
2.	Secolele VIII-IX	146	25,5	426	74,5	131	100	572	100
3.	Secolele X-XI	128	24,3	400	75,7	117	100	526	100
4.	Secolele XII-XIII	107	33,9	209	66,1	81	100	316	100

Tabela nr. 13. Date statistice privind structurile teritoriale locale formate de aşezările din perioada secolelor V-XIII în spaţiul pruto-nistrean

Nr.	Etape	Aşezări singulare	Cuiburi de aşezări (compuse din 2-10 aşezări)										Total unităţi teritoriale	Total aşezări
			total	2	3	4	5	6	7	8	9	10		
1.	Secolele V-VII	87	55	30	18	6	0	1	0	0	0	0	142	231
2.	Secolele VIII-IX	146	131	57	33	20	6	9	3	0	2	1	275	572
3.	Secolele X-XI	128	116	48	31	14	8	6	4	2	2	1	242	526
4.	Secolele XII-XIII	107	81	49	21	7	2	2	0	0	0	0	188	316

Tabela nr. 14. Date statistice generale privind structura grupurilor de aşezări din spaţiul pruto-nistrean în secolele V-VII

Nr.	Grupuri de aşezări secolele V-VII	Aşezări singulare		Aşezări în cuiburi		Total cuiburi		Total aşezări	
		Cant.	%	Cant.	%	Cant.	%	Cant.	%
1.	Bucovina de Nord	29	43,9	37	56,1	15	27,3	66	28,6
2.	Hotin	24	27,6	63	72,4	27	49,1	87	37,7
3.	Briceni-Edineţ	5	41,7	7	58,3	2	3,6	12	5,2
4.	Ocniţa-Soroca	3	33,3	6	66,7	2	3,6	9	3,9
5.	Rezina-Şoldăneşti	6	66,7	3	33,7	1	1,8	9	3,9
6.	Răutul de Mijloc	3	100	0	0	0	0	3	1,3
7.	Călăraş-Nisporeni	4	100	0	0	0	0	4	1,7
8.	Orhei	3	21,4	11	78,6	3	5,5	14	6,1
9.	Corjova-Gura Bâcului	3	100	0	0	0	0	3	1,3
10.	Lăpuşna-Hânceşti	6	26,1	17	73,9	5	9,1	23	9,9
11.	Cahul-Cantemir	0	0	0	0	0	0	0	0
12.	Dunărea de Jos	1	100	0	0	0	0	1	0,4
13.	Nistrul Inferior	0	0	0	0	0	0	0	0
14.	Bugeac	0	0	0	0	0	0	0	0
	Total	87	37,7	144	62,3	55	100	231	100

Tabela nr. 15. Date statistice particulare privind structura grupurilor de aşezări din spaţiul pruto-nistrean în secolele V-VII

Nr.	Grupuri de aşezări secolele V-VII	Aşezări singulare	Cuiburi de aşezări (compuse din 2-10 aşezări)									Total unităţi teritoriale	Total aşezări
			2	3	4	5	6	7	8	9	10		
1.	Bucovina de Nord	29	9	5	1	0	0	0	0	0	0	44	66
2.	Hotin	24	19	7	1	0	0	0	0	0	0	51	87
3.	Briceni-Edineţ	5	0	1	1	0	0	0	0	0	0	7	12
4.	Ocniţa-Soroca	3	0	2	0	0	0	0	0	0	0	5	9
5.	Rezina-Şoldăneşti	6	0	1	0	0	0	0	0	0	0	7	9
6.	Răutul de Mijloc	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3	3
7.	Călăraş-Nisporeni	4	0	0	0	0	0	0	0	0	0	4	4
8.	Orhei	3	0	1	2	0	0	0	0	0	0	6	14
9.	Corjova-Gura Bâcului	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3	3
10.	Lăpuşna-Hânceşti	6	2	1	1	0	1	0	0	0	0	11	23
11.	Cahul-Cantemir	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
12.	Dunărea de Jos	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1
13.	Nistrul Inferior	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
14.	Bugeac	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Total	87	30	18	6	0	1	0	0	0	0	142	231

Tabela nr. 16. Date statistice generale privind structura grupurilor de aşezări din spaţiul pruto-nistrean în secolele VIII – IX

Nr.	Grupuri de aşezări	Aşezări singulare		Aşezări în cuiburi		Total cuiburi		Total aşezări	
		Cant	%	Cant	%	Cant	%	Cant	%
1.	Bucovina de Nord	29	15,1	163	84,9	46	35,1	192	33,6
2.	Hotin	14	14,7	81	85,3	25	19,1	95	16,6
3.	Briceni-Edineţ	15	55,6	12	44,4	3	2,3	27	4,7
4.	Ocniţa-Soroca	7	28,0	18	72,0	6	4,6	25	4,4
5.	Rezina-Şoldăneşti	11	47,8	12	52,2	5	3,8	23	4,0
6.	Răutul de Mijloc	4	33,3	8	66,7	3	2,3	12	2,1
7.	Călăraş-Nisporeni	6	100	0	0	0	0	6	1,1
8.	Orhei	2	11,1	16	88,9	6	4,6	18	3,1
9.	Corjova-Gura Bâcului	5	41,7	7	58,3	2	1,5	12	2,1
10.	Lăpuşna-Hânceşti	13	28,3	33	71,7	12	9,2	46	8,0
11.	Cahul-Cantemir	6	75,0	2	25,0	1	0,7	8	1,4
12.	Dunărea de Jos	22	23,9	70	76,1	20	15,2	92	16,1
13.	Nistrul Inferior	10	71,4	4	28,6	2	1,6	14	2,5
14.	Bugeac	2	100	0	0	0	0	2	0,3
	Total	**146**	**25,5**	**426**	**74,5**	**131**	**100**	572	**100**

Tabela nr. 17. Date statistice particulare privind structura grupurilor de aşezări din spaţiul pruto-nistrean în secolele VIII-IX

Nr.	Grupuri de aşezări	Aşezări singulare	Cuiburi de aşezări (compuse din 2-10 aşezări)									Total unităţi teritoriale	Total aşezări
			2	3	4	5	6	7	8	9	10		
1.	Bucovina de Nord	29	18	10	9	3	3	0	0	2	1	75	192
2.	Hotin	14	10	8	3	1	1	2	0	0	0	39	95
3.	Briceni-Edineţ	15	0	2	0	0	1	0	0	0	0	18	27
4.	Ocniţa-Soroca	7	4	0	1	0	1	0	0	0	0	13	25
5.	Rezina-Şoldăneşti	11	3	2	0	0	0	0	0	0	0	16	23
6.	Răutul de Mijloc	4	1	2	0	0	0	0	0	0	0	7	12
7.	Călăraş-Nisporeni	6	0	0	0	0	0	0	0	0	0	6	6
8.	Orhei	2	4	0	2	0	0	0	0	0	0	8	18
9.	Corjova-Gura Bâcului	5	1	0	0	1	0	0	0	0	0	7	12
10.	Lăpuşna-Hânceşti	13	5	5	2	0	0	0	0	0	0	25	46
11.	Cahul-Cantemir	6	1	0	0	0	0	0	0	0	0	7	8
12.	Dunărea de Jos	22	8	4	3	1	3	1	0	0	0	42	92
13.	Nistrul Inferior	10	2	0	0	0	0	0	0	0	0	12	14
14.	Bugeac	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	2
	Total	**146**	**57**	**33**	**20**	**6**	**9**	**3**	**0**	**2**	**1**	277	572

Tabela nr. 18. Date statistice generale privind structura grupurilor de aşezări din spaţiul pruto-nistrean în secolele X-XI

Nr.	Grupuri de aşezări	Aşezări singulare		Aşezări în cuiburi		Total cuiburi		Total aşezări	
		Cant	%	Cant	%	cant	%	Cant	%
1.	Bucovina de Nord	22	12,5	156	87,5	41	35,0	176	33,5
2.	Hotin	12	18,2	54	81,8	14	11,9	66	12,5
3.	Briceni-Edineţ	7	53,8	6	46,2	2	1,7	13	2,5
4.	Ocniţa-Soroca	7	36,8	12	63,2	5	4,3	19	3,6
5.	Rezina-Şoldăneşti	12	27,9	31	72,1	10	8,6	43	8,2
6.	Răutul de Mijloc	5	71,4	2	28,6	1	0,9	7	1,3
7.	Călăraş-Nisporeni	7	58,3	5	41,7	2	1,7	12	2,3
8.	Orhei	4	16,0	21	84,0	7	6,0	25	4,7
9.	Corjova-Gura Bâcului	5	38,5	8	61,5	1	0,9	13	2,5
10.	Lăpuşna-Hânceşti	11	30,6	25	69,4	10	8,6	36	6,8
11.	Cahul-Cantemir	3	37,5	5	62,5	2	1,7	8	1,5
12.	Dunărea de Jos	22	23,9	70	76,1	20	17,0	92	17,5
13.	Nistrul Inferior	9	64,3	5	35,7	2	1,7	14	2,7
14.	Bugeac	2	100	0	0	0	0	2	0,4
	Total	**128**	**24,3**	**400**	**75,7**	**117**	**100**	**526**	**100**

Tabela nr. 19. Date statistice particulare privind structura grupurilor de aşezări din spaţiul pruto-nistrean în secolele X-XI

Nr.	Grupuri de aşezări	Aşezări singulare	Cuiburi de aşezări (compuse din 2-10 aşezări)									Total unităţi teritoriale	Total aşezări
			2	3	4	5	6	7	8	9	10		
1.	Bucovina de Nord	22	13	12	6	3	3	1	0	2	1	63	176
2.	Hotin	12	5	4	0	2	0	2	1	0	0	26	66
3.	Briceni-Edineţ	7	1	0	1	0	0	0	0	0	0	9	13
4.	Ocniţa-Soroca	7	4	0	1	0	0	0	0	0	0	13	19
5.	Rezina-Şoldăneşti	12	5	2	1	1	1	0	0	0	0	22	43
6.	Răutul de Mijloc	5	1	0	0	0	0	0	0	0	0	6	7
7.	Călăraş-Nisporeni	7	1	1	0	0	0	0	0	0	0	9	12
8.	Orhei	4	3	2	1	1	0	0	0	0	0	11	25
9.	Corjova-Gura Bâcului	5	0	0	0	0	0	0	1	0	0	2	13
10.	Lăpuşna-Hânceşti	11	6	3	1	0	0	0	0	0	0	22	36
11.	Cahul-Cantemir	3	1	1	0	0	0	0	0	0	0	5	8
12.	Dunărea de Jos	22	8	4	3	1	3	1	0	0	0	42	92
13.	Nistrul Inferior	9	1	1	0	0	0	0	0	0	0	11	14
14.	Bugeac	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	2
	Total	128	48	31	14	8	6	4	2	2	1	242	526

Tabela nr. 20. Date statistice generale privind structura grupurilor de aşezări din spaţiul pruto-nistrean în secolele XII-XIII

Nr.	Grupuri de aşezări	Aşezări singulare		Aşezări în cuiburi		Total cuiburi		Total aşezări	
		cant	%	Cant	%	Cant	%	Cant	%
1.	Bucovina de Nord	34	34,3	65	68,7	27	33,3	99	31,3
2.	Hotin	22	25,3	65	74,7	24	29,6	87	27,5
3.	Briceni-Edineţ	5	50,0	5	50,0	2	2,5	10	3,2
4.	Ocniţa-Soroca	7	38,9	11	61,1	5	6,2	18	5,7
5.	Rezina-Şoldăneşti	12	27,9	31	72,1	10	12,3	43	13,6
6.	Răutul de Mijloc	2	100	0	0	0	0	2	0,7
7.	Călăraş-Nisporeni	4	66,7	2	33,3	2	2,5	6	1,9
8.	Orhei	4	17,4	19	82,6	6	7,4	23	7,3
9.	Corjova-Gura Bâcului	3	100	0	0	0	0	3	0,9
10.	Lăpuşna-Hânceşti	11	50,0	11	50,0	5	6,2	22	7,0
11.	Cahul-Cantemir	3	100	0	0	0	0	3	0,9
12.	Dunărea de Jos	0	0	0	0	0	0	0	0
13.	Nistrul Inferior	0	0	0	0	0	0	0	0
14.	Bugeac	0	0	0	0	0	0	0	0
	Total	**107**	**33,9**	**209**	**66,1**	**81**	**100**	**316**	**100**

Tabela nr. 21. Date statistice particulare privind structura grupurilor de aşezări din spaţiul pruto-nistrean în secolele XII-XIII

Nr.	Grupuri de aşezări	Aşezări singulare	Cuiburi de aşezări (compuse din 2-10 aşezări)									Total unităţi teritoriale	Total aşezări
			2	3	4	5	6	7	8	9	10		
1.	Bucovina de Nord	34	18	7	2	0	0	0	0	0	0	61	99
2.	Hotin	22	13	7	3	0	1	0	0	0	0	46	87
3.	Briceni-Edineţ	5	1	1	0	0	0	0	0	0	0	7	10
4.	Ocniţa-Soroca	7	4	1	0	0	0	0	0	0	0	12	18
5.	Rezina-Şoldăneşti	12	4	3	1	2	0	0	0	0	0	22	43
6.	Răutul de Mijloc	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	2
7.	Călăraş-Nisporeni	4	2	0	0	0	0	0	0	0	0	6	6
8.	Orhei	4	3	1	1	0	1	0	0	0	0	10	23
9.	Corjova-Gura Bâcului	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3	3
10.	Lăpuşna-Hânceşti	11	4	1	0	0	0	0	0	0	0	16	22
11.	Cahul-Cantemir	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3	3
12.	Dunărea de Jos	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
13.	Nistrul Inferior	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
14.	Bugeac	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Total	**107**	**49**	**21**	**7**	**2**	**2**	**0**	**0**	**0**	**0**	**188**	**316**

Tabela nr. 22. Date statistice generale privind tumulii şi mormintele nomazilor din secolele X-XIV din spaţiul pruto-nistrean

Nr.	Grupuri teritoriale	Tumuli			Morminte		
		Cant.	% local	% general	Cant.	% local	% general
I.	**Nistrul Inferior**						
1.	Grigoriopol	7	4,5	1,9	9	4,0	1,6
2.	Tiraspol	90	57,7	24,8	106	46,7	18,9
3.	Bâc – Corjeva	18	11,5	5,0	27	11,9	4,8
4.	Botna	23	14,7	6,3	48	21,1	8,5
5.	Ştefan Vodă	18	11,5	5,0	37	16,3	6,6
	Subtotal	***156***	100	43,0	227	100	40,4
II.	**Bugeac**						
6.	Prutul de Jos	16	12,2	4,5	28	13,8	5,0
7.	Ialpug	48	36,6	13,2	85	41,9	15,1
8.	Cahul	39	29,8	10,7	53	26,1	9,4
9.	Sasâc	28	21,4	7,7	37	18,2	6,6
	Subtotal	***131***	100	36,1	203	100	36,1
III.	**Nistrul de Mijloc**						
10.	Camenca-Râbniţa	13	32,5	3,6	23	27,1	4,1
11.	r. Căinari	16	40,0	4,4	28	32,9	5,0
12.	r. Răut	11	27,5	3,0	34	40,0	6,0
	Subtotal	***40***	100	11,0	85	100	15,1
IV.	**Prutul de Mijloc**						
13.	Briceni-Făleşti	27	75,0	7,4	33	70,2	5,9
14.	Ungheni-Cantemir	9	25,0	2,5	14	29,8	2,5
	Subtotal	***36***	100	9,9	47	100	4
	Total	**363**		100	562		100

Tabela nr. 23. Date statistice privind distribuirea cronologică a mormintelor nomazilor medievali din spaţiul pruto-nistrean din secolele X-XIV

Nr.	Grupuri teritoriale	Secole							Total
		X-XI	X-XII	XI-XII	XII-XIII	XIII-XIV	XII-XIV	X-XIV	
I.	**Nistrul Inferior**								
1.	Grigoriopol	2	0	0	0	0	0	7	9
2.	Tiraspol	3	0	12	14	47	0	30	106
3.	Bâc – Corjeva	0	3	0	0	1	0	23	27
4.	Botna	10	0	2	1	1	0	34	48
5.	Ştefan Vodă	0	0	0	4	2	0	31	37
	Subtotal	15	3	14	19	51	0	125	227
II.	**Bugeac**								
6.	Prutul de Jos	3	1	0	0	0	0	24	28
7.	Ialpug	7	0	1	0	27	5	45	85
8.	Cahul	4	5	7	1	10	1	25	53
9.	Sasâc	1	0	11	8	6	0	11	37
	Subtotal	15	6	19	9	43	6	105	203
III.	**Nistrul de Mijloc**								
10.	Camenca-Râbniţa	3	1	6	0	0	0	13	23
11.	r. Căinari	1	1	0	0	16	0	10	28
12.	r. Răut	0	0	0	0	0	0	34	34
	Subtotal	4	2	6	0	16	0	57	85
IV.	**Prutul de Mijloc**								
13.	Briceni-Făleşti	2	2	0	0	1	0	28	33
14.	Ungheni-Cantemir	3	0	0	0	0	0	11	14
	Subtotal	5	2	0	0	1	0	39	7
	Total	**39**	**13**	**39**	**28**	**111**	**6**	**326**	562

Tabela nr. 24. Date statistice privind tumuli cu morminte ale nomazilor din secolele X-XIV

Nr.	Grupuri teritoriale	X-XI	X-XII	XI-XII	XII-XIII	XIII-XIV	XII-XIV	X-XIV	Total
	Nistrul Inferior								
1.	Grigoriopol	2	0	0	0	0	0	5	7
2.	Tiraspol	1	0	12	12	45	0	20	90
3.	Bâc-Corjeva	0	3	0	0	1	0	14	18
4.	Botna	8	0	0	0	0	0	15	23
5.	Ştefan Vodă	0	0	0	2	2	0	14	18
	Subtotal	*11*	*3*	*12*	*14*	*48*	*0*	*68*	*156*
	Bugeac								
6.	Prutul de Jos	1	0	0	0	0	0	15	16
7.	Ialpug	6	0	0	0	15	4	23	48
8.	Cahul	3	4	6	1	7	1	17	39
9.	Sasâc	1	0	7	4	6	0	10	28
	Subtotal	*11*	*4*	*13*	*5*	*28*	*5*	*65*	*131*
	Nistrul de Mijloc								
10.	Camenca-Râbniţa	2	0	3	0	0	0	8	13
11.	Căinari	1	1	0	0	8	0	6	16
12.	Răut	0	0	0	0	0	0	11	11
	Subtotal	*3*	*1*	*3*	*0*	*8*	*0*	*25*	*40*
	Prutul de Mijloc								
13.	Briceni-Făleşti	2	2	0	0	1	0	22	27
14.	Ungheni-Cantemir	3	0	0	0	0	0	6	9
	Subtotal	*5*	*2*	*0*	*0*	*1*	*0*	*28*	*36*
	Total	30	10	28	19	85	5	186	363

Tabela nr. 25. Date statistice privind repartizarea mormintelor nomazilor din secolele X-XIV în tumuli

Nr.	Grupuri teritoriale	Numărul de morminte din cadrul unui tumul								Total morminte
		1	2	3	4	5	6	7	11	
		Cant. morm.	Cant. morm.	Cant. morm.	Cant. morm.	Cant. morm.	Cant. morm.	Cant. morm.	Cant. morm.	
I.	**Nistrul Inferior**									
1.	Grigoriopol'	6	0	3	0	0	0	0	0	9
2.	Tiraspol	80	16	3	0	0	0	7	0	106
3.	Bâc – Corjeva	18	2	3	4	0	0	0	0	27
4.	Botna	9	14	9	16	0	0	0	0	48
5.	Ştefan Vodă	7	12	12	0	0	6	0	0	37
	Subtotal	114	50	30	20	0	6	7	0	227
II	**Bugeac**									
6.	Prutul de Jos	9	8	6	0	5	0	0	0	28
7.	Ialpug	29	20	15	8	0	6	7	0	85
8.	Cahul	28	16	9	0	0	0	0	0	53
9.	Sasâc	23	4	6	4	0	0	0	0	37
	Subtotal	89	48	36	12	5	6	7	0	203
III	**Nistrul de Mijloc**									
10.	Camenca-Râbniţa	6	10	3	4	0	0	0	0	23
11.	r. Căinari	9	4	15	0	0	0	0	0	28
12.	r. Răut	4	4	3	12	0	0	0	11	34
	Subtotal	19	18	21	16	0	0	0	11	85
IV	**Prutul de Mijloc**									
13.	Briceni-Făleşti	6	2	6	0	0	0	0	0	14
14.	Ungheni-Cantemir	22	8	3	0	0	0	0	0	33
	Subtotal	28	10	9	0	0	0	0	0	47
	Total	250	126	96	48	5	12	14	11	562

Tabela nr. 26. Date statistice privind tumulii cu morminte ale nomazilor din secolele X-XIV din spațiul pruto-nistrean

Nr.	Grupuri teritoriale	Numărul de morminte din cadrul unui tumul								
		1	2	3	4	5	6	7	11	Total tumuli
		Cant. tumuli	Cant. tumuli	Cant. tumuli	Cant. tumuli	Cant. tumuli	Cant. tumuli	Cant. Tumuli	Cant. tumuli	
I.	**Nistrul Inferior**									
15.	Grigoriopol	6	0	1	0	0	0	0	0	7
16.	Tiraspol	80	8	1	0	0	0	1	0	90
17.	Bâc - Corjeva	12	4	1	1	0	0	0	0	18
18.	Botna	9	7	3	4	0	0	0	0	23
19.	Ştefan Vodă	7	6	4	0	0	1	0	0	18
	Subtotal	114	25	10	5	0	1	1	0	156
II	**Bugeac**									
20.	Prutul de Jos	9	4	2	0	1	0	0	0	16
21.	Ialpug	29	10	5	2	0	1	1	0	48
22.	Cahul	28	8	3	0	0	0	0	0	39
23.	Sasâc	23	2	2	1	0	0	0	0	28
	Subtotal	89	24	12	3	1	1	1	0	131
III	**Nistrul de Mijloc**									
24.	Camenca-Râbnița	6	5	1	1	0	0	0	0	13
25.	r. Cănari	9	2	5	0	0	0	0	0	16
26.	r. Răut	4	2	1	3	0	0	0	1	11
	Subtotal	19	9	7	4	0	0	0	1	40
IV	**Prutul de Mijloc**									
27.	Briceni-Fălești	22	4	1	0	0	0	0	0	27
28.	Ungheni-Cantemir	6	1	2	0	0	0	0	0	9
	Subtotal	28	5	3	0	0	0	0	0	36
	Total	250	63	32	12	1	2	2	1	363

Tabela nr. 27. Date statistice privind tumulii construiţi de nomazii medievali în secolele X-XIV în ţinutul pruto-nistrean

Nr.	Locul descoperirii tumulilor	X-XI	XI-XII	X-XII	XII-XIII	XIII-XIV	XII-XIV	X-XIV	Total	%
I.	**Bugeac**									
1.	Balabani	0	0	0	0	1	0	0	1	1,6
2.	Ciauş	0	0	0	0	1	0	0	1	1,6
3.	Grdaeşca	0	0	0	0	1	0	0	1	1,6
II.	**Nistrul de Mijloc**									
4.	Podoima	0	1	0	0	0	0	0	1	1,6
III.	**Nistrul Inferior**									
5.	Serbaca	1	1	0	0	2	0	3	7	11,1
6.	Ploscoje	0	0	0	3	3	0	1	7	11,1
7.	Parcani	1	5	0	2	7	0	0	15	23,8
8.	Sucleja	0	1	0	6	18	0	3	28	44,4
9.	Ciobruci	0	1	0	0	0	0	0	1	1,6
10.	Popeasca	0	0	0	0	0	0	1	1	1,6
	Total	**2**	**9**	**0**	**11**	**33**	**0**	**8**	**63**	**100**
	%	**3,2**	**14,3**	**0**	**17,5**	**52,4**	**0**	**12,6**	**100**	

Tabela nr. 28. Date statistice privind amplasarea mormintelor nomazilor din secolele X-XIV din valea râului Ialpug în cadrul tumulilor.

Nr.	Sectoare din cadrul tumulilor	Balabani	Cazaclia	Taraclia	Total	%
1.	Sectorul central	6	5	6	17	25,0
2.	Sectorul de Nord	2	1	2	5	7,4
3.	Sectorul de Est	1	2	2	5	7,4
4.	Sectorul de Sud	7	13	15	35	51,4
5.	Sectorul de Vest	0	1	5	6	8,8
	Total	**16**	**22**	**30**	**68**	**100**

Tabela nr. 29. Evoluţia cronologică a unităţilor teritoriale (cuiburilor de locuinţe) din aşezarea Hansca

Nr. Unităţi teritoriale	Etapele cronologice-secole şi Nr. locuinţelor								Total locuinţe
	V-VII	VIII	IX	X	XI	XII	XIII	XIV	
1	H53; H59	H55; H102	H25; H61	H54	H65A; H88; H26; H31	H65B-C; H60	H27; H28; H37; H40	H85	18
2	T4B; T7; T10; T12	T9; T11A	T2		T1; T3; T5	T6A; T8	T4A; T6B; T11B		15
3	R25	R27	R28; H46	H16; H38; H47	H14; H15; H21; H18; H19; H45	H41	H20	H17	16
4		H48; H68; H67A; H100; M1	H51; H82; H124	H67B	H62	H64	H52		12
5	H70A	P140; P149	H91A	H73; H91B; P142; P143	H71; H72; H91C-D; H95A	H95B; P108			14
6	P135	R30; R33	R31		H29; H29A				6
7	R32	R20; R29	R26	H10; H11	H6; H7A	H5; H7B; H30; H33	H1; H9	H12; H32; H36; H34	18
8			H44; H56; H57; H58; H63; H69	H42; H66; H74					9
9				H13; H23	H8; H33; H39	H43A		H4; H24; H43B	9
10	R1; R2; R3; R4; R5; R6; R7; R14; R19; R23	R8; R10; R11		H2; H22			H3		16
11		C1				C1A			2
12	R1A; R2A	P219					T1A	P218	5
13	P216; P274								2
14	P277; P300	P221					P230		4
15	P266; P267								2
16	P289; P290								2
17	P1								1
Total locuinţe	31	22	17	18	25	14	14	10	151

Tabela nr. 30. Date privind componența numerică a unităților teritoriale din cadrul așezării Hansca

Nr.	Perioada (secole)	Numărul de locuințe din cadrul "cuiburilor" și numărul de unități teritoriale							total
		1	2	3	4	5	6	10	
1.	V-VII	5	6	0	1	0	0	1	13
2.	VIII	4	5	1	0	1	0	0	11
3.	IX	4	2	1	0	0	1	0	8
4.	X	2	3	2	1	0	0	0	8
5.	XI	1	2	2	2	0	1	0	8
6.	XII	4	3	0	1	0	0	0	8
7.	XIII	5	1	1	1	0	0	0	8
8.	XIV	3	0	1	1	0	0	0	5
Total unități teritoriale		**28**	**22**	**8**	**7**	**1**	**2**	**1**	69
Total locuințe		**28**	**44**	**24**	**28**	**5**	**12**	**10**	151

Tabela nr. 31. Date privind raportul dintre locuințele amplasate singular și în cuiburi în așezarea Hansca

Nr.	Perioada (secole)	Locuințe amplasate singular		Cuiburi de locuințe			Unități teritoriale de locuințe, total		
				Numărul cuiburilor	Numărul de locuințe amplasate în cuiburi		Numărul total al unităților teritoriale	Numărul total de locuințe	
		can.	%		can.	%		can.	%
1.	V-VII	5	16,1	8	26	83,9	13	31	100
2.	VIII	4	18,2	7	18	81,8	11	22	100
3.	IX	4	23,5	4	13	76,5	8	17	100
4.	X	2	11,1	6	16	88,9	8	18	100
5.	XI	1	4,0	7	24	96,0	8	25	100
6.	XII	4	28,6	4	10	71,4	8	14	100
7.	XIII	5	35,7	3	9	74,3	8	14	100
8.	XIV	3	30,0	2	7	70,0	5	10	100
Total		**28**	**18,5**	**41**	**123**	**81,5**	**69**	**151**	**100**

DIAGRAME

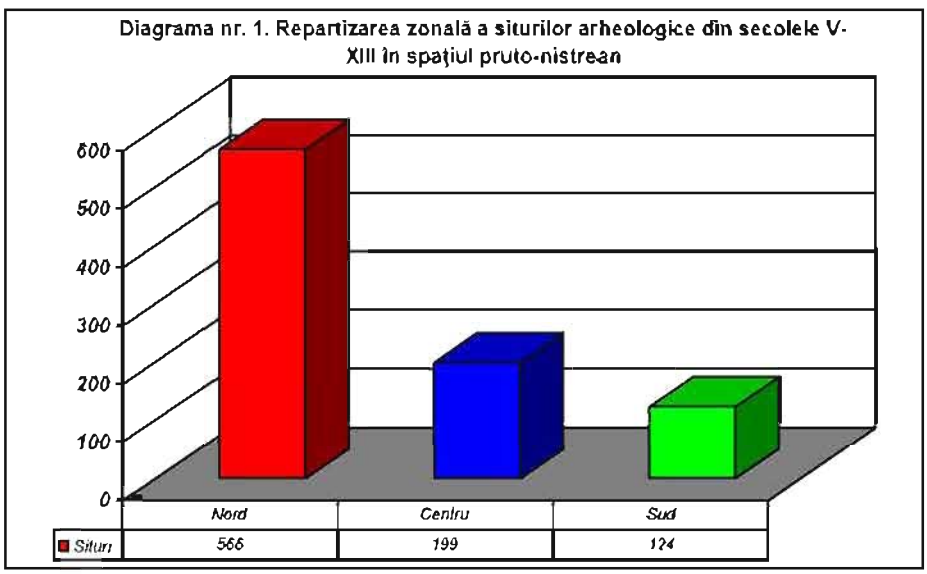
Diagrama nr. 1. Repartizarea zonală a siturilor arheologice din secolele V-XIII în spaţiul pruto-nistrean
600
500
400
300
200
100
0
Nord
Centru
Sud
Situri
566
199
124

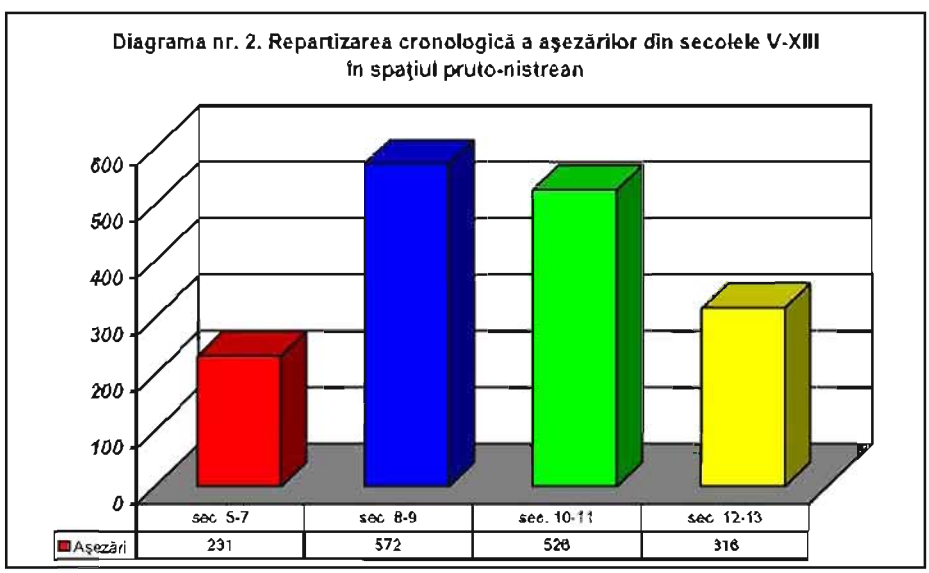
Diagrama nr. 2. Repartizarea cronologică a aşezărilor din secolele V-XIII în spaţiul pruto-nistrean
600
500
400
300
200
100
0
sec. 5-7
sec. 8-9
sec. 10-11
sec. 12-13
Aşezări
231
572
528
316

Diagrama nr. 3. Repartizarea zonală şi cronologică a aşezărilor medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean

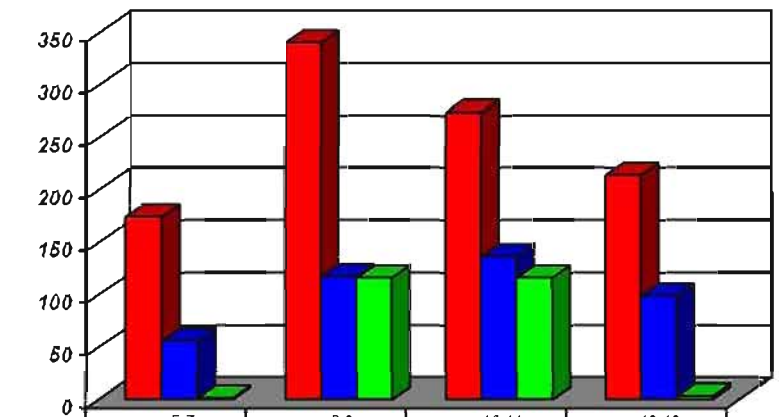

	sec. 5-7	sec. 8-9	sec. 10-11	ec. 12-13
Nord	174	339	274	214
Centru	56	117	136	99
Sud	1	116	116	3

Diagrama nr. 4. Repartizarea cronologică şi zonală a aşezărilor medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean

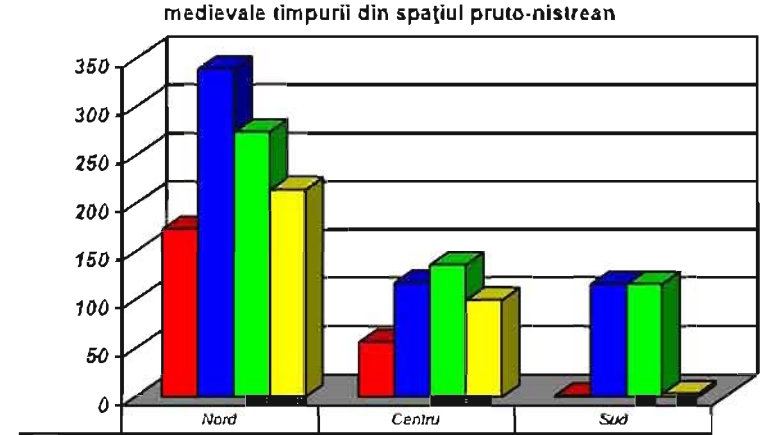

	Nord	Centru	Sud
sec. 5-7	174	56	1
sec. 8-9	339	117	116
sec. 10-11	274	136	116
sec. 12-13	214	99	3

Diagrama nr. 5. Corelarea aşezărilor medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean după principiul de continuitate cultural-cronologică

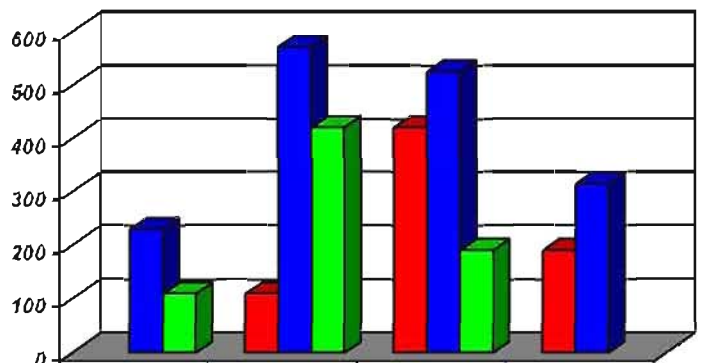

	sec 5-7	sec 8-9	sec 10-11	sec 12-13
Cu strat din perioada anterioară		111	422	192
Aşezări în total	231	572	526	316
Cu strat din perioada ulterioară	111	422	192	

Diagrama nr. 6. Corelarea aşezărilor medievale timpurii din Republica Moldova după principiul de continuitate cultural-cronologică

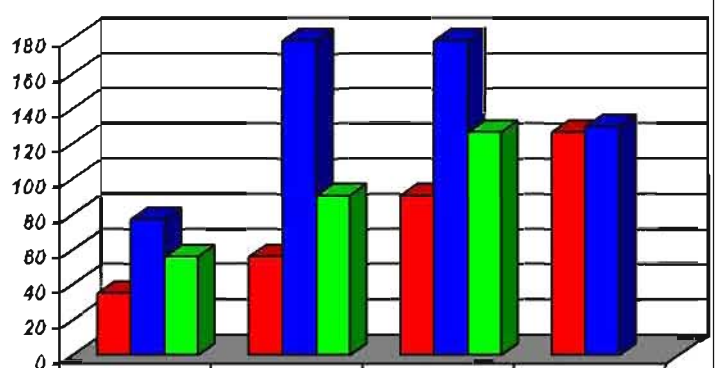

	sec 5-7	sec 8-9	sec. 10-11	sec 12-13
Cu strat din perioada anterioară	35	58	91	127
Aşezări în total	77	179	179	130
Cu strat din perioada ulterioară	58	91	127	

Diagrama nr. 7. Corelarea aşezărilor medievale timpurii din zona de nord a spaţiului pruto-nistrean după principiul de continuitate cultural-cronologică

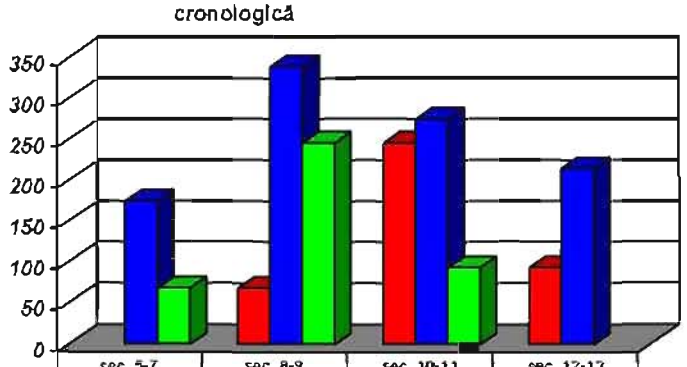

	sec. 5-7	sec. 8-9	sec. 10-11	sec. 12-13
Cu strat din perioada anterioară		68	245	93
Aşezări in total	174	339	274	214
Cu strat din perioada ulterioară	68	245	93	

Diagrama nr. 8. Corelarea aşezărilor medievale timpurii din zona de centru a spaţiul pruto-nistrean după principiul de continuitate cultural-cronologică

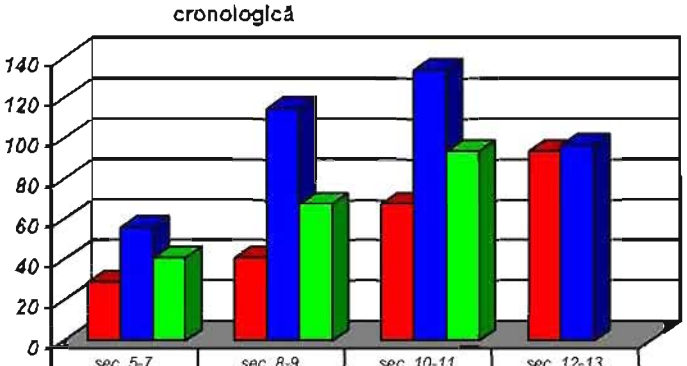

	sec. 5-7	sec. 8-9	sec. 10-11	sec. 12-13
Cu strat din perioada anterioară	29	41	68	94
Aşezări in total	56	115	134	97
Cu strat din perioada ulterioară	41	68	94	

Diagrama nr. 9. Corelarea aşezărilor medievale timpurii din regiunea Lăpuşna-Hânceşti după principiul de continuitate cultural-cronologică

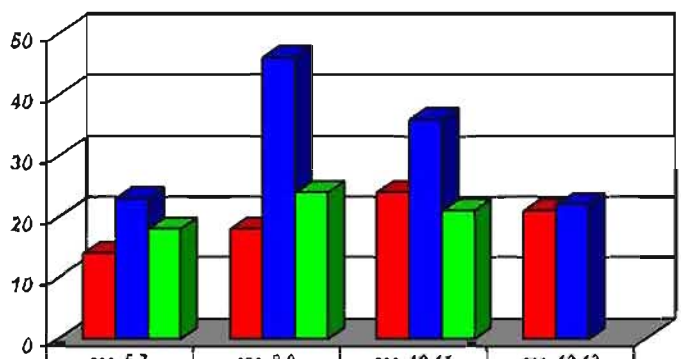

	sec 5-7	sec 8-9	sec 10-11	sec 12-13
Cu strat din perioada anterioară	14	18	24	21
Aşezări in total	23	46	36	22
Cu strat din perioada ulterioală	18	24	21	

Diagrama nr. 10. Corelarea aşezărilor medievale timpurii din regiunea Orhei după principiul de continuitate cultural-cronologică

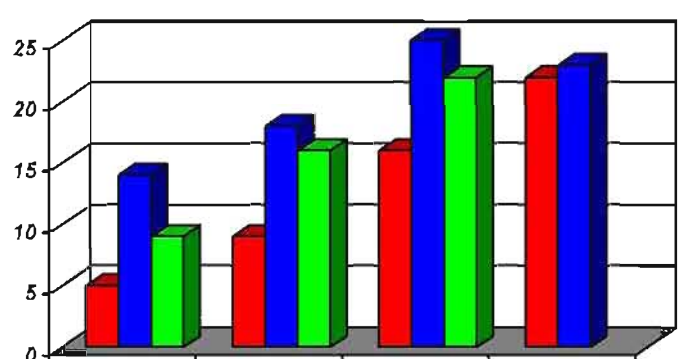

	sec.5-7	sec 8-9	sec 10-11	sec 12-13
Cu strat din perioada anterioară	5	9	16	22
Aşezări in total	14	18	25	23
Cu strat din perioada ulterioală	9	16	22	

Diagrama nr. 11. Corelarea aşezărilor medievale timpurii din regiunea Rezina-Şoldăneşti după principiul de continuitate cultural-cronologică

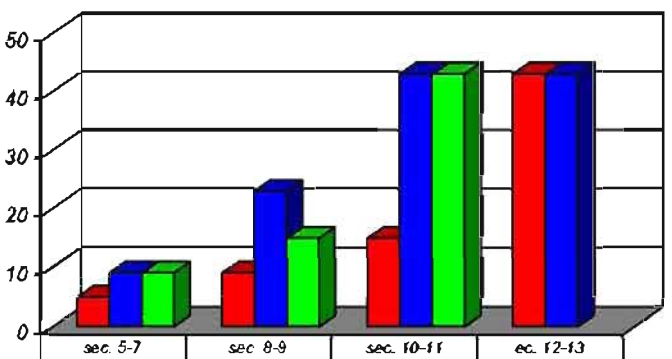

	sec. 5-7	sec. 8-9	sec. 10-11	ec. 12-13
Cu strat din perioada anterioară	5	9	15	43
Aşezări în total	9	23	43	43
Cu strat din perioada ulterioală	9	15	43	

Diagrama nr. 12. Corelarea aşezărilor medievale timpurii din regiunea Cernăuţi după principiul de continuitate cultural-cronologică

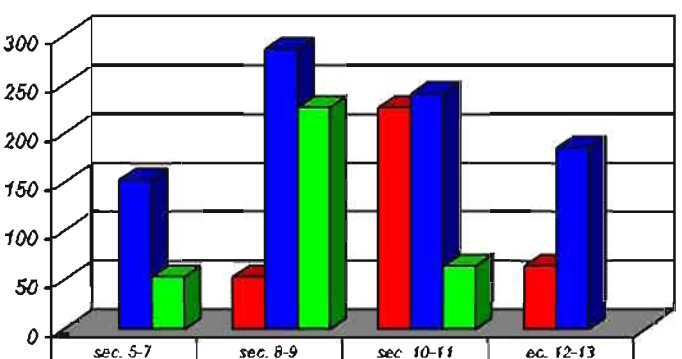

	sec. 5-7	sec. 8-9	sec. 10-11	ec. 12-13
Cu strat din perioada anterioară		54	228	65
Aşezări în total	153	287	242	186
Cu strat din perioada ulterioală	54	228	65	

Diagrama nr. 13. Date privind baza evolutivă a aşezărilor din secolele VIII-IX în regiunile de nord ale spaţiului pruto-nistrean

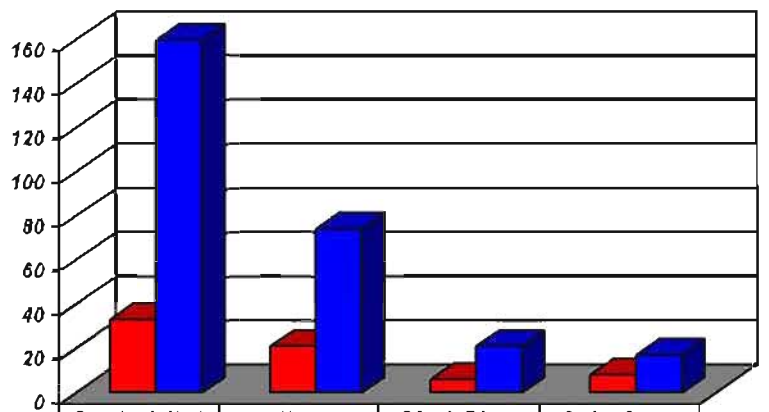

	Bucovina de Nord	Holm	Briceni - Edineţ	Ocniţa - Soroca
Cu strat din sec. V-VII	33	21	8	8
Pe loc nou	159	74	21	17

Diagrama nr. 14. Date privind baza evolutivă a aşezărilor din secolele VIII-IX în regiunile din centrul spaţiului pruto-nistrean

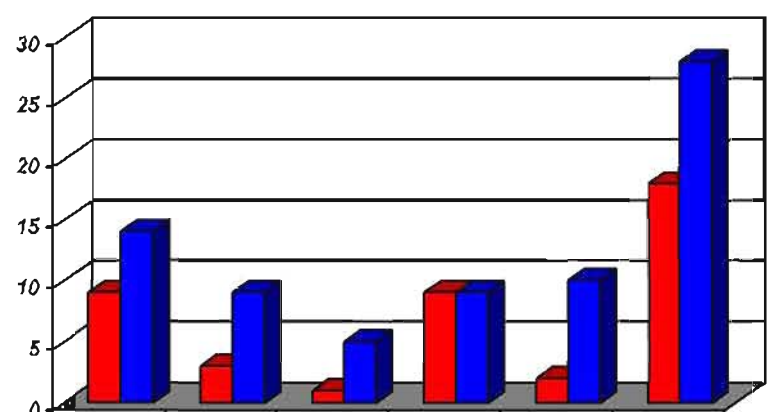

	Rezina - Şoldăneşti	Răuţul de Mijloc	Călăraş - Nisporeni	Orhei	Corjeva - G.Răcăuţi	Lăpuşna - Hînceşti
Cu strat din secolele V-VII	9	3	1	9	2	18
Pe loc nou	14	9	5	9	10	28

Diagrama nr. 15. Date privind baza evolutivă a aşezărilor din secolele VIII-IX în regiunile din sudul spaţiului pruto-nistrean

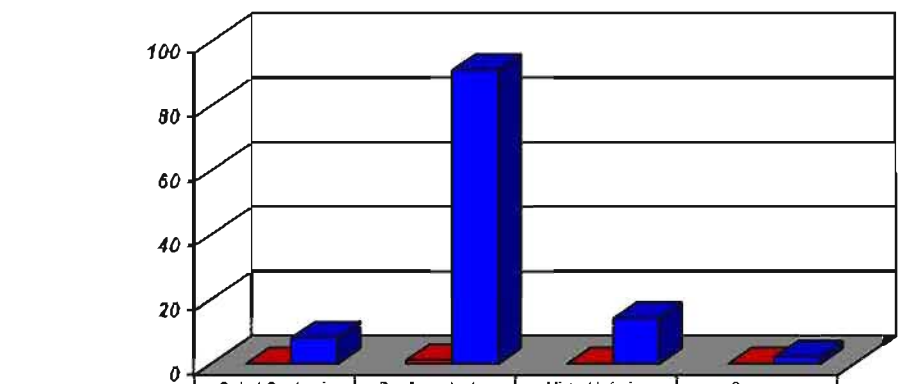

	Cahul-Cantemir	Dunărea de Jos	Nistrul Inferior	Bugeac
Cu strat din sec V-VII	0	1	0	0
Pe loc nou	8	91	14	2

Diagrama nr. 16. Date privind baza evolutivă a aşezărilor din secolele VIII-IX în zonele de nord, centru şi sud ale spaţiului pruto-nistrean

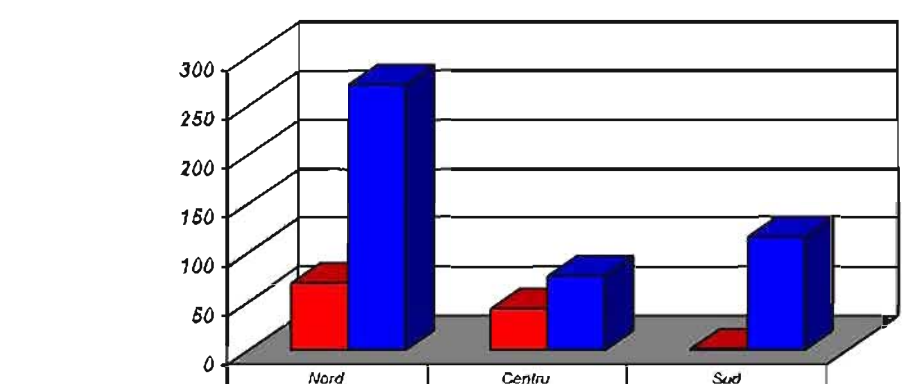

	Nord	Centru	Sud
Cu strat din secolele V-VII	68	42	1
Pe loc nou	271	75	115

Diagrama nr. 17. Date privind continuitatea şi discontinuitatea aşezărilor din secolele V-VII în spaţiul pruto-nistrean

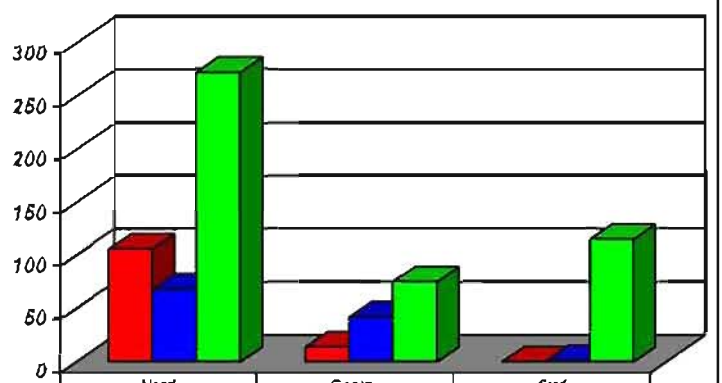

	Nord	Centru	Sud
Discontinuitate în sec. VIII-IX	106	14	0
Continuitate în sec. VIII-IX	68	42	1
Aşezări sec VIII-IX pe vetre noi	271	75	115

Diagrama nr. 18. Date privind continuitatea şi discontinuitatea aşezărilor din secolele V-VII în regiunile din nordul spaţiului pruto-nistrean

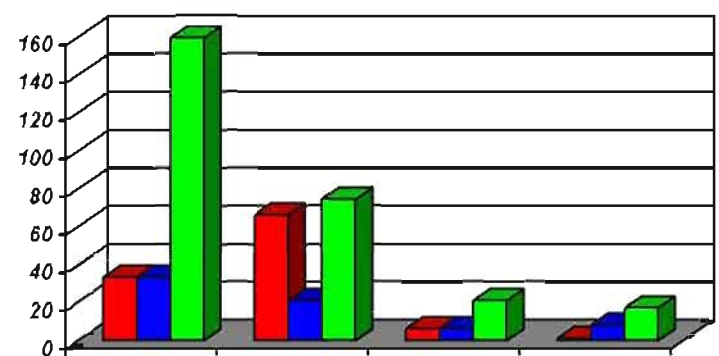

	Bucovina de Nord	Hotin	Briceni-Edineţ	Ocniţa-Soroca
Discontinuitate în sec. VIII-IX	33	68	6	1
Continuitate în sec. VIII-IX	33	21	8	8
Aşezări sec.VIII-IX pe vetre noi	150	74	21	17

Diagrama nr. 19. Date privind continuitatea şi discontinuitatea aşezărilor din secolele V-VII în regiunile de centru ale spaţiului pruto-nistrean

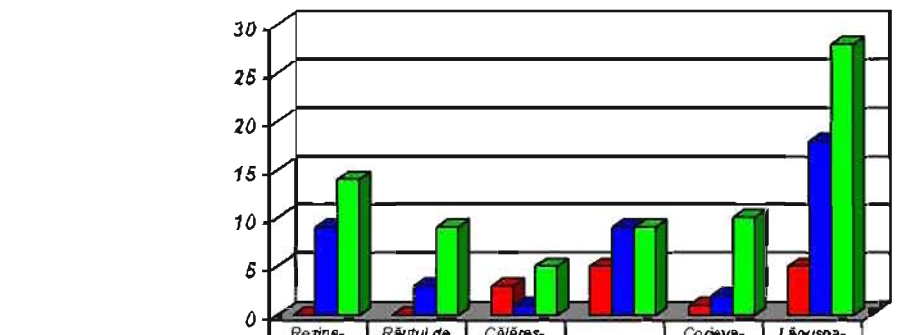

	Rezina-Şoldăneşti	Răutul de Mijloc	Călăreş-Nisporeni	Orhei	Cornova-G Băcului	Lăpuşna-Hînceşti
Discontinuitate în sec. VIII-IX	0	0	3	5	1	5
Continuitate în sec. VIII-IX	9	3	1	9	2	18
Aşezări sec. VIII-IX pe vetre noi	14	9	5	9	10	28

Diagrama nr. 20. Date privind continuitatea şi discontinuitatea aşezărilor din secolele V-VII în regiunile de sud ale spaţiului pruto-nistrean

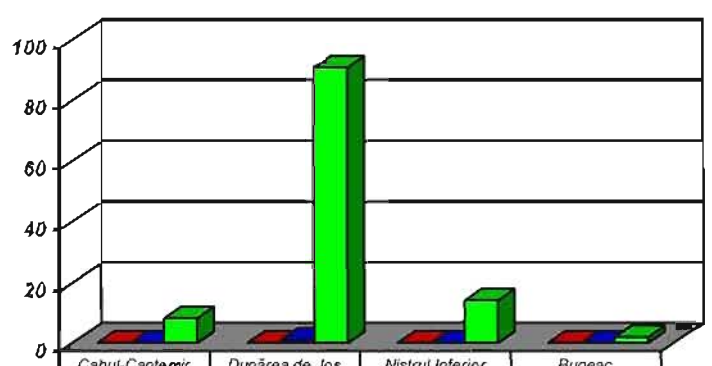

	Cahul-Cantemir	Dunărea de Jos	Nistrul Inferior	Bugeac
Discontinuitate în sec. VIII-IX	0	0	0	0
Continitate în sec. VIII-IX	0	1	0	0
Aşezări sec. VIII-IX pe vetre noi	8	91	14	2

Diagrama nr. 21. Date privind continuitatea şi discontinuitatea aşezărilor din secolele VIII-IX în spaţiul pruto-nistrean

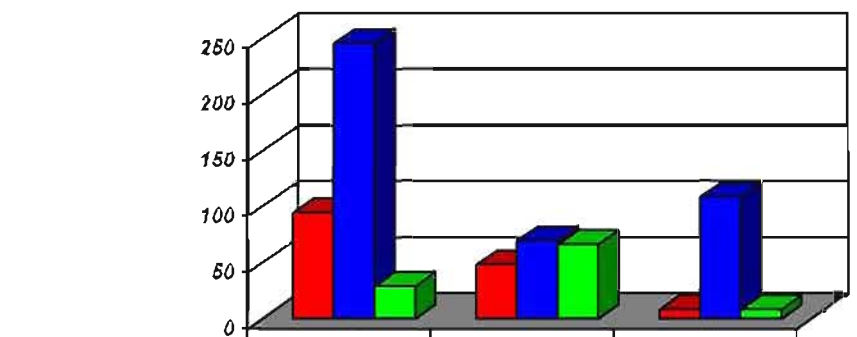

	Nord	Centru	Sud
Discontinuitate în sec. X-XI	94	48	8
Continuitate în sec X-XI	245	69	108
Aşezări sec. X-XI pe vetre noi	29	66	8

Diagrama nr. 22. Date privind continuitatea şi discontinuitatea aşezărilor din secolele VIII-IX în regiunile din nordul spaţiului pruto-nistrean

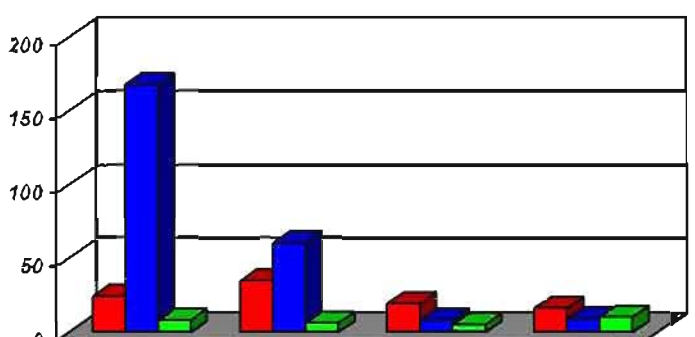

	Bucovina de Nord	Hotin	Briceni-Edineţ	Ocniţa-Soroca
Discontinuitate în sec. X-XI	24	35	19	16
Continuitate în sec X-XI	168	60	8	9
Aşezări sec.X-XI pe vetre noi	8	6	5	10

Diagrama nr. 23. Date privind continuitatea şi discontinuitatea aşezărilor din secolele VIII-IX în regiunile de centru ale spaţiului pruto-nistrean

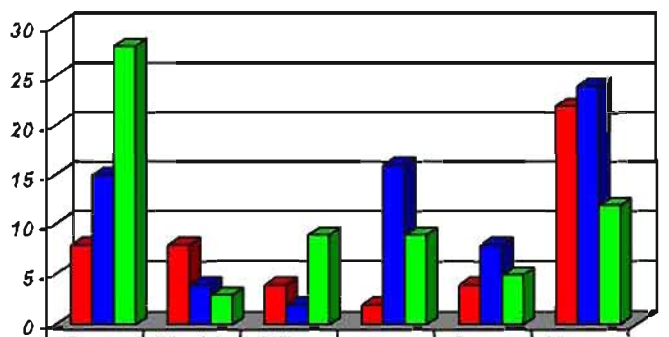

	Rezina-Şoldăneşti	Răutul de Mijloc	Călăraş-Nisporeni	Orhei	Corjeva-G.Băcăuţi	Lăpuşna-Hînceşti
Discontinuitate în sec. X-XI	8	8	4	2	4	22
Continuitate în sec. X-XI	15	4	2	16	8	24
Aşezări sec. X-XI pe vetre noi	28	3	9	9	5	12

Diagrama nr. 24. Date privind continuitatea şi discontinuitatea aşezărilor din secolele VII-IX în regiunile de sud ale spaţiului pruto-nistrean

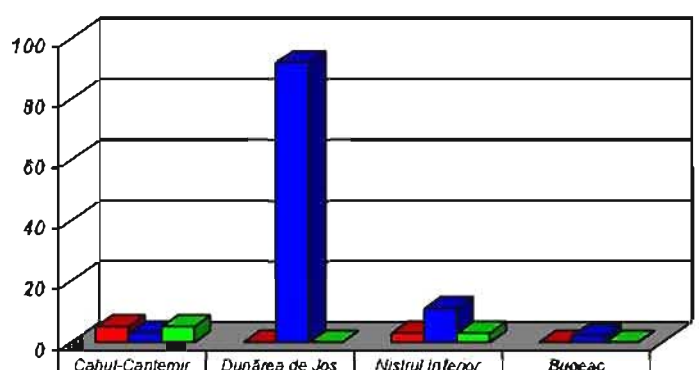

	Cahul-Cantemir	Dunărea de Jos	Nistrul Inferior	Bugeac
Discontinuitate în sec. X-XI	5	0	3	0
Continuitate în sec. X-XI	3	92	11	2
Aşezări sec. X-XI pe vetre noi	5	0	3	0

Diagrama nr. 25. Date privind continuitatea şi discontinuitatea aşezărilor din secolele X-XI în spaţiul pruto-nistrean

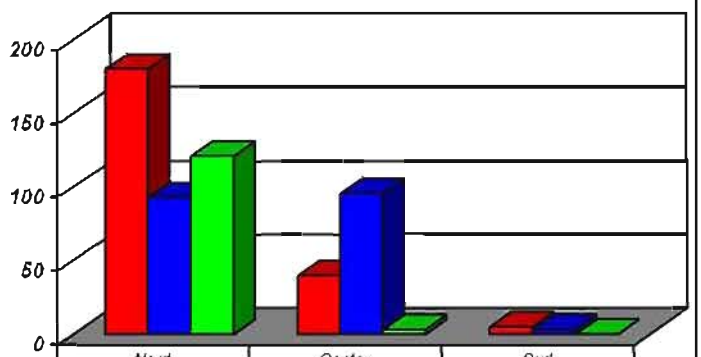

	Nord	Centru	Sud
Discontinuitate în sec. XII-XIII	180	40	5
Continuitate în sec. XII-XIII	93	96	3
Aşezări sec. XII-XIII pe vetre noi	121	3	0

Diagrama nr. 26. Date privind continuitatea şi discontinuitatea aşezărilor din secolele X-XI în regiunile de nord ale spaţiului pruto-nistrean

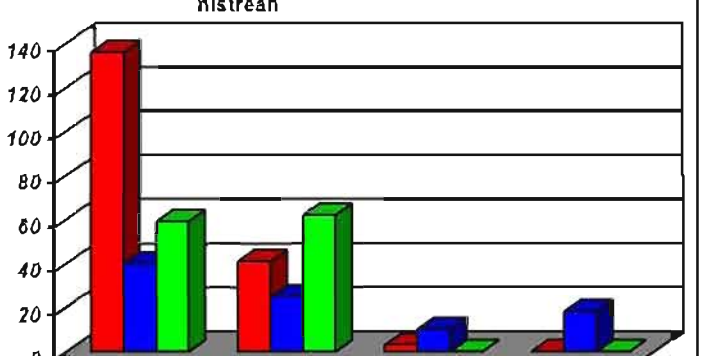

	Bucovina de Nord	Hotin	Briceni-Edineţ	Ocniţa-Soroca
Discontinuitate în sec. XII-XIII	136	41	3	0
Continuitate în sec. XII-XIII	40	25	10	18
Aşezări sec. XII-XIII pe vetre noi	59	62	0	0

Diagrama nr. 27. Date privind continuitatea şi discontinuitatea aşezărilor din secolele X-XI în regiunile de centru ale spaţiului pruto-nistrean

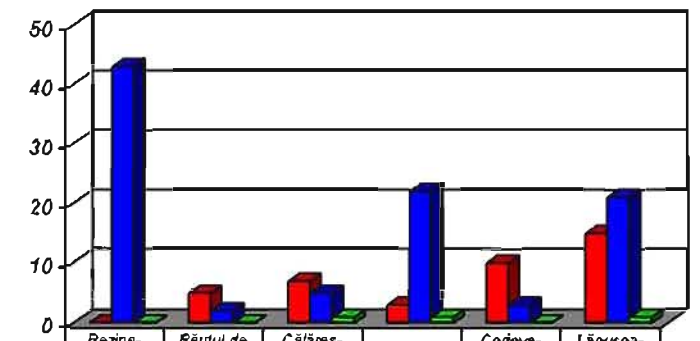

	Rezina-Şoldăneşti	Răutul de Mijloc	Călăraş-Nisporeni	Orhei	Corjeva-G.Băcăuţi	Lăpuşna-Hânceşti
Discontinuitate în sec. XII-XIII	0	5	7	3	10	15
Continuitate în sec. XII-XIII	43	2	5	22	3	21
Aşezări sec. XII-XIII pe vetre noi	0	0	1	1	0	1

Diagrama nr. 28. Date privind continuitatea şi discontinuitatea aşezărilor din secolele X-XI în regiunile de sud ale spaţiului pruto-nistrean

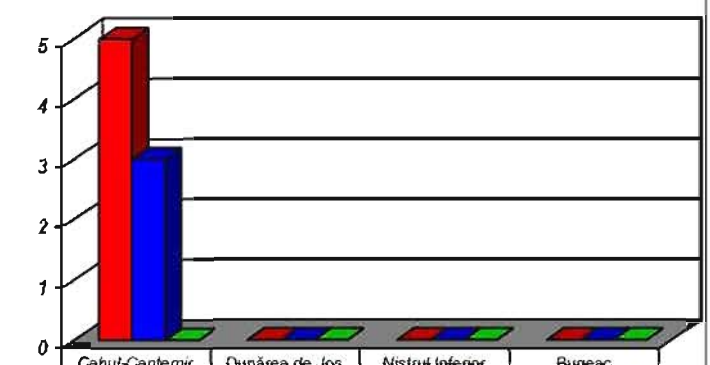

	Cahul-Cantemir	Dunărea de Jos	Nistrul Inferior	Bugeac
Discontinuitate în sec. XII-XIII	5	0	0	0
Continuitate în sec. XII-XIII	3	0	0	0
Aşezări sec. XII-XIII pe vetre noi	0	0	0	0

Diagrama nr. 29. Date privind baza evolutivă a aşezărilor de tipul Dridu (secolele X-XI) şi Răducăneni (secolele XI-XIII) din partea centrală a spaţiului pruto-nistrean

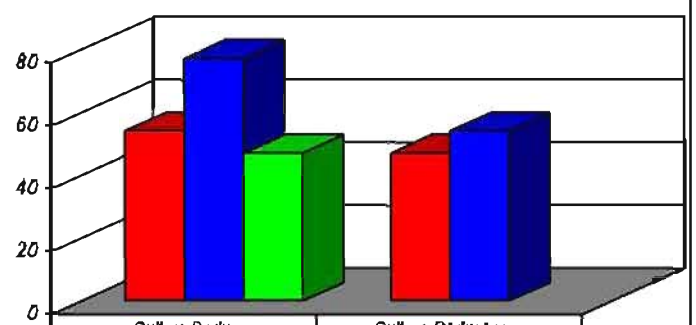

	Cultura Dridu	Cultura Răducăneni
Cu strat din perioada anterioară	54	47
Aşezări în total	77	54
Cu strat din perioada ulterioară	47	

Diagrama nr. 30. Date privind baza evolutivă a aşezărilor de tipul Alcedar-Echimăuţi (secolele X-XI) şi Brăneşti-Lencăuţi (secolele XII-XIII) din Republica Moldova

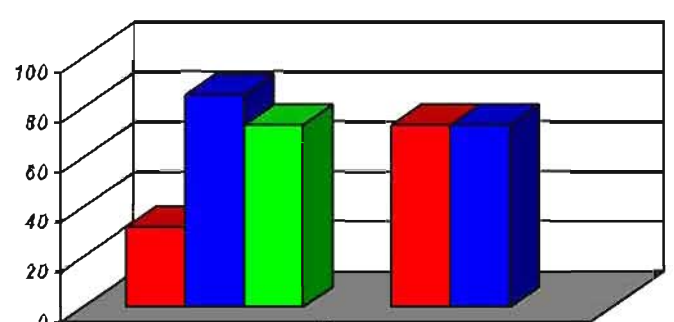

	Alcedar-Echimăuţi	Brăneşti-Lencăuţi
Cu strat din perioada anterioară	32	73
Aşezări în total	85	73
Cu strat din perioada ulterioară	73	

Diagrama nr. 31. Date privind continuitatea şi discontinuitatea aşezărilor de tipul Dridu din secolele X-XI în spaţiul pruto-nistrean

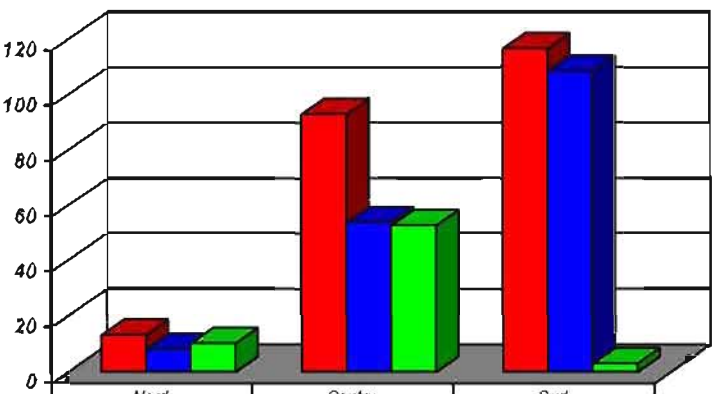

	Nord	Centru	Sud
Aşezări Dridu total	13	93	116
Cu strat din secolele VIII-IX	8	54	108
Cu strat din secolele XII-XIII	10	53	3

Diagrama nr. 32. Date privind continuitatea şi discontinuitatea aşezărilor de tipul Dridu din secolele X-XI din regiunile de nord ale spaţiului pruto-nistrean

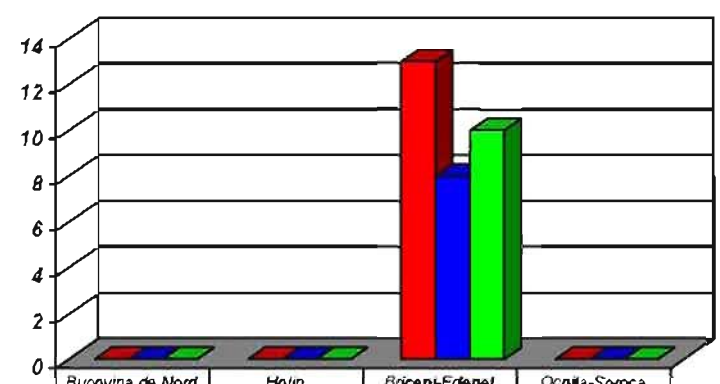

	Bucovina de Nord	Holin	Briceni-Edineţ	Ocniţa-Soroca
Aşezări Dridu total	0	0	13	0
Cu strat din secolele VIII-IX	0	0	8	0
Cu strat din secolele XII-XIII	0	0	10	0

Diagrama nr. 33. Date privind continuitatea şi discontinuitatea aşezărilor de tipul Dridu din secolele X-XI în regiunile de centru ale spaţiului pruto-nistrean

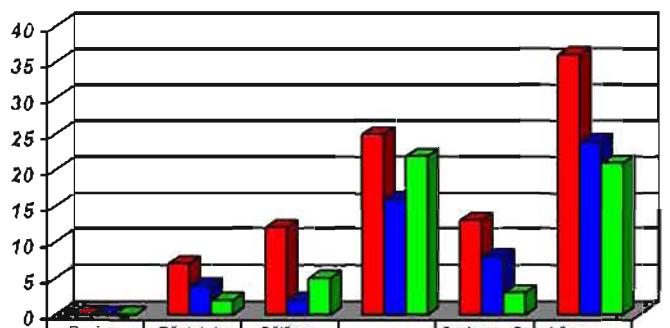

	Rezina-Şoldăneşti	Răutul de Mijloc	Călăraş-Nisporeni	Orhei	Corjeva - G. Băcului	Lăpuşna-Hânceşti
Aşezări Dridu total	0	7	12	25	13	36
Cu strat din secolele VIII-IX	0	4	2	16	8	24
Cu strat din secolele XII-XIII	0	2	5	22	3	21

Diagrama nr. 34. Date privind continuitatea şi discontinuitatea aşezărilor de tipul Dridu din secolele X-XI în regiunile de sud ale spaţiului pruto-nistrean

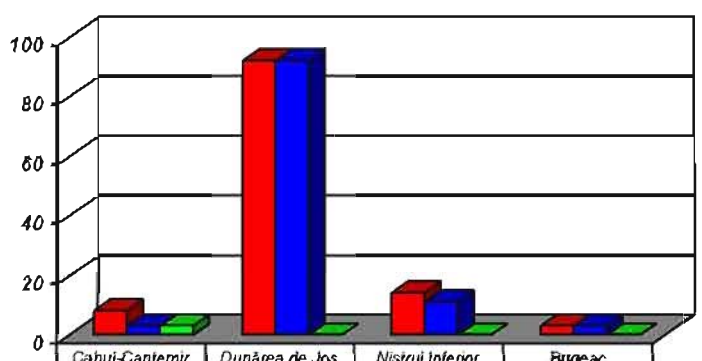

	Cahul-Cantemir	Dunărea de Jos	Nistrul Inferior	Bugeac
Aşezări Dridu total	8	92	14	3
Cu strat din secolele VIII-IX	3	92	11	3
Cu strat din secolele XII-XIII	3	0	0	0

Diagrama nr. 35. Date generale privind monumentele arheologice din spaţiul pruto-nistrean cu orizonturi cultural-cronologice succesive

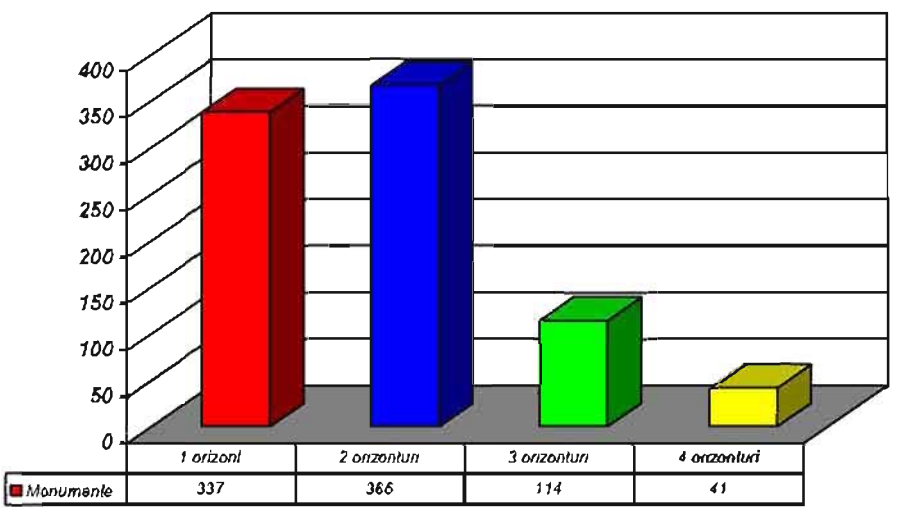

	1 orizont	2 orizonturi	3 orizonturi	4 orizonturi
Monumente	337	366	114	41

Diagrama nr. 36. Repartizarea zonală a monumentelor arheologice medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean cu orizonturi cultural-cronologice succesive

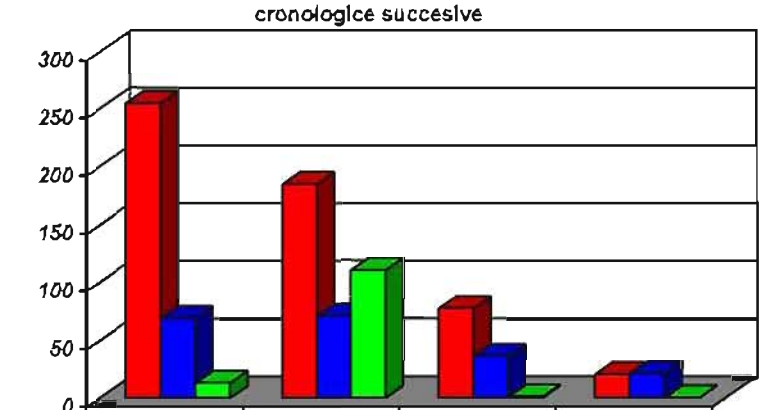

	1 orizont	2 orizonturi	3 orizonturi	4 orizonturi
Nord	255	185	77	20
Centru	69	71	36	21
Sud	13	110	1	0

Diagrama nr. 37. Repartizarea pe etape a monumentelor arheologice medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean cu un singur orizont cultural-cronologic

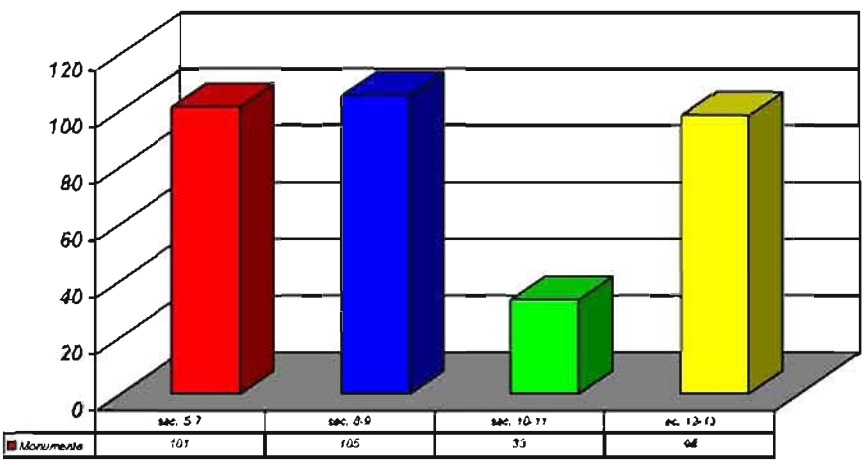

Diagrama nr. 38. Repartizarea zonală şi pe etape a monumentelor arheologice medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean cu un singur orizont cronologic

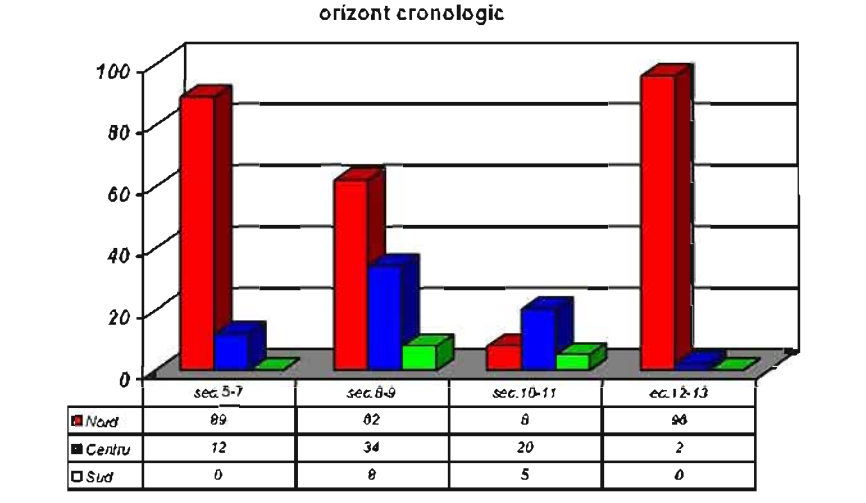

Diagrama nr. 39. Repartizarea monumentelor arheologice medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean cu 2 orizonturi cultural-cronologice succesive

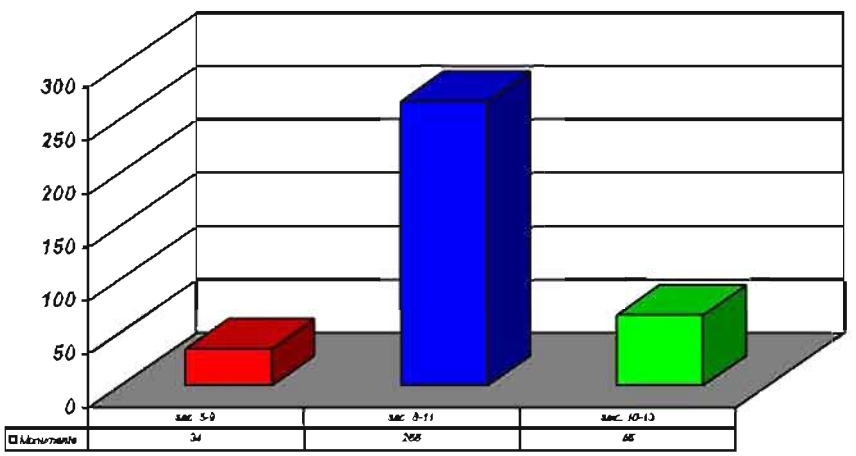

Diagrama nr. 40. Repartizarea zonală a monumentelor arheologice medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean cu 2 orizonturi cultural-cronologice succesive

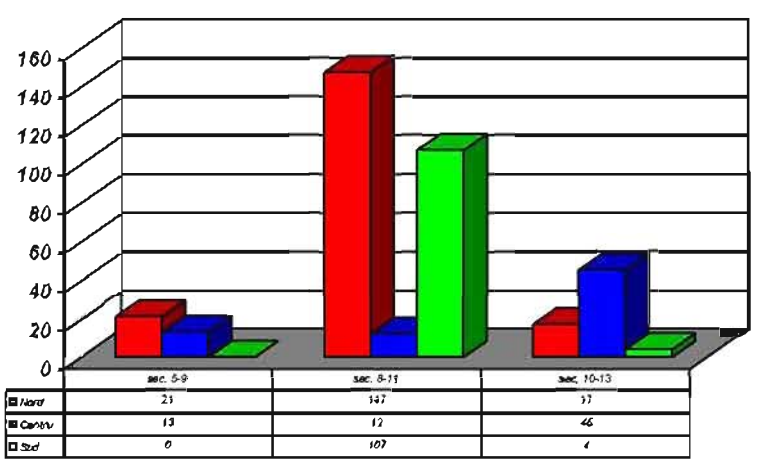

Diagrama nr. 41. Repartizarea monumentelor arheologice medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean cu 3 orizonturi cultural-cronologice succesive

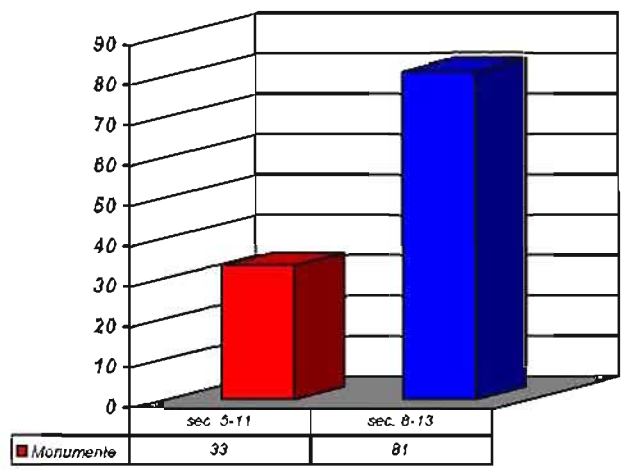

Diagrama nr. 42. Repartizarea zonală a monumentelor arheologice medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean cu 3 orizonturi cultural-cronologice succesive

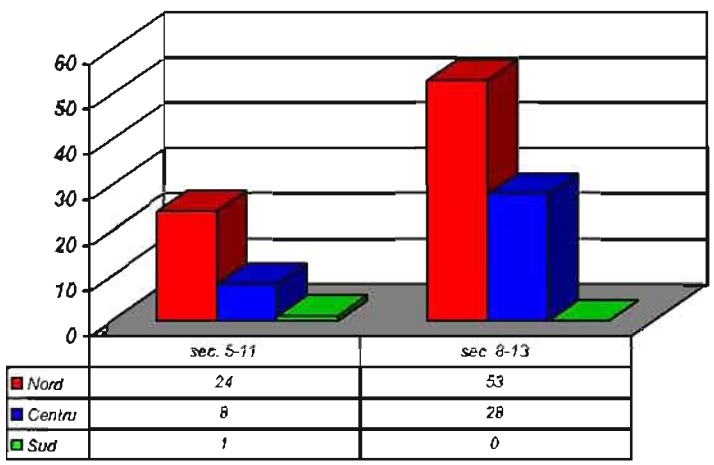

Diagrama nr. 43. Repartizarea monumentelor arheologice medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean cu 4 orizonturi cultural-cronologice succesive

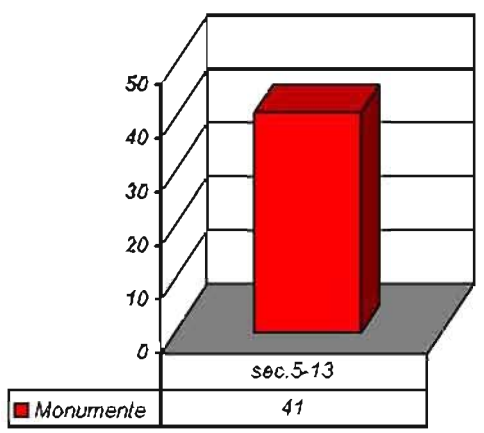

Diagrama nr. 44. Repartizarea zonală a monumentelor arheologice medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean cu 4 orizonturi cultural-cronologice succesive

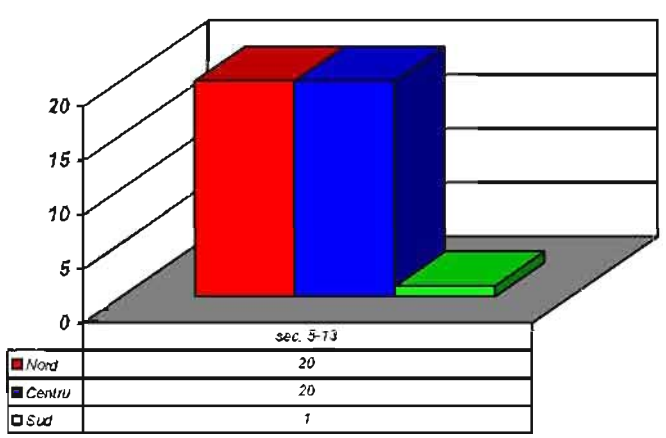

Diagrama nr. 45. Repartizarea monumentelor arheologice medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean după numărul de secole

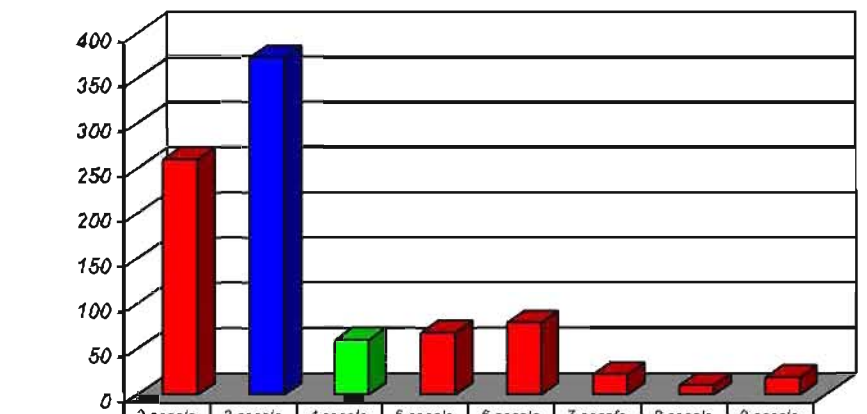

	2 secole	3 secole	4 secole	5 secole	6 secole	7 secole	8 secole	9 secole
monumente	260	371	60	68	79	22	10	19

Diagrama nr. 46. Repartizarea zonală a monumentelor arheologice medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean după numărul de secole

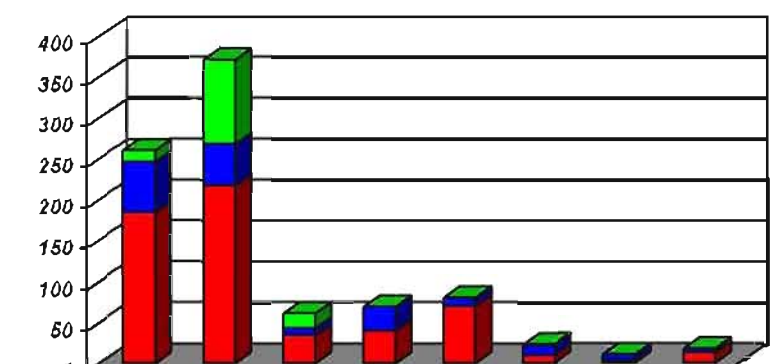

	2 secole	3 secole	4 secole	5 secole	6 secole	7 secole	8 secole	9 secole
Sud	14	103	18	0	1	1	0	0
Centru	62	51	9	29	9	12	7	5
Nord	184	217	33	39	69	9	3	12

Diagrama nr. 47. Date generale privind aşezările din spaţiul pruto-nistrean cu o durată de 2 secole

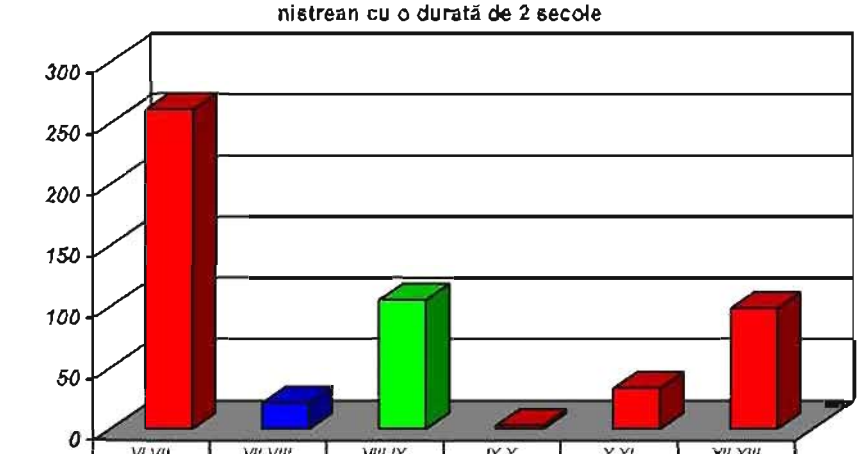

Diagrama nr. 48. Date generale privind aşezările din spaţiul pruto-nistrean cu o durată de 3 secole

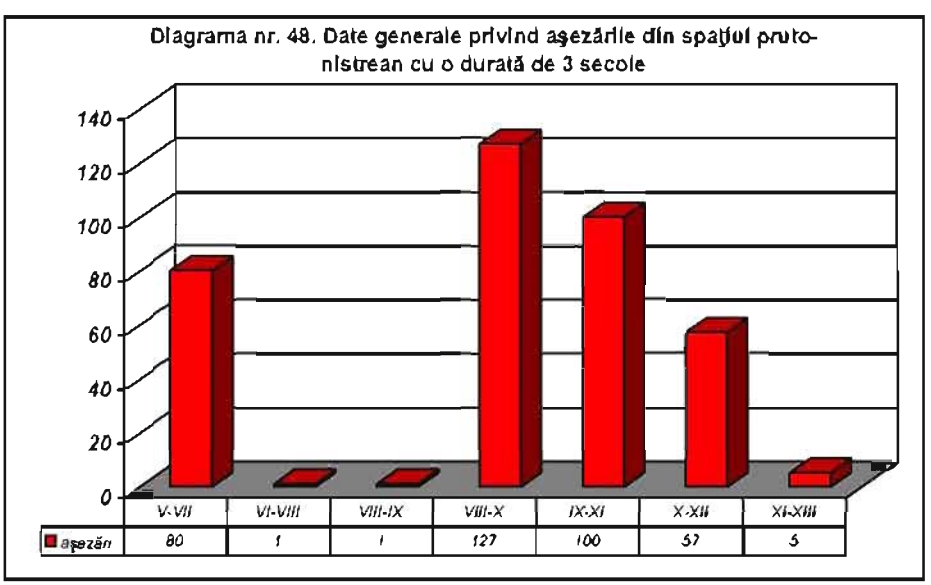

Diagrama nr. 49. Date generale privind aşezările din spaţiul pruto-nistrean cu o durată de 4 secole

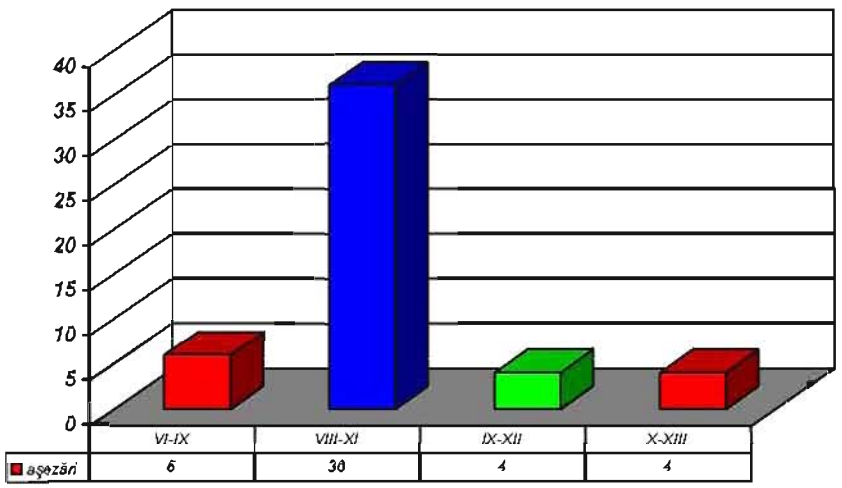

Diagrama nr. 50. Date generale privind aşezările din spaţiul pruto-nistrean cu o durată de 5 secole

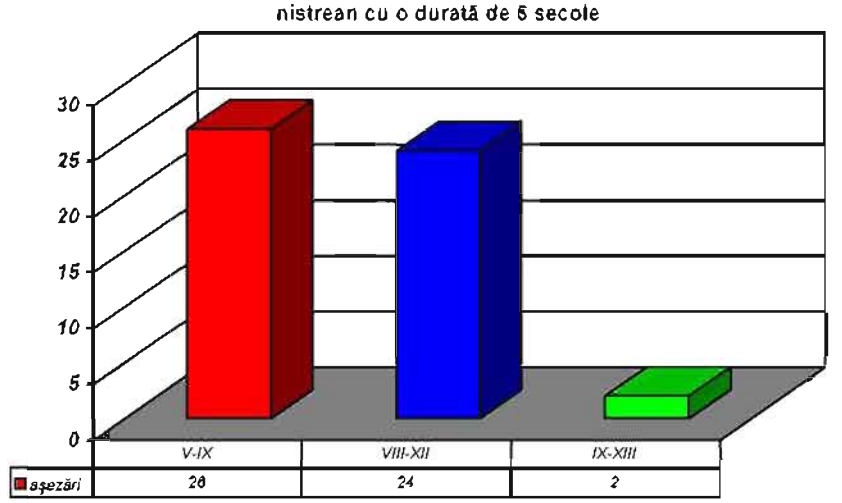

Diagrama nr. 51. Date generale privind aşezările din spaţiul pruto-nistrean cu o durată de 6 secole

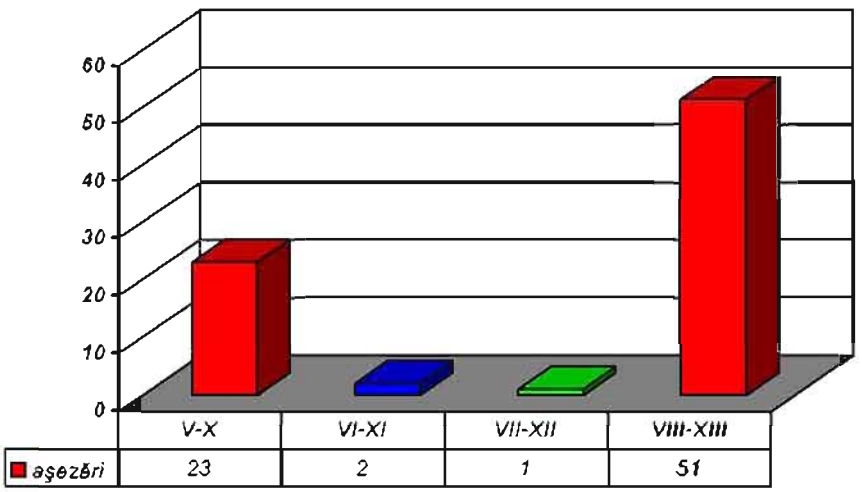

Diagrama nr. 52. Date generale privind aşezările din spaţiul pruto-nistrean cu o durată de 7 secole

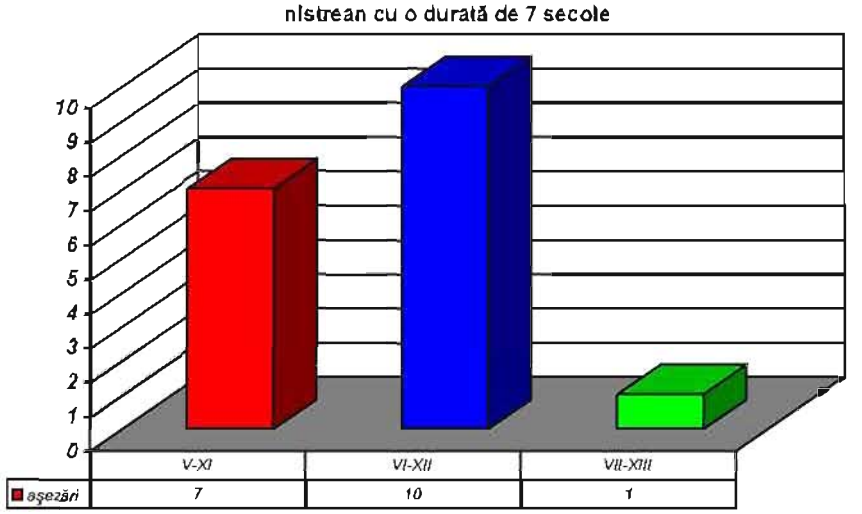

Diagrama nr. 53. Date generale privind aşezările din spaţiul pruto-nistrean cu o durată de 8 secole

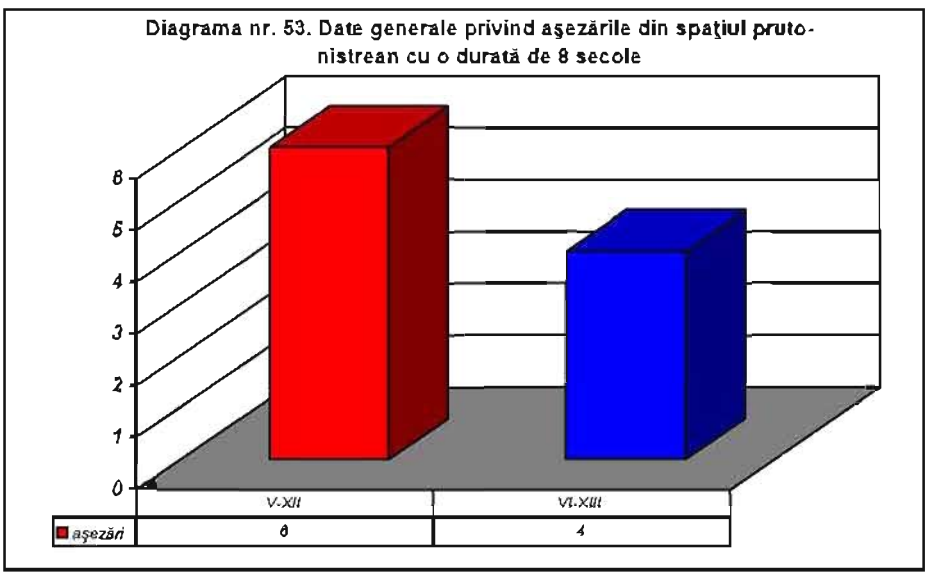

Diagrama nr. 54. Date generale privind aşezările din spaţiul pruto-nistrean cu o durată de 9 secole

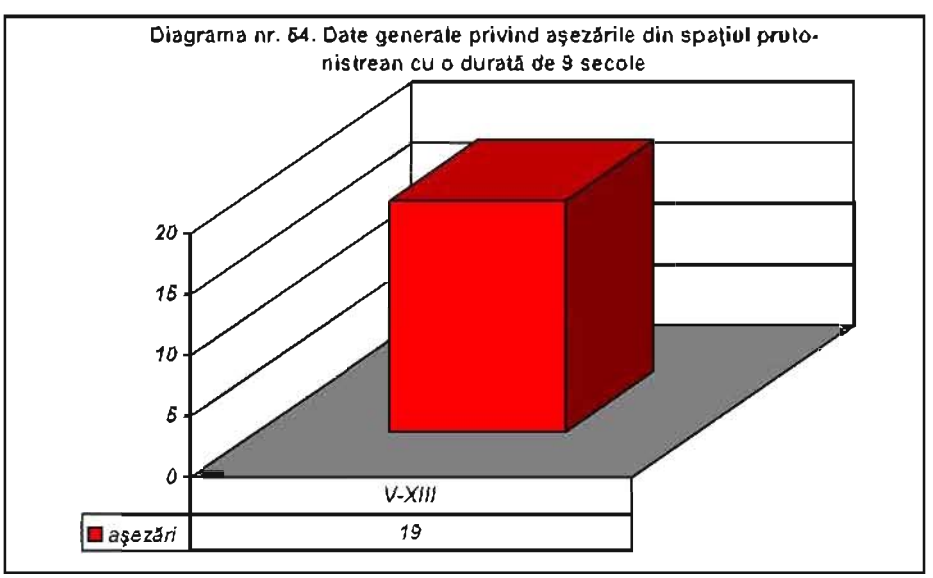

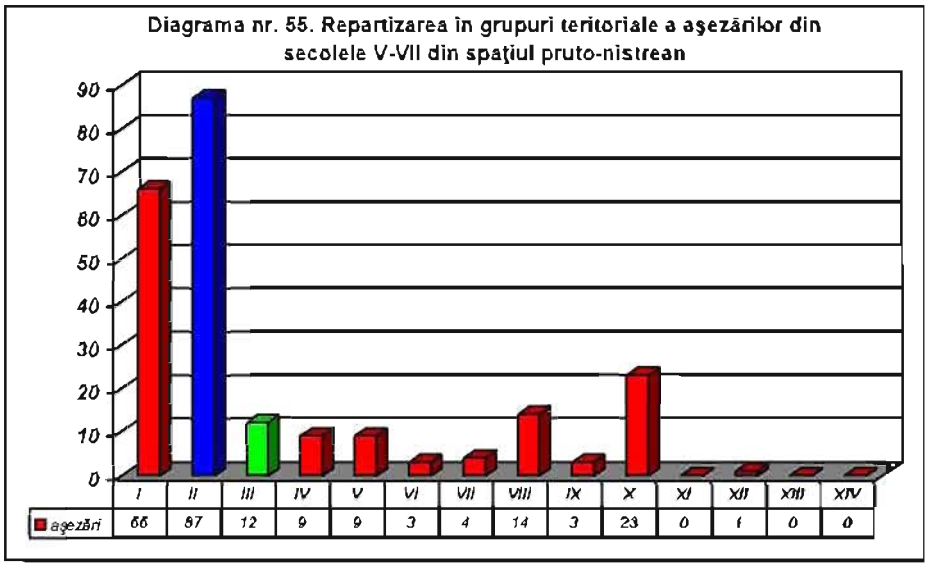

Notă: Grupuri teritoriale: I – Bucovina de Nord; II – Hotin; III – Bricen-Edineţ; IV – Ocniţa-Soroca; V – Rezina–Şoldăneşti; VI - Răutul de Mijloc; VII – Călăraş-Nisporeni; VIII – Orhei; IX – Corjeva-Gura Bâcului; X – Lăpuşna-Hînceşti; XI – Cahul-Cantemir; XII – Dunărea de Jos; XIII – Nistrul Inferior; XIV – Bugeac.

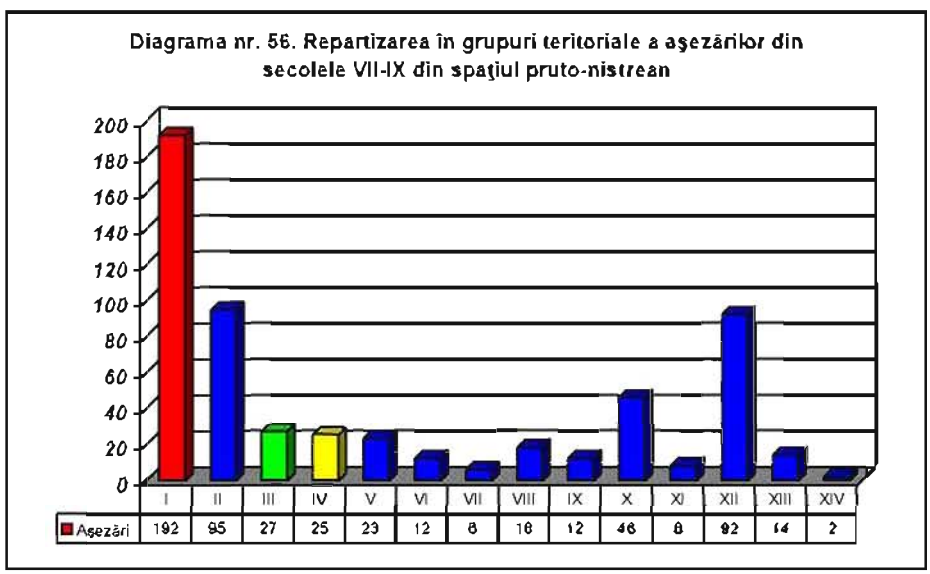

Notă: Grupuri teritoriale: I – Bucovina de Nord; II – Hotin; III – Bricen-Edineţ; IV – Ocniţa-Soroca; V – Rezina–Şoldăneşti; VI - Răutul de Mijloc; VII – Călăraş-Nisporeni; VIII – Orhei; IX – Corjeva-Gura Bâcului; X – Lăpuşna-Hînceşti; XI – Cahul-Cantemir; XII – Dunărea de Jos; XIII – Nistrul Inferior; XIV – Bugeac.

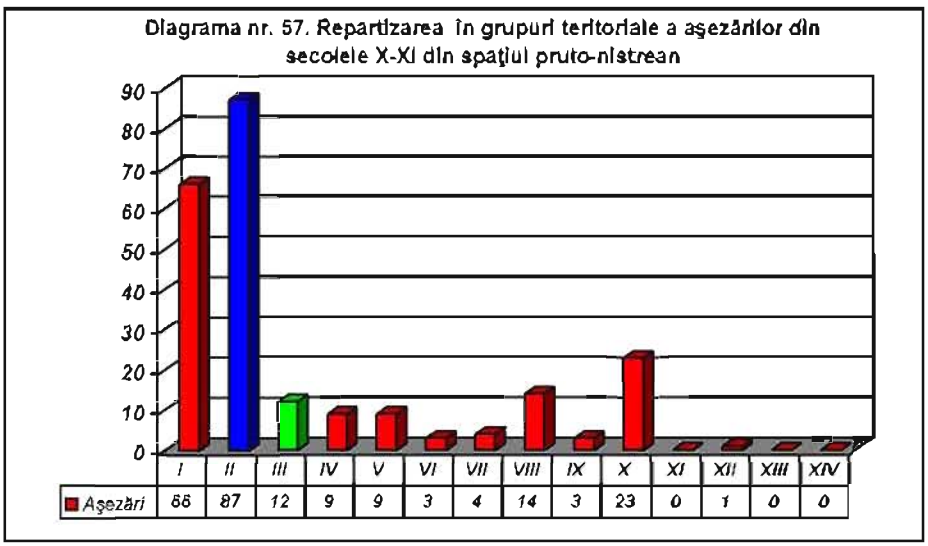

Notă: Grupuri teritoriale: I – Bucovina de Nord; II – Hotin; III – Briceni-Edineţ; IV – Ocniţa-Soroca; V – Rezina–Şoldăneşti; VI - Răutul de Mijloc; VII – Călăraş-Nisporeni; VIII – Orhei; IX – Conjeva-Gura Bâcului; X – Lăpuşna-Hânceşti; XI – Cahul-Cantemir; XII – Dunărea de Jos; XIII – Nistrul Inferior, XIV – Bugeac

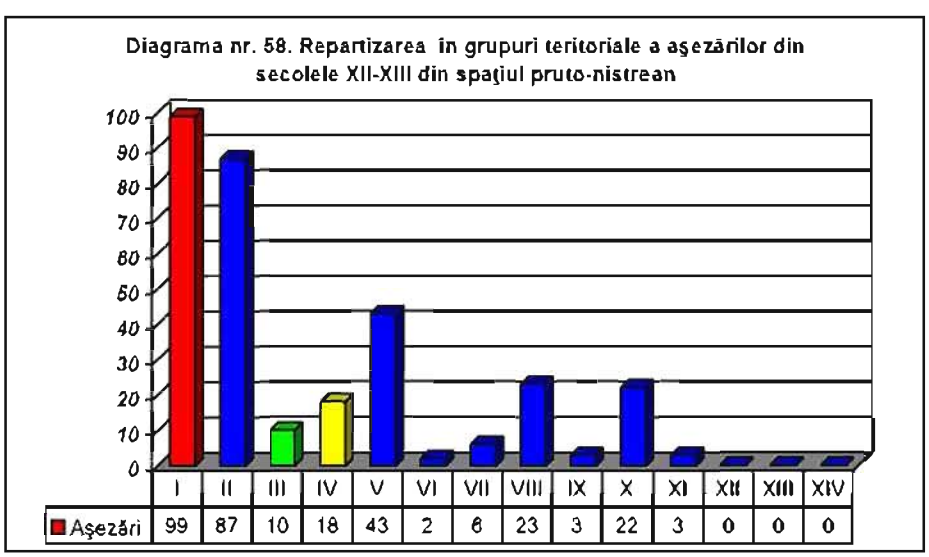

Notă: Grupuri teritoriale: I – Bucovina de Nord; II – Hotin; III – Briceni-Edineţ; IV – Ocniţa-Soroca; V – Rezina–Şoldăneşti; VI - Răutul de Mijloc; VII – Călăraş-Nisporeni; VIII – Orhei; IX – Conjeva-Gura Bâcului; X – Lăpuşna-Hânceşti; XI – Cahul-Cantemir; XII – Dunărea de Jos; XIII – Nistrul Inferior; XIV – Bugeac.

Diagrama nr. 59. Date privind structurile teritoriale locale formate de aşezările din secolele V-XIII în spaţiul pruto-nistrean

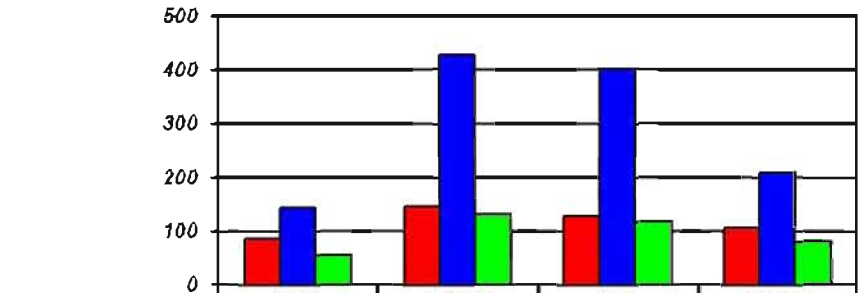

	V-VII	VIII-IX	X-XI	XII-XIII
Aşezări singulare	87	146	128	107
Aşezări în cuiburi	144	426	400	209
Cuiburi de aşezări	55	131	117	81

Diagrama nr. 60. Date privind repartizarea pe etape cultural-cronologice a cuiburilor de aşezări din secolele V-XIII în spaţiul pruto-nistrean

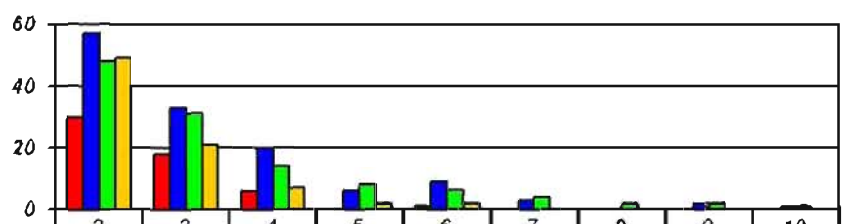

	2	3	4	5	6	7	8	9	10
V-VII	30	18	6	0	1	0	0	0	0
VIII-IX	57	33	20	6	9	3	0	2	1
X-XI	48	31	14	8	6	4	2	2	1
XII-XIII	49	21	7	2	2	0	0	0	0

Notă: Cifrele 2-10 indică cantitatea de aşezări din cadrul unui cuib teritorial.

Diagrama nr. 61. Repartizarea regională a mormintelor nomazilor din secolele X-XIV în spaţiul pruto-nistrean

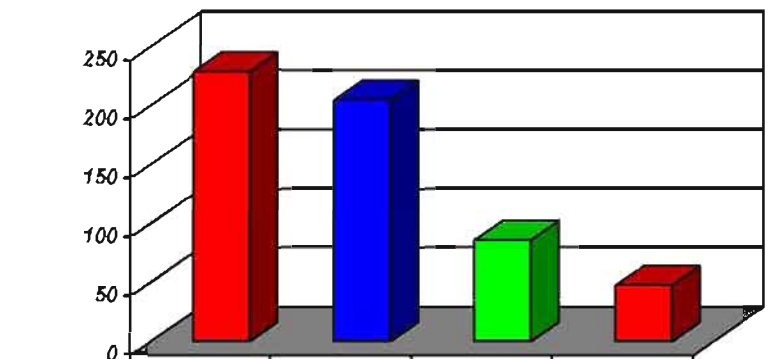

Diagrama nr. 62. Repartizarea regională a tumulilor cu morminte de origine nomadă din secolele X-XIV în spaţiul pruto-nistrean

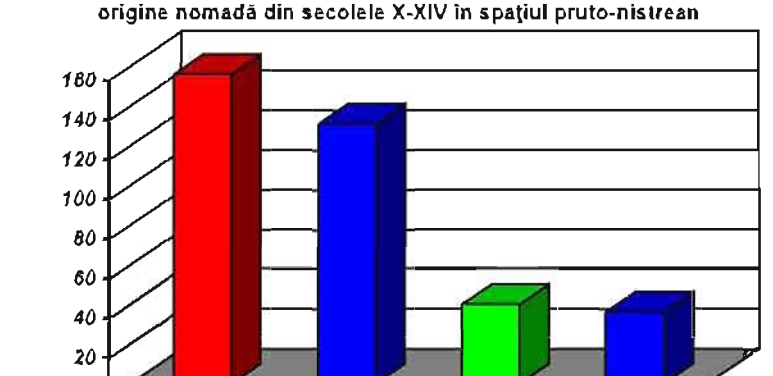

Diagrama nr. 63. Date privind mormintele nomazilor din spațiul pruto-nistrean datate în secolele X-XI

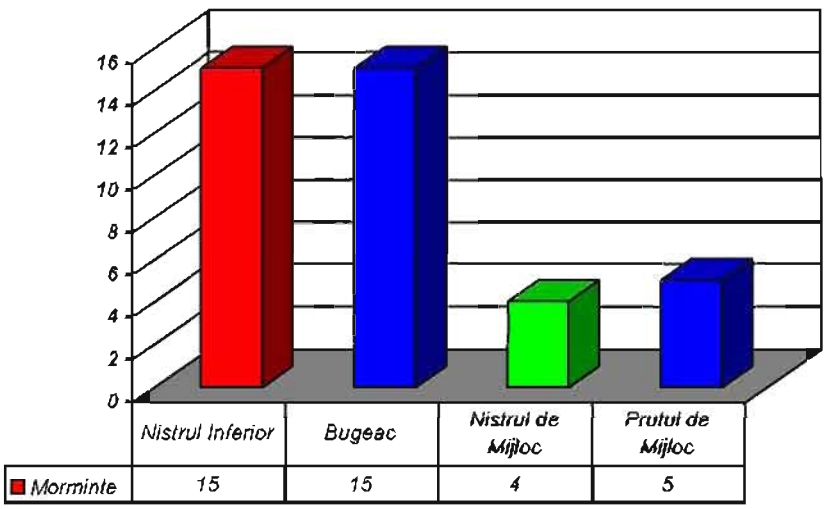

Diagrama nr. 64. Repartizarea regională a mormintelor nomazilor din spațiul pruto-nistrean datate în secolele X-XII

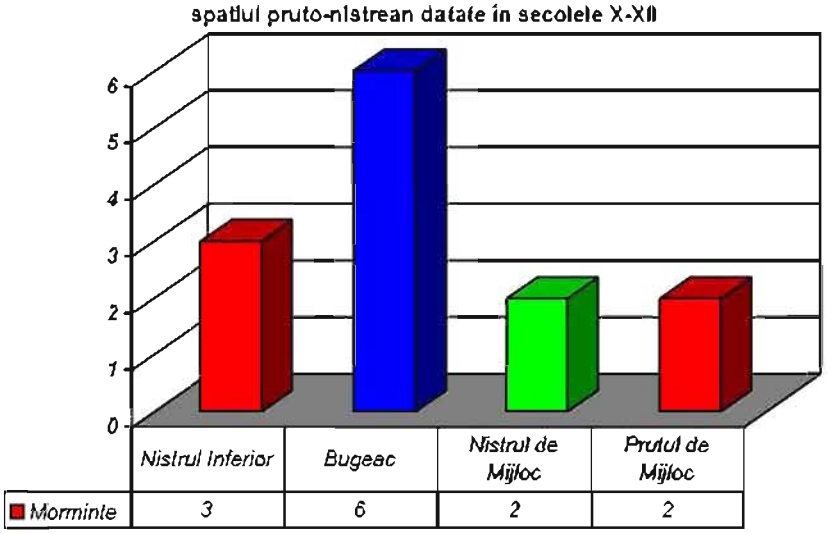

Diagrama nr. 65. Repartizarea regională a mormintelor nomazilor din spaţiul pruto-nistrean datate în secolele XI-XII

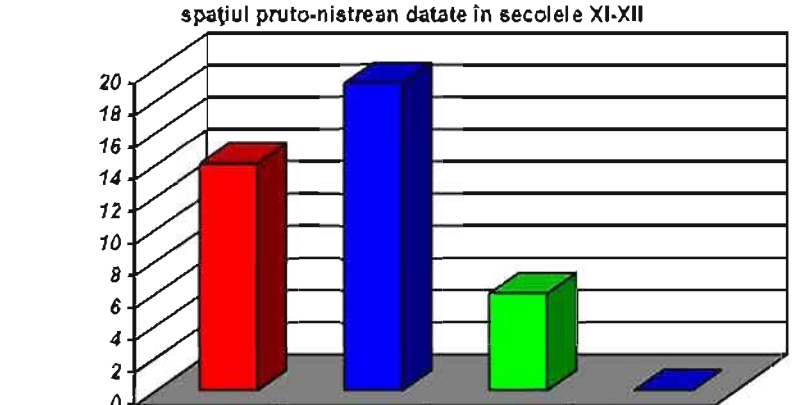

Diagrama nr. 66. Repartizarea regională a mormintelor nomazilor din spaţiul pruto-nistrean datate în secolele XII-XIII

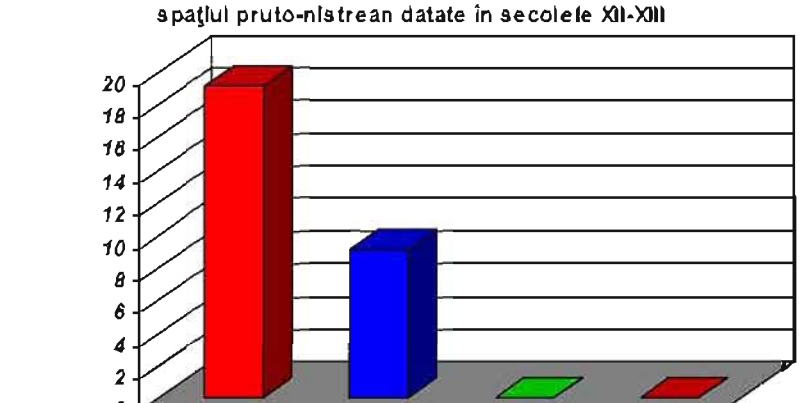

Diagrama nr. 67. Repartizarea regională a mormintelor nomazilor din spaţiul pruto-nistrean datate în secolele XIII-XIV

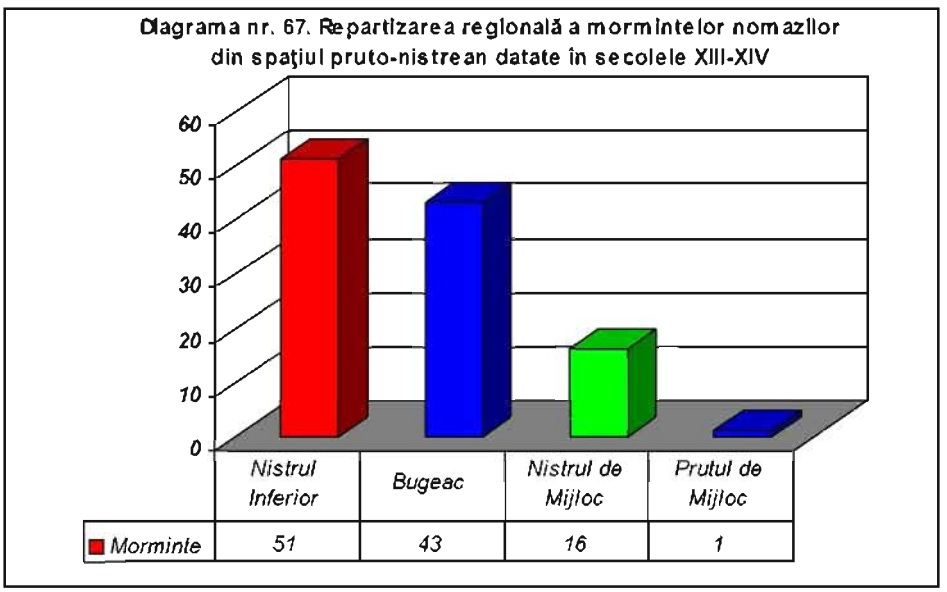

Diagrama nr. 68. Repartizarea regională a mormintele nomazilor din spaţiul pruto-nistrean fără inventar datate în secolele X-XIV

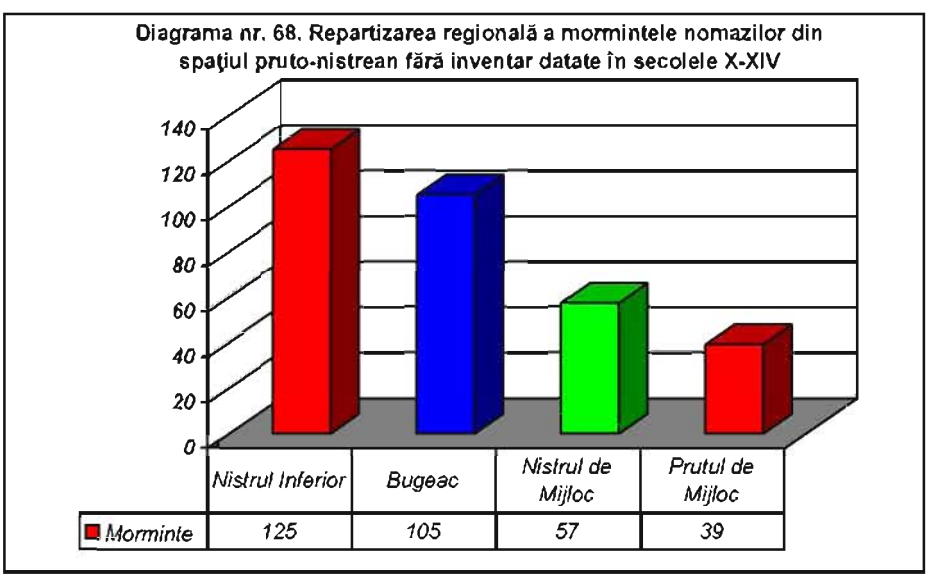

Diagrama nr. 69. Repartizarea cronologică a mormintelor nomazilor din regiunea Nistrului Inferior

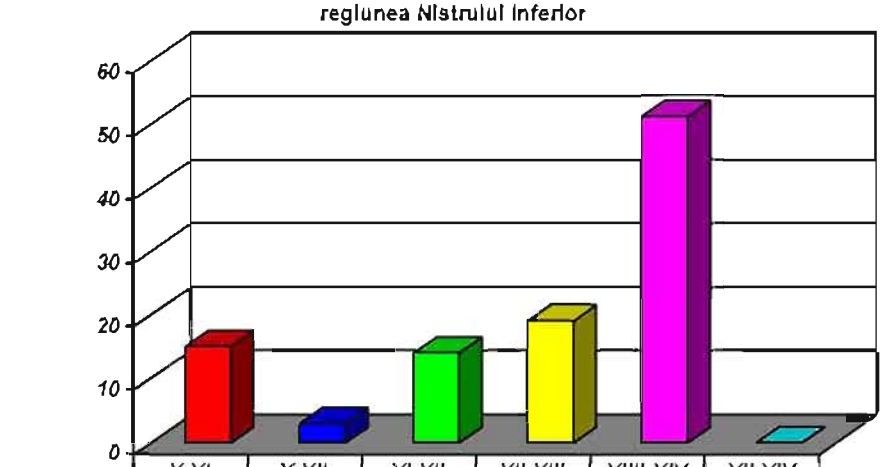

Diagrama nr. 70. Repartizarea cronologică a mormintelor nomazilor din regiunea Bugeac

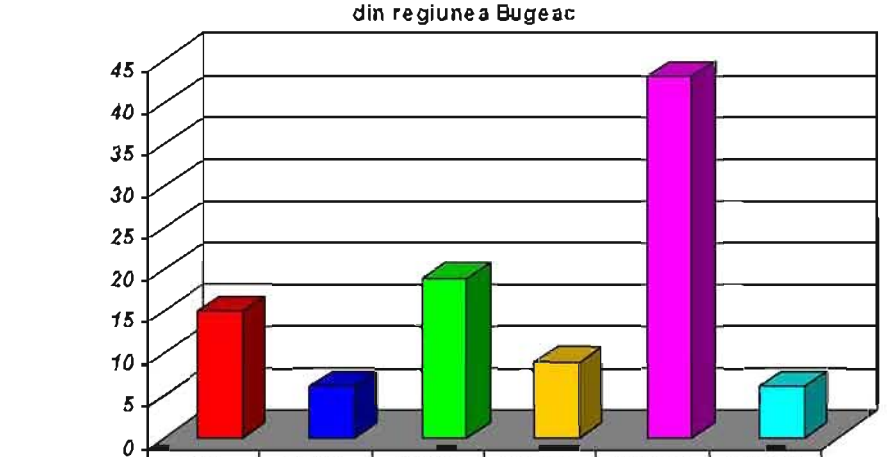

Diagrama nr. 71. Repartizarea cronologică a mormintelor nomazilor din regiunea Nistrul de Mijloc

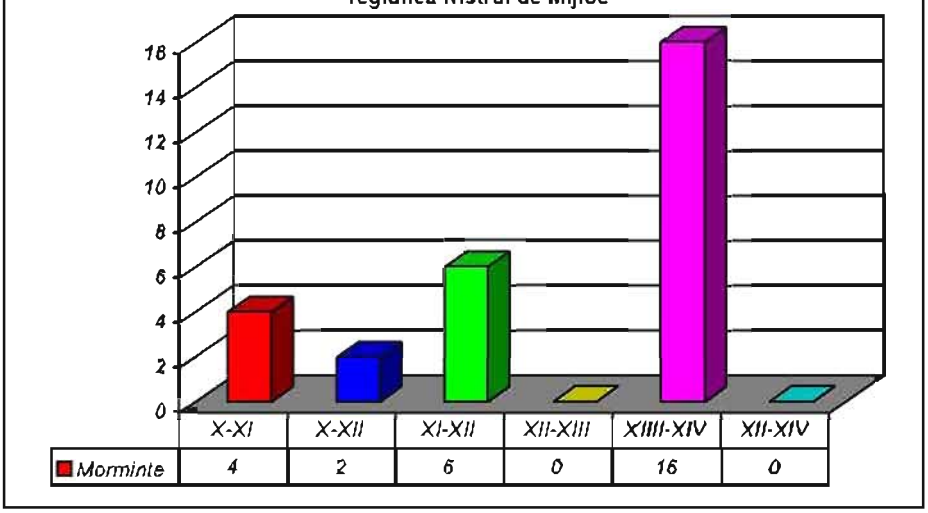

Diagrama nr. 72. Repartizarea cronologică a mormintelor nomazilor din regiunea Prutului de Mijloc

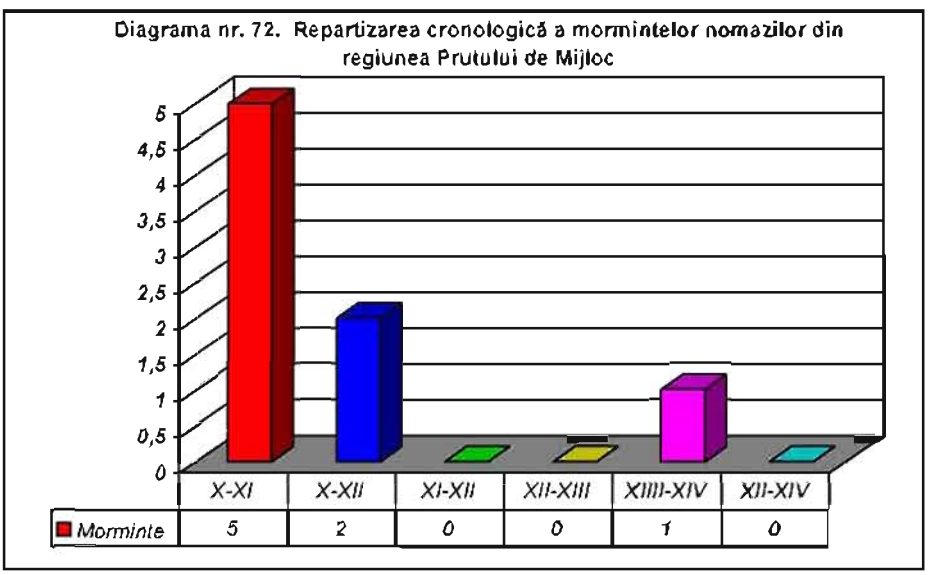

Diagrama nr. 73. Repartizarea tumulilor din spaţiul pruto-nistrean după numărul de morminte din perioada secolelor X-XIV

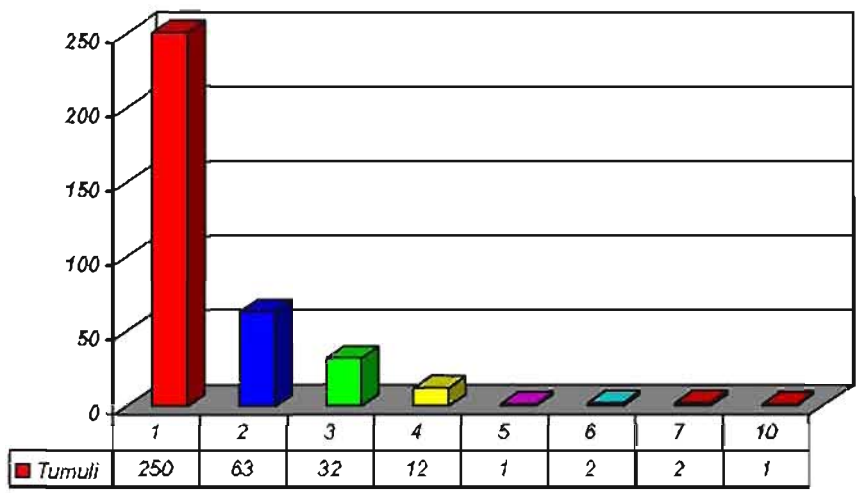

	1	2	3	4	5	6	7	10
Tumuli	250	63	32	12	1	2	2	1

Diagrama nr. 74. Repartizarea mormintelor nomazilor din secolele X-XIV în cadrul tumulilor din valea râului Ialpug

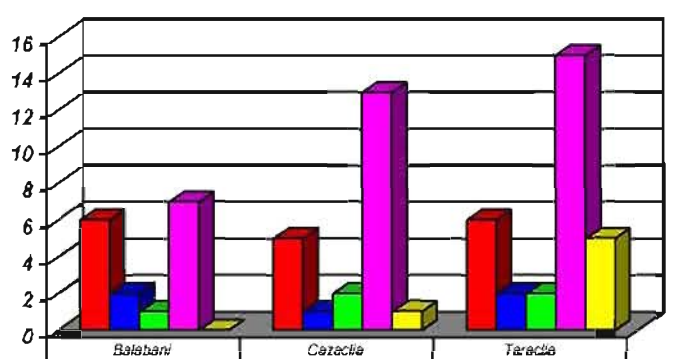

	Balabani	Cazaclia	Tarachia
Sectorul central al tumulilor	6	5	6
Sectorul de Nord al tumulilor	2	1	2
Sectorul de Est al tumulilor	1	2	2
Sectorul de Sud al tumulilor	7	13	16
Sectorul de Vest al tumulilor	0	1	5

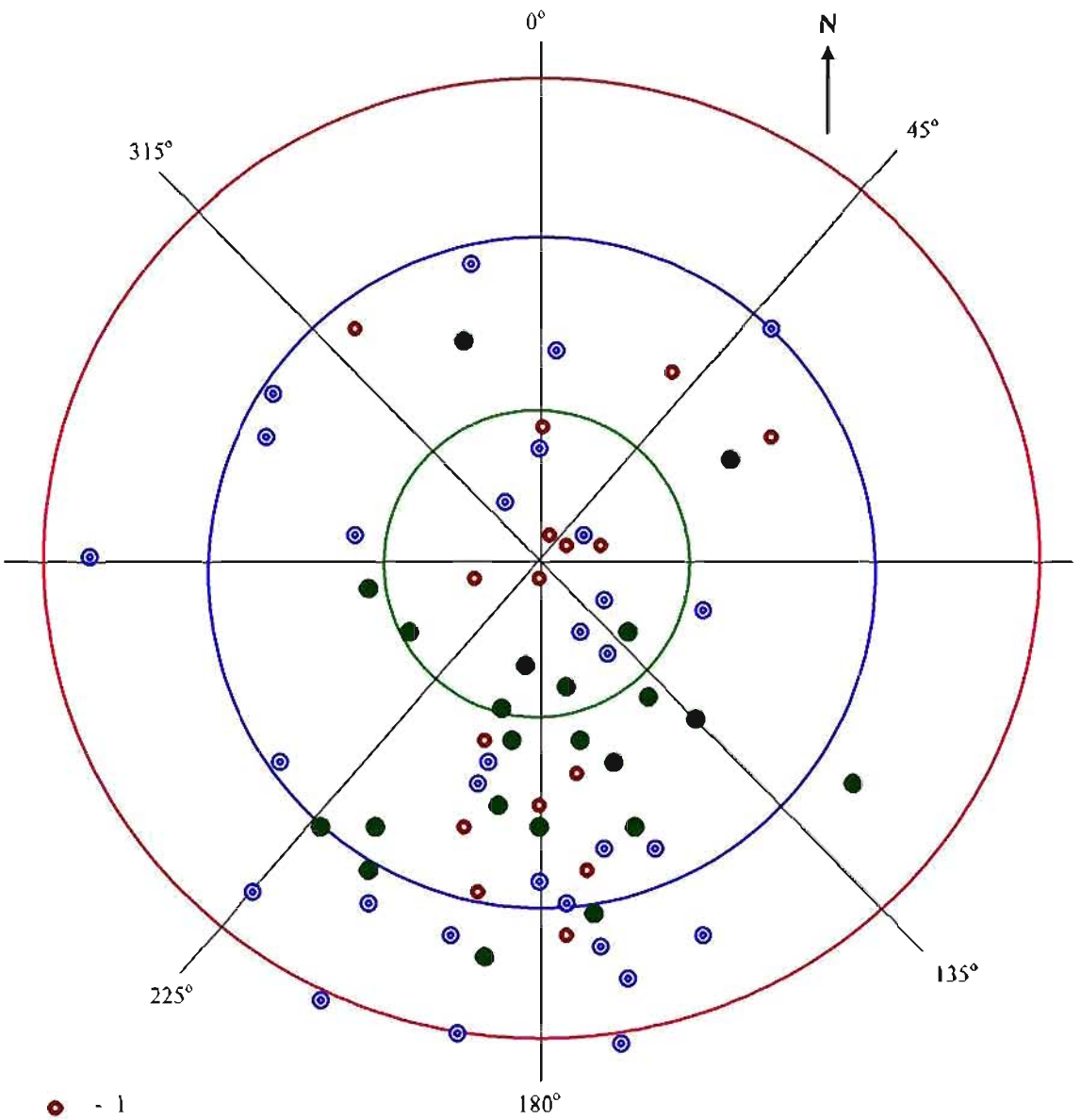

Diagrama nr. 75. Amplasarea mormintelor nomazilor din secolele X-XIV în cadrul tumulilor din valea râului Ialpug (1 – Balabani, 2 – Cazaclia, 3 – Taraclia)

HĂRŢI

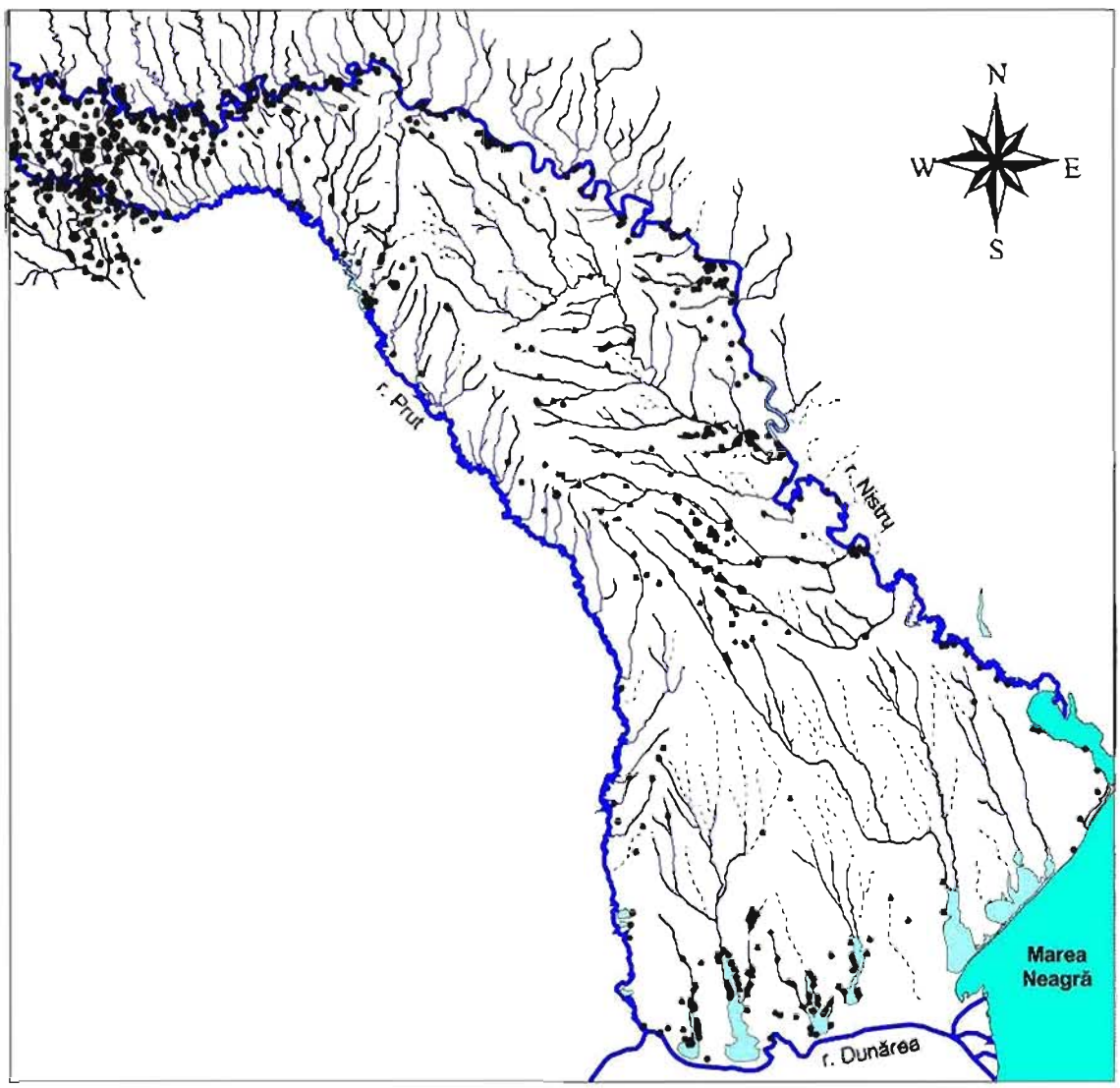

Harta nr. 1. Aşezări din secolele V-XIII în spaţiul pruto-nistrean.

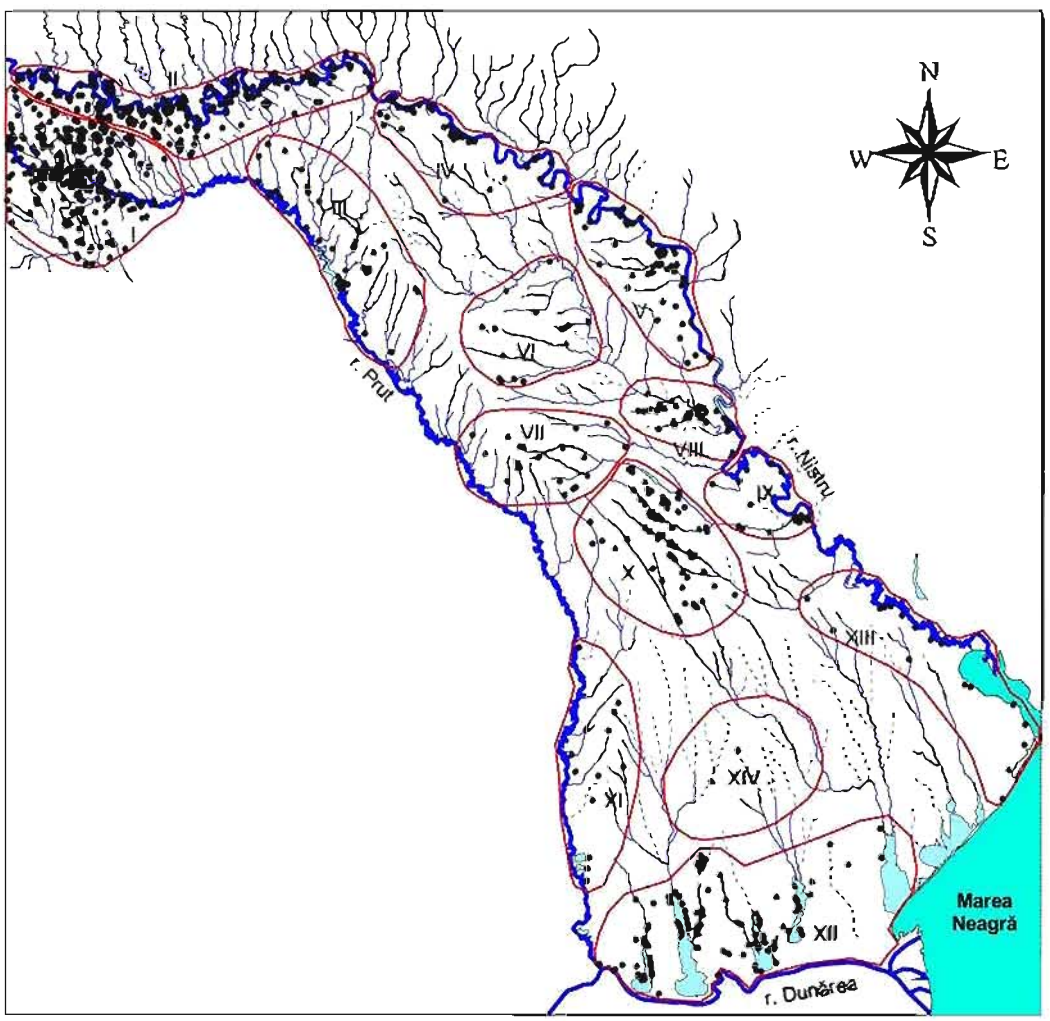

Harta nr. 2. Aşezări din secolele V-XIII în spaţiul pruto-nistrean: încadrare în grupuri regionale.

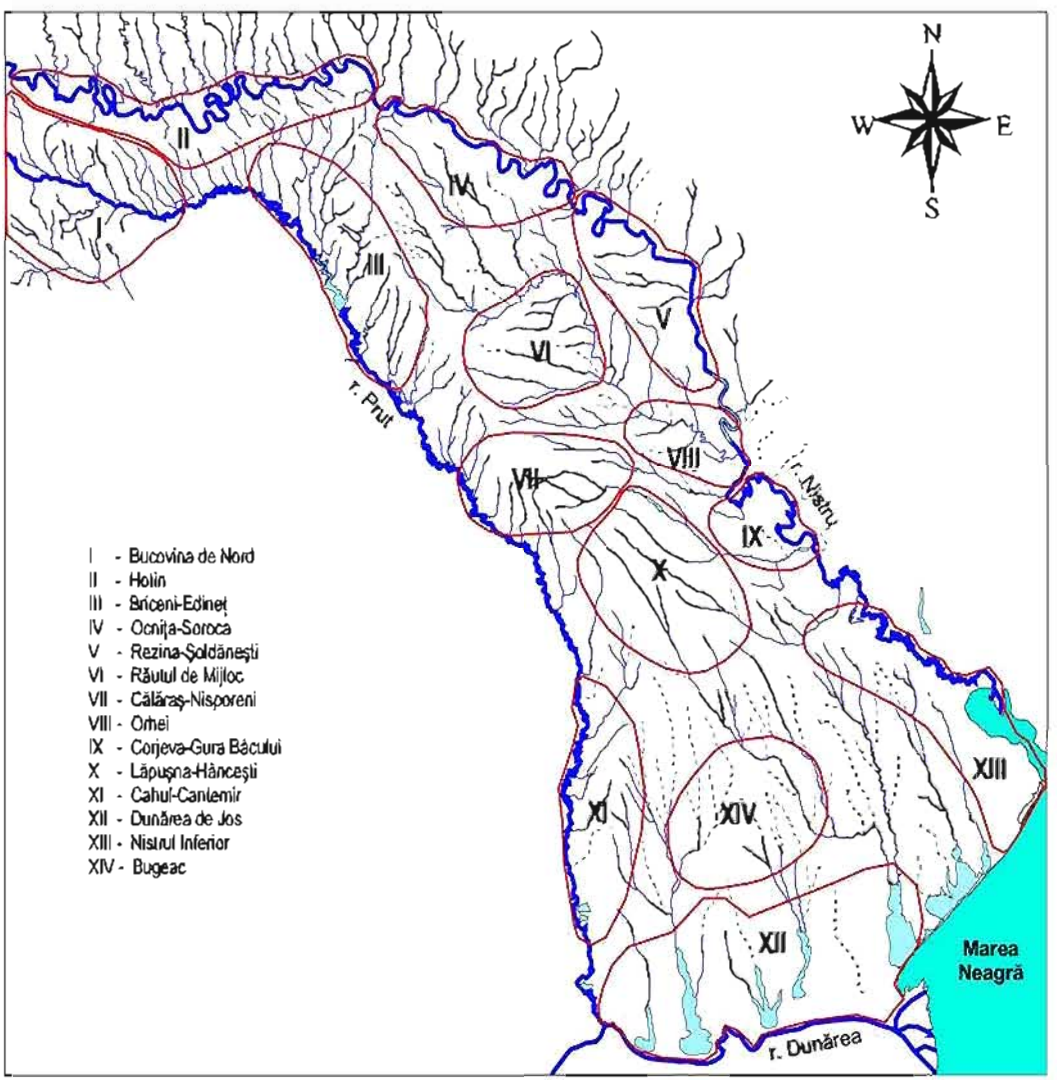

Harta nr. 3. Grupuri teritoriale de așezări cartate în spațiul pruto-nistrean în baza datelor arheologice din secolele V-XIII.

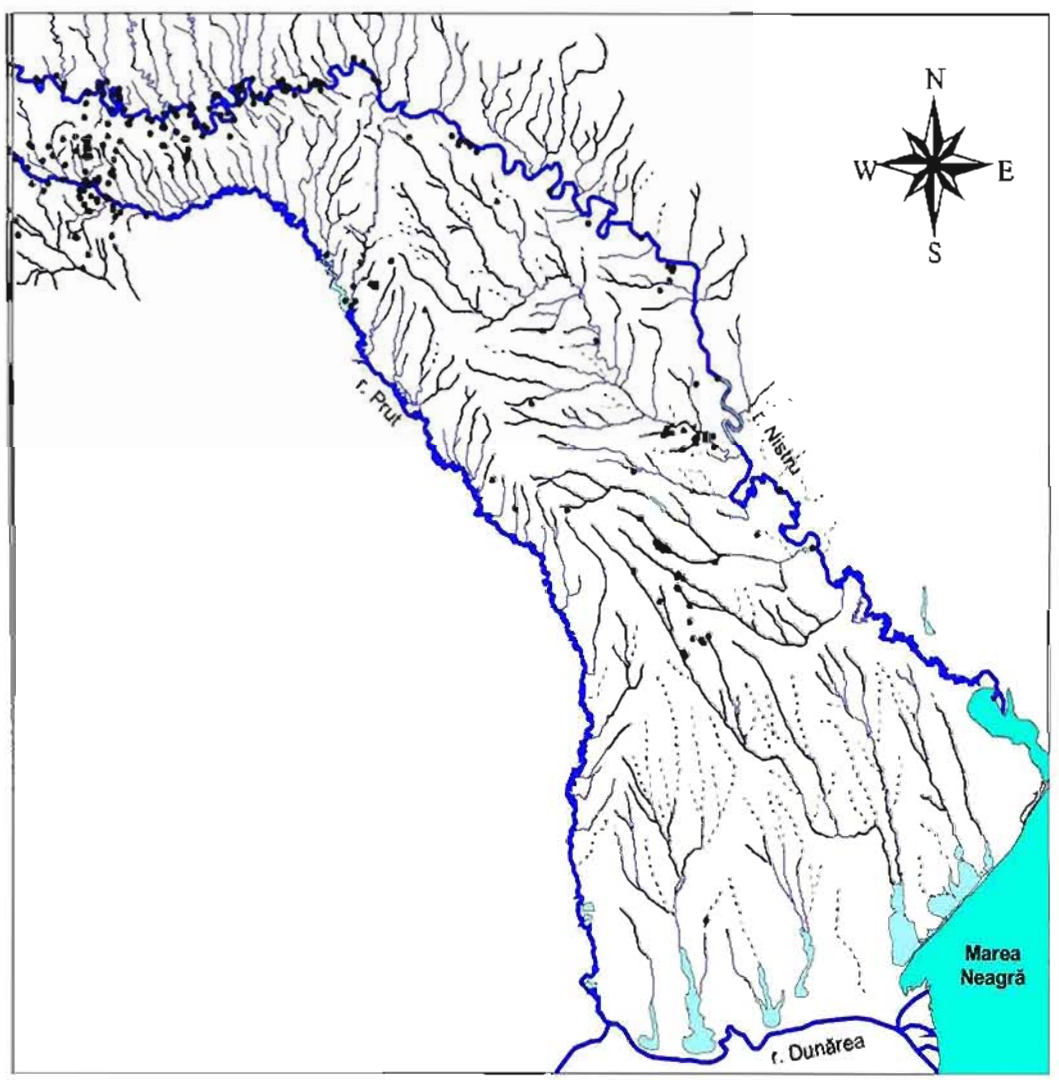

Harta nr. 4. Așezări din secolele V-VII în spațiul pruto-nistrean.

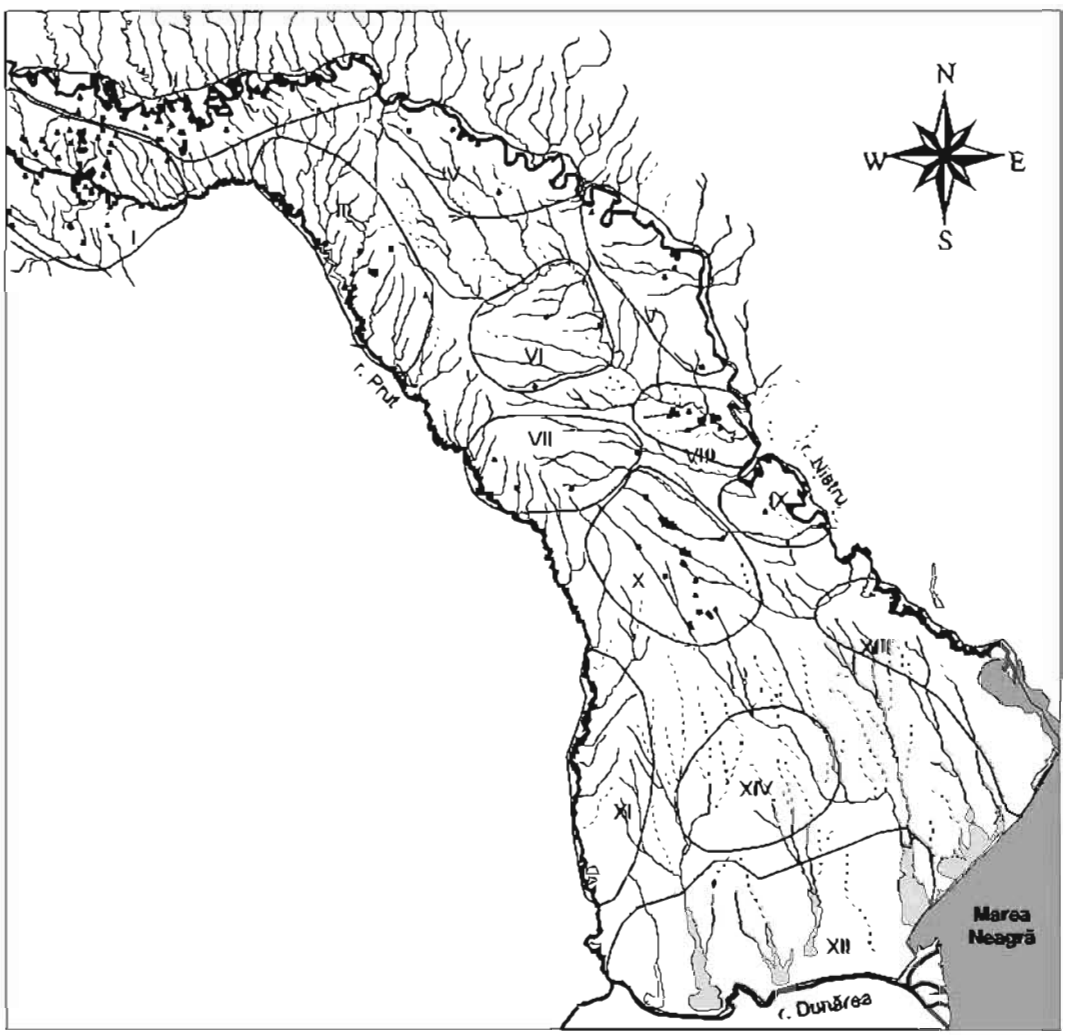

Harta nr. 5. Aşezări din secolele V-VII în spaţiul pruto-nistrean: încadrare în grupuri regionale.

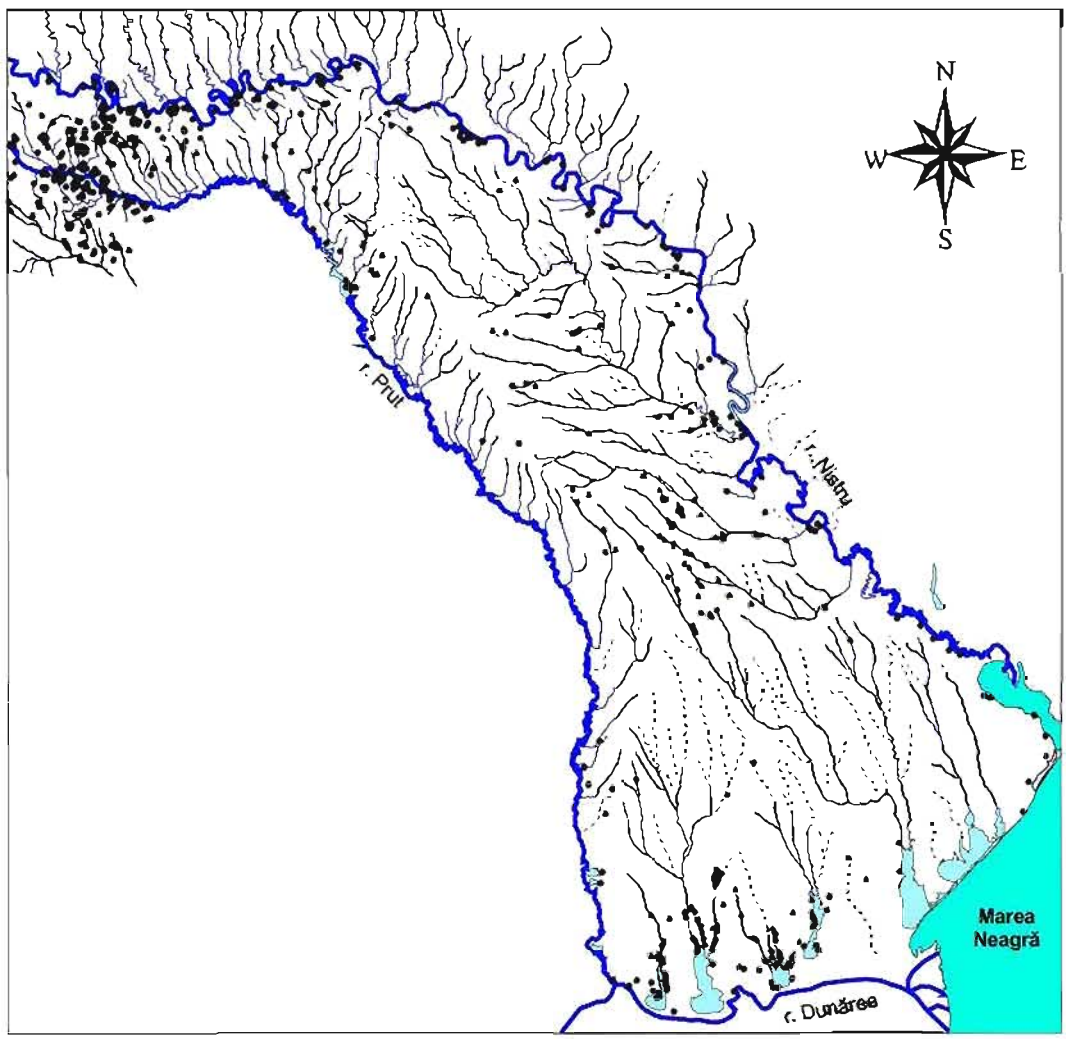

Harta nr. 6. Aşezări din secolele VIII-IX în spaţiul pruto-nistrean.

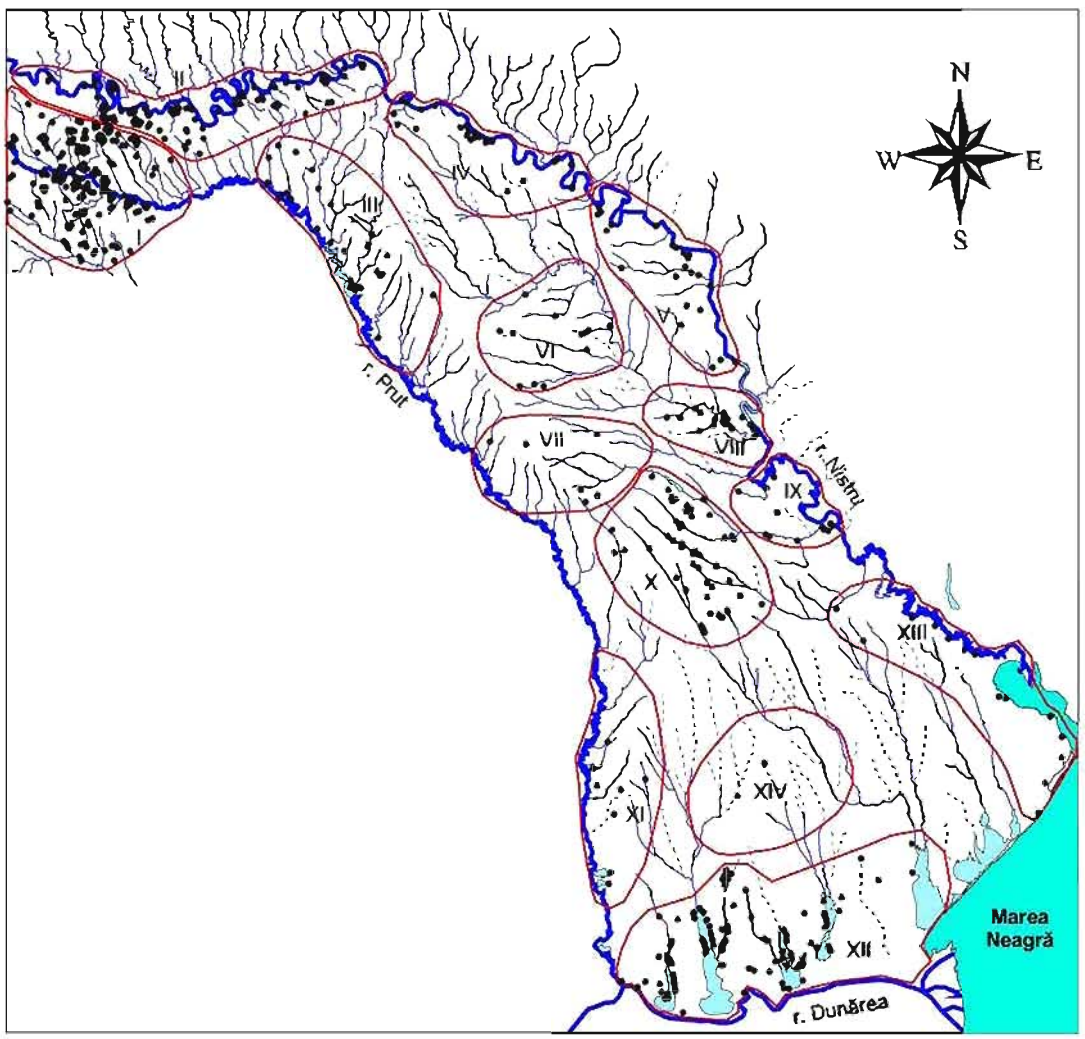

Harta nr. 7. Așezări din secolele VIII-IX în spațiul pruto-nistrean: încadrare în grupuri regionale.

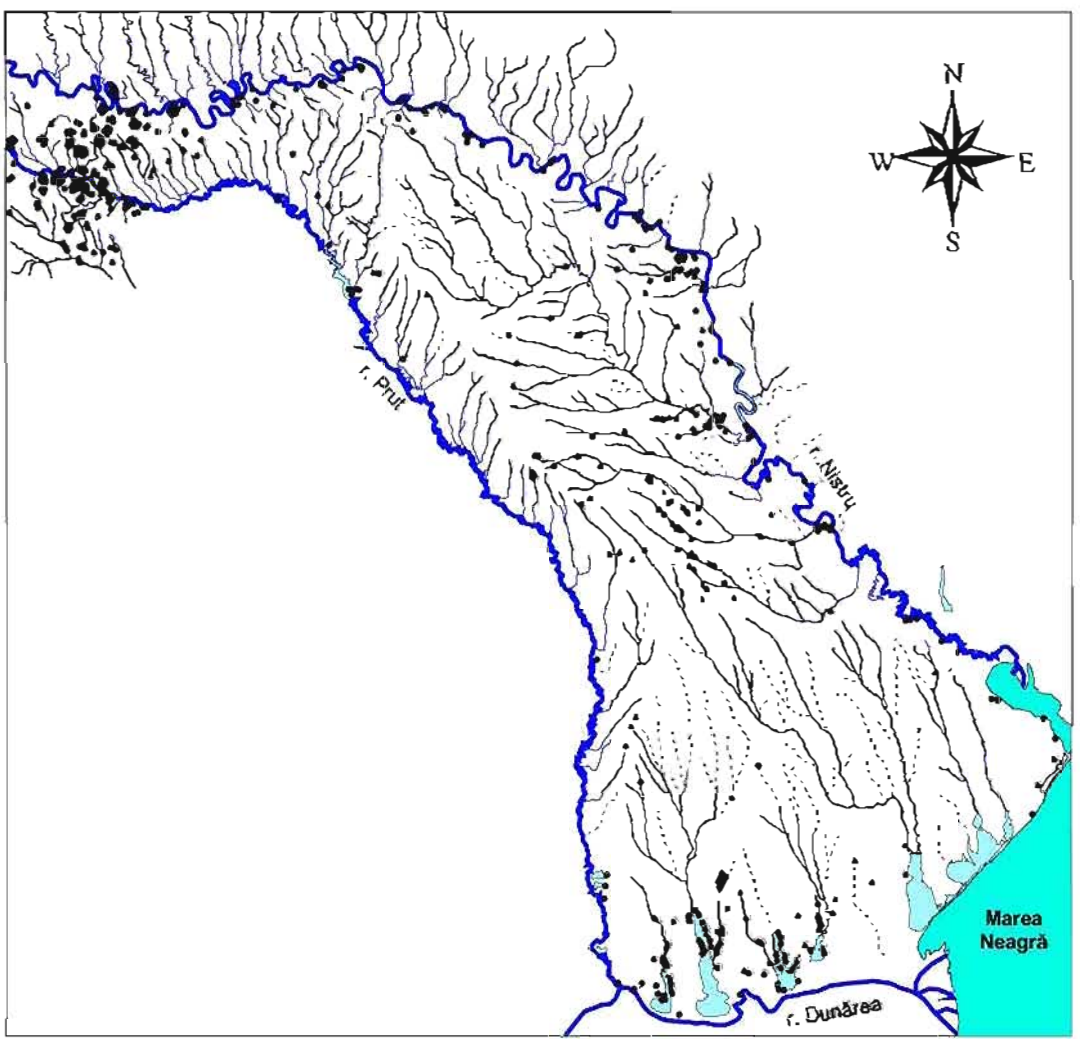

Harta nr. 8. Aşezări din secolele X-XI în spaţiul pruto-nistrean.

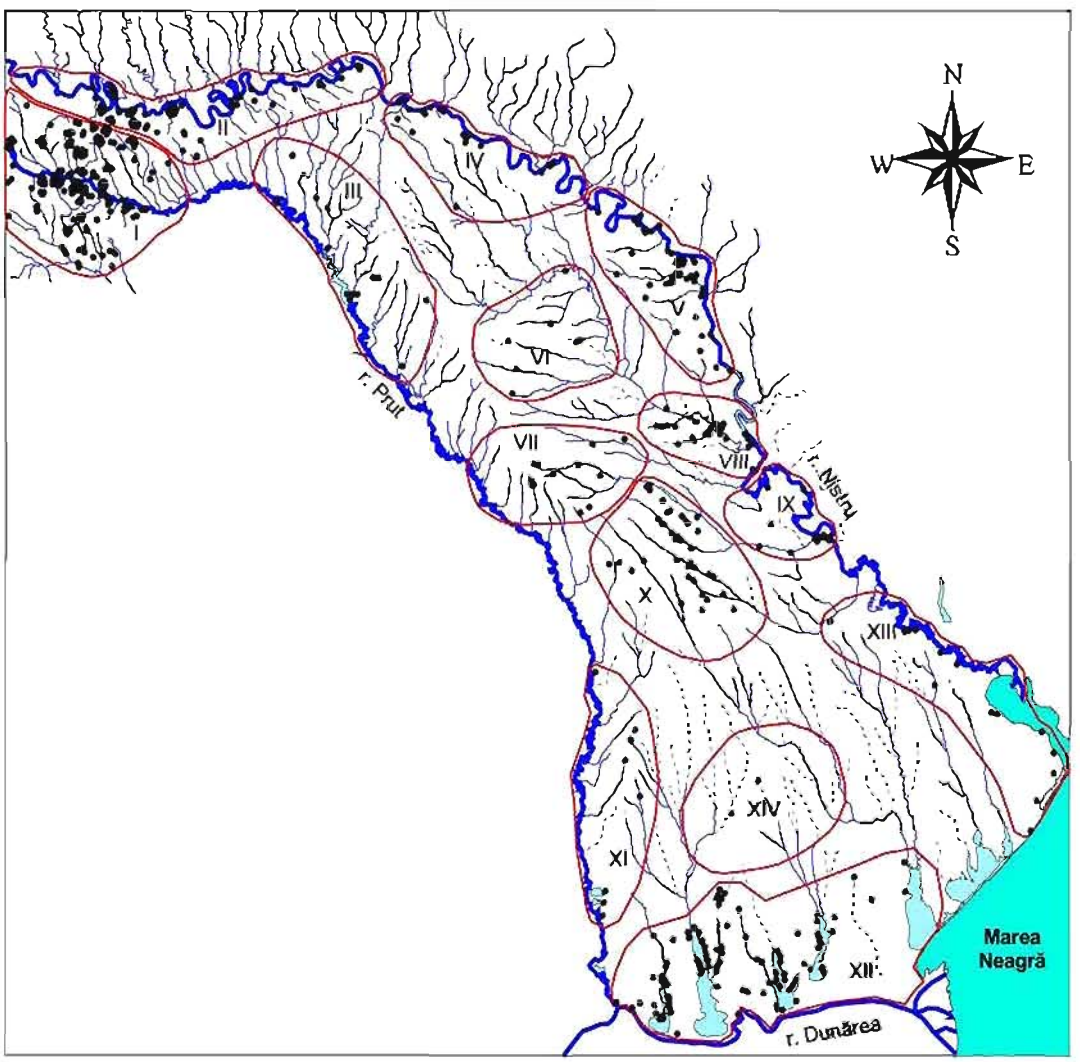

Harta nr. 9. Aşezari din secolele X-XI în spaţiul pruto-nistrean: încadrare în grupuri regionale.

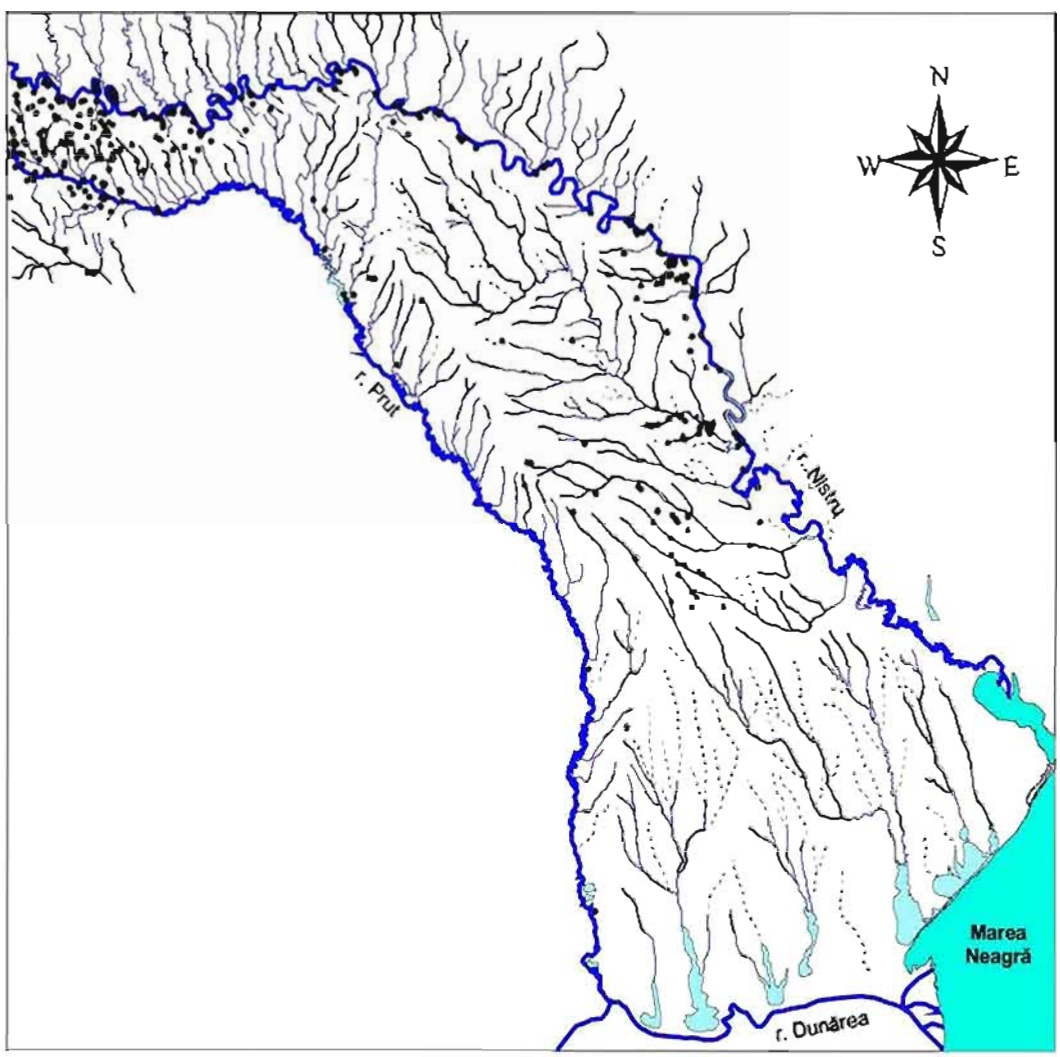

Harta nr. 10. Aşezări din secolele XII-XIII în spaţiul pruto-nistrean.

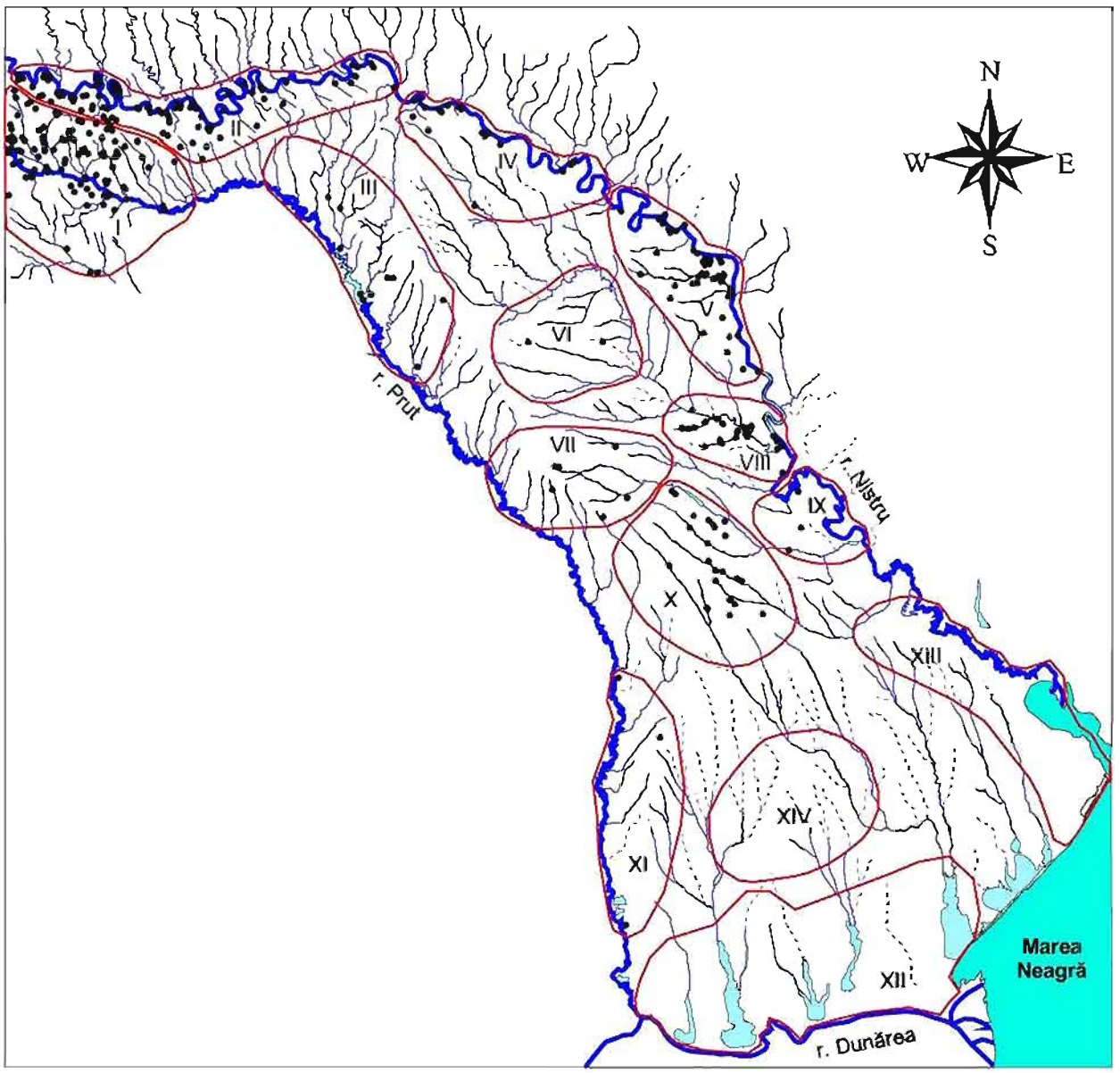

Harta nr. 11. Aşezări din secolele XII-XIII în spaţiul pruto-nistrean: încadrare în grupuri regionale.

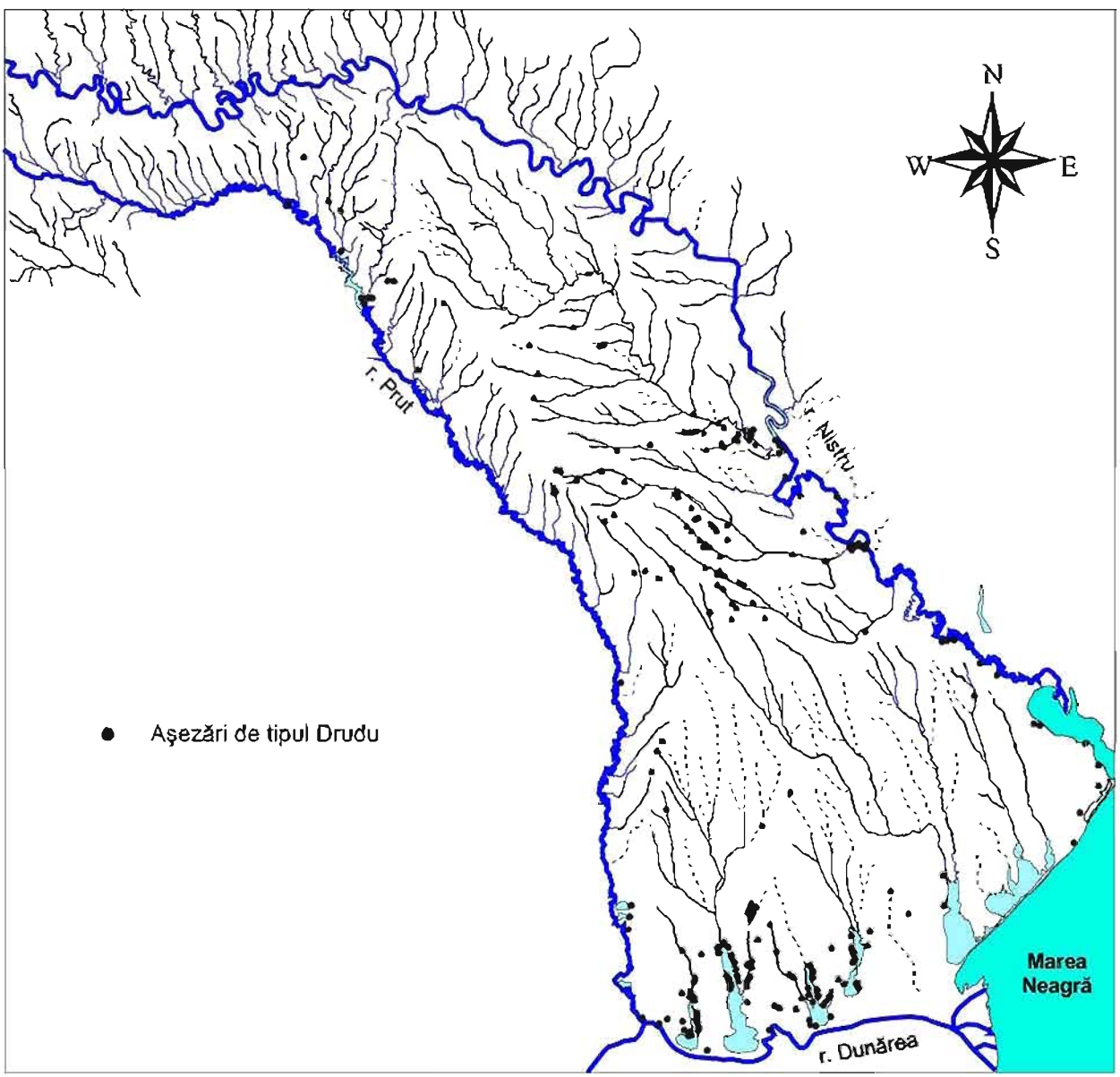

Harta nr. 12. Aşezări de tipul Dridu în spaţiul pruto-nistrean (secolele X-XI).

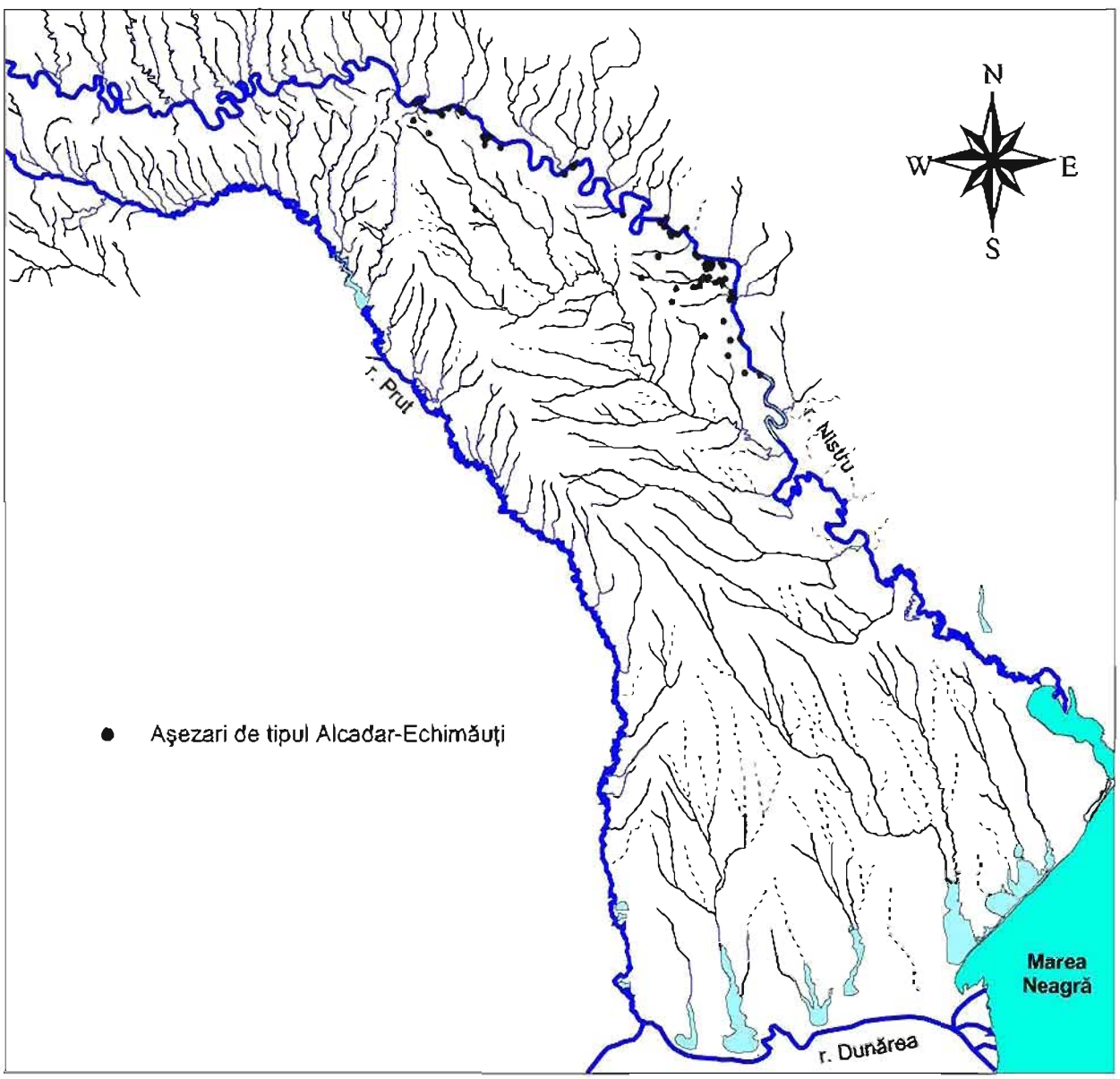

Harta nr. 13. Aşezări de tipul Alcadar-Echimăuţi în spaţiul pruto-nistrean (secolele X-XI).

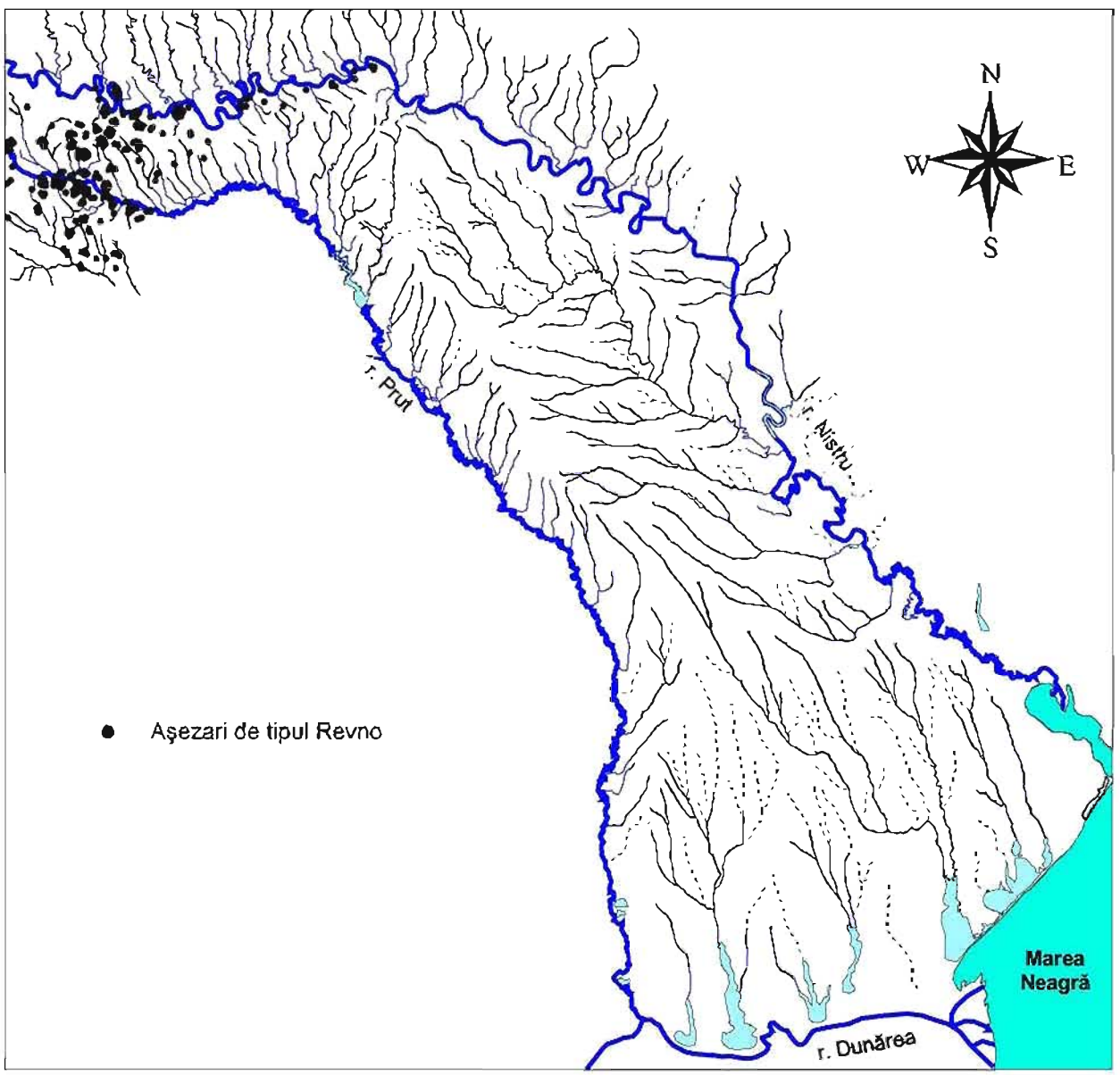

Harta nr. 14. Aşezări de tipul Revno în spaţiul pruto-nistrean (secolele X-XI).

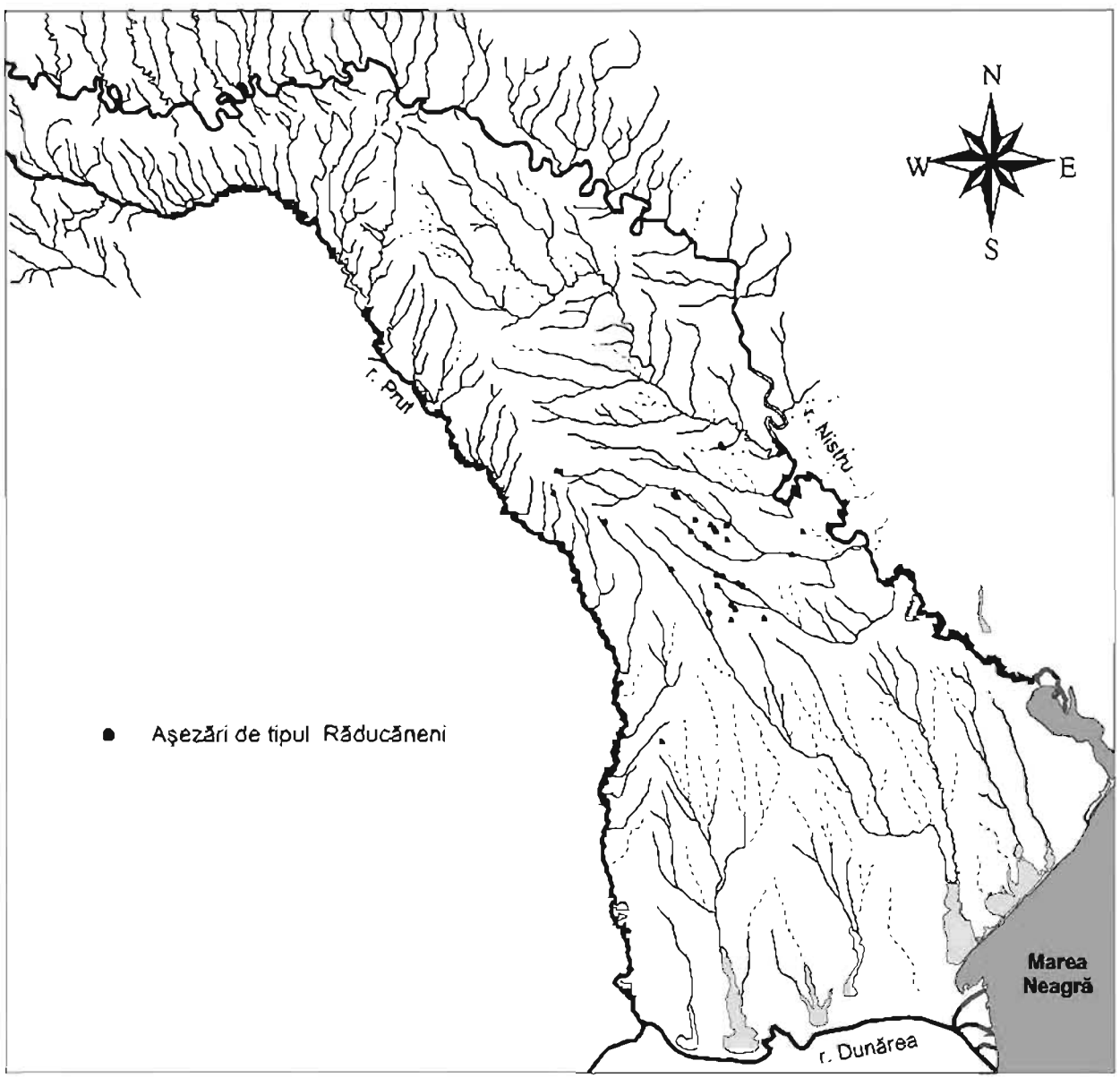

Harta nr. 15. Aşezări de tipul Răducăneni în spaţiul pruto-nistrean (secolele XI-XIII).

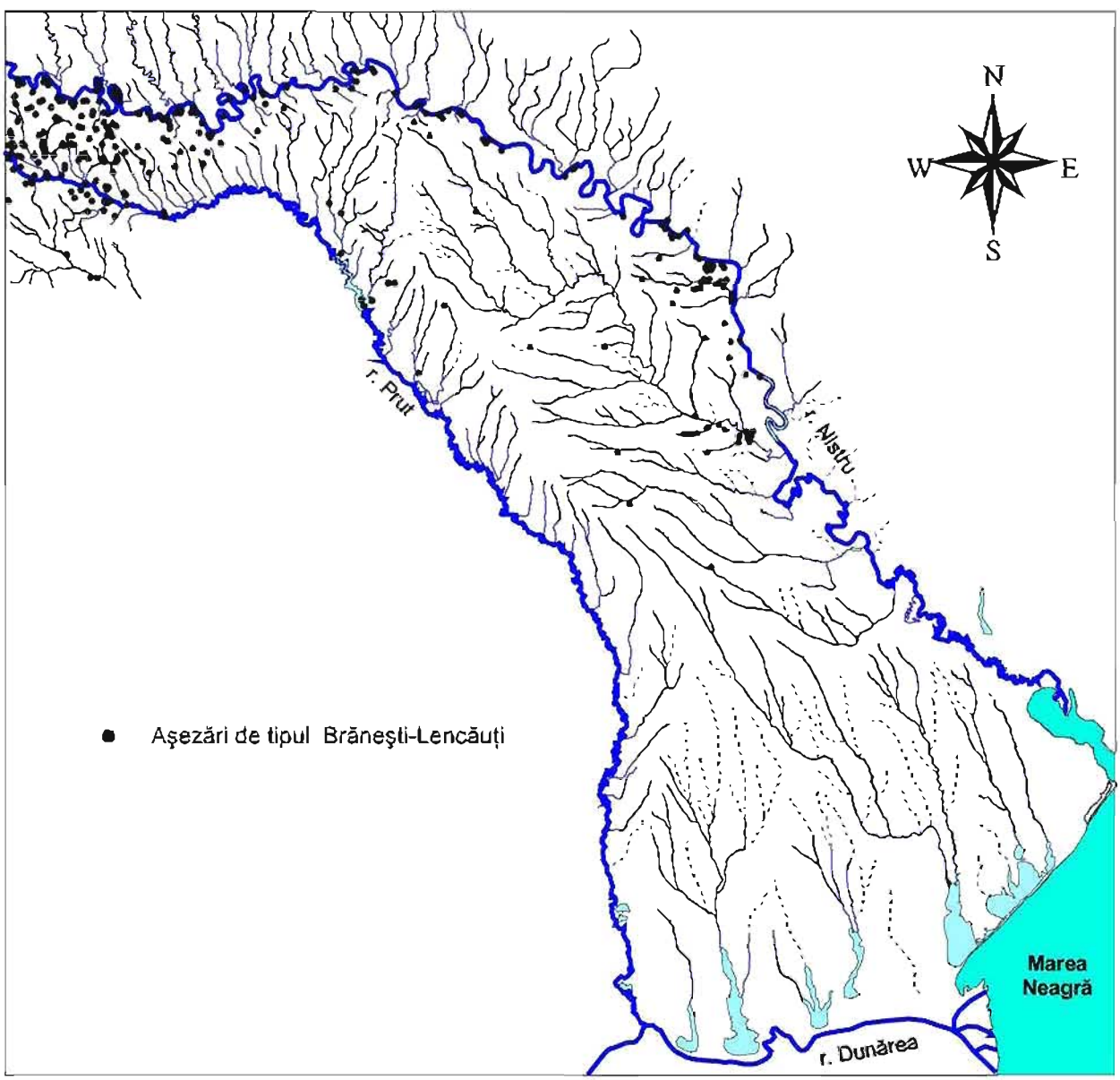

Harta nr. 16. Aşezări de tipul Brăneşti-Lencăuți în spațiul pruto-nistrean (secolele XII-XIII).

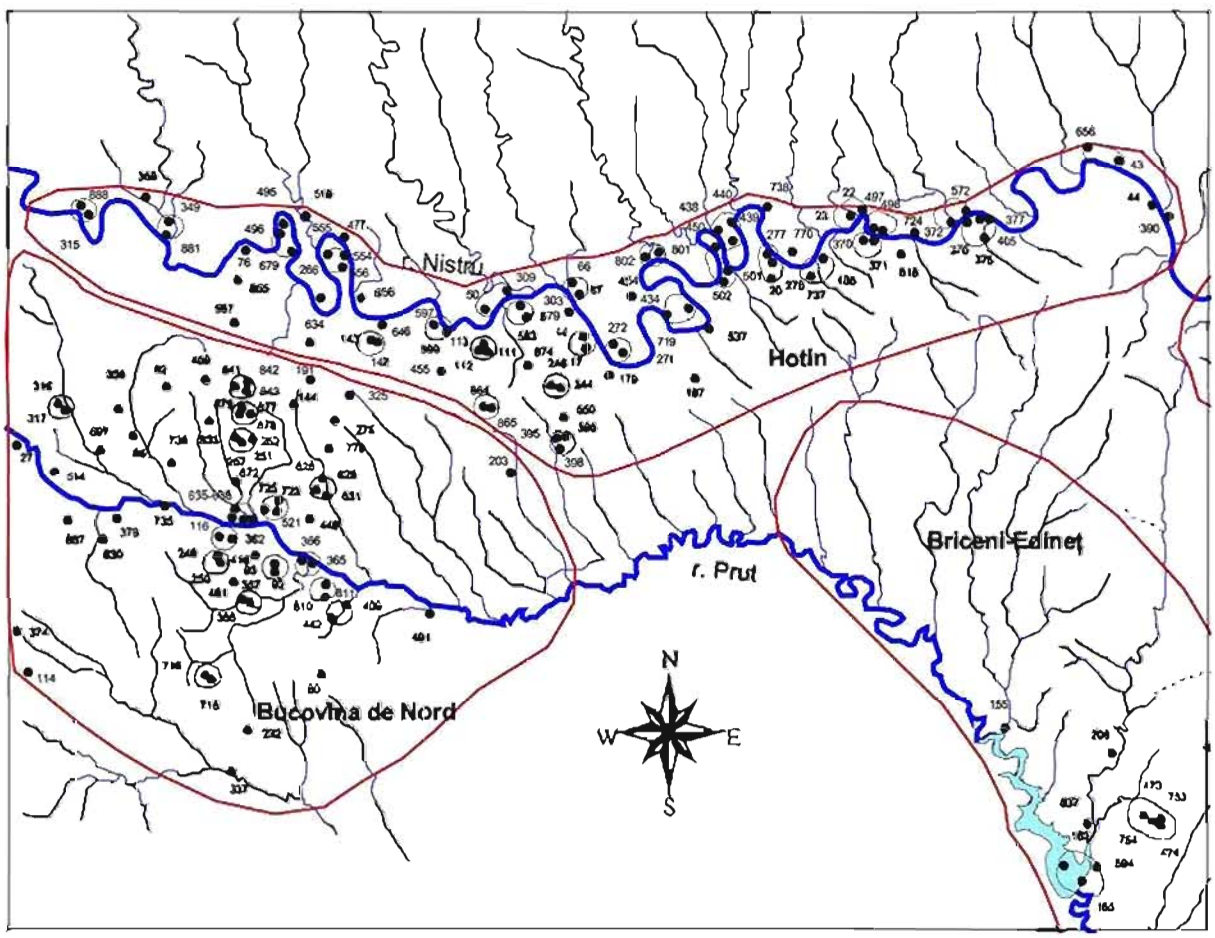

Harta nr. 17. Aşezări din secolele V-VII în regiunile Bucovina de Nord şi Hotin
(Notă: Numerele aşezărilor corespund listei din Anexa nr. 1).

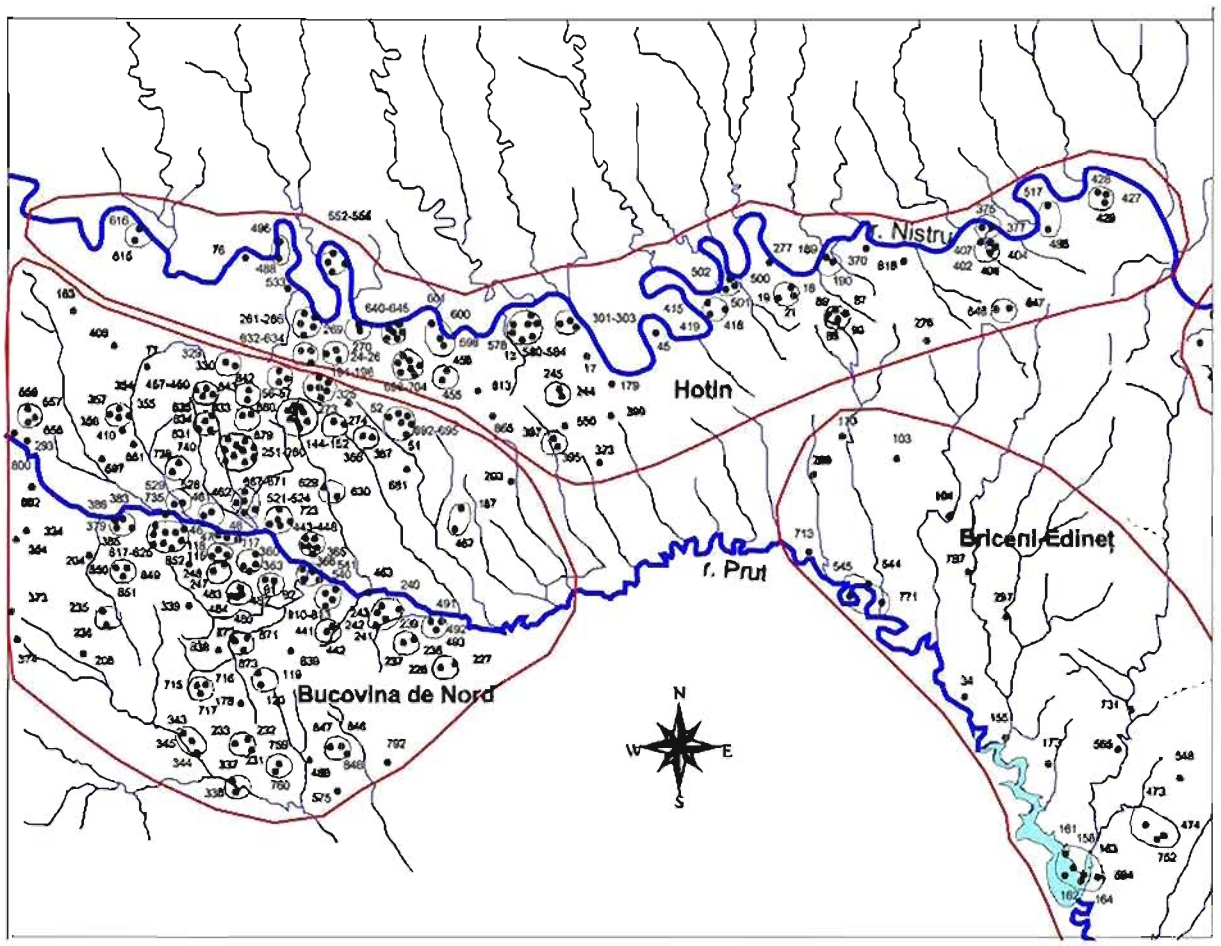

Harta nr. 18. Aşezări din secolele VIII-IX în regiunile Bucovina de Nord şi Hotin.

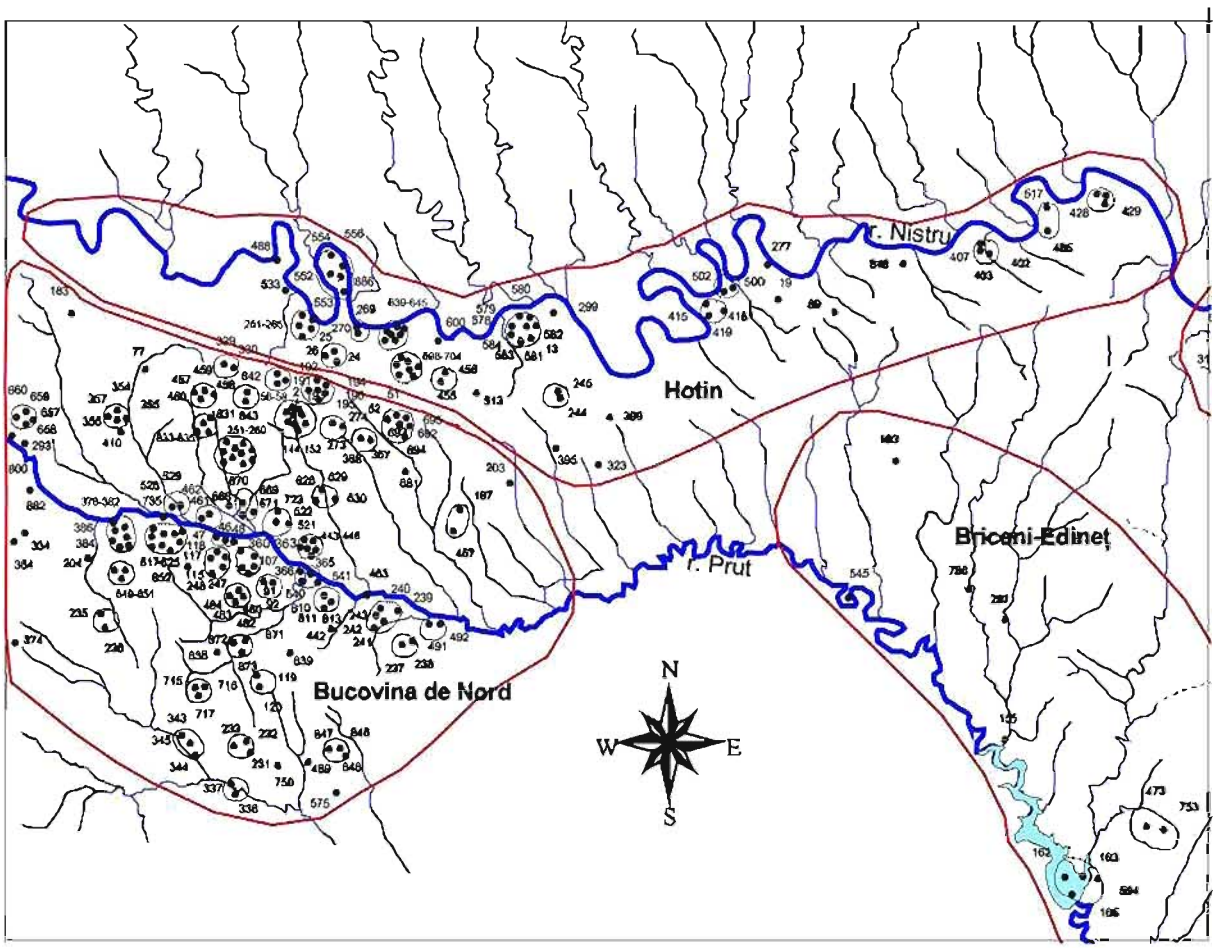

Harta nr. 19. Aşezări din secolele X-XI în regiunile Bucovina de Nord si Hotin.

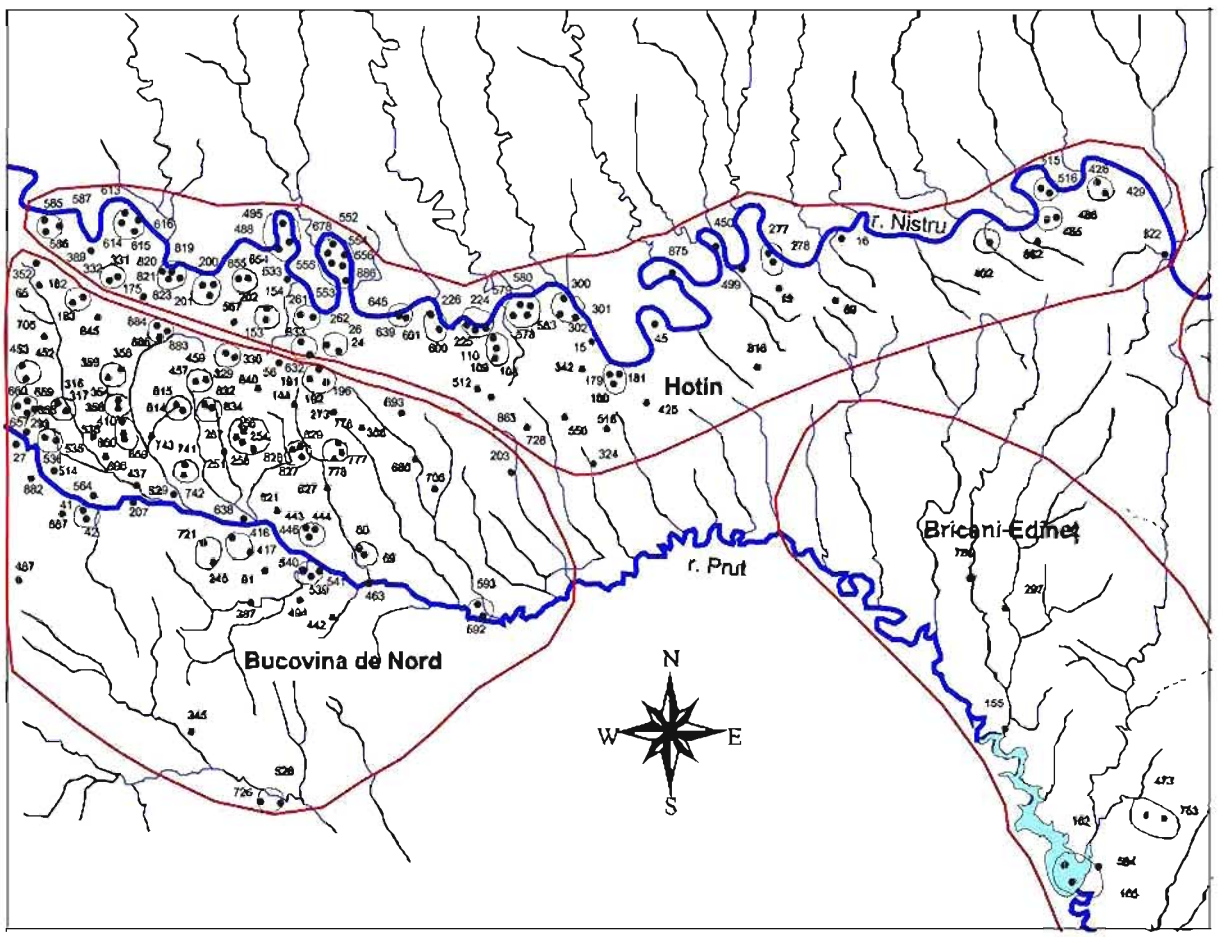

Harta nr. 20. Așezări din secolele XII-XIII în regiunile Bucovina de Nord și Hotin

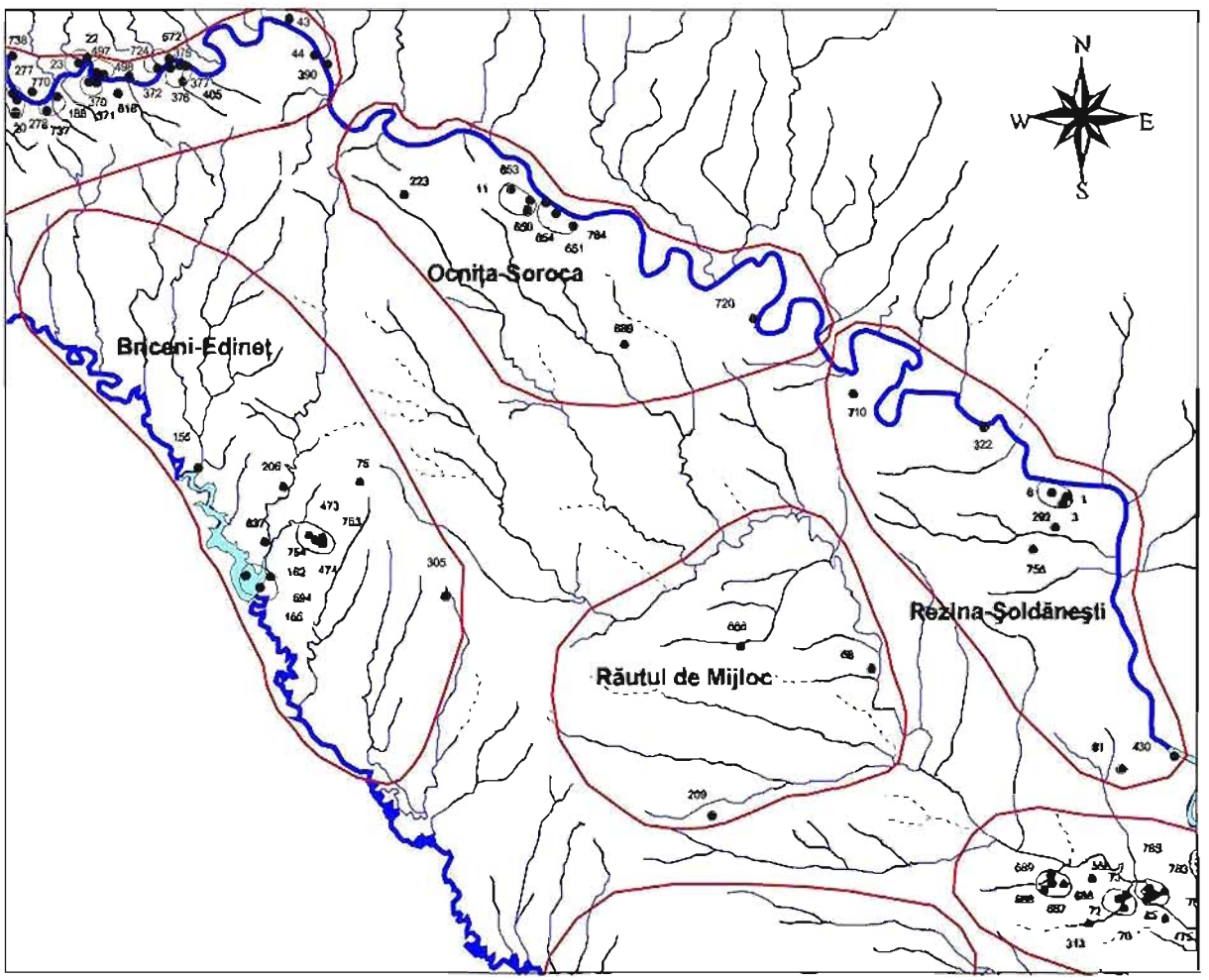

Harta nr. 21. Aşezări din secolele V-VII în zona de nord-nord-est a spațiului pruto-nistrean.

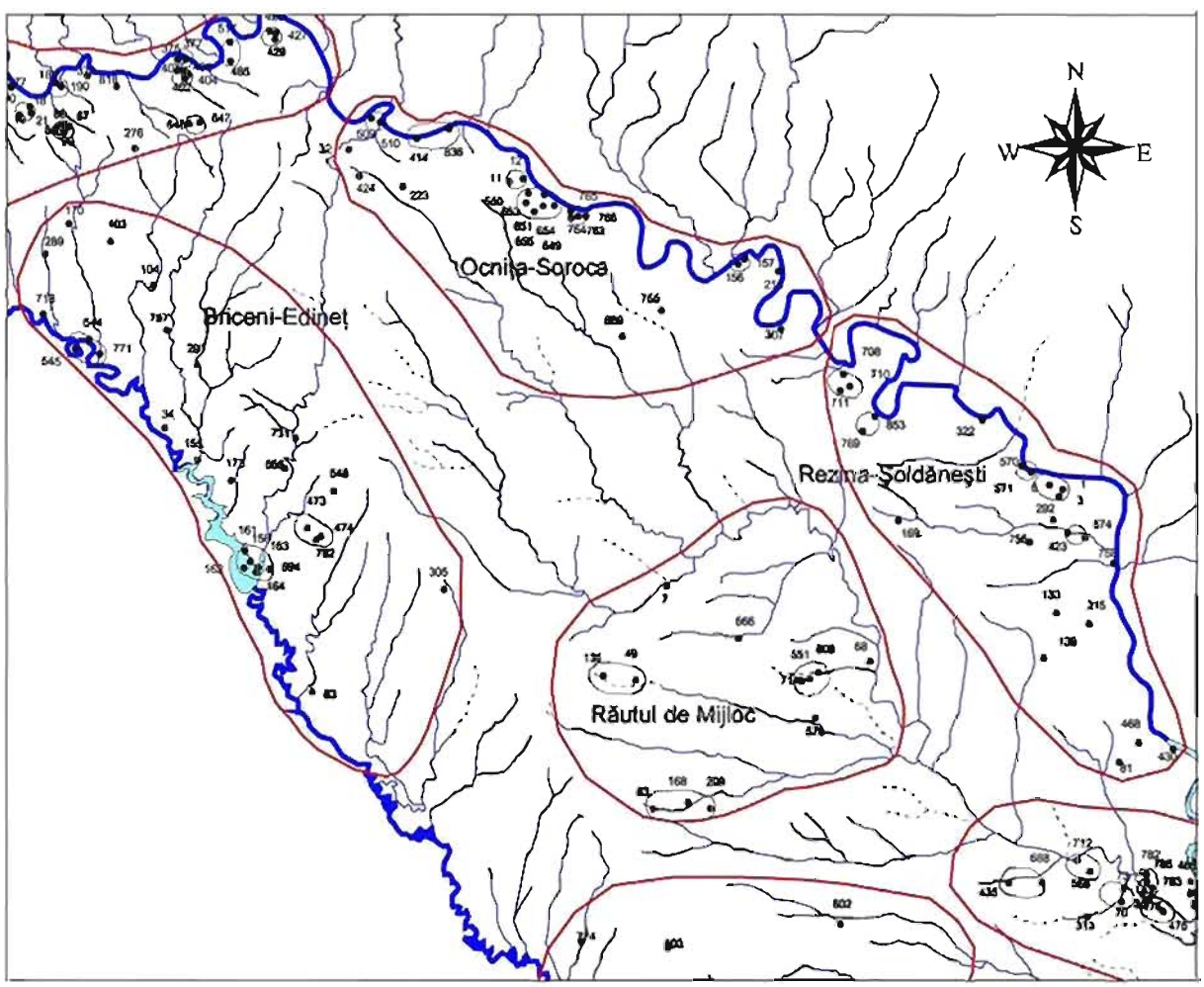

Harta nr. 22. Aşezări din secolele VIII-IX în zona de nord-nord-est a spaţiului pruto-nistrean.

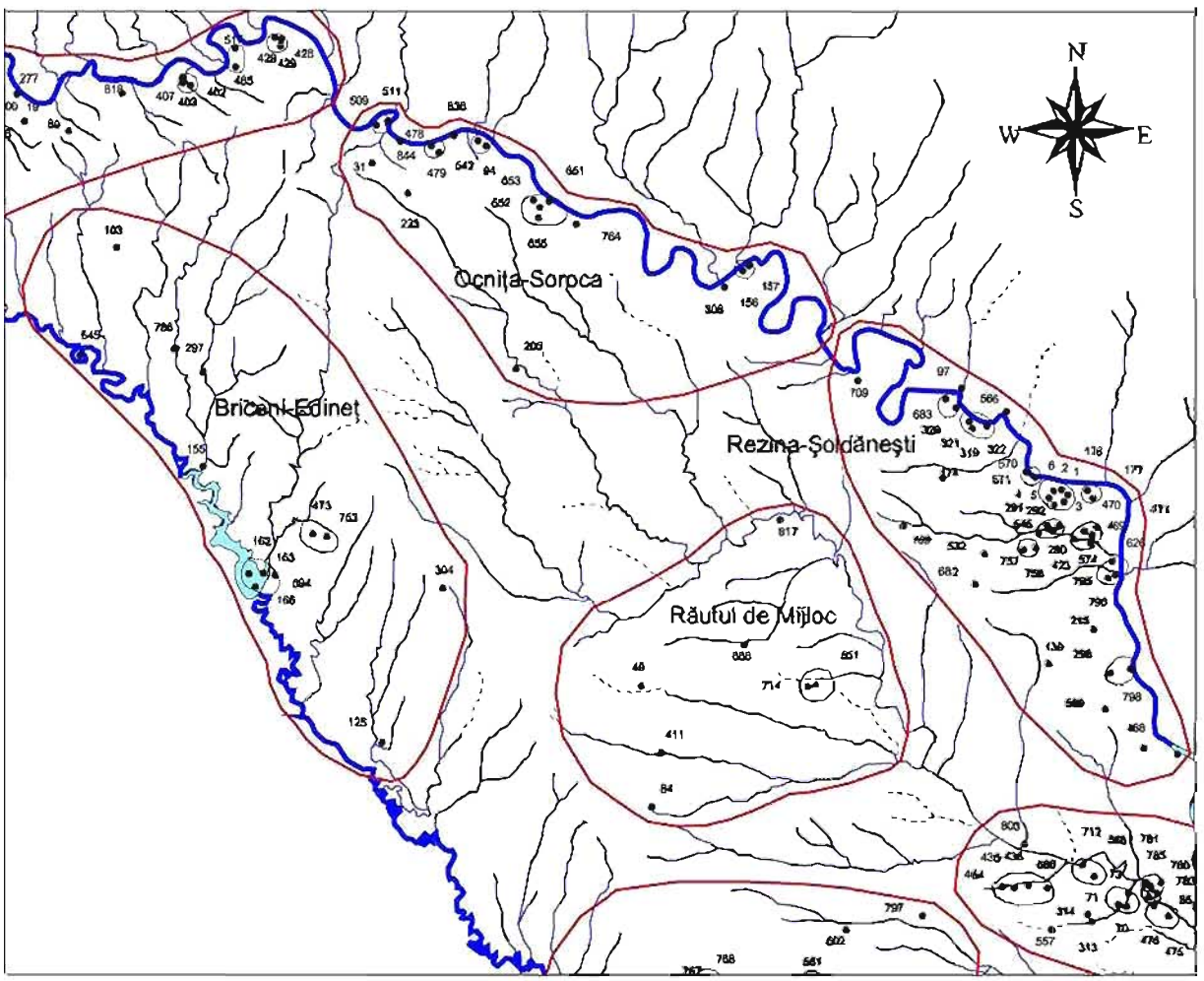

Harta nr. 23. Aşezări din secolele X-XI în zona de nord-nord-est a spaţiului pruto-nistrean.

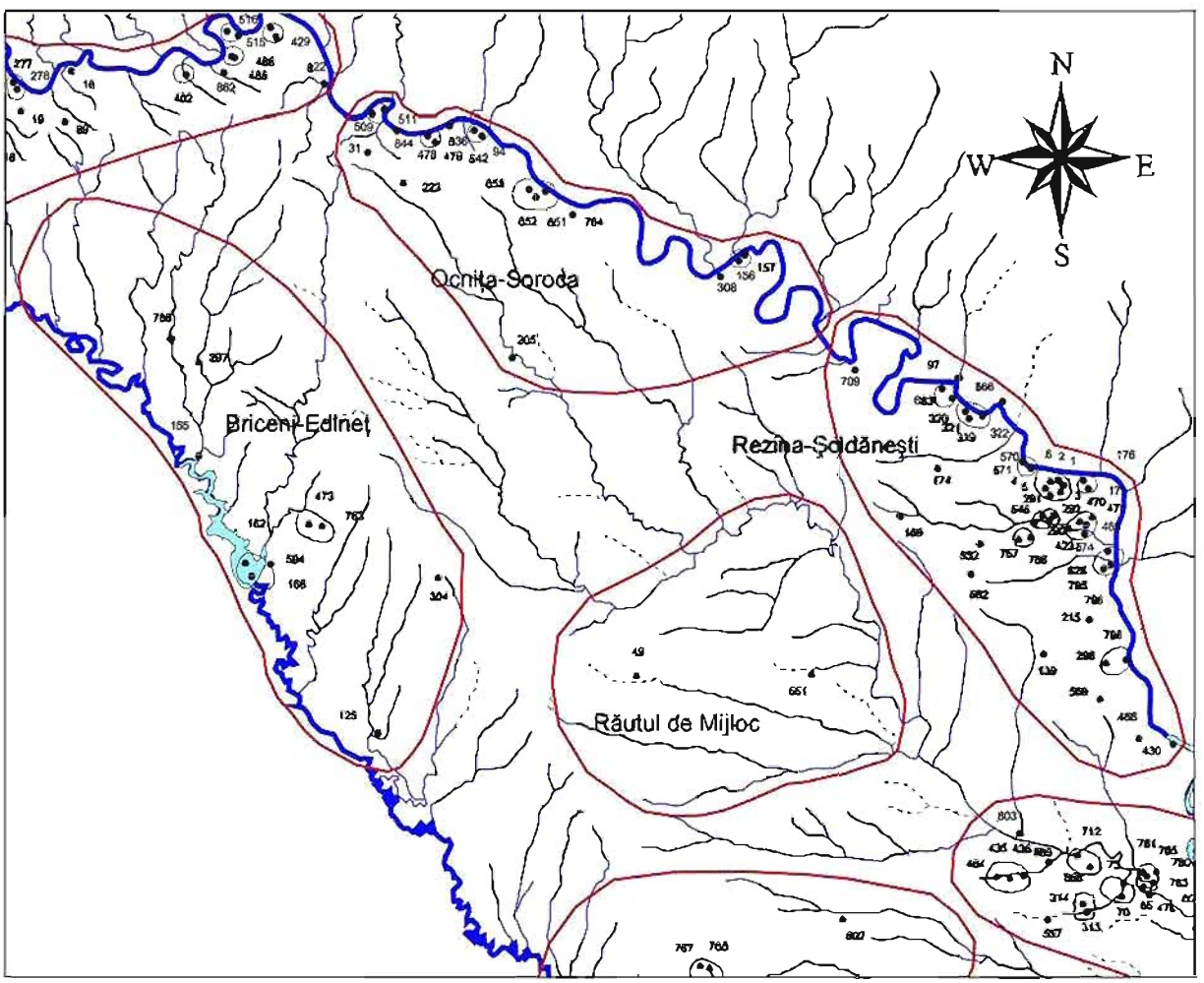

Harta nr. 24. Aşezări din secolele XII-XIII în zona de nord-nord-est a spaţiului pruto-nistrean.

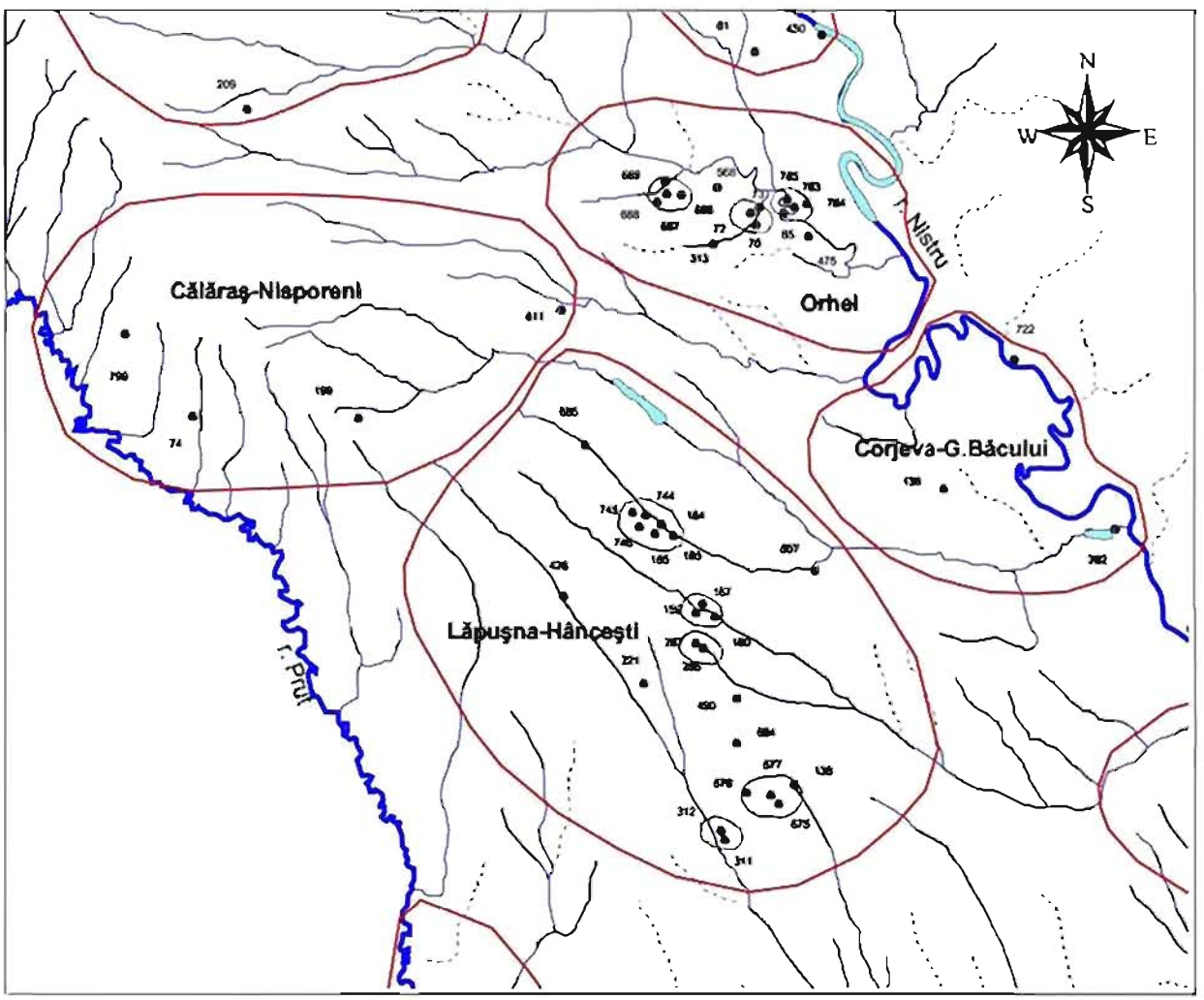

Harta nr. 25. Aşezări din secolele V-VII în zona centrală a spaţiului pruto-nistrean.

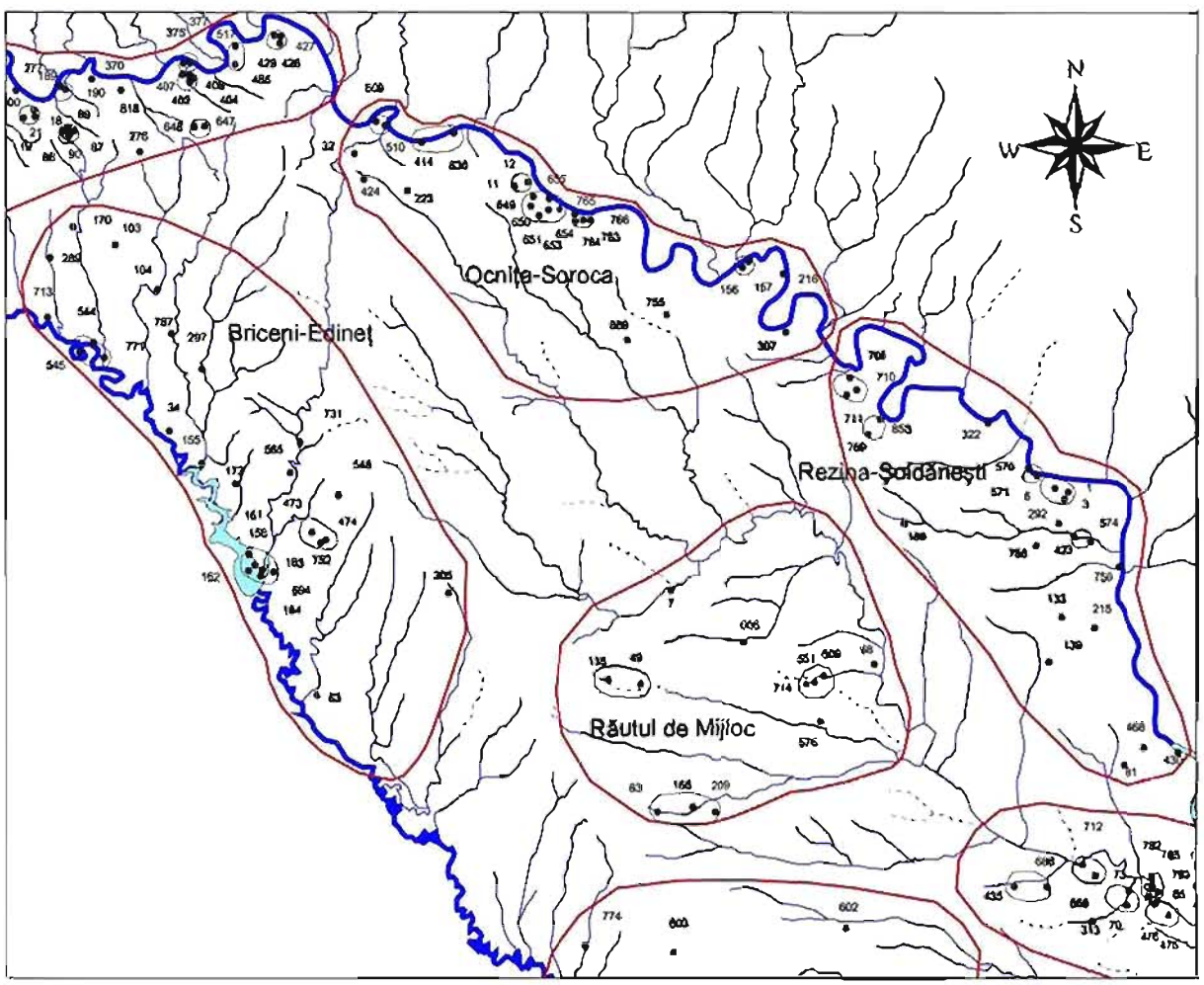

Harta nr. 26. Aşezări din secolele VIII-IX în zona de nord-nord-est a spaţiului pruto-nistrean.

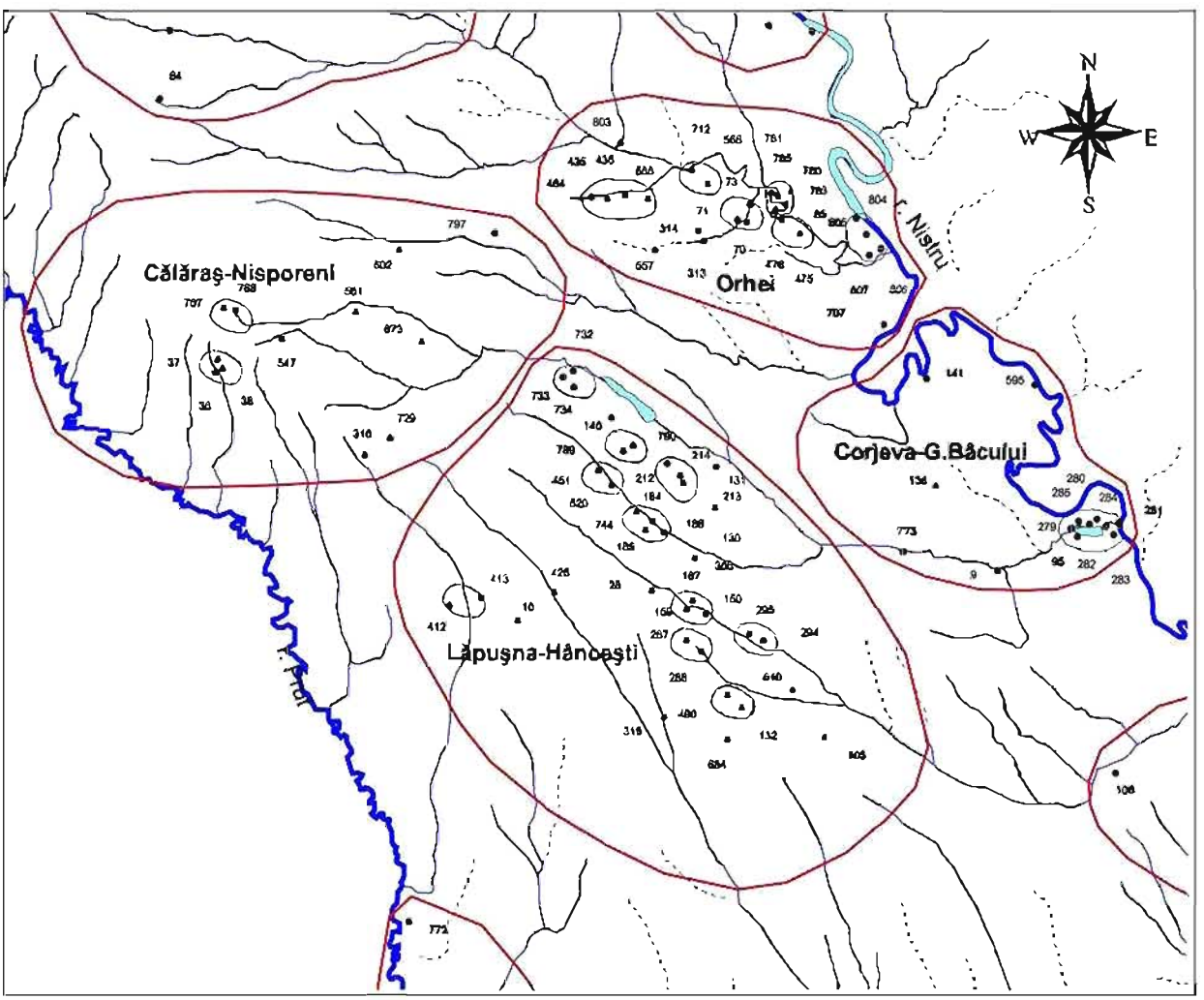

Harta nr. 27. Aşezări din secolele X-XI în zona centrală a spaţiului pruto-nistrean.

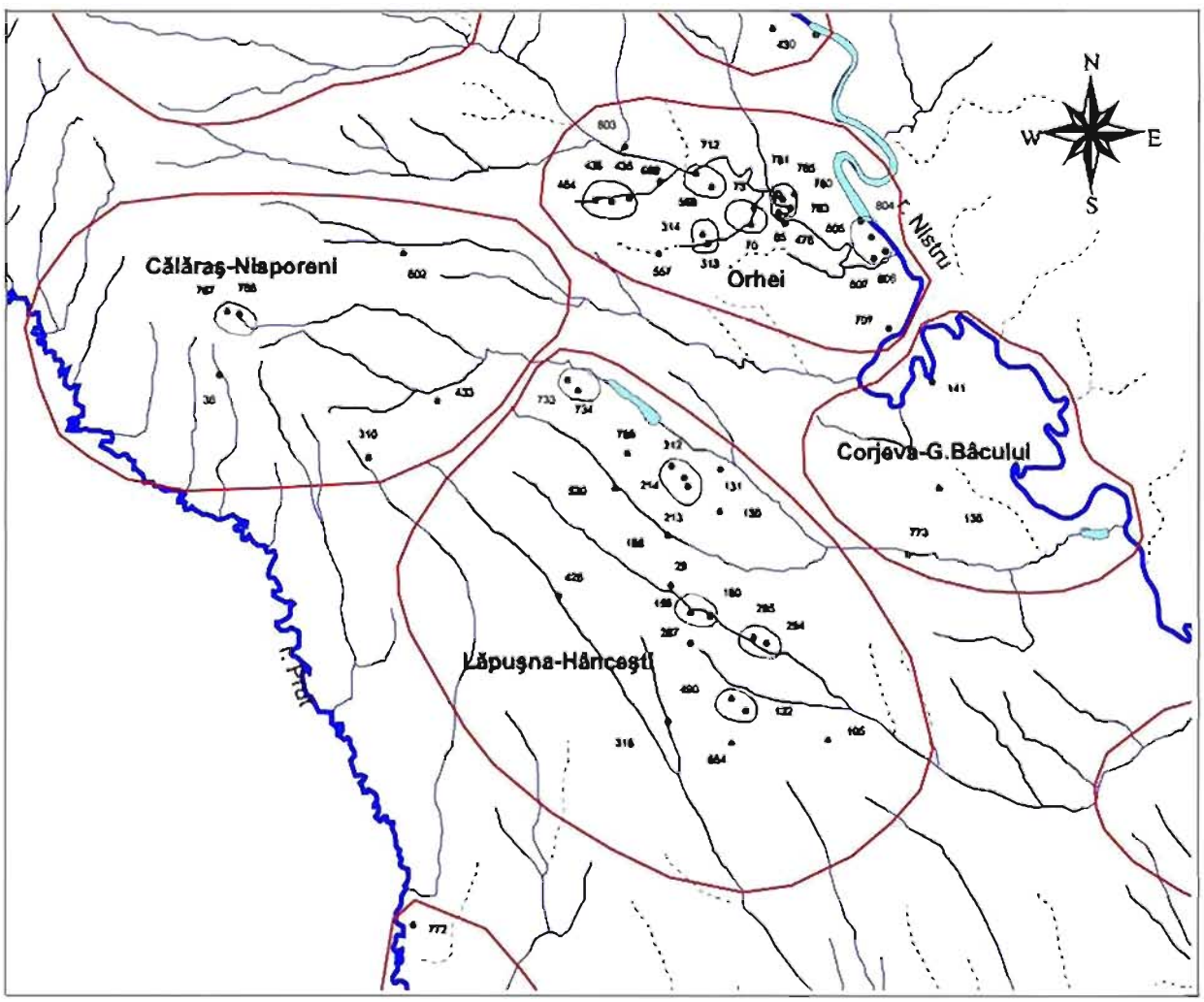

Harta nr. 28. **Aşezări din secolele XII-XIII** în zona centrală a spaţiului pruto-nistrean.

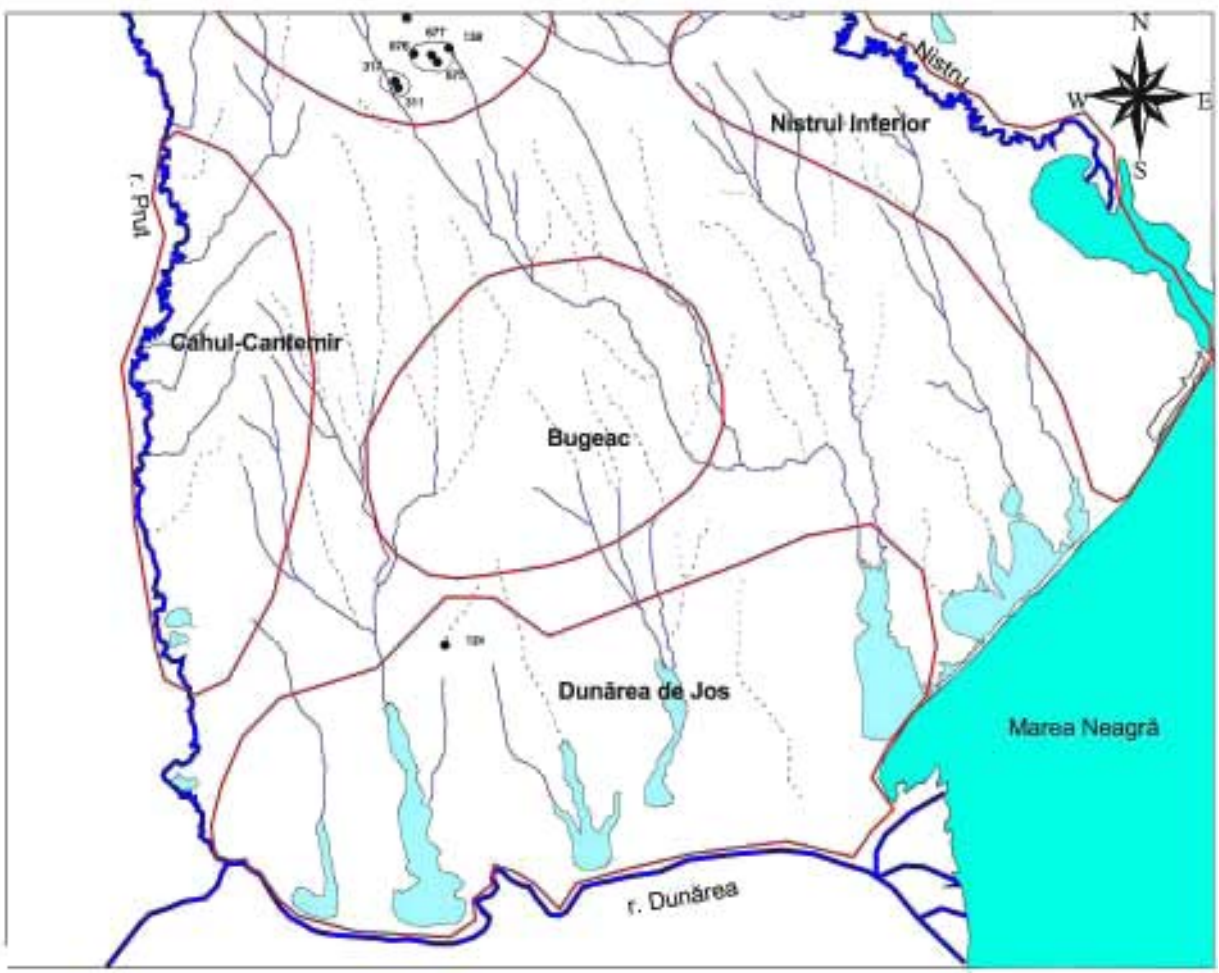

Harta nr. 29. Aşezări din secolele V-VII în zona de sud a spațiului pruto-nistrean.

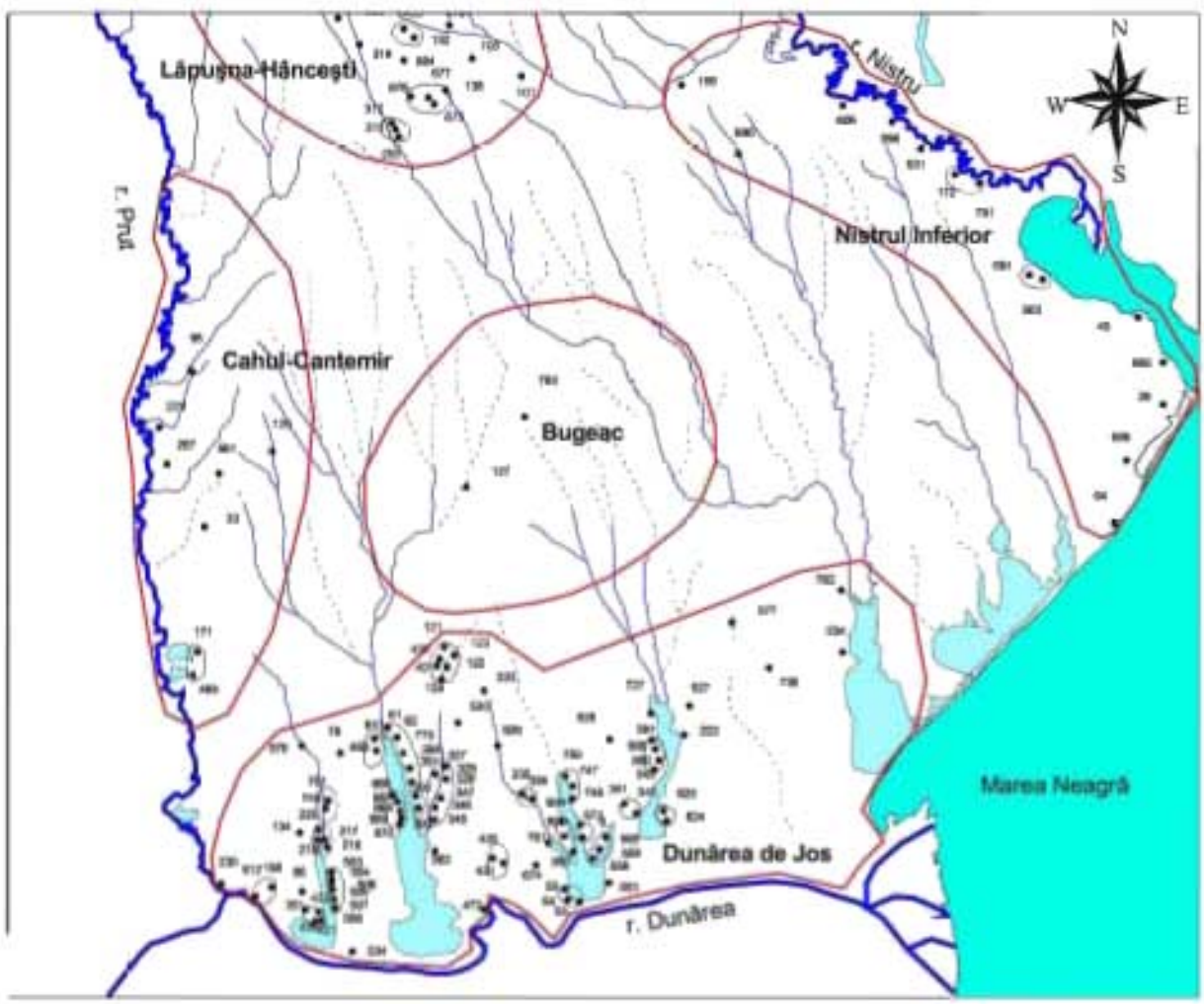

Harta nr. 30. Aşezări din secolele VIII-IX în zona de sud a spaţiului pruto-nistrean.

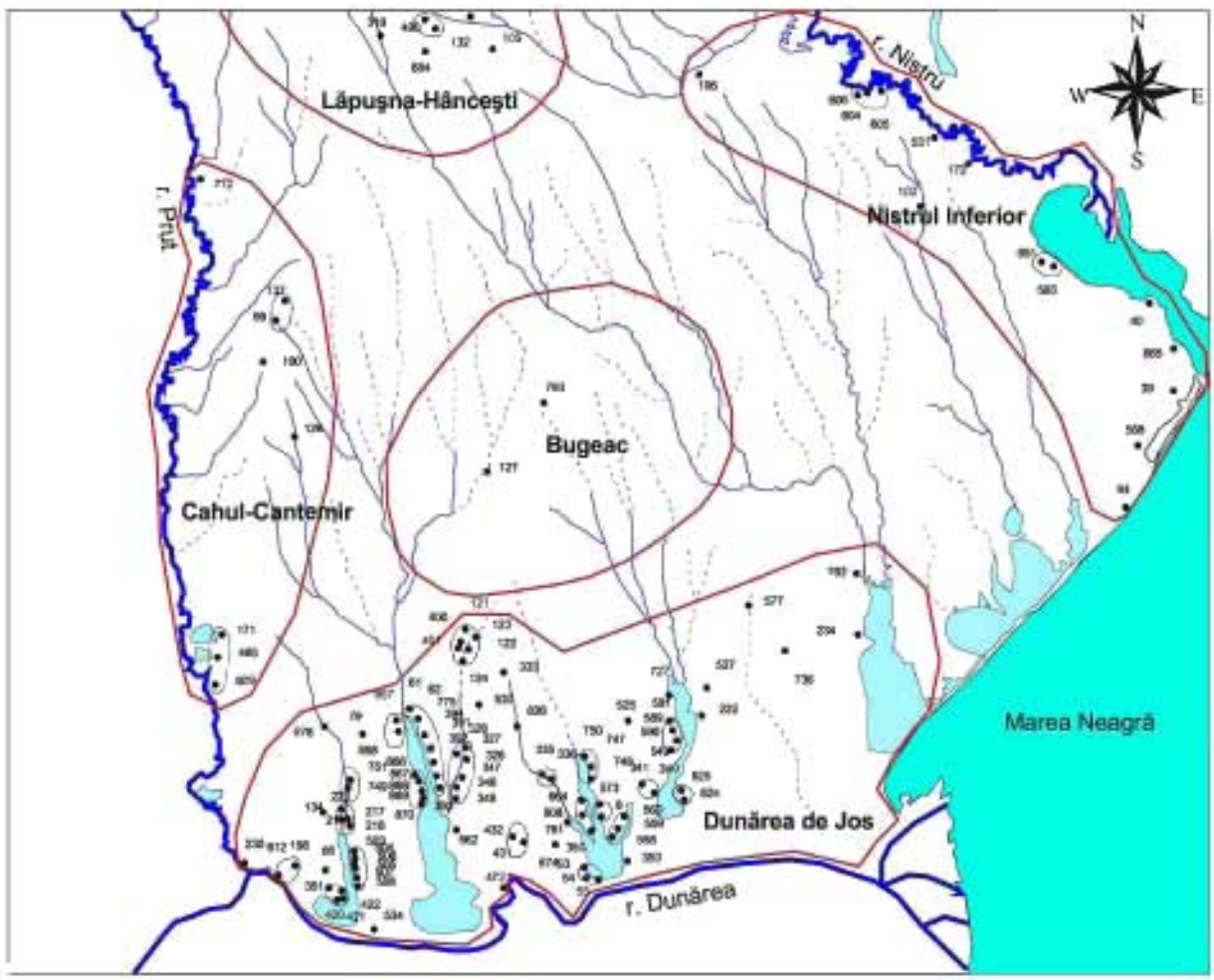

Harta nr. 31. Aşezări din secolele X-XI în zona de sud a spaţiului pruto-nistrean.

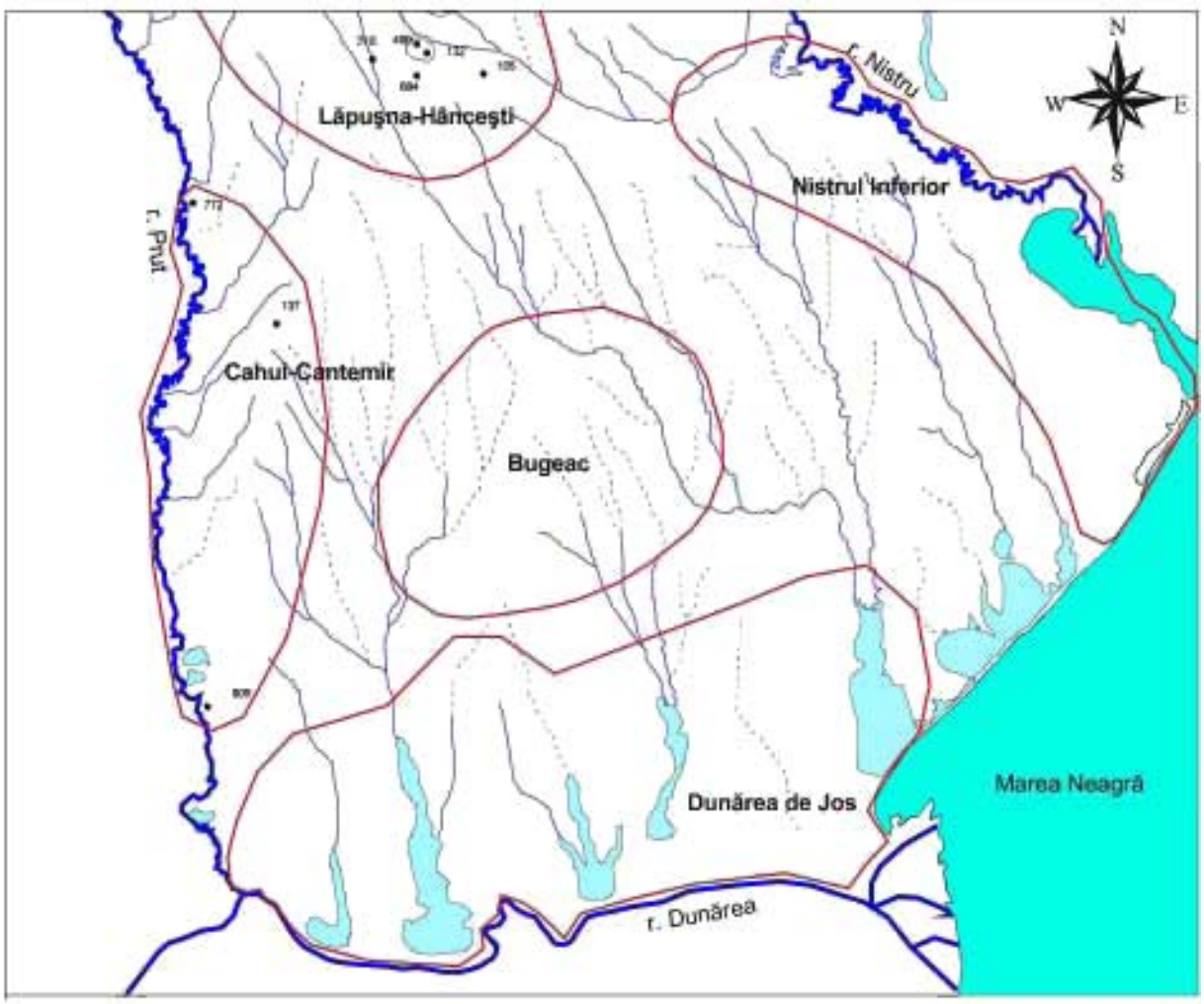

Harta nr. 32. Aşezări din secolele XII-XIII în zona de sud a spaţiului pruto-nistrean.

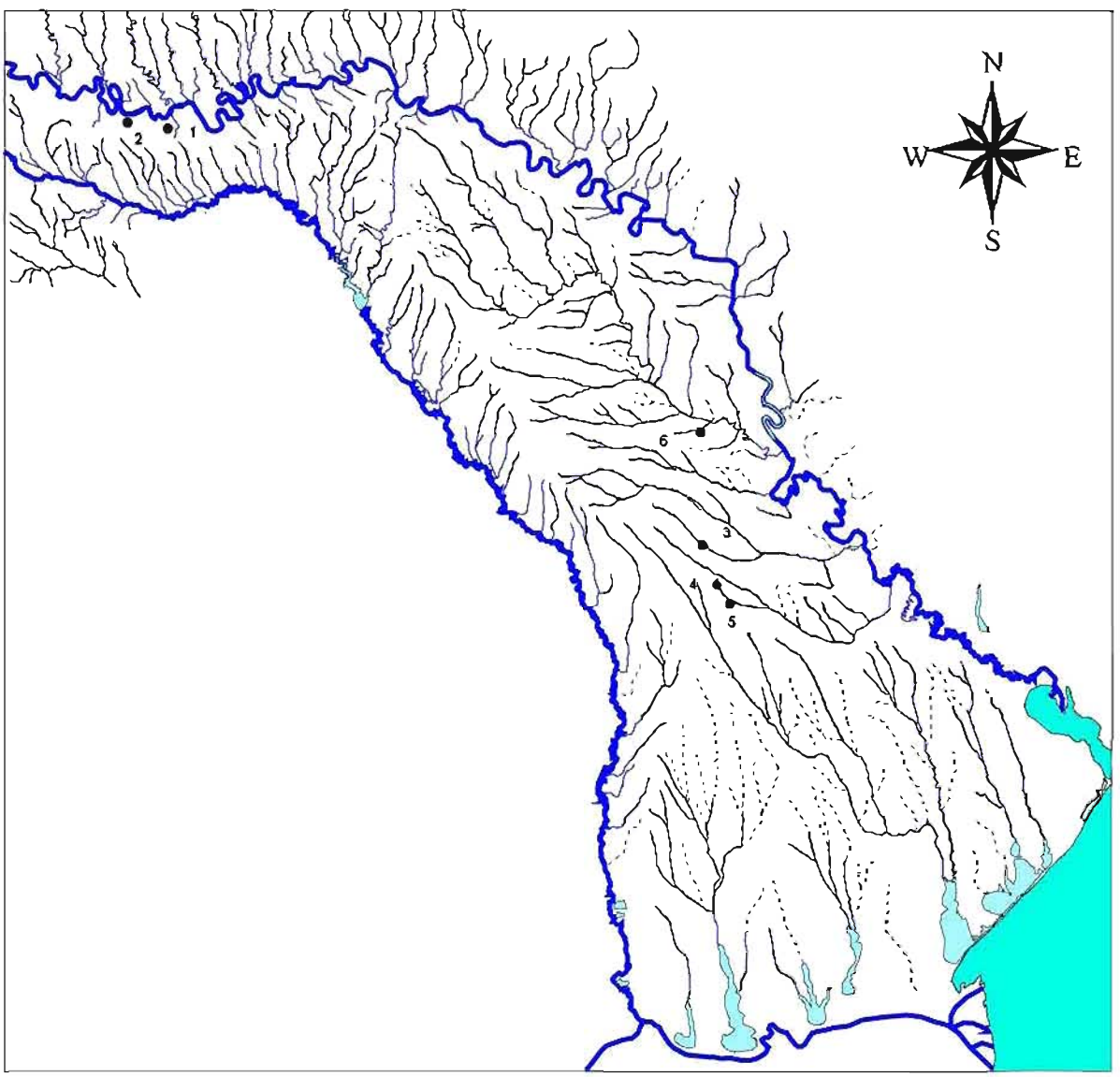

Harta nr. 33. Necropole şi morminte izolate ale populaţiei sedentare din secolele V-VII în spaţiul pruto-nistrean (nr. de ordine conform Anexei nr. 2, A)

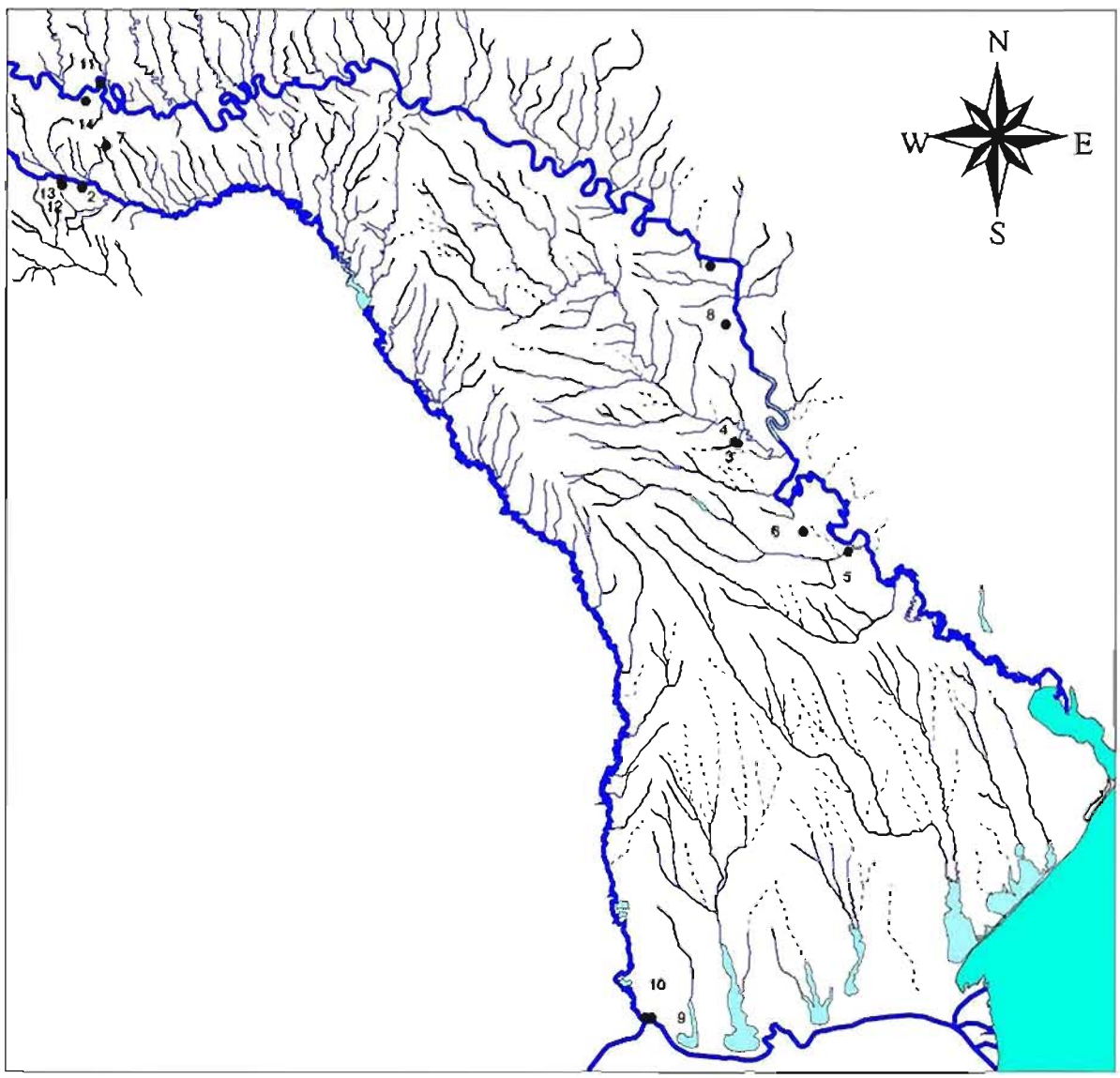

Harta nr. 34. Necropole şi morminte izolate ale populaţiei sedentare din secolele IX-XI în spaţiul pruto-nistrean (nr. de ordine conform Anexei nr. 2, B)

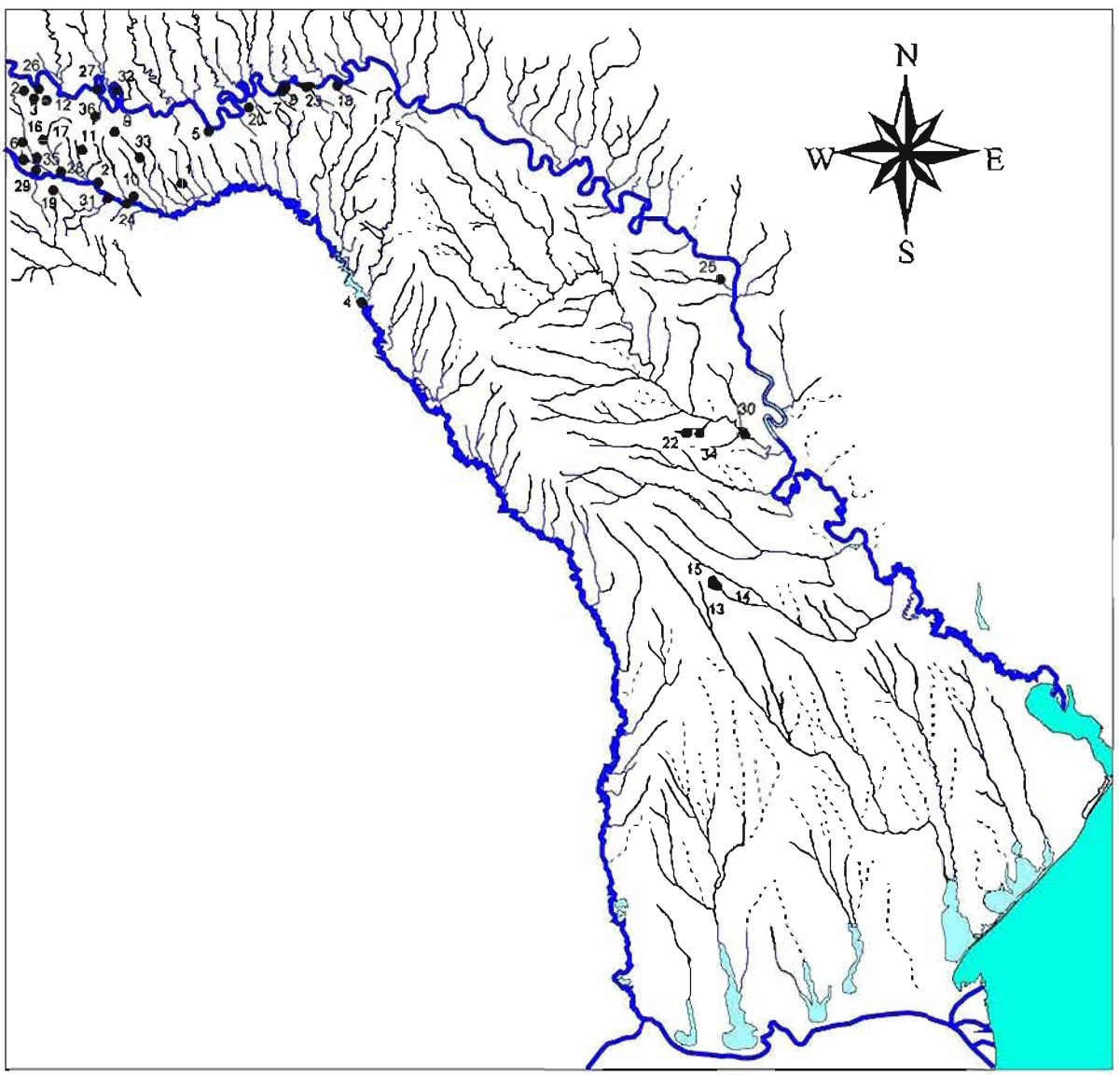

Harta nr. 35. Necropole şi morminte izolate ale populaţiei sedentare din secolele X-XIII în spaţiul pruto-nistrean (nr. de ordine conform Anexei nr. 2, C).

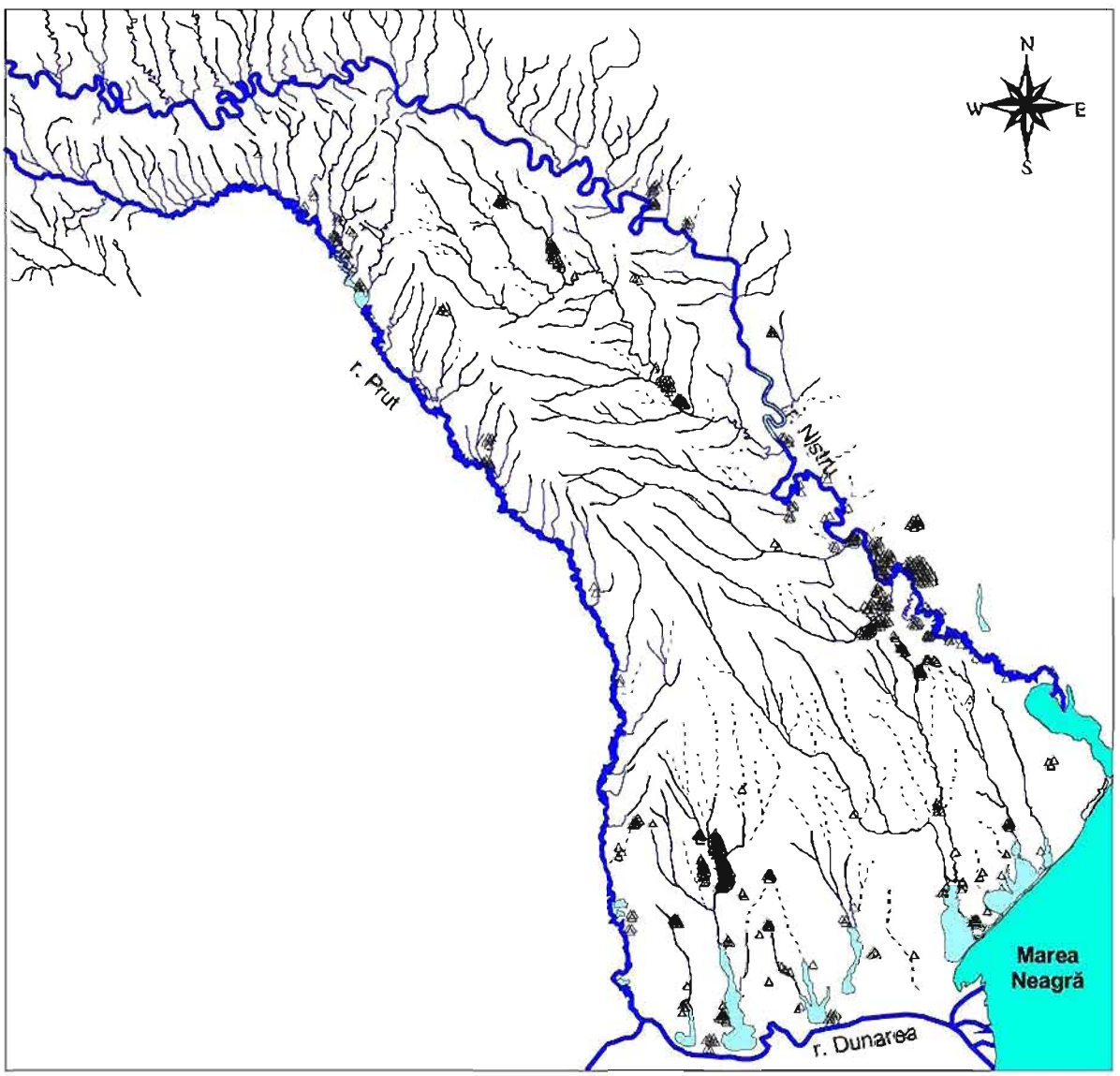

Harta nr. 36. Morminte tumulare ale nomazilor din secolele X-XIV în spațiul pruto-nistrean.

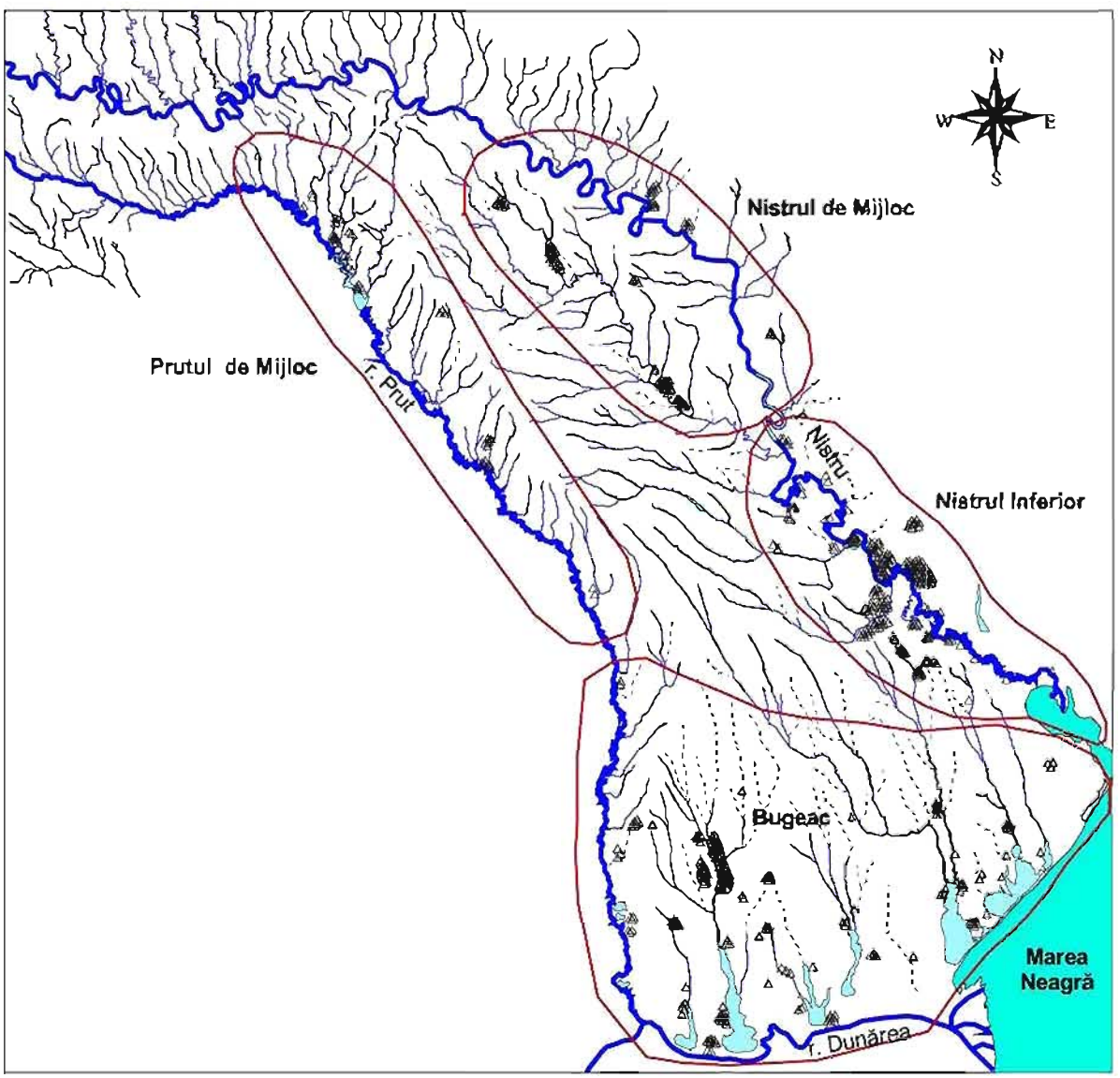

Harta nr. 37. Morminte tumulare ale nomazilor din secolele X-XIV: încadrare în grupuri regionale

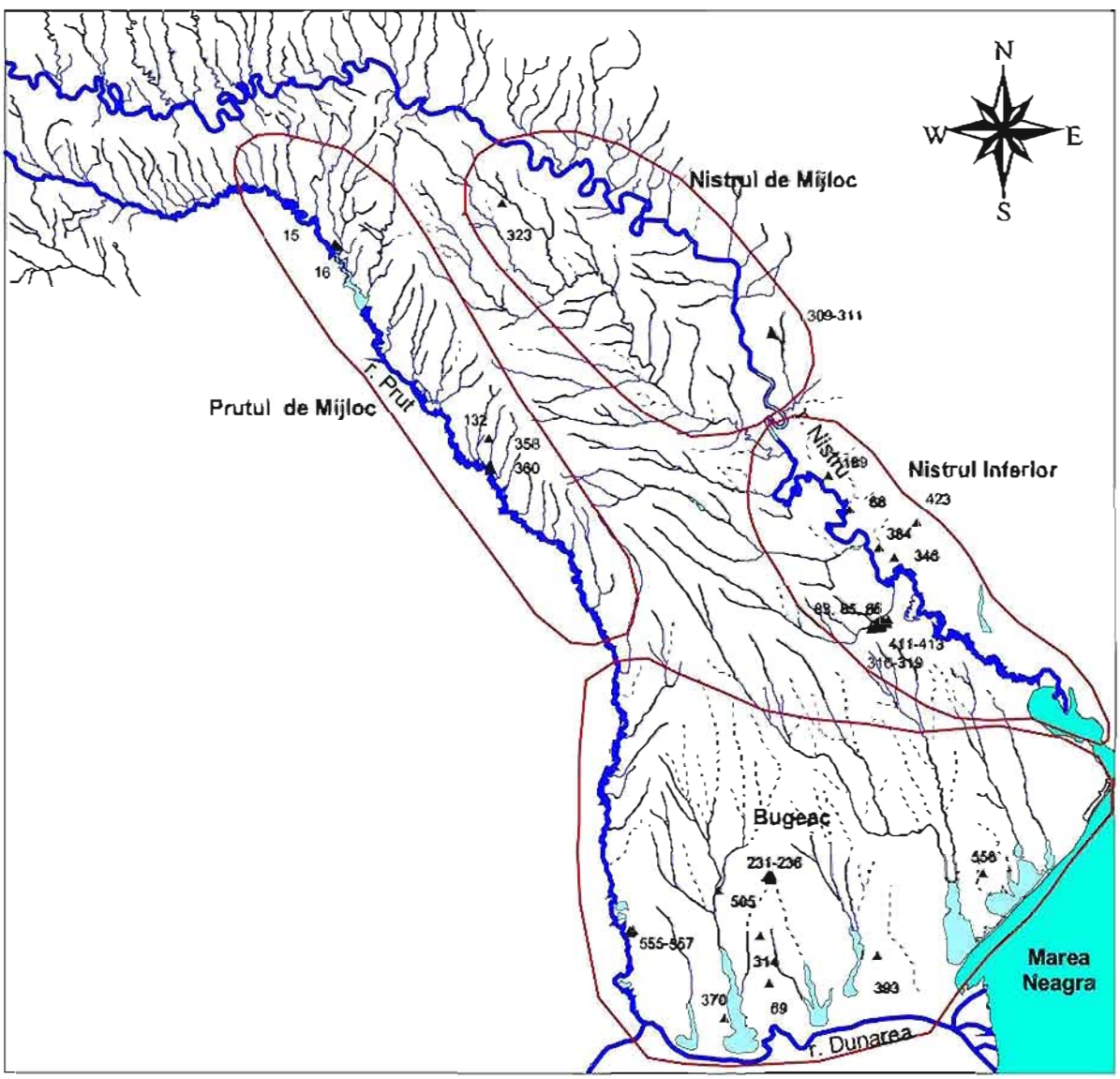

Harta nr. 38. Morminte cu inventar de datare ale nomazilor din secolele X-XI. (Notă: Numerele mormintelor tumulare ale nomazilor medievali sunt indicate conform listei din anexa nr. 3).

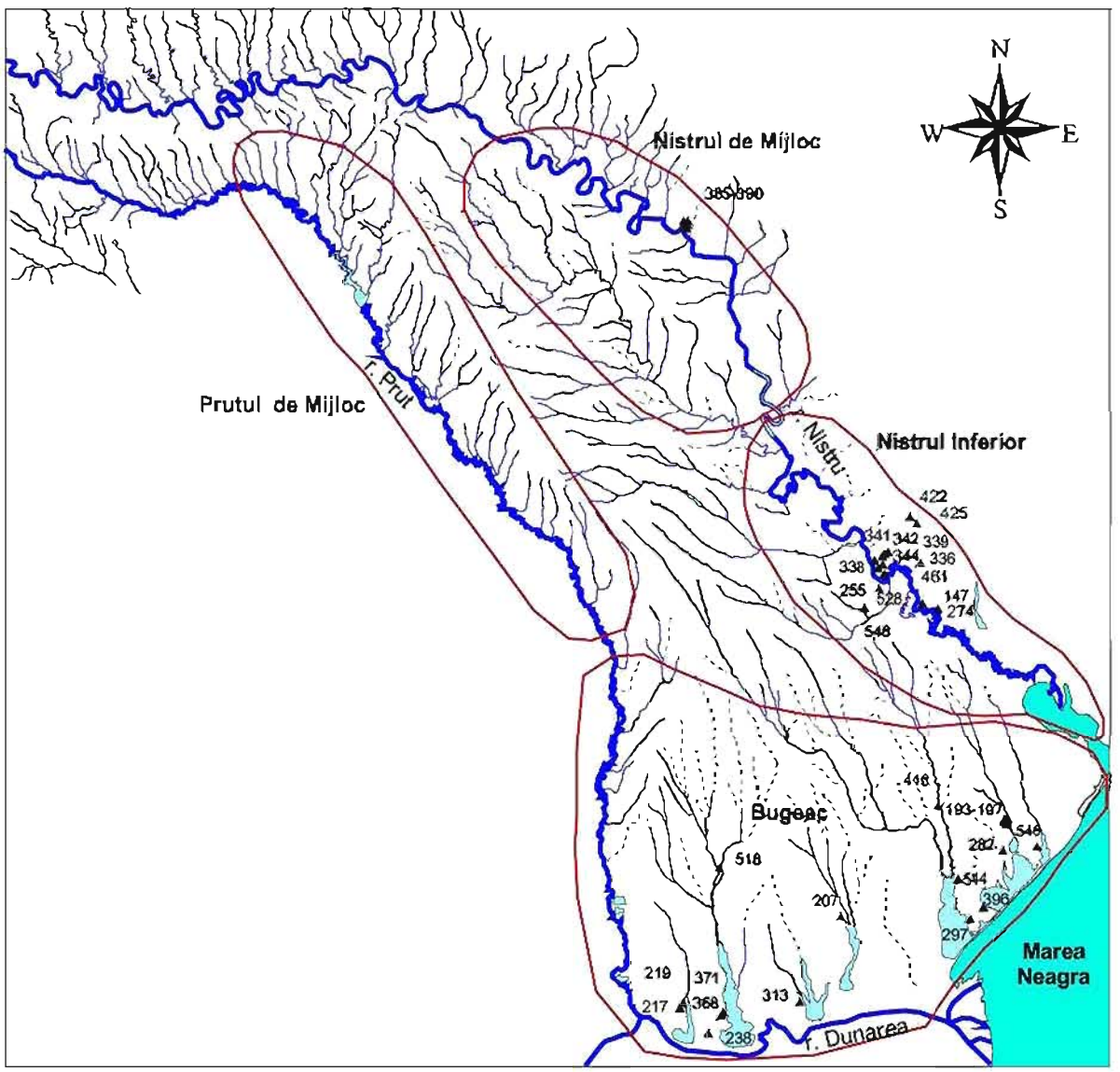

Harta nr. 39. Morminte cu inventar de datare ale nomazilor din secolele XI-XII.

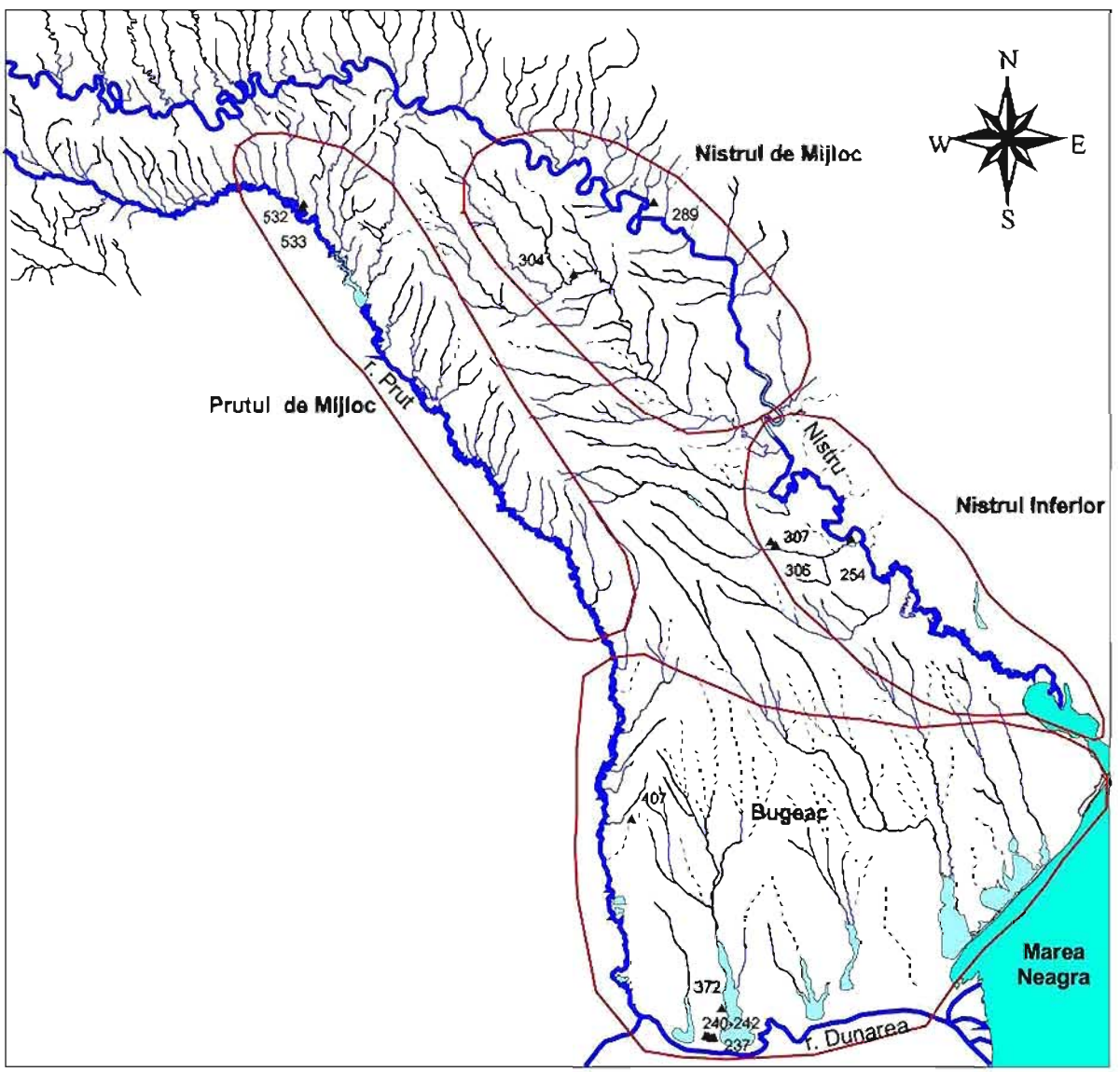

Harta nr. 40. Morminte cu inventar de datare ale nomazilor din secolele X-XII.

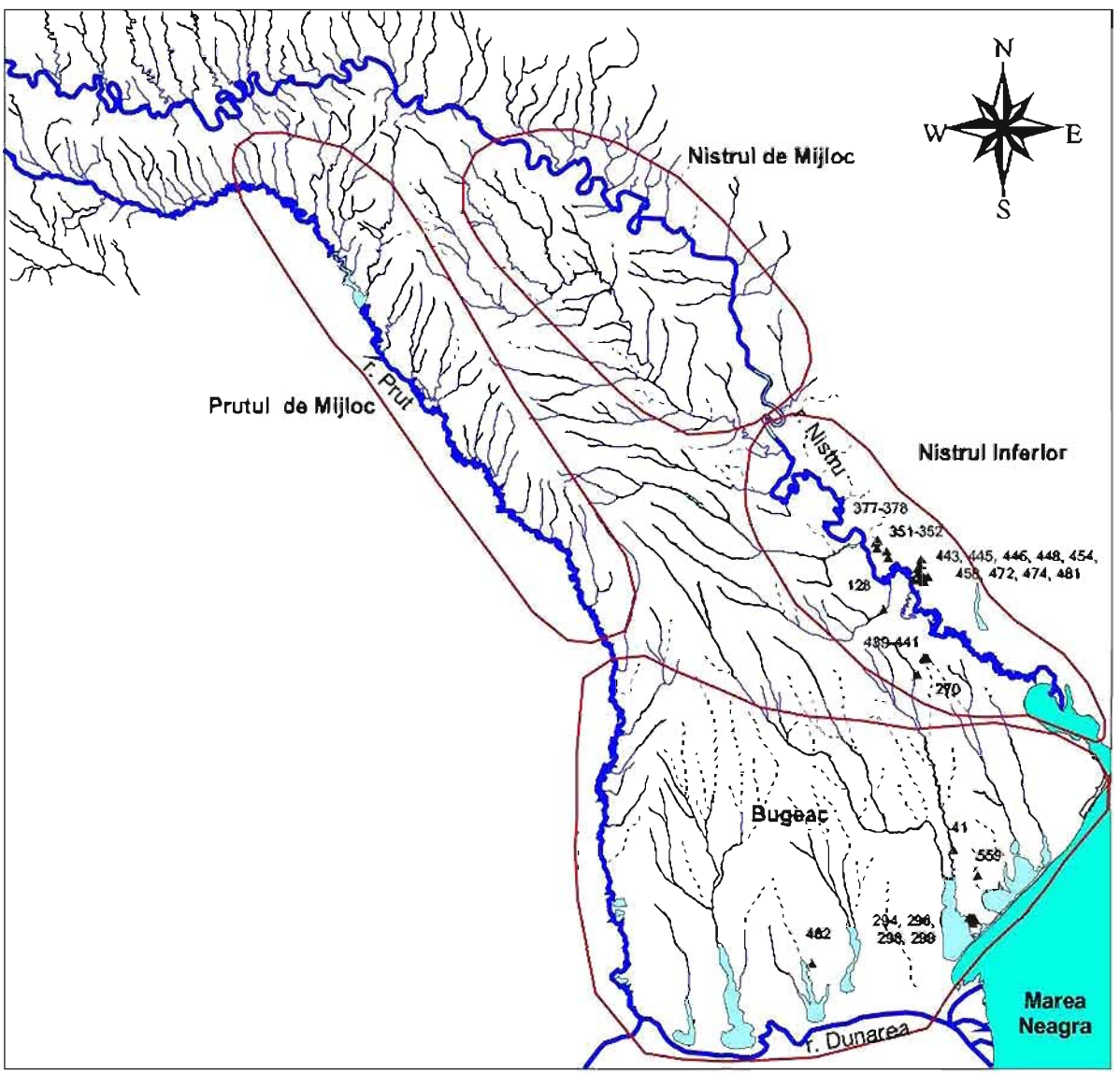

Harta nr. 41. Morminte cu inventar de datare ale nomazilor din secolele XII-XIII.

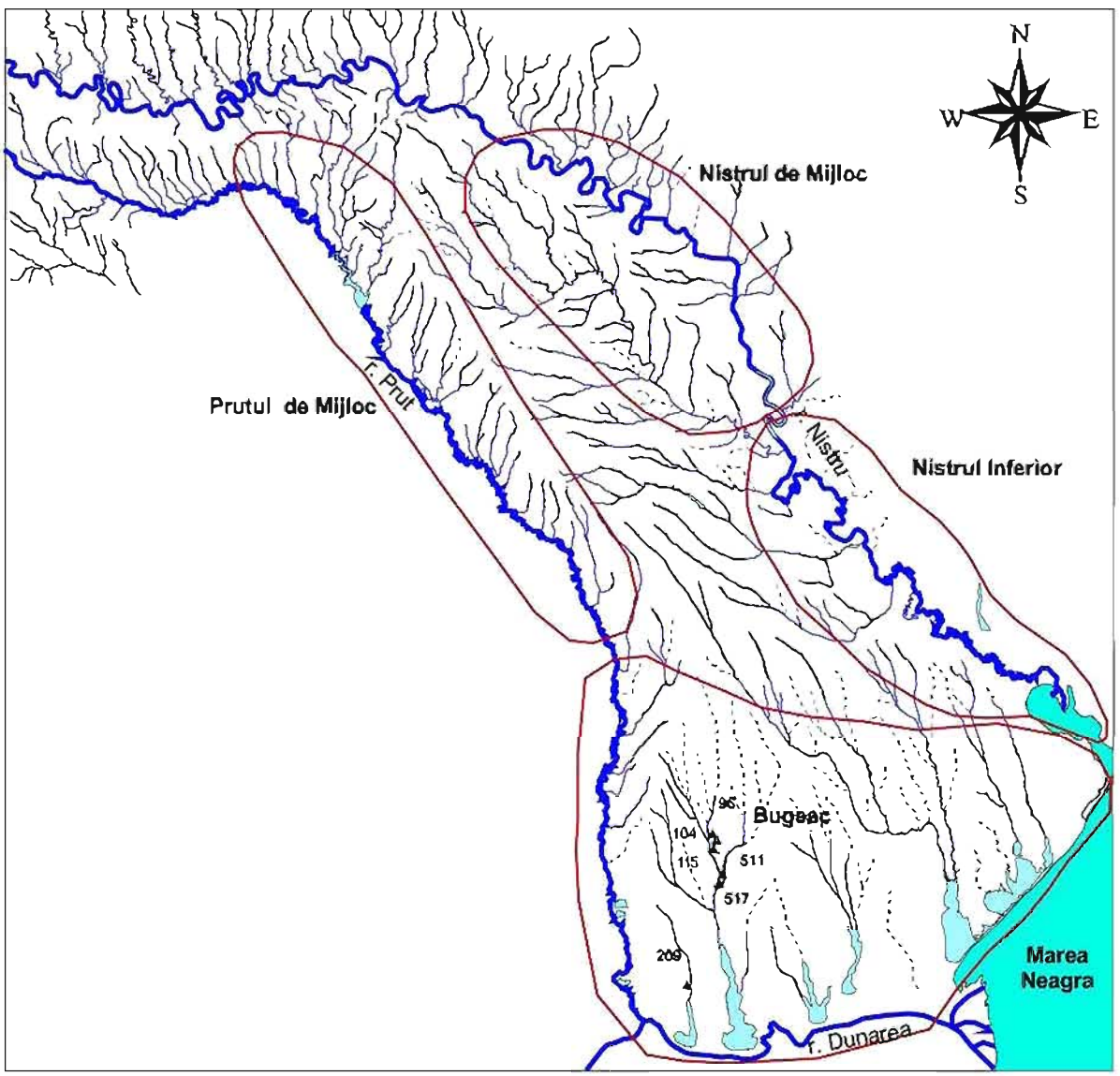

Harta nr. 42. Morminte cu inventar de datare ale nomazilor din secolele XII-XIV.

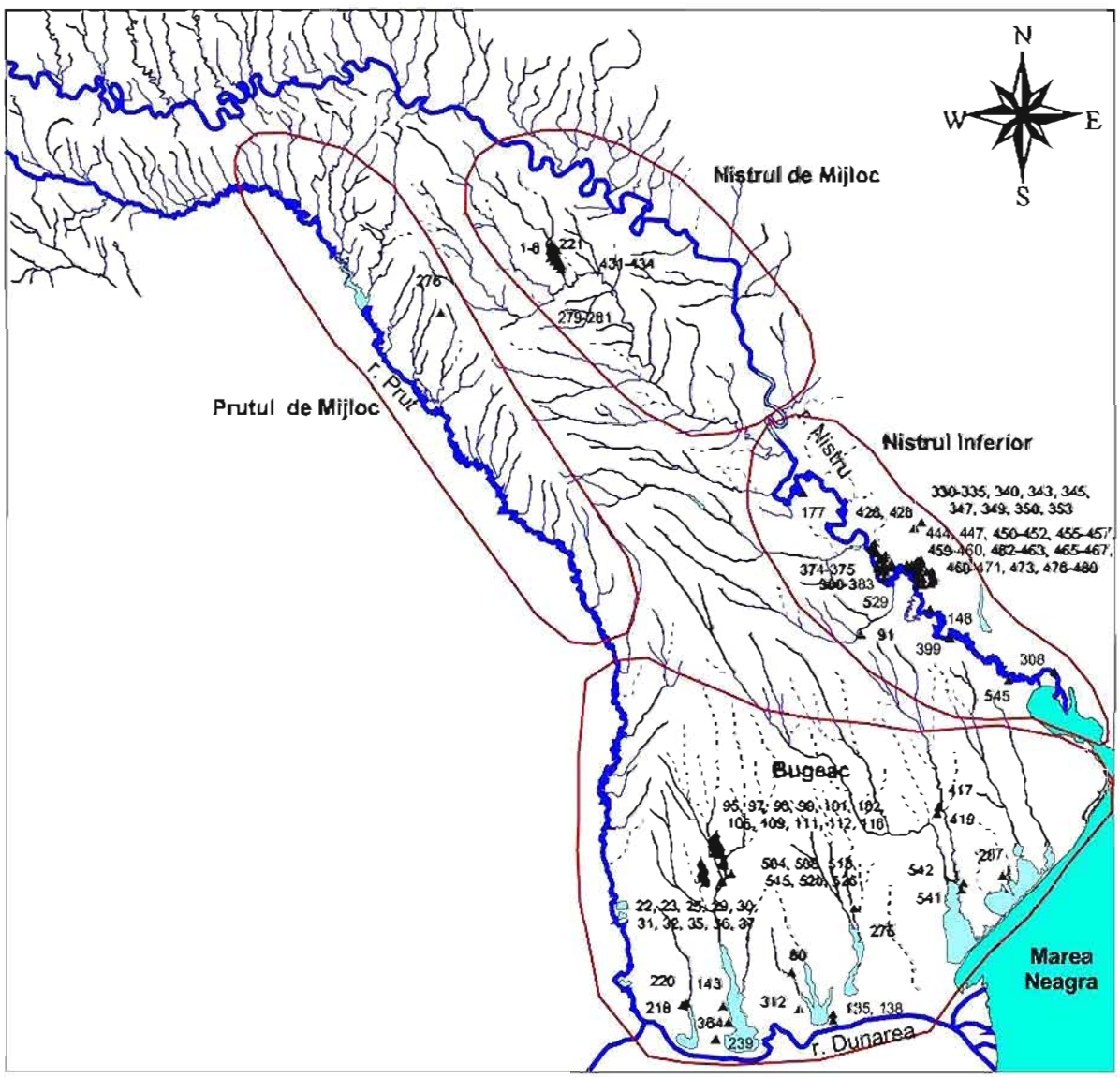

Harta nr. 43. Morminte cu inventar de datare ale nomazilor din secolele XIII-XIV.

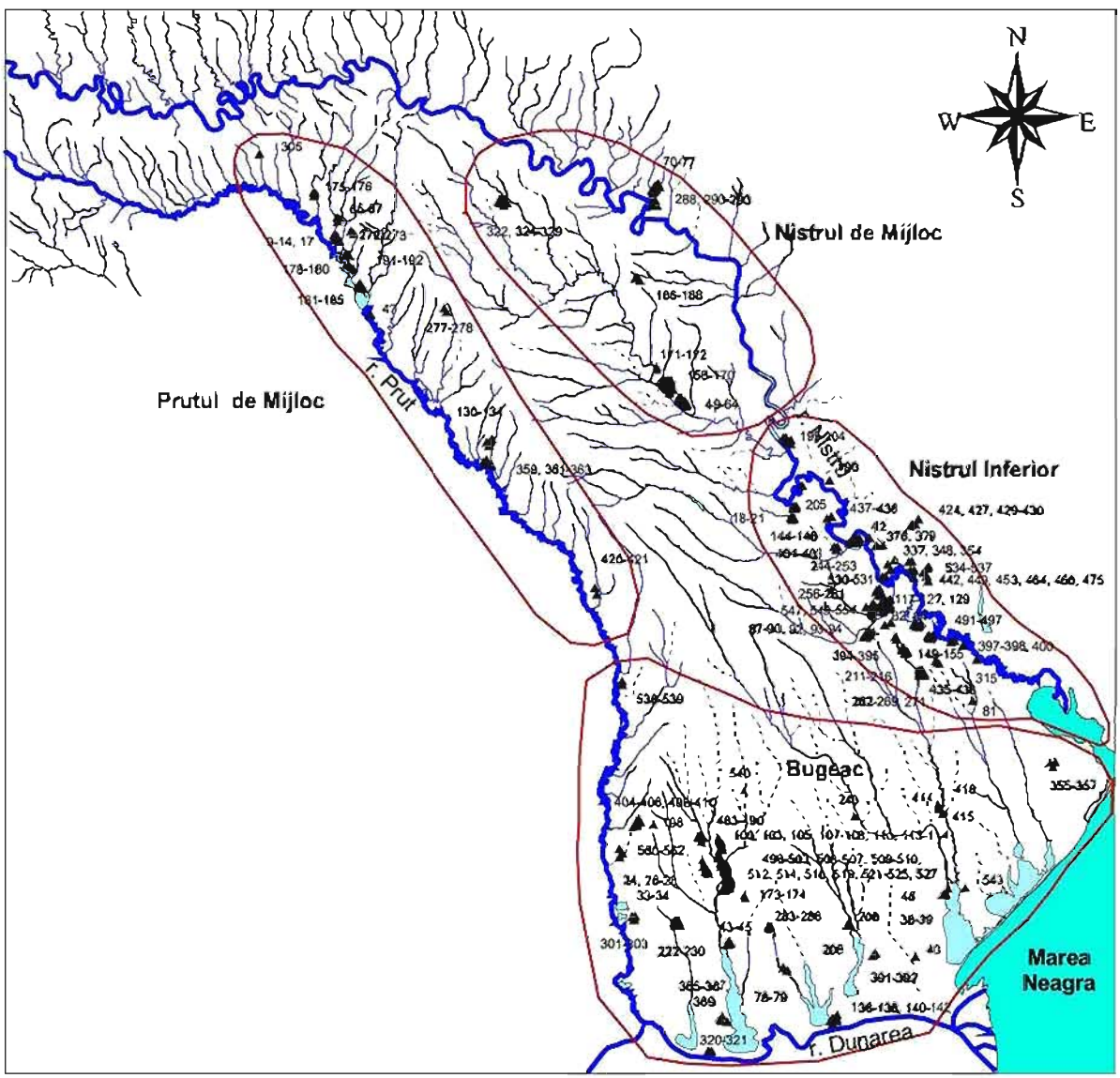

Harta nr. 44. Morminte fara inventar de datare ale nomazilor din secolele X-XIV.

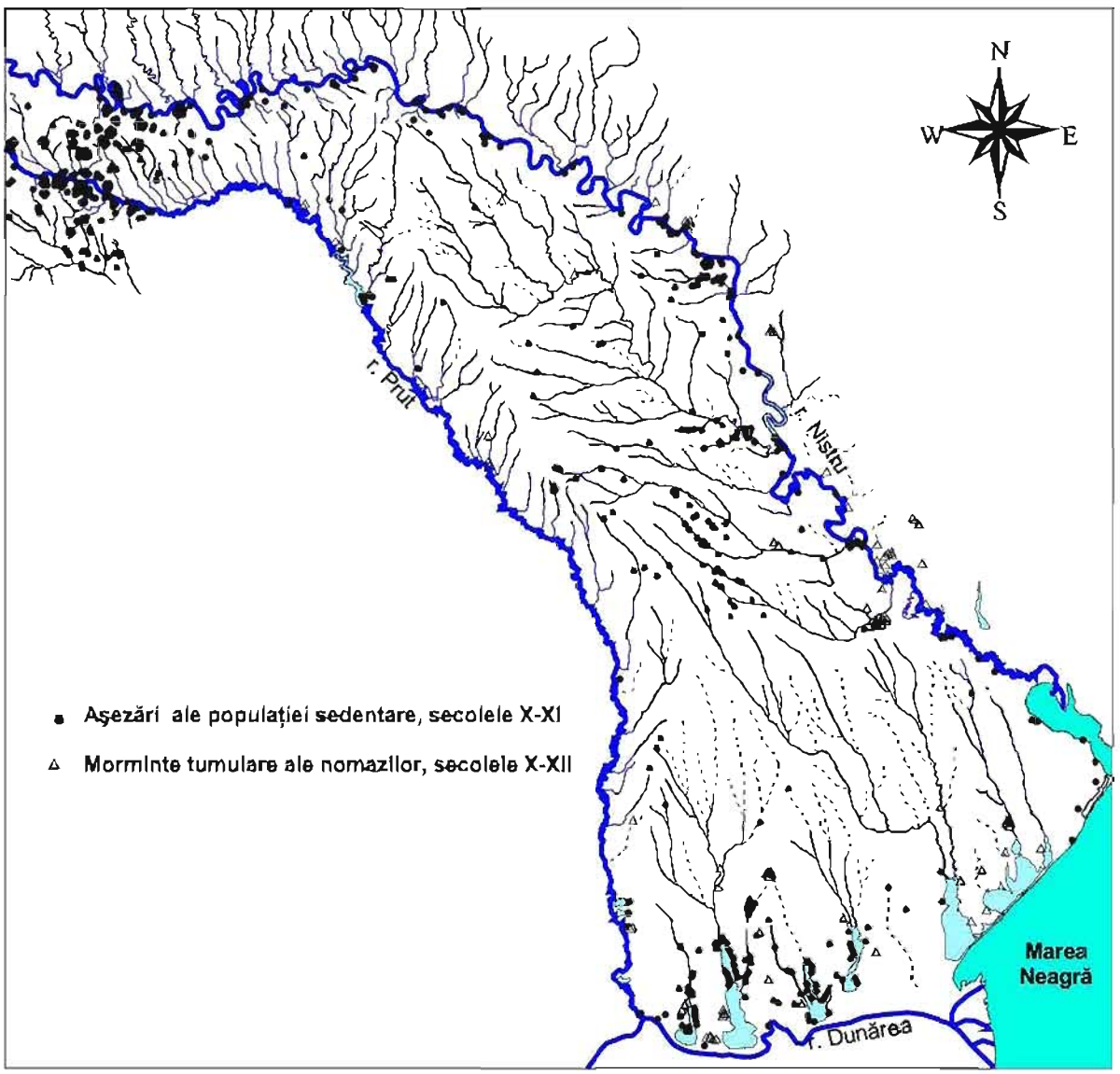

Harta nr. 45. Aşezări ale populaţiei sedentare şi morminte tumulare ale nomazilor din secolele X-XI/XII în spaţiul pruto-nistrean.

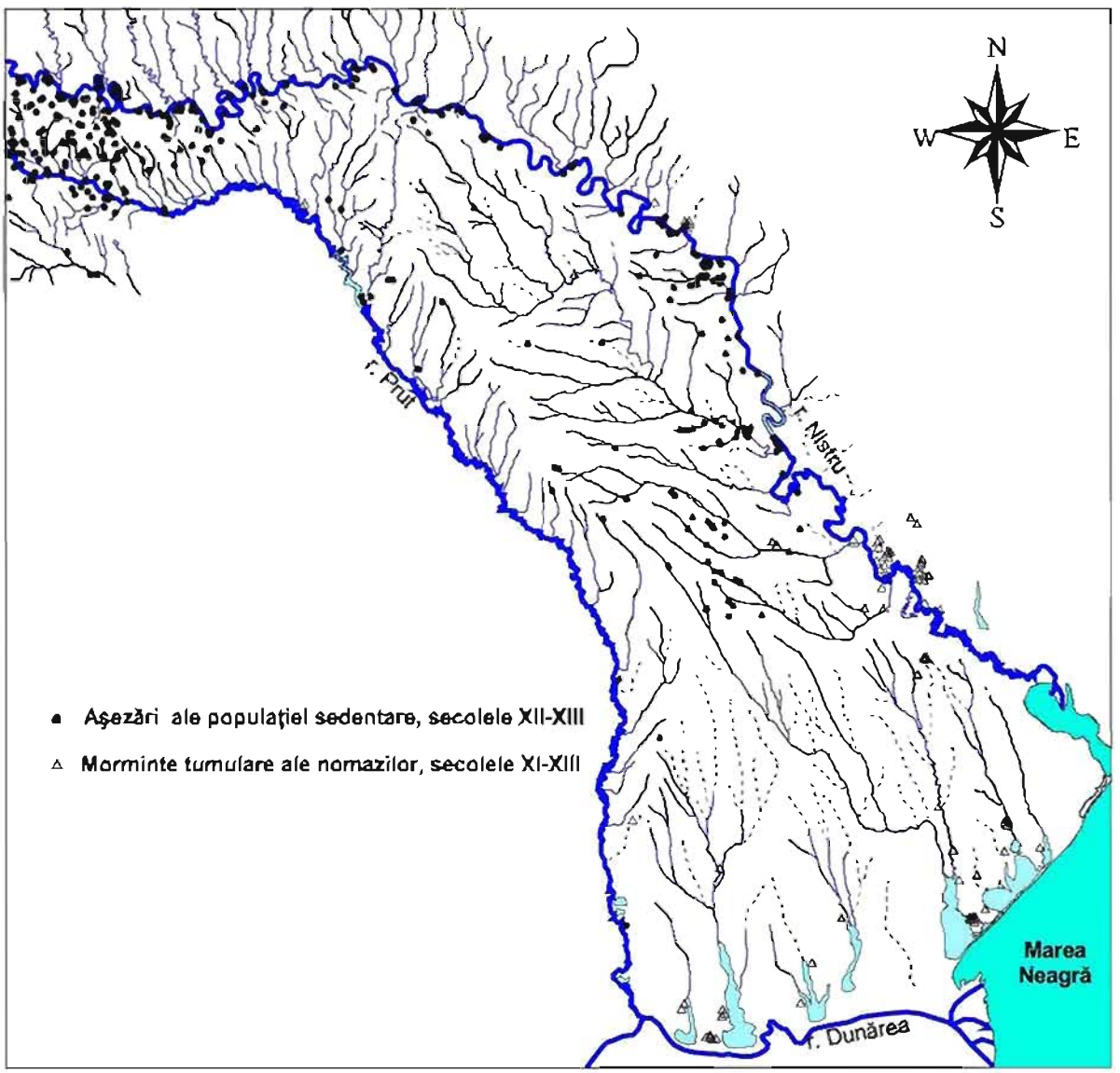

Harta nr. 46. Aşezări ale populaţiei sedentare şi morminte tumulare ale nomazilor din secolele XI/XII-XIII în spaţiul pruto-nistrean.

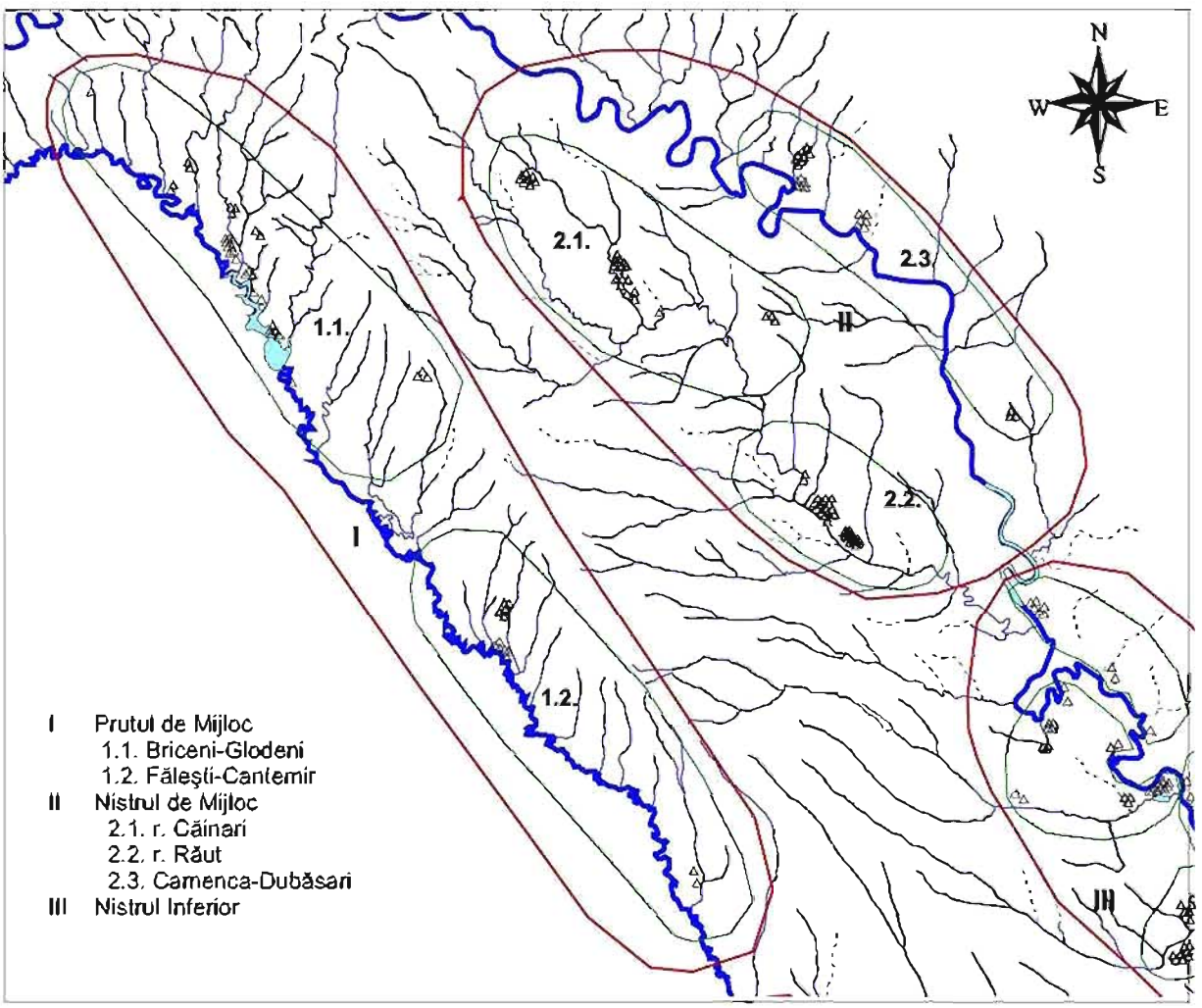

Harta nr. 47. Morminte ale nomazilor din secolele X-XIV în regiunile Prutul de Mijloc si Nistrul de Mijloc.

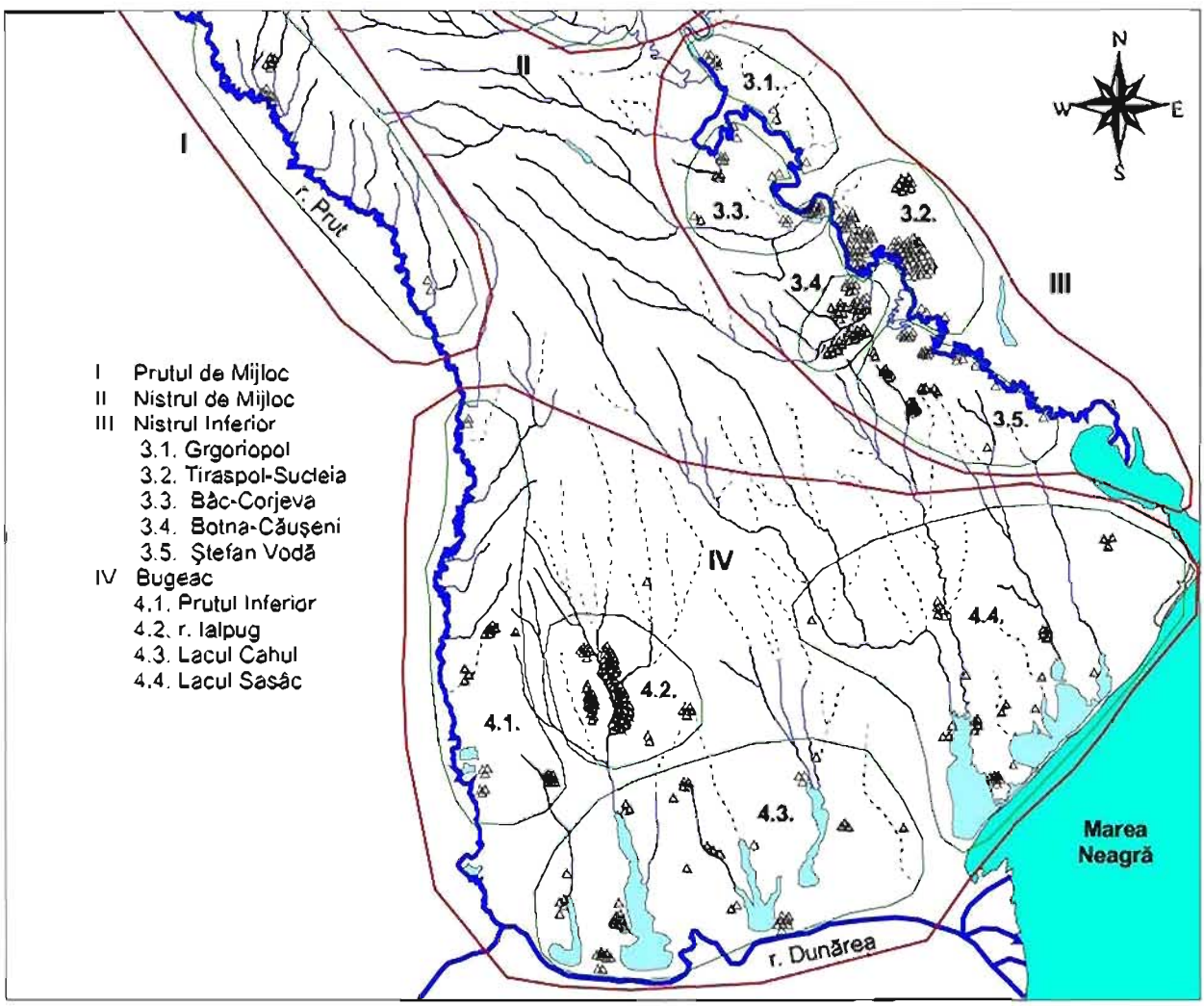

Harta nr. 48. Morminte tumulare ale nomazilor din secolele X-XIV în regiunile Nistrul Inferior şi Bugeac.

ANEXE

ANEXA nr. 1

REPERTORIUL AŞEZĂRILOR

(Aşezări medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrean, secolele V-XIII)

Notă Orizontul cultural din secolul IV este indicat doar pentru siturile arheologice din Republica Moldova

Nr.	Denumire sit	Secole										Raionul	Bibliografie
		4	5	6	7	8	9	10	11	12	13		
1.	Alcedar-Cetăţuie	4		6	7	8	9	10	11	12		Şoldăneşti	Федоров 1952a: 86; Федоров 1960, 248, 262-263, 279, 281-285; Федоров, Чеботаренко 1974: 13, nr. 14, 78-85; Рикман 1975: 78, nr. 272, Равдина 1988: 54-71; Кашуба, Тельнов, Щербакова 1997; Hâncu 1993: 124-125.
2	Alcedar-Necropolă							10	11	12		Şoldăneşti	Федоров 1964b; 1968a; Федоров, Чеботаренко 1974: 101-103, nr 283
3	Alcedar-Odaia			6	7	8	9	10	11	12		Şoldăneşti	Федоров, Чеботаренко 1974: 25-26, nr. 73.
4	Alcedar-Pădurea Homin							10	11	12		Şoldăneşti	Федоров, Чеботаренко 1974: 57, nr. 209.
5.	Alcedar-Pădurea Roşie							10	11	12		Şoldăneşti	Федоров, Чеботаренко 1974: 57, nr. 208.
6.	Alcedar-Poiana			6	7	8	9	10	11	12		Şoldăneşti	Федоров 1960a: 279, nr.11; Федоров, Чеботаренко 1974: 13, nr. 13, 26, nr. 74, 57-58
7.	Alexandreni	4				8	9					Sângerei	Федоров, Чеботаренко 1974: 26, nr. 78.
8.	Alexarka						9	10	11			Odessa	Гудкова & 1991: .67; Кравченко 1971: 51-70
9.	Anenii Noi					8	9	10	11			Anenii Noi	Федоров, Чеботаренко 1974: 35-36, nr. 121.
10.	Anini							10	11			Hâncești	Descoperite Gh. Postică, 1990
11.	Arioneşti-Pârâul Sec			6	7	8	9					Donduşeni	Власенко, Сорокин 1979: 180-181,186 (Arioneşti IV, Arioneşti VII, Arioneşti XII)
12.	Arioneşti-Stânca					8	9					Donduşeni	Федоров, Чеботаренко 1974: 24, nr. 66;
13	Aristovka-Dovga Dolina					8	9	10				Hotin	Тимощук 1990: 171
14.	Ataki-Glubokji Jar		5	6	7							Hotin	Тимощук 1976: 146, nr. 1; Приходнюк 1975: 83, nr. 1, Русанова, Тимощук 1984: 6
15.	Ataki-Hotin									12	13	Hotin	Тимощук 1982: 24
16.	Ataki-Kelmency									12	13	Kel'menci	Тимощук 1982: 24

17.	Ataki-Pidmet		5	6	7	8	9					Kel'menci	Тимощук 1976: 146, nr. 2
18.	Babin III					8	9					Kel'menci	Тимощук 1976, nr. 6; Тимощук 1990: 144
19.	Babin-Govda (I)					8	9	10	11	12	13	Kel'menci	Тимощук 1976. 146, nr. 4; Приходнюк 1975: 83, nr. 2; Тимощук 1990: 144
20.	Babin-Jama (II)		5	6	7							Kel'menci	Тимощук 1976: 146, nr. 5; Тимощук 1990: 144, Русанова, Тимощук 1984: 6
21.	Babin-Monastyreţ					8	9					Kel'menci	Тимощук 1976: 146, nr. 3
22.	Bakota I		5	6	7							Kameneţ-Podol'sk	Приходнюк 1975: 83, nr. 3
23.	Bakota II		5	6	7							Kameneţ-Podol'sk	Приходнюк 1975: 83, nr. 4
24.	Balamutivka-Rudka					8	9	10	11	12	13	Zastavna	Тимощук 1954 86-90, Тимощук 1976:146, nr.8; Тимощук 1982: 155; Тимощук 1990: 145-146
25.	Balamutivka-Selišče					8	9	10				Zastavna	Тимощук 1990: 145-146
26.	Balamutivka-Taborišče (I)					8	9	10	11	12	13	Zastavna	Тимощук 1976, nr. 7, Тимощук 1982: 154-155; Тимощук 1980: 144-146; Тимощук 1982. 144-146
27.	Baniliv		5	6	7					12	13	Vižnicja	Тимощук 1976: 147, nr. 9; Русанова, Тимощук 1984: 6
28.	Bardar-Costeşti					8	9	10	11			Ialoveni	Descoperire Gh. Postică
29.	Bardar-Panta Vulor									12	13	Ialoveni	Федоров, Чеботаренко 1974: 71, nr. 255.
30.	Bardar-Stânga Botnei					8	9					Ialoveni	Федоров, Чеботаренко 1974: 33, nr. 111.
31.	Bârnovo-Calea Ferată							10	11	12		Ocniţa	Федоров, Чеботаренко 1974: 24, nr.63.
32.	Bârnovo-Promontoriu					8	9					Ocniţa	Descoperire I. Vlasenko.
33.	Bădicul Moldovenesc					8	9					Cahul	Descoperire Eugen Bâzgu
34.	Bădragii Noi	4				8	9					Edineţ	
35.	Bălăbăneşti					8	9					Criuleni	Федоров, Чеботаренко 1974 31, nr. 110.
36.	Bălăneşu								11	12	13	Nisporeni	Descoperire Gh. Postică.
37.	Bălăneşti-Dealul Haiţului							10	11			Nisporeni	Descoperire Gh. Postică.
38.	Bălăneşti-Şoltoaia							10	11			Nisporeni	Descoperire Gh. Postică.
39.	Belenkoje						9	10	11			Odessa	Гудкова & 1991. 33.
40.	Belgorod-Dnestovsk						9	10	11			Odessa	Гудкова & 1991. 33.
41.	Beregomet									12	13	Kiemani	Тимощук 1982: 24
42.	Beregomet									12	13	Kiemani	Тимощук 1982: 24
43.	Berezovo			6	7							Kameneţ-Podol'sk	Приходнюк 1975: 87, nr. 5
44.	Bernašovka		5	6	7							Kameneţ-Podol'sk	Приходнюк 1975: 87, nr. 6
45.	Bernove					8	9			12	13	Kel'menci	Тимощук 1976: 147, nr. 10
46.	Bila-Carina (I)					8	9	10	11			Kiemani	Тимощук 1976: 147, nr. 11; Тимощук 1982: 155-158; Тимощук 1902: 146; Михайлина 1997: 6-7
47.	Bila-Grafskaja Poliana (III)					8	9	10				Kiemani	Тимощук 1990: 146; Михайлина 1997: 6-7
48.	Bila-Levada (II)					8	9	10	11			Kiemani	Тимощук 1976: 147, nr. 11; Тимощук 1990: 146; Михайлина 1997: 6-7
49.	Bilicenii Vechi						9	10	11	12	13	Sângerei	Бикбаев 1981: 135.
50.	Bilivcy			6	7							Borşčivsk	Приходнюк 1975: 87, nr. 7
51.	Bočkovcy-Panskji Læs					8	9	10				Hotin	Тимощук 1990: 182
52.	Bočkovcy-Selo					8	9	10				Hotin	Тимощук 1990: 182
53.	Bogatoje I						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1987a: 69.
54.	Bogatoje II						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1987a: 69.
55.	Bogatoje III						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1987a: 69.
56.	Bojančuk-Centr Sela					8	9	10	11	12	13	Zastavna	Тимощук 1990: 154
57.	Bojančuk-Iug					8	9	10				Zastavna	Тимощук 1990: 154
58.	Bojančuk-Ručei					8	9	10				Zastavna	Тимощук 1990: 154

59.	Bojany									12	13	Novoselicja	Тимощук 1982: 24
60.	Bojany									12	13	Novoselicja	Тимощук 1982: 24
61.	Bolgrad						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1987a: 69.
62.	Bolgrad II						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1987a: 69.
63.	Bolotina					8	9					Glodeni	Федоров, Чеботаренко 1974: 23, nr. 57.
64.	Bolšaja Balabanka						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1987a: 69.
65.	Bonvcy									12	13	Kiemani	Тимощук 1982: 24
66.	Braga I		5	6	7							Kamenet-Podol'sk	Приходнюк 1975: 87, nr. 9
67.	Braga II		5	6	7							Kamenet-Podol'sk	Приходнюк 1975: 88, nr. 10
68.	Brănzenii Vechi	4		6	7	8	9					Telenești	Федоров, Чеботаренко 1974: 28, nr. 84, 62, nr. 226.
69.	Brăila-Valea Ferei	4				8	9					Ialoveni	Musteață 2005: 153.
70.	Brănești			6	7							Orhei	Postică 1999e.
71.	Brănești							10	11			Orhei	Postică 1999e.
72.	Brănești-Morca		5	6	7	8	9	10	11	12	13	Orhei	Postică 1999e.
73.	Brănești-Valea Budăi	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	Orhei	Postică 1999e.
74.	Brătuleni		5	6	7							Nisporeni	Descoperire Gh. Postică.
75.	Brătușeni Noi		5	6	7							Edineț	Федоров, Чеботаренко 1974: 12, nr. 1.
76.	Bridok		5	6	7	8	9					Zastavna	Тимощук 1976: 147, nr. 12; Русанова, Тимощук 1984: 6
77.	Brusnica-Kalinkivcy					8	9	10				Kiemani	Тимощук 1990: 148
78.	Budești	4				8	9					Criuleni	Федоров, Чеботаренко 1974: 31, nr. 101
79.	Budjacului I						9	10	11			Odesa	Гудкова & 1991.
80.	Bukovka		5	6	7							Gliboka	Тимощук 1976: 147, nr. 13; Русанова, Тимощук 1984: 6
81.	Bulăiești-Cadub		5	6	7	8	9					Orhei	Postică 1999e.
82.	Burdei-Rasnkova		5	6	7							Kiemani	Тимощук 1976: 147, nr. 14; Тимощук 1990: 173; Русанова, Тимощук 1984: 6
83.	Bursucem							10	11			Sângerei	Descoperire Gh. Postică.
84	Bursucemi					8	9					Sângerci	Descoperire Gh. Postică.
85.	Butuceni-Orheiul Vechi			6	7	8	9	10	11	12	13	Orhei	Postică 1999e.
86.	Bužorka II						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1987: p.69
87.	Buzovica					8	9	10	11	12	13	Kel'menci	Тимощук 1990: 144
88.	Buzovica					8	9					Kel'menci	Тимощук 1990: 144
89.	Buzovica					8	9					Kel'menci	Тимощук 1990: 144
90.	Buzovica-Selișce					8	9					Kel'menci	Тимощук 1976: 147, nr. 15; Тимощук 1990: 144
91.	Čagor I (Bagna)					8	9	10	11	12	13	Gliboka	Тимощук 1976: 167, nr. 190; Тимощук 1990: 168
92.	Čagor III (Levada)		5	6	7	8	9	10				Gliboka	Тимощук 1976: 167, nr. 192; Тимощук 1990: 168; Русанова, Тимощук 1984: 6
93.	Čagor-Selište (II)		5	6	7							Gliboka	Тимощук 1976: 168, nr. 191
94.	Calarășcuca							10	11	12		Ocnița	Федоров, Чеботаренко 1974: 54, nr. 186.
95.	Calfa-Cetățuie	4				8	9	10	11			Anenii Noi	Чеботаренко 1973; Федоров, Чеботаренко 1974: 45-46, nr.156.
96	Calfa-Sat	4				8	9					Anenii Noi	Федоров, Чеботаренко 1974: 36, nr.127.
97.	Camenca							10	11	12		Camenca	Федоров, Чеботаренко 1974: 55, nr. 192.
98.	Cania-Leca					8	9					Cantemir	Федоров, Чеботаренко 1974: 23, nr. 58.
99.	Capaclia							10	11			Cantemir	Inf. Gh. Postică
100.	Cărpești							10	11			Cantemir	Inf. Gh. Postică
101.	Cărnari					8	9					Cărnari	Descoperire Gh. Postică.
102.	Căplani							10	11			Ștefan Vodă	Федоров, Чеботаренко 1974: 50, nr. 172.

103.	Cărăcușenii Noi	4					9	10	11			Briceni	Descoperire E. Rikman, V. I. Grosu, Gh. Postica.
104.	Cărăcușenii Vechi					8	9					Briceni	Федоров, Чеботаренко 1974: 20, nr.42.
105.	Cărbuna					8	9	10	11	12	13	Cămari	Федоров, Чеботаренко 1974: 17, nr. 37, 35, nr. 119-120, 49, nr. 168-169.
106.	Căușenii Vechi					8	9	10	11			Căușeni	Федоров, Чеботаренко 1974: 36, nr. 128, 50, nr. 170-171.
107.	Cecin (Țepina)							10	11			or. Cernăuți	Тимощук 1982: 15
108.	Čeponosy									12	13	Hotin	Тимощук 1982: 24
109.	Čeponosy									12	13	Hotin	Тимощук 1982: 24
110.	Čeponosy									12	13	Hotin	Тимощук 1982: 24
111.	Čeponosy Kut (I)		5	6	7							Hotin	Тимощук 1976: 167, nr. 193; Русанова, Тимощук 1984: 6
112.	Čeponosy Močeary (III)		5	6	7							Hotin	Тимощук 1976: 167, nr. 195
113.	Čeponosy-Moghily		5	6	7							Hotin	Приходнюк 1975: 109, nr. 113; Тимощук 1976: 168, nr. 194
114.	Čerepin		5	6	7							Vižnicja	
115.	Černovcy-Carina		5	6	7							or. Cernăuți	Тимощук 1990: 179
116.	Černovcy-Muzei					8	9	10				or. Cernăuți	Тимощук 1990: 179
117.	Černovcy-Turbaza						9	10				or. Cernăuți	Тимощук 1990: 179
118.	Černovcy-Turbaza 2						9	10				or. Cernăuți	Тимощук 1990: 179
119.	Červona Dibrova I Gorodišče					8	9	10				Gliboka	Тимощук 1976: 167, nr. 196; Тимощук 1990: 178
120.	Červona Dibrova II					8	9	10				Gliboka	Михайлина 1997: 6-7
121.	Červonoarmeiskoje (V)						9	10	11			Bolgrad	Чеботаренко 1969: 223
122.	Červonoarmeiskoje (VII) Kubei						9	10	11			Odessa	Смоленко, Козловский 1987a: 69.
123.	Červonoarmeiskoje (X)						9	10	11			Odessa	Смоленко, Козловский 1987a: 69.
124.	Červonoarmeiskoje-Valul lui Trajan			6	7	8	9	10	11			Odessa	Чеботаренко, Субботин 1991.
125.	Chetriș-Camenca							10	11	12		Fălești	Descoperire V. Marchevici.
126.	Chioselia						9	10	11			Cantemir	Tentiuc 1996: 241-242.
127.	Chiriet Lunga						9	10	11			Găgăuzia	Tentiuc 1996: 241-242.
128.	Chișinău-Ghidighici					8	9					Chișinău	Федоров, Чеботаренко 1974: 32, nr.102
129.	Chișinău-Malina Mică	4				8	9					Chișinău	Федоров, Чеботаренко 1974: 32, nr. 103.
130.	Chișinău-Schinoasa								11	12	13	Chișinău	Informație S. Tabuncic.
131.	Chișinău-Buiucani								11	12	13	Chișinău	Informație I. Tentiuc.
132.	Cigârleni-Ciocîca					8	9	10	11	12	13	Cămari	Федоров, Чеботаренко 1974: 49, nr. 167.
133.	Cinișăuți-Mocrida					8	9					Rezina	Федоров, Чеботаренко 1974: 28, nr. 86
134.	Cișmichioi						9	10	11			Găgăuzia	Федоров, Чеботаренко 1974: 41, nr. 137
135.	Coada Iazului II					8	9					Sângerei	Descoperire V. Bikbaiev
136.	Cobusca Veche-Valea Pădurilor	4	5	6	7	8	9	10	11	12		Anenii Noi	Федоров, Чеботаренко 1974: 17, 19, nr.38.
137.	Cociulia							10	11	12		Cantemir	Descoperire Eugen Băzgu
138.	Codreni-Sagaidac	4		6	7	8	9					Cimișla	Бейлекчи 1985: 176.
139.	Cogâlniceni-Cetățuie					8	9	10	11	12		Rezina	Hâncu 1993: 94-95.
140.	Cojușna					8	9	10	11			Strășeni	Descoperire Gh. Postică.
141.	Corjevo	4				8	9	10	11	12		Cnuleni	Федоров, Чеботаренко 1974: 31, nr. 99.
142.	Cornești		5	6	7							Hotin	Приходнюк 1975: 101, nr. 49
143.	Cornești-Hotin		5	6	7							Hotin	Приходнюк 1975: 109, nr. 112
144.	Čornivka I Gorišnji Kut		5	6	7	8	9	10	11	12	13	Novoselicja	Тимощук 1976: 167, nr. 198; Тимощук 1990: 179
145.	Čornivka III-Malije Jarki					8	9	10				Novoselicja	Тимощук 1976: 167, nr. 200; Тимощук 1990: 179

146.	Čornivka II-Ruly					8	9	10				Novoselicja	Тимощук 1976: 167, nr. 199; Тимощук 1990: 179
147.	Čornivka IV-Vâgona					8	9	10				Novoselicja	Тимощук 1990: 180
148.	Čornivka IX					8	9	10				Novoselicja	Тимощук 1990: 179
149.	Čornivka V					8	9	10				Novoselicja	Тимощук 1990: 179
150.	Čornivka VIII Tureckaja Moghila					8	9	10				Novoselicja	Тимощук 1976: 167, nr. 201; Тимощук 1990: 180
151.	Čornivka VII-Padivolos					8	9	10				Novoselicja	Тимощук 1990: 180
152.	Čornivka VI-Ţigani					8	9	10				Novoselicja	Тимощук 1990: 180
153.	Čorniy Potik									12	13	Zastavna	Тимощук 1982: 24
154.	Čorniy Potik									12	13	Zastavna	Тимощук 1982: 24
155.	Corpaci-Staţia Electrică	4	5	6	7	8	9	10	11	12		Edineţ	Федоров, Чеботаренко 1974: 72, nr. 258.
156.	Cosăuţi-Pitomnicul Vechi	4				8	9	10	11	12		Soroca	Федоров, Чеботаренко 1974: 24, nr. 68; 54, nr. 189.
157.	Cosăuţi-Vale					8	9	10	11	12		Soroca	Descoperire I. Borziac.
158.	Costeşti-Ciair	4				8	9					Râşcani	Федоров, Чеботаренко 1974: 22, nr.54.
159.	Costeşti-Dreapta Iazului	4		6	7	8	9	10	11	12		Ialoveni	Федоров, Чеботаренко 1974: 33, nr. 113.
160.	Costeşti-Gârla	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	Ialoveni	Полевой 1969; Федоров, Чеботаренко 1974: 17, nr. 32.
161.	Costeştii Noi	4				8	9					Râşcani	Федоров, Чеботаренко 1974: 22, nr. 53.
162.	Costeşti-Izvor			6	7	8	9	10	11	12		Râşcani	Хынку, Титов 1974; Федоров, Чеботаренко 1974: 72, nr. 209.
163.	Costeşti-Malul Galben					8	9	10	11			Râşcani	Федоров, Чеботаренко 1974: 40, nr.134.
164.	Costeşti-Moara lui Petrea					8	9					Râşcani	Федоров, Чеботаренко 1974: 22-23, nr.55.
165.	Costeşti-Ratuş	4	5	6	7							Râşcani	Федоров, Чеботаренко 1974: 13, nr.7.
166.	Costeşti-Stânca Bălţii							10	11	12		Râşcani	Хынку, Титов 1974.
167.	Costeşti-Stânga Iazului	4	5	6	7	8	9	10	11			Ialoveni	Федоров, Чеботаренко 1974: 33, nr. 114.
168.	Coşcodeni					8	9					Sângerei	Descoperire Gh. Postică
169.	Cotiujeni-Izvoare	4				8	9	10	11	12		Şoldăneşti	Федоров, Чеботаренко 1974: 26, nr. 77, 61, nr. 223
170.	Cotiujeni-Stâncăuţi	4				8	9					Briceni	Федоров, Чеботаренко 1974: 20, nr. 40.
171.	Crihana Veche						9	10	11			Cahul	Федоров, Чеботаренко 1974: 23, nr. 61, 40, nr. 135.
172.	Crocmaz					8	9	10				ştefan Vodă	Федоров, Чеботаренко 1974: 37-38, nr. 132.
173.	Cuconeştii Vechi-Izvoare	4				8	9					Edineţ	Федоров, Чеботаренко 1974: 21, nr. 49.
174.	Cunicea-Cetăţuie							10	11	12		Camenca	Hânceu 1993: 19-20.
175.	Čunkiv									12	13	Zastavna	Тимощук 1982: 24
176.	Curătura-Cetate							10	11	12		Şoldăneşti	Федоров, Чеботаренко 1974: 77-78, nr. 268; Hânceu 1993: 126-127.
177.	Curătura-Odaia lui Harghel							10	11	12		Şoldăneşti	Федоров, Чеботаренко 1974: 57, nr. 207.
178.	Curent-Ocopy (Ţureny)					8	9					Gliboka	Тимощук 1976: 167, nr. 189
179.	Darabani-Perevalok		5	6	7	8	9			12	13	Hotin	Тимощук 1976: 152, nr. 66
180.	Darabani-Ščiovb									12	13	Hotin	Тимощук 1982: 167
181.	Darabani-Zamčišče									12	13	Hotin	Тимощук 1982: 167
182.	Davidivcy									12	13	Kel'menci	Тимощук 1982: 24
183.	Davidivcy-Čurkan					8	9	10	11	12	13	Kel'menci	Тимощук 1976: 152, nr. 65; Тимощук 1990: 159
184.	Dănceni	4	5	6	7	8	9	10	11			Ialoveni	Дергачев, Ларина, Постикэ 1983.
185.	Dănceni-Hârţu	4	5	6	7	8	9	10	11			Ialoveni	Федоров, Чеботаренко 1974: 16, nr.28.
186.	Dănceni-Necropola	4	5	6	7				11	12		Ialoveni	Рафалович 1986.
187.	Dinivcy-Turečkii Šipot					8	9	10				Novoselicja	Тимощук 1976: 152, nr. 67

188	Dnestrovka		5	6	7							Kel'menci	Приходнюк 1975: 28, nr. 99; Русанова, Тимощук 1984: 6
189.	Dnestrovka-Luka					8	9					Kel'menci	Тимощук 1976: 152, nr. 68; Тимощук 1990: 144
190.	Dnestrovka-Pidmet					8	9					Kel'menci	Тимощук 1990: 144
191.	Dobrinivcy I-Dolina		5	6	7	8	9	10	11	12	13	Zastavna	Тимощук 1976: 152, nr. 69; Тимощук 1982: 171; Тимощук 1990: 157; Русанова, Тимощук 1984: 6
192.	Dobrinivcy II-Toloca					8	9	10	11	12	13	Zastavna	Тимощук 1976: 152, nr. 70; Тимощук 1982: 168; Тимощук 1990: 156
193.	Dobrinivcy-Hrinova					8	9	10				Zastavna	Тимощук 1982: 170
194.	Dobrinivcy-Koropova					8	9	10				Zastavna	Тимощук 1982: 171; Тимощук 1990. 156
195.	Dobrinivcy-Moskovska Krinica (III)					8	9	10				Zastavna	Тимощук 1976. 154, nr. 71; Тимощук 1982: 170; Тимощук 1990: 156
196.	Dobrinivcy-Ščovb					8	9	10	11	12	13	Zastavna	Тимощук 1990: 156
197	Dolinjany-Povišanniki		5	6	7							Hotin	Тимощук 1976: 154, nr. 73
198.	Dolinskoje III						9	10	11			Odessa	Гулкова & 1991: 97.
199.	Dolna		5	6	7	8	9					Nisporeni	Descoperire Gh. Postică.
200.	Dorošivcy-Centr sela									12	13	Zastavna	Тимощук 1982: 171
201.	Dorošivcy-Luca									12	13	Zastavna	Тимощук 1982. 171
202.	Dorošivcy-Maloje Gorodšče									12	13	Zastavna	Тимощук 1982: 171
203.	Dovjok-Fundoaia		5	6	7	8	9	10	11	12	13	Novoselica	Приходнюк 1975: 100, nr. 29; Тимощук 1976: 154, nr. 72
204.	Dracincy-Revia					8	9	10				Kicmani	Тимощук 1976: 154, nr. 74
205.	Drochia Sat-Iazul Turcului							10	11	12		Drochia	Descoperire I. Ceretеu.
206.	Druță-Cariera			6	7							Râșcani	Федоров, Чеботаренко 1974: 13, nr. 4
207.	Dubivcy									12	13	Kicmani	Тимощук 1982: 24
208.	Dubova					8	9					Storojnet	Тимощук 1976: 154, nr. 75
209.	Dumbrăvița-Huroz (III)			6	7	8	9					Sângerei	Descoperire V. Bikbaiev
210.	Durlești-Craina					8	9					Chișinău	Tentiuc 1988.
211.	Durlești-Persici					8	9					Chișinău	Descoperire Gh. Postică
212.	Durlești-Valea Babei					8	9	10	11	12	13	Chișinău	Tentiuc 1988
213.	Durlești-Vie							10	11	12		Chișinău	Тентюк, Абызова 1992.
214.	Durlești-Tudor Vladimirescu					8	9	10	11	12	13	Chișinău	Informație I. Tentiuc.
215.	Echimăuți-Cetățuie					8	9	10	11	12		Rezina	Федоров, Чеботаренко 1974. 61, nr.222; 91-94, nr 278
216.	Egoreni-Chetriș					8	9					Soroca	Descoperire I. Borziac
217.	Etulia-Sud					8	9	10	11			Găgăuzia	Федоров, Чеботаренко 1974: 41-42, nr. 138, 144.
218.	Etulia-Sud-Est					8	9	10	11			Găgăuzia	Федоров, Чеботаренко 1974: 41-42, nr. 140-143.
219.	Etulia-Tabăra					8	9	10	11			Găgăuzia	Субботин 1968: 228.
220.	Etulia-Vest					8	9	10	11			Găgăuzia	Федоров, Чеботаренко 1974: 41-42, nr. 139, 141.
221.	Fârlădeni		5	6	7	8	9					Hânceşti	Бейлекчи 1985a: 179
222.	Furmanovka						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1997a.
223.	Gârbovo-Izvor	4		6	7	8	9	10	11	12		Ocnița	Федоров, Чеботаренко 1974: 53-54, nr. 185.
224.	Gavrilivcy									12	13	Hotin	Тимощук 1982: 24
225.	Gavrilivcy									12	13	Hotin	Тимощук 1982: 24
226.	Gavrilivcy									12	13	Hotin	Тимощук 1982: 24
227.	Gerța					8	9					Gliboka	Тимощук 1976: 149, nr. 38
228.	Gerța-Movila					8	9					Gliboka	Винокур & 1984: 117.
229.	Ghiolțosu					8	9					Cantemir	Федоров, Чеботаренко 1974: 23, nr. 59.
230.	Giurgiulești						9	10	11			Cahul	Postică, Tentiuc, Hâncu 1999.
231.	Gliboka-Sirokii Dub					8	9	10				Gliboka	Тимощук 1990: 178

232.	Gliboka-Slovačina (I)		5	6	7	8	9	10				Gliboka	Тимощук 1976: 149, nr. 39; Тимощук 1990: 178; Русанова, Тимощук 1984: 6
233.	Gliboka-Zamčišče (II)					8	9	10				Gliboka	Тимощук 1976: 149, nr. 40; Тимощук 1990: 178; Михайлина 1997: 6-7
234.	Glubokoje						9	10	11			Odessa	Смыченко, Козловский 1997a.
235.	Godiliv I					8	9	10				Storojnec	Тимощук 1976: 148-149, nr. 36; Тимощук 1990: 167; Михайлина 1997: 6-7
236.	Godiliv II					8	9	10				Storojnec	Тимощук 1976: 149, nr. 37; Тимощук 1990: 167; Михайлина 1997: 6-7
237.	Godinivka-Kitanka (I)					8	9	10				Gliboka	Тимощук 1976: 149, nr. 41; Михайлина 1997: 6-7
238.	Godinivka-Rojina (II)					8	9	10				Gliboka	Тимощук 1976: 149, nr. 42; Михайлина 1997: 6-7
239.	Gorbova II					8	9	10				Gliboka	Тимощук 1990: 166
240.	Gorbova-Cetatu (I)					8	9	10				Gliboka	Тимощук 1976: 149, nr. 43; Тимощук 1990: 166; Михайлина 1997: 6-7
241.	Gorbova-Terni Lagheri (III)					8	9	10				Gliboka	Тимощук 1976: 149, nr. 45; Тимощук 1990: 166; Михайлина 1997: 6-7
242.	Gorbova-Rojina					8	9	10				Gliboka	Тимощук 1990: 166
243.	Gorbova-Urobeni (II)					8	9	10				Gliboka	Тимощук 1976: 149, nr. 44; Тимощук 1990: 166; Михайлина 1997: 6-7
244.	Gordivcy-Lozy (II)		5	6	7	8	9	10				Hotin	Тимощук 1976: 149, nr. 47; Русанова, Тимощук 1984: 6
245.	Gordivcy-Perelog (I)					8	9	10				Hotin	Тимощук 1976: 149, nr. 46; Тимощук 1990: 171
246	Gordyvcy-Kolo Kordonu		5	6	7							Hotin	Приходнюк 1975: 88, nr. 17
247.	Goreča IV					8	9	10	11			or. Cernăuți	Тимощук 1976: 150, nr. 51; Тимощук 1982: 163-164; Михайлина 1997: 6-7
248.	Goreča-Carina (II)		5	6	7							or. Cernăuți	Тимощук 1976: 149, nr. 49; Тимощук 1982: 163-164; Русанова, Тимощук 1984: 6
249.	Goreča-Kriničja (I)		5	6	7							or. Cernăuți	Тимощук 1976: 149, nr. 48; Тимощук 1982: 163-164; Русанова, Тимощук 1984: 6
250.	Goreča-Nucay (III)					8	9	10	11	12	13	or. Cernăuți	Тимощук 1976: 150, nr. 50; Тимощук 1982: 163-164; Михайлина 1997: 6-7
251.	Gorišni Širivcy I		5	6	7	8	9	10	11	12	13	Zastavna	Приходнюк 1975: 88, nr. 19; Тимощук 1976: 151, nr. 59; Тимощук 1982: 164-166; Тимощук 1990: 149; Русанова, Тимощук 1984: 6
252.	Gorišni Širivcy IV		5	6	7	8	9	10				Zastavna	Тимощук 1976: 151, nr. 56; Тимощук 1990: 151
253.	Gorišni Širivcy IX					8	9	10				Zastavna	Тимощук 1976: 151, nr. 58; Тимощук 1982: 164-166; Тимощук 1990: 149
254.	Gorišni Širivcy VII (Dvorišče)					8	9	10	11	12	13	Zastavna	Тимощук 1976: 151, nr. 52; Тимощук 1982: 164-166; Тимощук 1990: 149
255.	Gorišni Širivcy VIII (Čebotarka)					8	9	10				Zastavna	Тимощук 1976: 151, nr. 57; Тимощук 1982: 164-166; Тимощук 1990: 149
256.	Gorišni Širivcy-Fosa					8	9	10	11	12	13	Zastavna	Тимощук 1976: 151, nr. 53; Тимощук 1990: 151
257.	Gorišni Širivcy-Gora		5	6	7	8	9	10	11	12	13	Zastavna	Приходнюк 1975: 88, nr. 18; Тимощук 1976: 151, nr. 55; Тимощук 1990: 149

258.	Gorišni Širivcy-Gorodišče						9	10	11	12		Zastavna	Тимощук 1982: 164-166; Тимощук 1990: 151-152
259.	Gorišni Širivcy-Pod Lesom					8	9	10				Zastavna	Тимощук 1976: 151, nr. 60; Тимощук 1990: 151
260.	Gorišni Širivcy-Tiganka (III)					8	9	10				Zastavna	Тимощук 1976: 151, nr. 54; Тимощук 1990: 149
261.	Gorošivcy-Červonăi Gorb					8	9	10	11	12	13	Zastavna	Тимощук 1990: 154
262.	Gorošivcy-Perväje Toplja					8	9	10	11	12	13	Zastavna	Тимощук 1990: 154
263.	Gorošivcy-Rusnačka					8	9	10				Zastavna	Тимощук 1990: 154
264.	Gorošivcy-Selo					8	9	10				Zastavna	Тимощук 1990: 154
265.	Gorošivcy-Za Gončarmy					8	9	10				Zastavna	Тимощук 1990: 154
266.	Gorošova		5	6	7							Borşčivsk	Приходнюк 1975: 99, nr.21
267.	Goreşti					8	9					Cantemir	Федоров, Чеботаренко 1974: 23, nr. 60.
268.	Grădiştea-Valul lui Traian	4				8	9					Cimişlia	Смыгленко, Козловский 1997a.
269.	Grenačka-Melnica					8	9	10				Hotin	Тимощук 1990: 174
270.	Grenačka-Most					8	9	10				Hotin	Тимощук 1990: 174
271.	Grinčuk (II)		5	6	7							Kamenec-Podol'sk	Приходнюк 1975: 88, nr. 22
272.	Grinčuk-Luka (I)		5	6	7							Kamenec-Podol'sk	Приходнюк 1975: 88, nr. 23
273.	Grozincy I (Gorodišče)					8	9	10	11	12	13	Hotin	Тимощук 1976: 151-152, nr. 61; Тимощук 1982: 167; Тимощук 1990: 154
274.	Grozincy II (Močary)					8	9	10	11			Hotin	Тимощук 1990: 154
275.	Grozincy-Fus		5	6	7							Hotin	Тимощук 1990: 156
276.	Grubno					8	9					Storojinec	Тимощук 1976: 152, nr. 62
277.	Gruševcy-Bavki (II)		5	6	7	8	9	10	11	12	13	Kel'menci	Тимощук 1976: 152, nr. 64; Русанова, Тимощук 1984: 6
278.	Gruševcy-Dolina (I)		5	6	7					12	13	Kel'menci	Тимощук 1976: 152, nr. 63; Русанова, Тимощук 1984: 6
279.	Gura Bâcului-Calfa					8	9	10	11			Anenii Noi	Федоров, Чеботаренко 1974: 43, nr. 149.
280.	Gura Bâcului-Cariera							10	11			Anenii Noi	Федоров, Чеботаренко 1974: 45, nr. 155.
281.	Gura Bâcului-Dig							10	11			Anenii Noi	Федоров, Чеботаренко 1974: 43, nr. 148.
282.	Gura Bâcului-Ferme		5	6	7	8	9	10	11			Anenii Noi	Федоров, Чеботаренко 1974: 43, nr. 151.
283.	Gura Bâcului-Lac							10	11			Anenii Noi	Федоров, Чеботаренко 1974: 43, nr. 150.
284.	Gura Bâcului-Magistrala					8	9	10	11			Anenii Noi	Федоров, Чеботаренко 1974: 43, nr. 152
285.	Gura Bâcului-Nistru							10	11			Anenii Noi	Федоров, Чеботаренко 1974: 45, nr. 153
286.	Hansa-la Matcă	4	5	6	7							Ialoveni	Постică, Тельнов 1985.
287.	Hansa-Lîmbari-Căpăria	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	Ialoveni	Postică 1994.
288.	Hansca-Grădina	4				8	9	10	11			Ialoveni	Descoperire Gh. Postică
289.	Hînca-Dealul Turcului	4				8	9					Briceni	Федоров, Чеботаренко 1974: 20, nr. 41.
290.	Hînjeni-Lacuri							10	11	12		Şoldăneşti	Федоров, Чеботаренко 1974: 85-87, nr. 270; Hîncu 1993: 127
291.	Hînjeni-Ogoare								11	12	13	Şoldăneşti	Федоров, Чеботаренко 1974: 58, nr. 212.
292.	Hînjeni-Şanţ	4		6	7	8	9	10	11	12		Şoldăneşti	Федоров, Чеботаренко 1974: 59, nr. 213, nr. 214, 87-88, nr.271; Hîncu 1993: 128-129.
293.	Hlivišce-Ruda					8	9	10	11	12	13	Kicmani	Тимощук 1976: 166, nr. 185
294.	Horăşti VIII	4						10	11	12		Ialoveni	Федоров, Чеботаренко 1974: 49, nr. 166.
295.	Horăşti-Găureni							10	11	12	13	Ialoveni	Федоров, Чеботаренко 1974: 48-49, nr. 165.

296.	Horăşti-Valea Botnei					8	9					Ialoveni	Полевой 1960: 205.
297.	Hordineşti					8	9	10	11	12	13	Edineţ	Тельнов 1985.
298.	Horodişte-Şanţ							10	11	12		Rezina	Федоров, Чеботаренко 1974: 94, nr. 279.
299.	Hotin									12	13	Hotin	Тимощук 1982: 24
300.	Hotin							10	11			Hotin	Тимощук 1982: 15
301.	Hotin-Cetate II					8	9			12	13	Hotin	Тимощук 1976: 166, nr. 187
302.	Hotin-Koteleve III					8	9			12	13	Hotin	Тимощук 1976: 167, nr. 188
303.	Hotin-Scala (I)		5	6	7	8	9					Hotin	Тимощук 1976: 166, nr. 186
304.	Iablona-Hârtop							10	11	12		Glodeni	Федоров, Чеботаренко 1974: 74, nr. 261.
305.	Iablona-Jia	4	5	6	7	8	9					Glodeni	Федоров, Чеботаренко 1974: 23, nr. 56.
306.	Ialoveni-Drumul Custeşti							10	11			Ialoveni	Descoperire Gh. Postică.
307.	Inundeni-Cetăţuia					8	9					Soroca	Hâncu 1993: 112.
308.	Iorniţa-Sat							10	11	12		Soroca	Федоров, Чеботаренко 1974: 54, nr. 188.
309.	Isakievcy		5	6	7							Kamenec-Podol'sk	Приходнюк 1975: 100, nr. 36
310.	Iurceni					8	9	10	11	12	13	Nisporeni	Федоров, Чеботаренко 1974: 74, nr. 262.
311.	Iurevca-Grădişte	4	5	6	7	8	9					Cimişlia	Бейлекчи 1985.
312.	Iurevca-Sat	4	5	6	7	8	9					Cimişlia	Бейлекчи 1985.
313.	Ivancea-Cotul Iazului			6	7	8	9	10	11	12	13	Orhei	Postică 1999e.
314.	Ivancea-Fundul Văii							10	11	12		Orhei	Postică 1999e.
315.	Ivane Zolote			6	7							Zahişčki,	Приходнюк 1975: 100, nr. 35
316.	Ivaskivcy-Balky (II)		5	6	7					12	13	Kel'menci	Тимощук 1976: 155, nr. 83; Русанова, Тимощук 1984: 6
317.	Ivankivcy-Kvintar (I)		5	6	7					12	13	Kel'menci	Тимощук 1976: 155, nr. 82
318.	Ivanovca Nouă					8	9	10	11	12		Cimişlia	Бейлекчи 1985.
319.	Japca-Cetăţuia							10	11	12		Camenca	Hâncu 1993: 22.
320.	Japca-Sat							10	11	12		Camenca	Федоров, Чеботаренко 1974: 55, nr.195.
321.	Japca-Sănătăuca							10	11	12		Camenca	Федоров, Чеботаренко 1974: 55, nr. 194.
322.	Japca-Tigău		5	6	7	8	9	10	11	12		Camenca	Федоров, Чеботаренко 1974. 55, nr.193, 76, nr. 266.
323	Jarivca-Pid lesom					8	9	10				Hotin	Тимощук 1976: 168, nr. 206; Михайлина 1997: 6-7
324.	Jarivka									12	13	Hotin	Тимощук 1982: 24
325.	Jarivka-Grupi		5	6	7	8	9					Hotin	Тимощук 1976: 154, nr. 76
326.	Jovtnevoje IV						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1997a.
327.	Jovtnevoje V-VII						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1997a.
328.	Jovtnevoje X						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1997a.
329.	Jurchivci-Solonet					8	9	10	11	12	13	Zastavna	Тимощук 1976: 168, nr. 1205
330.	Jurkivcy-Selo					8	9	10	11	12	13	Zastavna	Тимощук 1990: 154
331.	Kadubivcy									12	13	Zastavna	Тимощук 1982: 24
332.	Kadubivcy									12	13	Zastavna	Тимощук 1982: 24
333.	Kaléevo VIII						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1997a.
334.	Kalnivci					8	9	10				Kicmani	Тимощук 1976: 155, nr. 84
335	Kamenka II						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1997a.
336.	Kamenka VII						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1997a.
337.	Kamenka-Karpičnyj Zavod		5	6	7	8	9	10				Glîboka	Тимощук 1976: 155, nr. 85; Русанова, Тимощук 1984: 6
338.	Kamenka-Polynak					8	9	10				Glîboka	Тимощук 1990: 182
339.	Kam'iana-Kaličanka					8	9					Storojnet	Тимощук 1976: 155, nr. 85
340.	Kamyšovka I						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1997a.
341.	Kamyšovka II (Emke)						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1997a.
342.	Kaplivka									12	13	Hotin	Тимощук 1982: 24
343.	Karapčiv (Hmelevsk)					8	9	10				Vîžnica	Тимощук 1990: 157
344	Karapčiv (Selo)					8	9	10				Vîžnica	Тимощук 1990: 157
345.	Karapciv-Gorodok					8	9	10			13	Vîžnica	Тимощук 1982: 171
346.	Karasulak I						9	10	11			Odessa	Гудкова & 1991: 57.
347.	Karasulak II						9	10	11			Odessa	Гудкова & 1991: 57.
348.	Karasulak III						9	10	11			Odessa	Гудкова & 1991: 57.

349.	Kasparovcy		5	6	7							Zališčiki,	Приходнюк 1975: 101, nr. 40
350.	Karlabuh IV (Utkanosovca)						9	10	11			Odessa	Гудкова & 1991.
351.	Kegmani II (Svin Jar)					8	9	10	11	12	13	Kicmani	Тимощук 1990: 157
352.	Kicmani-Dibrovka					8	9	10				Kicmani	Тимощук 1990: 157
353.	Kicmani-Goryşnii Kut (I)		5	6	7	8	9	10	11	12	13	Kicmani	Тимощук 1976: 155, nr. 87; Тимощук 1990: 157
354.	Kicmani-Krainii Jar					8	9	10				Kicmani	Тимощук 1990: 157
355.	Kirgan (Bujorca)						9	10	11			Odessa	Гудкова & 1991.
356.	Kisiliv									12	13	Kicmani	Тимощук 1982: 24
357.	Kişliţa						9	10	11			Odessa	Гудкова & 1991.
358.	Klivodin									12	13	Kicmani	Тимощук 1982: 24
359.	Klivodin									12	13	Kicmani	Тимощук 1982: 24
360.	Klokučka-Mejbrodskaja					8	9	10				or. Cernăuţi	Тимощук 1976: 155, nr. 88;Тимощук 1990: 178-179
361.	Klokučka-Nord de Cetate					8	9	10				or. Cernăuţi	Тимощук 1976: 156, nr. 89;Тимощук 1990: 178-179
362.	Klokučka-Strijskaja (Roşa, Cervone)		5	6	7	8	9	10	11			or. Cernăuţi	Тимощук 1976: 155, nr. 88, 89; 167, nr. 197; Тимощук 1990: 178-179
363.	Klokučka-Tureckaja Poljana					8	9	10				or. Cernăuţi	Русанова, Тимощук 1984: 6;Тимощук 1990. 178-179
364.	Kobaki					8	9	10				Vižnicja	Михайлина 1997: 6-7
365	Kodyn I		5	6	7	8	9	10				Gliboka	Русанова, Тимощук 1984
366.	Kodyn II		5	6	7	8	9	10				Gliboka	Русанова, Тимощук 1984
367.	Kolinkivcy-Les					8	9	10				Hotin	Тимощук 1990: 156
368.	Kolinkivcy-Poljana Habuh					8	9	10	11	12	13	Hotin	Тимощук 1990: 156
369.	Kolodnbka		5	6	7							Zališčiki,	Приходнюк 1975: 101, nr. 45
370.	Komarov		5	6	7	8	9					Kel'menci	Приходнюк 1975: 101, nr. 46; Тимощук 1976: 156, nr. 91; Русанова, Тимощук 1984: 6
371.	Komarov		5	6	7							Kel'menci	Приходнюк 1975: 101, nr. 46
372.	Konilovka		5	6	7							Kamenec-Podol'sk	Приходнюк 1975: 101, nr. 47
373.	Koritne-Berezina II					8	9					Vižnica	Тимощук 1976: 156, nr. 93
374.	Koritne-Lug (I)		5	6	7	8	9	10				Vižnicja	Тимощук 1976: 156, nr. 92; Русанова, Тимощук 1984: 6
375.	Kormany-Jar		5	6	7	8	9					Sokirjani	Тимощук 1976: 156, nr. 94
376.	Kormany-Lujok		5	6	7							Sokirjani	Приходнюк 1975: 101, nr. 48
377.	Kormany-Lujok		5	6	7	8	9					Sokirjani	Приходнюк 1975: 101, nr. 48; Тимощук 1990: 161
378.	Korostuvata (Severo-Vostok)							10	11			Kicmani	Тимощук 1990: 160
379.	Korostuvata I Vivoz		5	6	7	8	9	10				Kicmani	Тимощук 1976: 156, nr. 97; Тимощук 1990: 160; Русанова, Тимощук 1984: 6
380.	Korostuvata III-Gorodišce							10	11			Kicmani	Тимощук 1990: 159
381.	Korostuvata IV(Senokos)							10	11			Kicmani	Тимощук 1990: 159
382.	Korostuvata V (Ravnina 2)							10	11			Kicmani	Тимощук 1990: 159
383.	Korostuvata-Lesovina II					8	9					Kicmani	Тимощук 1976: 156, nr. 98
384.	Korostuvata-Poljana							10	11			Kicmani	Тимощук 1990: 160
385.	Korostuvata-Selo Jug					8	9					Kicmani	Тимощук 1990. 160
386.	Korostuvata-Zamcišce (III)						9	10	11			Kicmani	Тимощук 1976: 157, nr. 99; Тимощук 1990. 159
387.	Korovia-Lopatna (II)		5	6	7					12	13	Gliboka	Тимощук 1976: 156, nr. 96; Русанова, Тимощук 1984: 6
388.	Korovia-Rus'kii Kut (I)		5	6	7							Gliboka	Тимощук 1976: 156, nr. 95; Русанова, Тимощук 1984: 6
389.	Kostrijivka									12	13	Kicmani	Тимощук 1982: 24
390.	Kozlov		5	6	7							Mogilev-Podol'sk	Приходнюк 1975. 101, nr. 44
391.	Kriničnoje I						9	10	11			Odessa	Гудкова & 1991.

392.	Kriničnoje II						9	10	11			Odessa	Гудкова & 1991.
393.	Kriničnoje IV						9	10	11			Odessa	Гудкова & 1991.
394.	Kriničnoje-Karakurtskie Sady						9	10	11			Odessa	Гудкова & 1991.
395.	Kruglik I		5	6	7	8	9	10				Hotin	Тимощук 1976: 157, nr. 100
396.	Kruglik-Baškivcy II		5	6	7							Hotin	Тимощук 1976: 157, nr. 101
397	Kruglik-Dukova Dolina III					8	9					Hotin	Тимощук 1976: 157, nr 102
398.	Kruglik-Kaškivcy		5	6	7							Hotin	Тимощук 1976: 157
399.	Krutenki-Efimov Jar					8	9	10				Hotin	Тимощук 1976: 157, nr. 103
400.	Kubei III (Červonoarmeiskoje)						9	10	11			Odessa	Гудкова & 1991.
401.	Kubei V (Červonoarmeiskoje)						9	10	11			Odessa	Гудкова & 1991.
402.	Kulišivka		5	6	7							Sokirjani	Тимощук 1976: 157
403.	Kulišivka-Čagor					8	9					Sokirjani	Тимощук 1990: 161
404.	Kulišivka-Leontjeve (I)					8	9	10	11	12	13	Sokirjani	Тимощук 1976: 157, nr. 104; Тимощук 1990: 161
405.	Kulišivka-Novodenstrovskoje more					8	9	10				Sokirjani	Тимощук 1990: 161
406.	Kulišivka-Palanka (II)							10	11			Sokirjani	Тимощук 1976: 157, nr. 106, Тимощук 1990: 161
407	Kulišivka-Pidmet II					8	9					Sokirjani	Тимощук 1976: 157, nr. 103
408.	Kuliveri-Močuli					8	9					Zastavna	Винокур & 1984: 129.
409	Kut Baynsk		5	6	7							Gliboka	Тимощук 1976: 158, nr. 107; Русанова, Тимощук 1984: 6
410.	Laškivka-Sovica					8	9	10	11	12	13	Kicmani	Тимощук 1976: 158, nr 108; Тимощук 1990: 159
411.	Lazo							10	11			Sângerei	Descoperire V. Bikbaiev.
412.	Lăpuşna-Brigada						9	10				Hânceşti	Descoperire Gh. Postică 1990.
413.	Lăpuşna-Valea Pardos	4				8	9	10	11			Hânceşu	Федоров, Чеботаренко 1974. 32-33, nr. 108, 74, nr. 263.
414.	Lencăuţi					8	9					Ocniţa	Федоров, Чеботаренко 1974: 24, nr. 65.
415.	Lenkivcy-Baba					8	9	10	11			Kel'menci	Тимощук 1982: 178; Тимощук 1990: 162
416.	Lenkivcy-Habalivka		5	6	7					12	13	or. Cernăuţi	Тимощук 1976: 158, nr. 109; Тимощук 1990: 146; Тимощук 1984: 175-177; Русанова, Тимощук 1984: 6
417.	Lenkivcy-Selišce 1					8	9	10	11			Kel'menci	Тимощук 1990: 162
418.	Lenkivcy-Selišce 2					8	9	10	11			Kel'menci	Тимощук 1990: 162
419.	Lenkivcy-Şanţ									12	13	or. Cernăuţi	Тимощук 1982: 68-82, 175-177
420.	Limanskoje III						9	10	11			Odessa	Гудкова & 1991.
421.	Limanskoje IV						9	10	11			Odessa	Гудкова & 1991.
422.	Limanskoje V						9	10	11			Odessa	Гудкова & 1991.
423.	Lipceni-Zanov					8	9	10	11	12		Rezina	Федоров, Чеботаренко 1974: 26, nr.75, 60, nr.219
424	Lupnic-Hârtop	4				8	9					Ocniţa	Федоров, Чеботаренко 1974: 24, nr. 64.
425.	Livinev									12	13	Kel'menci	Тимощук 1982: 24
426.	Logăneşti-Bucium		5	6	7	8	9	10	11	12		Hânceşti	Чеботаренко, Тельнов 1983: 88-102.
427.	Lomačinci-Dubova					8	9	10				Sokirjani	Тимощук 1990: 162
428.	Lomačinci-Galţa					8	9	10	11	12	13	Sokirjani	Тимощук 1976: 158, nr. 110; Тимощук 1990: 162
429	Lomačinci-Okopy					8	9	10	11	12	13	Sokirjani	Тимощук 1982: 137,
430.	Lopatna	4	5	6	7	8	9	10	11	12		Orhei	Postică 1999c.
431.	Loščonovka I (Căgăuţi)						9	10	11			Odessa	Гудкова & 1991.
432.	Loščonovka IV (Găgăuţi)						9	10	11			Odessa	Гудкова & 1991.
433.	Lozova									12	13	Străşeni	
434.	Luca-Kavetčinska		5	6	7							Kamenet-Podol'sk	Приходнюк 1975: 100, nr. 37

435.	Lucaşeuca-C.Blăjei	4				8	9	10	11	12	13	Orhei	Postică 1999e.
436.	Lucaşeuca-Pecina	4						10	11	12		Orhei	Postică 1999e.
437.	Lujany									12	13	Kiemani	Тимощук 1982: 24
438.	Luka Vrubleveckaja I			6	7							Kamenec-Podol'sk	Приходнюк 1975: 102, nr. 61
439.	Luka Vrubleveckaja II			6	7							Kamenec-Podol'sk	Приходнюк 1975: 102, nr. 62
440.	Luka Vrubleveckaja III			6	7							Kamenec-Podol'sk	Приходнюк 1975: 103, nr. 63
441.	Lukovica II					8	9					Gliboka	Тимощук 1976: 158, nr. 112
442.	Lukovica-Korjivka (I)		5	6	7	8	9	10	11	12	13	Gliboka	Тимощук 1976: 158, nr. 111; Русанова, Тимощук 1984: 6
443.	Magala I Kruglaja Kanava					8	9	10	11	12	13	Novoselicja	Тимощук 1990: 162-163
444.	Magala II Kojušna					8	9	10	11	12	13	Novoselicja	Тимощук 1990: 165
445.	Magala-Baron (I)					8	9	10				Novoselicja	Тимощук 1976: 158, nr. 113; Тимощук 1990: 165
446.	Magala-Buda					8	9	10	11	12	13	Novoselicja	Тимощук 1990: 165
447.	Magala-Dumbrava					8	9	10				Novoselicja	Тимощук 1990: 165
448.	Magala-Skuntari (II)					8	9	10				Novoselicja	Тимощук 1976: 158, nr. 114; Тимощук 1990: 165
449.	Magala-Staroje Kladbišče		5	6	7							Novoselicja	Тимощук 1990: 165
450.	Makarivka-Pomirki		5	6	7					12	13	Kel'menci	Тимощук 1976: 158, nr. 115
451.	Malcoci							10	11			Taloveni	Descoperire Gh. Postică.
452.	Malcatincy									12	13	Kiemani	Тимощук 1982: 24
453.	Malcatincy									12	13	Kiemani	Тимощук 1982: 24
454.	Malincy-Selo (I)		5	6	7	8	9	10				Hotin	Тимощук 1976: 158, nr. 118; Тимощук 1990: 182
455.	Malincy-Toloca (II)					8	9	10				Hotin	Тимощук 1976: 158, nr. 119; Тимощук 1990: 182
456.	Mahnovcy		5	6	7							Kamenec-Podol'sk	Приходнюк 1975: 103, nr. 64
457.	Maly Kučuriv II (U Vojaka)					8	9	10	11	12	13	Zastavna	Тимощук 1990: 166; Михайлина 1997: 6-7
458.	Maly Kučuriv III (Četâre Duba)					8	9	10				Zastavna	Тимощук 1990: 166; Михайлина 1997: 6-7
459.	Maly Kučuriv-Dibrova (I)		5	6	7	8	9	10	11	12	13	Zastavna	Тимощук 1976: 158, nr. 116; Тимощук 1990: 165-166; Михайлина 1997: 6-7
460.	Maly Kučuriv-Oseredok (IV)					8	9	10				Zastavna	Тимощук 1976: 158, nr. 117; Тимощук 1990: 166; Михайлина 1997: 6-7
461.	Mamaivcy I					8	9	10				Kiemani	Михайлина 1997: 6-7
462.	Mamaivcy II					8	9	10				Kiemani	Михайлина 1997: 6-7
463.	Mamornica-Lutăria					8	9	10	11	12	13	Ghboka	Тимощук 1976: 158, nr. 120; Тимощук 1990: 166
464.	Mana	4						10	11	12		Orhei	Postică 1999e.
465.	Manta						9	10	11			Cahul	Informaţie Gh. Postică
466.	Marcăuţi					8	9					Orhei	Postică 1999e.
467.	Maršincy-Solonec					8	9	10				Novoselicja	Тимощук 1976: 158-159, nr. 121; Михайлина 1997: 6-7
468.	Mărzeşti	4				8	9	10	11	12		Orhei	Postică 1999e.
469.	Mateuţi-Gloma							10	11	12		Rezina	Федоров, Чеботаренко 1974: 61, nr. 221.
470.	Mateuţi-Gloma							10	11	12		Rezina	Федоров, Чеботаренко 1974: 61, nr. 221.
471.	Mateuţi-Cordon								11	12	13	Rezina	Федоров, Чеботаренко 1974: 88, nr. 272; Hâncu 1993: 97-98.
472.	Matroska						9	10	11			Odessa	Гудкова & 1991.
473.	Mălăeştii Vechi		5	6	7	8	9	10	11	12		Răşcani	Федоров, Чеботаренко 1974: 13, nr.5, 72-74, nr.260.
474.	Mălăieşti-Stâncăuţi			6	7	8	9					Răşcani	Федоров, Чеботаренко 1974: 22, nr. 52.
475.	Măşcăuţi-Livada Boierului			6	7	8	9	10	11			Criuleni	Mustcaţă 2005.

476.	Măşcăuţi-Poiana lui Ciuplea	4				8	9	10	11	12	13	Cnuleni	Mustează 2005.
477.	Melnica-Podolskaya		5	6	7							Borşčivsk	Приходнюк 1975: 103, nr. 66
478.	Mereşeuca-Cetăţuie	4						10	11	12	13	Ocniţa	Федоров, Чеботаренко 1974: 74, nr. 264; Vlasenko 1985b; Hâncu 1994: 74-75.
479.	Mereşeuca-Did							10	11	12		Ocniţa	Федоров, Чеботаренко 1974: 54, nr.187; Vlasenko1985b.
480.	Mihalcea					8	9	10				Storojineţ	Тимощук 1990: 166
481.	Mihalcea (Kaličanka)					8	9	10	11			Storojineţ	Тимощук 1990: 167; Михайлина 1997: 6-7
482.	Mihalcea I (Poljana)					8	9	10	11			Storojineţ	Тимощук 1976: 159, nr. 127; Тимощук 1990: 166, Михайлина 1997: 6-7
483	Mihalcea II (Cerkovišče)		5	6	7							Storojineţ	Тимощук 1976: 159, nr. 128; Тимощук 1990: 167
484.	Mihalcea III (Perelev)					8	9	10	11			Storojineţ	Тимощук 1976: 159, nr. 129; Тимощук 1990: 166, fig.55, A; Михайлина 1997: 6-7
485.	Mihalkove-Ryšincy					8	9	10	11	12	13	Sokiряni	Тимощук 1990: 162
486.	Mihalkovo-Riščincy									12	13	Sokiряni	Тимощук 1976: 159, nr. 130
487.	Milieve									12	13	Vižnicja	Тимощук 1982: 24
488	Mitkiv-Stynca					8	9	10	11	12	13	Zastavna	Тимощук 1976: 159, nr. 126
489.	Moghileuca-Cegelnica					8	9	10				Gliboka	Тимощук 1976: 159, nr. 122; Михайлина 1997: 6-7
490.	Mol'nicea I					8	9					Gliboka	Тимощук 1976: 159, nr. 123
491.	Mol'nicea II		5	6	7	8	9	10				Gliboka	Тимощук 1976: 159, nr. 124
492.	Mol'nicea III (Stary Kvintar)					8	9	10				Gliboka	Тимощук 1976: 159, nr. 125
493.	Moleşti-Râpa Adâncă	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	Ialoveni	Чеботаренко 1983: 183 192.
494	Molodija									12	13	Gliboka	Тимощук 1982. 24
495	Musorivka		5	6	7					12	13	Zastavna	Приходнюк 1975. 103, nr. 67
496.	Musorivka-Pid Stincoju		5	6	7	8	9					Zastavna	Тимощук 1976: 159, nr. 131; Русанова, Тимощук 1984: 6
497.	Naddnistreanka I			6	7							Kamenet-Podol'sk	Приходнюк 1975: 103, nr. 71
498.	Naddnistreanka II			6	7							Kamenet-Podol'sk	Приходнюк 1975. 103, nr. 72
499.	Nagorjane									12	13	Kel'menci	Тимощук 1982: 24
500.	Nagorjane-Moghila					8	9	10	11			Kel'menci	Тимощук 1990: 162
501.	Nagorjane-Osovo (I)		5	6	7	8	9					Kel'menci	Тимощук 1976: 159, nr. 132; Тимощук 1990: 162; Русанова, Тимощук 1984: 6
502.	Nagorjane-Surša (II)		5	6	7	8	9	10				Kel'menci	Тимощук 1976: 159, nr. 133; Тимощук 1990: 162; Русанова, Тимощук 1984: 6
503	Nagornoe III						9	10	11			Odessa	Гудкова & 1991.
504.	Nagornoe IV (Lacul Cahul IV)						9	10	11			Odessa	Гудкова & 1991.
505.	Nagornoie (Renijskij I)						9	10	11			Odessa	Гудкова & 1991.
506.	Nagornoie (Renijskij II)						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1997a.
507.	Nagornoie (Renijskij III)						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1997a.
508	Nagornoie (Renijskij V)						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1997a
509.	Naslavcea-Cartera					8	9	10	11	12		Ocniţa	Власенко 1985b.
510.	Naslavcea-Cruce					8	9					Ocniţa	Федоров, Чеботаренко 1974: 23-24, nr.62.
511	Naslavcea-Sat							10	11	12		Ocniţa	Федоров, Чеботаренко 1974. 53, nr.182
512	Nedobojevcy-Ryjii Jar					8	9	10				Hotin	Тимощук 1990: 21, nota 34
513.	Nedobojevcy									12	13	Hotin	Тимощук 1982: 24
514.	Nepolovkivcy-Cegelnea		5	6	7					12	13	Kicmani	Тимощук 1976: 159, nr. 134; Русанова, Тимощук 1984: 6
515.	Neporotove-Ščovb									12	13	Sokiряni	Тимощук 1982: 24

516.	Neporotove-Galiţa									12	13	Sokirjani	Тимощук 1982: 24
517	Neporotovo-Dubova					8	9	10				Sokirjani	Тимощук 1990: 162
518.	Nestroja									12	13	Novoselicja	Тимощук 1982: 24
519.	Nijnie Krivce			6	7							Borşčivsk	Приходнюк 1975: 103-104, nr. 73
520.	Nimoreni-Işnoväţ	4						10	11	12		Ialoveni	Федоров, Чеботаренко 1974: 71, nr. 252.
521.	Nova Jučka I		5	6	7	8	9	10	11	12	13	Or. Cernăuţi	Тимощук 1976: 159, nr. 135
522.	Novaja Jučka II-Cervona Glina					8	9	10	11			Or. Cernăuţi	Тимощук 1990: 175
523.	Novaja Jučka III-Starâi Kut					8	9					Or. Cernăuţi	Тимощук 1976: 160, nr. 137
524.	Novaja Jučka I-Moşkiv					8	9					Or. Cernăuţi	Тимощук 1976: 160, nr. 136
525.	Novaja Pokrovka-III-Enika						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1997a.
526.	Novi Vovčinecy									12	13	Gliboka	Тимощук 1982: 24
527.	Novoselovka						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1997a.
528.	Novosilka-Guculka (II)					8	9	10				Kiemani	Тимощук 1976. 160, nr. 139; Тимощук 1990: 173
529.	Novosilka-Selişte (I)					8	9	10	11	12	13	Kiemani	Тимощук 1976: 160, nr. 138; Тимощук 1990: 173
530.	Ogorodnoje						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1997a.
531.	Olăneşti					8	9	10	11			Ştefan-Vodă	Федоров, Чеботаренко 1974: 37, nr. 131, 54, nr. 177.
532.	Olişcani-Cetăţuie	4						10	11	12		Şoldăneşti	Федоров, Чеботаренко 1974: 88-89, nr. 273; Hâncu 1993: 129-130.
533	Onut-Strelka						9	10	11	12	13	Zastavna	Тимощук 1976: 160, nr. 140; Тимощук 1990. 146
534.	Orlovka						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1997a.
535.	Oršivcy									12	13	Kiemani	Тимощук 1982: 24
536	Oršivcy									12	13	Kiemani	Тимощук 1982: 24
537	Oselovka		5	6	7							Kel'menci	Приходнюк 1975: 104, nr. 74
538	Oškliby									12	13	Kiemani	Тимощук 1982: 24
539.	Ostrcea									12	13	Gliboka	Тимощук 1982: 24
540.	Ostricea-Okopy					8	9	10	11	12	13	Gliboka	Тимощук 1990: 167
541.	Ostricea-Sat					8	9	10	11	12	13	Gliboka	Тимощук 1976: 160, nr. 141; Тимощук 1990: 167; Михайлина 1997: 6-7
542.	Otaci-Sud							10	11	12		Ocniţa	Федоров, Чеботаренко 1974: 53, nr.184.
543.	Ozernoje V						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1997a
544.	Părâta-Pe Şes					8	9					Briceni	Федоров, Чеботаренко 1974: 20-21, nr. 44
545.	Părâta-Zamca					8	9	10	11			Briceni	Федоров, Чеботаренко 1974: 21, nr. 45.
546.	Parcani-Ferma Veche							10	11	12		Şoldăneşu	Федоров, Чеботаренко 1974: 60, nr. 216.
547.	Pârjolteni							10	11			Călăraşi	
548.	Pârjota					8	9					Râşcani	Федоров, Чеботаренко 1974: 21, nr. 47.
549.	Paškivcy-Selişte		5	6	7	8	9			12	13	Hotin	Тимощук 1976: 161, nr. 145
550.	Paşcani					8	9					Hânceşti	Федоров, Чеботаренко 1974: 32, nr.107
551.	Pepeni	4				8	9	10	11	12		Sângerei	Федоров, Чеботаренко 1974: 27, nr. 82.
552.	Perebykivcy					8	9	10	11	12	13	Hotin	Тимощук 1990: 169
553.	Perebykivcy-Cegelnea (II)		5	6	7			10	11	12	13	Hotin	Тимощук 1976: 160, nr. 143
554.	Perebykivcy-Dolina		5	6	7	8	9	10	11	12	13	Hotin	Приходнюк 1975: 104, nr. 77; Тимощук 1990: 170
555.	Perebykivcy-Gorodişče (I)					8	9	10	11	12	13	Hotin	Тимощук 1976: 160, nr. 142; Тимощук 1990: 168-169
556.	Perebykivcy-Luka (III)		5	6	7	8				12	13	Hotin	Тимощук 1976: 160-161, nr. 144; Тимощук 1990: 170
557.	Peresecina-Mojca							10	11	12		Orhei	Postică 1999c.
558.	Peršotravnevoje I						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1997a.

559.	Peršotravnevoje II						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1997a.
560.	Peršotravnevoje III						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1997a.
561.	Peticeni-Tolnacă							10	11			Călărași	
562.	Pionerlager II-III						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1997a.
563.	Pivdennoje						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1997a.
564.	Pjadkovcy									12	13	Kicmani	Тимощук 1982: 24
565.	Pociumbeni					8	9					Rășcani	Федоров, Чеботаренко 1974: 21-22, nr. 50.
566.	Podoima-Pologi	4						10	11	12		Camenca	Федоров, Чеботаренко 1974. 55, nr. 196.
567.	Pogorilivka-Borščivka		5	6	7					12	13	Zastavna	Тимощук 1976: 161, nr. 146
568.	Pohorniceni-Petruha	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	Orhei	Postică 1999c.
569.	Pohrebeni-Sulemi							10	11	12		Orhei	Postică 1999c.
570.	Poiana-Pichet					8	9	10	11	12		Șoldănești	Федоров, Чеботаренко 1976. 25, nr. 72, 56-57, nr. 200-206.
571.	Poiana-Promontoriu	4				8	9	10	11	12		Șoldănești	Федоров, Чеботаренко 1976. 56, nr. 199.
572.	Pokos			6	7							Novoaujk	Приходнюк 1975: 104, nr. 80
573.	Ponora						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1997a.
574.	Popăuți-Hlinaia	4				8	9	10	11	12		Rezina	Федоров, Чеботаренко 1974: 61, nr. 220; Hâncu 1993. 99
575.	Porubne-Berlin					8	9	10				Glibuka	Тимощук 1976: 161, nr. 147; Михайлина 1997: 6-7
576.	Prepeliță					8	9					Sângerei	Федоров, Чеботаренко 1974: 28, nr. 85.
577.	Priamaja Balka						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1997a.
578.	Prigorodok (Gumna)					8	9	10	11	12	13	Hotin	Тимощук 1990: 170
579.	Prigorodok-Cvintar (I)		5	6	7			10	11	12	13	Hotin	Тимощук 1976: 161, nr. 148, Тимощук 1990: 170
580.	Prigorodok-II (Kalinovka Gorodišče)					8	9	10	11	12	13	Hotin	Тимощук 1976. 161, nr. 149, Тимощук 1990: 170
581.	Prigorodok-Les					8	9	10				Hotin	Тимощук 1990: 170
582.	Prigorodok-Tatarskaja Krinica					8	9	10				Hotin	Тимощук 1990. 170
583.	Prigorodok-Vanica		5	6	7	8	9	10	11	12	13	Hotin	Тимощук 1990: 170
584.	Prigorodok-Vozle Gorodišča					8	9	10				Hotin	Тимощук 1990: 170
585.	Prilipče									12	13	Zastavna	Тимощук 1982: 24
586.	Prilipče									12	13	Zastavna	Тимощук 1982: 24
587.	Prilipče									12	13	Zastavna	Тимощук 1982: 24
588.	Primorskoje						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1997a.
589.	Prozornoje I						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1997a.
590.	Prozornoje II						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1997a.
591.	Prozornoje III (Cujmaăr)						9	10	11			Odesa	Гудкова et 1991: 71
592.	Preprutca									12	13	Novoscheja	Тимощук 1982: 24
593.	Preprutca									12	13	Novoscheja	Тимощук 1982: 24
594.	Proscureni-Troțea			6	7	8	9	10	11	12	13	Rășcani	Хынку, Тигов 1974.
595.	Puhăceni	4						10	11			Anenii Noi	Descopertre Gh. Postică, 1987.
596.	Purcari					8	9					Ștefan-Vodă	Федоров, Чеботаренко 1974: 50, nr. 173.
597.	Raşkov III		5	6	7							Hotin	Баран 1988; Тимощук 1990: 171
598.	Raşkov-Brajanka					8	9					Hotin	Тимощук 1990: 171
599.	Raşkov-II Dibrova		5	6	7							Hotin	Баран 1988; Тимощук 1990. 171
600.	Raşkov-Livada (I)					8	9	10	11	12	13	Hotin	Тимощук 1990: 171; Баран-
601.	Raşkov-Ščovb (Cetate)					8	9			12	13	Hotin	Тимощук 1990: 171
602.	Răciula						9	10	11	12		Călărași	Власенко1990.
603.	Rădeni Vechi-Malul Pârâului					8	9					Unghemi	Descopertre I. Borziac.
604.	Răscăeți I							10	11			Ștefan-Vodă	Федоров, Чеботаренко 1974: 50, nr. 174.
605.	Răscăeți II							10	11			Ștefan-Vodă	Федоров, Чеботаренко 1974: 51, nr. 175
606.	Răscăeți-Grădinele Școlii					8	9	10	11			ștefan Vodă	Федоров, Чеботаренко 1974:

607.	Răvaca-Dreapta Işnovăţului		5	6	7	8	9					Chişinău	Федоров, Чеботаренко 1974: 71, nr. 256.
608.	Răvaca-Stânga Işnovăţului					8	9					Chişinău	
609.	Răzălai-Lutărie					8	9					Sângerei	Федоров, Чеботаренко 1974: 27, nr. 80, nr. 81
610.	Răzeni					8	9	10	11			Căinari	
611.	Recea-Tutoveni			6	7							Străşeni	
612.	Rem						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1997a.
613.	Repujinţy									12	13	Zastavna	Тимощук 1982: 24
614.	Repujinţy									12	13	Zastavna	Тимощук 1982: 24
615	Repujinţy I					8	9			12	13	Zastavna	Тимощук 1976: 163, nr. 158
616.	Repujinţy II-Klin					8	9			12	13	Zastavna	Тимощук 1976: 163, nr. 159
617.	Revno I-Gorodişče					8	9	10				Kicmani	Тимощук 1976: 161, nr. 153; Тимощук 1990: 171-173; Михайлина 1997: 6-7
618.	Revno II-Carina					8	9	10				Kicmani	Тимощук 1976: 162, nr. 154; Тимощук 1990: 173; Михайлина 1997: 6-7
619.	Revno III-Revneak					8	9	10				Kicmani	Тимощук 1976: 163, nr. 156, Тимощук 1990: 173; Михайлина 1997: 6-7
620.	Revno IV-Liščik					8	9	10				Kicmani	Тимощук 1976: 162, nr. 157, Тимощук 1990: 173; Михайлина 1997: 6-7
621.	Revno IX-Mikulinka					8	9	10				Kicmani	Тимощук 1976: 163, nr. 154, Тимощук 1990: 173; Михайлина 1997: 6-7
622.	Revno V-Gevda					8	9	10				Kicmani	Тимощук 1990: 173; Михайлина 1997: 6-7
623	Revno VIII					8	9	10				Kicmani	Тимощук 1990: 173; Михайлина 1997: 6-7
624.	Revno VII-Veretinnikovo					8	9	10				Kicmani	Тимощук 1990: 173; Михайлина 1997: 6-7
625.	Revno VI-Kidrina					8	9	10				Kicmani	Тимощук 1990: 173, Михайлина 1997: 6-7
626.	Rezina-Stohnaia							10	11	12		Rezina	Федоров, Чеботаренко 1974: 89, nr. 275.
627.	Ridkivcy									12	13	Novoselicja	Тимощук 1982: 24
628.	Ridkivcy I-Dovga Dolina		5	6	7			10	11			Novoselicja	Тимощук 1976: 164, nr. 160
629.	Ridkivcy II-Kalatura		5	6	7	8	9	10				Novoselicja	Тимощук 1976: 164, nr. 161
630.	Ridkivcy-Vyphanka					8	9	10				Novoselicja	Тимощук 1990: 165
631.	Ridkivcy III-Magaljansike		5	6	7							Novoselicja	Тимощук 1976: 164, nr. 162
632.	Rjavinţy					8	9			12	13	Zastavna	Тимощук 1990: 156
633.	Rjavinţy II-Hrinova					8	9			12	13	Zastavna	Тимощук 1976: 164, nr. 164; Тимощук 1990: 156
634.	Rjavinţy I-Kadub		5	6	7	8	9					Zastavna	Тимощук 1976: 164, nr. 163, Тимощук 1990: 146
635.	Rogizna III-Serednii Kut		5	6	7							or. Cernăuţi	Тимощук 1976: 164, nr. 167
636.	Rogizna I-Ostrov		5	6	7							or. Cernăuţi	Тимощук 1976: 164, nr. 166; Русанова, Тимощук 1984: 6
637.	Rogizna IV		5	6	7							or. Cernăuţi	Тимощук 1976: 165, nr. 168, Русанова, Тимощук 1984: 6
638.	Rogizna I-Zadubrovka		5	6	7					12	13	or. Cernăuţi	Тимощук 1976: 164, nr. 165; Русанова, Тимощук 1984: 6
639.	Rohitny							10	11	12	13	Hotin	Тимощук 1990: 173
640.	Rohitny I-Levada					8	9	10				Hotin	Тимощук 1976: 165, nr. 171; Тимощук 1990: 127
641.	Rohitny-Grineačka					8	9	10				Hotin	Тимощук 1976: 165, nr. 173, Тимощук 1990: 174
642.	Rohitny-Les					8	9	10				Hotin	Тимощук 1990: 174
643.	Rohitny-Sklon					8	9	10				Hotin	Тимощук 1990: 174

644.	Rohitny-Staryje Skały					8	9	10				Hotin	Тимощук 1990: 174
645.	Rohotny II-Zaměšče					8	9	10	11	12	13	Hotin	Тимощук 1976: 165, nr. 172; Тимощук 1990. 174
646.	Rohotny-Morilot		5	6	7							Hotin	Тимощук 1990: 174
647.	Romancivky I-Karlukiv					8	9					Sokirjani	Тимощук 1976: 165, nr. 169
648.	Romancivky I-Kuselbas					8	9					Sokirjani	Тимощук 1976: 165, nr. 170
649.	Rudi-Biserica					8	9					Dondușeni	Descoperirea expediției conduse de E. Sava, 1993.
650.	Rudi-Chivana			6	7	8	9					Dondușeni	Власенко 1985: 202 (Rudi XXI).
651.	Rudi-Fazenda Turcească				7	8	9	10	11	12	13	Dondușeni	Федоров, Чеботаренко 1974: 74-76.
652.	Rudi-Izvor							10	11	12		Dondușeni	Descoperire V. Бейлекчи 1982.
653.	Rudi-Roșcana			6	7	8	9	10	11	12		Dondușeni	Descoperire I. Vlasenko, V. Sorochin.
654.	Rudi-Trei Cruci				7	8	9					Dondușeni	Власенко 1985: 202 (Rudi XXII)
655.	Rudi-Tumul					8	9	10				Dondușeni	Бейлекчи 1985b.
656.	Rudkivev			6	7							Zastavna	Приходнюк 1975: 105, nr. 87
657.	Rudnichi III-Gorodișče					8	9	10	11	12		Kicmani	Тимощук 1990: 173; Михайлина 1997: 6-7
658.	Rudniki II-Poliana					8	9	10	11	12		Kicmani	Тимощук 1990: 173; Михайлина 1997: 6-7
659.	Rudniki I-Kopana Gora					8	9	10	11	12		Kicmani	Тимощук 1990: 173, Михайлина 1997: 6-7
660.	Rudniki-Selo							10	11	12		Kicmani	Тимощук 1990: 173
661.	Rumeanțevo-Rădicul Rusesc					8	9					Cantemir	Mustață 2005: 179.
662.	Ruseștii Noi-Ciuftea					8	9					Ialoveni	Федоров, Чеботаренко 1974: 33, nr. 110.
663.	Ruseștii Noi-Grădină					8	9					Ialoveni	Федоров, Чеботаренко 1974: 33, nr. 112.
664.	Rybhoz I Maja (Utkanosovka)						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1997a
665.	Sabo						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1997a.
666.	Sacarovca	4		6	7	8	9	10	11			Sângerei	Федоров, Чеботаренко 1974: 26-27, nr. 79, 61, nr. 225.
667.	Sadagora-ul Scrova					8	9					or. Cernăuți	Тимощук 1976. 166, nr. 174, Михайлина 1997. 6-7
668.	Sadgora I					8	9	10	11			or. Cernăuți	Михайлина 1997: 6-7
669.	Sadgora III-Moškov					8	9	10				or. Cernăuți	Михайлина 1997: 6-7
670.	Sadgora II-Lesničestvo					8	9	10				or. Cernăuți	Михайлина 1997: 6-7
671.	Sadgora IV-Stareči Kut					8	9	10				or. Cernăuți	Тимощук 1990: 175; Михайлина 1997: 6-7
672.	Sadgora-Vhmarca		5	6	7							or. Cernăuți	Тимощук 1990: 175
673.	Sadovo							10	11			Călărași	
674.	Safjany						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1997a.
675.	Sagaidac-Iaz	4	5	6	7	8	9					Cimișlia	Бейлекчи 1985.
676.	Sagaidac-Râpa Cosim	4	5	6	7	8	9					Cimișlia	Бейлекчи 1985.
677.	Sagaidac-Valea Cosim	4	5	6	7	8	9					Cimișlia	Бейлекчи 1985.
678.	Samușin									12	13	Zastavna	Приходнюк 1975: 105, nr 88
679.	Samușin-Dolina		5	6	7							Zastavna	Приходнюк 1975. 105, nr 88
680.	Sankivce									12	13	Hotin	Тимощук 1982: 24
681.	Sankivcy-Gora					8	9	10				Hotin	Тимощук 1976: 166, nr. 175; Михайлина 1997: 6-7
682.	Sămășcani-Cetățuie							10	11	12		Șoldănești	Hâncu 1993: 131-132.
683.	Sănătăuca-Sat							10	11	12		Camenca	Федоров, Чеботаренко 1974. 55, nr. 191.
684.	Schinoșica		5	6	7	8	9	10	11	12	13	Cimișlia	Бейлекчи 1985.
685.	Scoreni		5	6	7							Strășeni	
686.	Seliște-Lutăria		5	6	7							Orhei	Postică 1999c.
687.	Seliște-Răscruce		5	6	7							Orhei	Postică 1999c.
688.	Seliște-Sat		5	6	7	8	9	10	11			Orhei	Postică 1999c.
689.	Seliște-Vatici		5	6	7					12	13	Orhei	Postică 1999c.
690.	Semionovca Nouă					8	9					Ștefan-Vodă	Федоров, Себотаренко 1974 36-37: nr. 129.
691.	Semionovka I					8	9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1997a

692.	Šilivcy II-Srub					8	9	10				Hotin	Тимощук 1990: 181
693.	Šilivcy I-Taisin Grob					8	9	10	11	12	13	Hotin	Тимощук 1990: 181
694.	Šilivcy-Fundoaia					8	9	10				Hotin	Тимощук 1990: 182
695.	Šilivcy-Nora					8	9	10				Hotin	Тимощук 1990: 182
696.	Šipincy									12	13	Kicmani	Тимощук 1982: 24
697.	Šipincy-Selo		5	6	7	8	9					Kicmani	Тимощук 1976. 167, nr. 202
698.	Široka Poljana Kurgan					8	9	10	11			Gliboka	Тимощук 1990: 182
699.	Široka Poljana-Banga					8	9	10				Gliboka	Тимощук 1990: 182
700.	Široka Poljana-Grădina					8	9	10				Gliboka	Тимощук 1990: 182
701.	Široka Poljana-Gumin					8	9	10				Gliboka	Тимощук 1976: 168, nr. 203; Тимощук 1990: 182
702.	Široka Poljana-Ogorody					8	9	10				Gliboka	Тимощук 1990: 182
703.	Široka Poljana-Siretul Mic					8	9	10				Gliboka	Тимощук 1990: 182
704.	Široka Poljana-Strâmtura					8	9	10				Gliboka	Тимощук 1990: 182
705.	Šiškivcy									12	13	Kicmani	Тимощук 1982: 24
706.	Sloboda									12	13	Novoselica	Тимощук 1982: 24
707.	Slobozia Dușca	4						10	11	12		Criuleni	Федоров, Чеботаренко 1974: 70-71, nr. 251.
708.	Slobozia Vărăncău-Gura Pârâului					8	9					Soroca	Федоров, Чеботаренко 1974: 24-25, nr. 69.
709.	Slobozia Vărăncău-Lunca	4						10	11	12		Soroca	Федоров, Чеботаренко 1974: 54-55, nr. 190.
710.	Slobozia Vărăncău-Nis	4		6	7	8						Soroca	Федоров, Чеботаренко 1974: 270, 184, 278, nr.6.
711.	Slobozia-Cremene					8	9					Soroca	Федоров, Чеботаренко 1974: 25, nr. 70
712.	Slobozia-Izvorul Cucului					8	9	10	11	12		Orhei	Postică 1999c.
713.	Slobozia-Șirăuți	4				8	9					Briceni	Федоров, Чеботаренко 1974: 20, nr. 42.
714.	Sloveanca	4				8	9	10	11			Sângerei	Федоров, Чеботаренко 1974: 61, nr. 224.
715.	Sneačiv					8	9	10				Storojinet	Тимощук 1990: 178
716.	Sneačiv-Palanka		5	6	7	8	9	10				Storojinet	Тимощук 1990: 175-176
717.	Sneačiv-Sadovij Kut (II)					8	9	10				Storojinet	Тимощук 1976: 166, nr. 177; Тимощук 1990: 178
718.	Sneačiv-Toloca (I)		5	6	7							Storojinet	Тимощук 1976: 166, nr. 176; Тимощук 1990: 178; Русанова, Тимощук 1984: 6
719.	Sokol-Ostrov		5	6	7							Kamenet-Podol'sk	Приходнюк 1975: 106, nr. 95
720.	Soroca-Bichir	4		6	7							Soroca	Descoperire V. Marchevici.
721.	Spaska									12	13	or. Cernăuți	Тимощук 1982: 24
722.	Speia-Hîșcovo		5	6	7							Grigoriopol	Postică 1996a.
723.	Srara Jučka-Parikova		5	6	7	8	9	10				or. Cernăuți	Тимощук 1990: 175
724.	Stara Ušița			6	7							Kamenet-Podol'sk	Приходнюк 1975: 106, nr. 98
725.	Staraja Jučka-Hmarna		5	6	7							or. Cernăuți	Тимощук 1976: 166, nr. 178; Русанова, Тимощук 1984: 6
726.	Starjy Vovčinec									12	13	Gliboka	Тимощук 1982: 24
727.	Staryje Trojany						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1997a.
728.	Stavčane									12	13	Kicmani	Тимощук 1982: 24
729.	Stejăreni-Cetățuia Cârlani							10	11			Strășeni	Федоров, Чеботаренко 1974: 32, nr. 105.
730.	Stejăreni-Sat					8	9					Strășeni	
731.	Stolniceni-Sărata	4				8	9					Edineț	Федоров, Чеботаренко 1974: 21, nr. 48.
732.	Strășeni							10	11			Strășeni	Федоров, Чеботаренко 1974: 42, nr. 146.
733.	Strășeni-Poiana					8	9	10	11	12		Strășeni	Власенко 1981: 205.
734.	Strășeni-Valea Târgoliștii							10	11	12	13	Strășeni	

735.	Strileckji Kut-Poljana		5	6	7	8	9	10				Kicmani	Тимощук 1976: 166, nr. 179
736.	Strumok						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1997a.
737.	Studenica		5	6	7							Kamenec-Podol'sk	Приходнюк 1975: 106, nr. 100
738.	Subocy		5	6	7							Kamenec-Podol'sk	Приходнюк 1975: 107, nr. 101
739.	Şubranec					8	9					Zastavna	Тимощук 1976: 168, nr. 204
740.	Şubranec									12	13	Zastavna	Тимощук 1982: 24
741.	Şubranec		5	6	7	8	9					Zastavna	Tymoşciuk 1976: 168, nr. 204
742	Şubranec									12	13	Zastavna	Тимощук 1982: 24
743.	Suhoverhiv-Dibrova									12	13	Kicmani	Тимощук 1976: 166, nr. 180
744.	Surucenii-Dănceni		5	6	7	8	9	10	11			Ialoveni	Descoperire I. Niculiţă, Gh. Postică.
745.	Surucenii-Iazuri		5	6	7							Ialoveni	Федоров, Чеботаренко 1974: 16: nr. 29-30.
746.	Surucenii-Vest	4		6	7							Ialoveni	Федоров, Чеботаренко 1974: 16-17, nr. 31.
747.	Suvorovo I						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1997a.
748.	Suvorovo II						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1997a.
749	Suvorovo II (Iujnoje)						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1997a.
750.	Suvorovo III (Severe)						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1997a.
751.	Suvorovo IV						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1997a.
752.	Şapte Bani-Hârtop					8	9					Râşcani	Федоров, Чеботаренко 1974: 22, nr. 51.
753.	Şapte Bani-Hucea			6	7			10	11	12		Râşcani	Федоров, Чеботаренко 1974: 12, nr. 2.
754.	Şapte Bani-Pădure		5	6	7							Râşcani	Федоров, Чеботаренко 1974: 13, 6.
755	Şolcani					8	9					Soroca	Descoperire I. Vlasenko.
756.	Şoldăneşti-Luchiţa	4		6	7	8	9	10	11	12		Şoldăneşti	Федоров, Чеботаренко 1976: 60, nr. 218.
757.	Şoldăneşti-Piscăreşti							10	11	12		Şoldăneşti	Федоров, Чеботаренко 1976: 60, nr. 217.
758.	Tarasovo-Sat					8	9					Rezina	Федоров, Чеботаренко 1974: 26, nr. 76.
759	Tarnavca I-Lani					8	9	10				Gliboka	Тимощук 1976: 166, nr. 181
760.	Tarnavka II					8	9					Gliboka	Тимощук 1976: 166, nr. 182
761.	Taşbunar						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1997a.
762.	Tatarbunar						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1997a.
763.	Tătărăuca Nouă-Borta Turcului					8	9					Dondușeni	Descoperirea expediția condusă de E. Sava, 1993.
764.	Tătărăuca Nouă-Geamanaua				7	8	9	10	11	12		Dondușeni	Descoperire Rabinovici 1990.
765.	Tătărăuca Nouă-Gura Difileului					8	9					Dondușeni	Descoperirea expediția condusă de E. Sava, 1993.
766.	Tătărăuca Nouă-Piscul Gol					8	9					Dondușeni	Descoperirea expediția condusă de E. Sava, 1993.
767.	Temeleuți I							10	11	12		Călărași	Arhiva MC
768.	Temeleuți II							10	11	12		Călăraș	Arhiva MC
769.	Temeleuți-Cetățuie					8	9					Camenca	Hâncu 1993: 25-26.
770.	Teremcy		5	6	7							Kamenec-Podol'sk	Баран 1983: 5-47
771.	Tețcani-Isăieni					8	9					Briceni	Федоров, Чеботаренко 1974. 21, nr. 46.
772	Tochile Răducani							10	11	12		Leova	Descoperire Gh. Postică.
773.	Todirești-Lunca Bâcului	4				8	9	10	11	12		Anenii Noi	Descoperire Gh. Postică, 1987
774.	Todirești-Platou					8	9					Unghemi	Descoperire V. Сорокин.
775.	Topolevoje						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1997a.
776.	Toporivcy									12	13	Novoselicja	Тимощук 1982: 24
777.	Toporivcy									12	13	Novoselicja	Тимощук 1982: 24
778.	Toporivcy									12	13	Novoselicja	Тимощук 1982: 24
779.	Toporivcy-Gukiv		5	6	7							Novoselicja	Тимощук 1976: 166, nr. 184
780.	Trebujeni-Fântâna Joci	4						10	11	12		Orhei	Postică 1999e.
781.	Trebujeni-Gura Șeltirei							10	11	12		Orhei	Postică 1999e.
782.	Trebujeni-Izvorul Șeltirei	4				8	9					Orhei	Postică 1999e.

783.	Trebujeni-Orheiul Vechi	4		6	7	8	9	10	11	12	13	Orhei	Postică 1999e.
784.	Trebujeni-Pădurea Ţiganca	4		6	7							Orhei	Postică 1999e.
785.	Trebujeni-Scoc	4		6	7	8	9	10	11	12		Orhei	Postică 1999e.
786.	Trinca-Izvorul lui Luca	4						10	11	12		Edineţ	Inf. O. Levijki.
787.	Trinca-Râpa Izvorului	4				8	9					Edineţ	Inf. I. Borziac.
788.	Truşeni	4				8	9					Străşeni	Федоров, Чеботаренко 1974: 32, nr. 104.
789.	Truşeni-Chişcra						9	10	11	12		Străşeni	Descoperire Gh. Postică.
790.	Truşeni-Valnova					8	9	10	11			Străşeni	Descoperire Gh. Postică.
791.	Tudora	4				8	9					Ştefan-Vodă	Федоров, Чеботаренко 1974: 52, nr. 178, 179.
792.	Turcatca-Sehşce					8	9					Gliboka	Тимощук 1976: 166, nr. 183
793.	Tvardiţa						9	10	11			Taraclia	Федоров, Чеботаренко 1974: 52, nr. 180, 181.
794.	Ţânţăreni-Lunca Băcuhui	4				8	9					Anenii Noi	Descoperire Gh. Postică, 1987.
795.	Ţareuca-Cetate							10	11	12		Rezina	Hâncu 1993: 104-105.
796.	Ţareuca-Dohentca							10	11	12		Rezina	Федоров, Чеботаренко 1974: 89-91, nr. 276; Hâncu 1993: 103.
797.	Ţigăneşti							10	11			Străşeni	Федоров, Чеботаренко 1974: 70, nr. 246.
798.	Ţipovo-Mănăstire							10	11	12		Rezina	Федоров, Чеботаренко 1974:
799.	Unţeşti-Vorsova			6	7							Ungheni	Descoperire V. Cavruc.
800.	Ustin-Prut					8	9	10				Kiemani	Mykyïina 1997:6-7
801.	Ustie I		5	6	7							Kamenеţ-Podol'sk	Приходнюк 1975: 106, nr. 102
802.	Ustie II		5	6	7							Kamenеţ-Podol'sk	Приходнюк 1975: 108, nr. 103
803.	Ustie-Cogâlnic	4						10	11	12		Orhei	Postică 1999e.
804.	Ustie-Hidrocentrala					8	9	10	11	12		Dubăsari	Федоров, Чеботаренко 1974: 29, nr.90, 70, nr. 248.
805.	Ustie-Nord					8	9	10	11	12		Dubăsari	Федоров, Чеботаренко 1974: 42, nr.145.
806.	Ustie-Sat	4					9	10	11	12		Dubăsari	Федоров, Чеботаренко 1974: 70, nr.249, nr.250.
807.	Ustie-Zoloncem					8	9	10	11	12		Dubăsari	Федоров, Чеботаренко 1974: 31, nr.98, 70, nr.247.
808.	Utkanosovka III						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1997a.
809.	Vadul lui Isac							10	11	12		Cahul	
810.	Valea Cozmin (I)		5	6	7	8	9	10				Gliboka	Тимощук 1976: 147, nr. 16; Тимощук 1990: 149; Русанова, Тимощук 1984: 6; Михайлина 1997: 6-7
811.	Valea Cozmin-Gora Budaka (III)		5	6	7	8	9	10				Gliboka	Тимощук 1976: 147, nr. 18; Тимощук 1990: 149; Русанова, Тимощук 1984: 6
812.	Valea Cozmin-Gruşevo (II)					8	9					Gliboka	Тимощук 1976: 147, nr. 17; Михайлина 1997: 6-7
813.	Valea Cozmin-Selişče (IV)					8	9	10				Gliboka	Тимощук 1976: 147, nr. 19; Тимощук 1990: 149
814.	Valeva									12	13	Kiemam	Тимощук 1982: 24
815.	Valeva									12	13	Kiemani	Тимощук 1982: 24
816.	Vartikivcy									12	13	Kel'menci	Тимощук 1982: 24
817.	Vasvareuca-Cucuieţi							10	11			Floreşti	
818.	Vasilcvcy-Toloci		5	6	7	8	9	10				Sokirjani	Тимощук 1976: 148, nr. 22
819.	Vasiliv									12	13	Zastavna	Тимощук 1982: 24
820.	Vasiliv									12	13	Zastavna	Тимощук 1982: 24
821.	Vasiliv									12	13	Zastavna	Тимощук 1982: 24
822.	Vasilivka									12	13	Sokirjani	Тимощук 1982: 24
823.	Vasiliv-Zamčišče									12	13	Zastavna	Тимощук 1982: 158-161
824.	Vasiljevka (I)						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1997a.
825.	Vasiljevka (II)						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1997a.
826.	Vasiljevka (VI)						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1997a.

827.	Vasilovcy									12	13	Zastavna	Тимощук 1982: 24
828.	Vasilovcy									12	13	Zastavna	Тимощук 1982: 24
829.	Vasilovcy									12	13	Zastavna	Тимощук 1982: 24
830.	Vaskivcy		5	6	7							Vižnicja	Тимощук 1976: 148, пг. 23; Русанова, Тимощук 1984: 6
831.	Vaslovivcy-Carina					8	9	10				Zastavna	Тимощук 1990: 166; Михайлина 1997: 6-7
832.	Vaslovivcy-Ciurcalo									12	13	Zastavna	Тимощук 1982: 161-162
833.	Vaslovivcy-Habajlv		5	6	7	8	9	10				Zastavna	Тимощук 1976: 147, пг. 20; Тимощук 1990: 166; Михайлина 1997: 6-7
834.	Vaslovivcy-Koicany					8	9	10	11	12	13	Zastavna	Тимощук 1976: 147, пг. 21; ; Тимощук 1982: 161-162; Тимощук 1990: 166
835.	Vaslovivcy-Srednii Gorb					8	9	10				Zastavna	Тимощук 1990: 166
836.	Vălcineț-Bariera					8	9	10	11	12		Ocnița	Vlasenko1985b: 202.
837.	Văratec	4	5	6	7							Râșcani	Федоров, Чеботаренко 1974: 13, пг. 8.
838.	Velikii Kučiuriv-Selišče					8	9	10				Storojineț	Тимощук 1976: 148, пг. 25; Тимощук 1990: 178; Михайлина 1997: 6-7
839.	Velikosillea					8	9	10				Gliboka	Тимощук 1976: 148, пг. 24; Михайлина 1997: 6-7
840.	Verbivcy									12	13	Zastavna	Тимощук 1982: 24
841.	Verbivcy-Kučur (II)		5	6	7							Zastavna	Тимощук 1976: 148, пг. 26
842.	Verbivcy-Ostrov (I)		5	6	7	8	9	10				Zastavna	Тимощук 1976: 148, пг. 27; Тимощук 1990: 166
843.	Verbivcy-Toloaca		5	6	7	8	9	10				Zastavna	Тимощук 1976: 148, пг. 28; Тимощук 1990: 166
844.	Verejeni-Izvor	4						10	11	12		Ocnița	Федоров, Чеботаренко 1974: 53, пг.183.
845.	Verenčeanka									12	13	Zastavna	Тимощук 1982: 24
846.	Verhnie Stanivcy I					8	9	10				Kicmani	Тимощук 1990: 146; Михайлина 1997: 6-7
847.	Verhnie Stanivcy II					8	9	10				Kicmani	Тимощук 1990: 146; Михайлина 1997: 6-7
848.	Verhnie Stanivcy III					8	9	10				Kicmani	Тимощук 1990: 146; Михайлина 1997: 6-7
849	Verhnie Stanivcy-Jadov					8	9	10				Kicmani	Тимощук 1990: 148
850.	Verhnie Stanivcy-Tureckaja Krinica					8	9	10				Kicmani	Тимощук 1990: 146
851.	Verhnie Stanivcy-Zavalennyj					8	9	10				Kicmani	Тимощук 1990: 148
852.	Verhnja Kaličanka					8	9	10				or. Cernăuți	Тимощук 1976: 148, пг. 29; Михайлина 1997: 6-7
853.	Vertujeni	4				8	9					Camenca	Федоров, Чеботаренко 1974: 53, пг. 183.
854	Vikno									12	13	Zastavna	Тимощук 1982: 24
855.	Vikno-Martinivka		5	6	7					12	13	Zastavna	Тимощук 1976: 148, пг. 30; Тимощук 1982: 162-163
856.	Vilhovcy			6	7							Kamenet-Podol'sk	Приходнюк 1975: 88, пг. 12
857.	Vinigradovka I						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1997a.
858.	Vinigradovka II						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1997a.
859.	Vitilivka									12	13	Kicmani	Тимощук 1982: 24
860.	Vitilivka									12	13	Kicmani	Тимощук 1982: 24
861.	Vitilivka-Potičok		5	6	7	8	9					Zastavna	Тимощук 1976: 148, пг. 31
862.	Vitrcanka									12	13	Sokirjani	Тимощук 1982: 24
863.	Vladična									12	13	Hotin	Тимощук 1982: 24
864.	Vladična-Dvoriščče (I)		5	6	7							Hotin	Тимощук 1976: 148, пг. 32; Русанова, Тимощук 1984: 6
865.	Vladična-Kadub (II)		5	6	7	8	9					Hotin	Тимощук 1976: 148, пг. 33; Русанова, Тимощук 1984: 6
866.	Vladyčeny I						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1997a.

867.	Vladyčeny II						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1997a.
868.	Vladyčeny III						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1997a.
869.	Vladyčeny V						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1997a.
870.	Vladyčeny VI						9	10	11			Odessa	Смиленко, Козловский 1997a.
871.	Voloka II (Kolodec Sobeskii)					8	9	10				Gliboka	Михайлина 1997: 6-7
872.	Voloka-Gorodišče (I)					8	9	10	11			Gliboka	Тимощук 1976: 148, пг. 33; Тимощук 1982:163; Михайлина 1997: 6-7
873.	Voloka-Pašnina					8	9	10				Gliboka	Тимощук 1990: 149
874.	Vološkove-Cvintar		5	6	7							Sokirjani	Тимощук 1976: 148, пг. 35
875.	Voronovicea									12	13	Kel'menci	Тимощук 1982: 24
876.	Vulcănești						9	10	11			Comrat	Федоров, Чеботаренко 1974: 40, пг. 136
877.	Zadubrovka-Groapa (I)		5	6	7							Zastavna	Тимощук 1976: 154, пг. 77; Тимощук 1990: 152; Русанова, Тимощук 1984: 6
878.	Zadubrovka-Hârtop		5	6	7							Zastavna	Приходнюк 1975: 100, пг. 31
879.	Zadubrovka-Kupinjia (II)		5	6	7	8	9					Zastavna	Тимощук 1976: 155, пг. 78; Русанова, Тимощук 1984: 6
880.	Zadubrovka-Selišce (III)					8	9					Zastavna	Тимощук 1976: 155, пг. 79
881.	Zališčiki		5	6	7							Zališčiki,	Приходнюк 1975: 100, пг. 32
882.	Zamostea					8	9	10	11	12	13	Vižnicja	Тимощук 1976: 155, пг. 80
883.	Zastavna									12	13	Zastavna	Тимощук 1982: 24
884.	Zastavna									12	13	Zastavna	Тимощук 1982: 24
885	Zastavna									12	13	Zastavna	Тимощук 1982. 24
886.	Zelenai Lipa - Tureckaja Krinica							10	11	12		Hotin	Тимощук 1990: 169
887.	Zelenv-Lan			6	7					12	13	Kremani	Тимощук 1976: 155, пг. 81; Русанова, Тимощук 1984: 6
888.	Zelenyj Gai			6	7							Zališčiki,	Приходнюк 1975: 100, пг. 34
889.	Zgurița-Malul fazului		5	6	7	8	9					Orochia	

ANEXA nr. 2

REPERTORIUL NECROPOLELOR POPULAŢIEI SEDENTARE

A. Necropole şi morminte izolate din secolele V-VII din spaţiul pruto-nistrean (nr. de ordine corespunde nr. de pe hartă)

Nr	Necropola	Tip necro polă	Crono logia	Morminte total	Inhumări	Incinerări	Raionul	Bibliografie
1.	Ceponosy	Tumulară	V-VII	2	0	2	Hotin	Тимощук 1976a: 94-95, 167
2.	Corneşu	Plană	V-VII	1	0	1	Hotin	Приходнюк 1975: 109
3.	Dănceni	Plană	V-VI	1	1	0	Ialoveni	Рафалович 1986: 24-27
4.	Hansca	Plană	V-VII	5	1	4	Ialoveni	Рафалович 1972a: 217-218; 1973: 148-150; Рикман 1969: 13-14; Тельнов 1981: 7
5.	Moleşti-Râpa Adâncă	Plană	V-VII	1	1	0	Ialoveni	Телтюк 1990c
6	Schşte	Plană	V-VII	5	3	2	Orhei	Рафалович 1972a: 215-216; 1973: 141-143

B. Necropole şi morminte izolate din secolele IX-XI din spaţiul pruto-nistrean (nr. de ordine corespunde nr. de pe hartă)

Nr	Necropola	Tip necro polă	Crono logia	Morminte total	Inhumări	Incinerări	Raionul	Bibliografie
1.	Alcedar	Tumulară	IX-X	254	0	254	Rezina	Федоров 1964b, 1968a, Федоров, Чеботаренко 1974.
2	Bîla-Carina	Izolat	IX-X	1	1	0	Kiemani	Тимощук 1990: 35, 99.
3.	Brăneşti	Izolat	X-XI	2	2	0	Orhei	Власенко1985a: 141-152
4.	Brăneşti	Plană	IX-X	98	95	3	Orhei	Федоров, Чеботаренко, Великанова 1984.
5.	Calfa	Plană	X-XI	6	6	0	Anenii Noi	Чеботаренко 1973a: 73-75.
6.	Cobusca Veche	Plană	VIII-IX	14	0	14	Anenii Noi	Сергеев 1960
7	Cornivka	Tumulară	IX-X	10	0	10	Novoselicja	Михайлина, Тимощук 1983: 216-217; Тимощук 1990a: 168; Михайлина 1997: 74-76
8.	Echimăuţi	Izolat	X-XI	2	2	0	Rezina	Федоров, Чеботаренко 1974: 109.
9.	Giurgiuleşti – Râpa Chiţei	Izolat	IX-XI	2	2	0	Cahul	Postică, Tentiuc, Hâncu 1999.
10.	Giurgulești – Stana lui Mocanu	Izolat	IX-XI	1	1	0	Cahul	Postică, Tentiuc, Hâncu 1999.

11.	Musorivca	Plană	IX-XII	2	2	0	Zastava	Моця 1990: 135.
12.	Revno	Izolat	IX-X	1	1	0	Kicmani	Тимощук 1990: 35
13.	Revno	Plană	IX-X	53	0	53	Kicmani	Тимощук 1990a: 183-184; Михайлина 1997: 70-73.
14.	Vikno-Martinivka	Plană	IX-XII	6	6	0	Zastava	Моця 1990: 135.

C. Necropole şi morminte izolate din secolele X-XIII din spaţiul pruto-nistrean (nr. de ordine corespunde nr. de pe hartă)

Nr	Necropola	Tip necropolă	Cronologia	Morminte total	Inhumări	Incinerări	Raionul	Bibliografie
1.	Černovka	Plană	X-XIII	2	2	0	Novoselicja	Моця 1990: 136.
2.	Copacincy	Plană	XI-XIII	33	33	0	Gorodnekov	Моця 1990: 135.
3.	Cornev	Plană	XI-XIII	3	3	0	Gorodnekov	Моця 1990: 135.
4.	Costeşti	Plană	X-XII	4	4	0	Răşcani	Хынку, Титов 1974: 72-75.
5.	Darabani	Plană	X-XIII	+	+	0	Horin	Моця 1990: 135.
6.	Djurkov	Plană	X-XIII	+	+	0	Kolomiiskii	Моця 1990: 135.
7.	Dnestrovka	Plană	X-XIII	5	5	0	Kel'menci	Моця 1990: 136.
8.	Dnestrovka	Tumulară	XII-XIII	8	8	0	Kel'menci	Моця 1990: 118-119.
9.	Dobrynovcy	Izolat	XII-XIII	1	1	0	Zastavna	Тимощук 1976a: 122.
10.	Dubovcy	Izolat	X-XIII	1	1	0	Kicmani	Моця 1990: 136
11.	Gorišnji Širovcy	Tumulară	X-XII	4	4	0	Zastava	Тимощук 1982. 63-65; Моця 1990: 118-119.
12.	Gorodnica	Plană	XI-XIII	51	51	0	Gorodnekov	Моця 1990: 135.
13.	Hansca	Plană	X-XII	6	6	0	Ialoveni	Чеботаренко 1982; Чеботаренко, Тельнов 1983: 91, 95-97, fig. 2,2.
14.	Hansca Căprăria	Plană	X-XII	75	75	0	Ialoveni	Hâncu 1973a.
15.	Hansca Lîmbari	Plană	XII-XIV	110	110	0	Ialoveni	Hâncu 1970a.
16.	Ivancivcy	Plană	X-XIII	5	5	0	Kicmani	Моця 1990: 135.
17.	Kicmani	Plană	X-XIII	+	+	0	Kicmani	Моця 1990: 135.
18.	Kulišivka	Plană	X-XIII	+	+	0	Sochireni	Моця 1990: 136.
19.	Kuty	Plană	X-XIII	+	+	0	Kosovsk	Рапич 1957: 175; Моця 1990: 136.
20.	Lencăuţi	Plană	X-XIII	4	4	0	Cernăuţi	Моця 1990: 136.
21.	Lencăuţi	Plană	X-XIII	8	8	0	Kel'menci	Моця 1990: 136.
22.	Lucaşeuca	Izolat	X-XII	1	1	0	Orhei	Хынку 1969a: 12.
23.	Makarovka	Izolat	X-XIII	1	1	0	Kel'menci	Моця 1990: 136.
24.	Maniornica	Izolat	X-XIII	1	1	0	Glîboca	Моця 1990: 136.
25.	Matcuţi-Şcoala Nouă	Plană	XII-XIII	14	14	0	Rezina	Хынку 1969c.
26.	Mihalcea	Izolat	XI-XIII	1	1	0	Gorodnekov	Моця 1990: 135
27.	Mitkov	Plană	XI-XIII	3	3	0	Zastava	Моця 1990: 135.
28.	Novoselka	Plană	X-XIII	5	5	0	Kicmani	Моця 1990: 136.
29.	Oleškov	Plană	X-XIII	126	126	0	Sneatinsk	Моця 1990: 135.
30.	Orheiul-Vechi	Izolat	XII-XIII	1	1	0	Orhei	Postică, Hâncu, Munteanu 1998: 46.

31.	Ostricca	Izolat	X-XIII	1	1	0	Gliboca	Моця 1990: 136.
32.	Perebykivcy	Izolat	X-XIII	1	1	0	Hotin	Моця 1990: 135.
33.	Sanciovcy	Izolat	X-XIII	1	1	0	Hotin	Моця 1990: 135.
34.	Seliște	Plană	XII-XIII	3	3	0	Orhei	Рафалович, Лапушнян 1974a; 1974b.
35.	Šipincy	Plană	X-XIII	+	+	0	Kicmani	Моця 1990: 135.
36.	Vasilev (4 necr.)	Plană	XI-XIII	44	44	0	Zastava	Моця 1990: 135.

ANEXA nr. 3.

REPERTORIUL MORMINTELOR POPULAŢIILOR NOMADE

(morminte tumulare ale nomazilor din secolele X-XIV descoperite în spaţiul pruto-nistrean)

(nr. de ordine corespunde nr. de pe hartă)

Nr.	Denumirea	Cronologia mormintelor (secole)							Raionul	Bibliografie
		X-XI	XI-XII	X-XII	XII-XIII	XIII-XIV	XII-XIV	X-XIV		
1.	Alexandrovca					1			Floreşti	Haheu, Ciukin 1997: 205
2.	Alexandrovca					1			Floreşti	Haheu, Ciukin 1997: 200
3.	Alexandrovca					1			Floreşti	Haheu, Ciukin 1997: 206
4.	Alexandrovca					1			Floreşti	Haheu, Ciukin 1997: 203
5.	Alexandrovca					1			Floreşti	Haheu, Ciukin 1997: 205
6.	Alexandrovca					1			Floreşti	Haheu, Ciukin 1997: 206
7.	Alexandrovca					1			Floreşti	Haheu, Ciukin 1997: 205
8.	Alexandrovca					1			Floreşti	Haheu, Ciukin 1997: 206
9.	Badragii Vechi							1	Răşcani	Чирков 1989: 13-14
10.	Badragii Vechi							1	Răşcani	Яровой, Чирков 1987: 3
11.	Badragii Vechi							1	Răşcani	Яровой, Чирков 1987: 9
12.	Badragii Vechi							1	Răşcani	Яровой, Чирков 1987: 31
13.	Badragii Vechi							1	Răşcani	Яровой, Чирков 1987: 62-63
14.	Badragii Vechi							1	Răşcani	Яровой, Чирков, Щербина 1998: 35-36
15.	Badragii Vechi	1							Răşcani	Чирков 1990: 161-163
16.	Badragii Vechi	1							Răşcani	Чирков 1990: 163-167
17.	Badragii Vechi							1	Răşcani	Яровой, Чирков 1987: 34-35
18.	Bălăbăneşti							1	Criuleni	Агульников, Бейлекчи 1987: 79
19.	Bălăbăneşti							1	Criuleni	Агульников, Бейлекчи 1987: 79
20.	Bălăbăneşti							1	Criuleni	Агульников, Бейлекчи 1987: 72
21.	Bălăbăneşti							1	Criuleni	Агульников, Бейлекчи 1987: 79
22.	Balabani					1			Găgăuzia	Чеботаренко, Яровой, Телиман 1989: 14
23.	Balabani					1			Taraclia	Postică, Sava 1996: 66-67
24.	Balabani							1	Taraclia	Чеботаренко, Яровой, Телиман 1989: 66
25.	Balabani					1			Taraclia	Чеботаренко, Яровой, Телиман 1989: 68
26.	Balabani							1	Taraclia	Чеботаренко, Яровой, Телиман 1989: 44
27.	Balabani							1	Taraclia	Postică, Sava 1996: 70-71
28.	Balabani							1	Taraclia	Чеботаренко, Яровой, Телиман 1989: 42
29.	Balabani					1			Taraclia	Postică, Sava 1996: 71
30.	Balabani					1			Taraclia	Чеботаренко, Яровой, Телиман 1989: 69
31	Balabani					1			Taraclia	Чеботаренко, Яровой, Телиман 1989: 71
32	Balabani					1			Taraclia	Чеботаренко, Яровой, Телиман 1989: 37
33.	Balabani							1	Taraclia	Postică, Sava 1996: 71
34.	Balabani							1	Taraclia	Postică, Sava 1996: 72
35.	Balabani					1			Taraclia	Postică, Sava 1996: 69-70
36	Balabani					1			Taraclia	Чеботаренко, Яровой, Телиман 1989: 69
37.	Balabani					1			Taraclia	Postică, Sava 1996: 69

38.	Baştanovka							1	Odesa	Шмаглий, Черняков 1970: 81; Добролюбский 1986: 97, nr. 106
39.	Baştanovka							1	Odesa	Шмаглий, Черняков 1970: 81; Добролюбский 1986: 71, nr. 89
40.	Beliajevka							1	Odesa	Алексеева 1975: 34-36; Добролюбский 1986: 95, nr. 87
41.	Belolesje				1				Odesa	Добролюбский 1986: 100, nr. 140
42.	Biciok							1	Anenii Noi	Агульников 1985: 47
43.	Bolgrad							1	Odesa	Гудкова & 1991.
44.	Bolgrad							1	Odesa	Гудкова & 1991.
45.	Bolgrad							1	Odesa	Гудкова & 1991.
46.	Bonsovka							1	Odesa	Шмаглий, Черняков 1970: 67; Добролюбский 1986: 95, nr. 88
47.	Braniştc							1	Râşcani	Левицкий 1985: 46, fig. 42
48.	Brăviceni							1	Orhei	Ларина, Хахеу, Тодорова 1988: 9
49.	Brăviceni							1	Orhei	Ларина, Хахеу, Тодорова 1988: 62-63
50.	Brăviceni							1	Orhei	Ларина, Хахеу, Тодорова 1988: 62
51.	Brăviceni							1	Orhei	Ларина, Хахеу, Тодорова 1988: 62
52.	Brăviceni							1	Orhei	Ларина, Хахеу, Тодорова 1988: 60
53.	Brăviceni							1	Orhei	Ларина, Хахеу, Тодорова 1988: 51
54.	Brăviceni							1	Orhei	Ларина, Хахеу, Тодорова 1988: 50
55.	Brăviceni							1	Orhei	Ларина, Хахеу, Тодорова 1988: 49
56.	Brăviceni							1	Orhei	Ларина, Хахеу, Тодорова 1988: 47-48
57.	Brăviceni							1	Orhei	Ларина, Хахеу, Тодорова 1988: 18
58.	Brăviceni							1	Orhei	Ларина, Хахеу, Тодорова 1988: 17
59.	Brăviceni							1	Orhei	Ларина, Хахеу, Тодорова 1988: 9
60.	Brăviceni							1	Orhei	Ларина, Хахеу, Тодорова 1988: 8
61.	Brăviceni							1	Orhei	Ларина, Хахеу, Тодорова 1988: 8
62.	Brăviceni							1	Orhei	Ларина, Хахеу, Тодорова 1988: 4
63.	Brăviceni							1	Orhei	Ларина, Хахеу, Тодорова 1988: 4
64.	Brăviceni							1	Orhei	Ларина, Хахеу, Тодорова 1988: 17
65.	Burlăneşti							1	Edineţ	Демченко 1987: 56
66.	Burlăneşti							1	Edineţ	Демченко 1987: 52
67.	Burlăneşti							1	Edineţ	Демченко 1987: 19-20
68.	Butor	1							Grigoriopol	Добролюбский 1986: 100, nr. 137
69.	Calaneak	1							Odesa	Добролюбский 1986: 100, nr. 136
70.	Camenca-Ocniţa							1	Camenca	Манзура, Klociko, Sava 1992: 20
71.	Camenca-Ocniţa							1	Camenca	Манзура, Klociko, Sava 1992: 61-62
72.	Camenca-Ocniţa							1	Camenca	Манзура, Klociko, Sava 1992: 48-49
73.	Camenca-Ocniţa							1	Camenca	Манзура, Klociko, Sava 1992: 10
74.	Camenca-Ocniţa							1	Camenca	Манзура, Klociko, Sava 1992: 25-26

75.	Camenca-Ocnița							1	Camenca	Манзура, Klociko, Sava 1992: 40
76.	Camenca-Ocnița							1	Camenca	Манзура, Klociko, Sava 1992: 14
77.	Camenca-Ocnița							1	Camenca	Манзура, Klociko, Sava 1992: 8
78.	Camenca							1	Camenca	Добролюбский 1986: 96, nr. 101
79.	Camenca							1	Camenca	Добролюбский 1986: 96, nr. 100
80.	Camenca					1			Camenca	Добролюбский 1986: 98-99, nr. 125
81.	Caplani							1	Ștefan Vodă	Agulnicov 1984: 95; Добролюбский 1986: 103, nr. 157
82.	Cârnățeni							1	Căușeni	Демченко, Чеботаренко 1988: 96
83.	Cârnățeni	1							Căușeni	Демченко, Чеботаренко 1988: 96-97
84.	Cârnățeni							1	Căușeni	Демченко, Чеботаренко 1988: 96
85.	Cârnățeni	1							Căușeni	Демченко, Чеботаренко 1988: 95
86.	Căușeni	1							Căușeni	Чеботаренко, Яровой, Тельнов 1989: 86
87.	Căușeni							1	Căușeni	Чеботаренко, Яровой, Тельнов 1989: 95
88.	Căușeni							1	Căușeni	Чеботаренко, Яровой, Тельнов 1989: 97
89.	Căușeni							1	Căușeni	Чеботаренко, Яровой, Тельнов 1989: 89
90.	Căușeni							1	Căușeni	Чеботаренко, Яровой, Тельнов 1989: 95
91.	Căușeni					1			Căușeni	Чеботаренко, Яровой, Тельнов 1989: 79
92.	Căușeni							1	Căușeni	Чеботаренко, Яровой, Тельнов 1989: 100
93.	Căușeni							1	Căușeni	Чеботаренко, Яровой, Тельнов 1989: 90-91
94.	Căușeni							1	Căușeni	Чеботаренко, Яровой, Тельнов 1989: 72
95.	Cazaclia					1			Taraclia	Postică, Sava, Agulnikov 1995: 141-171
96.	Cazaclia						1		Găgăuzia	Postică, Sava, Agulnikov 1995: 141-171
97.	Cazaclia					1			Taraclia	Postică, Sava, Agulnikov 1995: 141-171
98.	Cazaclia					1			Găgăuzia	Postică, Sava, Agulnikov 1995: 141-171
99.	Cazaclia					1			Taraclia	Postică, Sava, Agulnikov 1995: 141-171
100.	Cazaclia							1	Găgăuzia	Postică, Sava, Agulnikov 1995: 141-171
101.	Cazaclia					1			Taraclia	Postică, Sava, Agulnikov 1995: 141-171
102.	Cazaclia					1			Găgăuzia	Postică, Sava, Agulnikov 1995: 141-171
103.	Cazaclia							1	Taraclia	Postică, Sava, Agulnikov 1995: 141-171
104.	Cazaclia						1		Găgăuzia	Postică, Sava, Agulnikov 1995: 141-171
105.	Cazaclia							1	Găgăuzia	Postică, Sava, Agulnikov 1995: 141-171
106.	Cazaclia					1			Găgăuzia	Postică, Sava, Agulnikov 1995: 141-171
107.	Cazaclia							1	Găgăuzia	Postică, Sava, Agulnikov 1995: 141-171

108.	Cazaclia							1	Taraclia	Postică, Sava, Agulnikov 1995: 141-171
109.	Cazaclia					1			Găgăuzia	Postică, Sava, Agulnikov 1995: 141-171
110.	Cazaclia							1	Taraclia	Postică, Sava, Agulnikov 1995: 141-171
111.	Cazaclia					1			Taraclia	Postică, Sava, Agulnikov 1995: 141-171
112.	Cazaclia					1			Taraclia	Postică, Sava, Agulnikov 1995: 141-171
113.	Cazaclia							1	Taraclia	Postică, Sava, Agulnikov 1995: 141-171
114.	Cazaclia							1	Taraclia	Postică, Sava, Agulnikov 1995: 141-171
115.	Cazaclia						1		Găgăuzia	Postică, Sava, Agulnikov 1995: 141-171
116.	Cazaclia					1			Taraclia	Postică, Sava, Agulnikov 1995: 141-171
117.	Chircăieşti							1	Căuşeni	Чеботаренко, Яровой, Тельнов 1989: 149-150
118.	Chircăieşti							1	Căuşeni	Чеботаренко, Яровой, Тельнов 1989: 152
119.	Chircăieşti							1	Căuşeni	Чеботаренко, Яровой, Тельнов 1989: 136
120.	Chircăieşti							1	Căuşeni	Чеботаренко, Яровой, Тельнов 1989: 136
121.	Chircăieşti							1	Căuşeni	Чеботаренко, Яровой, Тельнов 1989: 139
122.	Chircăieşti							1	Căuşeni	Чеботаренко, Яровой, Тельнов 1989: 134
123.	Chircăieşti							1	Căuşeni	Чеботаренко, Яровой, Тельнов 1989: 147
124.	Chircăieşti							1	Căuşeni	Чеботаренко, Яровой, Тельнов 1989: 141
125.	Chircăieşti							1	Căuşeni	Чеботаренко, Яровой, Тельнов 1989: 136
126.	Chircăieşti							1	Căuşeni	Чеботаренко, Яровой, Тельнов 1989: 147-149
127.	Chircăieşti							1	Căuşeni	Чеботаренко, Яровой, Тельнов 1989: 139
128.	Chircăieşti				1				Căuşeni	Чеботаренко, Яровой, Тельнов 1989: 150
129.	Chircăieşti							1	Căuşeni	Чеботаренко, Яровой, Тельнов 1989: 139
130	Chirileni							1	Ungheni	Raport p.29-30
131.	Chirileni							1	Ungheni	Abâzova, Klociko 2000: 521
132.	Chirileni	1							Ungheni	Abâzova, Klociko 2000: 518-519
133.	Chirileni							1	Ungheni	Abâzova, Klociko 2000: 521
134.	Chirileni							1	Ungheni	Raport p. 73-74
135.	Chisliţa					1			Odesa	Добролюбский 1986: 99, пг. 129
136.	Chisliţa							1	Odesa	Гудкова, Тощев, Чеботаренко 1995: 91
137.	Chisliţa							1	Odesa	Гудкова, Тощев, Чеботаренко 1995: 98
138.	Chisliţa					1			Odesa	Гудкова, Тощев, Чеботаренко 1995: 99
139.	Chisliţa							1	Odesa	Гудкова, Тощев, Чеботаренко 1995: 99
140.	Chisliţa							1	Odesa	Гудкова, Тощев, Чеботаренко 1995: 91
141.	Chisliţa							1	Odesa	Гудкова, Тощев, Чеботаренко 1995: 94
142.	Chisliţa							1	Odesa	Гудкова, Тощев, Чеботаренко 1995: 99

143.	Ciauş					1			Odesa	Добролюбский 1986: 101, nr. 146
144.	Cimişeni							1	Criuleni	Агульников, Бейлекчи 1987: 83
145.	Cimişeni							1	Criuleni	Агульников, Бейлекчи 1987: 82-83
146.	Cimişeni							1	Criuleni	Агульников, Бейлекчи 1987: 82
147.	Ciobruci							1	Slobozia	Агульников, Антипенко 1990: 16, fig. 11/5
148.	Ciobruci					1			Slobozia	Добролюбский 1986: 93, nr. 71
149.	Ciobruci							1	Slobozia	Агульников, Антипенко 1990: 6-7, fig. 8/2
150.	Ciobruci							1	Slobozia	Агульников, Антипенко 1990: 7, fig. 8/5
151.	Ciobruci							1	Slobozia	Агульников, Антипенко 1990: 15, fig. 11/1
152.	Ciobruci							1	Slobozia	Агульников, Антипенко 1990: 17, fig. 11/6
153.	Ciobruci							1	Slobozia	Агульников, Антипенко 1990: 21, fig. 12/3
154.	Ciobruci		1						Slobozia	Добролюбский 1986: 94, nr. 82
155.	Ciobruci							1	Slobozia	Агульников, Антипенко 1990: 12, fig. 9/6
156.	Ciocâlteni							1	Orhei	Ларина & 1989
157.	Ciocâlteni							1	Orhei	Ларина & 1989
158.	Ciocâlteni							1	Orhei	Ларина & 1989
159.	Ciocâlteni							1	Orhei	Ларина & 1989
160.	Ciocâlteni							1	Orhei	Ларина & 1989
161.	Ciocâlteni							1	Orhei	Ларина & 1989
162.	Ciocâlteni							1	Orhei	Ларина & 1989
163.	Ciocâlteni							1	Orhei	Ларина & 1989
164.	Ciocâlteni							1	Orhei	Ларина & 1989
165.	Ciocâlteni							1	Orhei	Ларина & 1989
166.	Ciocâlteni							1	Orhei	Ларина & 1989
167.	Ciocâlteni							1	Orhei	Ларина & 1989
168.	Ciocâlteni							1	Orhei	Ларина & 1989
169.	Ciocâlteni							1	Orhei	Ларина & 1989
170.	Ciocâlteni							1	Orhei	Ларина & 1989
171.	Codru Nou							1	Teleneşti	Яровой 1985: 14, fig. 9/4
172.	Codru Nou							1	Teleneşti	Яровой 1985: 26
173.	Copciac							1	Găgăuzia	
174.	Copciac							1	Găgăuzia	
175.	Corjeuţi							1	Briceni	Левицкий, Demcenco 1994: 224
176.	Corjeuţi							1	Briceni	Левицкий, Demcenco 1994: 221
177	Corjevo					1			Anenii Noi	Добролюбский 1986: 103, nr. 156
178.	Corpaci							1	Edineţ	Яровой 1984: 39
179.	Corpaci							1	Edineţ	Дергачев 1982: 38
180.	Corpaci							1	Edineţ	Дергачев 1982: 34
181.	Costeşti							1	Râşcani	Дергачев 1982: 8
182.	Costeşti							1	Râşcani	Дергачев 1982: 17
183.	Costeşti							1	Râşcani	Дергачев 1982. 13
184.	Costeşti							1	Râşcani	Дергачев 1982: 5
185.	Costeşti							1	Râşcani	Дергачев 1982: 17
186.	Cotiujeni							1	Şoldăneşti	Агульников 1992: 1108
187	Cotiujeni							1	Floreşti	Агульников 1992: 117
188.	Cotiujeni							1	Floreşti	Агульников 1992: 114-115
189.	Krasnoje	1							Transnistria	Кетрару, Серова 1983: 143-144; Добролюбский 1986: 101-102, nr. 147
190.	Krasnoje							1	Transnistria	Серова, Яровой 1987: 75

191.	Cuconeştii Vechi							1	Râşcani	Лергачев 1982: 29
192.	Cuconeştii Vechi II							1	Râşcani	
193.	Divizia		1						Odesa	Субботин, Сапожников, Субботин 2001: 574
194.	Divizia		1						Odesa	Субботин, Сапожников, Субботин 2001: 568
195.	Divizia		1						Odesa	Субботин, Сапожников, Субботин 2001: 568
196.	Divizia		1						Odesa	Субботин, Сапожников, Субботин 2001: 567
197.	Divizia		1						Odesa	Субботин, Сапожников, Субботин 2001: 563
198.	Doina							1	Cantemir	Бубулич 1992
199.	Dubăsari							1	Transnistria	Кетрару, Серова 1992: 153
200.	Dubăsari							1	Transnistria	Кетрару, Серова 1992: 141
201.	Dubăsari							1	Transnistria	Кетрару, Серова 1992: 148
202.	Dubăsari							1	Transnistria	Кетрару, Серова 1992: 141
203.	Dubăsari							1	Transnistria	Кетрару, Серова 1992: 158
204.	Dubăsari							1	Transnistria	Кетрару, Серова 1992: 155
205.	Dubăsarii Vechi							1	Criuleni	Борзняк, Левицкий 1989: 114
206.	Dzinelor							1	Odesa	Добролюбский 1986: 98, nr. 116
207.	Dzinelor		1						Odesa	Добролюбский 1986: 97, nr. 112
208.	Dzinilor							1	Odesa	Добролюбский 1986: 97, nr. 105
209.	Etulia						1		Găgăuzia	Серова 1981: 62
210.	Făleşti							1	Făleşti	Федоров 1960, p. 179ю
211.	Feşteliţa							1	Ştefan Vodă	Высоцкий 1992: 21, fig. 21/2
212.	Feşteliţa							1	Ştefan Vodă	Высоцкий 1992: 21, fig. 21/3
213.	Feşteliţa							1	Ştefan Vodă	Высоцкий 1992: 14, fig. 10/2
214.	Feşteliţa							1	Ştefan Vodă	Агульников, Антипенко 1990: 57, fig. 34/6
215.	Feşteliţa							1	Ştefan Vodă	Агульников, Антипенко 1990: 57, fig. 34/5
216.	Feşteliţa							1	Ştefan Vodă	Высоцкий 1992: 16, fig. 24b
217.	Fricaţei		1						Odesa	Добролюбский 1986: 101, nr. 145
218.	Fricaţei					1			Odesa	Добролюбский 1986: 101, nr. 144
219.	Fricaţei		1						Odesa	Добролюбский 1986: 101, nr. 143
220.	Fricăţei					1			Reni	Добролюбский 1986: 98, nr. 118
221.	Frumuşica					1			Floreşti	Trocy 1981: 159-164
222.	Gavanoasa							1	Cahul	Агульников 1992: 13, fig. 11/2
223.	Gavanoasa							1	Cahul	Агульников 1992: 18, fig. 13/4
224.	Gavanoasa							1	Cahul	Агульников 1992: 23, fig. 11/2
225.	Gavanoasa							1	Cahul	Агульников 1992: 29, fig. 22/8
226.	Gavanoasa							1	Cahul	Агульников 1992: 8, fig. 6/2
227.	Gavanoasa							1	Cahul	Агульников 1992: 26, fig. 20/5
228.	Gavanoasa							1	Cahul	Агульников 1992: 28, fig. 20/1
229.	Gavanoasa							1	Cahul	Агульников 1992: 11, fig. 8/3
230.	Gavanoasa							1	Cahul	Агульников 1992: 6, fig. 4/3
231.	Gorodnee	1							Odesa	Чийшмия 2003: 114
232.	Gorodnee	1							Odesa	Чийшмия 2003: 114
233.	Gorodnee	1							Odesa	Чийшмия 2003: 114
234.	Gorodnee	1							Odesa	Чийшмия 2003: 114
235.	Gorodnee	1							Odesa	Чийшмия 2003: 114
236.	Gorodnee	1							Odesa	Чийшмия 2003: 114
237.	Gradeška			1					Reni	Субботин, Добролюбский, Гонцев 1995: 109-126
238.	Gradeška		1						Reni	Добролюбский 1986: 103, nr. 160

239.	Gradeška					1			Reni	Добролюбский 1986: 103, nr. 161
240.	Gradeška			1					Reni	Субботин, Добролюбский, Тощев 1995: 109-126
241.	Gradeška			1					Reni	Субботин, Добролюбский, Тощев 1995: 109-126
242.	Gradeška			1					Reni	Субботин, Добролюбский, Тощев 1995: 109-126
243	Gradištea							1	Reni	Добролюбский 1986. 98, nr. 117
244.	Gura Bâcului							1	Anenii Noi	Дергачев 1984: 14
245.	Gura Bâcului							1	Anenii Noi	Дергачев 1984: 32
246	Gura Bâcului							1	Anenii Noi	Дергачев 1984: 25
247.	Gura Bâcului							1	Anenii Noi	Дергачев 1984: 19
248.	Gura Bâcului							1	Anenii Noi	Дергачев 1984: 10
249.	Gura Bâcului							1	Anenii Noi	Дергачев 1984: 11
250.	Gura Bâcului							1	Anenii Noi	Дергачев 1984: 11
251.	Gura Bâcului							1	Anenii Noi	Дергачев 1984: 4
252.	Gura Bâcului							1	Anenii Noi	Дергачев 1984. 413
253	Gura Bâcului							1	Anenii Noi	Дергачев 1984: 17
254.	Gura-Bâcului			1					Anenii Noi	Дергачев 1984: 4
255.	Hadjimus		1						Odesa	Чеботаренко, Яровой, Тельпов 1989: 159
256.	Hadjimus							1	Odesa	Чеботаренко, Яровой, Тельпов 1989. 159
257.	Hadjimus							1	Odesa	Чеботаренко, Яровой, Тельпов 1989: 156
258.	Hadjimus							1	Odesa	Чеботаренко, Яровой, Тельпов 1989. 159
259.	Hadjimus							1	Căușeni	Чеботаренко, Яровой, Тельпов 1989: 157
260.	Hadjimus							1	Odesa	Чеботаренко, Яровой, Тельпов 1989. 173
261.	Hadjimus							1	Odesa	Чеботаренко, Яровой, Тельпов 1989: 166
262.	Hajilar							1	Ștefan Vodă	Агульников, Бубулич, Курчатов 2001: 100
263.	Hajilar							1	Ștefan Vodă	Агульников, Бубулич, Курчатов 2001: 100
264.	Hajilar							1	Ștefan Vodă	Агульников, Бубулич, Курчатов 2001. 100
265.	Hajilar							1	Ștefan Vodă	Агульников, Бубулич, Курчатов 2001: 102
266.	Hajilar							1	Ștefan Vodă	Агульников, Бубулич, Курчатов 2001: 102
267.	Hajilar							1	Ștefan Vodă	Агульников, Бубулич, Курчатов 2001: 102
268.	Hajilar							1	Ștefan Vodă	Агульников, Бубулич, Курчатов 2001: 102
269.	Hajilar							1	Ștefan Vodă	Агульников, Бубулич, Курчатов 2001: 102
270	Hajilar				1				Ștefan Vodă	Агульников, Бубулич, Курчатов 2001: 102
271.	Hajilar							1	Ștefan Vodă	Агульников, Бубулич, Курчатов 2001: 102
272.	Hancăuț							1	Edineț	Дергачев 1982: 46
273.	Hancăuți							1	Edineț	Дергачев 1982: 46
274.	Hlinaia		1						Odesa	Добролюбский 1986: 92-93, nr. 70
275.	Holmscoie					1			Aqiz	Добролюбский 1986: 98, nr. 120
276	Iablona					1			Glodeni	Добролюбский 1986: 102, nr. 148
277.	Iablona							1	Glodeni	Добролюбский 1986: 102, nr. 149
278.	Iablona							1	Glodeni	Добролюбский 1986: 102, nr. 150
279.	Ivanovka					1			Florești	Haheu, Gukin 1997: 192 193
280.	Ivanovka					1			Florești	Haheu, Gukin 1997: 191 192

281.	Ivanovka					1			Floreşti	Haheu, Gukin 1997: 190
282.	Jultyj Jar		1						Odesa	Добролюбский 1986:109, nr. 141
283.	Kalčeva							1	Cervonoarmeisk	Субботин 1997: 100
284.	Kalčeva							1	Cervonoarmeisk	Субботин 1997: 100
285.	Kalčeva							1	Cervonoarmeisk	Субботин 1997: 100
286.	Kalčeva							1	Cervonoarmeisk	Субботин 1997: 100
287.	Kučkovatoje					1			Tatarbunar	Добролюбский 1986: 98, nr. 124
288.	Kuzminki							1	Camenca	Бубулич, Хахеу 2002: 136
289.	Kuzminki			1					Camenca	Бубулич, Хахеу 2002: 131-132
290.	Kuzminki							1	Camenca	Бубулич, Хахеу 2002: 128-130
291.	Kuzminki							1	Camenca	Бубулич, Хахеу 2002: 136
292	Kuzminki							1	Camenca	Бубулич, Хахеу 2002: 136
293.	Kuzminki							1	Camenca	Бубулич, Хахеу 2002: 128
294.	Liman				1				Tatarbunar	Субботин, Тощев 2002: 52
295.	Liman				1				Tatarbunar	Субботин, Тощев 2002: 49
296	Liman				1				Tatarbunar	Субботин, Тощев 2002: 46
297.	Liman		1						Tatarbunar	Субботин, Тощев 2002: 16-18
298.	Liman				1				Tatarbunar	Субботин, Тощев 2002: 16
299.	Liman				1				Tatarbunar	Субботин, Тощев 2002: 14-15
300.	Liman				1				Tatarbunar	Субботин, Тощев 2002: 15-16
301.	Manta							1	Cahul	Агульников 1992: 34, fig. 25/3
302.	Manta							1	Cahul	Агульников 1992: 36, fig. 27/2
303.	Manta							1	Cahul	Агульников 1992: 33, fig. 25/2
304.	Mărculeşti			1					Floreşti	Левашкий, Тентюк 1990: 95
305.	Medveja							1	Briceni	Сава, Дергачев 1984: 107
306.	Mereni			1					Anenii Noi	Дергачев, Сава 2002
307.	Mereni			1					Anenii Noi	Дергачев, Сава 2002
308.	Mirnoje					1			Odesa	Добролюбский 1986: 99, nr. 131
309.	Mokra	1							Răbniţa	Кашуба, Курчатов, Щербакова 2002: 214
310.	Mokra	1							Răbniţa	Кашуба, Курчатов, Щербакова 2002: 215
311.	Mokra	1							Răbniţa	Кашуба, Курчатов, Щербакова 2002: 188-190
312.	Novokamenka					1			Ismail	Добролюбский 1986: 97, nr. 107
313.	Novokamenka		1						Odesa	Добролюбский 1986: 98, nr. 123
314.	Ogorodnoje	1							Odesa	Добролюбский 1986: 100, nr. 139
315.	Olăneşti							1	Ştefan Vodă	Добролюбский 1986: 102, nr. 151
316.	Opaci	1							Căuşeni	Демченко, Чеботаренко 1988: 100
317.	Opaci	1							Căuşeni	Демченко, Чеботаренко 1988: 100
318.	Opaci	1							Căuşeni	Демченко, Чеботаренко 1988: 97-98
319.	Opaci	1							Căuşeni	Демченко, Чеботаренко 1988: 97
320.	Orlovka							1	Reni	Бондарь, Субботин 2000: 157
321	Orlovka							1	Reni	Бондарь, Субботин 2000: 154
322.	Palanca							1	Drochia	Курчатов 1990: 59
323.	Palanca	1							Drochia	Gukin, Kuzeatov 1998: 136-139
324	Palanca							1	Drochia	Курчатов 1990: 44-45
325.	Palanca							1	Drochia	Курчатов 1990: 6
326.	Palanca							1	Drochia	Курчатов 1990: 59
327.	Palanca							1	Drochia	Курчатов 1990: 19
328.	Palanca							1	Drochia	Курчатов 1990: 49
329.	Palanca							1	Drochia	Курчатов 1990: 59
330.	Parcani					1			Transnistria	Добролюбский 1986: 84-85, nr. 16
331.	Parcani					1			Transnistria	Добролюбский 1986: 85, nr. 17

332.	Parcani					1			Transnistria	Добролюбский 1986: 88, nr. 39
333.	Parcani					1			Transnistria	Добролюбский 1986: 84, nr. 15
334.	Parcani					1			Transnistria	Добролюбский 1986: 87-88, nr. 37
335.	Parcani					1			Transnistria	Добролюбский 1986: 88, nr. 40
336.	Parcani		1						Transnistria	Добролюбский 1986: 87, nr. 36
337.	Parcani							1	Transnistria	Кетрару, Серова 1992: 186
338.	Parcani		1						Transnistria	Добролюбский 1986: 94, nr. 83
339.	Parcani		1						Transnistria	Добролюбский 1986: 85, nr. 18
340.	Parcani					1			Transnistria	Добролюбский 1986: 85-86, nr. 23
341.	Parcani		1						Transnistria	Добролюбский 1986: 88-89, nr. 43
342.	Parcani		1						Transnistria	Добролюбский 1986: 94-96, nr. 85
343.	Parcani					1			Transnistria	Добролюбский 1986: 86, nr. 25
344.	Parcani		1						Transnistria	Добролюбский 1986: 88, nr. 42
345.	Parcani					1			Transnistria	Добролюбский 1986: 86, nr. 24
346.	Parcani	1							Transnistria	Добролюбский 1986: 85, nr. 20
347.	Parcani					1			Transnistria	Добролюбский 1986: 85, nr. 22
348.	Parcani							1	Transnistria	Матзура, Ларина, Сава 1992: 177
349.	Parcani					1			Transnistria	Добролюбский 1986: 88, nr. 41
350.	Parcani					1			Transnistria	Добролюбский 1986: 85, nr. 18
351.	Parcani				1				Transnistria	Добролюбский 1986: 84, nr. 14
352.	Parcani				1				Transnistria	Добролюбский 1986: 89, nr. 44
353.	Parcani					1			Transnistria	Добролюбский 1986: 85, nr. 21
354.	Parcani							1	Transnistria	Добролюбский 1986: 94, nr. 84
355.	Pavlovka							1	Odesa	Добролюбский 1986: 96, nr. 95
356.	Pavlovka							1	Odesa	Добролюбский 1986: 96, nr. 94
357.	Pavlovka							1	Odesa	Добролюбский 1986: 96, nr. 96
358.	Petreşti	1							Ungheni	Чирков 1990: 158
359.	Petreşti							1	Ungheni	Яровой 1987: 23-24, fig. 17/2
360.	Petreşti	1							Ungheni	Чирков 1990: 159-160
361.	Petreşti							1	Ungheni	Яровой 1987: 18 19
362.	Petreşti							1	Ungheni	Яровой 1987: 20-21, fig. 16
363.	Petreşti							1	Ungheni	Яровой 1987: 21-22, fig. 13, 4; 20/2
364.	Plavni					1			Reni	Андрух, Добролюбский Тощев 1985: 18
365.	Plavni							1	Reni	Андрух, Добролюбский Тощев 1985: 62
366.	Plavni							1	Reni	Андрух, Добролюбский Тощев 1985: 47
367.	Plavni							1	Reni	Андрух, Добролюбский Тощев 1985: 45
368.	Plavni		1						Reni	Андрух, Добролюбский Тощев 1985: 42; Добролюбский 1986: 99, nr. 133
369.	Plavni							1	Reni	Андрух, Добролюбский Тощев 1985: 18
370.	Plavni	1							Reni	Андрух, Добролюбский Тощев 1985: 70; Добролюбский 1986: 100, nr. 135
371.	Plavni		1						Reni	Андрух, Добролюбский Тощев 1985: 43
372.	Plavni			1					Reni	Андрух, Добролюбский Тощев 1985: 56;Добролюбский 1986. 100, nr. 142
373.	Ploskoje				1				Transnistria	Добролюбский 1986: 86, nr. 30
374.	Ploskoje					1			Transnistria	Добролюбский 1986: 86, nr. 27
375.	Ploskoje					1			Transnistria	Добролюбский 1986: 86, nr. 30
376.	Ploskoje							1	Transnistria	Добролюбский 1986: 95, nr. 86
377.	Ploskoje				1				Transnistria	Добролюбский 1986: 86, nr. 29

378.	Ploskoje				1				Transnistria	Добролюбский 1986: 87, nr. 33
379.	Ploskoje							1	Transnistria	Добролюбский 1986: 86, nr. 27
380.	Ploskoje					1			Transnistria	Добролюбский 1986: 87, nr. 31
381.	Ploskoje					1			Transnistria	Добролюбский 1986: 86, nr. 28
382.	Ploskoje					1			Transnistria	Добролюбский 1986: 87, nr. 32
383.	Ploskoje					1			Transnistria	Добролюбский 1986: 87, nr. 34
384.	Ploskoje	1							Transnistria	Добролюбский 1986: 86, nr. 26
385.	Podoima		1						Camenca	Бубулич, Хахеу 2002: 112
386.	Podoima		1						Camenca	Бубулич, Хахеу 2002: 121
387.	Podoima		1						Camenca	Бубулич, Хахеу 2002: 114
388.	Podoima		1						Camenca	Бубулич, Хахеу 2002: 114
389.	Podoima		1						Camenca	Бубулич, Хахеу 2002: 118-119
390.	Podoima		1						Camenca	Бубулич, Хахеу 2002: 112-114
391.	Pomazany							1	Chilia	Гонцев, Редина 1991: 101
392.	Pomazany							1	Chilia	Гонцев, Редина 1991: 95
393.	Pomazany (Ševcenkovo)	1							Chilia	Гонцев, Редина 1991: 101; Добролюбский 1986: 95-96, nr. 93
394.	Popeasca							1	Ştefan Vodă	Высоцкий 1992: 13-14, fig. 10/2
395.	Popeasca							1	Ştefan Vodă	Высоцкий 1992: 10, fig. 6/2
396.	Primorskoje		1						Odesa	Добролюбский 1986: 98, nr. 115
397.	Purcari							1	Ştefan Vodă	Добролюбский 1986. 102, nr. 152
398.	Răscăieţii Noi							1	Ştefan Vodă	Добролюбский 1986: 102, nr. 153
399.	Răscăieţii Noi					1			Ştefan Vodă	Добролюбский 1986: 103, nr. 155
400.	Răscăieţii Noi							1	Ştefan Vodă	Добролюбский 1986: 102, nr. 154
401.	Roşcana							1	Anenii Noi	Дергачев, Борзняк, Манзура 1989: 36
402.	Roşcana							1	Anenii Noi	Дергачев, Борзняк, Манзура 1989: 36
403.	Roşcana							1	Anenii Noi	Дергачев, Борзняк, Манзура 1989: 24
404.	Rumeanţevo							1	Cantemir	Бубулич 1992
405.	Rumeanţevo							1	Cantemir	Бубулич 1992
406.	Rumeanţevo							1	Cantemir	Бубулич 1992
407.	Rumeanţevo			1					Cantemir	Бубулич 1992
408.	Rumeanţevo							1	Cantemir	Бубулич 1992
409.	Rumeanţevo							1	Cantemir	Бубулич 1992
410.	Rumeanţevo							1	Cantemir	Бубулич 1992
411.	Saiţi	1							Căuşeni	Демченко, Чеботаренко 1988: 98
412.	Saiţi	1							Căuşeni	Демченко, Чеботаренко 1988: 100
413.	Saiţi	1							Căuşeni	Демченко, Чеботаренко 1988: 98
414.	Sărata							1	Odesa	Добролюбский 1986: 96, nr. 97
415.	Sărata							1	Odesa	Добролюбский 1986: 96, nr. 99
416.	Sărata		1						Odesa	Добролюбский 1986: 97, nr. 110
417.	Sărata					1			Odesa	Добролюбский 1986: 99, nr. 127
418.	Sărata							1	Odesa	Добролюбский 1986: 96, nr. 98
419.	Sărata					1			Odesa	Добролюбский 1986: 99, nr. 126
420.	Sărăteni							1	Hânceşti	Левицкий, Манзура, Демченко 1996: 40
421.	Sărăteni							1	Hânceşti	Левицкий, Манзура, Демченко 1996: 55
422.	Serbka		1						Transnistria	Добролюбский 1986: 93, nr. 77
423.	Serbka	1							Transnistria	Добролюбский 1986: 93, nr. 73
424.	Serbka							1	Transnistria	Добролюбский 1986: 93, nr. 75
425.	Serbka		1						Transnistria	Добролюбский 1986: 93-94, nr. 78
426.	Serbka					1			Transnistria	Добролюбский 1986: 94, nr. 79

427.	Serbka							1	Transnistria	Добролюбский 1986: 93, nr. 76
428.	Serbka					1			Transnistria	Добролюбский 1986: 93, nr. 72
429.	Serbka							1	Transnistria	Добролюбский 1986: 93, nr. 73
430.	Serbka							1	Transnistria	Добролюбский 1986: 93, nr. 74
431.	Sevirovka					1			Floreşti	Haheu, Gukin 1997: 197
432.	Sevirovka					1			Floreşti	Haheu, Gukin 1997: 195
433.	Sevirovka					1			Floreşti	Haheu, Gukin 1997: 196
434.	Sevirovka					1			Floreşti	Haheu, Gukin 1997: 199
435.	Slobozia							?	Ştefan Vodă	Высоцкий 1992: 26, fig. 11/2
436.	Slobozia							?	Ştefan Vodă	Высоцкий 1992: 29, fig. 16/2
437.	Speia							1	Anenii Noi	Дергачев, Манзура, Сава 1992: 95
438.	Speia							1	Anenii Noi	Дергачев, Манзура, Сава 1992: 86
439.	Ştefan Vodă				1				Ştefan Vodă	Высоцкий 1992: 37, fig. 32/3
440.	Ştefan Vodă				1				Ştefan Vodă	Высоцкий 1992: 35, fig. 28/1a
441.	Ştefan Vodă				1				Ştefan Vodă	Высоцкий 1992: 34, fig. 28/1
442.	Sucleja							1	Slobozia	Добролюбский 1986: 94, nr. 81
443.	Sucleja				1				Slobozia	Добролюбский 1986: 83, nr. 9
444.	Sucleja					1			Slobozia	Добролюбский 1986: 91, nr. 61
445.	Sucleja				1				Slobozia	Добролюбский 1986: 89, nr. 46
446.	Sucleja				1				Slobozia	Добролюбский 1986: 83, nr. 5
447.	Sucleja					1			Slobozia	Добролюбский 1986: 83, nr. 4
448.	Sucleja				1				Slobozia	Добролюбский 1986: 92, nr. 67
449.	Sucleja							1	Slobozia	Добролюбский 1986: 82-83, nr. 2
450.	Sucleja					1			Slobozia	Добролюбский 1986: 89-90, nr. 50
451	Sucleja					1			Slobozia	Добролюбский 1986: 83, nr. 3
452.	Sucleja					1			Slobozia	Добролюбский 1986: 92, nr. 69
453.	Sucleja							1	Slobozia	Добролюбский 1986: 84, nr. 11
454.	Sucleja				1				Slobozia	Добролюбский 1986: 89, nr. 49
455.	Sucleja					1			Slobozia	Добролюбский 1986: 90, nr. 51
456.	Sucleja					1			Slobozia	Добролюбский 1986: 90, nr. 52
457.	Sucleja					1			Slobozia	Добролюбский 1986: 90, nr. 56
458	Sucleja				1				Slobozia	Добролюбский 1986: 89, nr. 47
459.	Sucleja					1			Slobozia	Добролюбский 1986: 91, nr. 60
460	Sucleja					1			Slobozia	Добролюбский 1986: 92, nr. 66
461.	Sucleja		1						Slobozia	Добролюбский 1986: 82, nr. 1
462.	Sucleja					1			Slobozia	Добролюбский 1986: 83, nr. 8
463.	Sucleja					1			Slobozia	Добролюбский 1986: 91, nr. 63
464.	Sucleja							1	Slobozia	Добролюбский 1986: 84, nr. 12
465.	Sucleja					1			Slobozia	Добролюбский 1986: 84, nr. 10
466.	Sucleja					1			Slobozia	Добролюбский 1986: 84, nr. 58
467.	Sucleja					1			Slobozia	Добролюбский 1986: 83, nr. 7
468.	Sucleja							1	Slobozia	Добролюбский 1986: 90-91, nr. 58
469.	Sucleja					1			Slobozia	Добролюбский 1986: 90, nr. 54
470.	Sucleja					1			Slobozia	Добролюбский 1986: 92, nr. 65
471.	Sucleja					1			Slobozia	Добролюбский 1986: 91-92, nr. 64
472.	Sucleja				1				Slobozia	Добролюбский 1986: 91, nr. 62
473.	Sucleja					1			Slobozia	Добролюбский 1986: 89, nr. 45
474.	Sucleja				1				Slobozia	Добролюбский 1986: 83, nr. 6
475.	Sucleja							1	Slobozia	Добролюбский 1986: 94, nr. 81
476.	Sucleja					1			Slobozia	Добролюбский 1986: 90, nr. 57
477.	Sucleja					1			Slobozia	Добролюбский 1986: 91, nr. 59
478.	Sucleja					1			Slobozia	Добролюбский 1986: 90, nr. 55
479.	Sucleja					1			Slobozia	Добролюбский 1986: 90, nr. 53
480.	Sucleja					1			Slobozia	Добролюбский 1986: 92, nr. 68
481	Sucleja				1				Slobozia	Добролюбский 1986: 89, nr. 48
482.	Suvorovo				1				Odesa	Добролюбский 1986: 97, nr. 111
483.	Svetlyi							1	Cimişlia	Manzura 1984: 128
484.	Svetlyi							1	Cimişlia	Manzura 1984: 130

485	Svetlyj							1	Cimişlia	Манзура 1984: 129
486.	Svetlyj							1	Cimişlia	Манзура 1984: 129
487.	Svetlyj							1	Cimişlia	Манзура 1984: 130, Добролюбский 1986 103, nr. 158
488	Svetlyj							1	Cimişlia	Манзура 1984: 129
489	Svetlyj							1	Cimişlia	Манзура 1984: 128
490.	Svetlyj							1	Cimişlia	Манзура 1984: 133-134
491	Talmaz							1	Ştefan Vodă	Агульников, Антипенко 1990: 30, fig. 16/5
492	Talmaz							1	Ştefan Vodă	Агульников, Антипенко 1990: 50, fig. 24/5
493	Talmaz							1	Ştefan Vodă	Агульников, Антипенко 1990: 51, fig. 24/6
494	Talmaz							1	Ştefan Vodă	Агульников, Антипенко 1990: 55, fig. 27/2
495	Talmaz							1	Ştefan Vodă	Агульников, Антипенко 1990: 28, fig. 15/6
496.	Talmaz							1	Ştefan Vodă	Агульников, Антипенко 1990: 55, fig. 27/4
497	Talmaz							1	Ştefan Vodă	Агульников, Антипенко 1990: 52, fig. 23/7
498	Taraclia							1	Taraclia	Postică, Sava, Agulnikov 1995: 141-171
499	Taraclia							1	Taraclia	Postică, Sava, Agulnikov 1995: 141-171
500.	Taraclia							1	Taraclia	Postică, Sava, Agulnikov 1995: 141-171
501.	Taraclia							1	Taraclia	Postică, Sava, Agulnikov 1995: 141-171
502.	Taraclia							1	Taraclia	Postică, Sava, Agulnikov 1995: 141-171
503.	Taraclia							1	Taraclia	Postică, Sava, Agulnikov 1995: 141-171
504.	Taraclia					1			Taraclia	Postică, Sava, Agulnikov 1995: 141-171
505.	Taraclia	1							Taraclia	Postică, Sava, Agulnikov 1995: 141-171
506.	Taraclia							1	Taraclia	Postică, Sava, Agulnikov 1995: 141-171
507.	Taraclia							1	Găgăuzia	Postică, Sava, Agulnikov 1995: 141-171
508.	Taraclia					1			Găgăuzia	Postică, Sava, Agulnikov 1995: 141-171
509.	Taraclia							1	Găgăuzia	Postică, Sava, Agulnikov 1995: 141-171
510.	Taraclia							1	Găgăuzia	Postică, Sava, Agulnikov 1995: 141-171
511.	Taraclia						1		Găgăuzia	Postică, Sava, Agulnikov 1995: 141-171
512.	Taraclia							1	Găgăuzia	Postică, Sava, Agulnikov 1995: 141-171
513.	Taraclia					1			Găgăuzia	Postică, Sava, Agulnikov 1995: 141-171
514.	Taraclia							1	Taraclia	Postică, Sava, Agulnikov 1995: 141-171
515	Taraclia					1			Găgăuzia	Postică, Sava, Agulnikov 1995: 141-171
516	Taraclia							1	Taraclia	Postică, Sava, Agulnikov 1995: 141-171
517	Taraclia						1		Găgăuzia	Postică, Sava, Agulnikov 1995: 141-171
518	Taraclia		1						Găgăuzia	Postică, Sava, Agulnikov 1995: 141-171
519.	Taraclia							1	Găgăuzia	Postică, Sava, Agulnikov 1995: 141-171
520.	Taraclia					1			Găgăuzia	Postică, Sava, Agulnikov 1995: 141-171

521.	Taraclia							1	Taraclia	Postică, Sava, Agulnikov 1995: 141-171
522.	Taraclia							1	Taraclia	Postică, Sava, Agulnikov 1995: 141-171
523.	Taraclia							1	Taraclia	Postică, Sava, Agulnikov 1995: 141-171
524.	Taraclia							1	Taraclia	Postică, Sava, Agulnikov 1995: 141-171
525.	Taraclia							1	Taraclia	Postică, Sava, Agulnikov 1995: 141-171
526.	Taraclia					1			Găgăuzia	Postică, Sava, Agulnikov 1995: 141-171
527.	Taraclia							1	Găgăuzia	Postică, Sava, Agulnikov 1995: 141-171
528.	Ternovka		1						Slobozia	Добролюбский 1986: 88, nr. 38
529.	Ternovka					1			Slobozia	Добролюбский 1986: 87, nr. 35
530.	Ternovka							1	Slobozia	Сава, Клочко 2002: 161; Агульников, Сава 2004: 194
531.	Ternovka							1	Slobozia	Сава, Клочко 2002: 164
532.	Tetkani			1					Râşcani	
533.	Tetkani			1					Râşcani	
534.	Tiraspol							1	Transnistria	Хаєу 1990: 130
535.	Tiraspol							1	Transnistria	Сава 1988: 45
536.	Tiraspol							1	Transnistria	Сава 1988: 47
537.	Tiraspol							1	Transnistria	Хаєу 1990: 121
538.	Tochile Răducani							1	Cantemir	Яровой 1986: 13-14, f.7/4
539.	Tochile Răducani							1	Cantemir	Яровой 1986: 18 19, f.7/5
540.	Tomai							1	Găgăuzia	
541.	Trapovka					1			Tatarbunar	Добролюбский 1986: 97, nr. 109
542.	Trapovka					1			Tatarbunar	Добролюбский 1986: 98, nr. 122
543.	Trapovka							1	Odesa	Добролюбский 1986: 95, nr. 90
544.	Trapovka		1						Odesa	Добролюбский 1986: 98, nr. 121
545.	Tudorovo					1			Ştefan Vodă	Добролюбский 1986: 99, nr. 130
546.	Tuzla		1						Odesa	Добролюбский 1986: 97, nr. 108
547.	Ursoaia							1	Căuşeni	Чеботаренко, Яровой, Тельнов 1989: 127
548.	Ursoaia		1						Căuşeni	Чеботаренко, Яровой, Тельнов 1989: 118
549.	Ursoaia							1	Căuşeni	Чеботаренко, Яровой, Тельнов 1989: 109
550.	Ursoaia							1	Căuşeni	Чеботаренко, Яровой, Тельнов 1989: 106
551.	Ursoaia							1	Căuşeni	Чеботаренко, Яровой, Тельнов 1989: 109
552.	Ursoaia							1	Căuşeni	Чеботаренко, Яровой, Тельнов 1989: 111
553.	Ursoaia							1	Căuşeni	Чеботаренко, Яровой, Тельнов 1989: 111
554.	Ursoaia							1	Căuşeni	Чеботаренко, Яровой, Тельнов 1989: 118-119
555.	Vadul lui Isaç	1							Cahul	Агульников 1991
556.	Vadul lui Isac	1							Cahul	Агульников 1991
557.	Vadul lui Isac	1							Cahul	Агульников 1991
558.	Vişnevoje	1							Odesa	Добролюбский 1986: 100, nr. 138
559.	Vişnevoje				1				Odesa	Добролюбский 1986: 100.
560.	Zârneşti							1	Cahul	Кетрару 1969, p. 49; Добролюбский 1986: 95, nr. 92
561.	Zârneşti							1	Cahul	Кетрару 1969, p. 49; Добролюбский 1986: 96, nr. 102
562.	Zârneşti							1	Cahul	Кетрару 1969, p. 51; Добролюбский 1986: 96, nr. 103

ANEXA nr. 4

REPERTORIUL DESCOPERIRILOR MONETARE BIZANTINE

A. Descoperiri monetare izolate în spaţiul pruto-nistrean

Nr.	Emitent	Metal	Nominal	Data	Localitatea	Bibliografie
1.	Theodosius (408-450)	AE	Follis	408-450	Belgorod-Dnestrovsk	Столярик 1992: 85, nr. 188
2.	Theodosius (408-450)	AU	Triens	408-450	Bender	Столярик 1992: 85, nr. 189
3.	Marcianus (450-457)	AU	Solid	450-457	Ochiul Roş	Нудельман 1976: 84, nr. 26; 1985: p.154, nr. 1; Столярик 1992: 86, nr. 191
4.	Marcianus (450-457)	AU	Solid	450-457	Zaim	Нудельман 1985: 173, nr. 5; Столярик 1987: 94, nr. 9; Столярик 1992. 86, nr. 192
5.	Zenon (474-491)	AU	Solid	474-491	Tabaki	Столярик 1992: 86, nr. 194
6.	Zenon (474-491)	AU	Solid	474-491	Tudora, Slobozia	Нудельман 1985: p.154, nr. 1; Столярик 1987: 94, nr. 10; ; Столярик 1992: 86, nr. 195
7.	Anastasius (491-518)	AE		491-518	Basarabia	Нудельман 1976: 87, nr. 1 (1)
8.	Anastasius I (491-518)	AE	Follis 40	491-518	Corotnoie, Slobozia	Мусуров, Носова 2001-2002: 304, nr.2
9.	Anastasius (491-518)	AE	Follis	491-518	Slobozia Mare	Нудельман 1976: 87, nr. 46; Столярик 1992: 87, nr. 1
10.	Anastasius (491-518)	AE	5 nummi	491-518	Vadul lui Isac	Нудельман 1976: 87, nr. 44; Карышковский 1971: 80, nr. 3; Столярик 1992: 87, nr. 2
11.	Anastasius (491-518)	AE	Follis	491-518	Olăneşti, Ştefan Vodă	Нудельман 1976: 86, nr. 35; Столярик 1992: 87, nr. 7
12.	Anastasius (491-518)	AE	Follis	491-518	Zaim, Căuşeni	Нудельман 1976: 85, nr. 32; Столярик 1992: 87, nr. 6
13.	Anastasius (491-518)	AE	20 numii	491-518	Novoseliskoie, Reni	Столярик 1987: 94, nr. 11; Столярик 1992: 87, nr. 4
14.	Anastasius (491-518)	AE	Follis	491-518	Budăi, Taraclia	Нудельман 1976: 86, nr. 36; Столярик 1992: 87, nr. 3
15.	Anastasius I (491-518)	AE	Follis 40	491-518	Corotnoie, r. Slobozia	Мусуров, Носова 2001-2002: 304, nr.1
16.	Iustin I (518-527)	AE	20 numii	518-527	Şerpeni, r. Anenii Noi	Нудельман 1976: 84, nr. 25; Столярик 1992: 89, nr. 17
17.	Iustin I (518-527)	AE	Follis 20	518-527	Corotnoie, r. Slobozia	Мусуров, Носова 2001-2002: 304, nr.3
18.	Iustin I (518-527)	AE	Follis	518-527	Trebujeni, r. Orhei	Нудельман 1976: 83, nr. 15
19.	Iustin I (518-527)	AE		518-527	Şerpeni, r. Anenii Noi	Нудельман 1976: 84, nr. 25
20.	Iustin I (518-527)	AE	20 numii	518-527	Izmail	Нудельман 1976: 173-174, nr. 4/3; Столярик 1992: 89, nr. 15
21.	Iustin I (518-527)	AE	Follis	518-527	Manta, r. Cahul	Нудельман 1976: 86-87, nr. 42; Столярик 1992: 89, nr. 14
22.	Iustinian I (527-565)	AE	Follis	539-540	Ţâpala, r. Ialoveni	Нудельман 1985: 175, nr. 15; Столярик 1992: 90, nr. 33
23.	Iustinian I (527-565)	AE	Follis	527-565	Burlăceni, r. Cahul	Нудельман 1976: 87, nr. 43; Столярик 1992: 90, nr. 29
24.	Iustinian I (527-565)	AE	Follis	527-565	Colibaş, r. Cahul	Нудельман 1976: 87, nr. 45 (a); Столярик 1992: 90, nr. 24
25.	Iustinian I (527-565)	AE	Follis	527-565	Câmpeni, Vulc	Нудельман 1976. 86, nr. 38 (a)
26.	Iustinian I (527-565)	AE	20 numii	527-565	Vasilievka, Chilia	Нудельман 1985: 173, nr. 2-1; Столярик 1992: 90, nr. 30
27.	Iustinian I (527-565)	AE	Follis	527-565	Vilcovo, Chilia	Нудельман 1985: 173, nr. 3, Столярик 1992: 90, nr. 31
28.	Iustinian I (527-565)	AE	40 numii	527-565	Trebujeni	Нудельман 1976: 83, nr. 16
29.	Iustinian I (527-565)	AE	20 numii	527-565	Câmpeni, Vulcăneşti	Нудельман 1976: 86, nr. 38 (b); Столярик 1992: 90, nr. 28
30.	Iustinian I (527-565)	AE	Follis	527-565	Şabo, Belgorod-Dnestrovsk	Столярик 1992: 90, nr. 39

Nr.	Emitent	Metal	Tip	Datare	Descoperirea	Bibliografie
31.	Iustinian I (527-565)	AE	Follis	527-565	Delacău, Anenii Noi	Нудельман 1976: 84, nr. 24; Столярик 1992: 90, nr. 34
32.	Iustinian I (527-565)	AE	Follis	527-565	Colibaş, Vulcăneşti	Нудельман 1976: 87, nr. 45 (b); Столярик 1992: 90, nr. 25
33.	Iustinian I (527-565)	AE	Follis	527-565	Belgorod-Dnestrovsk	Карышковский 1971: 82, nr. 11; Столярик 1992: 90, nr. 38
34.	Iustinian I (527-565)	AE	Follis	527-565	Maiaki, Belcievskii	Карышковский 1971: 82, nr. 12-2; Столярик 1992: 90, nr. 37
35.	Iustinian I (527-565)	AE	Follis	527-565	Hadjimus, Căuşeni	Нудельман 1976: 85, nr. 30; Столярик 1992: 90, nr. 35
36	Iustinian I (527-565)	AE	Follis	527-565	Coronnoie, Slobozia	Нудельман 1976: 85, nr. 29; Столярик 1992: 90, nr. 36
37.	Iustinian I (527-565)	AE		527-565	Basarabia	Нудельман 1976: 87, nr. 1 (2)
38.	Iustinian I (527-565)	AE	40 numi	527-565	Ruzovca, rezina	Нудельман 1976: 82, nr. 5
39.	Iustinian I (527-565)	AE	Follis	527-565	Colibaş, Vulcăneşti	Столярик 1987: 94, nr. 12; Столярик 1992: 90, nr. 23
40.	Iustinian I (527-565)	AE	Follis	527-565	Lopatna	Fiodorov-1960, p. 287; Нудельман 1976: 83, nr. 13
41.	Iustinian I (527-565)	AE	Follis	527-565	Coronnoie, Slobozia	Нудельман 1976: 85, nr. 29
42.	Iustinian I (527-565)	AE	40 numi	527-565	Pupenchi, Rîbniţa	Нудельман 1976: 82, nr. 10
43.	Iustinian I (527-565)	AE	Follis	527-565	Delachău, Anenii	Нудельман 1976: 84, nr. 24
44.	Iustinian I (527-565)	AE	20 numi	527-565	Colibaş, Vulcăneşti	Нудельман 1985: 174, nr. 8; Столярик 1992: 90, nr. 26
45.	Iustinian (564-565)	AE	Follis 20	565-565	Coronnoie, Slobozia	Мусуров, Носова 2001-2002: 304-306, nr.4
46.	Iustin II (565-578)	AE	semiFollis	565-578	Zatoka, Belgorod	Столярик 1992: 91, nr. 54
47.	Iustin II (565-578)	AE		565-578	Basarabia	Нудельман 1976: 88, nr. 2
48.	Iustin II (565-578)	AE	Follis	565-578	Cişmichioi, Vulcăneşti	Нудельман 1985: 175, nr. 17, Столярик 1992: 91, nr. 50
49.	Iustin II (565-578)	AE	Follis	565-578	Belgrad	Карышковский 1971: 80, nr. 5; Столярик 1992: 91, nr. 51
50.	Iustin II (565-578)	AE	Follis	565-578	Leontievo, Ştefan Vodă	Нудельман 1976: 85, nr. 33; Столярик 1992: 91, nr. 53
51	Iustin II (565-578)	AE	Follis	565-578	Cernomorka, belcaievskii	Карышковский 1971: 83, nr. 13; Столярик 1992: 91, nr. 55
52.	Iustin II (565-578)	AE	40 numi	565-578	Akcedar-Odaia	Нудельман 1976: 81, nr. 3
53.	Iustin II (565-578)	AE	Follis	565-578	Sălcuţa, Căuşeni	Нудельман 1976: 85, nr. 31; Столярик 1992: 91, nr. 52
54	Iustin (572-574)	AE	Follis 20	572-574	Coronnoie, Slobozia	Мусуров, Носова 2001-2002: 306, nr 5
55	Mauricius (582-602)	AE	Follis	582-602	Vasilevka, Chilia	Карышковский 1971: 81, nr. 7/2; Столярик 1992: 92, nr. 57
56.	Mauricius (582-602)	AE	semiFollis	582-602	Sevcenkovo, Chilia	Карышковский 1985: 181, nr. 6, Столярик 1992: 92, nr. 58
57.	Mauricius (582-602)	AE	semiFollis	582-602	Pavlovka, Artiz	Карышковский 1971: 81, nr. 9, Столярик 1992: 92, nr. 59
58.	Mauricius (582-602)	AE	40 numi	582-602	Novoselitskoe, Reni	Cojocaru 2002: 120, 123, nr. 1; Poienaru-Bordea 2002: 123
59.	Mauricius (582-602)	AE	Follis	582-602	Văşcăuţi	Нудельман 1976: 83, nr. 14
60	Nedeterminată, sec. VI-VII	AE	Follis	500-600	Mateuţi	Нудельман 1976: 81, nr. 4
61.	Nedeterminată, sec. VI-VII	AE	Follis	500-600	Căzăneşti	Нудельман 1976: 82, nr. 11
62.	Foca (602-610)	AE	Follis	602-610	Trubaievka, taraklia	Нудельман 1976: 86, nr. 39; Столярик 1992: 92, nr. 64
63	Heracleus (610-641)	AG	Hexagramma	610-641	Marazlievka, tatarbunar	Карышковский 1971: 81-82, nr. 10; Столярик 1992: 92, nr. 67
64.	Heracleus (610-641)	AU	Triens	610-641	Tudora, Slobozia	Столярик 1992: 91, nr. 68
65.	Heracleus (610-641)	AU	Solid	610-641	Suhuceni, Teleneşti	Столярик 1987: 94, nr. 14

Nr.	Emitent	Metal	Nominal	Data	Localitatea	Bibliografie
66.	Heraclius (610-641)	AE	20 numi	610-641	Alcedar	Федоров 1964: 81; Нудельман 1976: 81, nr. 1
67.	Constantin V Pogonat (741-775)	AU	Solid	741-775	Vâpaşnoje, Belgorod	Столярик 1992: 93, nr. 81
68.	Mihail III (842-867)	AU	Solid	842-867	Gavanoasa	Столярик 1992: 93, nr. 82
69.	Vasile I (867-887)	AU	Solid	867-887	Suvorovo	Cojocaru 2002: 120, 123, nr. 6; Русев, Фокеев 2001-2002: 183-185
70.	Leon VI (886-911)	AE		886-911	Basarabia	Нудельман 1976: 88, nr. 3 (2)
71.	Leon VI (886-911)	AE		886-911	Basarabia	Нудельман 1976: 88, nr. 3 (1)
72.	Constantin VII-Roman Lacapin (919-945)	AG	Miliarisi	919-945	Bolgrad	Карышковский 1971: 80, nr. 5a; Столярик 1992: 95, nr. 83
73.	Constantin VII-Roman II (945-959)	AG	Miliarisii	945-959	Tarutino-Cauşeni	Столярик 1992: 95, nr. 85
74.	Constantin VII-Roman II (945-959)	AU	Solid	945-959	Seliştе, Nisporeni	Postică Gh., Inedit
75.	Nichifor II Foca (963-969)	AE		963-969	Basarabia	Нудельман 1976: 88, nr. 4
76.	Ioan Tzimishii (969-976)	AG	Miliarisii	969-976	Tarutino-Cauşeni	Столярик 1992: 96, nr. 94
77.	Ioan Tzimishii (969-976)	AG	Miliarisii	969-976	Tarutino-Cauşeni	Столярик 1992: 96, nr. 91
78.	Ioan Tzimishii (969-976)	AG	Miliarisii	969-976	Tarutino-Cauşeni	Столярик 1992: 96, nr. 93
79.	Ioan Tzimishii (969-976)	AE		969-976	Basarabia	Нудельман 1976: 88, nr. 5 (2)
80.	Ioan Tzimishii (969-976)	AE		969-976	Basarabia	Нудельман 1976: 88, nr. 5 (1)
81.	Ioan Tzimishii (969-976)	AG	Miliarisii	969-976	Tarutino-Cauşeni	Столярик 1992: 96, nr. 92
82.	Anonim A2 (976-1035)	AE	Follis	976-1035	Orlovca	Cojocaru 2002: 120, 123, nr. 2; Poienaru-Bordea 2002: 123
83.	Vasile II - Constantin VIII (969-1028)	AE		976-1028	Trușeni	Нудельман 1985: 175, nr. 13
84.	Vasili II-Constantin VIII BMC, LVIII, 3; BMC, II,	AE		976-1028	Basarabia	Нудельман 1976: 88, nr. 6
85.	Anonim A2 Vasile II - Constantin VII (989-1028)	AE	Follis	989-1028	Ciorâşti, r. Nisporeni	Postică Gh., Inedit
86.	Nedeterminată, sec. X-XII	AE		900-1200	Basarabia	Нудельман 1976: 88, nr. 11
87.	Nedeterminată, sec. X	AE	Follis	900-1000	Trebujeni	Нудельман 1976: 84, nr. 18
88.	Vasile II - Constantin VIII (976-1028)	AU	Solid	1025	Holercani	Нудельман 1976: 84, nr. 21
89.	Roman III Arhir (1028-1034)	AE	Follis	1028-1034	Orlovca	Бондарь, Булатович 2001-2002: 181, nr. 39
90.	Anonim B (1030-1040)	AE	Follis	1030-1040	Reni	Столярик 1992: 96, nr. 101
91.	Anonim B (1030-1040)	AE	Follis	1030-1040	Orlovka	Столярик 1992: 96, nr. 102
92.	Anonim B (1030-1040)	AE	Follis	1030-1040	Izmail	Столярик 1992: 96, nr. 103
93.	Anonim B (1030-1040)	AE	Follis	1030-1040	Fercopotovka	Столярик 1992: 96, nr. 104
94.	Anonim B (1030-1040)	AE	Follis	1030-1040	Orlovca	Cojocaru 2002: 120, 123, nr. 3; Poienaru-Bordea 2002: 123
95.	Anonim B (1030-1040)	AE	Follis	1030-1040	Palanca, r. Ştefan Vodă	Столярик 1992: 96, nr. 105
96.	Manuil IV (1034-1041)	AE		1034-1041	Basarabia	Нудельман 1976: 88, nr. 7 (2)
97.	Manuil IV (1034-1041)	AE		1034-1041	Basarabia	Нудельман 1976: 88, nr. 7 (3)
98.	Mihail IV Paflagoneanul (1034-1041)	AE	Obol	1034-1041	Orlovca	Бондарь, Булатович 2001-2002: 181, nr. 40
99.	Mihail IV Paflagoneanul (1034-1041)	AE	Obol	1034-1041	Orlovca	Бондарь, Булатович 2001-2002: 181, nr. 41
100.	Mihail IV Paflagoneanul (1034-1041)	AE	Obol	1034-1041	Orlovca	Бондарь, Булатович 2001-2002: 181, nr. 42
101.	Manuil IV (1034-1041)	AE		1034-1041	Basarabia	Нудельман 1976: 88, nr. 7(1)
102.	Anonim C (1040-1050)	AE	Follis	1040-1050	Tatarbunar	Столярик 1992: 97, nr. 113
103.	Anonim C (1040-1050)	AE	Follis	1040-1050	Orlovca	Столярик 1992: 97, nr. 109
104.	Anonim C (1040-1050)	AE	Follis	1040-1050	Orlovca	Столярик 1992: 97, nr. 111

Nr.	Descriere	Metal	Nominal	Data	Localitatea	Bibliografie
105.	Anonim C (1040-1050)	AE	Follis	1040-1050	Izmail	Столярик 1992: 97, nr. 112
106.	Anonim C (1040-1050)	AE	Follis-gaură	1040-1050	Trebujeni	Нудельман 1976: 83, nr. 17; Bârnea, Reaboi, Nicolae, Telnov 2001: 145, 148, nota 11
107.	Anonim C (1040-1050)	AE	Follis	1040-1050	Bender	Столярик 1992: 97, nr. 114
108.	Anonim C (1040-1050)	AE	Follis	1040-1050	Sanjetka, Ovidiopoli	Столярик 1992: 97, nr. 115
109.	Anonim C (1040-1050)	AE	Follis	1040-1050	Orlovca	Столярик 1992: 97, nr. 110
110.	Constantin IX Monomah (1042-1055)	AU	Tetartir	1042-1055	Maiori, Belgorod	Столярик 1992: 97, nr. 120
111.	Constantin IX Monomah (1042-1055)	AU	Solid?	1042-1055	Purcari, r. Ştefan Vodă	Нудельман 1976: 86, nr. 34; Столярик 1992: 97, nr. 119
112.	Constantin IX Monomah (1042-1055)	AU	Tetartir	1042-1055	Cetatea Albă	Столярик 1992: 97, nr. 118
113.	Constantin IX Monomah (1042-1055)	AU		1042-1055	Cimişeuţi	Нудельман 1985: 175, nr. 16
114.	Constantin IX Monomah (1042-1055)	AU	Solid	1042-1055	Musaiu, Taraclia	Нудельман 1976: 86, nr. 37; Столярик 1992: 97, nr. 117
115.	Anonim D (1050-1060)	AE	Follis	1050-1060	Novoselskoje, Reni	Столярик 1992: 97, nr. 123
116.	Anonim D (1050-1060)	AE	Follis	1050-1060	Cetatea Albă	Столярик 1992: 97, nr. 124
117.	Anonim D (1050-1060)	AE	Follis	1050-1060	Mologa, Belgorod	Столярик 1992: 97, nr. 125
118.	Anonim D (1050-1060)	AE	Follis	1050-1060	Merenești, Slobozia	Столярик 1992: 98, nr. 126
119.	Anonim D (1050-1060)	AE	Follis-cruce	1050-1060	Trebujeni	Нудельман 1976: 84, nr. 18; Bârnea, Reaboi, Nicolae, Telnov 2001: 145, 148, nota 11
120.	Anonim D (1050-1060)	AE	Follis	1050-1060	Matroska, Izmail	Сорокин 2002: 120, 123, nr. 4; Poienaru-Bordea 2002: 123
121.	Anonim D (1050-1060)	AE	Follis	1050-1060	Bolgrad	Карышковский 1971: 80, nr. 5b; Нудельман 1985, p. 171, nr. B (2)
122.	Teodora (1055-1056)	AE		1055-1056	Basarabia	Нудельман 1976: 88, nr. 8 (2)
123.	Teodora (1055-1056)	AE		1055-1056	Basarabia	Нудельман 1976: 88, nr. 8 (1)
124.	Constantin X-Evdochia (1059-1067)	AE	Follis	1059-1067	Orlovca	Сорокин 2002: 120, 123, nr. 5; Poienaru-Bordea 2002: 123
125.	Constantin X Duca (1059-1067)	AE	Follis	1059-1067	Reni	Столярик 1992: 98, nr. 131
126.	Constantin X Duca şi Evdochia(1059-1067)	AE	Follis	1059-1067	Orlovca	Бондарь, Булатович 2001-2002: 181, nr. 43
127.	Constantin X Duca (1059-1067)	AE	Follis	1059-1067	Orlovka	Столярик 1992: 98, nr. 132
128.	Constantin X Duca (1059-1067)	AE		1059-1067	Basarabia	Нудельман 1976: 88, nr. 9
129.	Anonim E (1060-1065)	AE	Follis	1060-1065	Orlovka	Столярик 1992: 98, nr. 135
130.	Anonim F (1065-1070)	AE	Follis	1065-1070	Izmail	Столярик 1992: 98, nr. 137
131.	Anonim F (1065-1070)	AE	Follis	1065-1070	Bolgrad	Столярик 1992: 98, nr. 136
132.	Mihail VII Duca (1071-1078)	AU	Nomisma	1071-1078	Teia, Grigoriopol	Нудельман 1976: 84, nr. 23
133.	Mihail VII Duca (1071-1078)	AU	Nomisma	1071-1078	Colibaş	Нудельман 1976: 87, nr. 45; Столярик 1992: 99, nr. 140
134.	Alexei I Comnen (1081-1118)	Bill		1081-1118	Bolgrad	Столярик 1992: 99, nr. 147
135.	Alexei I Comnen (1081-1118)	Bill	Stamen	1081-1118	Vladăceni, Bolgrad	Столярик 1992: 99, nr. 146
136.	Hersones (sec. XI-XII)	AE	Follis	1000-1100	Izmail	Столярик 1992: 99, nr. 144
137.	Nedeterminată, sec. XII	AE	Follis	1100-1200	Slobozia Ciorei, Orhei	Нудельман 1976: 82, nr. 12
138.	Ioan II Comnen (1118-1143)	Bill	Stamen	1118-1143	Vinigradnoje, Bolgrad	Столярик 1992: 100, nr. 152
139.	Ioan II Comnen (1118-1143)	Bill	Stamen	1118-1143	Gavanoasa	Столярик 1992: 100, nr. 151
140.	Manuil Comnen (1143-1180)	AE		1143-1180	Basarabia	Нудельман 1976: 88, nr. 10
141.	Manuil Comnen (1143-1180)	El	Aspru	1143-1180	Reni	Столярик 1992: 100, nr. 155
142.	Manuil Comnen (1143-1180)	Bill	Stamen	1143-1180	Izmail	Столярик 1992: 100, nr. 156

Nr.	Emitent	Metal	Nominal	Data	Localitatea	Bibliografia
143.	Andronic I Comnen (1183-1185)	AE	Follis	1183-1185	Trebujeni	Нудельман 1976: 84, nr. 19
144.	Alexius III Comnen (1195-1203)	Bill	Stamen	1195-1203	Izmail	Столярик 1992: 101, nr. 177
145.	Alexios III Comnen (1195-1203)	Bill	Stamen	1195-1203	Reni	Столярик 1992: 101, nr. 176
146.	Teodor I Laskaris (1204-1222)	AE	Follis	1204-1222	Ciornivka	Пиколаров 1999: 154-159;
147.	Ioan III Vatzatis (1222-1254)	AU	Nomisma	1222-1243	Vadul lui Vodă	Нудельман 1976: 84, nr. 22
148.	Nedeterminată	AE	Follis	500-1200	Alcedar	Нудельман 1976: 81, nr. 2
149.	Nedeterminată	AE	Follis	500-1200	Trebujeni	Нудельман 1976: 84, nr. 20
150.	Nedeterminată	AE	Follis	500-1200	Tăreuca	Нудельман 1976: 82, nr. 6
151.	Nedeterminată	AE	Follis	500-1200	Cinișeuți	Нудельман 1976: 82, nr. 9
152.	Nedeterminată	AE	Follis	500-1200	Echimuș	Нудельман 1976: 82, nr. 7
153.	Nedeterminată	AG		500-1200	Tiraspol	Нудельман 1976: 85, nr. 28
154.	Nedeterminată	AE		500-1200	Ciumai	Нудельман 1976: 86, nr. 40

B. Tezaure monetare bizantine în spațiul pruto-nistrean

Nr.	Emitent	Metal	Nominal	Data	Context	Localitatea	Bibliografia
1.	Anastasius (491-518)	AE		491-518	Tezaur (3/?)	Hodin	Mitrea 1972: 122, nota 36
2.	Iustin I (518-527)	AE		518-527	Tezaur (3/?)	Hodin	Mitrea 1972: 122, nota 36
3.	Iustinian I (527-565)	AE		527-565	Tezaur (3/?)	Hodin	Mitrea 1972, 122, nota 36
4.	Iustinian I (527-565)	AE	40 numi	527-565	Tezaur (1/36)	Tribisăuți, r. Briceni	Столярик 1987: 94, nr. 13
5.	Anonim A2 (976-1035)	AE	Follis	976-1035	Tezaur (1/40)	Artiz	Карышковский 1971: 81, nr. 8; Столярик 1992:
6.	Nichephor III Botaniat (1078-1081)	AU	Nomisma	1078-1081	Tezaur (9)	Goteni, r. Cimișeni	Нудельман 1985: 137-140
7.	Nichephor III Botaniat (1078-1081)	AU	Nomisma	1078-1081	Tezaur (9)	Goteni, r. Cimișeni	Нудельман 1985: 137-140
8.	Nichephor III Botaniat (1078-1081)	AU	Nomisma	1078-1081	Tezaur (9)	Goteni, r. Cimișeni	Нудельман 1985: 137-140
9.	Nichephor III Botaniat (1078-1081)	AU	Nomisma	1078-1081	Tezaur (9)	Goteni, r. Cimișeni	Нудельман 1985: 137-140
10.	Nichephor III Botaniat (1078-1081)	AU	Nomisma	1078-1081	Tezaur (9)	Goteni, r. Cimișeni	Нудельман 1985: 137-140
11.	Nichephor III Botaniat (1078-1081)	AU	Nomisma	1078-1081	Tezaur (9)	Goteni, r. Cimișeni	Нудельман 1985: 137-140
12.	Nichephor III Botaniat (1078-1081)	AU	Nomisma	1078-1081	Tezaur (9)	Goteni, r. Cimișeni	Нудельман 1985: 137-140
13.	Nichephor III Botaniat (1078-1081)	AU	Nomisma	1078-1081	Tezaur (9)	Goteni, r. Cimișeni	Нудельман 1985: 137-140
14.	Nichephor III Botaniat (1078-1081)	AU	Nomisma	1078-1081	Tezaur (9)	Goteni, r. Cimișeni	Нудельман 1985: 137-140
15.	Alexei I Comnen (1081-1118)	Bill		1081-1118	Tezaur (11/250)	Izmail	Нудельман 1985: 171-172, nr. 3
16.	Alexei I Comnen (1081-1118)	Bill		1081-1118	Tezaur (11/250)	Izmail	Нудельман 1985: 171-172, nr. 3
17.	Alexei I Comnen (1081-1118)	Bill		1081-1118	Tezaur (11/250)	Izmail	Нудельман 1985: 171-172, nr. 3
18.	Ioan II Comnen (1118-1143)	Bill		1118-1143	Tezaur (11/250)	Izmail	Нудельман 1985: 171-172, nr. 3

19.	Ioan II Comnen (1118-1143)	Bill		1118-1143	Tezaur (11/250)	Izmail	Пуделькин 1985: 171-172, nr. 3
20.	Ioan II Comnen (1118-1143)	Bill		1118-1143	Tezaur (11/250)	Izmail	Пуделькин 1985: 171-172, nr. 3
21.	Ioan II Comnen (1118-1143)	Bill		1118-1143	Tezaur (11/250)	Izmail	Пуделькин 1985: 171-172, nr. 3
22.	Ioan II Comnen (1118-1143)	Bill		1118-1143	Tezaur (11/250)	Izmail	Пуделькин 1985: 171-172, nr. 3
23	Manuil Comnen (1143-1180)	Bill		1143-1180	Tezaur (11/250)	Izmail	Пуделькин 1985: 171-172, nr. 3
24.	Manuil Comnen (1143-1180)	Bill		1143-1180	Tezaur (11/250)	Izmail	Пуделькин 1985: 171-172, nr. 3
25	Ioan II Comnen (1118-1143)	Bill		1118-1143	Tezaur (11/250)	Izmail	Пуделькин 1985: 171-172, nr. 3
26.	Manuil Comnen (1143-1180)	AU	Nomisma	1143-1180	Tezaur (2/)	Rent	Пуделькин 1985: 171-172, nr. 4
27.	Manuil Comnen (1143-1180)	Au	Nomisma	1143-1180	Tezaur (2/)	Rent	Пуделькин 1985: 171-172, nr. 4
28.	Manuil Comnen (1143-1180)	El	Aspru	1143-1180	Tezaur-tumul (13)	Suvorovo, Izmail	Добролюбский, Столярик 1983: 71-74; Столярик 1992: 100, nr. 165
29.	Manuil Comnen (1143-1180)	El	Aspru	1143-1180	Tezaur-tumul (13)	Suvorovo, Izmail	Добролюбский, Столярик 1983: 71-74; Столярик 1992: 100, nr. 166
30.	Manuil Comnen (1143-1180)	El	Aspru	1143-1180	Tezaur-tumul (13)	Suvorovo, Izmail	Добролюбский, Столярик 1983: 71-74; Столярик 1992: 100, nr. 157
31.	Manuil Comnen (1143-1180)	El	Aspru	1143-1180	Tezaur-tumul (13)	Suvorovo, Izmail	Добролюбский, Столярик 1983: 71-74; Столярик 1992: 100, nr. 159
32.	Manuil Comnen (1143-1180)	El	Aspru	1143-1180	Tezaur-tumul (13)	Suvorovo, Izmail	Добролюбский, Столярик 1983: 71-74; Столярик 1992: 100, nr. 164
33.	Manuil Comnen (1143-1180)	El	Aspru	1143-1180	Tezaur-tumul (13)	Suvorovo, Izmail	Добролюбский, Столярик 1983: 71-74; Столярик 1992: 100, nr. 158
34.	Manuil Comnen (1143-1180)	El	Aspru	1143-1180	Tezaur-tumul (13)	Suvorovo, Izmail	Добролюбский, Столярик 1983: 71-74; Столярик 1992: 100, nr. 160
35.	Manuil Comnen (1143-1180)	El	Aspru	1143-1180	Tezaur-tumul (13)	Suvorovo, Izmail	Добролюбский, Столярик 1983: 71-74; Столярик 1992: 100, nr. 161
36.	Manuil Comnen (1143-1180)	El	Aspru	1143-1180	Tezaur-tumul (13)	Suvorovo, Izmail	Добролюбский, Столярик 1983: 71-74; Столярик 1992: 100, nr. 162
37.	Manuil Comnen (1143-1180)	El	Aspru	1143-1180	Tezaur-tumul (13)	Suvorovo, Izmail	Добролюбский, Столярик 1983: 71-74; Столярик 1992: 100, nr. 163
38.	Andronic I Comnen (1183-1185)	El	Aspru	1183-1185	Tezaur-tumul (13)	Suvorovo, Izmail	Добролюбский, Столярик 1983: 71-74; Столярик 1992: 100, nr. 171
39.	Isaac II Comnen (1185-1195)	El	Aspru	1185-1195	Tezaur-tumul (13)	Suvorovo, Izmail	Добролюбский, Столярик 1983: 71-74; Столярик 1992: 101, nr. 174
40.	Isaac II Comnen (1185-1195)	El	Aspru	1185-1195	Tezaur-tumul (13)	Suvorovo, Izmail	Добролюбский, Столярик 1983: 71-74; Столярик 1992: 101, nr. 173
41.	Isaac II Comnen (1185-1195)	Bill		1185-1195	Tezaur 8/280	Alcedar, r. Rezina	Ciocanu, Nicolae 2003: 163-164

Nr.	Emitent	Metal	Nominal	Data	Colecție	Localitatea	Bibliografie
42.	Manuil Comnen (1143-1180)	Bil		1143-1180	Tezaur 8/280	Alcedar, r. Rezina	Ciocanu, Nicolae 2003: 163
43.	Isaac II Comnen (1185-1195)	Bil		1185-1195	Tezaur 8/280	Alcedar, r. Rezina	Ciocanu, Nicolae 2003: 163
44.	Isaac II Comnen (1185-1195)	Bil		1185-1195	Tezaur 8/280	Alcedar, r. Rezina	Ciocanu, Nicolae 2003: 163
45	Isaac II Comnen (1185-1195)	Bil		1185-1195	Tezaur 8/280	Alcedar, r. Rezina	Ciocanu, Nicolae 2003: 164
46.	Alexios III Comnen (1195-1203)	Bil		1195-1203	Tezaur 8/280	Alcedar, r. Rezina	Ciocanu, Nicolae 2003: 164
47	Alexios III Comnen (1195-1203)	Bil		1195-1203	Tezaur 8/280	Alcedar, r. Rezina	Ciocanu, Nicolae 2003: 164
48.	Alexios III Comnen (1195-1203)	Bil		1195-1203	Tezaur 8/280	Alcedar, r. Rezina	Ciocanu, Nicolae 2003: 164

ABSTRACT

THE EARLY MEDIEVAL CIVILIZATION IN THE PRUT-NISTRU SPACE (5TH-13TH CENTURIES)

Gheorghe POSTICĂ

This monograph represents a synthesis focused on the early medieval civilization from the Prut-Nistru region, elaborated with the aim to determine the ethno-cultural found of this civilization, to elucidate its main characteristics, to highlight the elements of continuity and discontinuity, to establish the form of social-political organization, the relations between this and alien civilizations.

The geographical framework analyzed in the book is the space between the rivers Nistru and Prut, stretching from the Black Sea and the delta of the Danube up to the north of Bucovina. The choice of the Prut-Nistru space is motivated by research considerations so as to restore the picture of the social evolution at a certain historical stage.

From a geographical viewpoint the Prut-Nistru space is divided into three main areas: *northern, center* and *southern. The northern zone* begins with the territories from the north of Bucovina and stretches down to the limit Făleşti-Bălţi-Soroca; *the central zone* – comprises the territories lying south of Bălţi until the limit Leova-Cimişlia-Căuşeni-Bender, and *the southern zone* includes the territories between the latter limit and the Lower Danube.

The chronological framework of the book corresponds to the early medieval period which, in the case of Prut-Nistru region, is dated traditionally with the 5th-13th centuries. In certain cases, the upper chronological limit of the monograph was extended to the middle of the 15th century hence taking into account the complexity of archaeological realities, especially those referring to the nomads from the last period of the early medieval period.

The work is structured in *Introduction, I. Sources and historiography, II. Demographic framework, III. Habitat, IV. Economy, V. Spirituality, VI. Social-political and military organization of the autochthons, VII. Relations with migration peoples and the neighboring countries* and *Conclusion. Bibliography; Statistical tables (31); Diagrams (75); Maps (48),* as well as *Repertory of settlements, necropolises, barrows complexes and monetary discoveries* are annexed to the main text.

CHAPTER I. SOURCES AND HISTORIOGRAPHY

The ensemble of sources and historiography represents the premises of research that offer historical information and interpretation possibilities of phenomena that fall under this investigation.

1.1. Sources. At the start of the research lie the written sources which in certain cases contain information of crucial importance for the solution of some historical problems. 6 categories of sources are analyzed: *Byzantine, old Russian, Hungarian, occidental, oriental and epigraphic.*

The archaeological vestiges are the most representative: *unfortified settlements, fortresses, flat burials, tumuli, sanctuaries, churches, monasteries, different categories of archaeological objects, ceramics, etc.*

From culture-chronologic viewpoint the archaeological vestiges of the sedentary people are classified in 7 main groups: *Costișa-Botoșana-Hansca* remains from the 5th-7th centuries; *Lozna-Dodești-Hansca-Scoc* remains from the 8th-9th centuries; *Dridu* remains from the 10th-11th centuries; *Alcedar-Echimăuți* remains from the 10th-12th centuries; *Revno* remains from the 10th-11th centuries; *Răducăneni* remains from the 11th-13th centuries and *Brănești-Lencăuți* remains from the 12th-13th centuries.

Another category of archaeological remains is represented by the *funerary complexes of medieval nomads* under the form of *barrow necropolises* found, as a rule, in the steppe and plain regions from the Prut-Nistru space and which are attributed to the *Pechenegs and Uzis* (10th-11th centuries); *Cumans* (the last quarter of the 11th – first half of the 13th century) and *Cuman-Mongols* (the second half of the 13th-14th century).

The numismatic material discovered in the Prut-Nistru space is represented by *Byzantine, "kufic"* and *occidental* coins and *grivna*-like money units. There have been discovered around 600 Byzantine coins from the 5th-13th centuries in 8 treasures and in 154 isolated discoveries; 21 Sassanid coins with kufic writing from the 10th century; around one thousand west-European *brateacte* coins from the 12th-13th century uncovered from a treasure and one griva from the 10th century.

1.2. Historiography. The early medieval civilization problem is in the attention of the researches for nearly one century. Starting with 1947 the study of the early medieval civilization in this region has become a main interest of the soviet archaeologists and historians, and in the last 16 years it represents a constant activity of the researchers from the Republic of Moldova and the neighboring countries. In the last 65 years a lot has been written on this issue and the emphasis was on the archaeological or historical interpretations.

Archaeological interpretations of early medieval sites focused on problems referring to the application of new methods of research; transition from late antiquity to early medieval age; delimitation of archaeological cultures and establishment of their chronologies; on the ethnicity of the population bearing these archeological cultures; ethno-cultural continuity and discontinuity; the archaeological culture of nomads; ethno-cultural relations between the sedentary and nomad peoples, etc.

The historical interpretation of the early medieval civilization favored as well as the establishment of the two concepts based on the ethno-cultural principle: a) *The concept of Slavic interpretation of the early medieval vestiges* and b) *The concept of Romanic interpretation of the same vestiges.*

Although t*he Slavic concept* has been given a final shape in the framework of the soviet official historiography, its roots can be traced in the Russian historiography from the 19th – beginning of the 20th century. According to the soviet historiography and its successors the territory between rivers Prut and Nistru is considered historically Slavic land where, in the opinion of some researchers, the genesis of these tribes had occurred [V. D. Baran, B. A. Tymoščuk]. This concept comprises two main elements: *the idea of Slav autochthonism in the Carpathian-Nistrian region* and *the idea of Slav-Voloh origin of Moldavians* which are considered to be an ethnos distinct of the Romanian one.

The first trial to set the "scientific" foundations of the "Moldavian people" origin belongs to N. S. Derjavin who launched the idea of Moldavians' origin from the "*local Old Slavic population*". Some time later the well-known middle ages researcher A. D. Udal'cov, understanding the total absurdity of this idea, had formulated a new hypothesis according to which the Moldavian people had been formed as a result of Romanic and eastern Slavic elements crossing. From the beginning of the 50ies the elaboration of the Slavic concept referring to the early medieval civilization in the Prut-Nistru space became a constant preoccupation of historian N. A. Mohov and archaeologist Gh. B. Fedorov. The first articulated the so-called *voloh theory* regarding the Moldavians' genesis, and the second launched the idea of Slavic character of the early medieval archaeological culture from the Prut-Nistru space.

The Slavic concept of the early medieval civilization represented between the 60ies and 80ies the official view of the soviet historiography and was supported unconditionally by the absolute majority of researchers from Chişinău and other USSR academic centers [N. A. Mohov, Gh. B. Fedorov, V. S. Zelenciuk, P. V. Sovetov, L. L. Polevoj, T. D. Zlatkovskaja, I. A. Rafalovič, P. P. Bârnea, Gh. F. Cebotarenco, I. Kneaz'kii, V. D. Koroliuk, V. V. Litavrin, I. S. Vinokur, B. A. Tymoščuk, I. P. Rusanova, V. D. Baran, O. Prihodniuk, L. V. Vakulenko, A. T. Smjlenko, A. V. Gudkova etc.]. After the declaration of Republic of Moldova's independence, the Slavic concept was supported by the Russian and Ukrainian historiography and by some historians from Tiraspol and Chişinău [N. Tel'nov, R. Rabinovič, N. Russev, V. Stati, etc.].

The general lines of *the Romanic concept* regarding the early medieval civilization in the Prut-Nistru space were articulated in the Romanian historiography from the first half of the 20th century in the context of Romanian history researches [N. Iorga, I. Nistor, Al. Boldur, etc.]. The Romanic concept was formulated in the soviet historiography in the period of post-Stalinist liberalization by the archaeologist Ion Hâncu who was its only supporter until the end of the 70ies. This concept supports the general Romanic character of the sedentary people from Prut-Nistru space between the 5th-13th centuries and that different proportions of ethno-cultural elements of Slavs, Turanians and Iranian peoples are highlighted at certain chronological stages.

At the end of 1977 the Romanic concept has been declared by the leading circle from Chişinău an „anti-scientific theory" and was prohibited in the academic institutions. However in the 80ies, in another context, the Romanic concept was relaunched on a new methodological basis, including the statistical-mathematical analysis [Gh. Postică].

After the fall of the totalitarian soviet regime the Romanic concept was reflected in a series of archaeological and linguistic studies elaborated by researchers from Republic of Moldova [I. Hâncu, Gh. Postică, I. Tentiuc, S. Musteaţă, I. Dron] and Romania [D. Gh. Teodor, V. Spinei, I. Mitrea, M. Andronic etc.].

Chapter II. DEMOGRAPHICAL FRAMEWORK

2.1. The autochthonous population. There is little written information regarding the sedentary population from the early medieval period in this region, still the preserved data refer only to the 10th-13th centuries while for the 5th-9th centuries they lack completely. Whereas the written documents from the 10th-13th centuries indicate the Romanians and the Slavs as sedentary population in this region, the written resources from the early medieval period attest here only groups of Slavs (6th-7th centuries) and Turanians (5th-9th centuries) being in the process of migration and causing difficulties to the Byzantine Empire, process which was reflected in the narrative sources of that time.

The presence of Romanians in the east-Carpathian space at the beginning of the second millennium is attested in diverse written sources in one way or another. This information is, as a rule, general and cannot be connected to concrete spaces of the region in discussion. Despite this fact this information represents a great interest for the Prut-Nistru region. According to the written sources the Romanians from the space between the Carpathians and Nistru were called using alien-ethnonyms specific to the aliens: *Vlah*, βλάχοι, *Wlachen*, *Blaci*, *Olaci*, *Voloh*, *Ulag*, *Blakumen*, etc.

The information from *Повесть Временных Лет* regarding *tiverţi* and from *Ипатьевская Летопись* regarding the *bolohovens* is connected to the Romanian population from the Nistrian region.

The presence of the Romanic population between the 5th-7th centuries in the Prut-Nistru space is demonstrated by the archaeological remains belonging to the cultural aspect *Costişa-Botoşana-Hansca* which is directly connected with *Sântana de Mureş-Cerneahov* and *Carpathian Barrows* cultures of the last antiquity settlements. The Romanic character of *Costişa-Botoşana-Hansca* early medieval settlements and other nominated late antiquity cultures have been discussed in numerous monographic studies and works of specialists from Romania and Republic of Moldova [D. Gh. Teodor, I. Ioniţă, I. Niculiţă, I. Mitrea, I. Hâncu, Gh. Postică, etc.].

The perpetuation of the Romanians in the Prut-Nistru space in the period between the 8th-9th century is demonstrated by the presence in this region of *Hansca-Scoc-Kodân* settlements which are similar to *Lozna-Dodeşti* sites from the Prut-Carpathian – successor of the *Costişa-Botoşana-Hansca* monuments - while in the 10th-11th and 12th-13th centuries know a direct development through the settlements *Dridu*, *Revno*, *Răducăneni* and *Brăneşti-Lencăuţi*.

2.2. The alien population. Due to its geographic position, the Prut-Nistru space represented in fact in the early medieval period the *"eastern gate of Europe"* because the migratory campaigns towards Balkans and Occident were passing through this space and started from this limit.

The Huns, *Kutrigurs*, *Utrigurs*, *Avars* and *Bulgarians* are among the Turanian tribes which arrived in the Prut-Nistru space or have crossed it between the 5th-9th centuries. At the end of antiquity and the beginning of the medieval ages, along the Asian migratory nomads are attested sedentary or semi-nomad populations from northern and eastern Europe: *Goths*, *Sclavinis*, *Ants* and *Alans*.

The migratory process undergoes a new phase starting with the last quarter of the 9th century: it began with *Hungarians*, continued in the next centuries with *Pechenegs*, *Uzi*, *Cumans* and *Mongols* and ended in the second half of the 14th century.

Chapter III. THE HABITAT

Early medieval civilization from the Prut-Nistru space represents the result of multi-century activity of the population living in this region and was composed of *autochthons* and *aliens*. The activities of these populations took place in an original, multicolor and solid framework which combined diverse cultural elements. Taking into account the lifestyle of populations from the early medieval period we distinguish two types of habitat: a) *of the sedentary people* and b) *of nomad people*.

3.1. The habitat of the sedentary people. The settlements from the period between the 5th-13th centuries are attested at 889 geographic points in the Prut-Nistru space, including: in *the northern zone* – 566 sites (63.7%), in *the central zone* – 199 sites (22.4%) and in *the southern zone* – 124 sites (13.9%). 1645 settlements are highlighted within these sites and are attributed to 4 historic-chronological stages: 5th-7th centuries – 231 settlements (14.0%), 8th-9 centuries – 572 (34.8%), 10th-11 centuries – 526 (32%) and 12th-13th centuries – 316 (19.2%). The majority of settlements are situated in *the northern zone* – 1001 (60.9%), less in *the central zone* – 408 (24.8%) and in *the southern zone* – 236 (14.3%).

Archaeological data demonstrate that the emergence of the settlements from the 5th-7th centuries are directly connected with the civilization from the late antiquity [Dan Gh. Teodor, B. A. Tymoščuk, I. P. Rusanova, V. D. Baran, Gh. Postică, etc.]. The connection between the early medieval settlements and late antiquity ones from this region was demonstrated as well by the comparative analysis of the habitation hearths from the two periods. Therefore the analysis of the sample of 77 settlements from the 5th-7th centuries discovered on the territory of Republic of Moldova denotes in 35 cases a development on original nuclei of habitation from the anterior period dated with the 3rd-4th centuries, fact which represents 45.5%.

The tendency to place the settlements on anterior nuclei is observed at all stages of the early medieval period. This particularity indicates the relation of continuity existing between settlements formally dispersed according to the culture-chronological principle. This is taken as the basis in formulating the parameter which estimates the settlements' minimum degree of perpetuation at certain historical stages. This parameter defined as the *stationary continuity index* represents the quota of settlements that lie on nuclei from the anterior period.

The incidence of settlements on anterior nuclei indicates either a *mobile continuity* – a process through which the settlement moves in a new place within the same region, changes that might be determined in some cases by demographic explosions – or a *discontinuity* – when some groups of alien populations settle down in the region.

The perpetuation of sedentary population is illustrated by the high degree of the settlements continuity index. Thus in 111 cases, the settlements from the 8th-9th centuries are found on nuclei with cultural layers from the 5th-7th centuries, which represents a stationary continuity index of 48%. On the other hand, in 422 cases, the settlements from the 10th-11th centuries are found on nuclei with cultural layers from the 8th-9th centuries representing a continuity index of 73.8%. And in 192 cases, the settlements from the 12th-13th centuries are found on nuclei with cultural layer from the 10th-11th centuries representing a continuity index of 36.5%.

The continuity process within the early medieval settlements is illustrated as well by the culture-chronologic structure of the sites. From this point of view are highlighted: *settlements with one cultural horizon* – 337 or 37.9%, *settlements with 2-4 cultural horizons with successive chronological continuity* – 521 or 58.6% and *settlements with 2-3 cultural horizons with chronological discontinuity* – 31 or 3.5%. In the context of this data it is important to notice that the majority of early medieval sites represent settlements with a very large chronological diapason, from 4-5 centuries up to 8-9 centuries. The fact that these sites hold a quota of 58.6% is another argument in favor of habitat continuity in Prut-Nistru space during the early medieval period. In this order of ideas it is remarked the big weight of settlements with 3 (5th-11th centuries or 8th-13 th centuries) and 4 successive cultural horizons (5th-13 centuries) – which make 114 and respectively 41 settlements, that is 12.8% and 4.6% from the total number. The weight of the settlements with 2 successive chronological horizons (5th-9th, 8th-11th or 10th-13 th centuries) is of 366 units or 41.2%.

During the early medieval period in the Prut-Nistru space the main settlements were unfortified. Depending on the historic period they made from 89.2% up to 99.0% from the entire number of settlements including in the 5th-7th centuries – 99.0%, in the 8th-9th centuries – 93.9%, in the 10th-11th – 89.2% and in the 12th-13th centuries – 89.8%.

From topographic location viewpoint these settlements were classified into four main types: 1) settlements located according to the principle of *valley*, 2) settlements located according to the principle of *hill*, 3) settlements located according to the principle of *hill-valley-hill* and 4) settlements located according to the *fluvial* principle.

The settlements from the 5th-7th centuries reach in average 300-500 m in length and 100-300 m broad, respectively reaching a surface of around 3-15 ha (*Dănceni, Trebujeni-Scoc, Raşkov II* and *Raşkov III*), but there are cases when the settlements reach 1000 m in length and 300 m broad, with a surface of up to 30 ha (*Hansca-Limbari-Căprăria*).

In the 8th-9th centuries the settlements of average dimension from 300×200 m up to 600×300 m (6-18 ha) prevail, but there are as well settlements of big dimensions – from 700×350 m up to 1500×400 m (24-50 ha) (*Hansca-Limbari-Căprăria, Lohăneşti, Moleşti-Râpa Adâncă, Pohorniceni-Petruha, Brăneşti-Valea Budăi*) and very big – of about 100-120 ha *(Calfa)*.

In the 12th-13th centuries there is a tendency of settlements dimensions decrease reaching a surface of 300x200 m and respectively around 6 ha.

From structural viewpoint the early medieval settlements represent quite evolved organisms and are composed of several distinctive elements: *spaces for living* ("nests" of living), *spaces for deposits and provisions* ("nests" of housekeeper pits), *spaces for production activities* ("nests" of furnaces for baking bread, for melting metals, for burning ceramics, etc.), *spaces for community activities* (free spaces in the center of the settlements (village fireplace) or a group of dwellings), *sacred spaces* (necropolis, isolated burials, cult places). The mentioned structural elements are present at all 4 stages of the early medieval period with different degrees of evolution.

The fortified settlements are characteristic for the 8th-13th centuries. At present in the Prut-Nistru space we know of 31 fortresses form the 8th-9th century (29%), 55 fortresses from the 10th-11th centuries (51%) and 21 fortresses from the 12th-13th centuries (20%).

The majority of fortresses are situated in Cernăuţi region: 31 fortresses from the 8th-9th centuries, 30 from the 10th-11th centuries, including 26 with a start in the anterior period and 18 from the 12th-13th centuries. Four fortresses from the 10th-12th and 12th-13th centuries are

discovered in the northern part of Republic of Moldova, 16 fortresses are identified in the region between Prut and Nistru rivers and only 5 are in the central zone. Among the fortified sites we distinguish: a) *refugee fortresses (Bila, Voloka, Verhnie Stanovcy, Goroševcy, Korostuvata, Lomačincy, Mahala, Novaja Jučka, Raşkov, Revno, Sneačev, Cernăuţi, Červona Dibrova, Široka Poljana), b) fortresses - administrative and economic centers (Balamutivka, Dobrinovcy , Gorišni Širivcy, Grozincy, Karapciv, Kobaki, Revno II), c) fortresses sanctuaries (Babin, Gorbovo, Kulešivka, Nagoreane, Rohitny, Rjavincy, Rudniky), d) fortresses – voyevodal centers (Revno, Gorišni Širivcy, Lomačincy, Perebykivcy, Lenkivcy, Galiţia-Neporotovo, Rudi-Farfuria Turcească, Alcedar, Echimăuţi), e) supervision fortresses (Ušiţa, Bakota, Galicya-Neporotovo (Kucelmin), Molodji, Spaska)* and *f) fortresses castles (Darabani, Vasileu, Nedoboievcy, Černovka).*

The cartography of the early medieval sites denotes the existence of some well delimited territorial structures. During the 5th-13th centuries emerge: *1) territorial structures at local level,* represented by *singular settlements* and *nests of settlements* and *2) territorial structures of regional level,* which comprise *groups of settlements* formed of singular settlements and nests of settlements.

The singular settlements are represented by isolated archaeological sites with a distance of at least 7-10 km from each other.

The nests of settlements are usually composed of 2-3 settlements from a well delimited geographic micro-zone with a ray of 1,0-3,0 km, more rarely from 4-6 settlements and very seldom 7-10 settlements. These territorial units include settlements made of spaces that could be relatively easy crossed. Grouping the settlements in *nests* is done as a rule according to the principles of *valley* or *valley-hill-valley.*

The groups of settlements comprise up to 50 territorial units at local level and are situated in well delimited regions with a radius of 30-50 km; in the areas of some rivers or rivulets, within specific relief structures in Codry etc. The cartographic analysis of the settlements from the 5th-13th centuries denotes their repartition in 14 *groups* that comprise a variable number of sites and can be distinguished at each historic stage of the early medieval period. *The groups of settlements* correspond, in general lines, with Codry historic regions from the northern and central part of Prut-Nistru space and for certain historic stages they correspond to the steppe regions from the south.

Seen from the north towards the south these 14 *groups of settlements* are defined in the following way: I. *Northern Bucovina* (Upper Prut), II. *Hotin* (Upper Nistru); III. *Briceni-Edineţ* (Middle Prut); IV. *Ocniţa-Soroca* (Middle Nistru); V. *Rezina-Şoldăneşti* (Middle Nistru); VI. *Middle Răut*; VII. *Călăraşi-Nisporeni* (Central Moldovan Plateau); VIII. *Orhei* (Lower Răut); IX. *Corjova-Gura Bâcului* (Lower Nistru); X. *Lăpuşna-Hânceşti* (Botna-Cogâlnic basin); XI. *Cahul-Cantemir* (Lower Prut); XII. *Lower Danube* (the region of Danube lakes); XIII. *Lower Nistru* (Lower Nistru basin), XIV. *Bugeac* (steppe region).

3.2. The habitat of nomad peoples. In the early medieval period, in Prut-Nistru space, the nomad habitat was characteristic to the Turanians, Iranians and Mongols who dominated periodically these lands. Nomad habitat was mentioned in some written sources of that time and partially is reconstructed by the archaeological data.

Nomad habitat was concentrated in steppe and plain regions, in the meadow of Middle and Lower Nistru, in the plains of Bugeac and Middle Prut, on the lower courses of rivulets Ialpug, Botna, Bâc, etc.

The nomads' presence in Prut-Nistru space is attested archaeologically for the period between the 10th-14th centuries. We do not have any archaeological complex dated with the 5th-9th centuries, fact demonstrating that these populations practically did not stationed in this region during this period.

At present, in the Prut-Nistru region and in the region left of Nistru were attested 562 burials dated with the 10th-14th centuries belonging to the nomad population which were discovered in 363 barrow necropolises. *4 main groups* of nomad habitat were highlighted using the method of burials cartography and which comprise 4 local territorial units:

I. *Lower Nistru Group* with 5 territorial units: *1. Grigoripol, 2. Tiraspol-Sucleja, 3. Bâc-Corjeva, 4. Botna-Căuşeni, 5. Ştefan Vodă;*

II. *Middle Nistru Group* with 3 territorial units: *1. Camenca-Dubăsari, 2. Valley of river Căinari, 3. Middle Răut;*

III. *Bugeac Group* with 4 territorial units: *1. Lower Prut, 2. Valley of river Ialpug, 3. Zone of Cahul lake* and *4. Zone of Sasâc lake;*

IV. *Middle Prut Group* with 2 territorial units: *1. Briceni-Făleşti* and *2. Ungheni-Cantemir.*

The *groups* of barrow cemeteries occupy a surface that does not exceed 1/5 of the Prut-Nistru space. We have to mention as well the fact that the absolute majority of funerary complexes is concentrated in two regions: *Lower Nistru* – 227 burials (40.4%) and *Bugeac* – 204 (36.3%), other two Middle *Nistru* and *Middle Prut*– are composed of 85 (15. 1%) and respectively 46 burials (8.2%).

It was found that the majority of medieval nomads' tumuli burials – 52% (293 from 562 burials)– are concentrated in four main regions: *Tiraspol* (left of Nistru) – 106 burials (19%) in 90 tumuli (25%), *valley of river Ialpug* – 85 burials (15%) in 48 tumuli (13%), *near the Danubian lakes* – 54 burials (10%) in 40 tumuli (11%) and *the lower course of river Botna* (Thigina-Căuşeni) – 48 burials (9%) in 23 tumuli (6%). Then follow groups of nomad funerary complexes with an average number of burials: *the region of pontic lakes* (Sasâc-Burnas) – 37 burials (7%) in 28 tumuli (8%), *Ştefan Vodă* – 37 burials (7%) in 18 tumuli (5%), *Middle Răut basin* – 34 burials (6%) in 11 tumuli (3%), *Middle Prut* – 33 burials (6%) in 27 tumuli (7%), *the micro-zone of rivers Căinari-Ciorna* – 28 burials (5%) in 16 tumuli (4%), *Lower Prut* – 28 burials (5%) in 16 tumuli (4%), *Bâcul-Corjeva valley* – 27 burials (5%) in 18 tumuli (5%), *Middle Nistru* – 23 burials (4%) in 13 tumuli (4%). Two funerary groups comprise a relatively small number of burials: Middle Nistru – 9 burials (1.6%) in 7 tumuli (1.9%) and Middle Prut – 13 burials (2.3%) in 8 tumuli (1.9%).

The analysis of cartographic data allows us to delimit the regions of main medieval nomads exploration: *left of Nistru* – from Camenca up to Meadow; *left of Nistru* – from Corjeva up to Meadow; *Bugeac* – valley of river Ialpug, micro-zone of Danubian and Pontic lakes; *Left of Prut* – micro-zone Ciuhur, Ungheni, Cahul; *Răut basin* –from river Căinari until river Cula.

The chronologic analysis of the barrow complexes allows highlighting the dynamics and intensity of the process of nomads' infiltration in the Prut-Nistru space in the period of the 10th-14th centuries. Taking into account the presence or absence of dating inventory, the nomads' burials are divided in 7 groups, which are actually representative patterns, characterizing these archaeological complexes: I. *10th-11th centuries* – 39 burials, II. *10th-12th centuries* – 13 burials, III. *the last quarter of 11th – 12th centuries* – 39 burials, IV. *end of 12th century – the first half of the 13th centuries* – 28 burials, V. *the middle of the 13th-14th centuries* – 111 burials, VI. *12th-14th centuries* – 6 burials, VII. *10th-14th centuries* – 326 burials. The funerary complexes from the first group are attributed to the Pechenegs and partially to the Uzi, the burials from groups II-IV are mostly related with the Cumans and partially with the Pechenegs, those from groups V-VI are attributed to the Cumans and Mongols, and group VII – belongs equally to all mentioned groups of nomads.

In the period of the 10th-13th centuries some groups of nomads split from their main massifs, penetrated deep inside the Prut-Nistru space and settled down near some settlements of farmers, gradually integrating within the local communities. Cases of nomads getting sedentary were observed archaeologically at settlements *Hansca, Moleşti, Durleşti-Valea Babei, Etulia, Şabo, Bogatoje, etc.*

Chapter IV. ECONOMY

The sedentary lifestyle of the autochthons from the Prut-Nistru space in the early medieval period had determined the character of the economy and of the civilization. This rural life imprinted a deep rural-agrarian character to this civilization which maintained during the entire early medieval period.

4.1. Agriculture. Agriculture was the main occupation of the sedentary people during the early medieval period and it is viewed in this work as an organic twine of two fundamental braches: *cereals cultivation* and *animal breeding.*

The autochthonous population's agricultural preoccupations from Prut-Nistru space are demonstrated by the settlements' character itself. They were situated on territories rich with lands for cereals' cultivation and pastures, as a rule near some rivers and from which benefited the agricultural household from all points of view. The agricultural household is documented as well by the material culture character of the discovered settlements: constructions destined for keeping or processing cereals, agricultural inventory, traces of farming cultures, animal bones, bones of domestic animals, etc.

4.2. Artisans. There are several main crafts which are specific for the Prut-Nistru space in the early medieval period: *iron metallurgy, smithy, colored metals processing, pottery, stone processing, wood processing, construction, bone and ivory processing, fiber and fabric production.* The crafts related to iron processing represented the material base of production development: *metallurgy* and *smithy* determined generally the social-economic process in this area.

In the 5th-7th centuries the crafts bore a domestic or community character. Domestic crafts represented occupations practiced periodically within individual households in order to satisfy the vital needs. Unlike specialized crafts these could be easily practiced without possessing special knowledge and advanced technical installations. Starting with the 8th-9th centuries these occupations began loosing their domestic and community character and transformed into specialized crafts practiced by particular persons who left the agricultural household in time to form craft centers within older traditional settlements or within new ones. The emergence of craft centers is first of all documented by the discovery of crafts complexes concentrations in certain parts of the settlements (metallurgic furnaces, furnaces for burning pottery, workshops, etc.). These situations are attested practically at all settlements from the 8th-13th centuries (*Hansca, Durleşti-Valea Viilor, Pohorniceni-Petruha, Orheiul Vechi, Trebujeni-Scoc*, etc.). Settlements entirely specialized in craft production are attested as well (*Rudi-Roşcana, Alcedar, Echimăuţi*, etc.).

The separation of specialized crafts from the domestic and community household takes place starting with the 6th-7th centuries and is finalized towards the 9th-10th centuries. Among the first specialized crafts are distinguished those which needed a lot of effort, special knowledge, sophisticated technologies and special technical installations and these are iron metallurgy, smithy, armory, production of jewels and pottery.

4.3. Auxiliary occupations. The existence in this space of rich wood massifs and multiple aquatic networks with a relatively rich fauna and flora encourage hunting, fishing and gathering, all of them attested archaeologically at all the investigated settlements.

4.4. Nutrition. Some aspects regarding the provision with food and drinkable water of the sedentary people are reconstituted on the basis of archaeological data.

4.5. Commerce and money circulation. The transition to the medieval age was marked by a total collapse of trade, by the cancellation of money circulation, of money-goods relations and the set up of natural exchange.

The revitalization of the settlements from the region starting with the 6th-7th, the gradual restructuring of the household, the rise in the 8th-9th centuries of a craft production based on a personal iron metallurgy conditioned the economical growth. This lead in its turn to refreshing the exchange of goods, to restarting the trade based on money circulation and to restoring partly the money-goods relations.

The emergence of fortified settlements with adjacent markets in the 10th-13th centuries marked a new step on the way of developing commercial relations from the Prut-Nistru space, taking them to a more evolved level.

The character of economic relations was determined between the 5th-13th centuries by the intensity of foreign goods penetration, of their assortment and especially by the presence or absence of coins. In this period in the Prut-Nistru space circulated with certain interruptions

different foreign coins, especially Byzantine, but at certain stages were present other exchange equivalents: Russian grivnas, "kufic" coins, Vlah-Bulgarian and west-European imitations (Hungarian, German, Czech).

Chapter V. SPIRITUALITY

Like in other regions of Europe, the field of spiritual life in the early medieval period was marked by religion.

5.1. Religious beliefs. During the 5th-13th centuries the population from Prut-Nistru space knew *Christianity* and *pagan beliefs*. There were discovered human communities which practiced exclusively one religion or another and settlements where different religions coexisted.

The most spread cult was Christianity which penetrated among the autochthons starting with the late antiquity and at the end of the 10th century – beginning of the 11th century penetrated among eastern Slavs who lived at the northern and north-eastern periphery of the Prut-Nistru space.

Different pagan practices were spread along Christianity. These beliefs were typical for groups of Slavs who settled down in this region, representatives of old Bulgarians, Alans, Pechenegs, Cumans, etc. who were having either a nomadic life or who had infiltrated within autochthons' settlements.

5.2. Cult complexes. We differentiate between *Christian religious complexes* (stone monasteries, hermitages, chrism churches) and *pagan religious complexes* (sanctuaries).

The oldest archaeologically attested Christian arrangements are the stone complexes along Upper and Middle Nistru dated with the 10th-11th centuries (*Bakota, Satanov, Leadova, Nagoreni, Mejigore-Zapadnoe, Bubnišče*) and with the second half of the 11th century – first half of the 13th century (*Zimno, Vasileu, Monastyrek, Čerkovščina*) [T. Bobrovskii, I. Vinokur, P. Gorišnji, O. Plameniţkaja].

The oldest Christian chrism churches dated with the 12th-13th centuries are attested in the feudal center *Vasileu* and *Vikno-Martinovka* settlement and they represent stone or wooden constructions.

The pagan sanctuaries in the early medieval period were characteristic to old Slavs. Vestiges of pagan sanctuaries from the 8th-10th centuries were discovered in Cernăuţi region and they are of two types: *fortified sanctuaries* (городища-святилища) and *open sanctuaries* (жертвеные площадки и капища).

Traces of fortified sanctuaries were uncovered at *Rjavincy, Zelenaja Lipa, Ruhotin, Nagoreni, Babin, Kuliţivka* and *Gorbovo* and of open sanctuaries at *Rjavency, Jarivka, Neporotovo, Jurkovcy Ivankovcy*.

5.3. Necropolises and funerary practices. Two types of necropolises were discovered: *flat necropolises* and *barrows cemeteries*.

From religious concepts viewpoint we distinguish *Christian* and *pagan funerary practices*. Christian funerary practices are attested usually in flat necropolises and within churches, and the pagan ones – in flat or barrow cemeteries. Isolated burials were built equally Christians and pagans.

Both Christian and pagan funerary practices are attested during the entire early medieval period. The Christian funerary practices were connected with the Romanic population and starting with the 10th-11th centuries with the Slavs from the north and north-eastern regions. On the other hand, the pagan practices were connected with the Slavs (6th-10th centuries) and the nomads – Iranian (6th-11 centuries) or Turanians (6th-9th and 10th-13th centuries).

35 flat necropolises, 5 barrows cemeteries of the sedentary population, 16 isolated funerary complexes and 363 nomad tumuli were attested for the period between the 5th-13th centuries in the Prut-Nistru space, totalizing approximately 1560 burials, including 998 burials of the sedentary population and 562 of the nomad population. Incineration and inhumation rites were practiced between the 5th-9th/10th centuries and after the 13th century – exclusively the inhumation rite.

5.4. Wear and luxury objects. Some aspects regarding the wear, jewels, hygiene objects and luxury objects are reconstituted on the basis of archaeological data.

5.5. Writing, medicine, music, entertainment. During the 10th-13th centuries in the Prut-Nistru existed persons speaking Greek and Slavic languages. There are evidences regarding the practice of medicine, including surgery. From the 5th-13th centuries are dating evidences regarding music and some entertaining games.

Chapter VI. SOCIO-POLITICAL AND MILITARY ORGANIZATION OF AUTOCHTHONS

During the early medieval period the socio-political and military organization of autochthons in the Prut-Nistru space, like in other Romanian regions, was adapted to the time needs in order to ensure the security of the local communities and their existence in the difficult times of the *"dark millennium"*. From archaeological point of view, in the Prut-Nistru space two types of early medieval territorial-political structures are identified: at the local level – *rural communities* and at the regional level – *unions of rural communities.*

6.1. Rural community. The Romanian rural community represented a community of farmers which hold a territory with well delimited borders. The rural community's collective was formed of *individual families* and *kin groups*, while the territory of the community was composed of the *original nucleus of habitat – the village, the cemetery, agricultural lands, commons, woods* and *waters.*

The analysis of the archaeological materials demonstrate that during the 5th-13th centuries within the settlements from the Prut-Nistru space are present dwellings of relatively small dimensions which formed complexes for loving of individual families – the main cells of the rural communities.

The majority of the discovered dwellings from the early medieval settlements are grouped in *nests*, formed of synchronic locative complexes (from 2-4 up to 8-10 dwellings) which are usually a continuation of older similar territorial units. Still, there were as well singular locative complexes within the same settlements. The percentage between the dwellings disposed in *nests* and those disposed *singularly* for example at the Hansca settlement varies easily from period to period: in the first stage of the early medieval period predominate those disposed in *nests* while in the following stage their number decreases. So, if between the 5th-9th centuries the dwellings disposed in *nests* made 76.5-83.9% and the *singular* ones – 16.1-23.5%, then between the 12th-13th centuries the number of former dropped down to 70.0-74.3% and of the later increased to 30.0-35.7%.

The dwellings of nests represent an archaeological illustration of *kin groups* from the rural communities and the *singular dwellings* reflect the process of *kin groups'* division and *pair family* individualization.

The existence of *kin groups* within the early medieval settlements in the Prut-Nistru space is illustrated as well by the groups of burials discovered in the cemeteries dated with this period (*Hansca-Căprăria, Hansca-Limbari)*, which, as demonstrated in the specialty literature, represented funerary groups built according to the kinship principle.

The most representative archaeological material referring to the rural communities' evolution are provided by *Hansca* settlement with more that 150 dwellings discovered, grouped in 17 territorial units and dated with the 5th-14th centuries. Taking into account the fact that the investigated surface from *Hansca* settlement is only ¼ from the its entire territory, we can estimate that the real number of dwellings is around 650 locative complexes while the number of the territorial units of about 50-60. The rural community from *Hansca* had an extensive character inside which the *nests of dwellings* held relatively large spaces delimited by bands of free land.

The settlement at *Hansca* can be considered a classical example of rural community evolution in the Prut-Nistru space during the early medieval period. The correlation of the sample of 151 dwellings from this settlement had lead to the following chronologic structure of the site: 31 dwellings from the 5th-7th centuries, 22 dwellings from the 8th century,

17 dwellings from the 9th century, 18 dwellings from the 10th – beginning of the 11th century, 25 dwellings from the 11th – beginning of the 12th century, 14 dwellings from the 12th – beginning of the 13th century, 14 dwellings from the 13th century and 10 dwellings from the first half of the 14th century. Or, this data ascertains an ascendant development of the rural community in a given micro-zone of the Prut-Nistru space, from the 5th-7th until the 13th-14th centuries.

6.2. Unions of rural communities. In the early medieval period the special conditions generated by the process of migrations of peoples have determined the emergence at the Romanians from the region between the Carpathian, Danube and Nistru of a specific form of political organization.

The socio-political structures of autochthons had at the base the local territorial communities – the unions of rural communities – known under the name *"ţară"*. Depending on the geographic particularities, these formations were differently organized. The rural communities situated in the valleys of some rivers unified according to the principle *"valley"*, those from the mountain depression – according to the principle *„depression"*, the communities from the forest regions – according to the principle *"Codry"*, etc.

In the space between rivers Prut and Nistru, considering the specifics of the region, the unions of rural communities were formed according to principles of *"valley"* or *"Codry"*. These structures were usually placed in the hilly areas from the central and northern part of this region which being crossed by numerous rivers and protected by the massifs of the secular Codry offered optimal conditions for existence. In the open regions –plain or steppe – especially in the south, the autochthons' unions of rural communities lacked as a rule but appeared only in periods of military-political stability.

Generally, we distinguish several stages in the evolution of Romanian *"ţaras"*. The first is the archaic stage, which lasted until the 8th-9th centuries and was characterized by the existence of some homogeneous socio-political structures, built on the horizontal. From the 9th-10th centuries begins the stage of feudalization of the Romanian *"ţaras"*, the formation of some hierarchical structures and the emergence of *voyevodats* with military functions.

The existence in the Prut-Nistru space of the socio-political formations - *"ţaras"* – is very well seen in the archaeological data. It is well demonstrated in this work that there are 14 *groups of settlements* in the space between Nistru and Prut in the early medieval period, including in *Northern Bucovina, Hotin, Ocniţa-Soroca, Rezina-Şoldăneşti, Orhei, Lăpuşna-Hânceşti* etc.

The territorial analysis of these *groups* denotes a visible link between these formations and well delimitated historic-geographic regions, including later medieval territorial-administrative units from within the Moldovan state (*Ţara Şipeniţului, Ţinutul Hotinului, Ţinutul Sorocii, Ţinutul Orheiului, Ţinutul Lăpuşnei*). These groups of settlements have a well defined structure, a constant evolution in time and a continuity of habitat well profiled.

6.3. Military organization. At the beginning of the early medieval period, the protection of the local population was ensured by natural factors, especially by the Codry zones which largely allowed avoiding the clashes with the warriors of that time. The lack of military fortifications between the 5th-7th centuries denotes that the local population did not engage in building structures of military nature, fact which is supported by the few discoveries of weapons dated with this period.

The emergence of earthen and wooden fortifications in the northern region between the 8th-9th centuries indicates the beginning of structural changes within the local society which contributed to the military organization of these communities. The peak of military organization of the local population was reached in the 10th-11th centuries followed by a decline in the 12th-13th centuries. In this context, only certain areas benefited from military fortifications, especially the areas of Northern Bucovina and Hotin, the territory between Răut and Nistru and, as exception, some settlements situated at the crossroad of the mentioned areas or in the central zone of the region. This data demonstrated that the local population from certain zones beginning with the 8th-9th centuries

manages to form quite strong military structures which maintained over several centuries. Or, these military structures were directly proportional with the process of emergence and evolution of the pre-state formations "*ţaras*".

The growth of the military arsenal of autochthonous communities between the 8th-13th centuries demonstrated that the local society entered a new phase of its evolution, phase that lead to their socio-political consolidation. As a consequence, these changes speak about the come back on the political scene of the local factor after many centuries of silence which built territorial-political formations of zone level – pre-state nucleuses of the future medieval country *Ţara Moldovei.*

Chapter VII. THE RELATIONS WITH THE MIGRANTS AND THE NEIGHBORING COUNTRIES

In the early medieval period, the Prut-Nistru space was situated near several states that made the big politics of the Eastern and South-Eastern Europe. To the south, in the Lower Danube region it neighbored the Byzantine Empire (5th-7th centuries, 971-1185) or the First Bulgarian Empire (681-971; 1185-13th century). Toward the east of Nistru, more precisely to the north-eastern part, the Prut-Nistru space neighbored with the Kievan Rus' (end of 9th – 11th centuries) and toward the north with the Kingdom Halych-Volhynia (12th -13th centuries). The territories situated towards east and west come under medieval migration peoples who dominated to certain degrees the Prut-Nistru space.

7.1. The domination of migratory nomads. From political point of view, the Prut-Nistru region was part of an immense world stretching from Carpathians and Danube toward Caspian Sea and known from the chronicles of that time under the generic name of "*Barbaricum*". This world had different names in the works of Byzantine writers which came from the name of peoples who generated military-political earthquakes at different historical stages: *Scythia Gotia, Hunia, Patzinakia, Cumania, Tartaria etc.*

7.2. The relations with the Byzantine Empire. The southern part of Prut-Nistru space neighbored two times with the Byzantine Empire (5th-7th centuries and 971-1185). Between the 5th-7th centuries in neighbored with province *Scythia Minor*, between 971-1000 with *thema Western Mesopotamia*, between 1000-1020 with *Drista strategate* and between 1020-1185 with *thema Paradunavon-Paristrion.*

The border at the delta of Danube was for the Byzantine Empire of strategic importance. Situated at the western end of Eurasian steppes, it was the most vulnerable place of Europe from where big avalanches of nomads came. In this context, the interest of the Empire for the Prut-Nistru region was big and its major objective was the expansion of Byzantine influence in this region in order to control better the threats coming from here.

The politics of Byzantine Empire had a strategic defense character with the aim to secure the border from Lower Danube and to create a security system in the steppe region between Prut and Nistru favorable for the Empire. The Byzantine Empire had neither the intention nor the force to conquer or directly control these regions.

7.3. The relations with the Bulgarian Empire. The emergence of the Bulgarian Empire in 681 to the south of Danube had placed on the political arena of the zone a new state entity with an important military, cultural and socio-economical potential. In a relatively short period the Bulgarian Empire managed to impose itself in the territories south of Danube which were dominated previously by the Byzantine Empire. There is no direct information about the presence of Bulgarians to the north of Danube in the period between the formation of the First Bulgarian Empire and the beginning of the 9th century. Besides, in the first century of its existence the Bulgarian Empire did not control either the territories from northern Dobrogea. Only starting with the reign of khan Krum (803-814), the Bulgarian Empire takes the place of the Byzantine Empire at Lower Danube

and starts involving in various military-political actions that could influence one way or another the southern part of Prut-Nistru region.

At a certain stage the Bulgarian Empire manages to cross the Danube in certain sectors and to obtain outposts on the northern bank of the river. In the works of the Byzantine writers these outposts are qualified as "*the Bulgaria from beyond Danube*". The so called "*Northern-Danube Bulgarians*" raised passionate discussions in contemporary historiography, placing the researches on conflicting positions.

The thorough analysis of written sources and of archaeological data discovered in the last 30 years shows that the so called "*Bulgaria from beyond Danube*" was situated in Prahova region from Muntenia Plain – where passed the renowned "road of the salt" from Slănic toward the Bulgarian Empire – and where important archaeological remains of Byzantine manufacture dated with the 9th century have been discovered [M. Sâmpetru, M. Comşa, D. Gh. Teodor, Al. Madgearu].

We cannot accept the claim of Bulgarian Empire dominance in the north of Danube on the basis of the so-called "Balkan-Danubian" character of the archaeological remains due to the cultural universality of these materials.

In this context the idea of the First Bulgarian Empire dominance in the south of Prut-Nistru space looses any documentary support and is discharged. The proclamation of the Vlah-Bulgarian Kingdom in 1185 did not change essentially the situation from the south of Prut-Nistru space, except the fact that the Pechenegs and the Cumans started involving more actively in the situation of south-Danubian territories, forging actively alliances with Vlaho-Bulgarians or with the Byzantines.

7.4. The relations with Kievan Rus'. Kievan Rus' affirmed as a regional military-political power starting with the 9th century when the Varangian dynasty of Rurik came to the leadership of the city from Dnepr. Kievan Rus' manifested actively in the external affairs in the 10th-12th centuries, advancing serious claims to some of the empires from that time such as for example the Byzantine Empire. In the context of Kiev's expansionist policy the Prut-Nistru space had an intermediary position separating the old Russian territories from the Carpathian-Balkan world.

In Russian and Ukrainian historiography persists the idea according to which the tiverts from Nistru region were part of Kievan Rus' even in the pre-state period [B. A. Tymoščuk, I. P. Rusanova]. Other historians consider that Kiev dominance in Prut-Nistru space begins in the first half of the 10th century [Gh. B. Fedorov] or at the end of 30ies of the same century [R. Rabinovič]. The claimed idea of Kiev dominance in Prut-Nistru space was approached by the Romanian historians as well [A. V. Boldur, V. Spinei, Al. Gonţa, Şt. Purici, etc.] who have demonstrated that they have no documentary support.

Claiming the dominance of Kievan Rus' over the Prut-Nistru region on the basis of tiverts participation at the campaigns organized by Kievan prince in 907 and 944 against the Byzantine Empire or on the basis of the campaigns of Sveatoslav in 967-969 and 971 and the campaign at Lower Danube does dot resist the elementary critics. The activities of *Ivan Vojtischici* and *Toma Ratiborici* from 1116 – which do not refer to Prut-Nistru space -cannot be accepted because of the same reasons. The archaeological argumentation of the claimed Kievan dominance cannot be taken into account as long the written information that would confirm it lacks.

7.5. The relations with Halych Kingdom. In the context of Kievan power decrease and the rise of Halych-Volhynia Kingdom some historians have invoked the idea of its dominance over the Prut-Nistru space in the 12th-13th centuries [V. T. Pašuto, A. N. Nasonov, B. A. Râbakov, N. A. Mohov, R. Rabinovič].

The careful analysis of historic documents shows that some marginal territories of Prut-Nistru space were indeed part of Halych-Volhynia Kingdom between the 12th-13th centuries, while the biggest part of this territory remained outside the Kingdom. According to *Ипатьевская Лемонись* the northern part of Prut-Nistru region – northern Bucovina and Hotin with important urban centers *Uşiţa, Bakota, Onut, Vasileu, Kučelmin, Kolomeea* – was part of Halych Kingdom in the 12th-13th centuries. There is no documentary evidence supporting Halych dominance over the territories south of Bucovina region.

CONCLUSIONS

We conclude at the end of the study that in the Prut-Nistru space in the early medieval period developed a complex civilization which generally corresponds to the level of development characteristic to the central and eastern European regions. This civilization had a strong ethno-cultural autochthonous fond at its basis, infused to a certain degree with alien influences.

The complexity of the early medieval civilization from Prut-Nistru region was the product of ethno-cultural interactions: *autochthons-aliens*, *Christians-pagans* and *sedentary-nomads*, who bear the diverse characteristics of the populations which settled down permanently or temporarily in the region. These relations are observed in the Prut-Nistru space during the entire early medieval period – at the level of demographic evolutions, habitat, economic development, spirituality and socio-political relations. The sedentary population from Prut-Nistru space is incorporated perfectly in the circle of the old Romanian civilization from the northern Danubian region and it was part of it during the entire early medieval period.

Translated by Iulia POSTICĂ

LIST OF TABLES, DIAGRAMS, MAPS

A. LIST OF TABLES

Table no. 1. General data regarding the early medieval settlements from the Prut-Nistru space (5th-13th centuries).

Table no. 2. General data regarding the early medieval settlements from the Prut-Nistru space based on chronological and territorial-regional criteria.

Table no. 3. General data regarding the repartition of early medieval settlements from the Prut-Nistru space (5th-13th centuries) based on culture-chronologic stages and areas.

Table no. 4. General data regarding the repartition of early medieval settlements from the Prut-Nistru space (5th-13th centuries) based on culture-chronologic stages and areas.

Table no. 5. Statistical data regarding the culture-chronologic stages and areas repartition of the early medieval settlements from the Prut-Nistru space (5th-13th centuries).

Table no. 6. Statistical data regarding the correlation of settlements dated with the 8th-9th centuries with the anterior settlements dated with the 5th-7th centuries from the Prut-Nistru space.

Table no. 7. Statistical data regarding the correlation of Dridu settlements dated with the 10th-11th centuries with the anterior settlements dated with the 8th-9th centuries from the Prut-Nistru space.

Table no. 8. Statistical data regarding the correlation of Alcedar-Echimăuți settlements with the anterior settlement dated with the 8th-9th centuries from the Prut-Nistru space.

Table no. 9. Statistical data regarding the correlation of the settlements dated with the 10th-12th centuries from Northern Bucovna and Hotin with the anterior settlements dated with the 8th-9th centuries.

Table no. 10. Statistical data regarding the correlation of Răducăneni settlements dated with the 11th-13th centuries with Dridu settlements from the anterior period (10th-11th centuries) from Prut-Nistru space.

Table no. 11. Statistical data regarding Brăneşti-Lencăuți settlements dated with the 12th-13th centuries with the anterior settlements dated with the 10th-11th centuries from Prut-Nistru space.

Table no. 12. General statistical data regarding the structure of groups of settlements from the Prut-Nistru space between the 5th-13th centuries.

Table no. 13. Statistical data regarding the local territorial structures formed of settlements dated with the 5th-13th centuries from the Prut-Nistru space.

Table no. 14. General statistical data regarding the structure of the groups of settlements from Prut-Nistru space in the 5th-7th centuries.

Table no. 15. Special statistical data regarding the structure of the groups of settlements from Prut-Nistru space in the 5th-7th centuries.

Table no. 16. General statistical data regarding the structure of the groups of settlements from Prut-Nistru space in the 8th-9th centuries.

Table no. 17. Special statistical data regarding the structure of the groups of settlements from Prut-Nistru space in the 8th-9th centuries.

Table no. 18. General statistical data regarding the structure of the groups of settlements from Prut-Nistru space in the 10th-11th centuries.

Table no. 19. Special statistical data regarding the structure of the groups of settlements from Prut-Nistru space in the 10th-11th centuries.

Table no. 20. General statistical data regarding the structure of the groups of settlements from Prut-Nistru space in the 12th-13th centuries.

Table no. 21. Special statistical data regarding the structure of the groups of settlements from the Prut-Nistru space in the 12th-13th centuries.

Table no. 22. General statistical data regarding the nomad barrows and burials dated with the 10th-14th centuries from Prut-Nistru space.
Table no. 23. Statistical data regarding the chronological distribution of medieval nomad burials from Prut-Nistru space dated with the 10th-14th centuries.
Table no. 24. Statistical data regarding barrows with nomad burials dated with the 10th-14th centuries.
Table no. 25. Statistical data regarding the repartition of nomad burials in barrows dated with the 10th-14th centuries.
Table no. 26. Statistical data regarding the barrows with nomad burials from Prut-Nistru space in the 10th-14th centuries.
Table no. 27. Statistical data regarding the barrows built by the medieval nomads between the 10th-14th centuries in the Prut-Nistru space.
Table no. 28. Statistical data regarding the distribution of nomad burials within the barrows from the valley of Ialpug river between the 10th-14th centuries.
Table no. 29. Chronological evolution of the territorial units (the nests of dwellings) from Hansca settlement.
Table no. 30. Data regarding the numeric composition of the territorial units from Hansca settlement.
Table no. 31. Data regarding the percentage between the settlements disposed singularly and in nests within Hansca settlement.

B. LIST OF DIAGRAMS

Diagram no. 1. Zonal repartition of the archaeological sites from Prut-Nistru space dated with the 5th-13th centuries.
Diagram no. 2. Chronological repartition of the settlements from Prut-Nistru space dated with the 5th - 13th centuries.
Diagram no. 3. Zonal and chronological repartition of the early medieval settlements from Prut-Nistru space.
Diagram no. 4. Chronological and zonal repartition of the early medieval settlements from Prut-Nistru space.
Diagram no. 5. The correlation of the early medieval settlements discovered in the Prut-Nistru space according to the culture-chronological continuity principle.
Diagram no. 6. The correlation of the early medieval settlements discovered in the Republic Moldova according to the culture-chronological continuity principle.
Diagram no. 7. The correlation of the early medieval settlements discovered in the northern zone of Prut-Nistru space according to the culture-chronological continuity principle.
Diagram no. 8. The correlation of the early medieval settlements discovered in the central zone of Prut-Nistru space according to the culture-chronological continuity principle.
Diagram no. 9. The correlation of the early medieval settlements from Lăpuşna-Hânceşti region according to the culture-chronological continuity principle.
Diagram no. 10. The correlation of the early medieval settlements from Orhei region according to the culture-chronological continuity principle.
Diagram no. 11. The correlation of the early medieval settlements from Rezina-Şoldăneşti region according to the culture-chronological continuity principle.
Diagram no. 12. The correlation of the early medieval settlements from Cernăuţi region according to the culture-chronological continuity principle.
Diagram no. 13. Data regarding the evolution of the settlements dated with the 8th-9th centuries from the northern areas of Prut-Nistru space.
Diagram no. 14. Data regarding the evolution of the settlements dated with the 8th-9th centuries from the central areas of Prut-Nistru space.
Diagram no. 15. Data regarding the evolution of the settlements dated with the 8th-9th centuries from the southern areas of the Prut-Nistru space.
Diagram no. 16. Data regarding the evolution of the settlements dated with the 8th-9th centuries from the northern, central and southern areas of the Prut-Nistru space.
Diagram no. 17. Data regarding the continuity and discontinuity of the settlements from Prut-Nistru space between the 5th -7th centuries.
Diagram no. 18. Data regarding the continuity and discontinuity of the settlements from the northern areas of Prut-Nistru space between the 5th- 7th centuries.
Diagram no. 19. Data regarding the continuity and discontinuity of the settlements from the central areas of Prut-Nistru space between the 5th-7th centuries.

Diagram no. 20. Data regarding the continuity and discontinuity of the settlements from the southern areas of Prut-Nistru space between the 5th-7th centuries.
Diagram no. 21. Data regarding the continuity and discontinuity of the settlements from Prut-Nistru space between the 8th-9th centuries.
Diagram no. 22. Data regarding the continuity and discontinuity of the settlements from the northern areas of Prut-Nistru space between the 8th-9th centuries.
Diagram no. 23. Data regarding the continuity and discontinuity of the settlements from the central areas of Prut-Nistru space between the 8th-9th centuries.
Diagram no. 24. Data regarding the continuity and discontinuity of the settlements from the southern areas of Prut-Nistru space between the 8th-9th centuries.
Diagram no. 25. Data regarding the continuity and discontinuity of the settlements from Prut-Nistru space between the 10th-11th centuries.
Diagram no. 26. Data regarding the continuity and discontinuity of the settlements from the northern areas of Prut-Nistru space between the 10th-11th centuries.
Diagram no. 27. Data regarding the continuity and discontinuity of the settlements from the central areas of Prut-Nistru space between the 10th-11th centuries.
Diagram no. 28. Data regarding the continuity and discontinuity of the settlements from the southern areas of Prut-Nistru space between the 10th-11th centuries.
Diagram no. 29. Data regarding the evolution of Dridu (10th-11th centuries) and Răducăneni (11th-13th centuries) settlements situated in the central part of Prut-Nistru space.
Diagram no. 30. Data regarding the evolution of Alcedar-Echimăuți (10th-11th centuries) and Brăneşti-Lencăuți settlements (12th-13th centuries) from the Republic of Moldova.
Diagram no. 31. Data regarding the continuity and discontinuity of Dridu settlements from Prut-Nistru space in the 10th-11th centuries.
Diagram no. 32. Data regarding the continuity and discontinuity of Dridu settlements from the northern areas of Prut-Nistru space in the 10th-11th centuries.
Diagram no. 33. Data regarding the continuity and discontinuity of Dridu settlements from the central areas of Prut-Nistru space in the 10th-11th centuries.
Diagram no. 34. Data regarding the continuity and discontinuity of Dridu settlements from the southern areas of Prut-Nistru space dated with the 10th-11th centuries.
Diagram no. 35. General data regarding the archaeological monuments with successive culture-chronological horizons discovered in the Prut-Nistru space.
Diagram no. 36. Zonal repartition of the early medieval archaeological monuments with successive culture-chronological horizons from the Prut-Nistru space.
Diagram no. 37. Repartition on stages of the early medieval archaeological monuments with one culture-chronological horizon from the Prut-Nistru space.
Diagram no. 38. Repartition on zones and stages of the early medieval archaeological monuments one with culture-chronological horizon from the Prut-Nistru space.
Diagram no. 39. Repartition of the early medieval archaeological monuments with 2 successive culture-chronological horizons from the Prut-Nistru space.
Diagram no. 40. Zonal repartition of the early medieval archaeological monuments with 2 successive culture-chronological horizons from the Prut-Nistru space.
Diagram no. 41. Repartition of the early medieval archaeological monuments with 3 successive culture-chronological horizons from the Prut-Nistru space.
Diagram no. 42. Zonal repartition of the early medieval archaeological monuments with 3 successive culture-chronological horizons from the Prut-Nistru space.
Diagram no. 43. Repartition of the early medieval archaeological monuments with 4 successive culture-chronological horizons from the Prut-Nistru space.
Diagram no. 44. Zonal repartition of the early medieval archaeological monuments with 4 successive culture-chronological horizons from the Prut-Nistru space.
Diagram no. 45. Repartition of the early medieval archaeological monuments from the Prut-Nistru space according to the number of centuries
Diagram no. 46. Zonal repartition of the early medieval archaeological monuments from the Prut-Nistru according to the number of centuries.
Diagram no. 47. General data regarding the settlements from the Prut-Nistru space with a duration of 2 centuries.
Diagram no. 48. General data regarding the settlements from the Prut-Nistru space with a duration of 3 centuries.

Diagram no. 49. General data regarding the settlements from the Prut-Nistru space with a duration of 4 centuries.
Diagram no. 50. General data regarding the settlements from the Prut-Nistru space with a duration of 5 centuries.
Diagram no. 51. General data regarding the settlements from the Prut-Nistru space with a duration of 6 centuries.
Diagram no. 52. General data regarding the settlements from the Prut-Nistru space with a duration of 7 centuries.
Diagram no. 53. General data regarding the settlements from the Prut-Nistru space with a duration of 9 centuries.
Diagram no. 54. The repartition of the settlements dated with the 5th-13th centuries from the Prut-Nistru space in territorial groups.
Diagram no. 55. The repartition of the settlements dated with the 5th-7th centuries from the Prut-Nistru space in territorial groups.
Diagram no. 56. The repartition of the settlements dated with the 7th-9th centuries from the Prut-Nistru space in territorial groups.
Diagram no. 57. The repartition of the settlements dated with the 10th-11th centuries from the Prut-Nistru space in territorial groups.
Diagram no. 58. The repartition of the settlements dated with the 12th-13th centuries from the Prut-Nistru space in territorial groups.
Diagram no. 59. Data regarding the local territorial structures formed of the settlements from the 5th-13th centuries from the Prut-Nistru space.
Diagram no. 60. Data regarding the repartition on culture-chronological stages of the nests of settlements dated with the 5th-13th centuries from the Prut-Nistru space.
Diagram no. 61. Regional repartition of nomad burials dated with the 10th-14th centuries from the Prut-Nistru space.
Diagram no. 62. Regional repartition of the barrows with nomad burials dated with the 10th-14th centuries from the Prut-Nistru space.
Diagram no. 63. Data regarding nomad burials from Prut-Nistru space dated with the 10th-11th centuries.
Diagram no. 64. Regional repartition of nomad burials from Prut-Nistru space dated with the 10th-12th centuries.
Diagram no. 65. Regional repartition of nomad burials from Prut-Nistru space dated with the 11th-12th centuries.
Diagram no. 66. Regional repartition of nomad burials from Prut-Nistru space dated with the 12th-13th centuries.
Diagram no. 67. Regional repartition of the nomad burials from Prut-Nistru space dated with the 13th 14th centuries.
Diagram no. 68. Regional repartition of the nomad burials without inventory from Prut-Nistru space dated with the 10th-14th centuries.
Diagram no. 69. Chronological repartition of nomad burials from Lower Nistru region.
Diagram no. 70. Chronological repartition of nomad burials from Bugeac region.
Diagram no. 71. Chronological repartition of nomad burials from Middle Nistru region.
Diagram no. 72. Chronological repartition of nomad burials from Middle Prut region.
Diagram no. 73. The repartition of barrows according to the number of burials dated with the 10th-14th centuries from the Prut-Nistru space
Diagram no. 74. Repartition of nomads' burials from Ialpug valley barrows dated with the 10th-14th centuries.
Diagram no. 75. The distribution nomad burials within the Ialpug valley barrows dated with the 10th-14th centuries (1 – Balabani, 2 – Cazaclia, 3 – Taraclia).

C. LIST OF MAPS

Map no. 1. Settlements dated with the 5th-13th centuries from the Prut-Nistru space.
Map no. 2. Settlements from the 5th-13th centuries from Prut-Nistru space: grouped in regional groups.
Map no. 3. Territorial groups of settlements from Prut-Nistru space mapped on the basis of the archaeological data from the 5th-13th centuries.
Map no. 4. Settlements from the Prut-Nistru space dated with the 5th-7th centuries.

Map no. 5. Settlements from the Prut-Nistru space dated with the 5th-7th centuries: grouped in regional groups.
Map no. 6. Settlements from the Prut-Nistru space dated with the 8th-9th centuries.
Map no. 7. Settlements from the Prut-Nistru space dated with the 8th-9th centuries: grouped in regional groups.
Map no. 8. Settlements from the Prut-Nistru space dated with the 10th-11th centuries.
Map no. 9. Settlements from the Prut-Nistru space dated with the 10th-11th centuries: grouped in regional groups.
Map no. 10. Settlements from the Prut-Nistru space dated with the 12th-13th centuries.
Map no. 11. Settlements from the Prut-Nistru space dated with the 12th-13th centuries: grouped in regional groups.
Map no. 12. Dridu settlements from the Prut-Nistru space (10th-11th centuries).
Map no. 13. Alcedar-Echimăuți settlements from the Prut-Nistru space (10th-11th centuries).
Map no. 14. Revno settlements from the Prut-Nistru space (10th-11th centuries).
Map no. 15. Răducăneni settlements from the Prut-Nistru space (11th-13th centuries).
Map no. 16. Brănești-Lencăuți settlements from the Prut-Nistru space (12th-13th centuries).
Map no. 17. Settlements from Northern Bucovina and Hotin dated with the 5th-7th centuries (the numbers of the settlements correspond to the list from Annex no. 1).
Map no. 18. Settlements from Northern Bucovina and Hotin dated with the 8th-9th centuries.
Map no. 19. Settlements from Northern Bucovina and Hotin dated with the 10th-11th centuries.
Map no. 20. Settlements from Northern Bucovina and Hotin dated with the 12th-13th centuries.
Map no. 21. Settlements from the north-north-eastern part of Prut-Nistru space dated with the 5th-7th centuries.
Map no. 22. Settlements from the north-north-eastern part of Prut-Nistru space dated with the 8th-9th centuries.
Map no. 23. Settlements from the north-north-eastern part of Prut-Nistru space dated with the 10th-11th centuries.
Map no. 24. Settlements from the north-north-eastern part of Prut-Nistru space dated with the 12th-13th centuries.
Map no. 25. Settlements from the central part of Prut-Nistru space dated with the 5th-7th centuries.
Map no. 26. Settlements from the central part of Prut-Nistru space dated with the 8th-9th centuries.
Map no. 27. Settlements from the central part of Prut-Nistru space dated with the 10th-11th centuries.
Map no. 28. Settlements from the central part of Prut-Nistru space dated with the 12th-13th centuries.
Map no. 29. Settlements from the southern part of Prut-Nistru space dated with the 5th-7th centuries.
Map no. 30. Settlements from the southern part of Prut-Nistru space dated with the 8th-9th centuries.
Map no. 31. Settlements from the southern part of Prut-Nistru space dated with the 10th-11th centuries.
Map no. 32. Settlements from the southern part of Prut-Nistru space dated with the 12th-13th centuries.
Map no. 33. Cemeteries and isolated burials of the sedentary population from Prut-Nistru space dated with the 5th-7th centuries (number according to Annex no. 2, A).
Map no. 34. Cemeteries and isolated burials of the sedentary population from Prut-Nistru space dated with the 9th-11th centuries (number according to Annex no. 2, B).
Map no. 35. Cemeteries and isolated burials of the sedentary population from Prut-Nistru space dated with the 10th-13th centuries (number according to Annex no. 2, C).
Map no. 36. Nomad tumuli burials from Prut-Nistru space dated with the 10th-14th centuries.
Map no. 37. Nomad tumuli burials from Prut-Nistru space dated with the 10th-14th centuries: grouped in regional groups.
Map no. 38. Burials with nomad inventory dated with the 10th-11th centuries (the numbers of the medieval nomads tumuli burials are indicated according the list in Annex no. 3).
Map no. 39. Burials with nomad inventory from the 11th-12th centuries.
Map no. 40. Burials with nomad inventory from the 10th-12th centuries.
Map no. 41. Burials with nomad inventory from the 12th-13th centuries.
Map no. 42. Burials with nomad inventory from the 12th-14th centuries.
Map no. 43. Burials with nomad inventory from the 13th-14th centuries.
Map no. 44. Burials without nomad inventory from the 10th-14th centuries.
Map no. 45. Settlements of the sedentary population and tumuli burials of nomads from Prut-Nistru space dated with the 10th-11th/12th centuries.
Map no. 46. Settlements of the sedentary population and tumuli burials of nomads from Prut-Nistru space dated with the 11th/12th-13th centuries.
Map no. 47. Nomad burials dated with the 10th-14th centuries from Middle Prut and Middle Nistru regions.
Map no. 48. Nomad burials dated with the 10th-14th centuries from Lower Nistru and Bugeac regions.

ACADEMIA ROMÂNĂ - FILIALA IAŞI • INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE

Volum editat cu sprijinul
Administraţiei Fondului Cultural Naţional

15,21 LEI